De Beweging. Jaargang 4

bron
De Beweging. Jaargang 4. Maas & Van Suchtelen, Amsterdam 1908

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001190801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

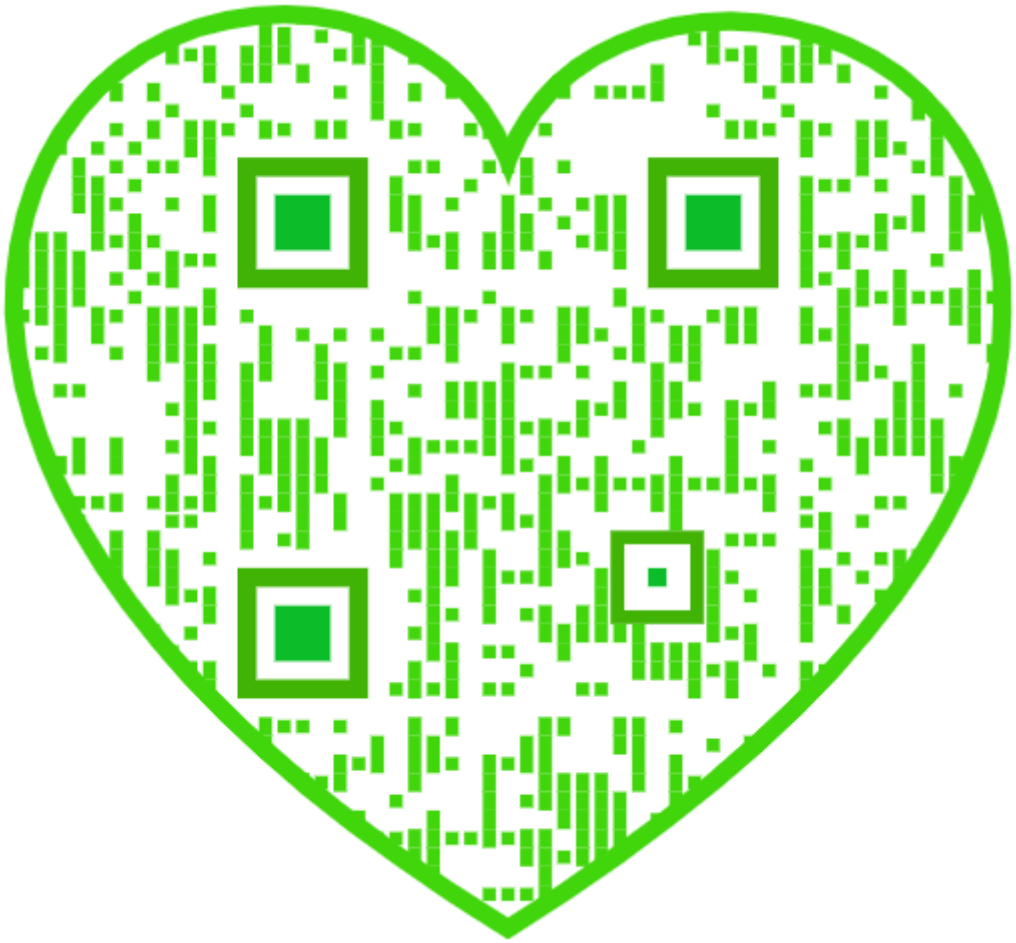

[Deel 1]

Over het zeggen van verzen
Door
Albert Verwey.

Als dichters hun verzen lezen, wordt dat door luisterende leeken doorgaans eentonig gevonden. Zij hebben verwacht dat al de aandoeningen, die het gedicht hun bij de eigen lezing gegeven heeft, of waarvan ze veronderstellen, dat het gedicht ze hun zal kunnen geven, bij de luide lezing door den dichter zelf in zijn stem en gebaar blijken zullen. Hij moet ontroerd of in vuur zijn, of wel: hij moet klankschoonheid te genieten geven, in elk geval: hij moet erop uit zijn, door datgene wat zij zijn voordracht noemen, een indruk teweeg te brengen.

De dichter nu doet van dit alles niets. Hij leest *gelijkmatig* de woorden van zijn gedichten op, en daar blijft het bij. Hij leest uit de diepe overtuiging dat alleen door het eenvoudige zeggen van zijn woorden, in de orde waarin hij ze geschreven heeft, het gedicht zijn werking doet. Wat de leek voordracht noemt is hem een gruwel.

Ik zei dat de dichter *gelijkmatig* leest. En wie even nadenkt zal uitroepen dat dit waarlijk geen wonder is. Waardoor toch onderscheiden zich verzen van proza? Door niets anders dan de *gelijke maat* waarin zij geschreven zijn. Wie hen kennen wil, of doen kennen, moet dus allereerst doordrongen zijn van maatgevoel. Hij moet weten, en beseffen, dat ieder gedicht eene is van de ontelbare uitingen van maatgevoel, die dichters hebben voortgebracht. Hij moet die uiting schoon vinden, hij moet liefde voelen voor deze nieuwe schakeering van het ééntonige, en hij moet van de leeken die naar hem luisteren

eischen, dat zij de schoonheid van dit eentonige leeren zien.

Een gedicht is niet een muziekstuk en het is ook niet een proeve van welsprekendheid. Hoewel het waar is dat de welluidende stem zangerstriomfen behalen kan door het zeggen van verzen, is het toch niet zeker dat door die stem de verzen goed gezegd worden. Mogelijk is dat die stem slechte verzen zeggen zou en evenzeer zou worden bewonderd. Mogelijk is ook dat in de schoonheid van die stem de goede verzen niet tot hun recht kwamen. Maar indien het zeggen van een gedicht niet de taak van den zanger is, nog minder is het die van den redenaar. Indien de redenaar zijn roeping goed begrijpt dan zal hij zijn kunst te werk stellen om u te doen deelen in zijn overtuiging. Niet het maatgevoel - ook zelfs niet als hij een overtuiging in verzen voordraagt - is voor hem de hoofdzaak. Integendeel: hoofdzaak is voor hem datgene waardoor hij de maat te buiten gaat. Winnen wil hij u voor een overtuiging die de uwe niet is: ontnemen wil hij u, voor kort of voor lang, het rustig betrouwen in uw eigen gedachten, om u, als het ware uit uw eigen middelpunt en maat gebracht, te doen rusten in de zijne. Hoe anders doet de dichter! Hij zegt zijn gevoel, hij toont zijn beelden, hij teekent zijn gedachten in zulk een maatvolle gebondenheid, dat gij ze genieten kunt zonder ze te deelen. Het is of hij zegt: zie, dit zijn gedachten, beelden, gevoelens, die niet de uwe zijn, maar vindt gij niet dat zij in de schoonheid waarmee ze u naderen hun recht van bestaan hebben, zelfs voor u?

Een enkel voorbeeld: gij zijt roomsch of niet roomsch, maar er zijn in Vondels Altaergeheimenissen verzen die ge in elk geval schoon zult vinden. Lees daarentegen, hetzij in Vondels Bespiegelingen, of ook wel in datzelfde Altaergeheimenissen, die eigenste denkbeelden met kracht en welsprekendheid betoogend in vers gebracht, dan knikt goedkeurend de Roomsche onder u, maar de niet-Roomsche wapent zich. De dichter die betooger wordt, die u wil gevangen nemen door zijn welsprekendheid, die - voelt ge wel - is niet wat ge eigenlijk dichter noemt.

Welnu, wanneer zóó zeer, in den dichter zelf, onderscheid gemaakt wordt tusschen den eigenlijken dichter en den redenaar, dan is het duidelijk dat een waar gedicht, voorgedragen

als ware het een proeve van welsprekendheid, niet op de juiste manier wordt gezegd.

Ieder gedicht is eenerzijds klank: levende klank; toch willen we het niet hooren voorgedragen als een muziekstuk. Ieder gedicht is anderzijds rede, menschelijke rede: toch willen we het niet hooren voorgedragen als een redevoering. En toch zijn deze twee wijzen van voordracht, die van den zanger en die van den redenaar, zoozeer gebruikelijk, dat het publiek nu aan de eene dan aan de andere soort wordt gewend.

Ik zei u al dat tegenover deze beide die van den Dichter staat, en dat deze, naar mijne meening, de eenvoudige en de natuurlijke is.

Het gedicht, doordat het woord is, eenerzijds klank, anderzijds rede, moet, als het aan maat en getal gebonden woord, allereerst gezegd worden als een schepping van maat en getal.

Tot nu toe noemden we, als voordragers van verzen, er twee: de zanger en de redenaar. Maar er is een derde, die, als ik hem goed begrijp, tegelijk die beide is. Ik bedoel de Tooneelspeler. Het lyrisch gedicht wordt zijn middel. Hij akteert den Dichter, en bereikt door stem, gebaar en zeggingskracht een werking die, vooral op een groot publiek, onvergelijkelijk kan zijn. Zelfs als hij in zijn gebaren sober is, en dus enkel de middelen van zanger en redenaar schijnt aan te wenden, dan heeft hij nog in zijn stilzwijgende tooneelspeelkunst den toover die de menigte aan hem boeit. Wat haar boeit is de geakteerde Dichter, de Dichterziel die in den speler zichtbaar wordt, en bewondering bevangt haar voor de onbegrijpelijke kracht waarmee dit wezen de bekende middelen gebruikt. Zijn orgaan, zijn zegging, - ook op zichzelf, maar voornamelijk toch zooals ze beheerscht worden door zijn onzichtbare voornemen, door zijn dichterverbeelding, die overigens alleen misschien maar door een blik, door een houding zich openbaren zal - deze worden de voorwerpen van een ongebreidelde bewondering. Terwille van den speler luistert de menigte, en wordt niet moede te luisteren, naar het langste gedicht.

Dit is een triomf die eerlijk gewonnen wordt, en waar de

dichter zeker met een gulle waardeering bij toe mag zien. Dat tal van hoorders luistert dan toch naar die nooit gelezen verzen. Het wordt dan toch opgenomen in de wereld van verbeeldingen, die de Dichter voor hen ontsluiten wou.

Ja, maar wacht wat! Waar gelooft ge, waar meent ge naar uw eigen ondervinding, dat het licht valt. Op die wereld? of op den Akteur?

Geloof me, een Akteur die te scheiden is van zijn voordracht is er geen. Het is het eigene van zijn kunst, niet alleen zijn verdienste, maar zijn plicht, dat hij zich vereenzelvigt met de rol die hij gekozen heeft. Hij koos de Dichter-rol en het is billijk dat hij daaraan verbonden blijft.

Maar dit is nu ook juist de grief die de Dichter inbrengt tegen alle voordracht, die op het hoogste plan wordt beoefend door den Tooneelspeler. Zij dient den Voordrager en niet het gedicht.

Zij is een kunst op zichzelf en het gedicht is aanleiding. Zij is een kunst op zichzelf, die door het publiek als zoodanig gewild en bewonderd en begrepen wordt. En het publiek dat luistert naar een Dichter als hij komt met de eentonige lezing van zijn gedichten, zegt in naieve natuurlijkheid: o neen, uw gedichten - draagt die ander veel beter voor.

De leek, die naar de lezing van een dichter luistert, drukt zijn bezwaar nog anders uit. Het treft hem, dat de voorlezer de cadans van de verzen voelbaar maakt. De cadans, dat is de maatschommeling, het op en neer van de verzen, die schijnt hij in zijn spreken opzettelijk uittebeelden. Men zou kunnen zeggen, dat hij het hoog en laag van de maten doet uitkomen, dat hij - wat men noemt - skandeert. Dat is, voor het niet daaraan gewende oor, een kleine schrik, die eerst na eenigen duur van de lezing begint uitteblijven. Schijnbaar is dit bezwaar een ander dan dat van de eentonigheid. Maar het is hetzelfde. Wat vreemd, wat hinderlijk, wat in het begin zelfs lachwekkend aandoet is, in beide gevallen. de maat. De maat is eentonig. De maat ook is een nadrukkelijke afwisseling van hoog en laag. Er zijn gedichten, die men meer als eentonig, er zijn andere die men meer als gecadanseerd gewaar wordt, al is

het zoo, dat eentonigheid en cadans in beide voelbaar zijn.

Wanneer ik, van Vondel, den bekenden Reizang

> o Kerstnacht schooner dan de dagen

voorlees, dan zal door de geregelde afwisseling van de voetmaat, door de gelijke regellengte, door de eenvoudige rijmschikking, vooral de eentonigheid zich opdringen. Maar lees ik dan, eveneens van Vondel, het niet minder bekende

> Op! trekt op o gij Luciferisten!

uit den Lucifer, dan is het ongewone zonder twijfel de cadans.

Ik noem nu uitersten om het verschil goed te doen uitkomen. En nu kunt ge zeker zijn, dat, terwijl menige voordrager het eerste gedicht liever als pathetisch dan als eentonig, en het tweede liever hartstochtelijk of dramatiseerend zal voorlezen, de dichter dit juist niet zal doen. Waarom? Omdat voor hem de maat hoofdzaak is. Omdat hij weet dat Vondel zelf deze gedichten als scheppingen van zijn maatgevoel heeft beschouwd.

Een herinnering aan de geschiedenis van de nederlandsche dichtkunst is noodig om de voorstelling van een Vondel die zou dichten uit maatgevoel, minder vreemd te doen voorkomen. Ieder weet welke dichterlijke beweging in de tweede helft van de zestiende eeuw, eerst Zuid- daarna Noord-nederlandsche dichters bëinvloedde. Het was die van Ronsard en de zijnen, die zich, toen zij met hun zevenen waren, de Pléïade noemden. Van hun poëzie waren een hooger toon, een vaster en edeler gang, de sprekendste kenmerken van verschil met een vroegere. Het behoeft geen betoog dat toon en gang allereerst in maat en snede van de verzen merkbaar zijn. Vernieuwing van de alexandrijn, vorming van oorspronkelijke strofen was dan ook van die dichterkunstenaars het wachtwoord. Hun invloed was zóó groot dat èn hun alexandrijn èn hun strofen bij ons werden overgenomen, het eerst door Van der Noot in Brabant, daarna door Van Hout en anderen in Noord-Nederland. Maar bedenk nu dat wat in Frankrijk vernieuwing was van het bestaande, bij ons invoering van iets geheel nieuws moest zijn. Bij ons kwam het neer op een vallen laten van het rederijkers-vers

dat het middelnederlandsche vers vervangen had, en een aanvaarden van wat men noemde de fransche maat. De alexandrijn met zijn zes jamben werd hier ingevoerd en was van de vaderlandsche dichtkunst die nu ontstaan ging onafscheidelijk. De iambemaat allereerst - want alle andere voetmaten volgden - maar de iambemaat allereerst werd het kenteeken van onze nieuwe poëzie.

Vondel heeft het geluk gehad een dichtkunst zooals ze door Ronsard bedoeld werd, geheel te kunnen verwerkelijken. Maar dat wilde zeggen dat hij in al haar mogelijkheden een maat verwerklijkte die hier nieuwer was dan in Frankrijk zelf.

Wie dit bedenkt, wie inziet hoezeer Vondel zich maatvernieuwer moet gevoeld hebben, zal het niet vreemd vinden dat ik hem mij voorstel als dichtende uit maatgevoel.

Dit wil niet zeggen dat hij niet al de eigenschappen bezeten heeft waardoor hij een groot mensch en groot dichter was. Zonder zelf alle gevoelens in zich te beleven wordt niemand heer over de gevoelens van anderen. Zonder zelf een geest te zijn, leidt niemand geesten. Maar de Dichter die Hart en Brein is, is tevens Kunstenaar. En van niet minder belang dan aandoeningen en gedachten zijn voor hem de middelen van zijn kunst.

Wij hebben gezien hoeveel aanleiding er voor Vondel was juist in het bizonder de maat als zulk een middel hoog te houden. En vragen we ons nu af of datgene wat voor Vondel gold niet ook eenigszins geldt voor ons.

De Nederlandsche poëzie, hoezeer ook in andere tijdperken niet zonder beteekenis, heeft haar onvergelijkelijken bloei beleefd in Vondel. Zijn invloed is ook heden ten dage niet verdwenen; integendeel: hij is herleefd.

Wat door Vondel opnieuw en buitengewoon krachtig beseft werd, wordt door ons erkend als een altijd-durende waarheid: de dichter, voor zoover hij kunstenaar is, bestaat niet zonder het maatgevoel.

Ik vrees wel dat de veelmalige herhaling van het woord maat u de schoolbanken te binnen brengt. Daar hebt ge geleerd de voetmaten te onderscheiden. Tik-tak, tik-tak. Of tik-

tik-tak, tik-tik-tak. Of tak-tik-tik, tak-tik-tik. Dat was hoogst vervelend. En hoogst absurd leek het. Want als ge verzen van vaderlandsche of klassieke dichters op deze wijs ingedeeld hadt en zooals het heet skandeerde, dan bleek het u dat eigenlijk geen verstandig mensch ze in dat harnas zeggen kon. Het levende vers wou ten slotte altijd een beetje anders gezegd worden dan het schema, en zoo begont ge u aftevragen of die scherp-begrensde maat niet eigenlijk een uitvinding van uw leermeester was.

Ik spreek die ervaring volstrekt niet tegen. Ze was juist. Maar gij hebt óók wel een hoogst vervelend geraamte, dat ge niet ziet en dat ge in uw eigen belangwekkend uiterlijk niet eens altijd terug kunt vinden.

Vervelend dunkt u de eentonigheid, absurd dunkt u de cadans van verzen: juist zoo vervelend en zoo absurd zijn wij met ons regelmatig bewegende geraamte. En toch - toch is in *onze* regelmaat èn in die van verzen het leven, de schoonheid, die we moeten *leeren* zien.

De dichter die de verzen schrijft, leeft. Zijn maatgevoel is tevens schoonheids-gevoel. Voor hem die de verzen leest, komt het er nu op aan dat leven te beluisteren, die schoonheid mee te voelen, en daarna te trachten of zijn mond kan weergeven wat hij innerlijk hoort. Dit laatste is niet altijd mogelijk. Daartoe is een rijke en buigzame stem noodig. Maar toch is het mij nog nooit voorgekomen dat iemand die de verzen werkelijk hoorde, ze mij niet in hun hoofdzaak te verstaan kon geven.

Ik heb straks uw ervaring niet tegengesproken. Nu zal ik u een ervaring van mezelf meedeelen. Het is volstrekt onbegrijpelijk hoe weinig menschen er zijn, die oor hebben voor verzen. Dit is vooral wonderlijk, omdat er zooveel zijn, die oor voor muziek hebben. Oor voor muziek is - als ik mijn tijdgenooten gelooven mag - de allergewoonste eigenschap. Menschen zonder dat oor zijn er eigenlijk niet. Of dan zoo weinig, dat ze zich schamen en er niet voor uit durven komen. Maar oor voor verzen. Vraag wie ge wilt: de meesten zeggen dat zij er nooit op gelet hebben. Anderen antwoorden: jawel, verzen, o zeker, welluidend. Maar als ge de proef op de som wilt hebben moet ge hun een vers voorlezen. Tenzij ge een

mooie stem hebt, of het vers aandoenlijk is, zullen maar enkelen het langer dan een kwartier uithouden.

Wat is oor voor verzen? Het is heel iets anders dan het muzikale oor. Dit laatste is gevoelig voor tonen, voor toonwaarden en toonverhoudingen. Het eerste voelt en onderscheidt woorden in maatverband. Omdat een woord nooit een toon is, kan er in een gedicht van de zuivere muzikale verhoudingen nooit sprake zijn. Er zijn woordverhoudingen die wel met zin en klank maar nooit met muziek te maken hebben, en die woordverhoudingen zijn onderworpen aan een regel van voetmaten, een regel die men ook niet bij uitsluiting muzikaal kan noemen.

Wat de dichter zoekt zijn de werkingen die door woorden in dat verband te bereiken zijn. Een oneindig aantal werkingen, waarin het altijd erop aankomt natuurlijk te doen schijnen, wat inderdaad bewust en kunstig is.

Potgieter vergelijkt de Dichtkunst met de Rijkunst: eerst wanneer de woorden getemd en in het maatgareel geslagen zijn, voeren zij den dichter naar zijn roem en zijn zegepraal.

Oor hebben voor verzen beteekent nu den toonval en al de schakeeringen te onderkennen van woorden in maatverband. Wie daartoe in staat is geniet in de verzen de bedoeling van den dichter en kan trachten die aan anderen meetedeelen. Wie in zijn lezing van die verzen iets anders meedeelt, staat, terwijl hij zichzelf kennen doet, den Dichter in het licht.

Een gedicht is maatvolle levensbeweging in woorden. Gelooft iemand dat welke levensbeweging ook, minder is omdat ze maatvol is? Of zien we niet veeleer dat volken, dat personen, dan eerst toonen wat in hen is, wanneer lot en leven hen binden en onderwerpen aan een vaste maat? Komt dan niet eerst hun adel uit? de kracht van hun weerstand, de vurigheid van hun vaart, de bezonnenheid en bescheidenheid van hun overleg? Waarlijk, wat waren de Goden anders dan de maat die de menschen zich gaven, waaronder ze zich bukten, en waaraan ze zich oprichtten!

Maar zoo is het ook met woorden: alleen als de levensbe-

weging in woorden maatvol wordt, komt ze tot haar hoogste kracht en haar hoogste edelheid. Een breidel is de maat, waar ze haar kracht op verveelvoudigt. Een springplank waarop haar veerkracht ongelooflijk wordt. Een verenging als van een fontein zoodat de gevoelsstroom omhoog straalt en uiteen stort in droppelregen. Een verruiming als van een meer, zoodat hij uitdeint wijd tot den horizon.

Juist in zijn maatvolheid, en alleen daarin, krijgt het leven, alle leven, en ook het leven van woorden, dat vermogen dat het eigenlijke vermogen van het leven is, de macht van een bijna oneindige uitzetting en inkrimping.

Geregelde, en van kracht onschatbare, uitzetting en inkrimping, dat is het levens-vermogen bij uitnemendheid; en dat is het wat men, niet alleen meer onder kunstenaars, maar ook onder lieden van wetenschap, *ritme* noemt.

Ritme is maatvolle levensbeweging, en de hoogste levensbeweging is maatvol. Ook in proza is ritme, maar zie wat prozaschrijvers doen als hun schoonheidsdrift sterker wordt. Ze trachten in hun proza het vers te naderen: ze trachten het gelijk te maken aan verzen. Zij voelen dat wat in hen onbewust werkt, een hoogeren vorm van bewustheid heeft. Zij wenschen, proza schrijvende, boven het proza uittegaan naar de van zich zelf bewuste ritmiek van het vers.

Allereerst waren het duitsche dichters, die deze grens tusschen de gevoels-ritmiek van het proza, en de uitdrukkingvoller en bewuste ritmiek van het vers, naderden. Goethe, die een drama in proza opzette en in verzen uitvoerde, moet er, dunkt me, al alles van geweten hebben. Maar de man, die de grens bewoonde, was Hölderlin. Zijn Hyperion, zijn Empedokles, en menig van zijn kleinere gedichten vond hij er. Novalis, die zijn Hymnen an die Nacht als proza drukte, schreef ze gedeeltelijk in verzen.

Later was het, in Frankrijk, vooral Baudelaire die de mogelijkheid ter sprake bracht van een proza, dat in staat zou zijn het innigste van de ziel weer te geven. Hij bekende zich in zijn zoeken ernaar niet geslaagd. Anderen zochten na hem. Maar niemand vond buiten het vers, wat alleen in het vers te vinden is, de ritmiek, de maatvolle levensbeweging, zichzelf bezittende, kennende en uitende.

Het vers is hoogste levensuiting en als zoodanig toont het zich nog meer doordat het dien diepsten ernst van zijn wezen opheft in het spel van zijn verschijning. Wat is er speelscher in zijn voorkomen dan die maat, die dans, die we nu toch juist hebben leeren kennen als de waarlijke ernst van het leven. Maar hoe kan het ook anders daar toch al wat we leven en eeuwig noemen een voorbijgaande en vergankelijke schoonheid is, een maat, een ritme van het Onuitsprekelijke.

Hölderlin: De Archipelagus
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Opdracht aan Albert Verwey

Is het niet wonderlijk, vriend? Verrees dan de ziel van den zanger
Eensklaps zoo eindeloos wijd spreidend haar stralende vlucht,
Dat wij bei tegelijk haar rhythmischen wiekslag vernamen
Dicht aan ons luisterend oor, dronken van grootsche muziek?
Want tegelijk en niet wetend elkanders plotslinge liefde
Minden we onstuimig en teer hem wiens geweldige lied
Klagend ruischte om der Grieken geluk en geloof aan de schoonheid
Die hij, en 't moordde hem, nergens op aarde meer vond.
Nooit nog, sinds mijn jeugd, die de zangen verslond van Homerus,
Die, doordreund van zijn kracht, Milton als godlijksten prees,
Dronk ik zoo duizelend zalig van diepe melodische golven,
Zag ik zoo siddrend verstomd op tot het heilige Beeld,
Als bij zijn wemelend schouwspel van de eilandenzee en haar kusten:
Azië, Egypte en Atheen, dan van den eindlijken strijd,
Als bij zijn schreiende doodslied, schreiende smeeken om schoonheid:
Doodslied van 't heiligste volk, schoonheid die hij niet zou zien.
Schoonheid - hij zag ze niet om zich, maar vond ze in zijn eigene ziel toch:
Eeuwige schoonheid, aan ons plotseling nieuw geopenbaard -
Is het niet wonderlijk, vriend? En een troost voor wanhopende harten,
Dat onsterfelijk zij, telkens herrijzende leeft?

De Archipelagus

Keeren de kraanvogels weder tot u? en zoeken tot uwe
Stranden weder de schepen hun koers? omaadmen gewenschte
Winden uwen gestilden vloed, en zont in de nieuwe
Stralen zijn rug de dolfijn, naar boven gelokt uit de diepte?
Is het de tijd dat Ionië bloeit? want steeds in het voorjaar,
Wen zich het harte vernieuwt van den levenden mensch, en ontwaken
De eerste liefde in zijn ziel, en herinnring aan guldene tijden,
Kom ik tot u, en groet in uwe stilte u, mijn oude!

Altijd, geweldige! leeft gij nog en rust ge in de schaduw
Uwer bergen, als eens; met jonglingsarmen omvangt gij
Nog uw liefelijk land, en van uw dochters, o vader,
Van uw eilandenschaar, de bloeiende, is geen nog verloren.
Kreta staat, en Salamis groent, omschauwd van laurieren,
Stralen-ombloeid in het rond, verheft bij den opgang der zonne
Delos haar bezielde gelaat, en Keos en Chios
Dragen van purperen vruchten een weeld', en van dronkene heuvlen
Welt de Cyprische drank, en van Kalauria vallen
Zilveren beken, als eens, in uw oude waatren, o vader.
Alle leven zij nog, de eilanden, de moeders der helden,
Bloeiend van jaar tot jaar, en wen somtijds uit den afgrond
Losgelaten, de vlam van den nacht, het onweer van onder,
Een der bekoorlijken greep en de stervende u in den schoot zonk,
Godlijke! gij, gij bleeft, want over uw donkere diepten
Hebt gij al zooveel zien oprijzen en weder verzinken.

Ook de Hemelschen, zij, van omhoog de krachten, de stillen,
Die den vroolijken dag en zoeten sluimer en voorgevoelens brengen van ver over 't hoofd der voelende menschen

Uit hun volte van macht, ook zij, uw oude gespelen,
Wonen, als eens, met u, en vaak, bij scheemrenden avond,
Wen van Aziëns bergen verrijst het heilige maanlicht
Over uw vloed, en de sterren elkaar in uw golven ontmoeten,
Straalt gij van hemelschen glans, naarmate zij voorwaarts bewegen
Wisslen uw watren van schijn, de wijzen der broeders daarboven
Klinken, hun nachtgezang weerklinkt in uw lievenden boezem.

Wen dan 't alverheldrende licht, het kind van het Oosten,
Zij, de zon van den dag, de wonderendoende, is gekomen,
Dan beginnen de levenden weer in de guldene droomen,
Die hun de dichteres altijd des morgens wil schenken;
U, den treurenden God, u zendt zij vroolkeren toover,
En haar eigen vriendelijk licht is zelfs nog zoo schoon niet
Als het liefdeteeken, de krans, dien zij altijd, als vroeger,
Uwer gedachtig, nog windt om uw grijze haren, o vader.
En omvangt u de ether niet meer? en keeren de wolken,
Uwe boden, niet meer met het godengeschenk, met den bliksem,
Weder van hem, van omhoog? Dan zendt gij ze over de landen,
Dat aan het gloeiende strand al de onweerdronkene wouden
Ruischen en wielen met u, dat straks, als de zwervende zoon komt
Wen de vader hem roept, met zijn duizend beken Meander
Aan zijn doolhof ontsnelt, en uit de vlakte Caïster
U tegemoet blij juicht, en uw eerstgeborene, de oude,
Die te lang zich verborg, uw ontzagwekkende Nijl thans
Hoogaanschrijdend van 't verre gebergt, als in klank van een pantser,
Zegevierend verschijnt en verlangend zijn armen u opent.

Maar toch eenzaam dunkt gij u thans, en in zwijgenden nacht hoort
Uwe jammerklachten de rots, en dikwijls ontvliedt u
Toornend van 't sterflijke weg de gevleugelde golf naar den hemel.
Want niet leven met u die edelen die gij bemindet,
Die u vereerden, die eens met hun schoone tempels en steden
Uwe stranden hebben bekranst, steeds zoeken en missen,
Steeds behoeven, als helden den krans, de gewijde elementen
Tot hun verheerlijking het hart der voelende menschen.

Zeg mij, waar is Athene? is boven de urnen der meesters
Uwe stad, die gij 't meest hebt bemind, aan geheiligde stranden,
Treurende God, is zij gansch tot asch en tot puinen geworden?
Of is een teeken nog daar, dat de bootsman misschien die voorbijkomt
Zien zal de plaats waar zij stond, haar zal noemen en harer gedenken?
Stegen daar de zuilen omhoog en schitterden ginds niet
Eens naar omlaag van het dak van den burcht de gestalten der Goden?
Ruischte daar de stem van het volk, stormachtig bewogen,
Niet van het marktplein, snelde daarginds uit de vroolijke poorten
't Volk de straten niet langs, naar omlaag den gezegenden haven?
Zie, daar ontboeide zijn schip de ver-heen-peinzende koopman
Blij, want er waaide ook voor hem de bevleuglende lucht en de Goden
Minden zoozeer als den dichter ook hem, omdat hij de goede
Gaven ruilde der aard en het verre en nabije vereende.
Ver naar Cyprus stuurt hij zijn vaart en verder naar Tyrus,
Noordwaarts streeft hij naar Kolchis en zuidwaarts naar 't oeroud Egypte,
Dat hij purper en wijn en koren en vachten moog' winnen
Voor zijn eigene stad, en dikwijls dragen zijn wenschen
Ver de zuilen voorbij van den dapperen Hercules, schepevleugels
en hem, naar eilanden nieuw en gelukkig; terwijl er
Anders ontroerd, aan het strand van de stad een eenzame jongling
Branding-beluisterend wijlt, en groote dingen vermoedt hij,
De ernstge, wen zoo aan de voeten des aardeschuddenden meesters
Luistrend hij zit, en het is niet voor niets dat de zeegod hem opleidt.

Want de vijand des Geestes, de Pers, die velen bevelend
Jarenlang reeds telde der knechten en wapenen aantal,
Spottend met 't Grieksche land en zijn eilanden, klein in getale,
't Leek hem een spel, den heerscher, en niets dan een droom was het volk hem,
't Zielvolle volk hem nog, met den geest der Goden gewapend.
Luchtig spreekt hij het woord, en snel, als de vlammende bergbron
Wen hij, vreeslijk in 't rond uit den gistenden Etna gegoten,
Steden begraaft in den purperen vloed en bloeiende tuinen,
Tot de brandende stroom in den heiligen zeevloed zich afkoelt,

Zoo met den koning thans, verzengend, stedenverwoestend,
Storten van Ekbátana aan zijn prachtige scharen;
Wee! en Athene, de heerlijke, valt; wel schouwen en worstlen
Van het gebergt, waar het wild hun gekrijt hoort, vluchtende grijsaards
Naar hun woningen daar terug en de rookende tempels;
Maar der zonen gebed kan de heilige asch niet meer wekken,
Nu niet meer, in het dal is de dood, en de wolken der branden
Nevelen weg aan de lucht, en om verder in 't land te gaan oogsten
Tijgen, door misdaad verhit, de Perzen voorbij met hun krijgsbuit.

Maar aan Salamis' stranden, o dag! aan Salamis stranden,
Wachtend het einde staan er de Atheensche vrouwen, de maagden,
Staan er de moeders, wiegend hun kind in den arm, het geredde
Zoontje: de stem van den god van de zee - zij hooren het - schalt uit
Diepten omhoog, spelt heil, en de Goden des Hemels, zij schouwen
Wikkend en richtend omneer, want ginds aan de bevende stranden
Deint sinds den dageraad als langzaam voortdrijvend onweer
Daar op schuimende waatren de slag en de gloeiende middag,
Onbemerkt in hun toorn, straalt reeds over 't hoofd van de strijders
Maar de mannen van 't volk, de nakomelingen der helden,
Thans bevelen zij heller van blik, de beminden der Goden
Denken aan het bestemde geluk, thans temmen hun geest niet,
Hem die den dood veracht, Athene's kindren. Want anders
Niet dan uit rookend bloed het wild der woestijnen nog eenmaal
Zich op 't eind, veranderd, gelijk aan een edeler kracht, thans,
Opheft, den jager verschrikt, zoo keert in der wapenen straling
Bij der heerschers bevel, verzameld schrikwekkend den wilden,
Midden in de'ondergang nog eenmaal de ziel, de vermoeide.
En verwoeder begint het, als paren worstlende mannen,
Grijpen de schepen elkaar, in de golven tuimelt het roer en
Onder de strijdren breekt de bodem en schipper en schip zinkt.
Maar door het lied van den dag in duizlende droomen gezongen,
Rolt de koning zijn blik, grimlachend over dees uitkomst
Dreigt hij en vleit en juicht, en zendt als bliksems, de boden;
Doch hij zendt ze vergeefs, er keert niet een tot hem weder.
Bloedige boden, verslaagnen van 't heir, en barstende schepen,

Werpt hem zonder tal de wrekende dondrende golf toe
Voor den troon, waar hij zit aan den bevenden oever, de ellendge,
Schouwend de vlucht, en meegesleept in de vluchtende menigt
IJlt hij, hem drijft de God, daar drijft zijn dwalend eskader
Over de vloeden de God, die spottend zijn ijdel sieraad hem
Stuksloeg in 't eind en den zwakke bereikte in zijn dreigende harnas.

Maar vol liefde terug tot de eenzaam wachtende stroomen
Komt het Athener volk, en van des vaderlands bergen
Golven, blijde gemengd, naar beneden de glanzende scharen
In het verlaten dal, ach, als de verouderde moeder,
Wen na jaren het kind, het verloren gewaande, terugkomt
Levend, aan hare borst, een volwassen jonkman geworden,
Maar in verdriet is haar ziel verwelkt en te laat komt de vreugde
Weer tot de hopensmoede en moeizaam verneemt zij de woorden
Die de beminnende zoon uitspreekt om de Goden te danken;
Zoo verschijnt aan de komenden daar de grond van Athene.
Want vergeefs is het vragen der vromen naar heilige bosschen,
En den zegevierende ontvangt geen vriendlijke poort meer,
Als den reiziger eens, die van de eilanden vroolijk terugkwam,
Wien vérstralend verrees de zalige burcht van Athene
Boven zijn smachtende hoofd. Wel kennen zij de eenzame straten
En de treurende tuinen rondom, en ginds, op het marktplein,
Godlijke beelden liggen daar neer, en de zuilenportieken
Stortten, - daar reikt, ontroerd in de ziel en om trouw zich verheugend
't Minnende volk elkander de hand, dat er weer een verbond zij.
Weldra zoekt ook de man de plaats van zijn eigene woning,
Vindt haar onder het puin; aan zijn hals weent, denkend aan 't lieve
Plekje der sluimering zijn vrouw, en de kinderen vragen
Naar de tafel waar ze eens aanzaten in lieflijke rijen
Door de goden van 't huis gezien: glimlachende vaadren.
Tenten bouwt nu het volk, en de oude buurlieden sluiten
Zich weer aan bij elkaar, naar gelang hunne harten gewoon zijn
Ordnen de luchtige woningen zich in het rond langs de heuvels.
Zoo in die dagen woonden zij dus als de vrijen, de vaadren,
Die van hun kracht gewis en op komende dagen vertrouwend,

Trekkenden vogels gelijk, met gezangen van bergen tot bergen
Eenmaal togen, de vorsten van 't woud en wijdzwervende stroomen.
Ook omringt nog als eens de moederaarde, de trouwe,
Weer haar edele volk, en onder heiligen hemel
Rusten zij zacht, wen mild, zooals vroeger, de zoelten der jeugd weer
Waaien om hunnen slaap en uit hun platanen de Ilyssus
Zachtjes hun tegenruischt en nieuwe dagen verkondend
Lokkend tot nieuwe daden bij nacht de golf van de zeegod
Dreunt van ver en vroolijke droomen den lievlingen toezendt.
Langzamerhand ook spruiten en bloeien weer goudene bloemen
Op het vertreden veld, gepleegd door zorgzame handen
Groent de oleander opnieuw, op het weideland van Kolonos
Grazen vredig als eens, de paarden weer van Athene.

Maar der moederaard en den God der golven ter eere
Bloeit nu de stad weer op, een heerlijk geheel, als 't gesternte
Zeker gegrondvest, 't werk van den Geest, want kluisters der liefde
Schept hij gaarne zich zoo, zoo maakt in groote gestalten
Die hijzelf heeft gebouwd, zich de altijdwerkende blijvend.
Zie! en den scheppende dient het woud, hem reikt met nog andre
Bergen dicht bij de hand Pentele marmer en ertsen.
Even levend als hij en blij en heerlijk verlaat het
Kunstwerk zijn handen en licht als het zonnebedrijf is zijn arbeid.
Bronnen stijgen omhoog, en over de heuvlen in zuivre
Banen geleid, bereikt het water het glanzende bekken,
En daaromhenen glanst, gelijk aan feestlijke helden
Aan gemeenschaplijken beker, de rij der woningen, hoog rijst
't Prytaneum hier, daar staan Gymnasiën open,
Godentempels ontstaan, een heiligkoene gedachte
Stijgt, het onsterflijke dicht nabij, het Olympion, 't zaalge
Woud uit, op in de lucht; nog talrijke hemelsche hallen!
Moeder Athene, ook voor u verrees uw heerlijke heuvel
Trotscher uit treurnis omhoog en bloeide nog lang voor den God der
Golven en u, en uw lievlingen zongen er blijdeverzameld
Nog ontelbare malen op 't voorgebergte hun dank u.

O die kindren van 't heil, die vromen! wandlen zij ver nu
Bij hun vaderen thuis en de dagen van 't noodlot vergeten,
Ginds aan den Lethestroom, en brengt geen smachten hen weder?
Zal ik hen nimmer zien? ach, vindt mijn zoekende blik u
Nooit op de duizend paden der aard, der groenende wereld,
O gij gestalten goden-gelijk, en vernam ik uw taal dan
Daarom, daarom de sage van u, dat altijd in droefnis
Voor mijn tijd mijne ziel me ontvlie' tot uw schimmen beneden?
Maar nabijer tot u, waar uwe wouden nog groeien,
Waar zijn eenzame hoofd in wolken de heilige berg hult,
Naar den Parnas wil ik gaan, en wen, in het donker der eiken
Scheemrend, mij dwalende daar Kastalia's bron wil gemoeten
Zal ik, met tranen vermengd, uit een schaal, een bloesemomgeurden,
Daar op 't kiemende groen het water plengen, opdat nog,
O gij allen die slaapt, u een doodenoffer gebracht zij.
Daar in 't zwijgende dal, aan Tempe's hangende rotsen,
Wil ik wonen met u, daar vaak, gij heerlijke namen!
U oproepen bij nacht, en wen gij toornend verschijnen
Zoudt, wijl de ploeg uw graven ontwijdt, o heilige schimmen,
Wil 'k met de stem van mijn hart, met vroom gezang u verzoenen,
Tot, om te leven met u, volkomen mijn harte gewend zij,
Vragen zal u dan veel, gij dooden, de meerder gewijde!
U, gij levenden, ook, gij hooge krachten des hemels,
Wen gij over het puin met uwe jaren voorbijgaat,
Gij in uw zekeren baan! want vaak aangrijpt een verwarring
Onder de sterren mij, als kille winden, den boezem,
Dat ik uitzie om raad, en lang reeds spreken zij nimmer
Troost den bekommerden toe, Dodona's profetische wouden,
Stom is de Delphische God, en eenzaam liggen verlaten
Lang reeds de paden waar eens - de verwachtingen leidden hem zachtjes -
Vragend de man tot de stad opsteeg van den eerlijken ziener.
Maar het licht omhoog, dat spreekt nog heden tot menschen,
Vol van schoone verklaringen, ja, en de stem van den grooten
Donderaar roept: Gedenkt gij mij? en de treurende golven
Van den zeegod echoën luid: gedenkt gij mij nimmer

Als voorheen? Want aan 't voelende hart graag rusten de Goden.
Steeds als voorheen geleiden zij nog, de bezielende krachten,
Gaarne den strevenden man, en over des vaderlands bergen
Rust en heerscht en leeft nog de ether alomtegenwoordig,
Dat een liefhebbend volk, in 's vaders armen verzameld,
Menschelijk blij, als eens, en dat één geest allen gemeen zij.
Maar helaas! het wandelt in nacht, het woont als in de'Orcus,
Zonder Godlijkheid, ons geslacht. Aan 't eigene drijven
Zijn zij alleen gesmeed, en zichzelf in de dreunende werkplaats
Hoort eenieder alleen en veel arbeiden de wilden
Met geweldigen arm, rustlóos, doch altijd en altijd
Blijft onvruchtbaar der stumperts moeit', als de Furiën blijven:
Tot, ontwaakt uit den angstigen droom, de ziel van de menschen
Open zal gaan, jeugd-blij, en der liefde zegenende adem
Weder, als voormaals vaak, bij Hellas' bloeiende kindren,
Waaie in den nieuwen tijd, en boven vrijere hoofden
Ons de Geest de Natuur, de van ver aanwandlende, weder
Stilverwijlend, de God, in guldene wolken verschijne.
Ach! en toeft gij dan nog? en zij, de godlijk geboornen,
Wonen altijd, o dag! nog als 't ware in de diepten der aarde
Eenzaam omlaag, terwijl een altijdlevende lente
Onbevangen boven het hoofd der slapenden schemert?
Maar nu langer niet meer! reeds hoor ik ver van den feestdag
Koorgezang op 't groene gebergt, en de echo der wouden
Waar der jonglingen borst zich verheft, waar de ziel van het volk zich
Stil vereent in 't vrijere lied, ter eere der Godheid,
Wien het hooge wel past, maar wien ook de dalen gewijd zijn,
Want, waar vroolijk de stroom in wassende jonkheid vooruitsnelt
Tusschen bloemen des lands en waar op zonnige vlakken
Edel graan en de boomgaard rijpt, daar kransen zich gaarne ook
Vromen voor 't feest, en hoog op den heuvel der stad in de verte
Glanst als een menschelijk huis de hemelsche hal van de vreugde.
Want vol godlijken zin is al het leven geworden,
En volmakend als eens, verschijnt ge weer aan uw kindren
Overal, o Natuur! en gelijk van een bronnengebergte
Stroomt van hier en ginder het heil in de kiemende volksziel.

Dan, dan, o gij vreugd van Athene, gij daden in Sparta!
Kostlijke voorjaarstijd in Griekenland! als de herfst komt,
Onze herfst, en gerijpt gij allen, geesten der oude
Wereld, weerkeert en zie! de volheid van 't jaar is nabij thans!
Dan vernietige 't feest niet u, verledene dagen!
Heen naar Hellas stare het volk, en weenend en dankend
Worde in herinneringen verzacht de trotsche triomfdag!

Bloeit onderwijl, o bloeit, tot onze vruchten beginnen,
Gij, Ioniëns tuinen, maar, en die op Athene's
Puinen groenen, bekoorlijke! bergt dat leed voor den zienden
Dag! Bekranst met uw eeuwig loof, laurieren, de heuvels
Uwer dooden rondom, bij Marathon ginds, waar de knapen
Stierven in zegepraal; Chaeronea's velden, bekranst ze,
Waar met hun zwaard in de hand uitgingen de laatste Atheners
Vliedend voor den dag van de smaad; daar, daar van de bergen
Klaagt naar omlaag in het dal van den slag, aanhoudend, en ginder
Zingt van Oeta's toppen omneer het lied van het noodlot;
Wandlende waatren! Maar gij, onsterflijk, wen ook der Grieken
Lied u sinds lang niet meer viert, als eens, o Zeegod, roep gij mij
Uit uw golven nog vaak in de ziel, dat over de waatren
Vreesloos rijze de Geest, den zwemmer gelijk, dat in 't sterke
Frissche geluk hij zich oefen', versta de taal van de Goden:
't Wisslen en Worden; en wen meesleurend de tijd te geweldig
Mij bij het hoofd aangrijpt, wen de nood en verwarring des geestes
Onder sterflijken mij mijn sterfelijk leven verwoesten,
Laat mij de stilte dan in uwe diepte gedenken!

Natuurkennis
van den Nieuwen Mensch
Door
Mathieu Schoenmaekers.

Wat de mensch religieus-geloovig ziet, wordt hem niet van buiten direct als waarneembaar voorwerp gegeven. Neen, het groeit eerst langzaam op in zijn eigen binnenste als eigen schepping uit hem zelven. Het wordt eerst geboren uit de eenig-reine, geheel belanglooze emotie, die ‘bewondering’ heet - bewondering, die niet hoopt op loon, die geen bestraffing vreest, die niet vertrouwt op vreemde hulp en geen genot begeert buiten het bewonderen-zelf, dat puur beminnen is. Wat de mensch religieus-geloovig ziet, wordt eerst geboren in het innigst leven van hemzelf, dat zich eenvoudig-deemoedig overgeeft aan de streeling van diep-doorvoelde Schoonheid òm die schoonheidsbekoring alleen. En het groeit tot eigen scherpomlijnde schepping, die eindelijk samensmelt met de Schoonheid zelf, die van buiten vaag-aanlachend de eerste ontroering wekte.

In die subtiele zieleschepping kunnen we drie groeistadiën onderscheiden:

In de eerste onbewuste schoonheidsbedwelming vermoedt de mystisch-ontroerde mensch en peinst en droomt.

Dan begint het bewustzijn te ontwaken, dat er levende éénheid is tusschen hem en de Schoonheid, die hem ontroert.

En eindelijk komthij zóó onder de bekoring dier Schoonheid,

dat hij zich geheel en al versmolten, geheel en al één met haar voelt. Dan dringt zijn gevoel ook door tot zijn denkenden geest, en hij zegt in volle bewustheid: ik droom niet meer, ik peins niet meer, ik wèèt nu, ik wèèt, dat ik èèn ben met de Schoonheid, die mij streelde en dat die Schoonheid één is met de heele natuur; wat in mij gebeurt, gebeurt in de natuur, mijn zelfkennis is ware natuurkennis.

Zoo is het fierste zelfgevoel een vrucht van belangloosdeemoedige overgave aan schoonheidsbekoring. De mensch, die dat derde stadium van mystieke vervoering bereiken mag, spreekt van zichzelven, van zijn innigst leven, met oprechte vrijmoedigheid zonder vrees verwaand te zijn. Want is hijzelf niet alles in allen, één met menschen en dieren en planeten! Die ‘anderen’ zijn toch geen ‘anderen’ meer! En hij spreekt over de natuur met de besliste zekerheid van den ziener. Want opgelost in de natuur om hem, weet hij hich herboren tot een aanschouwer van het Groote Zelf, dat is: alles mèt hem, één levende éénheid.

De Schoonheid, die hem eens bekoorde, blijft Schoonheid. Maar zij is nu tevens geworden een Feit, dat hij wèèt, dat hij ziet, wèlbewust helder-ontwaakt te zijn. Zij is nu voor hem geworden een *Geloofsfeit.*

Onontroerde menschen bespotten hem en vragen smalend naar ‘bewijzen.’ Maar wie eenmaal weet, dat de Waarheid lèèft, weet ook dat niemand de Waarheid zien kan zonder ontroerd te zijn. Niemand kan levende dingen àls levend aanschouwen zonder huivering. Wie ‘nuchter’ naar de levende Waarheid kijken kan, vermag niets van de levende Waarheid te *zien*.

Meer nog: belanglooze schoonheidsontroering, of bewonderen, of beminnen, is 't eenig onfeilbare teeken, dat levende Waarheid tot ons komt. Wie nuchter denkt, wil eerst de Waarheid die één is in veelheid van vormen, ontleden; hij wil haar stuksnijden met ziellooze begrippen totdat zij zieltoogt hier en daar in ontbonden ledematen en dan waant hij haar te ‘zien,’ omdat hij haar openlegde, gelijk een dwaas een bloem te zien waant, nadat hij haar onttooide en aandachtig bekeek, blaadje voor blaadje. - Waar wie zich aan de bekoring der Waarheid overgeeft alleen om der bekoring

wille, hem stroomt haar levensstroom door de ziel, gelijk de levensstroom der bloemen hem verkwikt, die haar kleuren en geuren proeft - bij *ziet.*

Het Geloofsfeit, waarvan ik zooeven sprak is een *objectief* Geloofsfeit, dat niet verwisseld mag worden met *subjectieve* Geloofsfeiten.

Ieder mystisch Geloof ontstaat, zooals we zeiden, uit de behoefte aan belanglooze bewondering, die ieder mensch diepingeboren is. Die behoefte is uiteraard *scheppend*, zij baart b.v, de echte kunstwerken. Maar die scheppingskracht heeft graden van sterkten - alleen bij zeer begenadigde menschen schept zij zóó, dat haar schepping samenvalt met de van buiten gegeven verschijning der natuur, m.a.w. alleen zeer begenadigde menschen bereiken dat derde stadium van mystieke vervoering, waarbij de uiterlijke verschijning der natuur zelve tot Geloofsfeit wordt.

De meeste menschen brengen het niet verder dan tot het tweede stadium. Zij scheppen dan òfwel als afzonderlijke individuën, en dan is het product van hun scheppingskracht een persoonlijk kunstwerk - òfwel zij scheppen collectief, en dan ontstaat er een subjectief Geloofsfeit, (mythologie) dat voor hen een feit is, maar niet samenvalt met de gewoonstoffelijke werkelijkheid.

Die collectieve, subjectieve Geloofsfeiten zijn de kostbaarste schat van een volk, wiens individuën niet afzonderlijk scheppen kunnen. Zij bezielen dat volk en hebben lang die bezielende kracht, juist omdat zij collectief geschapen zijn en dus door het heele volk doorvoeld kunnen worden, zoolang het niet te diep-in-zich verandert, ten goede of ten kwade. Vandaar de liefde van een volk voor zijn bepaalden Godsdienst. Het gelooft aan zijn religieuze schepping, ongedeerd door al wat wetenschap en wijsbegeerte zeggen tegen *zijn* godsdienst, ongedeerd door alle vervolgingen van ‘andersgeloovigen’ of ‘ongeloovigen’. 't Is psychisch onjuist, die hardnekkige liefde te verklaren uit het verlangen, de hoop te behouden op hemelsche belooning. Het katholieke volk b.v. laat zich gemakkelijker verleiden door de ‘zonde’ dan door het ‘ongeloof’, ofschoon de zonde evengoed den hemel sluit als het ongeloof. En de

boedhistische geloovigen putten niet uit belangzucht de kracht, alle zinnelijk waarneembare dingen voor ‘illuzie’ te verklaren, omdat zij die zien als een onschoonen vloek tegen hun vizie van de éénheid aller dingen: belangzucht is zoo hooghartig niet.

Vanwaar dan die geloofsovergave, die hooghartigheid van een echt godsdienstig volk? Er is maar één afdoend antwoord: uit de innigste behoefte van ieder mensch, zich over te geven aan belanglooze bewondering. Het voorwerp van die bewondering geeft den mensch niet een of ander genot, een of andere hoop - het bevredigt zijn inwezenlijkste natuur zelve.

Maar heil den mensch, wiens belanglooze schoonheidsontroering sterk genoeg is om een *objectief* Geloofsfeit te scheppen! Heil den mensch, die zeggen mag:

Mijn schoonheidsontroering en de scheppingskracht in de natuur weet ik als één en hetzelfde Leven. Geen godsdienstschepping van één volk, geen kunstschepping van één mensch heb ik noodig om gelukkig te zijn. Want wat er beeft in mij al ik bewonder is hetzelfde Leven, dat Zon en Aarde schept en herschept. Wilt ge mij ontnemen wat mij zalig maakt, blusch dan de Zon uit en sla heel de Aarde met onvruchtbaarheid.

De natuurlijke groei der Religie eischt, dat de nieuwe menschen van onzen tijd ten minste in voorbijgaande geluksstemmingen, die fiere taal kunnen spreken in alle bewustheid. De natuurlijke groei der Religie wil, dat de nieuwe menschen van onzen tijd ontroerd worden tot en door een *objectief* Geloofsfeit. Want aan de subjectieve Geloofsfeiten hunner voorvaderen kunnen zij niet meer naïef gelooven; en hun innigst wezen blijft belanglooze bewondering willen - willen niet alleen van tijd tot tijd door anderer kunst, maar telkens weer uit eigen kracht. De nieuwe menschen van onze dagen zijn geroepen een en al pieuze bewondering te zijn,

Totdat de Koningsmensch uit hen geboren wordt, die zijn overmachtige bewonderingstrilling meedeelt ook aan zijn minder begaafde medemenschen.

Dan zullen ook deze naar hunnen aanleg door schoonheids-

ontroering weer geïnspireerd worden tot 't scheppen van een nieuw subjectief Geloofsfeit, dat hun ziel met bewondering vult en dat hen weer menschelijk gelukkig maakt, eeuwen lang. Dàn eerst zal voor hen de verlossing gekomen zijn. Want ook voor de onnadenkenden zijn de aloude subjectieve Geloofsfeiten thans gestorven - het menschelijkste in hen hongert vergeefs naar bewondering en, ach, het wil terugkeeren naar het beest, het beest van onreinen lust en glurenden nijd.

Deze zielehonger getuigt wèl van hooge menschenroeping, maar hij is tevens zeer gevaarlijk, omdat hij maar al te licht gesust wordt, niet gestild, door valsche zielespijs.

Ontelbare predikers willen de menschen helpen aan ‘vernieuwing van godsdienst’. Maar wie scherp toeziet, moet ontwaren, dat hun ‘godsdiensthernieuwing’ meestal geen schoonheidsontroering is, ook geen schoonheidsontroering wekt, maar ‘troost’ wil brengen, het aardsche leven ‘dragelijk’ wil maken door hoop op later alleen. Radicale hulp aan levensarmen kunnen echter alleen zij geven, die voeding schenken aan de behoefte tot belanglooze bewondering, want zij alleen dringen door tot de kiemkern van blij-religieus leven.

Wie ‘onnadenkenden’ troosten wil, zal in onze dagen wel gehoor vinden. Want schier alle onnadenkende menschen van onzen tijd zijn diep-ongelukkig. En wie hun pathetisch spreekt van hoop op een beter leven hiernamaals in een incarnatie op of boven de Aarde zal gemakkelijk dankbare volgers vinden. In een land waar hongersnood heerscht is men niet kieskeurig op voedsel, daar vinden vervalschte spijzen òòk aftrek. De hongerigen naar zielespijs laten zich maar al te dikwijls afschepen met ‘steenen in plaats van brood’, met ‘troost’ en ‘hoop’ in plaats van oogenblikkelijke schoonheidsvreugde. Waarlijk, er is niet veel talent noodig om in onzen tijd voor zieleherder te worden aangezien. Van baantjesjagers spreek ik niet eens - er zijn nog heel andere valsche profeten: zwakkig-medelijdende naturen en verwaande poseurs, die wel liever beroemd professor of groot artiest zouden zijn, maar 't nu in 's hemelsnaam doen met de reputatie van braaf, door-en-door-fatsoenlijk, solied, edel mensch. Zij zijn de gevaarlijkste, geniepigste vijanden der menschheid. Alleen het volk, dat

van zijn priesters àlle zielevoedsel weigert, behalve belanglooze bewondering, heeft vertrouwbare leiders gekozen.

Nu echter lijkt de groote massa op ‘één kudde zonder herder.’ Zij zoekt nu hier dan daar, en jammert steeds luider na iedere opglanzing van zwakke hoop.

Maar stil! Toch bewegen zich tusschen de massa blijde gezichten die opzien naar den Grooten Dageraad.

Weinige artiesten zijn 't, die de droeven lachend op den schouder kloppen en zeggen: rust even en ziet.

En nog weiniger priesters zijn 't, wier ziel overvol is van bewondering. Zelden spreken zij nog, want zij worden zelden verstaan. Maar als hun ziel overvloeit in klanken van het Woord, gaat hun geluk als lentegeur door vele menschenzielen, die opleven droomend weer van maagdelijk minnekoozen met het blonde Leven, dat geliefd wil zijn omdat het mooi is. En, wonderlijk, zij spreken heel eenvoudig, die priesters van der Aarde genade. In vele talen zeggen zij wat alwie ééns bemind heeft kan verstaan:

Wilt ge mij ontnemen wat mij zalig maakt, blusch dan de Zon uit, en sla heel de Aarde met onvruchtbaarheid.

* * *

't Is nog een zeer gangbare gemeenplaats: religeus-geloofde dingen zijn maar schijn. Theologen protesteeren daartegen en ijveren voor verzoening van bewonderend Geloof met nuchtere wetenschap. Ik wil u liever zeggen, hoe het objectieve Geloofsfeit een schijn is èn een werkelijkheid - een werkelijkheid, die één is met haar schijn, Waarheid, die is wat zij schijnt, en schijnt wat zij is.

Er is tweeërlij soort van schijn: *natuurschijn*, d.i. van-binnen-uit-geworden schijn en *wereldsche*, d.i. van-buiten-opgelegde schijn. De werelsche schijn, (fatsoen, eer, geld) is voor ons geen levende werkelijkheid, heeft niets met onze levenkennende ziel gemeen. De wereldsche schijn kan ons wel zenuwachtig en gejaagd en ziek doen worden, doch kan onze ziel niet raken. Maar de van-binnen-uit-geworden schijn is ons levende werkelijkheid.

Ziehier een schilderij van Mauve. - Schijn, nietwaar? Die geschilderde heide is geen heide, en die geschilderde schaapjes zijn geen schaapjes. Toch is die schijn levende werkelijkheid, omdat hij natuurlijk geworden is uit een innige natuuremotie van Mauve. En daarom, wie den schijn van dat schilderij op zich laat inwerken neemt de werkelijkheid van dat kunstwerk waar - en *niet* hij, die alleen naar de reëele verven kijkt, al kent hij nog zoo ‘exact’ de chemische samenstelling ervan. Zoo is alle van-binnen-uit-geworden schijn levende werkelijkheid. De deemoedig-devote mensch, die b.v. de sterren ziet als lichtende liefdegroeten van een ‘Hemelschen Vader’, neemt wel niet de heele werkelijkheid der sterren in zich op, maar is toch dichter bij de levende Waarheid dan een hoogmoedig geleerde, die weet hoe groot de omvang der sterren is en de snelheid van haar licht berekenen kan - maar niet ervaart, dat ook de sterren leven.

Ziehier een ander schilderwerk: De engel ‘Gloria in Excelsis’ van Fra Angelico. - Schijn nietwaar? Die engel is geen engel. Dat verheerlijkte jongelingsgelaat, dat roode kleed met groenen mantel, die donker-gouden vleugelen en die lichtgouden achtergrond - 't zijn kleuren, niets dan kleuren. Maar geef u eens heel deemoedig over aan de bekoring van dien schijn....Neen, zeg nu niet, dat dit alles maar ‘illuzie’ is. De ziel van Fra Angelico, die dat kunstwerk schiep is geen illuzie, maar zeer diepe werkelijkheid. En toen die ziel zich schilderend uitbeeldde, leidde zij haar werkelijken levensstroom naar die kleuren - haar zeer-werkelijke levensstroom is 't, die u ontroert als gij dat kunstwerk in zijn eigen wezenlijkheid kunt aanschouwen. Zie, de engel drukt met etherische vingeren een gouden bazuin tegen zijn lippen. En hoort ge 't?...‘Gloria, Gloria..,’ 't Is geen geluid, dat eerst uw ooren treft en dan uw hersens aandoet. 't Is een zielegeluid, dat allang droomde in uzelven en door Angelico's kleuren werd gewekt. ‘Gloria, Gloria...’ Geen klank van goud, dien onontroerde menschen ook hooren kunnen, maar de essentie van geluidschoonheid, één met de essentie van kleurbekoring. 't Is het zwevende en bevende van geluidspracht en het warme en

teere van kleurenharmonie. Twee zintuigen, gezicht en gehoor, voelt ge hier ineengesmolten, omdat ze beide in scheppingsaanraking zijn gekomen met ééne ziel. Leerde Mauve u gelooven aan de werkelijkheid van kleurenschijn alleen, Angelico leerde u dieper werkelijkheid van dieperen schijn, omdat hij sprak tot iets innigers van uw ééne wezen, waar ook verschil van zintuigelijke waarneming samensmelt tot één levenshuivering, door de gloeiing van één zielevuur.

Maar nòg grooter Kunstenaar moet tot u spreken. Ga, als ge eens heel gelukkig zijt, naar een maagdelijk plekje in de natuur, dat nog niet geschonden werd door leelijke menschenhuizen. Ga heel alleen, of, als ge verliefd zijt, neem uw geliefde mede. Want de tweeëenzaamheid van twee geliefden is dieper eenzaamheid dan de eenzaamheid alleen, gelijk de tweeeenheid van gezicht en gehoor bij Fra Angelico dieper eenheid is dan de alleenige harmonie van gezichtsaandoening bij Mauve.

Geef u hier deemoedigst over aan de bekoring, die al uw zinnen streelt. Zie, voel, hoor, ruik en proef; drink alles in wat de groote Kunstenaar u aanreikt in zijn beker, ‘waarin alle dingen goed gemengd zijn,’ en vergeet nu alle kleine werkelijkheid, die de geleerden u bewezen hebben en die ze gebruiken voor al die nuttigheden, die ons menschenbestaan ‘dragelijk’ moeten maken. Want nu mag uw bestaan niet dragelijk zijn. Nu moet gij de levensweelde smaken, die uit louter wellust eeuwigheid wil en zich eeuwig weet.

Ha...daar is de Groote Werkelijkheid, de Groote Schijn, de allevende Waarheid! Gij voelt, maar heel uw wezen voelt, òòk uw rede. Gevoelszaligheid stijgt en daalt tot hoogste en diepste kennis. Bedwelming omarmt u, maar welbewust in uw bedwelming wèèt gij, dat de groote bekoring van kleuren en geuren en streelingen en klanken en smaken een levende Waarheid is. Nu durft gij 't zeggen: Ik ben een God, en alles is God in mij en òm mij. Uw voelen is wijsheid en uw wijsheid een Gebed - geen Gebed, dat smeekt om bovennatuurlijken troost, maar een Gebed, dat de Aarde eert; een Gebed, dat den Schepper eert, die zijn kunstenaarslevensstroom naar den Schijn der Aarde leidt. Gij bidt:

Nu wil bedwelmen met àl uw schoonheid àl mijn zinnen, o lieve Aarde.
Dat uw gewijde levensgeur verdrijve den dikken rook, die stijgt uit verwaten leugenwereld om mij heen,
Dat ik uw Waarheid mag aanschouwen, mijn vizioen, geboren uit uw gloeiend Hart!
Heb dank, o Aarde, dat ook gij bedwelming geeft als tegengift voor giftige werelddampen,
Die martlend liegen tot mijn ziel: er is geen Schoonheid meer...
Neen, dit noem ik geen hemelsche illuzie meer:
Dat de Zon mij liefheeft en mijn minne koestert,
En dat de vogelen mij groeten van verre geliefden,
En dat de wolken regenen uit vreugde en uit smart, die mijn smart is en mijne vreugde,
Want is der dichtren ziening niet van u en uwe bloemen, o Aarde!
Nu ik u zien kan, zooals gij zijt en schijnt, nu ben ik gestorven, ik leef niet meer, doch alles leeft in mij.
Maar dit sterven is een overrijke levensdaad: zoo wil ik sterven duizend malen,
En stervend weten, dat Alles eeuwig leeft....

* * *

De toestand, waarin de mensch zoo bidden kan, is een extase, een jubileering van hoogste geluk. Maar meen nu niet, dat die extase een *ziekelijke* toestand is. Neen, in die zaligheidsverrukking is de mensch juist zeer gezond. Dan is er immers volkomen harmonie in heel zijn wezen. Dan is zijn geest en zijn lijf met al zijn zinnelijkheid één geheel door de warme aanraking met zijn alles-tot-eenheid-versmeltende ziel.

Maar die extase blijft tijdelijke feestviering. Meer nog: die extase wordt verzwakt en verzeldzaamd, juist omdat wij menschen zoo menschlijk-ongezond, zoo ontaard zijn. Ontaard, omdat wij, ook zonder door de omstandigheden daartoe gedwongen te worden, telkens en telkens weer worden aangegrepen door belangsbegeerte, die iets anders wil dan bewonderen om het bewonderen alleen. En daarom hebben wij een genees-

middel noodig, dat onze menschelijkheid zelve verreint. Waar is dat geneesmiddel te vinden? Laten wij 't eens vragen aan een zeer ontaard mensch, die in diepe overpeinzing de deemoedige erkentenis vond van zijn ontaarding en haar genezing.

Oscar Wilde schreef in de gevangenis deze heerlijke bladzijde:

'Ik heb een eigenaardig verlangen naar de groote, eenvoudige, oorspronkelijke dingen, als de zee, die, evengoed als de aarde, een moeder voor mij is. Ik verbeeld mij, dat wij alle te veel naar de natuur kijken, en te weinig met haar leven; ik ontdek veel gezonde ziening in de houding der Grieken tegenover de natuur. Zij spraken niet over zonsopgang, zij verdiepten zich niet in de vraag, of de schaduwen op het veld nu werkelijk violet zijn of niet. Maar zij zagen in, dat de zee voor de zwemmers en het zand voor de voeten der hardloopers bestaat. Zij hielden van de boomen, terwille van den schaduw dien zij afwerpen, en van het bosch terwille van de stilte, die daarin op den middag heerscht.....Wij noemen onze eeuw de nuttigheidseeuw, en wij weten geen natuurding te benutten. Wij hebben vergeten, dat water schoonwasschen, dat vuur louteren kan, en dat de aarde onze eeuwige moeder is. Daarom is onze kunst van de maan en speelt met schaduwen, terwijl de Grieksche kunst van de zon is en zich onmiddellijk met de dingen zelf bezig houdt. Ik ben ervan overtuigd, dat de eenvoudige elementen een louterende kracht hebben, ik wil tot hen terugkeeren en in hun gezelschap leven.'

Oscar Wilde is hier meer dan kunstenaar. Hier is hij gewijd moralist, genezer onzer ontaarde menschelijkheid. Hij geeft ons hier geen afzonderlijke kunstschepping te bewonderen, maar zegt ons, hoe onze bewondering voor àl wat mooi is verreind wordt d.i. verlost wordt van hare belangsontaarding. Hoe meer gecompliceerd de vorm van iets is, des te grooter het gevaar, dat het zelf ontaardt en zijn beschouwer ontaarden doet. Maar de eenvoudige natuurelementen, die geen vastelijk ook geen betrekkelijk-vastelijk bepaalden vorm hebben, kunnen niet ontaard zijn of ontaarde emotie wekken. Wie hen bewondert, bewondert zeker rein. Wie met hen - b.v. met de zee - in bewonderingsaanraking komt, ervaart diep-in-zich hun verreinende kracht. Die kracht werkt

niet ‘opvoedend’ door voorbeeld of leering, zij werkt als een goed geneesmiddel, doordringend in heel ons zijn.

Eenvoudige elementen. - Ik gebruik dit woord ‘eenvoudig’ hier niet in de chemische beteekenis van ‘onsamengesteld’, maar in den taalkundigen zin van ‘niet-kunstmatig’. De elementen, waarvan in de chemie sprake is, zijn in dezen zin niet eenvoudig, want zij ontstaan door kunstmatige scheiding. Eenvoudige elementen - 't zijn de natuurdingen, die ons niet onder de betoovering brengen van een afgescheiden schoonheid, waarbij 't gevaar bestaat, dat wij de éénheid aller dingen vergeten, maar die ons de gevaarlooze bekoring doen smaken van het waarneembare, dat in àlle bepaalde schoonheid is. Eenvoudige elementen - 't zijn de natuurdingen, die de Ouden met godsdienstige vereering vereerden: water, lucht, vuur en aarde. Waarom zagen die Ouden in die vier natuurelementen de ‘goddelijkheid’, den ‘wortel’ aller dingen? Lees Thales, Anaximanes, Anaximander, Heraclitus - en ge zult spoedig weten, dat zij geen ‘nuchtere’ redeneerders waren. Zij dachten uit reine bewondering en zochten in hun bewonderingsdenken naar die dingen, die 's menschen bewondering aldoor reinigen en zoo zijn schoonheidsemotie doen stijgen tot emotievolle schoonheids*wijsheid.* En zij vonden toen de eenvoudige elementen in de natuur, waartoe iedereen bewust of onbewust zijn toevlucht nemen wil als hij deemoedig bekent, ontaard te zijn en naar verlossing te streven. Hadden die Ouden gelijk? Vraag hun geen bewijzen: zij *zien* en zeggen uit wat zij zien aan hen die òòk kunnen zien. En wie beseft, dat de heele mensch eerst menschelijk leeft als de heele mensch menschelijke emotie is, zal ook weten, dat zijn menschzijn verhoogd wordt door die dingen, die zijn emotie verreinen en harmoniseeren. Noem dit menschzijn met de vereerendste namen, noem het ‘religie’, ‘wijsheid’, ‘mystiek’ of hoe ge wilt. Maar als ge eenmaal toegeeft dat wijsheid leeft, erken dan ook, dat de denker-zonder-emotie geen wijze is en dat het wijze kennen der natuur uit reine emotie geboren wordt en reine-emotie-wekkende dingen vindt.

De gewijde denker zegt ons, welke emotie ons van onze

onaarding geneest; 't is de emotie van belanglooze bewondering, die ook deemoed heet, of mystieke ontroering, enz. En de gewijde denker zal ons ook aanwijzen, welke natuurdingen die emotie blijvend wekken: 't zijn de eenvoudige elementen.

Maar de priester doet meer. De ware priesterziel is zoo vol geluk, dat zij 't mededeelen wil aan velen. De priesterhanden willen zich zegenend uitstrekken. De priester blijft niet op de olympische hoogte van den denker, hij daalt neer naar de menschen, spreekt zijn bezielend Woord en brengt hun de eenvoudige elementen mede in practische symbolen. Godsdienstige symbolen zijn eerst onbegrepen volksschepping. Zij worden geboren in de phantasie van het devote, eenvoudige volk. Maar 't volk is zich daarvan niet bewust. De taak des priesters is, die dichterlijke volksphantasie te verstaan en haar te verwerkelijken in symbolen. En als hij zijn taak goed volbrengt, zullen de symbolen, die hij geeft (of voor wier onvervalscht behoud hij zorgt) niet alleen herinneringen aan reinigende krachten zijn, maar reinigende krachten zelf. Zij zullen dan zijn *mystieke magie.* - Magie, omdat zij werken door der dingen mooie zielekracht; mystisch, omdat zij niet een of ander uiterlijk genot of nut bedoelen (zooals 't practisch occultisme) maar niets anders willen dan heiliging, wijding, menschelijke reiniging.

Er is maar één godsdienstschepping in ons Westen, die gelooft aan zedelijk-reinigende krachten, direct-werkende uit de eenvoudige elementen zelf. Die ééne godsdienstschepping is het Katholicisme. Maar het theologendom heeft slecht gezorgd voor 't onvervalscht behoud der symbolen, waarin die reinigende kracht tot het volk kwam. Het heeft gaan leeren, dat die symbolen door een buitennatuurlijk God willekeurig waren ‘ingesteld’ in plaats van te weten en te leeren, dat zij allereenvoudigste uitingen zijn van het in-de-natuur-wonende goddelijke uitingen van de Scheppingskracht, die één met ons is, in wie ‘wij leven, ons bewegen, en zijn.’ En heelemaal heeft het theologendom vergeten, dat de reinigende kracht der symbolen leeft in hun natuurlijke *emotie*wekkende kracht.

Ik zal u geen ‘historische studie’ schrijven over het wezen van katholieke symbolen. Wat voelt de geschiedkundige als

zoodanig van het leven in natuurgebeuren! Ik zal die symbolen ook niet idealiseeren, mijn gedachten leggend in wat ik beweer uit te leggen. Maar ik heb de schoonheid van die symbolen, zooals ze thans nog zijn op mij laten inwerken. En daardoor heb ik haar levende werkelijkheid kunnen zien. Die levende werkelijkheid zal ik u uitzeggen. De eenvoud van de gedachten, die tot mij kwamen toen ik zóó de symbolen mijner moederkerk bepeinsde, de belanglooze schoonheidsontroering, die zij in mij wekten, overtuigen *mij,* dat ik goed gezien heb.

Al weten wij ook, dat de eenvoudige elementen van nature aldoor goddelijk-reinigende kracht uitzenden, wij kunnen niet altijd ‘naar buiten’ gaan om hun emotiewekkende kracht op ons te laten inwerken. En al konden wij dat, de meesten onzer zouden niet steeds ontroerd worden door de eenvoudige elementen, ontaarde menschen als we zijn, die het mooie niet meer doorvoelen als wij er aan gewend raken.

De echte godsdienstige symbolen nu zijn de essentie van de emotiewekkende kracht der eenvoudige elementen; essentie, die ons in den tempel gegeven wordt op een gemakkelijk waarneembare wijze en op een *uitzonderings*wijze, die, juist omdat zij uitzondering is, meer indruk maakt dan de gewone openbaring der natuur. In dien zin zijn er nog echte symbolen in het Katholicisme. Zie, hoe ieder der vier elementen in katholieke symbolen leeft:

Water. - Het voornaamste symbool, waarin het water gebruikt wordt, is de doop, die beteekent: reiniging van de erfzonde, radicale loutering van den mensch. Volgens aloude overlevering moet bij 't toedienen van den doop het water *vloeien*; vloeit het water niet, dan is het doopsel ongeldig. De roomsche theologen geven als grond voor die overlevering aan, dat het water *afwassching* moet symboliseeren. Maar 't is duidelijk, dat deze verklaring niet opgaat. Het ‘vloeien’ van 't water is niet volstrekt noodig bij 't wasschen, men kan zich wel wasschen met water, dat niet vloeit.

Eenmaal aangenomen echter, wat Thales al geloofde, dat het water mystich-reinigde kracht heeft als *emotiewekkend* natuurverschijnsel, is 't gemakkelijk te antwoorden op de vraag,

waarom de traditie wil, dat het water bij den doop vloeit. De levenssensatie, die het water als zoodanig wekt, gaat immers juist uit van het vloeiende water. Glinster-vlietend water herhaalt voor onze zielezinnelijkheid het axioma der Ouden: *π□ντα ῥ□* - alles vloeit, alles leeft. Godsdienstige legenden spreken zeer dikwijls van wonderwater - maar 't is altijd vloeiend water, ontsprongen uit een rots of opwellend uit de diepte. Het religieus-wondervolle, het mystisch-magische van het water leeft niet in zijn chemische bestanddeelen of in een bovennatuurlijke instelling, maar in zijn reine-emotiewekkende, mooie vloeiing. Dit is de essentie van het echt religieuze watersymbool: de eenvoudig-sublieme, belanglooze schoonheidsbekoring, die uitgaat van 't zoo fijn-beweeglijke, stroomende, schitterende natuurelement. Denk u eens belangloosbewonderend in de roerende boeteprediking van Johannes de Dooper. Zou zijn watersymbool iets gezègd hebben aan de boetelingen als zij 't water niet gezien hadden, vloeiend, levendrein, glinsterend-blij? Dat het water stroomt *over het hoofd van den boeteling* is *emotioneel* dus ook voor 't symbool àls symbool bijzaak. Maar dat het zichtbaar stroomt is hoofdzaak. Plaats een springende fontein in den katholieken tempel, en ge hebt de essentie van het watersymbool, ontdaan van alle tijdelijke bijvoegsels. Dàn hebt ge religeus gesymboliseerd, actief gesymboliseerd het natuurlijke leven, dat diep in den meest ontaarden mensch woont en in hem is een ‘fontein van water, springende tot in het eeuwige leven.’ (Joh. 4, 14.) Jezus doopte niet met wasschend water. Maar meermalen spreekt hij over het symbool van vlietend water - ook als hij de Samaritaansche vrouw zegt, dat de ware aanbidders God moeten aanbidden ‘in geest en waarheid.’ (Joh. 4, 24.) Het puur geestelijke is wèl te vereenigen met de essentie van een religieus, zinnelijk symbool. - Vlietend water is mooi en reinigt de menschen, die de eenvoudig-sublieme schoonheidsbekoring ervan voelen - die mystisch-magische natuurziening schemert nog in het Katholicisme, dat gelooft: *doopend* water moet *vloeiend* water zijn.

Vuur. De louterende kracht van het vuur wordt zeker door het ontroerde Christengemoed erkend. Verscheen ‘de Heilige

Geest' niet aan de apostelen in de gedaante van *vurige* tongen? En worden, naar katholiek geloof, de goede maar nog onvolmaakte zielen niet gelouterd in het vage*vuur?* Het vuur als 'eeuwige straf' in een hel, die de Schepper bouwde voor zijn eigen schepselen is zeker de grootste Godslastering, die wij ons denken kunnen. Maar het louterende, ons van onze ontaarding genezende vuur, is een waarheid, waaraan ieder mensch, die door belanglooze schoonheidsontroering is bezield, met Heraclitus gelooft. De roomsche theologen hebben veel getwist over den aard van het vuur in het tijdelijke reinigingsoord na het sterven. Als zij het vuur altijd bemind hadden met de liefde van een Fransiscus, die het vuur zijn 'broeder' noemde, dan zou de Godslastering van het niet-louterende maar alleen-straffende hellevuur nooit zijn uitgesproken. Dan zouden die theologen geweten hebben, dat de zedelijk-reinigende kracht van het vuur niet in zijn pijniging, maar in zijn eenvoudige schoonheid leeft. Dan zouden zij geweten hebben, dat het vuur zedelijk geneest, als volstrekt-ongekunsteld, emotiewekkend natuurverschijnsel.

De kaarsvlam is het meest voorkomend vuursymbool in het Katholicisme. Naar lithurgisch voorschrift (dat verwaarloosd wordt) moet de kaarsvlam voor den katholieken eeredienst ontstoken worden aan natuurvuur, aan een vonk, geslagen uit een vuursteen. Geen kunstvuur mag hier gebruikt worden: het symbool moet volmaakt-ongekunsteld, volstrekt-natuurlijk blijven.

De machtige, heel-eigenaardige poëzie van de kaarsvlam in een katholieken tempel kan ik maar met één ander symbool vergelijken: met den meesterstaf, dien de leerlingen van Zarathustra hun geliefden leider bij diens afscheid ten geschenke gaven. De greep van dien staf bestond uit een gouden bol, waarom zich een slang kronkelde. Het goud verzinnebeeldde de hoogste deugd - de deugd, die geen nuttige dingen of uiterlijk genot geeft, maar zichzelve schenkt door haar eigen schoonheid te laten zien. En de slang verzinnebeeldde de scherpkennende, zekere wijsheid.[1)] Die staf is echter niet een geheel-echt *religieus* symbool, want het goud herinnert alleen

1) Friedrich Nietzsche - Also sprach Zarathastra - Von der Schenkenden Tugend.

aan schenkende deugd, en de slang herinnert alleen aan zeker kennende wijsheid. Dit symbool geeft niet wat het verzinnebeeldt.

Maar de volmaakt-ongekunstelde, in heiligen tempel stilbrandende kaarsvlam! Zij geeft wat zij verzinnebeeldt. Zij is natuur, diep-in-de-ziel-grijpende, wijdende natuur. Zij is natuurgoud in haar rood-gelen glans, en zij is natuurzekerheid, die vlam, zich vastgrijpend steeds aan eene plaats, toch steeds wisselend haar puntigen vorm. Die lichtende vlam, die laat dalen haar ongemaakt-eenvoudigen schijn op alles om haar heen, die kronkelende vlam, blij-zeker stijgend, gewichtloos in lichte leven - geef u eens over aan haar bekoring als ge te gelukkig zijt om dor-verstandelijk te redeneeren, te gelukkig om u te laten betooveren door gemaakt-wereldsche praal. Dan zal haar bekoring u herscheppen tot gezonder, beter mensch.

Lucht. - De eenige zinnelijke waarneming, die door geen ander natuurding emotioneel kan worden aangedaan dan door de lucht, is de reuk. De reuk mag de specifiek mystische zin genoemd worden. De reuk kent de dingen niet in hun afgezonderdheid-van-elkaar, maar voelt der dingen uitbreiding in de ruimte, haar geuren die alles omvademen, die zich vermengen met elkander, elkaar aanvullen en opheffen. De reuk voelt eigener dan elke andere zin het levend op-elkaar-en door-elkaar-werken der dingen. Zeker, de andere vier zinnen kunnen òòk mystische bekoring smaken; maar zij kunnen ook afgescheiden vormen waarnemen in vastelijke afgescheidenheid terwijl de reuk alleen ineenvloeiende stemmingwekkende hoedanigheden der dingen in zich opneemt. De reuk is door zijn eigen wezen dichter bij het eigen gebied van den mysticus: het gebied waar alle wezens één zijn. De reuk is daarom gevoelig èn voor de levenséénheidscheppende krachten èn voor de levenséénheidverliezende dingen. Als de natuur stoffen, die niet meer tot een levende eenheid bij elkaar hooren, tot ontbinding doet overgaan, dan verraden de zich ontbindende stofdeelen hun gang naar de afgescheidenheid door hun leelijken reuk. Welriekende geur echter heeft de magische kracht, de menschen weg te doen drijven uit de afgescheiden kleinheden, hen te leiden naar de ééne, groote, diepe Waarheid, die hun zielen drenkt met heilig eenheidsgeluk.

De wierookwolken in den katholieken tempel zijn meer dan zinnebeelden van kerkelijke gebeden, die ‘ten hemel stijgen’, meer dan zinnebeelden van kerkelijke zegeningen. De blauwe wierook is mystisch-stemmende geur, actief symbool van de lucht als eenvoudig emotiewekkend natuurelement. Levensvocht van simpele boomen, verbrand door simpel vuur - 't is weer een mystisch-magische kracht, die het edelste in 's menschen wezen naar boven roept.

Aarde. - De emotiewekkende hoedanigheid van aarde is: vruchtbaarheid. En vruchtbaarheid is levensvereenigende organiseerende kracht. De aarde verzamelt om het zaad, de sappen en gassen, die zich met het zaad verbinden, en, vereenigd, de vrucht doen verrijzen. De vruchtbaarheid van aarde is niet alleen voortbrenging, maar ook natuurlijke, wonderschoone *regeerings*macht. De plant is immers een levensgeheel van vele deelen, die alle met wijs beleid geordend zijn, deelen, waarvan het eene het andere beïnvloedt, waarvan het eene het andere dient, zonder dat ook maar één deeltje in zijn uitleving van eigen natuur wordt gestoord. Aarde is evengoed *koningin* als *moeder* der plant.

Hoe wordt nu die aardsche, regeerende vruchtbaarheid natuurlijk gesymboliseerd? - Toen de koningen werkelijk regeerden, toen zij werkelijk iets in zich moesten hebben als de levenséénheidscheppende vruchtbaarheid van aarde, werd hun macht gesymboliseerd door de zalving met edele olie. Zeer natuurlijk! Wij weten allen, dat vette grond vruchtbaarder is dan schrale grond. En al denken nu diegenen, die de aardsche vruchten alleen liefhebben voor hun maag vaker aan deze waarheid dan zij, die de aardsche vruchten liefhebben als emotievoedsel voor hun ziel - zij is een waarheid voor ons allen. Ook de ideaalste mensch zou zijn liefde voor vruchtbare aarde innig kunnen uiten op dezelfde wijze als de platte boer, dien Zola ons geteekend heeft: ‘Hij beschouwde het veld langen tijd met opgeheven, stralenden blik.....hij bukte zich, nam met beide handen een kluit aarde, brokkelde dien fijn en liet toen het stof tusschen zijn vingers doorloopen.’[1)] Het ‘vette der aarde’ - 't is heel banaal of

1) La Terre. II.

heel verheven al naar de gemoedsgesteldheid van hem, die erdoor wordt ontroerd. De ‘zalving met olie’ is uitgedacht door *edele* vereerders van het ‘vette der aarde.’ Zeg toch niet, dat de zalving alleen *kracht* symboliseert, omdat de athleten zich inwrijven met olie om hun spieren te stalen. De Koning, die gezalfd wordt, moet toch iets anders in zich hebben dan veel *beweeg*kracht en *draag*kracht van spieren. Zijn ziel moet vol vruchtbare, organiseerende *scheppings*kracht wezen. Zijn onderdanen moet hij inspireeren tot ééne piëteit voor zijn eene krachtige Koningsziel. Welke verstandelijke overtuiging, welk belang hen ook verdeele, hun Koning moet hen scheppen tot een menschelijke *samen*leving, tot een ‘volk’, één van harte.

De koningszalving is nog te vinden in het Katholicisme. De herders van 't geloovige volk worden tot zieleherders gezalfd met heilige olie - Ach, wisten zij weer, dat dit symbool een pieuze vereering is van het eenvoudige natuurelement: aarde! Dan zouden zij ‘terugkeeren naar de stof’ en, afwerpend alle gewilde sublimiteit van bovennatuurlijk gezag, heerlijk worden in naakten eenvoud.

Er is weening in mij, nu ik dit schrijf. Ach, wie kent nog de kunstlooze bekoring onzer religieuze symbolen? De theologen twisten over geschiedenis en dogmatiek en gezag, de leeken gaan uit luien sleur naar kerkgebouwen, waarin ze allang niet meer met opgewekte harteïnnigheid kunnen bidden. - Maar ook dit is zeker: een nieuw volk is geboren, vol nieuwen eerbied voor de ééngeboren Schoonheid, die uit geen afzonderlijk mensch of natie ontstond, maar uit de levensdiepte van het ééne Heelal. 't Is verspreid over heel de Aarde, het nieuwe, uitverkoren volk. Nog is de nieuwe Mozes niet gekomen om het te bevrijden uit de vreemde overheersching van het ploertendom, dat schachert en zich amuseert en gewichtig doet.

Maar het uitverkoren volk wacht. Het is geduldig in stil gelooven aan de onverwinbaarheid van het Leven. En het is gelukkig in zijn dulden.

Want de wolken regenen nog levend water, en de stroomen vloeien nog verreinend en versterkend alle harten, die vlietend water mooi vinden.

En nòg speelt het vuur zijn kronkelend vlammenspel en wekt den gouden lach van bewonderingsdronken zielen.

En nòg is aarde vruchtbaar, overrijk zich schenkend aan wie te groot is voor doode leugenpraal.

En nòg is de lucht vervuld met zoete geuren, die uit het Leven stijgen, en leven wekken alomme....

Droef Minnelied
Door
J. Jac. Thomson.

Heugt u die lentedag? Hoe was het meiweer schoon;
De weg lag glad en 'k zag de zon de spaken
Van 't rad dat u droeg, tot eén glinstring maken -
Heugt u die Meidag nog? Zijn lange en zoete loon?

't Licht hing u aan; gij droegt het om uw leên;
Wij spraken schaars maar langs verholen paden
Van woordenspel deed zonder vraag ik raden
De vraag; het antwoord klonk door rapper woorden heen.

En de avond had alree het pad verstild
Toen ik u huistoe bracht langs singelgrachten,
En 't nú zoo klein was tegen 't eindloos wachten
Van 't morgen; 't weg- zoo hard, het bij-zijn mild.

Heugt u die Meidag nog? Hij is gebouwd
In 't leven, dat mij ging, gelijk een toren,
Die uurlijks laat zijn zuivre slagen hooren
Over de breede hei, boven de stem van 't woud.

En heugt u, hoe uit 't donker foederaal
Toen elke dag een blinkend zwaard kon trekken,
Hoe lente lente, schoonheid schoonheid wekken
Wilde als de klank den weer-klank van metaal?

Toen opende de bruidelijke pracht,
Een woord, waarop wij 't rijmwoord samen vonden;
De Mei sprak met haar allerzoetste monden,
De nacht zong tot den dag, de dag zong tot den nacht.

En weet ge ook dien: een voetpad smal, de Rijn
Links, rechts de weiën; over hooge éénplanksbruggen;
Langzaam het gaan, het keeren met een vluggen
Voet om den avondspeller: roode westerschijn.

Ook meenge morgen vondt gij, toch vermoed,
Schoon ongeweten, mij, uws weegs geleide;
Brug-op, viel 't mee, vertraagde soms het scheiden,
Te kort: een lach, een handdruk en een groet.

En heugt u ook hoe of ik altijd keek,
Verwacht bezoek, wachtend voor binnenruiten,
En hoorde, o wee, de meisjes lustig fluiten;
- Het spreekwoord onbekend? - Volière de apotheek.

't Verleden bergt zoo menig, menig schat,
Die schooner wordt voor het herhaald beschouwen
Als beeld- en beitelwerk der hooge praalgebouwen,
Domboog en welf en spant in de oude bisschopsstad.

Het is mij àl zoo lief; en elk tafreel,
Wekt vele uit de schemering naar voren,

Als de eene vogel roepend de andre in 't koren
En om: Een zoeter stem de lok van keel tot keel.

Zoo wàs het - ach ik ben een kind des tijds,
Die gruwlijk is, onschoon en schuldbeladen,
Een eindelooze bonte maskerade
Aan leven leeg, van pronk en weelde weidsch;

Ik ging haar na en ben, als zij, vermoeid.
Ik draag haar krankheen daaglijks aan den lijve,
Haar zonde is mijne, bij haar mijn verblijven,
In hare tenten werd mijn voet ontschoeid.

Wat zocht ik dan uw lieven gullen mond,
Die zuiver sprak en feestlijk klaar en trantel,
Sloeg om uw leên den killen vochten mantel
Wiens donkre tranen weenen aan den grond.

Is nu het licht voorgoed van u geweerd,
Die treedt in sombre lange schaduw-vouwen?
De nacht staat stil en met geen morgendauwen
Is nog de zachte wind in uw zwart haar gekeerd.

Maar angst en droefheid stijgen tot het vlak
Der oogen als op 't meer de roode bloemen;
Er zijn veel namen, die wij twijflend noemen,
Wijl er veel kostbaars ijlings viel en brak.

Getroost - het kleed is oud, dat ons omhult:
Wrange gedachten, onberaden daden,
Het overjarig loof; straks vallen af de bladen
En wordt de nieuwe top in een nieuw licht verguld.

Getroost, mijn lief: de schoonheid ligt gevat
In 't schamel bed van twee verweerde schelpen;
Wat eeuwig is, breekt open, niet te stelpen,
Als de avondzon in een verlaten stad.

Straks komt het licht - wij treden uit de poort
En volgen stil de schoonbebloemde bermen,
Dan ligt over het veld een zalig-wijd ontfermen
Door geen verward of wild geluid gestoord,

Maar 'n enkle vogel haalt een lange toon
Als de eerstling van een reeks - waar zal zij enden?
Dan wordt het: ‘alles, alles moet zich wenden’,
En is ons leven mèt de wereld schoon.

Drost's 'Hermingard'
Gedeeltelijk herdrukt
Door
Albert Verwey.
(Slot)

Twee en Twintigste Hoofdstuk

'"*Waar God is*, *daar is ook het geduld deszelfs kweekeling.*"' Tertullianus zegt het met waarheid; de laatste tijden hebben mij dat meer en meer verklaard, dank zij den Goddelijken meester, die ons zooveel genade schenkt!' - Zoo sprak Caelestius flauw en afgebroken tot Marcella die met bekommerde zorg naast zijne legerstede zat. 'Ik voel den dood naderen,' ging hij voort. 'Snik niet zoo luid, Marcella! De doodsengel verkondigt mij genade, genade en vrede. Het einde des lijdens is nabij. - Ach, indien het daar eens weder aan moest vangen en eeuwig...Maar ik weet het, God is barmhartig; Hij heeft in onzen dood geen lust...

'Marcella, eens was ik een zeer boos mensch. Ik heb een leeftijd in berouw en boete gesleten; thans wil ik die loopbaan eindigen met u mijn vergrijp te bekennen. Het is mij een troostend denkbeeld, dat gij er mijner nagedachtenis een traan te meer om zult wijden.'

'Zal het uwe krachten niet te veel afmatten?' vraagde Marcella.

'Neen,' hernam Caelestius, 'laat mij tot u spreken, Marcella! Heilige oogenblikken zijn die, waarin de stervende spreekt.

Herhaal mijne woorden nimmer als in heilige oogenblikken. - Verschik nu nog eenmaal mijne hoofdpeluw, bevochtig nog eens mijne lippen en dan de doodskus Marcella! - God zij met u en met zijne kerk! Ween niet, kind! ik hoop op de verdiensten van den Heere Jezus Christus.'

Marcella voldeed aan zijn verlangen. Met rustige gelatenheid legde de grijsaard zich neder. De naderende dood scheen zijn gelaat door de fakkel der eeuwigheid te verlichten, en, in voor het sterfelijk oor onverstaanbare woorden, hem Gods vergevende genade toe te lispen. Wat gevoelde Marcella's ziel niet, toen zij den afscheidskus op den kouden mond des stervenden drukte?

'Laat mij thans verhalen en sterven, Marcella! de genade van onzen Heer, Gods liefde en de gemeenschap van Zijn geest zij met ons!'

'Amen!' voegde Marcella er bij.

Caelestius zweeg eenige oogenblikken, en vraagde toen: 'Zijn wij alleen, Marcella?'

Deze zag rond en verschrikte: aan de andere zijde van het sterfbed stond de wichelares. Den vorigen dag had zij zich, sinds een geruimen tijd voor het eerst, laten zien; in den morgenstond had Marcella eene kruik met geneeskrachtig sap voor de stulp gevonden en nu verscheen zij reeds weder. Marcella huiverde en wilde den stervende hare verschijning aankondigen, maar op hetzelfde oogenblik ontsluierde zich Geertrud van den Lippetoren, en vergunde aan de verzorgster van Caelestius om een blik op haar nimmer gezien gelaat te werpen. Hoe geheel anders had Marcella zich de wichelares voorgesteld! Weemoedige treurigheid lag over haar lelieblank gelaat verspreid, heldere tranen hingen in de vergrijsde wimpers van het licht blauwe oog; kommer en zielsverdriet hadden haar vermagerd, er lag iets smeekends in haren blik, toen zij Marcella wenkte, om hare tegenwoordigheid te verzwijgen, maar het was het smeeken eener vorstin, die zich van haren invloed bewust is. Marcella werd gedwongen den grijsaard gerust te stellen, toen ving deze aan:

'Nooit kende ik mijne ouderen, Marcella! Een verre aanverwant voedde mij in de vreeze des Heeren, bij landelijken arbeid, op en leerde mij Christus meer dan mijzelven be-

minnen. Hoog gevoelde mijn jongelingshart voor zedelijke reinheid en godsdienstige deugd, daardoor werd Antonius, de Thebaische woestijnier, mijn vriend. Wij koesterden overspannene denkbeelden; gaarne zou ik voor mijn geloof gestorven zijn. De tijding dat de dood van Aurelianus eene gevreesde vervolging uit den weg ruimde, was mij eene treurmare. Arbeid en levensbedrijf werden mij hatelijk. Antonius, de rijke Antonius, had geld en goed aan de armen geschonken en zorgde niet meer voor den dag van morgen. Ik besloot, als Paulus, een Apostel der Heidenen te worden, en koos dit land tot den wijngaard, dien ik bearbeiden zou. Antonius juichte mijn voornemen toe en dat besluit werd volvoerd. Meer dan een jaar dwaalde ik door het woeste Germanië rond, maar de oorlog dwong mij dikwerf den volkshaat te ontvlieden, zonder dat ik ergens nut kon doen.

Onder dergelijk lotgeval bereikte ik dezen oord; vijftig jaren zijn er vervlogen, en nog staat alles mij in akelige duidelijkheid voor den geest. Het was een herfstavond: grauwe mistnevel omringde mij van alle zijden, ik wist niets te onderscheiden, toen ik de plaats bereikte welke gij den wilden terp noemt; daar ontmoette mij eene vrouw. Zij was schoon als Hermingard, toen ik deze het eerst op dezelfde plaats aantrof. Ik vraagde haar, waar ik een gastvrij dak zou mogen hopen. Argeloos bood zij mij dat van hare vennooten aan. De hemel, meende ik, geleidde mij, om Gods koninkrijk te verkondigen. Ik volgde haar; zij verhaalde mij, hoe op haren huwelijksdag de oorlog der Frankische en Germaansche stammen tegen Probus uitgebroken was en haar gemaal hare huwelijksgift aanvaard had, om terstond naar het strijdveld te spoeden. Onschuldige en teedere lieftalligheid spraken uit haren mond, de reinheid van haar oog kende ik aan mijn hart toe. Ach! hoe jammerlijk bedroog ik mijzelven!...

Voor mijne veiligheid in het toenmalig tijdsgewricht bezorgd, ried zij mij in eene afgelegen hut te overnachten; zij zelve wilde voor mijn levensonderhoud zorgen. Folterend zijn mij Naechthilde's weldaden telkens, door haar evenbeeld, de lieve Hermingard herinnerd; denk wat dezelve mij lijden deden!

Het heilig doel, hetwelk ik mij voorgesteld had, vergat ik ondertusschen niet, maar steeds schroomvalliger, om mij

openlijk tegen de woeste afgodendienst te stellen, - want het leven ontving oneindigen prijs voor mij - besloot ik mijne eerste zorgen aan Naechthilde verlichting te wijden, opdat zij, als eene priesteres des Allerhoogsten, onder hare landgenooten zou verschijnen. Vaak bezocht zij mij. Christus was op mijne lippen, Aphrodite in mijn hart...

Zij leerde gelooven! - Wij werden gedurig vertrouwelijker. Naechthilde beschouwde mij als een verhevener wezen; ik kende hare argeloosheid en sidderde niet voor hare onschuld.

Eindelijk besefte ik verder te moeten trekken. Naechthilde was genoegzaam onderwezen, om den haren waarachtige denkbeelden van het Christendom in te boezemen; ik zou naar het westelijk deel des lands trekken en aldaar gelijken werkkring zoeken. Naechthilde moest nog slechts gedoopt worden. - O God, hoe beslissend was die dag. Zij ontving mijn kus van broederlijke liefde...'

Caelestius zweeg en drukte de bleeke lippen op elkander. Zwijgende naderde hem Marcella, en goot het laatste heulsap op dezelve. De wichelares bedekte het gelaat met de handen en was allengskens het hoofdeinde genaderd.

Eenigermate tot zichzelven gekomen, ging Caelestius voort.

'Reeds vroeger was de tijd bepaald, waarop ik Naechthilde verlaten zou; hij kwam, maar ik ging niet. Eindelijk moesten wij scheiden. Naechthilde had hij gezegd, dat men de krijgslieden terugwachtte, onder welke haar echtgenoot zich bevond. Treurig en geheel verteederd zaten wij bij elkander. Zij schreide: ik wist dat ik der vrouwe dierbaarder was dan Welf de Usipeter. - Deze was haar ega...Vurig beminde ik haar, die mij aanbad. Naechthilde weende: schoon, onbeschrijfelijk schoon was zij in hare smart; ik wilde haar vaarwel zeggen, omhelsde haar - en...verliet God en deugd...'

Toen Caelestius weder spreken kon, was zijne stem zeer verzwakt. 'Midden in den nacht', fluisterde hij afgebroken, 'verliet ik de rampzalige Naechthilde; ik vluchtte - zóó zal het Kaïn in den boezem gebrand hebben, toen hij zijn broeder had omgebracht: ik had de onschuld vermoord!...Verschrikkelijk waren de gevolgen van mijn vloekwaardig lustgenot. God en reinheid, sinds lang slechts de beelden mijner dweeperij, vergat ik geheel; ik vlood Batavië, maar overal omringde mij

eene hel. Rome's pracht noch Nicomedië's heerlijkheden lenigden mijn boezemleed; ik zocht in het woest gewoel van den Perzischen oorlog mijnen misstap te vergeten. Vergeefs! Vergeefs!...Het dartel levensgeneugt was mij zelfs eene wraakfurie.

"Zoo leefde ik voort, tot Diocletiaan de Christenen begon te vervolgen. Het herdenken aan die dagen is zeer vreeselijk. Toen verliet ik de krijgsdienst; mijne Christelijke wapenbroeders weigerden te offeren en werden weggezonden; ik volgde hun voorbeeld en begaf mij naar Nicomedië; de eerwaardige bisschop deed mijn berouw ontwaken; het was de laatste zijner Christelijke weldaden, want weinige dagen later werd hij het offer der wreede vervolging; toen besloot ik geheel mijn leven der boete toe te wijden. Weldadig werkte de tienjarige vervolging op mij; uiterlijk bewees ik mijn berouw door vier boetegraden heen, maar God weet wat ik in het verborgen geleden heb!...

Marcella, mijne krachten begeven mij en toch...ach God...

Ik was gehuwd; echtgenoote en kroost werden mij ten straf. Mijne gade stierf, mijne kinderen...vergeef hen o Heer! en wees ons genadig!...ik sterf...Marcella! bid met mij..."

Het teeder vrouwenhart deed vrome gebeden ten hemel stijgen.

"U, lieve zuster! dank ik, dat gij bidt, God, dat gij door mij tot Hem mocht leeren bidden. Eindeloozen troost schenkt mij deze genade in de laatste ure. Denk veel aan mij, Marcella! neem de gewijde rol te mijner gedachtenis. Mijne hand schreef dezelve."

Eenige oogenblikken zweeg hij weder; zijne handen lagen op de borst tezamen gevouwen, en drukten het kruis aan zijn zwoegend hart; eindelijk strekte hij de hand naar Marcella uit, zij greep dezelve en moest knielen om zijne woorden te verstaan. Witte Geertrud boog zich over zijne legerstede.

"Ondankbare kinderen zijn vreeselijke roeden in Gods kastijdende hand, en toch ligt hun lot in deze ure mij zwaar op het vaderhart, hun lot en dat van.....mijn kind, hetwelk nooit door mij gekend of, vreeselijk denkbeeld! hier gevonden werd. Naechthilde is moeder geworden. - De wichelares, Marcella! hare dubbelzinnige zorg, hare kennis aan mijn misstap, hare stem.....alles voedt den pijnigenden waan....."

"Dat Witte Geertrud uwe dochter is!" riep de wichelares in

hartstochtelijke droefheid uit. “Gij bedroogt u niet, vader! ja, ik ben het kind van uwe schande, gij gaaft mij een in rouw en boezemleed doorgebracht leven; ik vergeef het u; uw berouw verzoende mij. Laat ik u omhelzen, vader!”

Caelestius was van schrik en smart verpletterd. “God is rechtvaardig!” zuchtte hij eindelijk. “Zeg mij, wanneer stierf de rampzalige moeder?”

“Toen gij herwaarts kwaamt,” antwoordde Geertrud. “Zij zocht den dood en bereidde u daardoor deze wijkplaats. Ik heb haar lijk begraven.”

Met diep gevoel klemde de ongelukkige wichelares den Christenvader in hare armen. Somtijds weet de natuur hare rechten, ten spijt van elken tegenstand, te handhaven. - Geertrud wierp eenige druppelen balsemachtig vocht op des grijsaards lippen; de stervende geestkracht scheen hierdoor te herleven. “Vergeef mij, mijn ongelukkig, diep beleedigd kind!” snikte hij. “Schenk den misdadigen vader, om den wille uwer moeder, vergiffenis; teederlijk beminde ik haar, en de hoogste levenssmart brandde in mijn hart, omdat ik hare onschuld en reinheid geschonden had. Ach! wees barmhartig, dochter!”

“Ik zal uwe nagedachtenis beweenen, vader! en de schim mijner moeder zal bevredigd zijn, indien gij thans deernis met uwe dochter hebt en hare bede verhoort. Toen mijne droeve moeder u dit verblijf geschonken had, kwam zij in mijnen toren, deelde mij haar geheim mede, en bad, dat ik u zou beveiligen, zeg mij, heb ik u verlaten, vader? - Ach! red, red mij thans!”

“Ik u redden! Geertrud, ach waartoe mij gefolterd?.....Groote God! welk een lijden!”

“Hoort gij den storm loeien, vader! hoort gij het, hoe dit ellendig verblijf schudt? Wild klotsen de golven langs mijnen hoogen toren; morgen zullen zij nog vreeselijker woeden, voldoe thans mijn wensch, of zij zijn mijn doodsbed!”

“De leer van Christus, onzen Heer, mag ik niet verzaken. Ik kan en moet het niet. Maar ik wil u redden, mijne dochter! geef aan mijne woorden gehoor: waag het niet, uitkomst in zelfmoord te zoeken, gij zoudt u der eeuwige vertwijfeling prijs geven, maar bekeer u, arm verblind kind! neem het geloof van Christus aan en vrede zal uw deel zijn.”

“Mijn moeder heeft die godsdienst afgezworen”; antwoordde Geertrud, “toen Theusnilde, de vertrouwde der Goden, wier plaats ik thans bekleed, zich over de barende ontfermd had, keerde zij tot onze aloude Godsvereering terug. Vader! verspil uwe laatste oogenblikken niet in ijdele verleidingswoorden.”

“Ach! vermag de stervende zoo weinig op zijne dochter!” zuchtte Caelestius, “verhoor, ach verhoor dan tenminste eene heilige bede, schenk Hermingard vrijheid en leven.”

“Leven of dood zal zij met mij deelen, vader!”

“Met u!...vreeselijke! Waarom haar lot aan het onze gekluisterd?”

“Omdat gij haar verleidde, vader!”

“Geertrud! Geertrud! ziet gij dan niet met menschelijke oogen mijn lijden? Het is mij zoo bang, kind! Vermoord, vermoord geene schuldelooze, op welke de vloek van mijn geslacht niet ligt.”

“Die vloek ligt op haar, vader! Wij moeten alle sterven. Deze nacht eindige ons leven; het is wijsheid, dat wij den dood tezamen tegemoet gaan; gij op deze sponde, wij in de woeste golven, en dan, dan naar de eeuwige richters!....Hermingard zal met mij sterven, want ook haar vloeit het ontadelde bloed mijner moeder door de aderen.”

“Haar?” herhaalde Caelestius, en zijn kreet verwekte huivering en afschrik.

“Mijne tweelingzuster Heile baarde Hermingard aan haren wettigen gemaal, Godehard, den broeder van Thiedric van de Eikenterpen. Hare bruine lokken kenmerken die afkomst. Vader! gij sterft. Leef deze oogenblikken nog voor uw verlaten geslacht; bereid haar vrede, die gij tot boezemleed het aanzijn gaaft.”

“Dochter...mijne dochter!...” steende Caelestius, o laat af...laat af...mijne oogenblikken zijn weinige...ach! dat ik mij een weinig verkwikke.’

‘Folter den stervende niet langer!’ bad nu Marcella. ‘Zie zijn lijden aan, hij is uw vader, ongelukkige! Uw geestdrijvende ijver is ijdel: weet dat het geloof des echten Christens onwankelbaar is; eer verzette uwe hand de voorvaderlijke grafplaatsen, eer gij zijn geloof aan het wankelen doet slaan. Zie, hij sterft. Uw rampzalige vader sterft.’

En hij stierf, de grijsaard. ‘Heer Jezus!..Hermingard!..’ stamelde hij, maar zijne stem bezweek. Wanhopig wierp Geertrud zich op zijne legerstede. Caelestius heeg afgebroken en hoorde Marcella niet meer, die met heiligen ernst bad. ‘Alomtegenwoordige!’ zoo sprak zij, ‘Gij, die genadiglijk op den stervende nederziet! Zalig zij zijn ontwaken in het rijk der liefde, genade en heerlijkheid! Amen.’ Een zucht van Caelestius bekrachtigde dat Amen; - het was zijn laatste snik.

Lang, zeer lang hield Geertrud het lijk van haren vader in de armen geklemd. De grijze morgenschemering lichtte in de hut, toen zij opstond. ‘Zweer mij, dat uwe tong nimmer van dezen nacht spreken zal,’ sprak zij dof tot Marcella. Deze zwoer het haar; toen drukte Witte Geertrud derzelver hand. ‘Heil u, wanneer gij getrouw zijt! Vloek, wanneer gij den eed schendt!’ voegde zij erbij, wikkelde zich diep in haren mantel en verliet het verblijf, dat twee ongelukkig verdwaalden ten boeteverblijf gestrekt had. Huiverende staarde de van weedom als vernietigde Christin haar na; de storm loeide buiten nog met vreeselijke woede door het geboomte, maar zij bekommerde zich deswegens niet. - Wellicht was Marcella de laatste sterveling, die de ongelukkige Geertrud van den Lippetoren zag; immers in die streken ontmoette niemand sinds de wichelares of haren dwerg. - ‘Werwaarts is de machtige Geertrud van de Lippetoren gegaan?...’ vraagde men elkander niet zelden, maar niemand die het antwoord wist te geven.

Drie en Twintigste Hoofdstuk

Terwijl de stormachtige nacht op Thiedric's lijkterp en in de wijkplaats van den stervenden Caelestius van niet minder woeste en snerpende gemoedsaandoeningen getuige was, had, in deszelfs akelige duisternis, een even onrustig tooneel op den Lippestroom bij Geertrud's toren, plaats. Met dof geklots sloegen de golven tegen het wankele gebouw, de wind huilde akelig in het rond en deed somtijds eene barre tochtlucht door de kleine opening snerpen, welke in Hermingard's gevangenis aangebracht was. Nog altijd leefde en leed de edele maagd in dien kerker voor haren goddelijken Heer.

De beker, welken zij eenmaal vergiftigd had gewaand, was, gelijk zij naderhand inzag, een mengsel geweest, aan hetwelk Geertrud tooverende kracht ter zinsverandering toe had geschreven. Hare dwaling was ondertusschen niet ongegrond geweest: de dwerg had in denzelfden waan verkeerd en daarom, bij zijne aanvankelijke geruststelling, aan zulk eene ruwe vreugduitspatting botgevierd.

Dikwerf had de wichelares ijverige pogingen in het werk gesteld, om de christelijke standvastigheid van Hermingard aan het wankelen te brengen. Vruchtelooze poging! Diep had de kweekeling van Caelestius zich het denkbeeld van Ignatius in het hart gegrift, *dat het meer is voor Christus te sterven dan over de geheele wereld te heerschen.* De toorn der wichelares was door deze standvastigheid telkens vermeerderd, maar, in hare onschuld gerust, getroostte Hermingard zich denzelven en bad slechts

> dat een ras ontbinden
> 't Vervallen lichaam sloopen mocht,
> En haar de rust van 't graf doen vinden,
> Die zij reikhalzend kwijnend zocht.

Menige nacht schonk haar, in verhevene droomverschijningen zeer zalige oogenblikken. Niet zelden verplaatsten deze droomen haar in den hemel; welzaligheid gloeide dan in haren boezem, en het morgenlied der ontwakende droeg telkens de kennelijke uitdrukking van het genot door haren geest, gedurende de rust van het teedere lichaam, genoten. Dezen nacht ondertusschen mocht zij zulk een geneucht niet hopen: want het brullen des winds en de woeste beweging van het water, hielden de slaap verre van hare sponde verwijderd.

Somber gestemd hoorde Hermingard den geduchten strijd der elementen aan. Nu en dan wierp eene golf een stroom stuivend water in haar verblijf; het oude gebouw wankelde op deszelfs grondvesten, terwijl de rukwinden hetzelve nu en dan teisterden en zware steenen in het schuimende nat deden nederploffen. Verschrikkelijk woedde de orkaan; Hermingard bad sidderende tot God. Wèl was het haar rustig in het hart, maar de vrouwelijke natuur deed zich toch in schuchtere vrees herkennen. Met toenemend geweld stroomde het water in

haar verblijf; akelig en akeliger plaste het zwalpende nat, en met vreeselijken angst staarde Hermingard's oog op de grijze lichtpunten welke somtijds op de oppervlakten van den vloed schitterden. Boven in den toren was alles stil. Van waar, ach vanwaar zou zij redding verwachten? - Deze was nabij. - Eensklaps kaatste het water eenen helderen lichtglans terug, Hermingard sloeg het oog op; de toegang tot hare gevangenis werd geopend en het was de blakende gloed van eene toorts, die zich op het water verspreidde, eene ladder daalde neder. 'Hermingard, lieve zuster! Dank zij den Heer!' riep eene heldere en vriendelijke stem tusschen het loeien der stormvlagen, en Hermingard herkende Timotheus. Eén oogenblik - daar stond zij in het hooge torenverblijf en omhelsde den vromen knaap. Gij hier, Timotheus!' riep zij uit.

'Ik was, als gij, op dezen toren gevangen,' antwoordde de knaap, 'maar thans zijn wij, door Gods hand, bevrijd. Wij zijn vrij, ginds ligt een klein vaartuig; mijne hand zal sterk genoeg zijn om den roeispaan te voeren. Vrouw Geertrud, de vreeselijke, is afwezig. Welaan, haasten wij ons, zuster! Niemand bewaakt ons.'

'Maar ziet gij, hoe woest en wild de rivier spoelt?' voerde Hermingard hem toe, 'zullen onze krachten...'

'Zal God niet *met ons* zijn?' herinnerde Timotheus haar, met kinderlijke vroomheid. 'Kom, lieve zuster! laat ons op Hem vertrouwen,' voegde hij er bij en greep hare hand. Beschaamd en bedroefd over haar oogenblik van kleinmoedigheid volgde zij den knaap, die, met snelle schreden, uit den toren afdaalde. Een stortregen plaste neder en maakte de steenklompen aan den voet des torens glibberig. Behoedzaam begaven de vluchtenden zich naar het kleine vaartuig.

'Uw pleegvader! -' fluisterde Hermingard angstig.

'- Leeft nog,' antwoordde Timotheus.

'God zij geloofd!' hernam Hermingard. Haar oog zocht den hemel, maar het zwerk hing laag en met zwarte wolkgevaarten beladen boven haar hoofd. Zij was als bedwelmd, door de versche lucht, die zij menig jaar had moeten missen.

Het vaartuig was eene kleine boot, uit verscheidene aan elkander genaaide planken samengesteld, wier reten met biezen gestopt waren geweest, maar ouderdom had de laatste geheel

verteerd, en een duchtig lek in het vaartuig geslagen. ‘Wij willen op den Heer vertrouwen,’ zeide Hermingard. Met recht voorwaar meende zij, dat van Hem slechts redding te hopen was! Ternauwernood danste de hulk op de golven, of een der planken werd van dezelve afgeslagen. De knaap kon met den roeispaan den onstuimigen vloed niet dwingen, weldra rukte de kracht des waters denzelven uit zijne hand; eene windvlaag bluschte zijne fakkel. ‘God zij ons genadig;’ riep hij angstig uit en omvatte Hermingard, die, met de rust eens engels, het oog naar den zwarten hemel richtte. Zij stond in de woeste stormen der elementen, gelijk de seraf, die de omwentelingen eener wereld met angstige deelneming gadeslaat, maar gerust is, dat hij, verre boven die wereld verheven, bij derzelver ommekeer, in den schoot der Godheid zal ontvluchten.

Onbestuurd en ten speelbal der golven, dwarrelde de boot op het bruisende water voort; nu eens werd zij tegen de steenachtige oevers en het woeste kreupelhout, dat dezelve bedekte, gedreven, dan weder wervelde de stroom haar in het midden des vloeds rond; vreeselijk klotste het water; de wind loeide donderend. Daar stormde eensklaps eene wilde windvlaag en dreef het vaartuig tegen den rivierkant. Hermingard greep den laag overhangenden tak van eenen wilgenboom, en, groote God! in hetzelfde oogenblik week de hulk van onder hare voeten en kantelde om. ‘Timotheus! Timotheus! wij sterven!’ riep zij in doodsangst uit, en klemde zich aan den tak, die al krakende nederboog. Zij hield dezelven echter vast en beurde zich langs het dunne hout uit het water; elk oogenblik dreigde de tak af te scheuren, maar de hemel was met haar! Hermingard bereikte den oever. Vreeselijk sidderde zij bij het denkbeeld aan hare redding en het doodsgevaar, hetwelk haar in het vorige oogenblik nog aangegrimd had; terstond echter vervulde nieuwe angst om het lot van Timotheus haar hart. Zij riep zijnen naam: - geen antwoord klonk van de bruisende golven. Zij naderde den oever, vruchteloos zocht haar blik iets in het duister te onderscheiden; zij luisterde: - storm en waterklotsen, niet anders. Ach! zoo had hij hier zijn graf gevonden: - - God zij gedankt, neen! daar voert de wind een kreet tot haar. Hij leeft! -

Hermingard verhief hare stem; het was, als of de orkaan haar eerbiedigde: een oogenblik rustte deszelfs woede. Timotheus hoorde haar en scheen daardoor versterkt; de geoefende zwemmer naderde den oever. Hermingard stak hem een langen wilgetak toe, de knaap greep denzelven en was gered. -

In reine verrukking omhelsden zij elkander, zonken onwillekeurig op de knieën en stortten voor den Vader der genade een dankgebed uit. Daarna werd de onwisse zwerftocht ondernomen. Zij meenden zich verzekerd te kunnen houden aan die zijde van het woud geland te zijn, welke naar de streek der Eikenterpen voerde. Hoe vermoeid en afgemat ook, togen zij rustig voort. Timotheus verhaalde middelerwijl veel van den toestand en het lijden van hunnen weldoener. Treurige dagen had de knaap in Geertrud's toren doorgebracht: op elke wijze had zij zijn geloof aangevallen. Wèl had hij gegist dat Hermingard de gevangene was, die, door den dwerg, in het benedendeel des torens, verzorgd werd, maar bij het gebeurde van dien vreeselijken avond was hij deswegens eerst vergewist. Met eerbiedige bewondering hoorde hij daarna ook het verhaal van Hermingard's lijden, en beide werden door elkander te meer vervuld van de heerlijke kracht hunner godsdienst.

Na eenige dagen omzwervens door wilde wouden, waar zij moeilijk het noodig levensonderhoud vonden, naderden zij eene bewoonde streek; hier wachtte hun, bij heusche gastvrijheid, zorgelijke verpleging. Oda, eene statige weduwe, ontving hen onder het gulle dak, en deed het hun eenige dagen aan niets ontbreken. Zij vraagde naar het lotgeval, hetwelk hen derwaarts gevoerd had, maar toen Hermingard het geheim wilde bewaren, eerbiedigde zij hetzelve met kiesche toegeeflijkheid.

De winter was ondertusschen ingevallen, en de laatste herfstwoede werd door de rust van een' sneeuw aanvoerenden dag opgevolgd. Oda schiep behagen in de zachtmoedige, tevredene en dankbare gasten; zij deed hun den voorslag, het gansche wintergetijde bij haar door te brengen; maar noch Hermingard, noch Timotheus kon dit een oogenblik in bedenking nemen. Zoodra waren hunne uitgeputte krachten niet hersteld, of zij besloten den verderen tocht aan te vangen. Noode

bewilligde Oda in denzelven en rustte tenminste niet, voor zij, met echt Duitsche gulheid, hare gasten overgehaald had, om zich door mantels van weltoebereide schapenvachten, tegen de koude te wapenen. Een van hare slaven moest hen als gids naar de aangewezene Rijnstreek vergezellen.

Het was een schoone wintermorgen, toen zij, onder dit geleide, in een uitgestrekt dennen- en sparrenwoud aankwamen. De winter spreidde, als wilde hij zich van de blaam van norsche onvriendelijkheid zuiveren, zijnen rijksten dos ten toon, en herschiep, bij het helder zonlicht, het woud in eene dier streken, wier natuurschoon de stoutste verbeeldingskracht overtreft. Geen schrijfstift immers schetst in volle waarheid het treffend schouwspel, hetwelk de altijd groene boomen, ten deele door verblindend witte sneeuw bedekt, opleverden. Als gevlokte diamant schitterde dezelve in de heldere stralen der Decemberzon, die tevens op het witte hulsel van den grond, den kleurengloed tooverde, wiens verhevene oorspronkelijkheid ons in den regenboog van bewondering vervult. Distelgewassen en struweelen waren door den ijzel met fijn getand kristallijn bezet. De hemel glansde van het helderst azuur. Alles vereenigde zich om de bewondering der reizigers te verheffen, en een gevoelig natuurbeschouwer van onzen tijd, zou voorzeker met Gessner uitgeroepen hebben: ‘Winter wat zijt gij bij uwe strengheid schoon!’

‘*De Heer gaf wederom sneeuw als wolle*’. zeide Hermingard.

‘Nooit zag mijn pleegvader in vroegeren tijd de gadelooze winterpracht zonder die woorden te herhalen,’ hernam Timotheus, ‘en telkens sprak hij dan ook Gods schoone belofte uit: *Al waren uwe zonden als scharlaken*, *zij zullen wit worden als sneeuw.* Hij was dan zeer aangedaan de goede grijsaard. Heil ons! weldra zullen wij hem wederzien, de Heer is met ons. Hem zij prijs en dank in eeuwigheid! ik herken, dunkt mij dit donker dennenwoud.’

Hermingard's gemoedsstemming was helderder dan ooit. Een onbenevelde winterdag, die het hemelazuur van scherpen zonneglans tintelen doet, geeft aan onze denkbeelden zekere glanzende vroolijkheid, welke men, bijna in weerwil van zichzelven, genieten moet. Zij onderhield zich zooveel mogelijk met hunnen leidsman; deze een ruw en weinig spraakzaam

man, had voor haar echter zijne stugheid af moeten leggen en verhaalde gedurende de reis veel van zijne tochten in Germanië en Gallië, hetwelk thans wellicht voor den ijverigen oudheidskenner gulden appelen zou zijn, waarbij men de gebeelde schalen missen kon. Nog sprak hij over de wonderbare schoonheden eener romeinsche heirbaan tusschen Maguntiacum en Colonia Agrippina, toen een naderend gerucht hen opmerkzaam maakte. Timotheus gaf een kreet van verrukking, de trouwe Fides sprong blaffende zijn jeugdigen meester tegemoet, en niet weinig verrast zagen zij in hunne nabijheid het besneeuwde koepeldak van Caelestius' verblijf zich verheffen. Den gids werd nu, onder dankbetuigingen en heilbeden, zijn afscheid gegeven, en in vroolijke haast spoedden de jeugdige Christenen naar het hun zoo dierbaar plekje; maar Fides deelde slechts kort in dien zorgeloozen spoed; treurig liet hij den staart hangen en volgde hen schier kruipende.

Welk een schrik en ontzetting beving hen, toen zij de stulp bereikten! Naast dezelve was een dicht besneeuwde heuvel opgerezen; het eenvoudig kruis, dat eertijds aan den ingang der hut geplaatst was en de geloovigen tot vrome herinneringen riep, was thans op de kleine hoogte opgericht - het was het graf van Caelestius. - De Christenmaagd en haar jeugdige lijdensgenoot zonken op de sneeuw neder.

Akelig trad de heldere winterdag nu in wederspraak met hunne gemoedsgesteldheid. Op het graf van den vaderlijken weldoener gezeten, was hunne ziel van droefheid, hooggaande en teedere droefheid vervuld. En nu in de buitenwereld - scherp zonlicht, schitterende kille pracht. Het lijden was minder, de kalmte grooter geweest, wanneer de lente of herfstgestalte hun oog getroffen had. Maar dat tooneel van koude gevoellooze schittering weigerde, met lachende onverschilligheid, elke troost en deelneming. Timotheus was diep bewogen; er rolden tranen uit zijn donker oog, Hermingard werd spoediger kalm. ‘Waarom zouden wij weenen, als zij, die geene hope hebben, Timotheus!’ zeide zij. ‘Wat zouden wij tegen den Heer morren; wiens gedachte goedheid en genade is. *Ontbonden en met Christus te zijn* was voor den edelen verre het beste. Zijne taak was hier voleindigd. Timotheus! eens zullen wij hem bij God en onzen Heer wedervinden.’

‘Hermingard!’ riep eene volle mansstem op den toon der geestvervoering. Zij herkende die stem, wischte het van tranen schemerend oog af en lag op hetzelfde oogenblik in de gespierde armen van haren Siegbert. - Hoe ontwaakte in den maagdelijken boezem dáár eensklaps de ingesluimerde zielsgenegenheid tot hoog en veredeld leven! Van verrukking vervuld, drukte zij het hoofd aan de borst des geliefden. ‘Gij bleeft getrouw, Hermingard!’ riep hij uit, ‘bemint gij mij nog, schoon kind!’

Toen hief de edele maagd langzaam het oog tot hem op, de verhevene ziel sprak uit haren blik, en met lieftalligen ernst zeide zij: ‘Ja Siegbert, ja - maar...zijt gij een Christen?’

‘Om u, met u zal ik het worden!’ riep de jonge man, door haren invloed vermeesterd uit, en omhelsde haar weder, ‘Leven en dood deel ik met u! -’

Siegbert's woorden temperden de blijdschap van Hermingard; zachtelijk wond zij zich uit zijne armen.

‘Verhaal, melieve!’ ging hij voort, ‘hoe zijt gij herwaarts gekomen? Marcella, wier zoon mij vergezelde, vreesde, dat gij niet meer leefdet. Bij Thor! ik had niet gehoopt u hier te vinden. Op weg, om uw leven en vrijheid van Witte Geertrud te smeeken, nam ik voorbedachtelijk mijn' weg over deze plek, omdat gij er zoo dikwerf getoefd hadt, en er gelukkig geweest waart. Zie, nu mag ik u aldaar vinden en gelukkig wederzien. Maar verhaal, Hermingard! verhaal mij alles, terwijl wij ons naar de Eikenterpen begeven; waartoe zouden wij hier toeven?’

Het kostte Hermingard iets de plek, waar zij zoo gaarne langer aan den gezaligden gedacht zou hebben, te verlaten. Zij voldeed aan Siegbert's verlangen, maar op de wijze, waarop oude speelnooten elkander de lotgevallen van volgenden leeftijd plegen mede te deelen: louter daadzaken des uitwendigen levens, de geschiedenis van het hart wordt verzwegen: immers men weet het niet, of de harten elkander niet geheel vreemd zijn geworden.

‘Bij Thor!’ riep Siegbert uit, toen zijn verloofde haar verhaal geëindigd had. ‘Gij hebt zeer veel geleden, Hermingard! waart gij eene maagd van Konstantijn's gebied, men zou u onder de talrijke martelaren opnemen. Ik bewonder eerbiedig uwe standvastigheid. Ook mij was het leven geen zoete lente-

dag; vaak stormde het daarbinnen wild en onlijdelijk, toen vooral, Hermingard! als ik terugkeerde en des vaders grafterp aanschouwde en u niet vond, die mij troosten zou.'

'Zoo is dan de goede en edele Thiedric gestorven?' vraagde Hermingard diep bewogen. 'Ik deel in uwen rouw, Siegbert! Hij is onze tranen waardig.'

'In Walhalla leeft hij!' hernam Siegbert, 'moge zijn heengaan ons laatste ongeluk geweest zijn. De Goden.....Gij ziet mij droef en somber aan, Hermingard! - nu dan, uwe God schenken ons rustige dagen, of veeleer roem en heil, in den strijd tegen den gruwzamen Konstantijn. Hij schenke ons een wakker kroost: zonen, die aan mijne zijde de overweldigers bestrijden, dochteren, die u gelijken. Morgen, niet waar mijne Hermingard! morgen, vieren wij het huwelijksfeest?'

Hermingard antwoordde niet. Siegbert was geen Christen. Siegbert scheen weinig Christengezind. - Timotheus volgde hen met langzame schreden; hij was geheel van gedachten aan den vroom ontslapenen vervuld; Siegbert boezemde hem geene belangstelling in.

'Gij zijt ernstig, Hermingard!' begon Siegbert verder, toen beide een wijl zwijgende waren voortgegaan. 'Bemint gij mij niet meer?'

'Ik bemin u, Siegbert: getrouw en onveranderlijk, maar ach! gij bemint mijnen Verlosser, mijnen God niet. Dat smart mij, lieve Siegbert!'

'Zoudt gij daarover treuren, trouwe Hermingard! ik wil hen beminnen, omdat die Goden u dierbaar zijn. Dood en haat tart ik, opdat gij de mijne moogt worden. Trouw beloont trouw. Kunt gij meer vorderen Hermingard! Spreek, verdien ik niet, dat gij de mijne zijt?'

Hermingard barstte in tranen uit en bedekte zich het gelaat met beide handen. Siegbert meende haar door zijne verdenking die smart veroorzaakt te hebben, en klemde haar liefdevol aan zijne zijde. Ieder aan zijne eigene gedachten overgelaten, bereikten zij, bij het vallen van den winteravond, de Eikenterpen.

Vier en Twintigste Hoofdstuk

Marcella, de zalige moeder, was ten toppunt van geluk verheven, toen zij de teederlijk geliefde Hermingard, voor wier

leven zij met zooveel recht gevreesd had, wedervond. Hare levendige oogen tintelden van hartige vreugde, alleen benevelde haar geluk eenigermate, toen zij het leedwezen ried, hetwelk Hermingard over Siegbert's gemis van godsdienstzin gevoelen moest.

Paulinus was overgelukkig: Marcella had met hem de weleer bewoonde woning betrokken; alles was daar in denzelfden stand als tevoren, slechts de wassen met hondsleder omkleede *Lares* waren van bij de haardstede verdwenen, en het Christenkruis een vroom huisversiersel geworden. De avond werd door den jongen man aan het nasporen der gewijde schrift, zooverre dezelve in de rol van Caelestius bevat was, toegewijd. Met heiligen ijver had hij zich op die christelijke oefeningen toegelegd. Van dankbaarheid en liefde vervuld hield hij, met den linkerarm, eene bevallige maagd omsloten; met zachte verrukking zag zijn rein oog haar aan en teederlijk drukte hij haar aan de van weelde zwellende borst, wanneer zij hem telkens herhaalde: Paulinus, dierbare Paulinus! hoe gelukkig maakt mij uw leven, uwe liefde en uw onderwijs! -'

'Gisela, eenig geliefde!' antwoordde hij, 'thans zijt gij mij, wat mijn hart mij van mijne levensredster voorspelde.'

'Spreek daar niet meer van, Paulinus!' zeide zij, 'hebt gij mij niet veel grooter weldaad bewezen, door mijne ziel te verlichten? De groote God schonk mij zijne genade door het dierbaarste werktuig.'

'In eeuwigheid zal ik Zijn aanbiddelijk bestuur aanbidden en danken,' hernam de jongeling met geestdrift. 'God was met ons, toen gij op dien vreeselijken avond, als mijne marteldood zoo nabij scheen, door schrander beleid, het stevige koord in mijn' kerker wierpt, waardoor mijne ontkoming mogelijk werd. Hij was met ons toen gij mij behoedzaam en snel over het zwarte meer voerde.'

'Het was in waarheid als of bovenmenschelijke moed mij krachten schonk,' sprak Gisela, 'altijd had ik geschroomd dien oord, waar ik meende dat booze geesten hun spel voerden, voorbij te gaan, ja zelfs te naderen; toen dacht Gisela er niet aan. God deed mij slechts u zien, en zoo mocht ik, door zijne gunst, uwe vlucht bevorderen en den geliefde naar het dichte beukenwoud voeren, ofschoon ik ook daar nog vervolgers duchtte.'

‘Ik vond er eene veilige schuilplaats. God was op die wijze met ons, met mij en met u; want lichtelijk toch hadt gij in uw stout bestaan ontdekt kunnen worden!’

‘Ik had van het oogenblik gebruik gemaakt, toen de stoet naar het offerbosch trok, om mij weder bij de edele Hermingard te voegen. Maar ach, dierbare Paulinus, wat vreeselijke angst greep toen uwe Gisela aan!’

‘Vreeselijk ook in deszelfs gevolgen,’ hernam Paulinus. ‘Wat hebt gij niet om mijnentwil, om onze liefde geleden, goede, trouwhartige Gisela! Maar Gods voorzienigheid heeft alles ten goede geschikt, het einde is heil en heerlijkheid. Loof den Heere mijne ziel!’ terwijl hunne oogen van tranen vochtig werden, omhelsde de edele jongeling zijne geliefde en beide blikten,

met den lach
Van zuivren wellust op 't gelaat

elkander in de oprechte oogen.

Het korte tijdsverloop had Gisela's gezondheid reeds tot vorigen bloei hersteld en de diepe zwaarmoedigheid ten eenemale weggevaagd, waarin hare weleer zoo dreigende waanzin sinds lang was overgegaan.

Hermingard vond de gelukkige gelieven in deze teedere stemming; met hartelijke vreugde verwelkomden zij de meesteres, aan welke beide de eerbiedigste verkleefdheid toegewijd hadden. Hunne ontmoeting was die der nauwste verwanten; waarlijk, zij hadden elkander *lief uit een rein harte!* Terecht zeide Timotheus daarom, toen hij het Christelijk gezinde viertal gadesloeg, met den zachten ernst, welke het knaapje zooveel verhevene belangrijkheid bijzette, ‘*ziet hoe goed is het waar broederen te zamen wonen!*’

Lang zaten zij dien nacht aan het warme vuur bijeen. God en Christus ontvingen de reinste hulde uit volle en echt vrome zielen. Marcella verhaalde veel van het lijden, de standvastigheid en ongeveinsde godsvrucht van den ongelukkigen Caelestius. Zijne vroegere geschiedenis en het geheim van zijne ongelukkige dochter bewaarde zij echter met heilige getrouwheid. Hermingard verhaalde nu zonder zelfverheffing haar lot en lijden, en de algemeene belangstelling eindigde

in bewonderende aandoening. Eindelijk moesten de als uit den dood verrezene jongelingen hunne ontmoetingen mededeelen. Siegbert die zich in het kampperk den voorrang ongaarne betwist zou gezien hebben, zocht zich denzelven veel minder tot het uitvoerig verhaal te handhaven. Met weinige woorden verhaalde hij derhalve, hoe hij, op het slagveld, in eenen staat van bezwijming gelegen moest hebben, toen Winfried hem verlaten had. Waarschijnlijk was hij nog een' geruimen tijd van hulp verstoken gebleven, ten minste het was reeds avond geweest, toen hij de oogen opgeslagen en zich in eene tent overgebracht zag, welke tot des Caesar's leger behoorde. De edelmoedige Crispus had de wapenfeiten van den jeugdigen Batavier, gedurende den strijd, bewonderend gadegeslagen en hem zien vallen. Na de beslissing van dien kamp was door hem eene belooning aan dengenen uitgeloofd, die het heldenlijk zoude opsporen: want zijne edele onpartijdigheid wilde de verdiensten van den leeuw der Eikenterpen, na deszelfs roemwaardig sneven, huldigen. Men had Siegbert gevonden en teekens van leven ontdekt, hetwelk door Crispus' zorgen verder op gewekt werd; sinds had deze hem als krijgsgevangene beschouwd en met edelmoedige onderscheiding behandeld. De uitstekende verdiensten van Konstantijn's zoon hadden Siegbert eerbied ingeboezemd, hij zocht zich een lot te getroosten, hetwelk door des vorsten gunst zoo veel mogelijk verzacht werd, en het tijdsverloop verbond Siegbert inderdaad eng aan den jeugdigen vorst.

Zooverre in het verhaal gevorderd, wenkte Siegbert Paulinus toe. ‘Verhaal gij thans ons beider geschiedenis’, sprak hij, hem vriendelijk op de wang tikkende. Winfried's zoontje schonk nog eenmaal den berkenmeier vol en reikte denzelven zijnen gebieder toe; deze vergenoegde zich met eenige fiksche teugen en bood daarna den gerstenwijn aan zijnen lotgezel. Bescheiden bevochtigde Paulinus zijne lippen en begon zijn verhaal.

‘Toen Gisela's heldhaftige liefde mij gered had, begaf ik mij naar Neomagum, de Romeinsche vrijstad. Kleeding en taal bedekten mijne afkomst; overal vond ik rijkelijke gastvrijheid. Ik wist niet welk lot mijzelven te bestemmen, maar eene onverklaarbare aandrift riep mij naar den gelen Tiberstroom.

Toen de krijg beslist was, begaf ik mij op weg en bereikte weldra het Romeinsch grondgebied: nu maakte ik mijne afkomst en omstandigheden bekend, door gedurige belangstelling en welwillendheid ondersteund, naderde ik Rome. Welk eene nieuwe wereld opende zich voor mij in Italië! welk een' indruk maakten de schoonheden der wereldstad op mij! Wat zou ik u niet kunnen verhalen van het stoute Coliseum, van de baden van Titus en deszelfs amphitheater, door de wreede spilzucht van Carinus beroemd, van het Trajaansche Forum en de prachtige tempels der logengoden! Toen vervulde de eerste aanblik mij van eenen heiligen eerbied, thans zijn zij mij slechts achtbaar om de vindinggeest en reuzenplannen der bouwmeesters, maar minder heilig en dierbaar dan de minste kapel, waarin de Heiland *in geest en waarheid* wordt aangebeden. De gansche stad, ja, geheel Italië is vervuld met dierenperken, schouwburgen, tempels, zegebogen, baden en waterleidingen. Stoute verhevenheid huldigt men er in elk oord. O, het kon er een paradijs zijn, wanneer de ziel der menschen zoo helder en vriendelijk was, als de balsemlucht die hen omgeeft, wanneer hunne zeden zich zoo edel en rein ontwikkelden, als het verstand er weet te denken.

Keizer Konstantijn was niet te Rome; een verre aanverwant, dien ik met moeite vond, verzekerde mij, dat mijn oom Candidianus in ambtsbetrekking aan het hof verkeerde van de vorstin Helena, welke zich te Mediolanum bij haren zoon ophield. Ik begaf mij derwaarts. Ook daar is alles wonderen. Diocletianus heeft er zijne spilzieke praalzucht ten toon gespreid.

Candidianus was werkelijk te Mediolanum; door zijn' invloed bij Helena, werd ik in de keizerlijke lijfwacht geplaatst. Hij was Christen geworden, en ried mij dat voorbeeld te volgen, dewijl deze weg mij, gelijk hij verzekerde, den naasten toegang tot 's Keizers gunst baande. Ik verachtte die drijfveer, en wilde de voorvaderlijke Goden niet afzweren, maar de nood drong; ik liet mij Christen noemen. Sinds zondt gij, o algoede God! mij een' waardigen tolk der hemelsche leer en verlichttet mijn' geest! Ik werd een Christen, geloofd zij het Lam, dat voor onze zonden stierf!'

'Amen!' herhaalden Marcella, Hermingard, Gisela en Timo-

theus. Siegbert staarde op den grond, wierp daarna een' blik op Hermingard, en voegde er, nauw hoorbaar, zijn Amen bij.

‘Eenigen tijd -’ ging Paulinus voort, ‘bleef ik in 's Keizers lijfwacht onopgemerkt, eindelijk werd ik Konstantijn aanbevolen, en tot Labarumdrager benoemd, eene vereerende onderscheiding, immers de keizerlijke standaard wordt doorgaans slechts aan sterke, vrome en moedige mannen toevertrouwd. Niets is prachtiger dan het vaandel; aan de met goud omklonkene kruisspeer is een krans van edelgesteenten gehecht, waarin de naam Christus schittert. Oogverblindend rijk is het geborduurd omboordsel der purperen vlag, schoon en welgelijkende de borstbeelden van den Keizer en deszelfs zonen, welke het ondergedeelte van den standaard versieren. Ik vergezelde die heerlijke banier voor Byzantiums muren, toen eene tweespalt des Keizers met den Christenvervolger Licinius, ten strijde riep. Ik zelf droeg den standaard in eenen slag bij Chrysopolis, waar honderdduizend mannen van Licinius omkwamen, terwijl wij den tiran zelven tot Nicomedië vervolgden, waar hij, van elk teeken van Keizerlijke waardigheid ontdaan, den Heer en Meester nederig genade kwam bidden. Licinius werd gestraft.’

‘Werd vermoord!’ zeide Siegbert.

‘Ik durf zijne straf niet verdedigen’, antwoordde Paulinus. ‘De Keizer faalde hier; te vaak, helaas! overschaduwen deszelfs gebreken zijne uitstekende veldheersverdiensten. Voor eeuwig is zijn naam door den dood van Caesar Crispus bewolkt.’

‘Ach, broeder!’ zuchtte Siegbert, ‘dat uwe trouw door zulk eene samenloop van omstandigheden uit moest blinken.’

‘Vlei mij niet, Siegbert! waar ik voorbeelden als die van u en Gisela volgde. Laat mij het verhaal voortzetten. Dat het tegenwoordige ons den zegenenden balsem reike, waar de herinnering wreede wonden slaat.’

‘In het volgende jaar trokken wij naar Nicomedië, door Diocletiaan's spilzucht en pracht, een tweede Rome. Wij vierden aldaar het twintigste jaar van 's Keizers regeering. In de volgende lente riep hetzelfde vreugdefeest het hof naar mijne geboortestad. Ach! die jubeldag was zeer noodlottig! Crispus werd hier het offer van den vaderlijken haat; in het midden van het prachtige feest naderde men den Caesar,

wees een bevel tot inhechtenisneming, en de voortreffelijke jongeling werd uit de feestvierende en jubelende stad naar eene eenzame streek gevoerd.

‘Om vermoord te worden,’ riep Siegbert.

‘Eene aanklacht der schandelijke Fausta’, voer Paulinus voort, ‘helsch en snood, gelijk die van Potiphar's vrouw, bracht den jeugdigen Vorst ten val. God zal vroeg of spade zijnen dood wreken en de schuldige straffen. Nauw was uw Siegbert, edele Hermingard! aan Crispus verbonden, hij waagde eene poging om den edele gevangene te redden; deze mislukte, en onze gebieder werd als een oproerig zamenzweerder gekerkerd. Nog had ik vorst Siegbert niet ontmoet, want slechts korten tijd toefde hij in de nabijheid van het hof! Crispus had hem een deel van de zorg over zijn krijgstuig toevertrouwd. Eindelijk zag ik hem te Nicomedië; nimmer zal ik dien dag vergeten!

‘Op zekeren morgen moesten wij den Keizer, in eene schitterende stoet, naar het dierenperk vergezellen.’

‘Nog was dit een lievelingsschouwspel voor den bloedgier’, merkte Siegbert aan. ‘Maar ga voort Paulinus!’

‘Eene ontzaggelijke menigte was samengevloeid om dit schouwspel gade te slaan. Onze banier werd boven den gouden zetel geplaatst, welke voor het Keizerlijk gezin opgericht was. Met tevredene en van vreugde glinsterende blikken verbeidde ons de opzichter van het dierenperk, en knoopte, daar de Keizer nog niet verschenen was, een gesprek met ons aan. Een hyaena uit Africa's woestijnen en een Indiaansche tijger zouden, dien dag voor het eerst, als kampvechters tegen een' weerloozen mensch optreden. Ik vraagde den opzichter des veroordeelden naam. - “Het is een der gevaarlijkste vijanden van den zeer grooten Keizer”, antwoordde hij, “een verwaten en dolzinnig Batavier.”’

‘Ik was het Hermingard!’ sprak Siegbert.

‘Mijne opmerkzaamheid was opgewekt; ik wilde verder navorschen, toen eenige rijksgrooten en bisschoppen naderden, wier tegenwoordigheid het gesprek afbrak. Ik was zonderling ongeduldig en beklemd om het hart. Eindelijk verscheen de Keizer met de verfoeielijke Fausta en vergezeld door zijne broeders Optatus en Nepotianus. Ik vergat den ongelukkige

bij het beschouwen der kleeding van het ijdele hof; diep verontwaardigd sloeg ik Konstantijn gade: hij, de machtige heerscher, zat daar, als een zoon der dwaze ijdelheid uitgedost; zijn haar was uit valsche, met verschillende kleuren samengevoegde, lokken daargesteld en door een' diadeem van edelgesteenten omboord; tusschen den glans der talrijke hals- en armketenen, schitterde het purper en azuur van de rijk met goud doorwevene Aziatische zijde. Een Romeinsche priester stond in mijne nabijheid, murmelde den naam van Heliogabalus en knarste op de tanden. Fausta, de afgrijselijke moordenares, was in gelijken praaldos gekleed. Onder hare geelgeverfde lokken waren vreemde vlechten gemengd, de gepolijste huid was met kunstige verwen bedekt; zij glinsterde van edelgesteenten, haar gewaad was met parels bezet, de punt van den schepterstaf, dien zij in de hand droeg, bestond uit een onwaardeerbaar edelgesteente; zelfs de schoenen der schandelijke fonkelden van diamanten. “Hier schitteren edelgesteenten”, zeide iemand in mijne nabijheid. - “Ja, maar Neroniaansche”, antwoordde de priester, op een schimpdicht doelende, hetwelk onlangs algemeen verspreid was. Inmiddels had het weelderige hof zich gerangschikt; met behagelijke blikken zag de Keizer en zijne gade op het volk neder. Ik moest mijne oogen afwenden; op een' wenk van Konstantijn, werd eene der benedenpoorten geopend, en de veroordeelde verscheen. O God! nog zie ik Siegbert koelbloedig en langzaam te voorschijn treden.’

‘Ja, ik was het, Hermingard!’ herhaalde deze en omhelsde haar met aandoening. Deze sloeg de geliefde met betraande oogen gade, en beantwoordde deszelfs teederheid.

‘Oordeelt over mijne ontzetting: ik herkende den doodgewaande, zwoer hem te redden en rekende op Gods hulp: terstond poogde ik tot den Keizer door te dringen, om hem genade voor Siegbert te smeeken. Somtijds mag men iets zachtmoedigs van hem hopen. Men weigerde het mij spottend. De hyaena en de tijger brulden. Ik bleef aanhouden. Vergeefs!! - Daar schaterde eensklaps het trompetgeschal; angstig zag ik naar het perk: de traliedeuren vlogen open en woedend stormden de vreeselijke dieren binnen. Op hetzelfde oogenblik gaf de Keizerin eenen gil: aller blik vloog derwaarts.

De staf schitterde niet meer in hare hand, eene onwillekeurige beweging, door schrik of onvoorzichtigheid veroorzaakt, deed het kostbaar pronkstuk in het kampperk vallen. Fausta vreesde, dat het kunstig werk geheel verloren zou gaan; zij was als wanhopend. Mijn besluit was genomen, Siegbert gered. - Met eene speer gewapend, daalde ik snel naar het kampperk af. Door het gerucht schuw, hadden de monsters nog geen aanval gewaagd; met nieuwsgierige en bloeddorstige blikken staarden zij mij den naderende aan en lekten den muil; ik wierp Siegbert mijn zwaard toe, beval mij den hemel aan en liep op de hyaena toe; eer het dier zich verweerde, drong mijne speer reeds diep in zijne breede borst. Eenige oogenblikken strijds volgden, zij waren hevig en onvergetelijk! Siegbert kampte met den tijger; mijn goed zwaard werd door eene wakkere hand bestuurd. Siegbert zegepraalde het eerst, en hielp mij toen de hyaena afmaken.'

'Broeder! broeder! wat zijt gij grootmoedig;' sprak Siegbert, greep den berkenmeier en bracht denzelven aan zijnen redder toe.

'De staf was ongeschonden gebleven; onder een zinverdoovend gejuich keerde ik op de galerijen, boog mij voor Fausta neder en bood haar het kleinood; ik smeekte haar hetzelve mij met eenen even edelen schat, Siegbert's leven, te betalen en rijkelijk beloonde zij daardoor mijne daad.'

'Ja, Paulinus was mijn redder!' juichte Siegbert en klapte in de handen.

'Den volgenden dag konden wij reeds vertrekken; Konstantijn vernam onze geschiedenis uit mijnen mond; hij verleende mij ontslag, hing de orde van het heilige kruis om mijnen hals en beloofde voor mij te zorgen, wanneer ik naar zijn hof terug zou gekeerd zijn.'

Met verrukking en deelneming hadden allen het verhaal gehoord. Dankbaar sloegen zij de oogen ten hemel.

'*Dit is van den Heere gedaan!*' riep de diepgeroerde Marcella uit.

'*De eeuwige God was met u*, *om u te redden!*' sprak Timotheus.

'*Der Christenen God is almachtig*,' zeide Gisela en drukte den geliefden Paulinus, met rein gevoel, aan den maagdelijken boezem.

‘*Wie is als gij wonderen doende, o Heer!*’ besloot Hermingard. ‘*Wat ons ook gebeure*, *Gij zijt onze sterkte!*’

Allen zwegen eenige oogenblikken en wischten zich vele tranen uit de oogen. ‘Deel ook gij, goede Gisela! ons thans uw lotgeval mede,’ hervatte Hermingard eindelijk. ‘Gij weet het, levendig neem ik deel in het geluk van u, die om onzentwil zooveel geleden en doorgestaan hebt.’

‘Ja, ik streed eenen geweldigen kamp, gebiedster!’ antwoordde Gisela. ‘Plicht en liefde worstelden in mijn binnenste; de eerste moest bezwijken, en het besef van mijn vergrijp, berouw en zelfsverwijt benevelden al mijne denkbeelden. Ik schuwde elke menschelijke gestalte, en somtijds greep eene ongeregelde wildheid mij aan. Des nachts doolde ik rond, en hoe duisterder de nacht, hoe woedender de storm was, te meer was het mij wel, en onbeschrijfelijk wel om rond te dwalen. Gij hebt mij eenmaal op dergelijk eenen zwerftocht ontmoet, edele gebiedster!’

‘Toen beweest gij mij eenen grooten dienst, Gisela!’ zeide Hermingard.

‘Dikwerf heb ik mij in uwe nabijheid bevonden,’ ging Gisela voort, ‘ook toen Welf u naar den toren der machtige Geertrud bracht. Ik moest die ontdekking voor u verbergen, goede Marcella! want de ontzaggelijke vrouw had mij den vorigen dag ontmoet, ondervraagd en een troostend woord toegesproken. Zij voorspelde mij het geluk onzer gebiedster en wist kalmte in mijn hart te gieten; het was de eerste rust, die ik sinds Paulinus' redding genieten mocht. Later is vrouw Geertrud mij meermalen verschenen; een krachtig heulsap, door hare hand bereid, gaf mij de levenskalmte weder. Zij gebood mij naar de Eikenterpen terug te keeren; Goedelyne nam mij in haar gezin op.’

‘En Paulinus vond u daar?’

‘Neen, lieve gebiedster! dien avond waren onze maagden bij Luite vereenigd en wedijverden in vaardigheid van weven. Ook ik bevond mij daar; buitengewoon vrij was het mij om het hart onder haar zacht gezang; - zie, daar opent zich de deur, wij zien een' krijgsman, een schitterend kruis...meer zag en hoorde ik niet.

“Gisela, mijne Gisela! komt tot zich zelve, Luite!” klonk het

mij in de ooren, terwijl ik ontwaakte. O, Paulinus, welk een oogenblik.'

'Een eeuwig onvergetelijk!' riep Paulinus uit: 'Ook, dit had de Heer ons bestemd!'

'Ja, Hij schenkt ons levensvreugd na levenssmart,' merkte Marcella aan, 'den tweeden dag na Caelestius' dood, kwam ik diep in de ziel bedroefd, mistroostig en neerslachtig herwaarts. Welk een heil wachtte mij! ik vond mijn Paulinus weder. Geen zaliger oogenblik kent de liefde, dan dat des wederziens.'

Onder levendige gesprekken bleven zij elkander nog een geruimen tijd in geloof en vertrouwen versterken, en tot dankbaarheid opwekken, jegens *den Vader der lichten, van wien alle genade* daalt; slechts Hermingard was niet volmaakt gelukkig. Siegbert's onverschilligheid vervulde haar van droefheid en had der door leed beproefde maagd nog geen helder levensverschiet geopend. Siegbert wilde haar wel is waar somtijds, door vertoon van christelijke gezindheid, behagen, maar zijn aard maakte hem het veinzen onmogelijk. Bij het afscheid naderde hij Hermingard en zeide: 'Ik ken mij uwer waardig, Hermingard! Zeg mij, is der Christin het gegeven woord niet heilig? Eens waart gij de mijne, morgen moge onze echt bevestigd worden. Wilt gij het, dierbare Hermingard?'

'Reeds morgen, mijn Siegbert!' vraagde de jonkvrouw. 'Ach! de tijd heeft mij nog niet getroost over den dood van Caelestius.'

'Zoo verwacht gij van mij, van onzen echt, geenen troostenden zegen? Hermingard! is dan alle levensvreugde voor ons in treurige droefheid verloren? Eens was ik uw dierbare Siegbert en nu?'

'Kunt gij het voor Hermingard, de Christinne zijn?' vraagde deze.

'Is die Christin dan mijne Hermingard niet meer?' hernam de jongeling met teederen nadruk en zacht verwijt.

'Zij zal de uwe blijven,' gaf de jonkvrouw ten antwoord, 'morgen geheel de uwe worden tot het einde des levens!' Toen welde een traan in haar oog, zacht wikkelde zij hare hand uit de zijne los en een teedere kus was haar afscheid.

Marcella en Gisela geleidden Hermingard naar het lang

gemiste verblijf, en bleven het overige gedeelte van den nacht wakende bij haar doorbrengen. Hermingard voelde zich, wanneer zij aan haren echt met Siegbert dacht, eenigszins bezwaard, door het verbod van Paulus: *draagt geen gelijk juk met den ongeloovige.* Maar Marcella stelde haar deswegens gerust, door aan te merken, dat zij zich reeds eerder tot dit juk verbonden had, en deze verbintenis veellicht het middel zijn kon, om Siegbert te verlichten en onberekenbaar veel nuts voor de toekomst te stichten. Dit vooruitzicht was Hermingard schoon en liefelijk. Zeer lang bad zij, alvorens zij zich der nachtelijke rust toewijdde.

Vijf en Twintigste Hoofdstuk

'*Keer tot rust, mijne ziel! de Heer heeft u welgedaan!*' riep Hermingard, met den Psalmdichter uit, toen Marcella haar den volgenden morgen, menig blad uit haar lievelings-Evangelie, dat van Joannes, voorgelezen had, en de gewijde rol wederom dichtsloeg. 'O! ik heb zeer lang en vurig gewenscht een woord uit het boek des levens te hooren, immers in hetzelve ligt een geheime zegen: de hoop wordt verhoogd, het geloof bevestigd en het heil der openbaring steeds inniger en inniger gevoeld.'

Siegbert trad binnen. Met eerbiedvolle liefde naderde de vorstelijke jongeling zijne bruid. Hij was in krijgsmansdos; het schild en zwaard, welke Winfried gered had, versierden zijnen arm en heup weder; sierlijk stak de mantel van zwarte stierenhuiden bij de roode, met wolfsbont omzette onderkleeding af; zijne goudgele lokken waren afgesneden, de lange blonde knevel boog zich zacht om mond en kin. Schooner Batavier kon het nageslacht der Kelten niet opgeleverd hebben. Zijne lotgevallen hadden hem beschaafd, zonder het oorspronkelijk karakter verloren te doen gaan; de voorvaderlijke deugden waren voltooid, derzelver gebreken echter niet geheel uitgewischt.

'Waardige nicht, dierbare Hermingard!' zoo begon hij. 'Reeds maakt men aanstalten tot een vroolijk huwelijksfeest; Winfried, de getrouwe dienaar van ons geslacht, bestuurt alles; heden wil ik den voortreffelijken lijfeigene tot vrijeling verheffen.

Bepaal thans den tijd, waarde! wanneer zal het feest aanvangen?'

'Beslis gij het uur, Siegbert! uwe Hermingard is bereid', antwoordde de schoone maagd.

'Ach, Hermingard! uwe woorden zijn die der innige liefde niet. De eerlijkheid uwer belofte vereenigt ons; hadt gij mij geene liefde gezworen, gij zoudt mij dezelve nimmer schenken. Maar ik wil even edelmoedig zijn, Hermingard! ik geef u uw woord weder, gij zijt vrij!' - Hevig geschokt sprak de jongeling deze woorden uit.

'Neen! Siegbert! neen, gij zijt mij geenszins onverschillig, ik bemin u en zal ook als gade u trouw en ijverig eeren, wanneer gij de plichten der Christelijke echtgenoote eerbiedigt. Maar het is waar, eindeloos dieper zult gij mijne liefde kunnen begrijpen, eindeloos meer zal ik mij in uwe min verheugen, wanneer Christus u eens alles in dit leven wordt.'

'Heb ik het u dan niet met onwankelbare woorden beloofd, Hermingard! dat ik mij naar u wil vormen en het heil van Walhalla en het wederzien van mijn voorgeslacht op het spel zetten, om met u te leven en te sterven. Ons kroost kunt gij doopen, zonder het Rijnbad aan te wenden.'

'Dit alles hebt gij beloofd, Siegbert!' antwoordde Hermingard, 'maar het was om mij te behagen, niet uit liefde tot den goddelijken Heer. Kent gij Christus, Siegbert?'

'Wie verkeerde in het paleis van vorst Crispus en zou van den nieuwen God niet gehoord hebben? Eenmaal sprak een eerwaardig grijsaard mij aan. Men zeide mij later, dat het Lactantius, des Caesars leermeester was.

Lactantius de vriend van onzen zaligen Caelestius,' zuchtte Hermingard.

'Deze Lactantius,' ging Siegbert voort, 'beweerde de dwaasheid onzer godsdienst met ijverige en schoon klinkende woorden; ik bevatte den zin dier redenen niet. Een mijner makkers verhaalde mij veel van den God, die ter zelfder tijd Vader en Zoon is, maar elk vertrouwen op zijn woorden verdween, toen hij, van bedriegende ontrouw in zijne dienstbetrekking overtuigd, afgezet werd. Waarom zou ik een Christen geworden zijn, Hermingard? Talrijke ondeugden zag ik onder de Christenen heerschen, die op mijn' geboortegrond, onder de vereerders der oudvaderlijke Goden, ongekend of verafschuwd

waren; neen, ik bleef Thor en Wodan getrouw en deed hen vereerende, wat recht was.'

'Siegbert,' vraagde Hermingard, 'wanneer ik u nu het heerlijke en grootsche in het wezen mijner godsdienst doe erkennen en inzien?

"Dan zal ik met u gelooven, Hermingard!" antwoordde Siegbert. "Uwe mond is waarheidlievend en uwe gedachten veel omvattende; daarom geef ik de beden uwer liefde gaarne gehoor."

"Zoo moge God genadig en zegenend op onzen echt nederzien, Siegbert!" Zij zonk aan de borst des jongelings, en bad Gods verlichtenden geest over hem af.

"Heden zal het dan toch de recht heugelijke dag zijn", riep Siegbert uit, "in wiens vooruitzicht ik ten strijde toog. O! nooit gaf ik de hoop op denzelven verloren. Want ik kende uwe trouw, Hermingard! Slechts sinds gisteren...maar dat willen wij vergeten! - thans wordt gij mijne goede, trouwe gade." Hij omhelsde haar opnieuw met het echtste gevoel van mannelijke liefde.

De groote hertogelijke hal was, sinds Thiedric's lijkfeest, eenzaam en verlaten geweest. Thans was het levensgevoel derwaarts gekeerd: knapen en meisjes hielden zich aldaar, onder aanvoering van Winfried, Paulinus en Gisela, onledig, met aanstalten tot de plechtige huwelijksviering te maken. Hier schuurden eenige meisjes het metaal der Romeinsche schilden; andere joegen het grijze stof uit de helmbossen, die dezelve overschaduwden. De knapen vlochten dennengroen tezamen en verbonden deze bladertrossen tot kransen en festoenen. Voor ieder der schilden werd eene fakkel geplaatst; ijverig was men ondertusschen bezig, om zware eikenblokken, ter verwarming van het uitgestrekt vertrek, aan te voeren. Zorgvuldig en behoedzaam brachten de grijzen kruiken met krachtigen gerstenwijn en kunstig gesnedene berkenmeiers aan, of slachtten het vee, dat door de bekwame vrouwelijke hand werd toebereid.

De avond kwam. Alles was gereed. Knapen en meisjes dartelden, als betooverd door het schitterend feest, door de hal. Eenige grijsaards en jeugdige mannen stonden bij elkander en schudden bedenkelijk het hoofd, dewijl de voorvaderlijke Goden

zoo weinig door Siegbert vereerd werden; nog altijd echter had de blijdschap over deszelfs terugkeer invloeds genoeg, om iedere aanmerking te weerhouden. Winfried hield met Landwyn een warm gesprek en scheen denzelven iets geheims mede te deelen. Het was den oude eene mingewenschte tijding; met een bedenkelijk en kommerlijk gelaat schudde hij het hoofd en haalde de schouderen op, toen hij het gesprek eindigde, om zich met Winfried naar Siegbert's terp te begeven.

Vroolijk juichende begroette de samenvergaderde menigte den bruiloftstocht, die weldra voor de hal stil hield. Een knaap, de Batavische Camillus, geleidde eenen koppel fraai gevlekte ossen. Winfried volgde en voerde een gebreideld paard aan; de jeugdige Siegbert, des vorstelijken gebieders naamgenoot, torschte op de kinderlijken arm, een blinkend zwaard en werd door een jongeling gevolgd, die met groote bevalligheid een schild en werpspeer droeg. Nu naderde Siegbert, ter rechter zijde vergezelde hem de grijze Ernhold, wiens bewind door zijne terugkomst geëindigd was. Ernstig en in gedachten verzonken ging Paulinus aan zijne linkerhand. Voor ditmaal had deze zich in de eenvoudige kleeding des lands gestoken. Zij toefden eenige oogenblikken. Nu naderde de verloofde van de tegenovergestelde zijde in een statig wit gewaad; Hermingard geleek de engel des vrede's. Marcella en Gisela begeleidden haar; want zwaard- noch spilwagen konden haar vergezellen, Luite volgde en bracht het schild en zwaard van Hermingard's vader ten huwelijksgift.

Met gul herhaalde heilgroeten verwelkomden de onderhoorigen het jeugdige paar. Thans trad Ernhold voorwaarts en voegde de handen van Hermingard en Siegbert in een. “Ontvang!” dus sprak hij met statelijken ernst, “ontvang, vorstelijke Hermingard! dochter van den wakkeren Godehard, den telg van roemvolle vaderen, de hand van Siegbert van de Eikenterpen, van hem die niet minder is in afkomst en in eer. Ontvang een' gemaal, wiens moedige trouw aan den grond en de vrijheid zijner voorvaderen bewezen is, wiens liefde gij kent en wiens hart en daden braaf zijn, als die van het voorgeslacht. Hij biedt u de hand op kuische en onschendbare huwelijkstrouw. Met zijn' naam en zijne eer schenkt Siegbert u heerlijke geschenken, welke u aan de plicht der vrouwen

doen denken. In vrede en strijd blijve het lot van den dapperen Siegbert uw lot. Immer moge de lentezon van den voorspoed u en uwen held beglanzen, maar moest het zijn, dat de winterstorm zijn edel hoofd bedreigde, weiger ook dan niet, met hem te lijden en u te onderwerpen. Zie de tezamengekoppelde ossen! Zie het gebreidelde paard! Zie wapen en speer, gij moet dezelve handhaven of met dezelve vergaan. Ongeschonden en het geslacht der vorsten waardig, moge de verloofde van uwen zoon ze uit uwe hand ontvangen, om dezelve eenmaal aan haar kroost over te leveren. Gij heerlijke Freya! en opperste Wodan! Ziet zegenend neder op dezen echt."

"Ga niet voort, Ernhold!" riep Paulinus, voorwaarts tredende, uit, "spaar het aanroepen dier ijdele goden, Hermingard en Siegbert hebben beide hunne voorvaderlijke dwaalleer verworpen, zij dienen den eenigen God, den eeuwigen Heer van hemel en aarde."

"Brave Ernhold!" zeide Hermingard met zachtmoedige rustigheid, hare zilveren stem verheffende, "bedwing uwe onrechtmatige gramschap. Ja, sinds lang heb ik de dienst uwer Goden, voor de eeuwige waarheid, verworpen. Heden nam Siegbert, de geliefde held, hetzelfde besluit. Hij wordt Christen. Met mij zal hij den Eenig waren God, den scheppenden, alles regeerenden geest aanbidden, die *in den mensch een welbehagen heeft.* Ach, Ernhold, laat ook tot u, laat ook tot al de onzen Zijne Openbaring komen, dezelve zal u eene zaligheid zijn."

"Neen", riep Ernhold uit, "neen Hermingard! Siegbert zal den vader en deszelfs wil niet ongehoorzaam worden, uw hart zij door vleiende logentaal verleid, - Siegbert zal des vaders eed handhaven; deze zwoer den Kruisgod en diens volgelingen haat en smaad, eeuwigen haat, eeuwigen smaad toe."

"Ernhold!" hervatte Hermingard, "gij spreekt in noodlottigen ijver; mijn waardige oom kende de godsdienst niet, die hij als doemwaardig veroordeelde. O, konde hij op deze aarde terugkeeren, konde zijn geest zich aan ons openbaren, hij zou dien eed herroepen en zegenend op Siegbert's besluit en onzen echt nederzien."

"Gij zwijgt, Heer Siegbert!" vraagde Ernhold.

“Neen ik!” riep deze, “Hermingard's keuze zal de mijne zijn. Ik deel op aarde haar geloof en haar lot.”

En eenmaal den hemel, ons door Christus gewonnen!’ voegde de edele maagd er bij, terwijl in haren vromen blik een zalige vreugdeglans schemerde.

‘Siegbert van de Eikenterpen!’ sprak Ernhold, ‘in dien hemel zult gij uw vader, uw geslacht niet vinden.’

‘Niet wederzien!’ zuchtte Siegbert en zag Hermingard aan.

‘Ja, voorzeker wederzien, mijn Siegbert!’ hervatte Hermingard! ‘God is algoed, *God is Vader.* Aan gene zijde des grafs zult gij den dierbaren Thiedric weder vinden; veellicht dat het onze bestemming zal zijn, hem voor hooger leven te ontwikkelen!’

‘Siegbert! Siegbert! geef den boozen geesten geen gehoor,’ vermaande Ernhold, ‘de kwaardaardige Loke...’

‘Mijn besluit staat vast,’ gaf Siegbert ten antwoord, en er lag eene kalme vastberadenheid in zijne stem, - ‘Hermingard! neem mijne hand; uw geloof en uw lot is het mijne, het mijne in dit leven, het mijne na den dood.’

‘Bij Wodan, Siegbert! bevestig dit voornemen niet,’ schreeuwde Ernhold.

‘Siegbert van de Eikenterpen; wees ons en u zelven en Hermingard genadiger,’ smeekte Landwyn.

Winfried zag Landwyn bedrukt aan - ‘Niets kan het verhoeden,’ zuchtte deze.

‘Ach Heer! volvoer uw woord niet; zie veeleer van dien echt af,’ sprak Winfried smeekende tot zijnen gebieder. ‘Schoonlokkige Hermingard!’ ging hij voort en wierp zich op de knieën, ‘verloochen, wij bidden, wij bidden het u, verloochen uwe dwaling!...Daarin alleen is redding te hopen...Hermingard!...Siegbert!...alles, alles moet gij vreezen.’

‘De Christen is te zalig om te vreezen,’ sprak Hermingard.

‘Heerlijke maagd!’ riep Siegbert uit, ‘wat heldengeest bezielt u!...Zoo schoon, zoo aanbiddelijk waart gij nimmer.’

En nimmer was Hermingard zoo schoon geweest; nimmer hadden Mercella en derzelver geloofsgenooten haar zoo schoon gezien. Thans was zij de Darthula van Batavië niet meer...neen, het van goddelijken geest gloeiende oog, de maagdelijke heldenrust en bescheiden geloofsmoed deden een' blos op de

verbleekte wang glanzen, en de jonkvrouw verheven en heilig zijn als de Caecilia's van het Christelijke kunstpenseel. Zij weende, maar het was van zalige vreugde, dat Siegbert door Gods geest vervuld werd. Het was, als herkende zij, in zijne verhelderde trekken, die des engels, welke haar in het droomgezicht toeriep: '*Wie volhardt tot het einde zal zalig worden!*'

'*Wie volhardt tot het einde zal zalig worden!*' riep zij uit. 'Een korte strijd en, Siegbert, dierbare Siegbert! de hemel is ons deel.'

'Paulinus!' riep Siegbert uit, 'broeder, bid den zegen des Christen-Gods over onzen echt af!'

'Siegbert van de Eikenterpen!' sprak Ernhold, 'voor het laatst smeekt uw grijze aanverwant u, bij de schim des vaders....'

'Mijn vader moet het mij vergeven', antwoordde deze; en nu, Ernhold! - Alleen Hermingard's God, den eenigen wereldschepper zal ik voortaan aanbidden.'

Dáár wenkte Ernhold: - - uit een duister gedeelte der hal trad Welf te voorschijn. 'Hermingard! ik ben gewroken!' klonk het op een vreeselijken toon. - Op hetzelfde oogenblik wierp de Bard zijne speer met woedende kracht naar den boezem der schoone maagd, Hermingard gaf eenen gil en zonk in Marcella's armen.

'Wee mij vervloekte!' brulde nu de Usipeter als in wanhopige vertwijfeling. 'Treffelijke Siegbert!...Ik uw moordenaar....onzienlijke Goden! waartoe dat gruwelbedrijf?'

Siegbert was het slachtoffer zijner blinde woede geworden. De edele jongeling had den Usipeter deszelfs speer naar Hermingard's hart zien richten, de woede in deszelfs grauwe oogen zien fonkelen, en de bloedgierige woorden gehoord: het denkbeeld van het oogenblik werd moedig volvoerd; hij dekte zijne Hermingard en beschermde haar, als borstwering, voor de noodlottige speer. Zoo offert zich de liefde op; wel hem, die zulk eenen dood mag sterven!

Siegbert was doodelijk gewond. Het bloed vloeide met breede stroomen uit zijn borst; de speer veroorzaakte hem onlijdelijke smart. Ernhold, Paulinus en Winfried ondersteunden den stervende. Met vlammende blikken zag de laatste den moordenaar aan, die naast zijn slachtoffer, in wanhopige droefheid knielde en hem strak in de verflauwende oogen zag.

‘Uwe wraakgelofte is vervuld, Usipeter;’ beet de vertwijfelende Winfried den Bard toe, ‘het Christenbloed heeft gestroomd.’

‘Welf! ik vergeef uwe daad, dewijl het opzet verijdeld is,’ stamelde Siegbert. ‘Verlaat mij nu...Nog weinige oogenblikken...Dat ik deze mijner Hermingard toewijde. Ga heen, Welf! uw gebieder vergeeft u alles.’

De smeekende toon van den jeugdigen held drong diep in des Usipeters ziel. Hij stond op. De grimmige blikken welke de omstanders in brandende droefheid op hem vestigden, waren hem onverschillig.

Hermingard verborg het hoofd nog aan Marcella's boezem. ‘Dochter der vervloekten!’ sprak Welf, ‘verdiende ik om u zooveel Godenhaat! - Naechthilde! slechts uwe ontrouw is wreeder dan mijne daad. Ik ga, heer Siegbert! Gij hebt mij vergeving verleend, Walhalla kan zegen schenken. Het beheer der onzienlijken is duister.’ - Hij verliet de hal en keerde nimmer weder.

‘Dat Hermingard, dat zij alleen tot mij spreke -’ steende Siegbert...‘Vaarwel, Ernhold!...druk mij nog eenmaal de hand, Winfried!...eerlijke man!...neen, gij hadt niet...ach mijne stem sterft...vaart allen wel. - Ernhold!’ fluisterde hij, ‘gij herneemt het gebied; wilt ge dat ik gerust sterve?...beloof mij dan Hermingard's leven en vrijheid te beschermen. Beloof gij zulks, Ernhold!’

De grijsaard weifelde; één blik in het stervend oog van Siegbert, en hij wankelde niet meer; met bange smart drukte hij de hand des ongelukkigen, deze knikte hem tevreden en gerust toe. Ernhold week nu eenige schreden terug en voegde zich bij den grijzen Landwyn, die ondertusschen Siegbert's diepverslagene onderhoorigen uit de hal verwijderd had. -

Hermingard naderde. ‘Dierbare Siegbert!’ sprak zij en kuste des jongelings bestervenden mond en wischte met de schoone lokken het bloed af, hetwelk zijne handen bevlekte. ‘Mag uwe Hermingard niet hopen dat uw leven gered worde? - Almachtige Vader!...’

‘Neen, dierbare!’ antwoordde de stervende en poogde de handen naar haar uit te strekken. ‘Voor u te sterven is mij liefelijk en schoon, maar van u te scheiden zeer bang...Ver-

troost mij, lieve Hermingard! ach vertroost mij door uwe godsdienst!'

'Hemelsche Vader! ontvang de ziel des dierbaren!' smeekte de edele maagd, door de grievendste droefheid aangetast. Meer kon zij niet spreken.

'Laat ons den stervende in den naam des Heeren doopen,' sprak Paulinus, en naderde van vromen zin en diepen weemoed vervuld; hij bracht een aarden vat met helder water aan.

'Geliefde! zoo gelooft gij, dat de eeuwige en eenige God zich door Christus verkondigd heeft, dat een zalig leven ons door den Heiland verworven is, indien wij ons leven en sterven zijner verheerlijking toewijden?'

'Geloofd zij de eenige ware God!' fluisterde de stervende. 'Uwe deugd en zielsgrootheid zag ik door het Christendom verhoogd en volmaakt, Hermingard! dat bewoog mij het dringendst, in deze oogenblikken...Ja, Christus leer is zaligheid. Doop mij in Zijnen naam, geliefde!'

En van droefheid en Christelijke kalmte vervuld, bevochtigde Hermingard hare vingeren. Siegbert boog het hoofd; hij bedwong zich, maar de felle pijn deed hem kermen; toen zag Hermingard met teederen deemoed en liefde op hem neder, en sprenkelde het water op den zieltogende en bad. - Hare ziel was vervuld van grootsche en godverheerlijkende denkbeelden - maar hare mond had geene woorden. Hare vrienden baden met haar en zagen ten hemel, en zeiden Amen! toen Hermingard weder in een stroom van tranen uitbarstte en den stervenden Christen, haren Siegbert, in de armen klemde. Des jongelings pijn werd onlijdelijk. Paulinus moest de speer uit de wonde halen om zijn lijden te eindigen.

Met wijze liefde smeekte Marcella hare vriendin den stervende te verlaten; die laatste oogenblikken zouden haar te vreeselijk zijn. Hermingard moest van hem scheiden. Zij kon de smart van haren Siegbert niet langer gadeslaan. Het laatste vaarwel was een zeer donker oogenblik voor hare ziel; zooveel alsem was der zwaar beproefde nog niet in den kelk des lijdens gemengd geweest; zij kon niet meer weenen, maar zag ten hemel en bleef onafgewend ten hemel zien, totdat Paulinus eindelijk in hare woning kwam en zijn gelaat met de handen bedekte en stamelend zeide: 'Siegbert lijdt niet meer!'

Toen daalde er een zacht licht in de duisternis van Hermingard's doorwond hart. ‘Hij heeft volstreden’, zeide zij, ‘God zij gedankt, dat er in het land der ruste een wederzien is!’

En Marcella zag haar den blik naar omhoog slaan en las in: ‘Zal het spoedig, Vader!’

Zeven en Twintigste Hoofdstuk (Besluit)

God verhoorde Hermingard's bede.

Toen de lente hare kinderlijke bevalligheden over de Eikenterpen uitspreidde, vertrok Paulinus met Gisela en zijne moeder, door Timotheus vergezeld, naar zijn vaderland. Hermingard rustte in den koelen schoot der aarde. - Op een der eerste lentemorgens, had men haar zacht sluimerende op hare sponde gevonden; - zij sliep - maar de dag der eeuwigheid zou haar eerst wekken.

Eene verhevene rust had hare kalmte op de stille gedaante uitgegoten; Hermingard's oogen waren gesloten; een heldere traan schemerde op hare kaak, rondom haren mond zweefde een zoete lach; het was of de doodsengel het Heilig! Heilig! op hare lippen had doen besterven.

Het plotseling verscheiden der goede en edele gebiedster verwekte algemeene verslagenheid en deelneming. In weêrwil van zich zelven, waren de ruwe Heidenen gedwongen, de vrome gelatenheid en Christelijken rouw van Marcella en derzelver betrekkingen te bewonderen.

Gereed om voor immer de Eikenterpen te verlaten, bezochten de Christenen nog eenmaal den wilden terp, Siegbert's en Hermingard's grafheuvel. Op het graf van den jeugdigen held was door Ernhold een gedenksteen geplaatst; Paulinus en Timotheus hadden een dergelijk merkteeken voor Hermingard opgericht. Op een der grootste steenen werd beider naam gegrift, met het onderschrift:

GOD HAD HEN VEREENIGD.

Gisela's hand had roos- en leliestruiken bij het grafteeken

geplant, een knopje was ontloken; het was de eersteling der lente. Hier dacht het Christengezin nog eenmaal, met diepen weemoed, aan de ontslapenen; beurtelings weidde men in den lof van Hermingard's deugden uit. Marcella herinnerde zich nog levendig, hoe zij hier de herstelde maagd eens bewonderd had, toen derzelver vrome zìn aan de schoone trekken eene onvergelijkelijke bekoorlijkheid bijzette; juist die dag was van zooveel beslissenden invloed op hare latere geschiedenis geweest. Timotheus sprak van Hermingard's eerste ontmoeting met Caelestius; het geheugen van den knaap had alles nog getrouwelijk bewaard. Gisela dacht aan den offernacht; Paulinus aan Hermingard's verschijning in zijnen kerker. De zoele lentedag verteederde hen meer en meer; in kalme weemoed deelden zij elkander menig troostvol en Christelijk denkbeeld over dood en eeuwigheid mede. Eindelijk zwegen allen en weenden. De getrouwe Fides zat treurig aan de voeten van zijnen jeugdigen meester; het dier scheen in hunne smart te deelen, want het staarde, met zekere weemoedsuitdrukking, de bedroefden aan. Langzaam hadden witte wolken zich, als een zilver gaas, over het zonlicht verspreid: er vielen groote droppels die als zoo vele reine parelen op het frissche groen en het donker purper der ontluikende roos schitterden. Toen wenkte Paulinus de zijnen op te staan. Een breede regenboog welfde zich over den Rijnstroom en spiegelde in het helder water. Twee Batavische jongelingen waren gereed, om hen met een vaartuig een eind wegs de rivier af te zetten.

‘Rust zij uwer asch, onvergetelijken!’ snikten de vrouwen, en traden weenende in het vaartuig. Zij wischten de oogen af en poogden onafgewend den blik op het grafteeken gevestigd te houden, maar telkens schemerde het haar voor het gezicht, en niemand zag het meer.

Op den vaderlandschen grond wachtten Paulinus rust en geluk. Dagen van aarsche zaligheid doorleefde Marcella bij hare kinderen Gisela was eene uitmuntende dochter; derzelver karakter ontwikkelde zich door zedelijke beschaving en Christe-

lijken godsdienstzin, tot een eerbiedwaardig toonbeeld van vrouwelijke deugden.

Paulinus leefde met zijne geliefden eerst te Nicomedië en daarna in het nieuw gestichte Konstantinopolis; als burgerlijk ambtenaar door den Keizer aldaar in gewichtvolle betrekking geplaatst, stichtte hij zeer veel goeds. Onverwachts was een aanzienlijk vermogen zijn eigendom geworden, door het sterven van zijnen aanverwant Candidianus; deszelfs dood had zijnen altijd ontkenden rijkdom en geveinsde deugd aan het licht gebracht. Door wijs gebruik zorgde Paulinus, dat *dit overvloedig reisgeld hem op den levenstocht niet lastig werd.*

Timotheus had zich, op raad van Macarius, den vriend van Caelestius, onder de leerlingen van Gregorius van Nazianze geschikt. De bisschop van Jeruzalem toonde gedurig hooge belangstelling voor den pleegzoon van den grijzen boeteling te koesteren. Ook Konstantijn de Groote scheen zonderlinge zorg voor hem te dragen, immers door des keizers uitdrukkelijken wil werd hem het leeraarsambt, in de kerk welke nieuwelings in het dal Mamre opgericht was, opgedragen. Al de deugden, welke Paulus den Chtistenleeraar voorschrijft, betrachtte de jonge man met edele nauwgezetheid. Zijne kleine kudde beminde hem hartelijk, en geen Christenpelgrim bezocht het gedenkwaardig oord, zonder zijne gastvrijheid en godsdienstzin te bewonderen. Zelfs de rechtschapen Israëliet, die vader Abraham's woonstede kwam bezoeken, had voor den verdraagzamen Timotheus achting, en menig heiden bezocht Mamre's dalen, om als Christen *met blijdschap* huiswaarts te keeren. Zonderling was het echter, dat de geheimzinnige sluier, die zijne geboorte bedekte, nimmer voor het minste gedeelte opgeheven werd. Onzeker is het of hemzelven dat geheim bekend zij geworden. Hij stierf in den bloei van zijnen leeftijd. Een Egyptische monnik bracht aan Paulinus het kruisbeeld, hetwelk Caelestius aan zijnen pleegzoon had achtergelaten; dit geschenk van Timotheus werd door eene welgezegelde perkamenten rol en eenige regelen schrifts vergezeld, waarin Timotheus zijnen vriend dringend bad, die rol ongelezen te verbranden. Stervende schreef hij die laatste bede en eindigde het geschrift met de levendigste uitdrukkingen der vurige en geloovige hoop, zijne Christen-vrienden in den hemel weder te zien, tot

wiens zaligheid Hermingard van de Eikenterpen, aller teederlijk geliefde vriendin, door Gods genadigen wil reeds geroepen was.

‘Dat geve de Heer, edele man!’ zeide Paulinus, diep geroerd. ‘Heil u en heil ons! wanneer eene Hermingard ons ten voorbeeld is. - Voorwaar, dan zullen wij in den grooten dag des Heeren niet beschaamd staan!’ -

Drost is een gelukkige natuur geweest. Terwijl hij, als schrijver van *De Pestilentie te Katwijk* de eene hand reikte aan Bakhuizen van den Brink en Potgieter, vatte hij, als schrijver van *Hermingard op de Eikenterpen*, met de andere die van Groen van Prinsterer. Dat hij de twee zijns-wijzen: de algemeen-christelijke en de zeventiende-eeuwsch-vaderlandsche zuiver bezat, en ze toch zoo scherp van elkaar wist te scheiden, was zijn bizonderheid. Hij heeft evenzoo de geloofshelden van Mevr. Bosboom voorgeteekend als de vaderlandsche gestalten van Potgieter. Dat hij het laatste deed met rijper kracht en bewuster kunst, komt overeen met het feit dat de negentiende eeuw een humanistische meer dan een christelijke worden zou, - maar dat hij ook het eerste gedaan heeft teekent de verhouding waarin neven, hoewel onder dat humanistische, het christendom in Nederland heeft voortbestaan.

De Nederlandsche Arbeidersverzekering
Door
J. Molenmaker.

De Nederlandsche arbeidersverzekering is in wettelijken aanbouw. En zooals op een bouwwerk loodsen, schuttingen, steigers en opgestapeld materiaal, de onoogelijke onafgewerkte gevels in een omgeving plaatsen die het oordeel over de architectuur gemakkelijk afleidt en verwart, zoo ook is het moeilijk om te midden van levendig getwist over onderdeelen, te midden van plannen en wetsontwerpen, zich rekenschap te geven van het gebouw der arbeidersverzekering, dat later een zoo belangrijke plaats in 't maatschappelijk leven zal innemen. Wanneer is die rekenschap echter meer noodig dan bij het ontwerpen der plannen en bij de uitvoering? Kunnen wij op onze politieke architecten en aannemers vertrouwen? Op dit oogenblik zijn meerdere regeeringsontwerpen bij een uitgebreide commissie van de Tweede Kamer in onderzoek.

Naast dat stille werk dient echter in het publiek meer openlijk gearbeid te worden. Want het is noodig dat zoo algemeen mogelijk geweten wordt wat er gebeuren gaat. De tegenwoordige werkwijze geeft geen waarborgen voor degelijken arbeid, neen meer zelfs, het systeemloos stuksgewijs ontwerpen van gedeelten eener wettelijke verzekering zal ongetwijfeld groote verwarring stichten en een volgend geslacht zal terecht aan het onze de fouten verwijten, die wìj nu maken, maar waarvan zìj de lasten zullen dragen. Voor alles is noodig zich zoo volledig mogelijk rekenschap te geven

van wat gebeuren gaat. Niet alleen door regeering en kamer, maar ook en vooral door het publiek, door de belanghebbenden, arbeiders en werkgevers. En ook niet alleen voor elk ingediend wetsontwerp afzonderlijk, maar juist ook voor 't geheel der plannen in hun onderling verband.

Hieraan behoeft geen twijfel te bestaan, dat er in ons land een arbeidersverzekering georganiseerd moet worden. Dat daaraan gewerkt wordt is niet alleen toeteschrijven aan politiek, om n.l. uitvoering te geven aan programpunten en beloften aan de kiezers. Het geldt een groot en algemeen maatschappelijk belang. Juist daarom kan geen politieke partij vreemd of vijandig er tegenover staan. Daaraan is ook toeteschrijven dat om de eer van het tot stand brengen der arbeidersverzekering politiek gekibbeld wordt. Dat kibbelen en de lust tot vliegen afvangen is mede oorzaak van de slechte voorbereiding der plannen. Maar in elk geval is het verlangen naar wettelijke verzekering zoo algemeen, dat geen regeering op dit gebied werkeloos zou mogen en kunnen blijven. Daarmede is natuurlijk niet gezegd dat er eensgezindheid bestaat. Het tegendeel is juist waar en zou voor ons land nog scherper blijken, indien meer algemeen en met meer zaakkennis de betrokkenen voor hunne belangen opkwamen. Het onderwerp geeft ruimte voor een groote varieteit van strijdige opvattingen en met name het verschil in belang van werkgever en loonarbeider moet tot uiting komen.

Eensgezindheid is er dus stellig niet en kan er niet zijn. Maar toch is het algemeen belang zoozeer gebaat of geschaad bij het totstandkomen of uitblijven eener wettelijke regeling dat bij allerlei richtingen de neiging valt waar te nemen om zich te schikken, mits slechts iets gebeurt. Dit blijkt b.v. uit de bijzonder welwillende houding van het Volk tegenover de ziekte-verzekeringsplannen, en uit de rede die Mr. A.F. de Savornin Lohman op 21 Januari 1907 voor de Haagsche christelijk-historische kiesvereeniging hield over de sociale verzekering, waarin hij na 't afkeuren van velerlei rechtsgronden er ten slotte toch één vond, die de conservatiefste staatspartij kon aanvaarden. En geen wonder, want wat valt er van de arbeidersverzekering te verwachten?

Niets minder dan de flinke opheffing uit den nood van en

arbeider in die veelvuldig voorkomende tijden van armoede, wanneer ziekte, ongeval, invaliditeit en werkeloosheid hem onverwacht en onverdiend overvallen; verlichting ook van zijn toekomst door de ouderdom te ontdoen van de armoebedreiging die tegenwoordig nog als regel in vervulling gaat.

De lotsonzekerheid van den loonarbeider levert voor groote menigten de gegevens tot een felle aanklacht tegen de maatschappelijke orde; voor nog meerderen is de onverdiende armoede een tergende misstand.

Dat te verhelpen; voor goed en afdoende te voorzien in die tallooze dieptreurige gevallen van lijden en nood; wie zou dat niet wenschen? Er kan ook verder niets tegen zijn. De arbeiders, die in hun beweging strijdbaar opmarcheeren zullen 't moeten toejuichen, dat de kuilen in den weg, waardoor zoo menig makker struikelde tijdens de tocht, voor goed gedicht worden. En de burgerlijke politiek, die nog eenig vooruitzicht zoekt kan niet anders willen dan de ellendebron, waaruit in toenemend sterkere mate de ontevredenheid opwelt, voor goed te sluiten.

Geen wonder dus dat de arbeidersverzekering, die zulke verwachtingen wekt, ondanks verschil van meening en belang, gezien wordt als van zoo groot en algemeen nut, dat geen kleine politieke schermutselingen tot principieele en daardoor obstructionistische oppositie mogen verleiden. Zoo ging het dan ook met de Ongevallenwet in de Tweede Kamer. Ondanks de scherpe principieele bestrijding, stemde een groote meerderheid er voor. Dat de Eerste Kamer toch de wet verwierp is geen bewijs van het tegendeel der bewering, waar dat college zoo hoog en onafhankelijk zetelt, dat de deiningen van het volksgevoel de conservatieve beginselen niet hadden geraakt. Wel bleek weer de neiging om toch vooral iets tot stand te brengen, zij het ten koste van warm gekoesterde en vinnig verdedigde beginselen bij het toegeven van de regeering en later ook van de Tweede Kamer aan de koppigheid der Eerste Kamer. Die neiging is sedert 1901 niet afgenomen en zal ook niet afnemen. Zij is het beste bewijs, dat onze tijd voor ons land de organisatie der arbeidersverzekering dringend eischt. De kans om die tot stand te brengen is dus gunstig, maar zal het daarom op een goede en degelijke wijze geschieden? Het is zoo begrijpelijk, dat het schikken en toegeven juist ten

koste van de organisatievorm zal gaan. Want het voornaamste van de arbeidersverzekering is, dat zij helpt en afdoende steunt.

Al zal dat nu op een omslachtige manier gebeuren of op een andere wijze dan deze of gene wenschelijk vindt, niemand neemt de verantwoording op zich om die redenen tegentehouden, dat de arbeider en zijn gezin in nood geholpen worden, of zij 't ook niet geheel bevredigend, er beter aan toe zullen geraken dan voordien 't geval was. Daardoor ontstaat, en is in ons land ontstaan, een geringschatting voor de architectuur der arbeidersverzekering en wordt een al te lichtvaardige bouw zoo weinig streng afgekeurd, dat het bijna een aanmoediging is. De beteekenis hiervan zal ik in latere artikelen voor elk der takken van de arbeidersverzekering afzonderlijk trachten toetelichten.

* * *

Is de organisatievorm der arbeidersverzekering van zoo'n groot belang, dat er nadeelen van beteekenis te duchten zijn van omslachtige en onpractische wettelijke regelingen? Erkend is natuurlijk het directe belang vooral van de arbeiders om eenige voor hen gunstige bepalingen zoo spoedig mogelijk in werking te zien treden. Maar op zichzelf is het reeds onredelijk, dat terwille daarvan een onbevredigende organisatie moet aanvaard worden. Het een moet het ander niet uitsluiten. Bovendien is het van een groot algemeen belang - tevens ook voor de arbeiders*klasse* - dat de arbeidersverzekering goed en degelijk in elkaar wordt gezet.

Want om de tegenwoordige nooden, die gelenigd moeten worden, mag niet uit het oog verloren worden, dat de arbeidersverzekering te beoordeelen is naar hare toekomstige werking. Nu die verzekering nog komen moet en de uitkeeringen nog slechts in 't vooruitzicht bestaan, trekt het te ontvangen bedrag eenerzijds en de grootte der te bepalen premiën anderzijds de meeste aandacht.

Wanneer echter eenmaal zoowel 't ontvangen van hulp als het storten van bijdragen ingeburgerd is en tot gewoonte geworden, zal er in de maatschappij een organisatie ontstaan zijn, die naar allerlei zijden met het gemeenschapsleven verbonden is en daarop invloed uit kan oefenen. Of die banden

gevoeld zullen worden als belemmerende boeien dan wel als versterkingen van onderlinge verstandhouding; of de invloed door de verzekering uitgeoefend levenwekkend, dan wel levenverstijvend zal zijn; dat alles is voor de toekomst van niet geringe beteekenis. Voor de arbeiders, die in hunne vakvereenigingen de les duur genoeg betaald hebben, dat niet alleen het directe succes, maar vooral het toekomstige en blijvende vakbelang de vormen hunner organisatie moet beheerschen, kan dit duidelijk zijn, indien de analogie slechts tot hen spreekt.

Vooral echter in 't belang der samenleving moet ingezien worden, dat een regeling als die eener algemeene arbeidersverzekering niet is als een pak kleeren, dat zonder meer kan worden aangetrokken, en dat hoogstens leelijk en stijf kan zitten, doch dat het eigenlijk leven niet deert, mits het maar tegen koude en ongemak beschut. Die arbeidersverzekering zal een maatschappelijke organisatie zijn, waarin een leven is, dat zich naar allerlei zijden zal doen gevoelen, op velerlei samenlevingsvormen een versterkenden of afbrekenden invloed zal hebben; een organisatie die kracht zal moeten verkrijgen en die kracht alleen zal kunnen ontleenen aan de maatschappij, zooals een plant slechts groeit door zijn levenssappen te putten uit de aarde waarin zij wortelt.

Waarom wordt dit te weinig ingezien? Omdat de taak, die de arbeidersverzekering te vervullen heeft, vroeger, en gedeeltelijk ook nu nog, door armenzorg geschiedde. De armverzorging is reeds van zooveel jaren geleden in de maatschappij ingeburgerd, dat ieder daaraan gewend is. De arbeidersverzekering wordt nu gezien als een aanvulling en gedeeltelijke vervanging van die armenzorg, die de taak beter, volledіger en meer georganiseerd zal opvatten. Niet geheel ten onrechte.

De verzekering zal inderdaad de armenzorg voor de loonarbeiders vervangen, zij zal dit ten minste op den duur moeten doen. Daarmede is echter niet alles afgeloopen. De maatschappelijke beteekenis van de arbeidersverzekering moet en zal een geheel andere zijn dan zelfs de meest volledige en gecentraliseerde armenzorg zou kunnen bezitten, en wel omdat de uitkeering van ondersteuning verbonden zal zijn aan een geheel gewijzigde verhouding van den ondersteunde tot de

gemeenschap. Moge dit oorspronkelijk niet zoo scherp in 't licht komen, op den duur zal het steeds duidelijker worden. De armenzorg is en blijft steeds een aanvulling voor de leemten in de zorgen der gemeenschap voor hare leden; als aanvulling onzelfstandig en lijdelijk. De arbeidersverzekering echter wordt een maatschappelijke organisatie van beteekenis, zooals het vakvereenigingswezen of de coöperatie, die ten slotte berusten op zelfstandigheids- en waardigheidsgevoel der deelnemers, en die tot initiatief, tot het uitoefenen van invloed instaat zal zijn; zoodat zij dan ook allerlei verhoudingen tot andere deelen der gemeenschap nieuw zal moeten scheppen.

Ook wanneer de kwestie eenvoudiger wordt gesteld en meer van uit tegenwoordige verhoudingen beoordeeld, is het duidelijk dat de verzekeringsorganisatie een maatschappelijk karakter heeft. Tegenwoordig worden de uitkeeringen van armenzorg in gevallen van directen nood gedaan door allerlei particuliere vereenigingen, door kerk of gemeente, maar steeds op angstvallig zuinige manier. De arbeidersverzekering brengt daarin een groote verandering. Allereerst doordat niet de nood afgewacht wordt, want zoodra de gewone verdienste ophoudt treedt de verzekeringsuitkeering ervoor in de plaats. Dan ook zal die uitkeering een redelijk bedrag moeten zijn. 't Is duidelijk dat daarvoor veel geld noodig is. Waar komt dit nu vandaan? De verzekeringsorganisatie kan dit niet verschaffen, zij voegt er integendeel haar finantieele eischen voor de kosten der administratie bij. De regeling tot dekking der onkosten kan slechts drie steunpunten vinden n.l. de verzekerde arbeider zelf, zijn werkgever en de Staat. De premiebetaling door den arbeider raakt onmiddellijk zijn levenswijze, waar elke nieuwe uitgave, een andere evenzeer noodzakelijke uitgave verdringt en beteekent dus slechtere bewoning, voeding of kleeding van 't gezin. Zoo maar eenigszins mogelijk zal de arbeider trachten door loonsverhooging de nieuwe uitgave te dekken. Dit zal en kan op den duur de regel zijn, wanneer de verzekering bijdraagt tot de strijdbaarheid der vakvereeniging. Is dit het geval dan wordt dus de verzekering door den werkgever bekostigd. Deze zal ook trachten hetzij de eigen premie of de loonsverhooging te verhalen op den consument, door het in den kostprijs van 't product optenemen, tenzij - wat zeer

waarschijnlijk is - blijkt dat de voortbrengingskracht van den arbeider vooruitgaat, waardoor de kostprijs van 't product minder wordt.

De dekking der verzekeringsuitgaven door arbeider en werkgever hangt dus samen met hun ekonomische verhouding en oefent daarop een invloed uit, die door geen wettelijke strafbepalingen kan worden gekeerd of gewijzigd.

De bijdrage van den Staat in de verzekering wordt door de belastingbetalers opgebracht en is dus afhankelijk van het belastingstelsel. Hoe zeer dit innig verbonden is met de maatschappelijke verhoudingen, met de strijdige belangen tusschen landbouw, industrie en handel is bekend. Hoewel in ongeziene, bijna automatische werkingen is het betalen van premiën voor de arbeidersverzekering dus te beschouwen als een nieuwe maatschappelijke kracht, die naar een nieuw ekonomisch evenwicht zal zoeken tusschen loon en winst. Hoe dat evenwicht zal uitvallen hangt grootendeels af van een der groote veranderende factoren in onze tegenwoordige samenleving, n.l. van de kracht der arbeidersbeweging. Stellig is te verwachten dat de verzekering die kracht zal versterken, alleen reeds door het feit, dat de bedreigende machten van armoede zullen zijn verzwakt.

Maar in niet geringe mate zal de invloed der verzekering op de arbeidersbeweging afhangen van de organisatievormen dier verzekering. Het is n.l. van groote beteekenis, dat de arbeiders zelf bij die organisatie niet alleen zullen meespreken maar in 't bijzonder de richting zullen aangeven. En is dat het geval, dan is de verhouding der verzekeringsorganisatie tot de bestaande takken der arbeidersbeweging van niet minder gewicht. Op zichzelf verandert de arbeidersverzekering niets aan het welstandspeil der arbeiders. De loonen worden er niet door verhoogd, eer verlaagd. En toch kan de verzekering zeer veel bijdragen tot de materieele verheffing der loonarbeiders, mits de vakvereeniging slechts gebruik weet te maken van dit middel. Bekend toch is hoe de Engelsche Trades-Unions het met hun eigen fondsen deden, hoe onvolkomen die fondsen en regelingen waren, door n.l. zelfs bij een groot aanbod van arbeidskracht het bereikte loonpeil te behouden. Hoeveel te beter kan het geschieden met een organisatie, die de gebreken van onvollledigheid en onsoliditeit

mist. Doch behalve door directe vakactie kan de verzekering loonsverhooging bevorderen, door n.l. het arbeidsvermogen te versterken. Dit is mogelijk èn doordat van de verzekering een betere gezondheidstoestand der arbeiders te verwachten is, en doordat bij minder stoffelijke zorgen het zedelijk en intellectueele peil zal stijgen.

In 't kort kan dus de arbeidersverzekering krachtig het evolutieproces bevorderen, waarin verkorte arbeidsduur en hooger loon samengaan met meerdere productiviteit, en daardoor ook met meer gevoel van zelfstandigheid en waardigheid. Dat evolutieproces is het ook wat de arbeidersbeweging zoekt aantemoedigen en waaruit zij haar krachten voor verdere ontwikkeling en strijd moet putten.

Is dit alles nu een uitsluitend arbeidersbelang en geen belang voor de gemeenschap? Kleinzichtigen en kleinzieligen, die dat kunnen meenen. Kleinzichtig, omdat een verhooging van levensstandaard door de arbeiders alleen bereikt kan worden, door vergrooting van hun arbeidsproductiviteit, dat is door meerdere welvaart voor de geheele gemeenschap. Kleinzielig omdat de gezondheid, de kracht, de zedelijkheid en de ontwikkeling van 't grootste en achterlijkste deel der gemeenschap nimmer een exclusief klassebelang genoemd kan worden, kleinzielig ook, omdat alleen door vrees voor de arbeidersbeweging dergelijke meeningen rondspoken. Neen de gemeenschap heeft het allergrootste belang ook bij de verdere maatschappelijke werking eener arbeidersverzekering, die iets meer maar ook iets anders en beters is dan armenzorg.

Daarom ook heeft hare organisatievorm zoo'n bijzondere beteekenis.

* * *

Beteekent de wettelijke regeling der arbeidersverzekering dat de wet deze verzekering als iets geheel nieuws in 't leven roept? Waar getoond is hoe een sprekend maatschappelijk karakter de verzekering bezit, is het bijna ondenkbaar dat zoo iets uitgedacht en van bovenaf op de samenleving toegepast zou kunnen worden. De wet schept dan ook niet iets geheel nieuws. De verzekering is er reeds, geboren in de samenleving zelf, waarop zij haar invloed zal moeten uitoefenen. Deze

waarheid is te bekend om haar nader toetelichten. Ziekteverzekering, ongevallenverzekering, ouderdomspensioen, werkeloozenverzekering, het is alles door particulieren, arbeiders en patroons reeds in toepassing gebracht voor de wet wordt ontworpen. Hoewel bekend is dit feit toch van zoo een bijzondere beteekenis dat het vooroptestellen is. Want het is een uitgangspunt voor de vraag: wat de wettelijke regeling wel kan en dus moet doen, en wat zij niet kan en daarom moet nalaten. Dat een wettelijke regeling noodig is behoeft weinig betoog. De oorspronkelijke arbeidersverzekering, die uit zich zelf is ontstaan, kan onmogelijk voldoen aan matige eischen en den groei der maatschappelijke verschijnselen op verre na niet bijhouden. Een betere, grooter opgezette, afdoende hulp wordt dringend noodig, en alleen de gemeenschap zelf, als staat of gemeente, kan die verleenen.

Hoe moet dat geschieden? De taak zelf is duidelijk genoeg. Er moet n.l. aangewezen worden wanneer de arbeider een uitkeering zal krijgen en hoe groot die moet zijn. Verder ook wie de onkosten moeten betalen en voor welk gedeelte.

Hoe dit echter te organiseeren? hoe n.l. te zorgen dat inderdaad ook gebeurt wat als regel is opgesteld. Daarbij komen allerlei principiëele staatsrechtelijke kwestie's ter sprake, die zich ook in ons land onder allerlei vormen en in tal van schakeeringen voordoen. De voornaamste kwestie gaat over de verzekerings*plicht*. Het klinkt direct al vreemd, dat het helpen van den arbeider erom draait hem al of niet een plicht opteleggen. Heeft de staat daartoe het recht? wordt gevraagd, of m.a.w., wat is de rechtsgrond voor die plicht. De verschillende bij uitstek juridische antwoorden, die b.v. Mr. Treub en Mr. Savornin Lohman daarop geven, zijn kunstig van betoog en geven daardoor destemeer grond aan de ontkenning der rechtmatigheid, zooals Prof. Fabius die met nadruk ontwikkelt.

Eenvoudiger maakte het Dr. Kuyper, die de zedelijke plicht kortweg tot een wettelijke maakte, eenvoudiger, doch daarom niet overtuigender. Voor de individualistische stelling, dat aan eenig burger bij uitzondering de plicht opgelegd kan worden zich te verzekeren, is nimmer een rechtsgrond te vinden, die vereenigbaar zou zijn met de vrijheidsrechten in den tegenwoordigen Staatsvorm gewaarborgd. Aan den staat, die de

arbeiders patroniseert, komt dat recht niet toe. Maar zoodra de arbeidersklasse zich organiseert en van uit de noodzakelijkheid om haar belang voortestaan aan hare leden plichten oplegt, mag de gemeenschap dat streven der arbeidersklasse steunen door aan die plicht wettelijke sanctie te geven, want de verheffing der arbeidersklasse door eigen kracht is een groot gemeenschapsbelang. Niet uit bestaande rechten van den staat, niet onmiddelijk ten behoeve van het belang der gemeenschap, om zich voor pauperisme te vrijwaren, maar van uit het arbeidersklasse-belang is de verzekeringsplicht te rechtvaardigen. Juist de komende verzekeringsorganisatie, die een nieuw en belangrijk deel der gemeenschap zal zijn *vormt* het nieuwe recht om tot verzekering te dwingen. Daar echter de plicht om organisatorische redenen wordt opgelegd, moet die organisatie de waarborgen geven voor de vrijheid der arbeiders binnen de grenzen hunner verplichtingen, d.w.z. zij moeten ten slotte die plicht zichzelf uit eigen inzicht en in hun eigen belang opleggen. Dat is de consekwentie van het instellen eener verzekeringsplicht.

Een ander punt dat bij de staatsregeling der verzekering tot breede discussie's aanleiding geeft is de verhouding der bureaukratie d.w.z. eener ambtenaars-hierarchie, tot het particulier initiatief. Terwijl sommigen de zorg voor het betalen der uitkeeringen en het innen der bijdragen geheel aan den Staat willen overlaten, die dit niet anders doen kan dan door een ambtenaarscorps, willen anderen daartegenover die zorg geheel overlaten aan corporatie's of instellingen, door 't particulier initiatief in 't leven geroepen. Dat wordt uitgesponnen tot een principieele tegenstelling, alsof een keuze tusschen die twee onvermijdbaar was. Toch is het één zoowel als het andere aftekeuren. Met verouderde individualistische rechts- en staatsbegrippen is het onmogelijk in den breede te overzien hoe de arbeidersverzekering door de gemeenschap te organiseeren is. Indien het juist is, dat de arbeidersverzekering een maatschappelijk verschijnsel is, en wel een, dat geheel nieuw zich in onze tegenwoordige samenleving vertoont, dan kan de verdere ontwikkeling van dat verschijnsel slechts bevorderd worden, door het naar zijn wezen en ontwikkelingswetten te onderzoeken. Zooals een tuinman die planten kweekt, of een fokker dieren

teelt, om fraaie of nuttige, en voor een bepaald doel geschikte exemplaren te verkrijgen, zich moet richten naar de groeiwetten en de variabiliteits-mogelijkheid der soorten, zoo moet op gelijksoortige wijze gehandeld worden met het maatschappelijk verschijnsel dat de arbeidersverzekering is.

In een vroeger artikel[1)] heb ik getracht in groote trekken nategaan wat het wezen der arbeidersverzekering is, en naar welke richting haar ontwikkeling wijst. Dat scheen mij onontbeerlijk om te kunnen oordeelen over de toepassing in ons land; onontbeerlijk maar alleen nog niet voldoende. Wat verder noodig was, is het bestudeeren van de oorspronkelijke organisatie der arbeidersverzekering in Nederland, om daaruit te kiezen wat voor verderen groei bruikbaar en wat daarvoor schadelijk is. Alvorens dit geschieden kan is het echter noodig optestellen naar welke beginselen die studie geschieden moet, daar dit bepaalt aan welke eischen de oorspronkelijke organisatie's moeten voldoen, opdat daarop zal kunnen worden voortgebouwd.

* * *

De arbeidersverzekering kan niet zijn eene instelling, die eens en voor goed wordt ontworpen en uitgevoerd. Zij is een organisatie die moet gaan leven en zich ontwikkelen. Daarom moet haar ruimte en gelegenheid voor verderen groei gegeven worden. Dat is een allereerste fundamentale eisch. Die ontwikkeling moet niet alleen voor elke tak der verzekering afzonderlijk gewaarborgd zijn; er moet tevens gelegenheid en zelfs aandrang bestaan om zich te vereenigen, te centraliseeren waar dit doelmatig blijkt, of om zich te splitsen, te decentraliseeren waar dit noodzakelijk is.

Op den duur zal de arbeidersverzekering een deel der gemeenschap moeten zijn met een belangrijke taak. Het aantal deelnemers zal zich kunnen uitbreiden, de taak tenopzichte van elken deelnemer zich kunnen vergrooten. Maar wat het voornaamste is, die arbeidersverzekering zal eropuit moeten zijn om de oorzaken der nooden, tot wier leniging zij in 't leven geroepen werd, optesporen en te bestrijden. Dat wordt

1) Arbeidersverzekering. De Beweging, IIe jaargang, 12e aflevering.

een taak van ongemeen belang, en die toch als van zelf zich zal opdringen.

Te denken is aan bestrijding van 't ongevallengevaar, van ziekteoorzaken, van werkeloosheid. Resultaten hiermede bereikt zullen direct de som der uitgaven beperken. Maar bovendien wordt daarmede een zoo groote verbetering van den maatschappelijken welstand bereikt, dat uiterste inspanning geboden is. Natuurlijk zou die taak ook aan andere organen zijn optedragen, zooals nu reeds gedeeltelijk geschiedt. Doch de verzekeringsorganisatie is als aangewezen om die taak overtenemen, daar zij èn de opsporing der oorzaken èn de middelen tot verdere voorkoming beter dan iemand anders kan ter hand nemen. Naast dit voorkòmen van den nood in het arbeidersgezin staat de taak om de gevolgen van ongeval, ziekte, invaliditeit, werkeloosheid, en ook van den ouderdom in omvang te beperken of zoo min mogelijk onaangenaam te doen zijn. Er zal gezorgd moeten worden voor goede verpleging, voor herstellingsoorden, voor het bezighouden van invalieden, ouden van dagen en van werkeloozen.

Het is duidelijk dat dit alles werk is van grooten omvang en van langen duur, maar ook van zóo groote beteekenis, dat er noodzakelijk rekening mede gehouden moet worden.

Een arbeidersverzekering, die zoo iets later tot stand zal moeten brengen, mag niet verbrokkeld opgezet worden, maar moet de krachten van velen tot eenheid kunnen brengen. Beteekent dit nu dat de Staat alles aan zich dient te trekken? In theorie is het natuurlijk juist dat de hierarchie van een ambtenaarscorps eenheid waarborgt.

In werkelijkheid schuilt er echter onder de ambtelijke hierarchie verdeeldheid genoeg. Maar dit daargelaten is een zuivere ambtelijke organisatie voor de arbeidersverzekering om tal van andere redenen niet scherp genoeg te veroordeelen. De centrale eenheid is dus op een andere wijze te zoeken.

Want naast het duidelijk waarneembaar streven om voor groote doeleinden de krachten te concentreeren, staat een ander om toch vooral niet de direct belanghebbenden uit de organisatie uitteschakelen. Ook dat streven verdient volle aandacht en waardeering. Allereerst op rechtvaardigheidsgronden. De plichten die aan arbeiders en werkgevers opgelegd worden behoeven

uitzichzelf niet drukkend te zijn, omdat het belangrijke en groote resultaat wat ermee bereikt wordt voortdurend blijken kan. Drukkend worden zij pas, wanneer van bovenaf gecommandeerd wordt militaristisch, politieachtig, als de leus: ‘eerst gehoorzamen’. Maar rechtvaardig en billijk zal het vervullen van de plicht gevoeld worden, als het een uitvloeisel is van den gezamentlijken wil. Dan zal er geen bezwaar bestaan, nòch tegen een algemeene verzekeringsplicht, nòch ook tegen de verschillende opgelegde maatregelen, waarvan de vorm door onderling overleg is bepaald.

Maar bovendien is er een practische reden om de belanghebbenden te laten medewerken. Alleen dan is er leven mogelijk in de organisatie. De eischen der practijk kunnen zich dan direct uitspreken en waar strijdig met elkaar verstaan, waar dringend noodig, onmiddelijk tot uitvoering worden gebracht. Voorop staan natuurlijk de meest belanghebbenden, de arbeiders, doch daarna volgen ook de werkgevers en de ambtenaren, in dienst der organisatie. Want dit is duidelijk, dat medewerking der belanghebbenden niet moet beteekenen, dat al het werk door leeken als liefhebberij in vrije uurtjes verricht moet worden. Neen, dat werk moet geschieden door ambtenaren, die met volle bekwaamheid en toewijding kunnen uitvoeren, wat door den gezamentlijken wil der belanghebbenden is vastgesteld. Administrateurs, dokters, apothekers, ingenieurs kunnen hun taak evengoed vervullen onder een direct ter zake bekend bestuur, als onder een anderen hoogeren ambtenaar, verzekeringsdirecteur of minister. Medewerking van belanghebbenden behoeft evenmin te beteekenen, dat alle organisaties, door 't particulier initiatief ontstaan, gehandhaafd moeten worden. Integendeel zullen bekrompen instellingen opgeruimd en nieuwe in 't leven geroepen worden.

Met een dergelijke groote en breede voorstelling van de toekomstige verzekeringsorganisatie voor oogen moet de studie naar de oorspronkelijke verzekeringsinstellingen begonnen worden. Nategaan is dan wat er bestaat, hoe dit werkt en wat de bereikte resultaten zijn. Dan zal stellig blijken, dat er velerlei fondsen, corporatie's of stichtingen zijn, die onmogelijk bestaanbaar zijn met het tot stand brengen eener krachtige eenheid over 't geheele land voor de verschillende takken der

verzekering, of met een wezenlijke leiding van alle belanghebbenden. Maar ook zal blijken dat er voor de nieuwe organisatie krachtige steunpunten zijn te vinden; dat er door de ervaring bereikte werkmethodes in gebruik zijn, die nu reeds te aanvaarden en voor verdere ontwikkeling geschikt zijn, of wel door geleidelijke hervorming geschikt te maken. Op die kennis, maar ook alleen daarop wordt het mogelijk een plan te ontwerpen, eerst voor elke verzekering afzonderlijk, en ten slotte voor een samenwerking daarvan; eene samenwerking die plaatselijk of over 't geheele land niet gebonden is aan formules, maar zich richten kan naar de behoeften van practische werkzaamheid.

* * *

Waar de uitwerking van het voorgaande een opgave is voor latere artikelen, die achtereenvolgens over de ziekteverzekering, de ongevallenverzekering, de invaliditeitsverzekering, ouderdomspensioen en werkloozenverzekering zullen handelen, dient aan het slot van dit opstel nagegaan te worden hoe in ons land met den bouw der verzekering in groote trekken wordt te werk gegaan.

Deze beschouwing zou kort kunnen zijn door te zeggen, dat in 't geheel niet naar groote trekken wordt gehandeld. Toch is het nuttig dit toetelichten, door aantetoonen wat er aan de voorbereiding onzer verzekeringswetten ontbreekt. Hieraan gaat billijkheidshalve vooraf wat er goed aan is.

Allereerst is getracht de bedragen der uitkeeringen en de medische hulp zoo te regelen, dat de arbeiders ermede tevreden konden zijn. Wat dat betreft staan èn de ongevallenwet èn 't ontwerp ziekteverzekering op een hoog peil vergeleken bij 't buitenland. Verder is aan de wetenschappelijke finantieele grondslagen veel zorg besteed. Dat de berekeningen, zooals b.v. bij de ongevallenwet, toch verkeerd uitkwamen, is te wijten aan de buitenlandsche statistische gegevens, waarvan uitgegaan is, en die voor ons land ontbraken. Tenslotte is met juridische scherpzinnigheid aan het stelsel der wetten een minutieuse detailuitwerking gegeven, die b.v. voor allerlei uitzonderingsgevallen tracht te voorkomen, dat de arbeiders van de voordeelen der wet niet zouden genieten. Doch ook deze deugden

kunnen te niet gedaan worden door fouten, die in grondslagen zijn gemaakt.

Te veel is door de regeering de verzekeringswetgeving beschouwd als een Duitsche wetenschap, wier resultaten kant en klaar overgenomen konden worden. Daardoor is bij de voorbereiding der wetten verzuimd wat wijder rond te zien naar Denemarken, Engeland, Frankrijk. En daardoor ook is te weinig breede studie van 't geheele onderwerp gemaakt. Geen wonder dat de wezenlijke diepergaande maatschappelijke beteekenis verborgen bleef onder het uitwendige, dat zijn de gewone uitkeeringen. Deze zijn wel het directe doel, dat echter niet strijdig is, maar moet samengaan met de algemeene strekking, om de arbeiderklasse te bevrijden uit de boeien van zorg en filantropische afhankelijkheid. Maar zelfs het nabouwen der Duitsche voorbeelden is systeemloos geschied. Een algemeen plan is nooit ontworpen en bestaat niet. Stuk voor stuk worden de wetsontwerpen klaargemaakt en aan hunne onderlinge ineenpassing is zoo goed als niet gedacht. De ongevallenwet ging aan de ziekteverzekering vooraf, ofschoon te voorzien was, dat deze laatste daardoor ongewone en onnoodige moeilijkheden zou opleveren. Noch bij de ziekteverzekering, noch bij de ouderdomsverzekering is er eenig verband met de invaliditeit gelegd. De ouderdomsverzekering staat geheel los van de Armenwet, ofschoon de voorbeelden van Denemarken en Frankrijk toonden hoeveel gunstiger resultaat te bereiken was, door in de armverzorging een nieuw steunpunt te zoeken, in den vorm van een klein pensioen. Er is tusschen ongevallen en ziekteverzekering een verband ontworpen dat zoo geheel systeemloos een oplossing zoekt voor practische moeilijkheden, dat daarmee voor latere ontwikkeling een nieuwe en grooter moeilijkheid in den weg is gelegd. En dat alles is te wijten aan een zelfde gebrek, dat n.l. nimmer het geheele gebied der verzekering is overzien.

Dat ook aan de toekomst bijna niet is gedacht blijkt uit de stijfheid van de stelsels, die ontwikkeling en voortbouw zoo goed als uitsluiten, terwijl voor het bestrijden van ongevallengevaar en ziekteoorzaken door de verzekeringsorganisatie zelf in haar eigen finantieel belang, geen weg is opengelaten. Zelfs het bestudeeren van die oorzaken zal niet eens goed

mogelijk zijn. De keuze van de stelsels voor de verschillende verzekeringstakken, die dus nòch goede samenwerking, nòch ontwikkeling, nòch het volvoeren van een breedere taak mogelijk maken, berust ook niet op studie en kennis van de oorspronkelijke in ons land reeds aanwezige organisatie's.

Bovendien is op de medewerking van en op het invloed toekennen aan, belanghebbenden zoo goed als niets gelet. De geheele organisatie is òf bureaukratisch met daarnaast het particulier initiatief in onbevoegde machtelooze commissie's zonder amtelijke hulp, dan wel zoo vrije teugel aan 't particulier initiatief latende dat organisatie's van geheel tegengesteld gerichte werkzaamheid kunnen blijven bestaan en arbeid en kosten kunnen verspillen door te concurreeren.

Aldus zijn de twee uiterste kwaden gekozen, die elkaars fouten niet opheffen doch juist vergrooten. Ondanks al die tekortkomingen zijn de ontworpen stelsels zoowel in hun uitvoering als in hunne wettelijk geredigeerde uitbeelding zoo ingewikkeld, en ook op verscheidene punten zoo ondoelmatig, dat er inspanning en goed verstand noodig is om de bedoelingen te leeren begrijpen, waar toch eenvoud en duidelijkheid geboden zijn.

* * *

In 't voorgaande heb ik getracht aantetoonen dat het van groot belang, ja zelfs noodzakelijk is om bij den aanbouw eener Nederlandsche arbeidersverzekering nauwkeurig zich rekenschap te geven van de organisatie die ontworpen wordt, en zich daarbij niet te laten afleiden, nòch door de mate van de hulp die aan de arbeiders wordt aangeboden, nòch ook door principieele geschillen over verzekeringsdwang en individueeie vrijheid of over staatssocialistische bureaukratie en stelselloos iniatief. De mate van aantebieden hulp kan geheel afgezonderd beschouwd worden van het organisatorisch plan. Ja zelfs is dat plan het meest te verkiezen, dat vooruitgang ook in de mate van hulp voortdurend mogelijk maakt. En de principieele geschillen bewegen zich op ander terrein en in andere begripssferen, dan waar grondslagen gelegd worden voor een toekomst der gemeenschap, die naast het gelijke recht van den arbelder op zelfstandigheid en waardigheid, de gemeenschap zal huldigen

boven het individu. Doch ook van uit individualistische staatsen rechtstheoriën is het van overwegend belang, dat de arbeidersverzekering naar vaststaande denkbeelden systematisch en volgens een groot gedachtenplan werd ontworpen. Niemand kan er belang bij hebben om aanzienlijk meer kapitaal en arbeid aantewenden dan voor het doel noodig is.

De voorbereidingscommissie in de Tweede Kamer zou stellig een verdienstelijk werk verrichten, indien zij de regeering uitnoodigde zoo spoedig mogelijk een plan in hoofdtrekken voor de geheele verzekering samentevatten, opdat de richting voor veel en omvangrijk werk duidelijk kon worden aangewezen.

Uit ‘Idyllen’[1)]
Door
Albert Verwey.

XI
Een Nieuwe Peis

Het middaglicht dat stil en grijs
Zeeft door een overdekte lucht
Brengt in ons hart een nieuwe peis
En went ons aan een nieuwe tucht.

Wij hebben ach zooveel begeerd
En altijd weer vergeefs gehoopt,
Wij hebben ons ternoô bekeerd
Omdat het leed tot keeren noopt,

Wij hebben ons benauwd gevoegd
Zooals in de asch een kool zich bergt
En haast te sterven zich genoegt
Zoolang geen wind haar gloeien tergt,

1) De ‘Idyllen’ maken deel uit van den bundel ‘Het Blank Heelal’ die in de loop van 1908 verschijnt.

Maar altijd als een adem kwam
Won toch ons smeulen weer in kracht,
Wij droomden van een heldre vlam
Wij droomden van een laaie pracht.

Totdat op 't laatst een blij verstaan
Ons leerde dat uit d'éénen dood
Het andre leven aan kan gaan
Gelijk een kind uit dooden schoot.

Uit harde kool wordt diamant,
Uit dor hout wordt een vlammend vuur,
Uit zoute zee wordt vruchtbaar land,
Uit tijd een leven zonder duur.

Toen stierven wij aan dag en licht
En zagen als een vreemde zon
Een binnenlicht, een droomgezicht,
Dat zich rondom ons kleurde en spon.

Daar waren we als in schoon verblijf
Waar alles was en toch niet scheen,
Alsof er menschen zonder lijf
Bestonden, en van ziel alleen.

Het was een wonderlicht bestaan
En ons geloof was stil en diep
Dat nergens onder zon noch maan
Een wonder als het onze sliep.

Tot de oogen open op een keer
Wij zagen weer den kalmen dag

En toch niet de oude dingen meer
Maar vormen als een kleurig rag.

De wereld die doorzichtig leek
In onvergankelijk bestand,
Maar wachtende of daarover streek
Een onberekenbare hand.

Gelijk een tijdlijke eeuwigheid
Die stond en stroomde en duurde en viel,
Een schaduw aan een stroom gevlijd -
Wie die ze werpt? - Wie lijf-en-ziel? -

Het middaglicht dat stil en grijs
Zeeft door een overdekte lucht
Bracht in ons hart een nieuwe peis
En wende ons aan een nieuwe tucht.

Boeken, Menschen en Stroomingen

De vernieuwing van de opera
Frederik van Eeden's Minnestral

‘Wanneer de rechte componist voor dit werk gevonden wordt, zal het een voorbeeld kunnen zijn van het muziekschouwspel.’

Met deze woorden geeft de schrijver-zelf aan, wat men in zijn werk te zien heeft. Het is niet een gedicht, waarvan de heele werking aan de woorden is toevertrouwd. Het is niet een drama, waarin de voor de verbeelding geschapen gestalten en omgevingen door akteurs en tooneel-dekor kunnen worden overgebracht op een menigte. Maar een schouwspel is het, wat zeggen wil dat het gespeelde voornamelijk voor de oogen gegeven wordt, en een muziek-schouwspel, wat beteekent dat het niet volledig is zonder een begeleiding voor het oor.

Het eigenlijke *Minnestral* dus, is op twee wijzen onvolledig. ‘De landschappen en tafreelen kunnen door de moderne tooneeltechniek fraai en zonder storende of lachwekkende onbeholpenheden worden weergegeven.’ In deze onvolledigheid voorziet de schrijver door zijn tooneel-aanwijzingen die uitvoerig en in verzen zijn. ‘Daarbij behoort muziek, die de schoonheid van het geziene verhoogt en de beteekenis ervan verduidelijkt.’ Voor deze muziek is de componist nog niet gevonden. Tegenover de bedoeling van zijn maker is *Minnestral* dus een tekstboek, en als zoodanig moet het verstaan worden.

Men denke evenwel niet aan het tekstboek van een opera. Dat bevat niets anders dan woorden *die gezongen worden.* Ten dienste van de muziek geschreven, bestemd zelf niet anders

te verschijnen dan in de flonkerende klankenwolk die hen omschemert, behoeven zulke hun povere ‘ongeveer’ te toonen noch te versteken: als woorden bestaan zij eigenlijk niet. Juist als een kunstsoort die ‘meer recht van bestaan heeft dan de opera’ wordt dit muziek-schouwspel door zijn schrijver aanbevolen. Hij wil dat het woord in de vertooning een *eigen* leven heeft. En het Wagneriaansche muziek-drama? Wat is dat anders ‘dan een meer serieuze opera?’ vraagt hij. En ‘in de opera is het evenwicht, de harmonie tusschen de samenwerkende kunsten, tusschen schouwtooneel, muziek en dramatiek, verstoord’.

Wat daarover verder in het Voorwoord gezegd wordt, is zeer goed. ‘Een dramatische handeling tusschen personen, die niet mythische of fantastische wezens voorstellen, maar levende menschen, vereischt *het gesproken woord*, duidelijk, wel gearticuleerd, met de subtiele intonaties en inflecties, die in een hoogontwikkelde spraak zijn ontstaan en hun vaste beteekenis hebben. Ook het gesproken woord is klanken-kunst, met bepaalde eischen en rechten, en met een vermogen, dat niet door zang of instrumentaal-muziek te vervangen is. Een schouw-spel of tooneel-spel waaraan het gesproken woord ontbreekt, kan geen dramatische kracht hebben, het is als tooneelwerk onvolledig, evenals een pantomime.’

Merk op dat de schrijver onderscheid tusschen schouw-spel en tooneel-spel maakt. Het tooneel-spel werkt op den heelen mensch, het schouwspel op het oog. Niet de verandering van het tooneel, maar die van de opera bedoelt *Minnestral*, en daarin voornamelijk de verhouding tusschen woord en muziek.

‘Muziek en gesproken woord mogen elkander in het muzikale of muzikaal-geïllustreerde tooneelspel niet *vervangen*, maar behooren elkander *aftewisselen* in dier voege, dat de muziek van het onzichtbare orkest alleen dan klinkt, wanneer er niet gesproken wordt.’ Alleen wanneer er niet gesproken wordt? Ja, soms ook als er wel wordt gesproken, maar dan zóó dat de muziek ‘nooit de dictie overstemt of onduidelijk maakt. Vóór het opgaan van het scherm bereidt de muziek den toeschouwer vóór, en zoodra het tafreel zichtbaar is, geeft ze het karakter van het geziene weer, de schoonheid en beteekenis ervan verhelderend en versterkend. Zoodra het spreken begint,

verstomt ze, of begeleidt zeer zacht,' zoodat het gezegde goed verstaanbaar blijft.

Niet dus, zooals in de opera, woorden voor de muziek geschreven, ook niet, zooals in het Wagneriaansche muziek-drama, woorden en muziek in een huwelijk, dat den eersten zeker allermeest lastig valt, - doch muziek en woorden, in een harmonischen samengang, doch waarbij de voortred en de leiding blijft aan het woord.

Een opera onder leiding van het Gesprokene, dat is het muziek-schouwspel waarvan *Minnestral* een voorbeeld is. Mij dunkt dat een zoo duidelijke poging tot kunst-hervorming aandacht en bespreking verdient. Niet alsof hier, en met het enkel geschrevene vóór ons, die bespreking te geven valt. Het stuk moet gespeeld worden, dan eerst kunnen we zien wat het voor indruk maakt. Niet enkel over *Minnestral* in het bizonder, maar ook over de vraag in hoeverre zulke schouwspelen voldoen kunnen, zal dan beslist worden. Wat wij nu mogen beoordeelen, is enkel het geschrevene: gesprek en tooneelaanwijzing.

De laatste is keurig in vers gebracht. Waar het stuk werd 'geschreven om vertoond te worden' lijkt dat onnoodig. De bedoeling kan geweest zijn om door dat middel nog iets anders te vertolken dan de enkele aanwijzing: een zekere stemming, een zekere aandacht en getemperdheid van zin, die niet enkel voor den lezer, maar ook voor den tooneel-schikker van belang kan zijn. Ik geef toe, dat een diergelijk gebruik van het metrum verklaarbaar is[1)], maar dat de schrijver het zoo bewust aanwendde geloof ik niet. Toen hij, veertien jaar geleden, zijn *Broeders* schreef, gebruikte hij denzelfden vorm: door uitvoerige tooneelbeschrijving in blanke verzen worden daar de gesprekken afgewisseld. En wat kregen we aan den ingang van het boek te lezen?

> Met bonten schijn en ongelijke stemmen
> zal ik doen gaan, fantastisch, voor den geest
> een zonderling bewegend beeldenspel.

1) Hoewel het soms geen doel zal treffen:

> Nu komen Joost en Rensje, hand in hand,
> Joost zingt luid-op, al stromplend door het zand.

> Merkt rustig op en laat uw zielen blank
> waar ik wil schrijven, stil van eigen stem,
> effen als spieglend water, zoolang duurt
> de wondre stoet, want in aandachtigheid
> alleen ontbloeit hun diepre harmonie.

Voor den geest, voor de ziel, in aandachtigheid uitte zich de stemmelooze dichter. In de beschrijvingen van *Minnestral* doet hij wezenlijk hetzelfde. Is er ook wel verschil tusschen het spreken in het nieuwe werk en in het vroegere? Toch heet het eene even nadrukkelijk voor den geest geschreven als het andere om vertoond te worden.

Ik geloof dat schrijvers voeling met het tooneel niet verder gegaan is dan tot een onderzoek naar de theatermachinerie: ‘de landschappen en tafreelen kunnen door de moderne tooneeltechniek fraai en zonder storende of lachwekkende onbeholpenheden worden weergegeven.’ Toen hij daarvan zeker was kon hij, niet minder vrij dan in *De Broeders*, zich overgeven aan het gedroomde muziek-schouwspel.

Ik zeg dit niet omdat ik er belang aan hecht of een werk dat zich aanbiedt om gespeeld te worden, daar inderdaad voor geschreven is. De vraag is of het speelbaar is. De auteur gelooft het. Welnu, moge de tooneelbestuurder gevonden worden die er de proef van neemt.

Voor mij is *Minnestral* een werk van verbeelding, in den trant van *De Broeders,* maar beter. Vooral doorzichtiger in iederen trek, evenwichtiger in zijn deelen, meer overzichtelijk van geheel. De auteur is meer bewust geweest. Hij heeft de beschrijvingen tot bescheidener afmetingen teruggebracht, hij is zorgvoller en rustiger geworden in zijn taalbehandeling, hij heeft - en hieruit volgde eigenlijk al dat lofwaardige - hij heeft den toon gevonden waarin alles duidelijk werd.

Van Eeden heeft zich dáárdoor onderscheiden van zijn tijdgenooten, de dichters en schrijvers van '80, dat hij meer dan zij eerbied had voor de *gevormde* taal. Hij voelde zich niet een taal-vernieuwer, maar eer iemand die de taal op de meest normale manier behandelde. Hij zag in de taal altijd het orgaan van een gemeenschap, en tot deze gemeenschap wenschte hij het woord te richten. Terwijl hij dus elders als hervormer optrad deed hij dat juist niet in de taal. Hij

was, van het begin af, een denker, die aan zijn tijd richting gaf, niet zoozeer een dichter die door zijn scheppingsdrang overal de voegen van de gevormde taal splijten deed. Het tragische in Van Eeden treft altijd daar waar hij, meenende te scheppen, zijn hartstocht stort in gestalten die tenslotte toch een tekort aan leven toonen. Hoe goed is hij, zoodra hij het waargenomene afbeeldt, of wanneer hij sprookjesfiguren een zin en een adem geeft, - en hoe faalt hij telkens weer, als hij zijn hevige of verheven hartstochten wil verwerklijken in personen, die ons, of we willen of niet, zullen buigen en meesleepen. Zijn kracht ligt niet in den hartstocht die zich verwerkelijkt, maar in den geest die ons leidt en die met ons speelt. Zoodra hij dit doet, in sprookje, studie of schouwspel, is hij zeker dat we luisteren, zeker dat we ons gaan laten, zeker dat hij ons beheerscht.

Vergis ik me, of is er iets van het bewustzijn, dat zóó zijn kracht is, in dit *Minnestral?* De personen zijn geen geschapenen, in dien zin dat vleesch en bloed, ziel en zenuw aan hen zijn, maar zij zijn wat in deze vernieuwing van de opera noodig is: figuren die onze zinnen en ons verstand op de veelvoudigste manier in beweging houden, scherp te vatten, makkelijk te volgen, verrassend, vroolijk, ernstig en op de grens zelfs van het aandoenlijke, maar altijd zoo dat onze stemming van toeschouwers niet wordt gestoord. Evenals Van Eeden in zichzelf dit stuk heeft zien afspelen, doen wij het bij de lezing. Of bij het aanbrengen van muziek en als de tooneelaanwijzingen door een werkelijk tooneel vervangen zijn, de indruk dezelfde blijft, zal moeten blijken. Maar nu al is te zien dat de opeenvolging van tafreelen kijker zoowel als lezer boeien moet.

Een overzicht geve er een denkbeeld van: Tusschen twee verschijningen van Dante en Beatrice op 't duin, een boerenhofstede met Joost en zijn ouders, en een nacht waarin Woudvader en Elven verschijnen aan Joost en Rensje. Een villa aan een badplaats: de bankier Rolland met zijn vrouw, een prins, en twee makelaars. Joost, door Dante gewijd tot Minnestral, die een Koning zal kiezen die de wereld hervormen moet, komt en kiest den bankier. De trappen van de Beurs: temidden van de beursheeren die hun tegenslag aan Rolland wijten komt Joost met de werkeloozen en stelt Rolland tot

hun Leider aan. Een koffiehuis aan de badplaats: de makelaars, een volksleider en twee werkeloozen maken een plan om door laster Minnestral en Rolland van elkaar te scheiden. Het duin eindelijk, waar, door makelaar en werkelooze, Joost, die met Rensje kwam aangewandeld, wordt vermoord. Woudvader met Elven en Geesten, Rensje, Joosts ouders, Rolland en vrouw komen ter plaatse en beklagen hem.

Het komt mij voor dat alleen door zien en luisteren de bezoeker voor zulk een schouwspel zal worden ingenomen. Zijn barokheid zelf is daartoe een voordeel. Iets anders zou het zijn als de schrijver verwachtte dat het stuk aangrijpend zou werken: meer als drama dan als opera. Door de gewichtigheid waarmee Dante zijn gedachten opstelt, dacht ik dat eerst; maar bij overweging lijkt het me dat al wat hij zegt tot motiveering van de handeling is bedoeld. Zoo ook in een gesprek tusschen Rolland en zijn vrouw Viola over het verkeerde van het bankiersbedrijf, in de toespraak van Rolland tot werkeloozen en beursmenschen...men denkt soms: vergeten die personen niet dat zij deel uitmaken van een schouwspel? Maar ook een schouwspel is niet te schrijven zonder dat er een zin van ernst onder doorstroomt, die voor den dichter meenens is. Het is toch al een bizonder vermogen zijn ernst zoo lachend te toonen, dat hij de vroolijkheid van den toeschouwer wint. En niet enkel zijn vroolijkheid, maar zelfs zijn ongeloof dat er achter die voorstellingen ernst wezen kan. Het is zooals ik zei: het stuk is voor oog en oor, en zelfs het verstand moet niet tezeer naar bewijs vragen. Daarvoor zijn de personen te onwerkelijk. Te beginnen met Joost Blootepoot. Vizioen en féerie zijn een goed deel van het eerste, ook een deel van het slot-tafreel. En den bankier Rolland zou men onrecht doen als men hem vraagde naar zijn wereldsche mogelijkheid. Toch is er èn in de burleske uitverkorenheid van Joost-Minnestral èn in de rake welsprekendheid van den bankier al wat noodig is om een vertooning vaart te geven. Alleen bij een vertooning zou het kunnen blijken of er hier of daar wat te schrappen viel.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Dr. A. Kuyper. Om de oude wereldzee. I. Amsterdam, van Holkema en Warendorf.

Behalve de naam van den schrijver is er veel in dit werk dat het tot een volksboek stempelt en er het tijdelijk succes van verklaart. Het is als een sprookje. Voortdurend leven we saam met de groote hooge wereld die de kleine luyden niet kennen, met koningen en pacha's, ministers en gezanten. Lunch en luncheon, collation en galadiner wisselen elkaar af. Wij reizen met een extra salonwagen, zooveel mogelijk op eerbiedigen afstand van de inheemsche bevolking. Waait er een hoed af, dan rukt de politie mijlen ver op verkenning uit om dien op te sporen.

Meer nog. De wereld van engelen en demonische machten heeft hier voor ons geen geheimen. Tot de allerhoogste realiteit van den Geest toe wordt ons ontsluierd. En de mysteriën van het verleden blijken toegankelijk voor moderne formules als ‘atavistisch herleefd’, ‘subliminaal bewustzijn’ of ‘Phasenlehre.’ Wat de schrijver daaronder verstaat, mag men niet vragen: ze zijn alleen bestemd voor hen die een preek niet mooi vinden, wanneer ze alles hebben begrepen.

Ik wil hierover verder niet uitweiden, omdat ik me niet in staat reken dit populair karakter van het werk te waardeeren.

De voorrede begint met dit boekdeel geheel *anspruchslos* te noemen. Daarom, en wijl ik geen lust heb hier bewijsplaatsen af te schrijven, zal ik niet beweren dat het zonder wetenschappelijke en literaire waarde is. De waarde ervan hangt grootendeels af van de gebruikte bronnen. Want het is een werk van de bibliotheek en niet van de reis.

Maar één teleurstelling die het mij bood kan ik niet ver-

zwijgen. In de beschrijving van het Heilige Land had ik gehoopt eenig menschelijk-religieus gevoel aan te treffen. Het begin belooft iets: de stille roeitocht over het meer van Gennesareth, van Samack naar Tiberias. Daar, op en om dat meer, heeft volgens het Evangelie Jezus als 'Zoon des menschen' gewerkt; daar heeft hij armen, zieken en ellendigen geholpen en getroost; daar, van een heuvel aan den oever, de Bergrede gesproken.

Onze reiziger is niet lang onder den indruk van deze dingen gebleven. Hoort hem over Tiberias:

> 'Een centrum van het Joodsche Synagogale leven als in de 6e eeuw kan men Tiberias niet meer noemen, maar iets van haar oude glorie leeft nog na. Den sterksten indruk kreeg ik hiervan toen de Groot-rabbijn met vijf andere rabbijnen zich in mijn hotel liet aandienen, om mij te komen begroeten. Ze waren vergezeld van een vice-consul als tolk, en maakten in hun sierlijke gewaden en met hun alleszins eerwaardige koppen een imponeerende verschijning. Ze meldden mij, dat ze uit Amsterdam van mijn komst verwittigd waren en behoefte gevoelden, in mijn persoon als gewezen minister, aan Nederland en zijn Koningin dank te komen betuigen voor de welwillendheid, waarmêe de Joden ten onzent steeds bejegend waren. Daar ik zelf in de Hebreeuwsche studie niet geheel vreemdeling ben, ontspon zich vooral met deze Rabbijnen een interessant gesprek, dat hunnerzijds besloten werd met de verzekering, dat ze in hun gebed voortaan ook Nederland en mijner gedenken zouden. Ook de Caimacam kwam mij in 't hotel verwelkomen, en toen ik hem een uur daarna zijn vriendelijk bezoek beantwoordde, vond ik ten raadhuize niet hem alleen, maar ook den Mufti Abdul Salam, met wien ik door den Caimacam als tolk een vrij lang gesprek had en uit wiens woorden mij, evenals bij de Rabbijnen, sterke sympathie tegenkwam. Na deze ontmoetingen spoedde ik mij de stad in, om iets van het volksleven te zien; maar hier was niets dat aantrok. Alles armoede en onreinheid, wat men in de sloppen en stegen zag. Zelfs staat Tiberias te boek als de door ongedierte meest geplaagde stad van heel Palestina, zoodat een uitstap naar de beroemde baden buiten de stad een ver van overbodige verfrissching gaf....(*uitweiding over verleden en toekomst van Tiberias als badplaats*).
> ...En 't moet erkend, als de gegoede Romeinen er uit Italië heentogen, waarom zou de rijke Jood en de gefortuneerde Christen, die op Palestina zoo geheel andere betrekking gevoelen, dan niet

eerlang een badplaats in Palestina boven Karlsbad of Aken verkiezen.'

Dit teekent den schrijver. Mufti en Rabbijn en Caimacam en een badplaats voor rijke Joden en gefortuneerde Christenen interesseeren hem, maar in het armoedige en onreine volksleven is niets dat aantrekt.

Ik had geen lust verder te lezen en heb de Evangeliën opgeslagen om werk en woord van den Zoon des menschen in datzelfde Galilea te volgen. En daar las ik o.a. dat Jezus, kort nadat hij te Kapernaum, aan het meer van Gennesareth, den dienstknecht van den Romeinschen hoofdman had genezen, discipelen van Johannes den Dooper bij zich kreeg met de vraag wie hij toch was. Zijn antwoord was volgens Lukas het volgende:

> 'Gaat heen en boodschapt Johannes weder de dingen, die gij gezien en gehoord hebt, namelijk dat de blinden ziende worden, de kreupelen wandelen, de melaatschen gereinigd worden, de dooven hooren, de dooden opgewekt worden, den armen het evangelie verkondigd wordt.
> En zalig is hij, die aan mij niet zal geërgerd worden.
> Als nu de boden van Johannes weggegaan waren, begon hij tot de scharen van Johannes te zeggen: Wat zijt gij uitgegaan in de woestijn te aanschouwen? Een riet, dat van den wind ginds en weder bewogen wordt?
>
> Maar wat zijt gij uitgegaan te zien? Een mensch, met zachte kleederen bekleed? Ziet, die in heerlijke kleeding en wellust zijn, die zijn in de koninklijke hoven.'

T.J. DE B.

Vakopleiding en stukloon.

1. Het leerlingwezen in Nederland, door J. Bruinwold Riedel, in opdracht van de Nutscommissie voor onderwijs.

De 'Nuts' commissie voor onderwijs doet moeite de vakopleiding in ons land te bevorderen. Twee wegen bestaan daarvoor n.l. vakscholen en opleiding in de werkplaats bij

een patroon. Dit laatste heet dan leerlingwezen. Er zijn daarvan zoo hier en daar voorbeelden, doch uitgebreid is het niet toegepast. Wanneer die vakopleiding bij een patroon op goede wijze gebeurt en de verhouding van den leerling tot den meester nauwkeurig is geregeld en verder gecontroleerd wordt, ligt in deze herleving van een stukje gildewezen niets dan goeds. De Nutscommissie tracht vereenigingen en particulieren op te wekken om langs dien weg de vakopleiding in Nederland te bevorderen. Voor dat doel heeft de secretaris, de heer Bruinwold Riedel een boekje geschreven dat veel nuttige wenken en voorbeelden bevat hoe te werk kan worden gegaan. Het ‘Nut’ zal daarbij steun verleenen, terwijl van gemeente, provincie, en sedert de jongste staatsbegrooting ook van het Rijk subsidie verwacht mag worden. Naar dit doel behoort eigenlijk het boekje van den heer Bruinwold Riedel beoordeeld te worden, en dan is er niets dan gunstigs van te zeggen. De bestaande toepassingen van het leerlingwezen worden duidelijk uiteengezet en met warmte wordt voor de uitbreiding er van gepropageerd; op de groote nadeelen van den vakloozen arbeider, die in 't leven niet zal slagen en daarom ‘ontevreden’ wordt, is met den noodigen nadruk gewezen. Hiermede zou deze boekbespreking kunnen eindigen, indien niet de lezing van dit rapport een soort onlust bij mij had gewekt, die weliswaar den heer Riedel niet ten laste gelegd mag worden, maar die het toch goed is uit te spreken. Waaruit kwam die onlust voort? Uit niets anders dan dat bij dit leerlingwezen gesproken wordt over een klein stukje maatschappelijk leven, terwijl omtrent het omgevende grootere stuk samenleving zoo bttter weinig licht opgaat. Dat er niet uitvoerig over gesproken wordt is begrijpelijk, maar men zou ten minste een uitkijk wenschen door de ramen van dat kleine huisje dat vakopleiding in de werkplaats heet naar 't breedere vrije buitenleven, doch 't is alsof met opzet de luiken dichtgetrokken zijn. Dat is het benauwende van 't boekje. En waarom? Omdat er niet uit blijkt hoe de tegenwoordige kapitalistische voortbrenging met de arbeiders en de arbeiderskinderen handelt. Want het is toch duidelijk dat het die kapitalistische productiewijze is, die de vroegere vakopleiding der gilden geheel in 't nauw gebracht heeft, en die een her-

leving daarvan slechts zal toelaten in de leemten en holtetjes der maatschappij, waar het groot-kapitaal zich nog niet heeft ingedrongen. Hoe toch leeren de arbeiderskinderen als regel hun vak? Na 't afloopen der lagere school staan ze zoo gauw mogelijk ter beschikking van industrieele en andere werkgevers, nog kinderen met lichaam en verstand, maar toch reeds werkkrachten en wel goedkoope werkkrachten. Wat is de leermeester die hen daar wacht, die hen geheel in zijn macht krijgt en africht tot stipte gehoorzaamheid? Het is de groote opvoeder in de moderne industrie, het stukloon. Hij maakt de arbeiders uitgeslapen om...niet om uitstekend werk te leveren...maar om zoo te werken, dat zij zooveel mogelijk verdienen. Hij maakt hen tot eenzijdige virtuosen in enkele handgrepen. Sedert Adam Smith de lofrede schreef op het beginsel der arbeidsverdeeling, sedert met Arkwright het groote voordeel van de machine boven het enkele handwerk is gebleken, gaat nog steeds de verdringing van de algemeene vakbekwaamheid uit de productie haar gang. Maar het stukloon leert den arbeider zijn nieuw vak. Is het wel een vak? Dikwijls wel, zooals van spinner, wever, aardewerker, maar hoe lang nog voordat meer automatische werktuigen opkomen. Dikwijls ook *niet* waar de geheele bekwaamheid schuilt in de snelheid en zekerheid van een paar handgrepen. In elk geval over de vakopleiding door het stukloon valt niet veel te klagen, dan misschien waar een altevoortvarend recordmaker in productiesnelheid bij zijn arbeiders stuit op het beruchte ca'canny, het systematisch, bij afspraak langzaam werken der arbeiders om stukloonverlaging te voorkomen. Buiten die industrie staat echter het klein-bedrijf. Is het daar anders? Gewoonlijk niet. De ervaring leert, dat het afjakkeren van kinderen, door 't stukloon de meest eigenlijke kinderexploitatie, in de kleine fabriekjes nog het meest voorkomt. In grootere werkplaatsen met minder scherp toezicht - door bazen inplaats van door de patroons zelf - is gewoonlijk meer vrijheid. Verder zijn er sommige bedrijven, die 't midden houden tusschen groot- en kleinindustrie, omdat machine en arbeidsverdeeling er weinig of geen voordeel brachten, zooals de drukkerijen en sigarenfabrieken. Daar is het echter geen gebrek, maar een te omvangrijke opleiding van leerlingen, wat de

geheele standaard van het vak drukt. Maar er zijn ook nog tal van oude en ook nieuwe ambachten, oude zooals van timmerman, wagenmaker, kuiper, smid, koperslager, loodgieter, metselaar, stukadoor, behanger, kleermaker, schoenmaker, zadelmaker, en nieuwe zooals rijwielhersteller, gasfitter, electricien, enz.

Hoe staat het daar? Hier is, voor zoover het kleine patroons betreft, veelal ekonomische achteruitgang door de concurrentie, en daardoor ook achteruitgang van - of chronisch gebrek aan - vakkennis. Hier, bij de ware middenstanders is het terrein voor de vakopleiding door 't leerlingwezen. Hier is nog een vak, waarin verbetering te brengen is, waarin het ‘prutsen’ al te veel voorkomt. Maar zullen 't grootendeels arbeiderskinderen zijn, die onderwezen moeten worden? of patroons- en burgerzoontjes? En wat zal hun toekomst zijn? Knecht bij een klein patroontje, of zelf zoo'n heel klein baasje? Dat van uit dit beperkt terrein niet gelet wordt op de groote leerlingkwestie's op 't gebied der eigenlijke moderne productie, (n.l. 1°. het tegengaan der exploitatie van kinderen, zonder dat zij eenig verder vooruitzicht hebben, en 2°. het overvoeren van werkkrachten in een vak door 't aannemen van te veel leerling werkkrachten) dit wekte bij lezing een gevoel van beperktheid. Want waar de kapitalistische industrie is, daar is ook arbeidersbeweging; daar is ook strijd en vooruitgang; en gevoel van een frischheid en breedte, die toekomstgedachten mogelijk maakt. Dat de heer Riedel daarover terloops sprekende alles vertrouwt van vraag en aanbod, wekte bij mij dat gevoel van expresselijke afsluiting der beperktheid, van een zekere dufheid als er in de kamertjes huist dier ambachtsmiddestanderen. Wat echter niet wegneemt, dat het brengen van goed vakonderwijs aldaar, een nuttig werk is, waarop van ganscher harte succes mag worden toegewenscht.

J. MOLENMAKER.

2. Arbeidersvertegenwoordiging en loonregeling in een machinefabriek, door C.F. Stork (in de Economist),

In de Economist van 't voorjaar 1907 heeft de technische leider der Hengelo'sche machinefabriek, de heer C.F. Stork, een uitvoerig verhaal gedaan over organisatiepogingen, die gewoonlijk worden ondergebracht onder den verzamelnaam ‘modelfabriek’. In dat woord ligt iets prijzends, alsof het den fabrikant alleen te doen is om een moreel betere patroon te zijn dan een ander. Afgezien van dergelijke deugd- of ijdelheidsbeoefeningen, zijn die z.g. modelfabrikanten toch aantezien als hervormers; hervormers n.l. van de organisatievormen in het groot-industrieele bedrijf. Is dit geheel nutteloos werk, ook dan als men b.v. met v.d. Goes aanneemt dat de modelfabriek precies hetzelfde kapitalisme vertegenwoordigt als elke andere groot-onderneming.

Dat ook de modelfabriek op winst, op hoog dividend zelfs uit is, wie die zijn wereld kent zal 't onbegrijpelijk vinden, en dat de modelfabrieken hemeltjes-op-aarde voor den werkman zijn is toch een te zoetig praatje dan dat het niet buiten het gebied eener ernstige discussie valt. Uit het stuk van den heer Stork blijkt duidelijk dat hij over een proefneming schrijft die binnen het gebied der practische ekonomie valt. Zoo behoort dan ook het ‘modelfabriek-organiseeren’ opgevat te worden. Is het dan alleen een poging om het kapitalisme hechter, en de grondslagen der vakorganisatie zwakker te maken, door ‘verlicht despoot’ te spelen? Mogelijk is het soms zoo bedoeld of wordt het zoo gebruikt. Wellicht ook heeft het die gevolgen. Elk geval is daarvoor op zichzelf te onderzoeken, terwijl over sluwheid of goede bedoelingen niet generaliseerend te schrijven is; waar daarmede op 't gebied der individueele appreciatie's wordt gekomen. Er is echter in die hervormings pogingen in het groot-bedrijf een wezenlijke inhoud, die voor objectieve studie belangrijk moet zijn.

Niet een numerieke inhoud, n.l. voor wat betreft het aandeel van kapitaal en arbeid in de voortbrenging. De patroon geeft het loon wat hij noodig en voor zijn bedrijf nuttig

acht; de arbeider neemt wat hij krijgen kan, in welke vormen ook. Die hervormingen in 't groot-bedrijf hebben echter vooral een psychologisch-belangwekkenden inhoud omdat ze n.l. pogingen zijn om door de organisatievormen eener arbeidersvertegenwoordiging en allerlei uitgedachte loonvormen de gemoedsstemming van den arbeider te beheerschen. Dat gelukt niet altijd, en heel- of half mislukkend krijgt de poging iets weerzinwekkinds, iets bedilachtigs en belachelijks. Maar toch is het streven zelf belangrijk. Want hoe men zich ook de toekomst denkt, het groot-bedrijf zal voor de voortbrenging noodzakelijk blijken; en in dat groot-bedrijf orde. Orde nu hangt ten nauwste samen met de geest onder een menigte, en deze ten slotte is weer direct afhankelijk van de regeling der onderlinge verhoudingen van gelijken tot gelijken en minderen tot meerderen, ook van de regeling der werkzaamheden over de menigte. Wie zich in deze problemen maar even indenkt begrijpt ook de beteekenis der hervormingspogingen, zooals die van den heer Stork. Wat heeft hij zich toch als opgave gesteld gezien? zooals hij vertelt. Zijn bedrijf van machinefabriek heeft een stukloonregeling noodig en wel een die herhaaldelijk herzien moet worden, in dezen zin dat de stukloonen te verlagen zijn. Alleen om de winst? Niet alleen, ofschoon natuurlijk winst doel der onderneming is; niet alleen, omdat het bedrijf moet kunnen bestaan, dat is concurreeren. Van elke machine die gemaakt wordt moet bekend zijn, hoeveel stukloon ervoor betaald zal worden, anders is 't niet mogelijk een concurreerende, dat is zoo laag mogelijke prijsopgave te doen. Die prijsopgave moet zoo laag mogelijk zijn, d.w.z. de stukloonen moeten telkens omlaag. Dit kan door invoering van arbeidsbesparende machines, waardoor het totaalloon der arbeiders 't zelfde kan blijven, tenzij de beterbetaalde vakarbeider door een ‘unskilled’ wordt vervangen.

't Geheele verhaal is dood-gewoon modern-kapitalistisch, maar aan dit bijzondere Nederlandsche geval nogeens duidelijk toegelicht. Doch hoe ook te beoordeelen, die gang van zaken is voorloopig onafwendbaar. Nu komt echter de poging van den fabrikant om een regeling te organiseeren, waardoor geen enkel arbeider die noodzakelijke gang van zaken als onaangenaam en onrechtvaardig treft. Zoo'n regeling moet de goede

geest, de opgewektheid erin houden. Behalve daardoor reeds voordeelig, zal zoo'n regeling de moeilijkheden eener loontariefherziening zooals ontevredenheid en werkstaking met alle daaraan verbonden zorgen en nadeelen wegnemen, zoodat die herziening geregeld kan gebeuren en het bedrijf, beter in de concurrentie gewapend, er wel bij vaart. 't Is duidelijk dat het organiseeren van zoo'n regeling de moeite loont, allereerst voor den fabrikant maar ook voor den arbeider. Maar ligt in zoo'n regeling niet tegelijkertijd iets dat ook voor de toekomst van belang is, omdat daaruit een methode van werken kan opgroeien waarbij het belang van allen in evenwicht moet gebracht worden met het belang van elk? De heer Stork vertelt hoe hij gedaan heeft. De arbeiders moeten in bepaalde looncommissies zelf de loontarieven verlagen. Wat zij daardoor te kort zouden komen - indien het niet door intensiever arbeid wordt ingehaald - vergoedt het aandeel in de winst, een winst die grooter kan zijn naarmate de stukloonen laag gehouden worden. Een soort participatie-stelsel, waaraan alleen nog ontbreekt, dat de arbeiders geen contrôle op de winstverdeeling hebben. Dat moeten ze maar aan de directie toevertrouwen. Zij hebben echter wel zelf te kiezen tusschen hooger stukloon of hooger winstaandeel.

't Stukloon is aldus tot een opvoeder gemaakt niet alleen tot goed, vlug en goedkoop werk, maar bovendien nog tot belangstelling in het al- of niet goedgaan der onderneming.

In die laatste opvoeding is een richting naar een bedrijf dat zoo beheerd zou worden dat alle deelnemers aan 't beheer deel hebben, en dat toch of liever juist daardoor nog sterker en productiever zou zijn dan de tegenwoordige kapitalistische onderneming. Ligt zoo'n bedrijf in de toekomst? Is voor een betere gemeenschapstoekomst zoo'n bedrijfsvorm noodig? Wie die vragen stelt moet ook een poging als van den heer Stork waarnemen met meer belangstelling dan om er alleen het winst maken aan te demonstreeren. In het economist-artikel zal hij er een duidelijke en onomwonden beschrijving van lezen.

J. MOLENMAKER.

Aanteekening

Aug. Vermeylen, in het December-nummer van *Vlaanderen,* meent mijn opstel over *Het Beoordeelen van Gedichten* zoo te moeten lezen alsof ik alleen in het *feit* dat de kunstenaar zijn innerlijk uitdrukt belang stel en niet in den aard en de hoedanigheid van dat innerlijk-zelf. Ten onrechte: alleen erken ik in de kunst geen innerlijk dat niet is uitgedrukt.

Vermeylen meent dat we ook rekening moeten houden met dat wat *onvolkomen* is, dat wil dus zeggen: met goede bedoelingen. Dat zullen we: we zullen altijd doen opmerken dat zij het kenteeken zijn van slechte kunstenaars.

ALBERT VERWEY.

Amanië en Brodo
Door
Nine van der Schaaf.

Eerste Hoofdstuk

Langs de boschrijke, heide-geurende heuvels, welker groepen het oppervlak waren van een lagen bergrug, die het groote en oud-machtige Amanië aan deze zijde ten zoom diende, daalde een man, afkomstig uit het overzijdsche Brodo, naar Tarkos, een grensland van dat keizerrijk Amanië.

Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een droomer. Hij had zich het priesterschap van een nieuwen Broodschen godsdienst opgedragen en trok thans als zendeling naar den vreemde. Hij schouwde rond, in verwondering dat het hier, midden deze heuvels, zóó stil was.

Hij schreed lang, peinzensmoe en met die ééne verwondering in z'n brein, voort. Hij wist hoe Amanië en bovenal Tarkos den Broden zeer kwalijk gezind was, en het gaan daarheen dus een groot waagstuk. Krijgshaftig was hij niet, maar vreezen deed hij in 't geheel niet. Bepeinsd had hij enkel: hoe hij z'n vaderland den vorigen dag verliet en morgen, aan het einde van deze heuvels, de stemmen der onbekende Amanen zou hooren.

Toen het nog langer geruischloos om hem heen bleef, hoorde hij de stem zijner moeder. Hij luisterde en prevelde spoedig ten antwoord: ‘Moeder, het is wel waarlijk mijn roeping om als zendeling naar Tarkos te gaan. Ieder mensch moet zijn roeping volgen.’

Hij bereikte een hoogbloeiende struik met blauwe trosbloemen en plukte hiervan een paar frissche takken af. ‘Hier, mijn moeder,’ prevelde hij voorts, ‘neem deze en versier er uw haar mee. Zij verwelken spoedig, maar één lange dag blijven ze toch wel levend en kleurig en dat is vreugd genoeg.’

Hij liep weer verder en vervolgde op dezelfde eentonige wijs: ‘Vraagt gij waarom ik geen bloemen geef aan mijn liefste die ik nooit weerzien zal? Mijn laatste gift aan haar was een fonkelende steen en haar oog heeft gefonkeld toen ze dien beschouwde. Maar toen wij over het meer voeren en ik mij zalig voelde, wierp ze den steen weg in vreemde scherts en lachte. Laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren.’

Als een kind lachte hij. Na een pauze fonkelden ook zijn oogen. Hij begon weder: ‘Dat was een zoete dag toen de muziek fluisterde in de verte en de maan onzen weg verlichtte. Ik was alleen met mijn liefste, doch den weg droomde ik mij bevolkt met zingende, vroolijke wezens. En ik voelde mij blijde als nog nimmer. Doch eindelijk kwamen onze gezellen, zingende en vroolijk en schaarden zich voor en achter ons. Toen werd ik somber en twistte ik met mijn liefste onzen eersten twist.

Zij verliet mij en ik kwam laat in den nacht thuis en maakte u wakker, mijn moeder. Gij stondt schrikkende op en dacht in verwarring dat het 't morgenlicht was, dat zoo fel naar binnen scheen. Ik zei: 't is nog nacht, de maan bedriegt u. Ik trok snel 't gordijn in de hoogte en de groote, volle maan werd zichtbaar. Maar zij keek niet naar buiten, zij zag mij in 't gelaat en vroeg wat mij deerde en ik antwoordde: ‘Niets mijn moeder. Maar het is laat en ik ga slapen.’

Steeds voort wandelde de priester, recht naar het land Tarkos, doch dit was nog ver verwijderd.

‘Bloemen, bloemen, bloemen,’ fluisterde hij na een tweede poos zwijgens, starend langs de kleuriger struiken die hij dan voorbij kwam. ‘Heerlijke, geurende bloemen, ge zijt goed en ik min u, ik min u.’ En onhoorbaar voegde hij toen een heideroos toe, naar wie hij zich overboog; ‘Wilt gij mijn bloed drinken, dat gij nog schooner bloeit dan thans en ik, levenloos, rusten mag, diep onder uw wortels?’

Nu weende hij als een kind. Niet weder werd zijn prevelen hoorbaar, doch innerlijk vervolgde hij nog lang zijn alleenspraak: - ‘Bloemen, ik min u. Maar ik heb ook mijn leven lief dat geweest is en mijn leven dat komen zal en den dood, - 't alles dat ik niet begrijp. De heele aarde is mijn vaderland....’

Eindelijk verscheen hem het sterke, strenge gelaat van een der priesters die hem tot den nieuwen godsdienst bekeerd hadden en hij hoorde de stem van dien priester die hem rekenschap vroeg. Hij richtte zich op en zei op fier-rustigen toon, als behoorde bij een die zich sterk genoeg achtte om een dienaar van God te zijn: - ‘Gister nam ik afscheid van mijn moeder, daarom ben ik nu ontroerd en week, doch ik beloof u dat dit niet lang zal duren.’

‘Ge zijt een kind,’ antwoordde de ander berispend, ‘dat ge zoo om het verlaten van uw moeder treurt.’

De zendeling antwoordde: ‘Wees gerust, het was slechts een waan, die mij beheerschte. Veel, veel langer is het geleden dat ik mijn moeder verliet en ook mijn vaderland ligt veel, veel verder van mij dan één dagreis. Jaren reeds, lange jaren van peinzerij, zwierf ik moederloos en als vreemdeling rond, en ik had de kracht om te leven; ge kunt, ofschoon ik week ben, op m'n kracht vertrouwen als op die van een hard, sterk man.’

Toen zag de oudere priester hem met gansch anderen blik aan, met den meewarigen liefdeblik van een vroom mensch. ‘M'n arme jongen,’ fluisterde hij teeder, ‘m'n arme zwerver! Het leven is mysterie.’

‘Het leven is mysterie,’ herhaalde de jongere vurig, ‘maar het nieuwe licht is ontstoken en bestemd de gansche wereld te overschijnen, en het leven zal ervan doorstraald zijn, het leven van alle menschen in het eene heelal!’

De oudere zei kalm-glimlachend; ‘Uw stem is vast en ik heb weer vertrouwen in u!’

In Brodo had kort geleden de nieuwe godsdienst snel wortel geschoten en werd daar met grooten ijver alom verspreid. Een lang begeerd voedsel waren de nieuwe, verrassende overtuigingen welke deze godsdienst bracht, - vroegere

dweperijen verloren zich erin, het woelige volk hereende zich waar het door twisten was verdeeld. Dwaze twisten, want wat kracht bleef over voor een arm verslagen volk, als het niet in eenheid kracht vond?

De Broden hadden vaak oorlog gevoerd tegen de Amanen die hen van ouds minachtten en immer versloegen. Hun laatste krijg was nu twintig jaar geleden, zij waren toen sterker geweest dan vorige keeren, - Amanië daarentegen was toen zeer verzwakt. Sterk hoopte men dan ook dien keer op de overwinning, de eerste en eindelijke.

Maar in Tarkos, voorheen een boerenland, door de Amanen zelf bijna geminacht als Brodo, voorheen in den krijg enkel een oorlogsveld waar ongestraft de akkers werden vertrapt, de huizen geplunderd door vreemde Amaansche en Broodsche legers, waren ze toen door de bewoners geweerd, was hun macht gebroken en werden ze tot vluchten gedreven. Hun nederlaag was even vernietigend geweest als vorige keeren, en aanmerkelijk meer teleurstellend.

En de verrassing was mede aan den kant der Amanen die buiten Tarkos leefden. De mannen van Tarkos werden plots als broeders ten volle erkend, de koning van Tarkos, die den krijg geleid had, onder wiens blik een overwinning, zoo schitterend, was behaald, werd in den roes gesteld boven den keizer van Amanië.

Voor de mannen van Tarkos was een schoon tijdstip gekomen. In het boerenland waren vele oude en hevige grieven: de grieven van een geminacht en verdrukt volk. Maar de verdrukten spilden geen woord aan klachten, geen gedachte aan wraak. Alleen wendden ze zich tot het keizershof dat Amanië beheerschte, met vermetele woorden, die mee hunne wenschen inhielden. Het meest-gewichtige dat daar geuit werd, luidde:

- Dat zij, bewoners van Tarkos, bewezen hadden Amanen te zijn van het echte, en onverwinbare geslacht.

- Dat in Tarkos voortaan plechtigheden en feesten openlijk gevierd zouden worden op de zelfde wijze als in overig Amanië voor goed en heilig gold, - doch verwaarloosd werd. - Vroeger had Tarkos dit recht niet. -

Een Amaansche wet zeide: vreemdelingen en bovenal Broden werden niet geduld anders dan als knechten die het laagste

werk in onderworpenheid wilden verrichten. Iedere Broodsche man of vrouw mocht gedood of verbannen worden als een Amaan hem schadelijk achtte. - Dat deze oude en heilzame, doch vergeten wet opnieuw in de harten van alle landgenooten gegrift zou worden en elk zich verplicht zou rekenen den Brood te bannen of te dooden, die in zijn nabijheid eenig vermogen, of eenigen invloed, bezat of trachtte te verkrijgen. -

Heel Amanië beâamde, schoon zwak, 't geen Tarkos kloek deed hooren. Het land werd gansch gezuiverd van vreemdelingen, die er in menigte gevestigd waren en meest wegvluchtten vóór het geweld hen aantastte. Zij die draalden werden gebannen, - in Tarkos gedood. De eenige die men daar dacht te sparen was de vrouw van den koning, die een Brode was. Doch de koning zelf verbande haar naar haar geboorteland.

Hun zoon, den kleinen prins van Tarkos, een knaapje van slechts enkele maanden, behield hij. Maar toen later bleek dat het de Broodsche trekken zijner moeder had geërfd, verwijderde de koning ook zijn kind van zich en deed het voeren naar een streek, die zich bevond ver van de hofomgeving, en waar de menschen in afzondering leefden. 's Koning's uitspraak was, dat van dien af geen prins van Tarkos meer bestond en dit werd geëerbiedigd, zooals al wat de koning sprak of deed.

In de twintig jaren die sedert den strijd verloopen waren durfde zelden iemand uit Brodo naar Amanië gaan en naar Tarkos hadden alleen minwaardige, verstooten lieden zich begeven. En daar bij de Broden een oude lust, om te trekken naar de wereld buiten de grenzen van hun arm land, groeiende was, drukte het hen, van Amanië, het rijkste en meest beschaafde land der wereld, uitgesloten te zijn. En hun armoede was zeer vermeerderd door de lasten van dien laatsten krijg.

Als in Brodo later verzet- of wraak-geroep zich onvoorzichtig had dreigen te verheffen was het steeds neergevlijd door een gedruisch van meerdere stemmen die tot berusting maanden. Doch naar de vreemde en hoopvolle stem van den nieuwen godsdienst was men algemeen, zwijgend gaan luisteren, schoon deze nieuwe stem krijgshaftig was, als vorige, die men niet duldde.

Het vijandelijke land werd echter tot hiertoe niet genoemd,

krijgers werden nog niet gevormd, - als priester en zendeling begaf zich enkel de man met de droomersoogen naar Tarkos.

Toen deze in Tarkos aankwam, ving hij aan als een gewone Broodsche bedelaar en landlooper te leven, om, voor hij z'n taak begon, de vreemde menschen in vreemde taal te leeren verstaan en toespreken.

Nadat hij zoo eerst eenigen tijd eenzaam rondzwierf, levend van de gaven der goedhartigen en weerloos terugwijkend waar minachtende ruwheid hem dreigde, vond hij gezellen in een bende havelooze lieden, die in bezit waren van grove muziekinstrumenten, en, behalve 't bespelen van deze, nog ettelijke ambachten beoefenden, welke hun, samen met het bedelen dat hun aller vak was, een dagelijksch brood verschaften. 's Morgens verspreidden ze zich naar alle kanten en 's avonds vonden ze elkander weer in een armelijke herberg, dan hier, dan daar.

Zij namen den nieuweling in hun gezelschap op, daar hij, al zijn ijver aanwendend, vele hunner bezigheden zoo goed als zijzelf bleek te kunnen verrichten, maar, ofschoon ze hunne verdiensten gelijkelijk onder elkander plachten te verdeelen, werd hem dagelijks minder toegestaan dan den anderen, omdat hij een Brood was.

De rumoerige gesprekken die de zendeling nu voortaan 's avonds bijwoonde, moesten dienen hem de landstaal meer eigen te maken dan ze hem tot nog toe geworden was. Hij luisterde meestal zwijgend, niet beschikkende over veel Amaansche woorden en vreemd aan de gedachten dezer menschen. Hij leerde hen echter meer en meer nauwkeurig verstaan en zàg soms, waar hunne stemmen rond hem gonsden, in nevelige verte wel, de eigen, waardevolle dingen van Amanië, van Tarkos, - en hij zag met begeerte en bewonderend, want Amanië met z'n roemvol verleden van macht en rijkdom, bezat, na een lang geleden eersten en schoonsten bloei die ééne macht volkomen: bewondering te wekken, ook bij den meest trotschen mensch, buiten zijne grenzen afkomstig. En wèl dus bij een ontvankelijk jonkman als deze. Doch de zendeling blikte daarna terug naar Brodo, hij zag een heilig vuur en mompelde in zijn eigen taal.

Toen hij eindelijk, schoon aarzelend, poogde tot z'n gezellen

te spreken over dat schoone weten dat den menschen in zijn vaderland was geopenbaard, was men zeer verbaasd over hem. Hij echter wilde veel meer dan verwondering, z'n aarzeling verwon hij en ervoer tot z'n vreugde hoe hij een welsprekendvurig verkondiger werd, zijn grootsche roeping waardig. Hij zag ook hoe hij harten trof, - schoon men z'n woorden nauwelijks begreep, - en als hij zweeg, kwam een voldoening in hem als zijn priesterschap hem nog nimmer had gegeven, - hij verzonk in droomen, voorover gebogen, het gloeiend gelaat verborgen in z'n handen, schijnbaar rustend.

Langzamerhand herkreeg hij z'n kalmte en luisterde weer naar de gesprekken der anderen. Hij verstond minachting, Amaansche minachting voor wat uit Brodo kwam, en die de eerste getroffenheid van enkelen verwon. Hij was niet teleurgesteld, toch week z'n nieuwe blijheid en een vlaag van heimwee, als hij zoo hevig nog niet gevoeld had sedert hij in Tarkos was, overweldigde hem. Toen hij z'n houding liet varen en naar de aanwezigen opzag, liet men hem echter niet gansch alleen. Een vriend'lijke stem vroeg zacht: ‘Wilt ge onzen koning zien?’

De zendeling ontroerde van den toon dier stem; opziende blikte hij in naieve, thans dwepende oogen. De man voegde er levendig en met nadruk bij:

‘Een groot man is hij, de koning van Tarkos, - en het is heerlijk hem te zien!’

Z'n stem sprak met grenzeloos vereeren en vroom geloof, als die van den zendeling gedaan had. Hij zag dezen vragend aan en de Brood antwoordde, zonder zich te bezinnen: ‘Ja, dat wil ik.’ Daarna, toen hij hij zich bezonnen had, voegde hij er aarzelend aan toe: ‘De koning haat ons, Broden, zeer nietwaar?’

De ander zei goêlijk-glimlachend: ‘De koning haat geen landloopers! Misschien geeft hij u een goede gift.’

Op een namiddag, eenige dagen later, werd de zendeling door z'n nieuwen vriend meegevoerd naar de streek waar de koning woonde en die enkele uren gaans verwijderd was. Een tocht van eenige uren was niets ongewoons voor hen.

Komende avond en nacht zouden ze in nabijheid van het vorstelijk huis doorbrengen, eerst den volgenden morgen ver-

toonde de koning zich buiten zijne muren. Wantrouwig vroeg de zendeling aan den ander of hij wel zeker was den koning dan te zullen zien, deze gaf ten antwoord dat het morgen een goede dag was en dat het dan wel zou gelukken.

Bij nog een vraag van den zendeling lachte de Amaan en in z'n oogen was dweepgloed als op den avond van hun tweegesprek. Hij zei enkel spottend: ‘Gij komt uit Brodo en weet niets!’ Doch verder op den tocht hoorde de zendeling hoe morgen de dag was waarop, evenals andere jaren, feest zou gevierd worden rondom het huis van den koning en met den koning zelf als deelgenoot.

Daarna voerden ze nog een haperend gesprek over de bouwgewassen die ze voorbijkwamen, de Brood kende ook deze grootendeels niet, hij wist alleen, als kind reeds, dat Tarkos vruchtbaar was.

Tegen een glooiend veld, waar ze met den schemer aankwamen zouden ze slapen gaan. De Amaan, vermoeid, legde zich dadelijk neer, doch de ander overzag het landschap rondom hem en vroeg waar het huis van den koning was. De Amaan die, dommelig, de oogen reeds gesloten had, opende ze nauw; glimlachend hief hij z'n arm een weinig op en wees naar dicht geboomte. Dadelijk trok de glimlach weer van z'n gelaat weg, de slaap bemeesterde hem spoedig.

De zendeling, eveneens door den tocht vermoeid, legde zich nu in zijn nabijheid neer en viel in lichten sluimer, maar een bloemengeur, die de wind in z'n nabijheid bracht, deed hem weer wakker worden en lang lag hij daarna, met gesloten oogen, denkende, doch van gedachten zich flauw bewust, totdat ook hij eindelijk vast insliep.

Met het krieken van den morgen ontwaakte hij, het was hem vreemd te moede, hij geloofde zich dicht bij God, hoorende Zijn stem. ‘Priester van Brodo,’ hoorde hij zeggen, herhalen, weer en weer, en hij sprak daarop tot zichzelf: ‘ge moet niet buigen voor Amaansche trots, geen hulde brengen aan een Amaansch koning zoolang Brodo en de Broden in diens rijk worden geminacht.’

Hij meende toen het gezelschap van dezen Amaan die zijn koning ging huldigen, te moeten ontwijken; hij stond op en sloop peinzende weg. Zoo verloor hij een metgezel en zou

met dezen ook de anderen verliezen, - echter bekommerde hij zich daarover thans niet. Doelloos richtte hij zich naar het koningsslot, het was doodstil; - toen hij bleef staan om zich te bezinnen waarheen hij gaan zou, zag hij, nog vrij ver, een grijze muur schemeren door 't geboomte, naar 't welk de Amaan den vorigen avond had gewezen. Vlak bij hem bewoog iets en de zendeling zag hoe daar een man op den grond lag uitgestrekt; deze had de houding van een slapende, doch zijn rechterhand welke zich daareven bewoog, omklemde een wapen: hij was een schildwacht en van omlaag blikten zijn scherpe oogen naar den Brood, die zich, na een kort, verwonderd beschouwen, omwendde en in andere richting voortdwaalde.

Nu verraste hem 't zingen van meisjes. Zij waren achter veel koren en kreupelhout verborgen, hij liep langzaam en luisterend tot hij kwam waar hij haar lied duidelijk kon hooren, schoon ze onzichtbaar voor hem bleven. 't Lied was toen spoedig geëindigd; stilstaande hoorde hij enkel nog den schoonen slotregel, die in zoo zoete tonen verstierf, - hij hoopte: ze zouden opnieuw zingen!

Het werd morgen in zijn ziel, - hij herhaalde in zich de melodie van dien laatsten regel, hij voelde: het was een minnelied. En opnieuw weerklonk het lied helder, - van een fluitenden jongen thans, die dicht langs hem voorbijging. En nog eens daarna, weer van de meisjesstemmen, - hij volgde aandachtig de woorden nu, - ze waren die van een minnaar tot z'n bruid, en die bruid was Amanië.

De zendeling lachte dwepend. ‘Een schoone bruid’, fluisterde hij, ‘gelukkig de man die een groot rijk als zijn bruid kan beminnen!’

Hij hoorde nu aldoor de meisjesstemmen, eerst bij het zingen van nog andere liederen, daarna luid roepende, - zij riepen elkanders namen en drongen enkele onder haar tot ijver en eindelijk kwamen de zangsters te voorschijn, haastig voortschrijdende, naast en achter elkander, in nabijheid van den vreemden man zonder hem te bemerken, - hem voorbijgaande en dan verdwijnend. Hij zag van haar enkel haar bovenlijven die boven het koren uitkwamen, - wit gekleed waren ze en de haren droegen ze los, ze waren schoon en droegen in haar handen bloemenvrachten, die hij enkel zag als zij ze ophieven

om ze elkander te toonen: haar buit waarop ze trotsch waren.

Hij bleef haar, zoolang hij ze zien kon, naoogen, doch volgde haar niet, verwijderde zich ook niet, nu de plek, waar hij zich bevond, z'n bekoring verloren had.

Na een wijle hoorde hij andere tonen: die kwamen uit de verte en waren van de muziek der krijgers van Tarkos.

De vroolijke driestheid dier tonen die hij thans voor het eerst hoorde, dreven hem heen en voor 't eerst sedert hij in Tarkos was, wenschte hij een tempel binnen te gaan. Hij beklom een hoogte in de nabijheid, zocht vandaar met de oogen een torenspits, dorp of stad aanduidend en toen hij die gevonden had, richtte hij zich daarheen.

Doch de paden die hij daartoe beging, brachten hem soms in de nabijheid van het zich verbreidende feestgedruisch en dan hoorde hij ook opnieuw de krijgsmuziek, de luidschallende metaalklanken, - zij waren van een schoone zuiverheid, - vroolijk en meeslepend. Meeslepend, - de droomende priester werd een krijgsman!

'Mocht ik, - o mocht ik', fluisterde hij, - 'als Broodsch krijger, met het vaandel van mijn vaderland en naar den wil van God, staan tegenover deze mannen van Tarkos! Dan zou ik niet eenzaam zwerven, dan zou ik makkers hebben, zooveel, zooveel, - in dood en in leven! Waarom maakte het lot mij tot priester en niet tot krijgsman?'

Zichzelf bemoedigend vervolgde hij: 'Het is waar dat een priester een schoonen strijd voert, een waardig krijger is. Maar ik wil als een ander Broodsch krijgsman, Broodsche makkers hebben. Ik wil mijn verstooten landgenooten, die hier in Tarkos rondzwerven, tot mij verzamelen, hen bekeeren tot onzen nieuwen, levensvollen godsdienst die hen de verloren Broodsche fierheid zal weergeven. Dàn eerst kan mijn taak, mijn leven hier beginnen, - als een krijgslied van trouw om mij heen zingt, - als makkers met mij zijn in den strijd, - in leven en in sterven!'

Een zeldzaam-droevige stem sprak nu in hem: 'Zoo begint een taak voor u nimmer. Gij zult geen gezellen vinden die u trouw zijn, - uw bestemming is: eenzaam en vergeefs te zwerven en te prediken!'

De Brood richtte zich weerstrevend op en zei: 'Slechts

eenmaal heb ik gesproken en ik werd reeds door enkelen verstaan! Amaansche vreemdheid en Amaansche trots waren toen mijn vijanden, - hadden Broodsche zwervers toen mijn stem gehoord, zij zouden thans mijn gezellen, mijn broeders zijn.'

De stem sprak, vreemd-lachende: 'Broodsche zwervers zouden niet uw broeders zijn! Zoo zij u toen gehoord hadden, gij zoudt hen overtuigd en gewonnen hebben, - maar de volgende stonde reeds hadden ze u verloochend en zichzelf bespot. En allen, die gij waant te treffen door hen een oogenblik te ontroeren, zullen u de volgende stonde verloochenen en tot zichzelf zeggen, dat gij hen nimmer met uw woorden hebt ontroerd!'

Hij antwoordde: 'Zóó was mijn leven in Brodo, mijn vaderland. Dààrom ben ik naar Tarkos gegaan!'

De stem zei lachende: 'Het land is een ander geworden, maar gij....'

Hij ontroerde sterk en zei, nog weerstrevend: 'God, God is meer dan noodlot!' En in den zacht-kleurigen schemer van een tempel wilde hij bidden.

Immer schalde de feestmuziek in de verte. De richting, aan welke hij zich tot nog toe streng had gehouden, was hem thans ontgaan en hij moest opnieuw een hoogte beklimmen om zijn weg te vinden. Echter ontdekte hij daar in nabijheid een kleine kapel, stil en verborgen, - blijde spoedde hij zich daarheen en trad binnen. Hij zag niet om zich, knielde dicht bij den ingang neer, sloot de oogen en bad en fluisterde. Hij zei fluisterend weldra: 'Een droomer noemden mij m'n bekenden van vroeger, en dan lieten ze me alleen, - in schimp of in eerbied, maar immer weken ze van mij, want hunne gedachten weken ver van de mijne, die ik in woorden bracht. Mijn God, - als dan mijn lieve droomen mij brengen tot de eenzaamheid en onmacht, die ik eindelijk verfoei, neem ze dan van mij! Ik zal u mijn laatsten droom biechten, die mij met angst vervulde. Ik zag mijzelf als Broodsch krijger in den strijd en kreten weerklonken, - kreten van haat en van trouw, haat aan den vijand, den Amaan, trouw aan den Broodschen broeder. Ook mijn kreten klonken strijdlustig - tot plots vóór mij werden wonderen der nieuwe wereld van verzoening en vreugde, die ons de boodschap Gods voorspelt; - met

mijn oogen zag ik, met mijn ooren hoorde ik, - zoo had ik geen vriend, geen vijand meer, mijn wapen viel, mijn mond verstomde, mijn oogen staarden naar den hemel. Doch slechts een oogenblik dat verschijnen, - daarna, als met ruwen slag, terugkeer van het woeste omringende, - alleen, ik had mijn kracht en wil verloren. Wapenloos sloeg geen Amaan mij neer, de Broden stieten mij uit en ik werd gedood door de ruwheid waarmee ze mij uitstieten. Als een lafaard viel ik. Velen sneuvelden, wèl stierven zij allen een begeeerlijker dood dan ik! Mijn God, ik wensch de nabijheid en de trouw van vrienden, de haat van vijanden, de gloed van den strijd, - van het leven!'

Toen lag hij stil, wachtend in vizioenen. Een welluidende lach in zijn nabijheid deed hem de oogen openen en hij zag naast zich een schoon Amaansch meisje, in rijke kleedij, met veel edelgesteente versierd. Haar aanstarend hief hij zich op.

'Waarom zijt gij hier?' vroeg ze hem dadelijk levendig, en zichzelf fluks het antwoord gevende, ging ze voort: 'Ik dacht niet dat nog iemand anders dan ik op dit uur hier bidden zou! Ik kom hier steeds op feestdagen vóór ik op het feest verschijn en mijn koning begroet, - deze kapel is voor mij gebouwd, - wist gij dat niet? Ik heet Titarka, - ieder weet hoe ik een gunstelinge van den koning ben, - maar gij zijt een vreemdeling. Mijn vader stierf een schoonen dood in dien laatsten krijg tegen de Broden, - ik heb hem nooit gezien! Doch van den koning ontving ik, toen ik groot was, voor zijn heldenmoed, die zooveel Broden versloeg, dit geschenk!'

En naïef-wreed, daar ze wel zag hoe hij zelf een Brood was, hief ze haar arm op en toonde den zendeling een schoonen kostbaren armband. Hij zag mede de gratie waarmee ze den arm ophief en genoot van de zuivere hooge klank harer zangerige stem, - van het heerlijk-onverwachte dat haar verschijning hem bracht. En zelfs haar wreedheid was hem zoet!

Zij lachte van opgewondenheid en zei: 'Ik weet niet waarom ik u dit vertel, ik was verrast hier iemand te zien bidden. Ik moest liever zwijgen want gij zijt een landlooper, minder dan de minste in het land waar gij thans zwerft, - en ik, - ben zooveel meer dan gij! Hoort ge mijn naam Titarka? - naar mijn vaderland heet ik, - de koning zelf

heeft mij dien naam gegeven! Maar ga naar het feest, - op dezen dag is ieder gelijk die in Tarkos leeft en in Tarkos roemt! Gij roemt toch in het land Tarkos en in den koning, al zijt ge een Brood?'

Koelbloedig sprak daarop de zendeling: 'Ik roem in u, daar gij 't schoonste en begeerlijkste zijt van al wat ik tot nog toe zag in Tarkos en van al wat ik voor dien zag!'

Zij lachte even op, met schel zilvergeluid, hoogstverwonderd en vroeg: 'Zijt gij geen landlooper, geen Broodsche arme? Wie zijt ge dan?'

'Ik ben een Broodsch priester,' antwoordde hij en zag haar aan met een straling van geluk en van waanzin beide.

Zij nam hem nog eens op met langen, verwonderden blik, lachte of sprak gansch niet meer. Haar oogen wendden zich dan van hem af; ze verliet de kapel, wenkte, zoodat een rijtuigje, 't welk op eenigen afstand wachtende gereed stond, vlug nabijkwam, steeg in en reed heen. Hij ook was naar buiten getreden, - hij voelde zich vreemd aan God en vreemd aan de menschen. 'Wie ben ik?' prevelde hij, - 'wie ben ik en wat is mijn leven?'

Hij legde zich willoos op den grond, voor uren. Hij hoorde daar het feestrumoer - eerst nauwelijks, als een ver gonzen. In die uren kwam het hem echter al nader, - langzaam. Hij hield 't gelaat gewend naar den kant vanwaar het kwam, - doch bewoog zich niet. De avond kwam eindelijk, - nog naderden de geluiden. Het joelen der menschenstemmen, - de onstuimiger klanken die volgden na elke stilte, De avond werd rijper, rijpte tot nacht. Toen kleurde vóór hem een vuurgloed den hemel, en een ontzaglijk juichen hoorde hij. Hij stond op, klappertandde, verkild in zijn lange onbeweeglijkheid.

'Zou 't warmte geven daarginds bij het feestvuur der Amanen?' dacht hij, wantrouwig, minachtend, dwaas starend met verglaasde oogen.

Na 't juichen volgde een lange stilte. En hoorde hij niet in die stilte, even, één klankrijke stem, waarnaar de duizenden luidruchtigen zwijgend schenen te luisteren, en moest dat niet de stem van den koning van Tarkos zijn, - maar kraakte ook niet het kreupelhout in zijn nabijheid, ten teeken dat tot dáár de feestvierenden reeds genaderd waren?

Nu werd met hevigheid de stilte verbroken, er joeg een wervel van stemgeluid heen en weer, - van verre tot nabij, - met den helderen roep: ‘Leef vreugdvol, koning!’

Dàn rosser, dàn flauwer bleef het vóór hem voortgloeien tot hoog in den hemel en vele tinten klommen in den gloed. Hij stond bevend te luisteren of 't gekraak in 't kreupelhout zich soms herhaalde en ten laatste school hij morrend weg tusschen zeer dicht en donker boomgewas. Hij bleef echter niet lang daar, - z'n onrust deed hem een hoogte zoeken en die beklimmen en zoo schouwde hij het rood der vlammen zelf van het feestvuur, niet meer hoorende de stemmen der menschen, schoon minderend nog zeer hoorbaar. Hij zag het schijnen der sterren toen de vlammen doofden en de gloed week. De oogen wijd-open, z'n gelaat somber, lag hij daar den ganschen nacht en hij had gedroomd van veel oude en schoone dingen voor de morgen kwam. Als een knaap, benijdend en geloovig, - van fiere ridders die genoten van de edelste minne.

Van den hemel, waar de sterren langzaam verbleekten, week in den morgen eindelijk zijn blik. Hij ontdekte hoe hij zich bevond op denzelfden heuvel dien hij gisteren beklommen had, - en herkende, nabij zich, de kleine kapel waar hij toen was gaan bidden en Titarka ontmoet had. ‘Vaarwel,’ mompelde hij dwaas, en schor van schrik en spoedde zich weg.

Tweede Hoofdstuk

Na eenige dagen van gejaagd, doch doelloos voorttrekken in eenzelfde, doch onbekende richting ontmoette hij op een eenzamen weg een oud man met zilveren haren en vriendelijk gezicht, - die hem scherp opnam. Deze hield hem staande, vragende: ‘Wie zijt ge?’

Hij antwoordde verstrooid en toonloos: ‘Ik ben een priester uit Brodo.’

‘Wees dan voorzichtig,’ voegde de oude hem toe. De koning heeft van u gehoord en heeft een prijs uitgeloofd voor wie u vat en tot hem brengt, - bij ieder Amaan, dien gij zegt een priester te zijn, zal het plan opkomen u gevangen te nemen!’

De priester vroeg glimlachend: ‘Gij zijt toch ook een Amaan?’

‘Dat ben ik’, antwoordde de oude, eenvoudig, - ‘en ik bied u voor enkele dagen een schuilplaats aan in mijn hut, omdat ge blijkbaar zeer vermoeid en ziek zijt. Keer daarna naar uw vaderland terug!’

De Brood volgde hem dankbaar, hij voelde nu ook zelf hoe hij ziek was geworden en zonder rust moeilijk zou kunnen voortleven. Een kleine wandeling bracht hen aan den rand van een uitgestrekt water dat in de oogen van den Brood leek op de meren in zijn eigen land, doch het was veel grooter dan deze. Het heette: de zee van Tarkos, ook wel het Kaldenmeer, en was de wijde mond eener groote rivier die het water van Amanië's bergen naar den oceaan voerde. Een stil meer: aan den overoever lag een visschersplaats, aan deze zijde stond de eenzame hut van den ouden man. Deze hut zag er van buiten zeer eenvoudig uit en bleek, bij het binnentreden, slechts van het allernoodigste voorzien. En daar het uiterlijk van zijn bewoner met die armoede niet overeenstemde, teekende zich daarover even verwondering op het gelaat van den Brood. Terstond trad hij echter naar het eene raam dat in de hut was aangebracht en dat z'n gragen blik uitzicht gaf op het wijde watervlak. De ander sloeg hem rustig gade en verklaarde toen glimlachend, nauw lettend of hij werd aangehoord: ‘Wat gij voor armoede aanziet, is juist mijn rijkdom! Ik behoor tot de Kalden, het visschersvolk dat aan de overkant woont, ik ben zelf een visscher geweest en mijn eigenlijke woning is dáár.’

Toen de Brood zich in bevreemd luisteren even naar hem toewendde, vervolgde hij: ‘Thans woon ik vaak hier in deze hut omdat van hier mijn vrienden en bekenden in Tarkos beter te bereiken zijn. Ik ben de eenige van mijn volk die met de overige Amanen meer omgang heb dan die welke voortkomt uit het ter markt voeren van de vischwaar. Hoe dat komt verneemt ge nog wel voor ge weer afreist. Maar leg u nu in dezen stoel, hij is zeer gemakkelijk, en rust en slaap hebt ge veel noodig. Wees ook niet beschroomd eenige dagen de gast van een vreemde te zijn, - het weinige dat ik hier heb, is u gegund. Alleen mijn gezelschap kan ik maar zelden

geven, ook nu roept mijn arbeid mij. Wilt ge eten, ziehier den voorraad! Tot vanavond! - eerder zult ge mij niet terugzien.'

De Brood groette verward terug en bevond zich alleen vóór de goedhartige woorden van den ander geheel tot hem waren doorgedrongen.

De stoel stond verlokkend naast hem en zich neerleggend bemerkte hij hoe het schoone uitzicht over het effen-blauwe water hem bleef. Hij rustte, en, dankbaar ontroerd door de goedheid en zorg van den ouden man, kwam ook zijn innerlijk tot rust.

Hij geraakte in lichten sluimer. Toen hij na eenige uren ontwaakte bevond hij zich niet alleen. Een meisje was bij hem, een jong, vriendelijk schepseltje. Hij richtte zich met lichten schrik overeind en groette.

Wat verlegen door zijn schrik zei ze verklarend: 'Ik ben de kleindochter en huisgenoote van den ouden man die u hier heeft gebracht. Ik heb reeds gehoord dat gij eenige dagen bij ons zult doorbrengen.'

En toen zijn starre blik nog vrees uitdrukte haar onwelkom te zijn, knikte ze hem vriendelijk toe, en scheen hem nog iets te willen zeggen, - echter kwam ze hiertoe niet. Hij brak nu de stilte af, wagend te vragen: 'Ben ik ook u welkom?'

'Ja,' antwoordde ze, plots vertrouwelijk, 'ge gelijkt op iemand, van wien ik zeer veel houd!'

'Een Brood als ik?' vroeg hij, doch zonder verwondering.

'Ja, hij is een Brood,' zei ze en verwijderde zich dan onder 't voorwenden van bezigheden.

De jonge priester geraakte opnieuw te sluimeren. In dien sluimer werden hem de goedheid dezer eenvoudige menschen, de schoone kalmte van het blauwe water tot droomen. Zoeter droomen dan hij in lange tijden gedroomd had. En voor zijn oogen vermeerderden de twee menschengestalten met één. Hij zag een jonkman naast het meisje en ze waren beide met den lach der liefde-verrukking op het gelaat en ze bewogen zich in vaartuig over het water vóór hem. Niet ver was de oever, en het was de oever van een der Broodsche meren. Dat was een weerzien van huizen en velden en menschen. - O, dat die menschen nu zwijgen bleven! Maar ze riepen hem luid bij zijn naam en hij werd wakker.

Zacht-verheugd herkende hij, de oogen opslaande, de stille hut waarin hij lag, het watervlak met verren, bleeken oever. Hij peinsde, 't beeld van het meisje voor oogen: ‘En ben ik haar dus welkom om den wil van dien ander,’ - doch verstond zichzelf nauwelijks. Hij bleef stil liggen, - zijn leden voelden loodzwaar. En eensklaps meende hij dat hij oud was, - een oud man als die ander die hem hierheen had gebracht. Doch hij werd spoedig van dien waan bevrijd, hij kwam tot meerder bewustheid. Hij bewoog zich, - hief een arm op om de kracht daarvan te beproeven en toen hij merkte dat deze zeer gering was, kwam een blije glimlach op zijn gelaat. - ‘Oud niet, - toch met het heil van den ouderdom, - een leven, àfwaarts naar den dood,’ was de gedachte die dien glimlach deed ontstaan.

Het jonge meisje kwam weer bij hem, neuriënd. Zij bewoog zich heen en weer en liet de deur open, zoodat geknetter van houtvuur hoorbaar werd. Uit een kast haalde ze eetgerei.

Hij sloeg haar gade, - beproefde zichzelf, om bij 't aanzien van haar jeugd en frischheid nu zijn vreemd geluk te behouden. Weemoed kwam over hem, doch kon dit geluk niet storen.

‘Hoe heet ge?’ vroeg hij eindelijk aan het meisje.

‘Majore’, antwoordde ze en hun gesprek ging niet verder. Met den klank van dien naam, dien hij nafluisterde, vermeide hij zich lang.

Echter, de dagen die volgden brachten hem ook van dien waan zijner zwakheid terug. Hij was zeer afgetobd geweest, doch rust en verzorging gaven hem nieuwe krachten. Niet àfwaarts, òpwaarts ging z'n leven....

Hij had een oogenblik gebeefd van diepe, stille ontsteltenis toen hij zich dit bewust werd. Maar daarna was een edele, machtige strijd-drift in hem ontwaakt. ‘Ik wil òpwaarts en overwinnen!’ kreet het in hem met den nadruk der wanhoop. Tegen die wanhoop, diep in hem geworteld, streed hij een geweldigen strijd. Het was zijn zwakheid zelf die hem redde uit dien strijd. Uitgeput zonk hij in doffe onverschilligheid neder, daarna tot ootmoed gekomen, bad hij. Hij bad eerst weifelend en afgetrokken als een zoekende, dan gaf een nieuwe drift, de drift zijner vroomheid, hem weder gloed. In z'n oogen

sparkelde deze en zijn lippen die fluisterwoorden prevelden, bewogen met haast. En de trek van kalmte die op zijn gelaat eindelijk verscheen was de uitdruk van een aan de aarde ontvloden ziel. In zijn vurige gebeden was hij God genaderd en deze had hem een heerlijke waarheid omtrent hemzelf geopenbaard.

Nu werd zijn leven van rust een geheimvol bestaan van stille plechtigheid en zoete voorbereiding. Van verre schouwde hij het doen der menschen die bij hem waren. Hij leerde den Brood kennen, die de minnaar was van Majore, hij zag hen vaak samen langs den moerassigen zeeoever wandelen, héél zachtjes tredend, hand in hand. Hij zag hen gaarne zoo, en, schoon hij hen soms zeer nabij was, waren ze toch alleen.

Doch eens, den jonkman beschouwend, werd z'n stil-glanzende blik levendig en vroeg hij hem: ‘Hoe komt gij toch midden die visschers daar? Wie zijt ge?’

‘En gij?’ vroeg de jonkman bruusk. ‘Hoe komt gij hier in de hut van een Kaldensch man? Ge zijt toch een Brood als ik?’

- ‘Door God’, antwoordde de priester met diepen ernst en was met deze woorden in zijn vreemde afgetrokkenheid teruggezonken, zoodat hij zijn eigen vraag niet herhaalde. De ander richtte even z'n vluchtigen blik verwonderd op hem. ‘Door God?’ herhaalde hij dan spottend, doch zonder aandacht.

‘Spot niet met vroomheid’, zei Majore, met verwijtenden blik naar hem. Terstond echter week uit haar blik dat verwijt, - ze zag hem teeder aan en zei tot den priester, doelend op diens vergeten vraag: ‘ik zal u voor hem antwoorden!’

Nu lachte haar minnaar en riep spottend-vroolijk: ‘Heeft ze u dan niet reeds verteld dat ik een verstooten koningskind ben? Dit is haar trots en haar vreugde en daarom, - daarom alleen bemint zij mij’, eindde hij met plagenden nadruk.

Dien avond met den priester alleen, vertelde Majore hem: ‘Hij gelooft het niet, - maar het is toch waar dat hij een verstooten koningszoon is: de zoon van den koning van Tarkos dien deze verloochende omdat hij een Brood was.’

De priester zag haar aan, terwijl ze sprak, en was getroffen: haar toon en blik zeiden hem hoe zij met deze woorden 't

wichtigste dat zij kende had geuit. Overigens twijfelde hij niet aan de waarheid van 't geen ze hem vertelde, de daad des konings, jaren geleden, wist men ook in Brodo en het toen verbannen prinsje van Tarkos moest thans wel den leeftijd en kon zeer goed het uiterlijk hebben van dezen jongen visscher.

Majore deed hem thans nog vele vertrouwelijke meedeelingen: over haar liefde, haar minnaar, haar vrees voor de toekomst. ‘Ik wilde dat hij als de anderen een gewoon Kaldensch visscher was,’ zei ze en hij glimlachte om haar leugen, zoo groot en zoo onbewust.

‘Ge kent hem zeer lang?’ vroeg hij en zij antwoordde: ‘ik herinner mij niet den tijd dat ik hem niet kende. Maar als kind was hij voor ons kinderen gelijk als alle anderen, - eerst later hoorden wij van de groote menschen wie hij eigenlijk was. Wij geloofden het eerst geen van allen, doch nu is hij de eenige die 't niet gelooft. Wel weet hij dat de menschen, die hij vader en moeder noemt, niet zijn ouders zijn en dat hij naar uiterlijk een Brood is, maar hij haalt daar zijn schouders over op en zegt dat misschien verdwaalde Broodsche bedelaars hem hier te vondeling gelegd hebben en dat zijn pleegouders toen 't verhaal van dien koningszoon verzonnen.’

Toen ze nog sprak van haar vrees en de priester haar vroeg, waarom ze de toekomst vreesde, antwoordde ze hem eerst in onduidelijke woorden en sprak spoedig daarna levendig over haar aanstaande bruiloft. Hoe zij, visschersmeisjes, gekleed gingen als ze in 't huwelijk traden en wat er op haar bruiloftsdag gebeurde.

Weer glimlachte de priester en sprak niet meer, luisterde enkel naar haar vertellen dat voortduurde tot haar grootvader, die, in gedachte verzonken doch welgemoed de hut binnentrad, het door zijn verschijnen afbrak.

De korte tijd dien de Broodsche gast in de hut zou doorbrengen liep ten einde. Hijzelf voelde zich reeds krachtig genoeg om te vertrekken en het was op aandrang van den ouden man dat hij daarmee nog enkele dagen zou wachten. Bij dien aandrang was duidelijk dat nog andere dingen dan de gezondheid van zijn gast dezen bezorgd maakten, doch hij uitte zich daar niet over.

Een dier laatste dagen van samenzijn, legde hij den priester nauwkeurig, in een lange uiteenzetting, den kortsten en meest geschikten weg naar Brodo uit, en ried hem met nadruk dien te gaan.

De priester, hem meermalen zacht onderbrekend, betuigde hoe hij wel wist, spoedig na zijn vertrek in zijn vaderland te zullen aankomen, maar niet beloven kon, den aangegeven weg te zullen volgen.

De oude zei nu verstoord: ‘Ge moet aan uw priesterschap niet meer denken. Één onvoorzichtig woord, zoolang ge nog in Tarkos zijt, kan u doen sterven, want men zoekt naar u. En, - zoo ge anders al heil zoudt kunnen stichten, - wat bereikt ge met zulk priesterschap van één dag?’

De priester antwoordde niet. De oude ging voort te trachten hem van het dwaze en nuttelooze van zulke poging te overtuigen. De priester zei enkel dat hij 't gevaar niet vreesde.

Scherp nam de oude hem toen op, met een blik, bijna koel van verstoordheid. ‘Wilt gij den dood?’ vroeg hij.

‘Ik denk niet aan den dood,’ antwoordde de ander kalm. ‘Ik denk aan mijn vaderland.....en aan mijn roeping.’

‘Maar ge bereikt uw vaderland niet zoo ge nog aan uw roeping denkt!’ riep de oude mistroostig.

Plotseling wenschte de priester een einde aan het gesprek, hij stond op. In z'n blik was kracht en jeugd, z'n toon was zeker en opgewekt, toen hij zei: ‘'t Baat niet. Ik wijk toch niet af van 'tgeen ik meen te moeten doen.’

Hij verliet de hut en ging wandelen in eenzaamheid langs het water. 's Avonds vond hij den ouden man veranderd, zijn verstoordheid was geweken, zijn goede, wijze oogen zagen hem klaar en droevig aan. ‘Het is mij nu duidelijk, van welk vaderland gij spreekt,’ zei hij, ‘en dat ge u met volle bewustheid aan het gevaar blootstelt. Denk na, denk na en kom tot bezinning!’

‘'t Baat niet,’ herhaalde de ander. En na eenig stilzwijgen zei hij met innigheid: ‘Gij hebt goed begrepen.’ En in z'n stem was een smeeking het onderwerp niet verder aan te roeren.

Lang zaten ze daarop zwijgend bij elkander, de oude man diep voorover, met het hoofd, gestut door de ellebogen, rustend op de knieën. Zoo zat hij dikwijls. Eindelijk opziende naar

den ander en diens blik ontmoetend, stamelde hij verrast: ‘Zijt gij - bezorgd over mij?’

De Brood veranderde van houding. Hij weende en de oude twijfelde of het was van droefheid of van zalige vreugde. Zijn stem echter bleek die ontroering volkomen meester toen hij met aandrang sprak: ‘Doe mij geen vragen meer. Wilt ge mij nog goedheid bewijzen zooals tot heden, laat mij dan deze enkele dagen in vrede doorbrengen.’

De oude deed naar zijn wensch.

Toen Majore hem een volgenden dag nieuwsgierig toesprak, vertelde hij haar veel van Brodo. Alleen een keer, toen ze dit in het gesprek als zijn vaderland aanduidde, zei hij: ‘Er bestaat nog een ander vaderland, een beter: dat, waarin wij komen na onzen dood.’

‘Gij zijt zeer vroom’, antwoordde zij argeloos, en hun gesprek ging voort.

Half verlegen, half driest-vroolijk zei ze hem nog in 't zelfde gesprek: ‘Gij ziet er zoo jong en zoo krachtig uit na uw ziekte, - als ge in Brodo terug zijt, zult ge wel spoedig een meisje vinden dat met u trouwen wil. Dat zal u gelukkig maken!’

Hij lachte. ‘Ik vrees van niet’, antwoordde hij schertsend en sprak daarna: ‘Majore, ge zijt zelf nu zoo gelukkig, - maar als ge later eens leed moet dragen, dat u droevig maakt, denk dan aan mij. Ik heb heel veel leed gedragen en ben vaak zwak en ongelukkig geweest, doch nu ben ik zoo sterk, dat ik ieder, die troost behoeft, zou kunnen troosten.’

Bevreemd keek ze naar hem op en zooals ze zijn gelaat toen zag, voelde ze het nimmer meer te zullen vergeten.

‘Wie zijt ge dan toch?’ vroeg ze verward. Hij antwoordde: ‘Een Broodsch priester. In Brodo is een heerlijk licht ontstoken, gij ziet mij in dat licht. En vanuit Brodo zal het zich over de geheele overige wereld verspreiden. Onthoud: uit Brodo komt heil!’

Getroffen door zijn dwependen toon wachtte ze even, daarop zei ze ongeloovig: ‘Uit Brodo? Van onze vijanden?’

‘Ben ik uw vijand?’ vroeg hij.

‘Neen, neen,’ zei ze lachend. ‘Maar Brodo is toch wel een vijand van Amanië?’

Hij antwoordde niet. Hijzelf peinsde over die vijandschap van Amanië en Brodo. Doch spoedig greep hij Majore's hand, ‘Zoudt gij niet mijn zuster en ik uw broeder kunnen zijn?’ vroeg hij, als in spel.

‘Ik had nooit een broeder!’ antwoordde ze. ‘Ik wenschte er wel een zooals gij!’

‘En ik, ik leefde zonder zuster,’ sprak hij. ‘Eenzaam, zeer eenzaam heb ik geleefd.’

‘In uw vaderland?’ vroeg ze. ‘Waarom zoudt ge dan niet hier blijven?’

‘Neen, neen!’ riep hij uit en op z'n gelaat was weer dezelfde uitdrukking, die daareven zulk een diepen indruk op haar gemaakt had. Zoo teruggebracht tot z'n vorig zeggen sprak ze, veranderend van houding en bij naïeve ingeving: ‘Als de Broden alle waren zooals gij en - die ander, dien ik liefheb, - dan zou ik bijna gelooven dat uit Brodo heil komt. Hoe zijn de Broden?’

Hij antwoordde weer niet. Hij zei slechts: ‘Geloof mij!’ Majore ging voort: ‘Mijn grootvader zegt anders! Hij zegt dat Amanië het bevoorrechte land is en voor immer zal zijn, waar Gods wijsheden worden geopenbaard. Was dit niet zoo, Amanië zou niet steeds zijn vijanden overwonnen hebben en ook in de toekomst niet verwinnen!’

‘Uw grootvader is zeker een wijs en goed man,’ zei de priester en in zijn toon was eenzelfde eerbied als in den haren. Levendig vertelde ze: ‘Vele menschen, zelfs hooge krijgslieden vragen soms zijn raad in gewichtige zaken. Wij leven van het loon dat zulken hem voor zijne raadgevingen en voorspellingen schenken. Sommigen noemen hem een profeet, maar van dien naam wil hij niet hooren. Toch spreekt hij vaak van de toekomst, en waar hij zegt dat Amanië steeds het eerste land der wereld zal zijn, daar is het immers niet mogelijk dat Brodo door God boven Amanië begunstigd zou wezen?’

Hij herhaalde ernstig: ‘Uw grootvader is een wijs en goed man, - daarom wil hij den naam van profeet niet dragen. Een profeet is door God geheiligd tot het spreken van andere waarheid dan die wijze menschen kennen.’

Majore bleef ernstig voortpeinzen, terwijl ze zweeg. 't Was 't meest nu de nabijheid van 't afscheid, het trekken van dezen

vreemdeling, die haar een broeder was geworden, naar het vreemde, verre land, dat haar ernstig stemde en haar gevoelig hart voor 't eerst inleidde in de weemoed der scheiding.

Het was schoon nazomer-weer. Doch de hemel was niet wolkloos meer als deze en vorige dagen en er kwam wind. Majore ontroerde ook hiervan, zij was gewoon, met de visschersbevolking, te letten op de voorteekenen van 't weer. ‘Nog eenmaal moet ge hier wandelen, - als morgen de herfst komt, is 't te laat,’ stelde ze voor, opgewekt doende. Zelf ging ze met hem, voor 't laatst, als ze beide dachten, door de stille kreupelboschjes en over de smalle wegen, door moerassige streken, waarvan Majore hem vertelde, dat ze voorjaars opgedroogd en velden vol frissche bloemen waren. En terug langs het wijde water, waarboven nevelwolken als witte rook zweefden.

Majore zei: hij moest hier in de lente terugkomen, ‘Of anders, - tòch hier blijven wonen,’ noodde ze weer, de klem van zijn antwoord reeds vergeten.

‘Hier blijven?’ zei hij nu, als weifelend. ‘Maar ik ben hier een vreemdeling, een indringer.’

‘Een vreemdeling? Nu ja, ge komt uit Brodo.’

‘Een vreemdeling,’ herhaalde hij, langzaam tot zichzelf nu, bekoord door den klank.

De nevelwolken over het water zweefden hen nader. De klare zonneschijn was in nevel opgelost. Tot Majore zei de priester, wijzend over het grijze meervlak: ‘Zoo kunnen ook de meren van Brodo er uitzien. Die wolken lijken omhulde, slanke vrouwen, weelderig en lieflijk, - als godinnen, - menschen zijn zoo schoon niet...’

Zij beschouwde, en zocht even, naief, de vrouwenfiguren. ‘Neen, dat is dwaas,’ zei ze toen onbezonnen. Zwijgend traden ze een wijle voort. Als een kind vertrouwen zoekend, vroeg hij toen: ‘Kunt ge u denken, Majore, wat het is, een vreemdeling te zijn?’

Zij schudde van neen en vroeg: ‘Waarom zegt ge dit zoo dikwijls?’ En liet volgen: ‘Ge zijt wel vreemd!’

‘Nietwaar?’ zei hij. ‘En wie, wie denkt ge wel dat ik ben? Wat zoudt ge raden, als ik 't u nimmer had gezegd? Maar neen, neen, geef mij geen antwoord, ik wil 't niet weten, - niet hooren van u!’

Zij meende hem door de wandeling vermoeid en koortsig en betoonde zich goelijk en zorgzaam. Toen ze van het water afweken, wuifde ze speelsch een groet naar den overkant. Blozend doch dartel, zag ze daarop schielijk haren gezel in de oogen, in vraag of hij merkte wat ze deed, of hij wist wien haar groet gold.

Smartloos wandelde hij naast haar. Hij was gelukkig. Maar dit was wel de laatste wandeling op deze schoone plek, dat voelde hij. Zijn roeping riep hem uit deze laatste rust. Te lang reeds duurde dit leven. Zin wondere toekomst wenkte. Spoed! - ja hij wilde spoed!

Dien avond verder geheimzinnig zwijgend, maakte hij zich den volgenden ochtend tot heengaan gereed en wilde toen van zijne huisgenooten afscheid nemen. De oude man, verschrikt door dit plotselinge, zag hem onderzoekend aan en zei: ‘Er is koortsgloed in uw oogen! Gij moogt zoo niet gaan.’

‘Neen, neen’, zei de priester, ‘wat ge ziet is geen koortsgloed! Weerhoud mij nu niet opnieuw, ik ben hier reeds te lang gebleven! - Waarom?’ vroeg hij zichzelf dan, door een vlaag van angst bemeesterd. ‘Was het - zwakheid!’

De oude man, die hem gadesloeg, beefde. De priester had zich van zijn angst spoedig hersteld en sprak op kalmen toon afscheidswoorden. Ook tot Majore die hem sprakeloos aanzag, daarna uitriep: ‘Wat houdt u dan toch bezig, wat gaat ge doen?’

‘Ik ga sterven,’ sprak hij lachend en zijn gelaat blonk.

In de oogen, op hem gericht, zag hij het woord: ‘waanzin’. Hij omklemde de deurpost en staarde. Nogeens ‘sterven’ mompelend wilde hij de hut verlaten. Maar de oude man zei toen, zeer dringend: ‘Wacht nog één dag!’ en na kort weifelen gaf hij ook dien keer toe.

Den volgenden morgen eindelijk heengaande, met gelaatsuitdrukking, onveranderd sinds den vorigen, stond Majore, als wilde ze hem nasnellen. Maar haar grootvader weerhield haar thans, somber en vast besloten. ‘Het is droevig’, zei hij, ‘maar wij moeten nu berusten.’

Doch nadenkend veranderde hij, en bezon hoe het toch

vreemd was dat hij, wiens raad zelfs mannen van aanzien en kunde niet versmaadden, op dezen jonkman zoo weinig invloed had, dat hij hem voor zoo zeker verderf niet had kunnen behoeden. En zoo nadenkend, toog hij op weg, het beeld van den jongen priester voor oogen, mistroostig dat deze, gister nog in zijn huis, nu misschien zeer moeilijk te bereiken zou zijn.

Van de wegen koos hij dien welke leidde naar het binnenst van Tarkos, schoon nog zeer ver daar vandaan. Vooreerst leidde deze naar volkrijke dorpen en kleine steden in zeer vruchtbaar land.

In het eerste dier dorpen, waar hij aankwam na een reeds langen tocht, besloot hij te overnachten. Het was daar stil en vredig; in de eene straat hoorde en zag hij slechts het rustige gebeuren der alledaagsche dingen, die hij daar zeer goed kende. Schoon hij 't wel wenschte, vroeg hij de menschen, die hij tegenkwam, niet naar den Brood, vreezend dat hij daardoor het gevaar, waarin deze verkeerde, zou vergrooten. Zelf was hij een weinig vermomd, om niet door de toespraak van lieden die hem kenden, gestoord te worden.

Den volgenden morgen toog hij verder en zijn weg, eerst stil als het dorp dat hij verliet, deed hem langzamerhand meer menschen ontmoeten.

Hij hield niet van die menschen. Het waren rijke boerenpronkers, opgegroeid in de welvaart hunner ouders, - o die ouderen wisten van de voorbijgegane slechte tijden en wellicht dachten velen er aan in ootmoed, doch hunne kinderen kenden niets dan welvaart en van hen was de ootmoed zeker ver verwijderd.

Hun boerenhuizingen waren weelderig, hun daglooners die in kleine huisjes woonden, waren vele, - maar dat zij hunne priesters behandelden alsof ze daglooners waren, dat was het ergste, dat te bemerken, verdroot den oude 't meest als hij in deze streek kwam.

Knapen en meisjes ontmoette hij. Hen beschouwend mompelde hij: ‘ze zijn wel schoon, - de vruchten der welvaart wel schooner dan die der armoede.’ ‘Het spel der wereld is een vreemd, groot spel,’ vervolgde hij, soezend voortgaande.

‘Neen, dàt is vreemd,’ brak hij dan zichzelf levendig af, toen hij zag een dier bloeiende boerenmeisjes oogen naar hem

opheffen, ernstig en dwepend in hooge mate. Hij kende haar als een der rijkste en mooiste, een der meest begeerden van de meisjes hier in den omtrek, doch anders dan loszinnig vroolijk had hij haar nog nooit gezien. Naast haar liepen verbaasde kameraden, jonge mannen en meisjes.

Onwillekeurig hield de oude de troep staande en vroeg iets. Het opgewonden meisje antwoordde: ‘Een vreemd man heeft mij gezegd dat wij moesten bidden en hij is een Brood, maar ik voelde dat hij gelijk had! In de verte spookt het verderf, wij moeten het met bidden trachten af te weren.’

‘Nietwaar? hoe durft een Brood hier spreken zooals aan een Amaansch priester hoogstens past!’ gromde een der jonge mannen.

‘Hij sprak anders,’ viel het meisje haastig in.

Een ander jonkman zei, half naar het meisje gewend, trotsch en stug: ‘Ik heb hem wel gezien, prevelend ging hij mij voorbij en ik meende dat hij wel die Broodsche priester kon zijn, naar wien een tijdlang reeds gezocht wordt. Maar ik dacht: “laat een ander den prijs winnen die op zijn gevangenneming staat,” - had ik geweten dat hij op een onzer zulk een indruk zou maken, ik had hem zeker vastgehouden.’ Gemelijk haalde hij de schouders op.

Waar hij was? vroeg nu de oude man. Een der toehoorders, - het meisje zweeg, - zei hem dat hij dáárheen gegaan was, het dorp dat hij aanwees noemende. Dit was niet ver. Terwijl de oude zich dan voortspoedde, volgden hem langzamer de jongelieden.

Midden in het dorp, op een pleintje, vond hij, omringd van luisterende menschen, den Brood. Hoe rustig sprak hij voort door het gejoel der omstanders! Dat gejoel maakte wel zijn woorden onverstaanbaar, maar het leek dat hij niet sprak tot menschen, die hem verstaan moesten. Hij sprak tot God, - zijn woorden waren een belijdenis. Wèl zou het goed zijn als deze menschen, zoo nabij, hem verstonden.....maar hij sprak voort. En eerst toen hij zweeg, grepen armen hem aan, van mannen die ook in hem den Broodschen priester vermoedden naar wien gezocht werd.

Nu echter kwam de oude man tusschenbeide. ‘Wacht! - wacht!’ zei hij, niet luid, doch door het onverwachte, en den

nadruk waarmee uitgesproken, door ieder verstaan, - ‘hij komt uit de streek der Kalden! Wees voorzichtig!’

Allen begrepen de waarschuwing: dat hij de verbannen koningszoon zou zijn. De armen die hem gegrepen hadden, lieten verschrikt los. De priester, zich nu verwijderend zonder hinder, ging langs den vermomden oude, hem zacht toevoegend: ‘daar ik nog verder moet, neem ik uw hulp aan.’ 't Vreemde was, dat, hoewel hij den ouden man in de oogen zag, diens stem gehoord had en diens toeleg raadde, hij hem toch niet herkende. Het dorp snel verlatend, werd hij door den oude ongemerkt gevolgd.

In het dorp bleef het joelen der menschen. Het schoone meisje, met haar gezellen daar teruggekomen, hoorde het nieuws: dat de Brood de koningszoon zou zijn....

Weg vaagde dit bericht de ernst van haar trekken. Wild lachend met haar vlammige oogen lachte ze de bedrogen lieden uit. Zij kende den koningszoon en was een tijdlang zijn minnares geweest, - doordat zij zich eens, feestend met anderen, had begeven op de zee van Tarkos, landde aan de kust waar de visschers woonden, hem ontmoette en met hem sprak, daarna een tijdlang door hem was bemind en gezocht. Haar lachen verging in een vleug van spijt, tegelijk werd haar blozend gelaat gesloten van mond en scholen haar oogen voor lang weg onder den neerhang der wimpers.

Er waren anderen, die, eerst verbluft, thans verzekeren konden dat deze Brood de koningszoon niet was. Nu wilde men den vreemdeling nazetten maar het: ‘laat een ander dien prijs winnen,’ herhaalde zich en men bleef in het dorp.

‘Hij trad op als een profeet, maar voorspelde hij goeds of kwaads?’ deed iemand hooren. ‘Hoewel een Brood, betoonde hij zich niet onzen vijand.’

Het meisje met den nu neergeslagen blik en zorgvuldig verborgen innerlijk zei: ‘Hij heeft gezegd, wij moesten bidden om gespaard te blijven voor komend verderf.’

‘Welk verderf?’ riep men onwillig.

Het waren de rijke boeren, heeren der groote korenlanden, die dit riepen en een daarvan was de aanstaande man van het meisje. Naast hem zich plaatsend, zich tot hem wendend, sprak ze berispend: ‘Gij weet toch, er was een tijd dat de

boeren van Tarkos keer op keer arm werden doordat legers hunne akkers vertrapten? Zou zulks dan in de toekomst niet weer kunnen gebeuren?'

Hij wist dit zooals zij, en zooals allen het wisten, doch ontevreden blikken richtten zich op het meisje. Wie had lust Tarkos', Amanië's grootheid en macht te verdedigen tegen een die zoogoed als zij anderen daarvan overtuigd moest zijn?

De verloofde mat zijn meisje met heerschzuchtigen blik, liet haar daarop wrevelig alleen. Zij hield nog immer de oogen verscholen. Stil beefde ze. Eindelijk knielde ze neer, midden in de straat, en bad, lang en in vervoering. Toen ze de oogen eindelijk opsloeg zag ze, op kleinen afstand, haar dorpsgenooten die haar gadesloegen en nabij de twee Amaansche priesters die tot de streek behoorden.

'Bidden is goed, - namen allen daarin een voorbeeld aan u,' nam de oudste het woord, 'maar het is niet goed gevolg te geven aan den raad van een Broodsch man.'

'Wees gewaarschuwd,' zei de ander, strak en toonloos. Doch haar aanziende ontstelde hij en riep uit: 'Gij, gij ziet met den blik van dien vreemde.' Vreesachtig week hij achteruit en velen der nieuwsgierigen achter hem ontstelden mee van die plotselinge gelijkenis.

Doch de oogen van het meisje verloren dadelijk den droomersblik, - zij werden bruut en levendig als gewoonlijk. Den omstanders riep ze toe: 'Zoomin als gij de woorden van dien Brood verstaan hebt, zoomin zult gij ooit weten wat ik gebeden heb, want ik, ik weet het zelf niet.'

Toen spoedde ze zich, langs de blikken harer dorpsgenooten, waarvan vele spotachtig, naar haar woning, met opgericht hoofd, - fierheid die haar goed stond.

Dien avond vond de oude man den Broodschen priester, slapende midden geurlooze witte bloemen. Zijn spiedende oogen hadden vanaf den weg, in een groot-donkere vlek, terzij in het schemerland, den jonkman vermoed; naderbij ontdekte hij de blinkende bloemen, en op het bleek-blanke gelaat met de gesloten oogen bleef zijn blik bewogen eenigen tijd rusten. Toen noemde hij den naam des slapenden, zacht en daarna luider. In den slaap vroeg hem de priester:

‘Zijt gij daar, Majore?’

De oude ontroerde eerst, glimlachte daarna een lachje van innige wijsheid. Langzaam en met nadruk sprak hij:

‘Majore zegt u dat ge terstond naar Brodo moet gaan en daar gelukkig zult worden.’

‘Naar Brodo?’ vroeg de slapende, en herhaalde dit nog eens, niet begrijpend. ‘Mag ik niet hier blijven? - met haar in een huis wonen?’ vroeg hij dan.

De oude haalde diep adem en zei, na gevoerden strijd, zeer innig: ‘Dat moogt ge - en ge moet dan geduld hebben! De minnaar dien zij thans heeft, zal haar ontrouw worden als hij reeds menig andere werd; - dan zal zij hem moeten vergeten, en waar gij, hoe ook verschillend, toch een Brood zijt als hij, zult gij zijn plaats in haar hart gaan winnen en met haar gelukkig zijn.’

Een schok van ontroering doortrilde den slapende, hij prevelde, daarna werd hij wakker. Hij richtte zich traag op, opende zijn oogen die thans zeer groot waren, ontdekte den oude naast zich en bleef daarna staren over het stille veld, waar de bloemen tooverig lichtten. Tot zichzelf komend, bewoog hij eerst het hoofd in langzaam toestemmend knikken. ‘Ik koos het wit en vermeed het rood en al de kleuren daarginds,’ sprak hij zwak, onbestemd wijzende.

Toen stond hij geheel op en zag den ouden man doordringend aan. ‘Ik herken u en ik begrijp u,’ zei hij, ‘maar ik volg u niet. Mijn weg voert naar een der groote tempels in Tarkos, waar ik eenmaal wil prediken.’

‘Voor welk heil?’ vroeg de oude, somber en schamper.

Na aarzeling klonk het antwoord, zacht-wichtig als een geheim: ‘Voor het heil van degenen die moeten wijken voor krachtiger leven, zooals ik. Voor het heil van Amanië, het groote, oude Amanië, als daarvoor eens de tijd van sterven komt! - Maar stoor mij voortaan niet meer in mijn slaap, en laat mij overdag alleen trekken. En laat mij nu spoedig alleen met mijn witte bloemen, - gij weet niet hoe ik ze liefheb en hoe ze mij liefhebben!’

In onrustig verlangen wachtte hij dat de oude zou heengaan. En deze ging met gebogen hoofd, terug den weg langs welken hij gekomen was.

Twee vreemde mannen kwamen langs anderen weg aan het Kaldenmeer. Dicht bij de hut van den oude bemerkten ze deze nauwelijks en begaven zich langs het water naar de woonplaats der Kalden, het eenige dorp aan den stillen meerrand.

Zij waren arme lieden die, belust op geld, naar eigen wijze waren uitgegaan om den Broodschen priester te vangen. Zij hadden met veel slimheid het spoor van dezen, vanaf de kapel van Titarka, weten uit te vinden en zoo tot hier gekomen, oordeelden ze dat hij zich waarschijnlijk bij de Kalden zou ophouden: de ééne richting die hij aldoor gevolgd had, leidde daarheen, - zijwaarts waren bovendien de dorpen verder verwijderd en niet zichtbaar, en achter de visschersplaats lagen de leege woeste landen waar hier Tarkos en mee Amanië eindden, - eerst na een onbestemd lange reis zou men opnieuw menschen ontmoeten.

Terwijl de kleurige huisjes van het dorp langzamerhand grooter voor hun oogen verschenen, bespraken ze met gewichtigheid wie daar woonde, behalve de gewone Kaldensche visschers en zeiden elkander: ‘Wij moeten voorzichtig zijn, daar hij óók een Brood is.’

Nog verder beraadslagend, besloten ze het dorp niet geheel te naderen: zij zouden licht eenig opzien wekken bij de visscherslui die zoo afgezonderd leefden, en zulk gerucht zou den strafbaren mensch, zoo hij vreesachtig was en tot vluchten geneigd, zeker redden.

Vanaf een verscholen plek, waar ze bespiedend neerzaten, overleggend nu en dan wat ze doen zouden en hopend dat iemand voorbij mocht komen, die ze kans zagen met behendigheid uit te vragen, zagen ze langen tijd geen enkel levend wezen. Wel waren met het late najaar vele visschers in hun woonplaats aanwezig, doch geen enkel doel voerde hem uit de kom van het dorp, - hunne vrouwen en meisjes nog minder.

De eenige, die zich eindelijk het zien, was de minnaar van Majore, die, wandelend langs den oever, op weg was naar de nog verre hut waar het meisje vertoefde.

‘Een Brood in het pak van een visscher,’ fluisterden de mannen verrast. - ‘Maar hij lijkt geen bevreesde vluchteling, - hij kan ook die ander zijn!’

‘Wij zullen hem aanspreken, en opletten,’ besloten ze, en gretig, doch bezorgd, volgden ze den jonkman en haalden hem in.

‘Gij zijt een Broodsch priester, nietwaar?’ begon een hunner, overrompelend.

De visscher wendde zich verbaasd om, nam de vragers eens op en antwoordde toen, daar ze als vreemden zijn nieuwsgierigheid opwekten, en hij 't gesprek wilde doen voortgaan: ‘Ik ben een visscher, een Kaldensch visscher, niet anders’.

Maar een der mannen voegde hem driest toe: ‘Wij zien heel goed dat gij geen gemeen Kaldensch visscher zijt.’

De jonkman antwoordde nu spottend: ‘Wel neen, geen gemeen Kaldensch visscher, een koningszoon ben ik!’

Vier oogen waren uitvorschend op hem gericht en om den spot die in zijn trekken bleef, waagde een der mannen hem forsch te zeggen: ‘gij liegt!’ - schoon hij zelf twijfelde aan zijn woorden.

De visscher zag hen een wijle hooghartig en met afkeer aan. Doch daarna kwam de lust zijner nieuwsgierigheid terug en deed hem het gesprek weer voortzetten met de woorden: ‘Kunt gij dan leugen en scherts niet van elkander onderscheiden? Ik lieg niet, ik spot slechts.’

‘Gij spot, ja, om uw vrees te verbergen,’ voegde de man hem nu met grooter zekerheid toe. ‘Gij tracht een rol te spelen en vreest! Ge zijt een Broodsch priester en wij zullen u naar het hof van den koning voeren, waar men u berechten zal. Gij doet best zonder verzet met ons mee te gaan.’

- ‘Is dat een schoone, verre reis naar den koning?’ vroeg de jonkman, met naïef verlangen, en zonder zich meer aan de kwetsende woorden der mannen te storen. Hij had niets geweten van 't zoeken naar den priester, al had hij ook dezen zelf gezien; - bij de Kalden drongen de berichten uit Tarkos traag door en Majore's grootvader had voorzichtig hem de zaak verzwegen. Hij begreep nu slechts ten halve wat gaande was, - doch het vooruitzicht dier reis nam heel zijn belangstelling, - om het vreemde en plotselinge bekommerde hij zich niet.

‘Een schoone, verre reis’, antwoordde men hem spottend, ‘en aan het hof zult gij het schoonste meisje van Tarkos zien, - gij weet wel, - in een kleine kapel hebt ge haar laatst ontmoet! Ge herinnert u zeer wel nietwaar? - welnu,

ge zult haar weerzien, want niemand anders dan zij kan den koning zeggen, dat gij de rechte zijt. Kom dus mee!'

Tot hun verbazing ging de visscher werkelijk zonder verzet met hen mee. Niet dat zij verzet vreesden, want zij hadden zich goed gewapend, - desnoods konden ze hem dooden, en zoo de schuldige tot den koning gevoerd, zou hun toch de buit niet ontgaan.

Als onwillekeurig lieten ze hem een paar passen vooruitgaan, en dus met hun beiden gebleven, fluisterde de een: 'Is dit niet dezelfde waanzinnige zorgeloosheid als welke hij toonde in de kapel van Titarka, waar hij zich tegenover haar verried? Het is zotte liefde voor dat vorstelijk kind, die hem beheerscht.'

De visscher, met zijn scherpheid deze samenspraak half verstaande, half begrijpend, lachte om het ongedacht avontuur dat dit worden moest. Hij blikte vroolijk naar de plaats waar de hut lag en fluisterde: 'Nog wat wachten, dan zal ik veel te vertellen hebben!'

De mannen weer naast hem gekomen, sprak de eene spottend: 'Ge hebt wel gelijk onbevreesd te zijn, gij ziet er zeer goed uit en moogt op Titarka's gunst zeker hopen! En zij heeft veel invloed bij den koning!'

De visscher, op lossen toon, antwoordde: 'O, ik ben van die gunst zeker en ik verlang zeer de schoone Titarka te ontmoeten.'

Derde Hoofdstuk

In het koningshuis, in de diepte van een groote tuinzaal, - schemerig deze diepte, terwijl de namiddag nog blauw en blank en kleurig stil-lag tot aan de geopende deuren, - zat de koning van Tarkos. Hij was oud, doch zijn volk wist het niet. Kampend was hem de kloekheid zijner jeugd niet ontsnapt en de gloed, van driften, eens onbeheerscht geleefd, duizelig, kwistig van weelde, - in zijn strenge oogen niet gestorven. Reeds als jongeling droeg hij de koningskroon, spoedig was hij daaronder een forsch man geworden, - onderscheiden van elk ander, - een echt koning! Het volk bewonderde zijn schoonen groei.

Behalve de koning was in den schemerhoek nog iemand

aanwezig, een nog jeugdig kunstenaar, bouwkundige en tevens vriend van den hoogen vorst, met wien hij thans sprak. Reeds van ouds was de koning met kunstenaars gaarne bevriend en deed, in gezelschap van hen, afstand van veel uiterlijke statie. Hij was nu bezig den ander te raadplegen over den bouw eener nieuwe bidkapel, die hij, nu de kleine, die heette naar Titarka zelf, door de stille gebeden en drieste woorden van den Broodschen priester was ontheiligd, aan zijne meestbeminde gunstelinge wilde schenken. Doch de koning had geen haast en vroeg naar vele dingen die op deze zaak geen betrekking hadden. Eindelijk zei de jonge man, die tot nog toe niets anders gedaan had dan 's konings vragen en opmerkingen eerbiedig te beantwoorden: - ‘Verlangt gij niet dat uw geschenk, behalve door kunstvolle en kostbare bewerking volkomen, ook in zijn geheel iets nieuws zal zijn? iets dat schoon afwijkt van al wat op het oogenblik in Tarkos bestaat?’

De koning antwoordde: ‘Neen, dat verlang ik niet, maar welk nieuws zoudt ge mij aan te bieden hebben, als ik het wel verlangde?’

Een bevel van den koning ging ongemerkt naar een die dienst deed, en spoedig was de hoek, waar de twee menschen zich bevonden, van lampschijn helder verlicht.

In den tijd, dus verloopen, had de kunstenaar zijn eerste, onwillekeurige haast bedwongen en kalm ontvouwde hij nu zijn teekeningen om ze den koning te toonen. Van één, door den jonkman 't meest in de aandacht gesteld, zei de koning, na verwonderd beschouwen: ‘Dat is wel schoon. Maar is het wel gansch oorspronkelijk?’

Gretig klonk het antwoord: ‘Niet gansch oorspronkelijk, maar te meer merkwaardig! De grondvorm van dit bedehuis, - en deze zeer verminkt, vond ik op mijn laatste reis, toen ik diep Noordwaarts was gedrongen in geheel onbekende streken. Van de bevolking vernam ik: er hadden daar, lang voor hunne heugenis, Amanen een tijdlang gewoond en het kleine kerkgebouw gesticht.’

‘In den tijd toen de Amanen nog vluchtelingen waren,’ zei de koning dolend in de geschiedenis van het ver verleden.

De jonkman vervolgde: ‘Later was het eerst vervallen,

doch daarna heeft vrees en eerbied voor Amanië de bevolking er toe gebracht het verwaarloosde gebouw zoo goed het ging te herstellen en sedert werd het met zorg onderhouden en als een heiligdom beschouwd. Amanië's macht en aanzien reikt wel ver, dat men het daar zelfs eer bewijst....'

'Ja, het reikt ver,' zei de koning kort.

Na wat aarzeling sprak de kunstenaar zacht: 'Ook uw macht reikt ver, mijn koning. Juist toen ik daar vertoefde, waren een paar laffe Broden er snuffelende en ik bemerkte dat ze mijn kostbare vondst, het kerkgebouw, in teekening gebracht hadden. Toen - heb ik hen door de bevolking laten dooden...'

'Hoe goed dat gij zoo doortastend waart,' prees de koning, met iets in den toon dier woorden dat den jonkman tot verdediging deed zeggen: 'Gijzelf hebt het ons zoo geleerd, - bij halfheid in mijn handelen zou Brodo spoedig gepronkt hebben met het kunstschoon onzer voorouders!'

'Gij hebt zeer goed gehandeld,' herhaalde de koning. En, tot den jonkman niet gericht, voegde hij er bij: 'Brodo heeft zelf zijn God gevonden, laat het ook zelf zijn tempels vinden om dien God te eeren.'

De jonkman sloeg den koning gade, - dat hij dezen niet begreep, was hem niet vreemd. Door de stilte tot spreken bewogen zei hij, meegaande in den spot-toon als hij meende dat die van den koning was: 'Brodo's bouwkunst is zeer gering, hun tempels zullen de heiligheid van een nieuwen God niet kunnen bevatten.'

De koning, wiens aandacht terugkeerde naar zijn plan, viel plotseling, en met opzet barsch, tegen den kunstenaar uit: 'Een der Broden kan u toch ontsnapt zijn zonder dat gij 't weet. Ik acht daarom uw teekening van geen waarde.'

De jongeling keek onthutst op. 'Spijt het u?' vroeg nu de koning ruw. 'Ga dan naar Brodo en wees de lieden daar van dienst!'

De jonkman antwoordde verwijtend en wat hoog: 'Ik meende dat ik ù van dienst zou zijn!'

'Ja, en dat zult ge,' antwoordde de koning, koeltjes, doch zonder meerdere norschheid. 'Gij zult voor mijne Titarka geen bidkapel, doch een lustslot bouwen. Zijt ge tevreden met die verandering?'

De jonkman antwoordde zeer toestemmend en kon dan heengaan. In de nabijheid was geruisch van naderenden en een boodschap berichtte Titarka's komst.

De kunstenaar vroeg toen het vreemd verlof om, terwijl gaande, het schoone meisje nog bij haar verschijnen te mogen aanschouwen en dit was juist wat de koning wenschte.

‘Zie haar en weet dat het lustslot dat ik u opdraag haar waardig zijn moet!’ sprak hij aansporend, en zijn blik, wel vriendelijk, was op den ander strak gevestigd. Titarka verscheen; de kunstenaar, na 's konings woorden bevend van trots, van vrees, verdween in den donker.

Toen Titarka daar was, verwijderden zich de vrouwen die haar vergezeld hadden, want de koning wilde met haar alleen zijn. Inmiddels werden meerdere lichten in de zaal ontstoken en deze werd nu waarneembaar in heel zijn ruimte: een uitgestrekte en hooge hal, waar de forsche meubels niet groot leken. Na 't begroeten van haar vorst, zocht zich Titarka een zitplaats, terwijl luchtig en vergenoegd dwalende, - kleurig en ijdel, vlinderschoon thans haar verschijning was, in het wijde, donker, rijk.

De koning ving aan te vragen, haar scherp aanziende, of zij nog nimmer den Brood had weergezien die zich priester noemde. ‘Het spel duurt lang,’ voegde hij erbij, licht verwijtend, schoon dat verwijt tot haar niet gericht kon zijn.

Titarka schrikte onwillig op, donkerend antwoordde ze: ‘Het berouwt mij dat ik u gesproken heb over de ontmoeting met dien man. Begrijpt gij niet -? elken keer dat men mij waarschuwt: de Brood is gevangen! voel ik een lust in me hem te herkennen en ben ik teleurgesteld als opnieuw de vergissing blijkt! En toch - denk ik aan de straf, de dood die dien man wacht, dan huiver ik en moet schreien van medelijden en zelfverwijt. Ik wil niet bloeddorstig zijn! -’

De koning vroeg haar koutend of dan niet meer als vroeger 't bidden, 't lange bidden in eenzaamheid, haar tegen schrikbeelden hielp. Onrustig stond ze op, zei toen, als bij verrassing: ‘Niet door dien priester, maar door mijzelf is die kapel ontheiligd!’ Haar oogen groot, zagen bang in die van den koning, dan vervolgde ze snel, antwoordend op zijn vraag:

‘Neen, neen, ik kan niet meer zoo bidden, - maar waaròm kan ik niet lang en ernstig bidden als vroeger, waarom...?’

Toen de koning niet antwoordde, haar zwijgend gadesloeg, bleef ze beweegloos en met neergeslagen oogen even staan, als was ze alleen, - in 't verscholen gloeide haar schoonheid tot meerder schoon. Daarna bewoog ze zich, zonder de oogen op te heffen, langzaam naar den koningszetel, - de beweging van het schoone kind, haar weeldige, wankele tred was den koning de vertolking eener geheime muziek, - weldra lag naast zijn arm haar hoofd op 't fluweel van den zetel. Hij streelde haar. ‘Geloof maar steeds dat ik u troosten kan,’ zei hij zacht-vroolijk, ‘uw tijd van bidden is voorbij en in plaats van een kapel, heb ik besloten u een lustslot te doen bouwen, ver van hier, in een streek die mij in mijn jeugd zeer lief was, - een der heerlijkste streken van Tarkos...’

‘En waarom?’ riep ze luid, levendig en verschrikt. De koning ging glimlachend voort, immer haar hoofd streelend, en peinzend-ernstig toch: ‘Wees verheugd dat ik u zoo iets schenken wil, het kan een waar tooverslot worden, het zal u zeker bekoren.’

In luim herhaalde ze: ‘Waarom, waarom toch krijg ik zulk een kostbaar geschenk van u?’

‘Waarom?’ vroeg hij haar lachend na. ‘'t Is een gril van mij, en een andere gril van mij zal misschien zijn, dat ik het lusthuis niet aan u, doch aan een ander geef, en met dien ander u daar doe wonen!’

Zij begreep en een schok van angst doorvoer haar.

‘Doet u dat vreezen?’ vroeg hij vriendelijk.

Zij antwoordde: ‘Ja, want daar ik niemand, niemand liefheb van al de jonge mannen die mij hier omgeven, - met wien wilt gij mij doen wonen?’

‘Een geheim zal ik u meedeelen,’ sprak nu de koning. ‘Ik stel zoo groot vertrouwen in u, - daar gij van al de jonge mannen die u omgeven geen hebt liefgekregen! Ik stel vertrouwen in uw liefde en hoop dat die een man zal vinden, waard om uw meester te zijn en mee - dat is mijn geheim - mee waard om te worden verheven tot den hoogsten rang in het land, na den mijnen. Begrijpt gij mij?’

Titarka's oogen schitterden met bijna woesten gloed.

‘Ik zal koningin zijn,’ riep ze uit, - ‘en mijn man koning!’

‘Kroonprins,’ zei ze dan, de oogen neerslaande in diep beschamen. De koning beschouwde haar met kalmen glimlach en duidde haar niets ten kwade.

Er volgde stilte. Toen Titarka die niet verbrak, sprak eindelijk de koning: ‘Onder de hofjonkers vondt gij dien man niet, maar mijn wilde Titarka beweegt zich niet enkel in dien nauwen kring en geen geringheid zal mij beletten een man, die waard is vorst te zijn, zoo hoog te verheffen....Geboortig te zijn in Tarkos, dat alleen reeds is een adeldom!’

Het schoone meisje hoorde aan en zag niet op. Doch nimmer verzachtte zich haar stem tot zoo diepen ernst als toen ze nu antwoordde: ‘Ik kon het al lang weten en ik beloof het u nu: mijn liefde zal een gelden, die waard is koning te zijn, - en ik zal hem met eerbied liefhebben, - als ik kan, want ik ben zeer trotsch! Maar wat ik vrees, - zal ik in Tarkos zulk een ooit vinden? Maar zelden is onder de menschen een koning, nietwaar?....’

De koning was opgestaan, zoodat ze alleen stond bij den leegen zetel. Zij wendde haar gelaat niet naar hem toe, hoorde aan zijn toon, toen hij verdere woorden sprak, hoe hij nu strak en streng was geworden.

‘Misken Tarkos niet! - in uw ongeduld. Of, zoo het geen ongeduld is, het is toch dwaasheid!’

En voorts luisterde ze naar zijn langzame schreden door de zaal.

Toen kwam hij in zijn zetel terug; zij legde haar hand, verlokkend blank, op het donker fluweel en hij nam die en maande schertsend, schoon wat streng nog: ‘Zeg nu dat ge mij dankbaar zijt voor al 't goede dat ik u toedenk, - reeds wordt het lusthuis in 't brein van den bouwmeester voorbereid, ik ben daar zeker van.’

‘Dankbaar?’ vroeg ze peinzend, ‘ik weet niet of de toekomst mij wel heil brengt, - en dikwijls, met mezelf alleen, eisch ik van de toekomst veel, zeer veel geluk. Na jaren, na. jaren zal ik u misschien zeer dankbaar zijn...’

Lettend dat ze den koning niet mishaagde, praatte ze voort: ‘Ik wenschte soms dat de wereld niet grooter was dan tot de muren rond uw groote woning. En dan weer wenschte ik de

wereld veel driester en verder te doortrekken dan ik doe...Men heeft mij in mijn vroege jeugd gezegd, dat ik moest veel bidden, - gij weet! Nu gij dan zegt: mijn tijd van bidden is voorbij, vreest gij dan niet dat ik u veel, veel last zal geven, om, - omdat ik ben zooals ik ben, - gij weet.....'

'Ik vrees niets kwaads van u,' brak de koning haar lachend af. Alleen, gij moet dat vangspel om dien Broodschen priester ernstig spelen en den rechten niet laten gaan!'

Zij huiverde even. Riep daarna vroolijk: 'Gij moet ook uw belofte van een tooverslot ernstig nemen en mij niet teleurstellen! Mijn verwachtingen zijn groot!'

Hun gesprek was ten einde en samen verlieten ze de tninzaal. De koning haar nog antwoordend: 'Amanië's lusthuizen zijn schoone verblijven en het uwe zal koninklijk worden; - de tooverluister, - schenkt een koning niet, een kunstenaar niet, - en zal u toch geschonken worden....Den kroonprins van Tarkos zullen wij nu samen zoeken.'

Zij sprak ten afscheid: 'Ik zal tòch bidden, want ik vrees de toekomst!'

Ook de koning bad somtijds, maar geen uiterlijk teeken verried ooit zijn gebed en gunsten vroeg hij nimmer, nimmer ook was ontroering oorzaak van zijn bidden. Hij bad, als zijn ziel, tot diepe rust gekomen, was als wijde, plechtige kerkgewelven, waar zachtkens ruischten de droeve, gewijde koorzangen. Zoo was het nu geweest gedurende lange, lange jaren; - in zijn jeugd echter bad hij veelvuldiger, vroeg toen ook veel gunsten.

Weder een Brood, beschuldigd priester te zijn, werd in de eerstvolgende dagen bij monde van een rechter en naar Titarka's bevel, van deze beschuldiging ontheven. Hij was de jonge Kaldensche visscher.

Toen hij binnentrad in het uiterste van een zijvleugel van het koningspaleis, in een zaal die tot het verhoor diende, wist hij eindelijk dat hij de koningszoon was, dien men hem steeds noemde.

Reeds ver van zijn woonstreek gekomen, ver van den naieven sprookjesgeest der Kalden, in het woelige midden van Tarkos,

hoorende hoe lieden, nadat zij van zijn geleiders vernomen hadden, dat hij uit het dorp der Kalden kwam, waarschuwend fluisterden: - ‘Is hij dan niet de prins van Tarkos....?’ - toen was plots, met geweldige ontroering, hij zich van de waarheid ten volle bewust geworden. Hij had zich tegenover zijne geleiders fel bedwongen en ook innerlijk werd hij, in trotsch pogen, zich zijn ontroering meester. Willig nog steeds meegaande, overwoog hij toen, of hij zich verraden en daarop teruggaan, of wel het avontuur voleinden zou, waartoe hem thans de oorspronkelijke lust was vergaan. Hij had het laatste gekozen.

Want, schoon die lust vergaan was, ontwaakte de sombere wensch het huis te zien waar hij geboren was en waar te wonen hij thans eigenlijk behoorde. En hij wilde ook de hooge jonkvrouw Titarka zien.

Hij zag haar. Had hij zich nog simpel visscher gewaand, hij zou haar niet zóó beschouwd hebben als hij nu deed. Somber en bruut was zijn blik, die lang op haar gevestigd bleef, en zij duldde dien blik, want de gereede pogingen tot strengheid van haar geleide, verwarde zij. Maar zij kon dit niet volhouden en zelf verward toen, hem wat naderend, snel, als met schuw-driesten ruk uit de banden waarin men haar knelde, sprak ze hem toe: ‘Waart gij steeds zoo somber - - -?’

‘Nooit nog’, antwoordde hij, kort en afbrekend, schoon de woorden kwamen uit het diep van zijn hart. En, zooals in de laatste dagen meermalen, lag ook nu een uitbarsting van zijn droeven toorn hem op de lippen, die hij toch wist te zullen weerhouden. Hij werd spoedig ontslagen en vertrok zwijgend. De oogen bij het heengaan gericht op Titarka, - tot het laatst toe.

Toen hij vertrokken was, volgde vreemde stilte en werden vreemde blikken gewisseld in de zaal. Ieder daar aanwezig, van hoogen of lagen rang, had, bij het kort verhoor, begrepen wie de jonkman was, behalve Titarka, die, onder de strenge en nabije hoede van den koning opgevoed, nimmer van het vroeger voorgevallene had gehoord. En thans merkte ze van het licht-ongewone der haar omgevende menschen niets. Van 't beeld van den jonkman meer dan een der anderen vervuld, verliet zij met haar geleide de zaal, die daarop plaats werd

van veel fluistering, in den korten tijd dat de overigen zich nog daar bevonden.

Titarka zeide tot den koning in droeven ernst: ‘Ik heb nu den man gevonden, dien ik gaarne mijn liefde zou geven, - maar hij is geringer dan gij vermoeden kunt. Beschuldigd van den Broodschen priester te zijn, werd hij in mijn bijzijn verhoord, - zoo zag ik hem. Hij is in Tarkos geboren en dus een Amaan, - maar zijn moeder was een Brode en hij heeft het uiterlijk van een Brood. Hij is een Kaldensch visscher.....’

Vervuld van eigen zorg, verslagen en met bang voorgevoel de oogen afwendend, zag zij het gelaat van den koning niet bij deze woorden. Hij sprak, na een wijle zwijgens: ‘Ik zal nu uw bruidegom en den opvolger van mijn troon zoeken,’ en deze woorden gesproken als een koel bevel, wilden geen antwoord.

Treurig en moedeloos keek Titarka langs den koning heen, dwingend haar aandacht en zeer beschouwend de twee hooge, fijne vazen die nabij prijkten, - dus toevende, alsof haar zulks helpen kon.....Doch daar zij op ongelegen oogenblik hier was gekomen en het pijnlijk stilzwijgen haar dit herinnerde, verwijderde ze zich spoedig, schuw en haastig.

(Wordt vervolgd).

H. v. Hofmannsthal: De Keizer en de Heks
Vertaald door
Maurits Uyldert.

Personen:

KEIZER PORPHYROGENITUS.
DE HEKS.
TARQUINIUS, EEN KAMERAAR.
EEN VEROORDEELDE.
EEN ARME MAN.
EEN STOKOUDE BLINDE.

DE OPPERSTE KAMERAAR, DE GROOT-VALKENIER, DE PALEISPREFECT EN ANDERE HOVELINGEN; OFFICIEREN EN SOLDATEN.

(Een lichting te midden der keizerlike wouden. Links een bron. Rechts zwaar woud, een helling, een hol waarvan de ingang door slingerranken bedekt is. De achtergrond het guldene rasterwerk van het fasanten-park, waarachterlangs een weg die heuvelopwaards leidt).

DE KEIZER (*in groene, met goud omboorde mantel; de speer in de hand; een smalle gouden kroonband in 't haar*).

Goed, ik jaag dan! ja ik jaag dan...
dáár de ever, losgewoeld
schommelt nog het kreupelhout,
hier de speer! en hier de jager!

(hij huivert; laat de speer vallen)

Neen, ík ben het wild, míj jaagt men,
achter mij voel ik de honden,

en hun tanden in mijn vlees,
in mijn hérsens zijn hun tanden.

(tast zich naar 't hoofd)

Híer is een, hier bínnen, ín mij,
onophoudelik, een wonde,
wond door 't steeds gelijke beeld
harer open, witte armen,
en daarneven, scherp daarneven
steeds het voelen van haar lachen,
niet de klánk, alleen het voelen,
een geluidloos warm doorsijplen...
Bloed?...Mijn bloed is vól van haar!
alles: hoofd, hart, ogen, oren!
door de lucht, om alle bomen
drijft haar glans, ik moet die aadmen.
Ik wil vrij! Mijn oren heb ik
met getier gevuld der honden,
en mijn ogen vest ik vast
op het wild, níets wil ik merken
dan het hijgen, dan het vluchten
van de herten, van de vooglen,
en een doodgelijke slaap
moet mij 's nachts met lood verzeeg'len
deze weerld...maar ín mij, ín mij
is de deur, door niets gegrendeld.
Nooit een nacht meer! deze nachten
breken wat de dagen zwoeren.

(hij grijpt zich in de borst)

Stil! er zal ook geen meer komen,
Zeven zijn geteld, voorbij...
Zeven? Nu, o nú niet denken!
Alles duizelt, alles wankt,
jagen en maar aldoor jagen,
slechts tot deze zonne zinkt
nog de duizeling verdragen!
Drinken, maar mij niet bezinnen.

DE HEKS (*jong en schoon, in een doorzichtig gewaad, met loshangend haar, staat achter hem*)

Niet bezinnen? niet op mij?
niet op ons, op onze nachten,
op mijn lippen niet? mijn armen?
op mijn lachen, op mijn haar?
niet op al wat vast en klaar
leeft en dat, eenmaal verloren
geen berouw terug meer brengt?

DE KEIZER

Nu, o nu is dan het einde!
Schreeuwen wil ik in uw oor 't:
'k heb u zeven jaar behoord;
toen het aanving nog een kind
zal ik mán zijn die 't verwínt.
Wist gij nimmer van mijn weten
wat voor macht mij was gegeven
om te scheuren van mijn leven
de omklemming van uw armen
zekerder dan met een lemmet?

(verward)

Zie mij niet zo aan...ik weet niet,
gij en ik,...hoe kwam het zo!
Alles loomt en leeft maar noô...

(zich vermannend)

Wist gij nimmer van mijn weten?
goed dan, goed...ik wil niet denken
welken kronkelweg het ging,
schrikkelik als al het andre...
ik sta hier! dit is het midden
van een labyrinth, gelijk
hoe ik kwam! ik weet den weg
die er uit voert, in het vrije -

(hij hapert een moment onder haar blik; dan plotseling zeer luid:)

Als ik zeven dagen u
niet beroerd heb! Nu de laatste!

Deze zon, in gindse boomkruin
hangt zij als een gouden ei,
slechts zo weinig moet zij vallen,
van den boomtop tot den bodem,
en in diepte van haar afgrond
sleurt zij u, en ik blijf hier!
Zeven dage' en zeven nachten
heb ik aan uw lijf niet anders
dan in droom geraakt - de droom
en der waanzin wake-dromen
staan niet in 't verdrag! - met handen
en met lippen, niet uw lijf
niet de toppen uwer haren
heb ik aangeraakt in zeven
dage' en nachten - Droom is niets! -
Als de zon zinkt breekt uw wezen
padde! stof! zie deze ogen
worden slijk, uw haar wordt as
en ik blijf gelijk ik was.

DE HEKS (*zacht, bewogen*)

Haat gij dan mijn haar zo fel?
hebt ge niet het einde van
mijne vlechten met uw lippen
vastgestrikt, toen wij daar lagen
mond aan mond en lijf aan lijf,
en één ademstreek ons beide
hief en dalen deed, de wind
boven ons door 't donker woelde,
door de bomen?

DE KEIZER

Breken, breken
wil ik deze helverblinding!

DE HEKS

Wen ge opwaakt in den nacht
en vóór u het grote, zware
Donker is, de diepe schacht
die geen schreeuw doorijlt, waaruit

geen verlangen mij omhoog trekt,
als ge uw beide lege handen
uitstrekt, dat ik uit de lucht
neer zal zinken aan uw borst,
als ge zo uw handen bevend
ophoudt om mijn beide voeten
op te vangen, mijne naakte
voeten, glanziger en zachter
dan uw hermelijn, en niets
vleugelt uit het duister tot u,
en uw beide handen beven
leeg en koortsig? Niet de gouden
wereld-kogel uwer rijken
kan hen vullen, niet de weerld
vult de ruimte die mijn beide
naakte voeten glanzend vulden!

DE KEIZER

Wat een ding is deze wereld!
Sterren, landen, mensen, bomen:
een bloeddropje spoelt ze weg!

DE HEKS

Ieder deurkleed slaat gij op,
wringt u door de dichte struiken,
strekt de armen in de lucht,
en ik kom nooit meer! De uren
kruipen voort! de dagen leeg,
leeg de nachten! uitgereten
zijn de vlammen aller dingen,
dood in iedre ruimte en tijd
waar geen leefgloed koestrend glijdt!

DE KEIZER (*de hand voor de ogen*)

Moet ik hier alléén dan blijven!
Grote God, ik ben de Keizer!
mijne kaamraars wil ik hebben,
mijn soldaten, mensen, mensen!

DE HEKS

Hoeft ge wachters, u te schutten,
arme Keizer, voor u-zelve?
Dreig ik u, raak ik u aan?
Neen, ik ga nu, en wie wil
volge mij en kan mij vinden.
Arme Keizer!

(zij buigt de struiken uiteen en verdwijnt)

DE KEIZER

Niet dat lachen!
Zó heeft zij gelachen, eens...
en wat toen - ik wil 't niet denken!
Heks, o heks, o duivelin,
blijf! Ik wil u zien, ik wil niet
achter schermen staan als toen.
Grote God, ik wil niet denken!
Faunen, walgelike Faunen
kussen haar! de witte handen
van uit 't graf gelokte dode
heidnen raken haar en Paris'
armen houden haar omwonden:
ik verdraag het niet, ik zal haar
wegrukken!

TARQUINIUS. (*uit de rechtse achtergrond opkomend*)

Mijn hoge heer!

DE KEIZER

Wat? ja wat? wie stuurt u hier?

TARQUINIUS

Heer, het was, als riept ge uwe
kamerdienaren, uw hofstoet.

DE KEIZER (*na een lange stilte*).

Riep ik? en gij hoorde 't, goed.

(hij luistert naar de struiken)

Hier is alles stil - niet waar?

TARQUINIUS

Heer, de jacht trok daar het dal in,
ginds langs het fasantenpark.

DE KEIZER

Stil van jacht! Ge hoort hier niets?
niets van fluisteren, van lachen?
zeg?

(in gedachten verzonken, plotseling:)

Laat de jachtpartij uiteengaan!
Ik wil rond mij mijn gevolg
en mijn vrouw, de keizerin,
kome hier, hier ook mijn kind,
om mij heen heel mijn gevolg,
rondom moet de wacht zich stellen,
en zo wil ik rusten, rusten,
op mijn schoot het heilge vaandel,
toegedekt, zo, wil ik wachten
tot de zon...waar gaat gij heen?

TARQUINIUS

Heer, te doen wat gij bevaalt;
uwe hofstoet híerheen roepen.

DE KEIZER (*half voor zich*)

Als zij eer komt dan mijn hof,
naar mij toesluipt, zachtjes, fluistrend,
schaamte grijpt mij vast, ik moet
haren adem voelen, dan
zal het sterker zijn dan ik!
Blijf bij mij, er komen andren,
blijf gij hier. Ik wil met u
spreken, tot de andren komen.

(Hij loopt op en neer, blijft ten laatste vlak voor den kameraar staan)

Zijt gij niet de jongste kaamraar?

TARQUINIUS (*op een knie gezonken*)

Niet te jong voor u te sterven,
als mijn bloed u dienen kan!

DE KEIZER

Naam?

TARQUINIUS

Tarquinius Morandin.

DE KEIZER (*streng*)

Niemands bloed kan niemand nutten,
het zij dan zijn eigen.

TARQUINIUS

Heer,
toorn niet, maar mijn lippen branden
eenmaal voor u uit te zeggen...

DE KEIZER

Wat?

(Tarquinius zwijgt verward. De keizer, goedig:)

Nu wat?

TARQUINIUS

Mijn hoge Heer,
dat ik diep voel hoe gij goed zijt,
zo met hoogheid en met goedheid
als een ster met licht beladen.

DE KEIZER

Kameraar, gij zijt een kind -
als ge niet een vleier zijt!
Jonge mensen zijn niet goed,
en, schoon ouder al dan gij,
ben ik jong. Neem u in acht;
ik weet niets van u, weet niet
hoe gij leeft, alleen uw ziel zie 'k
die zich zo uit uwe ogen
heft, als uit een kerkervenster
een gevangne naar de zon;
neem gij u in acht, het leven
heeft de raadselige kracht
ergens, als van een klein punt uit

dees gehele helle jeugdglans
te verderven, en blind roest
uit te strooien over dezen
spiegel Gods...hoe dat zo komt?

(half voor zich)

In den aanvang in een punt
schuift het zich dan als een sluier
tussen wereld oog en hart,
en het leven is doorsmart;
zijt ge in daden niet als ín u,
zonder kracht u-zelf te zijn
dan dringt gif in uwe zinnen,
door uw adem trekt venijn
en met 't u-gelijke leven
zijt ge als een graf omgeven;
klank van waarheid kunt ge horen
als een horenroep uit verte,
maar uw antwoord smoort in 't herte;
wat ge zegt gaat weer verloren,
wat ge ziet is schaduwspel,
waar ge ook uw leven richt,
vindt ge leegte in de wereld,
en ge zwerft uw graf gelijk,
heksen zijn uw minnaressen...
stoor u niet aan mijn geraaskal,
goed als gij het niet verstaat!
Denk slechts dit: 't was voor uw bestwil!
Neem 't als kwam het van een, stervend
door u aan den weg gevonden
eenzaam, stervend; neem het tot u,
houd het dicht aan u, een lamplicht
als u duisternis omdreigt;
maar onthoud dit: iedre schrede
in het leven is een diepre!
Denk aan niets als dit, Tarquinius:
wie niet waar is, gooit zich weg!
...Maar misschien begrijpt gij dit
eerst, als het te laat is; denk

dit alleen: ook niet een enkel
uur komt tweemaal in het leven,
niet een woord, niet van een blik
't ongrijpbare niets is ooit
ongedaan te maken, wat
eens uw daad was, moet ge dragen,
zo de glimlach als de moord!

(na een kleine pauze)

En als gij een wezen lief hebt,
zeg nooit meer, bij uwe ziel!
dan gij vóélt. Voeg, bij uw ziel! niet
ook maar zwaarte van een stroohalm
daar met valsen mond aan toe:
dit is zo een plek waar roest
aanzet en dan verder vreet.
Daar, de laan in, hoor ik stemmen:
jagers zeker, die weerkeren,
maar hier is toch alles stil....
of soms niet?...Maar ga nu, ga,
doe zoals ik zei, zo-even.

TARQUINIUS

Hierheen roep ik uw gevolg!

DE KEIZER

Ja, wat meer?

TARQUINIUS

Gij hebt bevolen.

(hij gaat heen)

DE KEIZER

Ergens leeft nog klank van waarheid
als een horen-roep uit verte
maar ik heb hem niet in mij;
op mijn lippen wordt tot leugen
wat nog waar scheen in gedachten.
Dood en schande mijne ziel
dat zij in de weerld ligt als een
Basilisk, met honderd ogen

die zich draaien, naar de dingen
schelend! dat ik 't mensen-noodlot
zo gelaten aan kan zien
als het stijgen en verstuiven
van fonteinen! dat ik mijne
eigne stem voortdurend waarneem,
vreemd en duidlik als het krijssen
verrer meeuwen! Dood! mijn bloed
is betoverd! Niemand, niemand
kan mij helpen, en toch ben ik
sterk, mijn geest is niet gemeen;
jonggeboren droeg ik purper,
deze kroon nog voor mijn schedel
rond mijn hersnen zich verhard hard -

(hij rukt zich de haarband van 't hoofd)

en zij sluit de wereld in:
deze ganse weerld vol hoogheid
en vertwijfeling, vol graven,
akkers, bergen, wouden, zeeën,
alles sluit zij in...wat zegt dat?
wat raakt mij dit alles? wat voor
kracht heb ik, de weerld te dragen?
ben 'k mijzelf niet zwaar genoeg?

(hij breekt den band en werpt de stukken neer.)

DE STEM DER HEKS ***(uit de struiken. De Keizer luistert voorovergebogen.)***

Kom, om-ring mij met uw armen
'lijk gij mij zo vaak omarmde!
Voelt gij niet hoe mijne slapen
kloppen? voelt ge 't aan uw lippen?

DE KEIZER ***(terugtredend, met geheven armen:)***

Spreekt zij nu tot mij? zo tot een
ander? O, ik dráág het niet!
Heeft zij 't alles zo met andren
als met mij? Dit is zoo vreeslik,
dat het mij tot waanzin brengt...
alles is een kluwen, rotten

en omarmen enerlei,
staamlen van verliefde lippen
als der dorre blaadren ritslen;
alles kon er zijn, ook niet...

(de armen laat hij vallen, en ziet star op den grond. Hij richt zich op, en roept:)

Mensen, mensen, ik wil mensen!

(Drie soldaten, met een veroordeelde komen. De Keizer loopt op hen toe)

Dat lijkt al op mensen, hierheen,
komt! hierheen!

EEN SOLDAAT

Wat wil die man?

DE TWEEDE

Stil, dat is een heer van 't hof,
doe wat hij beveelt.

DE KEIZER

Maakt dien man hier vrij! die keetnen
Zijn voor mij! in mij is een
die daar in wil, en hij mag niet
sterker worden! geeft de ketens!

(geleidelik kalmer:)

'Schoon, het schijnt, nu is het stil...
en de zonne staat reeds laag!...
- Wie is deze man? waarheen
voert ge hem?

DE SOLDAAT

Ter dood.

DE KEIZER

Waarom?

DE SOLDAAT

Heer, 't is Lydus.

DE KEIZER

Lydus?

DE SOLDAAT

Heer,
weinig weet ge van wat in het
land, wat in de bergen voorvalt,
als gij niets van hem hier weet.
Hij is de verschrikkelike
die een land te branden doemde,
gans een land en zeven steden,
die zich gods stadhouder noemde
en der ongerechten geessel,
zelf een rechteloos begeren
als een rad van bloed en vlammen
door het land des vredes wentlend.

DE KEIZER

Maar - de rechters dan?

DE VEROORDEELDE (*den blik naar den grond gericht*)

Een rechter
die het recht boog wilde ik hangen,
dit was het begin.

DE KEIZER

De Keizer?
die toch rechter is der rechters?

DE SOLDAAT

Heer, de Keizer, die is vér.

(een korte stilte)

DE KAPITEIN (*komt aanlopen*)

Dit is niet de weg, wij moeten
hier vandaan. Des Keizers jacht
komt straks hier voorbij.

(herkennend)

De Keizer!

(hij knielt; onmiddellik ook de soldaten)

DE KEIZER (*tot den veroordeelde*)

Staat gij, man? de andre knielen.

DE VEROORDEELDE (*den blik naar den grond gericht*)

Deze spelen zijn voorbij nu,
morgen kniel ik voor het blok.

DE KEIZER

Mens, bij God, hoe het begin?
hoe de eerste schrede ervan?

DE VEROORDEELDE (*heft zijn hoofd op en richt zijn blik vast op den Keizer*)

Mens, bij God, het eerst, een onrecht.

DE KEIZER

Dat gij deed?

DE VEROORDEELDE (*steeds den blik op den keizer gericht*)

Neen, dat ik dróeg.

DE KEIZER

En wat daarna kwam?

DE VEROORDEELDE

Het lot.

DE KEIZER

En de doden?

DE VEROORDEELDE

Goed gestorven.

DE KEIZER

En wat morgen komt?

DE VEROORDEELDE

Het einde,
het hoog nodige, gerechte
einde.

DE KEIZER

Toch gerecht?

DE VEROORDEELDE (*rustig*)

Nu wél.

DE KEIZER (*loopt heen en weer, eindelik neemt hij zich den mantel af en hangt dien den veroordeelde om; wenkt dan de soldaten op te staan, en, tot Tarquinius, die terugkerend zich buigt:*)

Kaamraar, sluit dien man den mantel
en maak zijne handen vrij.

(het geschiedt; de veroordeelde ziet, met onafgewenden blik, in uiterste opmerkzaamheid, bijna met strengheid den keizer aan; deze wenkt Tarquinius tot zich)

De galeien voor Dalmatië
die zeerovers moeten jagen
wachten, daar ik nog geen leider
heb benoemd. Ik geef hun dezen,
dezen Lydus. Wie zichzelve
doodlik trouw was, is vér van de
lagere aanvechtingen.
Toen ik in de wieg lag droeg ik
purper, en in halven kring
stelde men rondom mij mannen;
wien ik zo, in onbewustheid
met den vinger, kinderlik
aanwees, staamlend, was daarmêe
over legers, over vloten
over landen tot gebieder
uitverkoren. Een groot zinbeeld!
Op mijn ontzagwekkend amt
wil ik, Keizer, mij bezinnen:
mijne kamer is de aard'
en de duizenden der duizend
zijn in kring rond mij geschaard
om hun amten te ontvangen.
Amten! daarin ligt nog meer!
Kaamraar help den admiraal!

Lydus heet hij, Lydus, denk.
Anders is niets nodig, ga.

(Zij gaan heen terwijl de veroordeelde nog zijn ernstigen, bijna strengen blik op den keizer richt)

Toch - hoe ijdel is dit alles,
En hoe licht eraan te twijflen;
hoe zo licht het weg te werpen!
Dit gëadem lauwer lucht
zuigt het leven uit mijn ziel!
Nadert niet iets, ergens? zweeft
het niet, als van boven, neer
onbegrijplik zacht en sterk?
Heet wordt nu mijn bloed - en bang...
Hoe moet dit van uit mij weg?
Met mijn ingewanden eerst
want ik ben erin verwikkeld
als een vis die al te gretig
diep den hengelhoek verzwolg.
Huurling! hond! wat sta ik hier?
'k wéét dat zij mij nemen wil,
'k sta voor haar aan 't kruispad stil!
Dit moet zijn! Ik wil mijzelve
aan de haren verder slepen
tot het zinken dezer zonne!
Jagen, jacht is alles! Sluipen
op de tenen, met de spies
eigen kracht, in van een vreemd
leven 't lijf, als bliksemschot
ín te slingeren...een duive!
hoe zij langs de twijgen neerstrijkt,
dronken als een avondvlinder
kringen trekkend rond mijn hoofd.
Waar mijn speer? Maar hier, de dolk!
Hier en zo!

(hij werpt den dolk naar de duif. De Heks, gekleed als een jager, wankelt naar voren. Zij drukt de handen op de borst en zinkt aan den rand van het struikgewas ineen.

DE HEKS

Wee! getroffen!

DE KEIZER

Wat voor stem? o hel en duivel!
Vogel was 't, de duive vloog!

(naderbij, bijna schreeuwend:)

Wat voor ogen! wat voor lippen!

(Kruipt op de knieën dichter naar de neergezonkene toe)

DE HEKS (*zacht als een kind*)

Lieve, slaat gij mij met ijzer
rode wonden, bloedig rode
nieuwe lippen? Daar waar uwe
lippen lagen, vaak, zo vaak!
Weet ge van dit alles níets meer?
Is dan alles uit? Vaarwel,
maar wees uwe liefste trouwer
die mij opvolgt, als ik dood ben,
en vóórdat ge gaat en mij
op den grond hier sterven laat,
dek mij nog met mijne haren
de ogen toe, ik ben zo duiz'lig!
Alle bomen draaien rond
om mij heen en doen mij pijn.

DE KEIZER (*heft de handen op om haar aan te raken. Op dit ogenblik schudt de, haar ondergang nabije, zon de gehele woudzoom onder licht en roodachtige boomschaduwen. De keizer deinst terug, richt zich op, gaat langzaam, de ogen op haar gericht, van haar weg; zij ligt als dood*)

Dood! wat is voor deze wezens
dood? de zon is nog niet onder,
donker vlamt zij, schijnt te dreigen.
Moet ik haar hier zo zien liggen?
moeten mieren, torren, spinnen
over haar gezicht heenlopen
'wijl ik haar niet aanraak, ik!

die met tienmaal meerder kussen
heel haar lijf bedekt heb, als
al dit weefwerk harer kleedren
draden telt, hoe? moet ík haar
líggen laten, dat mijn hof,
mijn bedienden haar gezicht
voor mij raken met hun blikken?
Ik verdroeg het niet, ik zou mij
óp haar werpen haar te dekken!
Daar! een man die stammen sleept,
zware en ontschorste stammen.
Hier! hier is een rijker last.

(hij treedt in een lichting en wenkt)

Gij! kom hier! kom hierheen! hier!
'Schoon, waarmeê den man belonen?
op de goud- en zilver-munten
staat mijn beeld, toch heb ik geen!
Maar de haarband dien ik brak:
is de kroon al stuk, de delen
hier en ginds uiteenverspreid
zij zijn toch van goud altijd.

(hij bukt zich, raapt een paar stukken op en beziet ze:)

Zie, zolang ge nog een vorm had
waart ge veel, uw zuiver schijnen
kon de zwaarste, logste legers
leiden als aan toverlijnen.
Kroon, ge hoefdet slechts te blinken
slechts te dreigen met uw licht
nauwliks den geringsten dienstknecht
loont uw stof, den vorm ontwricht.

(korte stilte)

Tussendoor kan ik nog denken,
rustig denken - zonderling.

EEN ARM MAN (*in lompen, vastberaden jeugdig gezicht, houding klein en gebukt.*)

Heer wat riept ge dat ik doen moet?

DE KEIZER (*staat voor het lijk, afgewend*)

Deze dode...

DE MAN

Heer! een vrouw!

DE KEIZER

Vraag niet, neem haar weg!

DE MAN

Weg? Waarheen?

DE KEIZER

Mij gelijk! in 't woud.
Waar haar niemand ziet, waar ik
haar niet zien zal! later dan...
Hier is goud, loon voor uw moeite.

DE MAN (*als verstijfd*)

Dit? daarvoor? voor niets dan dat?

DE KEIZER

Niet genoeg? kom later weer.

DE MAN

Niet genoeg? het waar' genoeg
mij mijn leven af te kopen.
Heer, wie zijt gij? voor dit goud
stoot ik, op klaarlichten dag,
wien gij wilt, uw felsten vijand
neer, wijl hij aan tafel zit...
voor dit goud verkoopt u mijne
zuster hare beide dochters!

(hij richt zich hoog op, met uitgestrekte armen)

DE KEIZER

Later dan, als 't donker is
komt gij hier terug, begraaft haar;
in het donker delft ge 't graf,
maar zó dat ook niet een wezel
ervan weet of 't ooit zal vinden;
hoed u!

DE MAN

Zó zal ik het graven
dat ik zelf al morgen vroeg
niet de plek wéérvinden kan,
want met dit lichaam gelijk
werp ik in de donkre groeve
én mijn vader én mijn moeder,
en mijn jeugd, geheel bevuild
door de stank van bedelsoepen,
door de schoppen van het noodlot!

DE KEIZER

Ga nu, ga, maar waak ervoor
dat gij haar niet aanroert, niet
meer als nodig, haar te dragen,
Ik ervoer 't en achterna
stuurde twee ik dan die groeven
vlugger u een graf in 't zand
sneller nog en heimliker
dan gij deze zult begraven.

(hij wenkt hem haar aan te vatten; gaat op een boomstronk zitten; houdt de handen voor 't gelaat. De man sleept het beweegloze lijf in de bosjes. Lange stilte. De Keizer staat op en ziet rond)

Is zij weg, voor altijd weg?...
en de zonne schijnt nog steeds...
wel niet dag, niet helder dag,
veel meer nacht waarin nog zon is.
En ik deed het werklik? deed het?
Onze daden zijn de kindren
van een damp, uit roden rook
komen zij te-voor, een roes
knoopt, een roes ontbindt de strikken.
Mijne ziel heeft niet de kracht
blij te zijn om deze daad!
Deze daad, zij heeft geen afgrond
tussen haar en mij gemaakt,

en haar adem uit de lucht
heeft zij mij niet meê ontnomen,
níet haar macht diep uit mijn bloed!
Als ik haar niet eenmaal nog
zíen kan zal ik nooit geloven
dat ik mij uit vrijen wil
van haar losscheurde; nog éénmaal
dít zien, dít, wat juist een hand
toe kan dekken, van haar nek
't smalle stuk waar naar de schouder
toe het Leven zo trots-krachtig
en zo zácht, zo onbegríjplik
voortstuwt, slechts dit éne zien!
zíen en toch vrijwillig niet...
niet...aanraken, niet...maar waar?
Weg! hij droeg haar weg...mijn wil
werd mij zelf een wel van smart.
Maar daarginds, die groene ranken
zie ik, zie ik góed? zij beven!
vraag ik nog? en twijfel ik?
speur ik niet - daarachter - leven?

(Hij rukt de ranken, die den ingang van het hol bedekken vaneen. Een stokoude blinde komt, angstig, naar voren, met een dorre stok ver voor zich uit tastend. Hij heeft niets aan dan een oud, linnen hemd. De Keizer schrikt terug)

Hoe, hier ook een mens! Dit vochte
hol ruimte genoeg nog
voor een leven? is het dáártoe
opdat ik zal zien wat heet
héérser zijn, dat zelfs het woud
en de heerweg, ja het binnenst'
van een berg mij niets dan mensen
heden uitbraken? Heet dit
Keizer zijn: niet kunnen aadmen
zonder met de lucht een noodlot
in te slikken?

DE GRIJSAARD

Was het storm die mij de deur losrukte?
Wee, het is niet nacht!
Niet het zwakke licht der sterren
zijpelt neder op mijn handen...
Zware zonne! zwakke wind!

DE KEIZER (*voor zich*)

't Voorhoofd, de reusachtige
machteloze leden, in mij
is het alsof ik dit alles
eens al heb gezien! Wanneer?...
...Kinderdagen!...kinderdagen!...
Hier is ergens een geheim
en ik ben erin verstrikt,
schrikkelik verstrikt...

DE GRIJSAARD

Daar! het staat! het ademt jong!

(stilte)

Als een dier dat jong is!

(stilte)

'n Mens!

(hij beeft)

Heb ontferming! ik ben blind,
laat mij leven! leven! leven!

DE KEIZER

Oude man, ik doe u niets.
Zeg mij hoe ge heet.

DE GRIJSAARD

Laat mij leven, heb ontferming!

DE KEIZER

Voel maar, ik heb lege handen!
Zeg mij, wie ge zijt.

(lange stilte)

DE GRIJSAARD (*zijn handen aanvoelend*)

Ring!

DE KEIZER

Uw naam, zeg toch uw naam!

DE GRIJSAARD

Wat voor steen?

DE KEIZER

Een groene.

DE GRIJSAARD

Groene?
grote groene?

DE KEIZER

Zeg uw naam!

(hij grijpt hem vast, de grijsaard zwijgt. Op den achtergrond verzamelt zich de hofstoet. Zij geven hunne speren aan de jagers af. Op den achtergrond links wordt een purpere tent opgeslagen. Temidden der anderen staat de veroordeelde. Hij draagt een roodzijden kleed, waarover de mantel van den Keizer hangt. In de neerhangende hand heeft hij een korte staf, van zilver en goud.)

TARQUINIUS (*knielt*)

Heer! de allergenadigste
Keizerin laat door mij melden
dat zij zich teruggetrokken
heeft voor 't bad der keizerlike
kindren.

DE KEIZER (*beziet, zonder Tarquinius op te merken, den grijsaard; werpt een vluchtigen blik langs zijn hofstoet; alle buigen de knie*)

Kleden!

(men brengt purpere dekkleden en huiden, en legt ze in 't midden. De Keizer leidt den blinde

erheen en doet hem neerzitten. Hij zit als een kind, de voeten recht voor zich uit. De zachte kleden schijnen hem te verblijden. De Keizer treedt van hem weg.)

Groot-valkenier! ik heb hier dezen man
in 't keizerlike woud gevonden, wie
is hij? Kunt gij mij zeggen wie hij is?

(diepe stilte)

Wie, Opperkamerheer, is deze man?
Mij dunkt, ik zie hem heden niet voor 't eerst.

(stilte)

Opperpaleisprefekt! wie is die man?

(stilte)

Grootkanselier, wie is dat?

(stilte)

De officieren van mijn lijfwacht! Wie?

(stilte)

Gij, Tarquinius, zijt te jong
om mij voor te liegen, help mij!

TARQUINIUS (*bij den blinde bezig*)

Heer, hij draagt een ring van ijzer
om den hals gesmeed, een zware
ring met inschrift.

(De Keizer wenkt hem te lezen, diepe stilte. Hij leest)

Ik, Johannes de Pannoniër
was, vol drie-en-dertig dagen
Keizer in Byzantium -

(pauze. Diepe stilte)

ben geblind nu en verstoten
tot een aas voor wilde dieren
op bevel -

DE KEIZER (*zeer luid*)

Lees verder, Kaamraar!

TARQUINIUS

- op bevel van het hoog-heilge, hoogst
wijze, onverwinnelike, doorluchtigste
Kind -

(hij hokt)

DE KEIZER (*zeer luid*)

Kind...lees!

TARQUINIUS

Uw naam, o Heer!

(lange stilte)

DE KEIZER (*met sterke stem*)

Opperkaamraar! - hoe oud was ik, de Keizer,
toen dit geschiedde?

DE OPPERKAMERAAR (*knielend*)

Heer, drie jaar.

(lange stilte)

DE KEIZER (*met gebroken stem; alleen tot Tarquinius*)

Kaamraar, zie, dit was een Keizer!
Te betekenen is al'! wat
overblijft is stof en slijk.

(na lang nadenken)

Ja, de plaats waar ik nu sta
maakte mij onzegbaar rijk
en van 't levens-noodlot vol
is de ruimte, ver en nâ.
Van nog bontre avonturen
als in sprookjes is vervuld
deze wereld: grote mantel
die mijn schouderen omhult.
Overal is noodlot, alles
voegt zich fonkelend ineen,
onontwarbaar als de mazen
van mijn gouden pantserhemden.
Want het onderst zijn de vissers
en houthakkers, die in wouden,

aan de kust van duistre zeeën
aadmen en hun armlik leven
voor een hand vol goud, den eersten
die hun pad betreedt verkopen.
En dán zijn de vele steden...
en daarin zijn tal van dingen:
heerszucht, wijsheid, haat en lust,
veil het een voor 't andre, soms
't ene met het andre 't masker
ruilend en dan zo met dronkne
ogen uit het gans verkeerde
aanzicht ziende. En daarboven
zijn de koningen, het hoogste
ik: van dees opperste vrucht
valt een schijn terug op alles
en verlicht zo iedre laagre
rang; iedre: op den moordenaar
valt een straal, dagloners, slaven
en de ridders en de groten,
mij is alles nâ, ik moet het
licht in mij dragen voor hem
die blindgemaakt werd mijnentwege, want ik ben de Keizer!
Wonderbaarlik is mijn leven,
schrikkeliker opgetorend
dan de ontzaggelike bouwen,
mausolea, pyramiden
zoals koningen vóór mij
hebben opgericht. Ik kan
op het noodlot dezer mensen
tronen zo als zíj eens zaten
op gestapeld-dode stenen.
En zo schrikkelik bericht,
wie ik ben en wat ik moet,
heeft dit uur in mij gericht
want zijn stem riep op, een stoet
van gedaanten -

(de grijsaard wendt zich, in hevige onrust, zacht klagend geluid makend, naar den achtergrond)

TARQUINIUS

Heer, het komt, hij ruikt de spijzen
die zij achter 't kamp bereiden,
hij heeft honger.

DE KEIZER

Brengt dan eten!

(Drie bedienden komen, met gouden schotels. Op den eersten en tweeden slaat de grijsaard geen acht, maar toont een hevige begeerte in de richting van den derden. Tarquinius neemt dezen den schotel uit de hand, knielt voor den ouden man neer en reikt hem dien toe)

TARQUINIUS

Hij wil slechts van dezen schotel,
't is iets zoets.

(Tarquinius wil den schotel weer terug trekken; de grijsaard weent. Hij geeft hem weer)

DE GRIJSAARD ***(wenkt met de hand dat allen terugtreden moeten, verzekert zich ervan dat hij den schotel heeft, richt zich hóóg op en met de hand waaraan 's keizers ring, gebiedend uitgestrekt - de arm beeft - roept hij zwak)***

Ik ben de Keizer!

(Dan zet hij zich weer, als een kind, en eet)

DE KEIZER (*raakt hem zacht aan*)

Gij, gij hebt uit mijnen schotel
nu gegeten, kom, ik geef u
ook mijn bed, om in te slapen.

(De grijsaard knikt. De Keizer steunt hem, en voert hem in den tent. Het hof trekt zich op den linksen achtergrond terug. Men ziet ze tussen de bomen gelegerd eten. Rechts, achter, een wacht, heen en weer lopend. De zon staat nu in het open verschiet, zeer nabij de heuvelrand)

DE KEIZER (*uit de tent terugkerend, naast hem Tarquinius*)

Immer nog dezelfde zon!
't Gaat mij zoals eens den herder,
die, het hoofd in 't watervat,
meende weerlden te doorvliegen.

(hij zet zich op een stronk, links vooraan)

Ik ben opgewekt, mijn lieve,
meer dan 'k zeggen kan - hoe 't zij,
denk niet na!...Het is de nieuwe
admiraal die mij verblijdt.
Zie, een noodlot uit te vinden
is reeds schoon, maar noodlot zíjn,
dat is meer; uit werklikheid
dromen bouwen, streng gerechte
dromen en daarmeê de heuvels
hier, de vele, verre landen
tot beneên aan zee, bevolken,
en ze voor zich weiden zien
als de herder 't rustig rund -

(een kleine pauze)

't Huivringwekkende dat héén is
geeft het blijvende een eigen
leven, als een vreemde schoonheid
en verhoogt den gloed der dingen
als door ingezogen schaad'wen.

TARQUINIUS

De Keizerin!

(Hij springt terzij. Van uit den achtergrond is, met zachten tragen tred de heks naderbij getreden. Zij draagt het kleed der Keizerin; in den ondersten zoom daarvan zijn grote saphieren geweven. Over haar gelaat valt een dichte, gouden sluier. In de hand draagt zij een langgesteelde lelie)

DE KEIZER (*zonder op te staan*)

Dus komt gij
toch! Men heeft mij iets geboodschapt -

Maar gij komt, dus zijn de kindren
al gebaad nu, Helena.
Laat ons van de kindren spreken!
'Schoon, gij spreekt nooit van iets anders -
in de kamer, waar zij slapen,
woont de zon, de regenboog,
maan en mooie klare sterren,
alles hebt gij in die kamer,
niet? Mij dunkt, gij glimlacht niet!
Toch lacht gij zo licht: somtijds
ben ik bleek van toorn geworden
als ik zag hoe lícht u deze
glimlach was, als ik bedacht,
dat bedienden die u bloemen
brengen 't zelfde loon verwerven
als ik zelve...het was onrecht!
Nu begrijp ik 't. Boven alle
woorden uit begrijp ik 't nu:
wat een kind ge zijt, hoe gans
uit uzelf dit kinderlachen
vloeit. Ik ben zo blij, te denken,
dat...ik meen, dat gij het zijt,
die mij kindren brengt, ter wereld.
Mijne kindren, Helena...
als van uit een kleine bronne
opgespoeld, als saamgezocht
uit de jonge groene weiden,
broertjes, zusjes van gedachtloos
uit het nest geval'ne kleine
vogels zijn zij, Helena,
wijl zij uwe kindren zijn!
Hoe? geen antwoord? en de sluier
ook niet weg? Wij zijn alleen!

(de heks slaat den sluier op. De Keizer opspringend)

Heks! heks! heks! duivelsboeleerster!
staat gij immer weder op?

DE HEKS (*terwijl zij zich half terzijde wendt, als om hem weg te leiden*)

Kom, Byzantium! laat ons deze
herdersspelen nu vergeten
en weer bij elkander liggen
in den gouden palankijn,
waar de stangen van, uw vaadren,
Julius Caesar en de andren,
dragen

(De Keizer lacht. De heks, met uitgestrekte armen)

Ik kan niet léven
zonder u!

DE KEIZER

Ga wég van mij!

DE HEKS

Zeven jaren!

DE KEIZER

Droom en leugen!
Zeven dagen braken alles!

DE HEKS

Hóór naar mij!

DE KEIZER

Voorbij! voorbij!

DE HEKS

Nog geen uur! en uwe lippen
beven nog.

DE KEIZER

God heeft gericht!
Iedre schrede uwer schreden
tegen u! Uit alle kloven,
van den heerweg, uit de wouden,
uit de luchten, uit de aarde

sprongen englen, mij te redden!
Waar ik greep, ú dacht te speuren
deden zich in 't werklik leven
open mysterieuse deuren,
mij mijzelve weer te geven.

DE HEKS (*slingert hare gouden lelie op den grond, die meteen in slijk en walm vergaat*)

Toch hingt gij door zeven jaar
vastgetoverd aan dees' ogen
en verwikkeld in mijn haar!
Gans mij in u op te nemen
en met mij geheel de weerld;
heks dan! goed! en duivel gij!
kom, ons past hetzelfde leger!

DE KEIZER

Wilt gij dreigen? zie, ik stá hier!
Zie mij leven! zie mij lachen!
Deze vlamme geeft geen licht!
maar een grenzenloze zwaarte
legert zich in uw gezicht,
wangen zinken naar beneden
en de wondervolle leden
worden rimpelig, een waanzin
en ontzetting aan te zien.

DE HEKS (*ineenzinkend, als door onzichtbare vuisten gegrepen*)

Zonne! Zonne! - ze verstikt me!

(Zij sleept zich voort naar de struiken, schreit schel, en valt in donker op den grond. De zon is onder. De Keizer staat star, de ogen op de struiken gericht. Een onduidelike gestalte, als van een oud wijf, strompelt door het woud weg)

DE KEIZER

Grote God! dáár! houd haar! houd haar!
Wachters, kaamraars! daar! daar! daar!

TARQUINIUS

Grote Heer!

DE KEIZER

De wachters, daar!
...houden! grijpen!...

(lange pauze)

TARQUINIUS ***(terugkomend)***

Heer, de wachten
zwoeren: niemand ging voorbij
dan een rimpelig oud wijf,
zo een zeker die dor hout
raapt, of bessen zoekt.

DE KEIZER ***(hem vastgrijpend, met een verschrikkeliken blik:)***

Tarquinius!

(trekt hem tot zich, denkt na, zwijgt een poos, wenkt hem heen te gaan, knielt)

Heer, der onbevlekte zielen
schoonste erfgoed is een leven,
een ook is aan de verdwaalden,
en aan díe ook, Heer, gegeven,
die den duivel zich ontwonden
en den weg naar huis hervonden.

(gordijn)

Overbeck en Nietzsche
Door
T.J. de Boer.

Carl Albrecht Bernoulli, Franz Overbeck und Friedrich Nietzsche, Eine Freundschaft. I. Jena, Diederichs, 1908.

Bernoulli, een jonge zwitsersche dichter die wat belooft, blijkt hoog genoeg te staan om mannen als Overbeck en Nietzsche in hun onderlinge betrekkingen te begrijpen. Maar de kunst het zelfbegrepene overzichtelijk te groepeeren en anderen duidelijk te maken is nog niet de zijne en het pleit daarom voor zijn zelfkennis dat hij er zich in hoofdzaak toe bepaalt, de Overbeck-traditie weer te geven op een wijze die den lezer tot eigen oordeel in staat stelt. Of hij niet meer bedoelt? Dat zal ons het tweede deel leeren. Dit eerste is meer een verzameling dan een bewerking van materiaal. Het brengt ons allerlei nieuws, hoewel niet alles. De brieven van Nietzsche aan Overbeck moeten voorloopig nog onuitgegeven op de Bazelsche bibliotheek blijven liggen. Soms, bij het lezen van dit eerste deel, dacht ik dat de samensteller beter had gedaan met wat te wachten en ons dan alleen brieven en oorkonden te geven, ingeleid door Overbecks studie over Nietzsche en verder van een kommentaar voorzien. Afgezien echter van wat het tweede dèel nog voor goeds kan brengen is er in dit eerste reeds stof genoeg om er een dankbaar gebruik van te maken. Om Nietzsche's persoonlijkheid vooral is het ons te doen. Maar meer nog uit wat Bernoulli weglaat of moet weglaten dan uit wat hij meedeelt zien we dat de

tijd er nog niet is voor een biografie, onafhankelijk van de eerbiedwaardige maar niet altijd vertrouwenwekkende voorstelling die uit Weimar komt. Er moet nog veel meer, van verschillende zijden, worden gedaan tot beter begrip van Nietzsche's polyfone natuur.

I

Die wirkliche Grösse ist ein Mysterium: het is een woord van Jacob Burckhardt, den ouderen ambtgenoot en vriend van Overbeck en Nietzsche. De laatste had van dit mysterieuze meer dan Overbeck, misschien ook meer dan Burckhardt. Beide waren ze geleerden, beide historici zonder toekomstgeloof en zonder dadendrang. Hun leven lang zijn ze echter Nietzsche vriendschappelijk gezind geweest, en deze heeft dat gewaardeerd, heeft tot op zekere hoogte hun wetenschappelijke verdiensten erkend, maar heeft ze ook als modellen gebruikt, wanneer hij zijn heftigste satiren schrijft op de wetenschap der geleerden. De vrienden merkten dat, beter dan iemand anders natuurlijk, en ze wreekten zich, Burckhardt met een ironischen lach, Overbeck met bewondering van Nietzsche's kunst en vriendelijke zorg voor zijn persoon. Het is wel eigenaardig dat deze geleerde theoloog van alle oudere vrienden hem het trouwst heeft gediend. Gediend ook met de scherpste kritiek. Want hierdoor hebben we een bewijs te meer, dat vriendschap en waardeering niet onafscheidelijk zijn van blind geloof in den *Uebermensch.* Een bewijs dat er tusschen menschen andere banden bestaan, dan die waarvan hun filosofie droomt.

Het schijnt wel een bizonder groote tegenstelling: de Antichrist en professorenhater tegenover zijn bescheiden collega van de theologische faculteit. Maar Overbeck was ook een zonderling theoloog. Hij was het *invita Minerva.* In theorie de radikaalste van alle, maar de praktijk aan anderen overlatend. Hij had eenige verwantschap met de Lagarde, maar zonder diens paradoxie en beleedigende scherpte van uitdrukking. Hij was veel meer een man van taktvolle eerlijkheid en beminnelijke openheid. Zelfs ouderen vonden het natuurlijk hem hun geheimen toe te vertrouwen: hij begreep en zweeg. En hij kende geen eerzucht. Hij genoot van poëzie en van

Wagners muziek. Maar ook in de wetenschap was hij meer receptief dan produktief. Hij was een uiterst conscientieus geleerde, die het versmaadde zijn fantasie te hulp te roepen, om van een historisch landschap een levendige voorstelling te geven en een karakteristiek van historische personen alsof hij intiem met hen had verkeerd. Alles te zamen een fijne beminnelijke geest, die eigen grenzen kende en toch gelukkig was.

Toen hij privaat-docent te Jena was en zijn collega's op een Shakespeare-avond Julius Caesar met verdeelde rollen zouden lezen, werd hem de rol van Cassius toebedeeld. Een blik op zijn portret, in de uitgave van Bernoulli, is voldoende om ons de reden daarvan te doen inzien. Men denkt daarbij onmiddelijk aan Caesar's woorden:

> Let me have men about me that are fat;
> Sleek-headed men, and such as sleep o'nights:
> Yond Cassius has a lean and hungry look;
> He thinks too much: such men are dangerous.

En men zou een toespeling op zijn kritisch-historisch werken kunnen vinden in wat hij tot Brutus zegt:

> I, your glass,
> Will modestly discover to yourself
> That of yourself which you yet know not of.

Zoo heeft hij zijn taak als kerkhistoricus opgevat: met de strengste objectiviteit een beeld te geven van het verleden, geen van zich zelf onbewuste traditie, maar kritische waarheid.

Men zegt dat Nietzsche, in zijn tweede *Unzeitgemässe Betrachtung*, voor den kritischen historicus zijn vriend Overbeck als model heeft gebruikt. Nietzsche onderscheidt daarin drie soorten van geschiedenis: de monumentale, de antiquarische en de kritische. De handelende mensch heeft de monumentale geschiedenis noodig als voorbeeld tot léering of troost. Zoo vinden wij haar bij Polybius, bij Schiller. Het is de geschiedenis van en voor groote menschen, die het verleden gebruiken voor zoover zij er behoefte aan hebben. Wie echter gaarne bij 't oude, eerbiedwaardige blijft, doet aan antiquarische historie. Het verleden is een deel van zijn eigen leven, dat

hij daarom zorgvuldig tracht te bewaren. Met dit gevoel stond Goethe voor het standbeeld van Erwin von Steinbach, toen hij de middeneeuwsche duitsche ziel ontdekte. Beide beschouwingswijzen hebben haar verdienste, maar ook haar gevaren doordat ze, het verleden idealizeerend, nieuw leven verstikken. Daarom is er een derde soort geschiedenis noodig, de kritische. In onzen tijd meer dan ooit. Ook deze heeft in de eerste plaats het leven te dienen, het leven namelijk van hen die lijden onder den druk van het oude en behoefte hebben aan bevrijding. Er moet met het verleden worden gebroken. Het verleden moet op de pijnbank van het kritisch onderzoek en veroordeeld worden. Elk verleden is waard veroordeeld te worden, daarin heeft Mephisto gelijk. Gewoonlijk nu heeft het leven de goede eigenschap van te kunnen vergeten, maar soms, als het niet vergeten kan, is kritiek, is revolutie noodig. Dan wordt het verleden kritisch beschouwd, dan wordt de bijl aan den wortel gelegd, dan stapt men wreed over alle piëteit heen. Het is een gevaarlijk werk: want wij zijn nu eenmaal afstammelingen en erfgenamen van vroegere geslachten en we kunnen ons daarvan niet geheel losmaken. Kunstmatig geven we aan ons zelf een nieuw verleden, als wij breken met het oude; een tweede natuur, maar die meestal zwakker is dan de eerste. Er is slechts één troost: dat nl. ook onze sterkere oude natuur eens een nieuwe is geweest.

Tot zoover Nietzsche met zijn kritische antithese. Overbeck zal er zichzelf maar gedeeltelijk in hebben herkend. Hij was de rustige toeschouwer, die van alle dingen de eigen waarde erkende, die in elk geval, wanneer hij het verleden beoordeelde, niet onbepaald veroordeelde. Maar we moeten dat modelzijn niet te ernstig opvatten. Nietzsche is, al vergelijkt hij zich met zijn vrienden, altijd zijn eigen model. Onder den kritischen historicus verstaat hij ook zich zelf. Als reformator van de moderne kultuur wil hij een nieuwe waardeering der dingen plaatsen tegenover de oude en de weg daartoe is de kritiek van het verleden, die hij zoo scherp mogelijk wil. Maar hij voelt ook van het begin af, dat hij daarbij zich zelf in het leven snijdt. Zijn hand trilt bij de operatie, omdat hij ondertusschen nog het voor en tegen overweegt. Het accent van zijn machtspreuken verraadt eigen twijfel en zwakheid. Nooit

heeft hij daarom die mannelijke houding gevonden, die de moed van eigen daad of eigen schuld bepaalt. Uit zijn eigen werken en uit de biografie van de zuster liet zich dit alles vermoeden, maar uit de mededeelingen van Overbeck en zijn vrouw zien we 't duidelijker worden. We zien daar, hoe hij in de worsteling met eigen zwakheid het ideaal van den sterken mensch schept.

II

In 1859, te Leipzig waar hij juist zijn studie voltooid had, sloot Overbeck vriendschap met den drie jaar ouderen privaatdocent Heinrich von Treitschke, den lateren konservatiefchristelijken geschiedschrijver. Treitschke was toen reeds gewonnen voor de idee van een duitsche eenheid onder leiding van Pruisen. Evenals hij was Overbeck protestantsch en anti-Oostenrijksch gezind. In de brieven van den laatste, die Bernoulli ons meedeelt, hooren we, wat het politieke betreft, een echo van Treitschke's ideën. Maar we vernemen er meer, langzamerhand ook het verschil van ontwikkeling tusschen die twee. Ik bepaal me hier tot Overbeck. Deze ging steeds verder in de richting, waarin hij zich aanvankelijk met Treitschke een, ja als zijn leerling beschouwde, de richting van de kritische historie, zonder daarbij te letten op de belangen van troon en altaar, en zonder dat hij het pathos van den redenaar te hulp riep. Hoewel theoloog had hij vrede met het feit dat de moderne beschaving geen kerkelijke is en dat het Christendom niet meer uitsluitend den nieuweren tijd beheerscht.

Toen Treitschke in Berlijn en Overbeck te Bazel was, werd de verhouding tusschen die twee allengs anders. Treitschke had den vriend gevraagd om medewerking aan de *Preussische Jahrbücher.* Hij bedankte, schreef alleen in geleerde vaktijdschriften, maar was zoo naief, in zijn plaats den jongen collega en vriend Nietzsche aan te bevelen. 't Was in 1871, toen deze bezig was met de *Geburt der Tragödie.* Men denke zich Nietzsche in de *Preussische Jahrbücher!* Overbeck had hem warm aanbevolen en heeft hem, in zijn brieven aan Treitschke, steeds verdedigd. Men kan zeggen dat de vriendschap met Nietzsche hem die van Treitschke heeft gekost. Het is goed

dit vast te stellen, omdat van zekere zijde wordt geinsinueerd dat zijn verhouding tot Nietzsche nooit bizonder innig is geweest. Juist naarmate hij zich inleeft in de gedachtensfeer van den jongeren, verwijdert hij zich van den ouderen vriend. Zij verstaan elkaar niet meer. Wat Treitschke vreugde over een gezonde en krachtige ontwikkeling van het staatsleven vindt, noemt men in Bazel een ijdele of barbaarsche machtsroes. Wat volgens Treitschke onvruchtbare klachten uit een akademischen pruilhoek zijn, 't zijn volgens de vrienden te Bazel roepstemmen van den profeet tot een hoogere kultuur die meer waard is dan politieke macht.

De laatste brief van Overbeck aan Treitschke, dien Bernoulli hier laat afdrukken, is van 19 Dec. 1880. Het was de tijd van het aangroeiende anti-semitisme in Duitschland, en Treitschke had over deze kwestie een brochure geschreven, die de ergernis van zijn vriend wekte. Een hartelijk *dissentio* drukt hier het gevoel van de verwijdering uit. Maar 't is niet alleen het joodsche probleem dat de vrienden scheidt. Er is een antithese, die door Overbeck tot de scherpste uitdrukking wordt gebracht. Als merkwaardig dokument voor de kultuurgeschiedenis neem ik hier een gedeelte over uit dezen brief, merkwaardig vooral omdat de schrijver professor in de christelijke theologie was:

> ‘Peinlicher noch und, um ganz offen zu reden, da ich es einmal tue, abstossender ist mir ein anderer Ton, der aus Deinen letzten Veröffentlichungen immer unverzagter herausklingt, ich meine den ‘christlichen’. Hier nun zunächst kein Missverständnis. Ich meine nicht ein persönliches Gefühl, welches ich bei jedermann im höchsten Grade achte, der es besitzt, und es mir also bei Dir als meinem Freunde, wenn es Dir gekommen ist, anzutasten nicht in den Sinn kommt. Ich meine den öffentlichen Gebrauch, den Du im politischen Streit von diesem Gefühl machst, und in welchem ich Dir immer mehr die alte, bei Dir mir immer besonders werte Scheu verloren gehen sehe, Fragen der Religion in den Streit der Politik hineinzuziehen. Nur gegen diesen Verlust drücke ich meinen Widerwillen aus, weil ich allerdings für diesen Respekt nicht habe, und insbesondere auch der Meinung bin, ein Mann mit Deiner Vergangenheit setze sich bei Deiner heutigen Redeweise der Frage aus, welchen Beruf er habe, mit seinem Christentum so herauszutreten. Denn so leicht wird es doch damit immerhin nicht zu nehmen sein, dass man eines Tages so tun dürfte und

wäre doch sonst, für das Publikum wenigstens, in allen Stücken der alte Adam, wobei sich das Christentum wie ein politisches Expediens neben anderen ausnimmt. Entschuldige meine Grobheit, es handelt sich hier um einen Punkt, bei welchem ich keinen Spass verstehe und, wenn Du willst, -unverträglich bin. Ich habe in meinem Leben Veranlasssung gehabt, mir alle Vermischung radikaler kirchlichen Tendenzen mit politischen vom Leibe zu halten, und habe so getan, ganz gewiss nicht weil ich an konservativer Mengerei derart grösseren Gefallen hätte. So empfinde ich, und so lerne ich aus der Geschichte, dass, wenn es *einen* Punkt gibt, an welchem man inne wird, dass das Christentum etwas in der Menschheit verrenkt hat, dieser in allen Verbindungen zu finden ist, die das Christentum mit der Politik eingegangen ist, wie ich denn auch gar nicht zweifle, dass hier der Punkt ist, an welchem es noch einmal allgemeiner Geringschätzung erliegen wird, wenn mit ihm dieser Bereich nicht noch sauber zu halten ist. ..... Meine eheliche Mitheidin lässt Dich und die Deinen herzlichst grüssen. In allen Fährlichkeiten des Lebens, auch den ìnneren, in treuer Erinnerung der Deine
FR. OVERBECK.

Men vergeve het lange citaat! Het is karakteristiek voor den schrijver. En het verwondert ons nu niet meer, dat hij zulk een trouw vriend van Nietzsche kon zijn.

III

Ik denk dat Nietzsche, toen hij den ‘guten Europäer’ zijn ideaal noemde, zijn vriend wel zal hebben benijd om diens kosmopolitischen stamboom. Grootvader Overbeck was als koopman uit Frankfort naar Engeland gegaan en had zich daar gevestigd. De vader, in Engeland genaturalizeerd, trouwde een fransche katholieke en ging te Petersburg wonen. Daar is onze Franz O. geboren en hij is te Parijs op school geweest. Eerst in zijn twaalfde jaar verhuisde de familie naar Dresden. Hij sprak toen engelsch, russisch en fransch, nog geen duitsch. Met het laatste heeft hij altijd moeite gehad en zijn duitsche stijl - men vergelijke het bovenstaande citaat - is verre van onberispelijk. Hij is geen stijlkunstenaar zooals Nietzsche, die weinig fransch verstond en het nog minder sprak -

mevr. Overbeck heeft veel voor hem vertaald - maar die er de eigenaardigheden van opmerkte en in zijn eigen duitschen stijl navolgde.

Overbeck was zeven jaar ouder dan Nietzsche en had reeds eenige jaren geprivatiseerd te Leipzig en te Jena, toen hij als collega te Bazel kennis met hem maakte en spoedig vriendschap sloot. Het was in 1870. De barometer stond daar toen op liberale wind. Men had een stedelijke universiteit waaraan elk patriciër graag een neef als professor zag. Maar nu haalde men jong kritisch bloed uit Duitschland: na Nietzsche Overbeck. De bedoeling was in hem een voorvechter te hebben van de modern-theologische beweging, doch het bleek een vergissing: want de jonge professor was niets dan een geleerde.

Vijf jaar - O. was nog ongetrouwd - hebben de beide vrienden in 't zelfde huis gewoond. De vriendschap is dus wel beproefd en de herinneringen aan dien tijd hebben groote waarde. Aan de goede verstandhouding kan geen twijfel zijn. Overbeck heeft een scherp verstand, een zeer verfijnde receptiviteit, daarom behoefte aan een man die machtig voelt en sterk begeert. En die man spreekt tot hem in het nieuw en krachtig geluid van Nietzsche. Dien vereert hij als zijn meerdere, maar hij voelt zich in staat hem te volgen. Hij heeft hem niet altijd begrepen, heeft later eenige teleurstelling zelfs niet verborgen, maar ten slotte toch dankbaar erkend dat de omgang met Nietzsche het grootste was, dat het leven hem gaf.

Nietzsche moest heerschen. Aan kleiner en minder bescheiden geesten dan Overbeck liet hij dit ook blijken. Een derde in hun vriendschapsbond te Bazel was de privaat-docent in de filosofie Dr. Romundt, een studievriend van Rohde en Nietzsche. Hij was transcendentaal idealist en dacht zelfs een oogenblik aan overgang tot het Katholicisme, wat hem geduchte tegenwerking en minachting van Nietzsche bezorgde. Deze nam de dingen gewoonlijk veel te tragisch en als tegen zijn persoon gericht. Soms echter, later meestal, vond hij den lichteren toon. Zóo in een brief aan zijn vriend Rohde: ik vermoed ten minste dat daar met de sterretjes vriend Romundt is bedoeld.

> ‘Nur der gute treffliche * * * macht uns einige Sorge, er wird zum unerfreulichen Mystiker. Klarheit war nie seine Sache, Welterfahrung auch nicht; jetzt bildet sich ein wunderlicher Hass

> gegen die Cultur überhaupt in ihm aus, - nun wie gesagt, wir (Overbeck und ich) sorgen uns etwas. Er grübelt in unheimlicher Weise über den Anfang der Empfindung, synthetische Einheit der Apperception - dafür behüte uns unser Heiland Jesus Christ.'

Nietzsche is hier nog niet geheel zonder humor en niet geheel de vernietiger van de moderne kultuur. Overbeck, die hem in dezen tijd dagelijks zag, getuigt dat hij vroolijk kon zijn en schertsen zonder bitterheid. Maar met zijn gezondheid ging het slecht en zijn beroep begon hem meer en meer te drukken. Hij vond weinig gehoor: het was soms dicht bij de grens van het meervoud. Roerend is wat Bernoulli ons hier uit de aanteekeningen van von Scheffler meedeelt. Omdat het hem zoo goed karakteriseert neem ik het over.

> '...einmal hat er mir allein seinen Vortrag gehalten!!...Der Professor wartete schon in dem Hörsaale! Ich war höchst betroffen, ihn so zu sehen, und gefasst auf eine empfindliche Bemerkung. Statt dessen wurde ich mit der grössten Freundlichkeit, ja mit einer mir an ihm ganz neuen Heiterkeit empfangen. Er reichte mir lächelnd die Hand und schwang sich dann elastischer denn je zum Katheder hinauf: Er habe es geahnt, dass wir heute nicht unserer drei sein würden. Darum wollte er auch nicht mit seinem gewohnten Vortrage fortfahren, sondern mir ein philosophisches Intermezzo bieten. 'Etwas' - er zog ein Manuskript aus der Brusttasche und zauderte ein wenig mit der Stimme - 'etwas, das ich Frau Wagner einmal vorgelesen!'.....
> Nietzsche gab eine Art Einleitung zur platonischen Philosophie. Er liess die sogenannten Vorplatoniker in einer Reihe fesselnder Gestalten an meinem inneren Auge vorüberziehen. Da er sie zugleich redend einführte, las er langsam, um ihre gedankentiefen Sätze um so eindringlicher in mein Gemüt zu senken. Wie eine schimmernde Wolke (und Nietzsche selbst gebrauchte so gern das Bild der Wolken!) wälzte sich das gross und prächtig dahin. Aber eines jener erhabenen Gebilde löste sich mit deutlicheren Umrissen aus jenem zerfliessenden Gewoge. Hier überkam auch die Stimme des Lesenden ein leichtes Beben, hier sprach sich ein innerster Anteil an seinem Stoffe aus: Heraklit!! Es wird mir unvergesslich bleiben, wie Nietzsche ihn charakterisierte.....
> Mich aber überläuft stets ein Schauer der Ehrfurcht, wenn ich an den ergreifenden Schluss der Vorlesung denke. Worte Heraklits! Sie fassten nach Nietzsche den innersten Beweggrund des Denkens und Trachtens des jonischen Philosophen (und seines

eigenen?) zusammen. Er holte Atem, um den Satz auszusprechen. Voll ertönte dann dieser in dem Wohlklang des griechischen Urtextes. Tonloser und doch verständlich in Deutsch. Nietzsche faltete dabei die Blätter seines Manuskripts zusammen: 'Ich suchte mich selbst!! Das Rauschen des Rheins war wieder allein nur hörbar, als wir beide einige Augenblicke ergriffen schwiegen.'

IV

Overbeck zag in hem den sterkere, die geheel zich zelf moest zijn om zijn kultuurmissie te vervullen, den vrijen geest die een boodschap had aan de menschheid. Hij en andere vrienden hebben er mede voor gezorgd dat Nietzsche, na zijn professoraat te hebben opgegeven, zich aan eigen werk kon wijden. Dat dit niet geheel aan de verwachtingen van de vrienden beantwoordde - het blijkt uit Bernoulli's publikatie - toont op nieuw hoe weinig zelfs de intiemsten elkander verstaan.

De aforistische werken van Nietzsche's tweede periode, waardoor hij vele oudere vrienden van zich vervreemde, waren juist Overbeck het meest sympathiek. Hier geen troebele hartstocht, geen pathetische voordracht, geen stormloop op het menschelijk gemoed. Alles scheen hier koel en helder gedacht. Zoo scheen het Overbeck en zoo schijnt het sommigen tegenwoordig nog. Ten onrechte. Zooals Nietzsche vroeger en later zijn passie overschreeuwde, zoo heeft hij ze in dezen tijd met geweld onderdrukt. Er is iets krampachtigs in zijn houding van deze jaren, die door Burckhardt, maar ironisch, *souverän* wordt genoemd. Hij is rustig, maar onder den invloed van het gif, dat hij zich zelf toedient.

Overbeck en zijn vrouw, die wedijveren in bewondering en liefdevolle zorg voor Nietzsche's persoonlijkheid, noemen dat wat hun in den vriend niet bevalt eerzucht. Anderen noemen het grootheidswaan. Ik zal me hier niet begeven op psychiatrisch gebied. Ik geloof nog altijd dat Möbius, bij zijn behandeling van het geval-Nietzsche, ongelukkig is geweest en dat zijn werk herziening eischt, indien er ten minste materiaal is dat ze mogelijk maakt. Houden we ons nu aan de eerzucht. Als Overbeck en zijn vrouw over Nietzsche's eerzucht spreken, doen ze dat alsof dit een eenvoudig en bekend verschijnsel ware. Zij zelf bezitten

de deugd der bescheidenheid en kunnen eigenlijk over eerzucht niet oordeelen. Wij weten dat alle menschelijk kunnen zijn grenzen heeft. Wie nu nooit met zijn willen die grenzen overschrijdt, zal zeker geen ongelukken begaan: maar of hij geluk zal vinden is twijfelachtig en of hij anderen gelukkig zal maken is meer dan onzeker. Eerzucht, die iets wil bereiken, die tot groote daden aanspoort, is daarom op zich zelf niet af te keuren. Het is slechts de vraag waarop die eerzucht zich richt. Welnu, Nietzsche's bedoeling was goed, al heeft hij zijn krachten overschat. Zijn eerzucht stoot ons eerst af, wanneer ze in persoonlijke ijdelheid overgaat, wanneer ze niet tot daad, maar tot onvruchtbare zelfbespiegeling leidt, wanneer de held als martelaar pozeert. En dat laatste doet hij soms. We wisten het reeds en uit Bernoulli's publicatie blijkt het nog duidelijker.

De stemming van den asketischen heilige, den martelaar van zich zelf, vinden we reeds in het Dagboek van Nietzsche. Toen hij als student te Leipzig Schopenhauer leerde kennen, begon hij al met nuttelooze aanklachten tegen zich zelf te richten. Zelfkennis was bij hem verbonden met zelfkastijding. Zelfs aan den lijve strafte hij zich door, opzettelijk en met een asketisch doel, veertien dagen lang slechts vier uur te slapen. In 1880 schreef hij aan zijn moederlijke vriendin Malvida von Meysenbug: '...wir hoffen für die Menschheit und bringen uns selber als bescheidenes Opfer, nicht wahr?' Dat idee, offer te zijn en te moeten zijn, heeft hem veel geplaagd. Offer van de omstandigheden en van de laagheid der menschen. Indien er bij hem van grootheidswaan sprake kan zijn, zal men dien wel uit vervolgingswaan hebben af te leiden.

Het gevoel een offer te zijn heeft hij nooit zoo sterk uitgedrukt als in brieven aan mevr. Overbeck, hier voor 't eerst door Bernoulli uitgegeven. Het was na de geschiedenis met Lou Salomé, nu mevr. Andreas, in 1882. Tegenover deze Finsche dame heeft de bijna veertigjarige filosoof zich met al de idealistische naiveteit van een nog geen twintigjarige gedragen. Zijn platonisch geluk duurde geen half jaar, de scheiding was vooral het werk van zijn zuster en toen alles afgeloopen was, beschouwde hij zich zelf als het reine offerlam. Dat hij, in plaats van het dood verleden te begraven er een jaar mee rondsleepte tot zijn schoonste herin-

neringen bedorven waren, dit is hem door mevr. Overbeck kwalijk genomen. Zij kon die zwakheid niet verdragen in een man, dien ze lang als een held van den geest had vereerd en drukt dat ook zoo sterk mogelijk uit:

> ‘Manche Frau mag es nun einmal nicht leiden, dass der Mann Opfer ist, und gar Zarathustra der Mächtige, dessen Stärke über allem Menschlichen steht, wollte hier Opfer sein.’

Het oordeel van een man zou hier zachter luiden dan dat van de vrouw. Nietzsche had, zoo meende hij, een profetische roeping ontvangen en als eerste discipel Lou Salomé. De teleurstelling was groot. Maar zoowel het geluk als het lijden van die dagen hebben hem een zoon geschonken, zijn zoon Zarathustra. Kritische geleerden als Overbeck zijn niet de meest geschikten om zulk een werk te verstaan. Daarvoor zijn ervaringen noodig als waaraan Verwey eens uiting heeft gegeven in deze woorden:

> Want dit is wetenschap van wie veel leden,
> Wijsheid, waar weingen worden heengeleid,
> Dan die altijd langs duistre trappen treden
> En proeven 't brood der bitterheid.

Het werk van Bernoulli, uit welks eerste deel ik hier enkele grepen deed, is uit den aard der zaak polemisch, gericht tegen de overschatting van Nietzsche als mode-filozoof. Als zoodanig is het een kritische aanvulling van de monumentale geschiedenis die de zuster van zijn leven schreef. Kritisch maar toch vol pieteit in den filozofischen zin dien Aristoteles ten opzichte van zijn leermeester Plato deed schrijven: indien ons de keus gelaten is tusschen de waarheid en een mensch, zoo gebiedt de pieteit, de waarheid het hoogst te eeren.

De Zang van den Wordende
naar het Spaansch
Door
Albert Verwey.

O mijn vrienden die mijn jeugd-tijd begeleidde, hebt gij dan nooit meer nagedacht over wat ons vereenigde?

Gij kleine knaap wien het leven zoo lief was, - die uw zwarte oogen den dag lang deedt fonkelen, en 's avonds onder het lamplicht, - die de vrouwen verwarde met het raadsel van een hartstocht die een-en-al spot leek, - wist ge niet, o wist ge niet, aldoor, en zonder lust om het te loochenen, dat ik u een ernst bracht waar uw spot stil voor werd en uw hartstocht verkoelde, en een blijdschap, witter gloeiend dan beide?

Als wij 's avonds zaten voor uw hooge venster en spraken van de vreugde iets schoons te doen, was het dan niet of de stad, of uw geheele leven, verzwolgen lag in de laagte en nevel, terwijl vóór u, in een hooge helderheid, de vruchtboomen bloeiden die straks dragen zouden, wachtend dat er uw hand naar greep?

Hoe zijt gij gedaald waar de gasbrand gloeide in het stratensmeur! Hoe zijn uw voeten gegleden in het slik op het asfalt!

Als een vleezen bloem stond zij op den steeghoek onder de straatlantaarn, en die in heur haar waren *papieren* rozen; maar de bloedstroom sprong in uw lijf dat er vonken spatten voor uw oogen, en verdronken laagt ge, omkneld door twee armen, in het doorvlamde zwart van uw ondergang.

Wat baatte het u, dat ge uw spot tegen uzelf wendde: uw eigen hekels werden de braadvorken die u wentelden: uw eigen Euvelen stieten grimasseerende u te roosteren in uw hellevuur.

Blonde gelukkige die in tonen leefde. Zij zwollen op me aan uit den hoek waar uw vleugel stond. Ze omspoelden me: zang van uw ziel die rees uit dat donker. Wieken bedeelden zij mijne die geruischloos rees.

Maar ook was in u het onverschillige water. De plas die maar spiegelde en niet bewogen werd. De poel die verdofte van te lang stil staan.

Wij traden de stad uit op avondpaden. Het vijfstarrige beeld fonkelde. En gij treurde aan mijn oor over ouders die gij niet liefhadt, over lauwe vrienden, over het tijdelijke van al uw vreugde. Of het goed of kwaad heette, leven was leven, en het eene te leven of het andere, wat bracht het dan eindelijke walging van zoetigheid, dan ervaring die bitter was. Bittere ervaring was dikwijls de begeerlijkste.

Zoover als die sterren, zei ik, die schoon zijn, - zoo ver staan van mij mijn schoone begeerten. Levenslang zal ik gaan, wetende ze niet te bereiken, maar altijd zal hun licht over en voor mij zijn, altijd, en levenslang zal ik het najagen.

Waarheen reisde ge? Hebben de zaken u bevredigd? Een vrouw naamt ge, kinderen verwekte ge, en ge verkocht uw tijd voor wat voedsel en weelde: droge, doode uren wijst de klok van uw dienst-vertrek: droge doode diensten bewijst ge, opdat ge zijn moogt wat ge niet waard te wezen vindt.

Zal ik u ook oproepen, meisje dat mij liefhad? Kort was de straal van mijn glimlach op uw teere haren, - een twijfellicht. Maar nu woont ge in de gewichtigheid van uw huwelijk en huiszorg en maar zelden als ge wakker ligt van kleine beslommering blinkt een manestraal door het venster u als een verre groet.

Komt nu een grootere, zwaar, als op wolken, en denkt zich een god te zijn? Maar in troosteloos duister laafde mijn lied dien god.

Was er dan niet één ding, vrienden, dat ons vereenigde? - Ernst van mijn hart, blijdschap van mijn ziel, schoone begeerten, mijn glimlach en mijn lied! - Deze waren het, deze die één zijn.

En nu gij, krachtige geesten, brandende gemoederen, scherpe verstanden, teergevoeligen van zin en zenuw, - wat zijt gij zonder dit ééne.

Want wel zegt gij dat ik veranderd ben, en zoo maakt ge *mijn* schuld dat dit ééne u verloren ging. Maar niet eens, maar zes, zeven maal ben ik veranderd en altijd was in mij dat ééne dat gij niet herkennen woudt.

Zes, zeven maal ben ik veranderd, en dat ééne dat bleef was niet ik, maar het blijvende. Zes, zeven maal heeft het blijvende u willen vereenigen en gij hebt het niet herkend.

Maar zes, zeven maal moge ik weer anders veranderen en u aanlokken; zes, zeven maal moge ik nog worden opdat gij zult zijn...

Sociale Hygiëne

Het onderwijs in de Bedrijfshygiëne, door L. Heyermans, Arts, bij W, L. en J. Brusse.
Beroepsziekten, besproken bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1908 in de Tweede Kamer.
De 'Gewerbehygiëne' op het XIVde Internationale Congres voor Hygiëne en Demographie (Sept. 1907) te Berlijn.
Internationale Übersicht über Gewerbehygiëne. Nach den Berichten der Gewerbeinspectionen der Kulturländer bearbeitet von Dr. E.J. Neisser. Verlag Gutenberg.

Een volk, dat zich in ontwikkeling bevindt, heeft een open oog voor alles wat de gezondheid kan bevorderen, want gezondheid beteekent levensvreugde en kracht. Zoo moet ook de vernieuwing onzer maatschappij door de verhefting der arbeidersklasse tot betere levensvoorwaarden, gepaard gaan met een krachtige belangstelling voor de gezondheidstoestanden onder de arbeiders. Inderdaad is dit het geval. Onder invloed der sociale beweging is een levenskrachtige sociale hygiëne ontstaan. Herhaaldelijk worden de gezondheidsgevaren opgespoord en bestudeerd, wordt tevens aangewezen door welke middelen ze te keeren zijn. Voor allerlei hygiënische maatregelen in school, woning en fabriek zijn bewegingen gaande, die reeds op aanvankelijke resultaten kunnen wijzen.

Toch is de sociale hygiëne pas in haar begin en ligt er nog een breed arbeidsveld voor haar open, een arbeidsveld dat te gelijkertijd ook een gevechtsterrein is, omdat nu eenmaal elke lotsverbetering voor de arbeiders en elke vernieuwing onzer samenleving hardnekkig moet worden veroverd.

Over gebeurtenissen op dat arbeidsveld en dat gevechtsterrein, die een algemeener belangstelling verdienen of behoeven dan in vakkringen alleen, stel ik mij voor van tijd tot tijd in ‘De Beweging’ te schrijven.

* * *

Wat is onder sociale hygiëne te verstaan? De hygiëne wordt sedert Pettenkofer en zijn school een wetenschap genoemd. Doch reeds vóór Pettenkofer bestond zij, en was zij de samenvatting van allerlei maatregelen om de gezondheid te bevorderen en ziekten te voorkomen. Gezondheidsleer heet ze dan ook.

Wetenschap werd de hygiëne door het systematisch en nauwkeurig onderzoek van alle invloeden die op het welzijn van het menschelijk organisme inwerken. De juiste kennis van die invloeden zou het mogelijk maken om de gezondheidsvoorschriften naar hunne doelmatigheid rationeel te beoordeelen en te verbeteren. Ongetwijfeld is op dit gebied reeds veel verricht. Bovendien kan door een wetenschappelijke beoefening der hygiëne, het toepassen van allerlei gezondheidsmaatregelen naar wetenschappelijke methodes en onder controle van physische, chemische of bacteriologische proeven geschieden.

Is nu de sociale hygiëne een andere of nieuwe wetenschap? Het behoeft geen lang betoog dat dit formeel niet het geval is. Onderwerp en methode zijn onveranderd dezelfde gebleven. Het woord sociale hygiëne beduidt minder een wetenschap dan wel een beweging. Feitelijk wil het niet anders zeggen dan de hygiëne, waaraan een sociaal karakter eigen is, of m.a.w. de samenvatting van gezondheidsmaatregelen tot het brengen van de zoo hoog noodige verbeteringen in het stoffelijk en in 't bijzonder lichamelijk bestaan der arbeiders. Dat ook voor die maatregelen gelden moet, wat voor de vroegere meer algemeene hygiënische voorschriften door Pettenkofer is betoogd, dat zij niet alleen empirisch op verzamelde ervaringsfeiten

moeten berusten, maar te toetsen zijn aan rationeele wetenschappelijke inzichten en te controleeren door geschoolde proefnemingen, dat spreekt eigenlijk van zelf.

Sociale hygiëne zou dus eigenlijk niets anders zijn dan de hygiënische wetenschap in dienst gesteld der sociale beweging om steun te verleenen bij het bewerken eener betere gezondheid, als onderdeel en voorwaarde van een hoogeren levensstandaard, voor de arbeidersklasse.

Zoo is het naar den vorm. In wezen echter heeft die hygiënische wetenschap, eenmaal geroepen om in de sociale beweging den vooruitgang te bevorderen, zoowel naar den inhoud als ook naar haar beoefening belangrijke veranderingen ondergaan. Allereerst naar den inhoud. Want wel waren door Pettenkofer de groote lijnen getrokken, die het gansche gebied omspanden van allerlei invloeden die op het menschelijk organisme op eenigerlei wijze konden werken, zoodat ook de invloeden van voeding, woning en werk, die het arbeidersleven in hoofdzaak beheerschen, daaronder opgenomen waren, doch beteekenis kreeg dit pas toen het onderzoek zich wezenlijk met het organisme, niet van een mensch in 't algemeen, maar speciaal met dat van den ondervoedden, slecht behuisden, stoffig en slopend werk verrichtenden arbeider ging bemoeien. Verandering in den inhoud der hygiëne dus omdat andere dan zuiver physiologische, n.l. sociale omstandigheden, als van invloed op den gezondheidsstandaard moesten worden onderzocht. De normale gezondheid bleek daarbij vooral onder arbeiders uit heel iets anders te bestaan dan het niet-ziek-zijn, zoodat zelfs de taak der hygiëne van ‘ziekten te voorkomen’ nog een kleine nuance werd verscherpt tot ‘het bewerken van een zoo gezond mogelijk levenspeil’.

Verder onderging ook de *beoefening* der hygiëne als sociale hygiëne wijziging. Vooral omdat de sterke aandrang naar voorlichting op allerlei gebied tot veelomvattende en dieper gaande hygiënische studie's moest opwekken.

Ofschoon deze aandrang door een bezielden werklust van velen beantwoord is, bleef toch de hygiënische wetenschap nog ver achter bij de uitgebreide behoefte van het maatschappelijk leven aan gezondheidsvoorschriften.

Bij den aanleg van steden, straten, riolen en waterleidingen;

bij den bouw van scholen, ziekenhuizen, woningen en fabrieken, bij het uitvoeren van allerlei industrieele processen en het gebruiken van onderscheidene machines moesten de technische uitvoerders ter behartiging van gezondheidsbelangen allerlei moeilijke problemen oplossen, zonder dat zij van de theoretische hygiëne voorlichting konden verkrijgen. En zoo ging het ook den ambtenaren, aan wier zorg hygiënische belangen voor woningen, scholen, gestichten of fabrieken waren toevertrouwd. Zij hadden te handelen, met of zonder wetenschappelijke aanwijzing om desnoods uit eigen daden, door ervaring en door mislukking, te leeren hoe de gezondheid het beste gediend werd. Daardoor is naast de wetenschappelijke hygiëne, dat is die welke uit algemeene kennis door afleiding en proefneming haar resultaten zoekt te bereiken om zoo te zeggen de universiteitshygiëne, een verspreide kennis ontstaan, waarin de bouwstoffen aanwezig zijn voor een nieuwe, een zoogenaamde toegepaste wetenschap, de technische hygiëne. Deze zal zooals elke technische wetenschap de noodzakelijke verbinding moeten vormen, tusschen de al te empirische practijk, waarin echter ongekende rijkdommen van technische ervaring zijn opgehoopt, en de theorie, die te ver van het dagelijksch leven stond om spoedige en duidelijk aangewezen hulp te kunnen verleenen. De technische hygiëne opgebouwd uit enkele groote onderdeelen waarvan de bedrijfshygiëne en de woninghygiëne de voornaamsten zijn, doch waarin ook de techniek der gemeentelijke gezondheidsdiensten, der verwarming en ventilatie, der schoolhygiëne e.a. te noemen zijn, komt dus op uit het maatschappelijk leven. En waar zoowel de bedrijfshygiëne als de woninghygiëne bij uitstek sociaal genoemd kunnen worden is het begrijpelijk dat de sociale hygiëne voor een groot deel de vestiging eener technische hygiëne als wetenschap zal bevorderen. Dit nu brengt de groote wijziging in de beoefening der hygiëne.

* * *

De wetenschappelijke hygiëne en waarschijnlijk ook de hygiëne die alle voorzorgen tegen ziekten van uit lange ervaring samenvat, is van medischen oorsprong. Vandaar dat

veelal de hygiëne beschouwd is als een onderdeel of een vertakking der medische wetenschap. Vandaar ook dat geneeskundigen de vertegenwoordigers der hygiëne in 't practische leven waren, en als bij uitstek deskundig beschouwd werden.

Voor de vòor-wetenschappelijke hygiëne is dit juist en begrijpelijk. Sedert echter na Pettenkofer de hygiëne een eigen en van de geneeskunde zeer onderscheiden studieveld betrad, kon de arts onmogelijk meer vanzelfsprekend als *de* hygiënist aangewezen worden. Afzonderlijke studie alleen kon hem dit maken. Maar waar de hygiëne hoogstens aan de universiteiten haar vertegenwoordigers had en, zoolang er geen ambtelijke hygiënische diensten bestonden, niet in het maatschappelijk leven practisch optrad, bleven toch de geneeskundigen de dichtstbijstaande deskundigen of de minst onkundigen, die dan van uit zuivere kennis omtrent den lichaamsbouw, hetzij op 't gezond verstand af, dan wel op goed geluk zich een oordeel over allerlei gezondheidsmaatregelen hadden te vormen. Daarin nu brengt de sociale hygiëne wijziging. Niet in dezen zin dat de geneeskundigen terzijde moeten gaan, doch alleen dat naast hen andere kategorien personen òok als hygienisten optreden, in 't bijzonder de technici.

Bovendien echter wordt door die samenwerking een soort controle uitgeoefend, mede ook door de arbeiders wier belangen bij de toepassing der hygiëne zoo zeer zijn gemoeid. Die noodzakelijke samenwerking en de zeer begrijpelijke controle, en ten slotte de strijd die aan de sociale hygiëne eigen is, maakt hare beoefening van een geheel anderen aard. Waar de strijdlust voor sociaal-hygiënische belangen slechts in geringe mate of niet aanwezig is, daar doen zich allerlei gevoeligheden en moeilijkheden bij de samenwerking voor, of wordt de controle bezwarend en ongepast gevonden, en is de onlust van 't vechten voor noodzakelijke maatregelen niet altijd te overwinnen door overtuiging en plichtsbesef. Waar echter de verdere beschavingsresultaten van een recht-op-het-doel-afgaande sociale hygiëne scherp gezien worden, en tegelijk de zedelijke verantwoording zich krachtig doet gevoelen, zoodat het niet aan strijdlust ter bereiking van betere en gezonder toestanden ontbreekt, daar zal juist de ruimere beoefening der sociale hygiëne, ook de wetenschap ten goede

komen; ten goede omdat zij aan die wetenschap studie-materiaal en nieuwe studie-onderwerpen bijbrengt. Niet alleen dus als een belangrijk deel der sociale beweging van onzen tijd, maar ook als een jonge wetenschap wier beoefening nog door samenwerking van theoretisch onderzoek en technische ervaring vele beloften bevat, is de sociale hygiëne de aandacht van meerderen dan de directe beoefenaars waard.

* * *

In ons land is door een kring van jongere technici, ingenieurs, scheikundigen en architecten gevoeld hoe bij hun werk de verantwoordelijkheid tegenover het lot der arbeiders hen nieuwe plichten oplegde. Tot die plichten behoorde ook de zorg voor de gezondheid der arbeiders. En tegelijk hebben zij gevoeld hoe de tegenwoordige technici te weinig op hygiënisch gebied zijn voorbereid voor die taak, om de gezondheid der arbeiders te behartigen.

Toen door de wijziging der Hooger Onderwijs de opleiding der ingenieurs werd hervormd is onder de nieuwe studievakken ook de technische hygiëne opgenomen. Om vooral duidelijk te doen uitkomen, dat hiermede niet alleen de techniek der algemeene hygiëne, d.i. de techniek eener openbare gezondheidszorg, kon bedoeld zijn, dan wel de gewone theoretische hygiëne aan technici gedoceerd en voor hen pasklaar gemaakt, is door die jongere technici - de Sociaal-technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs - gevraagd te spreken van technische *en sociale* hygiëne. Ofschoon aan hun wensch niet is voldaan, is het bijna ondenkbaar dat de technische hygiëne, b.v. de bedrijfshygiëne en woningshygiëne niet zou omvatten; vooral omdat aan voorbereiding van technische fabrieks- en woninginspecteurs een dringende behoefte bestaat. De namen ‘technische hygiëne’, zoowel als ‘sociale hygiëne’ zijn nog vaag, doordat verschillende opvattingen ervan mogelijk zijn en inderdaad ook voorkomen. Doch dit staat toch vrijwel vast, dat zij elkaar niet uitsluiten. De technische hygiëne is niet over haar geheele gebied sociaal, evenmin als de sociale hygiëne in haar vollen omvang technisch is, maar een groot deel van beiden valt toch samen.

Waar dus de technische hygiëne het nieuwe - echter nog niet gedoceerde - studievak aan de Technische Hoogeschool zal vormen, mag worden verwacht, dat dit onderwerp ook voor een groot deel sociale hygiëne zal zijn.

En dit is voor die sociale hygiëne van een groot belang, dat zij namelijk aan een universiteit een vast punt, een soort centrum krijgt, waar allerlei beoefenaars, zoowel ambtelijke als niet-ambtelijke, zich naar kunnen richten om steun en voorlichting, waardoor een geleidelijk, maar natuurlijk onderling verband zal kunnen ontstaan, terwijl bovendien van uit die universiteit nieuwe krachten voor de maatschappelijke toepassing der gezondheidsmaatregelen zich vlugger en beter dan thans zullen kunnen ontwikken.

De beteekenis van het onderwijs in de technische hygiëne is daarom voor hare toepassing en verdere ontwikkeling niet te onderschatten. Begrijpelijk is het dus, dat de Sociaaltechnische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs ongeduldig werd, toen de benoeming van een hoogleeraar in 't nieuwe studievak voorloopig achterwege bleef[1)] en dat zij een anderen weg volgde om toch tot dat onderwijs te komen. Zij vond den Amsterdamschen arts L. Heyermans, die reeds bekend was door zijne ijverige pogingen om de arbeiders op hunne gezondheidsgevaren te wijzen, bereid een cursus in Delft te gaan geven, en wel een cursus in ‘de sociale en technische hygiëne’. Die cursus is in Oct. 1907 geopend met een voordracht genaamd ‘Het onderwijs in de Bedrijfshygiëne’, waarop de aandacht hier gevestigd wordt.

* * *

Waar het voornamelijk enkele kritische en wel principieel kritische opmerkingen zijn, die ik over de voordracht van den heer Heyermans wil maken, dient vooraf de indruk voorkomen alsof ik zijn ijverige en nuttige pogingen tot verspreiding van meerdere kennis op het gebied der bedrijfs-

1) Bij de jongste overdracht van het rectoraat sprak prof. Hoogerwerff de wensch en verwachting uit dat spoedig de benoeming van een docent in de technische hygiëne zou geschieden.

ziekten niet zeer zou waardeeren. Want inderdaad verdient dit werk nog te meer geprezen te worden omdat de geneeskunde in ons land daarmede zoo verregaand achterlijk is gebleven. Arbeiders, werkgevers en verder ieder die er mee te maken heeft, te waarschuwen voor de gezondheidsgevaren die in het werk of in verwerkte stoffen dikwijls zoo geheimzinnig zijn verborgen; het is een lang verwaarloosde taak in ons land; een taak van de medici, die deze vooral hierom niet vervulden, omdat zij van den invloed van het beroep op de gezondheid, in 't bijzonder van beroepsziekten veel te weinig notitie genomen hebben. Het bijna totaal ontbreken van eenige studie op dit gebied in ons land zal ieder getroffen hebben, die daarnaar wel eens in de litteratuur nasporingen deed. Alles wat te vinden was, waren buitenlandsche gegevens.

Het was dan ook in zekeren zin een teleurstelling dat de heer Heyermans in Delft weidscher werk ging beproeven, waar op zijn gebied, dat der beroepsziekten, nog zoo veel viel te bereiken. Tegen die uitbreiding van zijn taak is kritiek gepast, juist in het belang van een goede ontwikkeling der ‘sociale en technische hygiëne.’

* * *

Het zou onbillijk zijn, ofschoon toch ook zeer begrijpelijk, van den heer Heyermans te verwachten dat hij als medicus, dus in zekeren zin als theoretisch hygiënist bij den aanvang van zijn cursus zijn meening zeide over de beteekenis van het ‘sociale’ en ‘technische’ der hygiene zijner voordrachten. Het zou onbillijk zijn, omdat hij in zijn inleiding een meer begrensd onderwerp heeft gekozen, n.l. het onderwerp van de ‘bedrijfshygiëne.’ Deze naam echter geeft ons het recht de principieele opvattingen van den cursusleider iets nauwkeuriger te bezien. De bedrijfshygiëne is inderdaad gebleken het omvangrijkste en ook het belangrijkste deel van de technische zoowel als van de sociale hygiëne te zijn. Gebleken?

Misschien nog niet aan een grooter publiek, maar dan toch wel aan hen, die van de toepassing en resultaten der bedrijfshygiëne nader kennis namen. En dit was vooral te danken aan de hygiënische fabriekswetgeving. Deze dwong tal van

kwestie's aan de orde te komen, te veel om in dit betoog op te sommen. De bedrijfshygiëne was dan ook stellig een belangrijk onderwerp voor de inleidende voordracht; vooral ook omdat een zeer groot aantal der studenten, voor wie de cursus bestemd was, daarmede later te maken zouden krijgen.

Wat nu echter in de rede van den heer Heyermans gemist wordt is juist een beeld, natuurlijk in groote omtrekken, van die bedrijfshygiëne, een beeld dat om den omvang aantegeven, ook de wording der bedrijfshygiëne moest aanwijzen.

Want de bedrijfshygiëne is in 't bijzonder een technische hygiëne, in dezen zin, dat zij uit de techniek zelf is voortgekomen en door die techniek geworden wat zij is. De heer Heyermans weet dit wel waar hij b.v. zegt ‘Als wij vergelijken de fabrieken van een halve eeuw geleden met de huidige toestanden als wij modelfabrieken bezoeken, fraai en ruim gebouwd, met keurig werkende toestellen voor stofafzuiging, uitnemende trekkasten die de giftige gassen afvoeren, als wij bedenken dat vroeger giftige stoffen bewerkt werden zonder eenigen voorzorgsmaatregel, dat van ommantelde glasovens geen sprake was, dan kan de *technische hygiëne* op een roemrijk verleden bogen.’ Maar juist omdat de bedrijfshygiëne grootendeels technisch is, behoeft het toch geen betoog dat in haar eigen bestaan en in haar eigen ontwikkeling, en niet in haar vrijwel formeel verband met de theoretische hygiëne haar beteekenis is te zoeken. En waar nu de heer Heyermans juist betoogen wil ‘het bestaansrecht van de bedrijfshygiëne als afzonderlijke wetenschap, naast de algemeene gezondheidsleer,’ daar had hij niet mogen verzuimen een beeld te schetsen van den tegenwoordigen omvang der bedrijfshygiëne.

Trouwens de hier geschetste verhouding heeft hem niet helder voor oogen gestaan. Eenerzijds moest hij uit eigen aanschouwing der industrie erkennen, hoeveel reeds was geschied, terwijl de studie en 't onderwijs der bedrijfshygiëne zoowel bij de medici als bij de ingenieurs zoo was verwaarloosd, maar daarnaast hield hij toch vast aan het boekenschema der algemeene hygiëne, waarvan de bedrijfshygiëne nu eenmaal steeds een hoofdstuk vormt.

Dit is dan ook ons verwijt aan den eersten inleider voor 't onderwijs in sociale en technische hygiëne, dat hij zich veel

te weinig van beginselen heeft rekenschap gegeven, dat hij grondslagen leggende voor een nieuwe wetenschap, het bestaansrecht ervan bepleitende, niet minder verzuimde dan den wezenlijken inhoud ervan aan te geven en de grenzen ten opzichte van naast liggende gebieden te trekken. Wat niet wegneemt dat het pleidooi zelf hem tot eer strekt en zijn goed inzicht aantoont. Dat verzuim heeft verder in zijn gedachtengang ernstig storend gewerkt. Twee sprekende voorbeelden kunnen dit bewijzen.

Allereerst waar hij de behoefte aan onderwijs in bedrijfshygiëne tracht aan te toonen. Dat was betrekkelijk zoo eenvoudig. De geheele geschiedenis der bedrijfshygiëne en van de toepassing der fabriekshygiëne is niet anders dan zoo'n bewijs. Wat al foutieve proefnemingen, wat al misslagen en misverstanden, wat een verkwisting van geld, arbeid en...gezondheid zijn er te vermelden bij het tot standkomen dier door den heer Heyermans geprezen modelfabrieken en inrichtingen. De strubbelingen en zorgen der techniek bewijzen de noodzakelijkheid van technisch onderwijs, ook op 't gebied der technische hygiëne. Maar de redenaar had dit alles niet voor oogen; hij zag meer in 't bijzonder wat de medicus zien kan, de beroepsziekten en meende hieruit de noodzakelijkheid van 't onderwijs te kunnen aantoonen. Stellig is het nuttig en noodig dat de a.s. technici door algemeene kennis van beroepsziekten weten dat de industrieele gevaren niet denkbeeldig zijn, maar 't is geheel onjuist te meenen, dat die kennis zoodanig zou kunnen zijn, dat door 't onderkennen van ziekte-symptomen aan een arbeider, de maat der gezondheidsgevaren ware te bepalen. Dat kunnen zelfs ervaren artsen niet, die de diagnose van beroepsziekten gewoonlijk pas na langere waarneming van een patient, laat staan van een werkzaam arbeider kunnen stellen. Evenzeer is 't onjuist dat de technici rekening kunnen houden bij het maken van nieuwe machines of 't ontwerpen van nieuwe werkwijzen met kennis van beroepsziekten die...toch pas als een gevolg daarvan kunnen optreden.

Zoo zijn bijv. de arbeiders die Röntgenapparaten maken blootgesteld aan ernstige huidontstekingen. Doch dit bleek pas, nadat de techniek reeds was ontworpen en uitgevoerd. Aan de beroepsziekten de noodzakelijkheid van het onderwijs

in de technische hygiëne te demonstreeren, was den heer Heyermans dan ook alleen mogelijk door de bedrijfsleiders voor die beroepsziekten moreel aansprakelijk te stellen. Dat nu is als een algemeene stelling niet houdbaar, evenmin als fabrikanten voor alle ongevallen moreel aansprakelijk zouden zijn.[1)] Moreele aansprakelijkheid kan er alleen zijn, indien bekende technische voorzorgsmaatregelen zijn achterwege gebleven. Kennis *daarvan* is dus *wel* dringend noodig, maar deze kennis staat slechts in een verwijderd verband met *kennis* der beroepsziekten, hoezeer practisch een direct gevolg van het *feit* dier ziekten.

Een ander voorbeeld van nadeelige gevolgen op de Delftsche voordracht veroorzaakt door 't ontbreken eener juiste voorstelling van de technische hygiëne is het al te oppervlakkig omgaan met technische kennis. Dat aan den ‘bouw’ van een stoomketel wat al te veel aandacht besteed wordt, en beweerd dat zorg tegen warmteuitstraling alleen dan zwaar zal worden overwogen, ‘wanneer goed in onze hersenen is opgenomen het nadeel dat het werken bij hooge temperaturen met zich brengt’ moge als een ongelukkig maar op zichzelf weinig verwarrend voorbeeld worden aangemerkt, waar toch de hygiënische zijde dezer technische kwestie al te eenvoudig is, en het tegengaan der warmtestraling zoo zeer technisch noodzakelijk is dat er gewoonlijk hygiënisch niet veel te eischen overblijft. Ernstiger is het echter waar een hygiënisch zoo belangrijk onderwerp als de loodwitfabricage ter sprake komt, belangrijk ook voor den heer Heyermans, die toch van de loodvergiftiging een der draaipunten van zijn betoog maakte. Wat toch staat in de voordracht te lezen? ‘Wat de loodwit-

1) De aansprakelijkheid van het bedrijf, voor de finantieele vergoeding der gevolgen, staat hier geheel buiten.
Dat trouwens ook de heer Heyermans de vergedreven aansprakelijkheid van een bedrijfsleider voor: ‘loodvergiftiging, miltvuurbesmetting, frekwente longtering’ niet kan volhouden, blijkt uit de volgende zinsnede. (pag. 10) ‘Het kan van den leider niet verwacht worden, dat hij zich rekenschap gegeven heeft van de juiste oorzaken, waardoor arbeiders uitvielen, omdat “het werk te zwaar bleek”, “de werkman zich te zwak voelde” etc. Onder die oorzaken zijn vaak de manifestatie's verborgen der nadeelige inwerking van het bedrijf, manifestatie's dikwijls onbekend èn aan den leider van het bedrijf, èn aan den arbeider, èn aan den behandelenden geneesheer.’

fabricage zelve betreft, zoo zal het u bekend zijn dat het technisch mogelijk is een fabriek zoo interichten, *dat geen stof in de atmosfeer zweeft*, dat loodwit gezuiverd, gewasschen, gezeefd, gemalen wordt in automatisch werkende machines, welke eene bemoeiing van de zijde der arbeiders onnoodig maken.' Deze bewering moet dan ook tot de conclusie leiden, dat het niet alleen 'in de toekomst', maar ook reeds nu 'niet buitengesloten is, dat in de moderne loodwit*fabriek*, bediend door goed geinstrueerde, "skilled labourers", welke nooit verslappen in waakzaamheid en zorg voor hunne gezondheid, die gesteund worden door eene nooit verzuimende tactvolle contrôle, geen loodvergiftigingen meer voorkomen.' Maar deze conclusie, die b.v. door de Duitsche loodwitfabrikanten in hun verweer tegen 't verbod van loodwit voortdurend wordt opgeworpen, is in strijd met de ervaring en berust trouwens op oppervlakkige waarneming en bestudeering of wel onvolledige voorstelling van de werkzaamheden in de loodwitfabrikage. Vandaar het bedenkelijke dat ze op deze plaats is gegeven. Er zijn stellig zeer gevaarlijke werkzaamheden in 't loodwitbedrijf vervangen door machinaal en automatisch werk, maar voor enkele waaronder *de gevaarlijkste* is dit nog nìet mogelijk, n.l. voor het uithalen der kamers, waarin het loodwit ontstaat, en voor het drogen van het natte loodwit. Bovendien is de omgang met het natte of in water gesuspendeerde loodwit, en het gieten der loodplaten verre van ongevaarlijk, terwijl, om nog iets te noemen, het schoonmaken van die automatische werktuigen en van allerlei gereedschappen buitengewoon te vreezen is. Ten slotte is nog in geen loodwitfabriek het absoluut stofvrij zijn van de atmosfeer geconstateerd. Een ernstige waarschuwing zij dit voor den heer Heyermans, om vooral op technisch gebied voorzichtig te zijn met zijn oordeel. Kennis van beroepsziekten is op zichzelf geen brevet van bekwaamheid ten opzichte van de techniek der hygiënische middelen, om te trachten beroepsziekten te voorkomen. Zelfs in de schijnbaar voor 't leekenoog uitstekend ingerichte fabrieken kan aan die middelen nog veel ontbreken. Proefneming en ervaring onder wetenschappelijke methodische leiding, in 't kort de technische hygiëne alleen stelt in staat om een goed oordeel te vormen.

Trouwens de heer Heyermans erkent het in 't slot van zijn

voordracht hoe groote moeilijkheden de bedrijfshygiëne op haren weg ontmoet en hoe noodzakelijk het is dat technici vertrouwd met de techniek en medici bekend met de gezondheidsgevaren samen werken. Daarom te meer is het een teleurstelling, dat in zijn voordracht zooveel gewicht is gelegd op het bijbrengen van hygiënische kennis, als iets dat reeds bereikt is en pasklaar meetegeven, terwijl het zoo voor de hand had gelegen het onderwijs in de bedrijfshygiëne te doen strekken tot een opwekking om zooveel als in ieders vermogen lag die bedrijfshygiëne te beoefenen en te bevorderen.

* * *

Hoezeer de belangstelling voor de bedrijfshygiëne ook in ons land toeneemt, blijkt uit de aandacht aan beroepsziekten bij de behandeling der Staatsbegrooting besteed. Loodvergiftiging in de aardewerkindustrie, in diamantindustrie en bij schilders, longziekten bij steenhouwers vooral door 't verwerken van zandsteen, wormziekte bij mijnwerkers en steenbakkers, besmettingsgevaren bij 't lompensorteeren, en beroepsziekten van de spoorwegarbeiders zijn ter sprake gekomen.

Dit is een belangrijk en heuglijk verschijnsel. Want veel te lang is verwaarloosd op beroepsziekte acht te slaan, alsof men in Nederland zoo gelukkig was daarvan verschoond te zijn. Een dergelijke struisvogelpolitiek is gelukkig niet meer mogelijk, en er is trouwens geen enkele reden om aan te nemen, dat de verschillende beroepsziekten, waarover Duitsche, Fransche en Engelsche rapporten en handboeken zoo uitvoerige mededeelingen doen, in ons land niet zouden voorkomen.

Waarom nu is het zoo goed dat door onderzoek en door voorlichting kennis omtrent de beroepsziekten in ons land wordt verkregen? Worden er nu dan reeds geen gezondheidsmaatregelen genomen? Stellig is dit het geval doch de vraag is of het op voldoende wijze geschiedt? Dit nu kan bijna zeker met neen beantwoord worden. En in elk geval is de juiste kennis omtrent beroepsziekten een zuivere en wetenschappelijke maatstaf om de werking der genomen maatregelen te controleeren. In de sociale hygiëne komt daarom aan beroepsziekten een voorname plaats toe. Wat is echter onder kennis van

beroepsziekten te verstaan? Het preciseeren van het antwoord is hier van bijzondere beteekenis, omdat het een gewichtige taak der sociale hygiëne is kennis der beroepsziekten te verzamelen. Tweeerlei kan onder die kennis worden verstaan. Allereerst de zuiver medische kennis van de ziekteverschijnselen, en de genezing. Wie de litteratuur over dit onderwerp eenigermate volgde kan weten hoeveel op dit gebied nog te onderzoeken valt, zoowel om het ziektebeeld zelf nauwkeurig vast te stellen, diagnostische kenmerken op te maken, geneesmethoden aan te geven, alsook om de physiologische werking van den bedrijfsinvloed (gift, stof, warmte, koude, vermoeienis, enz.) na te gaan. Veel van vroegere kennis is grootendeels hypothetisch gebleken, toen doorgevoerde toepassing der sociale hygiëne steeds meer zieke of halfzieke arbeiders onder de aandacht der geneeskundige wetenschap bracht.

Maar er is nog een andere kennis van de beroepsziekten, die voor de sociale hygiëne van grooter beteekenis is. Die kennis betreft het verband tusschen het bedrijf en de beroepsziekte. Waar? in welke werkzaamheid en door welke oorzaak, wordt de arbeider door zijn ziekte overvallen? is de eerste vraag, maar dan verder hoeveel komen beroepsziekten voor, in welke frekwentie en tot hoe 'n hoog percentage van 't aantal arbeiders? Het antwoord op deze vragen moet beslissend zijn voor de voorzorgsmaatregelen die te nemen zijn. Een onderzoek naar beroepsziekten moet niet in het minst op de tweede soort kennis gericht zijn. Zonder hierop thans dieper integaan zij vermeld dat bij de discussie's in de Tweede Kamer het genoemde onderscheid niet duidelijk in 't licht kwam, anders ware stellig meer op een blijvend onderzoek naar beroepsziekten aangedrongen, zooals dat b.v. wel voor ongevallen geschiedt. Alleen daardoor zal de bedrijfshygiëne voldoende gegevens verkrijgen om wetenschappelijk en afdoende de beroepsziekten te bestrijden. In de Kamer liepen de discussie's uitsluitend over de wijze waarop het onderzoek naar het aanwezig zijn van beroepsziekten gebeurde of niet gebeurde. Kritiek daarop was betrekkelijk licht omdat duidelijk bleek dat geen systeem werd gevolgd, maar naar omstandigheden gehandeld werd. Doch de kritiek, zooals die door Dr. Blooker werd gegeven zou in staat zijn om nog meer verwarring

te stichten. Uit de gegeven beschouwing omtrent den aard der verlangde kennis van beroepsziekten, volgt duidelijk dat bij de eerste soort kennis de medicus, doch bij de laatste soort vooral de kenner van het bedrijf voor een onderzoek de aangewezen man is. Dat daarom zoo'n onderzoek moet geschieden door arts en ingenieur gezamentlijk ligt voor de hand. Trouwens de ervaring omtrent zulke onderzoekingen wijst dit onmiddellijk aan. Toen bij de parlementaire enquête van 1887 aan de toenmalige geneeskundige inspecteurs werd gevraagd, waarom zij zoo weinig wisten van- en zoo weinig hadden gedaan aan de fabriekshygiëne, was hun antwoord, dat zij daarvoor technische hulp noodig zouden gehad hebben.

Dr. Blooker was echter van andere meening. Het feit alleen dat ambtenaren der arbeidsinspectie technici waren was voldoende om bij hen gemis aan hygiënische kennis aantenemen, ‘zoodat aan hen niet met vertrouwen de zorg voor de belangen der gezondheid van de arbeiders in de fabrieken kan worden toevertrouwd. Daarvoor moet men in de eerste plaats hebben medische deskundigen.’

De aldus geformuleerde stelling geeft geen blijk van waarneming van den groei der sociale hygiëne, ook in ons land, eer van de oude - blijkbaar nog niet verouderde - onderschikking van de hygiëne aan de geneeskunde, en van een onverstoorbare medische zelfgenoegzaamheid. Of is de heer Blooker vergeten waarom bij het tot standkomen der sociale wetgeving deze niet aan het medisch staatstoezicht werd toevertrouwd. Dat de technische ambtenaren, die de uitvoering der fabriekshygiëne ter hand namen, de samenwerking met medici noodig hebben geacht en gezocht, daarvan zijn meerdere bewijzen bij te brengen, maar ook van weigeringen en soms tegenwerking door de geneeskundigen. Trouwens de technische fabriekshygiënische dienst heeft medische hulp gekregen.

Toch meent Dr. Blooker dat voor beroepsziekten, en in 't algemeen voor de geheele bedrijfshygiëne, aan de technische arbeidsinspectie niet de leiding mag blijven, doch dat deze behoort overtegaan op de medische Centrale Gezondheidsraad. Hierbij komt dan nog een tweede verwarrende opvatting naast die omtrent de beweerde onbevoegdheid van den technicus voor de hygiënische practijk en de van zelfsprekende be-

voegdheid van een medicus ook op technisch-hygiënisch gebied. Zoowel de gezondheidsdienst als ook de arbeidsinspectie zijn lichamen ter toepassing eener grootendeels technische hygiëne[1]. Afgezien van allerlei vragen omtrent ambtelijke verhoudingen en ambtelijke bezwaren tegen samenvloeiing dezer twee diensttakken, afgezien ook van het feit dat de gezondheidsdienst naast de hygiënische taak een zuiver geneeskundige controle uitoefent, en de arbeidsinspectie een toezicht op sociale wetgeving tot *eerste* plicht heeft, afgezien van dit alles, wat voor Dr. Blooker blijkbaar weinig beteekende, moet de vraag, van hygiënisch standpunt gesteld, luiden: Is het wenschelijk dat een zelfde diensttak met de toepassing der openbare hygiëne (daaronder de woninghygiëne begrepen) en met die der bedrijfshygiëne is belast? Nu is het merkwaardig, dat de zelfstandigheid der bedrijfshygiëne als wetenschap wordt bepleit, voornamelijk ook door medici, die zich met studie van beroepsziekten bezig hielden. Dit is slechts een terugslag uit de praktijk waar de noodzakelijkheid eener gescheiden toepassing van bedrijfshygiëne en openbare hygiëne overal is gebleken. In alle beschaafde landen is dit dan ook ingezien. Nergens zal Dr. Blooker samenkoppeling der beide diensten aantreffen, noch in Engeland, noch in Frankrijk, noch in Duitschland. Zonder twijfel zal hij bij nauwkeuriger studie van de taak der technische hygiëne, zooals die hier en in andere landen wordt opgevat, tot het inzicht komen, dat de toegepaste splitsing zeer doeltreffend is, en dat zijn centralisatie-gedachten alleen naar het begrip, niet naar de werkelijkheid eenvoudig en logisch zijn. Vooral echter voor een krachtige ontwikkeling eener sociale hygiëne is de splitsing hoogst gewenscht.

Dat ook de fabriekshygiënische dienst hulp van medici noodig heeft, en dat samenwerking van de twee verschillende hygiënische dienstvakken beide ten goede kan komen, zijn zoo van zelfsprekende waarheden, dat het gemakkelijk genoeg valt deze toetegeven, ja zelfs krachtig meetebepleiten.

* * *

Behalve onderzoek naar beroepsziekten is ook de wettelijke verzekering van beroepsziekten ter sprake gekomen. Na de

1) Onder de woninginspecteurs komt geen medicus voor.

voorbeelden van Frankrijk en Engeland, en na de moeilijkheden, die zich in de practijk der Ongevallenwet over het onderscheid tusschen ongeval en beroepsziekte voordeden, lag het voor de hand tot deze verzekering overtegaan.

Een onderzoek hiernaar is door den Minister opgedragen aan den Centralen Gezondheidsraad. Dat daarbij de scheiding tusschen openbare en bedrijfshygiëne in 't oog gehouden is valt moeilijk te beweren. Integendeel is daarmede feitelijk erkend dat de Centrale Gezondheidsraad ook op 't gebied der bedrijfshygiëne het raadgevende college voor de regeering is. Het ware minder verwarrend, eenvoudiger en meer recht op het doel af geweest, indien de Minister voor 't gewenschte doel een afzonderlijke commissie had benoemd, zooals ook in Frankrijk en Engeland is geschied. Het onderwerp is er belangrijk genoeg voor, omdat de verzekering noodzakelijk medebrengt, wat hiervoor reeds is bepleit, een blijvend onderzoek naar beroepsziekten, en omdat dit voor de sociale hygiëne van overwegend belang is. De instelling van zoo'n commissie ware minder verwarrend geweest, omdat de Centrale Gezondheidsraad door deze opdracht zich op het vreemde bedrijfshygiënisch gebied moet begeven, waar, voor nog zulke deskundige medici, voetangels en klemmen liggen. Verder eenvoudiger, omdat toch de Gezondheidsraad de taak aan een commissie moet opdragen, die nu door dien Raad inplaats van door den Minister wordt aangewezen. Meer recht op het doel af ten slotte, omdat in een rijkscommissie de verschillende dienstvakken vertegenwoordigd hadden kunnen zijn, naast de autoriteiten op verschillend medisch gebied, om een regeling voor de verzekering der bedrijfsziekten in eens in elkaar te zetten.

* * *

Dat de scheiding van Openbare hygiëne en Bedrijfshygiëne niet denkbeeldig is, maar feitelijk reeds bestaat, bleek duidelijk op het jongste, het XIVde Internationale Congres voor Hygiëne en Demographie, dat in September 1907 te Berlijn is gehouden. De krachtige en uitgebreidde beoefening en toepasssing der bedrijfshygiëne in Duitschland maakte het begrijpelijk, dat er veel moeite was gedaan om op dit congres, ter voor-

bereiding waarvan bijzondere voorbereidingsmaatregelen getroffen waren, ook de Gewerbehygiëne tot deelname aantemoedigen opdat de groote vooruitgang der hygiëne des te schitterender zou blijken. En met succes. De namen der sprekers en de onderwerpen getuigden ervan.

Toch is op dit Congres onmiddellijk gebleken, dat de bedrijfshygiëne er niet thuis behoorde, doordat zij te sterk en te omvangrijk was, en vooral ook hare beoefenaars te zeer in beslag nam, dan dat er van een innig verband met andere takken van hygiëne iets kon komen. En het waren de medische hygiënisten, zij het ook warm door de talrijke technische hygiënisten ondersteund, die het plan opmaakten om voortaan een afzonderlijk bedrijfshygiënisch congres te gaan vormen, alzoo reeds de eerste keer dat de bedrijfshygiëne eenigszins volledig was vertegenwoordigd.

Werd aldus algemeen ingezien, dat de beoefening der bedrijfshygiëne een afzonderlijken persoon eischte; eenige strijd was er of dit naar opleiding een arts of een ingenieur behoorde te zijn, of liever of niet meer dan tegenwoordig artsen bij de toepassing der bedrijfshygiëne, dat is in de fabrieksinspectie behoorden betrokken te zijn. Want van de samenwerking van medici en technici waren allen overtuigd. Het ging slechts om het aantal der artsen en hunne positie tegenover de technische fabrieksinspecteurs, waarbij echter duidelijk bleek hoezeer de blijvend leidende rol slechts goed door den technicus te vervullen was.

* * *

In dit jaar is een boek verschenen[1)] onder den titel: Internationale Uebersicht über Gewerbehygiëne, waarin alle bedrijfshygiënische bijzonderheden uit de verslagen der fabrieksinspecteurs van Duitschland, Oostenrijk, Zwitserland, Engeland, Frankrijk, Nederland, België en Amerika zijn verzameld. Het behoeft nauwelijks gezegd wat een moeilijk en

1) Als no. 1 van de Bibliothek für soziale Medizin, Hygiene und Medizinal-Statistik und die Grenzgebiete von Volkswirtschaft, Medizin und Technik herausgegeben von Dr. Rudolf Lennhoff, de redacteur van het weekblad ‘Medizinische Reform’.

tijdroovend werk dit verzamelen en systematisch rangschikken geweest is. Voor zoover dit b.v. voor Nederland is nategaan, werd dit werk door Dr. E.J. Neisser, gesteund door enkele deskundigen, nauwkeurig verricht, zoodat een verzamelwerk is verkregen, dat een beeld geeft van het practisch werk op het gebied der bedrijfshygiëne over de voornaamste landen in één jaar.[1)] Wie weleens voor het verzamelen van gegevens de inspecteursverslagen van verschillende landen doorzocht, gewoonlijk met veel moeite, maar toch ook dikwijls met verrassende resultaten, zal dankbaar zijn, dat dit werk eens voor goed, nauwkeurig en toch uitvoerig is geschied, en we in Dr. Neisser's boek een uitstekend handboek bezitten, uitstekend ook vanwege de wetenschappelijke beoordeeling en rangschikking der gegevens.

In de voorafgaande beschouwingen over de sociale hygiëne, in 't bijzonder over de bedrijfshygiëne, vormt de inhoud van dit boek een merkwaardig slotbeeld, waar het zoo'n duidelijke voorstelling van den tegenwoordigen stand der bedrijfshygiëne geeft.

Het feit dat een ekonoom, onder leiding van een medicus en in samenwerking met technici, bekenden op 't gebied der practische bedrijfshygiëne, zich de moeite getroost hebben om een ontzaggelijke massa verspreid materiaal bijeentebrengen en te rangschikken, wijst erop hoezeer de behoefte gevoeld wordt naar eenheid, naar de vorming eener wetenschap, de technische hygiëne, die zal kunnen gebruik maken van de krachten van vele practische werkers, om daardoor aan die zelfde krachten voorlichting en leiding te verschaffen. Maar tegelijk wijst het boek erop, dat hoezeer verspreid, chaotisch, zonder veel regelmaat, toch overal in de beschaafde landen krachtig gewerkt wordt, en hoezeer dus aan de sociale hygiëne een levende werkelijkheid toekomt.

IS. P. DE VOOYS.

1) Het zij hier terloops vermeld, dat Nederland daarin niet achteraan komt.

Boeken, Menschen en Stroomingen

De dichter Boutens
Stemmen[1)]

De vraag was maar of de dichter die beurtelings in zinnenverfijning en in spanning van den geest bevrediging gezocht had, een andere macht in zich zou voelen opkomen, die de twee vereenigde. Ik ken maar één zulk een macht, namelijk het hart. Hij had in zijn jongelingsjaren een schoonheid bewonderd die, alleen voor zichzelve zijnde, op anderen den indruk van niet te zijn moest maken. ‘Uw water-klare wijs van niet te zijn’ zegt hij nu nog in bewonderende herdenking tot den Hermes van Praxiteles. De gevolgtrekking ligt voor de hand dat, indien zijn wezen Verlangen was, hij niet allereerst, in zijn behoefte aan zielegemeenschap, het gemoed van dezen of dien mensch zou zoeken, maar over de hoofden van de enkelingen heen, de heele zichtbare stille dingen-schoonheid, om, wanneer deze op zichzelf hem niet houdbaar bleek, haar op te heffen en te verheerlijken in de schoonheid als Idee. Vertaler van Plato werd hij, en ook in zijn poëzie. Maar dit nam niet weg dat deze zinnelijk zoowel als geestelijk zoo verfijnde dichter de blijken droeg van een onontgonnen gemoed. Al zijn teerheid, zijn weemoed, zijn hartstocht en zijn onmiskenbare zieletoon, klank van verdriet en vreugd, van moed en deernis, zich bespiegelend, zich uitstortend, in honderd vlakken zich slijpend om het heelal onder honderd hoeken te vangen en te kaatsen, - al dit felle zoowel als fijne leven

1) Uitgaaf van P.N. van Kampen & Zoon. Zie het opstel over ‘Preludiën’ in *De Beweging* van Juli 1907.

flikkerde rondom de spil van zijn eigen Zelf. Waar was er de gulle toon waarmee hart op hart bonst? Waar de stroomende dreuning waarmee de ziel niet in woorden, maar in daden, sprakeloos zich overgeeft aan het heelal? En dat niet enkel: maar zijn de dingen zonder hart gezien de dingen wel, en is de Idee zonder hart aanschouwd, wel waarlijk idee? Neen, de dingen zonder hart gezien zijn gewaarwording, en de Idee zonder hart aanschouwd blijft gestalteloos. Wat is de schoone wereld anders dan Zijzelve, het eene dat men beminnen moet, en dat ding en idee beide is. De reeks ‘Stemmen’ in den nieuwen bundel opent met een gedicht dat ‘Afvaart’ heet. Het begint met de voorstelling van een bom die vertrekken gaat. Er is liefde in de zorg waarmee de dichter zijn verscheidene gewaarwordingen bij elkander voegt:

> De maanlicht-overvloeide vloed
> Heft 't ranke spook van vlotte bom
> Boven den zwarten menschendrom
> Die vlekt het zilvren zand als roet.
> De ketting waar zich 't schip aan windt,
> Kreunt eenzaam als nacht-wakker kind.

Het beeld is voortreffelijk; laat ons verder gaan.

> Geen andre klank begint of duurt,
> Het koele klokken langs de kiel,
> Nu 't schip in voller water stuurt
> *Reikt niet tot hier.* Het slank profiel
> Verbreedt onhoorbaar-onverwacht
> Zich met der zeilen effen pracht.

De woorden: ‘Reikt niet tot hier’ hoeven weinig te hinderen, mits men niet uit hen verstaat wat ze zeggen, dat we namelijk het geluid *niet* hooren, maar, juist omgekeerd, ze de aandacht van ons oor er meer op vestigen. Het kon zijn dat in de breede en schoone voorstelling dit de bedoeling was. Maar we zetten onze lezing voort.

> Van duistre plecht *onzichtbre* hand
> In driemaal-op-en-neder-zwaai
> Wuift licht vaarwel aan vriend en land
> En heel de manelichte baai.

En donker wuift de kust weerom
Van rijke vangst en wellekom...

Hoe is het mogelijk? vragen we. Bedoelt dit ‘onzichtbre *hand*’ dat de *arm* wel zichtbaar en daaraan de beweging te kennen was? maar dan is de mededeeling al heel onnoozel; - of schrijft ge nu wat ge weet en niet ziet? Het laatste, geloof ik. Met de woorden:

Ik blijf niet langer op mijn plek
In 't avondduin.

wordt de afstand waarop het schip ligt ten overvloede aangegeven. Onmiddelijk daarna verplaatst de dichter zich op dat schip, op een schip tenminste:

Mijn voet
Voelt onder zich het weifel dek
Van schip te deinen op den vloed.

en wij worden ons bewust dat het hem, al scheen het zoo, niet om de afvaart maar om zijn gewaarwordingen bij de afvaart te doen is geweest. Door het woordje ‘weet’ in de slotregels van deze strofe begint hij ons opzettelijk van de voorstelling los te maken:

En met nabije schaduw weet
Ik lichtste licht bekleed.

Niet geheel nochtans:

De breede ronding van de kust
Deinst lamp-bezet, maar doodsch.
Met geen sinjaal durft donkre loods
De stranden roepen uit hun rust...
Waar schuilt de stille school van buit
Waar vol mee keer de leege schuit?

Geheel in de volgende:

Of wordt in 't verre land en voor altoos
Ons wild verlangen schoon en stil?
De zee is diep en eindeloos
Zooals vertrouwen wil
En wilde toen 't aan 't veilig strand
Te droomen zat van de overkant.

Het schip is hierin niet langer een bom die ter vischvangst vaart. Het is het dichter-, het levensschip, dat hem naar ‘'t verre land’ voert.

De wind bolt uit het ruime wak.
Het schip helt op zijn breeden streek.
Nog even maar is de einder strak
En van kustlichten bleek...
En nu - niets meer dan heem'l en zee...
De zeilen over! Reê!

Met name in de regels:

Of wordt in 't verre land en voor altoos
Ons wild verlangen schoon en stil?

stelt de gedachte zich op zichzelf. De zichtbare werkelijkheid waarin het scheen dat ze zich belichaamd had, verlaat ze en leeft zoo goed als gestalteloos. Of nu ook niet zóó, als gedeeltelijk beeld en gedeeltelijk gedachte, een gedicht bestaan kan? Ja, maar dan moet er een derde zijn waarin hun eenheid ligt. Indien niet zoo duidelijk, zoo sprekend, de scheiding van die elementen zich opdrong, maar het gevoel stroomde en klopte, de verbeelding betooverde, zoodat geen oogenblik het besef hetzij van werkelijkheids-voorstelling of van gedachte in ons kon opkomen. Maar dat is hier niet het geval: de dingen zijn er, zoozeer dat ze op zichzelf schijnen, en de gedachte is er, zoo bewust dat ze ons aan het denken brengt. De dingen, de werkelijkheids-gegevens zijn in dit gedicht hoofdzaak en zoo hadden we gehoopt dat *in* hen de idee zich geven zou. Vandaar dat we nu mijmeren: heeft de dichter zijn werkelijkheid wel genoeg liefgehad? is het voldoende haar te kennen in de gewaarwording? moet zij niet bemind worden, niet alleen met zinnen en geest, maar ook met het gemoed? En de idee - is ze niet meer dan gedachte? vragen we; - is ze niet altijd alleen werkelijk in haar zichtbaarheid? - en is háár zichtbaarheid niet de schoonheid die ons hart bemint? Niet door, hoe ook verfijnde, gewaarwording, en niet door, hoe ook bezielde, gedachte, - denken we - ontvangen gedichten hun eenheid, maar door het Hart, dat van alle dingen in hemel en op aarde de verwant en de verkonder is. In zijn ‘water-klare wijs van niet-te-zijn’ leek het wel of Boutens

den harteklop van zijn kunst niet vinden zou; maar het Leven is een goed leermeester: ook in de nadering van het ‘niet-zijn’ bergt het ontroeringen voor hem die tegenover het ‘zijn’ roerloos bleef. In den dood vond deze afgekeerde de ontroering waardoor leven leven is.

Goede dood wiens zuiver pijpen
Door 't verstilde leven boort,
Die tot glimlach van begrijpen
Alle jong en schoon bekoort,

Voor wien kinderen en wijzen
Lachend laten boek en spel,
Voor wien maar verkleumde grijzen
Huivren in hun kille cel, -

Mij is elke dag verloren
Die uw lokstem niet verneemt;
Want dit land van most en koren
Is mij immer schoon en vreemd;

Want nooit beurde ik hier te drinken
't Water dat de ziel verjongt,
Of van dichtbij hief te klinken
't Verre wijsje dat gij zongt:

Alle schoon dat de aard kan geven
Blijkt een pad dat tot u voert
En alleen is leven leven
Als het tot den dood ontroert.

Alleen in de ontmoeting met dat wat niet wijzelf zijn, vinden wij die maatvolle bezonnenheid, die de rust van de Schoonheid is. Hart en hoofd zijn één in dit uitgaan tot het Andere, dat tevens een breidelen is van het eigene. Niet vreemd is het daarom, maar vanzelf-sprekend, dat de dieper dan tevoren ontroerde dichter in deze ‘Stemmen’ tevens klaarder en rustiger is. Zeg het hem, hem den zanger die in een lange lijn zijn ziel wenscht uittestorten in het Oneindige: Rust, klaarheid, evenwicht; - en luister naar zijn antwoord:

Omdat leven,
Dit wellend bloed, dit eenig klimmend water,
Niet wezen kan dan in verlangen,
Verlangen tot verlangenloozen dood -
Is alle rust die 'k heb gekend
En weet en weten wil,
Dit oogenblikkelijk kristal,
Dit vlakgevlijde vuur:
De rust van 't zeker onvervuld verlangen.

Luister daarnaar en zeggen we dan op onze beurt: Maar hier zagen we u komen, o Dichter, want dit *is* rust, dit *is* klaarheid, dit *is* evenwicht.

'Aan de Schoonheid' heet een gedicht dat ik geheel zal afschrijven. Dat *is* zijn Idee, maar levend, maar zichtbaar, en toch zonder dat ook maar ééne poging gedaan werd om éénige werkelijkheid te teekenen, zonder dat ook maar één oogenblik de gedachte in ons het van de Verbeelding wint.

Kom niet, Schoonheid, eer we u zijn bereid,
In ons huis, in ons te ontvangen;
Kom niet vóór de wereld openleit
Breede bedding uwer heerlijkheid;
Kom niet eerder: ons verlangen
Is sterker dan de tijd!

Niet zoolang aan aardes blonde brood
Wij ons vloek en smaadheid eten;
Niet zoolang met maat van veler nood
De overvloed der enklen wordt gemeten;
Niet vóordat ons aller jeugd den dood
Om het blijde leven kan vergeten!

Als een zuivre zelfverlichte
Zegenzware wolkkolon
Doemt gij in de diepe vergezichten
Achter zeeën, maan en zon:
Geen gedachte die met felste schichten
Ooit uw glans bereiken kon,
Maar geen hart dat zich naar simple blijdschap richtte
En uw milden dauw niet won!

Van al templen u gebouwd
Uit de marmeren gedachten
Van de schooner levende geslachten,
Is er geen die u besloten houdt:
Als voor steen en goud
U de volkren offer brachten,
Vond en zong u 't eenzaam smachten
Van een kind in lentewoud!

Alwier oogen smartverklaard
Aan den einder hunner dagen
Uw bestendig weerlicht zagen,
Vreugdes morgen over schemeraard,
Hebben vrij en onbezwaard
't Donker menschenhart gedragen: -
Al hun lijden is melodisch klagen
Dat gij niet voor allen waart.

Bidden niet en handenwringen
Lokt de goôn; -
Waar een hart het uit moet zingen
Daalt het ongebeden loon,
Neigt de naaste van de hemelingen
Zich tot haar bestemde woon.

O wij weten wel wat lentedag
Al de stille sneeuw die gadert,
Van uw bergen dooien moet;
Dat zijn uur door de eeuwen nadert,
Dat geen hart ontbreken mag
Tot zijn gloed!

Vochte koelte zoeft door 't bruine riet;
Sappen gisten in het dor geraamte -
Overval ons niet in onze schaamte:
Schoonheid, kom nog niet:

Zijn hierin niet al de elementen die we aan Boutens kennen leerden? Gewaarwording en gedachte; behoefte aan zielsuitstorting: verlangen in hoogste uiting, stroom van zang en verscheidenheid van strofen en verzen? En toch: welk van

die alle is er op zichzelf? Zijn zij niet alle onscheidbaar opgenomen in die eene aarzellooze schoonheid, die ge zijn Idee moogt noemen, maar die - wat dan anders is als het gedicht-zelf? Noem dat eene, wat hij vroeger niet en in deze uiting zoo onmiskenbaar heeft: de hartetoon, en het geheim is u opgelost.

Behalve het bekende ‘Zwervers-lied’ heeft het uitmuntende ‘De Gast’ al de genoemde voortreffelijke eigenschappen. De verbinding van dieper gemoeds-toon en inniger rust moge de poëzie-lievende in menig andere bijdrage tot den nieuwen bundel erkennen en smaken. Kritiek, waar hij zwak bleef en faalde, zij voortaan den dichter-zelf toebetrouwd.

Hoezeer hij ook in kleinere gedichten - altijd dezelfde minnaar van de schoonheid - zich weet gelijk te blijven, toone ons één ervan:

Zij

- ‘Gij hebt haar gekend als kind?
- Gij als jongen haar bemind?
- Gij hebt haren mond gekust?
- In uw arm heeft zij gerust?
- Gij hebt haar in 't graf geleid;
Als een jonge bleeke meid?
- Met u was zij jaren saam;
En zij droeg uw eigen naam?
- U heeft zij een zoon geboren?
- Allen hebt gij haar verloren?...
Wel ik zweer u, al dien tijd
Heeft zij hier met mij gebeid.
Ieder dag- en avonduur,
In den tuin en hier bij 't vuur.
In de buurt is ze altijd en
Vindt mij waar ik eenzaam ben;
En zoo zit zij uren daar
In haar lijst van blonde haar
Met de blank besneden handen,
Met de zuivre lipperanden
Door haar stillen lach bewogen,
Met de heemlen van haar oogen
Waar de lichte droom in drijft,
Juist zooals gij haar beschrijft....

Maar wat zijn mijn rechten dan,
Die ik niet bewijzen kan?
Geene, - toch, van heel de rij
Bleef zij enkel trouw aan mij.’

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Mr. J.H. Jonckers Nieboer. - Geschiedenis der Nederlandsche Spoorwegen. Haarlem, Tjeenk Willink 1907.

Het herhaald uitstellen van de behandeling der sedert 1902 bij de Tweede Kamer aanhangige motie in zake de Staatsexploitatie der spoorwegen heeft althans dit voordeel gehad, dat het aan een deugdelijke voorbereiding van het over dat onderwerp te houden debat, niet heeft ontbroken. Alleen in den loop van 1907 verschenen niet minder dan vier gedocumenteerde betoogen vóór Staatsexploitatie (van de Sociaal-Technische Vereeniging, van de heeren J.Th. Gerlings, W.G. Schilthuis en T. Sanders), terwijl de motieven der tegenstanders herhaaldelijk in het licht werden gesteld door den secretaris der Vereeniging van Nederlandsche Werkgevers, Jhr. Mr. H. Smissaert. Buitendien maakte het Ministerie van Waterstaat zich verdienstelijk door de uitgave van een tweetal objectieve bijdragen tot dezen strijd, n.l. een literatuur-overzicht betreffende de quaestie en een overzicht in den vorm van tabellen en graphische voorstellingen van de uitkomsten van het bedrijf der beide groote spoorwegmaatschappijen gedurende de jaren 1891-1905. En het eenigen tijd geleden verschenen werk van Mr. Jonckers Nieboer, hoewel niet bedoeld als strijdschrift in de ééne of de andere richting, geeft eveneens een waardevolle bijdrage tot den te verwachten strijd om onze spoorwegen, juist omdat het een zuiver objectief historisch overzicht geeft van de totstandkoming dier verkeersmiddelen.

Uit den aard der zaak is de vraag door wien de spoorwegen zouden worden geëxploiteerd vóór en tijdens den aanleg herhaaldelijk ter sprake gekomen, in ons parlement zoowel als

daarbuiten. Van 1836 dagteekent dan ook reeds de strijdvraag: Staatsexploitatie of particulier bedrijf?

Is de meening van vroegere staatslieden ook thans voor de beantwoording dier vraag niet van belang ontbloot, van meer gewicht nog voor de afbakening van de taak van den Staat in deze is de wijze waarop het particulier initiatief gedurende drie kwart eeuw zijne roeping tegenover de spoorwegen heeft vervuld. Ook daarom is het boek van Mr. Jonckers Nieboer juist in dezen tijd een welkome aanvulling van de groeiende spoorweg-literatuur. Vooral de eerste twee hoofdstukken, welke de tijdvakken van 1830-'45 en 1845-'60 behandelen geven in goed leesbaren vorm een duidelijk beeld van de lijdensgeschiedenis van ons spoorwegwezen in die perioden. Enkele grepen uit die geschiedenis mogen hier volgen.

Reeds in 1836 kreeg ons land zijn eerste...spoorweg? - neen, zijn eerste Staatscommissie in zake de spoorwegen. Deze deelde niet het pessimisme van vele Nederlanders van die dagen omtrent het nieuwe vervoermiddel. Zij adviseerde tot aanleg van den spoorweg Amsterdam - Arnhem, doch was van meening, dat spoorwegen niet anders dan in hoogst zeldzame gevallen van staatswege moeten worden aangelegd. Maar - o zonderlinge speling van het noodlot - zoodanig zeldzaam geval was bij den genoemden spoorweg juist aanwezig, wegens de concurrentie met België in zake het transito-verkeer. De Tweede Kamer bleek van den spoorweg evenwel nog niet gediend en stemde een desbetreffend wetsontwerp af. Koning Willem I, ondernemend kapitalist, verder ziende dan vele zijner tijdgenooten, teekende een Kon. Besluit, waarbij werd bepaald, dat de spoorweg niettemin zou worden aangelegd. Tot bestrijding der kosten werd een leening uitgeschreven, waarvan de rente à 4½% uit 's konings particuliere fondsen werd gegarandeerd. Met zulke balken onder het ijs durfden de Nederlandsche kapitalisten zich wel te wagen: de leening werd onmiddellijk geplaatst. De spoorweg Amsterdam - Utrecht werd 18 Dec. 1843 geopend en onder den Minister van Binnenlandsche Zaken beheerd door een ingenieur van den Waterstaat als directeur. Staatsexploitatie van een particulieren spoorweg derhalve. Die Staatsexploitatie zou evenwel niet lang duren: de aanlegkosten vielen tegen en het geld voor

de voltooiing van de sectie Utrecht - Arnhem was niet te krijgen; den 16en Mei 1845 werd de Rijnspoorweg overgedragen aan concessionarissen, die, grootendeels met Engelsch kapitaal, de Ned. Rijnspoorweg-Mij. oprichtten. Daarmede werd een stap teruggedaan en sedert de exploitatie door den Staat niet weer ter hand genomen.

Inmiddels was op 20 Sept. 1839 geopend de spoorweg Amsterdam - Haarlem, welke was aangelegd door de in 1837 opgerichte H.IJ.S.M. In de volgende jaren werd deze lijn verder doorgetrokken, zoodat in 1847 het geheele traject Amsterdam - Rotterdam, en daarmede een goed rendabele lijn, die een aantal op korten afstand van elkaar gelegen groote plaatsen verbindt, in exploitatie kwam. Maar daarmede had voorloopig het particulier initiatief haar uiterste gedaan. In de nu volgende jaren kwamen nieuwe spoorwegen in ons land zoo goed als niet tot stand. ‘Concessies waren er genoeg en concessie-aanvragen niet minder; eerst druppelsgewijs kwamen zij weldra bij stroomen tegelijk binnen; in 1860 was het aantal aanvragen reeds tot bijna honderd geklommen. Bijna alle liepen op niets uit (blz. 79).’

Ook in dien tijd prefereerden de Nederlandsche bezitters het gokken in vreemde papieren boven ‘het bevorderen der nationale verkeersbelangen.’

‘Met buitenlandsch geld waren de bestaande spoorwegen grootendeels tot stand gekomen, de Rijnspoorweg was bijna geheel in Engelsche handen. Duitsche aandeelhouders oefenden bij de H.S.M. grooten invloed uit, in het Zuiden waren de laatsten en de Belgen de baas, de Nederlandsche kapitalist was voor het nationaal belang van een goed aaneengesloten spoorwegnet niet te vinden en hield den geldzak krampachtig gesloten, wanneer een beroep op zijne offervaardigheid werd gedaan. Toen Rusland met zijn spoorwegaanleg begon, werd hier meer dan het tiende gedeelte der aandeelen genomen; voor het eigen land bleef niets over.’ (blz. 80).

Het schijnt echter niet billijk den Nederlandschen kapitalisten daarvan een verwijt te maken. Hoe kan men verlangen, dat iemand, die met ‘secure’ vreemde papieren een half percent meer van zijn geld kan maken, aandeelen neemt in een Nederlandsche spoorweg-onderneming om à raison van

dat half percent, het welzijn van zijn land te bevorderen!

Ingrijpen van den Staat werd dus meer en meer onvermijdelijk; direct ingrijpen wilde men echter eerst, nadat herhaaldelijk indirecte pogingen (door rente-garantie en rentelooze voorschotten) waren mislukt. Eindelijk bracht in 1860 een wet, waarbij tot den aanleg van een groot aantal spoorwegen door den Staat werd besloten, uitkomst. De meest noodzakelijke verbindingen kwamen nu tot stand; bij de wet van 10 November 1875 werden aan dat net wederom een aantal spoorwegen toegevoegd.

De consequentie van spoorweg-aanleg door den Staat: Staatsexploitatie, durfde men echter niet aan. De toen nog fleurige liberale doctrine verzette zich tegen een zoo volledige uitschakeling van het particulier initiatief. De Staat kon de risico van den aanleg op zich nemen, eventueele winsten van de exploitatie behoorden ten bate van de particuliere nijverheid te blijven. Zoo kwam men tot de gekunstelde oplossing een maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen te scheppen aan welke in 1863 de exploitatie werd opgedragen. Deze oplossing werd in latere jaren bestendigd door de exploitatie van nieuwe lijnen of aan deze Maatschappij of aan de H.IJ.S.M. toe te vertrouwen.

Al achtte men den Staat niet capabel om de spoorwegen te exploiteeren, dit neemt niet weg, dat de spoorwegmaatschappijen gaarne bij den Staat aanklopten om steun voor buitengewone werken, of in buitengewone omstandigheden. Een merkwaardig voorbeeld daarvan levert de geschiedenis van de spoorversmallingen.

Oorspronkelijk waren zoowel de lijnen van de Rijnspoorwegmaatschappij als van de H.IJ.S.M. met een spoorwijdte van 2 M. aangelegd. Toen de Rijnspoor aansluiting zou krijgen aan het Duitsche net, dat met normaal spoor (1.43^5 M) was aangelegd, was het voor haar van het hoogste belang haar spoorwijdte tot de normale te reduceeren, ten einde een behoorlijke aansluiting te verkrijgen. De schatkist onderging in 1852 een aderlating van niet minder dan f 1.360.000 om aan de Maatschappij dat voordeel te bezorgen en de gelegenheid te geven later 6-8% dividend uit te keeren.

Later toen de H.IJ.S.M. haar isolement, tengevolge van haar breed spoor, begon te gevoelen, trachtte men hetzelfde

spelletje te herhalen: de regeering stelde in 1859 voor een subsidie van f 1.420.000 voor gelijksoortig doel aan de H.IJ.S.M. te verleenen. De invloed der aandeelhouders bleek echter niet sterk genoeg in de volksvertegenwoordiging; het subsidie werd (en in 1862 ten tweeden male) door de Tweede Kamer afgestemd. Toen de maatschappij zich deze som had zien ontglippen bleef haar weinig anders over dan de wijziging op eigen kosten uit te voeren, hetgeen dan ook in 1864 geschiedde. Desniettemin is haar dividend in de volgende jaren nooit gedaald beneden 4¾%. Commentaar overbodig!

Toen in 1866 de S.S. haar betalingen moest staken en aan den rand van een faillissement was, was het alweder de Staat, die moest bijspringen, ditmaal slechts met een voorschot van 2½ millioen gulden. Twee jaar later trachtte de Regeering de Kamer een overeenkomst te doen slikken, waarbij het aandeel van het Rijk in de bruto-opbrengst werd verminderd; tevergeefs: het desbetreffend wetsontwerp werd verworpen. Wat niet wegnam, dat de aandeelen der Maatschappij in twee jaar tijds stegen van 18¾ tot 80%!

Deze en dergelijke staaltjes werpen een schel licht op de verhouding tusschen Staat en spoorweg-maatschappijen. Voor wie in het actueel vraagstuk der spoorweg-exploitatie belang stelt is kennisneming van het boek van Mr. Jonckers Nieboer van veel belang.

Een volledige geschiedenis geeft de schrijver geenszins. Voornamelijk is het de geschiedenis van de tot-standkoming der lijnen, welke hij behandelt. En ook op de motieven welke hebben geleid tot de veelal politieke stemmingen in de Staten-Generaal over de wetsontwerpen betreffende den aanleg, gaat hij niet diep in. Wat betreft de exploitatie wordt slechts hier en daar een greep gedaan. Zoo worden van de tarieven alleen gegeven eenige cijfers betreffende de lijn Amsterdam - Haarlem bij de opening. Over de arbeidsvoorwaarden van het personeel, de ontwikkeling van het wagenpark, de uitkomsten van de exploitatie, enz. enz., geeft de schrijver zoo goed als niets. Van de geschiedenis van de personeel-organisaties b.v. wordt geen woord gerept; de staking van 1903 en de daarop gevolgde

enquête worden ternauwernood aangestipt. Toch kan men bezwaarlijk ontkennen, dat deze zaken voor de geschiedenis der Nederlandsche spoorwegen van onberekenbaar belang zijn.

Intusschen, de schrijver heeft blijkbaar niet de bedoeling gehad te geven wat de min of meer pretentieuse titel ‘Geschiedenis der Nederlandsche Spoorwegen’ zou doen vermoeden. Ware alles behandeld wat in een dergelijk werk zou thuis behooren, het ware een boek van geheel anderen aard en omvang geworden dan het thans gebodene. Ook het werk zooals het daar ligt echter, heeft, in zijn beknopten vorm, alleszins reden van bestaan.

Aan het einde van het laatste hoofdstuk vat de schrijver den tegenwoordigen toestand aldus samen (blz. 227):

‘Dat bij de steeds toenemende bemoeiing der overheid ten opzichte van het verkeerswezen, ingrijpende wijzigingen te wachten zijn in de verhouding tusschen den Staat en de spoorwegondernemingen, valt, indien men op de teekenen des tijds let, niet te betwijfelen.

De spoorwegovereenkomsten van 1890 hebben het spoorwegvraagstuk niet opgelost, maar zijn slechts het begin geweest van een overgangsperiode, waarin meer en meer is gebleken, dat het in 1890 door de regeering gekozen systeem in vele opzichten aan de verwachtingen niet heeft beantwoord en in het bijzonder de regeling van het financieel beheer dringend wijziging behoeft.

Ook op een ander terrein zijn door de in 1903 gehouden enquête, waarbij in verband met de in dat jaar uitgebroken spoorwegstakingen een onderzoek werd ingesteld naar de “rechtsverhoudingen en de voorwaarden, waaronder het personeel bij het spoorwegbedrijf in dienst is en naar de grieven die bij het personeel bestaan”, leemten aan den dag gekomen, die de noodzakelijkheid van een afdoende reorganisatie van het spoorwegbedrijf duidelijk hebben aangetoond.’

Deze onomwonden erkenning, dat de overeenkomsten van '90 een vergissing zijn geweest en dat de personeeltoestanden een afdoende reorganisatie noodig maken, zijn merkwaardig uit de pen van dezen schrijver, die, als adj.-inspecteur van een der spoorwegmaatschappijen, niet geacht kan worden voorin-

genomenheid tegen den tegenwoordigen toestand te bezitten. Het schijnt, dat men ook aan de zijde der maatschappijen inziet, dat het getij gaat verloopen.

P. BAKKER SCHUT, c.i.

De socialistische opvoeding der jeugd, door H. Roland Holst bij H.A. Wakker en Co. Rotterdam.

'Wij willen u leeren, in een paar woorden gezegd, de *beginselen der socialistische wereldbeschouwing*' zoo is de kern en de geest van de voordracht door H. Roland-Holst, eerst in Stuttgart voor een internationaal congres van socialistische jongelieden-organisaties, later voor de afdeeling Amsterdam van De Zaaier gehouden. De bemoeiing van sociaal-demokraten met opgeschoten jongens en meisjes, die onder den invloed van 't socialisme opgroeien of er door worden aangetrokken kan zich ook moeilijk een ander doel stellen. Versterking van de socialistische beweging, door uit de arbeiderskinderen een stroom van nieuwe strijdkrachten op te wekken, is een taak die zich aan de leiders opdringt. En H. Roland Holst zou de laatste zijn zich aan die taak te onttrekken. Zij geeft er in haar voordracht een breede omlijning en degelijken inhoud aan.

't Is een belangwekkend verschijnsel haar dit te zien doen, belangwekkend omdat zij aan haar gloeiende socialistische overtuiging een kinderlijk begrijpelijken vorm tracht te geven, zonder iets van de groote revolutionnaire warmte te willen inboeten, terwijl zij tegelijkertijd de grootst mogelijke voorzichtigheid in acht neemt om de schade van dit gevaarlijke werk reeds bij voorbaat aftewenden. Want gevaarlijk is dat werk om aan die jonge hersens het zware voedsel toetedienen van de Marxistische geschiedenis- en maatschappijleer, en die jonge harten op te wekken tot opoffering voor een grooten strijd tegen de machten van patroon en staat. Het belang van het kind, van den jongen mensch, niet van de partij, zou toch het allereerste doel, ook van deze opvoeding moeten zijn, en

is het dan niet gevaarlijk om te zeer op het verstand beslag te leggen, te hooge eenzijdige verwachtingen te wekken of tot maatschappelijke daadkracht aantevuren, waar zooals zij zelf erkent het spel voor de ontwikkeling een weg opent? Doch de taak is er eenmaal. Er zijn grootere of kleinere groepen jongens en meisjes, die door ouders of anderzins zeer nabij de sociaal-demokratie staan, en niet aan hun lot overgelaten mogen worden. Vereenigingen zijn daarvan gevormd, die geleid en bezig gehouden moeten worden, een soort sociaal-demokratische vrije scholen. In het leer-program dat H. Roland Holst daarvoor ontwikkelt, met inzicht en beleid, teekent zij tegelijkertijd zichzelf in een omgeving, die scherpe omlijning niet duldt, en die dus haar beeld eenigszins wazig doet afsteken. Duidelijker wordt daardoor te zien de zachtheid van haar vrouwelijk gevoel, dat zoo breed en sterk is om met gratie de uitingen van haar socialistisch denken door allerlei levensvormen heen te dragen. Zoo ook tot in de zaal, ‘waar tusschen de donkere kleeding van de jongens al die meer kleurige blouses en hoeden van de meisjes maken, dat het er uitziet als een perk met bloemen’. De takt van haar praten, en de ingehouden maar daarom niet minder zwierige gang van haar verre wenschen en droomen, vormen een gevoelsstrooming, die zoo zeer meevoert dat bijna vergeten wordt wat voor pedagogisch werk zij staat te verrichten en aantekondigen. Niet voor ons, die haar plannen gaarne in zulke vormen aanhooren, maar voor de jongelieden spreekt zij. En deze wil zij leeren: ‘de beginselen der socialistische levensbeschouwing’. Dat er bij bedenkende komt mij telkens de figuur eener juffrouw van een Zondagsschool voor oogen, eener juffrouw, die zoo mooi preekt dat zij bijna een dominee kon zijn, maar te hoog en te wijs voor de kinderen is. Doch al hebben de zaaiertjes maar heel weinig van de voordracht begrepen, het gevoel waaruit gesproken werd zullen zij wellicht ondergaan hebben. En de lezers van 't gedrukt exemplaar danken er een belangwekkend en bekoorlijk portret van de spreekster aan.

Is. P.d.V.

Feiten en Cijfers betreffende het vraagstuk van Verzekering tegen de geldelijke gevolgen van werkeloosheid in Europa, in het jaar 1906, door I.G. Keesing. (Uitgave Em Querido Amsterdam.)

De werkeloosheid waart rond als een soort geesel, gelijk vroeger besmettelijke ziekten. Zoo bij eenig maatschappelijk noodverschijnsel, dan zeker bij dit, voelt ieder burger dat geholpen moet worden. Werkeloosheid over een eenigszins uitgebreid aantal arbeiders en dan in een kouden winter, roept overal commissie's in 't leven om het ergste kwaad te keeren. De voornaamste taak wordt dan geldinzamelen en zoo rechtmatig mogelijk verdeelen. In een plotseling opkomenden noodstand is er ook niets anders te doen. Maar al is in 't eene jaar de werkeloosheid omvangrijker dan in een ander, geheel verdwijnen doet deze maatschappelijke ziekte niet. Geen wonder dus dat naar meer afdoende geneesmiddelen wordt gezocht. Het zijn voornamelijk de dichtst bijstaanden, die dit ondernamen, en wel de vakvereenigingen en de gemeenten. De vakvereenigingen hebben er een overwegend groot belang bij, om op doelmatige wijze werkelooze leden te ondersteunen. Allereerst vormt het een sterke band tusschen de leden en de vereeniging, zoodat ieder lid zich hecht aan zijn vakbond. Doch tegelijkertijd voorkomt de ondersteuning onderkruiperij, werken onder het loonpeil, en degeneratie, dat is vermindering van strijdkracht.

De gemeente heeft eigenlijk alleen een noodbelang bij de zaak. Want is er eenmaal een uitgebreide werkeloosheid dan wordt van haar allereerst de hulp verwacht, en kan zij zich er niet aan onttrekken om onderdak en de allernoodigste voeding te geven tegen 't gevaar dat de gezinnen der werkeloozen dood gaan door honger of vorst.

Het is echter duidelijk dat niet alleen de gemeente, maar stellig ook de Staat middelen te beramen heeft, om de ergste gevolgen van werkeloosheid te voorkomen, en in elk geval de gemeenten moet steunen bij hare pogingen tot eenigszins afdoende verbetering. De Staat heeft echter nog niet veel gezocht en dit aan de vakvereenigingen en gemeenten overgelaten. Is daarbij al zooveel verkregen, dat zich een

uitzicht tot oplossing der kwestie opent? Deze vraag te beantwoorden eischt een grooter kader dan van deze boekbespreking. De schrijver van Feiten en Cijfers heeft ook nergens de pretentie om de gestelde vraag te beantwoorden.

De Diamantbewerkersbond, die zoo juist tot uitkeering aan de werkelooze leden heeft besloten, had reeds lang de noodzakelijkheid ingezien om zich met de werkelooze leden te bemoeien. Het opvatten dezer taak eischte ernstige voorbereiding en de heer Keesing heeft eens rond gezien wat er op 't gebied der werkeloozenverzekering reeds was verricht. Een zeer uitgebreide hoeveelheid gegevens heeft hij daartoe verwerkt en gerangschikt. De overweging dat nog menigeen na hem hetzelfde werk zou moeten verrichten en dat daarbij veel arbeid gespaard kon worden, wettigde de uitgave zijner verzamelde en gerangschikte gegevens.

Waar niets meer dan dit bedoeld is, kan niet een studie om tot inzicht in dit ingewikkelde verschijnsel te komen, verwacht worden. Integendeel is het juist een verdienste van het boekje dat het tot zoo'n studie uitlokt. En dat is een goed ding, want overal beginnen de geesten op dit braak terrein aan het werk te trekken. Bij den eersten opbouw eener voorziening doen zich al belangrijke geschillen gelden, zooals b.v. in de gemeente 's-Gravenhage, waar gemeentebestuur en vakvereenigingen scherp tegenover elkaar kwamen te staan inplaats van samentewerken. Maar vooral wanneer het eropaan gaat komen meer centraliseerend te werken, wanneer de arbeidsbeurzen in 't geding geraken, en de taak van den staat moet worden aangewezen, dan doen zich tal van vragen voor, die niet alleen door ‘feiten en cijfers’ zijn optelossen. Wel wijzen die feiten en cijfers aan, dat die vragen reeds aan de orde zijn, zoowel in Duitschland als in Zwitserland, in Noorwegen en Belgie. En ook in ons land is door het toestaan eener rijkssubsidie aan gemeenten voor de werkeloozenverzekering een begin gemaakt dat ‘vervolgen’ zal moeten hebben. In elk geval zijn de feiten en cijfers van I.G. Keesing welkom aan allen die zich met het onderwerp der werkeloozenverzekering bezig houden, wat voor den samensteller een aangename voldoening kan zijn.

J. MOLENMAKER.

Stichtelijke lektuur
Het Geloof van den Nieuwen Mensch, door Dr. M.H.J. Schoenmaekers, Hollandia-drukkerij, Baarn.

Hoe lang is de tijd voorbij sints 'Stichtelijke Lektuur' een belangrijk onderdeel vormde van de letterkunde en beoordeeling van de fijnste pennen vroeg. Schrijver en beoordeelaar van dat soort geschriften kwamen vijftig jaar geleden in Cd. Busken Huet samen; maar de laatste bleek krachtiger dan de eerste: het nieuwe christendom dat hij begonnen was te prediken kromp weg, slonk weg onder het skalpel van den scherpzinnigen ontleder: de predikant verdween in den letterkundige en den journalist. Zoo bleef het, en niet aan het geloof, maar aan de wetenschap heeft het proza van later dagen zich opgericht en voortgeslingerd, en aan de theologische wetenschap minder dan aan die van literatuur en kunst. Langzamerhand eerst, in onzen tijd, zoekt een nieuw gevoelsleven, nadat het de Poëzie bezielde, ook door het proza die draden van verwantschap te spinnen die menschen tot gemeenten binden. Stichting blijkt een andere vorm van dichterlijke ontroering te zijn, en een meer algemeen aandoende. Maar welk een verschil bij vroegere stichting. Voor het middelijk en kerkgeloof van voorheen het onmiddelijk geloof in de heerlijkheid van het leven. Voor de instellingen en gebruiken van het vorige de ervaringen en de daden van wie met zijn heele hart die heerlijkheid erkennen wil. En, in overeenstemming met dit onmiddelijke en werkelijke van de gevoelens, welk een verandering in den stijl. Vroeger de kanselstijl, plechtig, deftig in elk geval, hoewel langzamerhand dialektisch toegespitst. Thans het woord dat van mensch tot mensch gaat, luchtig bijna in zijn bewogenheid, sierlijk bijna in zijn wendingen. Het is zelfs het zeer kenbare in de geschriften van Dr. Schoenmaekers, dien nieuwen 'stichtelijken' schrijver, dat zij eerst hun ware werking kregen nadat zijn stijl zich die besliste sierlijkheid veroverd had. Dat was in een vorig boekje *Het Evangelie der Aarde* (De Beweging Dec. 1906):

de sierlijke stijlvorm was daarin bizonder in 't oog vallend. Men voelde onmiddelijk dat hier niet enkel een stichtelijk opstel, maar een - voor Nederland tenminste - nieuwe vorm van kunstig proza werd aangeboden; dat door dit opstel het stichtelijk proza een nieuwe plaats vroeg in onze letterkunde, een nieuw recht kreeg op onze belangstelling. In *Het Evangelie der Aarde* lag de nadruk zelfs haast te zeer op dat sierlijke, en het is eerst in het volgende werk, *Het Geloof van den Nieuwen Mensch*, dat de overeenstemming tusschen gedachte en voordracht schijnt bereikt.

Het treffende van een goed prediker is altijd dat hij woorden vindt voor wat omgaat in zijn hoorders. Hij is niet een éénling, die zijn bizondere wezen uitdrukt, schoon, bewonderenswaardig voor wie het bevatten kan, maar in den beginne juist door zijn eigenheid duister. De prediker *moet* weten, dat hij uit het hart van zijn hoorders spreekt. Hij *moet* weten, dat zij slag op slag *hun* gedachten zullen herkennen in *zijn* volzinnen.

Hij vangt aan met die zekerheid. Hij is één met zijn hoorders, één in gevoel, één in denkwijze, één in de mate van snelheid en helderheid die hun denken heeft.

In de gedachten-zelf ligt die eenheid niet zoo zéér. Ik geloof dat wie zich hartgrondig één voelt met de menschen, zijn tijdgenooten, *alles* zeggen kan zoolang hij in het gevoel van die eenheid blijft.

Het is als een geheimnisvol huwelijk van dien eenen met velen.

Het feit is dat een zekere mensch-tijdgenoot met wien Schoenmaekers zich in gemeenschap weet, in zeer velen van de onzen is. Zeer velen van ons begrijpen hem, volgen hem, hebben het besef dat hij tot ordelijke rede ontbindt en samenbrengt wat als kluwen in hen aanwezig was.

Tot ordelijke rede, niet tot beeld. Beeldend kunstenaar is Schoenmaekers alleen voor zoover zijn stijl een zekere gestalting en schakeering noodig heeft. Overigens blijft hij terecht de woordvoerder die licht en gemakkelijk begrijpen doet, en toont geen beelden waarin zij die luisteren, zouden moeten verzinken om ze te verstaan.

Van den beeldenden dichter afgescheiden, houdt hij het rijk

van den verbindenden redenaar. In het vermogen waarmee hij de eene gedachte aan de andere schakelt, bezit hij een soortgelijk machtsmiddel als waarmee de kunstenaar dwingt tot blijven en zich verdiepen in zijn beelden. Hij dwingt niet tot blijven, hij dwingt tot gaan. Wie hem aanhoort gaat, van de eene gedachte tot de andere, totdat eindelijk als een heele kring doorloopen en hij tot zijn uitgangspunt is teruggekeerd, een volkomen geestesleven in hem gewekt is en leven blijft.

Door dit vermogen van opwekking heeft Schoenmaekers een belang voor onze samenleving en een beteekenis voor onze literatuur.

ALBERT VERWEY.

Amanië en Brodo
Door
Nine van der Schaaf.

Vierde Hoofdstuk

Niet in de rechterzaal des konings, doch in een tempel werd enkele dagen later de Broodsche priester ontdekt en hij zelf was het, die verklaarde, die lang gezochte te zijn...

Zoo begon hij. Op een bidbank staande, was hij voor de meeste aanwezigen zichtbaar en wie hem daar zag, dacht of zeide: hij is een waanzinnige! De goeden, die, om dien waanzin, hem meelijdend beschouwden, vonden hem wonderlijk jong en zijn oogen wonderlijk bekorend, - juist in dit omgeven van heiligheid. Doch dit: zijn verschijning en die enkele woorden, - de naam Brodo en die getuigenis van priesterschap, - zou het eenige geweest zijn, dat men hem had laten uitspreken op deze gewijde plaats, als niet een mensch, door vriendschap met den koning aanzienlijk, het anders gewild had.

Deze, een der beroemde dichters van Amanië, gebood: men zou den jonkman althans eenige woorden laten uitspreken, - en zeker was deze wensch van den getroffen dichter, eene voor een Amaan vreemde.

Hij alleen ook luisterde nu met aandacht; voor de anderen was, 't geen volgde, niets dan de verwarde praat van een door waanzin bemeesterde.

Meer echter dan hij luisterde, beschouwde hij. Hij zag dat jeugdig gelaat, open naar den hemel, uitdrukkend in al zijn trekken een geheimvollen vrede, en het boeide hem sterker

en sterker. - De woorden, een gebed tot God, dien de jonkman noemde: God van het stralende licht der zon en die het duister en de moedeloosheid haat...

Een vuistslag op het hoofd van den jonkman, die daarop bewusteloos neerzonk, maakte een eind aan het zonderling gebeuren. De tegenzin van vrome Amanen was onder het gedwongen luisteren hoog gestegen en deze daad ontving veel bijval.

Eenige uren later, toen de Brood zijn oogen opsloeg, was hij in een kerker, doch hij bemerkte het niet. Zijn oogen gleden, nog zonder bewustzijn, langs de hem omringende dingen, alleen toen die blik eindelijk een paar andere oogen ontmoette, voer een lichte schok door zijn op een harde matras uitgestrekt lichaam.

Deze eerste schok bracht echter den verdoofde niet tot leven. Zijn oogen keerden langzaam terug naar de grauwe beweeglooze voorwerpen van zijn kerker, toefden en vergleden, tot ze eindelijk ook weder die andere oogen ontmoetten, zonder dat dit hem dezen tweeden keer zichtbaar ontroerde. Alleen bleef hij nu daarheen zien in lichte verwondering.

De persoon, bij den gevangene aanwezig, was in de lange poos, dat deze roerloos lag, bezig geweest hem te schilderen; zoodra de Brood echter de oogen opsloeg, was hij geëindigd en hield daarna de zijne onafgewend op hem gevestigd. Hij was de dichter en vriend des konings, - hij was, als bleek, ook schilder.

Hij achtte nu het oogenblik gekomen, om, zoo mogelijk, een onderhoud met den gevangene te voeren en hij begon met zachte stem, langzaam en duidelijk: ‘Ik, die hier bij u ben, ben een dichter. Ge ziet mij wel hier aan schilderen bezig, doch schilder werd ik alleen ter wille van mijn vriend, den koning van Tarkos; - en dit is een geheim dat ik u enkel zeg om u dien roemvollen naam te noemen. - Mij zal overigens mijn schildersarbeid niet den roem geven, die mijn dichtingen mij brachten. Zeg mij, kent men in Brodo de schoone dichtingen van Amanië, - kent gij ze? - mij dunkt, gij weet van liederen veel....’

De Brood antwoordde met zwakke stem en in zijn moeder-

taal: ‘Ik heb van de schoone Amaansche dichtingen veel gehoord, doch de taal van Amanië is ons Broden vreemd, - alleen aan de aanzienlijken in ons land gegund te kennen! - daarom besloot ik reeds als knaap, om, als ik groot was, naar Amanië te gaan en dit lachte mij zeer toe, maar het is nu daarvoor te laat, - de dood komt nu voor mij....’

De dichter, die de Broodsche woorden zeer wel verstond, zweeg nu en schouwde toe hoe de ander zijn oogen weer langzaam in 't rond liet glijden, tot ze zich zachtjesaan sloten opnieuw.

Geen angst voor den dood was te bespeuren op het gelaat van den jonkman en bij het roerloos gadeslaan dat de dichter deed, dankte hij God dat de wreede strengheid van Tarkos' wetten dezen mensch niet deed lijden!

Hij bleef in den kerker en vatte na geruimen tijd zijn penseel weder op om den vorigen arbeid te hervatten: het vreemd Brodengelaat lokte hem, die zichzelf liefst als enkel dichter gelden deed, toch te zeer daartoe.

Spoedig echter trad een bewaker binnen en waarschuwde den dichter, koel en ernstig, om heen te gaan. ‘Hoed u voor het volk,’ zei hij, ‘gij hebt het zeer beleedigd door den Brood te laten spreken in onzen tempel en thans wachten spiedende lieden vergeefs dat gij, na zoo lang bezoek, den gevangene verlaat!’

De dichter begreep den ernst der waarschuwing en verliet den kerker en de gevangenis. Zijn laatste blik op den slapenden Brood was echter geen afscheid. Den volgenden morgen, toen deze naar het gerechtsplein werd geleid, bevond hij zich in nabijheid en wist tot hem door te dringen. Tot den dood toe vergezelde hij den Broodschen droomer.

- Toen dan de terechtstelling gebeurd was en hij terugging, merkte hij, dat de woede van het volk jegens hem, sedert gisteren nog zeer was gestegen en dat alleen de macht van zijn aanzienlijken naam hem beschermde tegen aanvallen, die, als hij waarnam uit blikken en sissend gefluisterde woorden rondom hem, doodelijk zouden zijn, zoo ze losbarstten. In schijn koel en gesloten zich voortbewegende langs dien haat, voelde hij zich, den doode gedenkende, zeer bedroefd, - eenzaam in zijn aanzien en macht, die hèm van den dood gescheiden hield.

Doch midden de menigte ontdekte hij plots een ander machtig en aanzienlijk Amaan, een vriend. Deze stond daar, forsch midden forsche Amanen, onopgemerkt, het gelaat bijna geheel verscholen in baard en hoed; hij wenkte den dichter voorzichtig, verwijderde zich daarop uit den drom, niet omziende, maar op een afstand door den ander gevolgd. Eindelijk gekomen op een van menschen ledige plek, vertraagde hij zoo zijn tred, dat de dichter naast hem kwam. Toen reikte hij dezen vriendelijk de hand, en de dichter zei eerbiedig:

'Het volk toornt, maar mijn koning toornt niet?'

De toegesprokene antwoordde zacht: 'Was ik niet koning van Tarkos, doch slechts wat gij zijt, ik zou met mijn wapen dien beul hebben aangevallen, die een mensch, zoo zacht en weerloos als deze Brood, kon dooden! Ik dank u dat ge zulks niet deedt en vergeef u het andere van harte.'

De dichter zei peinzend: 'Neen, ik deed zùlks niet, maar sterven met hem had ik wel gewild! - en dat ik van de strafplaats ongedeerd terugkwam, 't was voor u mijn koning! - voor de taak die mij aan uw belang verbindt, ofschoon ik dit niet zeg om dank daarvoor te ontvangen.'

'Ik weet uw trouw,' antwoordde de koning, met innigheid, zooals hij ook voortging: 'Verlaat mij nu spoedig, opdat men ons niet ontdekt, - hoed u voor de woede van het volk en blijf mijn vriend, mijn schilder!'

'Mijn diensten gaarne aan u, als steeds, mijn koning!' sprak heengaande de dichter.

De taak, waarop de dichter doelde, volbracht hij, reeds gedurende vele jaren, in de streek der Kalden. In het voorjaar, de tijd, dat de visschersvaartuigen nog niet, door de nauwe geul, welke de Zee van Tarkos met den Oceaan verbond, zich voor weken in het wijde verloren, doch slechts dienden voor de geringere vangst op het meer zelf, en de visschers, te morgen uitvarend, gewoonlijk te avond in hun dorp terugkeerden, bevond zich vaak, midden de bruine visschersschuiten, drijvende op het meer, een lichtkleuriger en meer kostbaar zeilvaartuig, dat den Kalden langzamerhand welbekend was geworden. Het behoorde aan een vreemdeling, dien ze niet anders kenden dan als een rijk man, die, om

welke gril ook, schilderend in deze omgeving, zijn modellen welke hij koos uit menschen, woningen of vaartuigen hier, ruim betaalde; - zij wisten zijn naam niet en hadden ze dien geweten, hij had hen nog in dien vreemdeling niet den beroemden dichter en vriend des konings doen kennen. Maar om die mildheid was hij de bevolking zeer welkom, en vooral de jongeren deden vaak veel moeite zijn aandacht tot zich te trekken, opdat hij soms besluiten mocht hun uiterlijk te gebruiken tot zijn wonderlijken arbeid, die hun een zoo goed loon bezorgde.

Behalve van dienstlui, die, veel minder vriendelijk dan hun heer, aan de Kalden nooit eenige aandacht besteedden, was de schilder soms vergezeld van een forsch man, die er even voornaam als hijzelf uitzag, die echter niet schilderde en zelden tot de visschersmenschen sprak. Diens valsche baard, zoo wel aangebracht, dat bij niemand opkwam aan de echtheid ervan te twijfelen, en een hoed, die mede tot vermomming diende, zorgden dat het eigenlijk gelaat van dezen man voor nieuwsgierige blikken onbekend bleef, schoon dat gelaat hem daar waarschijnlijk evenmin verraden zou hebben als koning van Tarkos, als de dichtersnaam den dichter.

Zoo was, eenige maanden na de terechtstelling van den Brood, de schilder met zijn vaartuig weder verschenen op de zee van Tarkos, nog onverzeld, en een der volgende middagen wandelde hij langs den oever, waar de Brood het vorige najaar meermalen gewandeld had. Hij schreed langzaam en was geheel verdiept in liederen, in zijn jeugd door hem gedicht, en werd eindelijk tot zulke ontroering gebracht, dat hij, luid in de stilte, die liederen uitsprak.

Dit was een ongewone zang, die over het water van 't meer een weinig heendreef, zooals anders vrijersliedjes van Kaldensche meisjes en jongens daarover klonken en verstierven. Zijn stem, vaak geoefend in vroegere jaren, was de melodieën volkomen meester en van klank zuiver, en geen stoornis verbrak hem, zelfs niet toen achter hem meisjes naderden, wier half ingehouden gelach, nu en dan, hem toch reeds een tijdlang wel bereiken moest. Maar hij ging voort en eerst toen hij eindde, bemerkte hij de meisjes, die thans op kleinen afstand van hem gegroept stonden en hem snel geheel inhaalden, nu hij

eindelijk naar haar omkeek. Hij had nu weder de rol te spelen, die zijn verblijf hier van hem eischte, en wendde zich vriendelijk tot haar.

Zij zagen vrijmoedig tot hem op, of ze gaarne met hem spreken zouden en toch geene voor de andere beginnen wilde, - maar in haar gezichten blonken ook nog de half weerhouden lachjes van spot, en eene zei plots, uit aller mond: ‘Wat zingt gij vreemd!’ waarop ze allen hardop lachten, doch niet luid, en kort, en vervolgens, door verwondering bemeesterd, om zijn antwoord blikten.

Hij antwoordde glimlachend: ‘Zoo zingen de dichters van Amanië, - een daarvan heb ik van zeer nabij gekend en het was met diens liederen, dat ik mij daareven bezighield; - hij is nu dood.’

En hij voegde er, na kleine pauze waarin de meisjes zwijgen bleven, nog aan toe: ‘Wist ge 't niet? dichters sterven vroeg!’

Nog duurde het, eer de meisjes, verlegen geworden bij 't aanhooren van dingen die ze niet begrijpen konden, woorden vonden; eindelijk zei een harer, een jong deerntje, met neergeslagen oogen en wat blozend, daar ze zich op dat oogenblik zeer ijdel wist: ‘Wij weten hier heel weinig, wij leven buiten de wereld en zijn heel dom.’

Nu zag de schilder naar haar en dit juist wenschte ze. Ze wist de oogen snel op te slaan en vervolgde: ‘Maar wij kwamen hier om u te vragen of ge ons zoudt willen schilderen en ons een bruidschat wilt laten verdienen! Wij, vier, gaan spoedig trouwen!’

De schilder glimlachte nog steeds goêlijk en zei iets, dat de meisjes wel hoop gaf.

‘'t Vorig jaar zag ik onder u vaak eene die Majore heette?’ vroeg hij verder, schijnbaar achteloos.

‘Zij heeft geen bruidschat noodig!’ zei haastig een der meisjes, - te haastig, als ze zelf vond en ze brak schielijk af. Doch door omzichtig vragen deed de schilder zich meer vertellen omtrent Majore en den Brood, met wien zij de vorige lente, toen hij, schilder, ook hier was, reeds omgang had, en dien hij dezen keer, vergeefs tot nog toe, onder de andere visschers had gezocht. Door de meedeelingen, welke de meisjes hem nu gretig en op wichtigen toon deden, werd hem dit wel verklaard.

‘Hij was zulk een bekwaam visscher, maar sedert hij op reis is geweest, waarheen weet niemand, voert hij niets meer uit! Hij heeft ook Majore verlaten en zij is daar zeer bedroefd om.’

‘Toen hij die eerste maal zonder eenige boodschap uit het dorp verdween, is veel naar hem gezocht geworden, maar na eenige dagen kwam hij plotseling terug en was geheel veranderd. Hij vertelde toen: hij was ver weg geweest en wist nu dat hij eigenlijk in een koningspaleis, inplaats van in het huis van een visscher behoorde te wonen. Hij was bitter en somber en toen zijn kameraden hem veel vragen deden, verliet hij hen driftig en verdween nog dien zelfden dag voor veel langeren tijd. In het dorp is hij ook later niet terug geweest, maar een van zijn bekenden heeft hem toevallig weergezien, - aan den overkant van 't meer ontmoetten zij elkander, - hij groette toen zelfs niet en liet geen vraag toe!’

‘Sedert is Majore in het zomerhuisje van haar grootvader gaan wonen, dat ook aan den overkant van 't meer staat en men zegt dat ze alle dagen uitgaat om hem te zoeken! Want na dien eenen keer is het niet meer gebeurd, dat iemand hem zag.’

Doch deze gezegden afbrekend, riep een der deernen plotseling uit: ‘Kijk daar eens! wie is het, die daar aankomt?’

De andere meisjes, verschrikt opziende naar iemand, dien ze weldra ontmoeten zouden, zonder dat ze hem, in de bezigheid van haar verhaal, eerder hadden opgemerkt, dachten mede aan den verdwenen visscher; de schilder echter had den naderende reeds langer opgemerkt. Onmiddelijk ook ontdekten de meisjes, hoe ze zich vergist hadden: deze man was veel ouder, droeg andere kleederen en had een baard. Hij was de vriend van den schilder, die, vermomd en ver van zijn hof verwijderd, afstand deed van alle koninklijke praal. Geheel genaderd begroetten zij elkander, doch terloops, als was de pas aangekomene reeds langer de metgezel van den schilder.

Kort daarna van het gezelschap der visschersdeernen ontslagen, moest hem de schilder zeggen, hoe hij niet als vorige keeren kon aanwijzen het vaartuig waar des daags, of de plaats der verstrooiing, waar te avond de verstooten zoon, voor den vader alleen in de geheimnis der vermomming bereikbaar, zich

bevinden zou. Ook 't geen hij pas omtrent den visscher vernomen had, vertelde hij, bezorgd lettende op de uitwerking van die kwade tijdingen bij den ander. Deze, ontstellend eerst, welke ontsteltenis op zijn verscholen gelaat alleen merkbaar was voor den vriend, die dat gelaat kende en nauwlettend gadesloeg, dacht daarop zwijgend en overlegde niet, zooals steeds bij zaken die hij wichtig achtte. Hij droeg na een wijle den schilder op, Majore te bezoeken en ook haar vragen te doen omtrent den visscher, - en wel dienzelfden middag, want slechts korten tijd was het den machtigen koning van Tarkos vergund, in deze streek te vertoeven.

Met den eersten lichten schemer vond de schilder Majore in nabijheid van de hut, poozende, en als een schuwe vogel opschrikkend bij zijn nadering. Daarop hem herkennend en gerustgesteld, dat geen der dorpsgenooten haar kwam verstoren, beantwoordde ze vriendelijk, schoon verlegen, zijn groet. Hij zag hoe haar voorheen frisch en bloeiend gelaat thans een kommerlijk leven uitdrukte, en vrijelijk noemde hij haar: ‘arme Majore!’ terwijl hij haar vroeg, of ze niet wist waar de Brood was, die bij de visschers in zoo langen tijd niet meer werd gezien....

Den blik van haar afgewend, voegde hij er verklarend bij: ‘Ik wilde hem zoo gaarne schilderen, - ook vorige jaren gelukte 't mij niet hem daartoe te bewegen, zijn woelige aard had steeds van stilblijven een afkeer, en hij was te trotsch om zich door geld te laten verlokken. Toch geef ik de hoop nog niet op, als ik slechts wist....’

Hij zag schuw op, daar ze weende, en voleindde zijn zin niet. Ook zij sprak niet, weende slechts onhoorbaar voort, en hij, droef geworden met haar, en weldra angstig voor de stilte der droefheid, praatte nu de weinige troostredenen, die hij te verschaffen wist, en herhaalde en was eentonig doch goedmeenend, en zijn stem zacht.

Hij herhaalde zijn wensch niet, - toch vertelde zij hem eindelijk alles wat ze van den visscher wist.

Deze had, hier in nabijheid, doch in boomgewas verscholen, een verblijfplaats voor zichzelf gemaakt: slechts wat stroo voor een nachtleger en daarboven eenige beschutting van gevlochten

riet. Doch daar kwam hij alleen 's nachts en niet eens alle nachten. Overigens zwierf hij rond, zij wist niet waar, zij wist ook niet waarvan hij leefde, of het moest van veldvruchten zijn, die wel hier en daar in den omtrek te vinden waren. Het eten dat zij geregeld naar die nachtelijke verblijfplaats bracht, raakte hij gewoonlijk niet aan, - slechts eenmaal moest hij door honger gedreven zijn het te nemen, en den dag daaropvolgend vond zij hem nog daar en zei hij haar in 't voorbijgaan: ‘ik dank u Majore!’ schoon hij haar gansch niet meer liefhad en door haar niet gestoord wilde zijn.

Ook lag hij sommige dagen uren lang tegen gindschen heuvel stil te peinzen, - het was een fraaie plek, die naar alle kanten wijd uitzicht bood. Vaak sloeg ze hem daar van nabij gade doch durfde hem niet naderen. Maar ze zou nu de eerstkomende dagen zeer goed opletten, en zoodra ze merkte dat hij zich weder daar bevond, naar het dorp gaan en den schilder waarschuwen....

Kalm en berustend zei ze dit alles en toch scheen haar pas gewekte droefheid onverminderd, haar tranen gleden nog immer langzaam en stil langs haar wangen. De schilder had geen troostredenen meer, hij nam enkel haar hand toen hij zou heengaan en drukte die. Zij hield die hand vast, schoon zonder drift en ze sprak, hem aanziende: ‘Nietwaar, gij stelt belang in hem en zult hem van dit ellendig bestaan wegvoeren, want gij zijt rijk en vermoogt veel! En misschien is dat goed en noodig, maar ik, ik weet dat ik hem dan verliezen zal, - voorgoed, en dat te weten doet mij nu zooveel leed. Ik wist zelf niet dat zijn nabijzijn, hoewel het mij geen vreugde geeft, mij nog voor zooveel smart behoedde. Maar gij moet hem toch meenemen en hem helpen!’

Haar toehoorder was het, alsof het schemerige, vlakke meerwater terzij hem den droeven inhoud veler gedichten, die hij dezen middag in vervoering uitzeide, thans teruggaf in een lange zoet-roerende klacht. Hij antwoordde Majore: ‘Ik ben niet rijk, niet machtig, gij vergist u, ik vermag niets. Ik kan slechts medelijden hebben, - misschien den zwerver raden tot het versmade visschersleven terug te gaan.’

Argeloos zei ze toen: ‘Dan hebt gij toch zeker vrienden, die rijk en machtig zijn? Uw raad behoeft hij niet, daar hij

van niemand raad wil. Maar ik weet, gij zult hem mij ontrooven en dat is goed en ik zal u waarschuwen.'

Zij merkte heengaande niet meer het treurig 'neen', dat hij haar in zwijgend hoofdbewegen nog antwoordde. In avonddonker keerde hij terug naar zijnen metgezel.

In zwijgend ongeduld wachtte nu de koning van Tarkos de boodschap van Majore, - toch minderden de teekenen van dit ongeduld, naarmate het meisje langer wegbleef; - zijn tijd spoedde heen, maar hij bleef op het speel-vaartuig toeven en zag rustig het gedoe der dienstmannen aan, als zij roerig het zeil spanden voor tochten, hem ten gerieve, over het wijde meer. Dan hield, ergens bij den oever, de schilder trouw de wacht.

Doch het verbeide bericht kwam eindelijk en naar de plek, hen met zorg aangeduid, begaven zich de twee mannen met haastige schreden.

'Ik vrees rampen', zei gejaagd de eene, 'rampen voor u mijn koning en mèt u voor het heil van Tarkos, - voorgevoelens plagen mij, - laat mij alleen gaan, - ik zal welsprekend zijn en den verdwaalde pogen terug te voeren tot zijn zorgeloos visschersleven, waar zooveel geluk hem is weggelegd! Maar laat mij alleen gaan.... -'

'Vrees weerhield mij nimmer en zal mij ook nu niet weerhouden!' sprak de ander fier. 'Gij moogt welsprekend zijn, als ge wilt en kunt, - ik wil hem mee zien, zijn stem hooren! Dit zal Tarkos niet schaden.'

Geruimen tijd spraken ze niet weder. Nader bij de plek gekomen, vertraagden ze hun tred. De man met den baard maande den ander tot heldere kalmte, koelbloedigheid. Daarna lette hij op diens onrust niet meer.

Zij kwamen bij heuvels, waar het pad gaandeweg smaller werd en langs kreupelhout kronkelde. Zij naderden nu verscholen. Zij bereikten een punt, vanwaar, door een kleine opening in het dichte boomgewas, degeen, dien zij zochten, voor hen zichtbaar werd. Toen fluisterde hij, die op het smalle pad thans vóórging: 'Wat wilt gij doen, mijn koning? Hij is uw zoon, - zie dat gelaat, zoo somber, zoo verbitterd, - hij wenscht, - hij wil iets groots, - hij begeert macht, vorsten-

macht! Laat mij alleen gaan! - of met u terug....bespaar uzelf smarten....gevaar....'

Doch de ander fluisterde terug op spottoon: 'Is hij thans niet óók een Broodsche droomer en zijt gij niet verlangend, nu die ander u door den dood ontnomen werd, deze te schilderen?'

De vriend des konings, verzekerd nu dat al zijn pogen om de ontmoeting die hij vreesde, te verhinderen, vergeefsch zou zijn, verwon zijn onwil en schreed voort, tot hij den visscher bereikte. Deze sprong op met donkerdriftigen blik, zoodra hij de mannen gewaar werd, doch ziende dat het vreemdelingen waren, bedaarde zijn drift. In het volgend oogenblik herkende hij ze echter als zeer bekende gestalten en zijn blik herkreeg niet de peinzende, droomerige uitdrukking van daareven, maar duidde levendige gedachten aan, terwijl die blik scherp op de mannen gericht bleef. Deze groetten hem; de schilder ving het gesprek met hem aan, zeggende: 'Het verheugt mij u hier te ontmoeten, want ik zou u gaarne in deze dagen, dat ik hier vertoef, schilderen, - gij weet, ik deed u dat verzoek reeds vaker, maar tot nog toe vergeefs!'

De visscher antwoordde langzaam: 'Ja, gij deedt reeds vaak moeite daartoe, reeds toen ik nog een kleine knaap was, - ik herinner mij dat zeer goed. En steeds waart gij vergezeld van een ander, - en steeds van denzelfden!'

Toen tastte hij in zijn zak en wierp, bijna woest, een beeldtenis naar den zwijgenden metgezel. 'Kent gij dien?' vroeg hij.

De toegesprokene raapte het vale voorwerp op, beschouwde, en antwoordde rustig: 'Ja het is de beeldtenis van den koning.'

Koel vervolgde de schilder: 'Nu uw aard zoo rustig is geworden, dat gij hier roerloos kunt liggen op uren afstand van uw vrienden, zult gij mij wel den tijd gunnen, dat ik u op 't doek breng, nietwaar?'

'Gij betaalt goede prijzen, nietwaar?' vroeg de vìsscher en zijn oogen schitterden hel.

'Ik betaal goede prijzen, maar gij kunt te veeleischend zijn,' antwoordde op den vorigen toon de schilder. 'Hoeveel wilt gij?'

De visscher antwoordde eerst niet. Opgewondenheid omfloerste zijn oogen, naar zijn door de zon verbrand aangezicht steeg een blos, die, hoe gering merkbaar, plots iets meer jeugdigs en edels gaf aan dat, door 't lange ruwe leven,

vergroofde gelaat. Hij sprak daarop, zich nu richtend, niet tot den schilder, maar tot diens metgezel: ‘Ik zou eischen, prins van Tarkos te zijn en de jonkvrouw Titarka te bezitten, - gij vindt dat toch niet vreemd, doet ge wel?’

De schilder verbleekte, trad bevend terug. De koning naderde den jonkman met langzame schreden en antwoordde kalm en vast: ‘Arme visscher! - zoo ik als vader dezen wensch van u niet weerstond, en u prinsenrechten gaf, - ik zou u als koning van Tarkos moeten dooden! Ik maakte u tot visscher en gij waart gelukkig, - keer tot het vorige leven terug!’

De jonkman antwoordde, geestdriftig en toch zijn geestdrift meester, en somber, schoon vol overtuiging: - ‘O, maar ik wil wel sterven, als ik daarvóór bereikt heb, dat Titarka mij toebehoort! Ik beloof u zonder wrok den dood in te gaan, als gij mij dien wensch vervult!’

Hevig bewogen en ternauw bedwongen was nu ook de koning, terwijl hij zwijgend heen en weer trad. Een oogenblik lagen hem daarbij overredingen op de lippen, vermaan van alledaagsche wijsheid, maar opziende naar den jonkman, zag hij klaar in diens tot nog toe hem onbekende ziel als in de eigen, en hij zweeg en peinsde. Toen hij onwillekeurig dichter bij den vriend kwam, week deze nog verder terug.

‘Ik zal uw wensch dan vervullen’, luidde eindelijk 's koning's besluit, - ‘doch niet nu, - over een jaar eerst, als ge dan nog wenscht als nu....’

De jonkman ontving met een bitter lachje dit besluit: het jaar wachtens krenkte hem meer, dan de belofte der vervulling hem vreugd gaf. De koning beval hem nog, dat hij dit jaar zijn vorig leven opnieuw zou leven. En hij ging heen, de vriend met hem, tot wien hij onderweg bewogen-schertsende sprak: ‘Een betere taak wacht u nu! - als dichter moogt gij mij nu dienen! Schoone zangen van dood en leven wensch ik van u te hooren - zooals ze daareven klankloos rezen in mij zelf.’

‘Jongeren zullen die zangen dichten, mijn koning’, sprak de vriend. ‘Toen ik jong was en dichtte behoorde mij verleden en toekomst, - nu durf ik niet leven dan in de engte van het heden en daar kan ik niet dichter zijn!’

Een jaar later verspreidde de tijding zich door het land: dat de koning den eens verstooten zoon plotseling tot zich nam en als prins van Tarkos weder erkende. ‘Den Brood?’ fluisterde men verbaasd en onwillig tot elkander en in alle steden en dorpen van Tarkos liepen de menschen bijeen en overal ontstond veel gerucht van verbazing.

De koning wilde, hoorde men mee, dat de dag der plechtige inhuldiging overal door zijn onderdanen zou gevierd worden door een kerkgang, een eeredienst voor den koninklijken jonkman. ‘Voor den Brood?’ vervolgde zich het gefluister, en in spanning en rumoer wachtte men de groote gebeurtenis af. Op den dag, daarvoor bestemd, gaven allen zich en hun huis den tooi dien men gewoon was bij feesten, en de kerkdienst werd door wie konden deelnemen, niet verzuimd, want niemand, ver of nabij 's konings omgeven, wenschte zóó dezen tegen te zijn, of den schijn daarvan te hebben. En menig eenvoudige was dit gebeuren ook werkelijk iets verblijdends, als de simpele geboorte van een welkom kroonprins.

's Morgens gebeurde in de grootste zaal van het statige koningshuis het gewichtige feit: dat de nieuwe kroonprins in 't bijzijn van vele aanzienlijken uit alle oorden van het land, den eed van trouw aan Tarkos en Amanië aflegde en daarop, bij monde van een grijs priester, in zijn koninklijke waardigheid en titel werd bevestigd. 's Middags verspreidden zich die aanzienlijken weer naar alle zijden en voor zoover zij in de nabije, woelige hoofdstad woonden, verzamelden zich te avond voor hunne huizen groote massa's, door 't feestvieren opgewonden menschen, joelende en vaag hopend op de gunst van berichten.

Een dier lieden was de vriend des konings, de dichter. Vanuit een groot bovenraam, schouwde hij eerst, zelf onzichtbaar, de volksmassa, de bewegende, veelkleurige, rumoerige massa, verlicht door veel feestelijke, flikkerende lichten, als alleen bij dagen van groote plechtigheid in de stad brandden, - geschaduwd door den te donkerder avondhemel. Eindelijk een dubbele deur openslaande, verscheen hij op het balkon, en uit de wijde opening achter hem, stroomde het licht der lampen uit de aangrenzende kamer mee. Hij droeg nog het kostbaar,

blinkend feestgewaad van dezen morgen, vervaardigd in de kleuren van Tarkos, en een gejuich begroette hem, als was hij een der vorstelijke personen zelf. Lang duurde het stemgedruisch, dat werd na den eersten luiden juichklank een wirwar van tallooze, onderscheidene geluiden, maar zij minderden gestadig en verstierven al wijder tot gegons, terwijl men zich al dichter naar het huis drong, spitsende de ooren op de woorden, die nu welhaast uit den mond van dien schouwenden, zwijgenden man zouden moeten weerklinken. En de voorsten hoorden van hem eindelijk den bewogen uitroep: 'De kroonprins zwoer dezen morgen trouw aan Tarkos en Amanië, - hij is de echte zoon van onzen roemrijken vorst, - bidt voor het welzijn van koning en kroonprins!'

'Voor koning en kroonprins, - heil aan den koning en den kroonprins!' galmden degenen, die hem verstonden daarna, en de rijen daarachter herhaalden den kreet en deze vervolgde zich tot de uitersten der verzamelde massa.

In vizioen zag de dichter hierbij de stil-hevige gebeurtenis van dezen morgen weer. Hij zag den jonkman met de edele gestalte en den vasten, koenen blik van den koning, - zijn gelaat, tijdens de plechtigheid meermalen bleeken en donkeren van ontroering, ondanks de trotsche geslotenheid zijner trekken. Hij zag den koning, wiens gelaat aandachtig, ernstig, gansch onbewogen. Hij hoorde weer diens koele fluistering tot den jonkman, toen deze gereed stond voor den verlangden eed: 'Gij kunt veilig zweren, - uw dood zal dien eed bekrachtigen!' Hij zag Titarka, in gindsche omgeving van strakke, eerbiedige vrouwen, stil en blij schitteren als was ze reeds een bruid. Hij hoorde de eerste, zacht doordringende tonen der gewijde muziek, die bevrijend aanruischte na de huiver-wichtige oogenblikken van weerzijdsche groote beloften.

En uit dat vizioen zag hij zichzelf: gehuld in zijn sprekend gewaad, pronkende met de kleuren van Tarkos. Uit dat gewaad hief zich nu langzaam zijn trillende hand tot vreemd, groot gebaar. Daarop herhaalde zijn stem de woorden: 'Bidt voor het welzijn van koning en kroonprins!'

Een zwakkere echo dan de vorige herhaalde hem, nog toefde hij even op het balkon, dan wendde hij zich traag af en ging naar het aangrenzende vertrek terug. Hij verdween

geheel uit de oogen der massa menschen; toch bleef hij in dat nabije vertrek en liet de wijde deur naar het balkon open. Soezend luisterde hij naar de stemmen buiten, zijn blik gleed langs de eenvoudige wandtapijten binnen, waarachter een rijkdom van geliefde geschriften scholen, wier gulden stemmen nu zwijgende waren en wachtende, en zijn onrustig verglijdende hand vormde zich opnieuw tot gebaar. Dan verzonk hij in gedroom, dat hem deed glimlachen: in zwakheid geloovig, droomde hij van God's wonderen, die de stroeve daadkracht der menschen zouden wegvagen, en de toekomst verhelderen zouden met nieuw, weldadig licht.

Doch een zeggen daarbuiten, niet luider dan het veelsoortigandere, verschrikte hem en deed de uitdrukking van zijn gelaat veranderen, - haastig sloot hij de geopende deur en trok zich vervolgens in een verder gelegene kamer terug, waar de geluiden daarbuiten slechts nu en dan, als een dreuning zonder woorden, zouden doordringen en voedsel geven aan een effen zwaarmoedigheid, die vaker dagenlang de stemming des dichters was.

Het zeggen, dat hem dus getroffen had, was geweest: dat hij een Brodenvriend zou zijn! Deze uiting kwam van iemand, die, wantrouwig, en bemerkende iets vreemds in de bewogenheid des dichters, zich het gebeurde in verband met den priester herinnerde, - zich nu met onbestemde lust naar tumulten tot deze uiting waagde.

Toen de dichter zich reeds verwijderd had, wies dan ook een vijandig gerucht onheilspellend aan, - echter niet voor hèm gevaarvol. De naam ‘Brood’ weerklonk met dreigenden nadruk weldra overal onder de verzamelden en van degenen, die hem uitspraken, dachten de meesten niet aan de flauwe schim van den gestorven priester, noch aan hem, dien slechts als vriend der Broden schimp kon geworden, maar enkel aan dien ander, te wiens eere men feest vierde. En door de van licht tintelende straten en pleinen der stad, verspreidde zich, met de zich verspreidende menschenscharen, de gevaarlijke gloei van twistzin en opstandigheid.

Er ontstonden hier en daar groote botsingen van geluiden: van de jubelklanken, roepende heil aan den kroonprins, en

de minder luide, doch met meer hartstocht gesproken woorden, die geen verwensching zijn durfden, doch er naar zweemden.

De overheid echter, toen die het gevaar hoorde dreigen in die kreten van de door feestdrank verhitte stedelingen, wapende zich en stelde zich met beleid te weer. In pronkkleedij, schitterender dan die der feestvierende burgers, doch zichtbaar van goede wapenen voorzien, zond zij haar dienstmannen op hunne paarden door alle woelige stadsstraten en waar deze mannen stilstonden, hieven ze hun luid-strengen kreet: 'Schande over hen, die den gevloekten naam onzer vijanden durven noemen! In Tarkos is de zoon des konings geboren, een Amaan is hij!'

En nieuwe lustige groepen verzamelden zich dan ook om de forsche dienstmannen en riepen dezen levendig hun bijval en weken in zoeten eerbied voor hun wild-krachtige paarden: de strijdrossen van Tarkos! Verwonnen zwegen spoedig de opstandige stemmen.

Vaderlandsche zangen en een vroolijk geschal van straatmuziek, luid en zuiver, vervulde dieper in den avond de stad. Rondom kleine vuren, die een kleurigen gloed langdurig en ver verspreidden over wijde pleinen, voerde het volk losse dansen uit. Overal was de lust stijgende, daar het hoogtepunt van het feest nog komen moest. Dan hier dan daar verdichtten zich de menschenscharen, telkens waar men meende, dat de verbeide stoet in aantocht was, die de koning uit zijn omgeving zenden zou, geschenken van hem meevoerende. En eindelijk werd een nieuw, met frissche hoop gejubeld vermoeden van de nadering, bewaarheid. Er kwam een stoet van statige hofjonkers op prachtige paarden, dragende een donker-eenvoudige kleedij, alle streng gelijk, - zich bewegende zwijgend en waardig, den gul-geestdriftigen, lossen groet der volksrijen terzij, beantwoordend met hoofdbuigingen, hun strakke oogen van geheimzinnige belofte vol. Tot ze ergens kwamen, waar het hun goed dacht de taak die hen naar hier voerde, te vervullen: men zag plots een helle schittering van gouden munten en juweelsteenen, door een der ruiters in vasten worp hoog boven de hoofden der menschen gebracht en als een ijle, fonkelende regen neerdalende. Enkelen, den buit nabij, kreten blijdschap of teleurstelling, doch duizenden zagen, en die

duizenden riepen verrast den lof van hunnen milden koning.

De statige ruiters vervolgden hun tocht, verdwenen uit het gewoel en nu eindde langzamerhand het feest.

Vijfde Hoofdstuk

Naar een kleine groene korenweide, die lag neven de donkere dennebosschen van den koning verscholen, kwamen op een vroegen morgen van de rijpe lente, Titarka en de pas verheven koningszoon.

Zij kwam in de jool harer listen, doorschrijdend lachendsnel, peinzend, blozend-beschroomd de lanen midden de hooge, rechte naaldboomen. Zij had haar wakende dienstvrouwen, wier zorg zij voor dezen tocht moest ontkomen, alle bedrogen en onder het gaan stuwde vroolijk de lust in haar, om ook hèm te bedriegen, door van de plek hunner samenkomst, zoo hij niet reeds dáár was, bij zijn nadering te ontvlieden.

Doch hij was reeds dáár, toen zij kwam. Hij ging met haar naar den eenzaam-bloeienden loofboom in het midden der kleine weide, en voerde haar daar, zwijgend met trotschen lach, voor langen tijd in het groot geluk zijner eerste drift-volle omarming. Zij lagen op het bezonde groen, midden de verstoven bloemen van den boom, het was een morgen zonder wind of wolk, er gebeurde alleen dat langzaam enkele meerdere bloemen den boom ontvielen en de groote schaduw van dennebosch met den rijperen dag van de weide verdween. Zij bevrijdde nu en dan haar handen om te spelen met de schoone, goudgele boombloesem; zij fluisterde, maar hij hield haar zwijgend omklemd. Zij genoot dan schertsend en lachend en streefde, met wakkerenden ijver, naar de ontmoeting hunner oogen, die hij ontweek.

Zij rees op eenmaal grillig overeind en wenschte met hem te gaan, uit het overvloedige licht dezer weide, wandelen in de lommerige lanen der dennebosschen. Hij sprak toen ook een schertsend, plagend woord achteloos, weerhield haar en trok haar opnieuw tot zich. Kort daarop waarschuwde ze hem dat hun tijd voorbij was. En schalk telde ze hem haar laatste kussen toe.

‘Nog niet voorbij!’ antwoordde hij, donker-huiverend.

Toen wilde zij hem in haar schalkheid streelend troosten en beeldde hem met zoete stem en schitterende oogen de toekomst! Het wonen samen, ver van het hof, in het nieuwe, gereede lustslot, dat de koning bij hun huwelijk zeker schenken zou!

Maar met nieuwen hartstocht dwong hij haar mond tegen den zijnen en zijn blik, die zij nu niet zocht, vestigde hij eindelijk zonder wijken op haar. En de toover van dat oogenvuur stroomde in haar, en vernieuwde haar tot gevoelens, die waren onuitsprekelijk en wonderlijk verrassend. Lang stoorde geen beweging, geen woord dit inniger samenzijn.

Hij was nu de eerste die bewoog en sprak. Hij vroeg, of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst.

Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: ‘Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is.’

Toen richtte hij zich op en haar met hem. Nog roerden haar zijn kussen. Zij stond, in weelde verloren tegen hem aangeleund en ontwaakte door zijn stem. Deze trof haar met vreemd, schokkend geluid; zich onwillekeurig losmakend uit zijn omarming, wankelde ze echter en duizelde van zon. Hij greep en steunde haar nog eens. Toen gingen ze eindelijk, langzaam heen, in de richting van de heimelijk verlaten woning.

Onderweg namen ze afscheid om afzonderlijk die woning te bereiken. Maar haar was het, als kon zij zonder hem niet verder gaan. Zij hield zijn hand vast, die hij haar ten afscheid reikte en vroeg stamelend en zich van haar bedoeling nauw bewust: ‘Wanneer huwen wij?’

Hij antwoordde lachend: ‘O, zeker spoedig!’ en verliet haar. Zij ook deed nu als zou ze zich heenspoeden, doch bleef weldra staan en zag hem na. Toen hij omkeek wuifden zij beide, maar terstond daarop ijlde ze, terzij van haar pad, tusschen de slanke stammen van het dennebosch voort, hopend daar spoedig voor zijn blik verscholen te zijn. Toen ze zich omwendend hem niet meer bemerkte, bleef ze opnieuw toeven.

Het kwam even in haar op terug te gaan, hem na te snellen en hem dan smeeken haar bij zich te houden dezen heelen langen dag, - hoe dwaas het ook zijn mocht. Maar toen werd het haar een zekerheid, schoon ze vergeefs zocht waarom, - dat zij het niet moest doen! Zij tuurde nog wat in

de richting, waar zij dacht, dat hij zich bevinden zou, en wandelde dan traag onder het dennenloof voort, in een duisteren droom.

‘Is liefde altijd zoo?’ dacht ze, en ze vroeg zich eentonig at: ‘Waarom is hij heengegaan en heeft mij alleen gelaten en waarom snel ik hem niet na en blijf smeekend bij hem?’

Doch meer dartele gedachten verjoegen dit gepeins. Zij wilde vóór hem den ingang van den koningstuin, waar hij moest binnengaan, bereikt hebben en verborgen hem daar weerzien!

Zij ijlde nu met vlugge sprongen, als een kind, door de paden, die haar voerden langs den kortsten weg naar dien ingang. Op 't laatst kruiste haar pad een weg, waarlangs zij stellig dacht dat hij komen zou, zij hoopte: hij was nog ver! schoot als een pijl dien weg over en lachte dan, hijgend even stilstaande. Ze had hem gezien, meende ze, en nu tuurde ze nogmaals, voorzichtig, schuilblijvend achter een dennestam, - doch een niets, de schaduw van een boom had haar in dien waan gebracht. Nabij was niemand en in de verte bemerkte zij geen bewegen. Zij ijlde echter spoedig weer voort zoo hard ze kon, - door zeer enge paadjes nu, daar ze vreesde zich anders onverwacht aan hem te zullen vertoonen. Weer wat mistroostig om die vrees bereikte zij den ingang, trad binnen en vroeg aan een tuinknecht, die daar dichtbij werkte, of hij soms den prins van Tarkos had zien binnenkomen. De knecht richtte zich bij haar verschijnen en haar woorden verbaasd op, daar deze ingang steeds enkel door de minderen van het hof gebruikt werd, groette eerbiedig en verlegen en antwoordde op haar vraag ontkennend.

Toen beval zij hem haastig, schoon vriendelijk, dat hij op een andere plek in den tuin zou gaan werken, - zich terstond zou verwijderen, en de knecht moest wel zich nog meer verbazen, terwijl hij gehoorzaamde aan het vreemde bevel van het schoone, grillige kind, dat hem, ondanks de gebiedende toon harer woorden, schier vertrouwelijk en smeekend aanzag.

Schielijk verborg zij zich nu achter heesters en wachtte; ze wachtte lang te vergeefs, sprak zich zelf toe dat hij zeker een anderen weg had genomen, en toch verveelde ze zich niet en evenmin bekommerde ze zich om de ongerustheid, die haar lang wegblijven onder haar dienstvrouwen moest veroorzaken.

Eindelijk begreep ze, dat men haar zocht. Ze zag op een afstand gestalten van lieden, die hier anders nooit kwamen en die spiedende rondblikten. Toen kon ze niet meer rustig in haar schuilhoek blijven en kwam ze te voorschijn, om zich eindelijk naar huis te begeven. Zij werd op haar wandeling nu weldra bemerkt en benaderd door enkele harer vrouwen, die uitingen van verbazing en vermaan nauwelijks bedwongen, ofschoon dit het eerste was wat Titarka haar bevelend vroeg. Daarop vertelde ze overmoedig: ‘Ik heb mij verloofd met den prins van Tarkos’, doch geen der stroeve vrouwen wenschte haar geluk, daar het de koning was, die een tijding als deze plechtig zou moeten melden.

Titarka minachtte haar vrouwen, en haar geluk nu als een tastbaren schat bewakend onder nukkig zwijgen en koele bitsheid, vluchtte zij er mee, zoo gauw ze het gezelschap kon ontwijken, tot diep in haar verblijf: een kleine kamer, die grensde aan het werkkabinet des konings. Bij haar gang daarheen, sloot zij behoedzaam een voor een de deuren van haar vertrekken achter zich toe, om te veiliger, te meer in zoete afzondering, dien schat, dien ze schier angstig meedroeg, te mogen bejubelen.

Wel fluisterde ze den eersten kreet van blijdschap, die luid op haar lippen lag, want de nabijheid van dat andere wichtigste vertrek des konings, waar zij soms 't geluid van diens voetstappen hoorde, en die haar, in haar groote aanhankelijkheid en eerbied, deze eigen kleine kamer zoo lief deed zijn, dwong haar, luidruchtige en zorgelooze, tevens immer tot zorgvuldige vermijding van geluiden.

Ook nu hoorde zij, toen ze even luisterde, den bekenden. langzamen en gelijkmatigen stap in het naburige, die haar, als altijd, vermoeden deed 's konings diep denken over zwaarwichtige dingen, welke hij zeker goed deed haar nooit mee te deelen. Zij drukte nu haar mond tegen het houtbeschot van den wand en fluisterde in tranen: ‘mijn koning!’

Zij luisterde voort naar het zwakke geluid der schreden en een ongewoon-ernstige trek kwam op haar gelaat, dat zij ophief als richtte zij den blik naar een zichtbaar iemand. Zij wilde gaarne de raadsels van 's konings leven weten en hoe dat was, dat zij immer aarzelde en van haar voornemen afweek,

wanneer zij, koutende met hem als gewoonlijk, hem te vragen wenschte, waarom hij zijn zoon, den prins van Tarkos, eens verstiet en na zoo lang wachten weder tot zich nam? Als gebleken was, had hij zelf een Brode tot zijn vrouw gehad en dus bemind en zij, Amaansche, minde nu een Brood, en toch moest men de Broden haten en waren in Brodo zeker de Amanen gehaat!

Maar zij voelde: zij zou den koning nimmer over deze dingen durven spreken. Zij wist ook: het was schooner, fier en vroolijk te ontberen wat een mild koning als hij, haar niet vrijwillig gaf, - dan met onbeholpen vraag hem te ontstemmen en te verdrieten.

Bij die gedachte verhelderde zich haar eigen stemming. En ook: ‘wat zullen wij schoone feesten vieren!’ dacht zij en ze had nu genoeg van de stilte en afzondering; bijna beschaamd haastte zij zich, om zich uit de zelfgekozen gevangenheid te verwijderen, - waarheen te gaan was een dwaas bezinnen, zoo de weg naar den verren vleugel, waar haar minnaar woonde, haar slechts open was!

Met schuwe behendigheid en groot heimelijk vergnoegen spoedde zij zich door de vele gangen en zalen, die haar van dat andere verblijf scheidden. Doch zij hoorde dat de prins van Tarkos van den tocht, waarvoor hij reeds in de vroegte was uitgegaan, nog niet hier was weergekeerd.

Dit stelde haar teleur en veel trager begaf zij zich nu terug en naar de vertrekken van den koning, wien te bezoeken zij toch ook verlangde, om hem de gebeurtenis der verloving te melden, die hij zoo zwijgend had afgewacht en toch stellig wel wenschte en voorzag.

Bij den koning werd zij toegelaten en toen hij, zwijgend bij het bericht, zich afwendde, dacht zij dat hij haar vrijmoedigheid wat euvel nam, - zij vertelde nu tot afleiding, hoe de kroonprins, zooals hij haar gezegd had, haar vanaf die eerste dwaze ontmoeting had liefgehad, evenals zij hem, - en hoe wonderlijk en heerlijk dat was!

‘Waar is hij?’ vroeg met forsche stem plots de koning.

Zijn vreemde toon verschrikte haar, en haar eigen antwoord: dat hij blijkbaar niet, zooals hij bij hun afscheid zei, naar zijn woning teruggegaan was, ontstelde haar toen mee. Het vol-

gende oogenblik leek haar die ontsteltenis een dwaasheid, - de koning echter lachte om haar onrust niet, zooals zij verwacht had. Vorschend keek zij naar diens gelaat. Doch die gesloten trekken, tot hevige ontroering ontspand, zoodat zij een oogenblik meende iets dreigend-gewichtigs te zullen hooren, sloten zich spoedig tot somberen ernst, die slechts beschouwend haar gadesloeg. En eindelijk ging hij met haar spreken, kalm, trachtend al het ongewone met zijn stroeve woorden te verdrijven, zoodat zij over haar vreemde gewaarwordingen zich wel schamen moest. Zij meende hem nu weer, als daareven, verstoord over haar vrijmoedigheid, maar ofschoon het haar anders bijna steeds gelukte, zulke verstoordheid te verdrijven, deed zij nu daartoe geen poging meer, zij verwijderde zich stil en was het verdere van dien dag met haar groot geluk heimelijk zeer bedroefd. Want elken keer als ze door een vertrouwde vernemen deed, of de prins was thuisgekomen, luidde 't antwoord dat ze kreeg, ontkennend.

Laat in den avond echter bezocht haar, op last van zijn meester, een van 's konings hooge dienaren, die haar op koel beleefden toon de boodschap bracht, dat, naar een bericht, 't welk de koning pas ontving, de prins van Tarkos zich bevond op een der vorstelijke jachtverblijven en enkele dagen daar wenschte te blijven doorbrengen.

Een oogenblik voelde zij zich door dit bericht verruimd en gerustgesteld, - maar den nacht doorwaakte ze vol bitterheid over de krenkende willekeur van 's prinsen handelen.

En den volgenden ochtend stond ze als den vorigen zeer vroeg op met het plan tot een tocht naar haar minnaar, - thans echter niet met het blije voorgevoel dier eerste minnarij, maar met het doel hem rekenschap te vragen, hem te zeggen dat zij aan zijn liefde niet meer geloofde, er niet meer van hooren wou, als hij, na eenige dagen, soms terugkeerde naar het verblijf waar zij ook hare woning had....

Maar toen zij zich gereedmaakte om uit te gaan, niet als den vorigen dag met slim vermijden van gerucht en schalke misleiding, doch openlijk en hooghartig tartend het vermaan harer vrouwen, - schoon ze deze van haar doel alleen meedeelde dat het haar meer dan enkele uren afwezigheid kosten zou, - werd haar van den koning het ernstig bevel gebracht,

om zich deze en volgende dagen niet verder dan den tuin te verwijderen.

Zij liet geen teleurstelling blijken en zag in zwijgend gehoorzamen van haar reis af. Even bekommerde haar de ernst van 's konings verstoordheid, die ze meende dat haar uit deze ongewone strengheid bleek, doch in haar hart de woeling van wat zij meende dat geen liefde meer heeten kon, verdreef dit. Zij zon op plannen om, tot welken prijs ook, haar gekrenkten trots bot te vieren en riep haar ondergeschikten van de hoogste tot de laagste tot zich, hen gelastend te paard te stijgen en zich met een boodschap naar den prins van Tarkos te spoeden, - tegen veel belooning! Doch alle weigerden zij haar, bij het gewicht dier boodschap, dat hun ontstelde, hunnen dienst, dàar zij meer dan aan haar, aan den koning ondergeschikt waren en deze alleen 't recht had, hen zulk een zending op te dragen.

Maar zij zocht gezwind andere hulp. Zij stuurde om twee jonge officieren van een ruiterregiment, dat in een nabije stad gelegerd was en haar vaandel voerde, - zij verheugde zich, na eenigen tijd van noodzakelijk wachten, in de spoedige en snelle nadering dezer jeugdige mannen, waarvan zij zeker was dat zij den wil en den moed hadden om haren last te volbrengen.

Zooals hun bevolen was, vermeden zij, nadat zij in den tuin zonder belet waren toegelaten, alle ingangen van het gebouw, begaven zich rechtstreeks naar den hoek van Titarka's vertrekken en stonden stil tot dicht onder haar balkon, waarnaar zij, wat blozend in de verheuging dezer ongewone gunst. eerbiedig-wachtend opzagen. Titarka kwam terstond op het balkon te voorschijn, ook op haar gelaat was een blos, van driftig verlangen, en zij begroette hen zonder meerderheidsbetoon, vriendschappelijk en opgewonden. De jongelieden waren van haar leeftijd en kwamen veel aan het hof, - zij kende hen reeds van haar kindertijd af en ontmoette hen dikwijls. En de gedachte aan de langdurige en, zij was daar zeker van, oprechte hulde, die haar bij dien omgang geschonken was, voelde zij nu als reeds gedeeltelijk een vergoeding voor de grove veronachtzaming van dien ander, - was hij dan ook, - prins van Tarkos - al was hij koning!.....

Zij zeide tot hen, met vaste, opgewekte stem, daar zij zich

plots bijna verheugd voelde in de zekerheid van haar macht, - met ongedwongen openhartigheid tevens, die te kennen gaf, dat zij hun allereerst de eer van haar vriendschap en vertrouwen schonk, - hoe zij, sedert kort heimelijk verloofd met den prins van Tarkos, die verloving wenschte af te breken, en hen naar het jachtslot zond, om zoo spoedig mogelijk dit den koninklijken jonkman te verwittigen. Wel waren zij verwonderd, een oogenblik zelfs ontsteld als de huisbeambten, door deze gewichtvolle zending. Maar zij beschaamden toch Titarka's verwachting niet, zij aarzelden niet haar den gevraagden dienst toe te zeggen. Zij ook werden toen, door haar voorbeeld, driestopenhartig, zij zeiden het toe te juichen dat zij een Brood niet ten huwelijk wilde.

'Wij haten hem, het gansche volk haat hem!' fluisterde een hunner met groot gebaar.

'Gaarne hadden wij den koning weerstreefd bij de verheffing van dien kroonprins, en menigeen staat op 't punt den koning om zijnentwil te weerstreven', klonk de lichtzinnige praat van den ander.

Titarka stond stokstijf te luisteren naar deze taal en antwoordde niet. Nauwelijks verborg zij haar onverwacht sidderen, - haar plotselinge bleekheid kon zij niet verbergen. Om zich te redden stiet zij een vreemd lachje uit en trad een paar schreden terug, - de ruiters echter verwonderden zich niet, dat zij toornig was of ontroerd, zij beloofden zich: zij zouden met de smadelijke boodschap, den Brood hun eigen haat brengen!

Met eenige, verlegen en haperende woorden ontsloeg Titarka de ruiters, die met gullen groet snel vertrokken, - een waarschuwende stem hoorde zij toen achter zich met nieuwen schrik. Het was die eener goede vertrouwde, een harer kamermeisjes, dat haar zeggen kwam: een paar bedienden hadden blijkbaar de komende ruiters vernomen en bevonden zich in de leege benedenzaal, spiedend en luisterend. Zij vreesde al, haar waarschuwing kwam te laat....voegde zij er bij met een blik naar de plek vanwaar de ruiters vertroken waren.

Titarka antwoordde slechts met een angstigen blik. 'Luister en spied thans voor mij', beval ze daarna, haar zelfbeheersching herwinnnend en zocht voorts haar troost in een der geurige, stille streken van den grooten tuin, waar ze zich op een bank

zette en in de lange poos, die ze daar doorbracht, slechts eenmaal door iemands nabijheid gestoord werd: die van een tuinknecht, en weinig was deze stoornis, want het had niets vreemds dat zij alleen in den tuin werd gezien, daar zij 't gedurige gezelschap harer vrouwen haatte en de koning haar veel vrijheid gaf.

Zij zat en weende ten laatste: de uren van dezen dag waren haar een kwelling. Hoe benijden deed zij de ruiters, die nu in vollen draf langs den weg snelden! O, het was dwaas geweest van den koning haar van dien rit terug te houden, dwaas, zeer dwaas.....

Haar gedachten weken niet van de spokige bediendengestalten, die ze zich voorstelde zooals ze daar luisterend gestaan hadden, - hoorend die dolzinnige woorden! Eindelijk ging zij naar huis terug, - doorliep vele gangen en zalen, ontmoette veel dienaren, en overal meende zij gefluister, dreigend gefluister, dat bij haar verschijnen verstomde. Zij vluchtte in haar eigenste kamer, riep het meisje, dat zij bevolen had te spieden en te luisteren, ondervroeg haar, doch bekwam weinig bericht: het opgedragene was haar een nieuwe en te moeilijke taak geweest. Doch ook zij sprak van fluisteren dat stilde bij haar verschijnen....

Toen kwamen de statige dienstvrouwen, die alles wisten, daar zijzelf de bewuste bedienden tot het spionnenwerk hadden aangezet, en zij vervulden nu het vertrek met verwijt en geklag! Het geheele huis liep vol gerucht van den smaad, den zoon des konings door de ruiters aangedaan, en de voor hem zoo gevaarlijke Brodenhaat won al aan, - vertelden ze Titarka en deze geloofde. In haar verbeelding zag zij fel het gevaar, door haar eigen handelen veroorzaakt, en berouw en angst maakten haar week en hulpeloos als een kind. Zij ontliep hare vrouwen, wier gezelschap zij meer dan ooit haatte en wist slechts één redmiddel: den koning te zeggen al wat was voorgevallen! Want ondanks haar berouw en angst had zij het voorgevoel dat een enkel, zij het ook bestraffend woord van dezen, haar tot rust zou brengen, haar schrikbeelden van gevaar zou doen verdwijnen.

Maar bij 's konings vertrekken gekomen, werd den toegang haar geweigerd: twee der hoogste dienaren van het hof bevonden

zich daar en zeiden haar koel, dat voor niemand heden deze deuren, die zij bewaakten, geopend mochten worden.

Doch dat afwijzen en die koelheid, die haar eerst wanhopig droef maakten, brachten haar in een volgend oogenblik tot hevig verzet. Zij gelastte met zooveel aandrang dat men den koning berichten zou, hoezeer zij wenschte tot hem toegelaten te worden, dat een der mannen, schoon weifelend, den post verliet en naar binnen ging. Met even langzame schreden, en met een simpele herhaling van het streng besluit, kwam hij terug.

Echter verbleekte hij bij den plots van woede fonkelenden blik van Titarka. Luid verweet zij hem: het moest zijn dat hij den koning onkundig had gelaten van den ernst van haar verlangen! En de gedachte aan het gevaar, in haar drift even terzij geschoven, deed haar er aan toe voegen: ‘Gij zijt 's koning's dienaren niet, als gij hem zóó dient.’

De verwachting: dat de koning wel haar luide woorden moest gehoord hebben, deed haar dan snel zwijgen en bedaren in schaamtevol afwachten, - doch geen bericht kwam tot haar. Stom stonden de twee mannen bij dit wachten, doch Titarka bewoog onrustig, in gebaren en half gesproken woorden haar wisselende aandoeningen uitend, tot zij, stil, en met opmerkzaamheid, de anderen gadesloeg. Blikken van verstandhouding en overleg wisselden deze, zij had het gezien! - en nu, door haar, weldra argwanend, vorschen te meer gedreven kwamen zij tot besluit en deelden haar een geheim mee. Zij vernam: dat de koning zich niet achter deze deuren bevond, doch enkele uren geleden in alle stilte, alleen was uitgereden, hen op dezen post latend. Het was vrees voor noodlottig tumult dat de dienaren er toe bracht haar aldus in te lichten, - zij legden haar dringend op dit geheim, slechts aan zeer enkelen van het hof bekend, strikt te bewaren!

Titarka staarde hen eerst aan, als begreep zij het bericht niet. Het bracht haar gansch uit de beroering van dezen dag en trof haar, na een wijle van onmachtige verbazing, met diep ontzet: het was de schemering van gebeurtenissen, - zij wist niet welke, - maar stil en schrikwekkend als 's konings verdwijnen! - die zij zag in verte....Toen was een belofte van haar geheimhouding den mannen vlug toegezegd; ijlend naar haar eigen dienaren deed zij terstond voor zich zelf en

een hunner, paarden zadelen en deelde haar vrouwen de vlug verzonnen logen mee van 's konings toestemming, haar verleend tot een onverwacht bezoek, dat zij nog heden aan naburige lieden van hoogen, bevrienden adel brengen wilde; - haar haastige woorden besloot zij met een schamper lachje. De vrees voor mogelijken hinder hield haar echter koortsig van onrust, - totdat zij met haren eenigen metgezel buiten den koninklijken tuin voortsnelde. Met den rit weken ook de dreigende vizioenen van rampen verder van haar. Aan het lentelandschap rondom haar, het tooverig en lief verschijnen van telkens nieuwe bloemen, lichtende in het veld of feestelijk hoog in de takken der vele vruchtboomen, uitte ze nu haar zacht-bange kreten, haar vraag-vol gemompel, - ook daarna 't tintelende lachen van 't zoet herdenken, - terwijl de metgezel haar eerbiedig op vele meters afstand volgde, dus in haar vrijheid haar niet belemmerend. Snel deed ze immer haar paard over de bebouwde heuvels voortdraven, - doch droomerig tuurde ze eindelijk naar die rijke, besneeuwde boomen, waarvan telkens gaarden vol nieuwe, verrukkelijk opdoomden tegen het late blauw van den hemel. Vruchtbaar en schoon was Tarkos, - ‘Heil Tarkos! - land waarvoor mijn vader willig stierf,’ - peinsde ze, en dwepende fierheid verdreef geheel haar vreemde angsten.

De metgezel naderde haar eenmaal dichter en zij hield, dit bemerkend, haar vaart wat in, zoodat hij haar spoedig waarschuwend vragen kon, of zij wist dat de weg, dien zij nam, niet meer leidde naar het doel van dezen tocht.....‘Ik weet mijn weg!’ antwoordde ze met ouden overmoed en noodde hem dan vleiend haar een vriend te zijn. Daarop liet ze den dienaar, die, door aarzeling gekweld, geen antwoord wist, spotlachend opnieuw achter zich.

De dag eindde, terwijl zij hun tocht voortzetten. De landelijke weg werd al minder begaan. Eerst den nacht zou hun het jachtslot, dat het doel harer reis was, doen bereiken.

Zij ontmoetten in den avond de jeugdige officieren, die zij dezen morgen had uitgezonden. Zij spoorde bij hun nadering haar paard tot den snelsten draf, - ook de ruiters schenen met het late uur groote haast te hebben, en zij renden elkander voorbij zonder woord of groet. Alleen hoorde Titarka, toen

ze reeds voorbij was, haar naam verbaasd en vragend uitroepen door een der ruiters, - doch vast zou de ander hem wel die ontdekking als een waan bestrijden en zij verdween reeds. Haar metgezel, die voor dezen tocht de kleeding der gewone burgers droeg, verried hen ook niet de herkomst van het hof. Hij hoorde hun hoefslag onverstoord wegsterven en wenschte daarna in de stilte vurig het einde van den rit. Zij liet den dienaar eindelijk naast zich rijden en ving met hem een gesprek aan, doch zijn antwoorden waren kort en gedwongen. Even was haar toen die nabijheid ondragelijk, - maar zij bedwong zich, zweeg voorts, doch duldde. En in de uren van den nacht luisterde zij verwonderd naar dien tweeden hoefslag, die eentonig, als de echo van de hare, mee-ijlde. Angstig werd haar het zwijgen, zonder dat zij er toe kwam het opnieuw te verbreken. Eenmaal, ondanks haarzelf, kwam een geluid over haar lippen dat was als een snik of zucht, - lang hield zij daarna zelfs haar adem in. ‘U moet niets deren’, klonk het toen, na die pauze, aarzelend, doch goedig, neven haar. En haar tranen vloeiden rijkelijk over haar wangen.

Te middernacht gekomen nabij het slot, wilde zij den metgezel terugzenden om haar vrouwen de geruststelling van haar aankomst hier over te brengen. Doch hij weigerde te keeren, voor hij haar veilig had zien binnengaan.

Zij bloosde om het plan, dat zij bij die weigering zonder tegenweer opgaf: te blijven toeven tot den ochtend op een goede plek hierbuiten. Nu werden echter de wachters bij den ingang van het koninklijk gebied, nog ver van het schuilende gebouw, door den dienaar van haar komst verwittigd, en met uitingen van verbazing, haastig door verschuldigd eerbetoon vervangen, openden zij Titarka het zware hek. Zij vroeg terstond of de prins van Tarkos hier aanwezig was en het antwoord luidde bevestigend. Toen vroeg zij hen ook naar den koning en hun ontkenning nu, na stilte van draling, hoe kort ook, vol beteekenis, ontving zij met een huivering.

Zij liet zich in alle geheimheid voeren, niet naar het gebouw zelf, doch naar het tuinmanshuis terzij, waar zij zich haastig een vertrek tot verblijfplaats voor dezen nacht koos en dan degenen, die toegeschoten kwamen haar in dit ongewone uur van dienst te zijn, spoedig verwijderend en het licht doovend, -

bleven haar, met het rustig donker en de, na vermoeienden rit, kostelijke legerstede, de raadsels, die oorzaak genoeg waren, dat zij ook dezen nacht wakende doorbracht.

Doch met het zien komen van het eerste morgenlicht waren wel haar onbestemd-bange gedachten heengegaan, en, stil op haar legerstede, keek zij met flauwe, omrande oogen naar buiten, waar de nachtschemer al minderde, en zij hoorde flauw 't gefluit en 't tjilpen der drukke vogels. Hoewel van slapen ver, rustte zij zoo een lange poos, doch met een zucht van onrust rees ze dan overeind, stond op en kleedde zich, kalm weder, doch doelloos. Zich daarna traag monsterend en klaar bevindend, bette zij nog een keer vergeefs haar ziek-starende oogen, schoof de gordijnen verder van de geopende ramen terug en beschouwde, leunend naar buiten, de omgeving waarin zij een vreemde was. Haar blik gleed op langs de begroende muur van het jachtslot, waar alle vensters nog gesloten waren en niets bewoog; - zij ontving met een klagend kinderwoord de boodschap van nachtrust en morgenkoelte en niet troostte haar 't vroolijk vogel-alarm en 't blinken der kleuren in den dauw-vochtigen tuin. Doch dat woord geuit, bemerkte ze met ontsteltenis den lachenden jonkman, die, niet ver van haar raam, stond, wachtende op haar blik en wiens gestalte zij, in haar droomerig schouwen, ongemerkt was voorbijgegleden. Hij kwam nu, snel naderend, haar meelijend warmen met zijn kussen en omhelzing; zij was plots hooggekleurd, doch haar oogen bleven als ze waren, starende en ze schoof hem spoedig van zich af, dat hij anders niet kon dan gehoorzaam wijken. Hij stond dan, vragend en glimlachend neer te zien op haar, en terwijl verhelderde zich zeer de uitdrukking van haar gelaat; koortsig-opgewonden werden haar oogen.

‘Een koning, - wel een koning!’ riep ze dan zacht uit en liet roerend volgen: ‘Dan, dan wil ik niet meer lijden door mijn trots, dan wil ik stil verdragen; - en dan, dan zal ik mijne eigene geheimen hebben, die mij vermaken zullen, als ik alleen ben!’ eindde ze vroolijk en zij fluisterde hem in nieuw omhelzen ernstig toe: ‘Vergeef die boodschap, die ik in mijn drift zond en herneem mij, - wees niet boos:’

Met zijn lachen, doch snijdend-langzaam, terwijl zijn streelende

handen háár voor pijn behoeden trachtten, sprak hij: ‘Ja, - zij brachten met uw boodschap mij hun haat, hun Brodenhaat!’

‘Ik wil graag deelen met u de krenking van dien haat’, beloofde ze, en, dicht tegen hem aangevleid, opziende, bepeinsde zij voor het eerst hoe hij zoo streng een Brood was, - schoon, en vreemd aan haar, Amaansche; - weende zij van weemoed-vol geluk: dat haar leven nu vervloeien ging in dat van dezen vreemde! En slechts flauw betreurde ze haar eigen lustige Amanentrots, bij 't diep besef: dat die nu zwijgen moest voor immer!

Eindelijk liet hij haar haastig los en vroeg haar naar buiten te komen en met hem mee te gaan voor een wandeling. Kort daarop begaven ze zich in richting, die hij aangaf, door het park, rondom het stille slot. Zij wendde zich, met invallende gedachte nog even naar dat slot om en zei zacht: ‘De koning!’ - ‘Is hij hier niet?’ voleindde zij haar zeggen, toen hij haar vragend aanzag.

‘Neen’, antwoordde hij en zij wist, dat dit vreemd was, doch verschoof die gedachte, - raadde dat hooge, schoone bergen, de roem van dit landschap, aan 't einde van deze parklanen voor hen zouden verrijzen en deed hem ondanks haar moeheid opgewekt het voorstel daar dezen morgen heen te gaan. Hij vertelde, dat hij den volgenden dag daar een verren rit ging maken, met vrienden die hem de wegen konden aanwijzen, - ‘jonge Amanen, zooals ze mij door u gister gezonden werden’, zei hij spottend, doch zijn toon had niet de losheid die hij bedoelde.

Zij wist geen antwoord, daar zijn woorden weder dien donkeren Brodenhaat aanroerden; - verstoord was zij niet en zij glimlachte bij zijn blik.

‘Deze dag is voor mijn liefde’, zei hij dan schertsend en zij vroeg schertsend: ‘Als ik niet hier was gekomen, - zou dan ook deze dag voor uw liefde zijn?’

‘Neen’, sprak hij, - ‘maar ik hoorde wel 't gerucht van uw komst dezen nacht, want ik was wakker en keek naar buiten.’

‘Waarom?’ vroeg ze, doch hij sloot haar mond met nieuwe scherts.

Toen zij langen tijd voortliepen, verwonderde zij zich, dat hij haar vermoeidheid zoomin als zijzelf acht gaf, schoon hij

die toch wel zien en weten moest. Zij wachtte zich wel te klagen en hield vol met haar gewonen tred naast hem voort te loopen. Zij rustten eerst toen zij aan een snelle rivier kwamen, die hij haar vertelde dat uitmondde in het Kaldenmeer, - welk zeggen haar tevens, wonderlijk ernstig, deze plek als het doel van den tocht aanduidde.

Droomerig-vragend lachte zij even en dan, zich niet meer weerhoudend, leunde zij zich met gesloten oogen tegen hem aan; zoo rustend was een matte glimlach blijvend op haar gezicht. Doch na een korte poos veranderde eensklaps haar stemming, een schok doorvoer haar en zij zou zijn opgesprongen, had zijn arm haar niet weerhouden. ‘Ik hoorde gerucht,’ verklaarde zij haar schrik, en haar nu wijd-open en in de diepte doodelijk-ontstelde oogen zochten troost in de zijne, tot zij bij dat zoete blikken langzaam bedaarde, den vredigen glimlach herkreeg en de oogen opnieuw sloot. Zij hoorde het water klotsen en dacht aan zijn melding van zooeven: hoe dit water stroomde naar dat gindsche meer! Zij vroeg zachtjes of hij soms terugverlangde naar zijn visschersleven daar? Hij zeide dat het leven van Kaldensch visscher hem wel liever was dan dat van prins van Tarkos, maar dat hij voor haar met blijdschap dat leven geofferd had. Zij meende, dat hij in scherts slechts zijn visschersleven boven 't andere prees en vroeg, schertsend ook, of hij nog voor zijn liefde offeren zou. Hij antwoordde teeder en vol warmte.

Speelsch-verwijtend mokte zij dan, hoe hij, ondanks zulk vurig lieven haar zoo onverwacht en ver had kunnen verlaten, na dien ochtend?

‘Koninklijke plichten riepen mij hierheen’, antwoordde hij in dienzelfden toon, dien zij voor scherts hield. ‘Het is niet weinig om van gemeen visscher prins van Tarkos te worden.’

‘Gij zijt een koning’, fluisterde zij dwepend-lachend, en van zorgen gansch ontheven zich voelend, kwam zij den eindelijken slaap, dien ze nog ontwijken wilde, zeer nabij.

Hij maande haar dringend tot dien slaap en zij gaf toe, terwijl ze nog plagend van hem de belofte dwong, dat hij niet heengaan zou, al duurde ook haar slapen zooveel uren als zij om zijnentwil doorwaakt had! En zij sprak nog waarschuwend voor zij in zijn armen sliep, over dien rit van

morgen, wetend vele wegen in die bergen gevaarlijk en hem nog geen ervaren ruiter.

Zij zag den blik niet meer, waarmee hij haar waarschuwing beantwoordde: den vreeselijken blik van doodshuivering. Want morgen zou hij sterven en het gevaar van den tocht zou dienen om dien zelfmoord te versluieren.

Ruim een uur slechts bleef zij slapen, haar slaap werd spoedig een zichtbare kwelling van angstig droomen en toen zij daaruit ontwaakte, zag zij hoe het gelaat van den geliefde bleek en ontroerd was, als ze hem tot nog toe niet gezien had. Zij greep hem krampachtig vast en vroeg wat hem deerde; - hij kon zich voor dit antwoord niet volkomen meester worden en zei haperend, dat het aanzien harer bange droomen van zijn ontroering oorzaak was. Zij herinnerde zich levendig den vreeselijken angst harer droomen en riep verwijtend, doch meer nog bang-verwonderd, waarom hij niet haar gewekt, en hun beiden dus bevrijd had!

Hij gaf dadelijk geen bescheid, worstelde om zich tot kalmte te herstellen, maar opnieuw greep ze zijn arm en riep sidderend:

‘Daar, daar hoor ik opnieuw, - 't vreemde, verre gerucht! - toch in onze nabijheid....hoor!’

Maar het gerucht meerderde nu tot duidelijk-naderende schreden, - iemand vertoonde zich aan hun ontstelde gezichten en was in 't volgend oogenblik met hen op de verscholen plek: het was de koning, een door leed verwonnen, grijsharig man bij de twee jeugdige verliefden. Hij groette bedarend Titarka, die met een kreet in zijn armen kwam en zei: ‘Verwijt mij niets, - uit liefde spiedde ik, - en ik breng geen gevaar.,..’

Tot den ander gericht, schoon hij Titarka bleef aanzien, vervolgde hij: ‘Ik ontsla mijn zoon van zijn gelofte, - hij is vrij!’

Na deze kalme, wichtige woorden echter beefde hij. Hij schoof langzaam nu het schoone kind terug naar den jonkman, die haar ontving en gretig thans, met zijn liefde, 't blij-bruisende geluk indronk, zooals hij 't vroeger kende, toen hij nog Kaldensch visscher was. En dezen keer was zijn geluk meer waardevol dan in 't verleden, - schooner en geduchter....

(Wordt vervolgd).

Sociologie in Dicht en Ondicht
methodische bezwaren
van
Th. van Ameide.

De heer van Eeden heeft in den laatsten tijd van zich en zijne practische ervaringen laten hooren in tweeërlei vorm: zijn Gids-artikel van October l.l. en het ongeveer gelijktijdig verschenen schouwspel ‘Minnestral’. Waar nooit duidelijker dan thans de schrijver, als zoo dikwijls reeds, in een sterk persoonlijk getint, half wetenschappelijk, half profetiseerend artikel zich in de kaart van zijn literaire kunst heeft laten zien, kan de vraag niet uitblijven of dit schouwspel, in zijn didactische bedoeling beschouwd, naast het artikel reden van bestaan heeft. En waar aldus een vraag omtrent de wijze van gedachtenuiting zich opdringt, is de gelegenheid schoon, om tevens, ditmaal in het artikel, waar die gedachten zonder poëtischen tooi in hun naaktheid te aanschouwen en te analyseeren zijn, de denkmethode zelf van de nieuwe leer eens nader te toetsen.

Gevoegelijk kan het laatste voorafgaan. De voorgeschiedenis is bekend. De heer van Eeden heeft met zijn Walden een proeve genomen, die in haar laatsten vorm, naar de eigen beschouwing van den proefnemer, te omschrijven is als een poging tot directe omzetting in de practijk, op kleine schaal, van de christelijke moraal naar Tolstoiaansche opvatting. Dat deze omschrijving juist is, blijkt uit het artikel zelf. De uitslag is geweest, dat de onderneming spaak liep door innerlijke onmacht en gebrek aan strijdbaarheid naar buiten. De con-

clusie was deze: in het huidige bedrijfsleven is de christelijke moraal onbruikbaar, het krachtig en onbekommerd handelen op egoistische motieven noodzakelijk, en voor de soort ten slotte heilzaam, derhalve ook niet ethisch te veroordeelen.

Ik meen in dit weinige de hoofdzaak volledig gegeven te hebben. Men zal zeggen, dat het resultaat gering is, en niet bepaald verrassend door nieuwheid. Ziet nu echter, wat Van Eeden van de mededeeling daarvan weet te maken.

Het artikel heeft een deftige, methodologische inleiding, waarin gepoogd wordt de onderneming Walden, na haar jammerlijk einde, afdoende te releveeren door haar voor te stellen als iets geheel nieuws en uiterst gewichtigs: de invoering van het wetenschappelijk experiment in de sociologie. Men zal, meen ik, goed doen deze poging onverbiddelijk af te wijzen. ‘Zelfs van de fraaiste en klemmendste sluitredenen is de bewijskracht belachelijk zwak. Alleen feiten, en die dan nog zeer nauwkeurig en zorgvuldig gestaafd en gewaardeerd, kunnen eenigen indruk maken.’ Twee echte Van-Eedensche zinnen. De theoretisch ongeschoolde lezer moet wel den indruk krijgen, dat het er met de wetenschappelijke zekerheid in de sociologie tot dusver maar bedroefd voorgestaan heeft. Niets dan redeneering, speculatie, zonder feitelijken grondslag of bewijs. Immers, nimmer nog hebben de heeren sociologen, die stumperts, aan experiment gedacht.

Die lezer gelieve echter te bedenken, dat niet alleen het experiment, de ‘actieve waarneming’, feiten vermag te verschaffen. Er is ook de directe waarneming van de werkelijkheid, zooals zij zich aan ons voordoet, zonder voorafgaande inrichting van een bepaalde, voor onderzoeksdoeleinden opzettelijk gevormde casuspositie. Van die ‘passieve waarneming’, door statistiek, enquête, studie van primitiever samenlevingen e.d., leeft de sociologie. Zij trekt geen andere conclusie dan de inductie uit dat feitenmateriaal veroorlooft. Haar zekerheid is, zonder twijfel, geringer dan experimenteele wetenschap bereikt, maar daarom niet te versmaden. Dat zij het experiment niet gebruikt, heeft zijn zeer goede, methodische en practische, redenen. Om niet te lang te worden: kan de heer van Eeden

in ernst volhouden, dat zijn ‘experiment’ voldeed of voldoen kon aan de eischen, aan een wetenschappelijk experiment te stellen? En hoe staat het met de practische mogelijkheid, een voldoend menschenmateriaal voor een experiment beschikbaar te krijgen? Om van de ethische toelaatbaarheid maar niet eens te spreken, al ware het verleidelijk, den sociologischen padvinder te vragen, hoe hij tegenwoordig, na dit voorgewend experiment in corpore vivo der menschheid, over de vroeger verafschuwde vivisectie op dieren denkt.

Waarlijk, de zaak is eenvoudig deze: de heer van Eeden heeft iets beproefd, heeft een experiment achter den rug in den gewonen huiselijken zin, waarin men ook, en beter, ‘probeersel’ zeggen kan, en nu verleidt hem de gelijkheid der woorden, om daarin iets hoog-wetenschappelijks te zien.

Dit over den weg, waarlangs het tegenwoordig standpunt werd bereikt. Bij zijn uiteenzetting stuit men op gelijksoortige gebreken. Als hoofdzaak wordt een onderscheid opgesteld tusschen ‘instinctief’ en ‘redelijk’ handelen, welke termen worden verklaard in dezen zin, dat bij het eerste niet, bij het tweede wèl de voorstelling van het doel der handeling aanwezig is, waaraan zich dan vanzelf doelmatige keuze der middelen door eigen rede vastknoopt. In tweeërlei opzicht is dit begin verrassend. Vooreerst omdat het onderscheid tusschen deze twee wijzen van handelen, blijkens de omschrijving, niet gelegen is in het handelen-zelf - waarop het in de sociologie, die met het effect naar buiten te maken heeft, toch aankomt - maar in het aandeel dat de rede eraan genomen heeft. Maar in de tweede plaats, en vooral, omdat de gemaakte onderscheiding niet zuiver blijkt te zijn, wat duidelijk wordt, zoodra men zich de psychologie van het handelen te binnen brengt. Tweeërlei processen zijn bij elke handeling te onderscheiden: de *voorstelling* van een doel en de *aanvaarding* daarvan[1]. De eerste treedt op door gewone associatie, en kan verschillen in klaarheid naar mate het individu, door ervaring en geheu-

1) Een doelvoorstelling is altijd aanwezig. In zoover is v. Eeden's omschrijving van het instinctief handelen ook onjuist. Alleen kan men zeggen, dat over het individueele doel heen een doel van de soort in beschouwing kan komen.

gen, beter in staat is zich wezen en gevolgen der in beschouwing genomen handeling volledíger en juister voor te stellen. Het is hier dat het intellect, de rede, zich in het wilsproces vertoont. Werkt deze factor mede, dan worden alle in aanmerking komende elementen behoorlijk gewaardeerd en tegenover elkander afgewogen, en is de keuze tusschen al dan niet aanvaarding alzijdig gegrond en de uitdrukking van den ganschen mensch. Is hij in meerder of minder graad afwezig, dan is de voorstelling onklaar en onvolledig, en de kans groot, dat de keuze zus of zoo zal uitvallen door het toevallig reageeren van één met de onklare voorstelling overeenstemmende neiging.

De aanvaarding van het aldus voorgestelde doel is een proces, waarbij alleen de wilsrichting, het karakter, de persoonlijke neigingen in aanmerking komen. Men aanvaardt de voorstelling al dan niet als doel van handelingen, naar mate onze aard dat doel begeerlijk acht of niet. Bevredigt het een sterke, over-heerschende neiging - een *instinct* wordt door het individu niet anders dan zóó waargenomen - dan wordt het zonder meer geaccepteerd.

Derhalve: *instinctief* handelen is een bepaling van het tweede, *redelijk* handelen een bepaling van het eerste deel van het wilsproces. Het tweede is een zuiver formeel-psychologische bepaling; het eerste zegt, in zoover daardoor toevallige neigingen uitgesloten, en alleen de groote, algemeen menschelijke motieven worden geïmpliceerd, ook reeds iets omtrent den *inhoud* der handelingen.

Het is na het voorgaande duidelijk, dat men op grond van volkomen volledige redelijke overweging kan handelen naar een instinct, zoodat de onderscheiding onbruikbaar is als punt van uitgang in de sociologie, daar het materieel resultaat van beide handel-wijzen hetzelfde zijn kan.

Het blijkt nu echter al spoedig, dat iets anders, en wel een zuiver materieele onderscheiding naar de beslissende neigingen bedoeld is. Dat blijkt, als men eerst bemerkt dat niet *alle* instinctief handelen, maar alleen handelen uit het ééne instinct van zelfhandhaving en eigenbaat, het ‘economisch motief’, bedoeld is, en vervolgens, (men kan zijn oogen haast niet gelooven,) in den loop van het artikel het woord ‘redelijk’ langzaam

aan ziet gelijkwaardig worden met ‘zedelijk’, en vervolgens ‘zedelijk’ met ‘christelijk’. Zoo blijkt dan ten slotte eigenlijk bedoeld een onderscheiding in handelen op zuiver economische en op altruïstisch-christelijke motieven, zoodat de geheele sociologische vondst van de tot dusver onbekende verhouding tusschen instinctief en redelijk handelen vervalt. Er blijft alleen de opmerking over, dat het bedrijfsleven niet geschoeid is op de leest der christelijke moraal, die toch in woorden beleden wordt.

Dit nu, hoezeer het de verwondering van den schrijver blijkt gewekt te hebben, was bekend en ook niet onverklaarbaar. Het verschijnsel van gelijktijdige gelding van verschillende moreele standaards, van groeps-, bedrijfs-, klasse- en andere speciale moraal-opvattingen, en eindelijk deze groote waarheid, dat in den tegenwoordigen stand der ontwikkeling van de menschensoort het handelen nog allermeest door noodzaak en dwang, en niet door ethische beoordeeling, bepaald wordt, het was alles der sociologie waarlijk niet zoo vreemd gebleven als de heer van Eeden schijnt te meenen.

Wij blijven dus, ook na dit beeldenstormerig artikel, als ideaal voor ons handelen mede de redelijkheid daarvan erkennen. Die redelijkheid zelve, die alzijdige, zelfbeheerschende, objectieve overweging, zal ons in menig geval, uit wetenschap van onze onvoldoende kennis der in aanmerking komende gegevens, doen besluiten ons veiligheidshalve te laten leiden door zekere door ons waargenomen sterke, haast algemeene neigingen, die juist door hun algemeen aanwezig zijn hun noodzakelijkheid, hun waarde voor de soort in ons oog bewijzen. En zeker zal die redelijkheid ons weerhouden om, op grond van een of andere oppervlakkige, te snelle r e d e n e e r i n g ons handelen te gaan conformeeren aan een zedelijk ideaal, dat in alle geval nog duizenden jaren op zijn verwerkelijking zal hebben te wachten, en waarvan dan bovendien niet eens vaststaat, dat het werkelijk aan het diepste wezen van den mensch beantwoordt.

Kortom: niet toen de heer van Eeden Walden begon, maar toen hij Walden opgaf deed hij naar onze, de gewone, terminologie redelijk. Den menschen komen vertellen, dat zij niet moeten trachten redelijk te handelen, is echter weer een groote onredelijkheid. De raad is alleen goed, als men ‘redelijk

handelen' opvat in den zin van 'handelen, waarbij een of ander (toevallig zich opdringend) redeneerinkje te pas is gekomen', en het moet gezegd worden, dat de gegeven voorbeelden aan die opvatting van den raad wonderwel beantwoorden.

Zijn methodische overtreding blijkt dus te zijn, dat de heer van Eeden in zijn artikel vooreerst een verwarrend ongewone terminologie gebruikt, vervolgens, wat erger is, zich aan zijn eigen definities niet houdt, ten derde een fundamenteele onderscheiding opstelt, die er geen is. Na dat alles opgemerkt te hebben, wordt men allerzonderlingst aangedaan door het slot van het artikel, waar de gewone Van-Eeden-sche klacht over de onvoldoendheid der taal aanleiding geeft tot de opmerking, dat zij klaarblijkelijk ten deele voortvloeit uit eigen slordig gebruik.

Van waar toch enormiteiten als de hier kortelijk aangewezene? Hoe is het mogelijk dat een scherpzinnig man als Van Eeden daarin vervalt? Het antwoord, dat mij het juiste schijnt, zij hier onomwonden gegeven: door gebrek aan ernst en zelfkritiek, berustend op geestelijken hoogmoed. Als Van Eeden, zoo men zegt, met den kop tegen den muur geloopen is, mag dit belangwekkend evenement niet eindigen, zonder dat, als Pallas uit het hoofd van Zeus, daarbij niet minder dan een methodologische revolutie, met en benevens een principiëel aperçu, voor de een of andere wetenschap te voorschijn springt. Dat de deskundigen glimlachen, merkt de patient niet eens. Hij lijdt aan een schijnbaar onoverwinlijke dwaling, die in tastbaarder vorm bij voorbeeld ook bij Dr. Kuyper c.s. te constateeren valt. Het is deze, dat het bezit van een of ander, in algemeenste omschrijving, mystiek levens-fond den bezitter niet enkel strekt tot versterking en verreining van persoonlijk gemoedsbestaan, maar hem verder gaande, algemeen geldige inzichten en mogelijkheden opent, die hem op ieder gebied van wetenschap of practijk een voorsprong geven boven de niet-verlichte menigte. Op die dwaling berust de verzekerdheid, het rustige air waarmede iemand als Van Eeden in wetenschappen, waarin hij bij een oogenblik koel denken zou erkennen volkomen dilettant te zijn, optreedt als een soort profeet. In dien geestelijken hoogmoed ook ligt mijns inziens

de verklaring van den onverzoenlijken haat, dien zijn persoon bij menigeen heeft opgewekt.

De neiging tot geestelijken hoogmoed vindt men niet alleen in de uitingswijze, ook in de gedachten zelve terug. Van Eeden's gansche houding tegenover de werkelijkheid wordt er nog altijd door beheerscht. Dat blijkt uit het vervolg van zijn artikel, uit het bij hem nu eenmaal onmisbaar therapeutisch deel er van. Men zou zeggen, na gelezen te hebben, hoe hij de onbelemmerde werking van het egoistisch motief als noodzakelijk erkent, dat hij eindelijk tegenover die werkelijkheid een andere, een deemoediger houding had aangenomen. Welk een schoone vruchten van gemoedsleven zijn te wachten, dacht men reeds, nu deze vurige, deze liefderijke, deze ongetemde natuur eindelijk door inzicht en besef geresigneerd schijnt, en ons te zijner tijd van zijn strijd, zijn harte-breuk, zijn zegenrijke onderwerping en zijn duurbestreden vrede verhalen zal. Niets van dat alles. Nadat de werkelijkheid in haar wezen, voor zoover dat hier te pas komt, is erkend, hoort men plotseling weer van een ‘bevrijding’, die noodig blijft, en tegelijk weet de onverbeterlijke ook al weer, vanwaar die komen zal. Deze maal is het nu heusch waar, zegt hij, ik weet het nu zeker, niet van onderop zal zij komen, maar van bovenaf, door middel van een soort van practisch genie, een verlichten business-despoot, die den boel nu eens voor goed op pooten zetten zal.

Wordt het niet kinderlijk? Dat genie, geheel beheerscht en ingenomen door zijn almachtig zaken-instinct, dat voor kunst en wetenschap oog noch oor hebben kan, en niettemin ‘uit die domeinen’ zijn idealen prikkel krijgt, en dan plotseling, als met handen omgedraaid, de bordjes verhangen en van bruutegoist natuurverschijnsel grootvoelend en ver-ziend leider van menschen worden zal, deze figuur, in haar fantastische onmogelijkheid, is alleen te begrijpen als product van de hoogmoedige wereld-bedillerij, die Van-Eeden-ziekte verdiende te heeten, en wier diepste grond vermoedelijk een indeterministisch dualisme is. (Zie b.v. Lied van Schijn en Wezen, XII).

Die hoogmoed, eindelijk, en daarmee kom ik aan de Sociologie

in dicht, openbaart zich ten slotte in de poging, door middel der kunst een algemeener geldigheid, een indrukwekkender uiterlijk en daarmede een onderstelden gereederen ingang te verschaffen aan eigen gedachten, wier belangrijkheid, aldus de denker, de toepassing van dat middel noodig maakte. Kortweg gezegd: hetgeen hier te verhandelen was, kon uitstekend, en beter te volgen en te beoordeelen, in enkele bladzijden van het gewoonste wetenschappelijk proza gezegd worden. Daarmede is de poging, daarvan literatuur te maken, veroordeeld. Geen enkel redelijk doel werd daardoor benaderd, alleen de geestelijke hoogmoed des auteurs nam, eens te meer, een houding aan die hem welgevallig was.

Dat schouwspel en artikel inderdaad nauwkeurig denzelfden inhoud hebben, is zoo klaar als de dag voor elk, die lezen kan. De bankier Walter Rolland is de onderstelde held. Zijn geestelijk signalement vindt men nauwkeurig in enkele zinsneden van het artikel. Hij is de ‘geniale man met despotische neigingen en bekwaamheden’, ‘in ware menschelijke grootheid van geest en gevoel niet meer dan een mediocriteit’, (althans vóór zijn bekeering), wèl toegerust met ‘instincten van eigenliefde, baatzucht, wantrouwen, wraakzucht, sluwe voorzichtigheid,’ en met ‘een zekere beperktheid, die hem al zijn kracht doet concentreeren in een begrensde sfeer van begrippen’ etc. etc. Vóór de verschijning van Minnestral houdt hij met zijn vrouw, die de deemoedig-christelijk getinte emotionaliteit tevergeefs tegen zijn ‘instinct’ in 't vuur brengt, een gesprek dat aan duidelijkheid niets te wenschen laat. Hij is daar nog in zijn zuiver ‘instinctieve’ periode, zegt b.v. van het door hem gestichte lijden:

> Ik voel 't in onvermijdelijk verband
> met wat ik ken als mijn verheven plicht:
> 't handhaven van mij zelf, het doen gedijen
> van mijnen machtskring onder 't menschenvolk.’

En elders:

> ‘Er is een wet, die ik besef als plicht:
> al wat leeft, zoekt zijn machtskring te verbreeden
>
> - - - - - - - - - Zoo wil 't natuur,

daarvoor bestaan we, God weet tot welk einde.
Het levensraadsel heb 'k niet opgelost.
Ik heb maar menschenooge' en die bereiken
maar een klein stukje van 't oneind'ge leven,
Maar d a t zie 'k scherp, en wat ik doe, doe 'k goed.

Men ziet het, dit is de zuivere zakenman, levend naar het machts- en accumulatie-instinct, in onbewustheid heilrijk voor zijn soort. Alleen lijkt het wat vreemd, dat hij zich die onbewustheid....zoo scherp bewust blijkt. Een denker als hij, zou men zeggen, zou toch uit zijn H.B.S.-tijd, van zijn staathuishoudkunde-boekje, welk ook, zich wel herinneren wat daar over de heilrijkheid van individueele energie-ontplooiïng en kapitaalophooping voor het geheel der menschheid te lezen viel, en zou daarmede zijn thans jammerlijk onvoltooid systeem de kroon opzetten.

Dat zou hij ook, als hij een levend wezen uit de werkelijkheid was. Hij is echter een fantasie-product, dat zeggen moet wat Van Eeden denkt. Dat blijkt sterker, en op hoogst vermakelijke wijze, uit het tooneel op de beurs. Daar krijgt men Van Eeden's bekende diefstal-theorie. Zij werkt na het vorige tooneel zeer verrassend: hoe nu, die held van zooeven, zonder vrees of blaam levend naar zijn natuurlijke noodzaak, erkent zich schuldig? Ik weet maar één verklaring: de auteur is, zonder het zelf te bemerken, een oogenblik teruggegleden in een vorig economisch standpunt, dat hier volstrekt niet meer te pas komt, en zijn fameuze bankier moet natuurlijk tegen wil en dank mede.

Het stuk heeft overigens deze verdienste, dat het naïevelijk de leemte van het nieuwe systeem helder naar voren brengt. Immers, de groote moeilijkheid zal zijn, den onderstelden held à la Walter Rolland te krijgen tot zijn ideale taak, waartoe hij van nature weinig lust zal kunnen voelen. Hoe moeilijk dat zoude zijn, toont het stuk duidelijk: er is niet minder dan een speciaal goddelijk besluit voor noodig, den geest van Dante machtigend zijn thans beter inzicht omtrent de menschelijke handelingen - het inzicht van Van Eeden - door middel van een jeugdig dichter den bankier in te prenten. Met hinderlijke duidelijkheid treedt de theorie van het instinctief en rationeel handelen, eerst in de rede van Dante (pag. 51),

dan in die van Minnestral tot Rolland (pag. 95), en andermaal in een gesprek tusschen die twee (pag. 162-164) te voorschijn.

Kan het meer barok, kan het meer naïef? Maar ook: kan het meer aanmatigend? Waarlijk, Van Eeden, gij deedt wèl de schim van Dante met rust te laten, als gij symbolen noodig hebt, en de werking uwer gedachten niet aan dergelijke suggestieve trucs te binden.

Hoe betrekkelijk moeilijk het geweest is, van deze stof een eenigszins sluitend, eenigszins pakkend geheel te maken blijkt wel uit de twee laatste tafereelen. Nadat Rolland de taak, hem door Minnestral voorgesteld, aanvaard had, was de stof natuurlijk uitgeput, tenzij men de nieuwe onderneming in actie te aanschouwen had kunnen krijgen. Begrijpelijkerwijze ontbraken daartoe de gegevens. Anderzijds moest het spel, dat Minnestral en niet Rolland heette, toch tot een eind gebracht worden, dat eenigszins dramatisch bevredigde. Daarom volgen, eindigend met den moord op Minnestral, nu nog twee tafereelen, die met de eigenlijke actie slechts in los verband, geheel en al drijven op de kurk van deze gedachte, dat men bij een onderneming als hier beginnen gaat, de menschen in hun vooroordeelen sparen moet. Op dien grond verlaat Minnestral, de held - o boersch-doorzichtig symbool - zonder pet of schoenen, den man van de daad, die zich de weelde van zulke vrijheden, zelfs van den omgang met zulk een vrije, om der wille van zijn werk niet veroorloven kan. Mij dunkt: een onbelangrijk detail-punt, hier buiten alle evenredigheid opgeblazen, niet onmogelijk onder den invloed van eigen bittere ervaring, wier objectieve belangrijkheid overschat werd.

Met een zegezang gaat Minnestral den dood in:

> ‘God krijgt zijn hulp, de wereld zal genezen.’

Hij zegt daarmede tegelijk de hoofdfout in het denken van zijn auteur, waarheen ik boven reeds doelde. De werkelijkheid is hem niet het een en al, als men dat woord wil: God-zelf, maar een object voor individueel-menschelijk ingrijpen en verbeteren. Hij wil niet gelooven, dat de wereld van zelve groeien zal tot beter staat en wij met haar: ongeduldig en hoogmoedig staat hij steeds gereed met ongevraagde diensten. Er is hier een

verwarring, een onzekerheid in den grond zelf van zijn denken, een onzekerheid, die zich overal herhaalt, in allerlei vorm.

Ook mij is de mystieke voorstelling niet onbekend, dat evenals de ziel God, zoo God de ziel noodig heeft. Ik ken, in het persoonlijk gemoedsleven, de oneindige troostkracht van die voorstelling. Maar ik ontken, dat zij een verdere gelding zou hebben daarbuiten. Zeker, wij allen nemen in ons zelf het schijnbaar dualisme waar van het zelfbehoud-instinct en de altruïstische neigingen; de samenleving zooals het eerste in zijn overwegendheid haar voorloopig vormt, smart ons als Van Eeden. Doch ons inzicht belet ons, op grond daarvan met beperkte vermogens te willen ingrijpen. Onze goede wil is een factor in het geheel, niet de bestuurder van zijn richting, veel minder de plotselinge omwender daarvan. Wij bedenken, hoe jong de menschheid nog is, hoe talloos velen reeds een leven leiden waarbij dat van niet eens heel verre voorouders zuiver dierlijk schijnt, hoe het niet aan ons staat te oordeelen en te drijven, maar te gelooven en te volgen.

Mist
Door
Is. P. de Vooys.

I

Een purpergloed van brons en zacht mat goud,
die 't kreukend blad van de oude eikenboomen
in herfstezon zich won, is weggenomen
door gure mist; en 't kale winterhout

Staat nu ontsierd in loome nevelstroomen
van 't natte grauw, dat dreint door donker woud
als mat getreur van een, die droef en oud,
geen hoop meer heeft op vreugds weerommekomen,

Toch dragen sterke stammen hoog de twijgen,
doorstrengeld breed tesaam in baldakijn
van teere lijnen boven 't rijzig stijgen.

Zij staan zoo rustig onder 't grauw gordijn,
en kunnen, drupbesprenkeld, waardig zwijgen
in stil gedachte aan zomersch zongeschijn.

II

Mist hing om boom en over struik en stad,
grauw neevlend voor het oog, dat uitzicht wou
en, opgesloten, stiet op dempend nauw
van weg of straat, die kleur noch diepte had.

Nacht werd verrast door windenstille kou
die nevel steef tot rijp kristallenbad,
en sloot om takje en hek en draad een schat
van zilverglans in fijnen ijzelbouw.

Zoo weefde mist een tooverige tooi,
te zwaar voor oude tak of draadgespan
bezwijkend onder last van zooveel mooi.

Een and're nacht verbrak dien vorsteban;
de nevel grauwde in natte morgendooi,
en, droomontgoocheld, schreide er zachtjes van.

III

De nevel, nauwlijks opgelost in zon
en frissche wind, uit blauwe lucht geblazen,
drong weer terug zijn nauwe grauwe wazen,
die 't zoekend oog niet meer doorboren kon,

En toch doorboren wou, in droef verdwazen,
dat het vergane vreugd terug zich won,
en helle schijn en kleur aan mist ontspon
uit ondoordringbaar net van dichte mazen.

Door nevels, die een zomerdroom verstoren,
en doven herfstegloed in grauw getreur,
gaat niet mijn kracht, maar wel mijn vreugd verloren.

Prijkt al mijn ziel door 't wondere gebeur,
dat levensnevels prachtig vast zich vroren,
soms breekt iets liefs, en 't eind is zonder kleur.

Herfst-verzen
Door
Alex. Gutteling.

I
Najaar

Hier is de heuvel dien de pijnen zwart bestijgen
Hem grijpend met hun rosse wortels klauwgelijk;
Dien looverpluimen gelijk vlerken wijd omneigen,
Waaronder gulden schauw wemelt geheimnisrijk.

Stijg over zonnig zand en purpren heidestruiken
Tot waar de najaarswind zwaar ruischt boven ons hoofd,
Waar wij bedwelmend opstijgende geuren ruiken
Van 't geelbloeiende veld in middaggloed gestoofd.

Zitten wij neder op de wortels langgekronkeld
Boven 't verstoven duin, door 't sierlijk naaldfestoen
Zien we in de heuvlige vallei die schauwt en fonkelt
En glanst: gulden en paars, donker en voorjaarsch groen.

De woudrand sombert onder grillig grauwe wolken,
Maar hoog straalt zuiver 't blauw, en diep gloeit helder 't dal,
De wind doorwoelt het laag geboomt, de loovers kolken,
De wind ruischt als der zee dreunende barenval.

De wolken glijden en geen oogenblik blijft eender
De goudglans van het mos, der naalden flikkering...
Een zomer gaat, een jaar ijlt heen, o ziel beween der
Seizoenen vluchtge schoonheid als van ieder ding.

Wen ge in uw diepst maar stil bewaart, gelijk in stroomen,
Wier vlak weerspiegelt wat snel vliedt, een diamant
Onvindbaar en ondoofbaar rust, uw schoone droomen
En uwe trouwe liefde in onuitbluschbren brand. -

II
Weemoed

Aan...

'Het korte leven en den langen dood'
Voelen wij, zeidet gij, wen najaarsbladen
Geel dwarrelritslen langs de vochtge paden -
De wielband kraakte er een, en een ontvlood
En snelt u spelend voor en als een boot
Drijft het in zilvren plas die vaag doet raden
Duizend onkenbre saamverweekte bladen:
Bruin is wat goud blonk of koralenrood.

Het korte leven en den langen dood
Voelen wij, huivren ons de herfstge draden
In 't aangezicht; geen die dien weemoed vlood,
Omdat niet een in 't sterven vreugd kan raden,
De blijden niet en niet wie smart-beladen
Smeeken om den oneindig langen dood. -

Herinnering

O zoete weemoed die ons de eens aanschouwde landen
Glanzend en droef vermooit in teere erinnering: -
Hoe wij de paarden voor den breeden wagen spanden
En het, bekende streken uit, naar vreemde ging -

De zilverpurpren hei lag in namiddagwazen
Zonne doorwemeld tot de grijze heuvlenlijn,
Waar spiedende oogen flauw geboomte en lanen lazen
Glanzend verneveld tot een zeeïg-blanken schijn.

De hemel was niet blauw, niet grijs, maar bleek en gulden,
De witte berken treurden langs den wegerand
En eindelooze gloed van paarse golven vulde
De onmeetlijke aard tot van den zandweg 't blonde strand.

Soms gouden struiken op een zachte purpren glooiing,
Soms een blank huisje in boomenschauw en bloemgebloei -
O 't is niet der herinnering lieve vermooiing
Alleen, waardoor dit beeld doorspeelt zoo licht gegloei:

Het was zoo schoon, en weemoed doet mij bijna weenen,
Als ik bedenk dat ik het nooit meer zoo zal zien,
Want komen wij er weer, is dan de glans niet henen
Van late zon, van hei, van eigen ziel misschien?

O dat toch ieder heerlijk landschap in ons zinke
En zich voor altijd met ons diepst gedroom vereen' -
Dan zal een schoon heelal onsterflijk in ons blinken,
Dan zijn wij nimmer met ons kleurloos hart alleen. -

De Dichter en de Jonge Vrouw
Een Tweegesprek
Door
P.N. van Eyck.

Opdracht.

Aan Piet en Corrie.

Dit vers voor ú. En dan: óók deze woorden
Van *dankbaarheid:* Dat, als mijn hoonend spreken
Den vrede van uw liefde kwam verbreken,
Gij, vriend, daarin 't verlangen schreien hoorde.

Dat, als ik om uw wáán van liefde lachte,
Uw oogen mij háár zacht-stil peinzen wezen,
Uw lippen haren lach als heerlijk prezen,
Uw woorden troost voor mijnen wanhoop brachten.

En: dat gij mijn gedachten hebt doen wenden
En zoeken naar de droomen, die mijn denken
Verloochend had, - en die ik toen zag wenken,
Noodend tot rust mijn vreugd-belachend schenden.

Voor ú dit vers, dat nu, helaas, mijn leven
Reeds niet meer draagt in 't wisselend geluiden,
Dat u een wezen, héérlijker, zal duiden,
Dan mij mijn twijflend wankelen kan geven.

Dialogi Personae: De Dichter. De Jonge Vrouw.

[Een kamer, schemerend in het dof-grijs licht van een regenachtigen herfstmorgen. De Dichter staat bij het venster: waardoor hij zien kan naar den tuin en zijn naakt-grauwe boomen, naar de veelooze weiden verderop, en, aan den einder, naar de stad, die nevelig ligt van natte duisterheid].

DE DICHTER.

De morgen is genaakt...Den ganschen langen nacht
Heb ik 't geschenk der slaap vertwijfelend gewacht,
En, met de schemering, na lange tocht gekomen
Tot in den voorhal van het rijk paleis der droomen,
Heb, arme, wien niet één vernedering meer breekt,
Ik als een bedelaar om kort verblijf gesmeekt.
De poorten bleven dicht. Ik heb den nacht gesleten
Met gretig staren naar den schijn, die door de reten
Der deuren vloeiend blonk en voor mijn strakken blik,
Mijn arm, verziekt verbeelden één kort oogenblik
Tot hoog-breed lichten werd, - met luistren naar 't geruchten
Van vreugde, die, vol hoon, kwam dringen tot mijn zuchten:
Ik heb mij aan 't bedrog van karig licht verblind
En ijdel-leegen schijn gelijk een schat bemind.

DE JONGE VROUW.

Maar spoedig zal, wanneer niet enkel in de dagen,
Maar ook des nachts mijn lach uw leed omtast, uw stage
Vreugd-schamele eenzaamheid, uw klaterende waan,
Aan míjne vreugd gehuwd, in blijdschap overgaan.

DE DICHTER.

Ùw vreugde in dézen dag? Zie hoe de vale ruiten
De regengees'ling dragen, hoe de weiden buiten
Vergrijsd zijn en verdrasd; kom aan het raam en zie:
De schuimend-vuile beek, de naakte boomen, die,
Zwart-wrongig naar omhoog, druipend en dor gebaren
Van trieste droevigheid, zie hoe de schorre scharen
Van sombre vogels kringen, zie daar ginds: de stad
Grauw-mistig onder 't vaal gewolk, verdofd, star, nat
Van neergesnikte slagen, zie hoe moede wolken
Voorttrekken aan den kim en als verslagen volken
Vernederd schuifelen, in regenend geween
Reis-drijvend langs den paal van iedren schoorsteen heen,
Die rook golft in de nevels. Zie, - en als uwe oogen,
Die nú zoo ledig zijn, aanschouwen hoe omtogen
Daar alles ligt door rouw en doodschen droefheidsschijn,
Zeg dán, of uwe vreugd míjn smart tot troost kan zijn.
Gij kúnt mijn leed niet slaan...

DE JONGE VROUW.

En dit dof-droeve donker
Vermoordt uw hoop? Gij kent het glanzend-zacht geflonker
Van den geluksvlam niet, gij arme? Ach, waarom
Keert gij u enkel tot dien grauwen mist rondom

En blijft uw binnenst vreemd? En wéét hoe volle vonken
Er sluim'ren onder de asch, hoevele vuren blonken
In wemelenden gloed na lang-verdoofden droom?...
En mort om 't hullend schijnen, drinkend aan den stroom
Van twijfelmoedigheid den wanhoop in uw hart...
O hoor naar mijn licht woord...Ik zal uw dorre smart
Doen branden in mijn gloed. Ik zal uw snakkend schreien
In een verstild geneur van vrede doen verglijen,
Ik zal uw glimlach en uw zoet verheugen zijn,
Uw wijze troosteres, uw gulden lijdensschrijn,
Uw Liéfde.,.

DE DICHTER [*schamper*].

Liéfde...

DE JONGE VROUW.

Ja. Weet gij hoe rijk het leven
U zijn kan van dit hart? hoeveel ik u kan geven
Aan liefden en geluk? Kent gij dan heel de schat,
Die iedre blijde vrouw voor haren liefste had?
Gij ként de Liefde niet. O neen, want bitter smaden
Grijnst in uw somber woord, - en wie ooit langs de paden
Van Liefde's wijde tuinen vreugdig heeft geleefd,
Weet welk een gulle bron zij voor elk lijden heeft.

DE DICHTER.

Gij, vrouw, gij raakt mij aan het jarenzwaar verlangen,
Dat éénmaal, als een schrik, mijn peinzen heeft bevangen.
Gelijk een kwade droom, die nimmer van mij week.
Want heel mijn leven was wild-roerig, als de beek
Daar bruisend langs het raam, ruig schuimend, zonder rusten;
Mijn leven was een zang van borrelende lusten,

Een schreeuw van schelle wellust, schrijnend opgegild
Tot God, tot Satan, Dóód; als 't huilen van een wild,
Honger-vertwijfeld dier heb ik mijn gretig speuren
Naar vreugden uitgedreund. Ik heb den schroom doen scheuren,
Die 't laatste nog mijn ziel aan teerder leven bond
En schaal geluk gegrisd, wáár ik het, hunkrend, vond. -
Ik heb de wanhoop van mijn handen uitgehouwen
In 't wrakkig buigend beeld der kommer-moede vrouwen,
Die mijn begeeren als een vuurtong heeft gelekt.
Ik heb hun leed bespot, ik heb hun schrei bedekt
Met den verheeschten klank van mijn hel-lachend vloeken.
Mijn blik was loensch en valsch. Mijn pijn-verstarde zoeken
Loerde naar altijd nieuwe en altijd wrangre lust,
Ik heb mijn steig'rende begeerten neergesust
Met steeds verzuurden drank. Maar al de schrille zonden,
Die, durend aangestrakt, mijn zwoele zinnen vonden,
Zijn uitgestuipt gelijk een leven-merg'lend feest, - -
En 'k ben niet één uur blijde en zonder angst geweest.

[Na een oogenblik zwijgen:]

Ik zie het schrikken van uw sprakelooze oogen,
Die vrágen....
God, waarom? Waarom is mij die logen
Van vondstloos zoeken toegedeeld? Waarom hebt Gij
Mijn wrakken weg door dat moeras geleid en mij
Gewenteld in dien poel? Waarom hebt Gij mijn lenden
Doen breken onder 't wicht van graag-gezochte ellenden,
En, altijd strakker nog den angstdwang toegeschroefd,
Hebt Gij het zondeteeke' in mijn gelaat gegroefd?
Gij ziet mij aan, gij vrouw....Het was de groote *Vreugde*,
Die 'k zocht; en nimmer vond. En geen dag, die mij heugde,
Had haar bezeten, en geen uur, dat kruipend kwam,

Geen uur, dat bete en dronk van mijnen wanhoop nam,
Heeft haar, hoe kort, gekend en zál haar deernis kennen.
Ik heb vergééfs gezocht. Vergeefs heeft mijn ruw schennen
Van hoop en vromen droom mijn zielsrust stukgewoeld,
Vergeefs heb ik mijn toorn, èn haat, èn wraak gekoeld. - -
Maar 'k zág de Vreugd rondom. Ik zag het lachend leven
Van hen, wien onbesmart, Ze in onuitputtlijk geven
De zware vruchten deelt, die Zij míj nimmer schonk, -
En 'k was, ik duistre in 't licht, dat rondom flonkrend blonk,
Ik, droeve, in 't hel gejoel van schater-pralend prachen,
Gelijk een arme knecht, die met verbitterd lachen
In 't matte glimmen van een rijken wijnoogst danst.

DE JONGE VROUW.

Heeft sinds dien tijd een stiller licht uw hoofd beglansd?

DE DICHTER [*peinzend*].

Een stiller licht, om mijn moe hoofd geleid?

[wilder].

Een duister,
Leeg van al licht en schijn, hing om mijn dof gefluister,
Mijn moedeloos geween. Een starrelooze nacht,
Een schemerdood gewelf, waarin mijn lage klacht
Opsteeg naar boven, waar een licht had kúnnen branden,
Boog om mijn somberheid. Mijn armen, mijne handen,
Die ik tot bidden hief, zij droegen kil-verklamd,
Gelijk een kandelaar waarop geen kaarslicht vlamt,
Geen smeekenszwaar gebed in woordeloos gebaren;
Mijn van verborgen droomen gloeiende oogen waren,
Duister en laag bescheeld, in 't gouden glanzig spel

Van blijdschap om de wereld de altijd-sombre wel
Van leed en bitterheid...Mijn wankle woorden sproten
Nooit bloeiend naar omhoog, maar schroeidroog, zonder loten,
Gelijk een rozenstruik, waaraan elk blad ontviel,
Was 't dorstig zingen van mijn winter-dorre ziel.
En zoo, nadat die roes van lusten was geweken,
Nadat ik 't laatst vergete' in mij heb voelen breken
Van uurkort stil te zijn, bekleedt met grauw beklag
Begeerende eenzaamheid mijn vaal-eentoon'gen dag.

DE JONGE VROUW.

Hebt gij dan niet het kleurig troosten uwer werken?

DE DICHTER.

Mijn werken!...mijne zangen...Zijn zij niet de zerken,
Waaronder ik mijn leed, mijn lang verdriet begroef?
Mijn werken...Als een man, van heel veel zwerven droef,
Ga 'k aarzelend tot hen, en vind een dóódengaarde
En zie er ieder graf, dat van mijn tranen gaarde
In 't mulle zand en 't doornig bloeisel om zijn steen,
Met klagend medelij. Ach, met mijn stil geween
Bepleng ik iedre plek, waar lijden ligt begraven
En dool van groef tot groeve en kán mijn hart niet laven,
Wanneer 'k hun droefenis en talrijkheid aanschouw,
En met gezwollen snik *vermêer* ik mijnen rouw. -
Ik vínd geen troosting meer. Wie zou mij vreugde geven?
Ik heb de schaam'le Vreugd gelóóchend uit mijn leven,
Ik kén de Vreugde niet en slechts mismoedigheid
Is 't laatst bezitten, dat dit pover hart belijdt.
Zoo zal het altijd zijn, en heel mijn komend peizen

Zal deine' op even doffe en strakdoorsnikte wijzen,
Totdat de zilvren koorde ontketend is, totdat
De gulden schale brak, - het altijd ledig vat.

DE JONGE VROUW.

Ik heb u lief. Ik zal de grauwe misten klaren,
Die 'k in uw troebele ooge' als schimmen rond zie waren,
Indien gij, vreugdeloos, mijn vreugd beminnen wilt.

DE DICHTER.

O lokkend-ijdle waan! Nog zijn mijn lippen zilt
Van tranen, die de vrouw, die mij beminde, schreide,
Nog suist rondom de vloek, dien ze om mijn leven breidde,
Toen naar haar welig lijf niet meer mijn zinnen ging.

DE JONGE VROUW.

Was dit de Liefde dan? O arme sterveling,
Die heel uw leven hebt om leegen schijn gekommerd,
Die nimmer, waar het loof zijn koele schaduw lommert,
Stil onder 's Levens boom, in vreugde ontvangend, zat,
En vredig zijn gebloosde en volle vruchten at.
Gij, die de vrede breekt met uw verwrikkend klagen,
Gij hebt het schuw geluk wild-handig willen jagen,
Gelijk een vliedend hert, en als het bij u stond,
Hebt gij het telkenmaal met bloedend zeer gewond.
Gij hebt het vér gemeend, wanneer het om uw leden
Als lichte geuren hing, gij hebt het aangebeden
Als eenig levend heil, wanneer het was vermoord,
Gij hebt het pijn gedaan met rauw-doorvretend woord,

Wanneer het luw gevlei en zoet geluiden wachtte,
Gij hebt het weggespot, wanneer het noodend lachte,
Gij hebt, vergetend, dat het éénmaal komen móést,
Uw gansche levensgang met stomp geweld verwoest.

DE DICHTER.

O laffe logen van dit waan-vergramde leven!

DE JONGE VROUW.

'k Zie in uwe oogen nu een nieuwen wanhoop beven.
Die de oude worgen zal. Een nieuwe dag breekt aan
Van andren, hel'ren schijn, die niet meer heen zal gaan.
Een nieuwe wanhoop, dat gij roekeloos uw eigen
Geluk gebroken hebt, komt u nog eenmaal dreigen,
Maar mijne liefde zal u gévend diérbaar zijn,
Ik zal dat laatst verdriet doen sterve' in vreugdeschijn.
Bij mij hebt gij uw rust van dwalingen gevonden,
Bij mij wordt gij gedrenkt aan wateren, die bronden
Uit de allerdiepsten grond van innige eeuwigheid,
Den koelen lavingsdronk, dien ge altijd hebt verbeid.

DE DICHTER.

Een licht straalt voor mij open als een bloem van gouden
En zilvren glansigheid, waarop de liefde dauwde
Haar paarlen wit en stil ais huivende avondvree.
Ik ben gelijk een man, die uitziet naar de zee,
En 't wazig doemen droomt van vreemde tooverlanden
Voorbij de donkre kim, en staart, en strekt de handen,
Niet wetend, hoe hij 't beeld dier droomen naad'ren zal....

DE JONGE VROUW.

O vreugde, o zingend lied, o weifelende val
Van wankle liefdetaal! Ik hoor het aarz'lend luiden
Van verre klokken, die een nieuwen daag'raad duiden
En ruchten over 't veld. Ik hoor een dof gesuis
Van stemmen, dat van ver zal zwellen naar dit huis,
Gelijk een vol koraal. Ik zal uw liefste wezen,
Uw zegenende vrouw. Gij zult de tarwe lezen,
Die pronkend rijpend staat op Liefde's akkerland. -
Mijn vreugd nijpt om mijn hoofd als een juweelen band,
Ik zal hem als een kroon om uwe slapen hangen;
Mijn woorden zullen zijn als duizelende zangen,
Gelijk een levend lied, een zingend-stille schaar
Van kindren vol geluk. Uw hand zal in mijn haar,
Dat 't milde gloeden draagt van vol-rijp zonnekoren,
Ronddwalen, als een bij in blauwe riddersporen.
'k Zal zijn gelijk een boom, die zijne schaduw boog
Naar 't water uwer ziel. Uw zien zal in mijn oog
Ronddrijve' als zwanen, die op mijmerende meren
Langs 't rimpelende vlak met loome vlerken scheren,
Langs mijne lippen zal uw zoenenzware mond
Zwerfstreelen als een schat, dien ge eindelijk hervondt. -
Gij zult gelukkig zijn, Zie, 't triestig-dor gebaren
Van wolken gleed reeds heen. De schorre vogelscharen
Gaan voort in zwijgzaamheid. Het helle zonlicht breekt
Door 't grauw. Zie de' eersten schijn, die 't natte raam doorleekt.

DE DICHTER.

O droeve onzekerheid.., Als onbereikbre dingen
Blijft mij nóg wat gij zegt.., Het mild-belovend zingen
Van uwe woorden, uwe stem...

Mijn denken vliet
Van mij, - naar waar?...naar waar?...
O 't vreugden-tonend lied
Van uwe liefde! Als vogels zie ik mijne droomen
Uitgaan om zekerheid; - zij keeren wéér en komen
Terug...van ú, van ú.., Ai mij, de Vreugde hief
Tot mij haar wenkend hoofd. Ik weet niets meer. - - O Lief!

Augustus '07.

Gedichten
Door
Th. van Ameide.

Herfstzegen.

Herdenk hoe 't herfstwoud met zijn kronkelpaden
ons lokte en wond in altijd rijker droom,
wij volgden willig op den breeden stroom
van ons gepeins, niet achtend waar wij traden.

De dwergeik, door den beet der zilte winden
gehavend en gekromd, kruipt schuifelend
en sluipend rond, zijn ruige takken zendt
hij her en der, om warme rust te vinden.

Niet meer dan struiken, waar hij op de duinen
vecht met de vlagende ongunst van de zee,
groeit hij tot boomen, waar de kalmte en vreê
der laatste delling hem een schuilplaats tuinen.

Het paadje, dat om beurten stijgt en daalt,
omvat hij nauw met zijn geknepen vingers,
zoo nauw en laag, dat ons de looverslingers
soms 't aanzicht strookten, even, als verdwaald.

En op de hoogten zagen wij in 't rond
het zonlicht door het open loover zijgen,
het rustte in 't zinken op gespreide twijgen
en lag in diepe glanzen op den grond.

Daar wekte 't hier en daar een somber bruin,
dat vochtig blonk, in de gevallen blâren,
weer andre waren geel als korenaren
of rood als bloemen uit een spaanschen tuin.

Wij dwaalden voort en kwamen waar het bosch,
meer landwaarts in, staat breeder uitgegroeid,
maar alle toppen zijn nog wind-vermoeid
en late' al vroeg hun late loover los.

Daar staan de gladde, grijze abeelenstammen,
wier schaarsche vaalgroen loof, wanneer de wind
het keert, kleurwisselt en een schijn begint
van zilvren bloeme' of zilverkoele vlammen.

En eiken ook, hier hoogst van al, bevolken
in dubble rij de bochten van een laan,
men ziet ze statig in een ronding gaan,
als dammen in de lagre groene kolken.

De wind en de eerste morgenstralen wonen
in hun verheven toppe' en als den kring
van 't minder hout al vale rust omging,
bespeelt nog 't zonlicht hun verschroeide kronen.

Wat sparren stonden hun roodbruin gekleurde
stammen te gloeien in den middagschijn,

hoe leek hun naaldengroen zoo stil en fijn,
zoo vaal en armelijk, alsof zij treurden.

Kastanjes met hun vroeg verwelkend blad
wijd uitgespreid, als in een laatste bede,
stonden zoo stil, maar veel duizenden deden
den stap al ruischen op het bruine pad.

O waren wij, mijn lief, en onze droom
niet als die wingerdranken, in de pijnen
roodend en gelend van hetzelfde kwijnen,
ineengeslingerd om den zelfden boom?

Het was zoo stil, de in somberheid verbonden
geluiden van het herfstlijk woud vernam
ik elk zoo klaar afzonderlijk, als kwam
elk eigens tot mij met zijn eigen konde.

Het ritslen van een blad, het luide wee
van takken in den wind, een vreemd gefluit...
maar onverpoosd ging door dat bont geluid
één grootsche dreun van de nabije zee.

Goen vogel zong, maar gretig ving mijn oor
uw woorden, lief, die om mij henen zwierven
als kinderen, als die voorlang reeds stierven:
de klanken van het lentsche vogelkoor.

Uw lichte lach ging zilvrig door de dreven,
ik volgde diep bekoord en onbevreesd:
door uw geluid hoorde immerdoor mijn geest
de groote roepstem van mijn eigen leven.

Toen ge even zweegt - o bid om onze Daad -,
plofte ten gronde met een doffen smak
een rijpe vrucht, die schokkend openbrak
en ons deed blinken 't bruine en blanke zaad.

Herfstuchtend

Wij treden uit den schemerkoelen nacht
van 't huis te samen in de hooge dreven,
hoor onze voeten op de keizels, even..,
er is een stilte alsof de wereld wacht.

De wilgen ronden in de nevelwei
zacht-violet hun stam door 't lichtend grijze,
zij doen hun kronen tot in 't klare rijzen,
maar in de verte is 't ééne droomerij.

In diepen donkerblauwen boomenschâuw
rijzen de fijne, lichte morgendampen,
daar strijken stralen langs in breede schampen,
door blâren blinkt het zilvrig hemelblauw.

De parelende dauw op struik en gras
ligt klaar en stil, of schitterend bewogen
door zuchtje in zon, tot kleine regenbogen
kleurt vochtig spinrag tusschen 't houtgewas.

Er is alom een spiegelend gewemel,
maar alles zwijgt en alle kleur is vaal,
alleen der boomen top staat scherp en schraal
in zon geteekend op den schrillen hemel.

Liederen.

I
Het Inwendig Leven.

Door luide lichte dagen
trek ik op loomen voet,
met hijgen, zuchten, klagen
en enkel, wijl het moet;
de zwaarte van de zonnen,
de kilte van de bronnen,
de weemoed van de wonnen
verduisteren mijn zin.

Waar andren stormen, dringen,
versnelt zich niet mijn gang,
mijn wereldsche gedingen
versterven in gezang;
het lokken veler stemmen,
de verten en de klemmen,
de sporen en de remmen
bewegen mij maar nauw.

Het menschelijk gewemel
verschijnt mij klein en ver,
van uit hun aardschen hemel
licht mij geen enkle ster;
een arme moede zwerver,
een levenslange derver,
een dagelijksche sterver
duur ik mijn levenstijd.

Maar stil mijn oogen stralen
van diepren levens licht,
zijn wonderen verhale
mijn dadenlooze dicht;
ik armelijke lijder
beleef mij zelf als strijder,
als beider en belijder,
van eigen schoonheid vol.

Ik weet mijn eigen woning
in dat onzienlijk rijk,
waar priestervorst en koning
verliezen schijn voor blijk;
daar in die klare luchten,
daar bloeien mijn genuchten,
daar zwellen mijne vruchten,
schoon menschen ver en vreemd.

II

De wereld voor 't natuurlijk oog
schijnt al te droef en donker:
heel de aardsche schoonheid en het licht
des levens: liefstens aangezicht,
zijn voor wien 's werelds zwaarte boog
maar als een flauw geflonker.

Mijn liefste met uw droef gelaat,
ai, wil toch nimmer schreien:
de wereld is ons veel te sterk,
wij zijn te teêr voor 't wereldsch werk,
maar langs heel andre wegen gaat
de groei van ons verblijen.

Zijn weerld en leven woorden niet,
bestaan zij op zich zelven?
De wereld is voor iedereen
maar wat hìj zien kan, hij alleen,
de wereld volgt de ziel, die ziet:
hier is een troost te delven.

Tot daden zijn wij niet bekwaam:
zoo zuivren wij onze oogen,
zoo zuivren we onze ziel, die schouwt
door wat daar vochtig blinkt en blauwt,
en houden vast aan dit beraam
ons kleine, zwakke pogen.

Is onze ziel wat wijzer dan,
wat stil en wat tevreden,
zoo zal haar zachte, vrome glans
verstillen heel den wilden dans
der dingen tot een vastheid van
verklaarde heiligheden.

Wij zien dan schoon weer als een kind
de wereld ons omgeven,
te schooner door wat kind niet kon:
na bittren tocht rusten in zon
van rede en in den blijden wind
van 't eeuwig wisslend leven.

III

Welgaren onaanzienlijk
naar der menschen zin,

leve ik slechts als dienlijk
zij voor mijne min,
voor mijn hemelsche en mijn aardsche liefde,

Arm en zwak en eenzaam
naar der menschen trant,
zij mij niets gemeenzaam
dan de zachte hand
van mijn hemelsche en mijn aardsche liefde.

Zie, mijn vale leefdag
wordt verheerlijkt gansch
door het licht, dat beeft, ach,
van te hoogen trans,
door mijn hemelsche en mijn aardsche liefde.

Beiden worden één mij,
leve ik onverdeeld:
bid, dat mij alleen zij
't menschelijke beeld
van mijn hemelsche mijn aardsche liefde.

IV

Houd mij niet al te vast,
mijn zielsbeminde,
nog ben 'k een schuwe gast:
wil mij niet binden.

Nu gij gevonden zijt,
beheerscht gij mij:
maar mijn gebondenheid
late mij vrij.

Laat mij maar zwerven,
   overal heen:
alles is derven,
   alles geween.

Laat mij maar dwalen,
   ik ga niet te loor:
overal stralen
   uw oogen door.

Laat mij, het moet:
   eens komt de rust,
nu is de gloed
   nog niet gebluscht,

de kranke gloed
   nog niet verwonnen:
stil, mijn gemoed
   wordt al bezonnen....,

Gij zijt de vaste zon
   om wie ik wentel:
tot ik den regel won
   duld mijn gedrentel.

V.

Veel gezworven, veel gelezen,
veel gezien en veel gedacht,
ach, bemind ook en geprezen....
in mijn eigen diepe nacht
enkel kan ik veilig wezen.

Na de gisting, na de woeling
blijft het hart zoo zwak en flauw,
angstig zoekt het een bedoeling
in dat al en vindt haar nauw
in zijn eigen bleeke voeling.

Voor mij is het menigvuldig'
bron van onrust, bron van kwaad,
daarin levend voel ik schuldig
dat ik zwak mij zelf verlaat,
dat ik vreemde heeren huldig.

Maar toch roof ik naar behooren
uit dier vreemde heeren rijk
schat van oogen, schat van ooren,
voor ik weer tevreden wijk
naar mijn eigen stalen toren.

Daar in 't eigen stille duister
bindt mijn eigen vaste wet
heel den wilden, vreemden luister
in één helder stralennet,
één nadrukkelijk gefluister.

VI

De man te zijn die alle weeë pijnen
der levenslange wonden,
het nimmermoe begeerig schrijnen
op verren, leegen tocht,
in stilheid heeft gebonden
en duurzaam overmocht.

Met zachte hand zijn leven te bewaren
door alle doodlijke uren,
het als een kaarsvlam staag te sparen
voor iedren plotsen wind
en dervend stil te duren,
daar eens een heil begint.

Zijn leed zoo diep en innig te doortreuren,
zijn armlijk fletse hopen,
dat eindelijk de nevels scheuren
en uit hoops ondergang
een schooner bloem zich open'
van vrede zonder drang.

Het vlammend vuur van hartstocht in te reeknen
tot één inwendig gloren,
dat stilkens voortgaat, zonder teeknen,
tot ziel witgloeiend staat,
en reiner koom' te voren
wie niet in brand vergaat.

Zijn ketens zoo geduldig te verdragen,
dat men ze leert vergeten,
tot in 't gebroken hart gaat dagen
een verre schemering:
vrijheid nog ongeweten
van elk geschapen ding.

En eindlijk dan een diep geluid te geven
trillend als oude vêelen,
eindloos van al 't vergane leven,
maar één bezonkenheid,
één galm uit honderd kelen
van tijd en eeuwigheid.

De trage prins.[1)]

Mijn blanke handen onbewegelijk als bloemen
liggen gevouwen in de bleeke zijde van mijn schoot,
niet kleuriger dan 't witte koele marmer
van deez' mijn avondzetel op het wijd uitschouwend vlak
van mijn eenzamen rotsburg die de gansche stad beheerscht.
De maan drijft loom den wijden hemel in, ik zit
in haar bleekgelen schijn en blauwe schaduwen
rustig en statig als een beeld.
De zomernacht is koel; een mistig waas,
omsluierend het land beneden mij,
drinkt heel den maanglans in, geen stellig ding
kan uit deze algemeenheid lichtend zich naar voren dringen,
ik schouw gansch zonder stoornis één grijsgele zee,
een alomvattende onverscheiden vaagheid.

Dit is mijn rijk. Ik troon boven de nevelen
zelf hoog in 't klare: zie het fijne licht
stil op mijn fijner vingeren. Zoo is 't mij goed.
Ben ik een god, een mensch, een beeld? Ik ben een ziel.
Een ziel? Geen onderscheiden eenheid waar geen grenzen zijn.

Dit is mijn rijk. Ik hoor de stilte. Nergens één geluid,
éene beweging, om noch in mij, 't eenige gebeuren
is de verglijding, als door eigen innerlijke kracht,
buiten mijn wil, van de gedempte rustige figuren
mijner gedachten voor mijn binnenwaartschen blik.
Ik zie het werkeloos tevreden aan, niets anders meet
het stoorloos vordren van den ongevoelden tijd.

1) Alleenspraak eener verbeelde figuur.

Zoo is 't mij goed. De wereld zwijge in tempelstilte
om mij, ivoren beeld in diepste nis.

Daar onder ligt mijn stad. Ik weet - wee dat ik 't weet, -
hoe zij luidruchtig leeft: vol hatelijke dwergen,
voor helden spelend met een strak gezicht
van ernst, die mij doet lachen. Tusschen hen en mij
groeide het maatverschil tot eeuwge wezenskloof.
Hun grootheid, hun schijn-grootheid is mij bitter klein,
mijn eigen kleinheid zien zij als reusachtig, nimmer kan ik
een oogenblik mijn loomheid latend, even maar een wenk,
een handbeweging geven: ééne kleine daad,
of zij versmelten in bewondering,
terwijl mijn achtelooze blik hun alle sluiers rooft,
en tot hun naakte ziel dringt. Tot, niet in, zij blijven
mij immer vreemd en onbegrijpelijk. Ik voel
mij onder hen als leed ik een benauwden droom,
vol wezens die mij uiterlijk gelijken, gaan en staan,
kijken en spreken, lachen, weenen zooals ik,
maar ach, hoe anders: al hun doodsche klanken
hebben met mijne alleen het leege woord gemeen,
hun lachen is mij pijn, hun weenen dwaasheid,
ik voel hun leven niet, o vreemd-bewogen lijken,
bij al uw luidheid is 't mij zóo, alsof een hond
mij strak-benauwend aanstaart, hulploos zwijgend:
er is geen middel van gemeenschap tusschen ons,
wij zijn elkander ongenaakbaar ver.

Uw leven deert mij, armen, deerde mij eens zóo
dat ik, de kloof niet achtend, mijn gewijde stilte
latend voor u, neersteeg tot midden op uw markt
en met u werken wilde, met u werken tot uw heil.
O schande, o dwaze waan! Mijn woorden gingen

u veel te snel, te diep, hun spiegeling
in uwe geesten vormde een vreemd verwrongen beeld,
uw zwaar, omstandig doen gaf mij een koorts:
men bindt geen paard en ezel aan denzelfden ploeg;
haastig verliet 'k u, stijgend naar mijn steile burg,
verwonnen overwinnaar: nederlaag omvormend in begrip.

Ik vlood de wereld en het wereldsch werk,
omdat ik, die een prins, die een geboren heerscher ben,
daar niet kòn heerschen, altijd daar een weerstand vond,
mijn zuiverste gedachten in den onvruchtbaren bodem
dier dorre zielen als een edel zaad besteld
gewassen baarden die de zaaier niet erkennen mocht,
mijn zuiverste gedachten op 't onwrikbaar ijs
dier grijze dingen als een zoele regen dalend
geen kleinst bewegen wekte' in den verstarden stroom.

De wereld was de sterkste. Maar mijn diepste aard
behoeft een wereld, waar ik zelf de sterkste ben.
Die wereld is er, hier, zij is mijn zelf.
Zoodra 'k voor haar de gindsche stad vergeten kan,
ben ik almachtig, en mijn heerlijke gedachten,
een weerld die van hun eigen wezen is
spelend beheerschend, spelend zelf door mij beheerscht,
vullen mijn rijk met grooter levensvolte
dan in tien steden woont. Heil, heil, mijn spelende gedachten,
spelend, wijl heel alleen u zelf bedoelend,
ik ben uw heerscher, en bedoel mij zelf alleen.

Zoo blijve ik stil in mij, een effen blanke ziel,
gansch rein van daden: wat is schooner dan
een blank gespannen linnen, een volkomen blank papier,
waarover zich een groot en ernstig kunstnaar bukt,

onzeker aarzlend wat zijn hand er scheppen zal?
De droom is schooner dan de daad, de wil
zuiverder dan de handling, eeuwig blijft
de mooglijkheid een grenzenloos geluk
van hoop en innige verbeelding, dat de schepping,
de star volgroeide, onverbiddlijk en voor goed
afsluit en doodt. Waarom, waarom te verbijzondren
tot ééne wezenswijs, ééne eenge dadenreeks,
die mij tot slaaf zou maken van mijn eigen wil,
roovend mijn vrije spelende algemeenheid,
waarin mij nu de pijn van 't enge zelf vergaat?

Ik zie en hoor, mijn gretige oogen drinken
de kleurige gezichten, eeuwig wisslend
zooals ik zelf, mijn open ooren garen
alle geluiden, en mijn gansche ziel
is als een speeltuig met gespannen snaren,
onder die golven trillend. Heel de wereld
groeit met mijn ziel saam tot één godenharp,
die wondervol bewogen voor mij toont,
voor mij alleen. Ik luister werkloos toe.

De Ziekteverzekering
Door
J. Molenmaker.

Hoe is het regeeringsontwerp te beoordeelen.

Door twee wetsontwerpen - een van Dr. Kuyper en een van Mr. Veegens - is een algemeen plan voor de ziekteverzekering ontworpen. De onderlinge afwijkingen betreffen details, de hoofdtrekken zijn gelijk. Algemeen wordt beseft hoezeer een grondige bespreking van dit regeeringsstelsel noodzakelijk is. Zoowel de ervaring met de Ongevallenwet, als ook de overtuiging van de diepgaande invloeden eener wettelijk geregelde ziekteverzekering, dwingen om nauwkeurig toetezien en ernstig het geheele stelsel te overwegen. Een volksbelang, dat in elke stad en op elk dorp voor bijna twee derdedeel der inwoners ingrijpende veranderingen zal brengen, is ermee gemoeid. Nu is het nog tijd van beraad. Wanneer straks onder politieken aandrang de wet wordt aangenomen, zullen verbeteringen uiterst moeilijk zijn aantebrengen. De beoordeeling van het regeeringsvoorstel is geen gemakkelijke taak. Hoe kan dat geschieden? Het is duidelijk dat een maatstaf, een toetssteen noodig is om eenig houvast te geven, zal de bespreking niet in een vluchtige kritiek van details vervloeien. Waar ligt de maat of de toets? Sommige kritici vinden die in beginselen, b.v. van verzekeringsdwang of particulier initiatief. Over het nuttelooze en onvruchtbare van deze wijze van oordeelen, schreef ik in de algemeene inleiding[1)]. Een ander, en wezenlijk belangrijk oordeel over het regeeringsplan, dat n.l. opkomt

1) De Beweging. IVde Jaargang. no. 1.

uit de kringen der betrokkenen, wordt gewoonlijk anders gevormd. De toets is hier het *belang* dier betrokkenen, en daardoor heeft hun oordeel deze beteekenis, dat de eischen van het maatschappelijk leven er zich in uitspreken. Hoe wordt daarbij echter te werk gegaan? Het voorgestelde plan wordt bestudeerd. Dit wil zeggen dat men zich in gedachte voorstelt hoe de ziekteverzekering volgens dat plan zal werken. Zelden echter stelt men zich dat in zijn geheel voor; een deel slechts en wel dat waarmede men onmiddellijk te maken zal krijgen, wordt uit de papieren schets tot de voorstelling van een toekomstige werkelijkheid opgewekt. Aan die voorstelling nu wordt het belang van arbeider, werkgever, arts, apotheker bestaand ziekenfonds enz. getoetst. Is het resultaat daarvan dat het bijzondere belang geschaad wordt, of onvoldoende gediend, dan wordt gezocht naar een verbetering van de voorgestelde regeling. Zoo is geschied door vertegenwoordigers van bijna alle belanghebbenden. Tal van adressen met allerlei gewenschte wijzigingen liggen om het regeeringsplan opgestapeld, en ongetwijfeld zullen meerderen daarbij komen naarmate het wetsontwerp het tijdstip van 't parlementair debat nadert. Ofschoon nu deze kritiek bijna alles bevat wat in het plan tegen 't maatschappelijk belang ingaat, werkt zij toch verwarrend en afbrekend. Het ijverige en onbevangen Kamerlid, dat zoowel het regeeringsvoorstel als de adressenkritiek nauwkeurig bestudeert moet aan 't eind gekomen van veel gepluis wel zeggen:

> Da steh ich nun, ich armer Thor
> Und bin so klug als wie zuvor.

Tenzij hij zich een andere maatstaf kiest voor zijn oordeel dan een abstract beginsel of het belang van een enkele klasse der betrokkenen. Verwarrend is de belangenkritiek omdat zij onvermijdelijk particularistisch is, en bij wezenlijk geldige bezwaren er andere voegt, die van wege 't algemeen belang ongegrond zijn. Verwarrend ook door onderlinge tegenstrijdigheden, zoodat de eene kritiek de andere opheft. Afbrekend is die kritiek verder omdat de bouw van het regeeringsstelsel door de velerlei voorstellen tot wijziging zoo zwaar wordt belast, dat alle verband eruit verloren gaat en het systeem in

elkaar valt. Duidelijk is het echter dat het wezenlijk ernstig oordeel opbouwend moet zijn. Daarom is het dringend noodzakelijk een onafhankelijke maatstaf te bezitten. Hoe die te vinden?

Er is geen andere mogelijkheid dan dat men zich zelf zoo'n maatstaf opbouwt. De wijze waarop dat kan geschieden is in vorige opstellen aangegeven. Allereerst is noodig zich rekenschap te geven van de tegenwoordig bestaande ziekteverzekering en te vragen wat die goeds bevat en wat eraan ontbreekt. Daartegenover is dan te stellen de taak eener goede volledige regeling, die bovendien een onderdeel moet vormen eener algemeene arbeidersverzekering.

Eerst als dat geschied is, wordt het mogelijk de vraag te stellen hoe uit den tegenwoordigen toestand op de eenvoudigste wijze geraakt kan worden tot de gewenschte regeling, waarbij vooral gerekend moet worden met een verdere ontwikkeling, daar zelfs de geniaalste organisator niet opeens kan scheppen wat de toekomst zal noodig hebben.

Een dergelijk voorbereidend onderzoek geeft dan de beste, - de wetenschappelijke en practische - maatstaf om over het regeeringsplan een oordeel te vormen. Een poging om tot zoo'n oordeel te geraken wordt in dit opstel gedaan.

‘* *

De tegenwoordige toestand der ziekteverzekering.

De gebrekkige voorbereiding onzer sociale wetgeving openbaart zich vooral door gebrek aan kennis van de toestanden die te regelen zijn; zoo ook ten opzichte van de ziekteverzekering. Teleurstellend sober is de memorie van toelichting op de wetsontwerpen. Daarin wordt medegedeeld dat slechts 500.000 personen zijn verzekerd, waarvan niet meer dan 200.000 geldelijke schadevergoeding ontvangen. Voorts dat het ‘schijnt’ dat het verleenen van schadeloosstelling in vele gevallen tot klachten aanleiding geeft, en dat de meeste fondsen geen voldoende finantieele reserve bezitten. Overigens schijnt de regeering de toestand als bekend te veronderstellen. Inderdaad is dan ook meermalen vroeger een onderzoek

ingesteld.[1] Voor zoover het ging om te bewijzen, dat de bestaande toestanden onvoldoende zijn en de hulp van den Staat behoeven, is geen meerdere kennis vereischt. De noodzakelijkheid van regeling der ziekteverzekering, evenals trouwens van die eener algemeene arbeidersverzekering staat vast. Maar hoe moet dit geschieden? Daarvoor is kennis der bestaande verhoudingen noodig en juist die kennis vertoont groote leemten. Het beste en uitvoerigste onderzoek was dat der 'Nuts'-commissie, doch een groot deel der ziekteverzekering, n.l. die voor de fabrieken staat erbuiten. Kennis daarvan is voor een wettelijke regeling van bijzonder belang en ofschoon binnen het bereik der regeering, heeft deze geen samenvattende gegevens daaromtrent openbaar gemaakt.[2] Met het gebrekkig materiaal, gebrekkig vooral door vaagheid, omdat cijfers zoo goed als geheel gemist worden, wil ik trachten een schets van den tegenwoordigen toestand te ontwerpen.

Wat is de *omvang* der verzekering? Het antwoord op deze vraag is vooral van belang voor de houding die de wetgever moet aannemen tegenover bestaande instellingen. Voorzien deze reeds nu in de vereischte hulp, dan dient met hun bestaan rekening gehouden te worden. Is echter het aantal der nieuw te verzekeren personen zeer groot, zoodat voor hen ook nieuwe instellingen in 't leven geroepen moeten worden, dan is de wetgever meer vrij om in 't belang der verzekerden aan die nieuwe fondsen den meest passenden vorm te geven. Hen te dwingen in de ouderwetsche kleedij van bejaarde of primitieve fondsen, ware zeer onpractisch. De regeering geeft cijfers voor de verzekerden; 500.000 voor geneeskundige hulp en 200.000 voor geldelijke ondersteuning. Maar hoe groot is het aantal van hen, die de ziekteverzekering behoeven? Daarnaar is slechts te schatten. Van de ruim 5½ millioen inwoners, zijn ruim 3 millioen boven de 20 jaar. Het aantal mannen daaronder is ruim 1½ millioen. Trekt men daaraf de 350.000

1) Allereerst door de Staats-enquêtecommissie van 1890, verder door de Mij. tot Nut van 't Algemeen in 1895, terwijl van geneeskundige zijde in de jaren 1888, 1898 en 1900, en in 't laatste jaar voor Amsterdam afzonderlijk een enquête is gehouden.
2) Indertijd zijn van wege de regeering de ziekenfonds-reglementen van alle groote ondernemingen opgevraagd. Een bewerking daarvan is nooit verschenen.

personen die bedrijfsbelasting betalen, dan blijven 1.150.000 personen over. Het aantal verzekerden - gerekend met f 1200 of minder jaarinkomen - zal stellig aanzienlijk hooger werden, vooral als die verzekering reeds op het 16e jaar moet aanvangen, zoodat het op minstens 1½ millioen geschat mag worden.[1)] De taak door de wettelijk te regelen ziekteverzekering te vervullen is dus ongelijk veel uitgebreider dan die van de tegenwoordig bestaande fondsen. Over de verdeeling der personen naar beroep, loonbedrag, steden of platteland, enz. staan totaal geen gegevens ter beschikking.

Een tweede niet minder belangrijke vraag gaat over *de maat en den aard der hulp* die bij ziekte verleend wordt. De aard der hulp betreft verpleging van den dokter[2)] op spreekuur, in de woning of in een ziekenhuis; de verstrekte geneesen hulpmiddelen; ten slotte geldelijke ondersteuning en begrafenisgeld. De verscheidenheid der bestaande regelingen is zeer groot. Er zijn fondsen, die vrijwel alles omvatten en ook de duur van de hulp lang genoeg uitstrekken, maar er zijn erook die zich tot het allernoodigste beperken. Cijfers die een denkbeeld geven voor hoevelen het een of het ander geldt bestaan echter niet. Wel kan in 't algemeen iets gezegd worden omtrent de hulp van den arts en van het ziekengeld. De ‘fondspractijk’ heeft geen goede naam. Behoudens gunstige uitzonderingen wordt de mingegoede niet op voldoende wijze behandeld. Nooit bleek dat duidelijker als in de practijk der Ongevallenwet. Toen n.l. de artsen naar de mate van hun hulp ruimer betaald werden, konden de ongevallenpatienten ook op een veel zorgvuldiger behandeling rekenen.[3)] De schuld ligt niet alleen aan den medicus. Gewoonlijk is het aantal zijner fondspatienten te groot. Worden 40 personen in een enkel spreekuur behandeld - zooals voorkomt - dan kan er geen sprake zijn van een goede diagnose; het werk is veel te vluchtig. Daarbij komt het ontbreken of het onvoldoende

1) Worden gezinsleden als verzekerden meegeteld, dan zou dit aantal aanzienlijk hooger zijn en stellig niet ver van de 4 millioen.
2) Ook bij bevallingen.
3) Toongevende medici zijn reeds tot de overtuiging gekomen dat de practijk der Ongevallenwet ‘nieuwe ziektebeelden’ deed kennen, die een afzonderlijke nauwkeurige studie behoeven. Van daar dat zij eene vereeniging daarvoor willen stichten.

zijn van ziekengeld, zoodat de nood den halfgenezene weer tot den arbeid dwingt. Ofschoon de medici uit den aard der zaak het niet openlijk toegeven, is het buiten twijfel dat de geneeskundige hulp der arbeiders op een peil staat, dat aanzienlijk verhoogd kan en moet worden.

Dit blijkt o.a. uit de gebrekkige bestrijding en kennis van beroepsziekten, die bij elke vluchtige behandeling achterwege blijft. Ook de ziekenhuisverpleging is op tal van plaatsen en niet het minst op het platteland allergebrekkigst. Ten slotte wijst ook het hooge cijfer der kindersterfte in ons land mede op onvoldoende zorg voor de gezondheid. Maar ook voor de medici zelf heeft de fondspractijk een kwade naam. Juist van de besten onder hen met den meesten ijver en met volle toewijding vergt het ziekenfonds te veel van hun kracht, terwijl allen aan onverwacht onaangename bejegeningen en verwijten bloot staan. Vandaar dat het vooral de medici waren die het onderzoek naar de bestaande ziekteverzekering ter hand namen, en voornamenlijk in hun eigen belang reeds op allerlei plaatsen maatregelen ter verbetering doorvoerden.

De allerbelangrijkste vraag betreft de *organisatievormen* die tegenwoordig voor de ziekteverzekering bestaan. Ondanks de groote verscheidenheid zijn een 5-tal hoofdsoorten aantewijzen, die duidelijk een eigen karakter vertoonen:

1°. *de particuliere onderneming.* Soms een verzekeringsmaatschappij in 't klein, soms ook de kostwinning voor een enkel persoon. Noch aangeslotene, noch arts heeft over dit soort ziekenbus iets te zeggen. Slechts de concurrentie houdt het winstbejag binnen de grenzen doch ten koste van de zekerheid der hulpverschaffing;

2°. *het fonds van dokter en apotheker.* In den primitiefsten vorm is dit ziekenfonds een middel om van arme patienten zonder hardheid betaling te verkrijgen. Een geregelde weekpremie aan een bode betaald verzekert van doktershulp, maar verzekert ook den arts tegen onbetaalde rekeningen. Uit de primitieve vormen kan zich echter een vrij groote organisatie ontwikkelen, die dan een soort coöperatie wordt van artsen en apothekers;[1)]

1) 't Bekende Amsterdamsche Ziekenfonds b.v.

3°. *het ziekenfonds van grootere fabrieken.* Waar, in kleinere bedrijven bij ziekte van een arbeider door den patroon wordt geholpen al naar omstandigheden met ziekengeld of voorschot, bleek reeds lang dat bij een grooter aantal arbeiders een vaste regeling niet kon ontbreken. Vandaar dat bijna alle ondernemingen ziekenfondsen stichtten of de oprichting ervan bevorderden. De primitieve inrichting daarvan was tweeerlei. Of de patroon hield van het loon een vast bedrag in, om daarvan ziekengeld uit te keeren en dokter en apotheek te betalen; dan wel de arbeiders verbonden zich onderling bij ziekte van een hunner elk een vastgesteld bedrag per week aftegeven. De practijk dezer regelingen bracht er dan van zelf toe meer organisatie toetepassen.

Verreweg het groote meerendeel dezer fondsen worden geleid en beheerd door de werkgevers, die donateurs zijn of boeten als bijdragen geven, doch de arbeiders laten betalen. Alleen in meer moderne groote ondernemingen worden de arbeiders tot bestuur en controle toegelaten.[1)] Voor sommige sterk industrieele plaatsen met meerdere kleine fabrikanten eener zelfde tak van nijverheid zijn de verschillende fabrieksfondsen tot een enkel fonds vereenigd en met gunstige resultaten als b.v. in Tilburg en Enschede;

4°. *ziekenfondsen opgericht door vereenigingen als b.v. het* '*Nut*' met de bedoeling om betere organisatie en regeling in bestaande gebrekkige toestanden te brengen met name om de kleine particuliere ziekenbussen te verdringen. Vooral in oude plaatsen, waar het denkbeeld der door regenten beheerde filantropische stichtingen nog voortleeft, vonden dergelijke ziekenfondsen een goeden voedingsbodem. Zij hebben een uitgesproken filantropisch karakter en het nauw verband met bestaande gestichten maakte het mogelijk passende regelingen te ontwerpen en doortevoeren. Soms is het moderne idee van vertegenwoordiging der verzekerden in bestuur en controle er doorgedrongen,[2)] maar grootendeels is het gezag der heeren

1) Daarbij wordt echter gewoonlijk gezorgd dat de keuze der vertegenwoordigers naar den zin van den werkgever geschiedt, dan wel dat deze met hoofdbeambten te samen in de meerderheid blijft.
2) B.v. in de gemeente Deventer.

regenten er gehandhaafd, die een degelijke maar conservatief getinte leiding geven;

5°. *ziekenfondsen door arbeiders opgericht en beheerd.* Onder deze aanduiding schuilt een belangrijke verscheidenheid. Een der primitiefste vormen is gelijk bij het fabrieksfonds een onderlinge afspraak tot steun, waaruit zich de ziekenpot ontwikkelde. Gelijkloopend met die ontwikkeling ontstonden zoowel vakvereenigingen alsook meer algemeene arbeidersvereenigingen.[1)] Bleef daarbij ziekteverzekering geen hoofddoel, toch werd zij aangehouden en verder ontwikkeld. Vandaar dat de grootere vakvereenigingen er ziekenfondsen opna hielden, terwijl zich uit algemeene arbeidersvereenigingen naast coöperatie's ook zelfstandige vereenigingen tot ziekteverzekering organiseerden. Slechts de drie laatstgenoemde vormen hadden de finantieele uitkeering tot hoofddoel doch hebben daaraan ook het verschaffen van medische hulp verbonden terwijl de particuliere ziekenbus en 't doktersfonds zich niet met geldelijke ondersteuning inlaten.[2)] Naarmate de organisatie's grooter en krachtiger werden nam ook maat en duur der hulp toe. Het zou daarom stellig een zeer belangrijk werk zijn aan het hiervoor geschetste een uitvoerige en met feiten en cijfers gedetailleerde uitwerking te geven. Het materiaal daarvoor zou echter slechts door een uitvoerig onderzoek verzameld kunnen worden en voor het bestek van dit opstel is hoofdzaak, dat het bijzondere kenmerk van de soorten der organisatie's aangegeven is. Ook daaruit is voor de verdere beschouwing eenige gevolgtrekking te maken.

Wat is aan de ziekteverzekering te verbeteren?

Enkele der bestaande ziekenfondsen vertoonen een bloeiend bestaan. In geleidelijke ontwikkeling zijn passende vormen voor beheer en controle gevonden, terwijl in zake de verhoudingen tusschen de belanghebbenden netelige kwestie's zijn opgelost. Het aantal der fondsen die op een zeer laag peil

1) Werkliedenverbond, Patrimonium, R.K. Volksbond.
2) De begrafenisfondsen vormen een uitzondering. Geldelijke ondersteuning door een particuliere ziekenbus komt ook wel voor, doch is natuurlijk niet in staat eenige zekerheid te verschaffen.

staan is echter nog zeer groot en uiterst weinig ontwikkelingsneiging valt er te bespeuren. Bovendien zijn talrijke personen niet bij een fonds aangesloten. Daaronder vallen natuurlijk ook onverschilligen, maar grootendeels ligt de oorzaak elders door dat zij n.l. niet kunnen. Er is òf geen fonds, dan wel bestaande fondsen wenschen hen niet, of zij kunnen van hun inkomen geen premie missen. Staatshulp ter verbetering is daarvoor noodzakelijk. Wanneer vaststaat dat de Staat zich met de ziekteverzekering moet en zal bemoeien is natuurlijk de eerste vraag: Wat is er te verbeteren? Het antwoord hierop dient voor alles vast te staan. Voornamelijk drie punten zijn op te noemen en wel: 1°. Het peil van de hulp moet opgevoerd worden. Daartoe is noodig dat een minimum wordt vastgesteld. 2°. Het aantal der verzekerden moet zoo ruim mogelijk uitgebreid worden, en 3°. in de warboel der bestaande fondsen moet orde gebracht worden.

Wat aangaat het peil der hulp bij ziekte, is allereerst de verpleging te verbeteren, wat waarschijnlijk beteekent duurder betalen. Dan toch is de arts in staat *meer tijd* aan *minder patienten* te besteden; dan ook zijn speciale behandelingen door deskundigen; het doormaken van een of andere genezingskuur, gasthuisverpleging enz. mogelijk. Daardoor zal ook de strijd tegen de oorzaken van verschillende ziekten, als tuberculose en chronische vergiftigingen, door breedere kringen en met meer succes aanvaard worden, omdat er gelegenheid zal zijn 't verband tusschen die ziekten en de oorzaken, b.v. stof, gassen of giften, nategaan. Zal echter een goede geneeskundige behandeling mogelijk zijn, dan moet de finantieele ondersteuning zooveel bedragen, dat niet de armoede dwingt om van verdere behandeling aftezien en het werk weer te hervatten.

Naast dit verbeteren van de hulp, dus het duurder worden der verzekering, is uitbreiding noodig. Voor de regeering was dit het hoofdmotief om tot wettelijke regeling overtegaan. En terecht. Inderdaad is voor den arbeider de ziekteverzekering een ‘eerste noodige’. Hem materieel te verheffen en te bevrijden van de ergste armoede, moet het verzekeren van hulp bij ziekte insluiten. Toch mag geen oogenblik vergeten worden, dat uitbreiding der verzekering tot de armsten - de

laagst beloonden - de vaak werkelooze losse arbeiders bijzondere moeilijkheden oplevert, en wel zulke moeilijkheden, dat het particulier initiatief tot nu toe ervan terugschrikte. Het verleenen van hulp aan hen was bijna zuivere armenzorg. Met deze twee omstandigheden dient rekening gehouden te worden, d.w.z. dat de bestaande fondsen niet ingericht zijn op verzekering van die armere categoriën arbeiders, en dat deze zelf niet gewend zijn premiën te betalen.

Een niet minder moeilijke taak is het brengen van orde in de warboel der bestaande fondsen. De vraag hoe dat geschieden moet, hangt af van die andere vraag, waarom het een warboel is. Dit nu is duidelijk te wijten aan de groote verscheidenheid der uitkeeringen, der premiën, der regelingen van in- en uittreden, gebrekkig en ongecontroleerd beheer, geen of onvoldoende reservefondsen, maar vooral aan de algeheele vrijheid, alleen door de concurrentie gebonden. De fabrieksfondsen maken hierop een gunstige uitzondering, doch hier komt het omgekeerde euvel, de dwang van den patroon, ervoor in de plaats. Een zeer principieel punt voor de wettelijke bemoeiïng is dit, *of de concurrentie tusschen de fondsen behouden moet blijven, dan wel of coöperatie daarvoor in de plaats dient te treden.* Gezien de geheele coöperatieve beweging in de arbeiderswereld, gezien ook hoezeer bij de maatschappelijke productie de ouderwetsch-ekonomische kracht der concurrentie als een onekonomische verspillende en verwarrende macht op zij gezet wordt, is huldiging van de concurrentie fataal voor elke poging om orde, en daardoor kracht aan de ziekteverzekerings-organisatie's te geven. De wettelijke regeling moet dus de concurrentie der fondsen trachten te onderdrukken en samenwerking bevorderen. Dan ook zal het gemakkelijker zijn om het verzekeren van een zooveel duurdere hulp en voor zoovelen die die hulp nu missen, streng te eischen en doortevoeren. Daaraan is dan vanzelfsprekend verbonden dat in de groote verscheidenheid der regelingen orde komt. Het meest zal die orde bevorderd worden door *vast te stellen de rechten en verplichtingen van alle betrokkenen bij een ziekenfonds.* Allereerst betreft dit *het opbrengen der middelen.* De bestaande toestand is deze dat in hoofdzaak de verzekerden zelve alles betalen. Slechts in enkele grootere ondernemingen betaalt de werk-

gever mee, terwijl subsidiën uit andere bronnen tot de zeldzaamheden behooren.

Moet dit nu zoo blijven? Kan de wettelijke vaststelling van het recht slechts het bestaande formuleeren? Dit zou juist zijn indien de staatsbemoeiing zich inderdaad tot het bestaande beperkte. De wet beoogt echter de ziekteverzekering te verbeteren, door de verleende hulp duurder te maken en ook te verschaffen aan hen die ze nu nog ontberen. Moet dus de verzekerde alles betalen, dan zou hem de plicht opgelegd worden meer bijtedragen of te storten waar vroeger de armenzorg betaalde.

Daar nu als regel is aan te nemen dat de Nederlandsche loonen op een peil staan, dat nauwelijks een behoorlijke voeding waarborgt, zou een meerdere premieheffing van den arbeider een belangrijke achteruitgang b.v. in voeding of behuizing beteekenen. Om dus aan het voordeel van betere hulp bij ziekte niet een nadeel te verbinden, moeten de hoogere kosten op andere wijze gevonden worden. Behalve hulp van staat of gemeente is het dan ook billijk dat de werkgever in de kosten bijdraagt. Het recht dat dit formuleert zal daardoor pas sociaal recht zijn. De verplichting van den werkgever is b.v. erkend in de Duitsche wetgeving, terwijl ook ons aangenomen ‘Arbeidscontract’ een dergelijke plicht formuleert. Er zijn bovendien voldoende gronden voor aantevoeren, want elk bedrijf, het een meer het ander minder, veroorzaakt gevaar voor de gezondheid. Voorts heeft elk werkgever er belang bij dat de arbeider zoo gezond mogelijk is, want gezondheid beteekent ook meerdere productiviteit. Ten slotte is juist het loonpeil de directe oorzaak dat de volle premie niet van den arbeider *kan* geeischt worden, en dit loonpeil wordt door den werkgever bepaald.

Behalve het vaststellen eener verplichte bijdrage door de werkgevers, eischt een goede rechtsregeling nog veel meer. Voor alle mogelijke geschillen dient een regel aangegeven, b.v. voor het innen van premiën, het uitbetalen van ondersteuningen, het controleeren van verzekerden en geneeskundigen, alsmede van een eerlijk en richtig beheer. Dit alles kan alleen afdoende en rechtvaardig tegenover allen geschieden door de wet.

Twee punten zijn nog speciaal te noemen, omdat de practijk reeds leerde van hoe groot belang ze zijn, en wel: 1°. de verhouding van het ziekenfonds tot de artsen en 2°. de deelname aan- en de controle op het beheer door de verzekerden. Wat het eerste punt betreft, kan een wettelijke regeling zich niet onthouden. De arts kan ambtenaar zijn van het fonds, of hij kan daarmede staan in eenvoudige contractverhouding met of zonder de bepaling dat de verzekerden vrij zijn in de keuze van hun geneesheer. In 't belang der artsen, alsook van de zieken b.v. bij 'dokters-staking'[1] dient de wet regelen te stellen.

Het tweede punt ontleent zijn belangrijkheid aan twee verplichtingen, die de wet op de verzekerden moet leggen, n.l. om zich te verzekeren en om zich aan controle te onderwerpen. Beide vrijheidsbeperkingen zijn alleen te rechtvaardígen door het recht van meespreken en meecontroleeren bij het beheer van het fonds aan de arbeiders te waarborgen.[2]

Ten slotte moet de wet ook orde brengen in de verwardheid der tegenwoordige fondsen door *voor een administratie naar vaste regelen te zorgen.* Daardoor alleen zal het mogelijk zijn een goede controle uitteoefenen, zoowel door de belanghebbenden, alsook vanwege den Staat om nategaan of de wet wordt opgevolgd. Bovendien is uitsluitend op die wijze te bereiken, dat een goede statistiek is samentestellen. Geen cijfergenoegen alleen is daarmede gediend, doch twee groote wetenschappelijke en practische belangen, n.l. 1°. om de werking der wettelijke regeling te bestudeeren en voor latere - natuurlijk noodzakelijke - verbeteringen gegevens ter beschikking te hebben; 2°. om den stand der volksgezondheid te onderzoeken, oorzaken van ziekten op het spoor te komen, en die doelmatig te bestrijden.

Hoe zijn de verbeteringen op de eenvoudigste wijze intevoeren?

Ondanks de bestaande tekortkomingen van vele ziekenfondsen zijn er enkelen, die reeds zooveel goeds bevatten dat

1) Wat daaromtrent b.v. in Hoorn, Gouda en Amsterdam is voorgevallen, toont de actualiteit aan.
2) Hierover is uitvoeriger geschreven in de algemeene inleiding. De Beweging IVde jaargang no. 1.

het onjuist zou zijn daarvan geen gebruik te maken. Wat door particulier initiatief tot stand kwam, tot bloei geraakte en veel practische ervaring verzamelde moet mede tot opbouw eener nieuwe regeling dienen. Dit beteekent echter niet dat angstvallig alle bestaande instellingen gespaard moeten blijven. Een keuze is noodzakelijk. Het particulier bedrijf voor verzekering dat winst beoogt dient reeds onmiddellijk opzijgezet. Door dat te handhaven werpt men zich bij de verdere regeling zoo wat op elk gebied nieuwe moeilijkheden op b.v. voor controle, het geven van rechten, enz.

Zal de ziekteverzekering trouwens aan het doel beantwoorden dan kan het niet winstgevend zijn, tenzij onrechtmatig. Iets dergelijks geldt voor het artsenfonds. Dit zou niet meer dan de medische hulp, en niet de finantieele ondersteuning kunnen verzekeren. In dit laatste hebben tenminste de medici geen lust.[1)] Bovendien dragen zij hun fondsen gaarne aan anderen over, indien hun rechten en belangen slechts voldoende gewaarborgd zijn. Door deze overname zou veel van het goede dezer fondsen behouden blijven. Voorwaarde daarvoor is dus dat er een fonds is, bereid en geschikt tot dat overnemen. Hoe nu met de werkgeversfondsen aan de fabrieken? Ongetwijfeld zijn er hierbij die uitstekend zijn ingericht en zeer gunstig werken, maar er zijn ook tal van fondsen totaal ongeschikt om een nieuwe en uitvoeriger taak te vervullen. Voor deze laatsten zou een scherpe controle noodig zijn, maar dit is juist het groote bezwaar dier fabrieksfondsen dat de controle er zoo moeilijk is, in 't bijzonder de controle of de rechten der arbeiders gehandhaafd worden. Dòor het overwicht van den werkgever zal hij feitelijk steeds beheerder van het ziekenfonds blijven, hoe ook vormelijk anders is geregeld. Voor betrekkelijk kleinere bedrijven is een afzonderlijk ziekenfonds onvoordeelig, te meer wanneer de wet strenge eischen van administratie enz. stelt. De praktijk in Tilburg en Enschede b.v. leerde hoe reeds uit eigen beweging tot samensmelting werd overgegaan.

Toch zijn er zeer groote ondernemingen, voor welke het

1) Daarom vragen zij splitsing der verzekering voor medische hulp en finantieele ondersteuning.

ziekenfonds een onderdeel vormt van allerlei stichtingen in 't belang van 't personeel, en die beter dan eenig ander fonds zou kunnen doen, de arbeiders steunen, b.v. de spoorwegmaatschappijen, mijnen, afgelegen en vooral gezondheidsgevaarlijke groote industriën.

Ofschoon het als regel niet gewenscht is het ondernemersfonds te handhaven, zou als uitzondering b.v. voor zeer groote bedrijven en onder bijzondere voorwaarden toch die organisatievorm behouden kunnen blijven.

De twee soorten fondsen die onder toezicht van vereenigingen ten algemeenen nutte en die als zuivere arbeidersfondsen bestaan, hebben slechts dan waarde, indien zij tot verbetering der hulp bij ziekte in staat zijn. De thans bloeiende fondsen kunnen dat stellig en zullen door reorganisatie en staatshulp aan kracht kunnen winnen. Wanneer zij meer en betere ondersteuning gaan verschaffen en recht krijgen om van werkgevers bijdragen in de kosten te innen, kan het niet anders of dit moet hen ten goede komen.

Een eisch van belang dient hen echter nog gesteld. Zij moeten ophouden te concurreeren, en het meest afdoend - eigenlijk het eenige - middel daarvoor is dat zij zich plaatselijk verbinden.

Ten slotte blijven over de ziekenfondsen der vakvereenigingen en vakbonden. Deze zijn daaraan gehecht als een reserve strijdkas. Maar juist daarom zal nooit aan eenigen eisch van wettelijke zekerheids-reserve kunnen worden voldaan. En indien wel dan verliest het ziekenfonds zijn beteekenis voor de vakbeweging. Slechts indien geen betere - ook vrije - fondsen bestaan, waarop ook de arbeidersbeweging invloed heeft, zou het voortduren dezer ziekenfondsen van belang zijn.

Voordat uit het voorgaande eenige conclusie valt optemaken, dient nog op een ander punt gewezen. Zal n.l. de ziekteverzekering, zooals dit behoort, de stevige grondslag vormen voor andere takken der arbeidersverzekering, dan moet de oorspronkelijke organisatie van 't ziekenfonds over allerlei deelen van 't land in hoofdzaak gelijksoortig zijn en volledig, zoodat die fondsen gezamentlijk een eenheid kunnen samenstellen. Evenals de vakorganisatie en de coöperatie naar samenwerking streven voor gezamentlijk optreden, zoo moet

dit ook voor de ziekenfondsen mogelijk zijn. Kan dat, zoo is het betrekkelijk eenvoudig om een nieuwe taak van verzekering op zich te nemen.

Wanneer aldus de bestaande toestand overzien is en vergeleken bij de regeling eener ziekteverzekering, zooals die behoort te zijn, dringt zich als conclusie de volgende voorstelling op.

Er is in ons land een grondslag aanwezig, doch deze is onvoldoende om alleen daarop een degelijke en algemeene organisatie te bouwen. Allereerst daar de bestaande goede fondsen niet overal aanwezig, zelfs betrekkelijk schaars zijn, en verder omdat zij ook daar waar ze tot bloei kwamen niet algemeen genoeg zijn en vaak onderling concurreeren. Zal dus toch van het bestaande gebruik gemaakt worden, dan is hervorming ervan een eerste vereischte. Die hervorming zal echter zóó moeten geschieden dat overeenstemming bereikt wordt met nieuw te stichten organisaties. Want dat deze nieuwe noodig zijn, dat het bestaande absoluut onvolledig is, staat vast. Hoe is dit te bereiken?

Daarvoor is allereerst noodig vaste leiding naar een algemeen plan. De bestaande fondsen moeten uitgenoodigd- en zoo noodig gedwongen worden om daartoe mede te werken. Zooals reeds op enkele plaatsen vrijwillig is geschied, zouden onderscheidene fondsen te vereenigen zijn tot een enkele krachtige vereeniging, desgewenscht onderverdeeld voor verschillende beroepen. Het initiatief en de leiding voor die samensmelting zou bij het gemeentebestuur, bekend met de toestanden, in de beste handen zijn. Waar dit practisch zou blijken, konden meerdere gemeenten voor hetzelfde doel zich vereenigen. Door een reorganisatie-commissie kon aldus, mogelijk voorgelicht door deskundige regeeringsambtenaren een plan opgemaakt worden om te voldoen aan eischen door de wet vastgesteld. Een dergelijke wijze van handelen zou gevolgd kunnen worden voor gemeenten waarin nog geen goede fondsen aanwezig zijn. Ook daar kon het gemeentebestuur zorg dragen dat een enkel plaatselijk ziekenfonds, naar plaatselijke behoeften ingericht, tot stand kwam. Slechts daar waar geen medewerking te vinden zou zijn bij belanghebbenden, kon aan de gemeente de verplichting opgelegd worden zelf voor een verzekeringsinstelling zorg te dragen. De hulp en plicht der gemeente is vooral noodig voor de verzekering van de talrijke personen, die door lage loonen of

werkeloosheidsperioden niet in staat zijn, zelf er voor te zorgen. Voor hen beteekent dan toch de ziekteverzekering een hervorming van de gemeentelijke geneeskundige dienst en van armenzorg naar vaste regelen.

Op die wijze zou het mogelijk zijn over 't geheele land een aantal gelijksoortige fondsen in het leven te roepen, die door de eischen waaraan zij moeten voldoen, te samen een eenheid kunnen vormen. Groote fabrieksfondsen zouden daarbij een gelijkgerechtigde positie innemen. In deze organisatie zou dus al het goede der bestaande instellingen kunnen overgaan, terwijl van de medewerking van alle belanghebbenden gebruik gemaakt zou zijn. Wel door leiding der regeering, wel onder toezicht van staat en gemeente, maar toch als autonoom plaatselijk fonds, en niet als een staatsinstelling beheerd door ambtenaren, kan op die wijze een krachtig orgaan voor de verzekering gevormd worden, krachtig omdat het maatschappelijk leven zich erin kan vertoonen. Met deze voorstelling is dan ook in 't geheel geen nieuw plan gemaakt, zij ligt in de beschouwing van het onderwerp als opgesloten. Geen wonder dat iets dergelijks dan ook zich reeds vertoont, èn in de tegenwoordige practijk èn in de plannen van belanghebbenden. Groote bloeiende fondsen als het Amsterdamsche doktersfonds, de Enschede'sche en Tilburgsche fabrieksfondsen, fondsen van R.K. Arbeidersvereenigingen als te 's Hertogenbosch en Eindhoven, van algemeene arbeidersvereenigingen als te 's Gravenhage of Gouda, en van stichtingen als het ‘Nutsfonds’ te Deventer, geven voorbeelden hoe de toestand zou kunnen worden. De m^{ij} van geneeskunde pleitte ervoor, en in de m^{ij} van nijverheid werd het denkbeeld door het departement Haarlem na een degelijke studie gepropageerd. Trouwens ook de Duitsche organisatie wijst erop, hoe in een land waar de gemeente zooveel minder beteekent als in Nederland, de ontwikkeling dien weg uitwees.[1)]

1) Wanneer de fabrieksfondsen, die in Duitschland ‘verplicht’ zijn, en *door de regeering* kunnen worden ingesteld buiten rekening blijven - met 23.82% van alle verzekerden - dan is het vooral de gemeente, die de verzekering doorvoert. 47.36% van alle verzekerden behooren tot de Ortskrankenkasse - van gemeentewege ingesteld - terwijl nog 12.83% eenvoudig gemeentelijk verzekerd zijn. Slechts 16% behooren tot andere instellingen.

Iets nieuws is dus onze voorstelling niet. Dat daarnaast nog ‘vrije fondsen’ toegelaten kunnen worden zou alleen mogelijk en wenschelijk zijn indien òf daarvan geen concurrentie te vreezen zou zijn, òf wel alleen aanvulling van de verschafte hulp doel is. Naast de hegemonie van 't plaatselijk fonds moet echter ook de autonomie gewaarborgd zijn, zoover als de bedoeling der ziekteverzekering maar eenigszins toelaat. Natuurlijk moet de wet vaststellen het minimum van de ondersteuning, en daarnaast de rechten der verzekerden, van artsen en fondsbeambten. Door dit kort en degelijk aantewijzen zal het fonds van den aanvang af voor twisten gevrijwaard zijn. Als tegendienst van de wettelijke plichten, die ook een goede administratie en vooral het aanstellen van bekwame beambten moeten waarborgen[1)] kan de wet aan de ziekenfondsen krachtige steun verschaffen, door voorlichting, voorschotten en rechten tot het innen der premiën en het controleeren der betrokkenen, artsen, werkgevers en arbeiders. De autonomie zij echter verzekerd voor het beheer, voor uitbreiding van de verzekeringstaak, voor oprichting van allerlei inrichtingen, in 't belang der verzekerden, vooral ook door de staatscontrole en -bemoeiing tot het hoogst noodige te beperken en zoo dragelijk mogelijk te maken.

Geen plan, geen schets zelfs, is in 't voorgaande ontworpen. Het is slechts de samenvatting van conclusie's uit een nauwkeurige beschouwing van 't onderwerp, een voorbereiding om anderer plannen zoo goed mogelijk te kunnen onderzoeken.

Kritiek op het regeeringsplan.

Na de voorgaande conclusie's kan de beoordeeling van het regeeringsplan een vaster vorm aannemen. In dit kort bestek is geen sprake van detailkritiek; slechts de hoofdtrekken dienen naar voren gebracht te worden. Dan blijkt allereerst het uitmuntende van de sociale bedoeling der ontwerpers. Een wezenlijk ernstige verbetering van de hulp bij ziekte wordt beoogd. Misschien nergens in het buitenland is voor het belang van den arbeider de grenslijn van wat de wet

1) De instelling eener opleiding en een diploma van regeeringswege is hiervoor aangewezen.

hem als minimum wil waarborgen zoo ruim en zoo ver getrokken. Daarmee is niet gezegd dat den arbeider niet meer toekomt en niet meer dient gegeven te worden. Het gunstige oordeel berust alleen op vergelijking met elders en met den tegenwoordigen toestand hier, terwijl bovendien dient bedacht dat pas het *begin* eener regeling is opgezet. Hoofdzakelijk in drie punten blijkt de goede bedoeling, en wel 1°. door de uitbreiding die aan de ziekteverzekering over een zoo groot aantal personen gegeven zal worden. Het verzekeringsgebied is zoo ruim mogelijk vastgesteld. Begrijpelijkerwijze, omdat in het niet-verzekerd zijn van zoovele personen voor de regeering het hoofdmotief lag tot indiening van haar wetsontwerp. B.v. in vergelijking met Duitschland en Oostenrijk gaat het Nederlandsche regeeringsplan veel verder;[1)]

2°. door het vastgestelde minimum der hulp bij ziekte hooger te stellen dan b.v. in de Duitsche regeling en hooger dan bij de groote meerderheid der bestaande fondsen, zelfs bij zeer goede, gebruikelijk is. Het peil van de hulp bij ziekte wordt dus niet alleen geëgaliseerd voor hen die tot nu toe niets hadden, maar tevens voor bijna alle arbeiders verhoogd;[2)]

3°. doordat de werkgever verplicht wordt, ofschoon het thans in ons land niet gebruikelijk is, om evenals in Duitschland ⅓ deel der onkosten te betalen, terwijl *bovendien* de werkgever nog een extra bijdrage in de onkosten moet betalen voor zoover zijn bedrijf meer dan gewoon gevaar voor de gezondheid oplevert.[3)]

Deze drie hoofdpunten omvatten een hervorming van groote beteekenis en omvang. Die hervorming moet met het oog op

1) In Duitschland zijn op elke 1000 loonarbeiders er 785 verzekerd na een bijna 25-jarige toepassing der wet.
2) In Duitschland wordt 50% van het loon gedurende 156 dagen (26 weken) en in 't ontwerp 70% van het loon over 180 dagen gegeven.
Toch zijn er ook leemten b.v. het niet uitkeeren van begrafenisgeld (ontwerp Veegens) en geen ondersteuning verleenen bij ziekten die het gevolg zijn van alcoholmisbruik, waardoor het gezin toch reeds lijdt.
3) Hierbij is geen rekening gehouden met de bedoeling der regeering dat de bijdrage der werkgevers in de plaats treedt van een verminderde premie voor ongevallen verzekering, en dat de werkgever niet betaalt voor ziekten van gezinsleden. Een kritiek hierop zon van ons doel te ver afvoeren.

de toekomst blijvend zijn, dus zoo degelijk mogelijk tot stand gebracht worden, opdat verdere vooruitgang er geen weerstand in vindt, maar geleidelijk zich eruit ontwikkelt. M.a.w. de verzekeringsorganisatie dient in overeenstemming te zijn met haar taak en te passen op de maatschappelijke verhoudingen waarin zij zal werken. Hierin nu schiet het regeeringsplan op bedenkelijke wijze te kort. Terwijl het noodzakelijk is dat de tegenwoordige instellingen die de ziekteverzekering uitvoeren, tot orde en eenheid gebracht worden, om den arbeider onnoodig hoogere kosten te besparen, en tevens betere en meer gewaarborgde hulp te verschaffen, zou het zeer goed mogelijk zijn, ja zelfs waarschijnlijk, dat het regeeringsplan, wanneer eenmaal uitgevoerd, de wanorde zou *vergrooten,* en weliswaar de hulp voor den arbeider zou verbeteren, maar ten koste van zijn vrijheid en van een zooveel hooger premie dat die niet daaraan evenredig zou zijn; in 't kort dat de organisatie op onnoodig veel arbeid en geld zou beslag leggen. Een direct gevolg daarvan zou zijn: belemmering in den vooruitgang der arbeidersverzekering. Het is dan ook de plicht van de kritiek hierop scherp de aandacht te vestigen, en het zoo overtuigend mogelijk aantetoonen.

* * *

De verwachting der ontwerpers.

De gedachtengang der ontwerpers van het regeeringsplan is duidelijk te volgen. Zij wisten dat talrijke instellingen voor ziekteverzekering reeds bestonden; en dat verscheidene uitstekend werkten. Die instellingen verwerpen en een nieuwe organisatie opbouwen, zou op vele bezwaren zijn gestuit, principieele en practische. Verder had de ervaring van de Ongevallenwet de fouten eener te sterke centralisatie getoond.

Het stond daarom voor de ontwerpers, blijkbaar en begrijpelijk, vast dat gebruikt moest gemaakt worden van de in ons land aanwezige ziekenfondsen. Daar echter geen uitvoerig onderzoek naar de werking ervan geschied was, wisten de ontwerpers niet goed wat zij eraan hadden. Zouden die fondsen wel geschikt zijn om de taak te vervullen, die een algemeene

verplichte ziekteverzekering hen oplegde? Positief ja antwoorden konden ze niet, maar evenmin positief neen. Inplaats van te beseffen dat dan ook de regeerder bij zijn hervormingstaak grond onder de voeten miste, werd de moeilijkheid theoretisch, dat is schijnbaar opgelost. En wel als volgt. Alle bestaande fondsen zonder onderscheid werden aanvaard. Hervorming dier fondsen door de regeering of hare organen was daardoor buitengesloten. De wet zou echter een schifting houden. Deze schifting tusschen de slechte en goede zou pas later geschieden. Bepaald werd nl. dat ze erkenning moesten vragen. En voor die erkenning werden eischen opgesteld. Maar op het samenstel van eischen komt het juist aan. Welke zekerheid bestond er dat de zelfs wezenlijk goede fondsen eraan zouden kunnen voldoen? m.a.w. welke zekerheid dat het stellen dier eischen niet gelijk zou staan met opheffing der instellingen? Die vraag konden de ontwerpers natuurlijk niet beantwoorden. De oorspronkelijke moeilijkheid was erheen verplaatst niet opgeheven, want ook hier kon slechts kennis van de bestaande toestanden tot een uitspraak in staat stellen. Een schijnbare oplossing wordt nu gevonden door de eischen vaag te houden zoo dat deze niet toelaten de bestaande fondsen eraan te toetsen. Verder wordt het bezwaar, dat de goede en dus erkende fondsen voor de geheele verzekeringstaak, dat is b.v. over 't geheele land, niet berekend zouden kunnen blijken, ondervangen door voor dat geval staatsziekenfondsen opterichten. Hiermee is het regeeringsstelsel in elkaar gezet. Maar is daarmee niet meer gedaan dan de bedoeling was? Er zal n.l. zijn: een schifting onder de tegenwoordige en nog door particulier initiatief opterichten instellingen, en daarnaast een eigen nieuwe staatsorganisatie. De werking van dit dualistisch stelsel is echter geheel en al onzeker. De regeering zou niet met feiten en cijfers iets daarvan kunnen zeggen, omdat zij het niet weet en, evenmin als wie ook, weten kan. Het zal moeten blijken, zoodra tot het geven of weigeren van erkenningen moet worden overgegaan, wanneer de wet haar werking gaat beginnen.

In de plaats van eenige zekerheid omtrent de uitvoering van het plan, stelt nu de regeering een verwachting op, die hare bedoeling moet uitspreken: ‘De bijzondere ziekenkas zij

regel, de openbare uitzondering.' Zal deze verwachting nog eenige waarde hebben dan moet zij op goede gronden berusten, doch deze gronden ontbreken. Daartegenover is door belanghebbenden zooals groote ondernemers voor de fabrieksfondsen en door artsen en besturen van andere groote ziekenfondsen - b.v. de Haagsche Volharding - het omgekeerde betoogd. De bijzondere ziekenkas zou door de openbare verdrongen worden. En met reden. Het is niet aan te nemen dat de verwachting der regeering juist is. Een goed doordenken van de gevolgen van haar stelsel leert dat. Er zal toch duidelijk concurrentie ontstaan tusschen de particuliere en de openbare kas[1)] en in den strijd om verzekerde arbeiders zal het moeten winnen wie de meeste voordeelen heeft boven de andere. Nu krijgt het staatsfonds voorrechten en moet die ook krijgen; n.l. gemakkelijker inning van de premiën, voorschot van 't rijk, gedeeltelijk vrije administratiekosten, finantieele risico-dragen door 't rijk, en verder alle steun die een staatsinstelling steeds geniet. De vrije fondsen daarentegen zullen moeite hebben hunne leden te behouden, allerlei risico loopen, onder controle staan, een uitvoerige verplichte administratie moeten voeren, en het alleen kunnen volhouden door zich er op toe te leggen op den duur de gunstige risico's onder de verzekerden tot zich te trekken, ofschoon het hun niet vrijstaat ongunstige af te stooten.[2)] Met recht mag daarom verwacht worden een herhaling der tragi-komedie die de practijk der tegenwoordige ongevallenwet te zien geeft, n.l. een strijd tusschen staat en particulier initiatief in optima forma met alle verspilling van ijver, arbeid en geld die daaraan verbonden is, en 't politiek geharrewar er omheen. Die verwachting is niet die der regeering, maar juist daarom zal de strijd haar onvoorbereid en slecht toegerust vinden. Verwacht zij wezenlijk dat haar eigen staatsorganisatie slechts als uitzondering zal behoeven op te treden, en

1) Evenals tusschen Rijksverzekeringsbank en Risicomaatschappijen voor de Ongevallenverzekering.
2) Verboden is een verzekeringsplichtige die tot het gebied eener vrije ziekenkas behoort te weigeren. Er zijn echter natuurlijk wel middelen om hem de voorkeur te doen geven uit eigen beweging wegtegaan, gezien de macht die 't bestuur heeft om allerlei beslissingen te nemen die den verzekerde niet aangenaam zijn, b.v. een uiterst scherpe en vaak herhaalde controle.

leert dan de invoering dat juist die organisatie de moeilijkste taak van alles toebedeeld krijgt en bovendien politiek en practisch aangevochten wordt, dan kan het niet anders of één van twee: - alles loopt spaak; dan wel in de haast, verwarring en onvoorbereidheid, wordt onpractisch en omslachtig - of korter gezegd, duur en slecht werk geleverd.

De verwachting der regeering moge hare goede bedoeling uitspreken; zij dekt niet haar eigen onzekerheid omtrent de toepassing en uitvoering van het plan, een onzekerheid die berust op gebrek aan kennis van de waarde der bestaande ziekteverzekeringsinstellingen, een onzekerheid die niet alleen geen waarborg geeft, maar zelfs fataal is voor een goeden opbouw der arbeidersverzekering.

* * *

De hoofdtrekken der organisatie van het regeeringsplan.

Voor velen die slechts oppervlakkig met het onderwerp bekend zijn, is het regeeringsontwerp een navolging van het Duitsche 'Krankenversicherungsgesetz'. Bij nadere studie toont zich echter het groote onderscheid.[1)] Daarom kan de regeering zich nimmer op het succes in Duitschland beroepen ter rechtvaardiging der structuur van haar ontworpen organisatie. In tegendeel is juist van de Duitsche ervaring zoo goed als geen gebruik gemaakt, inplaats van haar op Nederlandsche toestanden toetepassen.[2)] De kritiek is daarom volkomen gerechtigd het plan aantezien zooals het is gegeven. De eerste en alles beheerschende grondtrek is die der con-

1) Er is natuurlijk een algemeene overeenkomst tusschen alle stelsels, die berusten op 'verplichte' verzekering. De hoofdzaak is echter dat de Duitsche 'dragers' der verzekering geheel anders zijn samengesteld dan in 't Nederlandsche ontwerp, en dat onder meer de Duitsche wet niet kent de vrije concurrentie der fondsen en de vrije keuze der arbeiders om een fonds te kiezen, maar daartegenover de arbeiders meer invloed geeft op 't beheer der fondsen.
2) De Duitsche ervaring concentreert zich in de algemeene wensch om de 'kassen' sterker en grooter te maken, opdat deze de andere verzekeringen in zich kunnen opnemen. Dan eerst kan de verzekering een nieuwe vlucht nemen. Het ontwerp echter bevordert kleine fondsen en laat samenvoegingen en samenwerking niet toe.

currentie, nu niet alleen meer tusschen de bestaande fondsen, maar versterkt door strijd met de staatsinstelling. Verscheidene bepalingen hoe anders ook bedoeld, zullen dien strijd aanmoedigen en levendig houden.

Afgezien van deze fout is ook geen der regelingen, noch van die der vrije fondsen, noch van die voor de staatsinstellingen bevredigend. Hoe zullen die vrije fondsen zijn samengesteld? Twee soorten zijn onderscheiden: 1°. de ondernemersziekenkas; en 2°. de bijzondere ziekenkas. Het is duidelijk dat de ontwerpers van de eerste soort eenige meerdere kennis bezaten.

Gepoogd wordt een organisatievorm daarvoor vast te stellen. De hoofdzaak daarbij is om aan de verzekerde arbeiders de leiding van het fonds te waarborgen. De bedoeling schijnt dit wel te zijn, maar gewaarborgd is het niet.[1)] Trouwens de werkgever zal ook buiten de statuten om een overwegenden invloed kunnen uitoefenen. Wat echter aan het werkgeversziekenfonds ontbreekt is stabiliteit. Zal het ondernemersziekenfonds evenals in Duitschland eenige beteekenis voor de arbeidersverzekering hebben dan moet het een regelmatige en vaste vorm of met de Duitsche vakterm een ‘drager’ ervan zijn, zij het ook met de nadeelen die noodzakelijk aan dezen vasten vorm eigen zijn.[2)] In het ontwerp echter bestaat een ondernemingskas slechts daar, wanneer en zoolang de werkgever het verkiest, en - in 't 2de ontwerp Veegens - ook zoolang de arbeiders het verkiezen, daar zij vrij zijn zich elders te verzekeren. Elk oogenblik b.v. bij conflicten kan dus de fabriekskas ophouden. Vergeleken bij deze zwakte verliezen al de formeele regelingen der wet hun belang. Geen vaste vorm,

1) Het ontwerp bepaalt wel dat arbeidersvertegenwoordigers de meerderheid in 't bestuur van het fabrieksfonds hebben, doch de leiding door voorzitter en secretaris-penningmeester staat geheel onder invloed van den werkgever. Bovendien kan de wijze der verkiezing van de arbeiders-bestuursleden door den werkgever geregeld worden.

2) De Duitsche ‘fabriekskas’ kan b.v. tegen den wil van den ondernemer voorgeschreven worden, en bestaat dus zooals de ‘Behörde’ dat wenscht en noodig vindt. Het groote nadeel is dat de arts van 't fabrieksfonds - betaald door de kas en dus naar de wensch van den ondernemer - ook onder diens invloed staat, zooals de Duitsche ervaring heeft bewezen.

die regelmatig in de industrie voorkomt, die zich kan ontwikkelen, die b.v. zich met andere fabrieksfondsen kan vereenigen om iets belangrijks tot stand te brengen, maar een zeer losse en riskante instelling is ervan gemaakt, die voor de ar beiders alle bezwaren en voor den ondernemer bitter weinig genoegens meer behoudt. De overige ‘bijzondere kassen’ zijn zoo vaag ontworpen, dat ze van allerlei kunnen beteekenen. Naamlooze vennootschappen, vereenigingen of stichtingen zullen het zijn. Hoe ze bestuurd worden, hoe de invloed der leden zal zijn, in 't kort niets van hunne inrichting staat vast.[1)] Zelfs is de vrijheid der regeering om ze niet te erkennen binnen enge grenzen gebonden. En allen, of het om 4% winst te doen is, dan wel of het arbeiderscoöperatie's zijn of oude regentenstichtingen, allen worden gelijk behandeld, met gelijke rechten en verplichtingen. De vaagheid van het plan geeft geen enkele waarborg, dat die ‘bijzondere ziekenkassen’ organisatie's zullen zijn met eenige vastheid en kracht. Zij hebben geen maatschappelijken ondergrond als b.v. de Duitsche instellingen, en kunnen ontstaan en verdwijnen[2)] naar willekeur.

Het beeld der vrije fondsen van het plan maakt dan ook niet den indruk van stevige voor de toekomst bestemde organisatie's, ondanks de maatschappelijke taak die hen wordt opgedragen. Allerlei avontuurlijke constructie's en onverwachte débacle's zijn mogelijk. Al zijn de arbeiders van hun hulp gewaarborgd; voor den goeden gang der geheele ziekteverzekering in 't bijzonder voor de staatskassen kunnen allerlei onaangename verrassingen en tegenvallers ontstaan.[3)]

1) Wel is voorgeschreven *wat* in de statuten moet staan d.w.z. de onderwerpen, doch niet *hoe*. Een formeele regeling b.v. kan aan de verzekerden controle verschaffen - geen aandeel in 't beheer - zonder echter te waar borgen, dat dit alles geen vertooning is die buiten de massa der verzekerden omgaat.
2) De Duitsche dragers der verzekering hebben een vasten blijvenden maatschappelijken grondslag, b.v. de Fabrikskassen, Knappschaftskassen, Baukassen en Innungskassen. Daarnaast staat de algemeene regeling der Ortskrankenkassen en Gemeindeversicherung, die een plaatselijk karakter hebben. Alleen de Freie Hilfskassen, die de laatste jaren achteruitgingen, en een ondergeschikte rol vervullen gelijken op de ‘Bijzondere ziekenkassen.’
3) Alle bijzondere ziekenkassen en ondernemingsziekenkassen kunnen failliet gaan of uit eigen beweging ophouden. Gebeurt dit op eenige groote schaal dan worden *plotseling* de districtskassen met de finantieele nalatenschap (?) en met alle verzekerden overstroomd. Ook is het mogelijk dat door oprichting van coöperatieve arbeidersfondsen vrij plotseling districtskassen leegloopen. De verscheidenheid der premiën kan er alle aanleiding toe geven.

En nu die staatskassen? Waarschijnlijk omdat zij als noodhulp zijn bedoeld, als aanvulling, is er een straffe en stijve ambtenaarsinstelling van gemaakt. De Rijksverzekeringsbank is het voorbeeld, doch nu z,g. gedecentraliseerd over districten d.w.z. eenige malen vermenigvuldigd maar met onveranderd bureaukratisch wezen. En alles wordt toch ‘van uit Den Haag’ geregeerd. Wel zijn er toezichtscommissie's, maar hunne samenstelling en invloed is zoo vaag geregeld, dat zij zoo goed als buiten, niet boven de ambtenaarshierarchie zullen staan. Dit is van temeer beteekenis omdat ongetwijfeld die districtskassen het grootste aantal verzekerden tot zich zullen trekken. Het ‘polizeilich’ geregeerde Duitschland heeft het niet aangedurfd een dergelijke oncontrôleerbare ambtenaarsinstelling te scheppen, die zooveel invloed ook op het particuliere gezinsleven der arbeiders zal verkrijgen. Door allerlei omstandigheden buiten hun wil[1)] kunnen zij er ambtelijk bij aangesloten worden, en moeten dan minstens gedurende 5 jaar zich aan scherpe controle en dwangmaatregelen onderwerpen.

De verzekeringsdwang zal hier de ergste vormen kunnen aannemen, zonder eenig voldoend tegenwicht. De gemeente, die b.v. in de Duitsche regeling zoo'n belangrijke rol vervult door de Ortskrankenkasse en de Gemeindeversicherung, en die in ons land nog een veel meer autonome plaats inneemt

1) Ofheffing van fabrieksfondsen, vrije fondsen of ook kleine nalatigheden van den verzekerde kunnen maken dat hij ‘ambtshalve’ en dan voor 5 jaar bij de districtskas wordt verzekerd, waarover hij niets te zeggen heeft. In dit verband zij gewezen op de losheid der verzekering van losse arbeiders. Voor hen is de verzekering zoo moeilijk omdat de vaste premiebetaling niet gewaarborgd is. Het ontwerp is nu daarom los en weifelend, dat het hen niet volledig opneemt en zooals noodig een afzonderlijke regeling voor hen ontwerpt, doch ook weer niet uitsluit. Want minstens 6 dagen werk in 14 dagen maakt hen tot vast arbeider. De wezenlijk losse arbeider is in wettelijken zin nu eens los dan weer vast, misschien wel 20 maal wisselend in één jaar. De administratieve maatregelen daarbij voorgeschreven zijn zóo duur, dat ze al een goed deel der jaarpremie zullen bedragen, n.l. inschrijving, afschrijving, indeeling in loon- en gevarensklasse, mededeeling daarvan aan werkgever etc. De losse arbeider zal erg lastig zijn voor de verzekeringsorganen, maar niet minder die verzekering lastig voor den armen lossen arbeider.

als in Duitschland, is door het regeeringsplan geheel uitgeschakeld.

Het tegenbeeld der ‘vrije kassen’ in de staatsinstelling is dus al evenmin in staat om een gunstigen indruk te wekken. En het geheel waarborgt nergens een krachtigen en ordenenden invloed op het maatschappelijk leven.

* * *

De rechtsregeling.

De onzekere en onstandvastige vormen der ‘vrije’ en de buiten publieke controle staande stroeve vormen der ‘openbare’ ziekenkassen, maken het dwingend noodzakelijk, dat de regeling der rechten van alle betrokkenen rechtvaardig en duidelijk zal zijn. Het is een van de verdiensten van het regeeringsontwerp dat met juridische scherpzinnigheid daarnaar getracht is. Allerlei uitzonderingsgevallen zijn opgespoord en een regeling daarvoor telkens in een artikel neergelegd[1] Dit neemt echter niet weg dat juist voor hoofdzaken de rechtsregeling zeer gebrekkig is of ontbreekt, n.l. daar waar het er opaan komt nieuwe rechten te formuleeren, inplaats van oude rechtsbeginselen toetepassen. Nieuw recht, n.l. het arbeidsrecht bestaat nog niet in de juridische wetenschap, zoolang het in 't maatschappelijk leven bezig is zich te vormen.[2]

In het regeeringsplan wordt juist dat recht dikwijls ter wille eener zoogenaamde practische regeling verdrongen.[3]

Welke zijn die hoofdzaken? Het antwoord is buitengewoon eenvoudig, n.l. de verhouding van rechten tot plichten voor de voornaamste betrokkenen te weten: den verzekerden arbeider, diens werkgever, diens arts en den verzekerings-ambtenaar. Onderzoeken wij in 't kort of er in die verhouding evenwicht

1) Daaraan is echter het nadeel verbonden, dat de wet zeer onleesbaar is, want de belangrijke artikelen verliezen zich tusschen de artikelen voor die uitzonderingsgevallen.
2) Dit blijkt b.v. in Duitschland, waar nu de wetenschap der sociale verzekering bezig is zich te vormen.
3) Ter wille der zuiver juridische rechten wordt omgekeerd niet geschroomd allerlei onpractische omslachtige regelingen in de wet vast te leggen b.v. de zeldzaam ingewikkelde premieregeling.

bestaat. Allereerst *voor den arbeider-verzekerde.* De plichten zijn duidelijk aangewezen en van geen geringe beteekenis, n.l. 1°. de plicht zich te verzekeren. d.w.z. zelf er voor te zorgen[1)] en premie te betalen. 2°. zich en zijn gezin bij ziekte aan controle te onderwerpen.[2)] De 'premie' eischt nog nadere toelichting. Het is duidelijk, dat het opbrengen daarvan vooral voor de armeren, veel zorg zal kosten, en daarom niet hooger mag zijn dan door den verzekerde te dragen is, in elk geval niet hooger dan strikt noodig is voor de hulp die hem verleend zal worden. Toch is daarmee geen rekening gehouden. Voor alle loonen, ook voor de laagsten zal het bedrag der premie op gelijke wijze zijn berekend. Daardoor moet voor het minste loon 8%, voor het hoogste 1½% betaald worden, dus in omgekeerde progressie.

Slechts één uitzondering is gemaakt, n.l. voor de arbeiders met groote gezinnen. De medische verpleging zou daar de premie hoog maken. Deze is daarom verminderd, terwijl het tekort gedekt wordt doordat de verzekerden zonder of met kleine gezinnen meer betalen als voor henzelve noodig was. Eenzelfde tarief geldt daarom voor allen onafhankelijk van de grootte van hun gezin. Dit wordt om z.g. practische redenen gedaan. Toch zal blijken dat deze onbillijke regeling ook inderdaad onpractisch zal zijn.[3)] Wanneer eenige categorie arbeiders een te hooge premie niet kan dragen, moet niet een andere categorie daarmede belast worden.[4)] Werkgever, gemeente of staat dienen dan bijtebetalen.

Niet het minste door deze premieregeling zullen de plichten der arbeiders drukkend zijn. Welk recht staat daartegenover?

1) Zorgt de arbeider zelf er niet voor, dan doet een ambtenaar het buiten hem om, en waar deze wil.
2) Zelfs opname in een ziekenhuis ter observatie kan buiten zijn wil hem opgelegd worden, ook door de 'vrije' ziekenkas.
3) Niets verhindert n.l. arbeidersziekenfondsen om de verzekerden met dit ongunstig risico van een groot gezin. 3. g vrijwillig overtedoen aan districtskas of ondernemerskas.
4) Dat het billijk is, jeugdige arbeiders meer te doen betalen opdat zij later, gehuwd en met een groot gezin minder behoeven bij te dragen, zou alleen opgaan, indien zij steeds bij eenzelfde fonds en naar een zelfde tarief bleven betalen. Dit is echter niet verplicht en zelfs onwaarschijnlijk.

Allereerst het recht op medische hulp en ondersteuning. Is nu duidelijk vastgesteld dat zij die medische hulp vrij kunnen kiezen? en dat de betaling der ondersteuning bijtijds zal geschieden?[1)] Kunnen zij daarop en ook op de controle tegen simulatie eenigen invloed uitoefenen? Niets van dit alles is scherp en afdoende geregeld. Slechts de beter gestelde en meer ontwikkelde arbeiders kunnen door oprichting eener coöperatieve 'bijzondere ziekenkas', daarvoor zelf zorgen, waarbij echter moet opgemerkt worden dat zoo'n coöperatief fonds thans veel vrijer kan bestaan als onder de wet het geval zal zijn.[2)] Ook *voor den werkgever* zijn de plichten scherp aangeduid, n.l. de betaling der premiën aan 'bijzondere ziekenkassen' of aan de districtskas. Door de samengestelde regeling zal hij met allerlei crediteuren te maken krijgen. En ontgaat hij dit door oprichting van een eigen ondernemerskas, dan zijn de finantieele verplichtingen en risico's die op hem gelegd worden even scherp aangewezen. Daartegenover behoort natuurlijk te staan een recht op controle om nategaan of hij niet te veel betaalt. Dit recht is hem inderdaad gedeeltelijk toegekend, maar de uitoefening ervan zoo ingewikkeld geregeld, dat slechts weinigen ervan gebruik kunnen maken. Tegenover zijn plichten, als oprichter eener ondernemerskas, zijn zulke zwakke rechten tegenover zijn arbeiders gesteld, dat hij genoodzaakt zal zijn van 't ekonomisch overwicht - n.l. de bedreiging met ontslag of lager loon[3)] - gebruik te maken, wat in vele gevallen tot ontstemming of conflicten aanleiding zal geven.

Over *het recht voor artsen en ziekenfondsbeambten* kan de beschouwing kort zijn. Van duidelijke regeling is geen sprake. Noch hunne plichten als waarborg voor een goede behandeling der verzekerden en voor hunne administratieve bekwaamheid, noch hun rechten tegenover verzekerden en besturen zijn aange-

1) Dat de noodzakelijkheid eener regeling voor het bijtijds betalen niet denkbeeldig is bewijst de Ongevallenwet. Getroffenen moeten soms 4 à 6 weken op hunne uitkeering wachten.
2) Weliswaar zullen zij een bijdrage van de werkgevers kunnen vorderen, doch het is zeer de vraag of die niet door hoogere administratiekosten enz. zal worden verslonden.
3) Natuurlijk een niet uitgesproken bedreiging, die echter toch door de arbeiders gevoeld wordt.

wezen.[1)] De practijk zal daarvoor een groote verscheidenheid te zien geven en onvermijdelijk conflicten meebrengen. Waar het duidelijk is dat met voorgaande beschouwing niet over details maar over hoofdzaken is gehandeld, dient wel geconcludeerd te worden, dat de rechtsregeling van het regeeringsplan geheel onvoldoende is. Dat die rechtsregeling niet gemakkelijk is, moet toegegeven worden, doch dit is bijna geheel het gevolg van de toegelaten concurrentie en dientengevolge van de ingewikkelde organisatie, die ook daarmede is veroordeeld.

De administratieve regeling.

Vooral ten opzichte der sociale wetgeving wordt dikwijls de vrees uitgesproken voor de bureaukratie, dat is voor een macht in den Staat, die onaantastbaar, onafzetbaar en onverantwoordelijk is. De fout wordt dan gezocht in het functionarisme, het uitbreiden van het ambtenarencorps. Ten onrechte; het is de fout van den onbekwamen, d.i. oppervlakkigen wetgever die het stellen van goede regelen voor de administratie verwaarloost. En ook verwaarloost om den uitersten zorg te besteden voor het benoemen, of ontwikkelen eener goede en bekwame bureaukratie. Het gevaar voor wat ‘bureaukratie’ en ‘functionarisme’ heet is werkelijk in ons land niet gering, vooral doordat voor de opleiding van allerlei soort ambtenaren zoo goed als niets gedaan wordt, en het groote belang eener goede keuze bij aanstellingen door de ‘baantjesgeverij’ maar al te veel wordt in 't nauw gebracht.

Een laks, onvoldoend bekwaam, voor een belangrijke hervormingstaak niet berekend ambtenarencorps, kan door de wet niet opzij gezet of verbeterd worden. De wet trachte alleen te voorkomen dat het ontstaat. Doch hoe? Door de degelijkheid der administratieve regeling van de wetten. Daarmee is niet bedoeld dat de wetgever op 't gebied der administratie, dus in de rechten der regeering zou treden. In tegendeel, in de wet mogen geen bepalingen voorkomen, die tot de regeeringsverantwoordelijkheid behooren. Want de onbekwame en gebrekkige bureaukratie verschuilt zich juist het

1) Het is o.a. een practische en billijke eisch in 't belang van den patient als ook van den arts, dat deze niet te gelijk zal behandelen en controleeren, d.w.z. niet te gelijk vriend en vijand zal zijn.

liefst achter de wet. Waar het opaankomt en vooral bij een zoo ingewikkelde hervorming als de ziekteverzekering, is 1°. het duidelijk trekken van de grenslijn tusschen wet en regeeringstaak; 2°. het aanwijzen en verdeelen der regeeringstaak over verschillende ambtenaren of college's die dan daarvoor verantwoordelijk zijn en 3°. het scheppen van nieuwe staatsorganen voor een nieuwe taak. Zoo min mogelijk moet echter de aangewezen taak in bijzonderheden omschreven zijn; aanduiding van *wat* uittevoeren is, maar niet van het hoe, is noodig, want voor een goede hervorming en het organiseeren daarvan, werkt het belemmerend en verlammend indien juist voor dat wat op een gegeven oogenblik noodzakelijk geschieden moet, toevallig het bordje 'verboden' van een onbeteekenend wetsartikel hangt. Geen geschreven artikelen, doch levende personen alleen kunnen door arbeid en inzicht groote hervormingen op de beste wijze doorvoeren. En wat betreft het scheppen van nieuwe organen worde eerst scherp gevraagd of ze wel noodig zijn, doch dan onmiddellijk door de samenstelling ervan gezorgd voor kracht en verantwoordingsplicht, Deze beschouwing diene om aantetoonen dat de kritiek die ook tot de administratieve regeling zich uitstrekt, daarom nog geen detailkritiek behoeft te zijn, Wederom slechts in hoofdtrekken worde het regeeringsplan besproken. Die hoofdtrekken gaan over drie punten: 1°. de maatregelen tot invoering der wet en organiseering der ziekteverzekeringsorganen; 2°. de maatregelen, die aangeven hoe de gang van zaken in den gewonen blijvenden toestand behoort te zijn; 3°. de maatregelen ter controle eener richtige uitvoering der wet, tevens tot het bestudeeren van hare uitwerking.

Over de invoering der wet is het regeeringsplan duidelijk. Bijna alles wat daartoe noodig is moet door den minister geschieden, d.w.z. door zijn departement. Dat de invoering geregeld wordt door Kon. Besluiten - bestuursmaatregelen -[1)] spreekt van zelf. Dit is een zuivere regeeringstaak. Is het echter noodig dat de wet hierbij uitdrukkelijk het overdragen van verschillende deelen dier taak onmogelijk maakt, en dus voor-

1) Behalve de tijdstippen, waarop 1° de wet en 2° de verzekeringsplicht aanvangt die door de wet zullen worden aangewezen.

schrijft dat alles ‘in den Haag’ *moet* geschieden? Wat toch omvat dit? Allereerst moeten niet minder dan een 20tal algemeene maatregelen van bestuur en eenige zeer belangrijke ministerieele beschikkingen worden samengesteld. Dan moeten alle statuten van bijzondere en ondernemingsziekenkassen[1)] worden bestudeerd om nategaan of deze de erkenning al dan niet mogen ontvangen. Ten slotte moeten een groot aantal districtskassen en het geheele toezicht georganiseerd worden, wat talrijke benoemingen door de Koningin en den Minister medebrengt. De vraag is gerechtigd of dit alles door een ministerieel departement wel goed kan worden voorbereid. Is daarvoor de zoo hoog noodige kennis van de practijk der ziekteverzekering en van de plaatselijke gewoonten aanwezig? Zonder eenige weifeling kan gezegd worden dat die kennis niet aanwezig is, en ook niet aanwezig kan zijn. Bovendien geschiedt een dergelijke voorbereiding in Den Haag vrijwel in 't geheim. d.w.z. buiten den invloed van practische kritiek. Deze is op non-actief gesteld totdat opeens de geheele ingewikkelde machine loopen moet, en mag niet meehelpen om fouten reeds bij den bouw aantewijzen of eenvoudiger constructies aan de hand te doen. Hiermede komt reeds direct het soort maatregelen voor den geregelden gang van zaken aan de orde. Want deze tezamen vormen de grondslagen voor het samenstellen der machine bij de invoering. En terwijl de invoering geheel wordt overgelaten en opgedragen aan het ministerieele departement, blijft er voor de organen der verzekering later d.i. voor den geregelden gang van zaken niet veel meer te regelen over. Want de wet stelt dat reeds imperatief vast. Hier nu is een groote overschrijding der grens tusschen het gebied van wet en administratie. Bij de groote onzekerheid die er omtrent de geheele organisatie bestaat, is het een sprekende onjuistheid aan de toekomstige organen stellige voorschriften te geven, hoe zij te handelen hebben. Als voorbeeld in de memorie van toelichting ware het misschien op zijn plaats, in de wet zal het verlammend werken. Overzien wij slechts de hoofdpunten dezer administratieve regeling. Deze betreffen:

1) Naar ruwe schatting een 1500 tal.

1°. het zorgen dat aan de opgelegde verzekeringsplicht door allen wordt voldaan;
2°. het zorgen dat de verzekerden op behoorlijke wijze worden geholpen en financiëele ondersteuning genieten;
3°. de regeling der premiën;
4°, het zorgen voor financiëele zekerheid;
5°. het zorgen dat de boekhouding op overzichtelijke en controleerbare wijze geschiedt en jaarlijks een goede statistiek daaruit wordt samengesteld.

Wanneer hierbij wordt bedacht dat het vaststellen van de rechtsregeling wel in de wet behoort, dan spreken de genoemde onderwerpen zelve er reeds van dat slechts de practijk geleidelijk leeren zal hoe een en ander op de eenvoudigste en doelmatigste wijze geschiedt. De ontwerpers der wet dachten er echter anders over. Voor elk der vijf onderwerpen is zoo goed als alles reeds in de wet geregeld; onmiddellijk moet het kant en klaar zijn. Niet alleen kan dit onmogelijk, maar bovendien geven de ontworpen plannen alle reden tot kritiek.

We zouden te uitvoerig worden door aantetoonen, hoeveel formulieren, kennisgevingen, aangeteekende brieven, strikt voorgeschreven ambtelijke bemoeiïngen reeds door de wet zijn aangegeven. De paperassen der Rijksverzekeringsbank verdwijnen erbij in 't niet, omdat het hier zoo talloos meer personen geldt en een zoo groot aantal ziekenkassen. Hoeveel dat alles kosten zal, is eenvoudig niet te schatten, maar ongetwijfeld zal een groot deel der premie ermee heen gaan, Verreweg het grootste deel der bevolking toch moet worden opgeschreven, ingedeeld in gevaren- en loonklassen en dat niet éénmaal, maar eenige malen en verdeeld over allerlei instellingen en op allerlei tijdstippen.

Vooral de premieregeling verdient bijzonder de aandacht. In het wetsontwerp wordt de oppervlakkige lezer afgeleid door een premietabel in de memorie van toelichting. Is die premie juist berekend? Zullen geen teleurstellingen 't gevolg ervan zijn, als thans bij de ongevallen verzekering? Dit hangt af van drie factoren n.l. het aantal ziektegevallen die zullen komen, de tarieven der artsen en de kosten der administratie? Deze kunnen niet vooraf bekend zijn en Duitsche gegevens zijn onbetrouwbaar, omdat zoo'n geheel andere regeling, o.a. met hooger

uitkeering en stellig grootere administratiekosten is opgezet. Teleurstellingen van groote tekorten worden daardoor zeer waarschijnlijk. Maar bovendien is de gegeven tabel niet de geheele regeling. Voor de staats- en fabrieksfondsen zal die tabel gelden, doch voor de bijzondere ziekenkassen niet. Deze zijn verplicht de z.g. ‘omslagverzekering’ toe te passen en moeten elk jaar de premie vaststellen. Voor die fondsen is dus de premie geheel onzeker en elk jaar variabel. Verder is de premie afhankelijk van de gezondheids-gevaarlijkheid van het beroep. Gegevens daaromtrent bestaan er niet, zoodat hiermede een nieuwe en groote onzekerheid wordt ingevoerd, die vooral de werkgevers dwingt tot middelen van verweer, daar zij het zijn die de gevaarpremie betalen.

Is dus omtrent den gang van zaken der verzekering veel te veel vastgelegd: voor de controle en de studie der wetswerking is weer veel te weinig aangewezen wie hier een taak te vervullen hebben. Alles is hier gecentraliseerd. Een zeer vaag college, en een onbepaald aantal verzekeringscontroleurs, niet onder dat college, maar onder den minister werkzaam en overladen met paperassenwerk, zijn aangeduid. Het opmaken van statistieken is in éen hand gelegd. Toch is het zoo duidelijk dat voor dezen hoogst belangrijken arbeid veler hulp noodig is, om de betrokkenen zelf in de gelegenheid te stellen het gebouw der arbeidersverzekering en hare werking zooveel doenlijk te verbeteren en tot practische en weldadige vormen te brengen.

Gemeenten, werkgevers, artsen, beambten en vooral ook de arbeidersvertegenwoordigers konden hier een taak vinden, die henzelve voldoening zou geven, en 't algemeen belang ten goede zou komen. In 't bijzonder de medische controle en de studie van de werking der wet ware met vooruitzicht op belangrijke resultaten plaatselijk te regelen. En niet in 't minst zou een demokratisch gekozen leidend college, ontstaan uit en door de practisch in de ziekenfondsen werkzame personen, een belangrijke taak kunnen vinden.

Ook de administratieve regeling vertoont dus organische gebreken, die ongetwijfeld tot groote teleurstellingen kunnen leiden. Daarbij dringt zich als van zelf de gedachte op, hoeveel eenvoudiger dit alles kon en moest zijn, indien

de organisatie met vaste hand was ontworpen als een stevíge en toch gedecentraliseerde en daarom levenskrachtige uiting van het maatschappelijk leven.

Slotconclusie.

In de degelijk opgezette nieuwe internationale revue ‘Dokumente des Fortschritts’ schreef Mr. M.W.F. Treub als correspondent voor ons land optredende: ‘Der Entwurf - van de ziekteverzekeringswet - ist in seinen Hauptzügen dem deutschen Muster nachgebildet.’ ‘Man wird sich bemühen den Weg der von Deutschland gezeigt worden ist, zu gehen, und die dort begangenen Fehler soviel wie möglich zu vermeiden. Hauptsächlig wird man versuchen, eine einfachere Organisation für das ganze soziale Versicherungswesen zu schaffen.’

Na de voorgaande uitvoerige kritiek kan het duidelijk zijn, dat het regeeringsplan al zeer ver afwijkt van Mr. Treub's voorstelling. Niet alleen dat het voor de ziekteverzekering verwarringen en teleurstellingen belooft, waarbij die der Ongevallen-verzekering in 't niet zullen verzinken, maar bovendien zal de moeilijkheid die in Duitschland voor de ‘Vereinheitlichung’ der verzekeringstakken ondervonden wordt, hier later ongelijk veel grooter zijn.

En 't is al bijzonder merkwaardig dat aangedrongen wordt op een spoedige invoering van 't regeeringsplan om de uitvoering der Ongevallenwet te vergemakkelijken, terwijl met vrij groote zekerheid voorspeld mag worden, dat die invoering bij de kwalen waaraan de Ongevallen-verzekering leidt, nieuwe zal voegen, die hunne onaangename invloeden tot in zeer veel verdere kringen zullen verbreiden. Neen, het regeeringsplan eischt een algeheele ombouw en vereenvoudiging, gegrond op betere kennis van de toestanden en op meer vertrouwen in het initiatief en den arbeidsijver der betrokkenen. Het belang van het geheele volk en niet het minst van de arbeiders bij de ziekteverzekering is te groot, dan dat niet met spoed de hand aan het werk geslagen dient te worden, om een goede en doelmatige organisatie van het begin af, tot stand te brengen.

Deze kritiek wilde daartoe een aansporing zijn, en bouwstoffen aanvoeren.

O Blauwe Paarlen van den Nacht
Door
Henr. Labberton - Drabbe.

O blauwe paarlen van den nacht,
Windt om mijn ziel de lichte snoeren
Van uwer kleuren donkre pracht,
En laat een wonder zich volvoeren,

Daar in mijn ziel een wereld wacht,
Die op de druk bewogen vloeren
Des levens nimmer wordt volbracht:
Te véél ontzegt mij 't diepst ontroeren.

Maar zooals uit der aarde duister
Der helle wereld kleur ontbloeit,

Zoo wensch ik dat uw donkre luister
Het schoonste van mijzelf omgroeit;

Dan zal na lang en eenzaam zwijgen
De witte bloem mijns levens stijgen.

Boeken, Menschen en Stroomingen

De ‘Horace’ van Corneille

Een vriend die mij altijd bekend is geweest om de levendigheid waarmee hij zijn indrukken van het gelezene wist optevatten en te verwerken, zond mij dezer dagen bij wijze van brief, eenige bladzijden die, zonder dat zij veel studie inhouden, toch treffend genoeg zijn om ze ook anderen ter lezing voor te leggen. Had ik hem verzocht zijn kennis omtrent het onderwerp aantevullen, hij had dan moeten beginnen met afstand te doen van die in den aanhef van zijn stukje zoo gul bekende onwetendheid, en het is zeer de vraag of hij daarmee niet tevens de frischheid en stoutmoedigheid had ingeboet, waardoor zijn gedachten ons nu aantrekken. Is het ook wel zoo zeker wat beter is: grondige belezenheid die voorzichtig maakt of het bezit van weinige maar krachtig geuite indrukken en denkbeelden? - Hoe het zij, ik had niet den moed mijn vriend iets anders te verzoeken dan zijn toestemming de bladzijden zooals zij daar lagen uittegeven. Hij gaf ze en stelde als eenige voorwaarde dat zijn naam verborgen bleef.

‘Gisteren ben ik in een volle tram van D. naar K. begonnen den *Horace* van Corneille te lezen. Ik las hem in een schooluitgaaf van een van mijn kinderen, en ik deed het om niet aldoor tegen de gezichten van zwijgende overburen te hoeven aankijken. Ik zei lezen, maar ik moest zeggen her-lezen, want op school zal hij me stellig verveeld hebben. Mijn slecht geheugen evenwel bleek ook nu een voordeel: ik wist niets meer van het verloop, weinig meer van de karakters, en van

de verzen herkende ik alleen die waarin de meest afgezaagde citaten als “Souffrez que je l'admire et ne l'imite point” of “Qu'il mourût” voorkomen. Bij de woorden van Camille, Curiace betreffende:

> il obtint de mon père
> Que de ses chastes feux je serais le salaire

glimlachte ik, doch maar even, en niet zoozeer omdat ik de geijkte en koopmanachtige taal belachelijk vond, als wel door de herinnering hoe ik vroeger om zulke taal geschaterd had. Van schateren was nu geen sprake meer; ik wist trouwens allang met hoe zwaarwichtigen ernst men Corneille moet aanhooren. Jaren geleden was ik, evenals nu in den *Horace*, in den *Cid* gevallen: ik had hem in één adem uitgelezen en voor altijd een indruk behouden van onbuigbare kracht en onkreukbare ontwikkeling. Zoo volgde ik dan nu woord na woord en vers na vers met den ernst dien ik wist dat tot het ontmoeten van dezen meester noodig was. Als een kunstenaar zijn woorden doet neerkomen met het geweld van een moker, dan moet men aambeeld zijn om ze optevangen. In de regelmatigheid van hun rustigen slag laten de verzen van Corneille al heel gauw geen andere gewaarwording over dan die van hun dreuning: een titanisch arbeids-ritme van sobere en grootsche schoonheid. Ik was geboeid en keek verbaasd toen mijn dochter bij aankomst het boekje terugvroeg om het in haar tasch te doen.

Maar 's avonds gebeurde er iets anders: ik was alleen en zag Horace in gesprek met Curiace, daarna dezen met Flavian. Toch was ik niet alleen: ik zat in den huiselijken kring waar de gesprekken hun gang gingen. Ik wist ook niet zoo nauwkeurig of het wel een bepaald tooneel was wat zich vertoonde, maar ik was in de tegenwoordigheid van Corneille's helden, ik zag ze, ik maakte hun bewegingen mee, ik kon hen niet alleen laten. Ik *hoorde* hen niet, geen woord dat me te binnen kwam, maar ik *zag* ze. Het eind was dat ik het boekje zocht en het uitlas. Ik las ook het *Examen*, dat er achter staat, het oordeel van den schrijver over zijn stuk.

En nu - ja, met Vondel is Corneille heel niet te vergelijken. Zij verschillen in hun diepsten aanleg, dat wil zeggen:

in hun ruimte-verbeelding. Als Vondel zijn oogen opslaat ziet hij een groenende aarde en een doorstraalden hemel. Bij Corneille niets daarvan: zijn ruimte is kleurloos; hij voelt zich, als hij er binnentreedt, noch verheugd, noch opgetogen. De lichamen waarmee Vondel zijn wereld bevolkt, hebben bloed en kleur, die van Corneille enkel vorm, enkel gestalte. Toch hebben beide eenzelfde doel: die ruimte boeiend te maken. Terwijl de taal van Vondel, in overeenstemming met zijn zichtbaar heelal, menschelijk is, en schilderend, - spreken de helden van Corneille de verstandelijke, de aangenomen taal van hun besloten gezichtskring, ik zou haast zeggen van hun kerker. Ja, het is een kerker waarin Corneille zien laat: hij die zijn werk aan Zijn Roode Eminentie opdroeg, voelde misschien, dat geen andere ruimte voor den vrijen geest openlag, hij voelde het even ontwijfelbaar als Vondel uit de geloofsen handels-vrijheid van de Zeven Provinciën, hetzij hij protestantsch of roomsch was, aarde en hemel voor zich bereikbaar wist. Maar wat Corneille overbleef, wat hij als zijn eigendom kende, zoo zelfs dat De Richelieu, willens onwillens, ze zou toejuichen, was - in dien kerker - de kracht van zijn doelbewuste bewegingen, de doordringendheid van zijn blik om ze te zien, het geweld van zijn macht om ze anderen aan te doen.

De *Cid* is daar misschien de ongedeeldste uiting van. *Horace* een meer gebrokene, maar daarom juist nog belangwekkender om waartenemen.

Doelbewuste bewegingen. Zie maar hoe hij in een reeks van uitvallen en terugtochten zich er de gelegenheid toe geeft. Eerste uitval: Sabine, vrouw van Horace den Romein en zuster van Curiace den Albein, - eveneens Camille, beminde van Curiace en zuster van Horace, - jammert over den strijd tusschen de twee volken. Eerste terugtocht: door het besluit, dat drie kampioenen van weerskanten het geschil zullen beslechten, is de strijd geëindigd en treden Horace en Curiace met de vrouwen samen. Tweede uitval: de beide helden, elk met zijn twee broeders, worden gekozen als kampvechters. Tweede terugtocht: de volken-zelf murmureeren als zij zoo bevriende en verwante strijders gereed zien om elkaar te dooden: een godspraak wordt noodig geacht om het goedte-

keuren. Derde uitval: de goden hebben den kamp toegestaan en deze-zelf kan nu worden uitgesteld noch ongedaan gemaakt; integendeel, onmiddelijk volgt zijn geboodschapt einde: de nederlaag van Rome. Doch derde terugtocht: de vlucht van Horace is schijn geweest: op zijn schreden weergekeerd overwint hij de Curiacen. Hoe juist dat bij deze derde wending de vader, in de plaats van de vrouwen, het middenpunt van de spanning wordt: hij die zijn schijnbaar gevluchten zoon vervloekt, hij die den dood van twee zonen niet te veel acht voor den zegepraal van dien eenen. Het is een wet in een dergelijk drama, dat iedere beweging aan moet gaan op de persoon bij wie ze den sterksten en rechtmatigsten weerstand wekt.

De strijd is geëindigd en Corneille zelf, in zijn *Examen*, geeft te kennen, dat daarmee ook zijn drama kon eindigen. Want wat volgt is een tweede treurspel: Horace doodt Camille, die Rome vloekt en hem een tijger schimpt, en alleen terwille van zijn verdienste jegens het vaderland kan voor de vierschaar van den koning die misdaad hem worden kwijtgescholden. Een geding dus, nog aangrijpender dan het vorige, ontspringt uit het eerste, en de vraag is maar of het noodzakelijkerwijs eruit ontspringt. Horace had zijn zuster met rust kunnen laten, zegt Corneille, die tegenover zijn bedillers de lankmoedigheid zelf is. Hij had haar zelfs niet hoeven te noemen, verklaart hij. Maar of hij in zijn hart niet anders dacht?

Alleen toch voor de oppervlakkige toeschouwers kon het schijnen dat de spanning van het treurspel voortkwam uit de angst: wie het winnen zou. Die angst was geëindigd met den dood van de Curiacen en indien het daarop berustte ook het drama. Maar wie dieper zag, wie krachtiger voelde, wist wel dat een machtiger tweestrijd achter dien eenen laaide: de strijd namelijk tusschen vaderlandsliefde en menschelijkheid. Van het eerste tooneel tot het laatste is deze het onderwerp van het treurspel en deze was waarlijk niet geëindigd met den dood van de Albeinen.

Kon Horace zwijgen? Neen, hij kon het niet, want de moordenaar van zijn vrienden, of hij al of niet zich beriep op liefde tot zijn vaderland, heeft de menschelijkheid uitgeschud en moet zich wel toonen als de bruut die hij geworden is.

Kon Camille stil zijn? Neen, want zóó diep getroffen te worden in haar menschelijkheid en dàn niet te spreken, zou onnatuurlijker dan sterven zijn geweest.

In dit heele stuk trouwens is de uiting van Camille en de daad van Horace vooröndersteld: die uiting en die daad zijn de noodzakelijke oplossing van den strijd tusschen de menschelijkheid die in de vrouwen en de vaderlandsliefde die in Horace het sterkst werd uitgedrukt. Alleen omdat het stuk in zijn hoofdkarakter een vaderlandsch drama was en blijven moest, kon het eindigen met vergiffenis voor wat - menschelijk gesproken - onvergefelijk was.

Het is een groot stuk omdat het probleem dat erin gesteld werd - het grootste probleem van den nieuweren tijd - er meesterlijk in wordt opgelost. De oplossing is die van de eeuw waarin het geschreven werd, - toen juist uit de vrije hartstochtelijkheid van Protestantisme en Ligue Richelieu het ééne Frankrijk schiep, en de man die het maakte was die zwaarmoedige, burgerlijke, gesloten Corneille, die voor Parijs en de grooten zijn geheim verborg.'

Is er grilligheid in den greep waarmee, na den indruk van een enkel van zijn dramaas, Corneille aan Vondel wordt tegenovergesteld? - Is er verbeelding meer dan onderzoek in de rol die aan Corneille, op grond van dien indruk, en om misschien een enkele herinnering uit zijn leven, tegenover Richelieu wordt toebedeeld? Niet onwaarschijnlijk. Maar waar de ontleding van het treurspel zelf, die de hoofdzaak van zijn schrijven is, onweersprekelijk tot de literarische kritiek behoort, zal het mijn vriend niet schaden als het moet uitkomen, dat hij in het bijwerk de literarische fantasie gehuldigd heeft.

Voordrachten over bouwkunst

Het is een van meer dergelijke verschijnselen, maar daarom een niet minder belangrijk, dat zeven bouwmeesters, niet alleen zich er toe laten vinden, maar de gelegenheid aangrijpen, voor een publiek van leeken over hun kunst het woord te voeren. In groote groepen van de bevolking ontwaakte, ook hier te

lande, de belangstelling in allerlei geestelijk gebeuren: in kunst en denkbeelden, - en denkers en kunstenaars voelen dat zij behalve arbeiders in hun studeerkamers en werkplaatsen, ook leiders hebben te zijn. Dat zij, als zoodanig vooraantredend, zich tevens strijders toonen, is wenschelijk zoo goed als menschelijk. Menschelijk, omdat het van niemand gevergd kan worden dat hij - en dan nog wel in het gedrang van de menigte - wijsgeerig genoeg zal zijn iedere andere zaak zoo goed te vinden als zijn eigene. Wenschelijk, omdat, indien zij iets beteekenen, hun oorspronkelijkheid altijd den sleur voor vijand heeft. Wat wonder dat zij in den gezamenlijken strijd tegen dien vijand, elk voor zich, eigen kracht en schoonheid sterk voelen en die graag geroemd willen weten. De kunstenaar prijst dan zijn kunst, de denker zijn denkbeelden, en het zijn waarlijk niet de wijsgeeren die in dien lof van eigen zaak de bescheidenste blijken. Ook bij onze bouwmeesters zijn er die hun kunst roemen boven iedere andere, en, eerlijk gezegd, wij schatten er hen niet minder om.

Bouwkunst is *een* van de kunsten. Dat zij die haar beoefenen, haar liefhebben als ware zij *de eenige*, kan ons een waarborg zijn voor hun hartstochtelijke toewijding.

* * *

Moest ik de vraag beantwoorden of de zeven voordrachten, in de ‘Nederlandsche Bibliotheek’ uitgegeven, tezamen een belangrijk werk over bouwkunst vormen, ik zou dan wegens onbevoegdheid zwijgen, maar verbazen zou ik me niet, als het door een kundiger werd ontkend. Bouwmeesters zijn niet in de eerste plaats schrijvers, en hoewel sommige van het zevental een zeer goede pen voeren, werd het geheel daar niet welgeschreven door. Indien dan maar ieder van de opstellen door zijn inhoud belangrijk is? Ook dit niet, of dan toch maar heel betrekkelijk. Een hoofdstuk uit een handboek, of zelfs een goedgestelde saamvatting van verscheidene hoofdstukken, is op zichzelf weinig verdienstelijk. Dat desondanks elk van de voordrachten een verdienste héét, ligt aan het feit van hun samen-zijn en aan het doel daarvan.

Hier zijn zeven bouwmeesters: J.E. van der Pek, die als

inleider over het Begrip en het Wezen der Bouwkunst gesproken heeft, W. Kromhout Czn. die de Mohammedaansche kunst, J.W.H. Leliman die de Klassieke, Jos. Cuypers die de Middeleeuwsche Bouwkunst, A.W. Weissman die de Renaissance heeft verklaard en aanschouwelijk gemaakt. Over Hedendaagsche en Toekomstige Bouwkunst sprak daarop H.J.M. Walenkamp Czn., terwijl de Slotvoordracht, tevens Samenvatting van al het voorafgaande, door Berlage gegeven werd. Al is het nu niet mogelijk dat dit zevental alle nieuwere denkbeelden die onder hun vakgenooten omgaan, konden vertegenwoordigen - wij zouden b.v. verlangen ook De Bazel te hooren - zoo is het toch zeker dat in hun gezamenlijke voordrachten veel van die denkbeelden tot uiting komt. Ieder van die voordrachten op zichzelf is allereerst belangrijk door zijn aandeel daarin. Tegelijk is hun inhoud datgene, wat deze groep van vakmannen aan een zeer groot publiek had mee te deelen. Die mededeeling was het doel waartoe ze hun werk saambrachten, en ook dit is een belangrijkheid die van kracht is voor elk van de opstellen. Het mag dan soms den schijn hebben alsof niet anders dan een uit handboeken gegaarde kennis wordt voorgelegd, wie goed toeziet merkt toch dat die kennis gegroepeerd is naar bizondere eischen. Welke? In het eene geschrift meer, in het andere minder duidelijk, alle van een zelfde orde: de eisch is de hoorders te winnen voor een bouwkunst van het oogenblik. Min of meer zijn al die geschriften strijdschriften en de twee belangrijkheden: denkbeelden, en verhouding tot het publiek, zijn ééne: deelname aan den strijd.

Mag ik naar dit inzicht de zeven voordrachten kenmerken, dan wil ik ze als volgt rangschikken. Voorop gaat Van der Pek met zijn in Hegelsche vormen gebracht betoog dat bouwen een kunst is, en dat iedere kunst haar tijdperken heeft van onontwikkeldheid, ontwikkeldheid en vergeestelijking. Maar Van der Pek, vooral beschouwend aangelegd, ontwikkeling-overziend, meer dan -meemakend, voelt ook den tijd waarin hij leeft als zulk een tijdperk *na* de ontwikkeling. Vergeestelijking, verfijning, ziet hij in de kunst van het oogenblik. Doch achteraan komt Berlage met zijn meer dadelijken scheppingsdrang en zijn vaster werkzamer geest. Ondoordachtheid, bezonnenheid en willekeur

noemt hij liever de kenmerken van die drie achtereenvolgende tijden, en bezonnenheid vindt hij het kenmerk van zijn eigenen.

Bespiegeling bij Van der Pek en aktie bij Berlage, zijn dit niet de rechtmatige polen van een volledige werkzaamheid?

Bouwen een kunst. Natuurlijk. Het bouwen-zelf nu weer te omschrijven, is onnoodig. Geen invoering van de begrippen 'ruimte' of 'saamstellen' zegt ons duidelijker wat we door het woord al weten. Bouwen is bouwen en de kunst is het goed te doen. Op dat goede bouwen is het in onzen leeftijd weer aangekomen, en dat is het verblijdende. Bauer, Berlage, De Bazel, Kromhout, - ook Van der Pek, en meer anderen, hebben na P.J.H. Cuypers en de zijnen goed gebouwd. Onze pleinen en straten bewijzen het. Geen wonder dat langzamerhand, in het spreken van onze bouwmeesters, op dat 'goed bouwen' de nadruk valt. Dat is wat men het konstruktieve noemt: de waarheid, dat uit het gebouw het doel van te bouwen blijkt.

Vergis ik me niet dan is het feit van deze bewustheid de trek die door al de voordrachten heenloopt. Die trek verbindt Kromhout met Berlage, hoe alleraangenaamst de eerste overigens zijn genegenheid voor oostersche versiering botviert. Hij is het wezenlijke van Jos. Cuypers, hoe kort en kernig die ook niets anders zegt dan zijn vakkennis van het gothische. In de voordracht over de Renaissance vertoont hij zich niet als een eigenschap van den schrijver, maar wel als een trek van den tijd en als een dien hij wil afweren. De Renaissance gaat A.W. Weissman na aan het hart, en terecht: zij heeft voor ons een groote vaderlandsche beteekenis. Maar indien de hedendaagsche bouwkunstenaars, die de Renaissance loslieten, tot een eigen nieuwen stijl zullen geraken, dan zal het niet zijn voor zoover zij nu weer andere vormen uit 'de 13 ^{de}, 14 ^{de} of 15de eeuw' nabootsen. De vraag zal zijn of zij *goed* bouwen, zoodat niet weer onze nieuwe buurten afval van huizen worden. Doen zij dat en wordt die *deugd* een *beginsel*, dan zullen natuur en historie hun recht wel handhaven en de stijl, dien wij wenschen, komt.

Ook Walenkamp, over hedendaagsche en toekomstige bouwkunst schrijvend, ziet in deze, voor zoover ze hier te lande beoefend wordt, den karaktertrek van 'het streven naar doeltreffendheid'.

Dit èn het besef dat iedere kunst, zal ze beteekenis hebben en houden, aan meer eischen voldoen moet dan die van de dagelijksche behoefte of de voorbijgaande zinnestreeling, wordt in deze lezingen herhaaldelijk en krachtig uitgedrukt.

Het krachtigst door Berlage, die tegelijk, wat de anderen niet doen, - tenzij Van der Pek, in meer algemeene bespiegeling - een denkbeeld geeft van het innerlijk leven dat hij in gebouwen wenscht te zien uitgesproken. Hij bemint het gebouw niet als uiting van de persoon - wat het zeer in de Renaissance was - maar als uiting van de samenleving. Ook naar dit denkbeeld zouden de zeven bouwmeesters te groepeeren zijn. Maar zij geven daartoe in deze voordrachten geen aanleiding. Allerminst de zoon van hem, die als de bouwer van zooveel kerken, in zulk een groepeering van belang zou zijn.

Uitzondering - die dan de voor deze lezingen gevonden regels moge bevestigen - vormt de heer Leliman. In zijn bespreking van de klassieke bouwkunst schijnt mij niets voor te komen, waarover onze tijd juichen of fronzen zou.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Jeanne Reyneke v. Stuwe, *Arl* (L.J. Veen, Amsterdam). - Carry v. Bruggen, *In de Schaduw;* W. Graadt v. Roggen, *Vereenzaamd;* Daan. v.d. Zee, *Godsonteering* (v. Holkema en Warendorf, Amsterdam). - G. v. Hulzen, *Maria van Dalen* (v. Dishoeck, Bussum). - K.T. Nieulant, *Liefdes Kronkelpaden* (W.L. en J. Brusse, Rotterdam).

Ik geloof dat er slechts zéér weinige romans geschreven zijn, die behoren tot de kunstuitingen. Immers hoe weinig proza bleef uit vroegere tijden bewaard - weinig in verhouding tot de veelheid van verzen - dat nu nog belangrijk is om kunst-waarde.

Vergelijken wij de Roman, die wij tegenwoordig beleven, met geschriften van waarachtige kunst, gaan wij de oorsprong van dezen na en zien wij daarbij hoé, waaruit, de Roman wordt voortgebracht, dan blijft niet veel te verwachten van onze huidige prozaïsten - ik zeg dit met nadruk daar zij ook zeer dik-huidige zijn - en hun wezenlik slechts schrale lof toe te brengen.

De letterkunde die kunst zal zijn, moet dit eigene van ons wezen dat ontroerd wordt door elken waren kunstenaar - Rembrandt, Da Vinci - treffen en ontwijfelbaar aandoen. Want niets is kunst tenzij de schoonheid er aan ontroert.

De proza-werken van den literairen kunstenaar ontstaan uit deemoedige ontroering voor de schoonheid zijner bewogen verbeelding. Prozaisten die kunstenaars zijn, werken synteties; van uit eigen verstilde, monistiese innerlikheid scheppen zij, zij *zien in zichzelf* gelijk de Dichters doen en ofschoon hun

het *evenwichtige ritme* ontbreekt dat alleen den Dichter eigen is, wiens stem naar vaste, evenredige maten buigt, bewegen ook hunne gemoedsuitingen zich in een - onevenwichtig - ritme dat het dichterlike benadert. Zo ontstaat het proza, het weinige, dat werkelik tot de kunst behoort, het proza van Dante's Vita Nuova, of om te wagen van onze tijdgenoten te noemen, proza van Maeterlinck, Leopold Andrian, v. Schendel.

De roman die wij tegenwoordig beleven is amusementsliteratuur, d.w.z. géén literatuur en heeft ook in het gemoed van den auteur nímmer een noodwendige, onontkenbare oorsprong. De auteur beschouwt niet het wézenlike der hem omringende verschijnselen, maar slechts de onderlinge betrekkingen der fenomenale wereld. Hij gaat uit van een algemeen of toevallig-bizonder levensgeval, en brengt daaraan te pas al zijn - min of meer belangrijke - mensenkennis, zijn zedelik besef en de belangrijkste wortels waaruit zijn levensbeschouwing stamt.

Nu kan, in het denkbaar gunstigste geval, het beschrijvingstalent buitengewoon ontwikkeld, de psychologiese bekwaamheid merkwaardig, en de levensbeschouwing die zich in het werk ontwikkelt uit een eties oogpunt allerheerlikst zijn, d.w.z. in de richting liggen van een stijgende evolutie-lijn; welnu, dit alles - en de moderne roman heeft geen andere elementen - staat tot kunst in geen onmiddelike betrekking.

Het gevoel in ons, dat in ons te leven begint, dat ons geheel beheerst en zich in ons opricht, als ware het het wezen van ons wezen, de ziel der ziel, wanneer de zinnelike verschijning van het bewogen ideeën-leven der grote kunstenaars ons treft, dit gevoel dat schoonheidsgevoel heet, blijft dood bij wie het hollands proza van onzen tijd doorleest.

Het is vermakelik te zien hoe de uit schrijvers van dit proza gerecruteerde critici in de dagelikse journalen elkander met de lauweren van het kunstenaarsschap bekransen, goedsmoeds en met trouw-hartige overtuiging en zonder enig besef van het lachwekkende hunner manipulaties.

Ik wil volstrekt niet zeggen dat hun werken onbelangrijk zijn. Wijsgerig, psychologies, economies, theologies, enz. zijn zij vaak, als zodanig, min of meer, en soms zelfs bizonder

belangrijk, maar zij pretenderen daarbij iets te zijn dat zij in genen dele zijn, en daar wil ik alleen maar op wijzen.

* * *

Het publiek - dat men niet goed doet te verachten, want ik behoor er toe; en mijn gevoel van eigenwaarde is menselik - het publiek zal met genoegen, ongetwijfeld, met bizonder genoegen de nieuwe roman van Jeanne Reyneke v. Stuwe, *Arl*, lezen. Immers, deze roman heeft uitstekende kwaliteiten. Het publiek dat in de rustige, ordelike binnenkamers van onzen gezeten burgerstand verkeert, heeft een onverzadelike nieuwsgierigheid naar schandalen in het algemeen en naar schandalen uit de hogere kringen in het bizonder. Welnu, *Arl* doet ons kennis maken met het intiemere leven der deftige grotewereldlingen en vooral met hunne schandalen. Want enigzins schandalig is dit boek zeker.

Wij, die anders, door den aard van ons beroep alreeds, zo niet in aanraking komen met meer gesoigneerde voorname lieden, maken alleraangenaamst kennis met een kring van gedistingeerde sportliefhebbers, de wed- en wedren-lui, zulken die paarden bereiden en berijden, be-zitten en bezitten. 's Avonds banken wij om duizenden op landgoed zo en zo, vechtpartijen breken de glazen en de eentonigheid van den avond, wij geven de dochter des huizes steelsgewijze een kus, waarvoor onze lichtelik aangeschoten partner op straat gesmeten wordt. Kortom, wij treden in een leven dat allerbelangrijkst is, en een ongekende bekoring heeft, indien het tenminste, en dat is het hier, goed beschreven is, want Jeanne Reyneke v. Stuwe is ongetwijfeld een schrijfster van talent en zij weet zeer vaak ‘een natuurlike toon te treffen’ en haar mensenkennis is waarlik precies. De figuren uit dit boek zijn mensen, geen poppen, mensen die menselike talenten ontwikkelen: schulden-maken, dochters-uithuweliken, paardenfokken, flirten, flirten vooral. Jeanne Reyneke v. Stuwe heeft ook compositie-talent en een prettig zedelik besef, terwijl zij bovendien van psychologiesen zin blijk geeft. Deze roman, zegt het voorwoord, hoewel in zichzelf een geheel vormend, is een vervolg van ‘Het leege leven’. Het lege leven! Deze

roman is een vervolg van het lege leven. Het leven - laten wij ons daar even índenken - het leven, en dan ‘het lége leven’. Dus het leven waar niets in is, waar niets aan is. Maar wat, vragen we ons af, kan toch in godsnaam iemand bezielen eerst een boek, en dan nog een vervolg daarop van ± 400 blz. te schrijven over - niemendal?

Ik heb dit boek gistren gelezen. Na het ontbijt ben ik ermêe begonnen en ik heb het aaneen uitgelezen om een zuivere indruk ervan te krijgen. Den gehelen dag heb ik met dit boek doorleefd; ik las niet vlug, omdat ik in dit werk steeds moest zoeken naar den zin van het boek, den zin, ge zult mij begrijpen, die men niet in de zinnen vindt maar die er toch moet inzitten, als 't ware erin opgelost. Maar ik vond geen zin, zelfs geen on-zin. Heeft de schrijfster, dacht ik, geen zin in een zin gehad? Heeft voor haar het leven geen zin? Ik voelde mij onbehagelik, zinledig.

's Avonds kwam de krant, ik trachtte de holheid van mijn ziel te vullen, maar ik kon niet rustig lezen. Ik las over de komst van den Duitsen Keizer. De Duitse Keizer op het Damrak, de Duitse Keizer op den Dam. Het hielp niet, aldoor zag ik maar paarden, dravende paarden, rennende paarden, dansende paarden; paarden met witte sokken, paarden zonder witte sokken. Ik las de ‘Officiële Berichten’ en over een griffiersbenoeming in Overijssel, ik las over de goederenmarkten, ik las ‘Handelsberichten’, ‘Stoom en Zeilvaart’, ‘Kerknieuws’ god beter 't, ‘Post en Telegrafie’, ‘Visscherij’. Maar mijn hart bleef leeg, leeg. Ik voelde dat ik er slecht uitzag. Mijn vrouw vroeg bezorgd of ik iets had. Neen, ik had niets, niets, helemaal niets. Maar wat ik had was dat ik niets had en snachts kon ik daardoor niet slapen. Vergeef mij lezer dat ik zo over mijzelf uitweid, maar ik kon niet slapen. En ik dacht almaar: wat 'n roman! is dit een roman? zijn zo de romans? is dit ons proza? Het was verbijsterend. Want zie, sedert mijn jongelingsjaren had ik geen Hollands proza gelezen en nu, nog zo rijk aan schone verwachtingen, plots déze ontnuchtering.

Toen ik vanmorgen opstond was ik opstandig. Ik nam mij voor het boek, mijn kwelduivel en ontgoochelaar te vernietigen, niet met zuivere objectieve kritiek, want ik was boos, maar

met subjectief-wraakzinnige. Mijn geweten sprak: ‘dat is niet goed’, maar mijn vertoornde gemoed daarop: ‘Fiat!’

Toch, toen ik het boek doorbladerde werd ik kalmer. Wás het wel zo slecht? Zou ik mij door een redeloze kritiek niet ‘de kleeren scheuren’, zoals een gepijnigd tegenstander al eens beeldrijk aan mij opmerkte? En bovendien, in de liefde van Marguérite (‘Zachte, aanhankelijke natuur. Oud 26 jaar’) was toch wel iets mooi-menseliks, en ik herinnerde mij even ontroerd geweest te zijn door bizondere dingen in haar toch wel vrij goed getekend jonge-meisjes karakter. Mocht ik dit boek, dat toch niet slechter zou zijn, wellicht beter, dan onze andere romans, treffen en gingen de andere vrij uit? En ik had een visioen, in dit moment van aarzeling en ontdooide zachtaardigheid, dat de figuren van dit boek mij voorbijschreden in lange gewaden, met gebogen hoofd, langzaam en treurend; een voor een zagen zij mij aan, en in hun ogen las ik: Te Caesar morituri salutant. Toen viel mijn pen neer en ik stak mijn duim omhoog.

* * *

Eenmaal aangenomen dat het verschil tussen dit soort werk en kunst reëel is, kunnen wij de goede kwaliteiten hier en daar in de roman *Arl*, erkennen. Er zijn gedeelten die ons in de gevoelssfeer leiden, waaruit ware kunst zou kunnen voortkomen - een zekere aangedaanheid.

De kunstenaar vindt in het leven, in het leven der hem omgevenden, vaak aanleiding tot een aangedaanheid die, bezonken, zijn ziel in een serene stilte vereenzaamd laat, waarin zijn diepere zelf-werkelikheid verneembaar wordt. Boeken nu als deze, *Arl* nu en dan, en ook de schetsjes van Carry v, Bruggen, de verhaaltjes van Graadt van Roggen, suggereren ons een werkelikheid die tot een dieper zielsleven *aanleiding* kan zijn zonder dat deze boeken zelf evenwel het diepere zielsleven bevatten. De auteurs waren in hun eigen harten maar zeer oppervlakkig bewogen toen zij schreven, want waren zij van dieperen ernst doordrongen geweest, zij zouden zulk betrekkelik onbelangrijk werk niet geleverd hebben. Maar den zeer gevoelige treft deze grovere realiteit, doordat zij niet zó

grof is of hij kan ze op zijn fijnere betrekken; en uit deze betrekking kan de aandoening ontstaan, de innerlike bewogenheid die in rust overgegaan de sereniteit van de ziel wordt.

Zowel Graadt v. Roggen als Carry v. Bruggen zijn minder onbetekenend dan Jeanne Reyneke v. Stuwe, omdat zij meer werken in die aangedaanheid - de grovere die dus nog niet de superieure van den kunstenaar is en nooit worden kan - die hunne verhalen min of meer aandoenlik maakt. Hoe fijner de lezer georganiseerd is, hoe minder hem die aandoenlikheid evenwel treft, daar zij, geen verband houdend met het innerlik wezen, feitelik sentimentaliteit is.

Een kunstenaarsschap - ook zelfs een lage graad ervan - bereikten zij niet omdat hun werk niet voortkwam - gelijk evenzo dat van bijna alle romanschrijvers - uit de *monistiese geaardheid van het verstilde gemoed,* maar uit een véélheid van naast elkaar werkend bestaande zielsgesteldheden.

Dit is geen partij-theorie maar eenvoudig een waarheid.

* * *

De roman *Godsonteering* van Daan v.d. Zee is een levensspiegeling uit christelike kringen. De schrijver toont een oprecht en goedwillend mens te zijn, ofschoon geen hoogvlieger, die ons een oprecht en goedwillend, ofschoon geen hoogvliegend - en dit laatste met bedoeling - mens toont in christelike omgeving. Zijn oprechtheid komt voortdurend in conflict met de onoprechtheden dier christeliken, onoprechtheden noodzakelik in mensen die in de twintigste eeuw zich voordoen te leven naar een moraal van het jaar nul. Wat de schrijver wil doen uitkomen is eenvoudig, en met zijn alleraangenaamst zedelik besef zal zijn boek waarschijnlik of zeer zeker invloed tengoede uitoefenen in kerkelike kringen. Voor al wie daar buiten staat heeft het boek geen waarde en is het nog al taai.

Geschreven is het met die vlotheid en bekwaamheid die men van een modern romanschrijver verwachten kan. Ieder niet geheel onontwikkeld man die tien onzer moderne romans gelezen heeft, kan een elfde schrijven. Toch heeft dit boek kunstpretentie's die het hier en daar lichtelik belachelik maken,

hetgeen de ‘christelike’ philister en de ‘christelike’ zestienjarige, die dat niet worden wil, m.a.w. zij die dit werk wellicht met vrucht lezen, evenwel niet bemerken zullen.

* * *

Het zal den heer v. Hulzen waarschijnlik verwonderen en eenigzins onbehagelik zijn, met bovengenoemde schrijvers in dezelfde rubriek samen te staan. Hij zal wellicht glimlachend op het dikgevoerde fantasie-vest zijner reputatie kloppen. Desniettemin breng ik hem in gezelschap waarbij hij hoort. In zijn sóórt is dit werk uitstekend, d.w.z. het steekt uit boven gelijksoortig werk bijv. van Querido of Everts e.d. Maar het soort deugt niemendal. Wat erin te prijzen valt is steeds wat niet een noodwendige eigenschap van waarlike kunst uitmaakt. - Zie hierboven.

Wat 'schrijvers gevoel betreft, waar dit hier niet ontweld is aan de bestaansgrond van zijn wezen als een uit het innerlik zich verwerkelikende drang, is het een grove aandoenlikheid die zoal bemerkt en erkend, nochtans niet gewaardeerd wordt en buiten de gevoelssfeer van den kunstenaar ligt. De maat van zijn woord is hieraan evenredig en geeft geen aanleiding tot verdere opmerkingen.

* * *

Superieur aan al de hierbesproken boeken is het werk van den heer Nieulant. Het is werk van een fijnen (wat de dorre titel niet doet vermoeden), bewusten, analytiesen en toch niet ziekelik-subtielen geest. Maar toch....

Er komt in dit boek het volgende gesprek voor, tussen een meisje en een jong student, over franse romans: ‘“- Balzac mooier dan Zola?” - Zij lachte zeker, met überlegen lippen-spitsing: “O ja, vind je Zola toch eigenlijk niet grof?” - Hij begreep haar niet recht, vroeg zich verwonderd af of zij dan toch nog meisjesvooroordeelen had. “Je moet de dingen toch weergeven zooals ze zijn.” - De veronderstelling tastte haar in haar eer en wat ongeduldig kwam het antwoord: “Nee, dàt bedoel ik niet, maar zoo weinig diep, ik weet niet hoe 'k

't zeggen zal...je moet Balzac maar es lezen, dan begrijp je 't vanzelf."'

Zo zou ik den heer Nieulant willen raden, mocht hij mijn bedoeling niet begrijpen, eens werkelik kunst-proza te gaan vergelijken met eigen bestrevingen; hij zal dan wel bemerken, dat hij van een verkeerd punt uitgaat en zodoende in dit werk niet geeft wat hij wil. De innerlike gebondenheid die een verhaal opheft tot meer dan notering van....Maar ik zou in herhaling treden. Waarlik superieure beschrijving en wijze karakterontleding brengen nog geen kunst voort, tenzij het Ene er is. Let wel, ik zeg niet dat dit werk gebondenheid van onderlinge factoren mist en daardoor onharmonieus is. Het is harmonieus, maar van een harmonie door den bouwkundigen geest eraan toe gedaan, niet ontsprongen uit de activiteit van het innerlike diep menselike Ene.

Ik wil den heer Nieulant niet beledigen door - zoals dat bij leesgezelschappenromans gebruikelik is - den inhoud van het verhaal weertegeven. Maar hij beledige dan ook zichzelf niet door zo iets mogelik te maken.

* * *

Ik besluit dit opstel met een paar woorden van Huysmans, die hij reeds voor bijna twintig jaar uitsprak:

'Relis donc ses derniers livres, qu' y trouves-tu? dans un style en mauvais verres de couleur, de simples anecdotes, des faitsdivers découpés dans un journal, rien que des contes fatigués et des histoires véreuses, sans même l'étai d'une idée sur la vie, sur l'âme, qui les soutienne. J'en arrive, après avoir terminé ces volumes, à ne même plus me rappeler les incontinentes descriptions, les insipides harangues qu'ils renferment; il ne me reste que la surprise de penser qu'un homme a pu écrire trois à quatre cents pages, alors qu'il n' avait absolument rien à nous révéler, rien à nous dire.'

Geldt dit al niet geheel voor Nieulants boek, op de andere is het volkomen toepasselik en op hun werksoort door Huysmans ook bedoeld.

MAURITS UYLDERT.

Een Zwerver Verdwaald, door Arthur van Schendel, 1907, W. Versluijs, Amsterdam.

Wij moeten ons door zijn naam niet laten verleiden te gelooven dat dit kleine boek op *Een Zwerfer Verliefd* gelijken zou. Dat eerste was een schepping: de werkelijke Tamalone met zijn noodlottig leven. Noodlottig was daarin al het gebeuren, ieder klein lotgeval niet minder dan zijn onvoorziene en toch onvermijdelijke einde. Daarmee vergeleken is dit tweede het verhaal van wat er daarna al of niet met Tamalone mag zijn voorgevallen. Het is nu zóó, het kon ook anders zijn. De vertelling geeft ons den indruk van schoonen en behagelijken willekeur, niet van noodzakelijkheid. Waarom ook niet? Hij die het voeren van de lans in den oorlog leerde, toen het om zijn leven ging, moge zich nu dan eens in het steekspel vertreden. Maar het blijft een spel, temeer wanneer geen ander zijn lans tegen de uwe stelt. Hier zijn de schoone lijnen, de gevoelige woorden, de teedere en kleurige voorstellingen, - kennis en herinnering misschien meer dan in het eerste werk, - hier zijn ook voorvallen en figuren, die een zekeren zin hebben, een zin die het allicht een niet ondankbaar genoegen zal zijn tot het einde te volgen; maar hier is niet de innerlijke noodzaak, de scheppingsdrift, de lichamelijke werkelijkheid.

Het moet Van Schendel vrijstaan, nu hij den Zwerver geschapen heeft, hem nog een wijl met zijn mijmeringen te begeleiden langs de lanen van zijn verbeelding, - mits hij wete dat dit iets anders is dan leven-geven, mits hij ons toesta te blijven uitzien naar het nieuwe schepsel dat in *zijn* verbeelding en in de *onze* Tamalone vervangen moet.

De Vlaschaard, door Stijn Streuvels, bij L.J. Veen, Amsterdam.

Als de zon kon schrijven zou hij het min of meer doen als Stijn Streuvels. Hij ziet zijn aarde van boven af, alles ineenen, en voor hij begint schijnt alles op zijn plaats te staan.

De lezers van *De Beweging* kennen dit werk waarvan alle vier de gedeelten, Zaaidhede, De Wiedsters, Bloei en De Slijting achtereenvolgens in dit tijdschrift verschenen zijn. Het is beter dan *Minnehandel* waarover ik vroeger schreef, en waarmee ik het 't liefst vergelijk, - in zooverre de deelen een beter eenheid vormen. Ook is de gemoedstoon dieper, mannelijker, en juist het meest in dien man, den ouden boer, die als niet in den gewonen zin sympathiek wordt voorgesteld. Die beheerscht het boek, hij en zijn vrouw, zoodat om hem heen de jeugd, - ook Louis en Schellebelle - zich bewegen blijft. En van dat vaste midden gaan al de stralen en straten uit van arbeid en vreugde, van heden zoowel als verleden, van waargenomen gebruik en gedroomde overlevering.

Het heeft mij eerst verbaasd dat een laatste bladzijde aan het slot was toegevoegd. Juist dat slot had mij aangegrepen en kon niet falen een aandoening natelaten. Maar de schrijver, schijnt me, heeft goed gezien. Niet de zoon is de hoofdpersoon, en zijn aandoenlijk lot moet niet het laatst in ons naklinken. Ook zelfs de moeder is dat niet. Maar de vader, die zijnde zooals hij geschapen en geworden is, de last van zijn daden te dragen heeft en de grootheid toont van den volgroeiden, van den aanstonds verdorden boom.

A.V.

[Deel 2]

Meditaties
Door
Mathieu Schoenmaekers.

Voor Jos van Veen.

I. Mystisch Zien

Wat is: mystisch zien? - Ik kan dit het best verduidelijken door de mystische ziening te vergelijken met de ziening van den beeldenden kunstenaar.

De ziening van den mysticus komt met die van den beeldenden artiest in zooverre overeen, dat èn de mysticus èn de beeldende kunstenaar zien met en uit *emotie.* Beide zieningen echter verschillen grootelijks door den aard en de uiting van die emotie.

De beeldende artiest ziet een ding, wordt erdoor ontroerd en krijgt in en door die ontroering een bizonderen, artiestieken kijk op het ding, dat hij zag. Dan schept hij door die ontroering gedreven een ànder ding, zijn harteschepping, die van hem is en van hem alleen. Hij schept een ànder ding, want als zijn schepping werkelijk kunst is, zal zij geen bloote reproductie zijn en zich niet volkomen dekken met het uiterlijk voorwerp, dat zijn ontroering wekte. Een schilderij van Mauve b.v. is niet een trouwe reproductie van een landschap, maar een schepping van een landschap uit de kunstenaarsemotie van Mauve.

Daarom mag de beeldende artiest, àls artiest, niet zeggen, dat hij het wezen *der dingen* ziet en openbaart. Hij wordt

ontroerd, voelt zijn *bizondere* ontroering en beeldt haar uit op zijn *bizondere* wijze. Dat alles is niet het objectieve wezen der dingen, maar het ontvangen en het naar-buiten-treden van 's kunstenaars *bizondere* persoonlijkheid.

De beeldende artiest mag daarom, àls artiest ook niet zeggen, dat hij volstrekt belangloos de dingen ziet en openbaart. Zijn kijk en zijn openbaring is privaat eigendom, verschilt altijd wezenlijk van kijk en openbaring der andere menschen. Het kunnen voelen en uitbeelden van zijn eigenaardigheid àls eigenaardigheid is juist zijn beeldende-kunstenaarsaanleg. En het genieten van de uitbeelding zijner eigenaardigheid is zijn beeldende-kunstgenot. Zeker dus een genot òm zijn ikkigheid, geen volstrekt belangeloos genot. 't Is geen schoonheidsgenot alléén, maar genot óók om het feit, dat die schoonheid van hem is en van niemand anders.

Maar wat is nu het mystieke zien?

Aanschouw een ding, dat levende waarheid voor u kàn zijn, omdat het u ontroert, b.v. een godsdienstvorm. Tracht nu vooral niet bizonder te zijn. Wantrouw al uw eigenaardigheden, die u van andere menschen doen verschillen, en wil eerlijk het ding zien zooals het in zichzelf wezenlijk is, m.a.w. zooals het zich openbaart aan uw innigste, voelende menschelijkheid, waarin alle menschen één groot Zelf zijn. Als ge hierin slaagt, ziet ge mystisch. Dan is uw kijk wèl in hooge mate persoonlijk, omdat gij u dan niet laat imponeeren door welke bizonderheid ook, zelfs niet door uw eigen bizonderheid. Een vrije Persoonlijkheid is er dan in u, die zien kan: de groote Ziel der Menschheid. *En gij kunt ongetwijfeld uzelf controleerend ervaren, òf die groote Ziel in u tot ziening is gekomen.* Want die Ziel is één met alle spontaan-geworden natuurdingen, en die eenheid openbaart zich in u door de vlekkelooze, belanglooze sympathie met alles wat spontaan leeft - met spontaan geurende bloemen even goed als met spontaan lachende en schreiende menschen.

'Nuchter' is de mystieke ziener niet. Hij wordt ontroerd, want hij ziet levende waarheid.

Maar 'productief' in gewoon-artistieken zin is de mystische ziener ook niet. Hij wil de natuurdingen-zelf zien en open-

baren en is gelukkig in zijn sympathie met die dingen. Hij spreekt diep-emotioneel over het geziene en zijn ziening, maar zijn zeggen is niet het scheppen van een ander ding. Zijn zeggen schept alleen verheldering en verdieping van zijn en anderer zien. Hij doorschouwt en laat doorschouwen klaarder en warmer het levende wezen der natuur-zèlf.

En zoo controleert hij zichzelven: Hij laat zijn menschelijkheid de voorwerpen, die hij zien wil, ‘aanvoelen’, en

als zijn ziel oplacht in belanglooze sympathie, dan zegt hij: dit is het wezen van 't natuurding, dit is zijn diep-eigen schoonheid;

als zijn ziel zich afwendt in belanglooze antipathie, zegt hij: dit is een ontaarding, die het natuurwezen verliezen moet om weder rein te worden, of: dit is nooit bij 't natuurding geweest, 't maar vergissing of bloote verbeelding;

als zijn ziel onverschillig blijft, zegt hij: dit is een bijkomstigheid, die het natuurding verliezen kan zonder verkleind te worden.

Ook het ‘belanglooze’ van zijn sympathie, antipathie en onverschilligheid controleert hij. Zijn belangloosheid weet hij dàn te ervaren, als hij zeggen mag: ik zie niets ‘bizonders’ ieder mensch kan dit ontdekken als hij maar in zichzelf kan gaan. -

Vele waarheden, die ‘wetenschappelijke’, d.i. nuchtermededeelbare waarheden geworden zijn, werden eerst door mystisch zien ontdekt. Zoo ontdekte b.v. Kopernikus de objectieve beweging van ons zonnestelsel. Kopernikus zeide in de opdracht van zijn werk aan den paus, dat gebrek aan symmetrie in 't stelsel van Ptolemaeus hem gehinderd had. Hij kon dat stelsel niet belangloos *bewonderen*, hij vond 't niet innig mooi. Voorzichtige, gecontroleerde bewondering (en voorzichtige, gecontroleerde ziele-afkeer) was 't diepste motief, waaruit zijn twijfel groeide en zijn reinere ziening van de werkelijkheid.

Het mystische zien is derhalve volstrekt geen onbestemd gevoelssubjectivisme. Integendeel. Juist omdat de mystische beschouwer de dingen-zèlf zien wil, *controleert* hij aanhoudend de emotie, die de dingen in hem wekken en laat dikwijls die controle zien aan hen, tot wie hij spreekt. Hij vertrouwt zichzelf

alleen, als hij conscientieus zeggen mag, dat vlekkeloos-belangvrije bewondering zijn ziening begeleidt en goedkeurt. Maar dàn wéét hij ook, dat zijn kennis objectieve kennis is, dàn wéét hij, dat hij levende waarheid ziet. Emotie is altijd een teeken, dat iets levends in ons bewustzijn valt. *Wie zijn emotie controleeren kan*, is dus in staat, den aard van het objectieve leven, dat hem bewust wordt, te kennen en te openbaren.

De mystische ziening heet in onze taal zeer juist: *bespiegeling.* Door de actieve controle over zichzelf maakt de mystische ziener zich tot een ‘spiegel’ der objectieve, levende werkelijkheid - een spiegel, die niets met bizonderen eigenaard ‘uitbeeldt’ maar alleen het geziene zuiver ‘weergeeft’.

De mystische ziener is als een helder meer, maar een meer, dat de kracht in zich heeft, zijn eigen oppervlakte effen-glad uit te spannen om lucht en wolken getrouw weer te geven.

Hij is hartstochtvrij gelijk een kalm meer, dat onbewogen de lichtstralen weerkaatst, die 't klare water raken.

Maar de vrijheid van hartstocht in den mystischen ziener is geen bloote *afwezigheid*-van-hartstocht, geen dorre levensleegte. De mysticus wordt vrij van grilligen, vreezenden hartstocht door de volheid van zieleëmotie, die wèl sterkvoelend is, maar in haar sereene kalmte niet grillig kan zijn, niets vreezen kan. Zijn emotie is liefde, *niet* voor deze of gene bizondere persoonlijkheid, maar voor alle leven omdat het leven is. Die vreeslooze emotie maakt hem tot trouwen en blijen ‘spiegel’ van al wat leeft.

II. De Heilige

Het voorwerp der bespiegeling kan iets zeer intiems zijn: een besef in onzen eigen geest.

Ik zeg: een *besef*, niet een *begrip*,

Er zijn abstracte gedachtedingen, die, op zichzelf, geen leven openbaren omdat zij ons geen zieleontroering schenken. Met zulke gedachtedingen kan men wel redeneeren en berekenen, maar zij zijn geen geschikt voorwerp voor eigenlijke bespiegeling. Als b.v. het begrip ‘driehoek’ in onzen geest

aanwezig is, kunnen we dat begrip gebruiken voor abstracte redeneeringen en berekeningen. Maar direct-bekorend leven zal ons dat begrip niet openbaren. Berekening en redeneering kunnen wél hulpmiddelen zijn om de gejaagdheid te overwinnen, die het bespiegelen van een mensch even onmogelijk maakt als een storm het spiegelen van een meer. Maar berekening en redeneering zijn niet directe openbaringen van het leven-zelf.

Er zijn echter ook gedachtedingen, die direct leven inhouden en openbaren. Zulk gedachteding heet *besef*. Een ‘besef’ is een *duidelijk* begrip, maar tevens een *emotievol* begrip. Een ‘besef’ houdt leven in en openbaart leven. 't Is daarom wèl een direct voorwerp voor mystieke bespiegeling. Zoo is ‘liefde’ een *besef*, dat zich daarom onmiddellijk leent voor mystieke bespiegeling. Wie dat besef voor zijn ziel plaatst, komt door bespiegeling b.v. tot 't inzicht, dat *scheppingsdrang* een essentiëele inhoud der liefde is. Zulk inzicht kan nooit uit redenering of berekening geboren worden.

Nu wil ik voor uwe en mijne ziel plaatsen het besef, dat wij reeds leerden kennen: ‘mystische ziening’.

Dan zullen wij tot 't inzicht komen, hoe de mensch, in wien de mystische ziening leeft, ‘heilig’ kan zijn.

De mystische ziening is een zieledaad van weten èn beminnen, in één woord: een welbewuste bewonderingsdaad. Maar ziel en lichaam zijn ten nauwste met elkaar verbonden; ‘redeneeringen’ en ‘berekeningen’ kan de mensch verbergen zonder zich veel geweld aan te doen, maar een zieledaad, een innige emotie, zal altijd met haast onweerstaanbare kracht doordringen tot zijn lichaam, zij zal zich uiten in blik, gebaar, enz. Meerdere of mindere mate van *lichamelijke* bezieling is een onvermijdbaar gevolg van zieleëmotie. Die lichamelijke bezieling is het natuurlijke *teeken* van zieleëmotie. Maar zij kan meer dan teeken zijn. Zij kan een *kracht* wezen, een fijn-dynamische (niet alleen suggestieve) kracht. Dàn is zij de bepaalde bezieling den mensch eigen, die in katholieke taal een ‘heilige’ heet. Wij zullen dat taalgebruik behouden om onnoodige en onduidelijke woordverspilling te voorkomen.

De lichamelijke bezieling kàn meer dan teeken zijn, zij kàn een kracht wezen...Dit is voorloopig alleen bespiegelend gezegd. De vraag, of een ‘heilige’ historisch bestaat, heeft hiermede nog niets te maken.

Maar als eenmaal het besef ‘mystische ziening’ met onze levende psyche in aanraking komt, kan onze ziel niet anders, dan dit besef bevruchten zoodat het door háár werkelijkheid gedreven, voor háár aanschouwing noodwendig de gestalte aanneemt van den ‘heilige’.

En als onze ziel dan duidelijk zeggen wil, wat voor haar een ‘heilige’ is, zal zij zich zóó moeten uiten:

‘Een heilige is een mensch, in wien een zeer krachtige mystische ziening leeft. Een mensch, wiens innigst wezen zoo gespierd wordt door mystisch weten en zoo doorgloeid wordt van mystisch voelen, dat gloed en zekerheid van zijn ziel doordringt in heel zijn physieke lichaam, ja, naar buiten treedt, bezielende heel zijn omgeving.

De heilige, àls heilige, is geen berekenend en beredeneerend aanwender van meer of minder bekende natuurkrachten. Neen, het heele zijn van den heilige is bewonderingsdaad, voortdurende bewonderingsdaad zóó sterk, dat haar bewonderingstrilling van zelf overgaat op haar omgeving. Als die bewonderingstrilling zich mededeelt aan andere menschen, zullen zij opleven in nieuwe kracht en schoonheid. Want des menschen heele levensvreugde is: bewonderen. Gelijk de zon haar lichttrillingen mededeelt aan alles om haar heen, lichtend en blijmakend alles, wat in 't bereik is van haar lichtleven, zoo brengt de heilige zijn bewonderingstrilling over op alle menschen, die in 't bereik komen van zijne kracht, en hij geeft hun bewonderingsemotie, menschelijke kracht en schoonheid.’

Zóó zou de ziel, consequent en duidelijk dóórbespiegelend haar visie van den ‘heilige’ moeten uiten.

Maat let nu goed op deze woorden: *het heele zijn van den heilige is bewonderingsdaad, voortdurende bewonderingsdaad.* Hierdoor is weer 't belangrijke onderscheid gezegd tusschen den heilige en den beeldenden kunstenaar. De beeldende kunstenaar leeft ook wel in bewonderingsemotie, maar hij beeldt haar uit in kleuren of lijnen, die niet in allerstriksten

zin zijn eigen heele wezen zijn en blijven. Des kunstenaars ziel èn vleesch èn bloed is niet volstrekt hetzelfde als zijn kunstwerk. Maar de heilige produceert niets ‘anders’, ordent niets ‘anders’ dan zichzelf, zijn heele zelf. Zijn steeds trillende leven is in hem en blijft in hem, maar het reikt verder dan de oppervlakte van zijn lijf. Zijn huid is niet de scheiding van hemzelf en de buitenwereld, zooals de schors van de zon niet de scheiding is van de zon en wat om haar is. De zon stort zichzelf uit, zoover haar *stralen*lichaam reikt. Zóó stort het leven van den heilige zich uit, meenemende en mededeelende zijn bewonderingsbeving zèlf, de substantie van zijn bewonderende ziel, van zijn bewonderend vleesch en bloed. Hij kan zeggen in hooge, maar niettemin zeer letterlijke beteekenis, dat zijn bezielde vleesch en bloed kan opgenomen worden, gegeten en gedronken door alles, wat de trilling van heilig bewonderingsleven beantwoorden kan.

Dit alles is nog bespiegeling buiten de vraag om, of de ‘heilige’ historisch bestaat.

Maar, wie de geschiedenis onderzoekt, brengt, of hij wil of niet, een natuurbeschouwing mede. Wat hij volgens zijn natuurbeschouwing ‘te wonderlijk’ oordeelt, zal hij lichter loochenen, dan wat hij volgens zijn natuurbeschouwing ‘voor-de-hand-liggend’ of ‘best-mogelijk’ vindt.

En dit is een stuk natuurbeschouwing van den mystisch-bespiegelenden mensch, die de levens der heiligen leest: De heilige is een sterke incarnatie van een emotie, die wij allen voelen in onze beste oogenblikken, een sterke incarnatie van: belanglooze bewondering. Het lichaam en de eigen uiting van een heilige is ‘best mogelijk’ àls het mogelijk is, dat een bewonderingsdronken ziel een gedweeë uitbeelding en daarom een levend werktuig in haar lichaam vinden kan. - Ik kan 't niet helpen, dat ik, nadenkend over den heilige, moèt gelooven, dat de mystisch-bespiegelende mensch alléén geroepen is de levens der heiligen te lezen en te verstaan en historisch te waardeeren. Hij kan zich natuurlijk geschiedkundig vergissen. Maar hij heeft gelijk als hij zegt: vele heiligenverhalen, die de onontroerde lezer ‘te wonderlijk’ vindt, zijn ‘best mogelijk.’ -

Wie de geschiedenis onderzoekt, toetst ook, of hij wil of niet, het gelezen verhaal aan het menschenleven om hen heen. Wat hij volgens zijn levenservaring ‘onwaarschijnlijk’ oordeelt, zal hij lichter loochenen, dan wat hij volgens zijn levenservaring ‘echt-menschelijk’ vindt.

En dit is een stuk levenservaring van den mystisch-bespiegelenden mensch, die de levens der heiligen leest: Vele menschen hebben in hun innigst zijn een nijpenden honger, een zielehonger naar bewonderen. Hun lichaam kwijnt van zielehonger. En zóólang is hun ziel van bewondering gespeend, dat de schoonheid-alleen, als voorwerp, hen niet meer ontroert. De bewonderingsorganen hunner ziel kunnen alleen tot vitale werkzaamheid worden aangespoord door een Mensch, die vol bewondering is, die overvloeit van bewonderingsleven en daarom dat leven sympathisch aan anderen kan mededeelen. Maar àls die Mensch de ziel van anderen kan prikkelen tot bewondering, zal ook hun lichaam opleven in blijheid en gezondheid. Want het hééle *menschen*-leven is: *bewonderen*, bewust of onbewust.

Is die levenservaring juist? - Ik geloof, dat zij juist is. En daarom geef ik den mystisch-bespiegelenden mensch gelijk, als bij de ‘wonderlijke genezingen’ der heiligen niet zoo ‘wonderbaarlijk’ vindt.

Fransiscus van Assisië is een duidelijk voorbeeld van den ‘heilige’. Fransiscus was geen beeldend kunstenaar in gewonen zin. Hij beeldde niets uit in kleuren of lijnen, die niet, in strikten zin, zijn eigen menschzijn waren. Maar, omdat hij de natuur-zèlf zoo innig-krachtig bewonderen kon, deelde hij zijn bewondering d.i. zijn buitengewoon intensief *menschen*-leven, sympathisch mede aan andere menschen, die daardoor *menschelijk* opleefden en daarom in sommige gevallen *genazen.* De genezingen waren wel ware ‘uitbeeldingen’. Niet echter bizondere uitbeeldingen van een bizondere emotie, maar uitbeeldingen van *de* menschelijkheid, één in Fransiscus en zijn beweldadige. Die uitbeeldingen waren méér dan wat men gewoonlijk ‘kunst’ noemt. Zij waren natuuruitbeeldingen in vollen, breeden zin.

Nog even tot overmaat van duidelijkheid: Aan ‘bovennatuurlijke’ wonderen geloof ik niet. De religieus-geloovige vindt het ‘wonder’ iets heel natuurlijks. Het ‘wonder’ zeg ik, dat

hij *be*wonderen kan. Niet het wonderbaarlijke, waarover hij zich *ver*wondert. Het wonder is altijd een mooie, verheven liefdedaad. Het extravagante, het wonderbaarlijke-zonderschoonheid is knappe occulte kunst of kwakzalverij.

III. Jezus, de Heilige

Bij de waarheidsbepaling van een verhaal hebben wij altijd twee vragen te beantwoorden:

1°. Wat beteekent het verhaal als zoodanig? m.a.w. In welken zin heeft de verteller zijn verhaal bedoeld?
2°. In hoeverre is het verhaal trouwe weergave van een feitelijkheid?

Als wij goed begrepen hebben wat ‘mystische ziening’ en ‘heilige’ beteekent, en dan de eerste vraag stellen met betrekking tot onze ‘evangeliën’, dan zullen we moeten antwoorden, dat de evangeliën, (met name het vierde, Johanneïsche,) bedoelen te zijn: verhalen van het leven van een buitengemeen groot heilige.

De laatste consequenties immers van onze bespiegeling over den ‘heilige’, een bespiegeling, die niet uit de evangeliën is geput doch haar heele waarde behoudt buiten de evangeliën om, vinden wij in de Jezusevangeliën terug, uitgedrukt èn in gedachten èn in met gedachten samenhangende feiten.

Hoe moesten wij ook weer besluiten, toen we het besef ‘mystische ziening’ bepeinsden? De heilige ‘kan zeggen in hooge, maar niettemin zeer letterlijke beteekenis, dat zijn bezielde vleesch en bloed kan opgenomen worden, gegeten en gedronken door alles, wat de trilling van heilig bewonderingsleven beantwoorden kan.’

En vindt ge die laatste consequentie niet terug, treffend en scherp geformuleerd, b.v. in deze woorden van den evangelist:

‘Jezus dan zeide tot hen: Voorwaar, voorwaar, ik zeg u lieden: tenzij gij het vleesch des Zoons des menschen eet en zijn bloed drinkt, zoo hebt gij geen leven in u zelven....

Want mijn vleesch is waarlijk spijze, en mijn bloed is waarlijk drank.

Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, die blijft in mij, en ik in hem....

De ziel[1)] is het, die levend maakt; het vleesch is niet nut. De woorden, die ik tot u spreek zijn ziel[1)] en leven.' - (Joh. 6:53, 55, 56, 63.)

Gij kunt deze woorden om geschiedkundige of critische redenen verwerpen. Maar ge moogt ze zeker niet figuurlijk opvatten. Wie deze woorden *in den samenhang* aandachtig en eenvoudig leest, moet toegeven, dat zij bedoeld zijn in letterlijken zin.

Maar *letterlijk* is nog heel iets anders dan *banaal.* Letterlijkheid sluit hier wèl het exclusief-geestelijke, het onvoelbare uit, maar *niet* de bezieling. De katholieke kerken vatten thans die Jezuswoorden op in *banalen* zin.

'Nooit', verhaalt Tolstoï in *Mijne Biecht*, 'zal ik het pijnlijke gevoel vergeten, dat mij aangreep op dien dag, toen ik weder voor 't eerst na vele jaren "de communie" ontving. De godsdienstoefening, de biecht en de andere ceremoniën, dat alles was mij begrijpelijk en wekte in mij het vreugdevolle bewustzijn, dat de zin des levens mij geopenbaard zou worden. De "communie" verklaarde ik mij als een herinnering aan Jezus, een teeken van zondenvergeving en volkomen overgave aan de leer van Christus. Die verklaring was wel gezocht, maar dat merkte ik niet. 't Was mij zoo heerlijk te moede...toen ik mij vereenigd geloofde met allen, die in den godsdienst leefden, dat ik de gekunsteldheid mijner verklaring niet inzag. Maar toen de priester mij nogmaals deed belijden, dat ik nu een werkelijk lichaam en werkelijk bloed zou inslikken, toen voelde ik een steek in 't hart. Dat was geen wanklank alleen, dat was een brutale eisch van iemand, die klaarblijkelijk nooit geweten had, wat gelooven is. Nu mag ik zeggen: dit was een brutale eisch. Toen dacht ik dat niet eens, ik was alleen ontzeggelijk bedroefd.' -

Wanneer we, door strenge, gecontroleerde bespiegeling den 'heilige' in ons opgenomen hebben als een stuk doordachte natuurbeschouwing, behoeven we hier niet meer te kiezen

1) De Statenbijbel zegt: *geest.* Maar *πνε□μα* wordt hier beter vertaald door: *ziel.*

1) De Statenbijbel zegt: *geest.* Maar *πνε□μα* wordt hier beter vertaald door: *ziel.*

tusschen banaliteit en gekunstelde geestelijkheid. Dan begrijpen we die Jezuswoorden als de natuurlijke taal van een groot heilige, die in realistisch-subliemen, bezield-stoffelijken zin zegt: wie door mij gezegend wil worden, moet mijn vleesch en bloed eten en en drinken. Dan weten wij, dat er nog een andere, hoogere wijze van eten en drinken bestaat, dan het verorberen en afslikken van spijs en drank, een edele wijze van eten en drinken, die toch in letterlijken, stoffelijken zin eten en drinken is: het materieele, dus zinnelijkvoelbare in-ons-opnemen van het magische lichaam eens heiligen.

De samenhang der evangeliën bevestigt dit duidelijk genoeg. De voorwaarde om zoo intiem met Jezus vereenigd te worden is: ontvankelijkheid, al is 't in nog zoo geringen graad, voor 't bewonderen van heel simpele en daarom heel sublieme schoonheid. ‘Niemand kan tot mij komen,’ zegt Jezus, ‘tenzij de Vader, die mij gezonden heeft, hem trekke.’ (Joh. 6:44) Wie is de Vader, die Jezus zendt? 't Is het Heelalleven, dat zich uitbeeldt in eenvoudige natuurdingen als ‘de leliën des velds’ zóó schoon, ‘dat Salomo in al zijn heerlijkheid niet gekleed is geweest als deze.’ (Luc. 12:27) De Vader, die Jezus zendt, 't is de volstrekt-ongekunstelde aardsche Schoonheid, die hem bezielt - en we kunnen Jezus niet bewustgeloovig leeren zien, tenzij die Schoonheid ons ten minste ‘trekt’ - al kunnen wij haar niet meer of nog niet bewust bewonderen.

IV. De Heilige der Heiligen

En nu de tweede vraag: In hoeverre is het Jezusverhaal trouwe wedergave van een feitelijkheid?

Het ‘historisch onderzoek,’ uitgaande van een rationalistische natuurbeschouwing, heeft de evangeliën van nagenoeg alle stoffelijke en persoonlijke feitelijkheid willen berooven. Jezus is voor de geschiedkundigen een legendarische figuur geworden vol poëzie en ‘ethische reinheid,’ of een samenvloeiing van wijsgeerige en proletarische stroomingen - per-

soonlijke realiteit is Jezus voor hen niet meer. En de wonderen van Jezus zijn voorstellingen van ‘geestelijkheden’ of zooiets zonder stoffelijke werkelijkheid.

De bespiegelende denker echter hèrkent in het evangelie de mystische levensvisie, die hij door bespiegeling vond, de mystische levensvisie mèt haar natuurlijke gevolgen, de wonderen. De bedoeling van den evangelist herkent hij als een apostolaat van het geloof aan de kracht der ernstig-menschelijke bewondering. In de Jezuswoorden herkent hij de wijsheid, die leert: Bewonderen is een kracht, waaraan ook de tastbare stof gehoorzaamt; bewonderen is een kracht, die bergen verzet; bewonderen is een kracht, die den mensch in staat stelt de werken van Jezus te doen - en méér dan deze (Joh. 14:12).

Dit is dus ééne feitelijkheid van het Jezusverhaal: de natuurlijke gebeurlijkheid van het ‘wonder,’ de voor den bespiegelenden mensch controleerbare àltijdige gehoorzaamheid van de stof aan de bewonderingskracht in den mensch. Dit is heel wat anders en heel wat meer, dan de meening, dat de wonderen van het Jezusverhaal in 't verleden gebeurd *zijn.* Die eenmaal gebeurde (of nog niet gebeurde) wonderen zijn voor den religieus-geloovende zoo gewichtig niet. De evangelist zelf vindt ze niet zoo gewichtig. Hij kent een *blijvende* natuurlijke kracht, die dezelfde wonderen kan doen - en méér dan deze.

En de tweede feitelijke werkelijkheid van het Jezusverhaal is: de Persoon van Jezus, de altijdige, levende Persoon van den éénen Christus.

Dit is weer heel wat anders en heel wat meer dan aangenomen wordt in de meening, dat er vóór langen tijd een mensch geleefd heeft, die zich Jezus noemde, die gestorven *is* en verrezen *is* éénmaal. Wel veronderstelt het evangelie, wat het is en wat het deed, een groot Wijze, die zich door menschen kon doen bewonderen omdat hij zoo groot Mensch was. Niets belet dien historischen Wijze den historischen Jezus te noemen. Als wij maar in 't oog houden, dat de ‘historische’ Jezus *niet* in het evangelie geteekend wordt maar door het evangelie wordt voorondersteld - en misschien de oorspronkelijke samensteller van het evangelie was.

De geschiedkundigen spreken met betrekking tot den ‘historischen’ Jezus niet meer alleen van legendenvorming. En terecht. Legenden zijn vage poëzie van een kinderlijk-dichtend volk. Maar het evangelie is nòch in zijn gedetailleerde feitenverhalen, nòch in de uitspraken van Jezus ‘vaag’ of ‘kinderlijkpoëtisch’. In 't verhaal der subliemste gebeurtenissen verraadt het fantasie-beheersching (zie b.v. Joh. 9). En de Jezuswoorden zijn zeker niet vaag of kinderlijk-poëtisch. Wat is b.v. verder verwijderd van beminnelijke fantasievaagheid dan die reeds aangehaalde, scherpe, ‘harde’ verzekering: ‘Voorwaar, voorwaar zeg ik u lieden: tenzij gij het vleesch des Zoons des menschen eet en zijn bloed drinkt, zoo hebt gij geen leven in u zelven....Want mijn vleesch is waarlijk spijze en mijn bloed is waarlijk drank.’ Voor een kinderlijk-dichtend volk is er niets ‘onpoëtischers’ denkbaar. Men mag zulke taal wel naïef noemen in den zin van: zóó uitzeggend wat bedoeld wordt, zonder ‘bewijs’ of ‘redeneering’. Maar legendentaal is dat niet.

De geschiedkundigen beginnen nu in de historische verschijning van Jezus een samenvloeiing te zien van wijsgeerige en proletarische stroomingen. En 't is zeker niet te ontkennen, dat het evangelie sommige ideeën verkondigt, die groote wijsgeeren ook geuit hebben, 't is zeker ook onloochenbaar, dat in 't evangelie een warm hart klopt voor de ‘armen’. - Geen wijsgeer echter heeft zoo nadrukkelijk en zoo zeker-van-weten. als het evangelie, gezegd: dat de stof gehoorzaamt aan menschelijke bewondering. Een ‘proletarische’ waarheid is dàt heelemaal niet. En toch heeft die waarheid de krachtigste, christelijke geestdrift in 't eenvoudige volk gewekt. Toen het Protestantísme aan die waarheid begon te tornen kwijnde het leven van het Christendom in het volk. Bewonderend volksleven echter veronderstelt een persoon, die bewondering wekt. Het volk zingt geen ‘Hosannah’ voor ideeën maar voor een Persoon, niet voor een wijsgeer, maar voor een Mensch.

Maar die historische Mensch is geen blijvend voorwerp van religieuze vereering. Hij was alleen in zijn tijd de priester, die de menschen nieuwe wijding schonk, zoodat zij weer vereeren konden. De Jezus, die in het Johannesevangelie

geteekend wordt als allesomvattend en blijvend voorwerp van religieus geloof is een ànder Persoon, levender dan hij, verhevener dan hij, heiliger dan hij,

Ik sprak u reeds over die andere breedere Persoonlijkheid, toen ik u het ‘mystisch zien’ omschreef. En ik kon daarvan spreken, en gij kondt me begrijpen, afgezien van wat de bijbel zegt of niet zegt. ‘Als gij mystisch ziet’, zeide ik, ‘is uw kijk wel in hooge mate persoonlijk, omdat gij u dan niet laat imponeeren door welke bizonderheid ook, zelfs niet door uw eigen bizonderheid. Een vrije Persoonlijkheid is er dan in u, die zien kan: de groote Ziel der Menschheid.’ Ik zeide u ook, hoe gij, afgezien van alle bijbelverhaal, uzelf controleerend ervaren kunt, òf die vrije, groote Persoonlijkheid in u tot ziening is gekomen. - Maar nu voeg ik erbij: àls ge die Persoonlijkheid eens begint te erkennen, vaag-vermoedend nog en hopend, en ge mediteert het evangelie, dan vindt ge die Persoonlijkheid in Christus terug, duidelijk en scherpomlijnd.

Dien Christus mogen wij den ‘mystieken’ Christus noemen. Maar meen niet, dat hij alleen de ‘geest’ van Jezus is, zijn ‘ethische reinheid’ en zijn ‘idealisme.’ Neen, die Persoonlijkheid is een zinnelijk voelbare, bezield-stoffelijke werkelijkheid. Ieder mensch is een afzonderlijk individu, maar geen mensch kan bezield leven, tenzij hij in physieke levensaanraking komt met een magische Kracht, die reeds menschelijk geïndividualiseerd is, vóór zij de afzonderlijke menschen aandoet, en die zich daarnà in ieder geïnspireerd mensch verbizondert. Die Kracht, die stoffelijke, bezield-menschelijke, breed-individueele kracht is de altijdige Christus, dien alle bezielden in zich opnemen, ‘wiens vleesch en bloed zij eten en drinken.’

De altijdige Christus is te erkennen in zoo-objectief-mogelijken natuurkennis door alle menschen, die heel gelukkig zijn. Maar de meeste menschen zijn alleen heel gelukkig en daarom bezield in voorbijgaande verliefdheid. Dan weten zij, de verliefden, dat hun verscheiden persoonlijkheden levend bewogen en tot leven geïnspireerd worden door één Wezen, dat hen beiden herschept tot één liefdeïndividu. Dan weten zij, dat dit Wezen een Kracht is, die niet onpersoonlijk-vaag

langs hen strijkt als niet-aangrijpenden wind, maar een Kracht, die reeds menschelijk geaard, menschelijk verpersoonlijkt was, en daarom nu hun innigst menschzijn ontroeren kan. Maar die tòch iets anders is dan hun beider bizonderheid. Zij weten zeer goed, dat zij niet door elkanders bizondere persoonlijkheidjes bewogen worden en geinspireerd, maar door een Menschwezenheid, die breeder en verhevener is dan zij beiden. De wereld noemt zulke verliefden dwaas, en deze geven de wereld gewoonlijk spoedig gelijk omdat hun geluk mèt zijn natuuropenbaring gewoonlijk spoedig voorbijgaat. Zoolang hun geluk echter duurt, kennen zij de groote Ziel der Menschheid, den altijdigen Christus - al hebben zij dien naam nooit uitgesproken, al hebben zij geen woord van den bijbel gelezen.

Sommige menschen echter zijn altijd verliefd, niet op een bepaalde vrouw of een bepaalden man, maar op de heele Natuurverschijning. Hun gevoel is geen oogenblikkelijk-opflikkerend, kleurig begeeren, maar een witte, stille, nauwgezet gecontroleerde levensblijheid. Zulk een verliefde was de evangelist, die Johannes genoemd wordt. Die witte verliefden worden door de wereld ook dwaas genoemd. Maar zij geven de wereld nooit gelijk. Zij gaan de wereld voorbij.

Wie kent levende Waarheid - de wereld, die snuffelt en telt en redeneert, of Johannes, die den Christus teekent? - Het antwoord hangt af van de inwezenlijke bekoorlijkheid der levende Waarheid. Als het Leven bekoorlijk is, kennen de gelukkigen het Leven. Als het Leven bekoorlijk is, wéét Johannes, die liefheeft. Als het Leven bekoorlijk is, blijft de Christusopenbaring: Waarheid-in-de-minnenden - geen ‘ethische ontboezeming’, geen ‘idealiseering’, maar duidelijke, natuurkundige, roerende Waarheid. Als het Leven bekoorlijk is, blijft dìt evangelische wijsheid:

Vele bezielde menschen leven op aarde, maar alle wortelen zij in één Wezen, uit wiens leven zij alle leven,

Zooals er vele ranken zijn aan het wijngewas, die wortelen in één wijnstok en uit eenen wijnstok groeien.

Wie is het ééne Wezen, waaruit bezieling ademen alle bezielden?

De Heilige der heiligen, zoo oud als de eerste mensch en zoo jong als de laatste,

De groote Ziel der Menschheid, die geen onvoelbare Geest is, maar voelbare Werkelijkheid,

De groote Ziel der Menschheid, waarvan alle bezielden het ééne lichaam zijn,

De ééne Christus, die altijd leeft zoolang één menschenhart menschelijk beminnen kan,

De Christus, die leeft - maar door wereldhoon gefolterd, te sterven schijnt,

Vaak te sterven schijnt ons telkens te herrijzen in nieuwe glorie. -

Waar is de Christus? Hij is niet hier of daar, gevangen in één kergeloof,

Hij is niet nu of toen in korte feiten slechts verschijnend.

Waar ook een mensch bewonderen kan, bewondert Christus in hem, en werkt Christus wonderen door hem.

V. Jezus als Objectief Geloofsfeit

Als ik zoo over Jezus spreek, bedoel ik zeker niet een ‘bijbelverklaring’ te geven. Ik wil u alleen maar zeggen, welke zelfcontrole en daarmee verbonden natuurziening in u leven moet, vóór gij het evangelie religieus kunt verstaan, vóór het evangelie voor u zijn commentaar in zich zelf draagt.

Gij allen, die den bijbel leest en nooit hebt getwijfeld aan de geschiedkundige waarheid van de dingen, die daarin verhaald worden - weet wel, dat gij niet bewust-religieus aan Jezus' Persoon gelooven kunt. Gij gelooft aan het bestaan van Jezus, zooals gij gelooft aan het bestaan van Caesar of Napoleon. En gij gelooft aan de zaligsprekingen van Jezus, zooals gij gelooft aan de beloften van een volksleider, die u minder belasting voorspiegelt en grooter inkomen. Maar *religieus* geloof, geloof uit belanglooze bewondering van simpele schoonheid geboren, dat is in onzen tijd alleen weggelegd voor stille, meest vergeten denkers. Van kindsbeen af worden wij immers naar banaliteiten getrokken. Van onze prilste jeugd wordt ons geleerd, dat we vóór alles ‘door de wereld’ moeten komen. Laten we onzen tijd toch niet gelijkstellen met den tijd der eerste Christenen, die zoo dicht bij het

simpele, tragische Leven stonden, omdat zij aanhoudend streden den mooien strijd van oud en nieuw geloof. De aardsche Schoonheid, waarin het Heelalleven zich uitbeeldt, kon hen gemakkelijk ‘trekken’ en 't hun mogelijk maken ‘naar Jezus te gaan’. De Wijze-zelf, die hen wijdde, was voor hen zoo gemakkelijk-zichtbare aardsche schoonheid in zijn gedachten en zijn daden. Maar wij moeten eerst tegen de ontaard-gejaagde, kleinzielige praalzucht der wereld in, de simpele, praallooze, naakte Aarde uitdrukkelijk erkennen àls de uitbeelding Gods, als de Hoogepriesteresse, die alle priesters-van-roeping zendt en den Christus baart, telkens weer.

Voor onzen tijd kan de religieuze Christuskennis geen *massa*godsdienst zijn. Voorloopig blijft zij het bespotte, benijde bezit van stille ‘dwazen.’ Niet wàt wij gelooven maakt ons geloof tot godsdienst, maar hoè wij gelooven. Vele ‘materialisten’ zijn ontvankelijker voor religieus-gelooven dan de massa-christenen. Alleen voor uitverkorenen, die bewonderen kunnen, en die consequent kunnen dóórtwijfelen aan alles, zoodra hun rede maar even waarschuwt, dat ze twijfelen moeten, is de magische Christuspersoonlijkheid een objectief, levend Geloofsfeit,

tastbaar, in wat Hij als Ziel der Menschheid, in tastbare menschelijk-herschapen stof doet leven,

voelbaar, zinnelijk voelbaar in bewonderingsvol gemoed, en

scherpgeteekend door den wijzen evangelist.

‘Scherpgeteekend’ - 't Is zeker waarschijnlijk, dat ook in de ‘authentieke’ en niet alleen in de ‘apocriefe’ evangeliën vrije volksverdichtingen zijn binnengeslopen. Maar dat neemt niet weg, dat de bespiegelende denker vele passages erkennen moèt als welbewuste wijsheid, radicaal-practische, feitenbarende wijsheid. Het Johannesevangelie is in dit opzicht het rijkst. Men mag van het Johannesevangelie als van *het* evangelie spreken.

‘Scherpgeteekend’ - De vraag kan hier gesteld: Waarom heeft de evangelist niet zóó duidelijk gesproken, dat iedereen hem zonder veel eigen meditatie begrijpen kan? Waarom spreekt hij alleen helder voor mediteerende zieleverwanten?

Het antwoord is weer niet ‘uit den bijbel te putten’, maar

wordt gegeven door een eenvoudige waarheid, die buiten alle evangelie om, waar blijft: *Het echte Leven waardeeren wij eerst ten volle, als wij het verloren hebben en na ernstig en eerlijk zoeken wedervinden.*

Deze eenvoudige waarheid kende de wijze evangelist Johannes natuurlijk ook. Daarom teekent hij ons den altijdigen Jezus wel scherp en duidelijk, maar niet met onderwijzende verklaringen. Achter iedere bladzijde van zijn evangelie hooren we: wie dit begrijpen kàn, begrijpe het. Daardoor is het gelukkig mogelijk geworden, dat wij Jezus vinden èn verliezen, èn wedervinden al naar gelang van de vordering onzer menschelijke evolutie. Johannes is geen ‘propagandist’, die zooveel mogelijk volgelingen wil hebben, maar een ‘apostel’, die gaarne zijn wijsheid aan anderen mededeelt, maar conscientieus vermijdt ‘paarlen voor de zwijnen te werpen’.

Het Westersche menschdom heeft nu een tijd gehad van overmoedig materialisme. De beste Christenen hebben in dien tijd Jezus verloren, zij meenden hem ter dood te zien gaan èn in historischen, èn in altijdigen zin. Het was goed dat dit gebeurde. Maar nu breekt reeds de tijd aan van Christus' herrijzenis. Christus *weder*vinden in letterlijken, bezield-stoffelijken, persoonlijken zin - dat is de roeping van de edelsten in onzen tijd. Voor hen schrijf ik deze bladzijden, niet voor de traditiechristenen. De nieuwe, aardsche Christusvereering zal niets te danken hebben aan hen, die nooit aan Jezus twijfelden. De nieuwe godsdienst is een schepping van eerlijke apostaten.

Amanië en Brodo
Door
Nine van der Schaaf.

Zesde Hoofdstuk

Enkele dagen voor het huwelijk van den kroonpríns, bouwde men weer overal in het land aan toebereidselen, die dienen moesten om ook deze voor hem heugelijke gebeurtenis algemeen mee te vieren; - bij velen der inwoners ontstond weder een onderdrukt morren, en de grooten van Tarkos, die nabij het hof leefden, durfden soms den prins zelf hun tegenzin te doen gevoelen; - dit was wel hun eenige verheugenis bij de stemming van feestelijkheid, die sedert zijn verloving met de gevierde Titarka, aan het hof heerschte. De prins zelf echter bezat, sedert hem door den koning gratie werd geschonken, die feeststemming volkomen, - in overmoedige vroolijkheid, die zelfs vaak tot uitgelatenheid steeg, ondanks de krenkingen, waarmee men trachtte hem zijn zonnig lot te verschaduwen.

Te morgen eens, - toen hem den vorigen avond op een stillen wenk van den koning zelf, om zijn opgewondenheid een krachtige wijn was onthouden, zoo, dat hij dit toen nauw merkte, en den ganschen avond onverdonkerd bleef deelnemen aan het gezelschap, ter eer van hem en zijn bruid in het koningshuis aanwezig, - zei hij tot Titarka, haar ontmoetend aan het einde van den tuin, als hij zou uitrijden: ‘Wacht mij vanavond hier met een beker van dien wijn, dien ik niet drinken mocht!’

Dan wilde hij haastig voortgaan, doch zij, stilstaande, volgde

hem met de oogen zoozeer, dat hij lachend-langzaam reed, en, in scherts uitdagend, haar antwoord wachtte. Maar zij veranderde weldra, gaf hem haar antwoord niet, wuifde losjes en verdween nog vóór hem in het lommer van den tuin.

Wel kwam zij dien avond daar met den beker wijn. Hij lag op den grond uitgestrekt reeds lang naar haar uitziende en keek haar diep in de oogen toen hij den wijn gedronken had. Schertsend ontweek zij een poos zijn vragen, hem liefkozend en berispend om zijn wilde leven van voortdurend vermoeiende tochten, - dan zei ze onverwacht: ‘Weersta den koning nimmer!’ plechtig en waarschuwend, en als haar stem was het gebaar van haar hand, die ze daarbij op zijn schouder neervleide. Zij bleven elkander aanzien en in de stilte, die verliep voor hij sprak, was op beider gezicht een glimlach, mild en ernstig. Maar hij onthield haar in woord zijn toestemming en zij moest raden blijven naar zijn innigst bedoelen. Niets verborg hij haar, - zoo moest het zijn dat hij zelf raden bleef naar dit. Hij raakte dan, peinzend-loom liggende, van hun kozerij wat afgedwaald, - zei nog: ‘Ik wil rusten,’ en zij, trotsch, vroeg hem of soms de rust hem liever was dan zij!

Als hij, plots lachend opziende, haar een inval zweeg, trok zij schielijk haar hand uit de zijne, die te laat te klemmen poogde, verliet hem plagend, achterwaarts gaande en zoo den blik op hem gericht houdend. Maar toen zij eenige schreden ver was, riep hij haar, vrij zacht, en zij, vreezend dat hij luider roepen zou, kwam haastig terug in verstoordheid. Echter om een plan te volvoeren liet zij haar verstoordheid varen en haalde hem schalk over tot belofte van meegaan, vóór zij 't plan geuit had. Met herinnering aan den goeden wijn, dien ze hem daareven schonk, verleidde ze hem en verklaarde toen, met hem te willen gaan, in alle stilte, naar het Kaldenmeer, waarvan zij zooveel gedroomd had, toen zij, na die dwaze priestervangst, hem daar als visscher wist!

Dat het ver was, bracht hij weerstrevend in, maar hij herriep zijn belofte niet, - uitte ook niet dat hij zelf daarheen verlangde, en dit was het eerste, dat hij haar willens verborg.

Op een der nog restende dagen vóór hun huwelijk bevonden

zij zich aan den verren meeroever, aan de zijde waar ook de houten hut stond, en spotachtig noemde hij den ouden wijze, die deze hut somtijds bewoonde. Doch Titarka wist reeds meer, door achteloos gedane verhalen uit zijn eigen mond, en vroeg hem naar het meisje Majore, dat met dien ouden man daar te wonen placht.

'Neen', zei hij, haar vleug van jalousie ontwarend en ging troostend voort: 'Ik heb nooit liefgehad als nu en zàl nooit weer zoo liefhebben'. Hij zei al die woorden traag, als hielden andere dingen hem bezig, maar hij sprak ernstig en zonderling bekoorde haar die ongewone traagheid in zijn toon. - 'Is hij over ons geluk mijmerend?' dacht zij en vroeg het hem niet.

Eindelijk vroeg hij haar bruusk waarom ze deze stilte gewenscht had, waar ze toch na hun huwelijk zooveel stilte en afzondering tegemoet gingen. Want het lustslot, hun tot woning geschonken, was ver van den hofkring verwijderd.

'Waarom stilte?' vroeg zij op denzelfden toon. - En dat zij toch elkanders stemmen daar hooren zouden en dat daar veel vogels waren en dorpen vol kinderjoelen....

Toen maten ze elkander met hun van liefdedrang diepvonkelende oogen, - in de hare was een lachend wijken, in de zijne verborgen kracht. Zij toefden, doch stonden niet gansch stil en dicht en dichter dwong hij zachtjes hun bewegen naar het water zijwaarts. Effen en laag was de oever en toen het blauwe meervlak tot hunne voeten reikte, bukte hij zich eensklaps snel en dronk hij, met zijn hand scheppend, gretig een vollen teug van het klare water.

Zij lachte verwonderd. 'Is dat liefde?' dacht ze, maar vroeg het hem niet. Na een wijl ging ze hem speelsch nadoen en dronk vele teugen, terwijl ze hem nieuwsgierig plaagde met zijn oud bedrijf van visscher. Zij plaagde hem al driester, tot hij haar eindelijk in zijn armen hief en wegdroeg, haar gelaat tegen hem aandrukkend, en hij zette haar eerst weer neder toen hij reeds een eind op den terugweg was, bij de plek waar hunne paarden wachtten.

Terwijl ze den teugel greep bleef ze, naar hem toegewend, even staan en vroeg wat hij thans, als daar nog keuze was, kiezen zou: te zijn visscher of prins van Tarkos. Met scherts ontweek hij eerst die vraag en antwoordde, toen zij volhield,

slechts met schouderophalen. Maar hij wist dat hij niet meer zijn hoogen rang en toekomst van macht zou ontberen kunnen, en vermeide zich op den terugweg met zich af te vragen hoe dat nieuwe behoef in hem was gekomen. Hij speelde dit spel stil, doch zijn woorden miste Titarka niet: de streken, waar hij zoolang in nabijheid geleefd had, en die ze nu in snellen rit verlieten, waren haar wonderlief en het zien komen van avonddonker over dat achterliggende veld stemde haar weemoedig. Het werd nacht en toen bereikten ze een flinkbespannen rijtuig, dat hen afsloot van het omringende en met frisschen spoed hen den tocht deed vervolgen.

Toen zij hem weer eens met opgewonden lust zag meedoen aan een der spelen van jonge Amanen, vroeg zij hem daarna, of hij niet meer nog dan zij het gezelschap van die lieden missen zou als ze in hun woning waren. En zij troostte zich, als ze wel meer deed, met de gedachte dat hun afzondering wellicht niet zoo volkomen zou worden als hij aldoor dreigde het te willen en zij heimelijk, bij haar groot verlangen, - nochtans vreesde. Hij gaf haar vleiend de zoetste namen, ontdekte haar kleine hoop en verheugde zich toen dat hij die teleurstellen zou. Want in zijn hart was om zijn, in dezen hofkring, zoo geminachte Broden-afkomst veel bitterheid, die hij zichzelf noch anderen bekende. Met hartstocht verlangde hij naar de stille pracht van het gindsche slot, waar hij alléén zijn wondere bloem Titarka zou zien bloeien, - desnoods vergaan....

En toch veinsde hij zijn vroolijkheid niet: deze was de uiting van een bijna woest verheugen om het benijden dat allen hem deden, - dieper dan hun minachten en meer in woord en blik beheerscht, schoon zoo volkomen niet, dat hij 't niet voelde. Maar rusten, - hij wilde weelderig en lang rusten, - als na een roemrijke zege!

Eens kwam de koning bij hem en werd hij in dat bijzijn zoo week en teeder gestemd als hij 't zich, ook in zijn kindertijd, zeldzaam herinnerde. Terwijl dwong hij zich te denken om het lot zijner moeder, die hij om 's konings willekeur in gansch z'n jonge leven had moeten missen, en dit denken was hem een welkom middel om de weekheid, die hij zich schaamde, te bedwingen. Doch eenmaal bleef zijn blik in dien van den

koning dwepend rusten, - stilte bleef; gezwegen bleven de innige woorden, die toen op zijn lippen lagen: ‘Van allen die u omringen ben ik uw zoon....’

De koning leidde hun gesprek verder zoo kalm, zoo effenend naar zijn wensch, - zijn komst, onverzeld en onaangediend, was een ongewoon gunstbewijs, toch bleven zijn woorden koel en die koelheid beantwoordde de trotsche jonkman. Zoo werd hun samenzijn niet vertrouwelijk, als natuurlijk zijn zou bij twee menschen, die elkander lief hadden. Want sedert lang reeds had de zoon ook de stille diepe genegenheid van den vader beantwoord, schoon hij hem mokkend, tegenover Titarka en zichzelven, als edel vorst en raadselachtig beschermer, - niet als liefdevol vader erkende.

Zevende Hoofdstuk

In een der wijde galerijen van hun woning stonden op een morgen, kort na hun huwelijk, de kroonprins en zijne vrouw Titarka en zagen de laatste der vertrekkende rijtuigen na, die den schitterenden hofstoet, waaronder zich de koning zelf bevond, vandaar wegvoerden, nadat het laatste der feesten gevierd was: dat van de verwelkoming der jonggehuwden in het nieuw-gebouwde slot.

‘Vaarwel’, zei hij spottend en streelde, de oogen gericht houdend naar buiten, onafgebroken Titarka's hand, tot het vallen van een traan op de zijne, hem daarin stoorde.

In nabijheid schuifelde de tred van een dienaar, welke daarop verflauwde en wegstierf. Uit het verre weerklonk iets van den galm eener stem in echo-vormende gewelven. In het park verscheen voor hun oogen de kleurige gestalte van een hunner hovelingen, die te paard voorbijreed: een edelman van het land, gering en onbekend als allen, die zij tot hun nieuwe omgeving gekozen hadden.

‘Stilte’, fluisterde hij zachter en zijn hoofd buigend naar het hare, toen zij, een wijle nog luisterend en turend, klank noch verschijning meer ontwaarden. Zij hief haar oogen op en hij zag haar schoon gelaat in verrukking. Zij vingen toen een wandeling aan door vele vertrekken van hun nog vreemd tehuis, waar ze zich dit uur voor het eerst vrijuit konden ver-

heugen in al het weelderig bezit. Zij doorliepen ook de wijde, welvige gangen waar de klanken harer van blijdschap jubelende stem in echo's zich uitbreidden, doch dit alarm bracht haar schielijk tot zwijgen en deed haar, met grilligen afkeer, spoedig uit deze ruimten wegvluchten.

Naar intiemer vertrekken volgde hij haar; vluchtiger dan de hare overzagen zijn oogen de pracht dezer omgeving. Bij een bonte bloemenweelde, die in groote aarden vaten de vloeren van een harer salons versierde, knielde ze plots neder en boog zich met hartstocht over de geurige massa. Toen bukte hij naast haar, brak met enkele rukken vele der bloemen af en warde de stengels ruw in hare haren. Maar dit even beschouwende, hief hij haar snel overeind en schudde, den mond sluitend voor haar spottend-vragende oogen, hare lokken weder vrij. Lachende ontvluchtte zij hem met de laatste der nog hechtende kelken en verschool zich speelsch.

Toen hij haar weervond, vergaten zij voor hun liefde een tijdlang al het omgevende, - slechts de vrijheid dezer afzondering roerden ze in woord en gedachte, dankbaar aan. Doch laat in den namiddag begaven ze zich het park in en vervolgden hier hun lustige verkenningstocht.

Hij noopte haar met hem langs vrij rechten weg te gaan en verklaarde, monter wel, doch koeltjes, dat hij de grens van hun bezit wilde zien. Maar in de kronkelpaden van de bosschen rond het park, en afgeleid door Titarka's scherts, verloor hij zijn richting en dwaalden ze als door een oneindigheid van telkens nieuw lommer. Zij maakte zich daarover zeer vroolijk, hij dreigde, terwijl hij op haar de schuld van dit verdwalen schoof, dat de avond komen zou, vóór ze zelfs den weg naar het slot hadden weergevonden. Zeker werden zij thuis reeds gewacht voor den middagmaaltijd, - dit zeiden ze elkander en bekommerden zich verder daarover niet.

Toen de eindelijke schemer de boschlanen snel deed donkeren, streefden ze nog naar een plek in de verte, waar het bosch te einden scheen, en zij ruimer uitzicht te verwachten hadden. Er dreven roodgetinte wolken boven hen; - waar vóór hen de hemel zichtbaar was, blonken de zachte kleuren van den zomerschen zonneondergang. De plek dichter genaderd, raadden zij in de grauwe massa, die daar tegen den

lichten hemel rees, het naburige, bekoorlijke heuvellandschap, dat zij tot nog toe nauwelijks meer dan bij naam kenden. Van het slot waren ze ver verwijderd, wisten ze nu, en voorbij de laatste boomen, kwamen ze aan een bewaakten uitgang. Oogen van wachters blikten op hen; bij het plichtmatig stomme groeten dezer lieden verstijfden zij hun houding tot vorstelijke waardigheid en bevalen aan den hoofdman, die te paard was, om fluks naar het slot te rijden en een rijtuig naar hier te doen zenden. Zij onttrokken zich toen aan de oogen der blijvenden niet, begaven zich enkel zoo ver van den uitgang, dat hunne stemmen niet hoorbaar konden zijn. En zij blikten vandaar naar het nog verwijderde landschap, onder de roodgetinte wolken; zwart staken rotsige hoogten op, daarneven lagen de heuvels, rondlijnige, - donker, maar anders toch dan de enkele kale rotsen, en ver strekten ze zich zijwaarts uit en eindden in loome lijnen. Het geloei van een runddier klonk flauw nu en dan uit de verte, en aan de lage der scherp belijnde rondingen van de heuvels bewoog nu en dan een menschelijke gestalte, dwergachtig. En hunne blikken vonden langzamerhand, in het grauwe, de roode en blauwe huizen.

‘Daar heen te gaan!’ verbrak Tikarka, op zachten toon eindelijk de stilte. ‘Ik zou gaarne in die huizen treden!’

Hij sprak koeltjes, op haar laatste woorden niet lettend: ‘Ik zou liever de bergen beklimmen aan de andere zijde van onze bosschen. Die zijn 't beschouwen meer waard en ik heb het bergklimmen goed geleerd, in de dagen, die ik na onze wandeling nog in dat jachtslot doorbracht. Mijn leven waagde ik er bij’, - en hij lachte om haar blik.

‘Er zijn daar ook meren’. zei hij wat later, schertsend tot het vorige terugkeerend. - ‘Maar zij liggen verder, - te ver, want ik wil rusten, rust is zalig!’

‘Het is dit heuvelland dat de koning in deze streek 't meest liefheeft’, zei Titarka. ‘In zijn jeugd, vertelde hij mij, toen ik met hem den eersten bouw van onze woning kwam bezichtigen. kwam hij juist daar veel’.

‘En toen hij eens dáár was, schonk een dier bergboeren hem een kostbaar paard....’, vervolgde ze, droomerig leunend.

‘Dit werd zijn strijdros in den krijg tegen Brodo’, voleindde

ze langzaam, als drong hij haar, dat zij zulks vertellen zou.

Hij zei na een pauze, terwijl hij zijn bedoelen aanwees: ‘Die rots daar kon wel het strijdros van den koning zijn. En die andere lijkt Brodo, - uit teekening ken ik Brodo's vorm.’

‘Schooner vormen hebben die wolken’, zei ze zacht, berouwend dat de naam Brodo, zonder noodzaak, over haar lippen kwam. ‘Die verbleeken al en gaan weg en nooit immers zijn andere meer daaraan gelijk?’

‘Wolken, wolken!’ bootste hij met schertsend minachten haar na. ‘Maar leun niet op mij’, waarschuwde hij dan. ‘De wachters letten op ons’, gromde hij voorts.

Nog terwijl hij dit zeide, lette hij zelf scherp op het doen der wachters. Deze spraken met iemand die hen blijkbaar verzocht, hem door te laten tot het prinsenpaar. De wachters echter, antwoordden nauwelijks en overwogen zelfs de inwilliging van het verzoek niet. Toch gaf de vreemde niet op, - blijkbaar hoopte hij de tusschenkomst van den prins van Tarkos zelf, nu hij door dezen was opgemerkt. Ook Titarka had inmiddels den blik naar de mannen gewend.

Doch de prins kwam niet tusschenbeide. Zijn gelaat drukte wrevel van diep minachten uit.

‘Een Broodsche bedelaaar’, zei hij tot Titarka. ‘Velen van dat soort vielen mij reeds lastig met vleierijen en beden, op hoop van ruimere aalmoezen, dan de Amanen hen geven.’

‘Kom!’ noodde hij haar dan, norsch in zijn afkeer, ziende dat de man in zijn pogen koppig volhardde, en zij traden langzaam weder een der donkere boschlanen in, waar zij vanaf den uitgang niet meer zichtbaar waren, - met verlangen voorts luisterend of zij geruisch hoorden van naderend rijtuig, dat zij wachtten. Doch hierbij hadden ze eerst dien uitgang dichter moeten naderen, de prins had een onwillige, vluchtige blik nog op den vreemde geworpen, die met duidelijk gebaar nog een laatst beroep deed op zijn hulp; - toen merkte hij even iets vreemds in de houding van dien bedelaar, 't welk oorzaak werd, dat hij diens vage beeld niet dadelijk vergat.

Volgende dagen verbleef hij met Titarka geheel binnen de grenzen van het park, - zij wilden geen ander begeeren dan elkander en de vol-eigen, schoone parkbloemen, die rond

hunne liefde bloeiden en geurden. En de menschen die hen omgaven waren stil-vriendelijk in gestage verwondering.

Doch toen hij eens alleen nabij de boschrand wandelde, trof hem een roepstem, die van daar klonk; hij keek op en zag de bekende gestalte van den bedelaar. Met gebaar lokte deze hem tot zich.

De prins was jong en meer dan zijn wil, beheerschte hem zijn lust. Ook nu was hem de lust onweerstaanbaar, te doen naar den wensch van dien wel vreemden man: gehoorzaam, doch traag trad hij naar de verscholen plek, waar zich deze bevond.

'Zie mij zoo trotsch niet aan', begon de vreemde, de Amaansche taal langzaam sprekend. Met vasten blik, van stomme spraak vol, tartte hij de oogen van den jonkman, terwijl hij voortging: 'Waar gij mij niet tot u woudt toelaten, moest ik wel heimelijk binnensluipen en mij voorts verscholen houden! - En bedenk nu, dat gij de eenige Brood zijt, wien het in Tarkos vergund is, anders dan in bedelaarskleed te gaan....'

Toen zag de prins eerst duidelijk, hoe gelaat en houding van den vreemde gansch niet den bedelaar aanduidden. En mede bemerkte hij hoe deze hem geleek, en dit ontroerde hem hevig. De Brood was echter veel ouder dan hij en het was bijna in ootmoed, dat hij diens hand greep.

'Ik ben een verwant van uwe gestorven moeder', sprak de vreemde. 'Maar allereerst ben ik voor u een bode uit Brodo! Brodo wenscht u geluk met uwe verheffing tot kroonprins en uw verbintenis met de schoonste der vrouwen van Tarkos! Bij uwe feesten vierden in Brodo velen in hunne harten feest!'

Als naar een vizioen staarde de prins van Tarkos naar het gelaat van den ander. Deze zei nog, haastig, als vreesde hij storing bij zijn wichtige gezegden: 'De geloovigen dachten daarbij aan toekomstige verzoening en vriendschap van Brodo met Tarkos, maar de lieden met wijze hoofden denken daaraan niet, - zij vestigen hun hoop op u bij toekomstigen strijd....'

Met sterken gloed in zijn oogen zag hij daarop vorschend den jonkman een wijle aan. Bedwelmd was deze. Kalm vervolgde hij, den blik rustende op het loover, doch met nadruk elk woord van zijn, moeilijk doch zuiver, Amaansch uitbrengend: 'Gij zijt edel genoeg van geboorte om een veel ver-

mogend vorst te worden. Blijf u niet hier aan de wereld onttrekken, ontdek uw eigen krachten - wie weet hoe spoedig gij ze noodig hebben zult.'

Bij deze maning kwam een trek van onwil en verzet duidelijk op het gelaat van den jonkman. Een fiere koele blik van den ander sneed zijn antwoord af. De vreemdeling uitte met gelijken nadruk hierna een groet, terwijl zijn oogen een innige taal van verleiding spreken bleven; toen ging hij heen. De prins riep hem aarzelend nog na, hoe hij was binnengekomen en hoe hij te vertrekken dacht, maar hooghartig was het antwoord: 'Laat dit aan mij!' Een vaarwel klonk nog, een te zwakke groet klonk van den prins terug. Deze bleef lang peinzend staan. 'Dit was een edel Brood!' sprak hij bij zichzelf, met innigheid, en als een zwaarmoedige droom bleef lang de gedachte aan Brodo in zijn ziel. Verlangen deed hij naar dat land niet en, na verloop van tijd, rekende hij het voorval een onbeteekenend gebeuren. Omstreeks dien zelfden tijd kwamen ook de eerste vage plannen bij hem op om met zijn leven van afzondering te breken. Dat dit was naar den raad van den vreemde, achtte hij niet.

Toch leefde hij nog lang op dezelfde wijze, met Titarka in het lustslot voort. Het waren eindelijk stemmen van buiten, schoon niet van buiten Amanië's grenzen, die hem tot uitvoering brachten. Amanië voerde een onvoordeeligen krijg tegen een onderworpen maar opstandig volk en hij hoorde hoe Tarkos' legertroepen werden gevraagd om den strijd mede te helpen beslechten. Hij hoorde hoe Tarkos zich beroemde op dit dringend verzoek van den keizer en hoe een levendig bedrijf in het land ontstond, om de troepen, door den koning toegestaan, van overvloedig materiaal te voorzien, - hoe, met vroolijk en geestdriftig toejuichen, men de eerste hunner had uitgeleid.

Hij hoorde eindelijk, van den hoogen krijgsman, die hem tot nog toe in de krijgskunst had onderwezen en die de eenige der aanzienlijke en hem hatende Amanen was, die tot het lustslot werd toegelaten, hoe deze door den koning met opperbevel was belast en met de overige troepen weldra de eerste volgen zou. Toen zond hij dezen zelf tot den koning met zijn verzoek om ook hem met die troepen mee naar het

oorlogsveld te zenden, opdat hij zich in de krijgskunst meer dan tot nog toe bekwamen mocht. De koning aarzelde, doch eindde spoedig met in het verzoek toe te stemmen.

Titarka, toen zij hoorde, dat hij naar het vijandelijk land zou trekken, weerde dat denkbeeld droef. ‘Strijden voor de Amanen, die u haten?’ vroeg ze. Want eindelijk was in haar hart bitterheid gekomen om de slechte gezindheid van zoovelen, hoewel ze zich niet bewust was, dat de afzondering, die ze zoo blijmoedig duldde, haar langzamerhand die bitterheid had bereid.

‘Niet voor de Amanen, doch voor mij zelf’, antwoordde hij ernstig en den blik afgewend van haar. En hij spiegelde haar voor hoe zij na zijn vertrek weer als vroeger in het koningshuis wonen zou, en hij, wanneer hij later als gevierd held terugkwam, haar als de oude Titarka daar zou weervinden.

Zij doorstond met fier zelfbedwang den schok, dien haar deze woorden brachten. ‘Ben ik veranderd hier?’ vroeg ze na een pauze en stille tranen vloeiden, doch zij was kalm.

Wreedheid, die hem, met haar, zichzelf deed kwellen, deed hem, schijnbaar koutend, haar uitduiden hoe haar stem, die in den eersten tijd zooveel van vrienden sprak, langzamerhand was gestild, hoe haar wilde aard, niet zonder offer, zich in deze gevangenheid had gewend!

Na dit gesprek was zij zeer bleek. ‘Kus mij eens nog met oude liefde’, vroeg zij dienzelfden dag, en terwijl hij haar kuste, zei ze hem vreedzaam, dat hij heengaan mocht.

Toen ze den volgenden dag, na een gezamentlijken rit te paard, even toefden bij terugkomst in het park, streelde hij het dier, waarop zij zat, en dat haar, gedurende hun verblijf hier, immer had gedragen. Somber zag ze zijn teederheid aan. Daarna zei ze zacht, doch met vreemde beslotenheid:

‘Als gij daar in de verte sterft, zal ik dit dier doen dooden en hier doen begraven’.

‘Levend kom ik weer’, voorspelde hij onaangedaan en zoo troostte hij haar nog vele malen voor hij heen ging, doch op zijn troostredenen antwoordde zij niet.

In de laatste dagen kwam een nieuwe schoonheid over haar, die hem met trots eenmaal haar zijn koningin deed noemen, -

in eerzuchtig verwijzen naar de toekomst. Met een weelderigen bloemkrans getooid, vertoonde zij zich hierna aan hem. Doch toen zij niet lachen kon, wierp ze den krans van zich en fluisterde, aan zijn borst, dat een kroon van goud en gesteente thans haar meer paste dan deze bloemen. En elkander aanziende, laaide de jong-krachtige gloed van zijn eerzucht de hare, die vaak reeds in vroeger dagen hoog brandde, tot eenzelfden vlam.

Achtste Hoofdstuk

De prins verliet zijn schoon tehuis en vertrok met het volgend deel der hulptroepen, met de vele officieren, waarmee hij nu in rang was gelijk gesteld, en met den gehaten overste tot meester. Vol moed en opgewekt van zin was het leger, - warm voor het vaderland en den koning, doch koud voor hem. Hij wist dit, - toch zei hij dit zichzelf als donker en wichtig nieuws.

Een der nachten gedurende den tocht naar de verre strijdplek, toen men in een verlaten streek, onder haastig opgeslagen tenten, eenige uren rusten ging, bleef hij eerst verwijderd van zijn legersteê; hij had de toebereidselen tot het eind toe gadegeslagen, de fakkels zien dooven, de manschappen zich zien verschuilen, - dan zwegen alle stemmen en besloop hem, uit den stillen nacht, een groote, duldelooze angst. Angst voor het leven, voor altijd vreemd, voor altijd ver van zijn jeugdbestaan van visschersknaap en visscher!

Hij worstelde met al zijn kracht tegen 't geen hij een nachtspook schold. Hij verliet de wijde eenzaamheid buiten, verborg zich in zijn tent en zocht den slaap. Maar zijn angst verwon hem, sleepte hem mee naar een diepte van ruwe smart, waarvan hij de klachten smoren moest om de nabijheid van slapende manschappen, in tenten neven de zijne, en waarvan slechts een dunne wand van doek hem scheidde. Hij hoorde hun ademhaling, - zelf lag hij stil, in woeste bitterheid neergeknield naast zijn leger, en meer nog dan de stilte in zijn tent dien nacht, duidde den volgenden morgen een trek op zijn gelaat zijn zwijgen aan. Hij was toen eindelijk kalm geworden; - bij den morgengroet, dien hij met

de manschappen wisselde en bij de woorden, die hij verder, op den inmiddels voortgezetten tocht, sprak in het gezelschap van de officieren en den overste, over zijn houding zelfs zeer voldaan. Berouwen deden hem de gevoelens van dezen nacht niet: zijn wil was sterker, zijn plannen klaarder geworden. En hij zag de toekomst voor den overste zeer donker in, wat hem wreed deed glimlachen.

En nimmer herhaalde zich zijn angst, nimmer, als later in den krijg het doodsgevaar hem voortdurend omgaf, nimmer, als daar zijn eerzuchtplannen, aan zijn levensheil nu ten nauwste verbonden, in den eersten tijd keer op keer hem te stout moesten schijnen, dan dat hij ze zou kunnen verwezenlijken. - 'Ik ben de zoon van een groot koning, - en van een edel Broodsch geslacht', sprak hij zichzelf toe, bedwong zijn ongeduld, bande elken twijfel aan zegepraal, - en verwierf zich eindelijk wat hij wenschte. Hij won van de manschappen, die zich lang verbaasden, eindelijk de bewondering, die, eerst aarzelend teruggehouden, spoedig in geestdrift losbarstte, - de hoogeren eerbiedigden hem en dorsten hem de macht niet meer betwisten, die hij zich voort ging toeëigenen. En rusteloos ging hij met zijn pogen verder, allengs door zijn welslagen vroolijk en overmoedig van zin. Maar, schoon zijn stemming dus veranderde en hij lachen kon om het zwakke weerstreven van den overste, die nog trachtte zijn volle gezag te behouden over de troepen, welke den dapperen zoon van hun grooten koning, als dien koning zelf gingen aanbidden, en morden om de dwaling, die het opperbevel in dezen krijg had toegewezen aan zijn mindere, - hij vergat niet zijn plan van wraak in den vreemden nacht tegen dezen gesmeed. Niet enkel hem berooven van zijn macht ten behoeve van zichzelf wilde hij, - hij wilde zijn dood, 't zien vervloeien van zijn bloed. Met koppigheid herhaalde hij bij zichzelf, dat deze man, zijn gedurig en immer storend verschijnen op het lustslot, in den tijd vóór dezen krijg, oorzaak was, ook van zijn eerste vage plannen om vandaar te gaan, - en hij achtte dit zulk een wraak waard. Toen hij zich ten laatste zeker voelde, zijn veroverd aanzien niet door een dergelijke daad te zullen verliezen, dwong hij den gehaten man tot een tweegevecht, dat dezen den dood bracht.

Zoodra het dan gebeurd was, zag hij met eenige ontsteltenis naar den terneerliggenden vijand, - ontevreden, doch onaangedaan, noemde hij later zichzelf dronken van de zotte mijmerij, die sedert z'n vorstelijken rang zijn hoofd doorwoelde, zooals hij vroeger soms dronken was van den zwaren drank, die hij met andere visschersgezellen in hunne kroegen dronk. Maar hij zond met koele beradenheid het bericht van den dood des bevelhebbers naar het hof van Tarkos en dat van Amanië en stelde zichzelf terstond geheel in de plaats des gevallenen. Tegenstand had hij daarbij thans niet te vreezen, het leger van Tarkos had reeds veel voor Amanië bevochten, - de krijgers waren willig hem als leider te erkennen, en te volgen in heeten en overmoedigen strijd, die, zoo hij overwinning bracht, tevens den voor Amanië gunstigen vrede aan het dan opnieuw onderworpen volk zou afdwingen. Op zulk een oogenblik hem uit zijn daden rukken, zou niemand pogen. En bij de overwinning, die daarna volgde, - geen spoor meer van berouw in zijn hart, - voldoening enkel, die als bruisende blijmoedigheid hem het leven vervulde. Alleen betoomde hij wel zijn troepen, als zich bij hen de lust naar wreed bloedvergieten openbaarde.

Hij verliet niet terstond na den vrede het verre gebied. Hij hielp in 't uitvoeren van 's keizers bevelen en dwaalde met onbezonnen nieuwsgierigheid in de dieper liggende oorden van het barbarenland, waar de krijg niet had gewoed, schoon het leed daarvan zich evenzeer hier deed gevoelen. Hij vond daar enkele Broodsche priesters, die het gedrukte volk toespraken in de taal van dat volk. Hij verstond hen niet, - in vluchtig beschouwen reed hij voorbij, waar hij een hunner zag, - toch verzuimde hij niet hun handelen gade te slaan, of daarnaar uit te vorschen waar hij kon. Ook echter naar de geheimenissen van het barbarenvolk zelf, vorschte hij.

Maar spoedig viel hem het toeven lang en wachtte hij met ongeduld de volmacht des keizers om met de troepen naar Tarkos te mogen terugkeeren. Hij verlangde zeer de toejuichingen te hooren van heel het volk, dat thans zeker zijn afkeer of onverschilligheid had laten varen zooals hier de legertroepen, en hem zeker, naar het voorbeeld van deze, als zoon des konings en als held ten volle welkom zou heeten.

Als dorst schroeide hem, toen het wachten nog langer duurde, dat begeer naar luiden roem.

Maar toen eindelijk de angstvallige keizer meende de aanwezigheid der troepen uit Tarkos te kunnen ontberen, in het gebied, welks onderworpenheid hij lang wantrouwde, - en dus de kroonprins, na een haastigen tocht, in Tarkos terugkwam, was het voor de vervulling van zijn innig wenschen te laat. De bevolking ontving hem koel, verliet de huizen niet tot het aanheffen van geestdriftige welkomstkreten als hij verwacht had, - alleen gedwongen geschiedde hier en daar wat eerbetoon. Want, nadat eerst de berichten van gunstigen ommekeer in de stemming van het leger, en de oorzaak daarvan: de gebleken heldenaard van den prins, in Tarkos waren gekomen, en ook hier, althans bij de geringeren, dien ommekeer brachten, waren berichten gekomen uit Brodo. Brodo juichte in de daden van den Brood! Brodo eigende zich zijn roem toe! - Moest er dan, zoo oordeelden vele lieden toen, geen band zijn, behalve die van stamgenootschap, die de prins van Tarkos aan dat land verbond?

Zoo was het wantrouwen ontstaan: - dat de zoon des konings, in schijn Amaansch krijgsman, heulen zou met Brodo's verborgen, doch aan Tarkos stellig vijandige, plannen. Dit wantrouwen onthield hem de toejuichingen, - die hij echter niet ontberen wilde! In woede vormde hij het plan, naar Brodo te gaan en daar den lof te genieten, dien men in zijn vaderland hem misgunde.

Hij hervond Titarka, doch in haar oud tehuis, waar hij haar ontmoette, spoedde hij zich met driftige haast tot den koning, om voor zijn plan diens toestemming te erkrijgen. Bij het starre zwijgen des konings, na zijn eerste trotsche woorden, sprak hij, zich meer beheerschend: ‘Schenden doe ik toch hiermee mijn eed aan Tarkos niet!.....’

Maar toen de koning koud hem aanzag en nog wachtte met te antwoorden, dreigde hij, zich man te voelen en zijn eigen wil te zullen volgen, als de koning hem weerstreefde om redenen, die hij hem verzweeg, of die hij niet als wichtig hem kon doen erkennen.

De koning lachte. Een schorre wanklank, een snel en in wrevel versterven van veel botsende geluiden. En daarna sprak

hij langzaam en met bitterheid: ‘Doe dan naar dien wil en ga naar Brodo. Maar gij zult niet den weg wenschen, nietwaar, dien Broodsche bedelaars jaar in jaar uit gegaan zijn? - Want ik ken een anderen weg naar Brodo!’ vervolgde hij meer levendig en met onbeheerscht, hard stemgeluid ‘ik zal u dien aanwijzen!....’

De zoon stond op geruimen afstand, zich schorend aan een hooge zetelleuning, en sloeg vandaar den koning gade. Nu naderde hij hem dichter en de drift van zijn plan bedaarde in hem. De woorden des konings verstond hij niet.

‘Wat belang stelt gij in den weg, dien ik nemen zal?’ vroeg hij met onwil.

‘Neen’, sprak de koning, in mijmering. ‘Neen’, herhaalde hij, en langzaam vertelde hij daarna: ‘In mijn jeugd maakte ook ik een reis naar Brodo.’

Dichter naderde de zoon den vader. In zijn oogen kwam een nieuwe ontroering en hij drong biddend: ‘Vertel mij daarvan, - zeg mij wat gebeurde toen, toen gij jong waart als ik....’

‘Toen ging ik naar Brodo’, herhaalde met schouderophalen en glimlach de koning, doch zijn toon was onbewust niet die van den koning. Hij zag den ander aan en meer zichtbaar werd zijn ontroering. ‘Gij wenscht dat ik van uwe moeder vertellen zal?’ vroeg hij.

De zoon antwoordde niet - onbeheerscht liet hij zijn blik in star verbazen rusten op het gelaat des konings, herkende plots in dezen weer den grijzen, ernstig-bewogen oude, die hem eens van zijn vreeselijke gelofte ontsloeg, - hij dacht aan die stonde vluchtig, sprak dan een enkel teeder en ongewoon woord, zette zich daarna met de beweging van een trotschen knaap achteloos neer op een tapijt, neven een laag gestoelte waarop hij den elleboog stutte. En zoo, half liggende, keek hij op, niet hooger thans dan tot de hand des konings, welke op diens zetelleuning kalm neerlag.

De zoon wachtte luisterend. Doch meer dan de moeder, die hij met bewustheid nimmer gezien had, hoopte zijn hart nu den vader te zullen kennen, hoopte hij, dat deze thans meer dan ooit te voren, zich aan hem openbaren zou.

's Konings oogen beschouwden hem met vreemde innigheid, -

lang en ongestoord, daar hij de zijne niet weder ophief naar zijn vaders gelaat.

‘Legt gij uw wil en uw plannen in mijn handen als ik u verhalen doe?’ vroeg deze eindelijk, met zachten spot, en de jonge man schudde ontkennend het hoofd, doch bleef verwachting-vol op zijn nabije plaats.

‘Neen’, sprak de koning dat zwijgend antwoord uit, en in dien klank was de vrede van een goedkeuring. En toen vertelde hij van zijn leven in Brodo, en zocht de woorden, te zeggen tot den zoon, zijn moeders beeld. Doch ook nu boeide den zoon meer de jeugdgestalte zijns vaders, het aanzijn van diens daden, dat hij te ontwaren trachtte.

Eindelijk volgde een stilte, lang, als was die het einde van dit wichtig gesprek. Met steelsche blikken beschouwde de zoon den koning: diens gelaat was kalm doch onverwacht somber en gesloten. Dan week deze uitdrukking voor een glimlach, vreemd en onvast, en gemompel ging van hem uit, - hij leunde zich ver achterover en richtte zich daarna weder op met onrustig schokken. Werd hij van ouderdom zwak? was hij een ziekte nabij?

De prins ontstelde even bij deze gedachten, doch deed ze dan koel verglijden. Halsstarrig hoopte hij het vervolg van de verhalen, die hem zoozeer boeiden, en hij waagde de stilte te verbreken met een vraag. Toen hem het antwoord niet onthouden werd, ging hij met vragen, hoewel aarzelend, voort, tot de koele en strenge toon des konings hem deed zwijgen. Op dienzelfden toon, en nauwgezet als een biecht, vertelde hem echter de koning nog meerdere dingen: kleine voorvallen, en bij willekeur zijner herinnering verrijzend. Gebeurtenissen op de terugreis naar Tarkos, bij het afscheid later, dat de jonge vrouw naar Brodo bande. En dan sprak hij van de heenreis peinzend: ‘Van hieruit ging ik Oostwaarts, hoewel Brodo Westwaarts ligt, - ik toefde lang aan het hof van Amanië. Ik voorvoelde de noodlottige banden, welke die tocht naar Brodo mij aan dat land kon doen binden, en ik ontweek in richting, hoewel ik wist het te naderen.....Want bij ons allen, die jong waren, was een reis naar Brodo zeer geliefd.’

‘Maar ik’, ging hij trotsch voort, ‘ik was mijn koningschap destijds nabij en zeker reeds een knap krijgsman en ik voorzag

wel het gevaar van een slechten krijg met Brodo, welk gevaar Tarkos weren moest. Daarom ontweek ik, - en ging een vreemden weg, zocht onderwijl vele andere dingen, en kwam toch daar....'

Hij lachte weer, dien schorren wanklank. De prins was opgestaan, zijn oogen lichtten. De vraag lag op zijn lippen: 'Is Brodo het land der toekomst?' - maar hij bedwong zich en sprak niet uit.

Bleek en uitgeput lag de koning thans, beweegloos in zijn zetel. Bedwelmd van oude trots vervolgde hij: 'De weg. dien ik ging, was er een vol doodsgevaar en ik weet dat geen van mijn makkers den dood zou zijn ontkomen, - en zoo ook gij niet, - die een Brood zijt....'

Verwarring deed hem zwijgen. Als een oud, zwak man lag hij. Hij mompelde: 'Eens kende ik mijn wil en was bij machte woorden te zeggen van heldere waarheid. Thans, thans....'

Het gelaat van den ander had zich rood gekleurd. Nimmer was een woord van minachting als dit over 's konings lippen gekomen.

'Zeg mij of Brodo het land der toekomst is!' wilde hij nogmaals vragen, uitdagend, en smaad wilde hij in zijn woorden leggen. Maar hij zag den edelen, thans gebroken Amanenkoning en nogmaals zweeg hij. Dan doorvoer eensklaps een schok zijn jeugdig, krachtig lichaam: hij dacht aan 's konings eersten, vreemden raad omtrent dien weg en erkende daarin nu den hernieuwden somberen wensch: dat hij sterven zou!

Hij boog zich. Een woest snikken was in hem, dat hij weerhield. Nog een wijle toefde hij bij den lijdenden koning, dan ging hij met trage schreden heen. Smart was om hem, elk ding dat hij zag, pijnde zijn hart. Titarka was in het huis, doch Titarka was droef en stil, en hij leefde gesloten naast haar, den eerstkomenden tijd.

Zijn plan was begraven. Zijn rustelooze aard voerde hem wel later uit het koningshuis en weg van Titarka, en hij leefde daarna een schijnbaar vroolijker leven. Hij woonde dan hier, dan daar, zocht vrienden die hem te vermaken wisten en vrouwen die hem korten tijd boeien konden.

Heimelijk echter liet hij een van de, in Tarkos rondzwervende, Broden geregeld tot zich komen en leerde van hen de taal van Brodo; onbestemd waren zijn voornemens, onwil en wrevel beheerschten hem, zoodra hij in zijn losbandigheid even tot ernst en bewustheid kwam, maar wrokkend gevoelde hij vaak zijn kracht en zijn jonkheid en voor het onbekend later wenschte hij zich te wapenen. En langzamerhand was hij zeker, eenmaal toch naar Brodo te zullen gaan, - was het ook dat dan zijn roem daar lang mocht vergeten zijn.

Eenigen tijd leefde hij vermomd als Broodsch landlooper, zocht omgang met andere Broden, om zoo hun taal beter nog te leeren verstaan en ook wijl hij tot afleiding dat leven wenschte. Doch een mokkende afkeer deed hem deze gezellen spoedig verlaten en dreef hem heen naar de omgeving van het Kaldenmeer, waar hij het bestaan, eens als visscher geleid na zijn eerste ontmoeting met Titarka, herleefde.

Aan Majore dacht hij hier meermalen en door de nabijheid verteederd, wenschte hij wel haar lot te kennen. Eens betrad hij de hut van den ouden wijze: het was in den zomertijd, dien Majore en haar grootvader daar steeds plachten door te brengen, maar de hut was leeg, en te oordeelen naar den vervallen toestand van het kluisje, moest het reeds lang onbewoond zijn. Op den heuvel met het schoon vergezicht legde hij zich soms neder en dacht met somber vragen aan de stonde, toen de twee vreemde mannen hem daar kwamen storen, tot zoo gewichtvolle uitkomst. Hij tuurde naar het dorp der Kalden in de verte, maar durfde het eerst niet naderen, vreezend dat men hem daar, ondanks zijn vermomming, te goed herkennen zou. Doch eindelijk begaf hij zich op een middag rechtstreeks naar het dorp en naar de woning van Majore's grootvader. Hij liep stadig en peinzend langs den oeverweg, doch eenmaal bij de huizen gekomen, spoedde hij zich met schuwe haast. Hij hoorde gerucht van verbaasde menschen achter zich en ademde verruimd, toen hij, binnengetreden, de deur der welbekende woning achter zich sloot.

Hij stond in een kleine vierkante ruimte, waar het koel was en donker, door de wanden van steen rondom, waarin slechts een klein raam. Bij zijn eersten zachten roep trad uit het verder gedeelte van de woning niemand hem te gemoet.

Het raam was hoog, dus stond hij voor nieuwsgierige blikken van buiten veilig. Hij wachtte rustig eenige oogenblikken, heimelijk genietend van het rondkijken in de bekende omgeving en luisterend naar 't geen daar binnen zijn mocht. Maar in het huis was stilte.

Hij klopte aan een deur en ontstelde even van beelden, die de herinnering hem deed verschijnen. Dan hoorde hij bedaarde schreden en de oude man deed open. Hij week achteruit, als om den ander voor den schrik van zijn onverwacht verschijnen te behoeden.

De oude bleek, als diens hut, vervallen sedert den tijd, dat hij hem niet gezien had, Doch helder en vriendelijk blikten nog zijn oogen. Hij herkende den bezoeker en verwelkomde hem verrast, tegelijk kwam een kinderlijk-nieuwsgierige glimp in die oude oogen, zooals zich daar vroeger nooit vertoond had.

'Waar is Majore?' vroeg de prins, toen hij met den ander het woonvertrek binnentrad en dit ledig bevond, maar de oude scheen wat doof, beantwoordde die vraag niet dadelijk, doch sprak zelf eenige woorden en bood een stoel aan, den ander die daarop geen acht gaf: hij ging naar een der ramen, wierp een vluchtigen blik naar buiten en plaatste zich, staande tegen het kozijn aangeleund, onwillekeurig op een wijze als bij vroeger placht.

De oude man herkende die houding, glimlachte en nam den prins scherp op. 'Toch veranderd', sprak hij toen bij zichzelf en vroeg daarop, met eigenaardige levendigheid van den ouden dag, hoe hem het leven aan het hof wel beviel en wat hem zoo onverwacht naar hier voerde. De prins antwoordde iets en zijn vraag herhalend omtrent Majore, hoorde hij, hoe zij later gehuwd was en hier in nabijheid woonde.

'Met een visscher die geen koningszoon is', zei de oude glimlachend en op den toon van vroeger dagen. De prins schonk aan die scherts geen aandacht en vroeg meerdere dingen omtrent Majore. Nauwkeurig werden hem zijn vragen beantwoord. Dan volgde even stilte, als was de voormalige visscher in de beschouwing van het meer verdiept. Bruusk trad hij toen van het raam weg en zeide aan Majore thans een bezoek te willen brengen. Maar de oude haastte zich hem dit met vriendelijken drang af te raden. 'Of verbergt gij soms

onder dit slechte pak een vorstelijke kleedij?' vroeg hij, twijfelend. En bij het vragend en ontstemd neenschudden van den ander ging hij overredend voort: 'Het kind bewaart nog een oude lieve droom, zij zou u nog gaarne eens in koningstooi weerzien!'

'Hoe dwaas!' mompelde schamper en teleurgesteld de prins, teruggaande naar het raam en zijn beschouwing van het meer met wrevel hervattend.

De oude, zijn ontstemming bespeurend, had berouw en sprak nu vergoelijkend: 'Gij zoudt haar ook zóó zeker welkom zijn! Maar omdat ik die droom weet.....' De prins deed of hij niet hoorde en gaf zich geen moeite zijn wrevel in gelaat en houding te bedwingen. De oude verbaasde zich over hem, - dan meende hij de diepere reden zijner ontstemming te kennen en hij sprak ernstig:

'Zijt gij bedrukt om 't geen voorvalt in Tarkos?'

De prins zag hem een oogenblik verbaasd aan en wilde vragen wat het was dat in het land voorviel, doch zijn afgezonderd leven gedurende de laatste weken wenschte hij niet te verraden, ook was hij bijna terstond omtrent het nieuws onverschillig. Hij antwoordde enkel met een koel 'Neen.'

De kortheid van dat antwoord, de vreemde stroefheid van zijn toon en houding troffen hem thans even als dwaas en onredelijk: hij bedacht hoe hij gaarne tot den avond hier wilde toeven, liet met moeilijk zelfbedwang nu zijn houding varen, en zette zich op een stoel tegenover den oude als tot een meer vertrouwelijk onderhoud.

Onrustig dwaalde nog zijn blik door de kamer; de versierselen aan de wanden, die aan de woningen der aanzienlijken van Tarkos denken deden: geschenken, die de wijze, door zijn omgang met dezen, langzamerhand had verkregen, ontlokten hem nog een schamperen lach.

'Ik leef thans van de wereld afgezonderd als de andere visschers', sprak de vredige, langzame stem van den grijsaard. 'Doch een oud vriend bezoekt mij nog somtijds en brengt mij het nieuws uit Tarkos...'

Op gemaakt lossen toon onderbrak hem de ander en ving een vragend gesprek aan over de lotgevallen en omstandigheden zijner oude bekenden in het dorp, en terwijl hij vele verhalen met schijnbaar belangstellen aanhoorde, neigden

zijne handen soms tot een smartvol klemmen en volgden zijn oogen voortdurend met verholen ongeduld het langzaam sterven van den dag.

Met het avonddonker nam hij afscheid en verdween ongemerkt uit het dorp, om zijn eigen schuwheid verbitterd. En een tijdlang droeg hij de kwelling van met heimwee storende beelden uit het verleden, die trots zijn onwil, door de verhalen van den oude bij hem waren verlevendigd, met zich voort.

Hij had van zijn vermomming en vagebondsleven nu genoeg, en vernam, in zijn vorigen staat teruggekeerd, de gebeurtenissen in Tarkos, waarop de oude in zijn gesprek had gedoeld.

Het was dat eenige Brodenpriesters, die een tijdlang in 't verborgen, met vurigen ijver, hadden gepredikt, door het gerecht waren ontdekt en gevangen genomen. Nu wachtte hen de dood. En het volk, in steden en dorpen, was daardoor zeer in beroering gebracht: de Brodenhaat vierde zich uit, - daartegenover deed zich de zwakke stem hooren van het medelijden, dat sparen wilde. Ook, - vele der priesters waren welsprekend, bezaten beduidend meer aan overtuigingskracht dan de eenzame droomer, die hen was voorgegaan bezeten had, - hun arbeid was hier en daar niet gansch vergeefsch geweest. Waar dit bleek, keerde zich de Brodenhaat ook tegen Amanen zelf, - doch die haat werd een dronkenschap.....

Negende Hoofdstuk

Het ernstig gebeuren in Tarkos werd oorzaak van nieuwe ernst in het leven van den prins, nieuwe daadkracht dreigde in zijn binnenst, doch mistrouwde wel nog zichzelf. Hij nam zich voor, in het belang dier Brodenpriesters, zich tot zijn vader te wenden, te pleiten bij dezen: dat zij schuldeloozen waren, - zooals hij zich zeide te weten, doordat hij op zijn krijgstocht het doen van eenigen hunner ijverig had gadegeslagen. Met somber gepeins en nog aarzelenden drang tot dit handelen, kwam hij naar het koningshuis. Hij twijfelde zeer aan het welslagen van zijn pogen; - allengs, op zijn trage reis, terwijl zijn voornemen vaster werd, werd het hem tevens een zekerheid, dat zijne woorden vergeefsch zouden zijn.

Het was echter niet het lot der veroordeelden, dat hem 't meest bezighield. Wat dit alles voor hem, voor zijn leven beduiden zou, daarover peinsde hij.

Wel was het een diep en donker gevoel van verwantschap tusschen hem en de andere Broden, sluimerend aanwezig vanaf dien krijgstocht, dat met de ontdekking van deze, in Tarkos lijdende menschen, bij hem ontwaakte en hem tot zijn plan bewoog. Zijn trotsch hart achtte nu in stilte het onrecht, dat men aan hen pleegde, hemzelf aangedaan. Maar de overgang in hun lot van leven in dood roerde hem niet: - wist hij de innige wenschen dier lieden? wist hij die van zichzelf?

In het koningshuis onverwacht aankomende, begaf hij zich 't eerst naar de vertrekken van Titarka. Hij wenschte haar weer te zien; - bij 't onbestemde van zijn verlangens werd zijn oude liefde in weemoed herboren. Hij wist niet de woorden, die hij spreken zou, hij wist de toekomst niet. En hij was somber. Maar het vizioen van haar schoonheid deed zijn jeugd leven, - met die ontroering werd zijn kracht levendig en als een sterk man, welbeheerscht, trad hij bij haar binnen.

Zij bevond zich in een droef-tooverig tuintje, een gansch eigen plekje - midden de grijze paleismuren, toegankelijk alleen uit een harer kamers, waarvan de wijde deur openstond. In die deur verscheen hij.

Hij kende deze plek nauwelijks. De bloemen hier waren weinige en teere, en zij was zorgelijk daarmidden doende. Zoodra ze hem zag, kwam ze verrast naar hem toeloopen met oude levendige haast, - doch zijn omhelzing bekortte zij, om met schalke behendigheid de deur snel te sluiten, - een gordijn viel neder en sloot het uitzicht naar die zijde af. Dan zagen ze elkander even aan, - een trek van ouden moedwil was op haar gelaat, die haar weemoed verborg.

De toon harer stem was ook de oude, toen ze hem met schalken dwang meetroonde van hier, en hij ging half boos, half blijde met haar, tot zij zich ergens een zitplaats voor hun beiden koos. En daar zich neervleiende zag ze hem weer aan, uitdagend nu doch treurig. Om zijn lange uithuizigheid kwam nu een boos verwijt over haar lippen. Als hij dan naast haar kwam en iets teeders haar zeggen wilde, trok ze haar hand, tot nu toe stijf achterwaarts gehouden, te voorschijn en wierp

hem speelsch een bloem toe, die ze daarin vasthield; tegelijk was in haar oogen, die even gloeiden, de gebiedende wenk tot zwijgen.

Hij brak terstond af en beschouwde met verborgen blik de kelk dier bloem.

'Wat zullen wij nu doen samen, wij?' vroeg ze spoedig daarop, luimig. Zij lag achterover en haar gelaat was ver van hem.

Voordurend was hij zich van het plan, dat hem naar dit huis had gedreven, helder bewust. Hij antwoordde schertsend, - en zijn lachende blik die haar aanzag was koud, - dat zij immers bezigheid genoeg had, buiten hem....

'Ja', zei ze trotsch. Doch daarop zonk haar hoofd voorover en weende ze. En ze liet zich willig door hem kussen.

Eindelijk vroeg zij hem of hij nu lang hier dacht te blijven. 'Neen', was zijn antwoord en hij zei haar ernstig, dat hij zulks niet kon. Hij aarzelde even maar deelde haar toch niet mee wat hij op dat oogenblik omtrent toekomstige dingen dacht.

Zij had dit antwoord wel verwacht en verdroeg het rustig. Waarheen hij ging, vanhier, vroeg ze dan, hem eensklaps scherp aanziende. Doch die scherpte verdween dadelijk uit haar blik, het werd een zoete, volle blik van liefde, diep en donker van weemoed.

Hij sprak peinzend en op onvasten toon, dat, als hij nu heenging, dit een afscheid werd voor mogelijk zeer langen tijd. En hij troostte haar. - Of hij zich dan weder verborgen zou houden als deze laatste weken, vroeg zij zacht.

'Misschien' zei hij, koud en lusteloos. En hij haalde de schouders op.

Toen schudde hij die gelatenheid met geweld van zich. Zijn stem werd luid en vreemd. 'Dit is een donkere tijd,' zei hij, 'maar hierna zal een betere komen! Het is alles de schuld van den haat, die men mij hier toedraagt en van mijn onmacht? Beschuldig mij niet, - beschuldig uwe Amanen-vrienden? - Haat hen met mij! En wees sterk en heb vertrouwen!'

Dit laatste uitte hij ruw. Hij was opgestaan en liep in haar nabijheid enkele malen op en neder. Daarna stilstaande, ging zijn blik starend langs haar heen.

Maar zij volgde nu de opwaartsche golving zijner eerzuch-

tige wenschen niet. Niet bij de toekomst, - bij het verleden, schoon bij den tijd aan het heden grenzende, was alleen haar denken. Tot moedig spreken hief ze haar in aarzeling lang neergeslagen blik naar hem op. Dan naderde zij echter de schoone forsche gestalte, die starend leunde, raakte het trotsch en donker gelaat met haar lippen aan, - zoodat haar woorden toefden. Vreemd verwijderd van de zijne, klonk het dan uit haar mond:

‘Ik droomde dat gij deze laatste weken u ophieldt in nabijheid van het Kaldenmeer. Was dat waar?’

Met matten lach antwoordde hij haar: ‘Ja.’

- ‘Dat de herinnering aan uw oud leven en uw oude liefde u daarheen dreef! Dat gij naar Majore hebt gezocht....’

Haar schoone oogen, dicht bij hem, weerhielden zijn verstoordheid. Hij lachte even opnieuw, zei in scherts toen: ‘Ik vond haar niet!’

Zij werd zeer droef gestemd. Aan de minnaressen, die hij openlijk geliefd had, dacht zij niet.

Hij kon haar troosten, wetend dat de gloed van zijn liefde wel haar, - Majore nimmer meer toebehoorde. Doch zijn tocht naar dat meer verklaren deed hij zoomin haar, als hij 't zichzelf gedaan had en zij behield van haar droefheid veel.

Hij verliet haar eindelijk, haar een spoedig weerzien belovend, - dat dan echter tevens 't afscheid zou zijn. Maar hij wilde haar moed, - haar weekheid niet. Zoo ze hem moed betoonde, beloofde hij, - zou hij haar meedeelen, wat hem thans zelf nog onzeker was. Maar wat wichtigs zou ze dan hooren? vroeg hij zich schamper bij het heengaan. Alleen gelaten bleef zij lang in moedeloosheid zitten, turend naar de plek waar hij gestaan had. En zij luisterde of hij niet weerom kwam, droomend van zijn stem, zijn woorden, en haar leed vermeerderend met vreemde vizioenen.

Na dit bezoek ging hij tot den koning en sprak daar in forsche woorden zijn overtuiging uit: dat de priesters schuldeloozen waren!

Hij sprak louter woorden van bezonnenheid, en een sombere klank had zijn stem.

De koning scheen nauw te luisteren, doch liet hem rustig spreken tot het einde.

‘Tarkos' wetten zijn goed’, luidde koel zijn eerst beslissend tegenwoord. Hij sprak nog maar weinige woorden daarna.

Toen de prins dan zag dat zijn poging mislukt was, deelde hij als zijn besluit mee om naar Brodo te gaan, en dit was zijn koele wraak, die hemzelf deed huiveren.

Hij zeide dit als een nieuw plan, als was het onderwerp tusschen hun beiden nimmer aangeroerd. Hij had op dit plan gezinspeeld, toen hij Titarka op een mogelijk lange afwezigheid van hem voorbereidde; eerst in deze stonde nu hij zijn woorden in de plechtig-ruime zaal, waar hem de koning ontving, koud hoorde opklinken, werd hem zelf zijn vertrek naar dat land zekerheid.

Verlangen bewoog hem niet, zooals de vorige keer, toen hij die reis wenschte. Geen andere drijfveer had hij dan zijn starre trots en wraakzucht. Toen een zwakke vrees: dat de koning misschien zijn macht zou aanwenden om hem te weerhouden, ijdel bleek, verblijdde hem dit niet. Hij zou gaan, doch hij noemde, in de lange zwijgensstilte met zijn somber zelf alleen, die doellooze reis een dwang van het noodlot.

En dat hij niet ging voor immer, doch na 's konings dood terug zou keeren, schonk hem nu geen troost; - hij vroeg zich af, of de eed, die hem dan naar Tarkos terug riep, om den koningstroon te bestijgen, niet wellicht een feller greep van het noodlot zou blijken?

De stilte in de zaal hield nog aan. De koning zou niet zóólang zinnen, als hij spreken wilde. Hij wachtte op het afscheid van den prins, en bleef zwijgend wachten.

Door den prins werd dan eindelijk de stilte verbroken. Hij naderde den koning tot een handdruk en sprak een moeilijk vaarwel uit. Met een doffen heilwensch ontsloeg hem daarop de koning. Toen deze alleen was, bleef hij zeer lang in zijn zetel toeven en staren naar een helder blijvend vizioen van de gestalte, die zich voor immer van zijn oogen verwijderd had. Hij leed niet; - vaak toch was hem in eenzaamheid 't voelen zijner smart aan dat zijner vreugde gelijk. En in zijn ziel was een plechtig besef van rust: dat hij kwam aan het einde zijner daden.

Onrustig was het gemoed van den ander. De smart der scheiding heerschte daar niet lang, - al week die smart volkomen niet - en nimmer. Maar een ander afscheid bepeinsde hij reeds spoedig: dat van Titarka. Voor hij echter tot dit afscheid kwam, stoorde hem een bode, een ruiter die rennend naar het paleis reed en de boodschap bracht, dat een der gevangen Brodenpriesters den dringenden mensch had geuit, den prins van Tarkos, vóór zijn dood, te mogen zien en spreken.

De prins aarzelde niet den wensch toe te staan en zich terstond met den bode naar de gevangenis te begeven, waar zich die priesters bevonden. Dit was niet om de smeeking van den vreemden man, - doch een geheim verwachten in hemzelf bewoog hem tot het verleenen van die gunst aan den Brood.

Onderweg kon hij niet nalaten zich soms met fantasieën omtrent de reden van dien priesterwensch bezig te houden. Hij sprak tot zichzelf: - ‘Heeft hij, die mij te spreken verlangt, misschien vermoeden van mijn aanstaand vertrek naar Brodo, ofschoon dat, behalve den koning, nog niemand bekend is? - Draagt hij mij soms een wichtige boodschap op naar zijn vaderland? - 't Zou vreemd zijn, maar Brodenpriesters zijn vreemd....’

- ‘Maar neen, - hij zal trachten, wijl ik een stamgenoot ben, mij op deze wijze nog het heil van zijn godsdienst op te dringen! Een waardige taak voor een priester, om mee te einden!’

Deze gedachte deed hem slechts schamper glimlachen. Met trotschen ernst peinsde hij daarna voort: ‘Mijn heil zal ik zelf vinden en ik alleen. Maar zoo hij mij een wensch openbaart omtrent zichzelf, ik zal dien vervullen, welke het ook zijn mag. - ‘Mijn heil?’ mompelde hij dan. ‘Mijn heil was midden de Kaldensche visschers. - Maar als ik daar nu kom, gedraag ik mij als een lafaard. Mijn heil gaf ik voor Titarka prijs! En een ander bestaat voor mij niet meer; - zoo het bestond....maar geen Broodsch priester kan het mij schenken. - Ik wilde, dat ik Kaldensch visscher gebleven was! Maar niemand zal ooit mijn berouw over dien stap, dien ik eens deed, vernemen.’

Hij kwam in sombere trots, groot van gedachte, in het

ruim vertrek der gevangenis, waar men den Brood uit zijn cel had heengevoerd, om zijn hoogen bezoeker te ontvangen. De prins herkende terstond den vermeenden priester als den man, die hem eens, in het bosch rond zijn lusthof, vurige woorden had toegevoegd, en die zich verwant zijner moeder noemde.

Dit herkennen verraste hem tot ontstellens toe, ontroerd en in stom afwachten staarde hij den ander in 't gelaat. Weer trof hem als vroeger, en meer nog dan toen, de vreemde adel in de trekken van den ander uitgedrukt, - zijn eigen trotsche houding van weldoener was plots een geworden een houding van ontzag en vragen.

'Zijt gij priester?' was het eerste dat hij uitbracht. De ander lachte. 'Neen ik ben geen priester'. gaf hij kalm en langzaam ten antwoord. 'Ik ben die ik was, toen ik de vorige keer u aansprak: uw vriend....'

Zijn nog glimlachende oogen boorden in die van den jonkman, - deze beefde en werd bij die geheimdragende woorden donkerrood, terwijl zijn oogen, met onvasten blik, dien van den ander verdroegen.

....'en bode uit Brodo', ging de Brood, zonder zijn glimlach, voort. 'Een misverstand brengt mij hier, - maar dat, - doet niets ter zake.' -

'Dat gij sterft niet?'....uitte de jonkman verward.

'Neen', was het koel bescheid, - 'maar gij moet leven! En gij hebt mijn raad wel noodig!'

Nu rustte zijn hand op den schouder van den prins, en met nog meer drang en gloed rustte zijn blik op hem Dat was een macht die de jonkman niet kon weerstaan. Een hartstocht, een ontroering van afhankelijke, dwepende knaap kwam over hem, - die zich reeds lang tot man meende volgroeid! En in hartstochtelijk vertrouwen sprak hij zich jegens den ander, den sterkere uit.

'Ja, steun mij uw raad! Wijs mij hoe mijn leven zijn moet: Ik voel mijn leven mij mislukken en ik ben onmachtig! Al mijn wenschen moest ik verstikken, - vergeefs ging ik naar dat barbarenland en behaalde roem! grooten roem: Maar Tarkos miskent mij zoo lang, zoo hardnekkig, - mijn kracht is bezweken....En de koning....'

‘De koning’, zei hij trager en mismoedig zich oprichtend, - ‘weerhield mij tot nog toe om naar Brodo te gaan. Thans...zal ik eindelijk toch gaan, - zal uw raad mij nog kunnen baten?...’

De Brood liet den jonkman uitspreken waar hij in stamelen eindde. Snel, doch het roepen zijner drift bedwingende, zei hij dan: ‘Gà naar Brodo! - Dat is ook mijn bedoelen! - Maar de roem, die gij hebt behaald, is niet vergeefsch, en de belooning, die ge verkrijgen zult, is wel het wachten waard! Koning van Brodo zult ge worden - arme prins van Tarkos! En als koning het volk welkom!’

‘- En het volk is krachtig en heeft een toekomst! En gij zult het zijn, die het die toekomst zult helpen veroveren! Wensch uzelf geluk! Een zeldzaam-schitterende plaats is u door het lot beschikt!...en gij zijt immers trotsch genoeg u die waardig te achten?...’

‘Koning van Brodo!’ herhaalde de ander na een korte pauze, zacht, en hij was jeugdig weer als een knaap, - en als een knaap hoopvol, doch twijfelend, zag hij den wonderen verteller aan. Deze bespotte hem nu en kwam daarna tot den zakelijken uitleg van zijn wichtige boodschap.

- Brodo bezat reeds enkele jaren geen vorst. De voorname familiën in Brodo, wier taak het was een opvolger van den vorigen aan te wijzen, waren in hun keuze verdeeld. Een dier familiën welke over dat koningschap macht hadden, was die, waartoe zij beiden, de verteller en de prins van Tarkos, deze door zijne moeder, behoorden. De eerste was thans het hoofd van zijn geslacht en vervulde in Brodo een gewichtig regeeringsambt.

Echter was niet bij hem de gedachte ontstaan om den troon van Brodo voor den zoon der verstooten koningin van Tarkos te verkrijgen. Het volk zelf had, bij de berichten van diens krijgsmansroem, den wensch geuit, hem tot zijn koning te verheffen - zoo zou tevens de smaad, zijn moeder aangedaan, gewroken zijn. - En voor het groeien van dien wensch, had hij daarna al zijn krachten aangewend. Thans was het zoover gekomen, dat, wanneer de prins van Tarkos vrijwillig naar Brodo trok en zich stelde ten dienst van dat land, hij onmiddelijk en met gejuich tot koning zou verheven worden....

Doch de vreugde streed bij den jonkman met een groote, ontstellende gewaarwording. Hij zei bevend: ‘Mijn eed aan Tarkos verbindt mij aan Amaansche belangen!.....Zoo ik koning van Brodo word en het land met mijn krachten dienen wil, - zal Brodo's opkomst niet de val van Amanië worden?’

- ‘Brodo's groei is de val van Amanië, van Tarkos,’ beaamde de ander met vurige vreugde, ‘en - gij zijt een Brood! -’

‘Maar mijn eed bindt mij aan Tarkos’, herhaalde de prins en zijn oude somberheid kwam hem aan zijn diepe vreugd ontrukken.

‘Zijt gij vroom?’ vroeg de ander met een klein, helsch fonkelend lachje. Maar met bruten trots ging hij dan voort: ‘Wat is Amaansche vroomheid bij die van Brodo die offers eischt? - Uw eed is een grof onrecht. Uw kracht en bekwaamheden behooren aan de Broden! Laat u door dien eed niet weerhouden. Ga naar Brodo!’

- ‘Ga naar Brodo!’ herhaalde hij dan met meer kalme overreding, - ‘en als gij daar zijt, laat u door een priester van uw eed ontslaan.’

Dankbaar en verrast aanvaardde de jonkman dezen raad, die hem een blijde uitkomst scheen. Zijn blik en woorden uitten die blijdschap, doch de ander spotlachte opnieuw en deelde dat gevoelen niet, - schoon zijn gezicht volkomen tevredenheid uitdrukte. Dan schaamde zich de prins zijn naiefheid en kwam van zijn stemming snel terug. Opschrikkend, bedacht hij dan ook op welke noodlottige plaats zij zich bevonden. Hij riep uit: ‘Zeg mij wat ik doen moet om u van hier te redden! Mijn hoofd is verward...’

‘Niets’, was het antwoord. ‘Ik was u zoekende en werd gevangen genomen, enkel omdat ik een Brood ben. Vele onschuldige Broden zijn zoo het offer van deze Broden-vervolging, - het zou dwaas zijn op dit oogenblik in Tarkos naar rechtvaardigheid te streven. - En ik ben althans zulk een schuldeloos offer niet!’ zei hij met een sterk en boosaardig tintelen in zijn oogen. ‘Gij zult mij wreken’, sprak hij dan ernstig.

De prins vond geen vrede bij deze koelbloedige berusting, maar zijn zinnen op een middel tot bevrijding bracht hem

slechte uitkomst en hij staarde langs den ander heen, met mistroostigen blik, waarin verborgen vrees. Hij sprak dan: ‘Neen ik kan u niet redden. Want ik zou daarvoor tot den koning moeten gaan en mijn poging zou mij daar tot vergeefsche leugens dwingen.’

Hij bleef na deze woorden de oogen van den ander ontwijken. Zoo ontging hem ook diens scherp vorschende blik, waarin zich even een kleine twijfel uitdrukte: of in de ziel van den jonkman van zijn geslacht, wel de kracht en vastheid aanwezig waren, die hij daar meende. Na een pauze zei hij met streng vermaan: ‘Gij moogt die poging niet doen, omdat gij uw reis naar Brodo daarmee noodeloos vertraagt! Ga nu heen en beklaag mij niet: ik sterf tevreden, want ik heb mijn doel bereikt... - ..’

Toen knielde de jonkman bij den vreemden mensch die voor hem sterven ging, met hartstocht en als schuldbewust neder, en een stroom van warme, aanhankelijke liefde ging van hem uit. ‘Geluk op uw reis’ wenschte de Brood hem eenvoudig ten afscheid. En hij stond, kloek en fier in zijn welbewusten adel, als bij het binnenkomen van den prins. Zijn wezen prentte deze vast in zijn ziel.

Uit de gevangenis keerde hij niet naar het koningsslot. Hij begaf zich naar een verblijf in nabijheid, dat hij in zijn losbandig leven der laatste jaren meermalen had bewoond en bereidde zich daar voor tot de reis naar Brodo, want hij wilde die reis den volgenden morgen reeds aanvangen.

Hij zond vandaar een boodschap naar Titarka, het verzoek inhoudend hem den volgenden ochtend vroeg te komen ontmoeten, - tot hun afscheid.

Dien komenden dag kleedde hij zich in een zeer vorstelijk gewaad: een begeerte naar goudschittering leidde zijn keuze. Wat hij zijn schoone Titarka zeggen zou, - hij had gedurende de vele uren van den nacht, die hij wakende aan zijn toekomst wijdde, af en toe ook daarover een weinig gepeinsd, doch was tot een vast besluit niet gekomen.

Als het klotsen van zee woedde echter in die uren 't verheugen in hem; zeer vroeg was hij opgestaan en er was een jubelkreet uit zijn ziel opgerezen, - hij had gelachen als

in dronkenschap na dien eigen luiden stemmeklank. Dan zich tot beheersching manend vernam hij, lachend nog, een gerucht van bedienden die, in nevenvertrekken licht sluimerend, door den kreet waren ontwaakt, verre van dien te verstaan. Hij had hen haastig tot zich geroepen om zich van hun hulp te bedienen, - en later had hij gestaard naar den goudglans van zijn kleedij. En peinsde hij, met stralenden blik voor zich uit turend, wat hij Titarka zeggen zou.

Het beeld van den Brood, die sterven moest, was hem voortdurend helder, doch hij zag niet den doodsnacht, hij zag het roode bloed! Hij, die stierf, was een held en de dood van een held eischte wraak, geen droefenis. Wachtte hemzelf in zijn toekomstig streven een eervolle dood, hij ook wilde, als deze Brood, in trotsche tevredenheid sterven!

Hij zag uit naar Titarka. Eindelijk in de verte haar nadering bespeurend, kwam hij haar vlug een weinig te gemoet.

Zij kwam te paard, met eenigen, die haar geleidden, - zij hield neven hem stil, terwijl de anderen, op duidelijken wenk van haar, den tocht naar het kleine slot zonder oponthoud voortzetten. Hun eerste groet, plichtmatig in het bijzijn nog der anderen, werd gevolgd door een stom, verwonderd vragen van Titarka, terwijl zij langzaam afsteeg. Hij nam den teugel van het paard en roerde met een schertsend woord de pracht van zijn kleedij aan die haar verwondering wekte. ‘Wanneer vertrekt gij?’ vroeg zij bleek en koel, en het was duidelijk dat zij vermoedde, zonder te twijfelen, waarheen hij gaan zou.

‘Naar Brodo’, zei hij echter verklarend en van bedwongen overmoed trilde zijn stem. ‘Wanneer?’ herhaalde hij haar vraag dan snel, en antwoordde: ‘Nog dezen morgen en zoo snel als een paard mij dragen kan! Ik heb groote haast!’

Haar bleek gelaat donkerde zich. Zulk een haast, en dit is een afscheid voor lang? dacht ze met smart, doch in haar oogen was meer trots dan smart.

Afzijdsch turend greep haar hand naar den teugel dien hij vasthield en ze zei met hooge vaste stem: Laten wij dan niet hier toeven, - laat ik die reis een eindweegs meemaken!’

Zij dacht aan den wilden draf, dien ze naast hem genieten zou, maar hij weerde haar voorstel haastig af. Hij deed haar met zich voortwandelen, echter niet in de richting van het

slot; haar schoon paard liep, aan lossen teugel verbonden, met speelschen tred en opgeheven, schichtig-bewegenden kop hem terzijde. Hij sprak dan luimig weldra: ‘Den vorigen keer zag ik de toekomst te donker! Niet voor lang neem ik afscheid, - de betere tijd, die het lot mij schuldig is, komt spoedig en dan zullen wij elkaar weerzien!’

En hij ging voort, terwijl zij zijn fonkel-lachenden blik op zich gericht voelde: ‘Ik ga naar Brodo en als ik daar ben zal ik koning worden! Koning van Brodo, omdat ik een dapper Brood ben!’ - Maar Titarka zal daar mijn koningin zijn! -

Het eerste klonk haar als een wilde scherts, bij het laatste klonk haar zijn stem vurig en teeder, - zij wist, verward, niet wat hij haar zeggen wilde, niet wat zij antwoorden moest. Donkerrood gloeiden haar wangen en schuw hief ze de oogen naar hem op: toen gleed haar blik, met den zijnen, langs de Amaansche pracht, die hij droeg, en opnieuw ontstemde haar deze. ‘Men zal u in Brodo niet welkom heeten in deze kleeding’, sprak zij met wat hoon, doch met die woorden verborg zij haar verwarring niet.

Hij zei lachend: ‘Neen’. Hij wilde zijn reis nemen langs het Kaldenmeer, Majore's kinderlijken droom bevredigen en zich tevens over zijn schuwheid, die hem den vorigen keer te avond uit het dorp der Kalden had doen wegsluipen, wreken door thans openlijk in het midden zijner oude bekenden te verschijnen, fier en vroolijk, - daarbij het hart vol hoon om de schoone Amaansche eerteekenen, die hem dan voor het laatst sieren zouden, Ook wilde hij, voor wat goud van zijn gewaad, zich daar een visscherspak aanschaffen zooals hij vroeger droeg; - daarin gekleed en te voet zou hij dan na nog enkele dagen van noodzakelijk-snellen rit, de grens van Tarkos en Brodo overschrijden.

Doch van deze plannen sprak hij niet. Hij zeide, Titarka recht aanblikkend, en met nadruk: ‘Zoudt gij tot mij komen als het lot wilde, dat ik koning van Brodo werd? Zoudt gij den Brood volgen?...’

Zijn vragen brachten haar heviger nog in verwarring. Zoo hij in scherts sprak, ontstemde haar zeer het dolle van die scherts, - sprak hij in ernst, - maar dit was toch niet mo-

gelijk! - dan zou vrees en afkeer om het willen schenden van zijn eed haar antwoord moeten zijn. ‘Speel niet zoo met mij!’ riep zij eindelijk driftig uit. ‘Zeg mij wat uw plannen zijn of zeg mij dat gij ze verzwijgen wilt!’

Doch hij had haar voor zijn toekomst willen winnen, vóór hij haar de gebeurtenis van den vorigen dag en zijn daardoor ontstane plannen in juistheid toevertrouwde. Vaag had hij gehoopt, dat woorden van haar wonderlijk zouden samenstemmen met zijn gevoelens; - nu echter vreesde hij terecht, dat zijn voornemen niets dan haar hevige verontwaardiging zou opwekken, om de eedschennis, daaraan verbonden, en hij wilde de uitingen van die verontwaardiging niet hooren.

Koppig voer hij op lossen schertstoon voort: ‘Iemand bood mij den troon van Brodo en ik denk dat ik dien bestijgen zal. Maar of ik mijn Titarka dan later als koningin aan mijn zijde zou vinden, - dat was het wat ik weten wilde vóór ik zulk een gewichtigen stap doe. Ik heb voor u reeds een gelukkig lot prijsgegeven, - waarom geen koningstroon?’

Wel berouwde hem terstond dit laatste honende gezegde, - haar bracht het tot woede, waar het voortzetten van zijn spel, tegen haar luiden wil in, haar reeds geprikkeld had. Zij zon op wraak, en wist hoon met hoon te vergelden. Snijdend sprak zij weldra: ‘Een koning van Brodo moet nooit den wensch uiten een Amaansche vrouw tot zijn koningin te begeeren, - hij zou haar de vreugd geven hem te versmaden. Een koning van Brodo!.....’

‘Zwijg!’ riep hij uit, toen ze dien naam zoo honend sprak. Doch in snel bezinnen vergaf hij haar haar krenkende woorden, - indien die niet anders bleken dan een poging tot wraak. Daarom vroeg hij, haar weer vorschend en ernstig nu aanziende: ‘Zoudt gij versmaden mijn koningin van Brodo te worden? Bezin u wel, want ik scherts thans niet meer!’

Even aarzelde zij. Doch opnieuw denkend aan den eed, dien hij schenden moest om koning van Brodo te kunnen zijn, gaf het haar vreugd hem met zooveel ernst als hij zelf bezigde te kunnen antwoorden dat zij hem als koning van Brodo zeker versmaden zou.

Haar antwoord ontstemde hem, en een oogenblik wilde hij haar de verklaring vragen, of slechts haar afkeer van zijn

ontrouw aan Tarkos haar zoo deed spreken, of dat haar oude Amanentrots, die hij reeds lang gestorven meende, en die hij niet dulden kon, tot haar was teruggekomen. Maar zich bezinnend het hij liet onderwerp rusten en zijzelf wenschte op dat oogenblik die verklaring niet.

Toen hij zwijgend met haar langs hun weg terug keerde om naar het slot te gaan, mijmerde zij somber over hun toekomst. Zij wenschte hem iets liefs te zeggen maar zij vond geen woorden, die haar trots haar toeliet te spreken. Toch merkte hij van haar stemming iets en zelf inmiddels door een vernieuwde vreugdgloed beroerd, vergaf hij haar ook haar laatste uiting en voelde zich mild jegens haar, arme, die van zijn vreugde niets bezat.

Met zachtheid sprak hij: ‘Het was de schuld van Amanen, dat ons eerst geluk niet bleef. Maar wij zullen opnieuw gelukkig worden!’

‘Waar?’ vroeg zij, in somberen twijfel hem aanziende. - In Brodo niet? vroeg hij zichzelf peinzend af.

In het slot gekomen, waar hij zich met opgewektheid weldra reisvaardig maakte, bood zij hem nogmaals haar gezelschap aan, op zachtdringenden toon nu en zonder haar moedwil.

Hij stond haar toe een eindweegs mee te gaan. Nog hoopte hij op verrassende woorden van haar, die hem er toe brengen konden haar van het groote nieuws en van zijn innige vreugde deelgenoot te maken. Maar zij sprak die woorden niet.

Zwijgend reden zij een tijdlang naast elkander voort. Eindelijk merkte zij hem op, dat dit toch niet de naaste weg naar Brodo was?

Hij antwoordde: ‘Neen, maar deze weg leidt langs het Kaldenmeer.’

Zwijgen volgde op deze woorden. Bij het rijden moest hij om haar zijn vaart gedurig minderen - moeilijker en moeilijker viel het haar, anders zoo uitnemend rijdster, met hem voort te komen. Een treurigheid, een matheid drukte haar kracht terneer, en ze sprak eindelijk, dof en kalm: ‘Ik zal teruggaan, want ik vertraag uw rit.’

Zij zagen elkander bij den afscheidsgroet bewogen aan: zij wisten niet of dit zou zijn een afscheid voor immer, maar beiden vreesden zij 't. Hun vaarwel klonk traag en

ernstig, - met spoed echter verwijderde hij zich weldra van haar.

En zij, terwijl ze weifelend keerde, voelde zich mismoedig en bleef zoeken naar de bedoeling zijner vreemde woorden. Dat de Broden hem tot koning zouden begeeren en dat hij dit vernomen zou hebben leek haar langzamerhand minder vreemd. Maar zoo lachend zou hij toch zijn eed niet willen schenden? overwoog zij en zelfs haar twijfel, dat hij zulks doen zou, week. En ten laatste dacht zij: zijn ongeluk maakt hem bitter en zijn bitterheid doet hem heil zoeken in zulke dwaze scherts, waarmee hij mij beproeven wou. Maar waarom moest ik hem treffen met woorden van felle Amanentrots, die in mij niet meer is? Zij peinsde daarover voort en kon tot rust niet komen. Teruggekeerd midden haar geleide en spoedig hiermee naar het koningshuis vertrekkend, verborg zij haar onrust en sprak met gedwongen kalmte over hoofsche zaken mee. Doch den volgenden morgen verliet zij weder te paard haar woning, vergezeld nu van slechts één hoveling, een koen ruiter, om zich met dezen te begeven naar het Kaldenmeer. Zij droeg op dien tocht de boodschap voor den prins van Tarkos mee: dat zij niet den Broodschen koning, slechts den eedschenner minachten en versmaden zou. Zij vreesde dat hij den troost dier woorden niet behoefde, toch reed zij weifelend niet, doch in volle vaart. Wel was zij hem ver ten achter en zijn eigen spoed moest haar wel doen gelooven, dat zij hem niet meer bereiken zou, doch dat hij ondanks zijn haast bij dat gindsche meer toeven zou, was haar weemoedvolle verwachting. En dan zou zij hem inhalen en haar boodschap zeggen.

Die haar verzelde was een zwijgend man, dien zij op haar tochten vaak tot eenigen geleider koos. Van haar droef liefdeleven der laatste jaren wist hij meer dan de anderen van het hof, doch hij sprak over haar nimmer. Hij haatte den prins van Tarkos met meer dan gewonen Brodenhaat want hij had Titarka innig lief. Doch die liefde en die haat waren langzamerhand diep in hem weggezonken, zoodat hij zich vaak nauwelijks meer daarvan bewust was, terwijl hij in haar omgang, haar vertrouwen, zijn leven smartloos sleet.

Titarka, gezeten op haar schoon rijpaard en de metgezel, eerbiedig haar volgend, kwamen als goede bekenden in de eerste dorpen: zonder oponthoud snelden zij voort. IJdel ge-

wuif van groote kinderen, levendige groeten van allen die haar zagen, beantwoordde de vorstin, en de blije bewondering, die haar verschijnen als altijd opwekte, was haar in haar bewogenheid een zoete troost. Onwillekeurig deed die bewondering haar worden als men haar 't liefst zag: lustig van oogen en bloeiend schoon.

In de stilte van den verderen weg gekomen, bleef nog de blos der blijdschap op haar gelaat, levenslust in haar oogen. Zij dacht opgewonden: allen hebben mij lief, mij of mijn verschijnen, - ik ben Tarkos' schoonste vrouw, maar ik, - ik heb den Brood lief en wil hem altijd blijven liefhebben! - En in het donker voorgevoel dat zijn streven bij deze reis naar Brodo, wat ook dat streven zijn mocht, gevaar, - doodsgevaar rondom hem bracht, fluisterde zij, met de ingeving eener oude gedachte, haar krachtig, levensvol paard toe, dat het sterven zou als hij stierf....

(Slot volgt.)

Uit het Oosten
Door
Jan Prins.

Het Lustverblijf

Hoog in 't heilig woud gezeten,
met zijn vijvers, met zijn plassen,
met zijn wuivende gewassen,
eenzaam, in zichzelf vergeten,
zetelt, ver van 't menschbedrijf,
't lang verlaten lustverblijf.

Donker zijn de steenen kanten,
die zich in den greep verschuilen
van hoog woekerende planten,
en de sombere offerzuilen
staan, den ondergang gewijd,
in de zielsverlatenheid.

Eenmaal gingen de gewaden
van gevierde feestgenooten, -
om de lendenen gesloten, -
plechtig slepend langs de paden,

eenmaal wies de weelde hier
van dien koninklijken zwier.

Eenmaal heeft het week geluid
van den zangdans hier geklonken
en de krissen staken uit,
dat de gouden scheeden blonken
en de zon de steenen sleep
van den diamanten greep.

Doch in stilte en rouw gedoken
ligt, wat fier was, nu gebroken,
en de neergebogen lieden,
die de leege paden wieden,
schuifelen in 't schamel stof
van den dooden tempelhof.

Toch, of nog ze aan opgetogen
blikken zich vertoonen mogen,
slingeren zich langs de muren
de gebeitelde figuren:
rijzen, ranken, schoon gedeeld
en van looveren doorspeeld.

En de klare watervallen
storten altijd hun kristallen
volheid neder, en de boomen,
stil in diepe schaduwdroomen,
rijzen op en ruischen zacht
in den hemelhoogen nacht:

Want aan al 't met glans bedeelde,
al 't geen edel is geboren,

gaat een rijkdom niet verloren.
en wat in zich eens de weelde
van de vorstlijkheid genoot,
dat is altijd ruim en groot.

De Brug

In 't zwaar namiddaglicht staat op haar steenen voeten
de brug, over den stroom gebogen, vast geplant
en grijpt de ruimte, waar de golven onder wroeten
en schuiven, wild en schuimende, aan den lagen kant.

De boorden zijn begroeid. De boomen en de struiken
beveiligen den zoom van 't water. Overal
daarachter wemelt het en schemert het, en duiken
de wegen uit het licht weer in den schaduwval.

Zij alleen, hoog en fier en krachtig, kan verdragen,
dat haar de dag beschijnt, en schittert, en doorstaat
het branden van de zon, die met zijn schelle vlagen
haar van omhoog de helderwitte zijden slaat.

't Verwijderd landschap in haar diepe schaduwbogen
verschijnt in zwarten krans gevat. Over den vloed
komen de schuiten tot haar donkerte ingetogen,
en varen uit, de ruimte en 't licht weer tegemoet.

Zij schieten met den stroom voorbij. Behendig boomen
zwarte gestalten elke prauw in 't bochtig spoor;
onmachtig, schijnt de man aan 't roer zijn droom te droomen,
drijvend, zich 't lot getroost, tusschen de banken door.

En hoog over de brug, waar de geluiden dreunen
van 't wisselend verkeer en de assen knarsen, gaat
de menschendrom voorbij. De pikolstokken kreunen,
terwijl de voerman op zijn logge beesten slaat.

De stieren voor de kar, met hun geduldige oogen,
zien onverschillig rond en loopen onverstoord
te zweepen met hun staart, den zwaren hals gebogen,
en trekken stap voor stap het lompe voertuig voort.

Kinderen draven rond, lenige vrouwen dragen
haar volle korven lichtgewiegeld op het hoofd,
den langen slendang om de schouders heengeslagen,
den vreemden, strakken blik verdonkerd en verdoofd.

Intusschen is de zon gezonken. In de bochten
verzamelt zich de nacht, Een hooge klapper houdt
zijn eenzaam donker hoofd omhoog, dat afgevochten
de zwakke dag nog mat beschildert met zijn goud.

Een rosse schemer trekt de boomen, de gebouwen,
de hoven over en 't verscholen stadsbegin;
een kleine jongen hoedt zijn kudde van karbouwen
en drijft ze voor zijn riet het lage water in.

Een vogelschaar vliegt op. Zij nadert. Wij bemerken
't onzekere geluid, dat aan den hemel glijdt,
en op het verre veld heeft, met zijn wijde vlerken
den grond beschaduwend, zich de avond uitgespreid.

De Stad

De stad ligt in den avondgloed:
de torens en de tinnen blinken,
maar 't laag gedaalde zonlicht doet
wat kleurig was in schaduw zinken.

De schemerige wegen zijn
nog vol, en in de nauwe stegen
Ziet men zich in den valen schijn
een vagen menschendrom bewegen:

Chineezen met hun onbehaard
gelaat, en rustige Javanen.
en Arabieren, trotsch-bedaard,
in hun wijdzeilende soutanen.

De bruggen over de rivier
bespannen met haar smalle bogen
het bleeke water, waarin hier
en daar iets donkers wordt bewogen.

De vrouwen komen af en aan,
die in de kruiken water halen,
en met een doek gesluierd gaan
als in de Bijbelsche verhalen.

De kooplui zitten op den grond
bij lampen, die nu de gezichten
der stille koopers, in het rond
gebukt, beginnen te verlichten.

Een enkele beweging slaat
nog uit de menigte naar voren,
en vlamt in 't rosse licht, en gaat
weer in de menigte verloren,

En vreemder wordt, nu 't avonduur
opnieuw de menschen komt vertroosten,
in 't licht, dat zwicht na 't middagvuur,
de vreemde wereld van het Oosten.

Bilderdijks treurspelen
Door
J. Koopmans.

Na 't scheiden van de zon en bij 't dalen van de nacht vermaken de volken van 't Noorden zich met het staren in de nu en dan uitschietende Poolgloed.

Zo goed doet de mens, wat z'n herinnering streelt.

Was 't vreemd, toen tijdens de franse overheersing de censuur, meer dan elders, tegen 't opvlammen van onze volksgeest waakte, en 't verbod 't verbodene lief maakte, dat de Amsterdamse Schouwburg de oud-vaderlandse helden voor 't voetlicht riep, en de spelers de toeschouwers met de weelderigste herinneringen aan 't voormalig vrije volksbestaan vermaakten? En dat men, zoals Milman zegt, in de volle glans van de nationale toneelspelen, als 't ware een cursus in de vaderlandse geschiedenis gaf?

Dit was om en om 1808. Men stond hier op de helling van de verfransing; Lodewijk Napoleon, Den Haag en Utrecht moe, ging Amsterdam opzoeken als residentie. Nog waren onze instellingen nationaal, en de tonelisten in de hoofdstad, prat op haar roem, lieten de ingeboren oud-hollandse gevoelens de harten van de hoorders doortrillen.

IJverig zocht men naar de dragers van onze legende. Loosjes[1)] riep zelfs de vrijheidlievende Nederlandse vrouwen

1) Baerte van IJsselstein, 1810; Kenau Simons Hasselaar, 1808.

uit 't graf; Loots[1] deed een beroep op de Batavieren. Zo er iemand ware opgestaan, die de stervende Floris V, al dan niet schuldig, in z'n laatste stonde, een beroep liet doen op de nooit te blussen vrijheidsliefde van een waardig nageslacht, hij zou in de Franse tijd de rechte toon hebben getroffen, en zowel aan hem als toneeldichter, als aan Floris' weelderigheid zou ter wille van de chauvinistiese bedwelming veel ongerechtigds vergeven zijn!

En zíe, er kwàm een Floris; 't was Bilderdijk die hem stuurde.

En wat mooi was, ook hij sprak, kort vóór de sluipmoord aan hem begaan.

En ook, toevallig, werd in 't vooruitzicht van z'n einde, de Creüse-geest over hem vaardig, en Floris profeteerde, zo waar, aan 't nageslacht de luister van Hollands roem.

Was dit alles niet mooi? -

En toch, - de bestuurders van de Amsterdamse schouwburg trokken hun schouders op en zetten lange gezichten.

Want deze Floris was een geheel andere dan zij die zich hadden voorgesteld. Hij was geen gewone Hollander als zij waren, en had z'n historie niet geleerd op z'n Wagenaars. Integendeel, het was een heel ongewone Hollander met heel vreemde begrippen, van op z'n Bilderdijks. En zoo voorspelde hij niet na reeksen van eeuwen een machtige Hollandse driestenden-Republiek. 't Zij verre.

Vooruitblikkende in de helder-doorzichtige tijd, had Bilderdijks Floris dadelik ingezien, dat het met de Stenden-Republiek spaak zou lopen; dat het baas-spelen van jan-en-alleman, zoals het de Revolutie wou, op niemedal zou uitdraaien; dat eigenlik gezegd, geen een Hollander, òf 't zou een Nassau moeten zijn, een recht besef had van wat ten bate van de eenheid en de orde, als regerings-regel de ware koers kon geven; dat de echte, de precies-oververvalste heersersaard zich, rechtuit gesproken, zich eerst zou openbaren in de Napoleons; dat onder de Bonaparte's alleen, Holland ook, enkel groot kan worden; en dat hij, Floris V, nu hij in een oogenblik van helderziendheid kon waarnemen, dat dit werkelik het geval stond te worden, en Holland onder zo'n regent van de bovenste plank een

1) De Batavieren, 1813.

ongekende bloei zou genieten, - dat hij zo straks weltevreden en voldaan onder de dolken van de saamgezworenen z'n tans overbodig geworden leven kon geven.[1)]

Aan zulk een Floris, meenden de Amsterdammers, was een luchtje.

Ze wilden wel ‘bloei’ en ‘zegen’, heel graag zelfs, maar zagen niet in, dat dit bepaald moest samengaan met een régime van vorsten als de Napoleons.

Ze stuurden de kopie dus terug, berichtende aan Bilderdijk, dat ze er bezwaar in zagen, het stuk binnen drie weken ‘op te brengen’.[2)]

Ze zeiden er niet bij, dat de apotheose van koning Lodewijk voor hun nationale maag te onverduwbaar was geweest.

Ook hier dus stootte Bilderdijk z'n hoofd. En deze weigering zal er niet toe hebben bijgedragen, z'n antipathie tegen het nationaal toneel te verminderen.

Want, wij weten het, hij was er al tegen. Hij is er altijd tegen geweest. Het publiek, zei hij, was ‘verwend van 't ware schoon’; het wist niet wat ‘smaak’, ‘gezond verstand’, en ‘echte kunst’ was. Zo hij zelf gaf, wat hij oordeelde, dat gegeven moest worden, dan zouden de toeschouwers ‘geeuwen’ en ‘inslapen’...[3)] Ook hierin stond hij tegen z'n omgeving gekant.

Nochtans, hij gaf wat hij had.

Bevooroordeeld tegen 't toneel als beschavings-vorm van de tegen hem opponerende tijd, geeft hij in eigen inzichten, in theorie en in de praktijk.

Vooreerst schrijft hij over de eisen van het tooneel.[4)]

Enerzijds blijft hij op beperkt terrein, komt niet uit boven z'n tijd, ziet, bijvoorbeeld in de verschijnselen op dit gebied, slechts verwordingen van vroeger, en geen beginsels en gegevens voor later, blijft doctrinair alzo.

Anderzijds, eveneens, blijft hij zich-zelf, en ofschoon histories

1) Floris de Vijfde. Te Amsterdam bij Johannes Allart, 1808. Ve Bedrijf, te Tooneel.
2) Aan den Lezer.
3) Zijn R i j m b r i e f uit Katwijk, in 1808.
4) Het Treurspel. Verhandeling; 's Gravenhage, Immerzeel en Co. 1808. (IIe Deel Treurspelen).

onderworpen aan de traditie, begrijpt hij, hoe de traditie ontstaat, en is even onbevangen in z'n uitspraken als oorspronkelik in z'n bevindingen.

Zo voelt men o.a. dat hij breekt met de destijds heersende voorstelling, als zouden de tragedies van verschillende volken van elkaar afhangen als de takken van één stam.

Verder wraakt hij, dat de door Aristoteles, bij 't Atheense driemanschap waargenomen regelen, de voor eeuwig algemeen geldende wetten zouden moeten zijn, voor elke, zelfs in z'n eigen sfeer geboren en gekweekte dramatiese kunst.

In hoofdzaak nochtans is z'n betoog de ontwikkeling van z'n gevoelen, dat er slechts één Tragedie, n.l. die van de Ouden is; dat de Tragedie met die Ouden z'n bloeitijd heeft gehad; dat de oude hoogte, door de kunst der latere geslachten, ondanks alle restauratie-pogingen, nooit meer bereikt is, nòch door de, uit de kerkelike sfeer op wereldlik terrein gebrachte, hier en daar opbloeiende nationale toneelpoëzie; nòch zelfs niet door het op de Antieken steunende Franse theater van Molière en Racine; veel minder nog door het in allerlei richtingen uiteenlopende, op 't Shakespeariaanse toneel gebouwde en in Duitsland beoefende karakter-drama.

De vraag is nu: hoe stond Bilderdijk, voor z'n praktijk, tegenover de genoemde genres!

Z'n *verering*, in religieuse zin zelfs, genoot het Antieke drama, ofschoon het door hem zelf, bewust als hij zich voelde van de zwakheid van z'n dramatis talent, voor onbereikbaar werd gehouden.

Z'n *persoonlikheid*, z'n *aanleg*, voelde alles voor het hoge en strenge treurspel van 't Franse theater. Het trok z'n aesthetiese zin: hij nam het in studie, en leverde z'n 'Kormak'.

Z'n opkomende neiging om iets te geven, wat naar z'n mening, *voor z'n omgeving van actueel belang* zou kunnen zijn, bracht hem tot het historie-spel, dat, gans en al buiten de Ouden omgaande, hij als een organies, uit het beeldend vermogen van de Westerse volken groeiend kunstgenre heeft verklaard. De heersende smaak prikkelde z'n ijver: hij gaf, tevens als manifestatie, z'n 'Floris V' en z'n Willem van Holland'.

Z'n sympatie was voor de Grieken.

Want in de tragedie van de Grieken zag hij als 't oorspronkelikst element de lyriek, die het beklag, of de daad in dienst van 't beklag, ophief tot een tot de Godheid opstijgende eligie[1].

Hij zag de vorm er van 't zuiverst belijnd in de kernbewarende statelike koren en gewijde ommegangen; hij hoorde de toon er van in de over de dialogen en monologen hooggaande waardigheid van woorden en gevoelens; hij voelde de elegiese strakheid alle bontheid, verwarring en verdeeldheid uit de handeling buitensluiten, en met het dichten van gapingen, en het mijden van sprongen, verrassingen en grillige toneelvervormingen, in stille wijding de daad zich binden aan 't allereenvoudigst en 't regelmatigst beloop.

Zo leerde hij bij de Ouden de daad kennen als de nederige dienstmaagd van het lied; zag hij ze, in de meest beperkte ruimte van tijd, met de meeste onveranderlikheid van plaats, en in de soberste uitrusting en met vermijding van alle mogelike overbodigheden, in haar nederige ootmoed bereid de volle majesteit van de uitbeelding te laten schitteren op de Godgewijde zang; op het ‘Dichtstuk’, zoals Bilderdijk zegt; op het drama als verheven Lyriek.’

Want aan de Lyriek, veel meer dan aan 't Epos, hing Bilderdijks hart.

Aan de Lierzang gaf hij de macht en de majesteit van de Koning.

De daad der historie was slechts daad, al verrichtten ze ook honderd heroën. Napoleon was machtig, zeker; maar roemrijker was Bilderdijk, die met zijn heilige naam aan Napoleons Imperatoren-daden eerst hun onsterfelike wijding gaf.

Veroordeeld was bij hem het tooneelspel, waar de daad in relief komt; waar die daad zich vermenigvuldigt in een reeks van handelingen, die zich verdelen over allerlei opeenvolgende momenten, met op 't oog van de toeschouwers werkende tooneelversieringen en op effekt berekende personencombinaties. Zodra het leven enkel als een levensloop-in-beeld op de planken komt, en al 't gesprokene, georeerde en gedeklameerde slechts

1) Het Treurspel, blz. 145.

in dienst staat van het actie-vertoon, krimpt zich voor de voeten van de Daad het Dichtstuk huiverend terug, en de poëtiese wijding zakt als een losgeworpen kleed het Drama van de priesterlike schouders af.

Daarom kan Bilderdijk, afgescheiden ook van andere oorzaken nog, niet met Shakespeare samengaan.

Daarom ook, zonder nog van de geest dier stukken te spreken, houdt hij zich ver van de restauratie van 't Duitse toneel, en keert hij Schiller de rug toe. En veel minder nog erkent hij 't recht van bestaan van ‘'t Burgerlik Toneel’ van Von Iffland en Kotzebue.

Noch van deze zijde viel er iets te genieten; noch, ondanks alle pogingen tot herstel, ondanks Vondel zelf, meer van de Antieke Tragedie.

Van het moderne Historie-spel dan? - - Ook dit was ontaard.

Voortgekomen uit de behoefte van de Kerk, om te willen onderwijzen, - verklaart hij, - ontstonden als lessen van veraanschouweliking van Bijbelse en heilige geschiedenissen de mysterieën; waar deze ontaardden door 't ophalen van 't bijkomstige, door overlading van decoratief, of door duivelenkluchten en mensenfeilen tot hoofdzaak der voorstelling te maken, in die mate dat het toneel zich aan de kerkelike atmosfeer onttrok om 't kermispubliek op te vroliken, daar zocht de opgewekte verbeelding haar vermaak in ‘de staatlike voorstelling van een ernstige gebeurtenis’ (immers deze *zin* had oorspronkelik het schouwtoneel,) niet langer, als op der Christenen wijze, in de stoffen van 't kerkelike, maar in de geschiedenissen, die haar niet minder ter harte gingen: bij onvergetelike Vorsten, bij slachtoffers van hun plicht, bij gevallen Overwinnaars of bij getrafte Despoten.

Als een brede uitgroeing van 't Kerkelike spel, kreeg dit historie-spel een krachtige ontwikkeling, vooral daar waar op een sterke nationale zin zich een geniaal talent van een Lopez of van een Shakespeare had kunnen enten: in Spanje, en Frankrijk, en Engeland.

Bij de nationaal-blijvende Angelsaksen bleef 't eigendommelike van hun toneel bestaan. Doch overal elders ontaardde

dit spel door allerlei invloeden. En wat het historie-spel, in z'n bontheid van voorvallen, allerlei sceneringen en veelheid van personaadjes vertoonde, daarvoor week Bilderdijks strakheid van tooneelbegrippen huiverend terug.[1)]

Iets was er, dat naar Bilderdijks opvatting, nà de Oudheid, recht op waardering verdiende. Dit was het Franse Theater der 17de eeuw.

Want dit juist, was naar z'n mening, de verdienste van Corneille en Racine, dat ze 't geen ze vonden, wisten te metamorfozeren in 't geen ze wrochten. Ze vonden het historiespel, ze maakten er weer een 'Dichtstuk' van.[2)]

Wat ze vonden, was een genre, dat bloot kroniek kòn zijn; dat beide, proza en poëzie mocht zijn, maar dat, ook al werd in de bewerker het dichtgevoel gaande gemaakt, nooit tot iets verder was gebracht dan tot een voorgestelde gebeurtenis, 't zij waar of verdicht, getrokken uit eigen Historie of uit een herleefd Argos of Ilium.

En dit historie-spel namen ze onder handen. Zij gingen tot de Ouden.

Aangedaan door de Dichterlike Geest, die er in ademde, door de grootheid van gevoelens en wat meer met z'n ziel overeenstemde, bootste Corneille dit alles niet na, - als zooveel anderen vóór hem, maar hij het zich doordringen door het Dichterlik Eén; en zonder te herkennen wat de ouden eigenlik waren, het hij z'n Treurspelen geheel en al treden buiten het historiese kader, waarin ze waren ontstaan, en schiep een gans nieuw genre.

Het zij verre, dat Bilderdijk die spelen gelijk stelde met die der Antieken. Voor hem ontbrak het hoofdelement, de Lyriek; hij miste er in de toon van de Eligie, de zangvorm, de hoge stijl, de Goden en heroën, de soberheid van de geconcentreerde handeling.

Doch hij zag dat het Franse spel door de onvolprezen verwikkeling en ontknoping alles vermocht te overtreffen vat ooit door de Ouden hierin geleverd was, en dat het in staat

1) Blz. 112-130.
2) Blz. 130-134.

was 't aloude begrip van 't historie-spel (de voorstelling van de historiese daad) op de verste achtergrond te schuiven, terwijl het in vuur en verheffing zelf 't Antieke spel naar de kroon vermocht te steken. Ja, dat ná Racine's Andromaché niets meer mocht worden genoemd.

Ondanks dit alles en haar verwantschap met het Antieke toneel, moest om een andere reden de Frans-klassicistiese toneelpoëzie voor Bilderdijk een bekoring zijn. Het drama van Corneille en Racine was het drama van Lodewijk de Veertiende. Het droeg op z'n voorhoofd het teken der hofetikette, het kenmerk van de cultuurstijl van de grote Borbon. De strakke lijnen van 't Versaillaanse slotgebouw, de rechte paden, de stijf-ingesnoeide heggen, de vierkante hoeken en de moedwillig gebogen loofgewelven vertolken één wil: de koninklike wil van de heerser, die in z'n omgeving slechts de statige pas gedoogde van scepterdragende vorsten en prinselike veldheren. Tegenover zulk een monarch paste het niet, dat op het theater de koningen en helden zouden willen spreken en handelen onder de storm van de wilde hartstochten. Zij hadden zich te ontzien, en zorg te dragen, dat zij, niet minder dan hun staatsierokken en hun paradedegens, eveneens hun ingeschapen neigingen als hun te openbaren gevoelens voor de rechterstoel van de ceremoniemeester brachten. Dit juist was de majesteitssfeer, die Bilderdijk behaagde, en die strookte met z'n artistokraties aangelegde geest. Ook zijn canon was 't decorum van 't antieke konings-spel. Niet juist in de beperkte zin, dat hij zich uitsluitend zou willen binden aan de Helden en Goden van de Oude Wereld. Immers alle Vorsten en Wereldgroten, ook die uit de verdichte overlevering, zouden er een plaats in mogen vinden. Doch in geen geval duldde hij een wereld die de trouwe afspiegeling was van de werkelikheid. Hoogstens mocht ze er naar gevormd zijn; hoogstens er op gelijken. Zo ver moest ze er boven staan, als de Dichterlike Idee nodig heeft om zich staande te kunnen houden en 't werkelike te veredelen. Maar dan stelde ook de Daad z'n eis. Ze moest, zo ze zich in 't werkelijke wilde weerspiegelen, voor de toeschouwers in een aan hen verknocht persoon, groot en belangwekkend zijn. Heel de wereld moest boven hen ver-

heven, verdichterlikt zijn. Want 't treurspel is ‘Gedicht’. In de éénheid van de Dichterlike Idee past slechts de harmonie met de Daad. Maar met dat al blijft het ‘Dichtstuk’ vrij: vrij, - met die Antieke Idee. - om te herscheppen en te wijzigen naar de eisen die het zich zelve stelt.

In één opzicht, - want we naderen de ‘praktijk’, - laat Bilderdijk in z'n toneelleer het licht schijnen uit de zodiakaaltekenen van de Aristoteliaanse kunst. De antieke eis onderschrijvende, dat het treurspel vrees en medelijden moet opwekken en daardoor van hartstochten moet huiveren, acht hij het toneel een leerschool. Een opzettelik moraliseren echter is uitgesloten. Een praalzieke schittering van spreuken, als bij Seneca en Euripides, laakt hij. Een zedeleer legt hij z'n personen niet in de mond; uit de handeling, en uit de ontboezemingen van de getroffen ziel moet de morele strekking blijken. Moïne roept het uit aan 't slot van de ‘Kormak’, zoals ook de Ouden het uitriepen na de afloop van hun spel: de zin namelik, die er te hechten is aan het spel als geheel; dezelfde zin im Groszen und Ganzen van de ganse Grieksche Noodlots-tragedie:

> Zoo is dan 's Warelds loop geregeld in den hoogen!
> Ja, Volken, Vorsten, ja, daar heerscht een Alvermogen.
> Men vliede, of wachte 't af, of meen' te wederstaan:
> De Hemel maakt ons lot, daar is geen keeren aan.

De ‘Kormak’ is een treurspel.[1)]

Kormak sterft, verslagen door de hand van z'n zoon. En als wat geschied is in z'n vreselikheid aan 't licht komt, stort ook de zoon zich zelf in 't zwaard.

Waarom is lydans, manslag zo treurig?

Omdat dit juist plaats heeft, als Kormak, na lange afwezigheid, zich voor het hofgezin als de lang-verdwenen koning wil ontdekken.

Waarom is die zo tragies?

Omdat hetzelfde vermogen, dat Kormak in staat zal stellen zich, voor het terug te winnen koningschap, van de meest

1) Kormak. Treurspel. Den Haag, Immerzeel en Co. 1808.

belemmerende hindernissen te bevrijden, - omdat dit vermogen, een wonderdadige lichaamskracht, rechtens eigen aan de zoon en eveneens rechtens zich in die zoon openbarende, aan de vader noodlottig wordt.

Noodlottig, - de term staat er, en in de rechte zin.

Want de door niemand te bespannen boog, door niemand dan die van Kormaks bloed zijn, is het enig noodwendige werktuig geworden, dat Kormak onverlet weer aan de zijde van Moïne kan brengen.

En dit onderpand, de sleutel zo gezegd, tot de afwikkeling van de om Moïne opgehoopte verwarrende verspinningen, keert zich, bij de afloop van de ontwikkeling, door de kracht van z'n vermogen, tegen de bewerker van de ontknoping zelf.

Wie is Kormak?

Een vorst uit 't Clyde-dal, en door z'n huwelik met Moïne tevens koning van Mersey. Hij is buitengewoon als oorlogsheld.

Kort na de geboorte van z'n zoon Makdulf onderneemt hij een krijgstocht naar Lochlin. Hij keert niet terug.

Schipbreukeling geworden, zwerft hij over de vlakten en langs de kusten van de Oceaan, totdat hij landt op Ierland, en daar een gelegenheid afwacht om naar z'n rijk terug te keren. Maar niemand weet van hem; en de ingekomen berichten duiden niet anders dan op z'n ondergang.

Alleen Moïne hoopt en wacht.

Aanzoek op aanzoek wijst ze af. De vrijers worden verstoord. Ze verbinden zich onder Tunibald, vallen in 't Mersey-rijk en lopen haar provincieën af. Vooral Tunibald, de machtigste vervult haar niet vrees.

Ten slotte bewilligt ze in een verdrag.

Zodra Makdulf z'n achttiende levensjaar bereikt heeft, zal Moïne de scepter van 't Clyde-gebied afdragen aan haar zoon; haar eigen hand en de rijksstaf van Mersey zal zij reiken aan de man van haar keus. Zo wordt bepaald.

Met vreze echter ziet Moïne dit tijdstip te gemoet.

De dag nadert. Kort vóór de beslissing komt Tunibald; en gretig, om 't bezit van Moïne voor zich zelf te verzekeren, bezet hij met z'n trawanten heimelik de toegangen tot 't koninklik hof. Andere mededingers volgen weldra.

De in 't nauw gebrachte Moïne zoekt een uitweg. Zij meent een oplossing te hebben gevonden. Zij bepaalt dat alleen diegene, die de door Kormak nagelaten boog vermag te spannen, door haar zal waardig worden gekeurd, als Kormaks opvolger aan haar zijde te staan.

Het wedspel wordt voorbereid.

Daar landt, met slechts enige gezellen, op de Schotse kust, Kormak. Tunibalds troepen zien de vreemdelingen, doden er enkele; een er van wordt gevankelik naar Makdulfs hof gebracht. Het is Kormak.

De ouderdom en de geleden ontberingen maken hem onkenbaar.

Ook hij zelf, kennis genomen hebbende van de netelige toestand waarin zich 't besprongen hof bevindt, betracht de voorzichtigheid, en verzwijgt z'n naam.

Slechts tegenover Makdulf zinspeelt hij op de spoedige terugkomst van diens koninklike vader.

De wedstrijd heeft plaats.

Noch Tunibald, noch de anderen blijken bij machte te zijn de boog te spannen.

Daar grijpt de onbekende zelf de boog; het wapen gehoorzaamt gewillig. Kormak doodt Tunibald. De overigen vluchten, en roepen alarm.

Benden dagen op; een hete strijd ontbrandt. Irdan (van onbekende geboorte, maar door z'n verdiensten de vertrouwde veldheer in Moïne's dienst) en Makdulf werpen de aanvallers terug. Ze gelasten Kormak, te blijven en z'n leven te ontzien,

Kormak echter ontrust het lot van Moïne. Hij verlaat heimelik de wapenhal, ontvoert Moïne uit haar vertrekken, en brengt ze veilig in de hallen terug.

Nog meer. Volijverig, om verder hulp te bieden, wapent hij zich haastiglik met de helm van een verslagen koning, en stort zich midden in de slachting.

Z'n ijver wordt hem noodlottig.

Irdan ziet Wicholfs helm; hij spant de in de wapenhal opgeraapte boog, en Kormak valt dodelik getroffen neer.

De strijd is uit. Kormak wordt gemist. Men vindt hem; stervende wordt hij in de hal gedragen.

Reeds wist Moïne, dat de voor haar onbekende redder van haar leven de lang-verloren Kormak is geweest. Ze snakt naar z'n komst. Hij nadert, maar verloren. Irdans hand heeft hem gedood.

Nog, gaat Kormak een licht op. Zijn moordenaar heeft zijn boog gevoerd. Hij moet zijn van Kormaks bloed. En inderdaad.

Irdan is de door Tunibald weleer vervolgde telg uit Kormaks vroegere verbintenis met Ornilde, koningsdochter uit Humberland. Zonder het te weten, leefde hij aan z'n ouders hof. Zonder het te weten, werd hij z'n vaders moorder.

Moïne is gered. Maar ten koste van Kormaks leven. En Irdan is als Kormaks eerstgeborene, de aangewezen opvolger in 't Clyde-rijk.

Irdan echter verkiest de dood boven een leven van wroeging.

Tegen zulk een dure prijs wordt Makdulf de bezitter van een dubbele kroon.

Belangwekkend is 't na te gaan, hoe Bilderdijk in z'n praktijk de theorie heeft gevolgd, en hoe hij de gang van z'n vijf bedrijven: de expositie van 't onderwerp; het in beweging zetten van de handeling; het samenbrengen van de tegenstrijdigheden; het verwikkelen van die tegenstrijdige elementen, en de ontknoping er van, in de 'Kormak' in werking heeft gebracht.

Zo brengt het eerste bedrijf de ontvouwing: het verdwijnen van Kormak; de oorlogsjaren, waarin Irdan tegen haar belagers Moïne's gezag ophield; de aangegane verplichting; Moïne's stille verwachting van Kormaks terugkomst; haar afkeer van een nieuwe verbintenis; de vaststelling van de wedstrijd; en ten slotte, hoe Tunibald, wie de tijding van Irdans mededinging naar 't huwelik verontrust heeft, op 't vernemen dat Moïne's bezit aan lichaamskracht en dapperheid verknocht zal worden, zich, prat op z'n faam, van de overwinning zeker houdt.

Door 't ontwikkelen van de staat van zaken, in geleidelik afwisselende dialogen, wordt de hoorder tot de handeling zelve ingeleid.

In z'n Toneellessen[1)] verbiedt Bilderdijk de Toneeldichter,

1) Het Treurspel, blz. 148 en verv.

bij 't ontwikkelen van de handeling, in z'n toeschouwers iets bekends te veronderstellen; dat hij nochtans, ter wille van de soberheid, bij de ontvouwing er ten strengste voor moet waken, onbekende en nietige personen kenbaar of belangwekkend te maken door ze met een eigen naam te begunstigen; dat hij dus niemand die geen deel aan de daad heeft, uit het nietsbeduidend gevolg te voorschijn mag halen, om de toeschouwers met een naam te meer te verwarren.

Met het oog op dit voorschrift, zou een vertegenwoordiging van de buiten af staande huwelikskandidaten door middel van de snoevende Tunibald, als vallende buiten de sobere lijn van de ‘expositie’, gewraakt kunnen worden.

Doch men overijle zich niet. Tunibald is meer dan een partner.

Hij is de kwade demon, die reeds van te voren, door z'n wrede vervolging van 't Northumberlandse koningshuis, Kormaks eersteling van 't land van z'n moeder scheidde, en hem als zwerveling naar 't rijk van Mersey dreef. Dus staat hij hier als de oorspronkelike bewerker van de ramp over Kormaks huis; hij is het, die Irdan de duisternis indrijft, en 't is de duisterheid van diens levensweg, welke hem op een noodlottig punt van die weg tot de mòordenaar van de oorsprong van z'n leven maakt.

Opmerkelik is 't, hoe met het bewegen van de handeling tegelijk de kamp aanbreekt van de tegen elkaar ingeleide motieven.

Reeds kwam er beroering in Makdulfs binnenste. Lang zag hij tegen de dag van de kroning op. Hij gruwt zelfs van een koningschap. Een steen wordt op hem gewenteld. Voor z'n oogen verrijst de schim van z'n koninklike vader, hem de te heillozer ure aangegrepen rijksstaf ontrovende. Daar nadert ook het gerucht van Kormaks vage verschijning. Neen, zo de dag van morgen hem noodzaken moge, de schepter op te nemen, dan wil hij dit slechts doen in Kormaks naam. Zo denkt hij, en tracht zich te sussen.....

Doch iets anders jaagt de stil-liggende golven weer op.

Tegen de voorgenomen daad-van-verering tegenover de vader, roept z'n kinderplicht jegens z'n moeder het veto uit. Een nieuwe kamp verdeelt hem.

Hij ziet in, dat een Regentschap in Kormaks naam z'n moeder tot een boeleerster maakt.

Wie Kormak slechts als afwezig vermoedt, beledigt de vrouw, die de afwezige Gebieder verzaakt, en haar trouw aan een levende verbreekt.

De moeder, aan haar eed gebonden, mag Kormaks dood niet lochenen. En een Makdulf die z'n moeder eert, moet Kormak dood verklaren, en de hulde ontvangen als een waarachtige koning.

Merkwaardige zelfstrijd! Het zaad dat de hoop doet kiemen, draagt tevens in zich het ferment van haar vernietiging.

En aldoor wordt die tweestrijd heviger.

Door 't opdagen van Tunibald, verontrust door de tijding van Kormaks verschijning.

Door 't opkomen van de raadselachtige vreemdeling, die zich onbekend houdt, en getuigt, dat Kormak leeft.

Door de bezorgdheid van Moïne, die zich door Tunibald in 't net verstrikt voelt, en een gewelddadige schending van het vrede-verdrag vreest.

De voelbare nadering van een katastrofe drukt het ganse hof.

Het plaatsen van Kormak, in de persoon van Irdan, tegen Kormak zelf; de opstand van 't familiebloed in de een tegen dat bloed in de andere, - het bovennatuurlik vermogen dat zich zelf noodlottig is, - komt nog meer naar voren in 't derde bedrijf. Aan nieuwe prikkels ontbreekt het niet.

Twee machten komen nu tegenover elkander te staan.

De ene in 't huis Kormak, nog onverdeeld; de andere wordt belichaamd in de vreselike Tunibald, de aanrander van Northumberland, en moordenaar van de grijze Lanchor, vader van Ornilde.

Deze wandaden moeten gestraft, en deze straf te volvoeren, is de eerstaangewezene taak van Kormaks huis. De vreemdeling verkondigt het, de vreemdeling, die met die opdracht, de laatste last van koning Kormak volbrengt.

Makdulf kent nu z'n vijand. Het is hij, die 't hardnekkigst de de hand van Moïne begeert.

De haat versombert de stemming. En de onbekende zwijgt.

Om z'n kusten trekken z'n vijanden hun vloten samen, om de gejaagde en lang dood gewaande in z'n bloed te smoren.

Aan z'n hof dringen de vloekverwanten zich op, om te bevelen over z'n kroon en de hand van z'n echtgenoot.

De uiterste benardheid perst de wrok op, die zich omzet in haat.

De mijn moet barsten.

En in de explosie, zal het tot verbittering gebrachte bloed van Kormak, in Irdans vurige aderen, de, helaas, gewáánde vijand des te onverbiddeliker treffen.

De voor z'n hof verholen Kormak, wet, in z'n wraakzucht tegen de belagers van z'n huis, de pijlspits, die z'n eigen hart dodelik zal treffen.

Hier is 't, aan 't einde van 't derde bedrijf, dat zich - om het voor de hand liggende beeld te nemen - de boogpees spant, die straks, ontlaten, de welgerichte punt zal drijven in de verknoping van 't drama, en er de bindkracht van zal uiteenrukken in de voor ons opgeloste, zichtbaar geworden momenten.

Nijpender nog wordt de toestand. Ook Makdulf wordt meegesleurd.

De vijanden dringen op, en eisen van Makdulf de uitlevering van de verdachte vreemdeling. Zó plotseling is die opdrang, dat Kormak, vóór hij zich kan verklaren, zich elders binnen de muren moet zien in veiligheid te stellen. Doch 't gastrecht schendt Makdulf niet.

Tans eisen de vloekverwanten van Makdulf een onderpand. Hij geeft toe, door de nood gedrongen, en Irdan biedt zich vrijwillig aan als gijzelaar.

Makdulf voelt zich de handen gebonden. Er is maar één uitkomst meer.

Te eerder nog, daar zijn dienaar Rijno, weleer ter opsporing van Kormak uitgezonden, en slachtoffer van een vergissing, aan Makdulf het niet langer te betwijfelen verslag van Kormaks uiteinde vermeldt.

Hij, die ter wille van hem zelf en van Moïne, voor de dag van de wedkamp terughuiverde, haakt tans des te vuriger naar het oogenblik van de beslissing.

Hem zal zijn de taak van 't strafgericht. Zo meent hij.

En alle prikkels en begeerten drijven naar de fatale ontknoping.

Het oogenblik, dat over Moïne zal beslissen, vindt allen bijeen.

Kormak, die zich op 't laatste oogenblik aan Makdulf, en aan lylakdulf alleen, - bekend maakt, en door z'n zoon in de wapenzaal wordt binnengeleid; Moïne, die aan de deelnemers de boog vertoont, als de rechter, die voor haar het oordeel zal vellen; Irdan, die als gijselaar door Moïne wordt teruggevraagd, en ongewapend wordt binnengeleid.

De afloop kent men. De boog weigert, 't eerst bij Tunibald die op de gehate vreemdeling mikt. Daarop bij de anderen.

Irdan, die dit wondervermogen aanziet, trekt zich eerbiedig voor zulk een heilig pand terug.

De vreemdeling raapt het schiettuig op. ‘Kormak’ zegt hij. ‘Kormak’ weerklinkt het, ‘hij is 't!’ - Geweldig is de ontspanning....

Ze sleept Kormak mee in 't verderf.

In een Christelike samenleving, zou iemand, om een onopzettelike manslag te boeten, allicht een wijkplaats zoeken in een klooster of elders in een afgelegen oord van een nieuwe wereld.

Doch Irdan geeft er de voorkeur aan, de wereld voor goed te verlaten.

Aldus doende, volbrengt hij de wil der Goden. Hij en Makdulf, Kormak en Moïne, ze geven hun wil op aan 't Lot. Het Tychè-geloof zit hun in 't bloed.

Zij weten het, de een niet minder dan de ander, dat het Noodlot met de menselike ontwerpen speelt, hun plannen dwarsboomt, hun wijsheid bespot.

Doch ze vervloeken niet, noch murmureren niet.

Gelaten berusten ze: 's werelds loop is ‘uit den hogen’ geregeld.

Het Alvermogen leidt de levens. Niets kan ontvloden, of wederstaan.

Zo staat het schepsel nietig tegenover de ondoorgrondelike lotsbestemming van een Hogere Macht.

't Is de leer, die de Oudheid verkondigt: de Hemel spreekt, de mensen zwijgen.

Niemand achte zich gerechtigd, op z'n staat en z'n roem te braveren.

De dood alleen sluit met het leven de rampen af.

Zoals de strekking, herinnert ook de tragiek aan het treurspel der Ouden.

Alleen, de Godspraak ontbreekt: geen Delfies orakel voorspelt de vadermoord, en 't is niet, als in de ‘Oedipus’ dat de mens, die meent het Godsoordeel te ontvlieden, juist daardoor z'n bestemming tegemoet snelt.

Geen fatalistieser thema dan ook dan die de Thebaanse cyclus levert.

Doch niet het fatalisme brengt de ware tragiek.

Ze wordt te voorschijn geroepen door de tegenspraak, die als een onoplosbaar probleem in de lotsbestemming verborgen ligt.

De boven het gewone menselike uitblinkende meerderheid van geest in Oedipus, die hem de Sphinx doet bewingen, en hem tot de bevrijder van Elis verheft, die meerderheid brengt hem als de winnaar van de hand van Yokaste, die hem als prijs voor z'n begaafdheid ten goede komt, onherroepelik ten verderve.

En ook in de ‘Kormak’ staat de bovennatuurlike begaafdheid des bloeds tegen zich zelve op, om zich zelf te vernietigen.

Geen fatalisties drama leverde Bilderdijk.

Ver staat dan ook z'n treurspel buiten die stroming in de Romantiek, welke, met Tieck, Werner en Müller vooral, de Noodlots-idee weer op de planken bracht, en in de moderner stoffen het Godsorakel door chiromantie en wichelarij liet vervangen.

Juist van deze nachtelike inscèneringen vol angstwekkende voorgevoelens, rustende op een bijgeloof van een alles behalve onverdacht Christelike kleur, moest Bilderdijks rechtzinnigheid niets hebben.

Van hem te eisen, dat hij hierin zou meegaan met de mode, en de smaak van 't publiek, zou een al te vermetele aantasting van z'n zelfstandig inzicht in dezen zijn geweest.

Een Grieks treurspel was hij niet in staat te geven. Genoeg meende hij gedaan te hebben met wat hij deed: geven een werelds stuk van verlustiging dat in staat was de zedelikheid en de hoogheid van gevoelens te veredelen; waarin Corneille

en Racine op een waardige wijze waren vervangen; waarin hij zich getoond had een dichter van 't hart te zijn en van de verbeelding; waarin hij, van de lezing der ouden doordrongen, had laten zien, hoe hij aan hun hand tot het ware schoon was opgeleid, en hij, even machtig van taal en met een dichter en wijsgeer kenmerkende adel van ziel, de wieken vermocht te ontplooien en de hemel der ontsterfelikheid te zoeken.

In deze rhetoriek ligt meer oprechtheid, dan zucht tot zelfbeperking.

Doch hij wilde het zo, gaarne, in theorie.

Er zijn vragen te doen, op 't gebied van de techniek.

B.v. deze: of er gedeelten in zijn, die er zonder gevaar voor 't geheel uit gelicht kunnen worden.

Bilderdijk zelf toch schrijft een organies verband voor. Alles in 't stuk, wil hij, zal door 't stuk zelf voortgebracht worden. Of, op zijn manier: ‘de Dichterlijke Voorzienigheid wil niets, hoe gering ook, niet alleen zonder oorzaak, maar ook niet zonder bestemd oogmerk voortbrengen.’

Kortom, wat in 't plan is opgenomen, moet niet gemist kunnen worden, en recht aanhouden op 't einde waartoe het strekt.

Nemen we Irdan, een zeer omwikkelde figuur.

Om Kormak te doden, moet hij de boog in handen hebben. Om naar een wapen te grijpen, moet hij weerloos zijn; dat hij juist de boog voor z'n voeten grijpt, is door de werktuigelikheid voor z'n handeling, veroorzaakt door 't onverwachte krijgsalarm.

Z'n weerloosheid wordt verklaard, door z'n onmiddellik voorafgegane ontslag uit z'n gijzelaarschap, bij de oproep tot de wedstrijd; de gijzeling wordt gerechtvaardigd door 't wantrouwen van de verbondenen, die worden verontrust door de aanwezigheid aan 't hof van de raadselachtige vreemdeling; dat deze zich in raadselen hult, gebiedt z'n eigen en aller veiligheid; immers alleen aan de beslissing van de wapenen mocht de uitslag hangen.

En nu wederom: Komt het oogenblik van de beslissing, dan vervalt alle reden en van verdere verdenking en voorzorg; Moïne eist rechtmatig Irdans bevrijding op; als ontslagene is

hij zonder geweer; hij blijft het, omdat z'n eerbied voor Kormaks faam hem van de mededinging terughoudt; hij blijft het niet langer, nu instinctmatig de krijgsman in hem naar de wapenen tast.

Gaan we een andere kant uit.

Irdan grijpt de boog, op 't geroep van verraad; 't plotseling alarm verklaart zich uit de plotselinge ontdekking van Kormak; die ontdekking dringt zich naar voren, nu de vreemdeling de enige man is, die Kormaks boog kan spannen; en zij màg naar voren dringen, omdat de waarheid niet langer geheimhouding behoeft; zij moèt het, omdat zich aan de wonderdadige krachtbetoning in Kormak, de val van Tunibald en de wraak over 't leed van Lanchors koningshuis paart.

Zo is dan het pijlschot het middelpunt, waarop alle momenten uitlopen: Kormaks herkenning, Lanchors voldoening, Moïnes bevrijding, en de straf van 't verraad.

Meer nog. Het is het aanvangspunt van 't noodlottig einde des konings door 't haastig grijpen van Irdan naar 't raadselachtig moordtuig, de bovennatuurlike boog; en door 't verdrijven van Kormak, in de hitte en de verwarring van de strijd, tot redding van Moïne.

Van huis af loopt de scheuring tussen de Kormaks; van huis af keert het bloed zich tegen het bloed.

Sober en streng, houdt het boogschot al de lijnen te zamen. Geen ‘episode’ breekt de regelmaat af. De ‘Kormak’ getuigt, hoe juist Bilderdijks kijk is op de dramatiese opzet van een toneelwerk. Hij levert met deze éne proeve, antiek van maaksel, een voorbeeld van een onberispelike techniek.

We weten het: de enkele aflopende daad van Kormaks ondergang staat in dienst van de Idee: de nietigheid van 't menselik woelen tegen de overstelpende macht van 't Alvermogen.

En deze Idee verbiedt in z'n transcendentale steilte tevens de karakterontwikkeling in de sterveling zelf.

In dit verband merke men op, dat de tweeheid in de ‘Kormak’ niet zit in de mens, maar in het familiebloed.

Niet de ene of andere strijd tussen liefde en plicht of tussen elkander schadende belangen geeft hier een scheuring in een heftig bewogen gemoed; -

de klove ligt buiten het menselik hart; ze ligt in een eigenschap, en wel in een specifiek-Kormaks lichamelik attribuut. En 't is dit attribuut, dat zich tegen zich zelf keert, en, aan Kormaks vlees en bloed onafscheidelik, deze ten grave sleept.

Vandaar, dat de personaadjes in dit stuk bewerktuigde raderen zijn, die wentelend in elkaar grijpen, En dat het stuk een mechanisme is, met de grote verdienste, dat 't drijfwerk geregeld gaat.

Want de raderen en de spillen zijn van onbuigzaam metaal.

Noch Tunibald of Kormak, noch Makdulf of Irdan zullen zich wijzigen.

Ze staan en blijven staan.

In hun soort zijn het helden, hooghartig en onversaagd, met edele en fiere gevoelens; Moïne is een voorbeeld van echtelike liefde en trouw, een model van moederzorg.

Zelfs dat Irdan zich als huwelikskandidaat terugtrekt, dient ter kenschetsing van z'n zuiver standpunt, en z'n zelfopofferende toewijding aan Kormaks huis. 't Zijn gevoelens, passende aan het bloed van Kormak; ze liggen in één lijn met z'n bravéren op een leven zonder smet en blaam.

Maakt ook dit de ontknoping niet zoveel te tragieser?

(Slot volgt).

Zieletoespraak
Door
Is. P. de Vooys.

Sterk waant gij u, en ziet hoe zwak
gij wrange pijnen draagt,
die trage dagenstroom u overstelpend bracht.
Nu zucht ge: ‘levensvreugde brak,’
en hoe ge om troost en steun al vraagt,
hunkert naar liefde, die beklaagt,
ge blijft in eenzaamheid en nacht,
waar geen uw snikken hoort, waar geen u wacht.

Meent gij, dat zoo het ergste was,
dat leed niet dieper gaat,
en dat geen mensch zulk leven ooit verdroeg?
O, ziel, uw kracht is broos als glas,
dat in 't verdriet tot scherven slaat
en snerpend snijdt, wie naast u staat.
Dat is geen kracht, maar waan, die sloeg
met striem de stroeve lust die rust slechts vroeg.

Weet wel, dat u de pijn verdooft
van 't al te grievend woord,
dat sneed in 't moede hart zoo rauwe wond,
en heeft een stut u weggeroofd.

Toen kwam de macht die rust verstoort,
die wrokt en haat en liefde moordt.
Gij wist niet dat die voor u stond.
Proef 't wrange gif dan nu in de eigen mond.

Wijsheid, zoo zegt gij, is dat al
de troost, die gij kunt geven,
voor angst, die mij met gruwend zwart bedreigt
in immer dieper donk'rer val?
Geen pijn van nu, maar 't zielebeven
voort 't machtloos rekkend verderleven
als 't hart met jachtend snikken hijgt
naar liefde en ieder toch van liefde zwijgt.

Dacht gij u sterk, gij die zoo zwak
als kind liefkoozing vraagt?
wijl door de wereld bruisend leven stroomt
van dieper liefde, die nooit brak,
die kou van 't eenzaam zelf verdraagt,
daar in haar aller zonne daagt,
die - hoe ook 't licht te rijzen schroomt,
toont hoe der eeuwen ziel haar Christus droomt.

Zinkt gij nu neer, voor 't oog de handen
in snikken om u zelf,
door waan van macht in ware kracht bedrogen?
Drukt stijf dan op elkaar de tanden
en duikt vernederd in 't gewelf
der kerkenkript van 't diepste zelf.
Te fiere ziel, ga nu gebogen,
Zoek kracht om veel en meer te lieven mogen.

Indische Politiek
Door
Mr. P. Brooshooft.

De knol naar den vilder. Vlei-spiegels.
Finantieële salto mortale. Atjeh en de van Heutsz-pers.

In eene vergadering van het *Indisch Genootsçhap* van 14 Februari werd door twee vóórmannen van het welvoldane liberalisme, den oud-minister van finantiën Mr. N.G. Pierson en den oud-minister van finantiën Mr. Th.A. de Meester, zoo gemoedelijk mogelijk aanbevolen, een kolonie, die men eerst stelselmatig heeft uitgezogen, aan haar lot over te laten nu zij door die uitbuiting in schulden is geraakt.

De heer Pierson leidde daar in eene beraadslaging over het ontwerp-Fock tot ‘wijziging en aanvulling van de Indische Comptabiliteitswet en het Indische Regeeringsreglement.’

Dit ontwerp wil, onder slechts oppervlakkige contrôle der Nederlandsche wetgevende macht, de Indische begrootingen in Indië zelf doen vaststellen door den Gouverneur-Generaal, na openbare beraadslaging met den Raad van Indië (voor deze gelegenheid uitgebreid met vier buitengewone leden) en gedachtenwisseling met den Raad van Directeuren.

Dit ìs op zichzelf uitstekend. Het zal leiden tot vereenvoudiging, tot gedeeltelijke onttrekking van Indië aan de stroomingen der Nederlandsche partij-politiek, tot erkenning ook in *Nederlandsch*-Indië der moderne wereldkracht: de openbare meening.

Het zij dus verre van mij hiertegen bezwaren in te brengen, zelfs van ondergeschikten aard. Want al zijn enkele onderdeelen misschien minder goed geregeld, en al zal het medezeggenschap der *niet*-ambtelijke wetgevers voorloopig een half-doode musch zijn, de dronk is te verfrisschend dan dat wij terstond het onderste uit de kan zouden mogen eischen. Gaandeweg zal deze ons geheel moeten worden leeggeschonken, waarbij ook de smakelijke vrucht der wijziging van art. 111 Regeerings-Reglement (verbod van vereeniging en vergadering van staatkundigen aard) ons in het glas zal vallen.

De adder onder dit malsche gras schuilt echter in de artikelen 1 en 18a tot wijziging der Indische Comptabiliteitswet.

Art. 1: 'Ned. Indië is een rechtspersoon met eigen vermogen.'

Art. 18*a* (in te schuiven tusschen 18 en 19 der Comptabiliteitswet): 'Geldleeningen *ten name en ten laste* van Indië kunnen worden aangegaan:

1°. door verpanding of beleening van Gouvernementsproducten op den voet van art. 18 krachtens machtiging van den Gouverneur-Generaal;
2°. door uitgifte van Ned.-Indische schatkist-biljetten of schatkist-promessen, overeenkomstig regelen bij de wet te stellen;
3°. door uitgifte van andere Ned.-Indische schuldbrieven, krachtens ordonnantiën, goedgekeurd bij de wet.'

Ik laat nu daar het meeningsverschil over de vraag, of niet reeds thans, krachtens art. 14 der Comptabiliteitswet, voor Indië als zelfstandig rechtspersoon leeningen kunnen worden gesloten. Tot nu toe werden in ieder geval leeningen voor Indië, wanneer zijn schuld zich al te veel ophoopte, gesloten door en voor rekening van het Moederland, dat dan de kolonie tegenover zich debiteerde (in 1883 voor 45 millioen, in 1898 voor 55 millioen), zoodat nog steeds op Indië een schuld aan Nederland rust van ± 100 millioen (nadat wij eerst 650 millioen, *met* rente een klein milliard, van de kolonie eenvoudig hadden *gegapt*), waarvoor op zijn debet jaarlijks de beruchte 'rentepost' wordt gebracht (voor 1908: f 3.862.000). In de praktijk zijn dus tot heden geene zelfstandige leeningen met het buitenland door Indië gesloten. De uitdrukking 'ten laste

of onder waarborg van Ned.-Indië' in art. 14 der nog geldende Comptabiliteitswet had dus, volgens deze opvatting, meer een administratieve (tegenover Nederland), dan een publiek-rechtelijke beteekenis.

Minister Fock nu heeft, op het voetspoor van den door de Kamers met zijne hulp-plannen in het nauw gebrachten Idenburg, aan allen twijfel hieromtrent een einde willen maken. Zeer uitdrukkelijke verklaart hij in de toelichting tot art. 1 van het ontwerp, dat hij met het verleenen dier 'rechtspersoonlijkheid' en van 'eigen vermogen' bedoelt, 'door ondubbelzinnige wetsbepalingen de mogelijkheid om geldleeningen te sluiten ten name en ten laste van Nederlandsch-Indië *buiten allen twijfel te stellen.*'

Dit nu noem ik, *op dit tijdstip*, een deloyale politiek. Hoe hebben niet mannen van grooten naam, de Indische pers, en ieder wiens rechtsgevoel door Indië's stelselmatige berooving werd gekwetst, in de tijden van het batig slot aangedrongen op het verleenen van finantieële zelfstandigheid aan Indië, om ten minste hetgeen op de jaarlijksche diensten overbleef, na eene 'bijdrage' aan het Moederland voor zijne beweerde uitgaven ten bate der kolonie, voor Indië zelf te behouden. *Nooit* is het mogen gelukken, in den harden Nederlandschen duitendieven-kop de billijkheid van dien maatregel intehameren. Zelfs pogingen van ministers als de Waal en van Bosse, om een deel der overschotten aan de Hollandsche lange vingers te onttrekken, werden verworpen met medewerking der corypheën van de zichzelf noemende 'liberale' partij. Zoolang uit Indië iets viel te halen, moest het staatsrechtelijk met Nederland één blijven, om zijne overschotten (die men bovendien kunstmatig kweekte door zijne behoeften zeer gebrekkig te vervullen) door Nederland te kunnen doen naasten.

Toen de overschotten ten gevolge dezer chronische berooving ophielden en, in verband met den Atjeh-oorlog, deficitten begonnen, had men volgens de consequentie van dit éénheidsstelsel op zijn beurt Indië kosteloos moeten bijspringen. Doch aan dat oor was Nederland doof. Zoowel in 1883 als in 1898 werd aan Indië slechts geld *geleend,* tegen rente en aflossing.

Deze rente is evenwel door den loop van zaken fictief geworden. Zij wordt jaarlijks uitgetrokken op de begrootingen,

en administratief ook wel verrekend, maar tegelijk ontstaat bijna jaarlijks in Indië een nieuw tekort, dat Nederland, om de kolonie aan de onmisbare contanten te helpen, wel weer dient aan te vullen. En zóó weinig is er kans, deze jaar op jaar zich ophoopende nieuwe schuld in werkelijkheid te innen, dat minister Idenburg in 1905 het toenmalige bedrag van ± 40 millioen maar door de tegenstribbelende Kamers deed kwijtschelden, daarmede tevens op een goedkooopje (na terugneming van zijn aanvankelijk beloofd renteloos voorschot ad f 30.000) de kolonie zoogenaamd economisch te hulp komende.

Doch de tekorten gaan steeds voort. Eene berekening van minister Fock in zijne Memorie van toelichtig tot de jongste Indische begrooting, dat tot en met 1907 nog een overschot zou beschikbaar zijn van f 8.854.000 is après coup beslist foutief gebleken. Daarbij toch werd geen rekening gehouden met de verhooging voor oorlogs-uitgaven onder dezen Gouv.-Generaal, die steeds ruim een jaar achteraan komt en over 1906 ruim 4 millioen bedroeg, zoodat ook voor 1907 zeker ongeveer 4 millioen daarmeê zullen zijn gemoeid. Rest dus ± 5 millioen. Doch de begrooting voor 1908 zal, in plaats van het door Fock toen nog becijferde nadeelige saldo van slechts f 857.000, door de latere wijzigingen en de nog te verwachten oorlogsverhooging een deficit geven van ± 9 millioen (becijfering van Deventer in de kamerzitting van 3 November 1907). Tot en met 1908 moet men dus rekenen op een tekort van 4 millioen. Er is niet het minste uitzicht, dat deze stroom zich zal keeren. Integendeel, tal van nieuwe uitgaven, zelfs slechts om reeds begonnen zaken voort te zetten, dringen zich op; in bijna alle gewesten buiten Java wordt oorlog gevoerd, de belastingen op en buiten Java zijn op haren en snaren gezet, de tinprijs is aanmerkelijk gedaald en geeft geen zekerheid van verbetering. Zoo goed als vast zal Nederland dus, bij behoud der tegenwoordige finantieele regeling, jaar op jaar de Indische schatkist moeten bijspringen.

En dit moet nu maar *uit* zijn! Indië heeft geld noodig - soit! Maar het Moederland draait er zich uit. Niet slechts zal het voortaan niet meer voorzien in de kastekorten, maar het zal zelfs niet meer *leenen.* Die rente en aflossing zijn tóch

maar doode cijfers. Na eenige jaren moet deze opgeloopen schuld weer worden kwijtgescholden, of door leening op Neérlands naam gedekt. Indië moet zich voortaan geheel zelf helpen. Het moet op de groote geldmarkt leenen tegen belangrijk hooger rente, dan Nederland kan toestaan wegens zijn krediet en zijn eigen belang bij de kolonie. Daarvoor moet het zijne spoorwegen en andere inkomsten maar verpanden - kortom, het mag naar den duivel loopen, als Nederland maar vrij blijft van verdere hulpverschaffing.

In het *tijdstip* van deze hervorming ligt hare hatelijkheid en karakterloosheid. Dit is niet de handelwijze van een heer van goeden huize, die het trouwe, afgewerkte paard tot zijn dood toe althans te eten geeft, maar van den onbarmhartigen stalhouder, die den misbruikten knol cynisch overgeeft aan den vilder. Nog meer dan geschriften moet men wetten beoordeelen naar hunne data. Wat nog in 1870 plichtmatig zou zijn geweest, is thans gewetenloos à la Shylock.

Bovendien ook oliedom. Want wat verbeeldt men zich dat Nederland zal moeten doen wanneer Indië (N.B. niet eens vrijgesteld van ± 4 millioen rente en aflossing aan het moederland!), beroofd van de opbrengst zijner spoorwegen, allengs ook van andere inkomsten, in- en uitvoerrechten etc., gelijk bankroeteerende Amerikaansche staatjes door den buitenlandschen schuldeischer, die niet met zich laat spelen en zijne regeering voor zich laat optreden, wordt bedreigd met gewelddadige executie, pro forma na een scheidsrechtelijke beslissing zooals het op de Haagsche Conferentie zoo netjes is ingepikt? Zal Nederland dan maar rustig toezien? Dan waagt het thans aan zijne inhalige politiek het bezit van zijn mooie kolonien, met welke zijne beteekenis in de statenrij staat of valt. Of wel het springt, onder groot gejammer, op het uiterste oogenblik bij, betaalt Indië's schuld, en heeft dan, met een schade van millioenen (immers tegen veel hooger rente) met groot schandaal gedaan wat het op *dit* oogenblik voor zijn fatsoen en geweten behoort te doen: Indië krachtig bijspringen om zich van het vroegere finantieële wanbeheer te herstellen.

Tóch werd die afschuwelijke en domme politiek door de oud-ministers Pierson en de Meester met groote zelfbewust-

heid, onder luid applaus en met een warm bedankje van den, meer dan iemand in hetzelfde zog varenden, waarnemendvoorzitter Kielstra verdedigd.

De hoofdzorg dier heeren scheen wel te zijn, hoe Indië het best zijne inkomsten naar de maan kan helpen om in die zelfstandige leeningen op de groote geldmarkt te slagen. Pierson gaf een geleerde uiteenzetting, opgesmukt met kwinkslagen, ten bewijze dat het op den voet eener Pruisische wet van 1895 zijne spoorwegen kan verhypothekeeren, ook het rollend materiaal, wat door sommigen werd betwijfeld maar door Mr. Ramaer uit Soerabaja als man der praktijk bevestigd. Minister de Meester gaf de voorkeur aan wat andere staten ons leeren, namelijk 'privilege' verleenen op zekere inkomsten, die dan worden gestort bij representanten van een syndikaat der schuldeischers. Doch Pierson repliceerde, dat zoo iets 'hem tegen de borst zou stuiten' (van waar opeens die gevoeligheid?) en dat hypothekair verband op de groote wereldmarkt juist zeer gewild is.

Wekt het geen ergernis, dat die geleerde heeren daar gewoontjes staan te doceeren, hoe Indië zijne inkomsten, die het zoo dringend behoeft, het gemakkelijkst voor den buitenlandschen gapper zal verpatsen? Het is verbazend, dat zulke mannen van de dubbeltjes de wanhopige consequentie van dit leenen om gaten te stoppen (want die gaten *zijn* er nu eenmaal en moeten dus gestopt vóór men kan beginnen aan *productieve* leeningen) niet inzien, of liever zij zien haar *wel* in, want meester de Meester antwoordde op eene vermaning van den heer van Deventer, dat men althans behoorde te beginnen niet Indië den 'rentepost' kwijt te schelden: 'dit zou voor Indies krediet immers niets geven, *want over eenige jaren zou het weer voor dezelfde moeilijkheden staan.*' De Meester ziet dus deksels goed - wat trouwens niet anders kan - dat Indië jaar op jaar voor nieuwe tekorten zal staan, m.a.w, nu het als een groot mensch 'met eigen vermogen' zelfstandig moet gaan leenen, steeds zijne schuld bij den meedoogenloozen buitenlandschen geldschieter zal zien verhoogen.

Denkt dan geen dier welvoldane en wijze heeren, Fock, Idenburg, Pierson, de Meester, Kielstra, è tutti quanti, aan

wat het bittere eind moet zijn van zulk een onbarmhartige loslating der uitgeputte kolonie?

Naar den vilder met den knol!

* * *

In December des vorigen jaars hield de controleur J.H. Nieuwenhuijs, hier gedetacheerd bij de Indische Bestuursacademie, een voordracht[1] voor de Vereeniging van Ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, waarin hij een aantal cijfers gaf ter vergelijking van Britsch-Indië met.....Nederlandsch-Indië?

Neen, van Britsch-Indië met.....*Java!*

Omnis comparatio claudicat zeiden de Romeinen, iedere vergelijking gaat mank - maar zoo mank als deze zal men er niet licht een vinden. Tóch meende de *Nieuwe Courant* van 14 Februari er 'conclusies op te mogen bouwen om ons koloniaal-bestuur weder eens in de hoogte te steken.

Britsch-Indië bestaat uit:

I. de onder rechtstreeksch britsch-indisch bestuur gestelde provinciën, groot ongeveer 2,9 millioen vierkante kilometers, met een bevolking van ± 232 millioen;
II. de schatplichtige staten, met eigen bestuur, groot 1.76 millioen v.k., met 62 millioen zielen;
III. een paar protectoraten, met een klein millioen inwoners.

Nederlandsch Indië bestaat uit:

I. het hoofdeiland Java, groot ± 131.440 vierk. kilometers, met ± 30 millioen zielen;
II. de buitenbezittingen, groot ± 1.780.000 vierk. kilometers, met een slechts bij benadering bekend zielental van ± 10 millioen, waarvan misschien 8 millioen onder ons rechtstreeksch bestuur en wellicht 2 millioen onder radja's met meer of minder zelfbestuur.

En nu stelde de *Nieuwe Courant*, op grond der cijfers van den heer Nieuwenhuijs, dat geheele Britsch-Indische oppervlak, schatplichtig of rechtstreeksch bestuurd, met zijn bijna 300 millioen inwoners, tegenover ons enkele hoofdeiland Java!

1) Sedert in brochure-vorm verschenen en toegezonden aan eenige dagbladen.

Geen wonder dat men in het eigenlijke Britsch-Indië een hoog totaal-cijfer aan belastingen krijgt, wanneer men het hoofdelijke bedrag der z.g. ‘rijks-belasting’ in de rechtstreeks bestuurde provinciën vermenigvuldigt met het zielental van I, II en III te zamen. Geen wonder ook, dat wij op Java met onze spoorwegen ‘een goed figuur slaan’, wanneer men tegenover dit ons hoofdeiland, zetel der regeering, stelt het *geheele* 35 maal zoo groote Britsch-Indische oppervlak. Natuurlijk hebbers wij op Java meer gedaan dan de Britsch-Indische regeering in de schatplichtige staten als bijv. Kasjmir, Baroda, Hyderabad, Mysore etc. Maar is dat nu een vergelijking? Zoo de *Nieuwe Courant*, gelijk rationeel zou zijn, het deel onzer buitenbezittingen, dat onder rechtstreeksch bestuur staat, bij Java had gerekend, zou onze spoorweg-aanleg tegenover de Britsch-Indische geen ‘goed’, maar een allertreurigst figuur slaan.

Voor ons landbouw-krediet, onze bebouwde velden enz. enz. wordt het dicht bevolkte Java gesteld tegenover *geheel* Britsch-Indië. De onjuistheid der vergelijking komt terstond aan 't licht, waar Nieuwenhuijs voor Java geen afzonderlijke cijfers kon verkrijgen, zooals voor het postverkeer. Hier moest hij dus rekening houden met *geheel* Nederlandsch- tegenover *geheel* Britsch-Indië, en hij kreeg terstond voor Ned.-Indië het ongunstige verschil van nog niet *een* verzonden stuk per persoon, tegen 1 ½ in Britsch-Indië.

Het Chauvinisme in koloniale politiek van bladen als de N.C., het Amst. Handelsblad etc. is opvallend.

Nauwelijks wordt van het Ned. Indisch bestuur iets kwaads gezegd of onze Jingo-bladen blazen zich op van boosheid en ergernis over zooveel gebrek aan patriottisme. Maar zoodra zij uit een geschrift de gevolgtrekking meenen te kunnen maken, dat wij beter zijn dan onze buurman, toonen zij zich kinderlijk verheugd.

Een minder flatteerende spiegel mag niet worden voorgehouden; doch zoodra iemand aankomt met een vlei-spiegel, waarin de leelijke tronie van Nederland's koloniale politiek liefelijk wordt weerkaatst, klappen de heeren in de handen.

Die pret zou ik hun wel gunnen, maar tegen de onzuivere conclusie, dat cijfers als die van den heer Nieuwenhuys *werkelijk*

voor ons zoo vleiend zouden zijn, moet ik protest aanteekenen. Niet slechts om de aangetoonde mankheid der tegenstelling, maar ook om de fictie der *Nieuwe Courant* als zou nog steeds de gewoonte bestaan om het voortreffelijke Britsch-Indische Bestuur tegen ons uittespelen, en als zou daarvan hier nu een weerlegging zijn gegeven.

Het tegendeel is waar. *Wij* worden tegenwoordig telkens gecajoleerd, maar juist tegen de Britsch-Indische koloniale politiek daveren de stemmen der kritiek en ergernis zóó luid, dat ook de *Nieuwe Courant* ze wel moet hebben vernomen.

'Dit (namelijk het gunstig afsteken van Java bij Britsch-Indië) doet ons te meer genoegen omdat van "sommige zijden" het voorbeeld van Britsch-Indië wel wordt aangehaald om onze eigen minderwaardigheid eens goed in 't licht te stellen.'

Aldus de *Nieuwe Courant* van 14 Februari. Het blad is spoedig tevreden. Want wanneer men een weinig bijhoudt wat in de laatste jaren zooal over Britsch-Indië verluidt, zal men waarlijk evenmin voldoening gevoelen, bij zulk een bestuur gunstig aftesteken, als een goed schaker zich verlustigt wanneer hij een eerstbeginnende een partij heeft aangezet.

Die mythe, dat het schaamrood ons op de kaken zou moeten komen wanneer wij John Bull in het wel-voldane vollemaansgezicht staren, heeft, meen ik, in onze koloniale journalistiek hare intrede gedaan sedert Mr. N.P. van den Berg, toenmaals president der Javasche Bank, zijn voortreffelijken strijd aanbond tegen de gewetenlooze finantieele politiek van Nederland jegens Indië. Als beschamende tegenstelling met het door ons aan Indië in contant geld ontnomen kleine milliard (kapitaal en rente), hield die bekwame publicist ons toen herhaaldelijk voor, dat Engeland reeds sedert 1858 van alle rechtstreeksche voordoelen uit Britsch-Indië had afstand gedaan. Ook ik, toen (ruim 30 jaren geleden) als baar op Java komende, en van het Britsche Indië nog veel minder wetende dan van het Nederlandsche, blij mijn licht te kunnen opsteken bij een man als van den Berg, sloeg in de te dier tijd door mij geredigeerde *Semarangsche Courant* lustig op hetzelfde aambeeld.

Sedert is echter uit tal van geschriften, enquêtes en openbare vergaderingen, niet het minst van Engelschen en Britsch-Indiërs zelve, gebleken dat ook het Engelsche 'moederland',

sedert het in genoemd jaar (na den gruwelijken opstand der Sepoy's) het beheer van de *United East-India Company* overnam, de kolonie wel degelijk draineerde, maar op minder rechtstreeksche wijze dan Nederland. Het betaalde vooreerst uit de Indische schatkist onmatig hooge bezoldigingen en pensioenen aan de engelsche ambtenaren. Minder dan f 12.000 pensioen genoot eenig engelsch gewezen Indisch ambtenaar niet, welken rang hij ook had bekleed. Dan de z.g. 'home charges' uitgaven in Engeland, quasi ten behoeve van Indië, maar feitelijk om engelsche heeren, ten koste der dieparmoedige Inlanders, met vette postjes te begunstigen. Zoo verslond alleen de '*Secretary of State*' voor Indië drie millioen gulden per jaar. Maar vooral de legeruitgaven zijn een hatelijke onteigening van Indische gelden. Deze zijn steeds geheel betaald uit de Indische schatkist, schoon zij grootendeels hebben gediend voor dure grensoorlogen ter wille van het Engelsche imperium, die op zichzelf bovendien millioenen van den inlandschen belastingschuldige hebben geeischt. Ja, in 1900 schaamde de engelsche regeering zich niet 33.000 man van het door Indië betaalde leger naar Zuid-Afrika te zenden. Dit gaf echter den stoot tot een hevig verzet tegen die onbillijke regeling. Reeds hadden de protesten der indische woordvoerders en schrijvers tegen de geheele finantieele politiek geleid tot het benoemen eener koninklijke enquête-commissie, op wier voorstel werd besloten, van af 1 April 1901 een bedrag van ruim 3 millioen *guldens* over te brengen van de Indische naar de Engelsche uitgaven. Dit was echter een bagatel, vergeleken met de militaire draineering. Bij het adres van antwoord op de troonrede van 1901 werd dan ook door eenige leden van de in Engeland bestaande parlementaire commissie voor koloniale zaken bij amendement voorgesteld, 20.000 man van het Britsch-Indische leger (dat immers bleek op een gegeven oogenblik ruim 30.000 man voor engelsche doeleinden te kunnen missen) te brengen voor rekening van Engeland, wat volgens de toelichting voor de Indische schatkist een jaarlijksche besparing zou geven van 2 millioen pond, of f 24.000.000. Tevens werd voorgesteld de ruim 3 millioen guldens (£ 257.000), die blijkens de erkentenis van de regeering zelve steeds ten onrechte op Indische rekening waren ge-

bracht, over al de vorige jaren aan Indië terug te geven, bij wijze van fonds tot bestrijding der gruwelijke Indische hongersnooden. Met 204 tegen 112 stemmen werd echter deze afdoening van engelsche ‘eereschulden’ verworpen.

Blijkt hieruit, dat Engeland zich evenmin als Nederland mag beroemen op een edelmoedige of rechtvaardige politiek tegenover Indië - ook omtrent zijne behandeling der inlandsche bevolking worden in de laatste jaren telkens en telkens tippen opgelicht van het gordijn, dat allerlei leelijks verbergt. Zoo maakte de correspondent der *Manchester Guardian*, Mr. Vaughan Nash, in 1901 in zijn boek *The Great famine and its Causes*, de laaghartige hongersnood-politiek der Britsch-Indische regeering wereldkundig. Na den grooten hongersnood van 1876 legde zij, op voorstel van den onderkoning Lytton, de bevolking een Rijks-inkomsten-belasting op tot het vormen van een fonds, waaruit hongersnooden zouden worden bestreden. In plaats van tegen hongersnooden of economische versterking om die te voorkomen, werd de opbrengst dezer belasting van gemiddeld f 14.000.000 per jaar besteed voor de oorlogen tegen Afghanistan en Bima. Bij het uitbreken der hongersnoden van 1899, 1900 en 1901 was er dus nagenoeg geen cent in die kas, en de bestrijding der rampen had dan ook zóó gebrekkig plaats, dat zelfs de president der hongersnoods-commissie in 1901 de ondersteuningsmaatregelen van 1899 en 1900 op scherpe wijze veroordeelde. Ook de Franschman Paul Boëll vond in die rampen aanleiding om de diepe armoede van den Britsch-Indischen ‘rajat’ te schetsen in zijn boek ‘*l' Inde et le problème Indien.* Millioenen menschen leven daar jaar op jaar - evenals een belangrijk deel der kleine boeren op Java - zonder duurzaam voldoend voedsel, en krijgen daardoor te weinig weerstandsvermogen, zoodat een epidemie terstond vat op hen heeft. Te veel om te sterven, te weinig om te leven, is de materieele toestand der meesten.

Zulke dingen leeren ons in den laatsten tijd tal van ontwikkelde inlandsche en engelsche schrijvers, en zoowel de indische als nederlandsche dagbladen brengen ze ter kennis hunner lezers. Geen jaar gaat er voorbij, waarin niet op engelsche meetings ontwikkelde Hindoes of rechtlievende parlementsleden tegen het Indische onrecht protesteeren. Vooral de Indiër

Gopal Kriskna Gokhale, lid van den Indischen wetgevenden raad en gematigd volksleider in zijn vaderland, trok in 1905 de aandacht onzer dagbladen door de schrille kleuren, die hij in Londensche meetings op het engelsche wanbestuur en den jammerlijken toestand des volks liet vallen. Dezer dagen was het weer, naar aanleiding der opstootjes te Calcutta, de derwaarts vertrokken engelsche socialist Keir Hardie, maar de bladen van alle richtingen deden terstond hun best om zijne, volgens Reuter te Calcutta gehouden, redevoeringen voortestellen als oproer-prediking en, evenals ten onzent tegen Wekker, in Engeland tegen hem een kunstmatige agitatie in 't leven te roepen. De Jingo is overal dezelfde: nergens wil hij waarheden hooren, die voor zijne waan-voorstelling van nationale eer onaangenaam klinken. Dat de regeeringen zelve beginnen met die nationale eer door hunne handelingen te bevlekken, dringt maar half tot hun bewustzijn door.

Hoe het zij - uit al het vorenstaande is het duidelijk, dat Britsch-Indië aan onze Hollandsche lezers tegenwoordig niet licht meer zal worden voorgesteld als een ideaal-staat van koloniale politiek. De *Nieuwe Courant* van 14 Februari had dan ook wel eens nader mogen aanwijzen, wie zij bedoelde, toen zij schreef dat ‘van sommige zijden’ Britsch-Indië nog wordt aangehaald om onze minderwaardigheid (niet in bijzaken maar in de groote politiek) in 't licht te stellen. Ik voor mij kan er slechts een tirade in zien, om het ‘genoegen’ van het blad te verklaren over het beweerde resultaat ten onzen gunste der cijfers van den heer Nieuwenhuijs. Al had echter de N. Courant het grootste gelijk ter wereld met hare conclusie uit die cijfer-groepeeringen, dan mogen de bovenstaande herinneringen bewijzen, dat onze regeering met een nummertje hooger dan de Britsch-Indische niet veel eer kan inleggen, maar doet denken aan den schoolknaap, die pochte dat hij no. 1 was zijner klasse, doch slechts een jongen met een waterhoofd als mededinger had.

* * *

Wát ook den heer Idenburg, bij zijn aanstaand optreden als minister van koloniën, prettig zal stemmen - zeker niet de toestand der Indische geldmiddelen.

De sombere voorspelling van den heer van Deventer in de kamerzitting van 5 November 1907, tegenover het niet wel begrijpelijke optimisme van minister Fock, wordt al zeer spoedig verwezenlijkt.

De minister had toen, met het oog op de prijsdaling van het tin, zijne oorspronkelijke raming van f 85 per 50 kilogram verlaagd tot f 75. In verband hiermee zei de heer van Deventer:

'Er moet in de Indische finantiën ruimte worden gekregen. De minister van koloniën heeft zich, geloof ik, in de laatste jaren dikwijls gevleid met de illusie, dat die ruimte wel vanzelf zou komen. Het waren vooral de hooge tinprijzen, die verblindend hebben gewerkt. De bedenkingen die ik had tegen een begrooting waarbij wordt uitgegaan van hooge tinprijzen heb ik verleden jaar den minister niet onthouden. De minister is thans, in verband met het minder gunstig verloop van de tinmarkt, tot het inzicht gekomen, dat de raming, die aanvankelijk op f 85 de 50 K.G. was gesteld, moet worden teruggebracht op f 75 de 50 K.G. Ik vraag mij af of dat bedrag nog niet als te hoog moet worden beschouwd. Maar laat mij blijven bij den prijs, door den minister aangenomen als f 75. Wij zien dat dan op deze begrooting een tekort is van f 5.600.000. Nemen wij echter in aanmerking, dat daarbij nog zal komen een goede drie millioen voor 'expeditiekosten', dan kunnen wij veilig aannemen, dat deze begrooting een te verwachten tekort heeft van een kleine 9 millioen.

Het Banka-tin van de jongste veiling der Handelmaatschappij, die zooals men weet de gouvernemets-producten hier voor de regeering negocieert, heeft (29 Januari) opgebracht 73.26 per 50 kilogram. De minister raamde de te verkoopen hoeveelheid op 220.000 pikols, of, daar de pikol tin wordt gerekend op 61 kilogram: 13.420.000 kilogram. Een opbrengst van f 1.74 minder dan de geraamde f 75 per 50 kilogram geeft dus reeds een tegenval van ruim f 468.000.

Ernstiger echter dan de prijsdaling, die zich kan herstellen, (de Handelmaatschappij houdt *zes* veilingen per jaar, één om de twee maanden) is de mededeeling, onlangs door de H.M. namens den interim-minister van koloniën Heemskerk aan den handel gedaan, dat de in dit jaar te verkoopen hoeveelheid

ruim 26.000 pikols minder zal bedragen dan waarop bij de begrooting is gerekend.

Deze misrekening bewijst, hoe in Indië de ramingen zijn opgeschroefd om maar met een mooie begrooting voor den dag te komen. Bekend zijn de pogingen, door den Gouv. Gen. van Heutsz in het werk gesteld om ook voor Banka met zijn 'ijzeren vuist' de economische dingen te dwingen. De zending van Van der Stadt naar China, van den ingenieur Boers bij de mijnondernemingen in Europa, van Stichter en van der Stadt naar de Straits, de herhaalde zending van Bataviasche autoriteiten en specialiteiten naar Banka zelf, zouden het zaakje wel opknappen. Het was trouwens te begrijpen, dat aan dezen grondzuil der tegenwoordige Indische finantiën[1)], die de wankelende pilaartjes der expeditie-politiek moest steunen, de uiterste zorg werd besteed. De uitkomsten dier pogingen schijnen echter medio 1907, bij het in elkaar zetten der begrooting voor 1908, al vast te zijn gedisconteerd. De nieuwe graaf- en baggermachines, de betere wervingen en regelingen zouden het wel doen. Tegenover de in 1907 verkochte 190.000 pikols werd dus op de begrooting voor 1908 uitgetrokken een verkoop van 220.000 pikols.

Evenals voor 'Oorlog', komt echter ook hier het hinkende paard achteraan. Doch in omgekeerden zin. Vallen voor 'oorlog' de *uitgaven* telkens eenige millioenen tegen, hier zijn het de *middelen.* Een mindere verkoop van 26000 pikols tin beteekent voor de indische schatkist een mindere ontvangst van ruim 23 ton. Tegen 61 kilogram per pikol toch krijgt men voor 26000 pikols 1.586.000 kilogrammen. De minister raamde den prijs op f 75 per 50 kilogram. Den 1.586.000 door 50 deelende en met f 75 vermenigvuldigende, krijgt men een verlies van f 2.379.000.

De loop der cijfers van de Indische Begrooting voor 1908 geeft een satiriek beeld van de opschroeverij, door de officieuse pers gegeven aan de finantieele wonderverrichtingen der tegen-

1) Dat zulk een qualificatie niet overdreven is, zal men erkennen bij de herinnering, dat de hooge tinprijzen, in 1907 behaald, op de 190.000 verkochte pikols voor dat jaar een voordeelig verschil boven de raming ad. f 85 per 50 kilogram gaven van **Zes millioen.** (Mem. v. toelichting Begr. 1908 bl. 13.)

woordige Indische regeering, tegenover hetgeen in werkelijkheid daarvan terecht komt.

Toen in de eerste helft van 1907 de Gouv.-Generaal met den Raad van Indië en de Directeuren bezig was de begrooting voor 1908 in elkaar te zetten, werd door die pers uit Indië naar Nederland het verblijdend bericht gezonden, dat er een overschot zou zijn van 2 millioen. Niettegenstaande de vele oorlogen op de Buitenbezittingen, de tijd der batige saldo's door dezen landvoogd dus aan Nederland teruggegeven!

Spoedig kwamen vage Bataviasche pers-geruchten, dat het saldo wel iets lager kon uitvallen - doch altijd nog een + op de inkomsten boven de uitgaven.

Toen de minister hier met de begrooting voor de heeren kwam, toonde zij een uitgavencijfer van f 177.418.000 en aan inkomsten f 176.560.000, dus een *nadeelig* saldo van f 858.000.

Bij tal van wijzigings-nota's, die onder de tegenwoordige geniale administratie steeds in omvang toenemen, ondergingen deze cijfers de volgende veranderingen:

Uitgaven in Nederland kwamen van f 29.604.000 op f 29.775.000.

Uitgaven in Indië van f 147.774.000 op f 151.037.000.

Middelen in Nederland van f 28.397.000 op f 25.426.000.

Middelen in Indië van f 148.155.000 op f 149.716.000.

Het tekort van f 858.000 was dus, nog vóór de begrooting in openbare behandeling kwam, aangegroeid tot f 5.670.000

De heer van Deventer raamde daarboven, naar wij zagen, in de kamerzitting van 5 November voor de traditioneel geworden aanvulllng wegens ‘expeditie-kosten’ nog een goede drie millioen. In aanmerking nemende dat de verhooging uit dien hoofde der begrooting voor 1906 (die voor 1907 zal ons eerst in den loop van dit jaar komen verblijden) ruim 4 millioen heeft bedragen, was dit niet te pessimistisch. Het nadeeliga saldo voor 1908 stijgt dus tot 9 millioen.

De raming van f 75 per 50 kilogram tin is, naar wij zagen, althans voor de eerste veiling in 1908 nog f 1.74 te hoog gebleken, wat een nadeelig verschil zou geven van bijna 5 ton. Wij willen echter aannemen, dat de prijs zich zal herstellen, wat sommigen verwachten door de reeds mindere productie in de Straits etc., anderen weer tegenspreken op grond der

bedrijfs-crisis in Amerika, die daar de vraag naar tin in 1908 zal drukken. Ik neem dus aan, dat de raming des ministers van f 75 in 1908 gemiddeld zal worden behaald.

Doch nu komt het telegram der Indische regeering van de minder te verkoopen hoeveelheid, en daarmeê, naar wij zagen, een nieuwe tegenval van f 2.379.000, of - wijl door den minderen verkoop ook eenige uitgaven aan transport etc. wegvallen - ± f 2.300.000.

De vermoedelijke slotsom der Indische begrooting voor 1908 is dus een nadeelig saldo van ongeveer f 11.300.000.

Van + twee millioen chauvinisme tot - elf millioen werkelijkheid, is wel een merkwaardige salto mortale.

* * *

Ook wat zijn landvoogd van 1904 voor Atjeh heeft gedaan, zal minister Idenburg niet meevallen.

Reeds herinnerde ik op blz. 359 der '*Beweging*' van Dec. 1907, hoe door den handigen minister Fock de door hem voorziene heftige kritiek der Tweede Kamer op het Atjeh-beleid in de zitting van 5 November werd afgesneden door de mededeeling, dat telegrafisch tusschen hem en den gouverneur-generaal was overeengekomen, den toestand in Atjeh door den landvoogd persoonlijk te doen onderzoeken.

De Kamer heeft deze voorloopige oplossing wellicht geslikt omdat zij uit de *Avondpost*-artikelen van Wekker den indruk had gekregen, dat de tegenwoordige 'janboel op Atjeh' was te wijten aan gebrekkige toepasing van het van Heutsz-stelsel door den tegenwoordigen gouverneur van Daalen. In dat geval lag een enquête door den heer van Heutsz-zelf in de orde der dingen. Doch het was volkomen onjuist. Laat niemand toch uit de artikelen van Wekker, of wien ook, de gevolgtrekking maken, dat de voortduring en aanwakkering van het verzet te Atjeh zijn toeteschrijven, hetzij aan van Daalen, hetzij aan den interim-gouverneur van der Wijck, hetzij aan uitspattingen van officieren of soldaten. Deze laatste zijn zeker verfoeielijk, maar zij komen helaas voor in bijna alle koloniale krijgsverrichtingen. Zij zijn niet de *oorzaak* der slechte toestanden, maar een gevolg daarvan. De eenige en

afdoende oorzaak is het foutieve van Heutsz-stelsel zelf. Dit stelsel, door van Heutsz reeds uiteengezet in een tijdschriftartikel van 1892 en uitgevoerd na zijn optreden als Atjeh-gouverneur in 1898, berustte op het door hem voorop gestelde beginsel: knijp den Atjeher in zijne beurs. Het was fiskaal in den hatelijksten vorm. Het maakte zich meester van de aan alle hoofden der kuststaatjes verschuldige in- en uitvoer (hassil-) gelden, trok daarvan een vergroot deel aan het Ned. gouvernement, als plaatsvervanger van den vroegeren sultan, bestemde een ander deel voor een z.g. 'wegenfonds' (waaruit, behalve enkele kosten voor wegen, allerlei andere dingen tot nut en vermaak der Hollandsche overheerschers werden betaald), en keerde de rest uit aan de recht hebbenden.....na aftrek van allerlei boeten en inhoudingen wegens het minste foutje dat een der hoofden of zijn ondergeschikten mocht hebben begaan, een ongelukkig schot uit een kampong, het niet verstrekken van voldoende heerendienstplichtigen (tot het uiterste van hun eigen veld-arbeid geroepen), het niet verschijnen op een bepaalden dag en uur, het niet terstond beschikbaar hebben van een opgelegde waarborgsom, en wat niet al. Dit stelsel, en het daarmeê gepaard gaande gebrek aan bescherming van z.g. goedgezinden tegen 'kwaadwilligen' (verergerd door het terugroepen van het 12de bataljon en der laatste oorlogsschepen in de Atjesche wateren in 1905, als een der eerste bestuursdaden van G.G. van Heutsz, om zich aantestellen als ware Atjeh door hem reeds nagenoeg gepacificeerd), voorts de uiterste opdrijving en hatelijkheid van boeten, heerendiensten, het gevangen nemen van vrouwen en kinderen der verzets-hoofden om hen tot toenadering te krijgen (!) - dit echte en autenthieke v a n H e u t s z -s t e l s e l heeft de gemoederen zoo voortdurend en steeds meer verbitterd, dat in de eerste jaren (de oorlog duurt thans 35) van onderwerping of pacificatie wel geen sprake zal zijn.

Dit moet ten helderste worden in het licht gesteld, omdat het onverantwoordelijke der verheffing van van Heutsz tot G.G. (onder den hoogen druk eener aan het Hof zeer geziene familie) er zonneklaar uit blijkt. De eenige gegronde aanspraak toch, die hij op die hoogste Nederlandsche waardigheid na het koningschap zou hebben kunnen doen gelden, zouden zijne op Atjeh als gouverneur van 1898-1904 getoonde

groot karakter, bestuurs-bekwaamheid en takt hebben kunnen zijn. Nu ten duidelijkste blijkt, dat zijn optreden aldaar het tegendeel van dit alles is geweest, heeft Idenburg, toegevende aan hooge invloeden, op den Buitenzorgschen troon geplaatst een man, die daarop *zelfs geen zweem van aanspraak had.* Dapper en talentvol eenige gevechten te hebben geleid, kan toch waarlijk geen recht geven op het zoo ontzachelijk veel politieke bekwaamheid, edel karakter, eerlijkheid tegenover den kleinen man en hooge beschaving eischende bestuur over Ned.-Indië!

En niet slechts uit de feiten, maar ook uit gewone gezonde redeneering blijkt, dat de reputatie van van Heutsz' Atjeh-stelsel eene geüsurpeerde is geweest. Toen hij zijn hatelijk motto 'knijp ze in de beurs' bedacht, bewees hij de geschiedenis van zijn eigen vaderland niet te kennen. Had hij daarover b.v. Motley gelezen, dan zou hij hebben geweten dat niets, zelfs niet de gruwelen eener bloedige godsdienstvervolging, een volk zoozeer verbittert als een voortdurend en geniepig inpalmen zijner bezittingen en vruchten zijns dagelijkschen arbeids. 'People - zoo schreef Motley, naar aanleiding van Alva's 100ste en 10de penning, die hem drie jaren later zijn "Bril" zouden kosten - "people may differ about religious dogmas. Human nature is often malleable or fusible, were religious interests are concerned, but in affairs material and finantial opposition to tyranny is apt to be unanimous." En iets verder, deel II blz. 244 van zijn bekende "*Rise*", zou men kunnen meenen dat de scherpzinnige Amerikaan van Heutsz in stede van Alva in het oog had, toen hij schreef: "he was determined to exhibit, by still more fierce and ludicrous experiments, how easily a great soldier may become a very paltry financier."

De feiten in Atjeh hebben Motley's menschkundige opmerkingen ten volle bevestigd. De Semarangsche *Locomotief* van 5 en 6 Februari bevatte een paar merkwaardige artikelen over de enquête-van Heutsz, door den hoofdredacteur Vierhout als volkomen naar waarheid gewaarborgd. En die redacteur, gewezen Amsterdamsch correspondent der *Nieuwe Rott. Courant*, algemeen erkend als hoogst bezadigd en eerlijk, gaf in het nummer van 8 Februari zelf een oordeel over van Heutsz'

optreden en karakter, dat wellicht de strengste veroordeeling is, tot heden over dezen landvoogd uitgesproken. Hij schreef o.a.:

"Wij schromen niet 's landvoogds optreden in de Onderhoorigheden (van Atjeh) *ordinair,* een gouverneur-generaal *onwaardig* te noemen, buitendien *unfair* tegenover gouverneur Van Daalen."

"Deze voorvallen" (een *zonder eenig onderzoek* uitdeelen van bankbriefjes en bons op de schatkist aan Atjesche klagers) geven niet het beeld van *recht doen,* waar *onrecht* is gebleken, maar van *aanstellerij.*'

'Nog meer naar vertoon en aanstellerij riekt de grootmoedige verklaring in Sigli, dat Z.E. er wel voor zou zorgen dat de haven niet zou worden gesloten.'

[Deze door den *Locomotief*-correspondent vermelde bijzonderheid, geseind aan de *Nieuwe Rott. Courant*, werd door het *Handelsblad* van 7 Februari, en op zijn voorbeeld ook door de *Nieuwe Courant*, aangevoerd als een blijk der onbetrouwbaarheid van die correspondentie, wijl de intrekking van v. Heutsz' onbekookt sluitingsplan reeds door den minister in zijn Mem. v. Antwoord b/d Indische Begrooting was toegezegd en dus nu niet meer door den G.-G. aan de hoofden te Sigli behoefde te worden beloofd. Geen der beide bladen schijnt te hebben ingezien, dat door deze opmerking de groteske Haroen al Raschid-allures van van Heutsz slechts nog dwazer uitkomen, daar wel geen der Sigli-hoofden van een ministerieele memorie van antwoord ooit zal hebben gehoord, laat staan kennis genomen, zoodat de Gouv.-Generaal het blijkbaar heeft doen voorkomen als deed hij nu, du haut de sa grandeur, een toezegging, die de minister hem reeds eenige maanden geleden, naar aanleiding van de kritiek des oud-ministers Cremer, had afgedwongen].

De heer Vierhout stelde verder in het licht, dat enkele door den Gouv.-Generaal thans voorgeschreven wijzigingen in de Atjeh-politiek *niet* gelden verbetering eener verkeerde toepassing door van Daalen, maar verbetering van fouten in het stelsel zelf van van Heutsz, die - zegt Vierhout - 'bij zijn vertrek (in 1904) Atjeh achter liet in een *schijn*-toestand, met vertoon van quasi bereikte welvaart. Kota Radja was tot een *tooneel* gemaakt, tot een podium voor een effectvolle vertooning van

welvaart in het gepacificeerde Atjeh.' Vierhout had hierbij als model kunnen aanhalen de bordpapieren steden en dorpen, die Potemkin in 1787 aan keizerin Katharina II toonde, bij hare reis door Taurie. Zóó pronkte van Heutsz in 1904 met Atjeh voor koningin Wilhelmina, en Kielstra noemde hem daarop in den Haagschen Dierentuin: Jan Pieterszoon Koen.

Vierhout eindigt zijn merkwaardig en karaktervol opstel aldus:

'Gouverneur-Generaal van Heutsz heeft door zijne Atjeh-enquête zijne eigene feilen den volke vertoond. Voor zooverre dit de fouten van zijn Atjeh-stelsel betreft is daarin voor hem niets vernederends, eerder iets eerbiedwaardigs. Maar wij schreven vroeger, dat het staatkundig gebruik medebrengt dat een staatsman, die tot het inzicht komt op den verkeerden weg te zijn geweest, aftreedt. De Atjeh-enquête heeft intusschen ook andere fouten aan den dag gebracht: karaktertrekken die wijzen op, overigens zeer menschelijke, bij gewone stervelingen veelvuldig voorkomende en in hen doorgaans vergeeflijke eigenschappen, maar eigenschappen, onvereenigbaar met de hooge positie van een Landvoogd over een gewest, dat door een eerlijk en wijs bestuur dat de waarheid boven den schijn stelt, een bestuur dat respect afdwingt aan de overheerschte bevolking wegens de waardige handelingen der hooggeplaatsten, uit zijn intellectueel en economisch verval van eeuwen moet worden opgeheven.'

Zóó oordeelt thans de heer M. Vierhout niet slechts over het Atjeh-beleid maar ook over het *karakter* van van Heutsz, Vierhout, die wegens zijne bezadigdheid en degelijkheid door onze groote Indische blinddoek-pers (typen: *Algemeen Handelsblad* en *Nieuwe Courant*) met volle sympathie als mijn opvolger aan de *Locomotief* werd begroet. Dat thans echter nóch *Handelsblad* nóch *Nieuwe* met een enkel woord van zijn mooi artikel van 8 Februari hebben melding gemaakt, behoeft niet gezegd. Nog typischer was hunne houding tegenover de correspondentie van I', voor de waarheid waarvan Vierhout in zijn blad van 6 Februari verklaarde intestaan, en die hem aanleiding gaf tot zijn eigene beschouwing. *Handelsblad* en *Nieuwe Courant* ontvingen 9 Maart de *Locomotief*-nummers tot 11 Februari met dezelfde mail, die hun ook een telefoon-

extract uit de artikelen van 5 en 6 Februari aan de Bataviasche bladen bracht. In plaats van nu de volledig in hun bezit zijnde artikelen zelf (die zij, naar wij zagen, reeds vroeger op een telegram hadden gecritiseerd) in beschouwing te nemen, plaatsten zij slechts de gebrekkige telefonische uittreksels, *Het Handelsblad* des avonds 9 Maart een telefoontje aan de *Javabode*, met uitkleeding door dat regeeringsblad, de *Nieuwe Courant* 's ochtends van 10 Maart een telefoontje aan het *Bat. Nieuwsblad.* En uit de later ontvangen mails gaan zij voort met die uit de *Javabode* overgenomen bestrijding, zonder van de artikelen zelf ook maar een uittreksel te hebben gegeven (zie *beide* couranten, ochtendblad van 18 Maart).

Kleingeestiger en partijdiger kan het al niet. Zóó wordt in Amsterdam en den Haag Nederland over Indië vóórgelicht.

's Gravenhage, 12 Maart 1908.

Sociale Hygiëne

Kindersterfte in Nederland, door Prof. Dr. R.H. Saltet en Mr. P.H. Falkenburg. - Johannes Müller, Amsterdam, Onderzoekingen over de volksvoeding in de gemeente Utrecht, door Dr. J.J.R. Moquette. - P. den Boer, Utrecht, Vrouwenarbeid in de fabrieken en werkplaatsen, door L. Heyermans, contra De ekonomische positie der vrouw, door F.M. Wibaut. - De Nieuwe Tijd. 13e jaarg. no. 1, 2, 3.

De arbeidersklasse, die zich poogt te verheffen kan en moet gezonder worden. Uitdrogen zouden de ‘bronnen van volkswelvaart’, indien niet de ‘werkende stand’ bevrijd werd uit den greep van armoe en lichamelijke slapte, die belet dat de handen zoo vlug en goed arbeiden als onze tijd steeds dringender eischt, en die de vlam van levensvreugde al te vaak als een lichtlooze alcoholvlam doet branden. Maar die bevrijding is in gang; er komt ontwikkeling en verheffing. De geestdrift, door de sociale beweging gewekt, werpt in de toekomst een nieuw licht, waardoor vooruitzichten zich openen. Daardoor durft ook de sociale hygiëne streven naar een lichamelijk ideaal voor de arbeiders. Sterke ekonomische machten houden dat streven tegen, machten die hun kracht nog te meer doen gevoelen voor het kind. Terwijl de arbeidersbeweging den strijd aanbindt, waardoor lichaam en geest zich ontwikkelen tot beter arbeidsvermogen en wezenlijk levensgenot, blijft voor het kind nog steeds een achterstand. En toch, wat dit geslacht niet kan bereiken, moet voor een volgend mogelijk zijn. In het kind van nu is de maatschappelijke kracht der toekomst. Daarom is de zorg voor het kind van zoo'n

groot, vèrstrekkend belang. De sociale hygiëne, die ook voor de arbeiders het lichamelijk ideaal nastreeft moet dan ook bij voorkeur aanwijzen wat het kind in zijn opvoeding te kort komt. Die taak is ook in ons land aanvaard, en niet uitsluitend als filantropie maar als een weloverwogen bevorderen van een groot maatschappelijk belang. De kwalen der geborenen in hutten en sloppen zijn soms onduldbaar voor menschelijk medegevoel, ze zijn ook ontoelaatbaar voor een scherp inzicht in de voorwaarden tot een noodzakelijke volksontwikkeling. Ontoelaatbaar vooral omdat verbetering mogelijk is. Daarom is de taak der sociale hygiëne voor het kind er een van onderzoek, en wel vanonderzoek naar den omvang van het kwaad, en naar de middelen ter genezing.

* * *

Een der beste hulpmiddelen tot onderzoek van maatschappelijke toestanden is de statistiek. Zij stelt niet alleen in staat tot het inductief bestudeeren van de ontwikkeling der samenleving, maar is tegelijk als de boekhouding onzer gemeenschap. Balans of Winst-en-verliesrekening kunnen opgemaakt worden niet alleen van kapitaalbezit aan stoffelijke goederen maar ook aan levende menschen. Helaas ontbreekt er nogal eens wat aan die gemeenschaps boekhouding, maar wat zij reeds is, bewijst ook wat zij kan worden. De leemten moeten echter aansporen tot voorzichtigheid. Voorbarige conclusies worden nog te vaak opgemaakt. Omzichtig en geoefend onderzoek stelt echter instaat uit het cijferbeeld onzer maatschappij, nieuw inzicht te winnen. Want zooals de hieroglyphen het oude leven ontsluierden, kunnen de eenvoudige getallen ontdekken wat ons in onze naaste omgeving even onbekend bleef als de geschiedenis der Egyptische koningen.

Prof. Saltet en Mr. Falkenburg hebben dat getoond voor de kindersterfte in Nederland. Het cijfer dat daarvoor een maat aangaf, n.l. het aantal der kinderen op elke 1000 geborenen, die voor hun eerste jaar stierven, nam in ons land af, en was in vergelijking met andere landen niet hoog. Oppervlakkig gezien dus niet verontrustend. Nadere beschouwing der cijfers leerde echter dat de kindersterfte veel minder

afnam dan de sterfte der volwassenen, en door een uitvoerige bewerking van vele gegevens hebben de schrijvers bewezen, dat de sterfte in den zomer sedert het jaar 1896 is toegenomen.

Reeds een overzicht van de doodsoorzaken der kinderen wees op een zoo ongunstig verschijnsel. Daaruit toch zou blijken ‘dat de overgeërfde ziekelijke gesteldheid der zuigelingen sterk is verminderd, terwijl daarentegen de oorzaken, op wier kracht de wil der menschen van grooten invloed kan zijn, steeds sterker optreden. Er zouden dus krachtiger kinderen worden geboren, die evenwel meer dan vroeger gevaar loopen te gronde te gaan door onvoldoende zorg.’ De matig gestelde conclusie der onderzoekers was dan ook deze: ‘De toestand is over het algemeen niet rooskleurig. Het aantal kinderen, dat jaarlijks in het eerste levensjaar in Nederland sterft, is groot en bedraagt ongeveer 22000. De levenskansen der ouderen zijn toegenomen, de stervensleeftijd is met eenige jaren vermeerderd, de algemeene maatschappelijke toestand verbeterd. De zomersterfte der zuigelingen heeft de gevolgen van dien gunstigen loop der dingen niet ondervonden. Is hier niet alle aanleiding, dat door de daartoe aangewezen openbare lichamen ten spoedigste een ernstig onderzoek naar dit onrustbarend verschijnsel wordt ingesteld?’

De schrijvers geven niet onmiddellijk aan waar de genezing te vinden is. Doch in een uitvoerige bespreking van het onderwerp dat aan hun eigen statistisch werk voorafgaat, is duidelijk te zien, waarvan zij het verwachten.

Twee oude theorien over de kindersterfte, de een betoogende hoe hooge sterfte onverbrekelijk samenhangt met een groot aantal geboorten en dus uitdrukking is van een onveranderlijke natuurwet, en de andere die op grond der natuurlijke selectie in de hooge kindersterfte een wijze schikking ziet om een sterk geslacht te behouden, wijzen zij scherp af. Vooral Duitsche statistische studie heeft de onhoudbaarheid bewezen. De kindersterfte kan zóo groot zijn, dat er een gevaar in schuilt, en dat ernstige maatschappelijke kwalen eruit blijken. Vandaar dan ook een strijd tegen de oorzaken van groote kindersterfte. En als een der voornaamste oorzaken zien de schrijvers de kunstmatige voeding. Duidelijk wordt dit met cijfers aangetoond uit ijverige en nauwgezette onderzoekingen

door Duitsche geleerden verricht. Te veel echter wordt door de schrijvers op den achtergrond gedrongen de invloed, die de welstand der ouders op de kindersterfte uitoefent. Niet dat zij te kort schieten in het vermelden van sprekende cijfers, die aantoonen hoe het vooral de kinderen der arbeiders zijn, die het eerste levensjaar niet kunnen bereiken. Zij zien echter in de arme gezinnen juist de slechte kunstmatige voeding als oorzaak. Daaruit zou de conclusie te trekken zijn, dat die kindersterfte bij de arbeiders niet grooter dan bij de gegoeden is, indien slechts de moeders hunne kinderen zelve zoogden.

De schrijvers gaan echter niet verder in op de vraag waarom de arme moeders dat niet doen, terwijl bovendien hun bovenstaande conclusie gebouwd is op cijfers met te geringe bewijskracht. Hier is een onderwerp van onderzoek, dat niet vergeten mag worden, indien het werk van Prof. Saltet en Dr. Falkenburg, op menige plaats zal aangespoord hebben om ‘de noodkreet der kinderen’ te hooren en te volgen.

* * *

Dat inderdaad de vraag naar den welstand der ouders, dat is ook naar de voeding van het arbeidersgezin voor den socialen hygiënist voorop moet staan op de vragenlijst van zijn werkschema, bewijst het degelijk onderzoek van Dr. Moquette in de gemeente Utrecht. Dit is geen statistisch werk, maar de onmiddellijke waarneming. Geen wonder dat in het boek van dezen schrijver meer dan in de besproken cijferstudie de ‘welstand’ of beter uitgedrukt de ‘noodstand’ der arbeiders onmeedogend duidelijk wordt. Ook hij heeft daarbij het oog gericht op het kind, nu niet de zuigeling, maar het schoolgaande arbeiderskind. En zijn uitkomst is al evenmin ‘rooskleurig’. Aan de vijf soorten scholen, die, naar hij zegt in Utrecht, vrij scherp in vijf standen van inkomen de kinderen splitsen, heeft Dr. Moquette een groot aantal jongens van 7 tot 13 jaar waargenomen. Lengte, lichaamsgewicht, borstomvang en lichamelijken welstand werd voor elk opgeschreven. De gemiddelde cijfers gaven daarop een sprekend resultaat, dat n.l. zoowel de lengte, het lichaamsgewicht, als borstomvang en lichamelijke welstand, voor alle leeftijden aanzienlijk gun-

stiger waren in de gegoede scholen dan in de scholen voor armere kinderen. Die resultaten zijn zelfs sprekender dan gelijksoortige cijfers in andere landen opgenomen. Waaraan zijn die groote verschillen, die blijkbare minderwaardigheid der arme jongens te wijten? Dat voor hen de school een slechte invloed zou hebben? Dit is niet aannemelijk. Dr. Moquette's conclusie is duidelijk: ‘De oorzaak zit dieper, zit in het huisgezin. Slechte woningtoestanden, d.w.z. enge behuizing, slechte ventilatie etc. zijn natuurlijk van niet te onderschatten gewicht. Al te vaak komen hierbij nog lichamelijke onreinheid, onvoldoende kleeding en totale onbekendheid met de eerste beginselen der gezondheidsleer bij de ouders. Hadden deze slechts wat meer begrip van - en wat meer gevoel voor hygiëne, dan konden eventueele gebreken voor een deel, tot een minimum gereduceerd worden. Aan één groot gebrek kan echter de hygiëne weinig tegemoet komen, dat is aan slechte voeding..Waar niets is, verliest de keizer zijn recht. Doorgestane infectieziekten, die zooveel meer in armere kringen voorkomen, mogen het kinderlichaam ondermijnen, wij hebben anderzijds een machtig wapen ter neutraliseering dezer schadelijke invloeden in de voeding. Ze is tegelijkertijd prophylactisch en curatief. De groote sterfte bij kinderen der lagere klassen, hunne grootere morbiditeit en hunne slechtere lichamelijke ontwikkeling kunnen alle geweten worden aan materieele gebreken en hunne gevolgen, en het grootste dezer gebreken is wel de onvoldoende voeding.’

Dit op zichzelf reeds zoo belangrijke onderzoek dat hier in aansluiting met de statistische studie in eerste plaats wordt genoemd, was voor Dr. Moquette slechts de proef op de som, het slot van zijn werk. Hij noemt maar niet zonder meer de onvoldoende voeding als de groote oorzaak voor de minderwaardigheid der arme schooljongens. Het eigenlijk doel van zijn onderzoek was juist de volksvoeding. Aan een negental met veel zorg uitgekozen typen van Utrechtsche arbeiders, een opperman, een sigarenmaker, een laboratoriumbediende, een voorslager, een smid, een schoenmaker, een goudsmid, een loopknecht en een fabrieksarbeider, werd uitvoerig experimenteel de voeding bestudeerd, gedurende winter en zomer.

Uit de conclusie's van dit onderzoek is wel de voornaamste

deze: dat in 13 van de 16 gevallen de voeding niet voldoet aan de eischen door physiologen en hygiënisten gesteld, en dat in 8 gevallen sprake moest zijn van ‘onvoldoende voeding.’

‘Vooral echter’ - zoo zegt de schrijver ‘de buitengewoon slechte samenstelling van het voedsel bij verscheidene arbeiders, maakt den totaalindruk zeer ongunstig. Wanneer zelfs met behulp van niet geringe hoeveelheden alcohol geen voeding verkregen wordt, die 2300 calorien in warmte waarde te boven gaat, wordt voor arbeiders de voeding meer dan bedenkelijk.’ Inderdaad is dit niet te sterk uitgedrukt. Hoe kan van arbeiders zwaren, ingespannen arbeid geëischt worden, indien ze niet behoorlijk voedsel nuttigen? Geen werkgever, die niet weet dat de arbeid zijner machines afhangt van de hoeveelheid kolen, die hij verstookt, d.i. van de caloriën warmte, die hij moet besteden. Zou het dan van geen belang zijn te weten welke arbeid hij van zijn levende machines hoogstens mag verwachten. In elk geval is het voor de samenleving wel van groot belang, of haar arbeidersbevolking werkkrachtig is of niet. Daarom dient na een onderzoek als van Dr. Moquette, dat de slechte voeding en de gevolgen daarvan ook op het gezin, op de kinderen aanwijst, de eerste vraag te zijn: ‘Wat is de oorzaak der slechte voeding?’ In het algemeene overzicht dat aan de beschrijving van 't eigen onderzoek voorafgaat, had Dr. Moquette uit de litteratuur aangetoond hoe overal gelijksoortige resultaten waren verkregen. Vooral belangrijk noemt hij voor ons land Dr. G.W. Bruinsma's studie over de lengte van jeugdige mannen in verschillende standen. Deze had toch bewezen hoe de verbetering van het menschenras voornamenlijk de gegoeden betrof, door cijfers voor de lichaamslengte over verschillende jaren van cadetten, miliciens en andere militairen te vergelijken.

De hoofdoorzaak ziet Dr. Moquette dan ook op economisch gebied; *het tegenwoordig gemiddelde loon is dikwijls niet voldoende om een goede voeding te krijgen.* De stijging der loonen is niet evenredig geweest aan de stijging der prijzen van voedingsmiddelen; ook de stijging van de huishuur is belangrijk. Het groote aandeel dat zelfs slechte behuizing van 't inkomen van den arbeider vraagt, is evenzeer een oorzaak voor

de slechte voeding. Naast deze oorzaken, staande buiten de schuld der arbeiders, komen anderen, als alcoholmisbruik en slecht huishouden met de beschikbare middelen, die terecht niet vergeten mogen worden; terecht omdat hier directe verbetering mogelijk is.

Belangrijker nog dan deze algemeene heschouwing is het onderzoek naar de ekonomische toestand der arbeiders in Utrecht. Hier komt Dr. Moquette tot duidelijke en scherpe gegevens.

Hij berekent de onmisbare uitgaven voor het arbeidersgezin, nadat hij eerst heeft nagegaan de prijzen der voedingsmiddelen, de loonen, de grootte van het gezin, door aantenemen 17% voor huishuur, 6% voor vuur en licht, 15% voor kleeding, zoodat behalve voor allerlei kleine uitgaven 62% voor voedsel zou overblijven. Dat die cijfers niet te hoog genomen zijn wordt uitvoerig aangetoond. En sprekende over de behuizing, die met 17% van het loon verkregen wordt, somt hij de resultaten op van het ‘stelselmatig woningonderzoek te Utrecht’. Die resultaten zijn zoo ongunstig, dat Dr. Moquette zich zelf waarschuwt. ‘Wij mogen dit niet vergeten, waar wij misschien geneigd zouden zijn te veel invloed toeteschrijven aan de voeding.’ Wij hebben dan ook door cijfers en feiten een beeld voor oogen gekregen van de gezinszorgen van den arbeider. Zijn woninghuur die evenals de uitgave voor het voedsel proportioneel hooger is naarmate zijn inkomen minder is. Zijn uitgaven voor kleeren, en al wat met reinheid samenhangt verminderen, naarmate die voor voedsel en woning hooger worden. Is het zoo verwonderlijk dat slordigheid en alcoholmisbruik daar de toestanden nog komen verergeren?

Vooral als wij Dr. Moquette nog een stapje verder in zijn berekening volgen. Voor een behoorlijke maar toch zoo goedkoop mogelijke voeding, vindt hij dat 32.2 ct. per dag en per persoon noodig is, een prijs in vergelijking met buitenlandsche cijfers niet te hoog. Indien voor een gemiddeld gezin 62% van het loon mag besteed worden aan voedsel, een zeer hoog bedrag, moet dat loon minstens f 14. - bedragen. ‘Van de 179 ambachten in Utrecht werd in 34 ambachten minder dan f 10. - verdiend, in 121 meer dan f 10 maar minder dan f 14, en in 24 gevallen meer dan f 14. - per week.’

De cijfers spreken hier duidelijk.

Het omvangrijke en streng wetenschappelijk uitgevoerde werk van Dr. Moquette verdient dan ook zeer de aandacht. Allereerst om de resultaten, die de beweging der arbeiders naar hooger loon, doen zien als een beweging gerechtvaardigd voor hen die haar stuwen, en noodzakelijk voor de gemeenschap, die in vooruitgang en ontwikkeling gelooft. Dan ook om het voorbeeld, van sociaal-hygiënisch onderzoek, dat op meerdere plaatsen ondernomen moge worden.

* * *

Met de kennis omtrent de hooge kindersterfte in ons land, en de onvoldoende voeding van het arbeidersgezin, keeren wij ons tot een onderwerp dat in de latere jaren voortdurend actueel is gebleven; de arbeid van de gehuwde vrouw in fabrieken en werkplaatsen. Is die arbeid gewenscht, of te veroordeelen? In sterk industrieele streken van Duitschland en Engeland is de fabieksarbeid der gehuwde vrouw reeds zoo omvangrijk geworden, dat aan verbod niet te denken valt. Voor ons land is dat niet het geval. En over een wettelijk verbod wordt ook ernstig gedacht, terwijl particulier iniatief in menige plaats de vrouw buiten de fabriek hield of bracht. Onder christelijke arbeiders en ook bij het Nederlandsch Werkliedenverbond vindt dit instemming. Niet zoo geheel in de S.D.A.P. Op den beschrijvingsbrief van het aanstaande Paaschcongres, staan daarover twee tegenstrijdige voorstellen. Het een komt van uit Goor, de plaats waar de industriearbeiders een socialistisch meerderheid in den Gemeenteraad verkregen, en bepleit verbod. Het andere voorstel uit Rotterdam wenscht verzet tegen elke wettelijke bepaling, die de vrouw belemmert bij het zoeken van loonarbeid. En in De Nieuwe Tijd is door Dr. Heijermans en Wibaut een discussie over dit onderwerp gevoerd, waarbij de eerste aanspoort tot omzichtigheid en verklaart zonder geestdrift en met wijfeling te zijn voor vrouwenarbeid, terwijl de laatste zonder die gereserveerdheid en wel met geestdrift opkomt voor het gelijke recht der gehuwde vrouw om zich ekonomisch onafhankelijk te maken. In dezen strijd van meeningen komen

duidelijk twee beginselen met elkaar in botsing. Het eene scherp en goed toegelicht door Wibaut eischt voor de vrouw bevrijding van de ekonomische afhankelijkheid, ‘onder den man en kostwinner’ bevrijding van de zware zorgen in 't gezin, wanneer zij daarvoor niet berekend is, en anderen dat beter en met meer neiging kunnen doen. Die bevrijding is alleen mogelijk door loonarbeid. Het andere sociaal-hygiënische beginsel eischt de vrouw op voor haar noodzakelijke plicht tegenover het kind en het gezin. De moeder moet geen werk verrichten dat de kinderen reeds voor de geboorte benadeelt, zij moet haar kinderen zelf zoogen en verzorgen, zij moet met kennis van zaken een goede ordelijke huishouding in stand houden en een zoo goed mogelijk voedsel bereiden. Geringe kindersterfte en behoorlijke voeding zijn alleen te bereiken door de vrouw in het gezin te behouden.

Het is duidelijk dat bij een christelijke levensopvatting het eerste beginsel niet, het tweede wel geldt en dus botsing van beide uitgesloten is. Bij sociaal-demokraten echter is die botsing er wel, en het scherpst bij den socialen-hygiënist Dr. Heyermans, die eigenlijk geen keuze kan doen. Wat moet nu beslissend zijn? Welke overwegingen gelden zwaarder? Voor den socialen hygiënist is er geen twijfel dat het belang der gemeenschap moet gaan boven dat van het individu. Doch om uit te maken in hoever dat het geval zal zijn, is er noodig een uitgebreid en degelijk onderzoek. Stellig is de beweging voor ekonomische onafhankelijkheid der vrouw niet alleen kunstmatig, en leeft zij, hoewel minder geprononceerd dan in de hoofden der feministen, ook in de arbeiderswereld. Maar nooit mag die beweging zich uitbreiden ten koste van het toekomstig geslacht, ten koste van de lichamelijke welstand der arbeidersklasse. Elke vrijheid, die de materieele bodem van het algemeene volksbelang ondermijnt, is minder dan de gebondenheid die dien bodem versterkt. Het onderzoek naar de kindersterfte, dat naar de volksvoeding, en daarnevens een sociaal-hygiënisch onderzoek naar den arbeid van de gehuwde vrouw, moet achter de beginselen en theoriën de feiten stellen, streng wetenschappelijk bestudeerd. Daardoor zal het mogelijk zijn de balans op te maken van de voor- en nadeelen, die de

fabrieksarbeid van de gehuwde vrouw met zich brengt.

Dit is reeds buiten twijfel dat die nadeelen belangrijk zijn. Door deze scherp en helder te belichten zal moeten blijken, of de ekonomische afhankelijkheid meer waard is dan de plicht der moeder, en of de noodkreet der kinderen, en de troostelooze ellende van een slordig huishouden en een niet-voedende middagtafel, voldoende beantwoord zijn door een ‘felle aanklacht tegen het kapitalisme.’

IS. P. DE VOOYS.

Boekbeoordeelingen

Albrecht Rodenbach

Het is nog niet zo lang geleden dat Vlaanderen dichterloos was. Tenminste voor de noord-nederlanders. Want wel schreef Guido Gezelle, maar buiten naaste omgeving drong zijn stem niet door. En het werk van Pol. de Mont was te onzuiver dan dat het zuiver gewaardeerd kon worden. Toch was de letterkundige geest in het zuiden groeiende en het duurde niet lang of de literatuur bracht daar werken voort die gelijkwaardig aan de beste noord-nederlandse kunnen worden geacht. Tot onze schoonste poëzie behoort die van Karel v.d. Woestijne; tot ons beste proza dat van Stijn Streuvels.

Een der mannen die iets níeuws voor de poëzie wilden was de jong-gestorven Albrecht Rodenbach. Hij had niet, als Perk hier, reeds een volkomen dichterschap bereikt toen hij stierf, doch slechts bestreefd; maar niet minder dan Perk wordt zijn nagedachtenis, door zijn landgenoten geëerd.

Ja, deze dankbaarheid van de Vlamingen voor al wat Rodenbach voor de opkomende Vlaamse poëzie deed gaat zover, dat dezelfde mannen die een voortreffelike literatuur beleven, zijn weliswaar goedbedoelde maar toch zeer onvolkomene werk, daarmeê gelijkstellen.

Voor den noord-nederlander die geheel onbevooroordeeld tegenover Rodenbach staat is dit verwonderlik. Wat hij in zijn zozeer geprezen verzen te vinden hoopt, vindt hij niet.

Want inderdaad, zoals de Vlamingen zeggen dat Rodenbachs poëzie is, en zoals zij wel wilden dat deze ware, is zij volstrekt níet.

Rodenbach heeft ons een Spel - Gudrun - nagelaten en verscheidene kortere gedichten. Over het Spel zo straks.

Wat de kleinere verzen betreft, daarbij is nauweliks één wezenlik gedicht, nauweliks één goede strofe.

Zien wij het gedicht *Waarheid,* door de Vlamingen geprezen. Wij spreken nog niet eens van het retoriese in verzen als:

> Ter Waarheid streeft mijn twijfelend gedacht,
> ter Waarheid streeft mijn rustelooze ziel,
> ter Waarheid wille ik steeds met al mijn krachten,
> ter Waarheid, bron van balsemende vrede.

want, nu ja, dit retoriese is wel niet mooi, maar...als er iets wezenliks tegenoverstaat...ook Shelley nietwaar was soms retories. Maar lezen wij het gedicht ten einde, dan vinden wij dat niets de leegte van ons gemoed vullen komt; door onzen geest trekt een reeks begrippen die voor het hart niets bevatten en ritme dat zelfs verstandelike gedachten steunen en vermooien kan, ontbreekt. Geen stroom van warm, oplopend, hartstochtelik, evenmatig bewogen gevoel draagt het geestelike gedachtebeeld van 's dichters gemoed in het onze over. De verzen laten ons werkelik onverschillig, hetzij dan dat een lichte opgewondenheid ons enigzins verontrust. Er is kracht in de klank hiervan:

> En storremt zee en hemel rondom u,
> zing meê. En woedt rond u de wilde slag,
> kamp mede en sla den bardit in den wind.

maar een gedreven ritme leeft er niet in. Eenvoudige gedachten gezegd in afgemeten klanken geven nog niet het schakerend veelkleurige leven dat eerst poëzie heet.

De onmacht van het ritme maakt de verzen werkelik vaak ellendig en lamlendig.

Ik geef ieder te doen in de volgende regels de juiste versverdeling aan te brengen. Ik beweer dat niemand hierin slagen zal, en wie mij niet gelooft neme de proef.

‘De zonne rees in purpren gloed en zuiver blauwe lucht, en kleurde met een roodvergulden sching den top der witte pronknaalden, de zware schuinsgerezen paleizen van het keizerlike Thebe met hunne platte daken en hunne uitgesprongen

randen, en scheen de grijnzende gezichten te bezielen, welke, reusachtig en stom, in lange reien voor de ingangen der heilge tempels stonden.'

Wanhopig wordt in dit gedicht - 'Moses verlost' heet het - gepoogd iets mateliks te krijgen, waartoe hulpmiddelen als het zetten van ene voor een of maged voor maagd, moeten dienen.

Een ander voorbeeld:

'Het was een schoone blonde, een van die middeneeuwsche wezens die onze jong herboren schilderschool, Hans Memlinc en Van Eyck in de ooge, op hare doeken toovert. Enz.' (Uit: 'Van eener Jongvrouw').

Is dit poëzie of slecht proza?

Het volgende is uit een langer gedicht 'De Skald':

> Ter stonde wen, gefluister en vereende taal in de ooren,
> in de oogen schemerend een nevelig tweelicht,
> de geestenwekkende avond door geluchte en velden trilde,
> begeestering als het ware en dichtenslust
> door alle zinnen drinkend, ziel en mond vol zang en beelden,
> en 't ronkend snaartuig aan de zijde slingerend,
> door 't wordend donker reisden eens de vroede kinderen Braga's
> en klommen op den woudenrijken heuvel,
> waar rond een breedgetakten eik een Skald zijn hutte stond.
> En voor zijn hut, te midden vrouw en kinderen,
> daar zat de vroede man, en dronk met open ziel en zinnen
> de lusten van den tooverenden avond,
> en, wijl een lied in 't vroedend hoofd harmonisch aan het worden,
> onduidelik over zijne lippen zweefde,
> bezag hij' - enz.

Verzen nu als deze bevatten zovele zotheden dat het haast overbodig is ze nader aan te duiden. Ongerekend de zeer lelike beweging van het tweede vers, is de herhaling, om het weergeven ener avondstemming, van 'schemerend', 'nevelig', 'tweelicht', 'geestenwekkende avond', ''t wordend donker', 'tooverende avond', enz. een bewijs van machteloosheid.

Dit prozaise 'als het ware', in het vierde vers, is als het ware een klap in het gezicht van den lezer en die 'mond vol beelden', in het volgende, is een voorstelling te zot om zich voor te stellen. Geheel het beeld van dien heuvel-beklimmenden Skald is onmogelik. Men lette slechts op de herrie

die dezen musicus begeleidt: terzijde het ronkend snaartuig, ziel en mond vol zang, en, aangezien de ziel ‘vol’ is, in de antichambre van de ziel gefluister en vereende taal. Wat machteloos gehaspel! Lelikheden als ‘een skald zijn hutte’, (9e. vers), ‘daar zat’ (11e. vers), de herhaling van het bijvoeglik-naamwoord ‘vroed’, het adjectief ‘harmonisch’ (13e. vers) zijn reeds voldoende om den middelmatige te tekenen. In dit stuk van ‘De Skald’ heeft men in waarheid het karakteristieke van Rodenbachs goedbedoelde maar jammerlik onrijpe prozaise poëzie.

De zaak is dat Rodenbach niet zozeer dichter als wel nationalist was. Wanneer hij bijv. door Brabant wandelt, geeft hij ons in de gedichten die op de wandeling betrekking hebben, minder zijn indrukken van de landschapsschoonheid, zoals Perk deed, dan wel nationalistiese overwegingen. Een goed voorbeeld hiervan geeft ‘Wandeling langs de Vaart.’

> Een lentezonne schong op dorpen, land en hoven.
> Wij stapten langs de vaart van Mechelen naar Loven.

Wie nu meent iets liefeliks van het zuid-nederlandse landschap te vernemen of iets te mogen voelen van een heerlike wandeling langs het water in de lentezon, vergist zich. In het derde vers toch, ontmoet de dichter een ‘reuzig groote zwaan,’ die een schip is. Op de achtersteven - van het schip - staat ‘de naam: Jan Breydel.’ In het gedicht vinden wij dan verder niets meer dan Vlaanderen en Jan Breydel, Jan Breydel en Vlaanderen, en veel hoofdletters: Heden, Verleden, Voorgeslacht, Vaadren, Toekomst, Vlaanderen enz.

> Mijn Vlaanderen is mijn ziel,
> mijn leven, het doel van mijn streven,

erkent hij trouwens.

Dit zou tegen de waarde van Rodenbachs poëzie nog maar weinig bewijzen, ook nationalistiese poëzie kan schoon en groot zijn - men denke aan Gezelle's: ‘Goeningen's Grootheid of de Slag van de Guldene Sporen’ - maar die van Rodenbach is zo niet. Laagbijdegrondse gelegenheidspoëzie, banaal en onbeduidend gerijmel, wel geestdriftig maar zonder uiting van dieper levensbesef.

Ja, Knapen, 't hoofd omhoog,
onze oude vane omhoog,
de zielen hoog!
't Verleden leeft in ons,
het Heden hoopt op ons,
de Toekomst straalt voor ons:
God zij met ons!

Wat, in 's hemelsnaam, hebben wij hieraan? Wat heeft een dichter, zelfs een Vlaams dichter aan zulke verzen? Of wat aan de volgende ‘Nieuwjaargroet’:

O Broeders van heel Vlaanderland,
ons bindt een trouwe Gildeband,
die, eender van gedacht en streven,
voor Gode en Tale en Lande leven:

maar ik heb geen lust in verder overschrijven, wie overtuigd wil zijn kan deze gedichten zelf naslaan.

Waar Rodenbach zijn nationalisties gevoel niet uit, maar een gewoon menselik dichter wil zijn, brengt hij ook alleen banaliteiten en onbeduidendheden voort. De volgende aanhef van het, verheven bedoelde, ‘O nacht’ kan ik niet lezen zonder mij de wijze van ‘Patertje langs de kant’ te herinneren:

O nacht, o nacht, o schoone nacht!
Langzaam zonk in roode pracht
de eedle zonne en smolt in 't glimmen
en het blaken van de kimmen,
smolt...en al met eens 't was nacht,
en al met eens 't was nacht.

Wanneer deze frivole herinnering uit een gebrek in mijn opvoeding voortkomt, een fout van mij is, zou ik toch wel eens willen weten wat wij moois in deze strofe waardeeren kunnen; die ‘roode pracht’ die ‘eedle zonne’, dat ‘blaken van de kimmen’, dat hebben we al meer gehoord en zegt ons zo weinig.

Er zijn bij de kleinere gedichten een paar wel aardige. Niet ‘De Zwane’ dat de Vlamingen zo mooi vinden maar dat zichzelf in de laatste strofe parodieert. Aardig, hoewel nog niet zo bizonder is ‘Toovernacht’. En goed is ‘Zondag’ dat ik hier, om Rodenbach recht te doen, volgen laat.

Over dorp en over veld
't helderklingend klokske schelt;
oud en jong, de dorpelingen
naadren langs de wegelingen,
ieder op zijn best gepint,
vro en welgezind.

Wierookwalm en orgelklang,
stille bede en kinderzang
smelten in 't harmonisch stijgen
t' midden een godvruchtig zwijgen,
en eenvoudig wordt aanhoord
Gods eenvoudig Woord.

Later zit de mannenschaar
in der linden schaûw te gaâr,
en zij klappen, smooren, drinken;
bachten d'hage wederklinken
vreugdekreten bij 't gerol
der geschoten bol.

Door de reine blauwe lucht
rijst er menig blij gerucht;
kinderreien zingen klingen
op het hof in bonte kringen
onder breeden eikentrans
lustig aan den dans.

Over dorp en over veld
de avond spreidt, de beêklok schelt;
de avond heeft zijn vreugden mede
voor des braven landmans stede:
ziel te vreden, hert gerust,
stillen avondlust.

Ook dit is ver van onberispelik, maar vergeleken met zijn overig werk kan men het goed noemen. Overigens is hier en daar nog wel een enkele strofe of de klank van enkele regels te prijzen. Maar wat overal ontbreekt is het ritme, de spanning tussen beeld en tegenbeeld. En ritmeloze poëzie is geen poëzie.

* * *

Nu Gudrun. Ik zal mij bepalen tot het geven van enkele citaten. De lezer kan dan zelf oordelen.

Het eerste bedrijf van Gudrun begint met ruzie tussen Wikings en Romeinen, allen soldaten van den in Moerland gevestigden zeekoning Carausius, die in romeinse dienst getreden, een gemengd leger heeft. Als de ruzie zowat geëindigd is komt Wate op, oude zeekoning, op weg naar Carausius om dezen over te halen zich, vereenigd met de onafhankelike zeerovende Wikings, van het romeinse gezag vrij te vechten. Na een, wel wat breedsprakig, monoloog, komt over de duinen Gudrun, de dochter van Carausius. De eerst zo rauwe, bloedgierige, wraakzuchtige, woeste grijsaard verandert bij haar aanblik plots - in een verliefde oude gek.

WATE:
Maar zie welk godlik beeld daar voor mij rijst,
in blank gewaad, met gulden harenkrone! -
Hoe heet gij, maged?

GUDRUN:
Gudrun Hegelinge.

WATE:
De dochter van den zeekoning misschien?

GUDRUN:
De dochter van Carausius.

WATE:
Ik groete u,
gij perel van het arme Moerenland,
gij schoonheid uit een reine macht geboren. -
Hoe oud zijt gij?

GUDRUN:
Wat meer dan zestien winters. -
Ik weet niet wat mij voor dien man doet beven.

WATE:
Hoor. Ziet gij soms Romeinen?

GUDRUN:
Welk een blik! -
Ja toch. Zij legeren steeds rond vaders halle.

WATE:
En spreken zij u aan?

GUDRUN:
Nog eens die blik!

WATE:
En spreken zij u aan?

GUDRUN:
Zij groeten mij.

WATE:
Eerbiedíglik? Met neêrgeslagen oogen?
Bezien zij u in de oogen niet, mijn kind?
Zie. Zoo zij ooit in de oogen u bezien,
Sla hen in 't open van hun aangezicht,
en zeg het uwen vader, schoone maagd. -
Indien ons een Romein dien perel stool! -
Och, ziet gij wel, u zouden uwe vaders,
die zalige Helden uit der Waalhal, vloeken,
indien gij ooit...

GUDRUN:
Welk een benouwlik man
met zijnen vreemden blik en vreemder tale

WATE:
Helaas, hem vlucht de levenslustige jeugd
wien 't grootsch en streng gedacht het voorhoofd rimpelt. -
Waarom zijt gij verveerd van mij?

Gudrun antwoort hem hier níet op dat zij hem benauwlik vindt, wat wij best kunnen begrijpen. Een verliefde en jaloerse gek is hier de groots bedoelde Wate.

Maar ook wanneer Wate vurig en opgewonden Carausius tot den opstand tracht over te halen, ook dan is zijn taal zwak en slap:

....Bij Woên! zij zijn
romeinsche burgers, sinds hen Caracalla
tot deze weerdigheid verhief. De hutten
en hallen worden villa's met der tijd.
Wat is een man die eene hut bewoont,
een boer? De burger bouwt zich eene villa,
gelijk die waalsche en roomsche burgers die
men herwaarts zond om Moerland te beschaven.
Hij draagt de toga, spreekt latijn - van 't zijne.
Eens hiet hij Hegel, en zijn vader Karel:
hij was dan nog geen burger. H e g e l i n u s
C a r a u s i u s , dat is een burgername!
Hij dient de keizers, wordt legatus, staat
aan 't hoofd van legioenen, hoedt de kusten
van 't roomsche rijk. En innig twijfelt men,
of al de vrouwen niet van Moerenland
en van Menapia hunne echtgenoten
bedrogen hebben, en als hunne kinders
de kinders hebben aangeboden bij
Romeinen en bij Walliërs gewonnen!
C a r a u s i u s : Bij Mars! die mag een felle dweeper heeten.

Van felle dweepzucht merken wij bitter weinig. Neen, dit zijn zeurige, bloedeloze ritmen, zonder fonkeling van hartstocht, zonder schok van den ontroerden geest. ‘Voorwaar, die man is groot,’ zegt Carausius. Maar indien dit grootheid moet voorstellen, het is de grootheid zoals een dienstmeid die voelt van haar dronken huzaar die staat te leuteren over zijn Vaderland en zo geweldig hard op het hoofd van den heer Jut kan slaan.

Wat nu Carausius zelf betreft, ook hij is een toneelheld, zo een die met grote, gelijkmatige slingerende passen over ‘de planken’ schreidt, de armen uitzwaait, of, op het hart de hand en suikerzoet glimlachend zijn dochter aldus begroet:

> Gij blanke lelie in die wilde wouden,
> wat zijt gij schoon! het levend beeld van Ortrun,
> de blonde wikingsdochter uwe moeder.
> Helaas, het was een diepe slag voorwaar
> wen mij de dood het zoete wezen roofde!
> Maar goed en schoon leeft Ortrun in haar dochter:
> bij haar nu komt mijn rusteloos gedacht
> ontspannen en verkwikking scheppen. Zalig
> de man wiens leven gij verkwikken zult!

Maar verkwikken doen deze verzen ons niet. Wat is een diepe slag? En spreekt met zulk een Helaas! een man over zijn dode vrouw ooit dan op het toneel? Wist Gudrun niet dat haar moeder Ortrun heette en een blonde Wikingsdochter was?

't Is fraai. Denk niet, lezer, dat ik de slechtste plaatsen uitzoek. Ik nam wat mij voor de hand kwam. In de volgende bedrijven zijn nog veel belachliker dingen. Bijv. het slot van het laatste bedrijf. Gudruns vrijer - Herwig - heeft met haar broer - Ortwin - en met zijn broer - Horand - de romeinen bij een zwelgpartij gedood. Te midden van de romeinse lijken: de slotapotheose. Herwig omhelst Gudrun. Ortwin spreekt Gellia aan, de zuster van Allectus met wien Gudrun eerst, tegen haar zin, gehuwd was:

> **ORTWIN:**
> (aan Gellia) Wie zijt gij, schoone maagd?
>
> **GELLIA:**
> Allectus' zuster, helaas!
>
> **ORTWIN:**
> ‘Helaas!’ gij zegt het wel.
>
> **GUDRUN:**
> O Ortwin Allectus' vader was haar vader ja,
> maar zijne moeder was de hare niet,
> en tergde haar gelijk zij mij ook tergde.
> In Gallië ja wierd Gellia geboren,
> maar 't hert is noordsch, en zij vertroostte mij,
> beminde mij, was mij een zuster, Ortwin.
>
> **ORTWIN:**
> Zoo blijf haar zuster, maagd: word Ortwins vrouw.
> (Gellia geeft hem de hand.)

HORAND:
(aan Hilde) Uw aangezicht herken ik, schoone maagd.
Wilt gij mijn vrouwe worden, zeg mij hoe
ik u moet heeten.

HILDE:
(hem de hand gevend) Heet mij Hilde, Horand.
(Andere wikings naderen allengskens de maagden en hier en daar wordt de hand gegeven.)

GUDRUN:
O zie, de liefde zaligt menigeen,
doch niemand zaliger dan ons getween.

Mij dunkt de Vlaamse lezeres kan tevreden zijn. Zij krijgen elkaar; en hoe! De behandeling van dit spel mist het geserreerde dat het woord inslaande maakt, dat teken is van macht en kracht. De idee is onbeduidend, de menselikheid gering. Onbeduidend ook de bouw. Bijvoorbeeld in het eerste bedrijf wanneer Wate Carausius tot opstand opwekt, blijkt nergens waarom die vrijheidszucht hem eerst nú drijft en niet tien of twintig jaar vroeger. Zo hangt het hele spel van onverklaarbare allertoevalligste en zotst bijeengezochte gebeurlikheden ineen.

Dat nu Rodenbach een onbeholpen literator was, is niet erg. Hij stierf jong. Wat hij naliet was onrijp jeugdwerk. Maar het dunkt mij gebrek aan pieëteit, dit middelmatige werk, terwille van slecht voorgestane nationalisties-literaire belangen, in het licht te geven. En dit is wél erg. Ik geloof dat de Vlamingen die deze uitgave wilden, de nagedachtenis van den beminden voorganger niet wreeder konden kwetsen. Hoogheid en fijnheid ontbeert de Vlaamse letterkunde onzer dagen niet; waarom dan hoog te houden wat, zoal voor het nationaliteitsgevoel strelend, voor het kunstgevoel beledigend moest zijn?

MAURITS UYLDERT.

Nieuwe politiek

De Middenstand. Verleden - Heden - Toekomst, door J. Stoffel. S L. van Looy, Amsterdam.
Vrijhandel en Bescherming, door M.V. Snoek. Blom en Olivierse, Culemborg.

De twee brochures, die de heeren Stoffel en Snoek dezer dagen publiceerden, dragen geen aanlokkelijke titels. Wat tot nu toe over de middenstand werd geschreven was hetzelfde gerecht met een politiek geurig sausje telkens anders opgediend.

Onder vooraanstaande politici haddèn de winkeliers raadgevers, woordvoerders, leiders zelfs gevonden, die echter niet in staat bleken om aan de jaarlijksche congressen een stijgende belangrijkheid te verzekeren. Integendeel werd de aanvankelijk toch al niet erg heldere maatschappelijke verhouding van den middenstand, jaar op jaar duisterder en verwarder. Een actie voor winkelsluiting, tamelijk frisch opgezet, verliep. En het groote tentoonstellingsplan moest door gebrek aan medewerking worden opgegeven. De aanvankelijke roerigheid bleek het niet tot een beweging te kunnen brengen, en ‘De stille Stem’ die de heer Tutein Nolthenius van uit Zutfen voor eenige jaren door een ‘nationaal-liberaal’ land probeerde te laten klinken was niet afkomstig van een nieuwe maatschappelijke kracht. Bereidwilligen om op te wekken, te steunen, voort te helpen door aanvankelijke moeilijkheden waren er genoeg. Geen regeering weigerde iets. En toch het kwam niet.

Evenmin aanlokkelijk is de titel ‘Vrijhandel en Bescherming’. Die strijd is al zoo dikwijls met een tot uitputting doorgezette uitbundigheid van argumenten ten politieken tooneele gevoerd, dat voor een nieuwe opvoering geen groot publiek te winnen schijnt.

En toch...wie op grond van dergelijke overwegingen de beide brochures ongelezen laat heeft ongelijk. In plaats van iets afgezaagds, hebben de beide schrijvers juist iets nieuws gebracht; iets nieuws niet zoozeer wat den inhoud van hun

geschriften betreft, als wel aangaande de politieke houding der schrijvers zelf.

Want de wezenlijke bedoeling der schrijvers is een politieke. Ze zijn zelve geen politici maar ‘zakenmenschen.’ En wat hen tot schrijven dreef, was niet de lust om eenige politieke richting met hun zakenkennis te ondersteunen doch uitsluitend een sterke neiging om zich te verzetten tegen de politiek zooals die in ons land gedreven wordt.

Kritiek, frisch en scherp, pittig en raak geschreven, en niet op een der twee of meer vijandige partijen, doch op het geheele politieke leven, geeft aan de twee brochures haar eigenaardige waarde. Het komt er minder op aan of men het met de schrijvers in alle deelen dan wel zelfs in hoofdzaken eens is.

De tegenstelling tusschen hunne autodidactische wereldkennis en het wetenschappelijk onderzoek moge eenzijdig zijn belicht; het doet er betrekkelijk weinig toe. De hoofdzaak is deze dat ‘zakenmannen’ als de heeren Stoffel en Snoek opstaan tegen hunne politieke leiders en ze van wege hunne onbekwaamheid onbevoegd verklaren om sociale politiek of handelspolitiek te voeren.

Dat is inderdaad nieuwe politiek. Want het verwijt beteekent niet meer of minder dan dat de tegenwoordig werkelijk niet al te fleurige politiek zich losgemaakt heeft van het maatschappelijk leven. Daarom *zoekt* zij naar leuzen, programma's, enz. en ziet niet wat er onder het volk omgaat, dat juist zich tot nieuwe ontwikkeling inspant.

Door de sleur van eenige algemeene tegenstellingen op geestelijk-, nijverheids-, handels- en arbeidsgebied, hebben de politici veel te veel verzuimd meeteleven met - en zich in te leven in - de directe, wisselende volksbelangen. De strijd van beginselen dreigde er een van leege beginselen te worden, van schema's.

Er moest noodzakelijk nieuw leven ingebracht worden. Dit gevoelt men duidelijk bij het lezen van de beschouwingen, die de heer Stoffel over middenstandspolitiek, de heer Snoek over handelspolitiek houdt.

Beide toonen zij een warme belangstelling voor onze samenleving, vrij van bekrompen belangzucht zonder uit het oog te verliezen dat het belang de groote politieke drijfkracht is,

zij toonen ook een ruimen blik op het geheele maatschappelijke leven, de heer Stoffel meer in 't bijzonder voor 't verleden, de heer Snoek vooral voor de groote cultuurstaten Duitschland-Engeland-Amerika.

En wat beide nog meer en inniger gemeen hebben is het vertrouwen op de kracht van ons volk. Ontwikkeling van geest en talenten, ontplooiing van sluimerende krachten; zij achten het mogelijk en vertrouwen dat het komen zal door eigen groeikracht, mits slechts geen belemmeringen in den weg gelegd worden.

Ziet de heer Stoffel die belemmering in het groot-grondeigendom, de heer Snoek vooral in de grootscheepsche onpractischheid van ons onderwijs, dit hebben zij toch weer gemeen, dat zij vragen om regeerders die bekwaam zijn voor hun taak, die niet naar schema's en programma's handelen, maar naar kennis van zaken.

Hoofdzaak echter blijft hun kritiek op het zien van maatschappelijke remedie's in enkele politiek aangeprezen middelen. Die kritiek hetzij gedeeld of prikkelend tot tegenspraak, wekt op tot nieuw en zelfstandig denken over maatschappelijke vragen en politiek beleid.

Daarom zijn de brochures teekenen van nieuw politiek leven, opkomende uit kringen, die nòch alleen het kapitaal, nòch ook den arbeid vertegenwoordigen; kringen die daarom middenstand zouden kunnen heeten, doch in een anderen en beteren zin, dan daaraan gewoonlijk wordt gehecht; kringen, waaruit tot nu toe de politici niet voortkwamen.

Toch wordt er aan die teekenen iets gemist, en wel een verhouding tot de arbeiderspolitiek. Al behoeft ook deze een gelijksoortige vernieuwing om zich van schematische tot meer levende beginselen te ontwikkelen, zij is toch uiting van een maatschappelijke kracht. En de heer Stoffel kan zich er niet mee afmaken door kritiek op het Marxisme, terwijl de heer Snoek vergat te bedenken hoe karaktervorming en zelfstandigheidsgevoel van den arbeider niet alleen door den ‘Schulmeister’ tot stand komen, doch in Duitschland en Engeland ook door de arbeidersbeweging zijn opgekweekt.

J. MOLENMAKER.

Amerikaansche Filosofie
Door
T.J. de Boer.[1)]

Nu bijna zes jaar geleden ontmoette ik eens, wandelend in de omstreken van Frascati, een Amerikaan die mij den weg vroeg. Hij zocht de overblijfselen van Tusculum, de geboorteplaats van den ouden Cato en het buitenverblijf van Cicero, waar deze zijn brieven en filosofische overdenkingen schreef. Ik was er geweest maar ging terug om kennis te maken. Wij hebben toen de zoogenaamde school en de villa van Cicero gezien en zijn boven op de ruïne van de burcht geklauterd, waar de touristen op hun ezeltjes niet komen. Met het heerlijk vergezicht over de albaansche en sabijnsche bergen, op de onvergetelijke Soracte en over heel de Campagna waaruit Rome met den St. Pieter oprijst, hebben we daar langen tijd gezeten en gesproken over romeinsche en amerikaansche kultuur.

'My history is a short one', zoo begon mijn amerikaansche vriend - maar ik zal hem verder hollandsch laten spreken. Zijn geschiedenis was roerend. Hij was leeraar in de oude talen aan een College, zooveel mijlen van de Oost- en zooveel van de Westkust verwijderd. Eenige jaren had hij gespaard om nu, met een halfjaarlijksch verlof, een bedevaart te kunnen doen naar de heiligdommen van antieke kultuur door Kl.-Azië, Griekenland en Italië en om dan nader kennis te maken met de nieuwe beschaving van West-Europa. Op mijn vraag of

1) Voordracht, gehouden voor de Vereeniging voor Wijsbegeerte te Amsterdam, 11 Febr. j.l.

het jonge Amerika dan nog geen stevige eigen kultuur bezat, antwoordde hij: ‘een hoogere kultuur, neen! Zooals de Romeinen daarin afhankelijk waren van de Grieken, zoo zijn wij het nog altijd van Europa. Er zou in vele opzichten een parallel te trekken zijn tusschen de Vereenigde Staten en het romeinsche imperium. Wij zijn op weg imperialisten te worden en het zal niet lang meer duren of wij krijgen onzen Caesar, indien we hem nog niet hebben. Hoe het dan met fijnere kultuur zal gaan, weet ik niet. Ik vrees. Een eigen oorspronkelijke kunst, een literatuur, een filosofie hebben we nog niet. In den machtroes van het opkomend imperium denkt niemand daaraan. Een nieuwe filosofie b.v., die op dit oogenblik bij ons zou kunnen slagen, zou eenige overeenkomst met het denken van Cicero moeten hebben, zou skeptisch moeten zijn in de kenleer, eklektisch d.i. praktisch in de keus van de theoriën en pakkend door de vorm van de voordracht. Ze is er nog niet, deze filosofie. Onze eenige filosoof, maar die is in Europa geloof ik meer bekend dan bij ons, dat is Emerson.’

* * *

Zoo o.a. sprak mijn Amerikaan, en wat hij zei kwam met mijn vroegere ervaringen overeen. Van de vele amerikaansche studenten, die jaarlijks voor hun wetenschappelijke vorming naar duitsche universiteiten gaan, heb ik er eenige leeren kennen. Zij gaven mij Emerson te lezen. Hij is wel de filosoof van een vroegere generatie. Wat den inhoud van zijn denken betreft, is hij afhankelijk van Plato en van de idealistische duitsche wijsbegeerte. Maar hij heeft al een amerikaansch temperament, dat hier en daar doorbreekt. Gedachtegang en vorm van uitdrukking zijn impressionistisch, aforistisch. Het zij me vergund met enkele aanhalingen uit zijn werk daarvan een voorstelling te geven.

‘Ik beweer niet iets te kunnen vaststellen als waar of onwaar. Ik zet juist alles op losse schroeven. Niets is mij heilig en niets profaan: ik doe maar proeven, ben een eeuwig zoeker, zonder verleden achter mij.

Met konsekwentie heeft een groote geest eenvoudig niets te maken...Zeg wat ge denkt zoo kras mogelijk en doe

dat morgen weer, al zou het in tegenspraak zijn met alles wat ge vandaag beweert.

Te gelooven in uw eigen gedachte, te gelooven dat wat waar is voor u zelf, het ook is voor alle menschen, dat is genie.'

'Vertrouw op u-zelf! Geen wet kan mij heilig zijn dan die van mijn eigen natuur. Goed en slecht zijn maar namen die gemakkelijk op het een of ander zijn over te dragen; het eenig goede is dat wat aan mijn konstitutie beantwoordt, het eenig slechte wat daartegen strijdt.'

Niet waar, dat klinkt wel krachtig. Emerson heeft den sterken held verheerlijkt, evenals Carlyle en later Nietzsche. Maar van zijn hier beweerd recht van inkonsekwentie heeft hij, ook in dit opzicht, een ruim gebruik gemaakt. Uitdrukkingen als de daar aangehaalde komen slechts sporadisch in zijn werken voor. Veel talrijker echter zijn de plaatsen waar hij mystiek wordt en van een wereldziel of wereldgeest spreekt, waarin al het individueele verdwijnt. Deze praktische Amerikaan - en hij staat daarin niet alleen - was een groot bewonderaar van Emanuel Swedenborg, den mysticus, den geestenziener.

* * *

Amerika, ik stem het toe, is niet in één begrip saam te vatten. Maar amerikaanscher dan de filosofie van een Emerson dunkt me wat daar tegenwoordig bestempeld wordt met den naam van Pragmatisme. Het is ook reeds een uitvoerartikel. Een jong italiaansch enthousiast, Giovanni Papini, geeft (of gaf) te Florence het tijdschrift *Leonardo* uit, waarin hij propaganda maakt voor de nieuwe beweging. Over Duitschland heen is ze reeds naar ons land gekomen. In fransche en engelsche tijdschriften, o.a. de *Revue philosophique* en *Mind,* wordt ze besproken. En in Engeland is F.C.S. Schiller, lector te Oxford, er de ijverige apostel van.

Een beweging die zulk een omvang heeft aangenomen, verdient, al is het maar enkele oogenblikken, onze aandacht. Het kon wel zijn dat de inhoud van het Pragmatisme omgekeerd evenredig bleek aan den omvang van zijn oogenblikkelijke werking. Maar ook dan nog zou ik het plicht achten kennis

te nemen van een verschijnsel dat bij zoovelen groote verwachtingen wekt. Nergens aangenamer kunnen we nu met deze nieuwe amerikaansche filosofie kennis maken dan bij William James, professor te Cambridge U.S.A., een bekend psycholoog en een gezaghebbend pragmatist. Hij heeft, ruim een jaar geleden, te Boston en te New-York een achttal lezingen over dit onderwerp gehouden en die dan uitgegeven onder den titel: *Pragmatism. A new name for some old ways of thinking.* Het werk is reeds door Professor Jerusalem in het Duitsch vertaald.

Ik zal nu eerst een overzicht van dit werk geven en dan eenige opmerkingen naar aanleiding daarvan.

* * *

Filosofie is, volgens James, onze individueele zienswijze omtrent de diepste beteekenis van leven en wereld. Iemands filosofisch geloof is dus individueel, voor een groot deel een zaak van zijn temperament. Maar het temperament geldt nu eenmaal niet als bewijs en hoewel men gewoonlijk op zijn temperament vertrouwt, in filosofische discussie durft men daar niet voor uitkomen en zoekt in plaats daarvan naar onpersoonlijke gronden tot steun van eigen meening. Wij pragmatisten willen eerlijk zijn en ons temperament vooropstellen.

Ons temperament is op het praktische gericht en meet alle theoriën af naar haar praktische waarde. Op de spits gedreven theoriën zijn onpraktisch, wij trachten daarom alle tegenstrijdigheden te verzoenen door een filosofie van bemiddeling, die ons de weg wijst van ons verlangen.

Men onderscheidt veelal twee grondrichtingen in de filosofie: de rationalistische en de empiristische. De empirist wil feiten, de rationalist beginselen. Nu, niemand kan een uur leven zonder beide, het is dus meest een verschil van emfase, van temperament. Om een beeld te gebruiken: neem het water voor de wereld van het zinnelijk konkrete feit en de lucht als de wereld van abstrakte ideën. Beide werelden zijn natuurlijk werkelijk en werken op elkaar, aan de grens n.l. waar ze mekaar raken. De plaats nu waar al wat er voor ons is en leeft zich bevindt, zoover onze volledige ervaring gaat, is het

water. Wij zijn als visschen zwemmende in de zee van het zinnelijke, begrensd door het hooger element van de lucht, maar niet in staat die lucht zuiver in te ademen of er in te leven. Wij ontvangen van daaruit onze zuurstof, wij raken, nu hier, dan daar even die lucht aan, en zoo vaak wij dit doen, keeren we in 't water terug om, met nieuwe kracht, onze richting nieuw te bepalen. De abstrakte ideën waaruit de lucht bestaat, zijn noodzakelijk voor ons leven, hoewel op zich zelf ongenietbaar.[1)]

Er zijn, zooals gezegd, rationalisten en empiristen, idealisten of realisten, zoo zegt men ook.

Er zijn fijne geesten en er zijn sterke geesten. De fijne geesten zijn meest rationalist, bij voorkeur intellektualist, idealist, optimist, religieus, indeterminist, monist, dogmatisch. Daarentegen zijn de sterke geesten in meerderheid empirist, sensualist, materialist, pessimist, irreligieus, fatalist, pluralist en skeptisch. Dat zijn nu twee typen, waaruit het pragmatisme een gemengd type wenscht te scheppen. Het staat met zijn voorliefde aan de kant van het empirisme, maar het wil tegelijk optimist en religieus, dus idealist zijn. Het wil voldoen aan de behoeften van een jonge natie met, trots elke krisis, een toekomst van onbegrensde mogelijkheden.

Een vrije wil vooral dus! De leer van een vrijen wil, dat beteekent voor ons pragmatisten, dat er kans is op wat nieuws in de wereld, het is de verwachting dat de toekomst iets anders zal zijn dan een imitatie of identieke herhaling van het verleden, het is geloof aan den vooruitgang der menschheid, het is een kosmologische theorie van belofte, die ons troost en steun geeft in den levensstrijd. De wereld is plastisch en er zijn veel schoone mogelijkheden; wij kunnen er dus nog heel wat van maken dat er nooit geweest is en waaraan nog niemand heeft gedacht.

De wereld is nog niet klaar en zoo is het ook met de wetenschap, met de filosofie, met onze waarheid. De pragmatist heeft een heel andere opvatting van waarheid dan de

1) Wie Plato's Phaedo gelezen heeft, weet waar James, met de noodige wijziging, deze beeldspraak vandaan haalt. Hij merkt het zelf niet op, maar de platonische idee, die bij Emerson zoo sterk uitkomt, leeft ook nog in James.

rationalist. De rationalist spreekt van *de* waarheid in 't enkelvoud. Er zijn er ook geweest die van een dubbele waarheid spraken, een wetenschappelijke of filosofische en een religieuse of theologische. Maar de waarheid van den pragmatist is noch enkelvoud noch tweevoud, ze is een heusch meervoud: er zijn vele waarheden.

De waarheid is namelijk geen produkt van zuiver denken, maar van teleologische waardeering. Waar is wat waarde heeft voor ons leven en handelen. Niet aan de *roots* maar aan de *fruits* wordt de waarheid gekend.

Het Pragmatisme is waar, ik ben er diep van overtuigd: wat beteekent dat? Vooreerst dit, dat het een theorie is, die men begint voor ongerijmd te houden. Later zal men ze waar, maar van zelf sprekend vinden. En eindelijk ziet men het belang ervan in en dan zullen zelfs de tegenstanders beweren haar te hebben ontdekt.

Wat is dan toch waarheid? Zeker geen kopie van de werkelijkheid. Uw voorstelling van een klok aan de wand mag u als kopie voorkomen, maar wat een kopie van de elasticiteit van de veer zou kunnen beteekenen, is moeilijk in te zien.

Geen voorstelling is op zich zelf waar, elke voorstelling moet zich verifieeren, moet waar gemaakt worden. Voorstellingen zijn waar, wanneer wij ze ons kunnen assimileeren, onwaar, wanneer wij dat niet vermogen. Die verificatie en assimilatie zijn ervaringsprocessen. En wij vragen daarbij steeds: welke waarde heeft een voorstelling voor 't werkelijk leven; wat is haar konstante ervaringswaarde? m.a.w. wij laten de ervaring de proef op de som nemen, om te zien of onze voorstelling uitkomt. Dat goed uitkomen is het kenmerk van de waarheid, en in dien zin kunnen we de oude formule overnemen dat waarheid is overeenstemming met de werkelijkheid, n.l. met toekomstige werkelijkheid in den vorm van praktische nuttige gevolgen. Het bezit van ware gedachten beteekent daarom het bezit van instrumenten om te handelen, tot bevrediging van onze behoeften. Nooit zou men aan een bizondere klasse van onze voorstellingen het praedikaat waar hebben gegeven, indien die niet biologisch nuttig voor ons waren. Op het biologisch nut berust de waarheid, het ware is een soort van het goede. Bijgevolg zijn al onze gedachten slechts in zoover

waar, als wij er in vroegere of latere ervaring gebruik van kunnen maken. Onze wetenschappelijke theoriën hebben dan ook alleen waarde als werkhypothesen, die bemiddelen tusschen alle vroegere waarheden en zekere nieuwe ervaringen. Wij hebben van daag te leven met de waarheid die we kunnen krijgen, maar moeten klaar staan om haar morgen door een andere te vervangen.

Wat volgt uit dit alles? Het Pragmatisme heeft geen systeem, maar is niets dan een methode. Het ligt, zooals Papini het goed heeft uitgedrukt, midden tusschen onze theoriën als een corridor in een hotel. Vele kamers komen daarop uit. In de eene kunt ge een man vinden, schrijvend aan een atheïstisch werk; daarnaast ligt er een op zijn knieën biddend om geloof en kracht; in een derde onderzoekt een chemikus de eigenschappen van een lichaam; in een vierde wordt een systeem van idealistische metaphysica uitgedacht; terwijl in een vijfde de onmogelijkheid van alle metaphysica wordt aangetoond. Maar ze hebben alle vijf dezelfde corridor, waar die zoo zeer verschillende denkers door moeten, als ze namelijk op praktische wijze in of uit hun kamers willen gaan.

Pragmatisme is een methode of een richting van denken, die afziet van eerste dingen, beginselen, kategoriën, onderstelde noodzakelijkheden en die uitziet naar laatste dingen, vruchten, gevolgen, feiten.

En verder een genetische of biologische theorie van de waarheid. Waarheid wordt, waarheid groeit van dag tot dag, naarmate wij haar waarde voor het werkelijk leven leeren kennen.

Waar is dat wat voor ons het best is om het te gelooven. Voor den een is de opvatting van het zoogenaamd gezond verstand beter, voor een ander die van de natuurwetenschap, voor een derde filosofisch kriticisme, maar wat het meest waar is, mag de hemel weten. Wat wij waar noemen berust op verschil van standpunt of perspektief.

Nemen we een voorbeeld. Als het geloof aan God ons beter maakt en niet in strijd komt met onze andere ervaring, waarom zouden we dan het bestaan van God ontkennen? Zulk een geloof is praktisch, dus pragmatisch waar.

Nemen we een ander voorbeeld: het behoud van de wereld

(salvation of the world). Wat beteekent het voor een pragmatist te zeggen dat dit mogelijk is? Het wil zeggen dat sommige voorwaarden voor het behoud van de wereld werkelijk bestaan. Pessimisten beweren dat zulk een behoud onmogelijk, optimisten zeggen dat het zeker is en tusschen hen staan de pragmatisten met hun leer van meliorisme. Zij gelooven aan de mogelijkheid van behoud, omdat ze er sommige voorwaarden van kennen en de andere noodige voorwaarden nog kunnen komen. Wat men hier nu onder 'behoud van de wereld' wil verstaan, dat mag ieder op zijn wijs uitleggen. Ieder die bezig is een ideaal te realiseeren, werkt mee aan het behoud van de wereld. Onze daden maken de wereld beter: dit te gelooven is goed en daarom waar. De wereld is niet af, wij zijn er nog mee bezig. Door geen logische praat over noodzakelijkheid of over de onmogelijkheid van een absoluut worden laten we ons van de wijs brengen. De eenige werkelijke reden, die ik me denken kan, waarom er ooit iets gebeurt, is die dat iemand het zoo wenscht.

Onderstel eens dat de maker van de wereld vóór de schepping aldus tot u sprak: ik ga een wereld maken, waarvan het niet zeker is of ze behouden wordt, een wereld waarvan de volmaaktheid slechts voorwaardelijk zal zijn, onder de voorwaarde n.l. dat ieder daarin zijn best zal doen. Ik bied u de kans om deel te nemen in zulk een wereld. Haar veiligheid is, zooals u ziet, niet verzekerd. Het is bepaald een waagstuk, met werkelijk gevaar en mogelijke winst. Zoudt ge 't wagen in de koöperatie te gaan? Zoudt ge u zelf en de andere deelnemers genoeg vertrouwen om het risiko op u te nemen? Natuurlijk zoudt ge dat. Wij zouden het aanbod direkt aanvaarden. Dat zou immers juist een wereld zijn als die waarin wij leven. Die wereld met werkelijk gevaar maar met de belofte van mogelijke winst, schijnt ons rationeel. Alleen zwakkelingen voelen behoefte aan een andere, die zoeken hun troost in een religieus monisme. Maar de gezonde sterke geesten kiezen een pluralistisch moralisme. Het pragmatisme nu is op de hand van dit laatste, hoewel het tevens erkent de betrekkelijke waarheid van het eerste.

* * *

Ziedaar vrij vertaald, doch, naar ik hoop zingetrouw weergegeven de amerikaansche filosofie: leven en wereld gedacht als een koöperatieve onderneming waarin elk zijn best doet om winst te maken, een groote filosofische trust. Wat waar is, dat moet worden bepaald door de belangen van allen die deelnemen in de trust. Deze filosofie biedt wel een scherp kontrast met de wijsheid van de oude Indiërs en latere mystieken, die men tegenwoordig, ook in Amerika, als theosofie verkondigt.

Ik wil gaarne erkennen dat ik het werk van James met zeker genoegen gelezen heb, vooreerst om het frissche van de voordracht. Er is een eigenaardige amerikaansche humor in, de humor van het platform. Zoo b.v. in de vijfde lezing het volgende: ‘als ik nu eens plotseling ophield met spreken en begon te zingen met een volle baryton “Wij gaan nog niet naar huis”, dan zou dat voor u een nieuw feit zijn dat u dwingen zou uw opvatting van mijn persoon te herzien en misschien uw meening omtrent het Pragmatisme te veranderen.’

Nu, van zulk een persoonlijk feit zullen we onze meening omtrent het pragmatisme niet laten afhangen. Laat ik nog erkennen dat veel van wat James zegt ten gunste van empirische en praktische wetenschap mij sympathiek is. Dat wij ook in psychologie en metaphysica empirisch te werk moeten gaan, stem ik hem volkomen toe. Ook dit dat de ervaring onuitputtelijk, dat de werkelijkheid niet geheel rationeel is en dat wij niet kunnen leven zonder idealen, zonder doeleinden voor ons handelen. Nog iets: James kritiseert overal het oude dogma dat waarheid een afbeelding is van werkelijkheid. Volkomen terecht. Niet in ons afbeelden of voorstellen, maar in ons oordeelen over de werkelijkheid ligt onze waarheid.

Eigenaardig is het nu dat James niet over ons oordeelen, maar over ons voorstellen en wenschen spreekt, wanneer hij 't over waarheid heeft. Eigenlijk, zegt hij, is alleen de *werkelijkheid* waar. En verder spreekt hij van ware voorstellingen, die waar zijn, omdat ze goed of nuttig voor ons zijn. Wat wil dat zeggen? 't Ware is, zegt James, een *species* van 't goede. Dat is een rest van platonische begripsmythologie die men hier niet zou verwachten. Op het standpunt van James moet men van wat goed is evenzeer een meervoud maken als

van wat waar is. Dat heeft Nietzsche gedaan, een naam dien James nooit noemt. Alles wat onze Amerikaan over waarheid en waarheden zegt, kan men met eenige variatie ook bij Nietzsche vinden. Maar het immoralisme van den laatste is niet praktisch of pragmatisch.

Ik wensch nog eenige bedenkingen tegen het Pragmatisme te opperen.

Eén opmerking echter vooraf. James zelf noemt het, en terecht, een nieuwe naam voor oude denkwijzen. Door het sterke geloof in het nieuwe dat beweerd wordt het Pragmatisme te kenmerken, zien we hier toch geen oude bergen verzet. Het meest worden we herinnerd aan Bentham en Mill, aan wiens nagedachtenis dit boek is gewijd. De logische grondslag ervan vormt het zoogenaamde relativisme of positivisme, een denkrichting die men - met welk recht onderzoek ik hier niet - van Protagoras laat uitgaan en die nog in mannen als Mach, Ostwald, Pearson, Poincaré e.a. eminente vertegenwoordigers heeft. Noch een uiteenzetting noch een kritiek van deze geheele denkwijs zou ik, zonder oppervlakkig te zijn, hier kunnen geven. Ik beperk me geheel tot het Pragmatisme en wel zeer bepaald dat van James.

Pragmatisme is afgeleid van het grieksche woord *π□□γμα*, dat handeling als feit, als daad, beteekent. Wij zouden dus hier een filosofie verwachten die de daad verheerlijkt, de filosofie van Faust die het begin van het Johannesevangelie vertaalt met: *Im Anfang war die Tat.*

Het is bekend dat de meeste filosofen van ouds gewoon zijn het denken hooger te stellen dan het doen, aan het verstand de heerschappij te geven over den wil. Plato zegt in de Politeia: in de praktijk is minder waarheid dan in de theorie. En minder waarheid beteekent minder werkelijkheid of minder volkomenheid. Daartegen is vroeger en later reeds geprotesteerd door een richting die men de voluntaristische noemt, geprotesteerd door den H. Augustinus, door de Scotisten, tot op zekere hoogte door Descartes en Kant, in de negentiende eeuw wel het sterkst door Schopenhauer. Vele moderne psychologen noemen zich in dezen geest voluntaristen; dat doet ook James. Sluit zich nu zijn pragmatisme hierbij aan? Gedeeltelijk wel. Het ware is bij hem ondergeschikt aan

het goede, een soort van het goede. Geen kennis heeft waarde dan die tot daden leidt. Waar is wat goed uitkomt. Bij elke theorie vragen we: Wat zijn de gevolgen, welke uitwerking heeft ze, en daarnaar beoordeelen we haar waarde d.i. haar waarheid. Maar, zoo vraagt men dan: hoe komt het dat theoriën gevolgen hebben, dat ze een goede uitwerking kunnen hebben op de menschen? Zijn theoriën wel iets anders dan gevolgen van de wenschen van den mensch? Dat zal James als voluntarist toch wel moeten aannemen. Ja, hij zegt het zelf: voor mij is de eenig denkbare reden, waarom er iets gebeurt die dat iemand het zoo wenscht. De wensch moet dus ook de vader zijn van onze gedachten en theoriën. De wensch is volgens James de eenige levende reden, waarmee vergeleken stoffelijke oorzaken en logische noodzakelijkheden niet anders zijn dan hersenschimmen. Is het Pragmatisme, dat toch ook een logische theorie geeft, iets minder hersenschimmig dan andere theoriën? Zullen we ons voor abstrakties als het eene en het vele in het zijnde, voor metaphysische stelsels van materialisme of spiritualisme nog warm kunnen maken op pragmatistisch standpunt? En juist over zulke abstrakties en theoriën handelt een groot deel van dit werk, al is het dan ook zoo populair en konkreet mogelijk.

James heeft een eigenaardige leer van wils- of wenschcausaliteit waarbij ik even moest stilstaan. Die bepaalt zijn begrip van waarheid. Waar is wat uitkomt of tot daden leidt, moet dus altijd nog geverifieerd worden. Het ware is altijd toekomstig, en de waarheid heeft duizend mogelijkheden. Het waarheidsbegrip van James is eigenlijk als de voorstelling van een kind. Ik vroeg onlangs aan een meisje dat den vorigen dag drie jaar oud geworden was, wanneer of ze jarig was geweest. ‘Morgen’ was het antwoord. Van gister heeft zoo'n kind geen begrip: het kind is een futurum, en de vage tijdvoorstelling waarmee sedert eenige dagen het uitzicht op koek en speelgoed was geassocieerd, blijft zich dan uitdrukken in ‘morgen’.

Zoo is het met de waarheid van James: die komt morgen en daarom nooit. Ik zal er een voorbeeld van geven uit zijn werk om te laten zien dat ik hier niet fantaseer. Hij heeft het ergens over materialisme en spiritualisme. Welke van die

beide theoriën is nu waar? zoo vraagt hij. En dan gaat hij ongeveer aldus verder:

'Allereerst vestig ik uw aandacht op een kurieus feit. Wat het verleden van de wereld betreft, dan maakt het geen zier verschil, of wij die wereld houden voor het werk van de stof, dan wel of wij denken dat een goddelijke geest er de maker van is. Het resultaat is in beide gevallen hetzelfde, en alleen daarop komt het immers aan.

Maar veronderstel nu dat de wereld een toekomst heeft, dat ze nog niet af is, terwijl wij hier spreken. In deze onvoltooide wereld is het alternatief: materialisme of theisme? van groot praktisch belang. Onze filosofie wil een wereld die wat belooft. Geef ons een stof die succes belooft, een stof die door haar wetten gebonden is om onze wereld altijd nader te brengen bij de volmaaktheid, die stof zal elk verstandig mensch even graag vereeren als Spencer 't zijn zoogenaamde onbekende macht doet. Maar kunt ge ons zulk een stof niet geven, dan hebben we een God noodig, voor de toekomst n.l. van de wereld. Het begrip van God heeft dus een praktische waarde, als verzekering van onze toekomstidealen. Voor het pragmatisme is om die reden het theisme beter dan het materialisme. En wat beter is, is voor ons waar.'

Wat zou men zeggen van een meteoroloog die op deze wijs ging redeneeren: welke oorzaken er vroeger, sedert er waarnemingen zijn gedaan, op de weersgesteldheid werkten, dat is praktisch van geen belang, want dat is toch alles voorbij. Voor de toekomst wenschen we echter mooi weer, we zullen dus als waar aannemen dat het weêr alle dagen mooier wordt. James zou dit een karikatuur op zijn stelling noemen, maar ik zie het principiëel verschil niet. Hij wil het pragmatisme als algemeene en wetenschappelijke theorie en dan volgt, dunkt me, deze konsekwentie.

Het is wel een ironie van de geschiedenis dat hij zijn filosofie noemt met den naam, dien men sedert de achttiende eeuw in de historische wetenschap gebruikt voor een causale beschouwing van de feiten.

Van zoodanige causale opvatting moet ook James elk oogenblik uitgaan. Hij erkent dat wij uit vroegere ervaringen tot

toekomstige kunnen besluiten, dat er een samenhang is tusschen verleden en heden.

Hij gaat nog veel verder. Werkelijkheid, zegt hij, is in 't algemeen dat waar waarheden rekening mee hebben te houden. Als feiten nu, waarmee wij te rekenen hebben, neemt hij aan: 1°. de stroom van onze gewaarwordingen die ons, ook tegen onzen wil en van buiten af, wij weten niet van waar, wordt opgedrongen; 2°. relaties tusschen onze gewaarwordingen en voorstellingen, deels van ruimte en tijd, die zijn veranderlijk en accidenteel, deels van innerlijken samenhang. Deze inwendige relaties noemt hij zelfs eeuwige percepties, die bij alle zinnelijke waarneming voorkomen, waarmee onze gedachte eeuwig rekening heeft te houden; 3°. overgeleverde meeningen, de waarheden van gister waaraan we de nieuwe moeten assimileeren. Dat alles te zamen vormt een werkelijkheid waarmee we rekening moeten houden; en eindelijk 4°. de wenschen van anderen, die de onze doorkruisen. Van alle kanten stuiten we dus op tegenstand en er blijft voor de vrijheid van ons wenschen en willen maar een heel kleine ruimte. Toch groot genoeg om er een systeem van Pragmatisme op te bouwen, hoog in de lucht, een echte skyscraper. En daar zetelt ten slotte niet in een individueele vrije onderneming, maar een trust, een koöperatie. Dat dus waarheid een individueele zienswijs zou zijn - dit is immers het uitgangspunt van James - er blijft maar heel weinig van over. En onze vrijheid blijkt in elk geval zeer beperkt.

James zegt het nergens, maar ik lees het bij hem tusschen de regels: indien we geen vrijen wil hadden, dan moesten we er een uitvinden. Wat hij doet, is individueele willekeur op den troon plaatsen, en mij dunkt, dieper doordenkende teleologen zullen tot zijn bewijsvoering of liever zijn beweringen zeggen: *non tali auxilio.*

Hij geeft zich vooral veel moeite om het recht van den godsdienst te bepleiten. In 1898 schreef hij een werk, getiteld *The will to believe.* Hij erkent nu zelf, zich in den titel te hebben vergist: In plaats van over den *wil* had hij moeten spreken over het *recht* om te gelooven. Ik geloof niet dat de zaak er veel door verandert: als men n.l. met James aanneemt dat recht is wat men wil. Ook bij alle godsdienstige voorstel-

lingen vraagt hij alleen of ze nuttige konsekwenties hebben voor het leven: het is de waardeering van het enkele feit, de verheerlijking van de daad op zich zelf, zonder m.i. voldoende rekening te houden met onze behoefte om in de daad de gezindheid of het karakter te eeren.

Het pragmatisme zouden we kunnen noemen een vorm van impressionisme in de filosofie. Daarmee is 't niet absoluut veroordeeld. In tegendeel. Een krachtig levend impressionistisch kunstwerk is zeker mooier en belangrijker dan een klassiek werk dat dood is. Als specimen van impressionistische filosofie vind ik het boek van James een mooi stuk. Die het aanraakt, raakt een man aan. Maar wij hebben ook nog een andere waardeering. James geeft zijn werk niet uit voor fantasie maar voor wetenschap. En dan vragen we niet alleen of het mooi en geestig, maar ook of het waar is wat hij zegt. Al weten we nu ook in geen bizonder geval met absolute zekerheid te zeggen wat waar is, wij maken toch allen, in leven en in wetenschap, onderscheid tusschen waar en onwaar.

James spreekt veel van idealen. Maar er is ook een ideaal van waarheid, waarvoor hij bizonder weinig schijnt te voelen. Waarheden, zoo zegt hij, hebben altijd een wanhopig instinkt van zelfbehoud en van begeerte om het tegendeel uit te sluiten. Over dit wanhopig instinkt en de begeerte om tegenstrijdigheden uit te sluiten spreekt hij nog een paar maal, doch altijd in een tusschenzin of in een bijzin. De hoofdgedachte is overal dat het goede, biologisch nuttige en wel het individueele waar is. Nergens echter gaat hij in op de vraag hoe ik weten kan wat goed of biologisch nuttig is. Zoolang ik dat niet weet, kan ik van daaruit niet het begrip van de waarheid bepalen. En dan behoef ik verder ook geen moeite te doen, om, in acht lezingen, aan het publiek duidelijk te maken wat Pragmatisme is, met de bedoeling om het van de waarheid ervan te overtuigen.

Wij betrappen ons zelf en anderen dagelijks op inkonsekwenties. Het schijnt wel dat ons wanhopig instinkt om tegenstrijdigheden buiten te sluiten, niet zoo sterk is, als James aanneemt.

Welnu, dan noemen we ons zoeken naar waarheid en ons

streven naar konsekwentie beter geen wanhopig instinkt, maar de begeerte naar een ideaal, een ideaal n.l. om, voorzoover dat ons menschen mogelijk is, in ons leven maar vooral in onze wetenschap, individueele subjektieve willekeur buiten te sluiten en te trachten naar een objectieve ervaring. Zoodanig streven noemen we nog altijd wijsbegeerte.

De Encycliek
‘Pascendi Dominici Gregis’ van Paus Pius X tegen de Modernisten[1)]

Door
Dr. Frank Weber.

> □λλ□ ο□ βουλ□με□α ζ□ν ψευδολογο□ντες. (Wij willen niet leven als leugenaars). Just. Mart. (Apologia no. 8).

De goddelike vonk, die ieder mens bezielt, is de Geest. Met de geest vermag de mensheid de zware problemen des levens op te lossen, al schijnt door de eeuwen die mensheid te gaan als de donkere Ahasverus, eeuwig wandelend over wisselende wegen van Waarheid, zonder ophouden, rusteloos. De drang naar Waarheid maakt de mens tot souvereine koning over al het bestaande, omdat die drang het énige levensbeginsel is: de verklaring en de verovering van het Leven zelf. Dageliks herhalen wij die vraag, dan jubelend, dan angstig:

1) Litteratuur. In het ‘*Internationale Wochenschrift für Wissenschaft*, *Kunst und Technik*’ 2e Jg. n. 1-9 hebben ‘führende Geister aus beiden Konfessionen’ stelling genomen. *Meurer*, *Ehrhard*, *Schnitzer*, *Mausbach*, (Katholiek). *Troeltsch*, *Hauck*, *Hermann*, *Eucken*, *Köhler*, *Harnack*, *Paulsen*, (Protestant). Allen universiteitsprofessoren. (Ik citeer I.W.). Verder *Tyrrell:* Through Scylla and Charybdis London 1908, *Rinnovamento*, (Sept.-Okt.), *Cladder,* Stimm. a. Maria Laach, 1908, *Kiefl.* Hochland Jg. 5. H. 4, *Esser,* Köln. Volkszeitung (15 Jan. 1908). *Braig*, *Atzberger, Sagmüller* in Allgemeine Rundschau 5e Jg. no. 5, 7, 8, 13. *Kneib*, Die Encyclica. Würzburg 1908, *Michelitsch*, L'Encyclique 1908, *Heiner:* Der neue Syllabus Pius X. Mainz. 1907 enz. enz. *Loisy*, Simples Réflexions. Paris 1908. *Catholici*, Lendemains d'Encyclique. Paris 1908. *Bonnefoy,* Le Catholicisme de demain. Paris 1908. *Müller* S.J. Die Enzyklika und Ehrhard's Kritik derselben. Innsbrück 1908. *Van Veen*, Het modernisme in de R.K. Kerk. Amersfoort 1908.
Dit is het voornaamste.

Wat is Waarheid? En elk uur haast vindt een nieuw antwoord, en elke dag brengt nieuwe vormen om die waarheid tot uitdrukking te brengen. Een scala van ontwikkelingen heeft de geest in zijn waarheid-zoeken gemaakt en immer langer en onafzienbarer zijn de wegen geworden, die voeren tot het ideaal van waarheid-zoeker, waarheid-kenner te worden. De moderne mens zoekt terecht de waarheid in de grondeloze diepte der filosofie. *Kant* heeft de wereld opnieuw ontdekt, en de grote filosofen nà hem, *Fichte, Hegel, Schopenhauer* enz. hebben het wereldbeeld in onze geest verder vervolmaakt. De moderne ongelovige en de moderne gelovige zoeken beide elke dag verder in deze richting. Om de waarheid te vinden heeft de geest absolute, innerlike vrijheid nodig. De geniale psycholoog Jesus heeft dit alleen kunnen bedoelen, toen hij de uitspraak deed, dat waarheid vrij maakt. (Jo. VIII, 32).

De Pauselike dekreten, die in de laatste helft van 1907 met een voor Rome ongekende snelheid elkander opgevolgd zijn, de Commer-brief van 14 Juni[1)], de Syllabus v. Pius X of Decretum Lamentabili van 3 Juli, de Encycliek 'Pascendi Dominici Gregis' van 8 September, het motu proprio van 18 November, en de konsistoriale allokutie van 16 December - al deze dekreten verklaren alle zoeken naar Waarheid min of meer voor dwaling, als het zich niet blind onderwerpt aan die ideëen en gedachten, die sedert de afgesloten bouw van het huidig, onder invloed v. Thomas v. Aquino gewordene kerksysteem tot bindende norm zijn geworden. Nu is de ring der scholastieke doktrien volkomen afgesloten. Wat daarbuiten ligt, is als modernisties veroordeeld en ieder, die in vreugdig en smartelik vorsen naar waarheid nieuwe vondsten en resultaten vindt, is veroordeeld en in zijn menswaardigste streven met lamheid geslagen, als zijn wetenschappelike resultaten niet in harmonie zijn met de leer der *doctores scolastici.* Het Pausdom, dat in zijn wezen de regering wil zijn van een *eeuwigheids*-instituut, heeft zich in een vorm der *tijdelikheid* vastgeroest. Uit zijn eigen beginsel vloeit met dwingende noodzakelikheid de gevolgtrekking voort: dit is innerlike tegen-

1) Cfr. *Johan van Gülick,* Krisis in het Katholicisme. XXe Eeuw. 13e Jg. 11e afl. 203-205.

spraak, dit is prijsgeven van eigen beginsel. De ruimheid van het evangelies beginsel is een schaduwbeeld geworden. En een silhouet leent zich licht tot een karrikatuur.

Het is voor de modern denkende katholiek, die de benauwde hartslag der tijden gevoeld heeft en van de andere kant de levenswaarheid van Jezus in zich heeft beleefd, een treurige ervaring te bemerken, dat de Roomse Kurie dodelik-afhankelik is van middeneeuws tijdleven en dat zij dit vliegeleven eeuwigheidsduur toekent. 'Stude Thomam et scias omnia', staat op de Vatikaanse bibliotheek: studeer Thomas en ge weet alles. Is de vraag niet gerechtvaardigd, of het in het vervolg niet beter is te spreken van de *Roomse Kerk van Thomas* inplaats van de *Christelik-Katholieke Kerk van Jesus?* Om de tegenwoordige krisis in het katholicisme goed te begrijpen, moet ik op twee feiten wijzen.

Het eerste feit is, dat de Kerk door haar oppermacht in de Middeneeuwen officieel tot de opvatting gekomen is, het 'Rijk Gods' door politieke middelen te kunnen opbouwen. Een Kerk echter, die als een wereldse staat optreedt, moet alle middelen van zulk een staat tot de hare maken, dus ook vaardige diplomatie en desnoods geweld; 'denn der irdische Staat, selbst der Rechtsstaat muss unter Umständen zum Unrechtsstaat werden.'[1)] De ontwikkeling, die de Kerk als wereldse staat genomen heeft, moest haar konsekwent tot de absolute monarchie des Pausen voeren, en tot de pauselike onfeilbaarheid, want de onfeilbaarheid betekent in een geestelike theokratie ten slotte niets anders als dat, wat de absolute souvereiniteit in de wereldse staten betekent. Dat de Kerk voor deze laatste konsekwentie niet teruggeschrokken is, is een bewijs, hoezeer het heilige in haar verwereldlikt is.

De moderne Katholiek ziet de ontwikkeling der Kerk anders, hij weet, dat de godsdienst *innerlik* zijn moet, voor hem is theologie filosofie, en het Rijk Gods, dat hij zich denkt, kent geen andere krachten als *religieuse* en *zedelike* en staat op de bodem der *vrijheid.*

Het tweede feit is, dat de Katholieke Kerk in haar theologiese ontwikkeling vastgelopen is, als een schip op een klip,

1) *Harnack.* Wesen des Christentums. Leipzig 1903. S. 159.

op de onvermurwbaar harde rots van het Thomisme. Het Thomisme heeft van het evangelie een systeem gemaakt, heeft wat als *leven* bedoeld was tot starre *leer* doen worden.

Augustinus had, op het algemeen-menselike, dat in het Evangelie zo rijkelik vervat is, ja, het wezen des Evangelies is, voortbouwend, aan de Katholieke Kerk haar speciale aard van ‘vroomheid’ gegeven. Augustinus schiep voor de ziel der enkelingen een hoogst individueel zonde- en genadegevoel. Daarbij verdedigde hij ook de uiterlike machtstelling der Kerk op aarde. Op deze wijze verbond hij het uiterlikste met het innerlikste. Hoe hem dat mogelik geworden is, zou zeer interessant zijn om nader uiteentezetten, maar past niet in dit artikel, genoeg is het te verklaren, dat innerlike tegenspraak daardoor niet kon worden uitgesloten.

De moderne katholiek voelt deze innerlike tegenstrijdigheid biezonder sterk, en meent, dat alleen het innerlike element, dat Augustinus aangeeft, in de Kerk bestaansrecht heeft. En niet zo, dat de religie een arme-zondaars-gevoel geeft, maar de juichende blijheid der innerlike vrijwording in de verlossing. Dit is tenslotte ook Augustinus' mening.

De Roomse Kurie echter heeft altijd getracht dit innerlike element terug te dringen, te wijzigen en totaal te vernietigen. De grote persoonlikheden, die in de westerse Kerk telkens weer nieuw leven gewekt en de ‘vroomheid’ gereinigd en verdiept hebben, hebben allen direkt of indirekt van Augustinus hun uitgangspunt genomen. De lange rij van Katholieke Reformatoren van Agobard en Claudius van Turijn in de 9e eeuw tot aan de Jansenisten van de 17e en 18e eeuw staat geheel onder de ban van Augustinus. Daarom kwamen ze ook allen in konflikt met de officiële Kerk. Ook het moderne Katholicisme heeft veel Augustijnse trekken. De voornaamste is zijn neiging tot innerlikheid.

Dit Augustinisme is de doodsvijand van het dominikaanse Thomisme en ook van het jesuitiese Molinisme. Het is duidelijk, dat deze twee systemen, die zozeer de uiterlikheid dienen en zo éénzijdig de ‘repraesentatieve heilsekonomie’ der Priesterkaste op de voorgrond stellen, de Kerk principieel verderven in al haar uitingen, vooral in haar askese, die tenslotte toch het innerlike element van het boven omschreven Augustinisme is.

In deze twee systemen is een waarachtige mystiek, die slechts in het innerlike gedijen kan, en nauw verwant is aan de grondideeën des Christendoms, onmogelik, en daarmee ook een ware askese, die geen wereldvlucht, maar wereldoverwinning is.

Uit deze twee feiten, die zo diep in het geestes- en zieleleven der moderne Katholieken ingrijpen, volgt, dat de stelling dier katholieken tegenover de kultuur een andere is als die der 'orthodoxe' katholieken. De laatste zien alles onder het gezichtspunkt der roomse religie en macht en speuren overal gevaar voor hun overtuiging, vooral in deze tijd, waarin de resultaten der wetenschap met name der bijbel- en historiese kritiek, niet steeds willen passen in het roomse systeem. De eersten kennen deze wijze van zien en denken niet. Voor hen staat de grondidee des Christendoms onwankelbaar vast. Wat daarop en er omheen gebouwd is, draagt alles het stempel der tijdelikheid en kan met de tijd vergaan, juist omdat het van de tijd is. Zij zien niet in, waarom men zich zo opwinden kan om al die bijbouwtjes rondom de kathedraal der zuivere christelike overtuiging. Het was toch veel beter, als dat bijwerk afgebroken werd! Door de modernen is het starre Katholicisme in innerlike gisting gebracht, die ongeveer op een lijn gesteld kan worden met de gisting, waarin de Protestantse Kerken gekomen zijn door het indringen der moderne theologie en der moderne levenselementen. Die nieuwe richting in het Katholicisme wil overal, wil in de wetenschap, in de moraal en de kultus nieuwe wegen banen, daardoor het Katholicisme bevrijden uit de ban der middeneeuwse gedachte en het in nauwe betrekking brengen met het moderne tijdsleven. Met een fantasties optimisme is in de laatste tientallen van jaren aan de verwerkeliking van dit program gewerkt. Aan de moderne wereld zou een modern Katholicisme gegeven worden, vroom en opofferend als het middeneeuwse, maar een absoluut nieuwe groei uit de oude stam. De tegenstelling tussen *Kurialisme* en *Katholicisme* werd scherp op de voorgrond gebracht. Het Katholicisme - of liever de Katholieke idee - zou weer breed en groot alles assimileren om zich heen, het moest de drager worden der vernieuwde spekulatie, en van een meer verinnerlikt staatsleven, van een reine kultus, in één woord

het zou weer het beginsel van vooruitgang zijn. Als men zich herinnert, dat Harnack eens de Katholieke Kerk ‘das umfassendste und gewaltigste, was die Geschichte hervorgebracht hat,’[1] noemde, dan is het duidelik, dat innerlike ontwikkelingen in deze Kerk voor de kultuurwereld van de grootste betekenis zijn en zal men zich, hoewel misschien bij onwillens, het oordeel moeten aansluiten van de liberaalprotestantse prof. Troeltsch: ‘In unseren....wissenschaftlichen Kreisen will man an die Bedeutung der modernistischen Bewegung im Katholizismus nicht glauben: irgend eine Verbindung mit der modernen Wissenschaft und dem modernen Geist sei bei ihm völlig ausgeschlossen. Allein das beruht auf Unkenntnis der Lage und Entwicklung des religiösen Lebens in der modernen Welt überhaupt, und auf Unkenntnis des Katholizismus’[2]

De behandeling der Encycliek, die een theoretiese samenvatting is der moderne ‘dwaalleren’, en deze met één slag wil vernietigen, is dus zeer up to date. En zelfs noodwendig. Want voor hen, die het eigenlike wezen van het Pauselik dokument begrepen hebben, is het duidelijk, dat men van nu af andere wapenen als tot dusver nodig heeft in de religieuse en wetenschappelike strijd tegen de klerikale wereldbeschouwing. Men moet deze nu bestrijden *in naam aller echte religie.* De Katholieke idee heeft als innerlikheidsbeginsel bestaansrecht, het klerikalisme als samenvatting van priesterheerszucht in geen geval. De Encycliek heeft de scheiding der geesten voltrokken, zelfs in de alledaagse polemiek der dagbladen is dit reeds te bemerken, men begint onderscheid te zien tussen katholicisme en klerikalisme.

Schrijver dezer is Katholiek, niet klerikaal.

Voor ons doel is het genoeg de encycliek te behandelen, de andere bovengenoemde dekreten kunnen rustig blijven, voor wat ze zijn: voorlopers of herhalingen der encycliek.

Vooraf zij er op gewezen, dat ook naar streng ortodox Katholieke opvatting de encycliek geen aanspraak kan maken op onfeilbaarheid. Een onfeilbare ‘definitio ex cathedra’ moet

1) *Harnack*, l.c. 153.
2) *Ernst Troeltsch:* Katholizismus und Reformismus. I.W. 2e. Jg. n. 1. S. 14.

altijd iets *positiefs* zijn, en iets meer *negatiefs* dan deze encycliek is wel nergens op de wereld te vinden.[1] Haar rechtsnatuur moet dus een andere zijn. In haar eerste afdeling is de encykliek van *didaktiese* natuur. Maar wijl de Paus de hoogste kerkelike autoriteit is heeft ze toch voor het praktiese leven haast bindende rechtskracht, want de Paus wil leerarend niet alleen door zijn argumenten overtuigen, maar duldt ook geen tegenspraak. Naar het *kanonieke* Recht kan, streng genomen, zijn didaktiese voordracht gebrekkig en foutief zijn, naar het *klerikale* recht blijft dan toch tegenspraak ongeoorloofd. Prakties moet de tegenwoordige heersende autoriteitsafgoderij het dokument als onfeilbaar aannemen.[2]

Geven we nu eerst een korte analyse van de inhoud der encycliek.

De encykliek geeft de inhoud zelf aan: 'Het behoort tot de taktiek, in waarheid een zeer listige taktiek der modernisten....nimmer hun leeringen methodies en in haar geheel te ontwikkelen, maar die stuksgewijs voor te dragen om de schijn van tasten en zoeken op te wekken, terwijl ze toch bepaald en klaar zijn. Daarom is het voor alles noodzakelik een overzicht van hun leer te geven en de samenhang aan te tonen, die ze verbindt, om dan de oorzaken der dwalingen aan te wijzen en de middelen voor te schrijven, die geschikt zijn om het kwaad te genezen.'[3]

Zoals men ziet, is dus de encycliek in drie delen verdeeld: 1e. uiteenzetting der modernistiese leer. 2e. de oorzaken der dwaling. 3e. de maatregelen daartegen.

Houden wij ons aan deze indeling.

De Paus geeft een samenvatting der modernisties genoemde

1) Het is geen '*doctrina* de fide vel moribus', alleen een analyse van vermeende dwaalleren. Klaar is, dat alleen een 'doctrina' onder de termen vallen kan 'ab universa Ecclesia tenenda'. Conc. Vat. Const. de Fide.
2) Alleen de protestantse Prof. *Hauck* van Leipzig houdt de encycliek onbegrijpeliker wijze *theoreties* voor onfeilbaar. Geen enkele Katholieke Theoloog heeft dit tot dusver klaargespeeld.
3) Ik citeer de vertaling van *De Tijd,* (18 Sept. 1907 n. 18258). alleen de stukken, die te slecht vertaald zijn, behoud ik me voor in eigen vertaling te geven. De Tijd vertaalde niet de originele lateinse Tekst, maar de franse tekst, die de 'Univers' ambtelik publiceerde.

dwalingen. Hier ontstaat direkt de gewichtige vraag: geeft de encycliek de leer der modernisten waarheid-getrouw weer? Het is zeer moeilik deze vraag te beantwoorden. De problemen, die behandeld worden, zijn zo diep en grijpen zo geweldig in in het tegenwoordige geestesleven, dat het haast ongelovelik wordt, dat de Roomse monsignori, die geen grote kennis plegen te hebben van dat moderne geestesleven, het klaargespeeld hebben in een betrekkelik kort traktaat een juist beeld te geven van de gehele moderne levensopvatting, want dat is ten slotte 'modernismus'.[1] Wanhopig wordt de zaak, als de encycliek verzekert, dat 'de modernist *meerdere personen* in zich verenigt: filosoof, gelovige, theoloog, historikus, criticus, apologeet en reformator.' Maar nog wanhopiger is het, als deze meerdere rollen spelende mensen *zèlf* met uitmuntende bewijsvoering aantonen, dat de encycliek in gewichtige, ja wezenlike punten hun opvattingen verkeerd weergeeft.[2] Waarom zou men dat niet geloven? Die lelike modernisten gaan nog verder en wijzen in de encycliek zelf theologiese dwalingen aan. Bij dit alles komt nog, dat de wetenschappelike beoordeelaar onmogelik de vraag naar de juistheid der uiteenzetting der modernistiese leer beantwoorden kan, wijl er geen bronnenmateriaal bestaat. De encycliek zegt dat zelf: 'de modernisten dragen hun leer niet systematies voor en niet als één geheel'. Heeft men niet het recht hier de vraag te stellen: hoe weet Rome het dan zo precies?[3]

Een andere gewichtige vraag is: sluiten de modernistiese leer, *zoals de encykliek die tekent*, en de orthodoxe katholieke leer elkander uit? Op deze vraag moet met *ja* geantwoord.

De encycliek geeft vier tekenen aan, waaraan men het modernisme herkennen kan. De bekende liberaliserende professor *Ehrhard* vat ze aldus te samen: 'Der *antikatholische* Charakter des *atheistischen Agnostizismus*, des *pantheistischen Symbolismus*

1) 'Der Ausdruck stammt aus dem polemischen Wortschatz der *Civiltà cattolica*' *Hauck.* I.W.S. 36. Cfr. Van Veen. l.c. Blz. 4. Aanm. 1.
2) *Il Programma dei Modernisti. Risposta all' Enciclica di Pio X*, Rom. 1907. Anoniem gepubliceerd door een groep italjaanse modernisten, die dadelik geexkommuniceerd werden. Cfr. ook *Tyrrell:* Through Scylla and Charybdis, London 1908.
3) De Paus heeft natuurlik de encycliek niet gemaakt. Ze is vervaardigd door een groep mannen 'Compilatori dell' enciclica'. (Billot S.J., Pater Janssens enz.)

des naturalistischen Immanentismus, endlich jener *Trennung zwischen Glauben und Wissen,* die den intellektuellen Charakter des Glaubens leugnet, ist offenbar'.[1)]

Men kon in zekeren zin dankbaar zijn, dat de Paus het onvruchtbare Agnosticisme naar verdienste veroordeelt, en niemand kan het hem, als drager der Metaphysica, kwalik nemen, dat hij zich verweert tegen het indringen (of het werkelikheid is, blijft een open vraag!) van het Agnosticisme in de Kerk. Zelfs Eduard von Hartmann schreef voor 'n paar jaren: 'Alle Welt ist des unfruchtbaren Agnostizismus müde, und alle Einzeldisciplinen der Philosophie beginnen einzusehen, dass sie sich in Sackgassen verrannt haben, aus denen nur die Metaphysik ihnen der Ausweg zeigen kann'.[2)]

Hetzelfde geldt ongeveer van het pantheistiese symbolisme. Daar kan men in de kerk niets mêe aanvangen.

Welke modernisten echter met deze twee kentekenen gebrandmerkt worden, blijft het geheim der goden.

Over de andere twee kentekenen spreek ik later.

Een zeer bedenkelike zaak is het, dat, als men nu vraagt: 'Wat is eigenlik modernisme?', men in de encycliek zeer moeilik een antwoord vindt. Men kon toch verwachten, dat een rake definitie op de eerste plaats zou staan. Dit geeft te denken.

Het woord 'modernisme' zelf is zo weinig karakteristiek, dat het absoluut niets zegt. De Encykliek omschrijft dat woord verder als de 'samenvatting aller ketterijen', dat is even nietszeggend en onbegrijpelik als wanneer het in het Romeinse brevier over Maria heet 'zij alléén heeft alle ketterijen overwonnen'.[3)] Verder hoort men niets.

1) J.W. l.c. S. 71. *Ehrhard* heeft door dit artikel zich de dodelike haat der kurie op de hals gehaald. Men ontnam hem de titel van prelaat. Waarom, is niet duidelik. Ehrhard staat dogmaties geheel op het standpunt der encycliek. Is dan alle kritiek in de Roomse kerk uitgesloten? Ik kom daarop nog terug. Ehrhard heeft 'herroepen', dit wil zeggen, hij heeft totaal niets teruggenomen, heeft alleen formeel de verklaring afgelegd, dat hij de Paus niet had willen beledigen. De '*Correspondenza Romana*' verweet Ehrhard, dat hij absoluut geen theologie kende! Ehrhard is de beste kenner der katholieke theologie.
2) *Deutschland,* 1903 1e Jg. S. 71.
3) Offic in Festis. B. Mariae Virginis per Annum. 1a Antiphona, 3a Nocturnae, 'Sola *cunctas* haereses interemisti'.

De vervaardigers van het dokument moeten wel in grote verlegenheid geweest zijn, daar het begrip van modernisme zich niet scholastiek en thomisties liet grijpen.

Inderdaad, het modernisme is niet iets wat 'àf' is, het is een stuk geweldig tijdleven, dat groeit en groeit, en met elke konkretisering voorlopig spot. Het is een richting, die nog iets vloeiends in zijn wezen draagt. Hier kan men de verklaring vinden van het feit, dat de encycliek zo vaag en onbestemd is, en meest met algemeenheden strijdt, en tevens dat de kerkelike kommentaren. die tot dusver op haar vervaardigd werden, zo armoedig en gebrekkig zijn. Dit laatste is echter nog meer te verklaren uit de onbekendheid der kommentatoren met de moderne filosofie. Ik kan me volkomen bij de uitstekende definitie der moderne katholieke richting aansluiten, die prof. Meurer met geweldige moeite uit de encykliek te samen gesteld heeft: '*Nach der Encyclica* ist der Modernismus eine Richtung in der katholischen Theologie, bei der sich der Kirchenglaube in ein höchst individuelles, religionsschöpferisches Gefühl auflöst und das katholische Dogma durch die Philosophie und Geschichte seine kirchliche Wesensbestimmtheit verliert, indem es unter Anwendung der kritisch-wissenschaftlichen Methode eine volkommene Zersetzung durchmacht.'[1)]

Vergeten we niet, dat de *encykliek* die richting zo tekent.

Hoe weinig begrip het Pauselik rondschrijven eigenlik heeft van het door hem veroordeelde modernisme, toont het onvermogen aan om een begripsbepaling te geven, en ook maar enigermate het feit van het modernisme te verklaren. Eén ding is zeker. De Paus ziet in het modernisme een gewichtige beweging. Hoe kan hij anders van haar voor de gehele Kerk een zo groot gevaar verwachten? En de beweging is inderdaad van betekenis. Hoe kan men anders verklaren, dat die beweging door de meest verschillende volken gaat, door Frankrijk, Italië, Engeland, Duitsland, Amerika, en *een heel klein beetje* ook door Holland? En dat ze alle gebieden van het religieuse leven omvat, zoals de encykliek het zelf beschrijft?

Voor iedereen is duidelik, dat een bewuste reaktie, die in

1) Prof. Chr. Meurer: Die Encyclica gegen den Modernismus.

geheel haar wezen een strijd op leven en dood beduidt, zoveel te gevaarliker wordt, naarmate ze het objekt, dat bestreden moet, vager begrijpt en onduideliker definieert. En dit gevaar wordt ontzettend, als men bedenkt, dat de pauselike reaktie zich konkretiseert en vlees en bloed wordt in de legioenen van het klerikalisme. Als we later de maatregelen bespreken tegen het modernisme, zal iedereen direkt inzien, dat deze vèrre heengaan over de grenzen, die in het eerste deel der encykliek omschreven worden. Voor willekeur staat de deur wijd open. Zelfs matige kritiek op het scholasticisme heet daar modernisme. Zuiver menselik gesproken voelt men bij dit alles een pijnlike, morele onbehagelikheid!

Vóór we het grondbeginsel der moderne richting aangeven, is het goed de vraag te stellen: Welke theologen zijn de dragers van het modernisme?

Eigelik kan men in alle eeuwen modernisten vinden. Het zijn allen, die zich verzetten tegen de machtsoverschrijdingen der kurie. In de eerste eeuwen des Christendoms heten ze ketters, in de 16e eeuw heten ze Hervormers, tans modernisten.

Meer konkreet kan men ze indelen[1)] als voorstanders van de historiese kritiek (Döllinger, Hefele, Ehrhard, Kraus, Tübinger Schule), als aanhangers van min of meer radikale dogmaen bijbelkritiek (Le Roy, Tyrrell, Loisy, Semeria, Minocchi, Batiffol, Houtin, Poels, Hummelauer enz. enz.), als theologen van platonies spekulatief karakter (Schell, Deutinger), als leeraren der moderne filosofie (Hermes, Günther, Rosmini), als aanhangers der moderne evolutieleer, toegepast op het dogma (Newman, Möhler, Perone), als voorstanders van de immanentie-theorie en nieuw-kantianisme (Laberthonnière, Blondel, Brunetière), als pioniers op modern, haast socialisties, staatsen volkshuishoudkundig gebied (Fonsegrive, Murri, Naudet), als

1) Er dient met beslistheid opgewezen, dat men bij het bestuderen der encycliek dikwijls de indruk krijgt, dat niet katholieke boeken de stof geleverd hebben om dit ‘getimmerte’ in elkaar te zetten, maar dat veelmeer het voetspoor gevolgd is van *Harnack*, *Pfeiderl*, *Loofs* en *Seeberg*, dus van liberaal-protestantse auteurs. Wie lochent bij de katholieken eigenlik de godheid van Christus? De Encycliek beweert dit zonder schijn of schaduw van bewijs.

kunstenaars met modern religieuse tendens (typies: Fogazzaro).[1)]

Men ziet de geweldige veelzijdigheid van het modernisme. De kurie wil al deze richtingen - want al die namen betekenen een richting en een program - gaarne uit de Kerk dringen en exkommuniceert naar hartelust. Maar evenals in de middeneeuwen men zich niet meer stoorde ten slotte aan de banstralen van Bonifacius VIII, die er mee wierp als met ballen, zo gaat het nu ook: we laten ons doodeenvoudig niet uit de Kerk dringen, ook al worden we uiterlijk geëxkommuniceerd.

De meest getroffene en door de grote ban geslagene Theoloog is *Alfred Loisy.*[2)]

Deze geleerde is wel het type van een modernist, hij verenigt alle trekken in zich. Om het wezen van het modernismus in 't licht te stellen, wijs ik op twee markante eigenaardigheden in Loisy: zijne opvatting van de gehoorzaamheid tegenover de kerkelike autoriteit en zijn idee over de evolutie van het Christusprobleem en daarmee van de Kerk.

Deze twee trekken zijn karakteristiek voor het gehele modernisme. De neo-Katholieken beschouwen een blindelingse, jesuitiese gehoorzaamheid onzedelik en mensonwaardig. *Boven de Paus staat het Geweten.* De konsekwenties uit dit beginsel zijn zo vèrdragend, dat het gehele begrip der gehoorzaamheid daardoor gewijzigd wordt; gehoorzaamheid in deze zin kan slechts een krities, zelfstandig zich onderwerpen zijn aan een als juist erkend gebod. Hoe groot de ethiese waarde is, die door dit nieuwe begrip gewonnen wordt, behoeft niet behandeld te worden. Gehoorzaamheid wordt op deze wijze een innerlike kracht. Het gevaar van overdreven krities subjek-

1) Modernistiese tijdschriften zijn of waren: Rinnovamento, Hochland, Rivista di Cultura, XXe Jahrhundert, Renaissance, Demain, Justice Sociale, Studii religiosi, (de laatste vier hebben tijdelik gestaakt).

2) Zijn boeken zijn: Hist. du canon de l' Ancien Testament (1890), du Nouv. Test. (1891); Hist. crit. du texte et des versions de l' Anc. Test (1892 vlg.); Les mythes babyl. et les premiers chapitres de la Genèse (1901); L'hist. de la réligion d' Israel (1901); Études bibl. (1901, 1903). Études évangél. (1903). l.' Évangile et l' Église (1902, 1904); Autour d'un petit livre (1903); Le IVe Évangile (1903); Les quatre Évangiles (1908); Simples Réflexions sur le Décret du Saint-Office ‘Lamentabili sane exitu’ et sur l'Encyclique ‘Pascendi Dominici Gregis.’ (1908). Alles verschenen in Parijs. De meeste geschriften staan op de Index.

tivisme is uitgesloten, wijl de gebondenheid aan het dogma daarvoor behoedt.

'Gebondenheid aan het dogma', hiermee raak ik het tweede punt. Wat is dogma in modernistiese zin? Is het datzelfde starre, dode, en onbewegelike der in nooit en nimmer te veranderen formules vastgevrorene dogma's der orthodoxie?

Het modernisme beschouwt alle leerstellingen der Kerk als histories gewordene, als steeds nog zich ontwikkelende, *levende* ideeën. Het liberale Protestantisme heeft de vraag gesteld naar het wezen des Christendoms en zoekt het antwoord in het oerchristendom, zoekt naar de wezenskern zoals die zich vertoonde in de oorsprong. Den modernisten komt dit zeer lachwekkend voor. Men snijdt toch niet een beukepit open om een beukeboom te leren kennen. Niet in het oorspronkelike, maar in het gewordene ligt het wezen des christendoms. En het gewordene is het historiese feit: de Katholieke Kerk. De modernisten nemen daarom zonder bedenken al dat gewordene aan: Dogma, kultus, pauselike macht enz.

Maar daarbij heeft ook de kritiek haar recht. De kritiek der bronnen toont, *wat als historiese werkelikheid te beschouwen is.* Zoals Loisy het Christus-probleem krities ziet als een zich ontwikkelend ideaalbeeld van het godsdienstig idealisme, als een gewordene sagencyclus, zo moet ook het Katholicisme beschouwd worden. M.a.w. de religie zelf heeft uit de Christus der Geschiedenis de Christus des geloofs gemaakt, de eerste kondigde het Regnum Dei super terram aan, de tweede, een fantasiebeeld van het religieuse genie, werd de oorzaak ener gemeente, éner Kerk. De stichting der Kerk op de Jezus der Historie te willen terugvoeren, is dus absurd.

Hiermee is de kern van het modernisme blootgelegd: *vloeiende waarheid.*

Niet alleen aan de buitenkant van het leven loopt de ontwikkelingslijn, niet alleen menselike meningen veranderen, neen, ook buiten alle menselike macht om is de werkelike ontwikkeling in het wezen des levens zelf, en ook in de abstrakte religie.

De dogma's zijn voor de modernisten niet positieve dingen, alléén waarschuwingen voor dwaalleer, dus zuiver negatief. De vorm, waarin de Kerk ze kleedt, is niet iets, dat vaststaat

voor alle tijden. Het Katholicisme is een ontwikkelingssysteem. Want zijn eigenlike leer is precies als bij het nieuw-platonisme een psychologies opklimmen van het natuurlike, wereldse en verstandelike tot het bovennatuurlike, mystiese en religieuse. De historiese en psychologiese ontwikkelingsidee der moderne wereld is door het neo-katholicisme in zijn godsdienstgeschiedenis wezenlik opgenomen. Het verklaart het Christendom als de afsluiting en de samenvatting der antieke wereld, en de Kerk als de langzame ontvouwing van het Christus-probleem in de nieuwe wereld. Zo omvat het alles. Het nieuwe systeem wordt alleen tegengehouden door het starre kurialisme, dat alles verstijft en vergoddelikt, wat vloeiend en menselik is.

De Katholieke Orthodoxie aanvaardt alleen een schijn van evolutie: uit de voor eeuwig bestaande dogma's kunnen door theologiese konklusies nieuwe ontstaan. Dat dit geen ontwikkeling is, is duidelijk.

De Scholastiek is natuurlik door haar eigen atqui- en ergowezen de scherpst denkbare veroordeling der moderne evolutie.

De Encykliek duldt buiten scholastiek geen andere theologie, stelt zich dus buiten het leven in het rijk der doden, want de scholastiek is als levensbeginsel der theologie dood, dood als een pier, ook de neo-scholastiek.

In dit verband wijs ik op de grote rol, die de *immanentietheorie* in het modernisme speelt. Wanneer alles vloeiende waarheid is, dan geven de uiterlike criteria des geloofs (wonder, profetie) geen innerlike zekerheid. De moderne franse apologeten hebben daarom op voetspoor van *Kant*, *Spencer* en *Comte*, beproefd de transcendentale zekerheid in het geloof te gronden op de immanente kracht der menselike psyche, die van nature dwingende behoefte schijnt te hebben aan religie. Op deze wijze wilden ze het supranaturalisme bewijzen door de intentisiteit van de religieuse idee in de mens.

De Encycliek veroordeelt dit, en daarmeê de gehele moderne filosofie, en in de eerste plaats de moderne godsdienstfilosofie, die de grote waarheid op de voorgrond stelt, dat de mens zijn eigene waarheid op eigen kosten en gevaar zèlf veroveren moet, ook al sluit hij zich nog zoo eng aan bij het histories gewordene in de religie der mensheid. Wijl de godsdienst zó

opgevat, een plus is aan innerlikheid, omdat ze bij deze opvatting meer persoonlik en aktief is, zo is het precies het tegendeel der waarheid, de modernisten voor godsdienstloos te houden. De scholastiek daarentegen voert tot vermindering van het religieuse leven. Hoe is het anders te verklaren, dat de landen, die verzadigd zijn van scholastiek, Frankrijk en Italië, wat de godsdienst betreft zo geweldig achteruit zijn gegaan?

Op één feit zij nog gewezen. Michelitsch (l.c. p. 23) zegt, dat het nieuwe Katholicisme *dogmaties* door *Kant*, en *histories* door *Harnack* beinvloed is. (infiltrations Kantiennes et Harnackiennes). Men is geneigd daarom te menen, dat het modernisme een naäpen is van het liberale protestantisme. Wij hebben gezien, dat dit niet zo is, dat beide in de opvatting van het wezen des Christendoms diametraal tegenover elkander staan. Als *beweging* is het modernisme natuurlik een parallelverschijnsel van het liberale protestantisme.

De modernisten hebben ook volstrekt geen lust protestant te worden. Zij menen terecht, dat ze daar dezelfde dogmatiese moeilikheden hebben, en wel alles nog veel droger en zonder de dragende gemeenschap der liefde en de niet onderbroken kontinuiteit der katholieke Kerk.

Vatten we nu alles kort te samen.

Ten eerste. De Encykliek heeft de vijand met fijne zekerheid erkend. De vijand, die in het modernisme werkelikheid geworden is, is de moderne, historiese wijze van denken. De encykliek verwerpt elke poging het Christendom histories te verklaren.

Als tweede kern der Encykliek moet aangeduid worden, dat zij een kruistocht predikt tegen de gehele richting der nieuwe tijden. Moet men de nieuwe tijd een eigen, geestelik, zelfstandig wezen toekennen? Bestaat er een moderne mensheid met eigen-aardig karakter, met eigen-aardige behoeften, met het souvereine recht ener zelfstandige ontwikkeling? Op beide vragen geeft de Encykliek een ontkennend antwoord. Alleen een normaalmensheid, een papierene, geknipt naar Rooms patroon, heeft bestaansrecht.

Het derde punt, dat op de voorgrond treedt, is, dat de encykliek de strijd opneemt tegen de gehele moderne weten-

schap, en de innerlike waarheidszin der mensheid. Wijl zij het eerste doet, is zij *minderwaardig*, wijl ze het tweede te ondernemen waagt, is zij *onzedelik* en staat daarom diep onder de door haar zo gevierde Thomas van Aquino.

En ten slotte is nog als wezenseigenschap van het Pauselik dokument te noteren, dat het, zowel om *politieke* als *religieuse* redenen, alle pogingen om het zwaartepunt van de door de Paus 'onfeilbaar' bewaarde leer naar de subjektieve beslissing der enkelingen te verleggen, energiek weerstreeft.

Het tweede deel der encykliek geeft de oorzaken aan van het modernisme. Inplaats van naar de regelen der kritiek te werk te gaan en daarom in de gehele kultuurhistorie, in de ontwikkelingsgang der religie en filosofie, wetenschappelik te vorsen naar de oorzaken van een zó diep gaande beweging als het modernisme bij nadere analyse toch blijkt te zijn, telt de encykliek naar volle willekeur en zo onwetenschappelik mogelik met verbluffend apriorisme drie oorzaken op - *nieuwsgierigheid*, *hoogmoed* en....*onbekendheid met de scholastiek.* (2e. Deel Inl.)

Hier ligt het absolute niet-begrijpen van het wezen der moderne, naar waarheid strevende mensheid, in verschrikkelike naaktheid bloot. Ja, dat is de waarachtige geest van het kurialisme. Ieder, die naar waarheid streeft en daarvoor alle middelen aanwendt, is 'nieuwsgierig', omdat hij niet genoeg heeft aan wat de door Rome gepatenteerde theologie biedt, die tenslotte toch een gramofoonwetenschap is, een zuiver 'overleveren' zonder eigen oorspronkelike gedachten.[1)] De nieuwsgierigheid volgt de 'hoogmoed', natuurlik, hoe durft men het te wagen *zelf* te denken! En het probate geneesmiddel voor dit 'bederf des geestes' is....de 'scholastiek'!

En deze kleine oorzaken zouden werkelik voldoende geweest zijn een beweging voort te brengen, die de Paus zo zwaar

1) Dat dit letterlik waar is, kan men lezen in het voorwoord van *Pater Gonzalvus a Reeth* op zijn Manuale Theologiae dogmaticae 1890. Deze verklaart daar als een voortreffelikheid van zijn boek; 'In illo (= zijn boek) *nihil est, quod meo ingenio prodierit*, sed omnia, prout magis utile judicavi, variis ex fontibus probatisque autoribus....desumpsi.
Dat is het kurialistiese ideaal!

opvat en zo gevaarlik vindt! Wat een kleine gedachte van de beweegkracht en van het geestelike en historiese leven spreekt uit dit aangeven der oorzaken! Hoe onzeker en zwak moeten de fundamenten der Kerk zijn, als zulk soort van klein menselike harstochten, als nieuwsgierigheid en hoogmoed, haar met zoo een geweldig gevaar bedreigen!

Rome oordeelt hier zich zelf.

Begrijpelijk is, dat de kurie aan de modernisten niets goeds vindt. Het goede, dat ze nog vindt wordt haast met droefheid gememoreerd, maar is ondertusschen een prachtig kompliment: 'zij leiden een uiterst werkzaam leven, zij ontwikkelen een buitengewone toeleg en ijver in de studie van allerhande wetenschappen, terwijl hun zeden gewoonlijk aanbevelenswaardig zijn wegens haar gestrengheid'. (1e Deel, Inleid.)

Een feit, dat zeer opvallend is en dat de klerikale pers zeer verlegen gemaakt heeft, is de *toon van de encycliek.* De toon is niet de rustige en voorname, die vroeger in kuriale dekreten placht te heersen, het is veelmeer de woeste toonaard van een missiegevende kappucijner. Er wordt zelfs direkt gescholden. De algemene kerk had tot dusver altijd aan het menskundige principe van Augustinus van Hippo zich gehouden: 'Non oderitis nisi vitia, homines ametis', (Serm. 49. no. 7.) d.i. 'Haat alléén de ondeugden, bemint de mensen'. Dat dit christelik beginsel in dit dokument vervallen is, is diep te betreuren. Al zegt de Paus, dat alleen God over de innerlike mening kan oordelen, zo volgt er toch dadelik, dat den modernisten het masker moet worden afgerukt. Dat pleegt men toch alleen bij huichelaars te doen. Hier oordeelt dus de Paus direkt over de innerlike mening. Men kan de 'plechtige' toon zeer goed horen. Ik pluk slechts twee bloemetjes in de tuin dezer nieuwe praxis. 'Wij spreken hier, eerwaardige Broeders, over een groot aantal katholieke leeken en, wat nog meer te betreuren valt, over priesters, die *onder den schijn van liefde voor de kerk*, volstrekt niet *onderlegd* in de ernstige kennis der wijsbegeerte en godgeleerdheid, maar integendeel *tot in hun merg doortrokken* van het venijn der dwaling, dat zij *geput* hebben bij de tegenstanders van het katholieke geloof, zich met verachting van alle bescheidenheid opwerpen als vernieuwers van de Kerk.' En verder onder § 4, die als titel

draagt: '*Opzettelike* verminking van de geschiedenis' heet het: 'Sommigen onder de modernisten, die zich bezig houden met geschiedkundige studiën, *schijnen zeer sterk te vreezen*, *dat men hen houden zal voor wijsgeeren*, *niettegenstaande zij van de wijsbegeerte niet het minste begrip hebben.* Welk een fijne geslepenheid!' Is dat niet een wonderbaar argument? Komiek werkt de verdachtmaking der ernstige wetenschap der modernen, en nog komieker het oordeel dezer roomse monsignori over de moderne wijsbegeerte.

Maar nu bloedige ernst!

Deze lieden denken in waarachtigheid *I. Kant* weerlegd te hebben, als ze de volgende wijsheid uitkramen: Kant twijfelt aan het bestaan van alle dingen. Dan moeten de volgers van Kant maar eens met hun respektievelike hoofden tegen een muur aanloopen, dan zullen ze aan de builen op hun hoofd etc. wel merken, dat de muur reëel bestaat. Ergo: Kantii opinio ducit ad absurdum.[1)] (de mening v. Kant voert tot absurditeit.) En de monsignori en verheven professoren slapen dan rustig op hun behaalde wetenschappelike lauweren. Voor hen is Kant dan een idioot. Ze schijnen de 'ongelovige wetenschap' te willen overwinnen met hun onverwinbaar 'atqui-ergo.' Welke nieuwe *Erasmus* schrijft vromelik-sarkasties weer een 'Lof der Zotheid' en welke nieuwe *Ulrich van Hutten* werpt een tweede editie der 'Litterae virorum obscurorum' op de boekenmarkt?

In dit verband is het ook een interessante en noodwendige vraag, wat voor arbeidsmetode gevolgd wordt in Rome, bij het vervaardigen van een dergelik stuk? Deze is natuurlik door en door scholastiek.

Een wezenskenmerk der scholastieke metode is haar valse éénzijdigheid, die noodzakelijk ontstaan moet door het maken van gevolgtrekkingen uit praemissen, die willekeurig opgezet en star vastgehouden worden. Men heeft in Rome enige moderne thesen genomen - dit ten voorbeeld - en deze als praemissen opgezet, dan heeft men volgens alle regelen van de kunst der spitsvondigheid, waarin de kurie een

1) *Sanseverino.* Praelectiones philosophiae. Cfr. ook de diktaten van een zekere Hollandse Vicaris-Generalis, vroeger philosophie-professor. (Niet in de handel).

kolossaal meesterschap bezit, een geheel kompleks van konklusies getrokken; deze konklusies dienden weer tot praemissen voor andere konklusies etc. etc. Zo had men het voordeel, door deze konklusies op alle gebieden toe te passen de ‘modernist’ te kunnen beschouwen ‘als wijsgeer, gelovige, criticus, geloofsverdediger, hervormer.’ De gedachte, dat deze scheiding niet beantwoordde aan de realiteit, kwam bij de vervaardigers niet op. Men snijdt op deze wijze letterlik alles uit elkaar: stukken, die bij elkaar horen en zonder elkaar niet begrepen kunnen worden, wijl de redelike samenhang en de logiese orde daardoor verbroken raken, worden met de meeste gemoedsrust uit elkaar genomen; iedereen ziet in, dat men zo gemakkelik een monsterachtig systeem verkrijgt. Voor de kurie is het dan klaar, dat dit systeem gemaakt is door lieden, die van wijsbegeerte en andere wetenschappen niets verstaan, en zij vergeet dan volkomen, dat niet de modernisten, maar zij zelf dit systeem opgebouwd heeft. Zij ziet niet in, dat niet *zij* maar *wij* het recht hebben met Horatius te vragen, of men bij zo'n monster van ongelijkwaardigheid en onevenredigheid zijn lachen kan houden:

> Humanam capiti cervicem pictor equinam
> Jungere si velit, et varias inducere plumas,
> Undique collatis membris, ut turpiter atrum
> Desinat in piscem mulier formosa supernè,
> *Spectatum admissi risum teneatis amici?* (Ars poetica)

In dit verband heb ik dan ook een scherpe verklaring af te leggen: *het modernisties systeem*, dat in de regeringkamers der kurie is opgebouwd, en dat, zoals het op papier voor ons ligt, grotendeels veroordeeld moest worden, wilde de Kerk niet haar wezen erbij inboeten, *bestaat als zodanig alléén op het papier*, *en niet in de werkelikheid.*

Don Quichote wil maar niet sterven, en windmolens zijn overal te vinden om er tegen te vechten.

Het derde deel der encykliek geeft de middelen en maatregelen aan om het modernisme te onderdrukken. We kunnen ons hier de moeite sparen uitvoerig te zijn. Alle maatregelen dragen als kenteken de onvoorwaardelike schuts van het Thomisme. Rome is de ijverigste advokaat van het Thomisme,

wijl het Thomisme Rome steunt. In de kerkelike semenaries mag alleen scholasticisme geleerd worden. Moderne professoren moeten afgezet.[1] Moderne kandidaten naar het priesterschap moeten weggejaagd.[2] Overal moeten instituten in het leven geroepen, om menschen en dagbladen en boeken te kontroleren enz. enz.

Vrije wetenschap is daarmee in het orthodoxe katholicisme volkomen dood.[3] Het Thomisme is het voltrekken van het doodvonnis, dat het menselik verstand velt. Het Thomisme is de oogappel der kurie. Geen kritiek op deze macht wordt geduld, één mening mag slechts bestaan: de roomse direktieve. Als men zich terugdenkt in een tijd van Brigitta van Zweden en Bernard van Clairvaux e.a., en in hun geschriften naleest, hoe geweldig deze te keer zijn gegaan tegen de Pausen en kurie van hun tijd, en nadenkt, dat de Kerk ze toch heilig verklaarde, dan ligt de konsekwentie voor de hand, dat in de kerk ruimte is voor kritiek. Is een macht gezond, dan kan ze ook kritiek verdragen. Ook een blik op de middeleeuwen is zeer leerzaam. Hoeveel Pausen stak Dante niet in zijn Inferno? We kunnen ons zelfs niet voorstellen, hoe vrij in die tijden de kritiek was. Ook de theologie verheugde zich toen in heerlike bewegingsvrijheid, die onbehinderd kon doordringen tot in de diepste filosofiese kwesties van Gods- en wereldbeschouwing, zoals we dat nu nog bewonderen in de geweldige tegenstellingen van thomistiese en scotistiese scholen. Dat wekt in ons waarachtig ‘ein Gefühl des Neides angesichts der in unserer Zeit sich wieder regenden theologischen Engherzigkeit.’[4]

Als we nu er naar willen streven de Encycliek objectief te

1) In München is prof. Schnitzer afgezet, in Toulouse prof. Batiffol enz.
2) In Holland is dit sinds lang een bloeiende praxis. Het wordt tijd, dat de publieke opinie daarover eens ingelicht wordt. Holland is in dit opzicht de matador boven alle andere landen.
3) Het geval-Wassmund (cfr. Warrmund, Katholische Weltanschauung und Freie Wissenschaft. Innsbrück 1908) is ein ‘Ding an sich.’ Prof. Warrmund is niet Katholiek meer.
4) Kiefl, Hermann Schell. München 1902 S. 69.

waarderen, dan mogen en moeten we van de veronderstelling uitgaan, dat ze het uitvloeisel is van welmenende, herderlike zorg. Als de Kerk werkelik in het bezit is van de waarheid, die Jezus haar toevertrouwde, moet zij dan deze goddelike schat niet angstig beschutten en bewaren? Mag de Kerk, mag de Paus zijn schapen in dwaling laten brengen onder voorwendsel, dat iedereen vrijheid van denken en geloven, leeraren en vorsen heeft? Nog een andere vraag dringt zich hier dadelik op den voorgrond. Bestaat die vrijheid van denken en geloven voor de katholieken of niet? Reeds *Renan* wees er op in zijn studie over *Lamennais*, dat het woord vrijheid voor de katholieken niet dezelfde inhoud heeft als voor de niet-katholieken. Als men eenmaal aanneemt, dat een bepaalde leer de waarheid zelve is, waarbuiten geen heil mogelik is, dan is het ook onmogelik haar niet een bevoorrechte plaats te geven en de grootste dienst, die men zijn naaste bewijzen kan, bestaat dan uitsluitend daarin, voor hem dit hoogste goed te bewaren of het hem te schenken. Van hier uit gezien kan er in de katholieke Kerk noch een gewetensnoch een leervrijheid zijn. Vóór de Syllabus van Pius IX reeds had Gregorius XVI de gewetensvrijheìd met de uitdrukking van diepste afschuw verworpen. Hij had deze meening een waanzin genoemd, een absurditeit, een pestbuil voor Kerk en Staat. (absurda illa ac eronea sententia, seu potius deliramentum, asserendam esse ac vindicandam cuilibet libertatem conscientiae. Act. et Const. Greg. Pap. XVI). Volgens hem is ook bijgevolg drukvrijheid onmogelik. Hij noemt een dergelike vrijheid een slechte, die niet genoeg vervloekt en verafschuwd kan worden. (deterrimma illa ac nunquam satis excecranda et detestabilis libertas artis librariae ad scripta quaelibet edenda in vulgus. Ibid.) Pius X beweegt zich dus in de banen zijner onmiddelike voorgangers, als hij zijn schaapjes voor al dan niet vergiftigde weiden schut.

Als nu de Kerk in bezit der waarheid *is*, als slechts *één* waarheid mogelik is, als iedere wetenschap, ook zuiver-profane, min of meer in betrekking staat met de kerkelike leer, dan is het voor een gelovige uitgemaakt, dat die Kerk niet alleen de draagster, maar ook de *enige norm* der waarheid is. *Zij* proeft, *zij* oordeelt, *zij* beslist: zij heeft zich niet naar de wetenschap

te richten, maar de wetenschap naar haar; alle wetenschap is slechts in zoverre draagster en orgaan der waarheid, als ze met haar overeenkomt.

Hoe hoger nu echter die aanspraken der Kerk gaan, des te dieper en te hechter moeten ze gegrondvest zijn. De Kerk kan slechts dan als draagster en norm der waarheid poseren en onvoorwaardelike onderwerping aan haar besluiten eisen, als deze besluiten verheven zijn boven iedere, ook de minste verdenking van dwaling.

En werkelik steunt de Kerk, steunt de roomse Kurie op deze bewering.

Maar deze bewering is, aan de historiese waarheid getoetst, onmogelik vol te houden, is ook anti-katholiek.

Want de katholiek kan volgens zijn leer slechts dit beweren: een definitie ex cathedra - maar ook deze alléén - is waarheid. In deze encykliek is geen sprake van onfeilbaarheid of definitie ex cathedra, zoals wij aantoonden.

In alle gevallen, die niet in verband staan met de zeer wijzelik uiterst beperkte en haast nooit voorkomende onfeilbaarheid, leert de historie met onontkoombare zekerheid, dat ook de Kerk gedwaald heeft. En waarom zou ze dan nu niet kunnen dwalen?

Van de Pausen hebben histories zeker *Liborius, Virgilius, Zozimus* en *Honorius* gedwaald. Door een Rooms Concilie, waarvan de besluiten door een roomse Paus bekrachtigd werden, is Paus *Honorius* als ketter veroordeeld. Wij behoeven waarachtig niet diep in de geschiedenis terug te grijpen. Overal bekend is het voor de Kurie zoo oneindig blamerende geval van *Galilei.* Rome was later gedwongen het disciplinaire oordeel van *Urbanus VIII* prijs te geven. In de gehele geschiedenis komt het herhaaldelik weer voor den dag, dat de apostoliese Stoel absoluut niet verheven is boven de stromingen, vooroordelen en dwalingen der tijden. De H. Stoel deelde rustig in de algemene dwaling der afschuwelike heksenwaanzin, een der ellendigste dwalingen der mensheid. *Innocentius VIII* bekrachtigde die dwaling met zijn heilloze bulle ‘Summis desiderantes’ van 5 Dec. 1484. En evenals met de heksentragoedie, heeft de roomse Kurie ook met ander bijgeloof rustig mêegedaan. Onder haar ogen woekert nu nog in Beneden-

Italië en Sicilië het bijgeloof in de massiefste vormen, díe het oude paganisme duidelik laten herkennen. De Roomse Kurie bevordert zelfs het religieuse bijgeloof van het meest kinderachtige soort. Zo heeft ze voor kort nog het ongelofelike dekreet uitgegeven, dat men, om zich Maria's schutse te verzekeren, Mariaprentjes, die in water geweekt zijn, inslikken mag. En zo'n dekreet wordt dan uitgegeven met de hoogplechtige beginwoorden: 'Statuimus et declaramus auctoritate apostolica....En dan verwondert men zich nog in katholieke kringen, dat Simplicissimus of Jugend zo iets kunnen bespotten.

Voeren we nu echter streng logies ons betoog verder, dan moeten we zeggen: Heeft de Kerk eenmaal in zulke dingen gedwaald, dan kan ze opnieuw dwalen. Heeft de roomse kurie ook maar één besluit genomen, dat niet van dwaling vrij is, dan kunnen ook haar verdere besluiten geen aanspraak maken op onvoorwaardelike onderwerping. Dan kan de kurie zich niet meer uitgeven als énige draagster en norm der waarheid, filosofie, historiese kritiek en geschiedenis niet voor haar rechterstoel citeren, en de waarheidsinhoud aller wetenschap niet afhankelik maken van de overeenkomst dezer wetenschap met háar besluiten, dan heeft ze geen recht meer het menselik verstand te binden, geen recht meer zich te mengen als autoriteit in de vorsingsresultaten der wetenschap. Dan blijft absoluut bestaan het recht, ja de plicht van ieder individu, *van iedere Katholiek ook* zèlf te onderzoeken, zèlf te vorsen naar waarheid.

De roomse kurie handhaaft haar aanmatigende aanspraken - nà de encycliek weer in volle kracht en energie - en doet, alsof er geen geschiedenis bestond, en nooit iets van dwaling gepasseerd was. Maar 'die Menschheit hat ein unheimliches Gedächtnis' (Goethe). Zij heeft de kurie in hare historie leeren kennen, zij heeft het vertrouwen in haar verloren.

Gelooft men, wat de encycliek beweert, dat het modernisme het grootste ongeluk voor de Kerk is, dan zeg ik luid, dat men dwaalt. *Het zwaarste ongeluk, dat de Kerk treffen kon*, *is de Encycliek zelf.* Wij willen afwachten, tot de historie getuigt, dat niet de modernisten 'gearbeid hebben aan de val der Kerk', maar de kurie met haar encycliek. Men moet zeer ver in de geschiedenis teruggaan om een maatregel van zo geweldige verblindheid te vinden. Het is nauw denk-

baar, dat de ergste vijand der Kerk een geschikter middel had kunnen uitvinden om haar te bestrijden. Men denkt onwillekeurig terug aan Keizer Julianus Apostata en zijn rijksraad, die het gehate Christendom niet dodeliker wisten te treffen dan door het af te snijden van de kultuur en wetenschap. Met jubelende woorden begroeten de vijanden der Kurie de encycliek. Één voorbeeld slechts: 'Pour nous' - zo schrijft de bekende oud-katholiek *Michaud*, 'qui travaillons à la destruction de la papauté actuelle, nous ne pouvons qu' applaudir à de tels actes, qui frappent en plein ceux, qui les commettent. Puisse le bon Pie X vivre longtemps encore et nous gratifier encore de nombreuses encycliques de ce calibre! Aucun Pape ne peut mieux concourir à notre oeuvre' (Revue Internationale de théologie 1907, p. 682).

De Kurie heeft nog steeds iedere vooruitgang met haar banvloek getroffen, en toch heeft ten slotte de vooruitgang altijd het recht op zijn zijde gehad. De dwaling, die de kerk heden vervloekt, heeft de beste kans de waarheid van morgen te zijn.

Op de 8e September 1907, de dag, dat de encykliek uitgegeven werd, hebben in Dantes' hemel de heiligen om wille der aarde geweend. Op de aarde zelf blijft niets anders over dan eerlik en met alle kracht de strijd voor een wereldbeschouwing op te nemen tegen het ortodoxe Katholicisme, dat voor de geest der moderne wereld geen plaats meer heeft. Maar ook in de strijd moet de moderne mens bedenken, 'was die Kirche zur Befestigung und Beruhigung des Lebens, zur Erziehung und inneren Erhöhung der Menschheit, zur Vergegenwärtigung ewiger Wahrheiten in der Zeit, zur Vereinigung der Gemüter und Organisation der Kräfte, als ein reicher Quell von Liebe, Arbeit und Aufopferung durch lange Zeiten gewirkt hat und heute noch wirkt.' Aldus Rudolph Eucken.[1)]

Zo wordt de strijd edel en zo wordt alle peupelachtig antiklerikalisme buitengesloten.

1) I.W. p. 109.

Als Katholiek heb ik uit liefde voor de waarheid geschreven. De meeste Katholieken menen, dat men over deze dingen niet spreken moet. Maar zwijgend wordt men leugenaar ten opzichte van zijn overtuiging. En voor mij, en voor vele vrienden geldt alleen het trotse woord van Justinus Martyr:

'*Wij willen niet leven als leugenaars!*'

31 Maart 1908.

Amanië en Brodo
Door
Nine van der Schaaf.

Tiende Hoofdstuk

De laatste morgen van de reis van den prins van Tarkos naar het Kaldenmeer, die voor hem sleehts den geringen aanvang was der groote en gewichtvolle reis naar Brodo, reed hij in nabijheid eener kleine stad langzaam, ondanks zijn haast. Naar dat stadje, naar de gelijk-bonte huizen en de loodkleurige daken van kerken daarboven en de weinige torenspitsen, blikte hij enkele malen ongeduldig, - toch was mijmering in zijn blik. Eindelijk hield hij luisterend even halt: het was stil en de stilte ontroerde hem merkbaar. Hij reed dan weer en kwam op kleineren afstand van het stadje; hij reed nog voort, doch sloeg een zijpad in, naderde nu niet meer en week niet en luisterde. Dan deed een eerste klokkeslag uit een der torens hem opnieuw stilstaan. Hij telde de slagen. ‘Het is tijd’, sprak hij bij zichzelf. Het was de tijd, dat overal in het land de gevangen Brodenpriesters gevonnisd werden.

Hij bleef talmend staan. Voor zijn oog verschenen menschendrommen en stroomend bloed. Een brute glimlach kwam op zijn gelaat en hij noemde Majore's naam. De herinnering aan zijn oude liefde beroerde hem, zonder hem te bemeesteren. Hij dacht aan een gebeurtenis uit den tijd van die liefde. Het was ver in de wijde zee. Daar had een vlaag van minnehaat hem doen vechten tegen een der makkers, die met hem waren. Een breede bloedwensch was toen voor het eerst in hem gekomen. -

Men had hem destijds van dien ander weggerukt. Hem neergeslagen toen hij in gevaarlijke woede zich verzette. Hij was bewusteloos gebleven. Toen hij weer bijkwam was de kust niet ver meer en een der volgende dagen was hij met Majore samen. En hij gaf later toe, dat het zotternij geweest was....

Hij fluisterde nu: Ik zal mijn koningseer veroveren in stroomen bloed en niemand zal mij weerhouden kunnen!

Maar het heden hield hem bij al die gedachten onrustig. Hij had het beeld van den edelen Brood, die in deze stonde sterven moest, steeds voor oogen en hij rilde van dien dood of mompelde wraakzuchtig.

Het kalm geluid van een nieuwen klokkeslag kwam tot hem. ‘Het is voorbij’, deed deze hem prevelen en innerlijk klonk hem een ruwe aansporing tot zichzelf. Hij wendde zich en zocht den vorigen weg, die door het stadje leidde. Hij kwam daar. Er was leegte in de buitenste straten. Dan ontmoette hij luidruchtige troepjes van uit het midden der stad, waar de gerechtsplaats was, huiswaarts keerende menschen. Hij sloot de ooren voor hunne gezegden. Nog een groep naderde hem. Hij luisterde. Er waren Broden daar midden. - 't Was het Broodsch bedelvolk, dat zich in alle steden ophield. De Amanen, die zich bij hen bevonden, waren eveneens bedelaars of weinig daarvan verschillende.

De Broden uitten verwarde kreten van woede, waarvan de meeste onverstaanbaar. Daarmidden klonk verstaanbaar 't roepen van één stem: ‘Wat misdeden zij u? Waarom mocht elk die wenschte hunne hoofden zien vallen? Zij waren geen moordenaars of dieven en zij waren alle van goed geslacht!’

De Amanen, die neven hen gingen, grijnsden of lachten luid of hoonden met woorden. Een hunner zei, dat de dood der priesters recht was.

‘Het is oorlogsrecht!’ riep hoog galmend dezelfde stem. ‘Maar als eens oorlog komt tusschen Tarkos en Brodo nemen wij wraak!’

Een hoongeschreeuw der Amanen volgde opnieuw, verwenschingen beantwoordden het. De anders gedweëe Broden weerden zich met felle tongen.

Een man met schorre stem, een der Broden, smaalde op

de vroomheid der priesters met ruw-listige spotternijen. Doch deze vonden weinig bijval en harde ellebogen stieten den anders zeer gewaardeerden grappenmaker terzijde.

De woordtwist ging voort. Enkelen zagen den ruiter volgen en herkenden hem, doch hun half verbaasd, half onverschillig mompelen daarover verging in de menigte der geluiden.

De galmende stem van daarstraks riep opnieuw: ‘Wij deden beter dit vervloekte land te verlaten! Als de oorlog uitbreekt betaalt Brodo zijn krijgers met goud!’

‘Brodo heeft geen goud!’ antwoordden lachend de Amanen, en weer joegen de geluiden zich op tot vervaarlijk tumult.

Nu naderden plotseling mannen van de stadswacht, te paard en met sabels, en richtten zich dreigend tot de Broden. ‘Zwijg! of het lot van de priesters wordt het uwe,’ dreigden ze en de Brodengroep deinsde verschrikt terug en zweeg. Alleen de eene stem riep nog in dolle vervoering: ‘God was met hen en Brodo zal hen wreken!’

Koelbloedig en minachtend grepen de wachters den man, die dit voorspelde. De andere Broden keken hierbij verslagen toe. Doch de aangevallene verzette zich hevig en schreeuwde tot zijn landgenooten: ‘Lafaards, zult gij mij laten moorden, zooals ge den moord der priesters hebt toegelaten? - Ik zeg: Brodo zal met goud betalen, wie voor zijn eer vecht!’

Nogmaals klonk van de Amanen hoongelach. Werkeloos bleven de Broden. De opstandige werd gekneveld, een prop, hem in den mond geduwd, belette hem meer te zeggen en hij werd weggesleept. Sommige Amanen mompelden van diep minachten over de Broodsche lafheid. Toen riep een dier Amanen plotseling luid: ‘Ook hij daar is een hunner!’ en hij doelde op den ruiter, die op kleinen afstand het gebeuren had gadegeslagen en nog daar stond.

Aller blikken richtten zich nu naar hem, velen zagen verschrikt en angstig om het boud gezegde.

De ruiter zag koud en trotsch op het bedelvolk neer. Als vanzelf week zijn mantel een weinig vaneen en men zag de schittering van hooge Amaansche eerteekenen op zijn kleedij daaronder. Daarop deed hij zijn paard wenden en reed in matigen draf heen. Uit het gezicht der stadbewoners geko-

men, zette hij zijn ros tot vorigen spoed aan, en langzamerhand werd hij ontstemd over zijn talmen en deed zich verwijten. Hij had gewenscht vóór den donker het visschersdorp te bereiken en twijfelde of hij dit nog zou kunnen.

Doch nadat hij in dolzinnige haast eenigen tijd was voortgereden, bezon hij zich en zijn ontevredenheid week voor berusting. Hij gunde het paard de hoogstnoodige verpozing en zelf daarbij verpozend, aanzag hij weer, met bruten glimlach, de gestalten zijner gedachten.

Met den schemer bereikte hij den meeroever. Hij was thans, naar zijn schatting, nog ruim vroeg hier, want hij had het plan opgevat de herberg te bezoeken, waar zijn oude kameraden, in de korte poozen dat zij thuis waren, zich geregeld ophielden en waar hij ook nu enkelen hunner hoopte te ontmoeten. Hij zag en herkende nog juist bij het vlammende licht, de twee visschersschepen, die in de verte bij het dorp lagen, hij wist daardoor welke der visschers hij zou aantreffen.

Hij wenschte nu niet vóór den volleren avond in het dorp te komen en zoo verpoosde hij nog eens, terwijl stilte en donkerheid zachtjes aanwonnen rondom hem. Toen was het dat hij den lang gestorven droomer herdacht, van wiens zendelingschap en dood hij eerst laat had vernomen, en die in kalme herfstdagen als deze, met loome schreden langs dezen oever te wandelen placht. Die bleeke, armzalige mensch! Die was zich wel nimmer bewust geweest, dat zijn bestaan voor hèm zoo groote gevolgen hebben zou! Of, - was hij? - Wist hij dan ook toen, wat thans voor hem nog komen zou?.....

Had hij dàn niet zoo dwaas en roekeloos den dood gezocht als een krankzinnige! - Toch, als z'n geest soms nu over dit water zweefde, - dat dèze hem dan openbaren mocht, wat die priester niet meer zeggen kon! - Voorspoed of ongeluk, - al om 't even!....

Maar geesten zijn zulke zonderlinge wezens, - ze verschijnen alleen, wie voor hen sidderen, dacht hij spottend. Zoo zou hij dan wel van zijn toekomst niets vernemen, - of....

- Hij begeerde zeer, - hij geloofde bijkans, doch bleef spotten en zoo ging hij naar het dorp. En het scheen, dat hij onderwijl even met den geest des droomers sprak. Na een

wijle fluisterde hij, zich losschuddend: ‘rust in vrede!’ Maar van toekomst had hij niets vernomen.

Bij het binnentreden van den herberg, vond hij vele bekenden verzameld, en bij 't hooren van 't rumoer hunner grove, dooreenklinkende stemmen, kwam om de herkenning een verheugde glimp in zijn oogen. In 't volgend oogenblik echter verheugde hij zich niet, want woordklanken troffen hem, die hem hier zeer verrasten.

De gesprekken werden dan om zijn onverwacht verschijnen snel afgebroken, korte uitroepen van verbazing vervingen de luide betoogen, - hij zelf deed los en vroolijk, en gul waren de begroetingen, die hem ten deel vielen. Daarna was er even hapering, - de visschers schenen ernstiger dan hij ze ooit kende; blikken werden gewisseld, die hij met groote verwondering gadesloeg, tot spoedig een der mannen hem de gebeurtenis vertelde, die in het dorp ieder bezig hield en van het ongewone oorzaak was.

Die gebeurtenis gold den ouden wijze, Majore's grootvader. Hem had thans ook de Brodenhaat getroffen, die door het gansche land nog voortwoedde. Sluwe vorschers hadden ontdekt, hoe de eerste der Brodenpriesters eens door hem was geherbergd, en er waren toen dienaren van het gerecht gekomen om hem gevangen te nemen, daar hij, naar hun zeggen, met het vreemde dwepen heulen zou! - Alsof de goede oude, in zijn gastvrijheid niet steeds iederen zwerver, dien hij op zijn weg vond, tot zich placht te nemen! Hun aller verzet had den dienaren onmogelijk gemaakt den man te vervoeren en zij waren onverrichter zake heengegaan. Zou nu het gerecht zijn dwaling inzien of zouden andere maatregelen genomen worden om den oude toch te bemachtigen?

Men vreesde dit laatste en men nam zich voor ook dan te pogen hem te beschermen. Maar de prins van Tarkos kwam nu als geroepen om een goed werk te doen: hij bezat immers wel de macht zulk een nieuw geweld te verhinderen?

De prins had reeds vóór de beëindiging van dit verhaal den toestand begrepen, en zijn wrevel: dat dit voorval zich op zijn weg schoof, verwonnen. Met harden onwil verstiet hij zelfs de gedachte om voor dezen geringen Amaanschen

grijsaard te doen, wat hij voor den edelen Brood niet gewaagd had te beproeven.

Toen hij antwoorden moest zei hij met koele, bijna lachende kalmte: ‘Ik ben zelf een banneling, op reis naar een beter vaderland, - ik kan u niet helpen!’

Teleurgesteld en wantrouwend zag men hem aan, - schuw gleden veler blikken langs zijn gewaad, dat eerst naieve bewondering wekte, doch thans ontstemde. Een der mannen sprak boud: ‘Gij ziet er anders koninklijk genoeg uit! Hebt gij waarlijk geen macht hem te helpen?’

Hij ontkende nogmaals en wendde zich dan tot de waardin, die stil en oplettend achter de toonbank stond en een weinig kleurde, toen hij haar aansprak. Hij wenschte, dat zij een nachtverblijf voor hem zou gereedmaken en onder veel losse scherts, als hij vanouds placht, verruilde hij enkele zijner sieraden bij haar tegen een visscherspak.

Onder de visschers was de stemming gedrukt, de meesten zwegen, - veler gezichten zagen nadenkend en ontstemd. - Hij wenschte voor dezen avond juist hun oude vroolijkheid zeer en zon op middelen hen de zorgen te doen vergeten. De gelijk-bange ernst in aller trekken wekte ook zijn spotlust en hij waagde gekscherend te vragen: ‘Is hij u allen zóó dierbaar, die grijze profeet?’ En bij snellen inval vroeg hij dan, of de oude vrouw nog leefde, die hen vroeger zoo menigmaal de toekomst had voorspeld, en die, naar hij spottend opmerkte, zeker meer dan de ander, profetische gave bezat!

- ‘Haar dezen avond nog eens in ons midden te hebben, uit haar heksenmond nog eens de oude zotteklap te hooren, dat zou mij bevallen, ja!.....’ sprak hij met vroolijken hartstocht.

Levendig zagen enkele blikken nu naar hem op. ‘Zij leeft nog’, sprak een der visschers. Doch stroef zei een ander: ‘Wat gaat de toekomst ons aan? Wij zijn allen toch bestemd om als arme visschers te leven en te sterven!’

‘Sterven, maar vroeg of laat?’ sprak de kroonprins verleidend. ‘En zijt ge dan allen in mijn afwezigheid getrouwd en wacht van de liefde geen heil meer?’

Toen volgden een paar schimpwoorden om zijn eigen min-

narij met vreemde vrouwen, waarvan vage geruchten naar hier waren verspreid. Hij weerstond deze met trotsche kalmte in lach en woord. Ook achtten langzamerhand de meesten der visschers wel den tijd gekomen gulle kameraadschap jegens hem te doen gelden, zij werden losser van toon, - niet vroolijk alle, maar duidden hem zijn vroolijkheid niet meer euvel, en om de oude waarzegster werd spoedig gezonden. Nieuwsgierig vorschte men nu en dan naar de bijzonderheden van zijn tegenwoordig leven en vroeg men om wat oorzaak hij thans zijn land verliet, - terwijl hij, vertellend, hen behendig al wat daaromtrent waarheid was, verzweeg.

De oude vrouw verscheen en werd met luidruchtig welgevallen door den prins begroet, - enkele der anderen stemden mee in dien toon. Spottend ving hij dan aan tot haar te zeggen: ‘Ik ben thans een balling en heb geen vaderland, in een vreemd land ga ik mijn fortuin zoeken. Wat zal mij de toekomst brengen?’

Zij antwoordde, langs hem starend en op sleependen toon: ‘Een groot koning zult gij worden!’

‘Koning van Tarkos, meent ge?’ vroeg hij, haar met lachend vorschen aanziende.

Zij zag hem toen met haar half verborgen slimme oogen aan en sprak, na een aarzeling, onverstoord: ‘Ik spreek den naam niet van het land, dat gij regeeren zult, want de klank der namen is veranderlijk als het leven zelf! De naam van een land, dat machtig is en verwint in den krijg, klinkt luid en schoon, maar de naam van een land, dat valt en ondergaat, klinkt droevig en zacht. - Zoo is ook de naam van een schoone bruid lieflijk als zijzelve, - en de naam van een oude, rimpelige vrouw wordt met smaad genoemd! Eens noemde men mijn naam met zachte hulde, - thans...’

‘Ga voort, wij kennen uw verhaal zoo lang!’, riepen de visschers, ruw lachende.

Zij ging gewillig voort: ‘Een groot koning dus, zult ge worden en een lang leven kunt ge bereiken! Maar als ge zeer moedig zijt en iets groots bestaan durft, dreigt u veel gevaar...’

‘Genoeg,’ onderbrak haar lachend de jonkman, ‘gij zijt een slimme heks en ik zal u goed beloonen voor alles, wat

ge niet weet! De beurt is nu aan de anderen, ik hoop ook omtrent hun lot zulke wijsheid te hooren als van daareven! Daar zijn er stellig hier, die mij benijden - gij moet hen, als ge kunt, met deugdelijke beloften van veel woorden en geen zin, dat benijden afpraten!'

De waarzegster verroerde haar gezicht niet bij zijn schimp. Haar oogen werden meer donker, haar stem klonk doffer, toen ze opnieuw sprak. En geen der ruwe lachbuien en schimpgezegden, die nog volgden, verstoorden in 't minst haar bloemrijke en verrassende betoogen.

Zoo verliep de tijd, tot de verschijning van een nieuwe persoon de eindelijk algemeene vroolijkheid verbrak. Die binnentrad was Majore en haar kommerlijk gezicht deed bij elk der visschers de gevoelens van meêlij en verontwaardiging snel herleven. De waarzegster verdween in een hoek: zij begreep dat haar taak was geëindigd, doch haar loon had zij nog niet ontvangen, dus wachtte zij.

De prins van Tarkos had, zoodra hij dezen avond van het ongeluk vernam, dat Majore's grootvader bedreigde, het vage plan, zich aan haar te vertoonen, opgegeven, wetend dat zij hem het verzoek der visschers dringender herhalen zou. Dat zij, van zijn komst hoorende, zich naar hier zou begeven, had hij kunnen vreezen; nu hij haar zag, was hij dan ook niet verbaasd.

Bij haar binnentreden had Majore hem onmiddelijk en met lichten schok ontdekt, hoewel zij haar oogen schijnbaar gansch verborgen hield. De ontmoeting van den eens geliefden man, te midden van zoovelen, viel haar zeer zwaar, - ook wist zij reeds, dat hij gezegd had niet te kunnen helpen, doch zij meende, zij mocht niet nalaten, dat bericht uit zijn eigen mond te gaan vernemen.

'Gij kunt niet helpen?' vroeg zij, en dan sloeg zij haar oogen naar hem op en wendde ze niet weder af.

Hij was opgestaan zoodra zij binnenkwam en had zich thans norsch tegen het einde der toonbank geplaatst. Hij herhaalde zijn leugen niet, doch keek zinnend naar den grond. Toch wist hij, dat zijn onwil niets was verminderd. Maar toen hij haar aanzag om te antwoorden was zijn blik ernstig, schoon trotsch, en zoo sprak hij: 'Die taak zou mij op mijn

weg terugvoeren, en ik kan voor mijn eigen plannen dat oponthoud niet dulden!'

Na enkele oogenblikken van stilte en gespannenheid, vroeg een der visschers toornig-luid, of hij dan geen banneling was, als hij hun verteld had. Hij antwoordde kalm, met nauwmerkbaren glimlach: 'Niet als eens mijn moeder, maar wel ben ik op reis naar Brodo!'

De visscher voegde met ruwe dreiging aan zijn woorden toe: 'Gij kunt den oude redden en gij weigert?'

Toorn en dreiging was nu ook in de oogen van den ander en legde hij in 't kort bescheid, dat hij dien visscher gaf. Dan volgde opnieuw stilte, tot Majore, den prins naderend, zacht zeide: 'Nietwaar, gij kunt niet, - zeg dat nog eens en ik geloof u en verwijt u niets!'

Vreemd bewogen glimlachende zag hij haar even aan; trots week uit zijn blik niet en hij sprak de woorden niet, die zij wenschte. Toch ging zij berustend van hem heen.

Hij zag haar nauw vertrekken. Hij bewoog zich bruusk een paar schreden, als wilde hij zich bevrijen, - stond dan weer, in veranderde houding, stil. Hij werd de kameraad van daareven niet weer. Ongenaakbaar-vorstelijk was zijn wezen, - schuw werden de visscherslieden. En lang toefde hij in hun gezelschap niet meer, spoedig deed hij zich door de waardin zijn nachtverblijf aanwijzen.

Den volgenden morgen vroeg vertrok hij, onder zijn mantel thans niet zijn rijk gewaad, maar een visscherspak, verbergend.

In de namiddag van den dag daarna, bereikten Titarka en haar metgezel het visschersdorp. Ook zij bemerkten, dat iets vreemds hier gaande was: zij ontmoetten krijgslieden, zoodra zij midden de huizen kwamen. Deze waren naar hier gezonden om het werk te doen dat aan de vorige beambten van het gerecht niet gelukt was, doch ook zij stuitten op den, toeloop der visschers. De aanvoerder dezer krijgslieden was een bezadigd, voorzichtig man en had gepoogd de visschers door overreding voor hem te doen wijken. En dit moest wel gelukken, want te zeer moesten de visschers de wapens der krijgslieden vreezen, - hij bereikte althans spoedig dat hij alleen de woning van den beschuldigde mocht binnentreden. Daar vond hij echter

dien oude doodelijk ziek en een weenende jonge vrouw bij hem. Hij trad stil terug en sedert liepen de krijgslieden, werkeloos en op bevelen wachtend, door het dorp.

Door haar metgezel deed Titarka deze menschen ondervragen, terwijl zij zelf gesluierd toehoorde wat geantwoord werd.

Inmiddels kwamen vrouwen uit de huizen loopen, om de vreemdelingen te beschouwen. Snel steeg Titarka van het paard en zei vriendelijk, dat zij reizigers waren, een verre tocht achter den rug hadden, en gaarne rusten zouden. Verbaasd om haar schoonheid, die zich slechts ten deele kennen deed, staarde men haar aan en men noodde hen binnen, terwijl een groote knaap, door een zeldzame fooi blozend-verheugd, voor hunne paarden zorgde.

In een kring van onwetende menschen zaten ze nu en bevredigden de nieuwsgierigheid dier menschen omtrent vele dingen, zonder hun afkomst te verraden. Titarka hoopte: de prins zou zich in nabijheid bevinden, een gerucht van haar komst spoedig hooren en tot haar komen, - maar de tijd verliep en hij kwam niet.

Het vertrek, waar zij zich bevonden, werd allengs meer verlaten, - slechts een oude gebrekkige vrouw en een bleeke knaap bleven hen eindelijk nog gezelschap houden. Titarka begreep dat het voorval met dien grijsaard de anderen naar buiten riep, doch het gesprek met dien knaap en die oude vrouw werd haar moeilijk, en haar hoop nam steeds af: zij werd moedeloos en gaf zich aan treurige mijmering over.

Doch de huisvrouw keerde in het vertrek terug en zoo ernstig-bewogen was haar gelaat, dat Titarka haar aanziende, mede begeerig werd het nieuws te vernemen dat zij bracht.

Echter bracht de vrouw weinig nieuws. De oude lag nog steeds op zijn ziekbed als bij 't begin van dezen dag. Het waren de afscheidswoorden welke hij pas tot een der dorpsgenooten gesproken had, die haar zoo ontroerden.

Titarka stond aarzelend op. ‘Zijn velen bij hem?’ vroeg ze schuw-zacht.

‘Zijn kleindochter Majore en enkele vrienden zijn voortdurend bij hem en visschers houden de wacht bij de deur,’ antwoordde de vrouw op plechtigen toon. ‘En wie hem nog een laatsten groet willen brengen, zijn hem welkom,’ voegde

zij er aan toe, naief meenend, dat Titarka dit verlangde. Deze bloosde en knikte verward. Zij wilde tot elken prijs Majore ontmoeten, eer zij vertrok. ‘Wacht mij,’ voegde zij haastig den metgezel toe, die mede opgestaan was, en zij begaf zich naar buiten, verder het dorp in. Schuw liep ze de verbaasde menschen, die ze ontmoette, voorbij en vond de woning van den stervende spoedig. De buitendeur stond open, de visschers, die daar wacht hielden, zwegen of spraken een enkel fluisterend woord.

Zij trad binnen; - men verwonderde zich, doch liet haar ongehinderd gaan, denkend dat zij een der bekenden was, die de grijsaard aan gindsche zijde van het Kaldenmeer bezat. Zij klopte zacht aan de volgende deur en trad onhoorbaar en met neergeslagen blik in het zieke-vertrek. Eerst langzaam hief zij de oogen op....

De aanwezigen dachten, als de visschers buiten, dat een bekende des stervenden was binnengetreden. Haar oogen richtten zich ook eerst naar de legerstede, en de zieke, nog bij 't volle bewustzijn, lag zóó, dat zij hem, hij haar kon zien. Zijn oogen bewogen licht. Hij wist dat zij Titarka was, hij had haar eens, hoewel van ver, gezien. Een glimlach verhelderde zijn trekken. Hij vroeg niet welk toeval haar naar hier bracht: van alle dingen die gebeurden, vervulde hem thans slechts 't eene groot gebeuren: dat van Tarkos' ondergang, die hem, deze laatste bange dagen van zijn leven, in weemoed was geopenbaard. Maar in deze laatste stonde nog Tarkos' schoonste vrouw te mogen aanschouwen, genoot hij dankbaar. En zijn oogen weken niet van haar, die in schuwen deemoed nabij den uitgang van het vertrek bleef staan, en enkel dien kalmen mensch aanzien durfde. Dit duurde voort tot de zieke eindelijk de oogen sloot, zijn gelaat wat afwendde van het licht.

Dan zag zij, als was het in de verte, Majore's hand een gordijn aanraken en behoedzaam verschuiven, zoodat het licht niet meer op de legersteê viel. Daarop ontmoetten de twee vrouwen elkanders oogen, - even slechts, en een der anderen bood Titarka zwijgend, doch vriendelijk, een stoel.

Zij zette zich en keek nu strak en droef voor zich uit. Langzamerhand lette men weinig op haar.

De oude stierf.

Nu fluisterden de eerste stemmen. De visschers traden naar binnen. Het gordijn werd weder verschoven en zij zagen den doode. Sommigen snikten, - en het fluisteren klonk schor.

En eensklaps stond Titarka op, als geraakte zij tot bezinning. ‘Kwam de prins van Tarkos niet hier? - dezer dagen?’ vroeg zij en zij wendde zich tot Majore, met verwarden blik.

De visschers gromden. ‘Hij was hier en wij vroegen hem hulp voor dezen oude!’ sprak een hunner met bitterheid. Onverstaanbare schimp mompelden de anderen.

‘Hij weigerde?’ vroeg Titarka koel, met onmerkbaar beven.

‘Hij weigerde en verkocht grappen!’ antwoordde de visscher, bot. - Hij had dezen dag aan de krijgslieden gevraagd, wat er waar was van het zeggen des prinsen: dat hij een banneling zou zijn, en toen deze verwonderd toehoorden en daarvan niets bleken te weten, verdween de laatste twijfel der visschers, en achtten zij 's prinsen woorden enkel laffe scherts.

Titarka kleurde, - dan haalde ze snel en trotsch de schouders even op, en wel uitte ze, dus doende, de gekrenktheid der minnende vrouw, - echter hadden de visschers geen vermoeden wie ze was. Alleen Majore raadde dit reeds lang, - reeds de eerste aanblik van de schoonheid der vreemdelinge bracht haar op die gedachte. Zij meende nu, dat Titarka onder den schimp zeer lijden moest, - haar eigen leed vergetend, waagde zij het in koenen blik van haar vermoeden blijk te geven, terwijl zij sprak tot de schoone, benijde vrouw: ‘Ik ook zag hem toen hij zijn hulp weigerde! En hij verborg zich toen niet achter scherts, - ik weet niet wat hem dwong te weigeren, maar hij was ernstig en niets onwaardigs had zijn houding!’

En haar oogen zeiden: Hij was ten volle waardig, - hij was een koning!

Die ontroering, de haar eigene, ziende, verspreidde zich een nieuwe, wilde gloed over Titarka's gelaat, - ‘ik dank u’, zei ze met innigheid tot Majore. Dan dwong ze met geweld haar onstuimige vreugd terug, - zij zag naar den stervende, en berouw en leed, - èn vreugde verzelden haar, bij 't stille, snelle heengaan uit het huis, uit het dorp.

Elfde Hoofdstuk

Toen de prins van Tarkos kwam aan de heuvelen die het land Tarkos van Brodo scheidden, in het morgenrood de laatste dorpen zag, en bij snellen rit vervolgens de al zeldener boerenwoningen voorbij draafde, achtte hij spoedig den tijd daar, om zich van de laatste teekenen zijner Amaansche vorstenwaardigheid te ontdoen.

Met stillen glimlach betrad hij het erf van een dier afgezonderde hoeven, - een man met een herdershoed trad hem hier vragend tegemoet en beschouwde hem met groote, doch kalme verbazing. Rustig gestemd, wendde hij zich spottendvriendelijk tot dien man, - bood hem den mantel en zijn edel ros, - doch met den nadruk van een geducht bevel hem zeggende: ‘Bewaar mij deze zaken goed en zwijg! - Gij zult er geen schâ van hebben...’, voegde hij er verzoenend bij.

De man begreep niet wie hij was, en wist ook zoo spoedig niet, of met die opdracht hem een gunst gevergd of wel geschonken werd, maar hij was gôelijk en zou, al was de toon van den ruiter hem geen bevel geweest, terstond aan weigeren niet gedacht hebben. Nu nam hij aarzelend den teugel over, staarde naar den mantel, dien de vreemdeling, thans als visscher gekleed, over den rug van het paard wierp en stamelde nog een vraag, maar de prins groette hem reeds met luchtig dankzeggen en ging heen. Toen hij later vanaf een heuvel nog eens omkeek, zag hij denzelfden man, die hem met een groote kudde schapen van verre volgde, en hij meende weer diens laatsten, vragenden blik te ontmoeten. Vlug daalde hij echter van den heuvel af en trok verder.

Toen hij in Brodo kwam, schonk het hem veel genot, met de lieden, die hij daar ontmoette, den landelijken, Broodschen groet te wisselen, dien te hooren klinken uit zijn eigen mond.

Om zijn uitheemsche dracht, beschouwde men hem verwonderd en sprak hem soms schertsend aan, - hij liet zich

echter niet ophouden, schoon zijn gedachten zich levendig met deze menschen bezig hielden. Het leek hem hier een armoedige boerenbevolking, zeer verschillend van die van Tarkos en hij fluisterde bij zichzelf: ‘Wacht nog slechts! - weldra zult gij mij kennen, want ik zal u tot welvaart voeren!’ - En de scherts dier menschen verdroeg hij willig.

Doch na eenige uren reizens, toen hij in de eerste bosschen kwam, geraakte hij te kouten met een frisch Broodsch meisje, en zij glimlachte wel telkens om zijn onbeholpen woorden, - ook was zij zeer nieuwsgierig te weten uit welk oord hij kwam, zonder dat hij haar dit vertelde, maar het kouten met hem beviel haar toch zeer goed en zij liepen geruimen tijd samen. Eindelijk verloor hij haar op een zijpad, - aarzelend vervolgde hij eerst nog zijn weg, doch keerde dan terug en sloeg ook het zijpad in, dat het meisje genomen had en waarlangs ze nu verdwenen was. Spoedig zag hij de huizen van een dorp schemeren in het bosch en voldaan zocht hij zich, voor den eerstkomenden nacht, een goede plek.

Hij vond een helderen vijver waaruit hij dronk. En toen hij vermoeid neerlag, - nauwelijks was het avond, - kwamen schuw-vlugge herten uit het dicht geboomte en dronken op hun beurt uit den vijver en poosden daarop in een verder gelegen weide, waar het laatste namiddaglicht nog toefde.

Dommelend verheugde zich de ijdele visscher in het goede voorteeken: dat van de Brodenmeisjes de eerste, die hij ontmoette, hem gunstig gezind bleek. Zij was niet schoon, - toch was haar beeld het zoetste, dat hij zoo liggende te bepeinzen wist.

Den volgenden morgen wekte hem het gelui van een klok, en meende hij, die klanken hoorende, dat zoo de klank van zijn oude woonplaats aan het Kaldenmeer, den uitvaart van gestorvenen begeleidde. Doch opstaande verlevendigde 't bewustzijn der werkelijkheid snel zijn stemming, - en hij verscheen spoedig in het Broodsche dorp, waarvan hij den vorigen dag de huizen door 't geboomt had zien schemeren. Dat vele nieuwsgierigen hem daar aangaapten, hem gul nalachten en kinderen hem krijtend volgden, verstoorde zijn opgewektheid niet. Hij had den tred van een die zijn weg wist, - daarom doolde hij dwaas door de stegen en straatjes, vergeefs eerst

rondziende naar een kerkgebouw, dat hij zocht. Toen hij dit eindelijk vond en de deur op een kier zag staan, ging hij snel naar binnen. Hij had gehoopt, dat een priester zich hier bevinden zou, doch hij kwam in een verlaten ruimte en keek nieuwsgierig rond. Want het innerlijk van dit bedehuis verschilde veel van dat van Amaansche dorpskerken, ofschoon 't hem toch lang geleden bidstonden, gehouden in het dorp der Kalden, even herdenken deed. Dit vroom gemijmer bekoorde hem echter niet, tot bidden voelde hij nu geen den minsten lust, en na zich een wijle bezonnen te hebben, wat hem te doen stond, trad hij weer naar buiten.

Doch zoodra hij zich opnieuw vertoonde, zag hij op korten afstand een groep meisjes en kinderen, blijkbaar daar verzameld, om hem bij het uitgaan van de kerk te kunnen gadeslaan. Het jolige troepje ontweek hij niet, hij wilde den weg vragen naar het huis van den priester, doch voor hij nog een woord had geuit, klonken hem spottende vragen van hooge meisjesstemmen tegemoet, vele schalke, lustige blikken voelde hij op zich gericht, en wat onthutst, mede omdat hij de vraagsters slechts half verstond, had hij dadelijk geen antwoord. Dan trof hem nog bovendien het spotziek blikken van oogen, die hij kende: die zijner gezellin van den vorigen avond, en overstelpt door het onverwachte, kleurde hij.

Hij verstond nu wel het gulle uitlachen, dat men hem deed, - echter verloor hij zijn goede luim niet en trachtte met geduld de meisjes tot zooveel ernst te bewegen, dat zij hem den weg naar de priester-woning zouden aanduiden.

‘Daarginds is zijn huis wel’, antwoordde men hem, achteloos met oog of handbeweeg een richting wijzend, ‘maar den priester vindt ge daar niet!’ liet men ontmoedigend volgen.

Waar deze zich dan wel bevond? vroeg hij. Dit bracht de meisjes opnieuw tot scherts en zij noemden hem schertsend veel namen: aanduidingen in 't wilde, van verre en dichtbije streken, - doch namen die hem welluidend klonken, schoon ze niet bestemd waren hem nader te brengen tot zijn doel.

Hij waagde eindelijk tot het eene der meisjes zich in vertrouwen te wenden, met nogmaals de vraag: waar hij den priester vinden kon!

Het meisje zei toen: ‘Wij weten niet waar hij is. Hij houdt

zeer veel van jagen, - haast elken dag als er in de kerk geen dienst is, trekt hij naar de bosschen en verder. Maar zeg ons toch, waar komt gij vandaan? wie zijt ge?'

De visscher besloot nu elders een priester te zoeken en hij antwoordde vrijmoedig aan het meisje: 'Ik kom uit Tarkos!' - Want niemand toch zou hem voor een Amaan houden!

'Uit Tarkos?' herhaalde men verwonderd en de meisjes zagen elkander ernstig en veelbeduidend aan. 'Hij is een zendeling', fluisterde men dra, vol eerbied. Want het doodsgevaar, dat de Broodsche priesters, als zendelingen in Tarkos, dreigde, de vele geruchten van doodslag vooral, die in den laatsten tijd van daar kwamen, verhief de moedigen zeer in de oogen van het volk.

De visscher glimlachte, maar ontkende niet, en hij verliet bij deze verrassing het gezelschap niet zoo dadelijk, als hij zich had voorgenomen. En voor hij wegging zei een der meisjesstemmen schuchter: 'Zullen wij u onzen priester zoeken? Wilt gij hem hier in deze kerk wachten?'

'Kom naar onze woning!' noodden anderen. Doch haastig nam hij het eerste aanbod aan.

Hij zag hoe de zich heenspoedende meisjes onder levendige woordenwisseling zich verschillende wegen kozen, de grootste der kinderen eveneens opdracht tot zoeken gaven en fluks meerdere nog tot zich riepen. Daarop zette hij zich te wachten in de kerkhal. Maar dit wachten duurde hem lang en ontstemde hem, schoon hij, zich bedwingend, op de plek bleef.

Bij een gerucht der nadering stond hij op en keek met koel-vorschenden blik naar de deur. De priester trad binnen, een forsch man, als jager gekleed en met den weitasch over den schouder. Nauwelijks over den drempel, groette hij den vreemdeling zwijgend, met eerbiedig gebaar, dan liep hij met groote, kalme schreden recht naar het altaar en nam uit zijn weitasch den inhoud: deze was heden geen geschoten wild, doch welriekende kruiden, die hij rond het altaar spreidde met oprechte wijding.

De vreemde had hem met norsche verbazing gadegeslagen. Zoodra de ander zich van het altaar, en naar hem, wendde, om hem toe te spreken, voorkwam hij dit, zeggende: 'Het

is hier in Brodo de zede toch niet, dat een priester in jagerskostuum het altaar nadert?'

'Zoo u dit ontstemt....' klonk het nederig bescheid en tegelijk nam de man van den wand een ruim priesterkleed, dat hij zich omsloeg en dat het jagerspak gansch bedekte. Opnieuw wendde hij zich daarop tot den bezoeker. Deze verklaarde hem thans haastig: 'Ik ben een ander dan gij meent', - en vertelde wie hij was. Onthutst en bevend van verrassing zag de priester hem aan. De vreemde ging voort: 'Ik wil voortaan Brodo als mijn vaderland beschouwen en dat land dienen, maar een vroegeren eed bindt mij nog aan Tarkos. Ik verzoek u, die een Broodsch priester zijt, mij te zuiveren van dien eed.'

'- Men zal u in dit land met groot eerbewijs ontvangen', uitte de priester, schuchter en bewonderend den visscher aanziende; - hij wist, dat men den prins van Tarkos tot koning begeerde. 'Maar wend u met zulk een gewichtig verzoek niet tot mij, - wend u tot den opperpriester in Brodo's hoofdstad....'

'Is deze dichter bij God dan gij?' vroeg de visscher schamper.

De priester ontweek zijn blik en onrustig dwaalden zijn oogen langs de enkele heiligenbeelden in de kerk. Hij had die beelden innig lief en bij het staren daarheen, werd zijn blik rustiger. Het hoofd moedig opheffend, sprak hij ernstig: 'Ik geloof niet dat één priester u van dien eed kan ontslaan.'

'Dat zou wreed zijn', zei de visscher spottend. 'Maar gij wilt mij nu wel den weg wijzen naar Brodo's hoofdstad?'

De priester antwoordde toestemmend en beijverde zich daarna den vorstelijken vreemde, zooveel hij kon, van dienst te zijn. Hij deed hem met zich naar zijn woning gaan en bood hem kleeding en spijs, 't geen de ander dankbaar aannam, schoon hij zich zijn visscherspak behield. Daarna begaven ze zich samen op weg. Zij liepen geruimen tijd door de bosschen met snellen pas, - onwillekeurig richtte de priester eenmaal zijn geweer naar een vogel, die van verre over hun pad kwam scheren, hij schoot en de vogel viel getroffen neer.

‘Ge hebt een vaste hand’, prees hem de metgezel, ‘ge zijt een goed jager’, voegde hij er spottend bij.

De ander, den zin wel voelende, zweeg. Aan de plek gekomen, waar de vogel lag, raapte hij deze in 't voorbijgaan op en stopte hem rustig in zijn weitasch. En nog liep hij eenige schreden voort eer hij antwoordde, zacht als was het tot zichzelf: ‘Voor mijn jagerslust verzuimde ik toch nog nimmer mijn priesterplichten!’ Doch bij den, thans hartelijken, spotlach van den ander, wendde hij beschaamd het hoofd af.

Zij kwamen eindelijk aan een breede rivier, - aan den overkant rees de oever en was het landschap voorts al rijzende, tot de verre sneeuwtoppen, die wolken schenen: dit waren de eerste bergen, die de vreemdeling in Brodo zag. Hier duidde hem de priester aan, hoe de weg naar den heirbaan, welke naar de hoofdstad leidde, was het pad langs deze rivier, - en hoe thans hunne wegen scheidden. Daarop deed hij snel een paar schoten hooren: op dit sein verscheen aan den overkant een jonkman, die in een daar liggend schuitje trad, en te roeien naar dezen oever aanving.

De visscher draalde met heen te gaan. Hij beschouwde de hooge bergen en de breede rivier aan zijn voet, waarvan het water zich in krachtigen stroom voortbewoog, - den roeier, die, met forsch geweld, langzaam slechts naderde. Hij zei met een zucht: ‘Had ik mijn jagerstuig hier, ik trok met u naar de bergen!’

De priester sprak eenvoudig: ‘Ik zou u het mijne gaarne leenen, maar het zou u te veel oponthoud kosten. Langs dit rivierpad vindt gij geen enkele woning om te verblijven, en om met den avond den heirweg te bereiken, moet gij geen tijd verliezen! Gij vindt daar herberg genoeg!’

Toen dankte de visscher hem, groette en deed naar zijn raad, met ontevreden glimlach en loome schreden. Spoedig echter bekwam hij zijn goeden luim van dezen morgen weer.

Het bedehuis, dat men hem in de hoofdstad wees, was een wijde tempel en daarbinnen tredende, trof hem terstond de geur van dezelfde kruiden, welke de dorpspriester gespreid had. Ook trof hem een gerucht van vele prevelende stemmen. Hij bleef dicht bij den ingang staan en vandaar schouwende,

zag hij vele menschen, die biddende waren, - en hunne gebeden duurden lang. Heiligen-beelden, als welke, kleiner en in aantal minder, de dorpskerk versierden, bemerkte hij, terwijl hij toefde, langs de wanden en op het breede middenpad.

Nu en dan stond een dier biddende menschen uit zijn gebogen houding op en kwam nauw hoorbaar, langs hem heen, de hal verlaten. Hij wachtte geduldig, tot allen op die wijze verdwenen waren. Daarop trad hij naar een rij priesters, die stil aan het andere einde van het tempelruim geschaard stonden, en vroeg hen waar zich de opperpriester bevond. Verstomd om zijn driestheid, staarden de mannen hem aan. Toen zeide hij ook hen wie hij was en waarvoor hij kwam. - 'Welkom!' zeiden hem, bij deze vermelding, plechtig de verbaasde priesters.

Een hunner geleidde hem nu naar een tweede, kleinere hal, geurloos en onversierd. Doch voornaamheid sprak uit de houding van den man, die daar in den eenigen zetel, terzij leunend, in geschriften keek, welke op den rand van dien zetel lagen.

De priester wenkte den vreemdeling, nabij de deur waardoor zij waren binnengetreden, te blijven staan, terwijl hij zelf eerbiedig den zetel naderde en in vreemde taal tot den hoogen meester sprak. Deze keek daarop snel en vorschend naar den visscher en stond van den zetel op. Den priester beval hij heen te gaan, zelf naderde hij toen langzaam den visscher, - met een glimlach en beschouwde hem zoo, van nabij, doordringend. Onder dien blik bleven de oogen van den ander niet onbewogen, - een plotseling onbestemd vreezen drong met dien blik in hem en hij voerde haperend aan: 'Uw priesters boden mij hun welkom....'

'Ook ik bied u mijn welkom,' zei de opperpriester snel en forsch, - terwijl zijn glimlach bleef. En hij liet rustig en vleiend volgen: 'Uwe verwanten zijn mij wel bekend.'

- 'En gij, - kunt mij van mijn eed ontslaan?' vroeg de visscher, en z'n stem beefde van hevige vrees, ondanks zichzelf.

De opperpriester liet nu zijn glimlach varen, doch bleef hem strak aanzien en sprak zacht, - maar helder en nadrukkelijk: 'Neen, ik kan u van dien eed niet ontslaan, - onze godsdienst houdt den eed heilig. - Gijzelf moet tot God

bidden, dat hij u daarvan ontslaat, - omdat die eed was een onrecht!...'

De blik van den priester, de klank zijner stem waren de uitingen van een machtigen drang, die den visscher een wijle verbijsterde. Dan wendde hij zich in smart en woede van dien priester af. 'Ik ben bedrogen!' was zijn zielekreet die hij fluisterend uitbracht.

Hij liep traag en zinneloos naar het andere einde van de hal. Hij vond daar, op een voetstuk verheven, een van hout gesneden voorwerp, dat hij met stuggen blik beschouwde. In grove lijnen gaf het de vorm weer van het lichaam van een mensch, - het had geen schoonheid, was ruw bewerkt en leek dus waardeloos. Radend echter, dat het een der kerk waardvol symbool was, greep hij het, in een boosaardige gril zijner woede, ter vernietiging aan. Reeds was de priester nabij gekomen, gereed den vermetele te weerhouden. Doch een, aan diens voornemen onmiddelijk volgend zelfbedwang maakte zijn tusschenkomst onnoodig. De visscher had het beeld losgelaten en staarde nu slechts met stillen somberen wrok daarheen. De priester verwijderde zich van hem en trad met zachte schreden langen tijd heen en weder, terwijl de ander gedurende al dien tijd op dezelde wijze staren bleef. Hij lette soms op 't gerucht dier schreden. Bij het eindelijk opnieuw hooren naderen van den priester, voer door zijn lichaam een lichte schok. Hij wendde zich echter niet om, maar hoorde den priester nabij hem stilhouden, - en hoorde hem langzaam, in vreemde taal, eenige woorden plechtig uitspreken. Daarop klonk het gerucht der schreden opnieuw, doch nu gansch zich verwijderend. Toen na een wijle, de visscher schuw even omkeek, bevond hij zich alleen.

Doch de onverstaanbare woorden van den priester bleven hem in het bewustzijn, zonder nochtans zijn stemming te veranderen. Het geluid, dat dan het eerst de stilte rondom hem verbrak, was een zang, die uit het ver verwijderde des tempels tot hem kwam. Hij luisterde. Vermoeid van aandoening, bekoorde hem de weemoed van dien vromen zang, - hij luisterde voort. Maar dan ontwaakte plots zijn woede te heviger opnieuw en hij greep weder naar het beeld voor hem, hoewel dezen keer doelloos en zonder den wensch het te schenden.

Het scheen, dat hij werd gadeslagen, want uit de wijdere hal naderde hem terstond bij die beweging een der priesters. Deze sprak op doffe, slepende wijze tot hem: ‘Nog hebt gij u aan dit heiligste niet vergrepen, maar ga thans van hier!’

‘Laat mij....’ antwoordde de visscher hem.

De priester bleef zwijgend staan, - scheen zich te bezinnen.

Daarop sprak hij: ‘Zoo gij blijven wilt, kniel neer en bid!’

De visscher aarzelde, - toen gehoorzaamde hij en knielde neder. De priester verliet hem, en weer was hij een lange poos alleen. Hij prevelde nu en dan, doch dit prevelen was niet de uiting van een gebed. Hij peinsde en wist geen uitkomst. Hij vreesde stoornis, - toen hij den naderenden stap van den opperpriester vernam, huiverde hij, schoon onmerkbaar. Hij voelde daarna een hand op zijn schouder gelegd worden en hoorde zich zeggen, met zoeten klem: ‘Sta op, koning van Brodo!’

Hij waagde het, opstaande zijn oogen te richten naar het gelaat van dien priester. Hij huiverde nog eens, daar hij plots gelijkenis zag tusschen dit en het gelaat van den, thans gestorven, Broodschen verwant. Toch geleken hunne trekken elkander niet.

Een volgend machtwoord van den priester weerde hij haastig af. ‘Bewaar mijn geheim goed, want nog kan ikzelf mij dien titel niet toekennen,’ beantwoordde hij het vorig, op doffen toon, - zich beheerschend, doch lusteloos. En hij ging uit den tempel.

Twaalfde Hoofdstuk

Hij slenterde toen, als een nieuwsgierige somtijds ijverig rondblikkend, langs vele straten der hoofdstad. En veel was daar, dat zeer verschilde van het aanzien van Tarkos' steden; dit schonk hem afleiding. Hij vroeg een voorbijganger den weg naar het paleis des vroegeren konings, 't welk hij wist dat zich hier bevond, en nabij het nu verlaten gebouw gekomen, beschouwde hij ook dit aandachtig. Langzamerhand hongerig en vermoeid dacht hij wat over zijn toestand na. Hij droeg nog vele zaken van waarde bij zich, die hij verruilen kon tegen 't geen hij voor zijn dagelijksche behoeften

noodig had. En later - later kon hij zien zijn koningsschap te verwezenlijken! Het was dan nog tijds genoeg! - ‘Gij hebt mij wel tot veel spoed gedreven en met de schuld van uw dood mij bezwaard...’ mijmerde hij bitter, met het gelaat van den Broodschen verwant voor oogen. En ook Majore gedacht hij: hoe hij haar had teleurgesteld en hoe zij berustend was heengegaan. - ‘Ik heb nu toch geen haast...’ vervolgde hij spottend, ‘een koningskroon lijkt mij zwaar en ik kan nog lang leven.’

In de hoofdstad bleef hij niet lang. Hij ging langs den heirweg terug en bezocht Brodo's bergen, die hij in de heenreis, in de verte gezien had. Hij keuvelde met jagers en herders, - de eerste sneeuwtoppen trok hij over. En in de dalen, die druk bevolkt waren, kwam hij, reisde van dorp naar dorp, vertelde niemand wie hij was, doch luisterde naar vele stemmen.

Echter de tijd brak aan dat zijn bezitingen bijna verteerd waren en hij raad moest schaffen. Hij trok zich daarvoor eerst in eenzaamheid terug, dwaalde dan besluiteloos en somber weder langs de dorpen voort. Reeds kwelde hem de ontbering en bij menigen landbouwer klopte hij aan om in dienst genomen te worden, opdat hij tenminste, zonder die kwelling, zijn overdenkingen zou kunnen voortzetten. Zijn visscherspak had hij reeds lang tegen een meer inheemsche kleeding verruild. Maar het liep tegen den winter en geen der landbouwers, die hij aantrof, had werk voor hem.

Gesprek te voeren met de lieden, die hem zijn zwerftocht ontmoeten deed, bekoorde hem thans maar zelden, - toch sprak hij nog soms een voorbijganger aan, in vage hoop, dat zulk een hem een uitkomst aan de hand zou doen. Zoo wendde hij zich op een morgen tot een jonkman, die, uit een kaal bosch aanslenterend, lustig den talmenden vreemdeling opnam, voor hij dezen geheel genaderd was. Hij was een krijgsman, doch daar de uniform, in Brodo door de krijgslieden gedragen, weinig afweek van de gewone boerenkleeding daar, en de voormaals wakkere prins van Tarkos, door zijn lang, eentonig gepeins te zeer in beslag werd genomen, was deze zich, bij de eerste woorden, die hij tot dien jonkman richtte, niet daarvan bewust.

De toegesprokene antwoordde lachend en nieuwsgierig tevens: ‘Zoodra ik u zag, dacht ik dat gij op reis waart naar het dal van den kluizenaar! Die daarheen trekken kijken alle zoo starend in de verte en doen onderweg hun best om anderen met zich mee te lokken. Maar ik zeg u vooruit dat ik voor dat doel niet te vinden ben!’

‘Voor welk doel?’ vroeg de vreemdeling.

‘Voor welk doel?’ herhaalde de jonkman verwonderd en onwillig naar den ander opkijkend, doch dan beseffend dat hij werkelijk een onwetende voor zich had, verklaarde hij: ‘Naar dien kluizenaar trekken de vromen die als zendeling naar Amanië en wel naar Tarkos wenschen te gaan. “Zij leggen daar gelofte af....”

“Naar Tarkos!” sprak de vreemdeling verrast, - doch terstond verborg hij die aandoening. Hij bleef naast den jonkman voortwandelen, langs den weg, dien deze had ingeslagen. “In welke richting ligt dat dal?” vroeg hij wat later.

Luchtig antwoordde de jonkman: “Te beter, als ge 't niet weet!” Hij scheen niet van plan het gesprek met dezen onnoozele voort te zetten, doch de vreemdeling, inmiddels meer levendig geworden, knoopte nu van zijn kant een onderhoud aan. Hij ontrukte zich allengs geheel aan zijn afgetrokkenheid, en vertelde, daar hij nu ook ontdekt had, dat hij met een krijgsman sprak, op boeiende wijze van dien krijgstocht, dien hijzelf jaren geleden had meegemaakt. Dat hij dien tocht geleid had verzweeg hij en om te verklaren, hoe hij als Brood met Amanen streed, bedacht hij het verzinsel, dat hij, zwervende in Tarkos, door den prins van Tarkos naar het oorlogsveld zou zijn meegenomen. De verbaasde en nieuwsgierige vragen van den ander, betreffende dien strijd in dat barbaren-oord, wist hij alle tot diens groote voldoenig te beantwoorden: het was hem zelf een genot het dadenleven van den prins van Tarkos en zijn leger, dus te herleven.

Na eenigen tijd bekende de krijgsman gul: “Ik heb mij in u wel vergist, - ik merk nu dat gij iemand zijt van mijn soort, - misschien in de krijgskunst wel mijn meerdere! Maar als het u dan toelacht om opnieuw naar Tarkos te gaan, hoeft ge dat dal en dien kluizenaar niet te bezoeken, - word krijgsman!”

De vreemdeling raadde den zin dezer laatste woorden en vorschte met een glimlach: “Gij bedoelt dat het leger van Brodo spoedig optrekt naar Tarkos?”

“Spoedig, spoedig,” klonk het antwoord wat verschrikt, hoewel opgeruimd nog. “Dat weet ik niet, maar zeker is 't, dat we gaan!”

- “Den tijd te bepalen is de taak van onze meerderen en die zullen wel zwijgen tot het oogenblik daar is!” verklaarde hij wat later, in zorgeloos verheugen. - De vreemdeling zweeg en overwoog. - “Wij zijn gereed, ziet ge!” vervolgde de krijgsman zacht en met lossen bluf.

“Zou ik naar uw raad doen en in het leger gaan?” klonk het daarop van de andere stem, zacht, verlangend, en reeds was de prins van Tarkos tot dien stap besloten, schoon hij 't goed en kwaad daarvan in schijn nog overwoog. “Ik heb slechte dagen achter den rug en in mijn hart ben ik krijgsman!” sprak hij vertrouwelijk.

“Dat gij den prins van Tarkos kent, zal u goede diensten bewijzen!” zei de ander, aanmoedigend. En nog dienzelfden dag bood zich de vreemdeling als vrijwilliger aan bij het garnizoen, waartoe zijn pas verworven makker behoorde.

Hij was daar welkom en verwierf zich daar spoedig meerdere makkers: zijn nieuwe leven gaf hem veel vroolijkheid. Het werk, dat de dienst van hem, als van andere krijgslieden vergde, viel hem niet zwaar, het loon was goed en op de plaatsen waar men in vrijen tijd bijeenkwam, heerschte altijd de feestvreugde. Hij wist en overdacht wel andere dingen dan de lieden met wie hij verkeerde, wisten, maar hij zocht hun lustigen omgang en zij schonken hem hun vriendschap. Waar het ter sprake kwam, hield hij zich als deelde hij in hun algemeen verlangen naar den krijg met Tarkos, maar daaromtrent waren zijn gevoelens onbestemd. Met vroomheid spotte hij en naar een kerk ging hij nimmer.

Hij gedacht ook soms, met spottend beklagen, nu het winter werd en koud, en hij met zijn makkers in warme en genoeglijk-verlichte bierhuizen de avonden sleet, zijn ander Zelf, als doolde dit nog weifelend buiten.

Men verwachtte veel van hem, in den aanstaanden grooten

krijg. Dat hij Tarkos kende, stelden zijn meerderen zeer op prijs. Men vermaakte zich vaak met zijn vreemde wijs van uitdrukken, die voortkwam uit zijn gebrekkig kennen van de Broodsche taal: hij vertelde, hij had van zoo vroege jeugd af in Amanië geleefd. Overigens deed hij omtrent zijn jeugd en afkomst slechts vage meedeelingen.

Hij mat zich gaarne in kracht en wapenkunst met de anderen, hij hield onder zijn makkers den ijver gaande: wie hunner het eerst hem evenaren zou. En om het geheimzinnige van zijn herkomst, zijn vreemdelingschap, leidde die erkentenis zijner meerderheid niet tot afgunst, wekte hij enkel bewondering. Ook zijn afgetrokkenheid van sommige uren, die hem de eenzaamheid deed zoeken, en, werd hij daarin gestoord, veelal in slechten luim en twistzin veranderde, leidde zijn makkers wel tot onderlinge besprekingen, doch werd hem niet euvel genomen.

Men meende de oorzaak van die afgetrokkenheid wel te raden. Toen een zijner vrienden hem in zulk een gewilde afzondering eens aantrof, waagde deze het hem een wijle met schertsend-uitvorschenden blik te beschouwen en sprak dan: “Ik geloof dat gij bezig zijt de lauweren te overpeinzen, die de aanstaande krijg u schenken zal!”

Bij die storende toespraak werd zijn gelaat donkerrood, zijn oogen zagen ontroerd en hij deed geen moeite zijn aandoening te verbergen. “Wist ik het niet!” riep de ander, hartelijk-luid, “dat gij zeer eerzuchtig waart!” En een schertsende waarschuwing volgde op die woorden.

Ernstiger werd hij eens later door zijn vrienden gewaarschuwd om toch het spotten met God en priesters na te laten. “Aan een krijgsman voegt geen kwezelarij, maar ook geen spot,” oordeelden zij. Hij beantwoordde dit vermaan met groven schimp. Daarna zocht hij het gezelschap van den vroomsten hunner, als deed hij dit, om in scherts aan den wensch zijner vrienden tegemoet te komen. Maar hij zocht reeds eerder den omgang met dien makker vaak.

Men fluisterde van dezen, dat hij zich heimelijk verbonden had om als zendeling naar Tarkos te gaan, en dat hij af en toe den kluizenaar bezocht. Doch met zekerheid wist men dit niet, want hijzelf liet zich over deze zaken niet uit.

Ook de prins van Tarkos wist hem niet tot vertrouwelijke mededeeling op dit punt te bewegen: zijn eigen spotzucht, die, zoo al niet uit zijn woorden, dan toch uit zijn wezen sprak, was hem daarbij nadeelig. Hij bleef echter dien ander voortdurend gadeslaan, - en vaak ook beschouwde deze hem, met aandacht, maar zonder dat hij dit merkte.

- Het geheim van dien vrome boeide hem: hijzelf dacht er gedurig over om als zendeling naar Tarkos te gaan. Het krijgsmansleven schonk hem veel genot en beloofde meer heil nog in den toekomstigen strijd: - hij was het toeval dankbaar, dat hem dit goeds verschaft had, maar zijn tijd was om, hij moest een nieuwe rol gaan spelen. Als zendeling naar Tarkos, en daar den dood der vromen sterven, zou dat niet een laatste kostelijke vermomming zijn?

Op een avond zag hij den vrome zich heenspoeden langs een eenzame weg, daarna tusschen heuvels verdwijnen. Hij ging hem op een afstand volgen, hervond hem met de oogen en bespiedde hem een tijdlang, totdat hij zeker was, dat de ander zich begaf naar het vermaarde dal, waarvan hij nu wist, in welke richting het gelegen was. Lachend om die ontdekking keerde hij terug en bracht den avond verder, als andere, in gezelschap van zijn vrienden door. Hij verraadde, wat hij gezien had, niet.

De vrome keerde eerst laat in den volgenden dag terug en werd als vorige keeren streng gestraft om zijn uitblijven, dat zijn meerderen voor een blijk zijner losbandigheid hielden. Hij verdroeg als vorige keeren die straf zonder klagen; - zijn makkers werden in hun vermoeden opnieuw gesterkt.

De prins van Tarkos leefde zijn zorgeloos bestaan nog voort en overwoog dagelijks met bitter genot het plan dier nieuwe en vreemde vermomming. Het werd vriezend weder en de eerste sneeuw viel. “Zoo wordt de weg naar dien kluizenaar moeilijker te gaan,” dacht hij spottend.

Op een avond, in zijn cel, nevens zijn legersteê staande, het licht der maan om hem, en sterren, fonkelend zichtbaar door het kleine raam boven zijn hoofd, werd hij gestoord door de komst van een priester. Deze trad zwijgend en plechtig van houding binnen, - toen de ander hem met een verbaasde vraag ontving, uitte hij langzaam op plechtigen toon, enkele

woorden, die geen antwoord waren en tot den vrager niet gericht.

De krijgsman ontstak een kleine lamp en nam den bezoeker bij dien lampschijn scherp van hoofd tot voeten op. Zijn diepen wrok, in dien gindschen tempel jegens priesters ontstaan, werd bij die beschouwing verlevendigd. Hij herhaalde spoedig zijn korte, koele vraag.

De priester sprak nu met eentonige, nog plechtige stem: “Waarom ik tot u kom? Gij zult het aanstonds hooren. Waarom ik thans kom? Indien gij vromer waart en in kerkgebouwen onze redenen had gevolgd, gij zoudt weten dat deze komende nacht een onzer heilige nachten is!”

De krijgsman hoorde dit verwijt aan, ongeroerd in zijn wrok. Zijn blik, op den priester gericht, was donker en nog steeds vragend.

“Omdat deze nacht heilig is,” ging de priester met meer innigheid voort, “kom ik tot u, en hoop dat gij in de eerstvolgende uren zult rijpen voor de taak, die u in de toekomst wacht, - koning van Brodo!...”

Een woeste woede werd bij den krijgsman zichtbaar en een ruwe verwensching kwam uit zijn mond. Dan zag hij met zwijgend minachten den priester aan. Deze had zijn eerste strengheid hernomen, zag den weerspannige vorschend aan en onderschatte diens tegenstand zeer. Vóór hij de woorden uitte, die hij meende, dwingend genoeg, om den ander tot rede te brengen, sprak hij ter verzoening, koel: “Maak u over mijn kennis van uw geheim niet bezorgd; de opperpriester zendt mij, maar niemand anders dan ik, die priester ben, heeft het bericht uit zijn mond vernomen.”

De krijgsman zweeg nog en wachtte met ongeduld, dat de bezoeker zou heengaan. Deze sprak nu: “Weet, dat de tijd dringt! - het volk verlangt een koning en zal, waar gij u schuilhoudt, een andere keuze doen! - Kniel dezen nacht biddend neder, om u van dien eed te zuiveren, en als gij opstaat zijt gij, wat gij wenscht te zijn!” - Toen ging hij.

Alleen gebleven, barstte de krijgsman, na een oogenblik stilte, in luide vloeken en verwenschingen uit. Weder werd hij door iemands komst gestoord.

Het was ditmaal de vrome vriend, die binnentrad. Deze

scheen, toen hij zijn kreten uitte, niet ver verwijderd, - huiverend stond hij nu voor den zondaar. - “Ik weet niet wat u deert, maar bid om vergeving voor uw goddelooze taal, kameraad!” vermaande hij.

“Bidden, - nimmer!” bracht de toegesprokene fluisterend uit.

Maar de komst van den vriend leidde zijn hevige woede af. Onder diens bezorgden blik verhelderde zich zijn vergramd gelaat tot een uitdrukking van bittere spotternij en hij sprak: “Het zal u niet helpen - heb dank voor uw goeden wil, maar ik ben voor bekeering niet vatbaar.”

“Grooter zondaren zijn wel tot bekeering gekomen”, zei de ander zacht. Een oogenblik later wilde deze zich, met zichtbare haast, verwijderen, doch hij stelde zich voor de deur en vroeg, deels uit plaagzucht deels met oprecht verlangen: “Waarvoor die haast? Al kunt gij mij niet bekeeren - uw gezelschap is mij juist nu zeer welkom!”

De vrome, anders gaarne tot vriendendienst bereid, bleef weifelend en verborg die weifeling niet.

De prins van Tarkos zag verwonderd naar hem op, - terstond daarna werd hij door een vermoeden zichtbaar ontroerd. “Deze nacht is heilig!” sprak hij peinzend binnensmonds, de woorden van den priester gedenkende. Schijnbaar achteloos stelde hij zich opnieuw voor de deur: de plaats die hij reeds verlaten had, - en plaagzucht dreef hem nu daartoe niet.

Hun gesprek wilde niet vlotten. Hij trachtte het gaande te houden en te schertsen, doch hun beider belangstelling was elders en het gelukte hem nauwelijks. De vrome maakte spoedig opnieuw aanstalten om weg te gaan, - weder verzocht hem de ander dat hij blijven zou. Hij staarde den makker vragend aan en wist niet, of hij moest toegeven of mocht handelen naar eigen wensch. Hun gesprek was ver van de wijding die hem bezielde en hij wist geen goede woorden te zeggen. Maar toen hij uit deze aarzeling tot besluit kwam zijn bezoek niet langer te rekken, belette de ander hem, schijnbaar in scherts, het heengaan: hij stond nog immer voor de deur en week daar niet vandaan. Spottend, smeekend noopte hij den vrome nogmaals tot blijven en deze, onzeker wat van dezen dwang de oorzaak was, zette zich berustend neer op een der twee stoelen in de cel aanwezig, en begon te vertellen

van de gebruiken, den menschen hier en daar in 't land, in nachten als deze, eigen, en waarvan den onvromen makker niets bekend scheen. Wat voor dezen nacht zijn eigen plan was, vertelde hij niet.

Hij ontving weinig wederwoord, doch schertsen deed de ander niet meer. Toen hij dan eindelijk voor de derde keer gereed stond, heen te gaan, werd hij niet meer weerhouden, en hij verliet de flauw verlichte cel.

De prins van Tarkos luisterde naar zijn zich verwijderenden voetstap. Spoedig was hij zeker: de vrome begaf zich, schoon het laat was, niet naar zijn eigen slaapplaats, doch naar buiten. Nog bleef hij zich eenige oogenblikken bezinnen, eer hij tot volgen besloot, - daarop werd de cel ook door hem verlaten en doorliep hij wijde, kille gangen, waar geen lampen lichtten en de vollemaanschijn matig binnen stroomde. Tot hij kwam in de felle winterkoude buiten en in den vollen luister van het maan- en sterrelicht, over de besneeuwde aarde.

Hij liep met vlugge schreden en bereikte spoedig den vromen vriend, die in dit onverwacht gezelschap zich met vrees verheugde, zoodat hij vrees noch vreugde uiten durfde. “Het is een lange en moeilijke tocht”, antwoordde hij eenvoudig op de verklaring van den makker: dat hij met hem den kluizenaar wenschte te bezoeken.

De sneeuw waarover ze gingen, lag meest tot een gladde, harde korst bevroren, soms echter moesten ze een tijdlang door een dikke, losse laag waden. De paden waren verdwenen, de heuvels waarmidden zij liepen schenen echter den vrome, die tot gids strekte, wel bekend: met zekerheid leidde hij den ander langs een kronkelige, doch effen-voortgaande weg. Doch langzamerhand verloor hij die zekerheid; hij stond soms weifelend stil en koos een paar keeren een weg die bleef steken, zoodat zij over een der hooge heuvels moesten klimmen om hun tocht te kunnen vervolgen.

Zij kwamen eindelijk aan een groote bevroren vlakte, die naar dezen kant een weinig helde, en moedig betraden ze dien. De vrome deelde mee: zij hadden nu het pad dat hij gewoon was te gaan voorgoed verloren, maar zij zouden ook op deze wijze hun doel wel bereiken. Hij schouwde rond met innige bewondering: het was hem of in de stilte nog iets

heerschte van den naklank van Gods hoog bevel, naar 't welk de aarde voor dezen nacht van zoo schoonen tooi was voorzien. Hij blikte schuchter nu en dan naar het gelaat van zijn makker, trachtend diens gevoelens te ontwaren en nu en dan sprak hij een enkel woord, - maar de makker antwoordde hem nauwelijks.

Zij liepen recht voort over de ijsvlakte, - allengs naderden zij het einde daarvan, en van witter heuvels werden de toppen zichtbaar. Met vrees zag hij, die tot gids diende, het oogenblik tegemoet, dat zij het einde der vlakte zouden bereikt hebben: hij voorzag dat nieuwe moeilijkheden hen daar wachtten.

Zij kwamen aan een steilen rand, en de eerste der heuvels was voor een sprong zeer ver verwijderd. De vrome aarzelde en zocht een veiliger weg naar de diepte, maar zijn makker waagde den sprong. “God is met hen die durven!” riep hij in ruwen overmoed.

Zwijgend zetten zij eerst een tijdlang den zwaarderen tocht voort. Met omzichtig pogen trachtte daarna de vrome zijn makker op te wekken tot den heiligen eerbied, die hemzelf vervulde. “Vergeefs”, was het spottend bescheid, dat hij ontving. “Wat beschouwt gij toch met zooveel aandacht de sterren!” merkte de onvrome makker wat later aan. De andere antwoordde, na een pauze: “De sterren zijn mijn wegwijzers”. Maar telkens door de heuvels gedwongen om van richting te veranderen, en dan naar links dan naar rechts wijkende, wantrouwde hij vaak zijn keuze. Eenmaal beklommen ze een heuvel om vandaar den omtrek gade te slaan, de gids tuurde vorschend naar de omliggende toppen en laagten, trachtend de plek, waar zij zich bevonden, te herkennen. Zijn makker staarde overschillig naar de verte en terwijl hij daar een plaats aanwees, zij hij traag: “Zie daar die donkere wezens bewegen, - zouden dat menschen zijn of dieren?”

“Menschen!” riep de ander verheugd uit. “Die komen langs den heirweg en trekken naar het dal, als wij”. Hij verliet snel den heuvel, zich richtende naar dien heirweg, - de makker bleef hem terzij. Steeds midden de heuvels voortgaande, verloren en hervonden zij beurtelings met hun blikken de verre gestalten, die in groepen zich langzaam schenen voort te bewegen.

“Ik geloof dat het velen zijn”, sprak de vrome, opgewekt. - “Dat is goed, want hoe grooter het aantal van die luisteren, hoe welsprekender de rede!”

“- Het zal u goed doen den kluizenaar te hooren”, liet hij zacht volgen.

Zij naderden meer en meer den weg, waarlangs de menschengestalten zich bewogen. De vrome geraakte tot opgewonden vreugde, doch in woorden uitte hij die niet. De makker vroeg eindelijk op nieuwsgierigen toon: “Gij verwacht veel van de kracht van dien man?”

“En ik verwacht veel van u!....” gaf de vrome warm ten antwoord.

Vorschend zag de makker hem aan. “Wat weet gij van mij?” vroeg hij dan.

“Weinig”, was het antwoord. - “Van uw leven, voor gij krijgsman werdt, hebt gij ons steeds weinig verteld”.

“In mijn jeugd was ik een visschersknaap,” zei de makker, ruw. Toen sprak de ander: “Mij dunkt, gij kunt wel dien prins van Tarkos zijn, dien gij zegt te kennen!”

Een beweging en een kreet van den makker duidde diens hevige verrassing aan. Zich daarna tot den metgezel wendend, verwenschte hij lachend, baloorig-luid, hem vrome, met alle priesters!

Dat zijn langdurig, maar tot nog toe slechts flauw, vermoeden waarheid was! - vernam aldus de ander en hij bleef een tijdlang verbaasd, dat hij die zekerheid zoo plotseling had verkregen. De makker vroeg hem spottend: “Raadt gij ook soms, waarom ik hier in Brodo krijgsman ben en waarom ik dezen avond met u ga?”

“Neen,” zei de ander, - “ik begrijp van dat alles niets. Zult gij soms, als we binnen kort krijg voeren, mijn koning zijn?”

De prins antwoordde met schouderophalen: “Raden moogt ge, maar verklaren doe ik u mijn zaken niet!”

Zij kwamen op den beganen heirweg en gezellen waren voor en achter hen. Nog een goed uur gaans waren zij van het dal verwijderd. Zij liepen nu niet snel meer en een paar van de menschen, die achter hen waren gingen hen voorbij. Zij zeiden een groet in die taal der vromen, die de prins van Tarkos niet verstond, hij ergerde zich daarover en vroeg

schamper, of de kluizenaar in dat dal zich misschien ook van die taal bedienen zou! Zijn metgezel antwoordde dat hij de taal van den kluizenaar zeer goed zou verstaan.

In het dal gekomen, betraden zij een door kaarsen verlicht kerkgebouw en de kluizenaar, een oud man, die sinds lange jaren nimmer het dal had verlaten, begon, toen een groote menigte in de kerk aanwezig was, zijn toespraak, en wel hadden de klank zijner stem, de toon zijner woorden een zeldzame bekoring. Na die toespraak deed hij degenen, die zich wenschten te verbinden, om als zendeling naar Tarkos te gaan, naar voren komen en nam hen den vereischten eed af. Zij zwoeren: te gaan als het lot hen riep, en te arbeiden, te sterven voor het heil van Tarkos!

De vreemde krijgsman met zijn edele gestalte en driesten, vurigen blik naderde den zonderlingen prediker en vroeg hem waarom hij niet zelf trok naar dat land, waar de dood zoo fel de Broodsche priesters bedreigde!

Verbaasd beschouwde hem ieder. Ook de kluizenaar was verbaasd, doch hij antwoordde rustig: “Mijn taak is hier!” En zoo groot was zijn vroomheid, dat de brute krijgsman verwonnen zweeg.

Uit de rijen van hen, die met het einde der rede hunne plaatsen niet hadden verlaten; zij, die den eed reeds een vorigen keer hadden afgelegd of weifelden dien te zweren, traden, van deze laatsten, allengs eenigen nader en zegden den eed mede. De vreemde krijsman stond niet ver van hen, die zwoeren, - hij sprak het formulier niet uit, - verwijderde zich ook niet.

Na den afloop der plechtigheid liepen de bezoekers dooreen en zochten hunne bekenden om mee te praten; dit gaf een langdurig gegons van vele fluisterende stemmen. De prins van Tarkos werd door zijn metgezel genaderd en gewaarschuwd, dat het tijd werd om heen te gaan. Doch hij schudde het hoofd en verklaarde kort, dat hij naar het leger niet terug ging. De ander vroeg niet waarom, hij zei enkel ten afscheid: “Misschien zien wij elkander in Tarkos weer.”

Hij ging heen en langzamerhand verwijderden zich ook de overigen. Zoo bleef de vreemde krijgsman met den kluizenaar alleen en bekende aan dezen wie hij was. De kluizenaar bleek voor hevige verwondering niet vatbaar. Hij hoorde met aan-

dacht de mededeeling aan, uitte een kalm woord van verrassing en nam met helderen, ernstigen blik den krijgsman op. - “Zij dan uw eed getrouw en word van Tarkos een goed koning!” sprak hij daarna. In de stilte die volgde, bleef hij oplettend de gelaatsuitdrukking van den ander bespieden.

“Tarkos gaat onder!” mompelde de krijgsman met somberen hartstocht. Doch hij bereikte met die stem den kluizenaar niet. “Wat valt, zal zich weder oprichten,” antwoordde deze rustig.

De prins van Tarkos staarde hem voorbij langs den kerkwand en zocht uitkomst in eigen ziel. En in zijn ziel werd toen de verwachting, dat hij Tarkos voor den dreigenden ondergang zou kunnen behoeden!

Toen hij het gelaat weder naar den kluizenaar toewendde, was hij niet somber meer. Hij sprak peinzend: “Zoo ben ik dan toch een van die anderen, - ook ik wacht het lot dat mij naar Tarkos roept en ook ik moet, naar mijn eed, arbeiden aan het heil van dat land....”

Hij begaf zich heimelijk naar de hoofdstad terug, omdat daar het eerst de berichten uit Tarkos vernomen werden. De kluizenaar had hem, voor hij heenging, van een brief voorzien, gericht aan een bewoner dier stad, en waarmee hem de steun van dien mensch verzekerd was.

Door dezen steun kon hij verscholen en ongehinderd eenigen tijd in Brodo's middelpunt doorbrengen.

Een koning van Brodo besteeg spoedig den troon, en na weinige maanden kwam een bericht van de overzijde der grensheuvels, meldend, dat die van Tarkos ledig was. Terstond en snel begaf zich de vermomde prins naar Tarkos terug. Hij zwoer daar, bij de kroning, een eed, meer statelijk dan den vorigen en deed zich als vorst aan zijn onderdanen kennen, als aan zijn vader nu volkomen gelijk: ondoorgrondelijk, onversaagd en tot de verrichting van forsche daden rijp.

Hij voerde andere wetten in, dan die tot nog toe geheerscht hadden. De vervolging der Brodenpriesters deed hij einden. Hij stelde de grenzen van het land open voor elk bedrijf uit den vreemde, en moedigde zijn volk tot het verkeer met de Broden aan. Hij bracht, vooral in den kring der hooge

Amanen, groote beroering, doch hij verdroeg met minachting hun schimp en brak hun tegenweer.

Zij hitsten het volk tegen hem op, doch hij was een zoon van den, door het volk beminden koning, - en bezat als deze de macht om zich daar eerbied en ontzag te verwerven. Toch heerschte ook daar wantrouwen, twijfel aan het nut zijner vreemde besluiten, en men luisterde beurtelings naar de stemmen van koning en Amaansche grooten.

De Amanen zeiden: “De leer uit Brodo is voor Amanië verderfelijk! - Heeft een dier dwaalpredikers misschien den koning afvallig gemaakt van Amanië's godsdienst....?”

De koning sprak: “De priesters, die uit Brodo naar hier komen, beoogen waarlijk Tarkos' heil. Zij mogen leven!”

De Amanen zeiden: “De Broden zijn van lageren stam dan wij! Wij mogen hen nimmer als gelijken dulden!”

De koning sprak: In Brodo heb ik geleefd en ik weet Brodo's recht....’

Bij het Broodsche volk, dat voorheen algemeen den krijg wenschte, bracht hij weifeling. - Daar Tarkos' koning zich hun vriend betoonde, zou nu voor Brodo een betere toekomst worden zonder strijd - en wraak?

Maar de grooten van Tarkos overlegden en kort nadat de koning zijn taak begonnen had, werd hij door hen vermoord. En het bericht van die misdaad werd het sein tot den opmarsch van Brodo's leger.

Tarkos, Amanië viel, Brodo overheerschte.

De Zestig Minuten van het Geluk
Door
Maurits Uyldert.

Het Uur

O uur van zacht bewogen vreugd
gij kwaamt geneigd in blauw gewaad
uw handen koel uw ogen stil
en bleek uw blank gelaat.

Gij legde uw vingren rond mijn hoofd -
o schijn zo zoet o lucht zo puur
die mij omving en zoet doorzong,
leedduisterende uur.

Ik sloot mijn ogen aan uw borst
uw leven leefde tot mij uit
uw stilte beefde door mijn hart
dat zong, een goud geluid.

O laat uw hand waar koel zij ligt
op mijn oogleden die zijn heet,
haar rooz'ge schaduw is een licht
dat blindt mijn leed.

De Zestig Minuten van het Geluk

Wat zoek ik in mijn dromen U
die mij gelijk een vogel zijt
een vogel die zijn vlogel breidt
en heenvlucht, voor mijn ziel te schuw.

Hoe zijt Gij, schoon gestalteloos
en altijd anders, altijd weer
een nieuw beeld in mijn ziel, te teer
dan dat het blijft, dat vliedt altoos.

Ik weet niet of ik door Uw schijn
gelukkig ben en vreugde vind
ik ben een angstig zoekend kind
dat zonder U niet blij kan zijn.

's Nachts door mijn dromen leeft Gij voort.
en iedre dag ligt kil en leeg
die bitterlik den zegen stoort
dien ik verkreeg.

*

Mijn handen beven nu ik schrijf
mijn ogen zijn zo dof van dauw
maar door dien schemer zie ik flauw
de lieve rankheid van Uw lijf.

En éven lacht Gij in mijn oog
en spreidt een wijd geluk daar in
Gij leidt mijn hart te zwaar van zin
te hoog.

Mij die twee werelden doorzocht
en beide onder felle zon,
die met de schijnen pijnend vocht
maar niet der smarten hart verwon,

mij trokt Gij uit mijn tragen droom
mij lokt uw zonsomsponnen lijf -
mijn zwaar verlangen werd een stroom
waarin ik duister drijf.

*

O dat ik nog onwetend lag
te mijmeren gelijk een kind
en dat ik nog de dagen zag
in huivering van wie bemint.

De dagen als matte schaar
jong-moede vrouwen, leeg van lust,
de laatste vreugd heeft hen gekust
vaarwel aan 't rouw-ontwrongde haar.

Nu is geen leed meer in hun oog
en dor van smart hun veeg gemoed -
Ontrijst mij hart nu nòg te hoog
de dodenvloed?

ligt er nu nóg te veel van lach
en vreugde's vocht in 't oog dat zint?
O dat ik nog onwetend lag,
gelijk een kind. -

*

Hoe dorstig hang ik in den morgen
mijn zielevenster vrezend uit
en luister hoe in bloemeloof verborgen
de lente-merel fluit.

Dan zie ik aan de kim versterven
de zilverrag-verhulde nacht
en hoor de zachte klank aanzwerven,
de dag die dwalend lacht.

Daar is een brede vloed van vonken
die in het oosten bevend doomt,
mijn ogen zien dier schoonheid dronken
waarvan mijn hart zich had doordroomd.

Waarheen mijn hart en ogen leenden
betreedt het zinne-omrankte pad -
hoe lenigt nu mijn dorst het nat
dat blanke-helle uchtend weende.

*

Ik heb u nimmer wréed vermoed
en vredig verwacht u àl den dag
en weet dat ik wel sterven moet
- en sterven mág.

Daar is een vijver strak en klaar
die wacht de schaduw van uw boot,
de kringslag van uw riemenpaar
- o góéde Dood.

Zie, leven is schoon, een vijver hel
waarvan mijn ziel de schijnen leeft,
uw sloep geeft schaduw, duister wel
- maar die voor licht verbeeft.

En zou er daar geen lach meer zijn
die zilverzwaar door luwe lucht
gelijk de zonne wolkenvlucht
de stilte kleurt der ziele mijn?

Hoe leef ik nu dan droom-gelijk
en glimlach waar ik veilig rust,
en vreesloos van uw komst bewust,
in uw bereik.

*

Ik laat mijn liefde voor U teerder branden,
meerder geheimvol in dit late uur
wijl ik de grille schaduwen betuur
langs mijner ziele wanden.

En in hun ongerust beweeg en beven,
't nevelig wijlen en weer walmend rijzen,
vervluchtigend, peins ik de zoete wijzen
van Uw bewéénde leven.

Van Uw beweenden dood, o lieve vrouwe.
- De ruiker prijkt nog blij op gindse bank,
de wilde bloemen wekken weer, o dank!
heel Uwer schoonheid schouwen -

Van Uw beweenden dood.
- En gingt Gij niet ze zamelen in zonne
van blonde Juni-lucht, een lente-wonne
die bloemenvolle weelge wei U bood?

En waar de blanke stroom
de dunne brekers ritselend bespoelde
waart Gij daar niet, o lentelik omkoelde
veílig in Uwen droom? -

De dood heeft U de wegen steil geleid
langs beelden van een leven minder teder,
langs ruwe treden té onrustig neder
tot zijn geruste veiligheid.

Ik ween niet meer, mijn liefde blijft mijn licht
en troost is zéker in de goede hoede
van droeven dood, o nimmer glimlach-moede
in de eeuwig stille lach van Uw bemind gezicht.

*

Gezegende die zegenend,
o jonge vrouw, die lávend giet
het breed-uitsproeiend regenend
koel water over bloem en loof
der planten onkruidvrij gewied,
Uw tuin is mijn gedorde ziel
waar door het fijngepluimde gras
de netel woekert, waar de roof,
de bloesemdooi van wind in viel
en doodde wat mij dierbaar was.

Zijt Gij gegaan? Van bij mij weg?
Zijt Gij geweken uit Uw tuin?
Ik zag den schemer door de heg:
Uw bleke kleed van wit katoen,
ik zag van zon een glans op 't schuin
terzij met goud omschoofde hoofd -
O pijn van Uw verwijdering!
O hart dat ruggedeinsde toen
uw laatste lust verzonk! O ooft
van leed dat mij te beiden hing!

De herfstetinten waren schoon,
er lag een lach van kleur op gans
het stervend leven rond mijn woon;
de wolken trokken blond en goud
traag door de strakke hemelglans;
klaarte van licht op 't weemoedvol
stil bladgetril, droef bladgeruis;
de vruchten van mijn herfst, hoe houdt
mijn mond hun bitterheid, hoe hol
treurden de vensters van mijn huis.

Nu is Uw schoonheid wel vergaan,
- o zuivre zoetheid van mijn hart -
nu dook ik in een leêge smart.
Maar o, dat nieuwe Lente ontlook!
Kan daar één winter dódend slaan
Uw schoonheid die mij ééuwge scheen?
en beidt onder die sneeuwge kleên
veilig niet nog een rijke rust
mij wake-wachtend, bloeme-rook
in zaad, in kiem een blijder lust?

*

Wij lieten de aardevelden hier
en togen naar het ruimer licht
en door den schemer onzer dromen
aanschouwden wij het groots gezicht
van deze aarde, de bebloemde,
de zwaarbegroeide, zeeën-rijke
en zagen ver en schoon haar prijken
wij die ons' liefde roemden.

Maar vonden dáár zich onze ogen,
- o grondeloze bitterheid! -
wij die elkaar zo hoog getogen
en hadden weerzijds opgeleid,
zo zagen wij elkander verre
en achter oogschijn 't heilloos diep
waaruit geen liefde liefde riep,
het peilloos Wijde, Verre.

*

Wieg Uw kind en ween niet -

Onder Uw zacht' ogen
ligt Uw kind en lacht tot U
Uwe borsten zogen
en Uw ziel, door ogelach, voedt ziel die waakt en wacht om U.

Wieg Uw kind en ween niet
omdat Gij zijt heengegaan -
Dien Gij droefst alleen liet
heeft ver over wijde zee Uw ongeschreid geween verstaan.

Was mijn hart een kelk niet
die ik hief, zo biddend stil...
bloem die bloeit en welkt niet
waar de dauw zo bitter is als ziel die háát en bídden wil?

Was mijn ziel niet open
bloemewei voor zon en zang?
Toen Gij kwaamt gelopen
'lijk de bloemwekkende Lente werd het haar voor wonne bang.

Maar waar Uwe voeten
traden sproot geen verse bloei:
al de bloemen, zoete,
lagen kwijnend neergeknakt 'of herfst ze dood en dwerse woei.

Al wat ik kon geven,
schoonheid teer, beminnen zoet,
niets is mij gebleven
dan mijn leven, dan mijn hart dat beeft en bang hierbinnen bloedt.

Zie, onder Uw ogen
speelt Uw kind en lacht tot U,
Uwe borsten zogen
en Uw ziel door ogelach voedt ziel die waakt en wacht om U.

Wieg Uw kind en ween niet -
Gij móést mij wel verre zijn,
want wie droefst alleen, ziet
nachtehemels zwoel Geheim en Schoonheids fellen sterreschijn.

Hart, zo onverzadigd,
bitterlik gepijnigd hart,

Schoonheid begenadigt
wie haar zoekt en lijdt, en leed met al' aan haar geheiligd, tart!

Gij die nu alleen ziet
vochte-licht van kinderoog
lách - want niet alleen liet
God Uw ziel daar uit Uw ziel hij leven voor Uw kind optoog -
Wieg Uw kind en ween niet.

*

Gelijk de maan die zilverstil
den duisterraggen nacht doordroomt
maar in den morgen zachte stroomt
in bleker schijnen kil geril
ter kimme en daar de aarde raakt
en als een rode bloem daar bloeit
door zonnegulden dag en vloeit
door schemer weer, wen avond slaakt
de vezel die haar droomvlucht boeit

- en vloeit gelijk een bleke mist
van kimme opwaards door de lucht
tot zij in ijle hemelvlucht
haar schijnen eent - een lelie is 't,
een lelie teer, als had haar zacht
de moeder van Gods zoon gesteld
in lijdens zon-verlaten veld,
een zeekre zegenende wacht
die lust van verren vrede spelt -

- zo bloeit mijn ziel door iedren dag
in levens rooddoorgroeiden tuin

en vreest noch storm, noch fel en schuin
neerslaande buien, noch den lach
van vreugdezware zon, maar koel
stijgt zij des nachts als stil gebed
in nachte-wijde veiligheid
en voelt haar schijnen wijd gespreid
- lelie zo zoet en zonder smet
o Vrouw die ik gezégend voel -
rond Uwe reine heiligheid.

*

Die rustig is gelijk een vrouw die ziet
met koele kalme ogen in den schemer
waarin de weerschijn trilt van vocht gewemer
als weende luidloos zij, toch weent zij niet -;

als, in een avond van mijn tuintje, over
zwaarblauwe trossen ridderspoor en kelken
van helle gele toortsen zinkt het welken
van dagbloei neer als breed-neerzijgend lover -;

zo, o zó stil omvangt gij tans mijn ziel
die wel zoet ééns zich vrede wist te werven
en vreugde won en vreugde voelde sterven,
en vrezend rees en lachend néder viel.

Maar dít o diep Geluk zijn uwe boden
- en in die kalmte leidt gij koel mijn hart -
de val was zacht waarin de stijging mart,
de tranen zoet waarachter vreugden noodden.

*

Kom dan, o Dood die in uw hart vereent
de ritmen mijner smarten, mijner feesten -
gij leidt ons allen, vrezen u de meesten
één mínt u nochtans waar hij lacht en weent.

Gij zijt van 't Leven een zwijgend behoeder
die, waar het uit zijn schone paden dwaalt
den dwaler in uw donkre zalen haalt
en laaft, verjeugdigt als het kind de moeder.

Dan gaat het weer door nieuwe banen verder
en voert de godgewijde schoonheid hoog
en hoger voor 't onafgewende oog
van den zachtzorgenden bedeesden herder.

Want waar de moeder héén gaat leeft het kind,
en waar de bloemen welken koestert zaden
de zon die 't leven leidt langs helle paden
en die den Dood een goeden broeder mint.

*

Dit is Geluk - níet dat wij onbewogen
voor wat het leven kweekt in ons, of neemt,
terzij staan om, aan lust en lijden vreemd,
tot tranenloze vreê te zijn getogen.

O wie in zon van lust en onder wenen
van droeve sterren niet te leven weet
en liefde's zachten lach niet beven weet
over zijn oog, en wanhoops bange stenen! -

Maar dat wij onze zielen teerbesnaard
laten bespelen door des levens winden
en in de pijn de diepre schoonheid vinden
die zich aan schoonheid van de vreugde paart!

Maar dat wij onze hartstochten geleiden
tot zegening voor wie te bitter boet -
maar dat wij onze harten voelen wijden
door God die woont eeuwig in ons gemoed.

(FRAGMENT).

Aan Mevrouw A. Noordewier - Reddingius
10 Januari 1907.
Door
Maurits Uyldert.

Uw woorden dreven open
als wijde bogen wit van vuur
waaruit de kleuren dropen
die vonkten door het morgenuur
waarin mijn ziel in schemer zacht
terug zag op den koelen nacht.

Uw lied was luchter-luister
waar duizend vlammen flakkrend staan,
Uw stem is door het duister
van mijn geheimst verdriet gegaan,
ik zag het klare deinzend licht
fonteinen-wijd gespreid diep tot mijn hart gericht.

Zongt Gij niet van die blijheid
die weer mijn ziel verheffen zal,
zongt Gij van 't licht der vrijheid

dat 't grotteduister treffen zal
waarin mijn ziel zo veilig wel
haar rust vond voor het zonnespel?

Hoorde de zachte treden
die nu zo droef verlaten ligt
en klonken haar gebeden
voor uw lieds wonneschoon gericht?
O in de duistre hal van mijne innigheid
hebt Gij daar tot mijn ziel het zonlicht ingeleid?

Zal zíj nu durven zingen
gelijk een merel paarlend hel
bij bloemen die ontvingen
zons zegen in het lentespel?
Och of zij weerom lachen kon
in zomers geurdoorzonken zon!

Eenheid en Verandering in de Sociaal-Demokratie
Door
Is. P. de Vooys.

De Wereldbeschouwing der sociaal-democratie, door Dr. J. van Leeuwen. H.A. Wakker en Co.
Karl Marx und die soziale Wissenschaft. Zum 25 Todestage; von Werner Sombart in het März Heft 1908 van het Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.
Sozialismus und soziale Bewegung. 1e druk. 1897. 6e druk. 1908. von Werner Sombart. Gustav. Fischer, Jena.
De Geschiedenis van den proletarischen klassenstrijd, door H. Roland Holst in een 5-tal Cursusvergaderingen te Amsterdam.

'Het groote probleem der sociaal-democratie in eenige hoofdtrekken te schetsen' was de bedoeling eener redevoering van Dr. J. van Leeuwen die, in brochurevorm gedrukt, den naam draagt: 'De Wereldbeschouwing der Sociaal-democratie.' Dat een probleem, hoe groot ook, geen wereldbeschouwing kan worden is duidelijk. Dr. van Leeuwen moest het een of het ander bedoelen, namelijk òf te toonen welk probleem er schuilt in het maatschappelijk verschijnsel, dat sociaal-demokratie, heet; òf te verkondigen hoe naar de leer der sociaal-democratie de wereld te beschouwen is. Beide te gelijk doen vermocht hij niet. En doordat hij het toch wilde, doordat hij

geen streng Marxist kon zijn, maar ook huiverig was om zijn kritische houding tegenover 't Marxisme scherp afteteekenen, deed hij geen van beide.

Wanneer hij gedacht heeft toch een goede propaganda bij studenten - en bij ontwikkelden - te hebben gemaakt, dan onderschat hij zijn gehoor. Zooveel weten ook studenten van het tegenwoordig socialisme, dat scherp onderscheiden opvattingen daarvan bestaan. In de 'practijk der beweging' moeten de z.g. Marxisten en Revisionisten samenwerken en is een poging om hun verschil op den achtergrond te dringen begrijpelijk, waar het er echter om gaat aan ontwikkelden inzicht te geven in het tegenwoordig socialisme, dient dat onderscheid scherp uiteengezet, en niet weg gedoezeld te worden. Want juist de gebrekkige voorstelling van het geschil, die het aanwijst als een antithese over de geheele lijn der socialistische beweging, doet afbreuk aan de propaganda. Allereerst onder de arbeiders, die geen geschillen wenschen en er grootendeels niet ten onrechte persoonlijk geharrewar in zien. Vooral echter in de waardeering voor de socialistische beweging bij de z.g. intellectueelen. De ervaring, èn in Duitschland, èn hier heeft dat geleerd.

Wie het onderscheid tusschen Marxisten en Revisionisten voortdurend afgeteekend wil zien in hun verschillende houding ten opzichte van practische vragen, als b.v. bij de vakbeweging, of bij sociale hervorming zich voordoen, moet zich elk oogenblik vergissen.

Daar bepaalt nu eens zaken- of feiten-kennis, of maatschaplijk inzicht, dan weer persoonlijk temperament de houding, zoo van Marxist als Revisionist.

Hun verschil is in wezen theoretisch. En Dr. van Leeuwen gebruikte reeds de goede termen ervoor, dat verschil is uit te drukken door de woorden probleem en wereldbeschouwing. Zij, die zich Marxisten noemen hebben enkele algemeene denkbeelden - of om hunne eigen uitdrukking te gebruiken een nieuwe dialectische denkwijze, van waar uit zij èn de maatschappij èn ook de sociaal-demokratie bezien. Die gedachtenwereld, is voor hen als wereldbeschouwing, de kern en kracht van het socialisme.

De door hen als revisionisten betitelde tegenstanders, hoe ook onderling verschillend, hebben toch - en slechts - dit ge-

meen, dat zij de werkelijkheid der socialistische beweging boven de Marxistische gedachtenwereld stellen.

Revisionist zijn zij eigenlijk alleen voor zoover zij zich voorstellen, die gedachtenwereld te wijzigen en aan te passen aan de werkelijkheid.
Sociaal-demokraten, die in de beweging zelve opgaan, zonder de Marxistische wereldbeschouwing te aanvaarden, en zelfs een andere b.v. een christelijke ervoor in de plaats stellen, kunnen niet eens dien naam van revisionist dragen. Doch ook voor hen is kenmerkend dat zij de beweging willen beoordeelen naar wat zij werkelijk is, of met andere woorden, dat de sociaal-demokratie voor hen is een probleem, een opgave om - theoretisch en practisch - op te lossen.

Practisch moet die oplossing gevonden worden in de taktiek der beweging, dat is in de houding ten opzichte van maatschappelijke machten in actueele strijdvragen, die zich soms onverwacht voordoen en telkens in wisselende vormen.

De theoretische oplossing moet duidelijk aangeven wat de eenheid d.i. de blijvende kern, en daarom tegelijk ook wat de verandering, of de levende ontwikkeling der socialistische beweging vormt.

Over dit laatste gaat deze bespreking.

* * *

Van een ‘belangstellend buitenstaander’ kan niet meer verwacht - en zoo men wil, geeischt, - worden dan Sombart heeft samengevat in het motto van zijn boek over 't socialisme: ‘Je ne propose rien, je n'impose rien: j'expose.’ Geen propaganda en geen veroordeeling maar een beschouwing, die het wezen der beweging tracht op te sporen. Dat beteekent geen droog weergeven van theoriën en feiten, maar het vormen van een oordeel over beide. 't Gevaar van een dergelijk standpunt is duidelijk, dat het n.l. door voor- en tegenstanders van het socialisme niet erkend kan worden, of nog sterker, niet gezien. Den voorstanders is Sombart als een bourgeoiswolf in schaapsvacht, den tegenstanders een niet minder gevaarlijke ‘roode’ vijand.

Maar de noodzakelijkheid van de objectieve houding wordt duidelijk door den persoon zelf. Hij is geen voorbeeld van neutraliteit en wil dat ook niet zijn; hij spoort niet aan tot

een passief beschouwen en waardeeren tegenover een groote tijdsbeweging, en wil dat ook zelf niet. Maar zijn activiteit kiest een anderen, een eenzameren en dikwijls moeilijkeren weg dan dien der partijgangers. En die weg wordt bepaald niet alleen door het socialisme, maar vooral door andere goederen, die hij der menschheid zou willen verwerven. Juist omdat hij inziet van hoe groote beteekenis de socialistische beweging voor die hooge goederen *kan* zijn, juist daarom is hem er alles aan gelegen het wezen ervan te doorzien. Dat doel eischt onverbiddelijk isolatie, een kijken van buiten af en niet een opgaan in de beweging. Zou dat een nuttelooze passiviteit zijn?

Afgescheiden van het feit dat b.v. Sombart's boeken over het kapitalisme en het socialisme wellicht menig hoofd en hart toegankelijk maken voor zienswijzen en gevoelens, die een vurige sociaal-demokraat vergeefs zou trachten op te wekken, doordat fijn denkenden en teer gevoeligen, afgestooten worden met grove en felle woorden, maar zich gewonnen geven aan breede beschouwing en sterke geestkracht; afgescheiden dus van de propagandische waarde der zuiver objectieve maar beeldende voorstelling, is deze ook voor de sociaal-demokratie van groote beteekenis. Haar werkelijke leiders zullen en kunnen zich niet laten meesleepen in den roes van zelfoverschatting en zelfverheerlijking, die elke geestdriftige beweging eigen is. Zij hebben behoefte aan een juiste voorstelling van hun beweging, en zullen de kans niet voorbij laten gaan, om de voorstelling, zooals die in hen leeft, te toetsen aan het oordeel van een zoo belangstellenden en scherp waarnemenden buitenstaander als Sombart is.

Dit is echter duidelijk, dat veel, ja alles afhangt van de persoonlijkheid, die zich de geisoleerde houding heeft opgelegd. Die persoonlijkheid, moet om de zuiverheid en de hoogheid zijner bedoelingen vertrouwen kunnen geven.

Wanneer daarom Sombart's boek over 't socialisme besproken zal worden, is het goed vooraf een helder licht op zijn persoon te werpen.

Gelegenheid daartoe geeft het stuk, waarmede hij den sterfdag van Marx in het jongste nummer van het Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik heeft herdacht.

* * *

In het oordeel over een groot man moet de persoonlijkheid van een schrijver zich kenmerken. Hoe hij de grootheid ziet teekent zijn eigen gezichtscherpte. En vooral voor het waarnemen van de sociaal-demokratie die onder Marx' invloed zich ontwikkelde is het van overwegend belang, te weten wat de waarnemer van Marx' persoonlijkheid heeft gekend. Om diens beteekenis voor het socialisme werd in de laatste jaren een heftige strijd gevoerd. In zijn figuur kwamen verschillende stroomen van gedachtenleven te samen, en van daaruit werd de nieuwe beweging tot een breede krachtige strooming voortgestuwd. Die figuur te kennen is dus een allereerste voorwaarde om de tegenwoordige sociaal-demokratie met juistheid te beoordeelen. Wat wordt er echter verstaan onder het kennen van Marx? Stellig niet een citatenvirtuositeit als waar zich in de laatste jaren verschillende schrijvers op schenen toe te leggen.

Het is een weerzinwekkende uiting van bewondering en waardeering wanneer de heeren socialistische commentatoren aan 't werk gaan, om met allerlei aangehaalde zinnetjes text en bewijs voor eigen meeningen te leveren. De papieren Marx wordt een passe-par-tout in het socialistisch leven, waarvan Marxisten en revisionisten al evenveel gebruik maken. Het gaat er echter om den levenden Marx te kennen. Is het daarvoor voldoende zijn gedachten en ontwikkelingsgang, b.v. gekenmerkt door zijn Kapital und Arbeit, Das Elend der Philosophie, Kritik der politischen Ekonomie en Das Kapital goed begrepen te hebben, en te weten hoe dat alles tot grondslag en richting voor de latere beweging heeft gediend?

In dien zin wordt de Marx-studie meestentijds gedreven. Daarbij beweegt zich echter de geest te vaak in een gesloten cirkelgang.

De hooge beteekenis van Marx wordt dan toch bewezen doordat zijn gedachten de geheele socialistische beweging beheerschen, en - hiermede sluit zich de cirkel - doordat Marx zoo'n groot ontdekker was wordt betoogd dat zijn gedachten de beweging moeten blijven leiden. Niet alleen wordt op deze wijze nooit een helder inzicht verkregen in het tegenwoordig levend socialisme, omdat dit als juist en gezond wordt beoordeeld wanneer het zich slechts Marxistisch toont,

en als verward en lijdend wanneer het daarvan afwijkt, maar bovendien sluit deze denkwijze ook Marx zelf buiten het dieper onderzoek. Marx wordt dan de drager van het Marxisme, van een gedachtenstelsel, dat ‘ontdekt’ is en daarom wel verder uitgewerkt en toegepast kan worden, maar niet zelf weer vruchtbaar is voor nieuwe denkbeelden. Ook dit leert niet den levenden Marx, maar slechts een Marx-stelsel, het Marxisme kennen.

Dat de persoonlijkheid, die er achter stond daarmee vaag wordt, vaag en onwezenlijk van mensch-eigenschappen is duidelijk waartenemen. De gedachtengang, die godsdienst en heldenvereering naar de ideologiënsfeer verwees, moest daarmee voor Marx, als voor een anderen Boedha een uitzondering maken. Zijn persoonlijkheid, als ontdekker van de groote nieuwe wereld- en levensinzichten komt voor zijn aanhangers zóo hoog te staan, dat aan zijn figuur, zooal geen godendan toch een heldenhouding wordt gegeven. Niet meer de werkelijkheid van zijn leven, maar de vereering door zijn volgelingen bepaalt hoe hij wordt voorgesteld.

Hoe blijkt dit b.v. scherp uit Gorter's gedicht:

> ‘Een schoone vastheid had hij in zijn wezen,
> hij ging zoo zeker en vast als de wind,
> hij was zoo stevig als een boom, - een kind
> wou wel graag om zijn hals dicht bij hem wezen.
>
> Van uit zijn breede hoofd dat altijd zind'
> op het verheerlijkst menschenschoon, verrezen
> zachte stralen van goedheid - en daar in 't
> zwart oog was vreugde en liefde saamgelezen
>
> Welk een breede machtige handen had hij!
> zijn toornen en zijn lach was even klaar,
> hij was een wolk, en een orkaan bezat hij
> van liefde en van kracht, als de natuur
> ze 't zuiverst maakt, - zuiver zooals een vuur.
> Hoe heeft hij den rijkaard in stuk gebroken,
> hoe zacht is hij voor den werkman ontloken!

Dit is een soort god-mensch, bij wien de goedigheid en de blijheid uitstralen van zijn klare grootheid. Doch de eigen-

aardigheid dat Marx' hoogste zieleleven zich in zijn hartstochtelijke sarcasmen uitsprak, vormt met deze voorstelling een schril contrast. Niet Marx, maar de reeds denkbeeldig geworden schepper van het nieuwe socialisme heeft Gorter geteekent: en daardoor beschreef hij hem zoo vaag als ‘een wolk’ of ‘een vuur’.

Kennis van Marx moet iets anders zijn, moet ook onafhankelijk blijven van zijn levensresultaten, al ware het reeds van wege het aandeel dat Engels daarin heeft gehad.

Sombart heeft begrepen dat Marx' beteekenis het best doorzien wordt door nategaan wat hij voor de wetenschap is geweest.

Wetenschap is dan niet de nieuwe-socialistische wetenschap, waarvan Marx de ontdekker en schepper is, maar dat deel van het geestelijk leven der geheele menschheid, waarin getracht wordt naar begrip en inzicht, naar bewustheid van wereld en menschbestaan.

Dat de ‘grooten’ der wetenschap mannen zijn van wie maatschappelijke veranderingen uitgaan en door wie deze veranderingen worden geleid, behoeft niet ontkend, omdat mogelijkheid en doorzettingskracht van maatschappelijke processen bepaald zijn door ekonomische verhoudingen, evenmin voor Marx als voor anderen. Maar hun ‘grootheid’ ligt toch in het geestelijk gebied, waartoe ook de wetenschap behoort. Voor Marx begreep ook Engels dat. Hij vergeleek hem met Lavoisier en de rol door dien in de geschiedenis der chemie vervuld. Tegen die vergelijking van de maatschappij-wetenschap met de natuurwetenschap, eene vergelijking die kenmerkend voor Engels' inzichten is geweest, komt Sombart op. Niet echter om daarmede op Marx aftedingen, integendeel om hem daar boven te stellen. Wat hij juist in Marx prijst is dat hij de ekonomie van een ‘natuurwetenschap’ tot een ‘menschheidswetenschap’ heeft gemaakt. Met deze beide termen deelt Sombart het wetenschapsterrein in twee groote gebieden, die duidelijk in karakter van elkaar zijn onderscheiden. Vooral hierin, dat voor de natuurwetenschap het object vast is met blijvende eigenschappen, die aan te ontdekken en te formuleeren wetten zijn onderworpen. Doch voor de menschheidswetenschap is die ‘wet’ maar betrekkelijk,

een tendenz, geldende wanneer duidelijk aantewijzen voorwaarden zijn vervuld. Wanneer het wetenschapsobject de ‘mensch’ is, dan komt het er bij den geleerde meer op aan of hij geestkracht heeft, dan wel of hij scherpzinnig is; komt het er op aan nieuwe gezichten te hebben, nieuwe denkbeelden te uiten en aansporend te werken, al zou de nalatenschap van ‘wetten- en formules’ klein of onbestendig zijn. Zoo ziet Sombart Marx, en zoo komt deze levend voor hem te staan uit zijn boeken. Niemand zal aan Sombart kunnen verwijten geen notitie genomen te hebben van Marx' denkbeelden en van de juistheid zijner inzichten.

‘Die Sonderlinge und Neidlinge, die ihm jede wissenschaftliche Bedeutung abstreiten, (weil sie immer noch zu faul gewesen sind, ihn zu lesen), sterben langsam aus’ zoo schrijft hij, doch velen der ontdekkingen en wetten, waar zijn volgelingen zoo grootsch op gaan, noemt hij een ‘Beschäftigung, die sich auf die Vervollkommnung des technischen Apparates der sozialen Wissenschaften richtet’, die in onzen tijd geworden is ‘zu einer wahren Schusterarbeit, die recht und schlecht von einem beliebigen Ordinarius der Nationalökonomie ausgeführt werden kann.’

Wat hij aan Marx prijst is ‘ein Geist, der in Ueberlebensgrösze sich betätigen konnte; eine wundersame Fruchtbarkeit an neuen und schöpferischen Ideën, an unerhörten Gesichten’ ‘Kraft dieses Geistes - seines Schaffens selbst völlig unbewuszt - wurde Marx der Begründer der modernen systematischen Sozialwissenschaft, für die er überhaupt erst die Möglichkeit geschaffen hat.’ En wat Marx ontdekte ‘war nicht sowohl eine Summe von Rechtseinrichtungen und Wirtschaftsweisen, wie sie ein Wirtschaftssystem bilden, als vielmehr die hinter diesen Einrichtungen und Vorgängen steckenden Menschen. Er entdeckte die Subjekte des Kapitalismus; die kapitalistischen Unternehmer: die “eminent spinners”, die “extensive sausage-makers” und die “influential shoe-black dealers” diese eigentümliche Abart des homo sapiens.’

Damit hat er noch mehr entdeckt: den Menschen, den lebendigen Menschen als Gegenstand sozialwissenschaftlicher Forschung überhaupt.’

Daarom leeft voor Sombart Marx boven alles in zijn stijl.

‘Welche unerhörte Gewalt steckt in der Ausdrucksweise Marxens.’.

‘Wenn Marx schreibt, so ist es wie wenn ein Vulkan Feuer speit, naturgemäsz fliegen auch Asche und Steine und Schlamm mit aus dem Krater heraus.’ Slechts éen man kan hij bij hem vergelijken voor het scheppen van een kunstwerk als tijdspiegel, waarin zooveel weten van 't sociale leven is weergegeven, n.l. Zola. Niet verwonderlijk noemt hij het een sociaal denker te vergelijken bij een sociaal-dichter.

‘Mag von Marxens Ouevre’ zoo eindigt hij, ‘bald kein einziger Satz mehr der Kritik stand halten es wird doch in alle Ewigkeit grosz und erhaben uns vor Augen stehen und seine Schönheiten uns zum Genusse bieten. Weil das, was es grosz macht, die einzigartige Aeuszerung einer über alles normale Masz hinausragenden Persönlichkeit ist, die eine hellseherische Schau mit einer gewaltigen Kraft der Darstellung und einer leidenschaftlichen Glut des Gemütes verband.’

Zoo ziet dus Sombart Marx, en zien wij tegelijk hemzelf. Geen professor, die leeft in zijn begrippen en zijn wetenschappelijk dictaat, maar die leeft in en met menschen; die de sociale wetenschap niet kan opvatten als de enkele studie van vaste wetten der maatschappelijke ontwikkeling, maar boven dat alles als het zien in de werkelijkheid, die ons omgeeft. Geen machinaal bedienaar van een of ander wetenschappelijk apparaat, dat zijn werk en leven overheerscht, maar een toeschouwer van 't sociale leven met helder hoofd en open gemoed om de menschen in geheel hun doen en laten, te kunnen meevoelen en daardoor beter te kennen dan in het dorre begrip.

* * *

Een geleerde, die zóó denkt, en die in zijn hoofdwerk ‘Der moderne Kapitalismus’ toonde in den geest van Marx te willen en te kunnen voortwerken, is als onbevangen beoordeelbaar van de socialistische beweging te vertrouwen. Mogelijk niet door de Marxisten, maar dan toch door ieder voor wie de werkelijkheid boven het stelsel gaat. Daarmede is niet gezegd, dat over de nieuwe gedachten en inzichten, waaruit zich het stelsel kristalliseerde ‘la mort sans phrase’ is uitge-

sproken. Sombart bewijst wel het tegendeel. Het wil alleen zeggen dat het leven van de nieuwe denkbeelden verkozen wordt boven de verstijvende formuleering ervan. Dat leven kan pas blijken uit de werkelijkheid. Niet de boeken van een Kautsky, Mehring, Plechanow, of hoe zij in 't Nederlandsch mogen heeten, maar de werkelijke internationale socialistische beweging onder Marx' invloed ontstaan, toont het voortleven zijner dadenzoekende werkzaamheid. En bovendien, die socialistische beweging is nog iets anders dan het Marxisme. Het is een maatschappelijk verschijnsel geworden waarin niet alleen denkbeelden maar waarin ook krachten leven. Wie Marx goed kent, weet hoe hij juist die krachten zou hebben waargenomen; niet enkel als een verwerkelijking zijner voorspellende inzichten, maar als een afzonderlijke werkelijkheid, wier groei en richting nieuwe inzichten en leidende voorspellingen mogelijk maken. Zooals Marx gedaan zou hebben, deed Sombart, zij het ook in geisoleerder houding dan met Marx' temperament mogelijk ware geweest. En het resultaat van Sombart's waarneming is zijn boek ‘Sozialismus und soziale Bewegung’. Het is niet mijn bedoeling den inhoud daarvan te bespreken of te beoordeelen. Ik wilde alleen wijzen op de wijziging van dien inhoud sedert de 1e en de laatste 6e druk. Meer dan tien jaren liggen tusschen die twee uitgaven, en in de wijziging van het werk weerspiegelt zich naast de ontwikkeling van den schrijver, de verandering, die de socialistische beweging gedurende dien tijd onderging.

De brochure van 1897, die een acht-tal lezingen te Zürich bevatte, werd tot een systematisch opgezet boek van veel grooteren omvang, en is met feitenmateriaal volledig aangevuld en bijgewerkt. Ging daardoor veel van de levende voorstelling, die de lezingen kenmerkte, verloren, en werd het wetenschappelijk geraamte hoewel steviger ook zwaarder van bouw, toch staat daartegenover een winst van scherper onderscheiding, die de meerdere aandacht door het boek gevergd, ten volle beloont.

Dit is echter het allermerkwaardigste bij de vergelijking der twee uitgaven, wat het vertrouwen in den schrijver versterkt, dat de hoofdzaak zijner voorstelling en het concludeerend oordeel dezelfde konden blijven, ondanks duidelijk de latere

tijdsomstandigheden Sombart's isolatie versterkten inplaats van verzwakten.

De neiging die bij den houder der Züricher voordrachten verondersteld kon worden, om zijn oordeel over de socialistische beweging ook in die beweging zelve te verdedigen en ingang te doen vinden, om dus een leidende rol te gaan vervullen, is er stellig niet sterker op geworden.

Toch komt daaruit geen meer kritische, geen meer vijandige houding voort, dan alleen tegenover de burgerlijke geleerden, die zoo gaarne over 't socialisme vonnis spreken.

De sociaal-demokratie is een maatschappelijke noodzakelijkheid, die ge kunt leeren begrijpen en waarop ge eenigen invloed kunt uitoefenen, die ge echter niet kunt dood maken of dood wenschen, noch door ekonomische argumentatie, noch door uitzonderingswetten of politie. Dit is de kern, zóo van de eerste als van de zesde uitgave, en deze kern waarborgt dat Sombart met den grootsten ernst en met geen andere bedoeling dan de juiste waarheid te zoeken, het tegenwoordige socialisme gaat beschrijven.

* * *

De samenstelling der acht lezingen is een geheel andere dan de indeeling van het latere boek. Duidelijk is bij den schrijver het onderscheid tusschen het socialisme als *theorie* en de sociale *beweging* zooveel verscherpt, dat afzonderlijke behandeling van beide noodzakelijk werd. Natuurlijk niet alleen doordat Sombart in zijn beschouwing het socialisme van de beweging scherper ging scheiden. Bij hem viel de tegengestelde neiging waar te nemen, om n.l. duidelijk te maken dat de arbeidersbeweging niet anders dan socialistisch kon zijn. En die neiging is onverzwakt gebleven. Deze in Zürich reeds verkondigde stelling handhaaft hij ten volle en acht die ook door de latere ervaring treffend bewezen.

Wat echter de arbeidersbeweging socialistisch maakt is niet uitsluitend de theorie. Uit eigen ontwikkeling komt de noodzaak voort om de verwezenlijking van 't socialisme zich ten doel te stellen. De scheiding van de socialistische theorie en

de beweging werd vereischt door dat elk een eigene, en niet beide een gezamentlijke verandering doormaakten.

Dit nu is van een bijzondere beteekenis.

Want waar het er om gaat op te sporen wat de eenheid, de kern der socialistische beweging is, ligt het zoo voor de hand met de Marxisten te gelooven, dat deze eenheid, door Marx tot stand gebracht, te danken is aan zijne wetenschappelijke ontdekkingen, dus aan de Marxistische theorie en de onmiddellijk daaruit afgeleidde taktiek.

Wanneer nu echter de ervaring leert hoe uit de beweging zelve de drang voorkomt - de Tendenz zur Einheit noemt Sombart het - die uit onderscheidene nationale bewegingen, elk met nationale eigenaardigheden een gelijksoortige en daardoor internationale beweging tracht te maken; wanneer verder daarnaast het theoretisch socialisme blijkt een ernstige crisis te doorstaan, die wijst op een omvangrijke onbevredigdheid met het Duitsche school-Marxisme, dan kan het duidelijk zijn hoezeer niet in de theorie maar in de beweging zelve de kern en kracht van het socialisme te zoeken is.

Wat nu is daarvan het wezen? Sombart die toont in zijn korte, heldere en zaakrijke overzichten de beweging nauwkeurig gevolgd te hebben, die land voor land en daarna door beschouwing van de internationale congressen bewijst hoezeer in de laatste tien jaren de ‘Tendenz zur Einheit’ zich heeft doorgezet, zelfs in Frankrijk, Engeland, en op 't allerlaatst ook in de Vereenigde Staten, geeft duidelijk aan wat die eenheid vormt, en hoe ze mogelijk wordt. De klassenstrijd als de onverbiddelijke kamp tegen het kapitalisme als stelsel, om dat te vervangen door het socialisme, doet zich overal gelden en in gelijksoortige vormen. En mogelijk wordt het doordat het internationalisme scherp de eertijds gekoesterde ontkenning van het nationale, van de vaderlandsloosheid, heeft afgewezen om des te beter alle chauvinisme te kunnen bestrijden. Vooral daarin is de socialistische beweging zoo'n kracht geworden, dat de volkenstrijd, de ‘oorlog’, zijn gevaar begint te verliezen.

Dit geldt zelfs voor Duitschland. Hier waar Sombart's waarneming onmiddellijk kon zijn, en waar het nationale karakter

en de omstandigheden aan de beweging een meer zuiver theoretisch, *het* Marxistisch stempel gaven, is toch ondanks de weerzin en de onverschilligheid der oorspronkelijke leer, de vakbeweging en de coöperatie opgebloeid in vormen, die duidelijk de ekonomische gelijksoortigheid met andere landen doen kennen.

In Duitschland ook heeft het internationalisme der socialistische beweging, ondanks het krachtig nationaal besef dat een Hervé-isme onmogelijk maakte, zijn ware vormen gevonden.

Is de eenheid der sociaal-democratie aldus duidelijk in hare beweging, die door geen theoretische verdeeldheden ernstig geschokt blijkt te kunnen worden, de verandering, dat is de ontwikkeling, toont zich het scherpst in de socialistische theorie, zelfs zóo dat indien er sprake van gevaar voor de eenheid is, dit uit de ontwikkelings-moeielijkheden der theorie voortkomt.

Die moeielijkheden vinden hun oorsprong in Marx zelf. Ze waren bij hem aanwezig, doch hij behoefde ze niet op te lossen. Hij kon ‘revolutionair’ voelen, en bij elke kans van een wezenlijke directe revolutie als b.v. van de Kommune opspringen en hopen dat nu zou gebeuren gaan, wat hij in 1848 al verwachte en aldoor moest blijven wenschen. Maar tegelijk gingen zijn gedachten in de richting eener realistische opvatting van de sociale politiek, die hij uitwerkte tot de stelling dat geen sociale revolutie kan slagen, indien niet aan de ekonomische voorwaarden reeds vooraf is voldaan. Terwijl hij zich gaarne een uitbeelding maakte van de ‘dictatuur van het proletariaat’ ter inleiding eener revolutie die de klassetegenstellingen zou opheffen om de voorgeschiedenis der menschheid te be-ëindigen; schitterend visioen voor zijn hartstochtelijke revolutionnaire vijandigheid aan de bestaande maatschappij; werkte hij toch ook aan een sociale wetenschap die begrijpelijk maakte hoe het de ekonomische verhoudingen waren, uit wier gang door studie zou zijn op te lossen wat de toekomst voor vormen *moest* aannemen.

Die moeilijkheden van innerlijke tegenstrijdigheid zijn alleen voor schoolmeesterlijke wijsheid onbestaanbaar. In groote personen met een gemoedsleven, dat niet precies langs de verstandelijke paadjes loopt, zijn ze vanzelfsprekend aanwezig. Maar zoodra de socialistische beweging ging groeien moest

het Marxisme als theorie de innerlijke tegenstrijdigheden oplossen. Het Duitsche Marxisme kon het lang nalaten dank zij het Pruisische regeerstelsel, socialistenwet, en principeloos voor het roode spook beangstigd liberalisme.

Maar de tegenspraak tusschen revolutionnair gevoel en de realistisch ekonomische opvatting van de komst van het socialisme, tusschen toekomstverwachtingen en het kalme streven om zonder straatgevechten en barricades doch met met behulp van wettige middelen te werken tot dat de ekonomische grondslagen voor het socialisme zijn verkregen, die tegenspraak moest zich toch doen gevoelen.

Op het een of het ander moest meer gewicht gelegd worden. Daaruit zijn twee tegengestelde stroomingen ontstaan. De eene is als de revisionistische genoeg bekend. Zij werkte de realistische-politieke ekonomie van Marx verder uit en gaf aan het revolutionnaire gevoel de vrijheid terug, dat is maakte het los uit de dialectische theorie om in elks persoonlijk leven te bestaan of niet te bestaan, naar de eischen van ieders aanleg en gemoed.

De andere strooming is minder bekend en wordt vooral bij ons te lande geheel misverstaan, door haar te vergelijken met de anarchistische vakbeweging. Daarom is het zoo uitstekend dat Sombart op dit verschijnsel het allerhelderste licht laat vallen. Zij houdt vast aan het revolutionnaire van Marx, en wenscht dat niet los te maken van de ekonomische theorie. Wat zij laat varen is het realistisch politieke - verwijtend gezegd: opportunistische - der parlementaire aktie. In de vakbeweging, mits revolutionnair opgevat als een ekonomische beweging naar het socialisme, ziet het Fransche en Italiaansche syndikalisme, de verwezenlijking van Marx' verwachtingen der toekomstige worsteling. Beide stroomingen hebben kritiek op het Duitsche school-Marxisme gemeen, doch overigens zijn ze recht tegenovergesteld. Dat Sombart van het syndikalisme, zooals dat verbonden is met de Fransche vakbeweging en daardoor toeft op de grenzen van socialisme en anarchisme geen groote verwachtingen heeft, behoeft wel geen betoog. De politieke revolutie is te maken, de ekonomische niet.

Die is slechts te begrijpen en te volgen, tot dat mogelijk eens de tijd voor een politieke revolutie gekomen is. In het

syndikalisme herleven oude revolutionnaire neigingen en sterke individualistische wenschen naar een vrij en zelfstandig kleinbedrijf.

Een verfijnd intellectualisme verbindt zich met een ongeschoolde arbeidersklasse, en tracht iets moois en verhevens te zien in wat dikwijls een ruw en grof instinct is. Daaruit groeit een beweging, die niet blijvend kan zijn, en daarom op den duur de eenheid der internationale socialistische beweging geen schade zal doen.

Van het revisionisme verwacht Sombart de zuivering van het Duitsche Marxisme tot een beweging, die het blijvende van Marx' leer zal verwerken. Kritiek en wetenschap, die voortbouwen aan een menschheidswetenschap, zooals Marx die had begonnen, zullen de eenheid der socialistische beweging moeten weerspiegelen en leiden.

Zoo heeft Sombart in zijn boek een beeld gegeven van het socialisme en de sociale beweging dat in scherpe tegenspraak met Marxistische stellingen de eenheid toont waar zoogenaamde onbewustheid zou zijn, en de verandering in het schijnbaar zoo hechte stelsel.

* * *

In het slot van zijn boek bespreekt Sombart den klassenstrijd als de noodzakelijke grondslag voor de socialistische beweging. Te veel nog wordt de klassenstrijd direct revolutionnair opgevat, als gold het de voorbereiding en het inexerceeren van het proletariaat voor den beslissenden grooten slag, met wezenlijk geweld aan weerszijden. Of de klassenstrijd *is* er, en dan in den vorm van een belangenstrijd zooals die b.v. tusschen agrariers en industrieelen of tusschen volken kan bestaan, n.l. een streven om voortdurend het belang der klasse te verdedigen. Dan toont zich die klassenstrijd met taaie volharding of met fellen aandrang al naar gelang der tijdsomstandigheden in coöperatie- of vakbeweging en b.v. in de reformistische politiek. Of wel de klassenstrijd omvat een wezenlijk splitsen en vijandig maken van menschen tegen menschen, het aanvuren van haat tegen den vijand, opdat tegen den grooten slag de onverbiddelijke kamplust aanwezig

zal zijn. Dan *is* die klassenstrijd er *niet*, maar wordt ervoor gepropageerd, wordt hij en met hem de politieke revolutie gepredikt.

Alle tusschenvormen zijn wezenlijke halfheden, die het een of het ander niet aandurven. De klassenstrijd, waarop de socialistische beweging zal moeten berusten, mag en kan geen andere zijn, dan de zuiver ekonomische.

En Sombart vond het goed vooral voor Duitschland dit te doen uitkomen, omdat daar de bittere toon tegen den klassetegenstander behoorlijk schijnt gevonden te worden. Alsof dat een 'staan op het standpunt van den klassenstrijd' zou zijn. Te recht herinnert hij daarom aan Lasalle's woorden:

'Wahrheit und Gerechtigkeit auch gegen einen Gegner - und vor allem ziemt es dem Arbeiterstand sich dies tief einzuprägen - ist die erste Pflicht des Mannes.'.

* * *

Met den goeden toon en met rechtvaardigheid alleen is echter het revolutionnaire gevoel niet uit zijn overheerschende positie in het klassenstrijdbegrip ontzet, ook niet in ons land.

Duidelijk blijkt dit uit de vijf cursusvergaderingen die Henr. Roland Holst dezen winter in Amsterdam heeft gehouden over: 'De Geschiedenis van den proletarischen klassenstrijd.' Een geschiedenis van de strijdwijzen door proletarische en socialistische bewegingen gevolgd, is een soort geschiedenis van het socialisme. Ook daar dus eenheid en verandering naast elkaar. De omvorming van de vroegere vrij losse proletarische bewegingen tot de tegenwoordige socialistische, zooals die zich thans in alle landen vertoont, is in de voorstelling van H. Roland Holst geen andere dan b.v. in die van Sombart. Maar toch is er groot verschil. Die geschiedenis heeft voor de spreekster een bijzondere waarde gehad, omdat zij wilde teekenen hoe het revolutionnaire klassegevoel steeds aan het proletariaat eigen is geweest. Dat is voor haar de wezenlijke eenheid. De taktiek van den strijd is het veranderlijke. Of het klassegevoel zich op de barricade heeft geuit in straatgevechten en opstanden, dan wel in de parlementaire aktie, heeft aan de revolutionnaire gezindheid niets veranderd. Het waren slechts de omstandighe-

den, die vroeger den eenen strijdvorm later den anderen noodig maakten. Geen wonder dan ook dat zij het parlementarisme als vorm van den klassenstrijd, ofschoon nog onmisbaar, verouderd rekent. Dat parlementarisme heeft zijn hoogtepunt reeds bereikt, maar kan niet revolutionnair genoeg meer zijn. Een nieuw strijdmiddel begint op te komen, mogelijk geworden door de goede organisatie der arbeidersbeweging, n.l. de politieke algemeene werkstaking. Daarmee zal het revolutionnair gevoel van 't proletariaat zich in den klassenstrijd kunnen oefenen.

Wat uit dezen gedachtengang duidelijk wordt is de neiging van H. Roland Holst om het zwaartepunt der socialistische beweging te zoeken in een ekonomisch revolutionarisme, gepaard met het loslaten van de parlementaire aktie. Een dergelijke neiging is trouwens begrijpelijk. Bekende Marxistische sociaal-demokraten als b.v. Arthur Labriola en Robert Michels gingen dien weg, dat is den weg...naar het syndikalisme.

Het zijn intellectueelen, zooals ook de Nederlandsche dichteres, die door het medeleven met de Russische revolutie, sterke gevoelens zagen opkomen van strijd-emotie en groote verlangens koesteren naar de toekomst achter de revolutie-dagen; personen die zich terneergeslagen voelen door den langzamen gang van ekonomische evolutie, in politiek, coöperatie en vakbeweging. Zij kunnen den klassenstrijd niet opvatten zonder het sterk-emotioneele van hooge vlammende gevoelens. Gelukkig niet van haat tegen de personen der bourgeoisvijanden maar wel tegen de maatschappelijke omgeving, die hen zoo bitter onbevredigd laat. Zij verlangen naar een strijd die spanning geeft en groote daden van moed en opoffering vergt. Dat is het wat hen vooral aan Marx - doch evenveel aan Blanqui - verbindt, de een de bitter sarcastische vijand van de bourgeoisie die in 1848 de revolutie om kleine gunsten verraadde; de ander de steeds bereidzijnde zich zelf opofferende apostel der daadwerkelijke revolutie. Zij geloven daarom in Marx' dialectische voorspelling van de stellige zegepraal van 't socialisme daar zij er niet buiten kunnen.

Evenals de Fransche en Italiaansche syndikalisten streeft ook H. Roland Holst naar een vakbeweging, die het ‘vakegoisme’ verbrandt in een revolutionnair socialisme, die bereid is in algemeene werkstakingen zelfs zonder mogelijkheid van directe

voordeelen, en met kans van slachtoffers, wapenoefeningen te houden. Wat zij niet met hen gemeen heeft is de kritiek op het Duitsche school-Marxisme.

Daaraan houdt zij zich vast doch met de verwachting dat het den revolutionnairen weg zal willen gaan, dien zij aanwijst. Met spanning wacht zij af of die Duitsche massa's niet in beweging willen komen om den hoogen berg te gaan beklimmen. Hoelang zal zij het volhouden te zien, dat ze steeds weer terugwijken?

De eenheid in het socialisme, die *zij* aangeeft, de eenheid van het revolutionnaire gevoel, is niet in Duitschland te vinden, evenmin als in Engeland. Daarvoor is Frankrijk en ook Italië op 't oogenblik het land. Maar als zij zich daarheen zal wenden, zal zij er geen eenheid, doch verdeeldheid van de beweging zien.

De klassenstrijd, die het cement is voor het internationale socialisme, werkt niet door aanvuring van directe-strijd- en haatgevoelens maar door bezonnen behartiging van het klasse-belang in *alle* omstandigheden. In plaats van een vernietiger kan die klassenstrijd een schepper van nieuwe kultuur en van gemeenschapsgevoelens zijn. Slechts zoo opgevat is waar wat Sombart ervan zegt: ‘Der Krieg ist der Vater aller, also auch der guten Dinge.’

Boeken, Menschen en Stroomingen

Jan Eduard Karsen

Karsen is een gemoeds-schilder. Niet zijn oogen, maar zijn gemoed heeft hij geraadpleegd, toen het erop aankwam met het penseel, hem van huis uit - want ook zijn vader was schilder - gemeenzaam, zich uittespreken. Het voorkomen van de dingen was voor hem hard en onharmonisch - dat natebootsen iets ontzettend moeielijks, eigenlijk iets wanhopigs: een stugge en onplooibare wereld waarom de verschoonende lichtschijn vlottend veranderde en onvatbaar bleef. Wat het meest aan zichzelf gelijkbleef, was de schaduw, liever nog: de donkerheid. De donkerheid van zijn gemoed - de donkerheid van den avond, - de tranen van het een, de nevel in den anderen, - dat waren tenminste gelijkheden, maar waren ze werkelijkheid? Ach, zij waren juist dat wat met werkelijkheid het minst te maken had: de eenzaamheid waarin hij vlood, en het dingen-looze.

Na heel lang, heel braaf trachten de dingen te benaderen, vond hij zijn ééne waarheid: nabootsing van de natuur is onmogelijk; wie de schoonheid van de natuur vatten wil, moet zich ontrukken aan de dingen-volte.

Het gewichtigste oogenblik in Karsens jeugd brak aan toen er in het eenvoudige grijze vlak van zijn doeken iets begon te zilveren. De kleur van zijn gemoed kreeg schoonheid. Er was in de lijnen die er zich doorheen bewogen een zekere onbeholpenheid, er was in den overgang van grijs tot kleur nog zooveel angstvalligheid dat groen en lila nauwelijks schenen te spreken; maar het grijs *leefde.*

Wie dat eerste ontwaken van Karsens ziel beleefd en ver-

staan hebben, vergeten het nooit. Wat zijn penseel later heeft geuit, is hun duidelijk. Zij begrijpen er iedere beweging van. Zij gelooven aan de trouw en de oprechtheid van al zijn uitingen. En zij kennen er maar weinig onder onze tijdgenooten, die zóó zichzelf, en zóó de zeggers van hun eigen schoonheid geworden zijn.

Want wanneer wij onbeholpenheid, vooral in de lijn, en angstvalligheid, vooral in de kleur, als onmiskenbare eigenschappen van zijn schildering, maar deze beide altijd in den met gevoel gedrenkten toon van een ontroerd gemoed gevonden hebben, dan beseffen wij tevens dat die eigenschappen, zooals *hij* ze in zijn werk getoond heeft, een element van schoonheid zijn.

Er is een schildering die berust op de hartstochtelijke beweging: op de meesleepende lijn, op de boeiende kleur, op de sonore instrumentatie van kleuren en tinten tot een stroom, tot een vlucht, die ons aan onszelf ontrukt en ons de schoonheid van de dingen tot een overtuiging maakt. Wij geven ons over, wij zijn onszelf niet meer, maar groot door den adem. van een machtiger.

Karsen kent die niet. Een enkelen keer - het is waar - vaart er door zijn werk een grootheid die doet voelen dat zijn stemming tot hartstocht zwol. In de bui op het ‘Noordbrabantsch Landschap’, waar de eene boom in staat, voel ik het. Het is of hij die het maakte daar boven zichzelf uitkwam, maar juist daarom vind ik er minder hemzelf. Hij is niet iemand die zich verliezen moet, hij moet zich meester zijn.

Karsen is een ongemeen voorbeeld van groot te zijn in datgene wat het tegenovergestelde van grootheid schijnt. Zware stemmingen, maar hij weet ze te doordringen van een licht zoo hel, zoo scherp, en tevens zoo teer, als alleen voor de bezielden blinkt. Onbeholpen vormen, maar die in hun oprechtheid, in hun gevoeldheid, een leven leiden, zoo ernstig en zoo machtig dat geen bevallige lichamelijkheid het van hen winnen kan. Angstvalligheden, zoo kinderlijk, maar ook zoo kuisch en zoo doordringend dat, tegenover hun waarheid, de stoutmoedigste bekwaamheid den indruk maakt schijn te zijn.

Want - vergeten we *dat* niet - Karsen is als een liederdichter: elk van zijn uitingen komt onmiddelijk uit zijn hart

en verliest niets, ook niet bij zijn verst-uitgesponnen bewustheid.

Als ik denk aan zijn schilderijen zooals zij deze maand bij Van Wisselingh waren tentoongesteld, dan zie ik de ‘Scheepswerf.’ Als groote onbeholpen lijnen-systemen liggen daar de schuiten, door een donkere lucht beheerscht. Daarnaast de ‘Boerderij met Hooischelf’: hoe, met een groteske reusachtigheid de kap van de schelf tegen de lijnen van het dak dwarst, - dat is niet mooi, maar het is meesterlijk; en, onder die schuine en strakke massaas door, de zeer lange, zeer nederige lijnen van de woning: zwart, wit, rose.

Wie aan Karsen denkt als den jongen, intuïtieven gevoelsschilder, die zal schilderijen wenschen waarin meer alleen de stemming voelbaar is, zooals het ‘Begijnenhof’. Daar staan alle vormen in den gevoelsnevel, als verdwaald uit een langgeleden eeuw en toevallig zoo tot een tijdelijk bestand geraakt. Maar het eigenaardige van Karsens ontwikkeling is juist zijn bewustwording. Nu de lijn, dan de kleur tracht hij uittewerken. De lijn, totdat zijn tafreel pure architectuur wordt: ‘Westerschelling’, ‘Amsterdamsche Gracht’ of ‘Enkhuizen’. De kleur als hij zijn frisch, maar eerst nog burgerlijk groen tegenover het rood van pannen of muren zet. In het volgen van de architecturale lijnen bereikt hij zeldzame fijnheden, zoodat het karakter van een buurt, hollandsche meest, een enkelen keer een duitsche, tot een stemming wordt. Zijn groen wordt teer, doorschijnend, zijn rood innerlijk gloeiend.

Dit alles is nog eenvoudig, maar zijn werk is dikwijls veel meer samengesteld. Uit een toevallig gevoelsmoment, zooals een gracht bij avond, gezien naar een brug toe, wordt een motief, dat men de Brug zou kunnen noemen, en dat meermalen terugkomt. De Brug in het midden, over het water, aan weerzijden huizengevels en boomen. Het moment is meestal avond, soms ook de klare rustige middag. De avond, of liever de zonsondergang wordt zijn ware moment. Voor hem is dat sonnet van Kloos gedicht:

> En ver, daar ginds, die zacht gekleurde lucht
> Als perlemoer, waar iedre tint vervliet
> In teerheid....

Hoe zuiver en innig heeft hij in stukken als ‘Haven aan de Zuiderzee’, ‘Avondrust’, en meer andere, dat parlemoer weergegeven. Na de schemeringen en de buiige luchten waarin hij zich het natuurlijkst uitdrukte, waren deze zonsondergangen een nieuwe en hoopvolle overwinning, zoowel voor zijn gemoed als voor zijn kunst. Aandoenlijk is het te zien hoe hij nooit heeft opgehouden den schemer van zijn hart tot klaarheid te brengen, totdat zelfs in het volle daguur de werkelijkheid zichtbaar zou staan.

En toch niet een werkelijkheid zóo maar. Er is er eene, van slootjes en molens en houten schuren, een zeer reëele, die hem een groot stuk van zijn jeugd te binnen brengt, - er is een andere van de architektuur uit vroegere eeuwen die hij in Amsterdam en andere steden genoten heeft; - maar beide omgeeft hij langzamerhand van sprookjesachtigen droom en zonnige gedachte. Ik bedoel met droom en gedachte niets letterkundigs; nauwelijks iets geestelijks. Maar wel iets dichterlijks en ook bijna iets symbolisch.

De bloesemboom spreidt zich voor huis of hooischelf, de rook kringelt op in de lucht, het groene scherm van dun-begroeide boomen weeft zich voor de huizen langs de grachten. Of wel: de ijle stammen staan op geregelde afstanden, met dunne bladerkronen, als kandelabers, zoodat het geheel een onbedoelde maar toch voelbare wijding krijgt.

Er is in de strenge schikking van sommige schilderijen een wonderlijke aandoening van bedoeling en gedachte. Zoo al in die ‘Zuiderzee-haven,’ waar, in de parlemoeren spiegelingen van lucht en water, van de eene zijde een groene landtong, van de andere een haven-erf met zwarte schuiten uitsteekt, als een monster, onverbidbaar en beangstigend; maar twee van elkaar wijkende vaantjes stijgen uit dat gedrocht, op dunne masten, omhoog in het licht.

En van deze bedoeling, maar het werk van den bewust-geworden geest nog strenger erin uitgedrukt, zijn twee stukken, die ik ten slotte bespreken wil: Noordwijk-aan-Zee’ en de ‘Kerk ten plattelande’.

Het eerste is twee driehoeken met een lange zijde tegen elkander. De onderste omgeven door een blonde zandrand, en gevuld als met huisjes uit een kinderbouwdoos, het zee-

dorp. Daaruit stijgt één punt, het torentje van de kerk, in dat felste, dat blinkendste licht waar de bovenste driehoek mee is gevuld, licht van zon, weerspiegelend op het strakke zeevlak.

Het tweede is verwant hieraan. Maar het is vollediger. De zeer vergedreven steenheid, witblauw, van de kerkmuren, het steenrood en lei-blauw van toren en pannedak. Daarboven, uit den rechter - even blauwenden - luchthoek, het licht dat door wolken valt, dat breekt, zich ontleedt in vlakke lijnenbundels. Er is hierin het bijna-systematische, het hiëratische dat Karsen eigen is. De torenspits rankt hoog in het licht. Een lage haag omgeeft, op streng afgeteekend terrein, het kerkgebouw.

Tot deze vaste, bewuste, bijna priesterlijke rust en verhevenheid kwam de oorspronkelijk vage gevoelsdroomer. Hij leeft geheel in zichzelf en uit zich door die beelden. Het dramatische, het sympathische in den gewonen zin, is hem zóó vreemd, dat tusschen zijn stilstaande tafreelen, levende en bewegende wezens altijd misplaatst lijken. Hij behoort tot hen, die wanneer hun niets anders werd overgelaten, de schoonheid van het leven erkennen zouden in een dooraderden steen.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

De Noodzakelijkheid van Geneeskundig Onderzoek vóór het Huwelijk, door Dr. G.C. Nijhoff, Hoogleeraar te Groningen. Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

Wanneer iemand een zoo gewichtig onderwerp als het bovenstaande behandelt en die iemand is dan bovendien hoogleeraar, dan mag men van hem verwachten niet alleen, maar zelfs eischen, dat hij zijn denkbeelden in een goeden stijl uitdrukt, dat zijn betoog forsch en geserreerd is en vooral, dat zijn conclusie - na het betoog - als een mokerslag valt, met zoo'n kracht neer wordt gezet, dat men voor goed van tegenspraak afziet.

In de brochure van den hoogleeraar Nijhoff nu, kan men niets van dat alles vinden en het mag als een merkwaardigheid genoemd worden, dat men in het kleine bestek van niet meer dan 56 bladzijden zooveel stijl- en wetenschappelijke fouten vindt, zooveel onlogica en onbezonnenheid kan aanwijzen.

Het zou te veel van de ruimte van dit tijdschrift vorderen, alle fouten achtereen aan te wijzen. Ik zal mij dus bepalen bij eenige grepen en zal slechts hier en daar een voorbeeld aangeven. Ex ungue leonem!

Op bladz. 40 lezen wij: ‘Men ziet inderdaad in gezinnen waar de man syphilis ten huwelijk bracht, al is het dan ook eerst na de koperen bruiloft, dat de intusschen genezen echtelieden gezonde kinderen krijgen, die gezond blijven.’ Bracht die man syphilis mee ten huwelijk na de koperen bruiloft? Wanneer ‘intusschen’ zijn die echtelieden genezen? Hier is

natuurlijk bedoeld, dat de echtelieden genezen zijn in het tijdsverloop tusschen het begin van het huwelijk en de koperen bruiloft en dat de kinderen, na de koperen bruiloft geboren, gezond kunnen zijn en blijven.

Op bladz. 42. ‘De groote beteekenis van de syphilis is niet alleen dat zij besmettelijk is, maar bovendien dat zij vóór de geboorte van de ouders op de kinderen overgaat.’ Zoo als het is neergeschreven leest men er uit, dat de syphilis op de kinderen overgaat vóórdat de ouders zijn geboren.

Op bladz. 45 staat - en dit is als tegenstelling bedoeld - ‘Bovendien’, dit moet zijn ‘Echter’, door dat ‘Bovendien’ wordt de zin schromelijk verward; terwijl iets verder op dezelfde bladz. geschreven staat: ‘In groote families, waar in hooge mate aanleg tot zielsziekten bestaat, vindt men enz.’, wat aanleiding geeft, dat iemand meenen zou, dat juist in groote families, in tegenstelling met kleine, in hooge mate die aanleg tot zielsziekten bestaat. Dat moet natuurlijk zijn, dat in diè groote families waar die aanleg bestaat, speciaal in diè families en speciaal in diè groote families, men menschen van allerlei slag vindt.

Op bladz. 54 vinden wij het volgende medisch-professorale stijlbloempje:

‘Hoe gewenscht het ook in theorie zou zijn, dat iedereen die trouwen wil een verklaring zou *moeten* overleggen van een geneesheer, dat geen “gezondheidsbezwaren” tegen het huwelijk bestaan, zoo staan aan het vervullen van dezen wensch onoverkomelijke praktische bezwaren in den weg. Op grond van het ontbreken dezer bezwaren een huwelijk te verbieden, daaraan mag zeker niet worden gedacht’. Welke bezwaren worden hier in den tweeden zin bedoeld? De praktische of de gezondheidsbezwaren? Wanneer die ‘gezondheidsbezwaren’ ontbreken, zou iemand wel gek zijn, wanneer hij daarom een huwelijk verbood en wanneer die praktische bezwaren ontbreken, is er geen enkele reden om het huwelijk te verbieden. Begrijpe wie het kan!

Kan men deze fouten nog door de vingers zien - men weet nu eenmaal, dat medici niet al te best met de pen kunnen omgaan - erger zijn de wetenschappelijke en logische fouten die de hoogleeraar maakt.

Al dadelijk treft op bladz. 6 de opmerking: ‘Voor de vrouw is en blijft het huwelijk de natuurlijke bestemming’. Behalve dat het teleologisch standpunt in de wetenschap al lang is verlaten, mag men gerust zeggen, dat het huwelijk wel het meest onnatuurlijke is, dat de mensch in de samenleving heeft ingevoerd. Van een ‘bestemming’ en zeker van een ‘natuurlijke bestemming’ voor de vrouw kan men heusch niet spreken. Maar onze hoogleeraar bedoelt dit dan ook niet, maar bedoelt het krijgen van kinderen. Daarbij komt toch de ontwikkeling van het vrouwelijk lichaam en van het vrouwelijk gemoed, die hij een paar regels later aanvoert. Het is alleen het krijgen van kinderen en niet het sluiten van een huwelijk, dat de bestemming van een vrouw is, wanneer men van een bestemming mag spreken. Maar dat kinderen krijgen zit den Heer hoogleeraar een beetje dwars en daardoor maakt hij verschillende exorbitante fouten en zegt hij enormiteiten, wanneer het op de ‘kinderzegen’ (waarom toch dat antieke woord telkens?) aankomt. Bij voorbeeld op bladz. 17 en volgende, waar hij de gevallen opsomt, waaruit ‘de nadeelige invloed van het huwelijk op den toestand van de zieke zelf’ moet blijken. In al die gevallen nu is het niet het huwelijk, maar wel het kinderen-krijgen dat zijn nadeeligen invloed laat voelen. Waarom moet men in een geval van tuberculose, wanneer de beide partijen weten wat de kwestie is, een huwelijk afraden of weigeren? waarom in een geval van Engelsche ziekte, wanneer of de man of de vrouw niettegenstaande de aandoening van de vrouw of van den man een huwelijk wil aangaan? Het zou toch immers een wreedheid zijn een huwelijk tusschen twee personen op dien grond af te raden of te weigeren! Alleen moet men er de waarschuwing bijvoegen, dat zij er voor moeten zorgen geen kinderen te krijgen. Immers daardoor - en de hoogleeraar zegt het zelf - ontstaat gevaar voor de moeder. Het huwelijk op zich zelf levert in deze twee gevallen geen gevaar op, wel het krijgen van kinderen of een zwangerschap. Hetzelfde geldt wanneer een der partijen een hartgebrek heeft. Niet dat ik in al die gevallen per se een huwelijk zou willen doordrijven, maar tusschen een huwelijk doordrijven en op die gronden een huwelijk afraden of verbieden, is een hemels-

breed verschil! Nogmaals, alleen is het geraden en geboden in die gevallen te waarschuwen tegen het verwekken van kinderen. Dezelfde onlogica treft men aan in het vijfde hoofdstuk, waarin de hoogleeraar spreekt van ‘verschillende ziekten die kunnen overgaan van de ouders op de kinderen of de geboorte van lichamelijk of geestelijk minderwaardige kinderen ten gevolge hebben’. Dat hier een vooronderzoek gewenscht en een eisch is, waar personen behept met syphilis of een geestestoornis willen trouwen, is natuurlijk. Maar er is geen enkele reden (behalve wanneer de geestestoornis in het acute stadium, of de syphilis in het floride stadium verkeert) een huwelijk te verbieden, wanneer men maar de waarschuwing geeft, dat er geen kinderen mogen worden verwekt.

De hoogleeraar verwart die twee voortdurend of stelt ze gelijk, namelijk huwen en kinderen krijgen. Deze twee nu kunnen zeer goed van elkaar gescheiden worden gehouden. Men voere daar niet tegen aan, dat een huwelijk zonder kinderen niet gelukkig kan zijn en geen huwelijk is. Voor een oogenblik deze tegenwerping toegevend (er zijn echter zeer veel huwelijken die zeer gelukkig zijn zonder kinderen), is men echter gedwongen er bij te zeggen, dat in vele gevallen, wanneer men twee personen die van elkaar houden, voor de keus stelt niet te huwen of wel te huwen maar geen kinderen te verwekken, zij beide het laatste zullen verkiezen en een beetje geluk minder zullen verkiezen boven in het geheel geen geluk.

Zeer belachelijk is, wat de hoogleeraar op bladz. 31 vertelt. Sprekende over de stompzinnigheid die bij lijders aan vallende ziekte soms op later leeftijd kan voorkomen (het behoeft volstrekt niet en er loopen vele epileptici rond, die nooit stompzinnig worden), zegt hij het volgende: ‘de verstomping van geest valt eerst dikwijls in de jaren waarin het verstand toch reeds afneemt, en vele der grootste genieën uit alle eeuwen (Napoleon b.v.) leden aan toevallen; toch mag nog worden gevraagd of het lot eener vrouw te benijden is, die door het huwelijk met een genie is verbonden’. Ten eerste is het nog lang niet genoegzaam bewezen, dat Napoleon aan echte epilepsie leed, de hoogleeraar leze er Masson, Cabanès en de Archives d' anthropologie criminelle 17e jaargang 1902 waarin een opstel van Louis Proal, maar eens op na, dan zal

hij bemerken welke twijfel daaromtrent nog heerscht en ten tweede meen ik, dat een uitspraak over deze kwestie zoo maar in het algemeen niets zegt, en dat de eene vrouw, en zelfs het meerendeel der vrouwen, veel gelukkiger zal zijn wanneer zij met een genie is gehuwd - zelfs al heeft dit genie nu en dan eens een toeval - de andere, wanneer zij aan een gezonden burgerman of aan een hoogleeraar is verbonden. En wat denkt dan toch onze hoogleeraar wel van de liefde van een vrouw? Heeft hij zoo weinig vrouwenliefde in zijn leven gevoeld of opgemerkt, dat hij durft schrijven: ‘breekt bij een der echtgenoten plotseling en onverwacht een toeval uit, dan kan dit op de andere een zóó sterken indruk maken, dat liefde en vertrouwen omslaan in afkeer en wantrouwen’? Wat is ‘wantrouwen’? waarin en waarom? En ‘afkeer’? Wanneer een vrouw goed en echt van een man houdt, of een man houdt goed en echt van zijn vrouw, dan zullen zij onder zulke omstandigheden medelijden en waarschijnlijk nog veel meer liefde voor den patient gaan koesteren, zooals een moeder het meest en veel meer nog van haar ongelukkig kind als van de anderen houdt. Maar afkeer, afkeer!? En wantrouwen! nogmaals, waarin en waarom? De professor schijnt vrouwenharten al heel slecht te kennen, dat hij zulk een oordeel durft vellen en de manspersonen waarop hij een dergelijk oordeel grondt zijn niet veel zaaks. Ten minste als hij dezen zin niet zoo maar heeft neergeschreven, maar uit ondervinding weet, dat zijn beweren waar is.

Een wetenschappelijke fout is het, het te doen voorkomen alsof epilepsie van den man tegenover de hysterie van de vrouw staat. Mijn hemel, professor, mannen kunnen ook aan hysterie lijden en erg ook en het is nog altijd te bezien, wie erger in een huwelijk is, een hysterische vrouw of een hysterische man en wie van de twee onaangenamer voor de andere is of wie van de twee het huwelijk tot een bijna ondragelijk juk maakt. Wat ik in mijn praktijk heb gezien en wat ik er van weet, is dat zij beide zoowat even beklagenswaardig zijn en dat de andere partij even goed te beklagen is. Dat vele huwelijken toch gelukkig zijn, al is een van de twee partijen hysterisch, hangt echter niet zoozeer van de opvoeding af, die door den hoogleeraar alleen en als eenige factor wordt genoemd, maar voornamelijk van den graad der hysterie.

Dat het verzuimd is daarop te wijzen, is een groote fout. Bij hooge graden van hysterie toch, vermag de opvoeding wel iets, maar niet veel. En nog iets. Meent de hoogleeraar soms gelijk te hebben, wanneer hij zegt, dat de ‘onbegrepen’ vrouw voornamelijk onder de hystericae voorkomt? Het lijkt er niet naar! Juist onder deze patienten komt dit ‘onbegrepen’ zijn het minst voor, daarvoor zijn zij te veel met zich zelf en haar kwalen gëoccupeerd en hoogstens kan men van een bijna pathologische jalousie bij ze spreken. Zoogenaamde onbegrepen vrouwen zijn heel andere menschen en volstrekt niet speciale vondsten onder de hystericae.

Ten laatste nog een malligheid, ik kan het niet anders noemen, die de hoogleeraar in het vijfde hoofdstuk, naar aanleiding van de mogelijkheid dat zielsziekten op de kinderen kunnen overgaan, debiteert. Hij zegt op bladz. 47. ‘Het geval doet zich niet zelden voor, dat bij een jonge vrouw uit teleurgestelde liefde of in verband met de menstruatie een snelverloopende zielsziekte uitbreekt, die zich wel dreigend laat aanzien, maar na eenige maanden volkomen is genezen. Velen dezer vrouwen zijn later in het huwelijk volmaakt gelukkig’. Of die vrouwen later gelukkig zijn, is hier minder de vraag - de professor heeft het over het overerven van zielsziekten op de kinderen - maar het is de vraag of de kinderen den aanleg voor een geestesstoornis of de geestesstoornis zelf mee ter wereld zullen brengen. Wat het geluk van die vrouwen hier, in dit verband, doet, is minstens genomen geheimzinnig, of.....een gevolg van niet te kunnen schrijven.

Zoo zou ik kunnen voortgaan om te bewijzen, dat het boekje wemelt van onnauwkeurigheden en onwetenschappelijkheden. Ik wil echter niet nog meer plaats van het tijdschrift vragen en even nog de conclusie van het geschriftje bespreken.

Men zou denken, dat er een conclusie komt van sta-vast. Integendeel! Een heel slap oordeeltje, een raadje en een wenschje, dat het ‘mogelijk zou zijn dat de vrouw aan den man en omgekeerd een bewijs van den medicus ter hand zou stellen, waarin deze verklaart dat hij het huwelijk wèl of niet had ontraden’ of had ‘aangeraden met het aangaan van een huwelijk voorloopig te wachten.’ Waarom de geneesheer, wanneer geschiedt wat Treub wil, namelijk dat er door de

Wet wordt bepaald, dat de medicus aan den belanghebbenden persoon een bewijs van gezondheid uit zal reiken, waarom de medicus daardoor in conflict met zijn ambtseed zou komen is mij niet duidelijk. Het schijnt dat de hoogleeraar van dien ambtseed een zeer vreemde opvatting heeft. Hoe, zou ik tegen mijn ambtseed handelen, wanneer ik iemand op zijn verzoek een gezondheids-verklaring geef en deze persoon deze verklaring aan anderen laat lezen of deze verklaring gebruikt? Welke onzin is dat?

Een dergelijke methode is integendeel de eenige in vele gevallen, om niet in conflict met den ambtseed te geraken! Wanneer iemand bij mij komt en mij een gezondheidsverklaring vraagt, waarin ik schrijf, dat hij niet of wel gezond is, kan hij met die verklaring doen wat hij wil en ik zal nooit kunnen beschuldigd worden mijn ambtseed te hebben geschonden. Ik geef een verklaring af aan den persoon zelf, wat hij er mee doet kan mij tot zekere hoogte niet schelen. Wil hij haar vertoonen dan kan hij dat doen, wil hij haar niet vertoonen waar dit van hem (en niet van mij) geëischt wordt, omdat er in staat geschreven dat hij niet gezond is, dan kan hij dat ook doen en komen de gevolgen in beide gevallen voor zijn rekening. Mijn ambtseed schenden doe ik in geen geval!

En het voornaamste het laatst! Denkt de hoogeleeraar nu heusch, dat - waar de menschen op het gebied van kinderen krijgen al zeer weinig gevoel van moraliteit vertoonen en zeer gemakkelijk over sommige moreele bezwaren heenstappen - denkt de hoogleeraar nu heusch, dat het die menschen tot betere en eerlijker gedachten en daden zal stemmen, wanneer zij zijn gemummeld gewenscht-oplossinkje lezen en dat het andere menschen tot nadenken stemmen zal? Als hij dat denkt, is hij kinderlijk naief! Waar de opvattingen van de menschen zóó egoistisch zijn, waar de moraliteit van de menschen op dat gebied zooveel te wenschen overlaat - en alle medici weten wel voorbeelden van deze immoraliteit aan te voeren - daar is maar één ding mogelijk, om ten minste eenigszins te beletten, dat de kinderen nog langer het slachtoffer worden van de onwetendheid of de immoraliteit van hun ouders, dat vrouwen het slachtoffer van het egoïsme, de onwetendheid en de immoraliteit van mannen, mannen de

slachtoffers van onwetende, immoreele of egoïste vrouwen worden, dat is, dat door en bij de Wet een bepaling in het leven worde geroepen, waardoor ieder gedwongen wordt te doen wat door den Wetgever in dit geval als goed en nuttig wordt geacht. Particuliere wenschen, verwachten en mogelijkheden geven hier niets. Alleen de Wet kan dwingen!

Ik ben het dan ook volkomen eens met den hoogleeraar, waar hij op de laatste bladzijde zegt, ‘dat hij van zijn voorstel niet verwacht, dat het spoedig algemeen ingang zal vinden.’ Niet spoedig en niet algemeen!

Wil men op dit gebied iets bereiken, dan is er heel wat anders noodig dan een slap brochuretje vol fouten, met een mummelige conclusie als het brochuretje van professor Nijhoff. De hoofdstukken 2, 3 en 4 zijn nog - afgezien natuurlijk van de wetenschappelijke - en stijlrarigheden - met het oog op 't onderwerp, de beste.

Noodzaak om zulk een brochure te schrijven en uit te geven, bestond er m.i. niet. Eerder het tegendeel. Het onderwerp toch is reeds door anderen bevredigend en - vooral wat de conclusie betreft - veel beter behandeld.

DR. A. ALETRINO.

W. James. De verscheidenheden op het gebied der godsdienstige ervaringen. W. Leydenroth, Utrecht.

De lezingen, door den Amerikaanschen psycholoog William James gehouden in Engeland en in 1902 uitgegeven, liggen hier vertaald voor ons.[1)] Het boek maakte grooten opgang dadelijk bij het verschijnen. Behalve aan zijn waarde kan men het succes ook toeschrijven aan de toenemende belangstelling voor zielkunde.

1) De vertaling door J.P. Wesselink-van Rossum is goed, maar sommige bladzijden zijn boven haar kracht geweest. De inhoudsopgave is foutief en van alle nut beroofd, het door James gegeven register ten onrechte weggelaten.

Tot voor korten tijd werd in breederen kring alleen door onderwijzers eenige studie gemaakt van psychologie, thans laat o.a. prof. Bruining al den eisch hooren, om van godsdienstpsychologie een examenvak te maken voor theologen. Deze toont een anderen kijk te hebben dan zijn Utrechtsche collega Baljon, die in een voorrede van de vertaling James aanbeveelt en toch ook in den hoek duwt. ‘James brengt de godsdienstige ervaringen bloot tot het gebied van de psychologie, wat ik niet doe.’ Deze exegese van James' geschrift is allesbehalve nauwkeurig, want James constateert herhaalde malen, dat hij zekere overtuigingen bezit op godsdienstig terrein (blz. 498 van de vertaling). Maar dit verhindert hem niet, en behoeft niemand te verhinderen, om het godsdienstig leven als psychologisch verschijnsel te plaatsen naast het denken en andere verschijnselen der bewustheid, en ze te bezien en te beschrijven met de middelen en naar de methoden van alle psychologie. Dat is ook de opvatting van James, Starbuck, Flournoy, om van anderen niet te spreken.

Zoo beproeft James dan in dit geschrift, een aantal godsdienstige verschijnselen te doen verstaan uit de algemeene vormen en wetten van het zielsleven. Daarnaast echter geeft hij een kritiek van godsdienstige *overtuigingen*, op een hoogst eigenaardige wijze. Dientengevolge laat zich de inhoud in drieën verdeelen, in een psychologische beschrijving, een psychologische verklaring en een rationeel gedeelte.

De beschrijving van godsdienstig leven wordt door een breed materiaal toegelicht. Deze toelichting is van groote waarde en gelukkig gevonden bij menige gelegenheid. Maar heeft ook het bezwaar van alle toelichting. James heeft zijn inzichten niet uit het materiaal opgebouwd, tenminste maar voor een gedeelte kan dat het geval zijn. En in dit geval is 't er niet beter op geworden, doordat de reeds vanzelf willekeurige bepaling van godsdienst hier nog eens met driedubbele willekeur wordt gegeven. In 't kort kan men zeggen, dat James alleen persoonlijken godsdienst heeft willen beschrijven, geen ‘institutioneelen’. En van dien persoonlijken godsdienst liefst de uitersten, die James dan ‘first hand’ betitelt tegenover dogmatischen godsdienst. En van die uitersten maar enkele verschijnselen, zooals godsgemeenschap, bekeering,

heiligheid, met uitsluiting b.v. van onsterfelijkheid, toekomstverwachting, gemeenschap der heiligen, en zooveel meer. - Zoo is dan het toelichtingskarakter van het boek niet zonder bedenking.

Dat hij den institutioneelen godsdienst uitsluit, is het geringste bezwaar, dat hij dien voor minderwaardig blijkt te houden, brengt hem van het psychologisch terrein niet af wellicht, maar op de grens dan. De institutioneele godsdienst is voor sommige naturen onmisbaar; met de macht der traditie en der gebruiken wordt de godsdienst van tallooze menschen opgebouwd. 'Tweede hands' godsdienst, meent James.[1)] Ik kan hier niet uitvoerig zijn, merk alleen op, dat in het boek nergens b.v. de naam van Kierkegaard voorkomt. Moet dit ook second hand heeten, al is het traditioneel en institutioneel? De waarheid is, dat nooit persoonlijke godsdienst ontstaat dan uit traditioneelen en institutioneelen.

Voor het ontbreken van onsterfelijkheid geeft James een reden op (blz. 503, 504). Hij acht deze wetenschappelijk niet bewijsbaar, al neigt hij tot een bevestigende conclusie. Daarom nu heeft hij in zijn boek er verder niet over gehandeld. Dat is dan toch wel willekeur.

Het beschrijven van uitersten brengt ook tot het verlangen, het negatief uiterste te leeren kennen. In elk geval die toestanden, die wel persoonlijk zijn, ook van godsdienstige qualiteit, maar te zwak, om tot een werkzaam psychisch centrum te worden. De zwakke, maar zeker echte religieuse roerselen van menschen als J.S. Mill b.v. verdienen in hooge mate de belangstelling van den psycholoog, James roert de vraag even aan. Na een citaat uit 'confidences' van F.L. Lampson heet het: 'Dit is een samengestelde, een teedere, een onderworpen en een liefelijke gemoedstoestand...wat doet het er ten slotte toe, of wij zulk een gemoedstoestand godsdienstig of niet noemen? Het is in ieder geval te onbeteekenend voor onze leering, en de eigenaar schreef ze neer in termen die hij niet gebruikt zou hebben, tenzij hij had gedacht aan meer krachtige, godsdienstige stemmingen in anderen, waarmede hij zich niet staat voelde te wedijveren. Met deze meer krachtige toestanden hebben wij alleen

1) In vele opzichten doen de denkbeelden van James mij denken aan Schleiermacher.

te maken, en wij kunnen zeer goed de lagere tonen en de onzekere grens laten voor wat ze zijn.' Wij kunnen het *niet.* Is het 'krachtiger' van die toestanden slechts verschil in intensiteit, of is het gelijk te stellen met 'meer onbelemmerd', zóó, dat andere tegenstrijdige voorstellingen in minder innige verbinding zijn getreden met de religieuse? Van veel belang voor een godsdienstpsycholoog is de vraag, *waarom* in Lampson geen krachtiger religieus leven ontstond. *waarom* het bij menschen als Mill en Kant echt genoeg, maar uiterst sober blijft.

De laatste opmerking brengt ons naar het tweede deel[1)] van het boek, de verklaring. Bij Kant en Mill voelt men onmiddellijk, dat intensiteit en qualiteit van hun religie ten zeerste *afhankelijk* is *van hun overige geestelijke functies*, en dat het *alles te zamen afhankelijk* is (naast uitwendige) van een inwendigen faktor, *de individualiteit.* Volgt men verder de *ontwikkeling* van de religie in het gansche leven, b.v. van Michel Angelo, die 89 jaren oud werd, dan blijkt - wat trouwens te verwachten is, - die ontwikkeling eenigszins parallel te zijn met de algemeene ontwikkeling van kind tot jongeling, man, grijsaard. James' landgenoot Starbuck[2)] had voor deze zijde der zaak vrij wat meer belangstelling. James roert deze dingen wel even aan, maar voert er niet veel mee uit. Met een paar algemeene opmerkingen gewaagt hij van den samenhang tusschen iemands algemeen geestelijk leven en het godsdienstige, iets meer deelt hij op het voetspoor van Starbuck mede over de bekeering en het daaraan beantwoordende in iemands geestelijke totale ontwikkeling, maar het preciese is nergens een kenmerk van zijn schrijven of onderzoek. Van onderzoek naar correlaties binnen de individualiteit zoo goed als niet, en in 't geheel geen kenschetsing der godsdienstige ontwikkeling op de basis van algemeene psychogenese. - Men kan zeggen, dat het voor dit alles nog geen tijd is. Inderdaad niet. Maar ook nog geen tijd voor zulk een boek. James verlicht hier en daar op geniale wijze een verborgen samenhang, maar als samenvatting is zijn boek

1) James zelf geeft beschrijving en verklaring *niet* afzonderlijk, wel grootendeels de rationeele behandeling.
2) Psychology of Religion.

aan vele bedenkingen onderhevig. Alles is nog veel te vaag en onzeker, dan dat wij, als we wezenlijke kennis willen verwerven, niet veel strenger en eenvoudiger moeten te werk gaan in den eersten tijd.

Een voorbeeld van het pas genoemde vinden we op blz. 108 der vertaling.

'De gevolgen, 't zij langzaam of plotseling, 't zij groot of klein, van vereenigd optimisme en afwachting, de verschijnselen van wedergeboorte, die het gevolg zijn van het opgeven van inspanning, blijven vaststaande feiten in de menschelijke natuur, om 't even of wij een theistische, eene pantheistisch-idealistische, of eene medisch-materialistische beschouwing aannemen aangaande de eindverklaring van hunne oorzaak.' Aan den voet der bladzijde staat dan als slotopmerking: 'Of deze derde uitlegging, in een psychophysische verklaring van het heelal, verbonden kan worden met een der beide anderen, moge hier een vraag blijven.' Hier worden godsdienstige en wetenschappelijke verklaring dooreen gehaald. Het is toch wel een groot onderscheid, of men theistisch deze karakterwijziging 'verklaart' uit goddelijke genade, dan dat men met medisch-materialistische kategorieën te werk gaat en aanneemt, dat eenvoudige hersenprocessen vrijer werken, wanneer men ze automatisch laat werken door de uitsluiting van physiologisch[1)] 'hoogere' processen, die, terwijl zij de uitkomsten trachten te regelen, ze alleen vermogen te beletten. Dat deze materialistische beschrijving bij psychophysische opvatting gemakkelijk is om te zetten in een zielkundige, is blijkens de noot aan James ook opgevallen. En dan heeft deze verklaring (die trouwens ook nog maar de richting aangeeft) twee groote voordeelen: ten eerste blijven wij binnen den kring der eindige processen en hun causaliteit, ten tweede houden wij een vast verband met het algemeene zielsleven, van welks regeneratieve processen dan deze godsdienstige regeneratie slechts een onderdeel vormt. Op een andere plaats slaat James zelf dezen weg in, en brengt de godsdienstige of godsdienstig-zedelijke regeneratie in verband

1) De vertaalster heeft: 'zielkundig hoogere proc', waardoor de passus geheel onzinnig wordt. Het is een wat al te groote onnauwkeurigheid, daar het Engelsch heeft 'physiologically.'

met een overal in de psyche te constateeren wisseling van energie-centra. (centra van aandacht, zou ik liever zeggen.) Laat mij mijne bedoeling toelichten door een opmerking van den bekenden beoefenaar der differentieele psychologie, William Stern. Sprekend over ontwikkelingsveranderingen zegt hij: ‘elk aan een ontwikkeling deelnemend partieel moment heeft zijn eigen tijd, d.i. zijn bijzonderen ontwikkelingstijd, waarin het tijdelijk door plotselige ontplooiing tot een bepalend characteristicum wordt van den toestand van 't geheel; het treedt buiten 't gelid, verschuift de betrekkingen te zijnen gunste, ordent andere doeleinden ten behoeve van de eigene, om dan, als het in korten tijd een hoogen oefeningsgraad heeft gekregen, weer in het gelid terug te treden en aan een nieuwe functie de opperheerschappij over te dragen.’[1)] In dit verband behooren m.i. de godsdienstige en zedelijke regeneratie-verschijnselen te worden behandeld. Maar met theïstische of pantheïstische beschouwing zich bezighouden, is een geheel ander soort van ‘verklaren’, dan wij hier noodig hebben.

Het z.g.n. medisch materialisme wordt door James ook in het algemeen besproken en veroordeeld. Daar eveneens haalt hij ethische waardeering en psychophysische verklaring door elkaar, en maakt zich wel wat heel gemakkelijk af van de theorie, die in nerveuse degeneratie een vruchtbare bodem vindt voor godsdienstige ontwikkeling. Evenwel, het wordt tijd, dat wij overgaan tot ons derde deel, het ‘rationeele’.

Van eigenlijke religieuse philosophie, van philosophie van het absolute, van dogmatiek en confessie, wil James niet weten. Hij veroordeelt dit alles in krasse termen, spreekt van ‘kamernatuurkundigen van de godheid’, ‘ondergeschikte uitwassen’, enz. 't Is alles secondhand, de ervaringen zijn het eerste. Boven heb ik eenig bezwaar laten hooren tegen deze meening. Laten wij denken aan J.G. Fichte. Is dat ook second hand? Men ziet hier, dat het niet zonder gevaar was, dat James den institutioneelen godsdienst uitsloot. En die weet, welk standpunt James in de philosophie tracht in te nemen, zag onmiddellijk bij die z.g.n. ‘willekeurige’ definitie van godsdienst den prag-

1) Tatsachen und Ursachen der seelischen Entwicklung. Z. f. angew. Psychologie 1907, S. 15.

matist op den achtergrond. Op het pragmatisme en zijn betrekkelijke waarheid kunnen we hier niet ingaan. James zelf spreekt er ook maar kort over. Maar wat hij wil, staat hier: ‘Het is voldoende als ik aantoon, dat als historisch feit de philosophie te kort schiet in het bewijs, dat zij “objectief” overtuigend is.’ ‘Inderdaad komt de philosofie daarin te kort. Ze sluit de verschillen niet uit, sticht scholen en secten, evenals het gevoel dit doet.’ James heeft hier vooral godsdienstphilosofie op het oog, maar dat doet er toch weinig toe. Zijn opmerking bewijst niet genoeg. Zeker is de philosofie te kort geschoten. Haar streven is echter algemeengeldigheid en zelve erkent zij voortdurend, dat zij zich door wils- of gevoelsfaktoren heeft laten beheerschen. Maar dat streven is iets anders dan het streven van het gevoel, dat in zijn onmiddellijkheid geldig wil zijn en meer niet kan eischen.[1)] Het streven der philosofie naar objectiviteit vermeldt ‘as a matter of history’ veel dwaling, maar zeker ook grooten vooruitgang; wij zijn ten gevolge van philosophischen arbeid, verder dan b.v. in de Middeleeuwen.

Na dit eerste rationeele waarmaken van den godsdienst te hebben afgewezen, erkent de schrijver het recht der vraag, of de godsdienst waar is, en beantwoordt die vraag bevestigend van uit zijn pragmatistisch gezichtspunt. Er worden hier vele ware opmerkingen gevonden, al wordt ter anderer zijde veel van den lezer gevergd. Het is echter niet mogelijk, in een kort bestek eigen gedachte te vergelijken met die van James. Deze zelf eindigt zijn boek met de opmerking: ‘al deze uitspraken zijn onvoldoende door haar kortheid.’ Het ‘stukwerksupranaturalisme’ van James e.a. maakt reeds eenige jaren een onderwerp van discussie uit onder den naam van pragmatisme tegenover absolutisme in Engelsche filosofische tijdschriften. Geen zaak dus, om hier op een halve bladzijde te gaan behandelen.[2)]

1) James zelf stemt toe, dat den mysticus als zoodanig geen autoriteit over anderen toekomt.
2) Tijdens het corrigeeren kreeg ik gelegenheid te lezen de voordracht van prof. Bavinck in de Kon. Academie over Psychologie der Religie en het opstel van prof. de Bussy over het Pragmatisme (Teylers Theol. T.s. April). Bavinck handelt aan 't slot over de pragmatische methode van bewijs voor de waarheid van den godsdienst. Maar hij spreekt zich maar *ten halve* uit, men merkt het terugdringen van eigen denkwijze, hij meent meer dan hij zegt. Hij *zegt* veel in den aanvang, terwijl hij een historische inleiding geeft op de studie der godsd. ps., waarbij hij geen bepaalde denkers en hun inzicht beschrijft, maar ‘richtingen’. Methode die bedenkelijk kan worden! Met de beschouwing die hier van den oorsprong der godsd. ps. gegeven wordt, stem ik volstrekt niet in en ik geloof niet, dat de feiten op B's hand zijn. Zij is niet uitgegaan van theologen, maar van psychologen.
't Opstel van de B. bevat geen kritiek, alleen uiteenzetting van het pragmatisme. Ik hoop, dat er nu nog iemand komt, (want dat zal de B. zeker niet doen), die tegenover pragmatisme en confessies wil getuigen van de wetenschap als ideale taak. Wij kunnen Kant nog niet missen; d.w.z. wij moeten hem niet meer prijzen, maar lezen.

Het boek, dat we bespreken, is dus niet in staat, een ‘leading’ te zijn. Indien men het echter opvat als een tocht door een wijd en interessant gebied, zal de lezing zeker aanbevelenswaardig zijn. Dat de voorganger verrukt is bij wat hij vindt, en er zijn opmerkingen over meedeelt, zijn vondsten invoegt in wat hij al weet, spoedig het een met het ander verbindt, is niet anders dan wat elk ontdekkingsreiziger wel eens doet. Toch blijkt het werk van rustiger menschen, zooals Starbuck, Murisier, Höffding, e.a. menigmaal belangrijker en duurzamer.

H.T. DE GRAAF.

Dialektisch Knipsel.

Dr. K.
Ik ben de leider van mijn partij, op grond van de mij door God geschonken gaven.

Mr. S.L.
Dat is het juist wat ik op u tegen heb. Waart ge leider door geboorte, door een aanstelling, door...andere omstandigheden...

Dr. K.
Door het geld, zeg maar.

Mr. S.L.
Goed, door het geld, - dan zou ik niets tegen u weten in te brengen; maar nu ge het enkel op grond van uw talenten zijt, zult ge ook uw talenten gebruiken en mij antwoorden als ik u tegenspreek.

Dr. K.
Ik heb wel wat anders te doen: ik leid - door middel van mijn organisatie.

Mr. S.L.
Daar heb je het juist. Omdat je niets anders bezit dan je talenten, daarom heb je een machine uitgedacht. Die zet je aan 't werk. Dan ziet het eruit of je heel wat doet. Maar je hebt niets gedaan dan één veertje omtrekken. Gevolg? Een verschrikkelijk gedraai en geratel van alle mogelijke hefboomen en raderen; maar poog *mij* daardoor niet in den waan te brengen dat er meer gebeurt dan je ééne vingerbeweging.

Dr. K.
U vindt dus dat een organisatie een machine is.

Mr. S.L.
Een machine? Zeg liever een dommekracht.

Dr. K.
Een dommekracht van menschen dan.

Mr. S.L.
Van m e n s c h e n ??

Dr. K.
Ja, van kiezers, van C h r i s t e n e n .

Mr. S.L.
Zooals u wilt. Ik noem dat een menigte. En een menigte is - óók een dommekracht.

Dr. K.
Ik begrijp niet goed, beste Vriend, wat er van de wereld, in uw beschouwing, overblijft.

Mr. S.L.

Dat is, dunkt me, duidelijk. Geboorte, geld, aanstelling -

Dr. K.
En een organisatie -

Mr. S.L.
Ja, als dommekracht.

Dr. K.
En de kiezers -

Mr. S.L.
Ook als dommekracht.

Dr. K.
En het talent -

Mr. S.L.
Het talent ook, mijn Vriend, voor zoover het namelijk zich niet aanmatigt iets anders te doen dan, één van tweeën, òf met mij te redetwisten òf te doen wat ik het heb aangeraden.

O.

Inleiding tot ‘Gedroomd Paardrijden’[1)]
(Fragment)
Door
Albert Verwey.

Eerste Hoofdstuk

I

‘Gedroomd Paardrijden’ is het laatste gedicht dat Potgieter geschreven heeft. Het is op één na zijn omvangrijkste - alleen ‘Florence’ is grooter - en wanneer men al zijn andere gedichten tot de kleine of *genre*-kunst wil rekenen, dan behooren juist deze twee tot de groote kunst.

Wij zullen later zien dat daartoe goede reden was.

Voorloopig blijven we aan den buitenkant, en dan herinneren we ons dat ‘Gedroomd Paardrijden’ altijd voor het moeielijkste van al Potgieters moeielijke gedichten gegolden heeft. Het is dat ook en wel deels om de zinswending, deels om de toespelingen en deels om zijn samenstel. Ik noem die bezwaren neven elkander, juist alsof zij voor het gedicht eenzelfde belang hebben. Maar dat is niet zoo. Lastige zinswen-

1) Onder den titel ‘Het Testament van Potgieter’ verschijnt dezer dagen het gedicht ‘Gedroomd Paardrijden’, voorafgegaan door een uitvoerige Inleiding en gevolgd door verklarende aanteekeningen. Een vroeger in dit Tijdschrift verschenen ‘Bijdrage tot de Techniek van “Gedroomd Paardrijden”’ wordt eraan toegevoegd.

ding komt in Potgieters werk dikwijls voor en in dit laatste niet meer dan in veel van zijn vroegere. Toespelingen te maken heeft hij nooit geschroomd, en wanneer hij hier soms de maat te buiten gaat, heeft hij doorgaans zorg gedragen voor een verklaring aan den voet van de bladzijde. Waar zulke verklaringen noodig zijn, leest men wel langzaam, doch er blijft toch niets onduidelijks. Maar het samenstel: als dááraan de moeite van het begrijpen te wijten is, dan schiet ons niets over dan studie, die dat samenstel verklaart.

Potgieter heeft er altijd van gehouden den lezer in het onzekere te laten omtrent zijn bedoelingen. Bekend is, uit zijn jongere jaren, de novelle 'Lief en Leed in het Gooi' waar de door studenten omzwermde schoone een aantrekkelijk raadsel blijft. En het laatste, na zijn dood gevonden, fragment van zijn 'Leven van Bakhuizen' bestaat uit tachtig bladzijden dichten druk, waarin een achtiende-eeuwsche jonkman wordt opgevoerd, wiens naam niet door hem wordt genoemd.

Het was Potgieter eigen het feit dat hem tot schrijven dreef terug te houden. Hij liet zien wat het in hem opwekte: wie dan meezag, wie dan meeleefde, zou op het eind ook het feit verstaan, en alleen zulk een - meende hij - was waardig het te verstaan en verstond het juist zooals hij.

In den tweeden bundel van zijn *Poëzy*, die van de 'Gemoedsgetuigenissen', besluit 'Gedroomd Paardrijden' de reeks die 'De Nalatenschap van den Landjonker' heet. Maar het gedicht zelf is, in zéér nadrukkelijken zin, Potgieters eigen nalatenschap, zijn menschelijk en dichterlijk Testament.

II

Als genomen uit 'De Nalatenschap van den Landjonker' waren in 1834 zes gedichten verschenen in *De Muzen*, het tijdschrift dat Aernout Drost en J.P. Heye begonnen waren uit te geven. Een voorgevoegd schrijven, in den stijl van de toenmalige humoristische *essays*, deelde bizonderheden meê over dien Landjonker en heette te zijn opgesteld door een Neef van hem, die op den Huize ter B....woonde en zich alleen met zijn voornamen Joan Unico teekende. Het blijft de vraag of de naaste vrienden in neef en jonker iets anders

gezien hebben dan de fantazieën die ze waren. Drost zeker niet die, volgens zijn briefwisseling, een van de gedichten al buiten de vermomming gekend had. Door hem bovendien werd - zooals we aanstonds zien zullen - de inleidende schets bijgewerkt. Maar dat Heye, Bakhuizen, en enkele anderen, indien zij buiten het geheim bleven, door die simpele inkleeding bedrogen zouden zijn, betwijfel ik. Van Vloten, in elk geval, stelt in den tweeden druk van zijn *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, gedateerd 1870 (in den eersten werd het nieuwste tijdperk niet behandeld) de 'bij wijze der Nalatenschap van een Landjonker' verschenen verzen eenvoudig op naam van Potgieter. Eerst waarschijnlijk in engeren, daarna in wijderen kring, is dus de ware maker - die zich dan ook voor een vriendin als mevr. Bosboom niet trachtte te verbergen - als zoodanig bekend geworden.

Toen Potgieter, na 1870, besloot de fiktie opnieuw te gebruiken, wist hij dat. Hij wist dat hij niet meer zeggen kon: ik heb niets te maken met dien Landjonker. Hij moest zich voorstellen als tenminste den uitgever van diens nalatenschap. Deed hij dat, dan lag het voor de hand, niet maar, bijvoorbeeld, te zeggen: ik heb de papieren van dien Neef gekregen; maar de verbeelde betrekking uittebuiten. De vroegere verzen gingen al op zijn naam, de latere zouden waarlijk door den stijl genoeg verraden wie ze geschreven had: hij zou ze dus, wel niet hebben voortgebracht, maar dan toch omgewerkt. Dat hij, indertijd, meer dan omwerken gedaan had, hadden alleen de naaste vrienden geweten: Drost en misschien Bakhuizen - mogelijk ook Heye, de eenige van de drie die nog in leven was. Hij zou dus gelden als omwerker en dat hij het gedaan, en met zooveel piëteit gedaan had, dit werd verklaard door de bekentenis dat de dichter zijn vriend was geweest.

Hij stelde zich dus voor als de Vriend van den Landjonker. Dat was zijn nieuwe schepping, de verbeelding van zijn ouderdom. En zij leek zóó werkelijk dat Huet, de jongere vriend die hem het meest van nabij kende, erin heeft geloofd.

III

In zijn 'Toelichting' bij de 'Nalatenschap' van 1874

erkent Potgieter den brief van Joan Unico zelf te hebben geschreven. Tevens vertelt hij dat Drost hem had ‘opgepoetst’. ‘Aernout Drost verlustigde er zich in mijne waarheid en dichting over den Landjonker, hier wat minder doorzichtig, daar wat meer waarschijnlijk te doen worden. Het heugt mij nog, hoe het mij verraste, dat hij, als met zienersblik, menige bizonderheid ried, die in mijn opstel onvermeld was gebleven; hoe hij er zich in verkneukelde, als hij gelooven mocht den onbescheiden navorscher het spoor bijster te hebben gemaakt.’

Uit deze woorden is het duidelijk dat Potgieter, terwijl hij toegeeft den brief te hebben geschreven, toch niet zijn inhoud voor verzonnen wil laten doorgaan. Er volgt daaruit, niet dat die inhoud werkelijk waar is, maar dat hij door den lezer van de nieuwe ‘Nalatenschap’ geacht moet worden waar te zijn. Dat is ook zoo; niet alleen den Neef, die den brief dan niet heeft opgesteld, maar ook andere personen, toestanden en bizonderheden die in den brief voorkomen, zullen we in het latere werk aantreffen. Ik geloof zelfs dat het goed zal zijn als de lezer die deze studie volgen wil vooraf van dat schrijven kennis neemt.

‘*Den Huize ter B...Junij 1834.*

Theodoor V..D...., een verre Neef van mij, was een brave jongen, mijn beste Lezer! en ik zoude er gaarne mijn halve landgoed voor geven, om hem nog des avonds, uit de donkere lindelaan, in het groene jagersbuis te zien thuis komen, vergezeld van een paar mooie patrijshonden, die nu geen twintig schreden van hunnen jongen meester, bij het dorpskerkhof begraven liggen. Hij was een brave jongen, zeg ik, maar of hij een goed dichter genoemd mocht worden, zulks betwijfelde hij zelf te zeer, dan dat ik het u zou durven verzekeren.

Ik aarzel daarom aan het verzoek van vier of vijf vrienden en een paar lieve meisjes te voldoen, en zijne nagelatene dichtstukjes in het licht te geven. Zij hebben ons menig uur aangenaam gekort, maar wij gulle Gelderschen, zijn mogelijk keuriger op een schoon landschap, dan op een schoon vers. Gij bemerkt het reeds, nooit las mijn Theodoor op den huize

De Wildenborch, want daar leert men van onzen Staring en die hem omringen beide even juist waardeeren. De Boekverkooper uit de Stad plaagt mij echter ook zoo aanhoudend om die gedichtjes, dat ik mijn grijzen Jurgen reeds tweemaal last gaf, hem te zeggen dat ik naar mijn boekweit was gaan zien, terwijl ik bij den vijver, met de Arnhemsche Courant bij mij, een pijp zat te rooken. - De oude knecht merkte trouwhartig genoeg aan, dat dit de eerste bedelaar mocht heeten, die ik in mijn leven onverhoord wegzond. De goede grijskop wist niet, dat Mijnheer de Uitgever mij vijfentwintig prachtexemplaren ten geschenke beloofde!

Maar, “om tot onze schaapjes weder te keeren”, zooals La Fontaine zegt, wat hij praten - wat onze Dominé ook zeggen moge, dat men in onzen tijd minder op de verzen dan op den Maker let, en er niets verder vereischt wordt, dan dat de laatste voor braaf en eerlijk bekend sta, om den eersten eene goede recensie te bezorgen; zie, daaraan kan ik mijn zegel maar in het geheel niet hechten. Het is mij nog nooit ingevallen te vragen, of de schilders der familieportretten - die boven op de groene kamer hangen, indertijd wel alle hunne rekeningen op den eersten Februarij betaalden, nooit een lief meisje een kus ontstalen, nimmer een glas wijns te veel dronken; - en evenwel zie ik altijd met vernieuwd genoegen het gul gelaat van mijnen Oud-oom, die bij Doggersbank de overwinning hielp behalen; - de vriendelijke lach mijner brave moeder, die de stijve roos, nog bloeiende, in hare kleine witte vingeren houdt; de eerwaardige trekken van mijnen Vader, die Schepen en Raad was, toen beide nog iets te zeggen hadden! Dankbaar gedenk ik hen, die mij door hun talent die vreugde verschaften, en zoude den man niet kunnen liefhebben, die mij door een verhaal der menschelijke gebreken dier kunstenaars, het genot de kunst zoude willen vergallen. - Heeft er dan immer een mensch geleefd die zich van alle gebreken kon vrijkennen?

Denk hieruit evenwel niet, dat er aan de nagedachtenis van onzen Theodoor vlek of rimpel te vinden is. Schulden heeft hij niet gemaakt, beleefd was hij tot jegens de dochter van den Koster toe; een uur in het rond werd hij door de armen om zijne goedhartigheid geprezen. Wat meer is, ofschoon uit

beginselen, als hij zeide, van den krijgsdienst afkeerig, maakte hij evenwel den Tiendaagschen Veldtocht mede, en verwierf het kruis zoo goed als elk ander. Zonderling genoeg, vindt ge niet - heeft hij dien echter nooit bezongen.

'Vijanden, mijn beste lezer! vijanden had mijn Theodoor niet, zoo ge den Schoolmeester van het dorp uitzondert, die ook wat aan de kunst doet, en het hem nooit vergaf dat hij nimmer de oude staatsiekoets in liet spannen, om naar de stad te rijden en aldaar eene van des onderwijzers lange voorlezingen in het Nut bij te wonen.

Doch gesteld zelfs, - in mijne ziel ben ik van het dwaze dier onderstelling overtuigd, - doch gesteld zelfs dat geen Recensent er genoegen in zoude vinden - hem uit zuivere liefde voor de kunst eens duchtig te vegen; gesteld zelfs dat zijn naam in een Maandwerk of drie met lof mocht worden vermeld - ik ben te dikwerf door aankondigingen en beoordeelingen bedrogen, dan dat deze mij een borg zouden wezen, dat ik niet over eenige jaren, nog geheele rijen overgeschoten exemplaren zijner verzen, op de planken van den Uitgever zoude ontmoeten. En dat - ziet ge? - dat zoude mij bitter grieven, en wilde ik gaarne voorkomen.

Ik heb in mijn leven zoo goed dwaasheden bedreven als een ander, - maar het zoude toch de ergste van allen wezen, als ik het mijzelve had te wijten, dat men mij in het najaar, uit de stad, kruit en lood, in verzen van mijn Neef gewikkeld, toezond - en de boerenmeisjes van het dorp, als het kermis is, de rijmen van den jongen Heer op de zakjes van koek en letters te lezen kregen. - In een tijd als de onze, waarin zij Theodoor reeds meer achtten, omdat hij een hupsche jongen, dan omdat hij een Jonker van ouden adel was, moet men zich voor al wat der spotternij voedsel kan geven bijzonder wachten, - ofschoon een Land-Edelman ben ik trotsch op mijn naam - en had er buitendien Theodoor te lief toe! - Onwillekeurig zou het verwijt dan bij mij oprijzen: hoe dikwijls heeft mij die brave jongen niet gezegd: "Beste Neef! er is onderscheid tusschen verzen en verzen, en hoe gaarne ik u en de Juffers uit de buurt mijne stukjes voorleze, ik weet niet wat ik liever deed, dan ze onder de oogen van een Feith of Bilderdijk brengen!" Met den laatsten vooral heeft hij veel op -

en diens *Geestenwareld* heeft hem een zijner vrienden, een knap Student, die eerlang Meester in de Rechten wordt, nog op zijn ziekbed moeten voorlezen.

Tot overmaat van ellende - had ik bijna gezegd - geeft deze mij nu zijn woord van eer dat het niet alleen uit vriendschap en beleefdheid is, dat hij op de uitgave aandringt. Beleefdheden zijn de eenigste zaak waarmede de lustige jurist in den vertrouwelijken omgang den vrek speelt, om er des te milder mede te zijn op Letterkundige Soirées, voor welke hij nimmer een te groote Dosis Loftuitingen in voorraad mede kan nemen. Daar nu zijn oordeel, als dat van een aanstaand Geleerde, vrij wat gewicht heeft, liet ik mij eindelijk overhalen eene proeve uit de nalatenschap te geven, temeer daar mijne vrienden en de aardige meisjes er nog altijd even ernstig op bleven aanhouden en mij voorstelden, op den huize ter B. eene letterkundige Soirée te bepalen, welke men geheel zou toewijden aan de keuze dier stukjes. De lieve Wichilde wenschte zich reeds geluk, den volgenden winter overal van de letterkundige assemblées te kunnen spreken, die op mijn landgoed ingevoerd werden. Wie mij maar eens ontmoet heeft, weet, dat ik alles wat naar nabootsen en naäpen zweemt, onverbiddelijk haat. Daarom noodigde ik allen den ganschen dag bij mij.

Ik zegen dien inval! Het was een overheerlijke dag, beste Lezer! Wij hebben gevischt, gewandeld, gereden, muziek gemaakt, gezongen, geschertst en de lieve meisjes geplaagd. Toen de bengel ons eindelijk huiswaarts riep, vonden wij het in de hooge eetzaal recht lustig en aangenaam. Niemand dacht eraan om voor te stellen, dat wij ons weder naar buiten zouden begeven, dan toen de zon reeds achter de groene hoogtens verdwenen was. De Johannisberger die ik van mijn Grootvader geërfd heb, is niet minder keurig dan oud. Op een warmen zomerdag en in goed Geldersch gezelschap, moet hij, als vloeiend goud, uit de donkergroene flesch in den donkergroenen roemer geschonken worden. Ha! als de rand des bekers door den paarlend schuimenden wijn bevochtigd wordt, verbeeld ik mij dikwijls gestemd te zijn als een dichter. Zoo was het dien dag! het was den achtienden Junij.

De zon was juist ondergegaan. toen wij op den vijver-

heuvel, onder de treuresch, ons hadden nedergezet; de dames dronken er thee, ons moest Jurgen nog een paar flesschen van dien Johannisberger brengen, ik haalde nu Theodoors gedichten, en liet der jeugd de keuze over. Gij begrijpt dus waardoor het komt dat de Liefde schering en inslag dezer versjes is. - Had ik gekozen, zeker was een ernstiger gedeelte van het Boekje opengeslagen - maar mijn baard is nog niet grijs genoeg, om, nu zij het anders begrepen, daarover te knorren.

Gij zijt gereed te vragen, goede lezer! hoe deze proeven gekomen zijn, waar gij ze vinden zult. Op mijn woord het is daarmede zeer zonderling gegaan. Ik zou u wellicht alles ophelderen, indien men niet zooveel van papieren, handschriften en dergelijke dingen meer verdicht hadde, dat de belangrijkste waarheid, ik meen dit met reden te vreezen, geene belangstelling meer inboezemt. Wat schiet mij derhalve over, dan achter uw "hoe?" een tweede vraagteeken te plaatsen?

Ik heb goed gevonden alleen mijne voornamen te doen drukken en dien van den Huize weg te laten. De voornaam van mijn neef kan gerustelijk behouden worden, hij was noch Lid eener Maatschappij, noch Mede-Arbeider in een Dichtlievend Genootschap, en de meisjes zullen, evenmin als de Student, mijn geheim verraden.

JOAN UNICO.'

Dit is de schets die aan de verzen van 1834 achteraf werd toegevoegd, maar die het grondwerk is waarnaar de latere gedichten gefantazeerd werden. Zoodra we die beschouwen, zullen we haar terugvinden. Wij zien dan tevens wat er behouden bleef van de verzen waarbij ze geschreven was.

Tweede Hoofdstuk

Omstreeks 1860 begon voor Potgieter een ander leven. Zelf werd hij breeder, tegelijk meeromvattend en eenvoudiger. Terwijl hij dientengevolge zich van zijn tijdgenooten verder verwijderde, ontmoette hij één man, die hem waardeerde en zijn beteekenis begreep.

Coenraad Busken Huet was de eerste die na Bakhuizen van den Brink zich een denkbeeld vormde van Potgieters persoonlijkheid. Terwijl de vriend van zijn jongere jaren aan hem verwant was geweest als Vaderlander en Beoordeelaar, terwijl hij hem gekend had in de licht-ontroerbaarheid van zijn hart en de speelschheid van zijn vernuft, terwijl hij den Kunstenaar in hem begroet had die voor het nieuwe leven de dichterlijke vormen bracht, zag de vriend van zijn ouderdom die vormen nabij aan hun voltooiing, hart en verstand harmonisch in een machtig en liefhebbend wezen, en den Beoordeelaar zoowel als den Vaderlander de sprekendste uitdrukking van een tijd die al haast achter hem lag.

Huet stond op de grens van het tijdperk waarvan Potgieter de leider en de dichter was. Als leider en als dichter verstond en huldigde hij hem.

Maar hij deed meer: hij maakte hem ook als zoodanig bekend aan anderen. Potgieter had jaar aan jaar zijn proza en gedichten in *De Gids* geplaatst. Aan verzamelen dacht hij niet. Huet besloot ertoe. Hij deed een keus uit de oorspronkelijke opstellen, hij ging ermee naar Kruseman, den haarlemschen uitgever van zijn eigen stichtelijke geschriften, en toen deze tot de uitgaaf besloten was, zorgde hij voor herziening of weglating waar die noodig bleek, ja de drukproeven werden door hem nagezien. ‘In een boek van meneer Potgieter mogen geen fouten staan,’ zei hij tot Kruseman. Potgieter liet hem in alles de vrije hand, dankte hem voor zijn moeite en vriendschap.

En het *Proza* was nauwelijks gereed toen de ijverige jongere ‘een plan van uitgave der *Poëzie*’ ontwierp (P. aan B.H. 7 Juli 1864). Dit kon toen niet dadelijk worden uitgevoerd. Wat er tusschenbeide kwam, was allereerst de strijd waarin de dichter en zijn bondgenoot met de overige redacteuren van *De Gids* raakten. De strijd eindigde met hun uittreden en toen het plan van de Poëzie weer werd opgenomen, kon, juist tengevolge van dien strijd, de verzameling gedichten belangrijk anders zijn dan te voren mogelijk leek.

13 Januari 1867 wordt door Potgieter, in een brief aan Kruseman, het plan vastgesteld: vier rubrieken poëzie in twee deeltjes, de eerste rubriek: ‘verzen door de gebeurtenissen van

den dag ingegeven', de tweede: 'gedichten tot het gemoedsleven betrekkelijk', de derde: 'Oud-Hollandsche toestanden', de vierde: 'Verscheidenheden'. 9 Juni 1867 vraagt Kruseman naar 'een nog niet volkomen geacheveerd gedicht aan Florence gewijd', dat hij dan een maand later gedeeltelijk en verder in den loop van het jaar ontvangen heeft.

Ook nu werd de druk door Huet bezorgd. 'Hartelijk dank voor de liefde en zorg aan de proeven besteed. De revisiën zullen u bewijzen dat mijn dank niet enkel in woorden bestaat. Beets heeft mij eens verweten of te hard gezegd, - opgemerkt dan, dat ik de laatste hand aan mijn verzen niet weet te leggen, *et il avait raison!* Kom mij daarom ook bij de bladen die hiernevens gaan weêr ter hulp.' (8 Maart '67.) Aanstonds zal blijken, dat werkelijk van weerskanten de bemoeiing ruim werd opgevat.

En 'Florence' werd aan Huet opgedragen. Met reden, want het was ontstaan uit een reis die zij samen gemaakt, neen meer: uit een verdriet dat zij gedeeld hadden.

Hier is het de plaats aan een onderscheiding terug te denken die we in het begin van deze Inleiding gesteld hebben. *Genre*-kunst, zei ik, is het meeste wat Potgieter geschreven heeft: 'Florence' en 'Gedroomd Paardrijden' zijn groote kunst.

'De Hemel beware u voor schokken' schreef hij eens. Maar zijn breken met de Gids *was* een schok, en men hoort het terugspringen van de veer die zich in hem gespannen had, aan enkele woorden van zijn correspondentie. Op 23 Jan. '65 schrijft hij naar Haarlem: 'men acht mij monomaan, zonder *Gids* kan ik niet leven, beweert men. *Nous verrons!....*'

In dit '*Nous verrons!*' klinkt het beantwoorden van wat hij als een uitdaging verstaan had. En in 'Florence' werd de aanval teruggeven. Dante - Dichter en Vaderlander - was daarin de Held, door middel van wien zijn eigen gevoel zich uitstortte. *Genre*-kunst en groote kunst.....waar ligt het onderscheid?

Genre-kunst wordt groot op het oogenblik dat haar beelden niet langer in rustige beschouwing gezien worden, maar bewogen door den adem van een hartstochtelijke deelneming. Het onderscheid ligt in de mate van onmiddelijkheid waarmee de ziel zich in de voorstellingen heeft uitgestort.

Potgieter - hij zegt het in zijn jeugd al - was door en door wat hij ‘objectief’ noemde. Hij gaf zichzelf, maar niet onmiddelijk, maar in beelden die hij op een afstand hield, op een afstand zoo groot dat tusschen, hier zijn gevoel, en daar die uiting, menige bespiegeling mogelijk bleef. Langzamerhand was hij breeder geworden, dat wilde ook zeggen dat hij zich meer gaan liet, dat hij zijn gedachten grooter vaart gunde; maar de schok van den winter van 1865 was noodig om zijn gevoel en zijn beeld te doen ineenstroomen.

‘Florence’ is evenzeer ‘subjectief’ als ‘objectief’ en dáarom is het ‘groote kunst’.

Welk een voldoening moet het voor Huet geweest zijn den bundel *Poëzy* met dit gedicht te zien aanzwellen. In den winter van '67 op '68 las hij er de proeven van. ‘De correctiën van B. 1 & 2 *Florence* gaan hierbij met hartelijken dank voor de aanmerkingen terug.’ (22 Dec. 1867). Uit een fragment van dit schrijven - bij de Brieven-uitgaaf terzij gelegd maar in dit nummer van *De Beweging* uitgegeven - zien wij dat Potgieter niet voor de leus de hulp van zijn vriend had ingeroepen. Voorgeslagen veranderingen zijn overwogen, enkele wijzigingen aangebracht en nieuwe ter beoordeeling toegezonden. Van één regel bepaaldelijk blijkt ons dat alleen tengevolge van Huets aanhouden, een betere, een uitmuntende lezing gezocht en gevonden werd. En welk een verlangen dat de vriend niet in het onzekere zal blijven over den samenhang van sommige gedeelten. Waar uit de proef een afdeeling onvolledig te kennen is, wordt te zijnen gerieve het ontbrekende afgeschreven. Tevens vraagt de dichter zijn meening over de opschriften. De laatste vraag werd herhaald. ‘Het zal mij lief zijn uw oordeel over de opschriften te vernemen’ lezen we in een brief van twee maanden later.

Nog enkele maanden en Huet was als dagbladredacteur naar Indië.

Hoe eensklaps Potgieters belangstelling in den bundel gevallen is. ‘Mijn verzen, vroegt gij’ - schrijft hij 26 September '68 - ‘*mais il n'y avait rien qui pressait* en de drukkerij en de langzame oude heer hebben gewedijverd in kalmte, wat zetten en nazien der uitvoerige *Toelichtingen* op *Florence* betreft. Het laatste “afdrukken” is thans geschreven. Zal de uitgave spoedig

plaats hebben? Ik wacht het af, met geen zweem van het ongeduld waarmee ik uwen eerstvolgenden tegemoet zie. Ik ben te oud geworden om mij met eenigerlei populariteit te vleien.' Het boek verscheen begin November en een van de eerste exemplaren ging naar Batavia. 'Zeg mij in uw eerstvolgenden of ik genoeg heb toegelicht.' Antwoord er op schijnt uit te blijven. 'Uw bedenkingen op mijn Toelichtingen?' luidt de vraag van 28 Febr. '69, en een halfjaar later, 3 Aug. '69, nog eens: 'En nu, hun zwijgen over mijne *Poëzy* - het zwijgen van de *Gids* over deze, gelooft ge dat het mij leed heeft gedaan, of leed doet? *U* heb ik gevraagd waarom ge geen woord over de Aanteekeningen schreeft, *Uw* oordeel wenschte ik te vernemen - het overige liet mij koel, zooals mij in de dagen van v.d. Brink en van Geel dat der menigte deed.' Maar in diezelfde maand gewordt hem Huets beoordeeling in den *Java-Bode.* 'Gij zijt de eerste, de eenige die *Florence* heeft beoordeeld. - Scherpzinniger ontleder dan gij zijt heb ik nog niet aangetroffen.' En met den naam van 'dichterlijk waarnemer' is hij bereid intestemmen (22 Aug. '69). Het oordeel van Huet kwam hierop neer dat hij in Potgieter den schepper van blijvende kunst erkende. Maar niet kon hij nalaten zich, ook in zijn opvatting van Dante's beteekenis voor de eenheid van Italië, een tegenstander te toonen van Potgieters *staatkundige* denkbeelden.

Derde Hoofdstuk

I

Nog bijna twee jaar duurde het eer met het zetten van den volgenden bundel begonnen werd. Den 8sten Mei 1871 zond Potgieter de eerste gedichten, wier komst Kruseman denzelfden dag 'met een blijde uitroep' beantwoordde. Volgens een aanteekening die bewaard bleef, zou het tweede deel ongeveer den omvang hebben van het eerste (10560 regels). De raming was: Gemoedsverzen 2989, Holland 2580, Varia 2000. Wat er overschoot moest worden aangevuld.

Maar in den tijd van een jaar ontvangt Kruseman weinig.

Den 8sten December 1871 heet het dan ook in de Brieven aan Huet: dat ‘Kruseman voor het IIde deel mijner *Poëzy* en Nyhoff voor de *Biographie* (van Bakhuizen) om het zeerst op kopy aandringen.’ En 16 Mei '72 alweer: ‘het laatste deel *Poëzy* roept om kopy.’

Wat was het geval?

Potgieter was allereerst in beslag genomen door de studie voor zijn *Leven van Bakhuizen* en hij was in het omwerken van zijn jeugdgedichten genaderd aan de ‘Nalatenschap’ van 1834.

II

Tien jaar lang had het leven van Potgieter onder het teeken van de Huets gestaan. Al dadelijk nadat hij hen kende, had hij man, vrouw en kind in zijn vriendschap opgenomen; en toen drie jaar later tante Van Ulsen stierf met wie hij van knaap af had samengewoond, stortte hij voor hen zijn hart uit en zocht bij hen troost. Hij woonde nu met zijn zuster en in een schrijven van half October '63 herdenkt hij beider bezoek aan de haarlemsche vrienden. Hij haalt Van Alphen aan: 'k Zie de gele bladers vallen’ waarop het ‘gedaan’ zijn van den zomer volgt. Dan gaat hij voort: ‘Wat is het jammer van die laatste gedachte! Herinnering had hier zulk een rijk, zulk een schoon thema. Wat behoefde hij het de toekomst te laten vormen!’ En met deze wending komt hij op de herinnering die hij uit wil spreken. ‘Er zijn eenvoudige lieden, volstrekt geen aanspraak makende op den rang en den roem van den heer Van Alphen, die het dichterlijker weten op te vatten. Het vroege voorjaar zag ze misschien in diepen rouw. Daar kwam een liefelijke lente, een heerlijke zomer, en de sombere stemming werd stille weemoed, werd dankbaarheid, èn voor het genot des verledens èn voor dat van het heden. “'k Zie de gele bladers vallen” - en ze gedachten aan een der schoonste schitterendste dagen van den herfst, toen ze met lieve vrienden mochten omdolen in dat eigenaardig hollandsch landschap, 't geen de dubbele weelde van bosch en zee schier te eener stond genieten doet; - ze gedachten er een geestig gesprek, een gastvrij, keurig onthaal bij, de invallende schemering, - een maneschijn, - de

verrassing eener zoo fijn gevoelende vrouw des huizes waard. “'k Zie de gele bladers vallen” - Wat hebben wij het heerlijk getroffen; maar weest gij beiden gedankt voor alles waardoor ge dat genot hebt verhoogd.’

‘Hoe blijde ben ik,’ - gaat hij voort - ‘dat Van Alphen's afschrikkend voorbeeld mij verbiedt, nu de toekomst het thema te laten vormen. En toch begroet ik hem in gedachte met vreugde, den dag, zij hij maar guur, of frisch koud, bleeke November- of glinsterende Decemberdag, waarop ge ten onzent komen zult, en zelfs “het pogen zoet zal zijn in 't worstelperk der vriendschap.”’

‘Den man in wien ik gaarne den toekomstigen historicus onzer literatuur begroet’ noemt hij zijn vriend, en zegt: ‘mij doet het goed eens om te gaan zooals ik vroeger met Bakhuizen van den Brink zoo lang mocht doen.’

‘Nu ik u tot bondgenoot heb, transigeer ik niet meer’ schreef hij 13 September '64. Het bleek wel. Het jaar was nauwelijks voorbijgegaan of hij had gebroken met al zijn mederedacteuren van het tijdschrift.

Wij zagen hoe hij zich oprichtte en in het gedicht ‘Florence’ zichzelf en den vriend een monument schiep.

Juli 1865 was inmiddels Van den Brink gestorven. Tengevolge daarvan - ‘Florence’ nauwelijks voltooid - wendde de dichter, die in zijn laatste vriendschap leefde, zich tot vroegere. Hij nam op zich de uitgave van zijn werken, die Bakhuizen begonnen was, voort te zetten. Hij beplande *Het Leven van Bakhuizen.*

Huet vertrok naar Indië, en hoe langer hoe dringender, dreigender eindelijk, vond de achtergeblevene in zijn gedachten drie groepen worstelend, die het met elkaar vinden moesten: de vriend die niet enkel hem verlaten, wien hij ook iets te vergeven had, het ‘Leven van Bakhuizen’, en de ‘Nalatenschap van den Landjonker.’

III

Huet was naar Indië gegaan met een opdracht verslag over de indische pers uit te brengen. Hij had die opdracht

ontvangen van een behoudend minister. In ruil ervoor bedong hij vrije overtocht.

Hij kon het met de vrijzinnigen van zijn tijd niet langer vinden. Behoorde hij daarom tot de behoudenden? Het bleef de vraag die Potgieter bezighield en die niet zonder veelzijdige onderscheiding kon worden beantwoord. Maar in elk geval: zóózeer behoorde hij niet tot hen dat de betrekking niet nijpen zou. 'Voor dertig jaren vond ik het vreemd' - luidt dan ook een schrijven naar Batavia, 23 Sept. '68: - 'Voor dertig jaren vond ik het vreemd van den goeden Drost, dat hij onder de door hem opgeschreven gulden spreuken eene plaats had gegeven aan de woorden van Radja Sing, geloof ik, luidende: *les bienfaits nous font esclaves.* De waarheid scheen mij nieuw nog vreemd. Helaas, gij moest haar in het Westen vergeten om er in het Oosten aan te worden herinnerd.'

Het beklag om den vriend uit zich hier door een herinnering aan Drost. Meteen bedenken we dat Drost het was, die èn in de herinneringen aan Bakhuizen zulk een groote plaats besloeg èn zoo innig verbonden was aan de 'Nalatenschap'.

Zulk een zin is als een kristal waaraan men den toestand van een heele kristallisatie kent. Want men denke niet dat het voor de hand ligt dergelijke verbindingen te maken: een feit uit het heden met een zóó kleine bizonderheid van voor dertig jaar. Vooral niet voor Potgieter die zijn herinneringen nooit opriep zonder aanleiding en over zijn jeugd - Huet-zelf bevestigt het - de geslotenheid zelf placht te zijn. Neen, deze verbinding lijkt ook eer omslachtig en vergezocht dan noodzakelijk. Maar dit is juist het waardevolle van brieven zooals Potgieter ze geschreven heeft, brieven waarin hij zich gaan liet, en waarin hij ter uitdrukking van de eene gedachte altijd gebruik maakte van de naastbijliggende andere: - men voelt er de verwantschap tusschen de gedachten, men ziet er hun vermenging in, en men raakt het wezen van den schrijver dieper dan wanneer hijzelf eerst de begrippen een strenge scheiding heeft doen ondergaan.

Huet deed dit laatste altijd. Potgieter lachte dan, op de reis door Italië, als hij zag hoe zijn vriend zelfs brieven naar huis

een paar maal verscheurde. ‘De beste bladzijde, met waarachtige warmte geschreven’ - had hij hem eens toegeroepen - ‘wordt fletsch en flauw als men haar zes, zeven malen overleest.’ Zelf kende hij te goed de heerlijkheid van dit gaan-laten; hij wist ook te deugdelijk dat juist in die beweging de verbindingen meekomen die scheppings-waarde vertegenwoordigen, het onontleedbare goud uit de zielsstroomen.

In een zin als den aangehaalden betrappen we zulk een gevoels-verbinding, en voor onze studie juist de allerbelangrijkste.

In zijn onderzoek naar het leven van Bakhuizen tot Drost gekomen, verbindt Potgieter onmiddelijk de gewaarwordingen van zijn vroegere vriendschap met die van zijn latere, - aanstonds zullen we zien hoezeer de vergelijking van vroegere met latere gevoelens zijn eerste werk moest zijn bij het tot stand brengen van zijn tweeden bundel *Poëzy.*

IV

Terwijl Potgieter bezig was aan zijn *Leven van Bakhuizen,* ontwikkelde hij tegenover Huet een anderen Vriend dan hij tot '68 voor hem was geweest. Tot dan toe de oudere Leider, hulpvaardig en hoffelijk, gelukkig in een bondgenootschap waarvan hij zich alles beloofde voor de zaak die hij voorstond, de ontwikkeling van de letteren, - daarna, zeker in wezen dezelfde, maar uit den kring getreden waarin hij zich placht te handhaven, meer dan tevoren een eenling, meer dan tevoren behoefte hebbend aan vriendschappelijk verkeer en vertrouwen, en dat verkeer afgebroken, dat vertrouwen geschokt.

Het laatste was het ergste. Huet was heengegaan zonder openhartig tegenover zijn vriend te zijn. ‘Ik neem het u niet kwalijk dat ge voor mij een geheim gemaakt hebt uwer onderhandelingen met Hasselman,[1)] - school echter in de behoefte die gij gevoeldet dit te verhelen niet een wenk dat de zaak *au fond* minder pluis was? - Ik verwijt mij zelven dat ik eenige uitdrukkingen van Mevrouw Huet niet ernstiger heb opgenomen; het ware dan nog tijd tot waarschuwen geweest. Doch dit alles is ijdel, het

1) den konservatieven minister.

eenige wat den vriend overblijft is te beproeven, in hoeverre hij behulpzaam zijn kan u uit den doolhof uwer eigen meeningen vrij te maken, - tot gij weder vasten grond onder uwe voeten hebt!' (23 Sept. '68). De enkele aanhaling teekent Potgieters houding: afkeurend wat Huet gedaan heeft, wil hij zijn vriend blijven. 14 Jaduari '69 wenscht hij hem succes met zijn *Java-Bode:* 'Ik doe het van harte, ik doe het te meer, omdat ik zeker ben dat van mijne zijde de vriendschap onder al dat verdriet niet geleden heeft. Het heeft mij overtuigd hoeveel ik van u houde.' 'Wees wat ge wilt, ik laat een geest als de uwe niet los' (8 Febr. '69). 'Van mijne zijde verzeker ik u, dat geenerlei politieke excentriciteiten mij u zullen doen opgeven, - dat het dier armzaligheden niet gelukken zal, ons te scheiden' (26 Aug. '69). 'In Indië als hier hebt ge maar éénen bondgenoot, uw talent' (7 Sept. '69).

Maar Huet zag het anders. Hij was een man die een roeping voelde en die zich ruimte zocht voor zijn werkzaamheid. Zoo daarbij in zijn doen iets minder fraais was, hij kon het toegeven, mits de tegenpartij erkende dat zijn werkzaamheid beteekenis had. Potgieter moest wel beginnen met daarvan *niets* te zien. In bondgenootschap met *hem* lag immers Huets schoonste werkzaamheid, zijn letterkundige. Wilde hij die tot het staatkundige uitbreiden, goed, ook hij was niet tevreden over de vorderingen van zijn tijdgenooten. Hier bleek tusschen de twee vrienden het onderscheid: de oudere, ontevreden over zijn tijdgenooten, kon hen berispen, bestrijden, maar bleef één van geest met hen; de jongere *wilde* anders dan zij zijn, hij *wilde* het zelfs meer dan hij het *was.* En dit was Huets zwakte: zijn opzettelijkheid; en dit was Potgieters sterkte: zijn zich-gelijkblijven. Huet *wilde* anders zijn dan zijn tijdgenooten: hij *wilde* ook anders zijn dan Potgieter. Dit begreep deze het minst, want waarin lag vriendschap, lag genegenheid, indien het niet was in de behoefte aan elkander gelijk te zijn.

Wel werd het hem moeielijk gemaakt aan den vriend vastte-houden. Niet met verontschuldigingen maar met verwijten kwam deze, verwijten over gebrek aan belangstelling zelfs. Potgieters belangstelling toonde zich daarin dat hij hem tot letterkundigen arbeid opwekte en openhartig bleef. Huet van zijn kant wenschte instemming, toonde zich gekrenkt als

Potgieter oude vrienden verzoenend was tegemoet gegaan.

En dáár vond de oudere de grens van *zijn* persoonlijkheid. Vergeven, vriendschap, talent, alles goed en wel, maar meen niet dat ik kan ophouden te zijn die ik ben. De brief is van 14 Febr. 1870: 'Waarin schuilt het tusschen ons toch eigenlijk? Daarin dat ik u bleef liefhebben ondanks dat ik uwen ommekeer afkeurde, dat ik voorbijzag wat er krenkends in uw stilzwijgen bij uw afscheid school, - en dat ge mij nu tart, nu dwingen wilt den schijn aantenemen, of ik al uwe handelingen goedkeurde, of wat plaats greep niet was geschied. Daarom ziet ge verschil van toestanden en leeftijd voorbij, daarom wenscht gij, dat ik mijn karakter geweld aan zal doen om wraakzuchtig te worden. Wees toch wat billijker in uwe eischen, als ge geen beroep op uw gemoed, bij uwe vermeende scheiding van hoofd en hart, toelaat. *Measures, not men* wordt meer en meer mijne spreuk, en zal het wel blijven, zoolang de liberalen mij niet meer sympathie inboezemen, en de conservatieven mijn antipathie blijven.' Eenige maanden tevoren had Huet in de beoordeeling van 'Florence' zijn afwijkende denkbeelden in het staatkundige ook tegenover Potgieter in het vuur gebracht. Door dezen-zelf wordt de lijn nu scherp getrokken, maar de aandrang van den vriend om haar te overschrijden, teruggewezen. Uit dit jaar 1870 zijn er maar weinig brieven in de verzameling - een tiental. De strijd is gestreden en rommelt na; partijen hebben zich stellig een poos rust gegund. 'Ik vrees, dat ge met een ongeneeslijken patient te doen hebt, want noch de groote pillen, uw voorvorige brief, noch deze, doen de gewensche werking. Al zoudt gij het hem met lepeltjes, dag aan dag, voorzichtiger ingeven, hij kan er maar niet toe komen zich diets te maken, dat hij op zijn leeftijd geen oordeel meer hebben mag, zonder dadelijk iets beters voor het gelaakte in de plaats stellen. Andere punten, verschil van zienswijze betreffende, laat ik voor het oogenblik hier rusten. Ik ben openhartig, misschien te openhartig geweest in mijne vroegere mededeelingen, allerminst intusschen om u daardoor te grieven. Onze briefwissel gedurende het eerste jaar, getuigt, dat gij er dit doel toen noch in zaagt, noch in zocht, - die beschouwing zal, hoop

ik, weder de uwe worden.' (8 Maart '70). 'Wilt ge mijne meening geheel weten? er loopt tegenwoordig wel eenig beklag onder mijne bewondering voor uwen geest.' (15 Dec. '70).

De vriendschap was behouden, maar het was nu eene, niet tusschen gelijke, maar tusschen verschillende menschen.

Potgieters Eeuwfeest
Door
Alex. Gutteling.

De Beursklok dreunde: een zwaar geluid
Klonk zuiver uit
Dien rooden toren,
De wimpels wuifden boven 't groen,
Wat of die menigt er kwam doen?
Wat viel in 't heetste van 't seizoen -
IJl die fontein! IJl 't schaûwfestoen! -
Op 't plein te hooren?

Wat viel te zien, dat tram bij tram
Gestaêg den rem
Moest laten werken?
Dat helle schel 't gebom doorgilde? -
Wat vormeloos door zeil omhulde
Gedaante zich daar opwaarts tilde?
Gold háar in 't rond die luide...hulde?
Viel díe te merken?

Een pretje! is ernst op één gelaat?
Ja, hij die staat
In stille droomen
Voor 't glanzend sombere paleis,

Van ouderdom verweerd en grijs,
Maar fier, in bovenaardsche peis,
Torsend zijn sier, dien tijd ten prijs,
Nooit weergekomen, -

Hij óok draagt zulk een diepen vree,
Trots weemoed-wee
In de innige oogen,
Op 't hemelsch aanschijn; witte haren
Wuiven om blauw-doorschijnende aêren:
Hoofd als van zaalge martelaren
Om aardeleed in peizend staren
Meelij-bewogen.

't Stadhuis...zijn koepel draagt geen vaan,
De ramen staan
Kaal en gesloten.
O doode woon! 't Leven omsloot
Ge eens van een wereld rijk en groot -
Geen kunst die u niet hulde bood! -
Waar' 't vreemd als om dien schandedood
Zijn tranen vloten?

Toch weent hij niet: ‘De Schoonheid blijft.
Wen zíj beklijft,
Wat deert ons 't andre:
Verlies van macht, van roem en rang?
Hoe schoon tot in zijn ondergang’...
Zoo fluistert hij, en volgt den drang
Der menigt, in onzinnigen zang
Verdoolde schrandre.

‘*De zegepraal der rechte lijn!* -’
In zonneschijn
Staat blij te blinken
De stoere Beurs, als uitgehouwen
In roode rots, trotsch in den blauwen
Hemel - ‘Een ras dat zoo kan bouwen
Dee 't zuilental dat mij deed grouwen
Terecht verzinken.’

Zoo spreekt hij - 't woord, maar half verstaan,
Doet spot opgaan
Aan alle zijden:
‘Douw om, douw om, die stijve Griet!’ -
‘Is 't nog altijd hetzelfde lied?’
Zucht de oude: ‘erkent men 't schoone niet
Ofschoon men 't klaar voor oogen ziet?
O, oude tijden!’

Nu zweeg 't gelui, stolt het gedrang
Tot rang om rang
Nieuwsgierig luistrend:
In 't midden spreekt of preekt een stem.
Hoe dicht het volk tot volte strem'
De grijsaard dringt met vasten klem
Van de' arm erdoor - zij wijkt voor hem,
Haar wrok niet fluistrend.

Daar, in den zwart-en-kleurgen kring:
Een bonte ring
Dames en heeren, -
Een spreker aan den voet van 't beeld,
Nog steeds door 't grauwe zeil verheeld.

Of zich diens geestdrift mededeelt
Aan de andren? - tronies stom-verveeld,
Waar hij zich keere.

Is er wel geestdrift in dien toon,
Te quasi-schoon
Om diep te treffen? -
De grijsaard vlucht, zijn blinkende oogen
Even door vochtig waas omtogen,
Buiten de schaar...zie hem bewogen:
De ontgoochelde - om Gods vree ten hoogen
Zijn blikken heffen.

Zij dalen stralend. *'Beid uw tijd!'*
Hoor, dreunend blijd
Klinkt het hem tegen.
Kijk, 't kleurt hem tegen, als den brand:
Belsazars doem, een tooverhand,
Schreef liefdrijk hier een aan den wand
Den troost wie wanhoop-overmand
Voor 't noodlot negen.

Weer galmt het luien klaar en zwaar.
Onthult men daar
't Beeld dat doet juichen?
Hoe zweeg men stil, verstond men 't uur,
Ontroerd, verheugd om Schoonheids duur, -
De grijsaard schouwt in scherp getuur:
Van welke idee moet aan dien muur
't Relief getuigen?

Hij wipt stoep-op, door de open deur -
Wat felle kleur!

Wat vreemde lijnen!
‘Waarvan, waarvan peinzen dees menschen?
Wat geldt hun haat? Hoe zijn hun wenschen?
Ver buiten mijner droomen grenzen,
'Lijk vreemder steeds in sterkre lenzen
De sterren schijnen.’

Hij schrijdt door 't donkere portaal.
Monumentaal
Lokt hem tot stijgen
De steenen trap, sober doch schoon,
Verheerlijkt door een kleurge kroon:
Wandschildring - waarom in dees woon
Des Handels de Arbeid lof geboôn? -
Zoo peinst zijn zwijgen.

Omhoog - een deur staat aan - het blauw
Lokt hem - ‘aanschouw'
'k Van deze transen
Mijn stad’ - zoo fluistert hij ‘zoo wijd
En stralend voor mij uitgespreid:
De Schoonheid is van de Eeuwigheid,
Hoe de gedachte' in iedren tijd
Ook wisselglanzen.’

Daar stond het beeld. Het plein liep leeg.
De klokgalm zweeg.
Wie was 't die in den
Zongloed verbijsterd voor hem stond,
Jeugdig en stoer, zijn haren blond,
Lichtblauw en droomrig in 't gezond
Aangezicht de oogen, en wiens mond
Geen woord kon vinden?

Doch eindlijk sprak hij als in droom,
Vol innigen schroom:
‘Gegroet, o Vader! -
Bij Dante's feest dacht ge: als hij kwaam'
Nu heel de weerld en 't volk tesaam
Verrukt verheerlijken zijn naam - -
Gij vondt de menigt, trots dien kraam,
Uw schoon niet nader.

De Schoonheidsdienst eischt martlaars hier.
Haar laaiend vier
Lichtte in uw zangen,
Doorscheen de lokkende tafreelen
Waar andrer eeuw vizioenen spelen
Die lief of trotsch ons mededeelen
Hoe naar dien tijd, dien rijken, eêlen,
Zwol uw verlangen.

Uw tijd was klein: gij zweegt het niet.
Een zwaar verdriet
Schreide in het stijgen
Van uw verbeelding-weeldrig lied:
O volk dat uw verval niet ziet,
Wiens leven dadenloos vervliet -
Hoe kan der zon stilstaande vliet
Flikkring onttijgen?

Men liet u eenzaam, noemde in spot
U Don Quichot, -
Toen, in den vreemde,
Zaagt gij der Schoonheid zegepraal,
Vervuld eens droomers ideaal, -

Herwont ge uw gloed uit wanhoop vaal,
Stouter dan ooit beheerscht uw taal
Naar zijn taal zweemde.

Verbaast ge u om dit nuchtre feest?
Dat men u leest,
Gelooft ge 't werklijk?
Eerst Rembrandt, morgen Bilderdijk,
Dan u, elk pretje maakt ons rijk -
En welk een deftig eereblijk
Commissielid - met lintjesprijk -
Heidensch of kerklijk!

Doch schoon de menigt nog gewis
Niet wijzer is
Dan in uw dagen -
Wie twijflen moog' - geen dichterhart,
Dat Schoonheids zege rustig mart:
Zon dringt door de aard, hoe kil verstard,
En wekt het zaad. Geen hoon, geen smart
Doet ons vertsagen.'

De grijsaard knikt hem vriendlijk toe.
'Hoe vreemd te moe
Is 't me in dees tempel'
Zoo spreekt hij 'geen herinneringen
Aan Hollands Gulden Eeuw verdringen
Zich aan zijn muren, - vreemde dingen,
Symbolen die mijn geest ontgingen,
Vanaf den drempel.'

'Een andre idee beheerscht ons nu.
Zelfs vindt men u,

Den vaderlander,
Bekrompen, - maar men kent u niet,
Open naar heel het aardgebied...
Niemand zal 't schaden zoo zijn lied
De liefde voor zijn land doorvliet' -
Antwoordt hem de ander.

'In alle zielen van dees tijd,
Trots meengen strijd,
Lokken de droomen
Niet naar 't Verleên, naar Toekomstgaard,
Niet van éen volk, van heel onze aard
In éénen schoonen bond vergaêrd...
Gelijkheids Rijk! de Menschheid staart
Uit naar uw komen!

Dat denkbeeld spreekt uit iedre sier
Der wanden hier,
Die muren zelve
Manen tot kracht en soberheid -
Maar ach, onzeker en vol strijd
Zelfs van de besten, is dees tijd -
Geen Eenheid werd hier, als 'k benijd
Dien kerkgewelven,

Dien kathedralen, rijk-gebeeld:
Eén eeuwge weeld
Van schoonste vormen,
Waar iedre lijn en iedren boog,
Waar torens rank-gespitst omhoog,
Waar 't beitelwerk aan poort en toog,
Eén zin bezielde, éen trouw doortoog
Aan vaste normen.

O dat 'k die weemling, waar zich elk,
Tot hij verwelk'
In schrale winden,
Alleenstelt - een eenzame bloem,
In frissche jeugd der tuinen roem
Kleurig in 't gulden biegezoem,
Tot de onbeschutte een stormvlaag doem' -
Duurzaam kon binden! -

Gij zaagt een steen met drieërlei
Tafreel: hoe blij
Zorglooze vrouwen
Daar de appels pluiken: de eerste dagen
Der menschheid - ginds, zie zonder klagen
Hooploos die slaven vrachten dragen:
De duizenden wier vruchtloos jagen
Ge oovral kunt schouwen.

Maar 't Huwlijk - midden in den steen -
Dat strijders een';
Zie zich herhalen
Dees droomen in 't portaal; 't Verleên:
Een vrouw verkwanseld hoe ze ook ween' -
Armen en rijken gaande uiteen:
Dees tijd - Christus die allen een'
In Liefdestralen.

Toch eerden we ook het schoon Voorheen:
Der hoeken steen
Draagt fiere beelden:
Gijsbrecht van Aemstel, Coen, De Groot.
Ga met mij, voor de zonne vlood

Van 't hooge raam -’ hij ging en bood
De' ander geleide - een deur ontsloot
Wondere weelden.

‘O kunst van 't kleur-beschilderd glas!
Verwaarloosd was
In mijne dagen
Dit handwerk, hulde aan wie 't in eer
Herstelde, en schoon gelijk weleer!
Ik vind mijn lief Verleden weer
In die tafreelen: éven teer
Mijn oogen 't zagen.’

Zoo spreekt de grijsaard; warme schijn
Beglanst zijn fijn
Gelaat, zijn handen,
De schemerstilte in zachte kleuren,
Schijnt om verganen tijd te treuren,
Hoe fier zich die gestalten beuren...
Nauw durft de jongre hem ontscheuren
Aan droomenbanden.

Zij dalen. Zie, wat blijde zaal!
Een andre taal
Moet hier weerklinken!
De zon licht uit die blonde muren,
Doorbloosd van sierlijke figuren,
't Is zoet die nissen in te turen
Vol kleurge schaûw - men zou er uren
Lang willen drinken

Die rust vol kracht, die boog bij boog
Omlaag, omhoog,

Zoo fier doet rijzen;
Die schoonheid stoer, die toch bekoort...
Maar zie, reeds gaan ze door die poort,
Reeds staan ze in de andre lichtzaal voor 't
Vroolijk schildrij - hoor 's blonden woord
Den meester prijzen:

'Welk schoon tafreel nietwaar? Bezond,
Vol vlinders bont
En vogels kleurig;
Rijk stroomt het lichte en gulden zaad
Uit de open hand - een lief gelaat
Lacht bij de haag -, en zwaaiend gaat
De zeis door 't graan: de maaier staat
In 't oogstland geurig.

Wie zal de blijde maaier zijn?
In wisselschijn
Van Maartsche dagen
Zaaien wij, maar aanschouwen 't niet
Hoe 't koren eens de vore ontschiet' - -
Een traan zijn droomersoog ontvliet,
Maar o, hoe troostrijk de ander ziet - -
Hij staakt zijn klagen.

Zij gaan door de' uitgang. 't Helle licht
Blindt hun gezicht
Even, dan turen
Zij opwaarts naar dien gevelsteen:
'Als uit de gulden dagen een,'
Prijst de oude - '*De Aarde wordt straks één*,'
Leest de ander luid: 'dit is 't wat 'k meen,
't Juicht van dees muren!'

‘“Droomer!”’ - ‘Maar waart gijzelf het niet?
Wordt één schoon lied
Uit nuchter peinzen?
Al werd ons droomen werklijk nooit,
Wie 't leven droomende vermooit,
Hij leeft alleen, zijn schoonheid tooit
De latere eeuwen - zou 'k dan ooit
Mismoedig deinzen?’

Zij schrijden voort. Het ver station
Ligt hel in zon.
Op 't stilstaand water
Gewar van masten, wimpels, touwen.
‘“Wat is 't gebouw, dat 'k ginds aanschouwe?
Waar 'k wijd weleer het IJ zag blauwen,
Bezoomd door stralende landouwen - -
'k Hoor nòg 't geklater!”’

‘*Hoe schoon tot in haar ondergang!*
Klonk uw gezang
Aan de overzijde.
Nu zoudt ge er weinig heerlijks zien:
Rookend voortsnorrende machien, -
De opkomst mocht minder schoonheid biên
Gij zoudt die van 't verval misschien
Toch niet benijden.

Maar wend u thans naar 't nieuwe schoon:
Dat zulk een woon
Ons de aarde eens worde!
Zie, als een stad - elk onderdeel
Volkomen sluitend in 't geheel,
Blinkend in 't gulden zongespeel

De tinnenlijn - o schepping eêl
Van rust en orde!

O, dat der wereld Maatschappij
Zoo stralend zij
In Schoonheids glorie:
Eén evenwichtig-klare bouw
Waarin men ieder deel aanschouw'
Vrij en gebonden; hoog in 't blauw
Geevlend en toornend - klokgalm zou
Daavren victorie!' -

Hij wendde 't hoofd. Hij was alleen.
Maar schooner scheen
't Licht aan de tinnen,
Een bovenaardsche glanzenval
Zonk sidderweemlend overal,
Er voer een lied met zacht geschal
De luchten door: '*In Schoonheid zal
't Heilge overwinnen!*'

Een Hulde
Door
Albert Verwey.

Wanneer een Koning zijn land verlaat en er een Stadhouder houdt aangesteld, dan kan deze, bij tijd en wijle, ook de eerbewijzen in ontvangst nemen, die men anders alleen den Koning brengt. Aangenomen nu dat in een zeker gebied van poëzie en geest Potgieter Koning was, dan schijnt mij Penning daarin zijn Stadhouder, en er volgt voor mij dat ik hem de aangewezen persoon acht om de hulde te ontvangen die we Koning Potgieter op zijn honderdsten verjaardag aanbieden.

Het is me daarom sints maanden een lieve gedachte geweest dat de dichter van *Benjamins Vertellingen* en van den daarbij aansluitenden cyclus *Tom's Dagboek* zooveel als er van dien laatsten nog in handschrift lag, bijeen zou voegen, de brokstukken door toelichtingen in proza derwijze verbinden dat hun samenhang met elkaar en met het geheel duidelijk werd, en ze dan in dit Juni-nummer zou doen afdrukken. Want - hoe wonderlijk het valt dit te getuigen -: in dezen tijd van Potgieter-vereering zijn er voor die merkwaardigste gedichten uit zijn school geen lezers, - geen koopers tenminste - en dus ook geen uitgever.

Dit enkele woord volsta om er op te wijzen dat de vereering voor de dooden niet altijd met liefde voor hun levende afstammelingen samengaat, en dat toch ook zulke liefde een uiting van die vereering zou kunnen zijn. Geniet ik immers niet in den levenden Penning een wezen, gelijksoortig aan dat van

Potgieter, hoewel met andere eigenaardigheden en in andere toestanden?

Penning heeft niet de aanzienlijkheid van den ouderen dichter. Hij is ook niet getuige geweest van een omwenteling, heeft niet geruimen tijd aan een buitenlandsch gezellig leven deelgenomen, leidde niet in een stad als Amsterdam, een diepgaande dichterlijke en geestes-beweging. Hij heeft niet zijn aanzienlijkheid, maar zijn voornaamheid wel.

Daarin juist is hij zulk een onloochenbare zoon van Potgieter, dat hij, in zijn poëzie en in zijn leven, de teedere en geestige hoffelijkheid, in één woord de gemoeds-voornaamheid heeft, die dezen kenmerkte. Zij zijn beiden *romantische* dichters, dat wil zeggen dat hun natuur die van den middeleeuwschen ridder is: zelf-opoffering terwille van een vrouw is hun wezen, en hun gedachten verwijlen graag bij jacht, schaking en hoofschen, minnelijken omgang.

In beider poëzie is deze droom tot werkelijkheid geraakt, maar terwijl, bij den ouderen, die werkelijkheid een sterkidealen schijn heeft, toont ze, bij den jongeren, duidelijker de trekken van het gewone leven. Hij heeft het ideaal dat Potgieter boven de wereld van zijn tijd deed uitsteken, in dien tijd meegenomen.

Hij alleen vertegenwoordigde tegenover Potgieter *de tweede generatie:* het geslacht welks plicht het is de schoonheden van het eerste nader tot het volk te brengen. En dat doende, vervulde hij tevens een plicht tegenover een nieuw geslacht. Als de scheppingen van het eene tijdvak verlaten worden, terwijl die van het andere eerst opkomen, dan zijn de jeugdigen bijster geneigd om alles te verwerpen wat zich *tusschen* die twee uitingen heeft opgericht. Zij erkennen het groote vorige, zij zoeken het groote toekomstige. Wat daartusschen ligt, bestaat voor hen niet. Zij beseffen de breuk en niet de voortzetting. Tegenover dien gemoedstoestand is de kunstenaar die het oude in kleinere verhoudingen voortzet en die toch de nieuweren weet te overtuigen van zijn frischheid en innigheid, een onschatbaar heelmeester. Hij ontrukt hen aan het gevoel van hun afstammingloosheid. Hij bewaart hen voor het gevaar in de lucht te hangen boven hun geboorteland. Hij schakelt hen aan zích, en daarmee aan andere voorgangers, en hij brengt hun het

heilzame weten bij dat, terwijl elk geslacht zich vernieuwt, toch elk geslacht gebonden is aan het vorige en plichten heeft jegens het volgende. Tot het doen kennen van die onverbrokenheid heeft Penning, en eigenlijk hij alleen, gedaan wat noodig was. In de geschiedenis van de Nederlandsche Dichtkunst zal daarom zijn plaats niet een bijkomstige zijn, maar een belangrijke, immers indien wij het recht hebben te meenen dat de ontwikkeling van die Dichtkunst gedurende de vorige eeuw en in deze niet zonder beteekenis is geweest.

Aanvaard, vereerde Stadhouder, onze hulde op Koning Potgieters geboortedag.

Fragmenten uit ‘Tom's Dagboek’[1)]
Door
W.L. Penning Jr.

Inkwartiering

[Ruth, om reinheid van werkzamen wandel en stemmigheid van gewaad bijgenaamd het Nonnetje, leefde van 1584 tot 1681, en vervult als overgeleverde familiefiguur een belangrijke rol in *Benjamin's Vertellingen.* Van invloed was haar leven en waren hare beschikkingen geweest op het lot ook van velen harer overige maagschap; daaronder - als dankbare en vurigste vereerder van Ruth's nagedachtenis - Benjamin's oom Tom, bij diens ouders inwonende.
Benjamin's jongste zusje erfde, over de tijden heen, Ruth's naam; en met deze blijde gebeurtenis opent het Dagboek van den als jonge man éénarmig-geworden naneef Ruth's.]

Winter 1846/47.

Nacht, - en omlaag krijt altoos nog dat nichtje...
En zwerft weêr van haar broêrtjes bed
Mijn blik naar tante Ruth, naar 't ‘nonnetjes’-portret,
Dan is het of die lacht naar 't slapende gezichtje,
En Benjamin vergiff'nis vraagt voor 't wichtje -
Ruim anderhalv' eeuw na Ruth's dood
Dier eerste naamgenoot!

Zoo'n heks! Een ieder is er vol van, en treedt zachter;
Gesust, gekust, gewiegd, schreeuwt ze al wat stem had stom;

1) Uit het gedicht, zich aansluitende bij *Benjamin's Vertellingen*, verschenen o.a. lyrische fragmenten in De Gids, Nederland, Nederlandsche dicht- en kunsthalle, Tweemaandelijksch Tijdschrift, De Vlaamsche school en Zingende Vogels. P.

Jaagt Ben in ballingschap naar boven bij oom Tom,
En maakt van de' ouden vrijer neefjes wachter....
- Nu, 't jongske is welkom; houdt niet dag en nacht
Zijn zes-jaar'ge onschuld over **mij** de wacht?

Naar geen bewaarschool taalt hij meer; 't bewaren
Gaat oom aan (denkt hij) - oom, die graag een sneeuwbal kneedt,
Bij scherpe vorst wel luwe plekken weet,
En thuis dat hoofdje niet bezwaren -,
Neen! 't ongemerkt voorzien -, en nu eens wijs dan mal
Dat hartje frisch en lustig houden zal.

Hij lacht nog in zijn slaap; en kijk! in slaap gezongen,
Bewaart hij op 't gezichtje een luisterenden trek....
En morgen weêr, in steê dat **ik** hem wek,
Doet **hij** 't oom Tom, en roept - naar 't raam gesprongen -
Al tripp'lend als ons vogeltje in zijn kooi:
'Gaan we uit vandaag, oom Tom? ik roep de zon al wakker -
Daar komt ze, oom Tom!' En met zoo'n jool'gen makker
Vindt oom de grauwste luchten mooi.

'Ook mooi!' noemt Ben het weêr als 't regent,
Uit vrees voor ooms '"we blijven thuis, kornuit!"'
''t Is maar een bui, oom!' redeneert dan onze guit;
En met een vast geloof gezegend,
Voorspelt hij droogte, 'zoo-met-één!'
En ziet ze, een dag vooruit, dwars door een zondvloed heen.

En jókken doet de dreumes: zonnestralen vangt hij
Uit wolken die zijn handje 'zoo maar!' openscheurt;
Hij blaast - en smelten gaat de sneeuwlaag; dampend kleurt
Zich 't veld weêr groen! een vogel neurt!
De vliet herleeft! het voorjaar geurt!...
En méér dier goochelpraat - -
    Verbeeldingsmantel hangt hij
Om 't lijf der werk'lijkheid; en Lente nu verlangt hij,
Niet wijl het winterlandschap hem niet machtig trekt,
Maar wijl de snuiter (had ik maar gezwegen!)

Mijn weerzin kent van gladde wegen,
En oompjes kou'lijkheid meewarig heeft ontdekt...
Een zegen is 't voor kinderloozen en voor ouden,
Dat juist van hèn de kind'ren zooveel houden!

Ach, dat er echtelingen zijn, die naar geen kroost
Verlangen! ouders die 't bezit er van betreuren!
Weêrzijdsche liefde zou dat niet gebeuren...
En dit is 't wat den gadelooze wel eens troost -
Veel beter ongetrouwd dan voor elkaêr gebloosd!
Veel liever levenslang de erin'ring omgedragen
Aan zielsbegeerte, rein maar onvoldaan,
Dan bij den huwlijkshaard zich heim'lijk te beklagen
Dat in 't Gemoed het vuur is uitgegaan.

Bij Bertha's gade, vrees ik, heeft het nooit bestaan...

O Bertha, dat juist U de mirtekrans moest krenken!...
Uw man was, ja! een draaglijk mensch;
Maar dat hij, overheerschend zonder ooit te denken,
Zich als een hulde uw eng'lenzorg liet schenken
En zelfs niet blikte in uw opoff'rend hart;
En dat uw groote geest gebukt ging onder zijnen
Bespot'lijk of veracht'lijk kleinen -
Al naar zijn hemeltje betrokken werd
Of dom zijn hoovaardij bestraalde - -
En dat uw moedig leed zijn dwaze schuld betaalde,
Betalen b l i j f t ; en gij, den echtgenoot
Vrij-pleitend, evenwel herademt na zijn dood;
Kortom, dat hij den schat dien iedereen begeerde
En 'k zelf, o God! zoo noode ontbeerde,
Verwaarloosd heeft, en pronkend met uw schoon,
Al uw talenten stellende als ten toon,
Den rijkdom uwer ziel niet medetelde - - -
O! die gedachte is bitterheid, is....haat
En afgunst ook, - is kwaad! groot kwaad!....

Geen zelfbeklag was 't ooit waarmeê zich Bertha kwelde,
En zal 'k een steun zijn in haar droeven staat,

Dan dient bij naadre ontmoeting -, dient reeds morgen
Iets van mijn medelij' verborgen.

Berouw en goede voornemens

Maar of ik gister 't laatste erin'ringsteeken
Ook al teloor wierp in den wind,
Erin'ring zelf, te luider aan het spreken,
Bij Bertha's aanblik telkens onverflauwd gebleken,
Maakt van den held een dwaas, weekhartig als het kind
Dat ik vandaag benadeelde in zijn blijheid:
Baatzuchtig zag ik naar zijn spelen zelfs niet om -
Met hangend hoofdje vroeg hij naar mijn ouderdom,
En (vóór zijn tijd te bed) liet hij mij volle vrijheid
Tot zelfbespiegeling en zelfverwijt - -
Van avond heeft zich Ben in slaap g e s c h r e i d !
En zacht beschuldigt mij zijn ademhalen,
Gelijk zijn droeve blik, zijn glimlach zelfs het deed....

Oneindig zwaarder dan het lot, drukt ons het leed
Waarmeê wij and'ren onze luimen doen betalen....

Droom van een blijder dag, mijn kleine gast!
En Tom (gróót kind) gij morgen beter opgepast!

En nu de milde stemming waargenomen;
Om aan den drang der zoete erinnering te ontkomen,
Ze aan band gelegd! Gewiekte pen, aan 't werk!
Een rustverzeekring spreke uit ieder uwer krassen...

- Zoo schreef 'k; maar storend kwam een stormvlaag mij verrassen -
Van 't lamplicht zag ik op naar 't jagend zwerk,
En tuurde, en droomde, en scheen in 't wolkenspel te aanschouwen
Al duidelijker, trek voor trek en beeld voor beeld,
Een reeks tooneelen in gezegende landouwen
Verrukk'lijk schoon, alleen - te schielijk afgespeeld...

Dank, zinsbegoochling! die in winternachtlijke ure
Den eenzame' oude bij zijn uitgedoofden haard
Nog 't hart verwarmt, en van een heil dat niet mocht duren
Hem 't kleurig tafereel vol gouden glans bewaart.

Met neef Gijsbert uit

Lente achttien honderd veertien: Trillend pas van pijnen,
Maar van zijn boei verlost en sterker met den dag,
Had Neêrland onder eigen vlag
Zijn eigen schepen weêr zien uitgaan en verschijnen;
Als dronk het zich een roes aan lang ontwende wijnen,
Zoo rijk'lijk vierde 't met verrukten geest
Zijn eerste Pinksterfeest
In 't nieuwe volksbestaan! Volkswelzijn bracht het mede,
En in de blijdschap blonk de Vrede.

Ook in 't van buiten weinig ooglijk huis,
Door trouw gedeelde zorg ons lief geworden
En waar gezelligheid nooit onderdeed voor orde,
Kwam eind'lijk toch bescheiden welvaart thuis.

Om Magda de' overgang - tot wéélde ook! - te verlichten,
Was vóór haar trouwdag een en aêr
Verfraaid, vernieuwd; en wonderen verrichtten
Beleid en smaak in dienst der zusterschaar;
Niet zonder feestlijke' indruk van óns leven
Had aller liev'ling tot het háre zich begeven.

‘Tom,’ was haar laatste woord geweest, ‘loop 'res van stal!’
En 'k vóélde ook dat ik weg moest voor een pooze;
Haar jongste naaldwerk daar ik gaandeweg de rozen
Op had zien w o r d e n uit een talloostal
Kriel-kraaltjes, - den t a b a k s z a k , rond nu als een bal,
Hing 'k aan den blauwen reiskiel door haar uitgekozen;
De duitsche pijp hing 'k aan een and'ren knoop,
De tasch op schouder, aan den kapstok alle zorgen!
En luchtig als een veêr ging 'k eersten Pinkstermorgen

Met stok en stroohoed en neef Gijsbert aan den loop -
De scherpe walmen achterlatend van een hoop
In prachtig tondel omgezet oud linnen,
Waar Philippine al helpend zich de hand -,
En Hester zich het neusje aan had gebrand....

De tondeldoos[1)] hier, brengt me dat te binnen;
En 't paar als vóór me ziende, zegen 'k met een zucht
De dierb're zielen die geen zegen meer behóeven....
Al zegen schonk haar leven, vreemd aan elk gerucht;
En 't eenige waar zúlken door bedroeven,
Heet - d o o d , niet d a a d ....

Maar ‘'t scherm dat alles sluit’
Hing nog onzichtbaar hoog, toen ze ons vertrekken zagen.

Van huizen, die doofstom en blind in goudgloed lagen,
Scheidde ons de poort, frisch rook gebloemte en kruid,
Toen 'k vuur sloeg en mijn blauwe wolkjes op zag kringen
Naar niet veel grooter die er hingen
En kleurig henenvlokten vóór den daagraad uit....
Daar keek de zon 't bedauwde landschap over -
En 'k vroeg wat blijder sloeg: mijn hart, of 't koor in 't loover?

Gijs, die ook rondkeek, geeuwde intusschen luid....
Mij wou dat gapen, hem - mijn zingen niet bevallen:
‘Tom! dat zoo dicht bij stad?’
‘“Al was het op de wallen!”’....

Intusschen had mijn geestdrift het verbruid;
Te groot voor pruttelen en pruilen,
Kroop ze in haar schelp, aanwakk'rend onder 't schuilen
Zoover het tweetal ging: Gijs - met zijn koopmansblik;
't Gemoed vol ‘niet te koop’, vol onwaardeerbaars - ik.

1) Vonken, met den stalen ‘vuurslag’ uit het vuursteentje geketst, deden het tondel ontgloeien, waaruit men binnenshuis den zwavelstok deed opvlammen, en waaraan men buiten zijn pijp aanstak. Na gebruik sloot men het koperen busje door aan een kettinkje te trekken. P.

Gezellen voor ééns

Waarom we elkaêrs gezelschap hadden uitverkoren?
- Neef, dien 'k maar kende van de Rustbewaarderswacht[1)]
Als vrijbrief tot het dolste rustverstoren
Trouw door ons waargenomen in den Franschen nacht,
Neef kwam in nieuwe zaken oud fortuin te steken,
En wou me als vennoot; onbemiddeld wel is waar,
Nam 'k toch bedenktijd: Pasten we ook elkaêr?...
De reis zou 't antwoord geven:
Neen! was 't al gebleken;
Maar dat ze ons scheiden zou v o o r 't l e v e n - schoone streken,
Geen onzer, u doorwand'lend, kwam dat in den zin!
Getroost, als tegenvoeters, paarden we onze schreden -
't Verschil in zien en zijn was geen verwijd'ringsreden - -
Háár sloot bij 't 'elk voor zich' éénzelfde neiging in...
Maar dat kwam later...
Kwellende gedachten,
Om u te lout'ren - klampt u aan 't begin!

Door de hofstad

Op Binnenhof en Buitenhof en Pleinen,
Op Vijverberg, Tournooiveld en Voorhout,
Plaats, Kneuterdijk, Noord-Einde, - op al dat Groot en Oud
Had ik de lentezon 't geschiedboek zien beschijnen
Dat Neêrlands muze bijhoudt in Den Haag....
Van d o n k 'r e bladen n i e t s vandaag....
Wát ze opsloeg, gleed geen schaduw over
Dan - stoeiend - die van bloeiend loover,
Dan - statig - die van steenbouw grijs in roem;

1) Samengesteld uit vrijwilligers, jongelieden van den 'fatsoenlijken' stand. Vooral tusschen 1810 en 1813 kon het stadsbestuur er geen bezoldigde nachtpolitie op nahouden, en in dat Napoleontische tijdperk ontbrak straatlicht; zoo ging armoê uit stelen. P.

Eén siergewrocht, door eeuwen saamgelezen,
Zóó stond natuur en kunst hier 't vreemdenheir verrezen,
Reikhalzende opgegaan om onzer steden bloem
In Pinksterpraal en versche' Oranjestrik te aanschouwen.

In zijn Oranjezaal had ons het *Huis ten Bosch*
Bewond'rend en met fier vertrouwen
Doen opzien naar doorluchter dos
Van hoogverheven koepelwanden,
Dan waarmeê kostbaarste edelsteen
Ooit fabeltempels mocht bekleên:
- Aan Freedrik Hendrik's Schim, wat waardige offerande
Door zijn Amalia penseelkunst afgebeên!

Uit het Bosch naar Scheveningen

Beteek'nisvolste, blijdste mijner dagen!
Wat wist uw Pinkster-opgang in het Bosch
Van treurnis hier om bloei en blos?
Van bitterheden die nog verre lagen,
Maar kiemen zouden uit het zoet
Nog vóór uw ondergang als levensdoel begroet!

Niet droomen kon ik van een onherstelbaar lijden
Uit de eigen des zich onbewuste hand
Die 'k in vervoering neep! nu mij aan Gijsberts zijde
't Schoone in de ziel greep...
- ‘dat hij wel mocht lijden,
Mits Tom zijn drift te leggen wist aan band!’

't Is waar, de menschen òm ons had ik glad vergeten;
En ingetoog'ner keerende in Den Haag,
Dorst Tom zich nauw een woord van lof vermeten
Bij stadsgezichten - waar een Schilder zich aan waag'.
Weêr verderop, wie zou - hoe lovensgraag -
O dichter van 't V o o r h o u t ! naar waarde een Z e e s t r a a t loven,
Den wandelaar in u, en menschenvriend,

Niet stellende onder en niet boven
Den dichter-wijsgeer; dubbel dank verdient
Wiens dubb'le daad, één zijnde in doel en schoonheid,
Den eerpalm wegdroeg der benijdbaarste ongewoonheid!

Heeft Huygens luttel woords aan vrouw Natuur gewijd,
Elks deel hier in haar schat is door hem voorbereid
Met onvermoeid vernuft, zoo eigen aan zijn wezen;
Van Z e e s t r a a t voorts gewaag' die Huygens heeft gelézen -
Aan zijnen Steenweg bond ik graag zijn Naam;
Hadde ik wat invloed op de faam,
Door 'Huygens-straat' wierd Huygens meer geprezen.

Zie! noodde ooit dichterlijker baan
Ter blijder heirvaart naar de vaderlandsche stranden?
- Te voet, te paard, per koets, per ezel, - velerhande
Tot schier onmooglijk voertuig in- en opgelaên,
Stroomde een ontzaggelijke menigte aller standen,
Dorpen en steden uit, de hofstad dóór,
(Den Háág meê-voerende ook) naar Scheveningen;
Wat vreugdgewarrel, wat al zingen
En zorg'loos dringen,
Wat volksvermaak, ja! volksverheffing - haast ten top....

- 'Haast....' dacht ik; 'wijsjes heeft het volk volop,
Oudvaderlandsche deunen bij dozijnen;
Maar w o o r d e n , die zijn stemming waardig uit doen schijnen
Als 't volksgezin zich wendt naar 't vorstenhuis -
Een l i e d waarmeê 't, min ruw dan even trouwe vaadren,
Als met een hymne zelfs den Troon kan naadren,
Het ware Volkslied faalt aan 't hart'lijk volksgedruisch....'

Wie weet? die 't volgend jaar (dat bloedjaar[1]) weer!) zou brengen
Wat stil nu menig hart zijn' dichter vroeg,
Bracht licht dit uur, dit oord, hem de aanhef reeds dier zangen

1) 1815, Waterloo. P.

Wier vuur - van dat de Vorst een Koningstitel droeg
Tot heden - 't *Neêrlandsch bloed* versneld door de aadren joeg?....

Al is ons Prinsje nog zoo klein! klonk 't lustig
Met brokken van 't *Wilhelmus* uit den drom;
En tegelijk uit de eike-schaduw klom
En schaterde over duin- aan duintop - zonnig-rustig
Heenschouwende naar stad en zee -
Zoo menig schalk-ondeugend mopje meê;
Vaak onderkropen door een teedere romance
Die onverhoeds uit and're groepen steeg,
Een droevige ballade op sleeptouw kreeg,
En, met elke' and'ren toon, bij springerige dansen
Voor 't straatlied op de *Sans-culottes* zweeg.
Wat daarin honends lag, was jool geworden:
Rond, als de lachertjes door 't looverdak
Druk weemlend op het tegendeel van eene horde,
Gemoed'lijk rond was de aard die uit de schare sprak -
Den deftigste' en ondeftigste' inbegrepen;
Die reed, had schik in 't algemeen pleizier;
En op zijn medeburgers, op den ‘rijkdom’ fier,
Liep de overgroote rest met and'rer zwier,
Van koets en paarden af, tot liverei en zweepen, -
Met dier gelukkige bezitters-zelf te dwepen:
Zoo ergens nu, verbroed'ringsfeest was 't hier!

En deed een overvloed van kluchtige tooneelen
Al daverender lachbui rollen door de dreef,
Niet minder was 't haar Schoon dat op zoo velen
En zoo verschillenden van invloed bleef -
Dien ganschen dag, den meest beslissenden mijns levens....

Alom was veerkracht; en 't zich nauw of niet bewust,
Zijn frischheid dankte een elk, zijn opgewekten lust,
Aan deze omgeving forsch en lieflijk tevens,
Op 't woelen welgevallig neêrziende uit haar rust.

Langs eigen vrije baan

Genoeglijk was het gaan, genotrijker het dolen.
Een poos ook - dieper doorgedrongen, en nieuw vuur
Ontstekende aan al werk'lijker Natuur
Met stulp en al' in de eenzaamheid verholen -
Vertoefden we om een laafdronk bij 't gezin,
Een visscher met zijn vrouw en dochteren en zonen;
Hun dracht kleedde ook het oord; en hun personen -
De t r e k k e n van het oord herkenden wij er in:
Het kloeke en breede; bij een stemmige ongewoonheid
Van tint en vorm, een stille en soob're schoonheid;
Stoere eenvoud, stug soms, schilderachtig niettemin;
Iets vast-en-fijns kenmerkte mans en vrouwen,
Gelijk den bodem hier; en bleek diens knoestige aard
In mannenknuisten en karakter meê-bewaard,
Nog luider repte - in rimpels, voren, vouwen -
Hun bruinverweerde wang en voorhoofd van de Zee -
Wier branding op de kust we in doffen dreun te zamen
Met al 't gedruisch nu van den volksdrom ginds vernamen -
En nader rukten, snel als ooit een klaut'raar deê!

Wat voorrecht zich een wandelbaan te kunnen scheppen;
Door muren aangegrijnsd noch onomkoopbaar nat,
In elke richting zich te reppen
Die aanlokt buiten 't voorgeschreven pad;
Naar lust op wélke hoogte ook aan te houden,
Op wélke laagte ook straks in 't toegejuicht verschiet;
Weêr elders opgegaan, en weifelend of niet
Ginds punt nog ruimer uitzicht gunnen zoude,
Vrijmachtig heer te zijn in wijd-begrensd gebied:
In wedloop door het mulle zand te dalen;
De steilte in wedstrijd op, al hooger top te halen,
En immer hooger, nimmer onbeloond,
Op de' allerhoogste' uw klaut'ren onverwachts bekroond!

Dáár - tusschen twee met helm begroeide kruinen

(Blond wuifsel, boven blanken hals
Zich tegen 't luchtblauw teêr en malsch
Afteek'nend uit het schitt'rend rugge-wit der duinen)
Deinst, met haar dieper blauw en scherper lijn, de Zee -
Het lichtgewelf zoo naamloos grootsch bevloerend,
Door naamloos grootsch geluid zoo diep de ziel ontroerend
Dat ons een kreet ontsnapte! ontzag mij huiv'ren deê.

Een oogwenk was het of die ruimte mij benauwde,
En in mijn nietigheid verloor ik mij....
Toen maakte een snik den adem vrij - -
En zeelucht drinkend zochten we op wat zich ontvouwde
Uit golf- aan golfrij brekend vóór den voet....

Zéé! met uw oppertoon in ieder ademhalen,
Uw eeuwig anders zijn in 't eeuwig u herhalen,
Van mensch en jaartij' onafhank'lijke! gegroet
In alle mijn erinneringen -
Gij die mij 't hart betraand in 't oog deedt springen,
Schoone! eenig in uw schoonheid zonder kleed of stoet.

Zijn 's dichters Goden lang naar 't fabel-oord verwezen -
Ofschoon eerbiedig als voordezen
Het menschdom immer voor hun Beelden buigt -
Wel waarlijk, Venus! scheent ge me uit de schelp geboren,
Wier ruischen aldoor 't lied der Zege geeft te hooren -
Door kunstverstomming toegejuicht.

Een gedenkplek

Gejuich daarginds uit kunstelooze kelen
Gold niet de zee en haar ontzag'lijk woord,
Gold haar bevaarders (bleek ons) voor zoovelen
De nieuwe Staatshulk hadden meê geschoord
Eer die van stapel liep:
  Bij rijk bevlagde pinken,
Hoog tegen 't duin vóór anker, drong een troep

Geestdriftigen - terwijl men 't *Prinsje* weêr deed hooren -
Al nauwer samen om een visschersgroep - -
En had ze zielsgraag op de handen rondgedragen,
Hief ze op de schouders voor een deel, trok de' and'ren meê,
En groeide al gaande en joelende (bij vlagen
Uitbarstende in een heerlijk hoog *Hoezee!*)
Als tot een leger staêg zijn storm! oop nog versnellend;
Eerst waar in 't najaar Zijne Hoogheid was geland,[1)]
Hield alles - een verleden voorval zoekend - stand,
Den hoede- en doekzwaai van een enk'len kreet verzellend
'Waarin 't den eed zwoer aan het lieve Vaderland,'
V e r k l a a r d e een oudje, op krukken toegetreden -
V e r s t o n d ik in het trillen mijner stem en leden - -

't Al overstemmend deed de Zee er 't hare toe - - -

En de arme visschers, haast vertellens-moê,
Elkaar betwistende om met dank en daad te loonen
Die WILLEM had van boord gedragen of Zijn ZONEN -
Of 't maar g e z i e n had - leî zich 't bonte heir
Groepswijze op 't hellend duin als om zijn Standaard neêr.

De makkers

En nu naar 't dorp!
Juist aan zijn grens beloonde
Een Veelzicht onzen klim door 't zware zand...
'Wat,' zoo gevoelde ik op den ruigkop[2)] daar we troonden,
'Is heel dit golvend duin? zelfkant aan 't kleine land!
En 't krielend strand? een nietige ingangsdrempel,
Waarlangs de God van de' ongemeten Tempel
Het trillend maatsnoer gindscher branding spant!'

Vloeit louter glorie van de altaren,

1) De Souvereine vorst Willem I. Van hoog duin neêrziende op de landingsplek, verrees in m i j n tijd de Gedenknaald - meer en meer nu bedreigd door de zee. Ook hier komt een strandmuur te hulp. P.
2) Dat was de plek waar nu het *Hotel Rauch* staat. P.

Den boog vervullend en de baren,
Toch is dit reine - ruimte in ruimte weergekaatst -
Slechts 't heiligdom i n d o o r s n e ê , - wenschen wekkend,
Verbeelding tot zich in den Koepel trekkend
Wiens rond, uit zee gezien, den zeeman-zelf verbaast
Door lout're Oneindigheid! voor sterf'lijke oogen strekkend
Ter woon des Eeuwigen, den ongeschapen God -
't Ontastbaar, nooit geziene en ongenaakbaar Wezen
Dat in Zijn Schepping - handschrift geeft te lézen?...
- Uit donker raadseldiep met Schriftverklaring spot?...

Mijn geest! dit weet ge: in 't schoone wordt uw God geprezen,
En 't hart ervaart in 't Goede Zijn Gebod!...'

Maar - 'Tom! waar kijk je naar?' riep Gijsbert ongeduldig;
En - neefwaarts blikkend scheen 'k geen uitleg schuldig
Van mijn natuurlijk-stil, eerbiedig overleg:
Niet meê-gevóeld, laat zich bewond'ring niet meê-déélen,
En schijnt ze in koeler oog een rol te spelen,
En bergt in 't wisselwoord beschaamd haar warmte weg. -

Een ommekeer, een blik omlaag naar de and're zijde,
Bracht uitkomst, meende ik, wijzende op 't gedrang
Waaruit een mengsel van geratel en gezang
Meer vreemd dan strijdig meêgolfde in den blijden
Metaalgalm, bij wiens oproep neef (bedrieg 'k me niet)
Bewogen van de straat weêr naar haar Voorhoê ziet,
Die waakzaam de oude spits hier boven 't duin doet reiken...

'Ja, 'k zie 't!' meesmuilde neef, 'dat vierspan zou u lijken:
Zoo deftig kwam mijn vader, de Uwe ook, altoos hier...
Die op hun voetjes dáár, zal 'k eenmaal òm doen kijken
Naar mooier spul nog, en nog lijviger koetsier!'

Ik, vaardig 'op mijn voetjes', voelde geen verkleinen, -
Neen! mij de wereld haast te rijk na leed en druk;
Ver van behoefte om ooit die wereld te overschijnen,
Hoopte ik als hoogste heil behoud van stil geluk. -

't Fijn-proefje uit zee - garnaal, der zee ter eere
Door arm en rijk, dus ook door mij met Gijs gebruikt -
Smaakte ons al evenzeer, en hielp me een stroom te keeren
Van praatjes over groote heeren, eens gefnuikt!
En over hun vervoerders dun of dik gebuikt!

De ontmoeting

Dóór 't dorp nu!
    Uitgelaten ied're kennis groetend,
In elken vreemde een vroolijk vriend ontmoetend,
En met een kwinkslag glippend door elk gaatje heen,
Voor l o o p e n tusschen zulk een menigte te kleen,
Bereikten we eind'lijk 't eind der straat - en vlogen
Zes pas ter zijde!....
        In suizend snellen draf
Kwam van den weg een paar dozijn dier hooge
Beschilderde en vergulde sjeezen op ons af,
Die toen vooral de trots van Hollands landman waren:

Hoe sierlijk zaten evenzooveel paren
Elk op zijn ranken vederlichten troon
Als in een schommelende schelp ten toon -
Adoon met Venus door de lucht aan 't spelevaren!

Een bloemtuil in het knoopsgat, wende Hij
Aan 't aanstaande overwicht der glund're vrijster;
Want, zie! de zweep als schepter, mende Zij -
Haar hart verliezend maar het spoor niet bijster;
Jong Holland in beteek'nisvolle vrijerij!....

'De Prins! de Prins!' ging tegelijk een kreet op...wijkend
Om zich te bergen, wierp zich de ééne helft der liên
Op de and're die vooruit drong om te zien,
En - vliegens veilig - iets van 't voorspan al bekijkend
Dat aan kwam rijden met vóór-rijders zwier en zwaai,
Verneem 'k een angstkreet -

Door mijn ommezwaai
Beschermen reeds mijn armen den verschrikte -
Een deftig grijsaard - dien 'k (naar 't heet) gered,
Doch zonder 't zelf te weten slechts op zij gezet,
Den volkshoop ingeduwd heb die een plaatsje schikte,
En - werd daar al of niet wat Vorstelijks aanschouwd -
Niets oogstte, zelfs niet droomde van de weelde
Waarmeê een lieve stem, lieve oogen mij bedeelden:
Den dank der dochter voor haar vaders lijfsbehoud!

Geen loon verdienend, had ik eensklaps gunst genoten,
Te groot om ze immer, immer! te begrooten.

De vreemdelinge

- Geen tip nog speur ik van dat witte kleed,
Malsch golvend om die slanke malsche leden....
Waar, struisveer! wappert Gij, die als een bede
Nog wuivend wenkte toen de laatste nauwe spleet
In 't volksgewemel zich al had gesloten, -
Het Italiaansche stroo alreê den blik ontging
Die pas aan 't eêlst *madonna*-kopje hing,
Pas 't onvergeetlijk zoet uit kijkers had genoten -
In heerlijk donkerbruin den lokkenschat gelijk;
In glans, al wat ooit goed en rein was, rijk!

Dat maagd'lijk voorhoofd met de fraaie wenkbrauwlijnen;
Dat weelderig omkronkeld zacht gelaat;
De fijne slaap, die takjes dóór laat schijnen
Van 's levens boom in 's levens dageraad;
Die groote, echt-vrouw'lijke oogen, met haar open -
Schier kinderlijken opslag, en fluweelen gloed,
Die u gelooven, al wie ze aanzien meê doen hopen,
En klaar vertellen wat er opwelt in 't gemoed;
Die liefelijke warm getinte trekken;
Die rozeldos, als door een zweem van goudwaas heen;
Die mond zoo blijde als frisch, zoo gul als geestig kleen;
- Al kreeg ik huns gelijken ooit te ontdekken

Bij evenzeer verrukkelijke leest,
Bij even sieriijk schouder-rond - -
Geen ander wezen
Kon me in zoo diêr verwant een Ziel doen lezen
Als éven, maar geheel! voor me open is geweest....

Zóó innig hart'lijk heeft de vreemdelinge
Mij toegesproken, met zóó tooverend een lach,
Dat wel de Klank mij in het oor blijft zingen,
Maar 't Woord me ontging - doordien ik spreken zág!....
Gemakk'lijk op den voet had elk haar kunnen volgen;
Ik - bleef als vastgenageld, in geluk verzwolgen.

Viel haar mijn gloeiend rood, mijn haapren op?
En dekte dies der wimp'ren lange zijde
Mijn hemel, aangestaard met hoorb'ren harteklop,
V e r b e u r d eer nog 't gedrang ons scheidde
En 's vaders woorden afbrak, evel onverstaan:
Háár stem klonk in mij na -
En warrend zag 'k Haar aan,
En warrend - liet ik beiden gáán...

Dat ik mijn reisgenoot niet tevens miste,
Háár zoekend hém een weinig heb verzaakt,
Vergeev' mij de eigen Macht wier Almacht ik niet giste,
En die een ander mensch van me gemaakt -,
Den zwierbol in een droomer heeft herschapen:
Die 'k was, tot heden nog, herken 'k niet meer!
Al deze drukte hier bezwaart me, doet me zéér...

- Zóó tergt hem die in stilte iets flonkerends wou rapen,
De stil- verwenschte voet, vertredende al zijn kans,
Al drentelend den vondst bedreigende of zijn glans!

(Een tusschenverhaal)

De twee ringen

Mijn pen, tot hier genaderd, mèt me als 't ware
De erinneringen ná-, de duinhoogte ópgesneld,
- Plomp viel ze me uit de hand...
En dwaas zat ik te staren
Wijl daar Bens vader hijgende insloop, en ontsteld
Een troep papier op tafel werpend, zuchtte:
'Ziedaar nu, Tom! Zijn zwarte Majesteit!...'
En 'k zag - veel vellen schrift, de welgelukte vruchten
Van nacht'lijk sloven, door één enkele geduchte
Den rand af-druipende inktlaag overspreid...

En fluist'rend, om toch 't zoontje niet te wekken,
'"Hoe komt ge dáártoe?"' vroeg ik dom:

'Zóó!' kreunde Justus (en hij keerde een zandpot om)
Zóó - maar m e t d e ' i n k t p o t ! kwam 'k halfdol te ontdekken
Terwijl 'k nog juichte: *klaar!..*,
't Is aangenomen werk -
't Moet ingeleverd morgen klokke negen!,..
Had ik nog zegels, 'k maak me sterk -
Vóór zessen had ik 't boeltje nogmaals klaar gekregen...'
'"Maar, beste broêr! vóór drieën zijn we sámen klaar -
Kijk hier...."'
'Zie 'k goed, Tom! hebt ge daar...'

'" - Niet enkel z e g e l s !"' roemde ik, ook twee flesschen buitend,
'"*Bourgogne Nuits*, broêr!"'
En Ruths kastje[1)] sluitend,
Wees 'k met het hoofd naar buiten - '"hoor!...."'
't Sloeg middernacht:
Blij' klonken we!...

1) Een oud familiemeubel, den lezer van *Benjamins Vertellingen* bekend. P.

Blij' straalden twee paar schrijvers-oogen;
Blij', elk half uur, ververschte ons weêr een toge....
En toen met de' uitroep: '*Klaar!*' elks aandeel was volbracht,
Liet elk het zánd ook staan, en 't schrift zichzelve drogen.

Fluks fidibussen van 't vermorst papier gedraaid;
De nette vellen ingelascht; goed saamgenaaid,
Den bundel ingepakt; bij vuur in haard en pijpen
De tweede flesch ontkurkt! met praatstof voor het grijpen
De stoelen aangeschoven bij de schouw - -
D r i e sloeg 't, en Just had van zijn morsen geen berouw.

'Verrassingen bereidt ook 't rustigste aller levens,'
Ontviel hem - en ik drukte de uitgestoken hand -
'Nu los ik morgen tóch Jobs ring,[1)] het onderpand
Voor opgenomen geld....'

'"J o b s r i n g !....en schulden tevens!
O Just!..."'

'Schuld m a k e n móest ik, Tom;
Dat is geen schande; wèl - in schulden blijven;
En daarom zat ik maanden krom,
En blokte ook 's nachts; dank zij dat rekenen en schrijven,
Roem 'k morgen als vrij man J o b s r i n g weêr eigendom....
Wat bluf ik? zonder U ware ik te kort geschoten....'

'"Ondanks uzelf!"'

''*Een man - een man; een woord - een woord*
Hadde ik uit schamp'ren mond, en schaamrood, aangehoord;
't Is ons d e v i e s ....
Die 't koos, bewees kortweg zijn grootte!'

'"Maar 't geld, Just! Waarom u niet eerst tot m i j gewend?"'

'Tot U, die zelf zoo ezelt en zoo pent?....

1) Mede een familie-reliek, een rol spelende in *Benjamins Vertellingen.* P.

Maar goed: zoo nóódig - klop ik aan, Tom!'

‘“Top! zoo móóglijk -
Doe 'k open!”’ zwoer 'k benauwd, in eigen oog onooglijk,
Wijl 'k gierig was geworden?....neen! maar 't s c h i j n e n moest -
Mijn hart! Gij weet waarom....
Ik keek vast heel benepen - -

‘Dat ge iets geheim houdt, heb ik lang begrepen,’
Sprak Just; en dat ge in plaats van praten wel eens soest,
Te weinig eet en slaapt, vast van één zaak vervuld zijt,
Valt ieder op....
Ik vraag geen rekenschap,
Dit enkel: spaar u, Tom!....Zoo ge in een wolk gehuld zijt,
Die 'k meê verdrijven kan, dan spréékt ge....’

Nog één stap
Van z i j n kant, en de jong're broêr waar' heden
In mijn verleden en mijn plannen ingewijd -
'k Verzweeg ze, na opnieuw een harden strijd - -
Hoe heiliger de taak, meen 'k nog altijd,
Des te eer deelt haar bekendheid ons wat pronk'rigs mede...

't Geschrei van Kleine Ruth deed me opzien:
‘“Glazen leêg?
Just, stoot eens aan de wieg!....”’
Om 't spreekwoord lachend, schonk hij
Met kraamheers-staatsie in: ‘Daar gaat Bens gastheer!’ dronk hij;
En ik: ‘“daar gaat zijn zusje, uw kleine helleveeg!”’

Dat voerde ons weêr terug naar huiselijke zorgen,
En krachts-ontwikkeling bij ongelegenheid:
‘“Herinnert ge u (vroeg ik vol trots) den tijd
Toen broêrs en zusters wel eens tot den morgen
Zich weerden, en de welverdiende beet
Ons in den mond uit voedsterhanden gleed -

Opdat zich de onze aan 't werk kon blijven wijden?
Zóó overwonnen wij, en lieten ons vermijden

Door hoog- en laag-geboren, wie Fatsoen
Uit menschenvrees Vertoon doet maken;
Of teren op den een', om de' ander wèl te doen -
En zelf te luieren; of vriend en maag verzaken
Uit valsche schaamte; of, uit goedhartigheid zoo 't heet,
Uit zwakheid! om een vreemde 't woord der Eere breken...
- Het waarlijk goede hart onthoudt zich, zelfs bij leed,
En bloedt veeleer, dan dat het Plicht vergeet!...

Dit proefjen uit Ruths handschrift,[1] waar het preeken
Behandelt van haar broeder Gabriël,
Was 't koude bad dat Hesje,[2] (erinnert ge u nog wel?)
Ons toediende als we een wijl wat w e r e l d s c h , w e e l d 'r i g bleken -
T e g u l !...'''
Just knikte, en in zijn oogen blonk een traan;
''k Herinner me uit dien tijd vooral hoe de oud'ren waakten
Dat mij, den jong're, geen verneedring ooit genaakte,
En 'k wèlgekleed op straat -, bijtijds te bed kon gaan!'

'''O broeder!''' riep ik, '*t glaasje op de valreep* vullend,
Nog meer dan zelfs van dien Bourgogne Nuits
Van ons gesmokkeld samen waken smullend,
'''Dat wij gelukkig waren, en het nóg zijn, wie
Dan onze vroeg verscheiden ouders legden
Den grond er toe? en lieten bouwstof nà
In 't beste Voorbeeld, trouw aan hun gezegde:
Geld geev' soms rust, Geluk is Arbeids trouwe gâ!...'''

In 't vuur der dankbaarheid had ik wat luid gesproken;
Ben werd half wakker, uit een naren droom zoo 't scheen -

1) Uit dit in *Benjamins Vertellingen* vaak besproken handschrift, is aldaar vrij wat meêgedeeld betreffende Ruth zelf en haar broeder Gabriël. P.
2) Overleden, vroeger al genoemde zuster der sprekers. P.

't Kind worstelde, en zoo bitter droef klonk zijn geween
Alsof zijn kleine hartje was gebroken;

‘Wat is er, Ben?’
't Kind snikte, en prevelde iets
Van een - *juweelen ring....*
‘Had Ben,’ verweet zijn vader
Zich met een grooten schrik, ‘iets opgevangen?....’
- Niets,
Althans niets in 't verband, bleek nader.

‘Mijn jongen! drink eens....Zóó - nog meer?....voorzichtig maar!’
Het bedje schudde iets minder nu van 't snikken;
En de oproermaker werd ons - beiden pas gewaar,
Of - dreigende in zijn woordenvloed te stikken,
Terwijl 'k zijn tranenstroom te drogen zocht -
Vertelde Ben met horten en met beven -
Dat hij vandaag aan Sientje een ring gegeven
En zij dien dadelijk aan Kobus had verkocht,
Verkwanseld, voor gekleurde griffels en twee zoenen!....
Nu zou ze 'm trouwen, en den ring die had Mie-kee
De naaister, bij het Joodje dat ook snoepgoed reê,
Voor Ben gekocht en uit haar zak betaald....
Eén groene,
Twee gele en drie oranje-parels bovenop -
En verder alles goud!
Wou Ben met Sientje vrijen
En met de veters van haar schoenen paardje rij'en,
Dan moest ze een ring, *een échten hebben, en witdrop....*
Op 't voorhoofd droeg ze een ferronière, *en buiten*
Een leêren hoed; en Kobus (in zijn zak) vier duiten
Voor peper, *die hij niet betaald had....*
Hij was slecht,
En Sientje valsch; maar 't ringetje was écht!....

‘En nooit meer wil ik naar 't bewaarschool! nooit meer buren
Bij Sientje en Kobus!’ zoo besloot -

Met kijkers daar Klaas Vaakling uit kwam turen -
Mijn kamer-, ach! in zeekren zin ook lotgenoot.

We dekten 't kind heel luchtig toe, heel teeder;
En schoven 't raam op, om den rook; 't gordijn er vóór;
En onze pijpen merkend, spitsten wij het oor -
'De lijder slaapt,' zei Just 'kreeg *hij* zijn ring ooit weder,
En waar' die omgetooverd in een echt juweel
Als dat van wijlen Job, - vol hartstocht voor het Schoone
Heeft nochthans deze jongste mijner zonen
't Geloof aan liefde en trouw verloren voor een deel -
Vroeg kreeg dat hartje een deuk....
Nacht Tom!....nooit wordt het heel!'

Overgang tot het Pinksterverhaal

'Had niet uw vader aan dien inktpot zich vergrepen,'
Peinsde ik, en sloot het raam, en staarde op de' armen Ben,
'Hoe bitter - na haar dartelen en dwepen -
Had dan mijn ongestoorde en toomelooze pen
Van de ijverzucht gewaagd, waarmeê ik naast mijn Schoone
Op 't Seinpost-duin[1)]....neef Gijs vond tronen!

Na dat geval met Ben erken ik nu hoe zacht
Betrekkelijk de liefde mij bejegend -,

1) Nog lang na Tom ongerept gebleven in zijn volle hoogte, vanwaar-alleen een P a n o r a m a M e s d a g zich kon laten bestrijken! - Inspanning kostte het mijn klautergrage jeugd, in één vaart den top te halen dier steilte. Menschenlevens kostte haar afgraving ten dienste der oprichting van het uitspanningsgebouw *Seinpost* met zijn sierlijken koepel.
De jongere van heden kan zich moeielijk voorstellen hoeveel schilderachtiger in onze jeugd duin en strand zich voordeden, en de *Boschjes,* en de Oude Scheveningsche weg; hoeveel inniger ze waren zònder huizen of *trams,* en mèt hun tallooze wandelaars en rijtuigen uit Den Haag en van heinde en verre! Gezwegen van het kenmerkend verschil toen in de kleederdrachten, dat óveral verloren gaat behalve bij de Scheveningers zelf.
Maar van de S t a d -aan-zee geen spijtig woord meer, zoolang de zee-o e v e r bereikbaar blijft - langs nu afgepaalde wegen, waarbuiten ik mij nog volle vrijheid herinner voor den natuurliefhebber. P.

Indien met wedermin me al niet gezegend -,
Me ook Ontrouw heeft bespaard! en zóet haast wordt mijn klacht;

Gelijk daarboven de opgezochte stond en lachte,
Zóó rein en heerlijk nóg beheerscht ze al mijn gedachten!'

Bertha

'Mijnheer uw neef,' begon haar vader - en hij stak
Me beide handen toe, en zóó deed ook de dochter -
'Schonk ons van 't dorp af zijn gezelschap...'
'"En Tom zocht er
Wat tieriger vermaak, of vond er meer gemak?"'
Deed zich mijnheer mijn neef neêrbuigend hooren.

'"Hier (haastte ik me uit te roepen, en keek Bertha aan,
Wier naam 'k in het naadren van den grijsaard had verstaan)
Hier schijnt me al 't and're Niets!...
Haast had ik hoop verloren
Op onze ontmoeting (wie bedoeld werd, liet ik dáár),
En 't lot begunstigt me onuitsprekelijk..."'

- Niet waar?
Viel ze in, verrukt in 't ronde blikkend,
Al wijzend, naar 't *mij* scheen - al scheppend, schikkend,
- Een éénig punt hier, tusschen dubb'len boog,
En niets daarbinnen dan één weldaad voor het oog...

'En voor 't gemoed ook!' waagde ik uit te spreken
Wat op haar lippen trilde en in haar oogen blonk,
Terwijl de zee nu zweeg, de zon nu zonk,
't Azuur ontgloeide vóór 't verbleeken,
En in den weêrschijn neêrgeknield
De schaduwen al dieper bogen,
Al dichter 't landschap overtogen,
En de avond feest'lijk intocht hield.

‘Naar boven riep ons de uittocht van een dag uit duizend,’
Klonk onder grijze snor -, klonk op gedempten toon
Dánk - uit de volle borst; ‘en 't klimmen vindt zijn loon
In 't uitzicht!’

- In het Alzicht klonk zoet suizend
Uit Bertha's mond een lof, in Holland ongewoon;
- Niets in den weg, zoover een blik kan reiken!...
Laag schijnen al die hoogten, nu wij 't Al bestrijken,
't Al vóór ons uitglijdt naar de verre stad:
Duin, dorp en bosschen, akkers, weide, - een schat
Waarop ik de oogen me uit zou kijken,
Als niet de Zee me aftroggelde....

‘- en uw' geest’ -
Zoo giste ik - ‘soberst onderhield en meest?’

Juist oogde ze een konijn na; toen, op 't zeevlak wijzend
(Want saam al sprekend hadden wij ons omgewend),
- Nooit, biechtte ze, eer de Leeuw dáár zich heeft moêgerend,
En inslaapt, durf ik me uiten; uit den vloed verrijzend
Kijkt hij en doet me zóó nadrukk'lijk aan,
Dat ik mijn taal verleer en niemand kan verstaan
Dan hem, en - uit hun boeken - de and're Goden,
Mijn onveroudb're dichters; meestal doode -
Zoo voegde ze oolijk met een zijblik er aan toe:
- Uw neef dicht ook, vernam 'k; tot *schaap* en *koe*
Bezong hij; zelfs het *Voordeel van den Handel*,
De *Omzichtigheid*, en 't *Nut van een bedaarden wandel*....
Nooit kon zijn muze op lichter proef gesteld -
De Leeuw slaapt dóór....
- En vader nu, wil 'k wedden,
Jaagt z i j n leeuw, Hollands Tuinleeuw, óp naar 't veld,
Het oorlogsveld! en Rusland in;
- Wie die zich redde
Uit sneeuw- en *Beresina*-bedden,
Wát krijgsman op zijn stokpaard die niet graag vertelt?
En vader doet het onnavolgbaar, soms in 't breede,

Maar zonder grootspraak, - de arme, lieve man,
Die nóg zijn wonden toonen kan!....

Af brak zijn dochters stem; haar traan vertelde mede.

‘Uw moeder?’ vroeg 'k ontroerd;

- Stierf, eer hij wederkwam....
Dit reisje moet hem wat versterken, wat genezen;

En de' ouden heer toeknikkend, liet zich Bertha lezen
In 't vriendelijke hart, dat kiesch het woord hernam
Wijl 'k - meê gevoelend - weêr geen waardig woord kon vinden.

Terwijl ze repte van haar jeugd in Gelderland,
En van haar thuis bij Haarlem, van haar vrinden -
Gebloemte en vogels, liefst in 't wild! en alle plant
En al wat k i n d was ook! - bewonderde ik de hand
Die 't meisje had ontbloot om helm te streelen;
Hoe blank, hoe vol karakter! en hoe fijn;
Hoe edel ook die pols!...
Haar vingers, zóó aan 't spelen,
Verbeelde ik me ook wel voor 't klavier gevormd te zijn;
Dus bracht ik me op de gis muziek en zang te berde - -
‘Haar vaders besten balsem, troost bij elk gebrek,’
Prees deze Bertha's Kunst, en haalde (hoff'lijk derde)
Een kwaden vierde - ook Neef weêr in 't gesprek.

Weêr alleen met Gijsbert

Tel drie-en-twintig jaar; wees vrij, ten eersten male!
Vrij - anderhalve lenteweek;
Doorwandel de ééne schoone streek
Na de and're, - ontmoet een blik die 't Al komt te overstralen,
De heerlijkste natuur, uw heerlijkste idealen...
Vervolg uw feestweg, omziende in een droom...
Smaak, met het lang begeerde, ook 't Ongedachte:

Geef 't nog geen Naam: herhaal met blijden schroom
Den naam alleen der weêr-gewachte,
Der weêr-gezochte - -

En volgde ook 't weêrzien n o o i t ,
Als zooveel j a r e n telden toch uw dagen u r e n
Van groote schoonheid die verborgen voort zou duren...

Liefde! ik, die weêrzag, hoe vergate ik ooit!

In de schuit *Vrouw Berte*

Nauw vlassende op terugzien, verre van te denken
Hoe 'k eerstdaags weêr met Bertha van een duin
(Ditmaal ten *Blinkert* af, wijd over Haarlems tuin)
Uitkijken -, en nog ééns de Noordzee ons zou wenken, -
Proefde ik met Gijsbert op de Zuiderzee
De lekk're zilte lucht - en zeilden we al te dartel...
Het want raakte ónklaar, het laveeren gaf gespartel,
De schipper keek beducht - en ver was nog de reê!
Waarom verbleekte ik niet? waarom vermaakte,
Vervoerde mij 't gevaarlijk wilde spel?
- Vooruit!...Keek Bertha's Zee-leeuw fel -
Kon 't dat ik Bertha noemde, en Hij me toch genaakte?

't Zij! - Die een hemel dankte aan de aard',
Heeft ook de kracht van de aard' zich los te maken;
Hier waren geen verschrikkings-kaken,
Mocht maar vol l i e f d e , Bertha waard,
De reis naar 't Onbekende aanvaard!

- Vooruit!...
Van 't ongewone (o m mij en i n mij) dronken,
Mezelf geen meester op den rug
Dier heuv'len daar we àfgleden en meê zònken
En vederlicht op rézen vliegensvlug -
Haast overdolv'nen, telkens overschuimden -
Lachte ik om zelfs verklaarbare onrust luid...

Maar stak mèt hem toch rappe handen uit,
Totdat des schippers klacht neefs bange borst verruimde:
‘Behouden lading, maar bedurven schuit!’

Ziedaar den wind in 't Oost, de zware bui dróóg over;
Bij flinken bries uit tint'lend blauwe lucht
De fraai gekrulde zee vol kleur- en glansgetoover,
Vol witte en bruine zeilen-vlucht!

Een deuntje fluitend bij het blij' gerucht
Waarmeê we 't zwoegend water snijden,
Kan 'k aan de kustlijn met haar langzaam glooiend strand -
Een zandstrook overgaande in weide -
Het badend vee van 't grazende onderscheiden;
Krijg torens in 't gezicht - denk me even nog de heide,
Het dorp, het boekweitveld - ontwaar een oever-rand
Van schilderachtig bosch, en zie 't weêr afgebroken
Door 'n duin dat steil uit zee rijst met zijn kreupelhout,
Zijn kronkelpaên, en op zijn top een oud
Heel vriend'lijk kerkje, in 't zware loof gedoken,
Waaruit zijn spits komt blinken, en zijn wijzerbord
Bij elken windruk zichtbaar wordt:

Een tafereel van frisch, van vroolijk sterkend leven,
Waarover 't middagklokgelui verwaait;
En dat niet rust, eer 't (als een schoof, gemaaid
Van 't veld ‘wit voor den oogst’) worde opgeheven
Uit hónderd tafereelen me in 't gemoed bewaard!

Dat hier mijn hand het grifte, dankt het aan den zoeten
Ietwat verminkten naam der schuit, voor 't tochtje aanvaard
Zoodra *Vrouw Berte* in gulden letters ons begroette -
Dat spelde iets goeds!...
    En aldus leidde ons 't lot
Uit Huizen's haven naar Hooft's Muiderslot.

Verrassing

In stilte Hooft's verliefde liedjes neurend,

(Den bloei der veldgewassen niet betreurend
Om 't dalen van den graanprijs: ‘Wat een tegenslag
Bij volle zolders!’ liet neef Handelsman zich hooren)
Vond ik te Bloemendaal den and'ren dag
Me een onwaardeerb're vreugd beschoren -
In open hof en huis den oud-majoor
Met Bertha van de reis terug!....
‘Verwachte gasten,’
Heette ons hun groet - -
Reeds kwam de veld-disch vóór,
Reeds mede-spijzend keken we ál nog als verrasten -

En wat namiddag brachten we in den omtrek door!

Werken en wachten.

Voor maanden opgefrischt, gewijd voor 't leven,
Kwam 'k vol verhalen bij de broêrs en zusters thuis;
En elk dier luistergragen was al even
Verrukt door U, tiendaagschen tocht der neven!
Als ik het tevens was door 't weêrzien van ons huis
Met al zijn eigen dierbare oogen,
Met al 't lieve Oude - op reis ter nood herdacht....
Zoodanig heeft ook Nieuwheid haar vermogen....
- En zou 'k met vrucht zijn uitgetogen,
Indien 'k geen n i e u w mensch binnenbracht?

Nu stond ik als een muur; ging als gedragen;
Keek over vele hoofden heen;
Dacht vele dingen dóór; en deed beslist alléén,
In plaats van peinzend raad te vragen.
Mislukking achtte ik nog geen straf;
En dubb'le moeite die 'k me gaf,
Gaf tienvoud lust al mocht ik half maar slagen:

Zielsopgewektheid spruit uit Doen.
De zichtbare uitkomst van ons trachten
Naar beste weten, beste krachten,

Zij nul, - *de Hoop bouwt op Miljoen*
Mits zich de hand verpandt aan 't goede,
Het hart aan 't hoog're, *'t hoofd aan 't vroede* -

Herinner 'k mij uit Ruths berijmden ‘Spreukenschat’;
Mijn grijsheid hebbe zulk een spoorslag noodig,
Hoe was hij mijner jeugd, toen ze nog vleug'len had,
Hoe was hij de' onverschrokken Minnaar overbodig!

Schaars liet ik me in met verzen, muzentaal
Vindt op de Beurs een slecht onthaal;
En dat ik in Merkuur een ijverzuchtig meester
Naar de oogen keek, won me in den Handelshof zijn hart:
Waar veler boom benauwd stond en benard,
Gebood zijn staf wat ruimte voor mijn heester.
Echt-dichterlijke bouwstof bood elk blad
Voor 't nestje dat ik eenmaal Bertha dacht te bieden -
O zoet geheim!...
    En nu verweten mij de lieden
Hém dien ik meê ‘den mensch onwaard’ betiteld had, -
Trots al mijn trots toch óók den Mammon niet te vlieden...

Met beide handen, zeker! reikte ik naar een doel;
Maar déze ontval' me, zooals de and're me is ontnomen,
Indien 'k tot éénig middel ben gekomen
In strijd met de eer, of ónwaard het gevoel
Waarmeê 'k somwijlen tusschen brieven over zaken
Er één zag die me schokte en 't bonzend hart deed blaken,
Daar 't fraaiste schrift de liefste hand verried:

Ontrukt aan ieders blik, tergde - ijlings weggestoken -
De schat zijn' eig'naar! tot het zegel kon verbroken,
En de eenzaamheid den inhoud smaken liet
Van 't blad dat rits'lend met den lezer meê ging trillen;
Snel en eerbiedig kuste ik wat van Bertha kwam,
Haar oordeel meldde, me in vertrouwen nam,
Om raad vroeg of dien schonk ter wille
Van een of ander ons verbindend boek.

Een andermaal verhief ze op mijn verzoek

Haar reis-indrukken, en een klacht kwam meêgestegen:
- '*De groote Roover is hier langs gegaan,*
Had boven ied're Kunstverzaamling kunnen staan;
Maar droever gaping toonden vele buitenwegen!....
Grif stuur' Parijs den keizersroof weerom -
Tot *niet* verstoof het ander eigendom:
Wat tal van buitens en kasteelen
Verwoest! wat hout geveld! wat bosch verbrand!....
Vier weken rondziens in het lieve vaderland
Schaft zooveel wetenschap van vandalisme en stelen -
En van herbloeiden lust, herboren kracht,
Dat schaamte en fierheid weif'len in ons blozen...'

De dierb're Bertha! Lezend, zag 'k de rozen
Af-wiss'len op haar wang, en over hare klacht
Den jubel zegepralen in dat schrander,
Dat geestdriftvol erkent'lijk oogenpaar!

Niet vaak, ook niet geregeld, schreven wij elkaêr,
Maar zóóveel dat elks doen en denkwijs de' ander
Een open boek was. Eén met haar van geest,
Van hart ook (meen ik nóg!) bracht ik dit nooit te berde,
Noch zinspeelde op mijn liefde....
    En dat is goed geweest,
Daar niet de kansen op haar hand me ontnomen werden,
Maar 't recht tot spreken toch - -
    'Napoleon weerom,'
Was 't woord dat dond'rend alles overstemde -
Tot stralend uit der volk'ren drom
De faam van Waterloo ten hemel klom - -
En zegeschallend nochtans ons beklemde - - -
Bleef Willem ongekwetst? in 't leven?...

        Kort
Zou de angst, maar levenslang de zekerheid ons pijnen
Dat onze broêr ver van de zijnen
Uitrustte in vreemden bodem....
  - Neêrgestort

Met duizenden, ter wille van dien éénen
Genialen speler (lang de gunsteling des lots,
In 't eind gestrand, geklonken aan de rots
Van Sint-Helene -
Waar vaak de zee bij avondgloed
Hem aanrolde als een zee van bloed),
Sleepte onze diep betreurde brave
Mèt zich mijn hoop op naadrend heil ten grave:
Zijn aandeel in de geldzorg voor 't gezin
Kwam voor de helft bij 't mijne; huw'lijksplannen
Moest ik voorloopig uit mijn zinnen bannen....

Broêr Just doet examen

[Jongere zoon uit het tijdens de fransche overheersching verarmde en kort daarop verweesde gezin, had de zestienjarige Justus een onderwijzersrang gehaald.
Hoe 't den geexamineerde verder verging, een dertig jaar later boekte dat - hieronder en in het volgende hoofdstuk - de oudste broeder, de éénarmig-geworden Tom, terwijl deze inwoonde bij Just en diens vrouw, en voor enkele weken zich verheugen mocht in kamergemeenschap, dag en nacht, met hun zesjarigen Benjamin.]

‘En daarmeê is 't niet uit’
Sprak Just bedaard, zijn onderwijzers-akte
Uit Janbroêrs hand terug verzoekende, en 't papier,
In stukken scheurend met een vastheid! met een zwier!...

Op - sprongen wij, en zes paar handen pakten,
Te laat! naar 't uit de kaarsvlam hoog opgaande vuur...
‘Just!! klonk 't ontzet uit zes eerst sprakelooze monden -
‘Just!...Just!...’
Een ander woord werd niet gevonden;
Hier scheen de taal -, hier goede raad ook duur.

‘“Eerst zwart op wit,”’ wees onze grappenmaker -
‘“Nu wit op zwart...”’

Diep over het verkoolde, boog
(Nog letters lezend met droefduist'rend oog)
Bijziende Konstantijn, zijn *mentor* en bewaker...

‘Te schande zou 'k u maken, wijze broêr!
Wat driftig is mijn bloed om kind'ren te regeeren;
Schoolmeester àf alzoo; 'k ga “teren op den boer,”’
Hem, zijn gezin, zijn vee ook portretteeren - -
Ik zie mijn weide...
‘“Al 't land bestelt mij voêr!”’

Daar kon men tegen pruttelen, niet praten.
‘Uw golven,’ hield Just staande ‘breken op een rots!’

Broêr Just ‘ziet zijne weide’

‘Mijn weide zie 'k!’ had Just gezegd, en oolijk
Daarbij zijn linkervoet eens toegeknikt;
En deze wederkeerig trippelde zoo vroolijk
Als was die nooit door ons m e ê l i j d e n d aangeblikt -
Noch d r e i g e n d door zijn meester...
- die in later jaren
Zich schertsend vóór zou laten staan op een gebrek
Bij luî als Walter Scott en Bilderdijk in trek,
En daar noch Charles Lamb noch Byron vreemd aan waren;
‘Wie, op hùn leest geschoeid,’ hoor 'k Just wel eens verklaren,
‘Gaat niet gewillig aan een euvel mank
Dat ik voor mij een onderscheiding reken,
En waar 'k mijn zin voor Buiten ook aan dank -
En daardoor een gezondheid die zich, bij gebreke
Van buitenplaats, al vaker ook van buitenlucht
Naar zittend leven voegt,’ besloot hij, met een zucht
Van zielsverlangen naar meer wandelvrijheid,
In droomerijen zich verdiepend, tot een lach -
Aanlichtend uit een oog gewoon aan dank en blijheid -
Vertelde dat hij weêr ‘zijn weide zag,’
Als na 't examen!...
Op zijn zesde jaar ten achter,

Verknoeid van voet en van gestel,
Was Just besteed bij vaders braven pachter -
En 't grazen in het wild bekwam ons veulen wèl!
Twee gansche heerlijk-lange zomers is de jongen
Niet binnenshuis geweest dan op het bed,
En heeft gespeeld, gehooid, door dun en dik gesprongen,
Gereden en gerold, - een leven louter pret
En melk en zon en hemel-adem!...
En tot makkers -
Het vee; tot meesters - 't landvolk in bedrijf;
Tot school - het open veld met zijn geboomte en akkers;
Tot lei - de bodem; en tot griffels - spade en rijf;
Tot boek - een heel klein deeltje (en toch nooit uit te lezen!)
Des aardrijks, in den bloeitijd der natuur;
Ten tijde ook van haar groei, haar rijping in het vuur;
Van hare kwijning, met een hooger blos op 't wezen;
Van al haar gaven tot in 't stervens-uur! -

Eerst na zijn achtste jaar ter school gezonden,
Kwam Just de knapen van zijn leeftijd gauw vooruit,
Voerde ook bij 't spel hen aan, en was een hart'lijk ronde,
Door iedereen beminde durf-al van een guit.
En 't bruine krulhaar - en die lachende oogen -
Dat edel voorhoofd - dat volgeestige gelaat,
Gebruind en met den blos der frischheid overtogen -
Gestalte ook, houding en manieren - wogen
En (blos er buiten!) wegen nóg op tegen 't kwaad
Van wat Just noemt ‘een bokspoot! vlug, maar buiten m a a t ;
Een ongerechtigheid! bij 't doopen glad vergeten:
Ik - *Justus*? Beter nog zou 'k Jilles heeten...’
‘“Of *Joost* (plaagde ik), want uit den Booze is toch uw voet!”’
‘En hiér is uit (wees Just) - wat Joost ten Goede leidde...’
't Kneepje in mijn rechtermouw, toe-lichtend wat hij zeide,
Deed weêr den knijper pijn; mij deed het innig goed.

Toch moest ik tegen zooveel lof me wel verzetten:
Had niet élk onzer in den ‘franschen tijd,’
Toen geldnood verder schoolbezoek belette,
Zijn laagje kennis voor den leergrage uitgespreid?

Just raapte 't altezaam; zijn ijzerhoofd verwerkte
Speelswijs den aanvoer uit een ieders hersenkas,
En ieders boekenspind'; en maar doodjammer was
Dat korte midd'len alle studieplan beperkten....

'Vroeg eigen brood verdienen!' was 't gebod
Daar zich de jong'ling mannelijk gevat naar schikte -
O! hoe, op 't land verliefd, op avontuur verzot,
Hem 't konterfeiten zijner buitenluî verkwikte....

Just, na zijn weide-kuur, had uren ver in 't rond
De kennis aangehouden uit die kinderdagen;
En nu zijn werk er aftrek vond,
Ging - uren vérder nog - van mond tot mond
Eén roep op van zijn Kunst en haar gelijkend slagen!
''t Gekleurde krijt wordt duur,' stofte onze A p e l -
L a n d - e d e l m a n - e x - s c h o o l m o n a r c h , en teerde
Op 't klinkende bewijs van zijn gewonnen spel -
De *daalders* en de *zeeuwen* die men hem vereerde!
Soms ook bracht onze spreeuw karikaturen meê
Van wanbetalers of erg knibbelende pachters,
En deed ons schudden van den lach om kunstverachters
Met duiv'lentronie naast in tranen badend vee....

Op-merkend als maar weinigen, vergaarde
Zijn jeugd zich heel wat kennis der natuur;
Van die des Menschen ook, gelijk ze in stal en schuur,
Op hoeve en land, zich eer dan elders openbaarde
In de' omgang met een ziel vol weldoend vuur.
Hoe smolt stugge achterdocht, daar steêluî vaak op stuiten,
Voor zóó meêdeelzaam hart! voor zóó deelnemend oog!
Voor zóó gezonde luim! voor zulk verleid'lijk fluiten!
Voor zang, - die waardigste echo's vond o m h o o g !...

Dit zijn 'nomaden-leven' duurde een jaar. Met eere
Trok zich de dilettant terug naar mijn kantoor,
Waar 't manneke (gewoon de kunst-pen te hanteeren)
Den gek stak met het werk, de veder achter 't oor.

Den nieuw'ling liet ik dan bijtijds met mij vertrekken,
Verzelde 'm op een wand'ling naar zijn lust,
En werkte thuis 's nachts bij - tot Just dit kwam te ontdekken:
Van toen af gaf hij in de zaken zich geen rust!

Voorts in gezellige talenten zich bekwamend,
Werd Just de ziel van menig goeden kring,
En bleef (bij wat hij dols maar geestiglijk beging,
Ons aller stille vrees beschamend)
De ziel ook van ons Huis, de reine lieveling.

Toen 'k uit den handel trok, stond voor zijn achttien jaren
De kans op geldelijken voorspoed schoon:
Een onzer ooms wou Just tot vennoot van zijn zoon,
'Om kunde en doorzicht aan fortuin te paren;'
Just was geroerd, maar sloeg het aanbod af:
'"Geen eigendoms-verlies, beste oom! zou me ooit doen klagen;
Maar iets van anderen te wagen, -
Elk koopman waagt! - zou mij 't niet-slagen
Doen aanzien voor gerechte straf,"'
Men vond hem d w a a s ; goedlachs, kon Just dit best verdragen.

Een vaste rijksbetrekking werd zijn deel
Met kleine toelaag, op wier groei hij bouwde
Toen zijne dertig jaar met tien jaar jonger trouwden....
'Met Anna-lief behoef ik niet heel veel,'
Ziedaar het liedje daaglijks nog door hen gezongen -
Niet meer dan Weinig is 't waarmeê wordt rondgesprongen!

Met al hun zorg en zwoegen - wat benijdbaar paar!
Ter wereld nergens beter had ik kunnen landen;
Alle and're heenkomst had gelijk gestaan met stranden;
Een haven voor 't Gemoed vond ik bij hem en haar
Toen bitterheid mij overmande -
Onzaliger dan lijfsgevaar!

Hun aandrift volgend, vinden ze overal het goede;
Verschooning zoekende, verklaren ze ieder kwaad,

Of wenden - gruwend, maar onvatbaar steeds voor Haat -
Bedroefd van Schuld zich af als van een zinloos woeden;
En zien weêr door wat Schoons hun sober lot verguld, -
Bij leed, in and'rer smart een maning tot geduld!

Kind mijner redders, dat daar sluimert bij ooms roemen
Van zijn Tehuis! moogt ge eenmaal ook deze aard'
Ondanks beproevingen een Tempel noemen,
Waarin een God zich vriend'lijk openbaart.
't Is geen verdienste, een gaaf is 't dit te ervaren...
En meer ook weet ik niet van God,
Noch zwéér bij kennis van toekomstig lot...
Schijn 'k daarom l i c h t van zin, beklagen doe 'k den z w a r e
Die geestig noch gemoed'lijk lacht;
Door scherts alle ernst ontheiligd acht;
Met strak gelaat en somb're plechtgebaren
Gods licht zoekt of 't een graflamp ware,
Ach! die het s t r o e v e als eerst gebod betracht.

De Schepping lacht uit duizend oogen;
Vol vriend'lijkheid, nog tusschen wolken dóór,
Lacht zon en maan, lacht ons der starren gloor -,
Door buien overplast lacht nog 't gebloemte ons vóór:
En zou er 't Schepsel niet naar pogen?

Ben-lief! waarheen uw vader treê,
Lacht 's harten goedheid uit zijn trekken;
Nooit zag ik tranen ze overdekken,
Of zielsrust deelde aan Droefheids beê
Nog glans als van een glimlach meê...

Nog weinig uren, en met helder fluiten
Roept u ons tripp'lend vogeltje uit den slaap:
Stil drong de dageraad door dik bevroren ruiten -
Ons lamplicht schaamt zich voor den glans daarbuiten -
Maar 't haardvuur laat zijn dart'le vlam niet stuiten -
En 't glas bewasemend, wacht op de Zon een knaap...

- En in haar stralen op ons toegetreden,
En stoeiend met zijn kleinen lachebek,
Wordt ook uw vader weêr een Kind - -
En dank en bede
Spreekt uit den stillen lach, waarmede
Hij omziet bij zijn traag vertrek.

En vlot uw' vader 't werk, valt elke last hem lichter
Wijl blij' zijn hart naar Boven streeft,
In hem vereer ik ook den levensvollen Dichter -
Wiens taal misschien geen V e r z e n heeft,
En de Eenvoud zelf is als zijn wezen,
Maar recht-uit in zijn Ziel doet lezen,
En elks verbeelding voedsel geeft!

Wie s c h r i j f t zóó boeiend als uw Vader kan v e r t e l l e n ?...
- Steeds gloeide iets dichterlijks in ons geslacht;
Soms hebben 't Ruth[1)] en ik tot Poëzie gebracht:
- Mochten we in U haar kiem tot vrucht zien zwellen!
In U haar vonken aan zien wakk'ren tot een Vlam,
Waardoor onze oude naam tot gouden luister kwam!
Verblijden wil 'k uw jeugd - opdat ze ook d u r e -
Ontga haar adem zelfs uw verste dagen niet!
Nooit heel-en-al kan 's levens zoet verzuren,
Hervinden wij maar te aller ure
Een kinderlach! een kinderlied!
- Gelijk 't uw' Vader gaat ‘als hij zijn weide ziet!’

Een batig saldo

Nog ééns beluisterde ik Bens ademhaling;
En daarop, door zijn diepe rust gesterkt,
‘Kom-aan,’ zei 'k, ‘nogmaals Gijsberts boeken omgewerkt!’
En 'k werkte - alsof ik naar een schat groef...

1) De overgeleverde familiefiguur waarvan in vorige fragmenten al sprake was.
P.

Ongemerkt
Was 't nacht geworden, toen - als bliksemend! een dwaling,
En zulk een groote, in 't oog sprong, dat zich Tom
Voor 't hoofd sloeg, en bleef staren...stijf en stom...

'Gijs!' zuchtte ik eind'lijk luid, en hief v e r g e e f s de handen -
Keerde ooit een kogel in 't pistool? - 'ontzielde Gijs,
Eén óvercijf'ring - en geen vrees voor schande,
Geen ingebeeld bankroet hadde u vóór 't eind der reis
Doen schuilen onder 't kleed dat niet wordt opgeheven,
Natuur - doen vóór zijn!...
Vaak benijdde ik uw geluk,
Soms bijna haatte ik u...
Nu - Jaren zou ik geven
Voor éénen ruk
Aan dien vertwijf'lende' arm waarin ééns Bertha leunde...
- Te laat!'
En bloedig lag, terwijl 'k van weerzin kreunde
En de oogen sloot, vóór de oogen van mijn geest
Die jammermorgen van onlangs! 't Sintnik'laasfeest....
In dat verblijf van uitgezochte weelde,
Te midden dier geschenken voor zijn vrouw en kroost,
Die groote door hun liefde onmogelijk verheelde
Verrassing uit den Booze - een doode om wien men bloost!
Voor wiens verscheiden geene ziekte kon verzonnen -
Dan zinsverbijst'ring....
Gijs....Maar wat voor Naam! Gijs-Bert -
Die winnend alles waagde, en dervend duiz'lig werd,
Met nog eens óverkijken hadt ge uw spel gewonnen.'

Maar keert geen Kogel in het wapen, tot zijn eer
Keert toch de Naam, 't gezin uit de armoê weêr;
En blijft er hulp van noode, - als *ik* ze kan verstrekken
(Maar *ik*-alleen!) wie zal, dank zij den keer
Dien Gijsberts zaken namen, Toms geheim ontdekken?

Straks, weduw' die nu les geeft om het kroost,

Ziet ge uwe twintigjaar'ge zich naar wensch verloven;
Uw zoon op studie; mij - als v o o g d getroost,
Als v r i e n d - onthutst....
Een stoff'lijk kwaad te boven,
Zult ge uwen geest opnieuw ontdaan -,
Verstoken voelen van den waan
Dat zich uw man het licht moest dooven -
Om de oogen van den smaad te ontgaan....
Geen dan zichzelf deed hij te kort!
Van alle
Begrippen is 't begrip van koopmans-eer
't Meest lastige, 't meest rekbare evenzeer -
Op de overijling na, is Gijs mij meêgevallen!

Bertha niet arm!....
Geen boeking van een post
Heeft me ooit meer zelfbedwang, ooit minder tijd gekost:
Om mijn ontroering te overmeest'ren ging 'k toen schrijven,
En deed bij 't vroolijk vuur het ijstooneel[1)] beklijven!

In een verloren oogenblik

Soms wensch ik Ben op school. Al anderhalve week
Doorkruisen we langs plas, rivier en kreek,
Lang vliet en vaart, de aanlokkelijkste streek
Die zich gezonde jeugd bij vriezend weêr kan wenschen;
En eenzaamheid of onder duizend menschen -
Nu Ben den slág goed beet heeft, is hem álles goed,
Mits we op het ijs zijn! en ik, meêgeschaatst, me geve
Aan dit verleidelijke leven
Van lucht en zwier, en niets doe dan met spoed,
Zoolang 't maar licht is, me eveneens vermaken.
Tot Ben te kooi gaat, moet ik alle werk verzaken;
't Is zonde! zijn vermoeidheid maakt me blij':
Want eerst het váákrig jongeheertje laat me vrij.

1) Het hier bedoelde verscheen voorlang elders als fragment. P.

Gezelligheid met Just en Anna, - morgen brengen!
Al mooi, indien de Zondag ons vereent -
Zooveel de kleine Ruth het wil gehengen,
Het snoepje!....dat nu weêr zoo angstig weent
Als waar' ze een onverzorgde wees, geboren
Voor 't lijden, in een wereld zonder hart of ooren.

Zóó troost'loos, juffertje! is géén lotsverschiet.
'k Heb óók gewanhoopt, viel te water - en ging zwemmen
Uit drang, waarmeê het koude bad ons overgiet,
Tot lijfsbehoud, beweging, licht en lied....

In zijn onzaalgen winter was het Buiten niet
Dat de arme Gijsbert zich liet overstemmen....

Laat af, schim van den man, die perk stelde aan zijn lot,
En 't mijne al lang verminkt had zonder het te willen
Of maar te weten - -
Had' zijn eerste schot
Het doel geraakt, zijn laatste had me niet doen rillen....
Vréémd waar' hij mij geworden....
Hij, toen pas getrouwd
Om geld, had' zes jaar later voor zijn halve weezen
Geen tweede moeder -, vol van trots geen Gade aanschouwd
In eene Bertha....
Mij! Mij!! Mij!!! had' ze uitgelezen,
Zooals *ik* Haar....

Niet slechts mijn arm, in steê van 't wild,
Niet mijn gezondheid maar een welvaart werd getroffen:
Door de' uil die op een valkenblik bleef stoffen,
Werd op die hertenjacht ook hartebloed gespild -
Uit linkschheid!...
Had' ik hem die aangewreven,
Nooit had' de man zich 't ongeluk vergeven,
En schijn van schuld ware op zijn hoofd gelaên;
En Bertha - verre van haar adel, hare schoonheid,
Plichtshalve te off'ren aan zijn schitt'rende gewoonheid -

Zou, gruwend van de hand wier domheid had misdaan,
Een and'ren weg -, een beet'ren zijn gegaan?
Een nutter?
Op haar vaders bede,
Maar om die arme tweelingen vooral,
Sloot deze liefdevolle - ‘een huwelijk uit rede,’
Wrokte ik onreedlijk: zwaar heeft ze geleden
Toen de erfkwaal aan haar zorg het toevertrouwde ontnam, -
Het tweetal neêrlei bij de aan tering vroeg verscheiden'
Wier erf-góed ‘rijken Bert’ als schát-rijk deed benijden.
Door elk gevierd, vond eerst in eigen kroost
De tweede vrouw bemoediging en troost!

Hoe *ik* die somtijds vond, nadat mijn zeven-
En-twintig jaren elke poging naar de hand
Der vijf jaar jong're hadden opgegeven,
Is mij aanschouwelijk gebleven
In blaadjes dicht - toevallig niet verbrand?...
Of door me onttroggeld aan de snippermand?...

Den l i j d e r beelden ze af (van 't ziekbed noô verrezen,
Des levens moede), een nieuwen dageraad
Begroetende in de Kunst;
En door háár gunst gebaat,
Den s t r i j d e r - geest'lijk aan 't genezen -
Nog pás bij Just aan huis, nog met geen blij' gelaat.

In Gelderland

Voortzoekend vond ik onder andere gedichten
Er één zoo vol van toon, door teed're hoop
Zoo rein gestemd, dat me de lust bekroop
Tot overschrijven.
Voor dien aandrang zwichten,
Is óver léven: starende op dat blad,
Ben 'k weêr in Gelderland. Voor 't eerst op reis voor zaken,
Betreê 'k het Goed van vaders zwager; kies mijn pad
Steil opwaarts; groet, al stijgend, dorp en stad

En stroom en zeilen in de middagzon aan 't blaken;
En daal de lommerrijkste helling af der streek;
En duik in 't dalgroen, overschaduwend de beek
En haar gezel in ruste - een molen-bouwval....

Lezen
En droomen doe 'k daar uren, elken dag der week
Die me te gast -, maar niet jaloersch ziet wezen
Op 't grootsche Buiten met zijn waardig Huis:
Veel meer dan 't vorig jaar (het regenjaar) mij schaadde,
Was d i t mij gunstig - -
Kronk'lend zie 'k mijn paden
Zich richten naar een klein maar innig Thuis -
Des dichters diêrste droombeeld in zijn Zomerkluis'!

De beslissing

Het volgend jaar gaf me iets nog van zijn Herfst te aanschouwen
Dáár waar 'k die Kluis[1)] had opgespoord;
't Gevoel waarmede ik weêr den Dennenheuvel blauwen -,
Dra, van zijn top, door golvende landouwen
Een glinst'ring kronk'len zag langs bont begraasden boord;
Dra, in het zwijgend woud, tot dichten werd bekoord
Door bladfestoenen in een purperdamp vergelend,
Was een gevoel van heerlijk blijde hoop -
Het statig stervend Schoon met lenteschijn bedeelend,
Met bruidslach het verval dat door de dreven sloop!

Eén dag nog, en aan Bertha ging ik me verklaren.
Niets vreesde ik meer; geluk bij vlijt
Had me de toekomst onderleid -
En wat bestond er dat *ons-samen* kon vervaren?

Mijn gastheer, ééns mijn voogd, keurde al mijn plannen goed.
'Zijn vaderlijken steun zou Tom bespeuren,

1) Tom's gedicht *Zomerkluis* plaatste ik indertijd elders. P.

Mits deze (voerde hij me schertsend tegemoet)
V e r d i e n d e dat men Bertha's hoed
Ras naast den mijnen zich aan 't fraaist gewei zag beuren -
Dus, m o r g e n , het gebraad van edel wild zou geuren,
Den Geldersche' afscheids-disch ter najaarskroon
Geschoten door zijn zwagers oudsten zoon.'

Dat 'morgen!' kwam - en bracht neef Gijsbert mede...

Nog zie 'k den stoet uit neevlen opgaan met de zon;
Mijn eerste jacht, een hertenjacht, begon -
Nooit hoefde ik deel te nemen aan een tweede...

Nood'looze erin'ring aan die jachtpartij,
Herbergt mijn kamerhoek U! fraai vertakt gewei
Dat Gijsbert 'afstond ter verzachting van Toms pijnen...'

Bedoeld geweest als drager van een hoeden-páár,
Bergt ge (elken vrouwenhoed ontberend) naast den mijnen
De duitsche pijp! wier damp vaak rimpels doet verdwijnen,
Diep ingegroefd door menig bijtend jaar...

In wolken hul' ze mij, nu 'k op *Tom Eén-arm* staar!

Op den tweesprong

Na maandenlange ziekte een half herstelde,
Gevoelde ik op het liefderijk kasteel,
Maar dat me als plek des onheils kwelde -
Gevoelde ik ook daarbuiten mij te veel?
Mijn vaderstad, ons huis, 't gezin, - niets leek mij eigen;
Mijzelf een vreemd'ling, tastte ik òm mij - naar een droom...
En stiet me aan Waarheid die 'k vol pijn verzwijgen,
Verbitterd looch'nen moest na de' eenmaal zoeten schroom.
Tóch al verklaarbaar werd mijn troost'loosheid gevonden,
De prikkelbaar geworden Tom vol liefde ontzien;

En toen het lang gevreesde moest geschiên
En we uit elkander stoven, nam ik deze wonde
Als een genadeslag -, als iets natuurlijks meê
Na al dat andere ónnatuurlijk wee.

Deed de on-aesthetisch leêge mouw mij ijzen
Van omgang met een on-aesthetisch ras?
Van al wat plomp in spraak- en levenswijze,
In meening en manieren was,
Afkeeriger dan ooit, geraakte ik met mijn veeten
(Geheime en openbare) en met genadebrood
Dat mijne lieve vrouwe Ruths pensioen mij bood,
In de ergste kliek verzeild die ooit *Van Afkomst* heette:
Haar armoê was hoovaardig op 't fortuin,
Verdiend - verteerd ten minste - door de vaadren,
Wier ambt-rijkheid ter eer' ze elk postje te benaadren -
Te kapen zocht, het mutsje mocht dan nóg zoo schuin
En schotsch staan op de hersenlooze kruin!
Recht hebbende acht, op grond van anderer verleden,
Dat hebb'rig volkje zich, begunstigd met een naam
Door voorgang dierbaar aan de faam,
Maar die geen zot den voor-rang doet bekleeden
Ten koste van verdienstes afgewachte beurt,
Of 't rechtsgevoel van eedle burgers treúrt.

Hoe lastiger die luî opdringen naar hun meerd'ren
Te kwetsend-angstiger verschanst hun domme trots
Zich tegen mind'ren, op de kale rots
Der eenzaamheid! die troon der zelf-vereerd'ren,
Zich martelaren doopende des lots.
Wat, op die hoogte ontleed, beduidt gulhartig streven?
Genieten? mensch zijn met den mensch? n a t u u r l i j k doen?
- ‘Bespott'lijk, neen! veracht'lijk dwaas, fatsoen
Vertredend, vorm verzakend, burgerlijk, lâág leven!
Vergrijp aan waardiger, óns ingeschapen, aard -
Door ónzen glimlach, in 't voorbij-gaan, best gewroken!
Een nader kennismaking ónzerzijds onwaard -
Alsof het niet bestond, door óns liefst onbesproken!’

En in dien killen dampkring van een twijfelstand,
Met zijn wangunstig eischen en niets geven,
Waar men (vergeten!) zich gekrenkt voelt en verheven,
En achterdocht de vierschaar spant,
En achterklap - de kroon; waar, met zijn holle woorden,
Een averechts Fatsoen doorgaanden preêkdienst houdt,
En schijn het aasje Wezen smoorde,
En nietigheid u doodelijk benauwt - -
Daarheen verhuisde ik met verzwakte leden,
Bezwijkend hart, versuften geest....
Al deed ik, walgend, met dien waweltroep niet mede,
Toch leed mijn liefde er onder en mijn rede,
't Geloof aan menschenwaarde wel het meest!

'Stand' was het ros niet daar wij thuis op draafden;
Naar binnen en naar buiten was geleefd
Zoo goed maar kon, en naar geen rang gestreefd
Dan van gelukkige beschaafden.
Nu, van beschaving en hetgeen 'behoort,'
Hoorde ik hier veel, maar 't bleef bij 't wichtig Woord;
En van 't bereikbare Geluk was heel geen sprake,
Wel van benijdb're weelde! en van het 'schand'lijk feit
Dat lieden *zonder naam* almeer het hoofd op-staken,
En al 't bestaande uit zijn verband moest raken
Nu 't Geld regéérde met een aarts-brutaliteit -
Traditie en geboorte en *die iets wás* ten spijt!'

Mij schold men Don Quichot....
Wat me opwond eind'lijk moede,
Verviel 'k in somberheid, werd wreevlig, beet van me àf,
Verlangend soms in vlagen schier van woede
Naar ruw-, slecht-heid desnoods! iets ánders dan dit laf,
Dit zielloos deftigheidsvertoon! iets eigens,
Hoe laag! maar daar een vonk kan inslaan van Omhoog....

En vriend'lijk kwam, en sprak met vroolijk oog,
En kuste - na een zoete wijle zwijgens -
Kuste en omhelsde mij, en zong 't verleid'lijkst lied -
Een dart'le, schitterende, schaamtelooze Schoone:

‘Gij haakt naar mij, en mét u wil ik wonen,’
Lispelde *Zinlijkheid*....

Een Droombeeld was 't, meer niet,
Maar dat terug kwam met al schooner, zachter trekken,
En - hóe 'k de hand er tegen uit mocht strekken,
Een voorsmaak van 't verbood'ne schonk....

En op dien tweesprong tusschen liefdes rein herdenken
En zingenot, verscheen me en blonk
Een kinder oog, - zag Tom een kinderhand hem wenken - -

En Bertha's eerst'ling had het pleit beslecht,
En van dat mondje bleef geen kus me ontzegd!

Genezing

't Was tóen, - en kostelijke tegenstelling waren
De twaalf verloopen, stil-verbromde jaren! -
Als tegenstelling miste ik die ongaren! -
Dat Just weêr hiér te werk kwam, en op sprong
Van trouwen staande, mij tot samenwonen drong:
Ik, meest van alle drie! ben daarbij welgevaren.

Zijn Anna's vader had ik kunnen zijn;
Me een jongste zuster werd ze, ik haar een oudste broeder;
Verplichte in schijn, was Just meer dan behoeder -
Mijn redder werd hij! Dank zijn huisgezin,
Zag ik de wereld ras weêr vriend'lijk in,
En vroolijk lachte zij terug...

Leef onder boozen -
Door donk're glazen kijkt ge, en Dag wordt grauwe Nacht;
Verkeer met goeden - over rozen
Verrijst uw zon, of duikt voor starrenpracht,

Vertelt hier de oude glasruit nog, het paar ter eere,
Dat lachend zelfs den Booze zou bekeeren.

Mij, die het rijmpjen insneed, trof dien eigen dag

't Spook-achtige en onfrissche veler dichten
Waarvan het maken mijn gedruktheid soms verlichtte,
Maar die 't verhelderd oog nu vonnissend bezag:

- Hetzij de kunst'naar treure, 't zij hij lach',
Zijn werk zij steeds een Weldaad; uit natuur en leven
Niet alle -, en ook niet louter waarheid mag hij geven;
Mits er geen schijn van iets Onwaars in zij,
Streev' z i j n e schikking ieder' andere voorbij! -

In Just en Anna, en in wie zij 't aanzijn gaven,
Was de eêlste Poëzie belichaamd. Daaglijks meer
Versterkt en beweldadigd, had ik niets te vragen;
Naar zwakke krachten lei 'k mijn dank in daden neêr.

Mijn kamer in 't geliefd verblijf, dit eigen
Gezellige en gezegende vertrek,
Zag zooveel ‘parelen aan zijden snoeren rijgen,’
Als 't mij ervaringen beschoor in zijn bestek.
En schatten raapte ik in den kleinen kring daarbuiten:
Vol uit de borst leerde ik er 't lachen weêr,
En heel de wereld aan mijn boezem sluiten -
Als in mijn armen-páár weleer!

Najaarsmorgen

Van mijne toekomst kreeg 'k een beeld te aanschouwen
Op de eerste wand'ling met broêr Justus om den Plas,
Waar 'k ééns met Bertha roeide, ééns haar als vrouwe
Des mans ontweek, die ál mijn onheil was.
Schier kalm gedacht ik nu het lotsverkeeren
In beide ontmoetingen tezamen uitgedrukt;
Gedacht hoe weinigen zich vruchten zien bescheren
Uit de' eigen bloesemknop die ze eenmaal hield verrukt;
Gedacht hoe 'k trouw een ideaal bewaarde
Van schoonheid, liefde en heil - -

Voor verreweg de minsten heeft de went'lende aarde
Standvastigheid van ook maar één bekoring veil!

En met verruimd gemoed vernam 'k het vogelkweelen;
En met verruimden blik omving ik de tafreelen
Door de eerste gulle najaarsluim onthuld:

- De waterspiegel, door den dageraad verguld,
En aan 't nieuwsgierig bosch een dubbelganger toonend
In 't zelfde fraai verschoten schier doorzichtig kleed;

- Het witte kerkje ginds; en op zijn nok hoog tronend,
Het nest dat de ooievaar ontvlood maar niet vergeet;

- In het verschiet de stad, al haar ontwakingskreten
Ons óversturende in één galm,
Haar rook uit al die schouwen - in één walm,
Saam ons aan zórgen manend....
- weêr door ons vergéten
Voor held're groeten uit het vriendelijk gehucht;

- Straks, op een hoek van 't weiland, buigende onder vrucht
Een noteboom, heel 't hofjen overspannend
Rondom de wank'le stulp, van mos en huislook zwaar;

- Haar gevelsteen,

Het Munster vreeDe-jaer
't OnstiChtlic orelogh voorgoet ult Hollant bannend
Heeft my gestlcht van keLdervloer tot daek

Waar juist de Belgische beroerte[1] (‘ons overmannend’,
Weeklaagden wij) den draak meê stak....
- Hoog over de enge vaart haar trapbrugje, angstig wrak,

1) De Omwenteling van 1830, het jaar der hier beschreven wandeling langs het boerderijtje, gesticht in MDCIIL. P.

Maar aardig meê-verdonkerd onder 't nijgen
En wiegelen der speelsche twijgen;

- En op haar vlonder aan den Plas, 't van wingertblaên
Bont wemelend prieël waarin de kleinen stoeien,
En moeder uitkijkt naar de kaan
Die achter 't eiland vischte, - en om den hoek komt roeien,
Ontweken door de kringen teekenende zwaan;

- Aan de' overheulden vlietmond een bestoven molen
Die lang met leêge hekken snorren mocht,
Nú met zijn bruine zeilen tastende naar tocht;

- Dan, zijn gebuur (te zomer diep verholen,
Thans in haar *Beukenhof* niet langer weggescholen)
De geel gekalkte hoeve;
- en samen in de *bocht*
(‘Braaf onder lauw nog!’ roemt een melkerinne)
't Vee, loeiende om een beurt, en op de beurt met minne
Omziende naar de helpster en het blanke vocht;

- En slippende uit uw vlechtwerk, hooge hagen
Met al meer doorkijk over 't lachend nat,
Bloedrood geplekt een gouden looverschat:
Een zichtbare verzuchting ieder blad,
Eer 't (klevende aan den voet een eindweegs meê gedragen)
Het geurig, het verrukk'lijk bont tapijt
Verdikt en meê-siert, moê van strijd;

- En waar het 's nachts door wind uit golf en zand geweven
Hoog opgejaagde schuim, ver over 't riet gedreven,
Nu als een sneeuwlaag r u s t t e op mijne baan,
Zag 'k Eenzaamheids gezel -, den donk'ren Pijnboom staan,
Hem, in wiens immer-bloei gewijde harpen huizen;
Door wiens gewiegde rust zalige zuchten suizen;
Wiens zang bij Vlagen bruist als 't lied der zee,
Zoo dreunend-zwaar van jubel! zwaar van wee!
- En 'k zag de Octoberzon verschenen;

Volheerlijk zomerschijn en winterschijn vereenen
In weeldeschaduw en geleenden gloed;
Zag 't laatste nevelgrauw in blauwe ruimte ontvaren;
Zag als een weemoedsdroom een kleurig wolkje waren....

- En heel deze' aanblik prees ik Beeld van mijn Gemoed.

Zegening[1)]

In dankb're erinn'ring leefde, werkte ik zestien jaren;
Zag Bertha's kind'ren maagd en jong'ling worden, goed
En schoon gelijk zijzelf, en zette de' eersten voet
In Gijsberts fraaie huis, toen nooden en gevaren
De weduwe overvielen bij de baar
Die Tom ten grave volgde, op eenmaal 't hart weêr zwaar.

En dat haar oude vriend meer dan ooit iemand wete
Voor de geliefde doen mocht, tot zijn dood
Doen móge, is Liefdes voorrecht -, Zegening te heeten
Der offerande die mijn jeugd al bood, -
Die eerst mijn Grijsheid, en nu daaglijks, op mag zenden
Uit diep geheime trouw tot aan, tot over 't ende!

Zoo zwaar als het ten voor'gen winter was,
Zoo licht klopt weêr mijn hart:
  Mijn levensdoel gevonden!
Mijn levenslot geboekt! Niet meer bij elken pas
Terug - terug-gezien; voor goed me aan Plicht gebonden,
Gelijk de bruidegom zich aan zijn bruid...

- *Mijn hart*, *wil 't hoogtij vieren, offere ook zijn Luit*,
Schreeft Gij al, Ruth! en déédt er naar, niet klagend;
Bij doode uw schut, zoo 't mag! op Bertha overdragend,
Laat vóór dat uur mijn hand niet van den ploeg;
Slechts zij één avond m i j n nog, lieve vrouwe,

1) Dit en het volgende hoofdstuk zijn geschreven in het vroege voorjaar van 1848. P.

Een avond dien men rekt tot 's morgens vroeg -
Wanneer de Muzen ons het speeltuig toevertrouwen!

Eene gelofte, en die gestand gedaan

Ten derden maal, nu ter vereff'ning van geschil
Dat Gijsbert-neefs verwarring duid'lijk toonde,
Kreeg 'k Gelderland te zien.
't Oord waar mijn voogd eens woonde
Begroetend, stond ik op den *Dennenheuvel* stil:
'En 't Huis?...' Gesloopt, gelijk ooms lichaam was 't eerwaardig
Verblijf, door zes geslachten uitgebouwd,
En dat mijn hoop -, ook haar verijd'ling had aanschouwd...
'Die 't Huis vernielen kon, was geest'loos of boosaardig,'
Verzuchtte ik, dalend.
Dwalend door het bosch,
Waarmeê zóó ruw was omgegaan, zóó heiligschennend
Dat alledaagsheid me aankeek ondanks Pinksterdos,
Trad ik mijn droomplek in, ter nood ze nog herkennend.

Van de' ouden molen zelfs geen grondslag; geen geruisch
Verhaalde van de beek. Verzand, zoover ik speurde,
Scheen ze afgeleid naar 't n i e u w e molenhuis
Vanwaar 't geklepper tot me doordrong....
Mijm'rend beurden
Maar enk'le zware stammen nog de kroon
Ten onverwelkb'ren hemel, met zijn troostend Schoon
Van tintelglanzig blauw en eeuw'ge wolkenschepping;

En aan de voeten van een fraaie beukentrits -
Voorlang door éénen straal beroofd van spits,
Maar weelderig vóórtgroenend, nog vol vleugelklepping
Uit oude nesten, nog vol zang en schal -
Droomde ik mij wég naar de and're zij' van 't dal,
Mij wég naar gister, toen ik tuurde langs de heide -
Waar Miekes grootje en de ijmkershut verdwenen was, -
De ééns jonge Geurt, nu stram, zijn schapen nog genas,

Droef (met geen Mieke meer!) in nakroost zich vermeide,
En almeer kudden liefkreeg, menig nieuwen hond....

En rijzend van den zachten moedergrond,
Die 't nieuw gewas óók liefhad als het oude,
Bedong 'k van deze mij getrouw gebleven hand
(Zoodra een plechtig uur weêr Kunst vergunnen zoude)
Geestesgenezing zoo ten blijk als onderpand -
Een frissche idylle! eene uit het ‘lage leven’
In deze hoog gebenedijde dreven:
Ze hadden me zien klimmen in mijn kracht;
Zien vallen, als geveld; mij eind'lijk weêr zien komen
Vol moed op mijne taak; me een oogenblik zien droomen;
En zagen zich - vol dank ten lesten maal betracht!

En thans, bij 't middernacht'lijk woeden
Van stormen wier geweld een wintervorst onttroont,
Met slijk-nat ijspaleizen hoont,
Ze voortstuwt op de hooge vloeden,
Verbrokkelt, gruizelt met zijn roede -
Thans, nu 'n Louis Philippe mag d r o o m e n van zijn grond -
Staar *ik* behaaglijk in mijn eigen kamer rond,
Waar de eerste sneeuwklok iets heel feestelijks verkondt,
En Benjamins verlangen voortspreekt uit zijn schaatsen,
De blinkende! waar blij' de vlammen in weerkaatsen,
Ter eer van Bertha's jaardag blij' gevoed
Zoolang de lamp -, na haar de kaars voldoet
Die koel-voorzienig klaar staat;
goud gelijkend,
Beurt haar Ruths fraaie koopren kandelaar,
Naar bak en snuiter, domper en profijter kijkend,
Of zij hem waardig bijstaan, als verléden jaar!

Kom, trouwe ganzeveêr! geen tijd nu tot versnijden...
Rep u - bedachtzaam; kras en spat
Zooveel, zoo luid ge wilt, maar vul met eere 't blad

Dat uw' gebieder bleef om 't heimlijk feest te wijden...

De spiegel plaagt me: ‘uw haar is wit,
Oud zijn uw trekken, waapnen moet ge uw oogen!’

Doch 'k voel me jong, voel me als een jongeling bewogen
Nu 'k, jongen Geurt herdenkend, opgetogen
Weêr in mijn dichterzetel zit -

Den zetel waarin Ruth ‘het nonnetje’ vernachtte
Om van de zware dagtaak rekenschap -,
Of lucht te geven aan 't voor anderen zoo zachte
Maar voor haarzelf na liefelijke klachte
Zoo streng gemoed....
Beschaamd, o Ruth! treê 'k in uw stap
En leg de dichtpen voor de werkpen neder -
Blikt maar van nacht, Dicht'res! *uw* beeld goedkeurend teeder.[1)]

Liefdes kroon[2)]

I
Bij Bertha de weduwe

Al keuvelend met Kleine Ruth, nichtje-*Appelkoon*,
Die me afdwong dat ‘broêr Ben’ als haast herstelde
Ons morgen op een ochtendwandeling verzelde -
Stapte ik naar Bertha.
‘Tijding van mijn zoon,’
Juichte al door 't open raam haar volle stem, één zoetheid
En waardigheid, van pijnen trillend toch één goedheid
En onderwerping, maar hoe f i e r nu ook van toon!
- ‘Eervol vermeld, en ter bevord'ring voorgedragen,’
Vernam 'k aldra, en in haar wang steeg gloed;

1) Tom's gedicht *Scheper Geurt,* waarop dit hoofdstuk toespelingen bevat, vond indertijd elders zijn voorloopige plaats. Vermeldingen als deze liet ik na, waar geen verwarring te duchten was. P.
2) Geschreven in den zomer van 1853, den nacht vóór Toms dood. P.

‘D i e pleister op de wond (zóó schrijft hij) doet méér goed
Dan zalf en pluksel; o! hij wandelt alle dagen
Al verder, zonder stok....’

‘“Dan doet hij 't ook voor U,”’
Was mijn gelukwensch, met een blik op de arme leden
Al drie jaar aan dien stoel geboeid.
‘Welnu,’
Vroeg ze innig: ‘is zijn voogd tevreden?
Mijn jongen liet ge in een beroepskeus vrij -
Maar liever hadt ge hem ter koopvaardij
Zien zeilen dan m i j n v a d e r s baan zien loopen,
Ofschoon aan de and're zij' van de' oceaan....’

‘“Kon 'k hopen
Vriendin! dat uw fortuin zich wat herstellen zou?”’

‘Hóe - blijft me een raadsel, Tom!’ Dit zeggend
Met zichtb're ontroering, keek de lieve vrouw
Me uitvorschend aan;
‘“Wel Bertha, overléggend -
Leert men ook óverleggen.”’

‘En maakt iets uit niets?....’

‘“Uw man had zich misrekend....”’

‘In die' mate?....
- Mijn vriend! soms denk ik: vrouwen maakt men
maar wat diets....’

‘“De schand're nooit!”’ bekende ik, half gelaten,
Maar was wát blij' dat Kleine Ruth zóó druk kon praten,
En jónge Bertha intrad met mijn naamgenoot:
‘Paard!’ riep hij, ‘hop! ooms knie....’
De ruiter woog me als lood -
‘“Auw!”’ kreunde ik - -

‘Weêr veel pijn?’ vroeg jonge Bertha teeder,
En pakte dochterlijk den ouden voogd;

‘Kom Tompje! oom Tom wil méér doen dan zijn plaag
gedoogt,
Die booze jicht!’

- ‘“Bij de Uwe vergeleken,
Een wissewasje,”’ voegde ik de' óude dame toe,
Doch sprak met moeite....
Vreemd wier 't mij te moê
Na 't wijken van den aanval: 't scheen me of al ons spreken
Ditmaal bijzondere beteekenis bezat,
Elks stem wat innigers -, elks doen meer diepte had;
Iets nieuws, iets ongekends stond aan te breken;
En 'k nog eens goed moest omzien op mijn pad.
Ik dacht - aan de Ouderwoning: hoe we in rouwgewaden,
Verweesde broêrs en zusters, heel dat holle huis
Dóór-dwalend, in het eind der Gang betraden -
Onze' uitgang voor altoos! en waar met wreed gedruisch
Een laatste meubel doorgesleept werd...
En dit ziende,
Ging EDELMAN, ontijdig uitgediende
Van vaders tot zijn dood bedienden-rijk kantoor,
Zoo statig als zijn Naam ons in die ‘werkplaats’ vóór -
Vol...leegte en scheurpapier - -
‘God geve ons vrienden,’
Had hij (door nooden meê-gebukt) gezegd,
Zich strijkende over de angstig peinzende oogen;
En schudde (wel het meest door Medelij bewogen)
Met zorg 't gepoederd hoofd, en trok den haarzak recht,
En zuchtte: ‘arm schiet ik over, Gij nóg armer...’
- Toen traden we de gang weêr in, van kleur iets warmer
Dan éénig plek voor 't laatst in 't kille huis bezocht:
Hier, waar een koets wel keeren kon, hing tegen 't marmer
Een oude schilderij, naar 't scheen niet meê-verkocht;
Van 't reuzendoek grijnsde ons nog ééns de *Zondvloed* tegen...

't Can erger niet dan dat een vlot
Draegt 's werelts deught en overschot -

Meldde ons nog ééns de lijst...

Daar we 't bordes af-stegen
Keek de oude vriend ons na - zacht viel de deur in 't slot,
Onvriend'lijk groette ons storm en regen -
En 't Leven in! joeg ons 't gewenteld lot.
- Het oudste huisraad meubelde al de kleine woning,
Waarheen elk onzer nog relieken droeg;
En zusje Philippien, haar tranen drogend, vroeg:
'Of Tom nu arm als Job, of rijk was als een koning
Met oud-oom Jobs juweel, dat van een Keizer sprak,[1)]
En de' inhoud van de ivoren doos op zak -
Een zwaren Zilv'renbruilofts-penning, fraai geslagen,
Maar wiens verkwans'ling Tom wel evenmin zou wagen?...'
- En wiens VERKLARING meê in 't doosje stak:

Met de oogen opgeslagen tot het Alziend oog,
Is hier de Godsvrucht bezig God te danken
Met Outaarvlammen en wel-aangename klanken,
Voor de ondervonden gunsten van omhoog.
Op 't Outaar eene Slange, omvangend het getal
Van XXV. ACHTER *Godsvrucht, berg en dal*
Met Pallemboomen, zinnebeelden van het Oosten -
De Toekomst. En in dát verschiet
Een Eere-zuil daarop men L ziet,
Beteekenend, om ééns Stok-ouderdom te troosten,
Het Goudenbruilofs-feest
Aanschouwd-al in den Geest.
Een Arm reikt uit de Wolken, houdende in de Hand
Twee Harten die - verbonden - ééne Vlamme voeden;
En op het Tafereel straalt, helder als een brand,
Een Hemel-licht, bewijs van zegening en hoede.
- De wapens van het Echtpaar sieren de' and'ren kant.

'Arme ouders! heel wat anders inderdaad
Aanschouwt ge, áls ooit de dood het leven gadeslaat,'
Zoo mijmerde ik, doch liet me door een uitroep stuiten:
Den hoek om, zagen we 'onzen tuin!' nog door de ruiten
Van de' ouden koepel, uitziende over wal en gracht

1) Het n o n n e t j e s - p o r t r e t , de eerste van *Benjamin's Vertellingen*, behandelt ook de figuur van den uitgeweken Oranjeklant Job, wien Franz van Oostenrijk zijn eigen ring en ridderkruis vereerde in den slag bij Austerlitz.
P.

Op weide en lanen en een schilderige pracht
Van toren-rijk verschiet, een ieders weidsche B u i t e n -
Hetzelfde als Bertha's raam mij nú voor oogen bracht.

Ik dacht - aan moeder: hoe ze een uur vóór haar verschei'en
Wat liefs voor mij -, vreugd voor de Jongeren verzon;
Ik dacht - teruggaande immer - aan mijn jammerschreien
Toen 'k (stout te bed gestuurd) niet slapen kon
En opstond in den nacht om moeders kus te ontvangen;
En aan mijn vrede, toen 'k me daarmeê nederleî;
Ik dacht - aan kinderliedjes; en aan kerkgezangen
Gehoord van verre, op 't veld en in de Mei;
'k Dacht - aan een wandeling met vader (door de dreven
Waar Bertha's huis, d i t huis, op uitziet bij de poort)
Mede op een Zaterdag in hooitijd, en in even
Verkwikkend avond-uur.....

En tevens klonk me elk woord
Daar in de kamer, of 'k dat nógeens zoo gehoord -,
In 't eigenste verband van menschen en van dingen
Beleefd had in ditzelfde tuinvertrek....

En lang, als moest ik afscheid nemen van de plek,
Bezag 'k elk voorwerp met een zonderlinge
Vermenging van geluk en weemoed in mijn ziel
En blik, tot deze op Bertha viel;
En van de mart'lares naar iets dat bloeide en straalde -
Naar haar portret als Twintig-jaar'ge dwaalde....

En leven kreeg die beelt'nis, leven....
‘Tom!’
Klonk 't angstig - Schuw zag 'k om -
‘Wat deert u?’
‘“Niets....”’

- ‘Dan wat de spiegel me verklapte.’

‘“Zie 'k bleek?”’ vroeg 'k luchtig;

‘Nu weêr rood als een betrapte -
Op koorts! Gij overwerkt u, beste vriend!’

‘“Maar heb - hier! zie dit stuk eens - heb mijn loon verdiend,”’
Had ik haar willen zeggen, ‘“heb 't er dóór gekregen
Dat mijn pensioen[1)] na doode op úw naam komt te staan;”’
't Stuk brandde me op de borst, doch kwam er niet vandaan;
't Woord brandde me op de lippen, maar ze zwegen - -

Niet met me in 't graf zou dat geheim -, maar Bertha's zegen
Zou bij de ontdekking over den gestorv'ne gaan.

En 'k nam haar hand voorzichtig in de mijne;
Die opgetrokken, half verlamde, lieve hand!
- ‘Herinnert ge u,’ vroeg 'k, plots'ling overmand,
‘Dien Pinksteravond aan het Scheveninger strand?’

Langzaam keek ze op; en 'k zag een trek verschijnen
Van hooge vreugde en diepe smart:
‘“Die dag bepaalde ons lot...'k Bedoel”’ sprak ze verward,
‘“Ook met mijn man kwam ik dien dag in kennis...”’
Trilden
Er tranen in haar stem?...Neêr - zonk haar hand...

En 'k wilde
Niet opzien naar die oogen, even rein als schoon;
‘Vriendin!’ hernam 'k niet zonder worst'ling in den toon
Der woorden die ik uitbracht naar haar beelt'nis blikkend:
‘Broêr Just, in dat penseelwerk, schilderde ook uw Ziel;
En koos, als kunstnaar en als menschenkenner wikkend,
Uit al uw stemmingen een die hem 't meest beviel,
En zonder woorden zich kwam openbaren:
Zulk eene als mij eerbiedig opgetogen hiel'

1) Uit de nalatenschap der lang overleden bloedverwante Ruth, bijgenaamd ‘het nonnetje’. P.

Dien avond op het duin, nu vóór ruim veertig jaren...
- Beproevings uitverkorene naar hart en geest,
Zijt ge al dien tijd onwankelbaar geweest
In uw geloof ook aan onsterflijk leven - -'

'"En in de hoop 't ook U te zien gegeven,
Mijn Thomas de ongeloovige!"'

'Dat niet!
-- De onwetende, U benijdende!...'

'"- wiens doen en laten
Getuigt van Die in 't hart gebiedt:
Ach, zonder d a t - wat zou Geloof ook baten?
Eer zonder een geloofsdrang, maar gewetensvol,
Vervult men moedig zijne rol
In 't groote stuk waarvan de Maker onbekend is,
En waarin sterven zonder vrees het loonend end' is -
V a n 't V o o r s p e l, Tom...
Mijn medespeler, dank!
Viel 't spel vaak zwaar, vól hieldt ge, uw stem - haar trouwen klank!..."'

Zoo was ik dan begrepen zonder het te willen;
En zonder het te wenschen, toch beloond!...
Antwoorden - ware winst verspillen;
Waar' schennis ook van wederkeerig stille,
Verhéven neiging die zich nooit getoond -,
Zich geofferd had, zich eind'lijk zag bekroond!

Droom h a r e r achttien -, m i j n e r drie-en-twintig jaren,
Wenschen der Jeugd! wèl lang waart ge voorbij...
Eéns voedden we elk een vlam, en hoopten ze te paren -
Ons-saam nu 't droevig voorrecht de assche te vergaêren....
Een n a g e d a c h t 'n i s eerden wij....

Twee vogels vlogen op, saam op, bij 't morgenkrieken;
Roofvogels scheidden 't paar, en scheidden 't heel den dag;
Toen de avond duister vóór hen lag,
Herkenden zij elkaêr aan 't kleppen van de wieken.

Geen vreugde hadden ze gesmaakt,
Verloren gingen stem en krachten;
Nu op een zelfden tak vernachtten -,
En zagen zij weêr 't licht ontwaakt:

Daar blonk hun dal! daar schaterden hun dreven.
Daar schemerde hun uitgangstop!...
Hoog hieven ze de kopjes op -
Verlóren niet was 't doorgesparteld leven - -
Eén trilde in beider zang hun laatste harteklop.

EIND GOED, AL GOED betitelde ik dit zuchtje,
Het 'nonnetje' stil nageneurd aan Bertha's zij;
En rolde dezer stoel de tuindeur uit, tot bij
Het naar de weide voerend brugje;

- Ziedaar uw dochter en uw kleinzoon mooi
Op weg om meê-geharkt te worden,
Riep jonge Berthe, en schudde 't lokkig hoofdje in orde;
Ruth en 'dien ondeugd' latende op hun troon van hooi,
Kwam ze onze schenkster met het thee-gerei te stade -

'Rust roest' zei de opgewekte lijderes:
'Met horten, storten en gerinkel kom 'k er spade,
Maar kóm er toch, - en lees ú, Tom! de les
Om uw meewarig kijken....
Ja! ik lijd veel pijnen,
Maar slaap vrij goed; eet met den waren trek;
Lees matig (sinds mijn oogen wat foplustig schijnen)
Maar lees van 't Beste! en heb aan niets gebrek.

Ons kleintje helpt mijn handen lenig houden -
Hij is zoo sterk, zoo vlug, - hij slijt voor twee;
En ben 'k met hém weêr klaar, verplichting jegens oude
En nieuwe kennissen brengt menig handwerk meê,
En heel wat brieven schrijven!

Het antwoord doet mij op de hoogte blijven
Van and'rer lief en leed; het laatste ook is mij nut:
Ik leg er 't mijne eens naast, en voel me vaak beschamen
Door slechter heenkomst en oprechter Amen,
Of schud bij klachten 't hoofd, en vind in scherts een stut...

Mij, zichtbaar hulpbehoevend, heet men
Een ongelukkige. Heel lief! maar ik ontken 't;
Wel dankbaar mag 'k nog wezen, en ik ben 't -
Ofschoon te weinig; en wat and'ren aangaat, weet men
Van ieder die nog gaan kan, hóe 't hem gaat?
En wat er bij een uiterlijk gezonden staat
Droef in hem neêrligt? onder zielsbezwaren,
Of geldnood, schulden, een verlaten ouden dag!....

En ik? 't Is me een genot, maar om me heen te staren:
Zie m e ê rond! Hier - die brief uit Indië - een lach
Schijnt me over 't dunne *mail*-papier te glijden....
Links van me, een dochter die elke ouder me benijden -,
En in wier man 'k een tweeden zoon bezitten mag;
En rechts, een vriend als men er zelden zag....
Já, Tom!
En daar, als veulentje in de weide,
De k l e i n e Tom, - die Kleine Ruth weêr plaagt
Tot ze als een moedertje hem, 't reuzenpopje, draagt.

En dan zoo'n avond! Buiten zitten zonder vreezen;
Zoo'n landschap! waar de rustdag wordt besteld
Die morgen geen voêr hooi meer op den akker telt;
Wat opgeladen wordt, zal wel het laatste wezen;
De heele week is 't huis één geur geweest!
De landweg één gerij! mijn hart één feest!...
Want alle dag mooi weêr, en alle morgen
Die vogels, en voor zorgen - b l i j d e zorgen,
Versterkt dat niet het lichaam door den geest?
Heel vroeg vandaag betrapte ik mij op zingen,
En later w e ê r ...
Die 't afbrak, was de brievenbel -

En toen ik had gelezen, weende ik wel - -
Maar dankt men inniger dan zóó voor groote dingen?'

En met gevouwen handen zat ze, en hief het oog;
En van 't nog schoon gelaat, van 't indrukwekkend wezen
Dat smart -, maar zelfbeheersching tevens! gaf te lezen
In al zijn lijnen, ging een glans uit waar 'k voor boog
Met opgefrischte ziel en zwijgend welbehagen;

Op Bertha's wreed gekromden schouder lei 'k mijn hand;
En 't was naar 't Avondrood dat stil twee oudjes zagen
Terwijl, als toegejuicht door weergalm te' allen kant,
De zang der hooiers opsteeg van den wagen
Die 't laatste van den oogst weghobbelde over 't land.

'Komt, kind'ren, met ons drieën prentjes kijken!'
't Was j o n g e Bertha die aldus ons mijm'ren brak,
En mij een tuiltje reseda kwam reiken.

En met een teederheid waar nóg haar d r o o m uit sprak,
Zag - die weleer een Roos deed in mijn knoopsgat prijken -
Zag de oud're hoe 'k mij sierde...En turend vreemd en strak,
Zocht ze verstrooid Ruths manen glad te strijken,
En 't hooi te weren - dat Toms handje er tusschen stak.
'Uw kleine wilde,' zei ze, Ruth *het leeuwtje* kussend,
'Brengt me op iets kalms: haar tantes Handschrift bracht ge mee?'
'"'t Niet altoos kalme...
    Zeker, daar gaat veelal vreê -
Een ademtocht van uit, onreine vlammen blusschend
Met lieflijke' ernst, maar ook met liefderijke kracht;
Van aard hartstochtelijk, heeft Ruth het ver gebracht
In zelfbedwang - zóó ver als men 't kán brengen:
't Heeft in die *nonnetjes*-natuur
Gestormd somwijlen! En ofschoon aan Godd'lijk vuur,
Gevaar liep zelfs een R u t h de vleug'len zich te zengen
Eer hare stemmigheid haar bijnaam kon gehengen!"'

'k Nam 't muffe Handschrift, zag waar 't openviel, -
En van haar naneefs lippen gleed half-luide
't Verhaal der maagdelijke weeûw, oudste aller bruiden - -
Geen bril behoefde ik voor 't geprente ook in mijn Ziel.

Dra moede en stil het donker ingedreven,
Rust van den aardschen strijd mijn toch gezegend leven,[1)]
Herhaalde ik; en als niet aan 't 'nonnetjen' ontleend, -
Als woorden uit mijn eigen ziel gestegen,
Zóó klonken ze in mij na, - en zóó ook Bertha tegen?
Uitvorschend blikte Zij - en met bezorgdheid, scheen 't -
Die niet kon droomen van Ruths invloed op háár leven
Zoo ras het mijne ''t Donker zou zijn ingedreven.' -

'Lees heel dat Handschrift!' pleitte ik met echt neeflijk vuur.
'"Graag; 't *nonnetje* is wel zoo'n oorspronk'lijke figuur,"'
Sprak de and're en sloeg verbaasde blikken om zich henen,
'"Dat haar toehoorderes al starren ziet verschenen -
En roek'loos nog op schoot zit van Natuur...
Wat luwe bladstille avond trouwens, vrij van dampen;
Was 't immer zóó, wij haalden de a c h t -e n -t a c h t i g nog
Van Ruth de biechteling..."'

- 'die trots haar rampen
Op *drie* na h o n d e r d werd! Geboren toch
In 't sterfjaar van den Zwijger, bleef ze op aarde kampen
Tot Vondel 't hoofd had neêrgelegd:
Bijna kwam 'k tusschen deze twee terecht,
Is 't laatste woord door hun vereerster opgeschreven....'

'"Wier lust bleef worst'len in 't geloof aan Beter leven!"'

'Voor mij mist zóó hooge ouderdom wel wat gezag...'

'"Onhoff'lijk ook, Tom?"'

1) Uit Tom's aanhaling blijkt dat hij Bertha 'De biecht' had doen hooren, den lezer van *Benjamin's Vertellingen* bekend uit H e t n o n n e t j e s -p o r t r e t . P.

‘Dank mijn eigen ouden dag,’
Schertste ik terug; ‘intusschen onder uwe vlag
Heeft Thomas Eén-arm ridderlijk weêr dienst genomen!...’

Met moeite - want de pijn op 't hart was weêrgekomen,
En 't klopte hevig - rolde ik Bertha's stoel in huis;
Kuste den kleinen Tom, den lieven slaper, de oogen;
Zijn schoone moeder 't voorhoofd; drukte, vreemd bewogen,
Tot driemaal Bertha's hand....
En voelde, op straat beland,
Mijn taak vervuld, mijn kracht me onttogen...

't Ging moeilijk, maar het ging toch. Met een vreemd gesuis
In de ooren, en op Kleine Ruth soms leunend,
Bij haar gebabbel heimlijk kreunend,
Kwam 'k veel te laat voor 't lieve *Leeuwtje* thuis.

II
Blijde nachtwaak

Een praatjen op de stoepbank met dat paar der paren,
Just en zijn Anna, deed me goed -
Het lichaam schikte zich weêr naar 't gemoed;
Iets feest'lijks had toen 't maal, waardóór kan 'k niet verklaren.
En toen ik uit mijn raam de starren had gegroet,
Kwam onbedwingbaar de oude schrijflust ingevaren.

De reseda uit Bertha's tuin,
Getuige nog der avondweelde,
Geurde uit het frissche bad; een fluit, van verre, kweelde:
Met Haydn's *Serenade* stoeiend, speelden
De vlerkjes van het Westen om mijn kruin.

En 'k schreef. -
Toen 'k eind'lijk opkeek, sloeg 't twee ure;
't Loof ruischte sterker; bleeker starren zag ik turen;

Den dag al noodend, kraaide een haan...
Ach, Benjamin!
De morgenwandeling met oom schiet ge er bij in - -
Maar wacht, 'k leg prenten klaar....

En thans mijn pijp en veder,
Hebt dank! in reine Zondagsstemming leg 'k u neder.

Aanhangsel

Wat Benjamin in zijn ooms Dagboek schreef,
veertig jaren na diens verscheiden.

‘Tom niet gewandeld? op 't onbijt-uur niet beneên?’
Had vader ongerust gevraagd, en was gaan kijken:
- Oom ‘bleef nog maar wat liggen,’ had veel pijn naar 't scheen,
Hij klaagde zelfs! en vader liet hem niet alleen....

Zijn uitzicht wou ook moeder niet het rechte lijken,
En knorren moest ze: ‘'s nachts een open raam
Komt niet te pas, broêr! in uw fijne kraam;’
En handig schudde ze de kussens van den kranke,
Die ‘Justus' Zondag (zuchtte hij) bedorven had.’

‘“Maar Tom, juist aan mijn Zondag heb ik tijd te danken;
En is er ruimer kerk, en zijn er reiner klanken,
Dan waar twee broeders omzien op hun pad,
En zeggen: trouwer hand dan de Uwe is nooit gevat!”’

Ooms linker, vaders rechter, zag 'k elkaar ontmoeten;
En moeders beide zegenden het vreemde paar;
Diep aangedaan, láchte oom; en stil, met de oogen groette
En dankte hij de Kerk, voor wat hij minde in haar -
Het ochtendklokgelui; zoo zangerig als zwaar.

‘En nu, Just! (vroeg hij) lees me iets voor bij deze toonen:
Om 't even wát; Omhoog voert al het Schoone.’

Mijn prenten halend, woonde ik dat tooneeltje bij
Met een gevoel - alsof daar in de alkove
Nóg iemand was.....
En schuw blikte ik terzij
Bij 't gáán.....

En dat gevoel kwam weêr, droeg 'k meê naar boven
Toen oom ons opriep om zijn legersteê:
En w i e daar was, en geheimzinnig heerschte,
Stom, roerloos, ongezien (een vreemde en toch hier de eerste)
Deelden maar al te ras, te droevig-duid'lijk meê -
Het oog dat niet meer zag, maar staarde!
Het lichaam zonder pijn, 't vervarend onvervaarde!

Wat aan dit kille roerend ging vooraf,
Moge in het Boek van mijn Vertellingen beschreven:[1)]
- Ben wou luidruchtig dooden op doen leven,
En zag den stillen God zich wenden naar Ruths neven,
En zag hoe de oud're broêr den jong're in vreê begaf. -

Wat oom kort vóór zijn heengaan dichtte,
En teekende met naam en dag,
Teekent hemzelf: ontgroeid aan kerkgezag,
Wist hij - zijn wenschen onderwerpende aan zijn plichten -
Door U, vreemde Avond-mijm'ring![2)] zich te stichten:

Purperwolk met gouden randen!
Mocht ik op uw donzen lagen
Over meren, bergen, landen,
Over afgelegen stranden,
Over wereldzeeën jagen...

1) Hieraan is voldaan in *Benjamin's Vertellingen*, en wel in die getiteld: O o m T o m , Hoofdstuk I-III. P.
2) De nu volgende strophen deelde ik reeds mede in het TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT, sedert vervangen door DE TWINTIGSTE EEUW. Ter wille van het verband dienden ze hier herhaald te worden. P.

Maar de wolk verschiet van kleuren,
Vaart en vormen gaat ze derven;
Opwaarts ziet ze een vogel zwerven -
Niet bij machte zich te beuren,
Daalt ze en komt in regen sterven.

Wolken-spiegel werd mijn schoone
Purperwolk met gouden randen...
Dank voor zulke losse tronen!
Zulk een luchtpaleis bewonen
Doet in zulk een plas belanden.

Alles volgt zijn lotsbestemming:
Wolken maken nat, of laven;
Wij, naar 't uitvalt, gaan of draven
Tot we - vrij van hartbeklemming,
Los van lot en huis en have, -

Vrede's donker Diep zien blinken,
Waar een elk zich mag gerieven,
En vergetelheid moet drinken...
Ach! geen buur ter rechte of linke
Die 't vervolg zal overbrieven.

Aan den wal staan onze neven
Kolk en wolken te ondervragen...
Valle er, tot wat troost in 't klagen,
Een gedacht'nis aan ons Leven -,
Geest'lijke Erfschat weg te dragen!

En wat, uit vaders afschrift der *Schrifture*
Van vrouwe Ruth, ter uiterste ure
Oom voorgelezen is en hem weldadig trof -
't Verhaal waarbij een v o u w ligt, met een + geteekend,
En in haar dorheid méést welsprekend
D e reseda uit B e r t h a 's h o f -
Dat worde ééns naverteld om voor ooms ‘Lieve Vrouwe’
In and'rer ook dan Zijn en Bertha's hart
Een eer-kapelletje te bouwen,
Dat bij geloofsverschil den zwaarsten moker tart![1)]

1) Ruths laatste naneef zinspeelde hier blijkbaar op zekere door beider voorzaat gestichte ‘Capellerie’, welker lot staat te boek in de Vierde van *Benjamin's Vertellingen.* P.

Middelpunt-vliedende Mannen
Door
Mr. P. Brooshooft.

Openbaar gemaakte partikuliere briefwisseling tusschen mannen van naam is als slâ met een preitje voor iemand die geen prei kan uitstaan. Voortdurend lievigheden, aaipootjes, *adoration mutuelle.* Zij voelen zich niet slechts tot elkaar aangetrokken, maar ook tegenover elkaar hoogst gewichtig. Die stemming moet er *in* gehouden worden. Streel je mij, ik streel je weer. Wat heb je *dit* heerlijk gezegd, wat heb je *dat* mooi gedaan! Den lezer bederft deze bijsmaak het gansche maal. Hij moet een grooten tegenzin overwinnen om te genieten wat er goeds in is: den meer intiemen blik in het karakter der twee onsterfelijken.

In hooge mate smaakt naar dit knoflook de bij W. Versluys te Amsterdam verschenen briefwisseling tusschen Multatuli en S.E.W. Roorda van Eijsinga. Het zijn bij Roorda telkens vergelijkingen met Byron, Sainte Beuve, verbazing, gelukwenschen over zijn's vriends forschen stijl. En de schrijver, die niet mooi wilde worden gevonden, toont zich dankbaar, antwoordt met herhaalden lof op ‘Vloekzang’ en krachtwoorden. Niet minder, natuurlijk, wordt het wederzijdsch verzet tegen de ellendelingen, stommeriken, fariseërs, droogstoppels, ministers en gouverneurs-generaal gestreeld. Voor een groot deel terecht. Ik vind de menschen een even jammerlijk zootje als zij, slechts reken ik er Douwes Dekker, Roorda en mijzelf bij. Dit nu doen zij niet. Zij blijven elkaar ophemelen, terwijl de rest bestaat uit schurken, domkoppen en mallooten. Vooral

Multatuli is, evenals in zijn openbare boeken, in dit intiem geschrijf zwaar van gezeur over het hem aangedane onrecht, de gemeene streken die men hem in geldzaken wil spelen, ook de Multatuli-commissie, wie hij het nooit heeft vergeven dat zij hem uit zijn geldnood wilde helpen zonder de daartoe bestemde fondsen te vertrouwen in zijn onbetrouwbare handen.

Want waarlijk, een 'zwijg toch stìl' dringt zich op de lippen als men Douwes Dekker telkens hoort schetteren over beweerde geldelijke onbetrouwbaarheid van anderen. De beschuldigingen zijn in den regel gezocht, of gefatsoeneerd naar de bijzondere moraal van het genie, dat, met zonderlinge inconsequentie, de menschheid, die het zoo goed kent als met breed achterste zittende op haar geldkist, niettemin sommeert om met de bankjes van duizend voor den genialen schooier maar gereed te staan. Maar al waren zij gegrond, dan mag men *hier* den aanklager toch wel eens het, overigens nogal goedkoope, cliché van splinter en balk voor oogen houden.

Ik doel nu niet op losgekochte 'Eugenie's'[1] of 'Pauline's'. Wie Multatuli deze dingen toerekent schijnt een haarklover, een zoeker van spijkers op laag water. Maar 'Dek' moest zich, bij zijn voortdurend gesputter tegen menschen, die hem geld onthielden dat zij hem toch eigenlijk niet schuldig waren (slechts van de erfgenamen van Lennep houdt hij, op blz. 16 der briefwisseling, in een trouwens zeer verwarde voorstelling, vol, dat zij hem zijn deel van den Havelaar-prijs door den neus hebben geboord) - Dekker moest zich toch eens afvragen of tot zulk zeuren gerechtigd is de man, die handelde zooals *hij* tegenover de tantes zijner eerste vrouw, de freules van Wijnbergen. In een brief van 16 Sept. 1859 schreef hij aan Tine (blz. 65 der *Briefwisseling*, uitgegeven door Mevr. Douwes Dekker - Hamminck Schepel): 'Uw geld is opgegaan in de Anna Paulowna-polder (dat heet gestolen door H....) dàt is in den regel. En ik die uit nood van de tantes heb geleend om mij staande te houden, met plan om het driedubbel weer te geven, en nog al geld dat zij van ons zelf ten geschenke hadden gekregen....ik ben een afzetter'. Volgens personen,

1) Van wie hij echter het haar gegeven geld te Homburg weer terugnam, toen hij zich daar in zijn hotel had vastgespeeld.

die de oude freules hebben gekend, is er echter tusschen tantes en neef heel wat meer gebeurd. Het is bekend dat Douwes Dekker niet slechts zijn speelbank-rapsodie '*Millioenen-Studiën*' schreef, maar ook een hartstochtelijk speler *was*. 'Wie dat boek lazen weten dat dit zoo was' - schrijft zijn tweede vrouw op blz. 43 der door haar uitgegeven *Briefwisseling*. 'Hoe juichend begroet hij daarin de "simple chance" en de "logos, vol van waarachtigheid". Er was verband tusschen de kansrekening, zijn millioenen-studiën, zijn hooge droomen vol ongemeten eerzucht, zijn "rekenen en mijmeren", waarvan hij zoo dikwijls sprak, en zijn verder reizen (na de losgekochte Eugenie in Straatsburg te hebben achtergelaten) naar Homburg. Ook het oogenblik drong hem. Nog in het bezit van een weinig geld, maar zonder uitzicht op verdere inkomsten, zag hij het afzichtelijk fantoom "geldgebrek" dreigend naderen....Nog had hij genoeg, nog was het tijd om een kans te wagen en, wie weet als nu....In 't kort, hij ging naar de speelbank. Maar hij verloor daar wat hij had, zoo zelfs dat hij een of twee dagen later zijn logements-rekening niet kon voldoen.'

Dit was na 1856, zijn gevraagd eervol ontslag zonder pensioen uit Lebak, toen hij, na vrouw en kind bij broeder Jan te hebben achtergelaten, met een restje aan contanten reisde door Europa. Hij werd vervolgens door de uit Straatsburg aangeseinde Eugenie op zijn beurt losgekocht, met het geld dat hij haar vroeger had gegeven. Maar Dekker had zijne theorie om de bank te doen springen reeds vroeger beproefd, n.l. toen hij van 1852-55 in Europa was met *verlof*. De spaarpenningen van het kleine gezin gingen er toen eerst aan, en daarna het kleine kapitaaltje der tantes, die geheel onder den invloed waren van Eduard's werkelijk ongeëvenaarde innemendheid en zeggingskracht. Hij verzekerde de freules, dat hij de rente van haar bezit zou verdriedubbelen en was daarbij zeker te goeder trouw. Multatuli's zelfverblinding toch was dikwijls nog grooter dan zijne begoocheling van anderen. De menschen kennende - hij gaf daarvan menig scherpzinnig blijk - schreef hij, niettemin, op den raad van zijn broer Jan om den juist voltooiden Max-Havelaar den minister Rochussen te laten lezen, dat hij dit zou doen met de volgende conditiën:

1°. ‘Resident op Java, speciaal Passaroeang om mijn schulden te betalen.
2°. Herstel van diensttijd voor 't pensioen.
3°. Een ruim voorschot.
4°. Nederlandsche Leeuw.’[1)]

Wie, na een conflict als dat in Lebak - waarin hij den gouverneur-generaal sommeerde den resident van Bantam tot zijn plicht te roepen wijl deze binnen vijf dagen geen gevolg had gegeven aan Dekker's verzoek om den (*zeven weken* na zijn komst te Rankas Bitoeng door hem aangeklaagden) regent van Lebak te ontbieden naar Serang - een minister van van koloniën in staat acht om, op vertoon van welk boek ook, tegen een in gunst staanden afgetreden gouverneurgeneraal zulke dingen te doen, die kan te goeder trouw nog heel wat meer verwachten van de, althans nog onbekende, kansen eener speelbank. Zoo heeft Douwes Dekker zeer zeker rotsvast geloofd dat hij, met nu meer ruimte van geld, door zijn ‘systeem’ schatten van de bank zou winnen en de freules van Wijnbergen een volkomen onbezorgden ouden dag verzekeren. Zijn eigen verklaring aan Tine: ‘met *plan* om het driedubbel weertegeven,’ schoon bijna over het naïeve heen, is ten deze welsprekend. De uitkomst was echter, helaas, dat de oude dames verder van handwerkjes en familie-hulp hebben moeten rondscharrelen, en niet onwaarschijnlijk is het dat de kort daarna, met dezen last op het geweten, naar Indië teruggekeerde ambtenaar, in zijn steeds volslagen wanbegrip van maatschappelijke oorzaken en gevolgen, heeft gemeend door zijn overweldigend optreden in Lebak zich met vliegende vaandels omhoog te werken tot een Indische positie, die hem zou in staat stellen alle benadeeling van tantes of wie ook te vergoeden. Voor de, anders bijna ongelooflijke, kinderlijkheid van vertrouwen in het met een vloek en een zucht bewijzen, uitroeien en bestraffen van sinds eeuwen ingekankerde misbruiken zou dit een aannemelijke verklaring zijn.

Hoe het zij, dit alles wetende kan de lezer niet zonder wrevel Multatuli telkens voor zijn vriend Roorda hooren pruttelen en razen over vermeende of wezenlijke krenterigheid,

1) Brieven van Multatuli blz. 147.

oneerlijkheid, onkieschheid van anderen in geldzaken. Men zou zoo gaarne Roorda eens zien terugschrijven: ho ho, vriendlief, laat ons de hand eens in eigen boezem steken. Maar dergelijke harde noten willen de vrienden elkaâr niet te kraken geven. Zij verknuffelen zich veel te veel in wederkeerige bewondering. Het is in deze brieven van 1870 tot 1886 alles botertje tot op den boôm. Nu en dan een kleine schijn-uitval over een woord, een te lang zwijgen, een door eigen sarcasme reeds goedgepraat leugentje, maar het is als een minnaressen-tikje op de wang, en er volgt dan ook een ‘op *u* kan ik niet boos zijn,’ of ander goedigheidje.

Voor zoover wrevel over dit eeuwige pootjes geven het vergunt, laat overigens de briefwisseling zich met belangstelling lezen. Veel sophismen natuurlijk over moraal, menschen, stijl, en wat een man als Multatuli maar invalt. Geestig soms, en nog meer jacht makend op buitenissigheid, zelfs tegen den vriend. Je moet niet denken dat je correspondeert met den eersten den besten, zou als motto kunnen staan boven vele dezer epistels. Dán toch ook weer goedige eenvoud, hartelijkheid, kinderlijk geklaag....kortom: genieën. Multatuli bovendien martelaar. In meerdere brieven behandelen de vrienden de vraag, of ook Roorda geen martelaar zal worden. Multatuli kittelt hem een beetje over zijn vragen om pensioen, het aannemen eener aalmoes van een regeering, wier banvonnis zijns inziens had moeten luiden: ‘Ik, Sloet van de Beele, door het Ned. Volk aangesteld tot dieven-mandoer over Ned.-Indië, verban Roorda van Eijsinga omdat hij zich durft verzetten tegen de uitvoering van mijn mandaat.’

Doch Roorda bedankt er voor. Hij is reeds martelaar genoeg naar zijn zin door de vernieling van zijn mooie ingenieurscarrière, mitsgaders het hem gedane onrecht. En Multatuli geeft hem ten slotte gelijk in een heel mooien passus over den plicht van een man om te zorgen dat zijne kinderen zooveel mogelijk geluk genieten, dat zijne vrouw 't noodige heeft voor lichaam, huishouding, wereld en hart, brood, eten, genoegen. A la bonne heure!

Die verbannings-geschiedenis van Roorda schijnt overigens in Indië vrijwel in 't vergeetboek geraakt. De tegenwoordige chef der firma van Dorp & Co. te Batavia rakelde haar dezer

dagen nog eens op....om te toonen hoe kleinzielig die koopmansschap zich eertijds gedroeg tegenover een schrijver in haar blad (later ook tegenover haren redacteur Brunner), thans tegenover de redacteurs van twee andere bladen. Hoe men toch zijn eigen doopceêl kan lichten! De heer Wijbrands van het *Nieuws* vergiste zich echter, toen hij antwoordde dat Roorda werd verbannen wegens zijn '*Vloekzang*'. De latere gouverneur-generaal Loudon, van wien Roorda intrekking zijner verbanning trachtte te krijgen, verkeerde trouwens in dezelfde dwaling. De herinnering aan die verbannings-geschiedenis mag dus nog wel eens worden opgefrischt, te meer wijl zij ook voor de tegenwoordige toestanden leerzaam is. Ik zal ze even vertellen, met Roorda's eigen brochures van 1865 en 1866 over de *officieele* en de *andere* waarheid tot bronnen.

Bij het aftreden van den heer F.N. Nieuwenhuijzen als resident van Soerakarta schreef de ingenieur der tweede klasse S.E.W. Roorda van Eijsinga, toen geplaatst bij de spoorwegopname en verblijf houdende in Solo, een artikel in de *Java-Bode* van 25 Juni 1864, waarin hij den heer Nieuwenhuijzen èn in zijn vroegere loopbaan èn als resident van Solo hoogen lof toezwaaide.

Nieuwenhuijzen was Javanen-vriend. Hij had steeds zijn roeping als ambtenaar opgevat in den eervollen zin, den machteloozen inboorling te beschermen tegen den overmachtigen blanke. Hij redeneerde, zooals Roorda in zijn artikel schreef, aldus: 'De Javanen zijn op Java in hun eigen land. Zij kennen noch de wetten, noch het staatsblad. Zij hebben geen anderen beschermer dan hunnen resident. De Europeanen daarentegen zijn hier door het "regt" van den sterkste; zij kennen de bepalingen en hebben bovendien geld om door welwillende advokaten, prokureurs, beunhazen en dagbladschrijvers hunne regten te doen gelden. Het is dus billijk, dat ik vooral de Javanen bescherm.'

In dezen geest resideerde hij ook te Solo. Tegen misbruiken der landhuurders trad hij zonder schroom op. Enkele hunner deed hij zelfs vervolgen wegens mishandeling van den Javaan.

Geen wonder dat een man als Roorda zich aangetrokken voelde tot lofzang bij zijn aftreden. Ook deze ingenieur was

volbloed Javanen-vriend. Bovendien uitnemend penvoerder, in 1859 honderd dagen mede*redacteur*, daarna ijverig mede*werker* van het *Bataviasch Handelsblad* (eerst onder Lion, dan onder des Amorie van der Hoeven), later ook van de *Javabode* met redacteur Essers. Voorts stond hij op gespannen voet met de toen in den landhuur nog oppermachtige dynastie Dorrepaal, die hij in een bruilofts-toast van 14 December 1863 had beschuldigd van poging om het land van den broêr der bruid, na diens indolente verkwisting door ruime voorschotten te hebben aangemoedigd, voor een spotprijs te naasten. Eindelijk was Roorda de dichter van den '*Vloekzang of de laatste dag der Hollanders op Java,*' waarover nader.

In zijn fanfare voor Nieuwenhuijzen deed de ingenieur dus vooral luid de trompetten schallen van het onrecht des overheerschers jegens den overwonnen. Hij schreef o.a.:

'In 1858 kon aan een ambtenaar geen moeilijker post worden toevertrouwd dan die van resident in Solo.

Wij hadden hier in 1830 de kroon gezet op het werk van onze voorvaderen. Wij hadden op waardige wijze het vreeselijk drama besloten van vergoten bloed, geroofde rijken, geschonden trouw, onrechtmatige verbanningen, verbrande dorpen, onteerde vrouwen, verkrachte maagden, dat een deel uitmaakt van Neerlands roem en grootheid. Wij hadden door de trouwe hulp van den keizer van Solo, Pakoe Boewono VI, met goed gevolg een oorlog tegen Dipo Negoro ten einde gebragt, waardoor onze met ondergang bedreigde heerschappij was gered.

Wij hadden onzen redder, als vergelding voor zijne trouw, een onvergetelijk bewijs van dankbaarheid gegeven door hem zijn schoonste landen te ontnemen, alleen om zooveel meer inlanders onder onze zegenrijke vaderzorg te vereenigen.

Wij hadden de Javanen van Solo en Djogga onder hunne eigene heerschers gelaten. Wij hadden den moed niet gehad om het schelmstuk ten volle uit te voeren. Wij hadden de lafheid gestapeld op de dieverij. Wij hadden onzen redder, die inlichting vroeg omtrent die Europeesche dankbaarheid, voor muiter uitgekreten, voor verbijsterd van zinnen doen verklaren, en hem, "ter wille van de rust op Java", verbannen naar Ambon, waar hij wegkwijnde en stierf. Zijn stervenswoord was eene bede aan de zijnen geweest om immer trouw

te blijven aan het Nederlandsche gouvernement. Christenen, toont mij in uw midden de wedergà van zulk eene grootmoedige vergevensgezindheid!

De edele balling had twee zonen nagelaten, waarvan de oudste in Januari 1858 acht-en-twintig jaren oud was. De troon was open. Maar de zoon van den verongelijkten bondgenoot mogt hem nog niet beklimmen. Zijn oom werd in zijne plaats gekroond. Ik zal de uitdrukkingen niet herhalen, die uit het verbitterd gemoed van den prins opwelden, telkens als hij het residentie-huis voorbij reed. De niet te verkroppen wraaklust vlamde uit zijne zwarte oogen.

Ik heb achting voor zulk een Hannibalschen haat.

In 1861 werd hij eindelijk tot keizer gekroond onder het bestuur van den heer Nieuwenhuijzen. Sinds dien oogenblik is niet ééne kwetsende uitdrukking aan zijne lippen ontvallen. Niet één Europeaan heeft zich over eene beleediging of verongelijking te beklagen gehad. Dat is het werk van resident Nieuwenhuijzen.'

Ook de toenmalige regeering (G.G. Sloet van de Beele) viel Roorda scherp aan. Naar aanleiding der afwijzing van Nieuwenhuijzen's voorstel om naast den éénen assistent-resident ter hoofdplaats Solo nog drie andere in de binnenlanden aan te stellen, ter verbetering der verregaande onveiligheid, schreef hij, dat de Staat wel is waar zijn winsten had op het opium, het zout, de koffie van Mangkoe Negoro, de uitvoerrechten op suiker en koffie van den landhuur, maar toch ook den keizer, den resident, den ass.-resident, den kommies, het garnizoen, de Europeesche onderwijzers en het legioen van Mangkoe Negoro moest betalen (alles natuurlijk charge op het niets doen voor den inlander, wiens opium-, zout- en arbeids-centen werden opgestreken), zoodat, waar de 'zaken' zoo slecht gingen, niet veel kon overschieten voor de politie, en den boosdoeners vrij spel moest worden gelaten. 'En - ging hij voort - wel is waar zou de Staat uit de winsten van eene enkele der Solosche landstreken, die hij in 1830 "genaast" heeft, b.v. Ponorogo of Kedirie of Banjoemas, ruimschoots eene goede politie in Solo kunnen bezoldigen, maar het is onpleizierig zich elk jaar die daad te moeten herinneren. Hij deed dus slechts één adsistent-resident "te goed" in plaats van

vier. Ook had de resident medewerking van zijne landgenooten mogen verwachten. Maar hij moest vernemen, dat een Europeesch geldschieter te Semarang rijke geschenken gaf aan een voornaam inlandsch politiehoofd in de hoofdstad, en maandelijks duizend à twaalfhonderd gulden afzonderde als *douceur* voor enkele leden van de Javaansche regtbank. Mij dunkt, het pleit reeds eenigzins voor goede politie, zoo iets te ontdekken.'

Deze degenprik gold Dorrepaal, die dan ook, naar wij zullen zien, den schrijver bij de Regeering aanklaagde.

Eindelijk gaf Roorda ook het (stief-)moederland zijn bekomst: ''s Lands vaderen belijden zonder schaamte, dat zij zonder Java niet kunnen bestaan. Zij belijden onze minderheid tegenover België, Denemarken, Zwitserland, Piëmont, Portugal enz. Zij trekken van den Javaan jaarlijks dertig à veertig millioen gulden, gedreven door twee leuzen:

"Maak geld, zoo het kan op eerlijke manier, maar maak geld" (Hartsen c.s.) en

"Vader in den hemel! Geef den Javanen onze vrijheid en geef ons de vruchten van hunnen arbeid, dan zijn wij beiden geholpen" *(Nieuwe Rott. Courant).*

Arme Javanen! Gij moogt wel dagelijks bidden: Allah! bewaar ons voor onze vrienden, want onze vijanden verraden zich genoeg.

's Lands vaderen gunnen hunnen "geëerbiedigden Koning", den "gezalfde des Heeren", zelfs geen kruimken van de tafel des rijken. De keizer van Insulinde mag rondkomen met die goddelijke zalf. 's Lands vaderen zijn alles voor hunne kinderen, behalve de Javaansche'.

Deze aanklachten verschenen in de *Java-Bode* van 25 Juni 1864. Korten tijd daarna werd door de firma Dorrepaal en eenige andere handelshuizen te Semarang bij de regeering ingediend een rekest, zonder dagteekening, waarschijnlijk opgesteld door hun rechtskundigen raadsman Mr. van Dedem, neef van den Gouv.-Gen. Sloet van de Beele, waarin zij het volgende schreven:

'dat adressanten, die allen ten behoeve van landbouwondernemingen in de residentie Soerakarta aanzienlijke kapitalen hebben voorgeschoten en alzoo bij de voortduring van

rust en orde in dat gewest het hoogste belang hebben, vermeenen de aandacht der regeering te moeten vestigen op een artikel, voorkomende in het 51ste nommer (dertienden jaargang) van het te Batavia verschijnende nieuwsblad de *Java-Bode*, gedagteekend uit de residentie Solo en getiteld: "*Solo en de resident Nieuwenhuijzen*";

dat de blijkbare strekking van het bedoelde artikel is, om bij den souverein en de bevolking van Soerakarta minachting en haat tegen de Nederlandsche regeering op te wekken;

dat toch, om slechts van ééne uitdrukking uit vele te gewagen, de regeering met zoovele woorden wordt beschuldigd van "lafheid gestapeld op dieverij" jegens de regeerende dynastie van Solo, en de haat, welke de tegenwoordige souverein (?), ten gevolge daarvan, jegens ons gezag zoude koesteren, als achtenswaardig wordt aangeprezen;

dat verder in hetzelfde schimpschrift getracht wordt wantrouwen en minachting tegen de Europeanen op te wekken, door de bewering dat de handhaving van het recht en de uitoefening der politie in het Solosche rijk door hen zouden worden tegengewerkt;

dat namelijk in het artikel de volgende woorden voorkomen: "ook had de resident de medewerking van zijne landgenooten mogen verwachten. Maar hij moest vernemen, dat een Europeesch geldschieter te Semarang rijke geschenken gaf aan een voornaam inlandsch politiehoofd in de hofstad en maandelijks duizend à twaalf honderd gulden afzonderde als "douceurs" voor enkele leden van de Javaansche regtbank;"

dat adressanten de eenige handelshuizen van Samarang zijn, die als geldschieters met de residentie Soerakarta in verband staan, en zij alzoo de verklaring kunnen afleggen, dat de voorschreven bewering ten eenenmale valsch is, en dus als vuige laster moet worden beschouwd;

dat adressanten dan ook niet bevreesd zijn, dat eene dergelijke aantijging bij hunne landgenooten ingang zal vinden, doch dat onder de javaansche bevolking, met de uitspattingen der pers nog onbekend, dergelijke laster welligt niet zonder invloed zal blijven;

dat de invloed van een schimpschrift als het onderhavige

des te gevaarlijker moet worden gerekend omdat het, als hebbende het gewicht van het oogenblik, weldra aan alle solosche hoofden en grooten zal bekend zijn;

dat adressanten daarom van oordeel zijn, dat het wenschelijk en noodzakelijk is om het logenachtige van eene aantijging te ontmaskeren, de strekking hebbende om wantrouwen tegen den Europeaan, die zich aan zoo ergerlijke misbruiken zou schuldig maken, en minachting tegen de nederlandsche regeering, welke die straffeloos zoude toelaten, te verwekken,[1)] en om voor den vervolge de verderfelijke invloeden, waarvan dit geschrift een uitvloeisel is, te keer te gaan;

dat derhalve adressanten verzoeken, dat een onderzoek naar den oorsprong van en de aanleiding tot het bedoelde artikel moge worden ingesteld, waaruit èn het lasterlijke der voorgeschreven aantijging èn wie daaraan schuldig is kan blijken, en dat ook voor de toekomst aan invloeden, voor het nederlandsch gezag en de europesche bevolking gevaarlijk, paal en perk worde gesteld.'

Naar men ziet stelden de firma's Dorrepaal c.s. Roorda's moordaanslag tegen het *regeerings*-prestige voorop, en kwamen eerst daarna met hun eigene grief, de beschuldiging van omkooperij der Javaansche rechters. Zij verklaren kort en goed die bewering voor ten eenenmale valsch en 'vuige laster.' Maar Roorda schreef hiertegen in zijne verdediging (brochure 'Mijne verbanning', 's Gravenhage, Gebr. van Langenhuysen, 1865, blz. 9):

'Zijn de beschuldigers onder eede gehoord geworden? Ik verklaar, *onder presentatie van eede,* van den heer F.N. Nieuwenhuijzen, resident van Soerakarta, te hebben gehoord, dat de heer Henri Deelken, te Soerakarta, neef en gemagtigde van den heer G.L. Dorrepaal, te Semarang, volgens berigten, bij hem (resident) ingekomen, maandelijks duizend à twaalf honderd gulden mocht afzonderen als "douceurs" voor enkele leden van de javaansche regtbank, en dat de javaansche rijksbestierder, tevens chef der javaansche politie (die evenals genoemde rechtbank een gewichtige adviseerende stem heeft bij

1) Heeren onderwijzers bij deze aanbevolen als stijl-voorbeeld. P.B.

het inwilligen van aanvragen om landhuur) van den heer Dorrepaal een mylord ten geschenke had ontvangen, die ook minstens duizend à twaalf honderd gulden moet hebben gekost.'

Roorda verklaarde dus, onder aanbod van eede, de omkooperij van den resident Nieuwenhuijzen zelven te hebben gehoord. Men kan dan moeilijk door de simpele ontkenning der Dorrepaal c.s. de zaak voor beslist houden. Dat Nieuwenhuijzen, geestverwant van Roorda, die veel bij hem aan huis kwam, dezen de mededeeling had gedaan, is niet onwaarschijnlijk. Het werd dan ook den heer Nieuwenhuyzen, na zijn residentschap benoemd tot lid van den Raad van Indië, door velen zeer euvel geduid, dat hij op Roorda's verklaring, het feit der omkooperij van hemzelf te hebben vernomen, hardnekkig het stilzwijgen bewaarde. De *Tijdspiegel* van September 1865 schreef daarover:

'Maar wie hier ook zwijge, er is een man, wiens stilzwijgen meer bevreemdt dan van allen, die geroepen waren hier te spreken. De heer Nieuwenhuijzen, gewezen resident van Solo, is door den heer Roorda van Eijsinga op een standpunt geplaatst. Eene reeks van trouw vervulde dienstjaren had dien ambtenaar niet gevrijwaard tegen aanvallen van de dagbladschrijvers, waarbij zijne eer werd bezwalkt. Trouwe vrienden en vaardige pennen zijn dikwijls het meest schaarsch als men ze het meest noodig heeft. Maar de heer Roorda van Eijsinga brak een lans voor hem. Hij schreef een apologie, waarin zijne verdiensten voor land en volk in een schoon licht werden geplaatst.

Thans is de heer Nieuwenhuijzen benoemd tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indië. En de apologie, die wellicht het voetstuk is, waarop hij zich verheven heeft, wordt voor den schrijver het *corpus delicti*, waarom de landvoogd hem niet alleen van zijne schoone betrekking berooft, uit de kolonie verbant, een eervol ontslag weigert, maar ook meent de pen te mogen halen door 19 jaren dienst onder de brandende keerkringszon, en hem, zonder een stuiver pensioen, te doen wederkeeren in het moederland.

Wij hebben in deze regelen een feit vermeld, waarom de schrijver als "lasteraar" wordt gesignaleerd. Hij heeft in Indië openlijk tegen omkooping van rechterlijke ambtenaren durven

getuigen. De schrijver deed zulks om den heer Nieuwenhuijzen te verdedigen tegen het verwijt van verwaarloozing der politie. Hij noemt thans ten tweeden male den heer Nieuwenhuijzen als die de omkooping ontdekt had. En de heer Nieuwenhuijzen laat zijn verdediger wegens die getuigenis ontslaan, verbannen, schandvlekken, maar zegt geen woord tot getuigenis voor de waarheid.'

Aldus de *Tijdspiegel*, hier en daar niet geheel juist, maar toch over 't algemeen wel ter zake.

De heer G.L. Dorrepaal hield zich flinker dan de ex-resident, en toonde althans bij deze gelegenheid de door Roorda gezochte toepassing op hem van Multatuli's 'Droog (dor)-stoppel' (paal), niet te verdienen. Op Roorda's verklaring namelijk, dat de gewezen resident zelf de zegsman was geweest van de omkoop-verhalen, ging Dorrepaal met twee getuigen den heer Nieuwenhuijzen bezoeken, vorderde voldoening voor de aantijging van omkooperij, ontving een ontwijkend, half verontschuldigend, antwoord, en verliet hem met de woorden: 'Mijnheer, je bent een lasteraar'.

Ik ga voort met mijne beschrijving van Roorda's verbanning uit het eiland der traditioneele bestuurs-loyauteit en regeeringsdeugd.

Nadat de vinnige schrijver door de Semarangsche firma's Dorrepaal c.s. aan de Regeering was gedenuncieerd, schijnt de Gouv.-Generaal aanvankelijk den weg te hebben willen inslaan eener *gerechtelijke* vervolging. Roorda ontving althans drie weken na dato een telegram van den uitgever der *Java-Bode*, den heer H.M. van Dorp, luidende: 'Gerechtelijke vervolging van uw artikel; stelt gij u verantwoordelijk?' Hij antwoordde: 'Zeer zeker stel ik mij verantwoordelijk; raadpleeg van der Hoeven.' Mr. des Amorie van der Hoeven was Roorda's rechtskundige raadsman, tevens hoofdredacteur van het *Bataviasch Handelsblad.* Blijkbaar bedoelde Roorda, dat van Dorp dezen zou raadplegen vóór hem bekend te stellen, daar het mogelijk was dat het noemen van zijn naam niet bepaald vereischt werd, dat b.v. de Regeering alleen zou willen weten of de schrijver van het *Java-Bode*-artikel een ambtenaar was. De heer van Dorp raadpleegde echter *niet* den heer van der Hoeven, doch twee andere praktizijns. Dezen adviseerden hem,

zoo de procureur-generaal het noemen van den naam eischte, hiertoe per telegram categorisch Roorda machtiging te vragen. De ingenieur ontving dan ook vier dagen na het eerste telegram het volgende: ‘Ik moet onmiddellijk den schrijver noemen. Maakt gij geen bezwaar? Dadelijk antwoord.’ Daar Roorda zich niet wilde overijlen, en bovendien voor geen van beide telegrammen het antwoord was betaald (!), antwoordde hij per post, dat hij den heer van Dorp nogmaals verzocht Mr. des Amorie van der Hoeven te raadplegen en in alles wat de vervolging betrof naar diens advies te handelen. Niettemin noemde de heer van Dorp, *zonder* van der Hoeven te raadplegen, den procureur-generaal Roorda's naam. De *Java Bode*-redacteur schreef den ingenieur d.d. 23 Juli, dat hij den heer van Dorp had geraden, den naam des schrijvers *niet* te noemen, aangezien de Regeering, wel wetende hoe de vork in den steel zat, zeker niet den uitgever zou straffen. Dit kan zijn, maar in geen geval handelde ook de redacteur correct, want *hij* had zich moeten verantwoordelijk stellen. In de plaats daarvan nam hij in dien kritieken tijd zelfs een heftig tegenartikel op tegen Roorda's stuk over Solo en Nieuwenhuijzen. Het blijkt dus, dat noch de uitgever noch de redacteur van de *Java-Bode* zich in de zaak Roorda onberispelijk hebben gedragen, en het mag verwonderen dat, zelfs uit een oogpunt van eigenbelang, de tegenwoordige chef der firma H.M. van Dorp dien slapenden hond van 44 jaren geleden heeft durven wakker maken, nog wel om opnieuw de verbanning te vragen van twee vrijmoedige strafpredikers over onze koloniale politiek, redacteurs van met de *Java-Bode* concurreerende bladen. Het zachtste wat men er van kan zeggen is, dat de firma H.M. van Dorp als couranten-uitgeefster geen schitterend figuur maakt en heeft gemaakt.

Wat de zaak Roorda zelve betreft, schijnt de Gouv.-Generaal Sloet van de Beele op advies van den procureur-generaal te zijn overgegaan tot loslating van gerechtelijke vervolging, om de zaak administratief aftedoen. Bij besluit van 3 September 1863 werd Sicco Ernst Willem Roorda van Eijsinga, ingenieur 2de klasse bij de commissie voor de vervoermiddelen, oneervol en zonder pensioen uit den dienst ontslagen en hem, in het belang der openbare rust en orde, het verblijf in Ned.

Indië ontzegd, uitgezonderd het eiland Groot-Banda. Daar op Banda voor den, na 19 jaren eervollen dienst zonder een cent pensioen ontslagen, ingenieur geen bordje rijst viel te verdienen, verliet hij spoedig daarna Indië, om in Europa een moeilijk leven te lijden en, ook ter wille van zijn gezin, te vechten voor zijn pensioen.

Ik noemde vroeger de meening van sommigen, dat ook de '*Vloekzang*' een der motieven was voor Roorda's verbanning, een dwaling. Inderdaad wordt daarvan in de 'overwegingen' van het Besluit niets gevonden. Deze luiden, dat in het meergenoemd *Java-Bode*-artikel:

de soesoehoenan van Soerakarta tot haat jegens de regeering wordt aangezet;

het opperbestuur en de volksvertegenwoordiging in Nederland en de handelingen tegenover Indië worden verguisd en belasterd (zegge: de millioenen-roof veroordeeld. P.B.);

de stand der landhuurders in de Vorstenlanden wordt aangerand op eene wijze, die lichtelijk tot verzet der bevolking aanleiding zou kunnen geven;

dat de strekking van het artikel onmiskenbaar is gevaarlijk voor de openbare rust en orde in Ned.-Indië.

Ziedaar de officieele overwegingen. Slechts het *Java-Bode*-artikel was dus de reden van Roorda's verbanning. Wèl daarentegen heeft de 'Vloekzang' alle pogingen zijner vrienden verijdeld, om het machts-vonnis verzacht en hem weer in dienst gesteld te krijgen. Ook zonder dit zou het de moeite waard zijn, het ontstaan van dat merkwaardige gedicht, dat tusschen Roorda en den schrijver van 'Max Havelaar' misschien nog een sterker band knoopte dan beider ontslag uit den dienst, in herinnering te brengen.

Ziehier de woorden:

De laatste dag der Hollanders op Java.
door
Sentot.

Zult gij nog langer ons vertrappen,
Uw hart vereelten door het geld,

En, doof voor de eisch van recht en rede,
De zachtheid tergen tot geweld?

Dan zij de buffel ons ten voorbeeld,
Die sarrens moe de hoornen wet,
Den wreeden drijver in de lucht werpt
En met zijn lompen poot verplet.

Dan schroeie de oorlogsvlam uw velden,
Dan roll' de wraak langs berg en dal,
Dan stijg' de rook uit uw paleizen,
Dan trill' de lucht van moordgeschal.

Dan zullen wij onze ooren streelen
Aan uwer vrouwen klaaggeschrei,
En staan, als juichende getuigen,
Om 't doodsbed van uw dwingelandij.

Dan zullen wij uw kinderen slachten
En de onzen drenken met hun bloed
Opdat der eeuwen schuld met rente,
Met woekerwinste word' vergoed.

En als de zon in 't Westen neerdaalt,
Beneveld door den damp van 't bloed,
Ontvangt zij in het doodsgerochel
De laatste Hollandsche afscheidsgroet.

En als de nachtelijke sluier
De rookende aard heeft overdekt,
De jakhals de nog lauwe lijken
Dooreenwoelt, afknaagt, knabbelt, lekt...

Dan voeren wij uw dochters henen,
En elke maagd wordt ons een boel,
Dan rusten we aan haar blanke boezems
Van moordgetier en krijgsgewoel.

En als haar schand zal zijn voltrokken,
Als wij ons hebben moegekust,
Als elk tot walgens toe verzadigd,
Het hart van wraak, het lijf van lust...

Dan tijgen wij aan 't banketteeren,
  En de eerste toast is: ‘'t Batig Slot!’,
De tweede toast: ‘aan Jezus Christus’,
  De laatste dronk: ‘aan Neêrlands God!’

En als de Zon in 't Oosten opdaagt
  Knielt elk Javaan voor Mahomed,
Wijl hij het zachtste volk der aarde
  Van Christenhonden heeft gered.’

Hoe kwam Roorda tot het maken, beter gezegd: den Javaan in den mond leggen, van dit bloeddorstige gedicht?

Hij was in 1860 te Grobogan als chef der opname voor een bevloeiings- en scheepvaart-kanaal. Daar was hij getuige van al de ellende, die de bevolking van deze streek, met het naburige Demak (residentie Semarang), sinds jaren had te verduren. In 1849 had er een hongersnood geheerscht, die vele duizenden menschen den afschuwelijksten dood deed sterven. De regeering had tabaks-ondernemingen opgericht, waar de Javaan tegen zeer schamel loon gedwongen moest werken en gruwelijk werd behandeld. Een opziener te Widang, wien Roorda 12 Aug. 1855 een bemerking maakte over noodelooze plagerij der cultuurplichtigen, antwoordde: ‘Mijnheer, ik zie wel dat gij nooit in de binnenlanden geweest zijt. Leer dit van mij: als gij de keus hebt een Javaan *één* paal doen loopen om het water te halen tot besproeiing, en *twee* palen, doe hem dan *twee* palen loopen, want Javaan wordt gaarne gedonderd.’[1] *Loopen* liet men den hongerigen Javaan dan ook naar hartelust. Die uit Demak en Grobogan moesten herhaaldelijk achttien uren zonder reisgeld afleggen om te gaan werken aan de vesting Willem I, die later door ondoelmatige ligging louter geldverspilling is gebleken. Teruggekeerd, vonden zij soms hun erf vernield, verlaten als het was door vrouw en kinderen,

1) Roorda vertelt dit en veel meer op blz. 29 vlg. zijner brochure van 1866: ‘*Mijne verbanning en mijn Vloekzang*’. Ik geloof dat, wanneer al het schreeuwende onrecht, dat de bevolking van Java in de vorige eeuw heeft moeten verduren van onze gouvernements-dienaren bij de dwang-cultures, eens bekend was, woeste uitvallen, als onlangs van den jongen Douwes Dekker en de vroegere van zijn oud-oom Multatuli, Roorda etc. geen eerlijk man meer ergernis zouden geven.
P.B.

die uit honger eenig levensonderhoud waren gaan zoeken. Ook moesten duizenden dagelijks, slecht gevoed, zonder betaling gaan werken aan een weg van Semarang naar Goeboek, bijna zes uren lang door drassig terrein aangelegd. De bewoners van Demak en Grobogan hadden dus bijna geen tijd tot bearbeiding hunner rijstvelden, die bovendien van den regen afhankelijk waren.

[Ook van het bevloeiings-kanaal, waarvoor Roorda in de streek was, kwam in de eerste twintig jaren weer niets. Terwijl hij, bij zijn vertrek in 1861, een plan indiende, dat 5 millioen zou kosten, werd in 1867 op de begrooting voor bevloeiingswerk in die streken uitgetrokken....*drie duizend gulden*]. Schoon de rijst niet duur was, hadden de meeste kleine inlanders geen geld om die te koopen. Zij stilden hun honger maanden lang met *gadong*, een wortel die in 't wild groeit en voor een deel giftig, voor een deel voedzaam is; ook met het palmiet of vruchtbeginsel van klapperboomen, waardoor deze kostbare boomen echter verloren gingen. Toen die hulpbronnen waren uitgeput, woedde de hongersnood. Geraamten vielen uitgeput op den grooten weg, om daar den laatsten snik te geven. Reizigers zagen er talrijke lijken liggen. Moeders verkochten hare kinderen aan Europeanen voor drie of vier gulden. Het land was zóó verlaten, dat gevallen voorkwamen van zuigelingen, wier ledematen werden afgevreten door uitgehongerde honden en wilde zwijnen, terwijl de moeders er op uit waren om voedsel te zoeken.

Dit alles is meermalen door verschillende rapporten en geschiedschrijvers geboekstaafd. Bij een man als Roorda, die op zijne omzwervingen als ingenieur nog jaren later de vroeger goed bevolkte streken woest en verlaten vond, en de sporen van den hongersnood nog overal aantrof in huiveringwekkende eenzaamheid en talrijke graven, waarop hij in gedachten het grafschrift las: '*gestorven voor het batig slot,*' moest het diepen afkeer en den wensch naar vergelding wekken.

En *toen*, in 1860, dreigde opnieuw hongersnood. De regens lieten zich wachten. Er kwam gebrek aan voedsel. De zoons der daar wonende familie Stoll, die al wat zij kon deed om den kleinen man te helpen, hielden een lijst van de menschen die, voortgejaagd door de herinnering aan vroegere doodgehongerden, uit de dorpjes vluchtten. De pandjeshuizen waren

volgepropt. Door artikelen van Roorda in het *Bataviasch Handelsblad* werd de regeering geälarmeerd. De resident van Hogendorp werd door den G.-G. Pahud naar Grobogan gezonden en vond den toestand zóó erg, dat hij terstond op eigen gezag *f* 50,000 beschikbaar stelde voor relief-works, die echter als altijd ondoelmatig werden uitgevoerd.

Onder deze omstandigheden dichtte Roorda den Vloekzang. Nadere aanleiding was, dat hij in 1859 als mede-redacteur van het *Bataviasch Handelsblad* een aardigen maar zeer onschuldigen nieuwjaarswensch had gemaakt voor de rondbrengers der courant. Toen hij het volgend jaar te Grobogan was, wilde hij die menschen, nu onder den redacteur des Amorie van der Hoeven, opnieuw aan goede fooitjes helpen, en maakte een gedicht, waarin enkele bittere regels voorkwamen. Een nacht daarop geslapen hebbende, voelde hij 's morgens in de badkamer opeens den vloekzang in zich opwellen, dien hij tot verbazing der bedienden uitbulderde en nog denzelfden dag aan van der Hoeven zond, maar natuurlijk terugkreeg met verzoek om er iets geheel anders van te maken.

Ziedaar den oorsprong van het vermaarde gedicht. Het werd aanvankelijk niet gedrukt, maar wel hier en daar door Roorda voorgedragen en aan enkele vrienden in afschrift gegeven, o.a. aan den majoor Raat, later burgemeester van Maastricht, die een afschrift aan Multatuli zond, waarop deze het deed afdrukken onder noot 5 op de uitgave van 1875 van den Max Havelaar. Zooals Multatuli daar meedeelt, schijnt het ook herhaaldelijk te zijn opgenomen in Nederlandsche provinciale blaadjes.

Alle ‘bezadigde’ menschen hebben natuurlijk den Vloekzang een afschuwelijk vers genoemd. De aanleiding er toe, onze afschuwelijke koloniale politiek, verstoorde echter nooit hunne kalmte. Sommigen beschouwden hem als een ‘afdwaling van een weelderigen geest in onbewaakte oogenblikken.’ Roorda's vroegere mederedacteur Lion, wiens Semitische voorvaderen toch ook heftige vervloekingen hebben gedicht, noemde hem ‘*nonsens.’* Daarmee moet dan zijn bedoeld, dat de door Roorda geschetste gruwelen slechts vruchten konden zijn eener ziekelijke fantasie en door onderworpen bruine menschen, zelfs wanneer zij in opstand kwamen, niet zullen

of kunnen worden bedreven. Dit was echter wel anders gebleken bij den opstand der *Sepoy's* in Britsch-Indie van 1857, d.i. slechts drie jaren voor den vloekzang. De daarbij bedreven gruwelen, o.a. beschreven door den heer D.C. Steyn Parvé in zijn werk '*De Bijbel, de Koran en de Veda's*,' overtroffen nog verre Roorda's voorstelling van den laatsten dag der Hollanders op Java. De gepensioneerde kapitein van het O.-I. Leger J.P. Schoemaker gaf uit dat boek onlangs (naar ik meen ook reeds jaren geleden in een zijner schetsen) een overzicht dier gruwelen, in eene bij Brill te Leiden verschenen brochure *Het Aziatisch gevaar.* Niet slechts de ruwe massa, maar zelfs de hoogst ontwikkelden des volks, begaan in zulke tijden van zegevierend fanatisme de schrikkelijkste beestigheden. Nenah Sahib - zoo vertelt Steyn Parvé - afstammeling van de Maharatta-vorsten, prins van erkende beschaving, bekwaam in de Engelsche letterkunde en (gelijk sommige regenten op Java en radja's op de Buitenbezittingen tegenover de Nederlanders) gereputeerd als verknocht vriend der Engelschen, deed te Cawnpore 350 Engelsche dames, waaronder vele van hoogen stand, nadat hij hare mannen voor hare oogen had laten doodschieten, in de gevangenis door inlandsche cavaleristen vermoorden, onder wreede en liederlijke bijzonderheden. De angst- en wanhoopskreten der vrouwen drongen door tot zijn paleis, evenals het ruw gelach der beulen, maar hij bleef onbewogen. De slachting begon 's middags te 4 uur van 12 Juli 1857, en duurde tot middernacht. De beestachtigste sexueele gemeenheden hadden daarbij plaats. In haren ontzettenden angst voor deze schande of voor den dood waren 15 vrouwen en eenige kinderen er in geslaagd, zich te verbergen onder de stapels verminkte lijken, en luisterden met vurige hoop naar het steeds meer naderend kanon- en geweervuur van den tot ontzet aanrukkenden generaal Havelock. Maar ook zij werden ontdekt en gedeeltelijk afgemaakt, terwijl de overigen, uit vrees voor schandelijke mishandeling, naar een door hooge muren omsloten erf vluchtten en zich daar in een diepen waterput wierpen.

Nog gruwelijker dan te Cawnpore ging het bij dien opstand der Sipayers, uit welke voor een groot deel (74.000 man infanterie, behalve de inlandsche cavalerie en artillerie) het

Britsch-Indische leger in Bengalen bestond - nog gruwelijker ging het toe in de heilige stad Delhi, met 150.000 inwoners, behalve een aantal Engelschen. Nadat de stad en de engelsche sterkten door de opstandelingen waren overmand, verspreidden zich bij duizenden de moordlustige Sipayers en de volksmassa, dol van bloeddorst en fanatisme, door de europeesche buurten. Zuigelingen, uit de armen der ouders gerukt, werden bij de beenen vaneen gescheurd of door de ramen gesmeten en op bajonnetten opgevangen. Vrouwen en meisjes onder de oogen der mannen, ouders en broeders verkracht, daarna verminkt, onthoofd, in stukken gehakt. Na dit te hebben moeten aanzien, ondergingen de mannen hetzelfde lot. Op de marktpleinen hielden inlandsche officieren zoogenaamd krijgsraad over vóór hen gesleurde Europeanen. Dit krijgsrecht leidde tot de volgende executiën. De engelsche vrouwen werden, geheel ontkleed, voor de tierende menigte bij de haren rondgesleurd, op allerlei wijzen onder de oogen harer echtgenooten en bloedverwanten bezoedeld, met geeselslagen door de stad gedreven en ten slotte onthoofd. Kinderen werden vingers, teenen, handen en armen achtereenvolgens afgekapt en de stukken in de keel hunner ouders gewrongen. Mannen, na dit alles te hebben gezien, onder martelingen vermoord.

De oude koning Bahadoer Shah, die woonde in een prachtig paleis, een engelsche toelage genoot van f 96000, en steeds gastvrij de hooge engelsche aristokratie ontving op schitterende feesten, maakte het niet minder erg dan het plebs. De voorname engelsche mannen en vrouwen, die in zijn paleis een schuilplaats zochten, liet hij doodmartelen, de dames niet dan na gruwelijke onteering. Zoo werden 25 der jongste en schoonste meisjes uit de engelsche aristokratie gesleurd naar een receptie-zaal, waar zij dikwijls op een zijner feesten waren ontvangen. Door inlandsche soldaten zijner lijfwacht deed hij ze bezoedelen onder niet te beschrijven bijzonderheden. Daarna liet hij die jonge adelijke dames, die hij alle bij name kende, met zweepslagen naakt naar buiten drijven, om allerlei vuil werk te doen, en ze ten slotte levend verbranden.

Bij zulke feiten, haast niet intedenken en toch zoo gruwzaam waar, slechts drie jaren voordat Roorda zijn vloekzang schreef, verbleekt schier de roode bloeddorst, die hij den in

opstand gekomen Javaan toedichtte. Nonsens, in den zin van menschkundig onbestaanbaar, was dus zijn schildering in geen geval. De Javanen, zal men zeggen, zijn geen Sipayers. Maar Roorda voelde diep, dat men ook en vooral goedwillige menschen niet door onrecht, verwaarloozing, uitbuiting in geld en arbeid, tot het uiterste mag tergen. Deze les kunnen alle regeeringen ter harte nemen. Felle woorden als die van Roorda zijn er op berekend ze te striemen in hun geweten.

Vooral tegenwoordig verdient het vurige gedicht van 1860 ernstige aandacht. Niet slechts op Java, maar door geheel Nederlandsch-Indië wordt thans verbittering gezaaid. Overal worden door den economisch volkomen onkundigen en voor menschenleed gevoelloozen soldat de fortune, die te kwader ure en door allerlei troebele invloeden tot gouverneur-generaal is verheven, nieuwe of verzwaarde belastingen en heerediensten geëischt, en de menschen die zich verzetten neergeschoten met onze männlichers. Al de woelingen in Sumatra, de kleine Sunda- en Moluksche eilanden, het slepend blijven van de Atjeh- en Celebes-oorlogen, zijn te wijten aan deze kortzichtige fiskaliteit, die millioenen verknoeit om van meest doodarme menschen (men moet die schooiers-woningen in een groot deel van Celebes en de Molukken hebben gezien) enkele stuivers aan hatelijke belastingen te innen. Geheel onze Archipel gaat trillen van haat. Is *dit* een stelsel om Ned.-Indië te regeeren?

Zoowel voor Roorda als voor Multatuli is het een onsterfelijke eer, de Indische volksmishandeling te hebben gehaat met een fellen haat, waaraan zij bij iedere gelegenheid uiting en hunne levens ten beste gaven. Doorloopend dit merk te dragen is ook de schoonste lof voor hunne briefwisseling. Natuurlijk vervielen mannen als zij daarbij in uitersten. Zij waren beide gevoels-excentrieken. Een geheel verschillend karakter droeg de uitmiddelpuntigheid van een anderen scherp-zinnigen Nederlander, die ook een (schoon veel kleinere) rol in de Indische politiek heeft gespeeld en evenzeer van een toegewijden vriend ‘brieven’ ontving, die naast het bundeltje Multatuli-Roorda op mijn schrijftafel liggen. Ook Coenraad Busken Huet sprong uit den band, maar veeleer met het intellect dan met het sentiment. Ook hij kon het met de banale menschheid, zelfs met de meerderheid der denkende, schrij-

vende en politiseerende, niet vinden. Reeds in zijne letterkundige kritieken, het gebied dat hij beheerschte als meester, ontsprong zijn vernuft herhaaldelijk aan het veilige midden der objectiviteit en welwillendheid. In 1863 opgenomen in den bezadigden omgang der Gids-redactie, met zijn vriend Potgieter en den liberalen doctrinair J.T. Buys, kon hij slechts twee jaren later binnen deze enge muren zijne longen niet meer den kost geven. Hij ergerde in het Januari-nummer van dat jaar 1865 de letterkundige zelfvoldanen door een charge van de door koningin Sophie gecritiseerde '*Aurora*', en zette de liberale leerstelligheid op hare achterste pooten door een persiflage op het parlementaire stelsel, de grondwet en zelfs den halfgod Thorbecke. Zijne intellectueele uitmiddelpuntigheid dwong hem tot zulke dingen. Hij kon evenmin de letterkundige als de liberale bourgeoisie satisfaite uitstaan. Dat een scheuring met Thorbecke-vereerders als Buys onvermijdelijk was, spreekt van zelf. Busken Huet trad uit de Gids-redactie, en met hem zijn vriend sinds vijf jaren, medeoprichter van de *Gids*, Potgieter, die daarmee een blijk gaf van een trouw in vriendschap als waartoe slechts beminnelijke en eerlijke harten als dat van den Amsterdamschen makelaarletterkundige in staat zijn.

En nu ging Huet in zijn centrifuge voornamelijk de staatkunde, het vertoon van liberalisme, de konkelarij van het parlementaire stelsel, de steile rechtzinnigheid van een Thorbecke vermalen. Ook vooral het liberale fariseïsme met Indië. Hij had daartoe een leerschool in zijn mede-redacteurschap aan de '*Opregte Haarlemsche Courant*', van 1862 tot 1868. Maar zijn kritiek op de koloniale schijnheiligheid ging een anderen kant uit, dan die van Roorda en Douwes Dekker. Vlamden deze mannen op van woede over den vampyr, dien zij zagen zuigen aan de bloedvaten des weerloozen Javaans, Huet werd giftig over hetgeen hij zag op het *Binnenhof*, het geschreeuw van hervorming voor Indië door mannen als van Hoevell, Fransen van de Putte e.t.q., die niettemin met welgevallen het Indische batig slot door Nederland lieten opstrijken. Zijn ergernis en die van Multatuli raakten elkaar wel, want ook deze schold den liberalen voormannen gaarne de huid vol, maar de bron was een andere. Bij Donwes Dekker-Roorda welde de toorn

van onderen, uit het volk; Busken Huet viel zij als een regen uit de zwarte parlementaire wolken op het hoofd. *Gevoels*- en *verstands*-uitmiddelpuntigheid, daarin lag de kern van het verschil in hun optreden.

Zoowel bij Multatuli als bij Huet echter slaagde zij er in het gezond oordeel te verduisteren. Ging gene, met een bombarie en veelal onoprechtheid, zijn in den grond gevoelvol streven onwaardig, poseeren als martelaar en aan allerlei staatslieden menschkundig onmogelijke eischen stellen, Huet meende zoo waar den steen der koloniale wijsheid te vinden bij de conservatieve partij, die dan toch steeds de *ziel* is geweest der uitbuiting van het indische volk, alleen zonder de schijnheiligheid van de liberale oppositie. Wat helpt het den Javaan, dat een scherpe penvoerder de onbetrouwbaarheid zijner liberale vrienden aantoont, indien hij hem tegelijkertijd laat overgeleverd aan de oprechte uitbuiting van conservatieven? Dat Huet deze richting uitging, bewijst alweer hoe niet het gevoel voor menschenleed, maar slechts intellectueele ergernis over onoprechte partijmannen zijne koloniale inzichten beheerschte. En zij dreef hem tot dwaasheden, ook voor den eigen goeden naam. Hij ging briefwisselen met vóórmannen van het behoud, als Rochussen, van Zuijlen en anderen, en nam ten slotte van den koloniaal-minister uit het kabinet Heemskerk, Hasselman, vrije passage voor zich en zijn gezin aan naar Indië, met blijkbare opdracht (want waartoe anders die toelage uit de staatskas?) om de pers in Indië te gaan leiden in het conservatieve sop.

Dat hij zelf het luchtje van deze transactie rook, blijkt uit het verzwijgen van de onderhandelingen voor zijn intimus Potgieter, die dan ook in de later naar Java geschreven brieven verklaart, dat hij, indien gewaarschuwd, deze dwaasheid van zijn vriend - nog verzwaard door Huet's aanbeveling voor de Tweede Kamer van den ‘onzaligen’ gewetensruimen maar talentvollen conservatieven partijganger Daan Koorders (bij wiens vragen van het woord in de 2de Kamer Thorbecke steeds oogenblikkelijk de zaal verliet) - dat hij deze houding van Huet met al de kracht zijner vriendschap zou hebben bestreden. Overigens behoeft niet gezegd, dat Huet's ‘zending’ naar Indië een mislukking is geweest. Het in den ban doen door de Bataviasche Handelsvereeniging en een deel van het

publiek der onder zijne redactie gestelde *Java-Bode* had ten gevolge zijn aftreden, en zijn oprichten van een eigen blad '*Het Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië*'. Deze courant heeft uitgemunt door Huet's tintelende letterkundige opstellen, maar niet den minsten invloed uitgeoefend door zijne koloniaal politieke artikelen, later gedeeltelijk vereenigd in twee deeltjes '*Nationale Vertoogen*'. Op dit gebied werd Huet door velen niet voor bevoegd, na het gebeurde met de 'passage' ook niet voor betrouwbaar aangezien.

Voor menschen van mijne richting - '*Indië voor den Indiër*' - kan het dan ook geen rancune wekken wegens verkregen resultaten, maar slechts wrevel wegens aanraking met iets antipathieks, een man als Huet de gouvernements-koffiecultuur (niet hervormd, maar met hare schromelijke ongerechtigheden) te zien aanbevelen als bron van staatsinkomsten, waarbij niet het verspilde geluk van den Javaan, maar slechts de verguizing van dien dwang-arbeid door de baten opstrijkende liberalen hem ergert; hem te zien betoogen dat de Indische Begrooting niet moest worden vastgesteld bij de Wet maar door den Koning, het geldelijk wanbeheer van wiens grootvader de onmeedoogende batig-slot-politiek had in het leven geroepen; hem de veroveringspolitiek der Compagnie te hooren bezingen als die der Romeinen, en deze zelfs nog in het toenmalige kader passend oordeelen, blijkens deze merkwaardige strofe: 'Op dit oogenblik zelf zijn wij bezig met Atsjin te doen wat Rome met Karthago deed.'[1)] Hoe treft ons nu, 35 jaren later, nadat minder dan ooit dit Karthago voor ons Rome den nek heeft gebogen, het onjuiste inzicht van den verstands-excentricus! Hoe ernstig is tevens de waarschuwing, dat het bloedige imperialisme van vroegere eeuwen moderne regeeringen niet meer mag worden ter navolging gesteld!

Huet's Indische journalistieke arbeid (1868-1875) getuigt slechts, evenals zijn geheele levens-werk, voor zijn vaardige pen, zijn scherp vernuft, zijn diepe letterkundige studie en zijn afschuw van het 'in medio tutisssimus ibis'. Geenszins van hart voor den Javaan. Wel aardig vind ik het, dat hij ten deze zoo geheel voer in het schuitje van den geleerden

1) Nationale Vertoogen II blz. 193.

Mr. J.A. Moltzer, dien hij, als schrijver in ‘Aurora’, min of meer ridiculiseerde door zijn *Gids*-fantasie van 1865, en wiens cynische uitlating in de *Economist* van 1863 hij toch geheel had kunnen onderschrijven: het is vervelend altijd te hooren van mishandelde Javanen, en *verkwikkend*, tot afwisseling eens iets te lezen over ‘den geldsomloop in Indië’.

Boven de zuiver intellectueele middelpunt-vliedende kracht van Busken Huet verkies ik in ieder geval de aan het gevoel ontspringende, bovendien door tintelenden geest versterkte, excentriciteit van Multatuli en Roorda. Maar boven hen allen stel ik - uit een oogpunt van menschenwaarde - de vaste, naar geen onzekere banen uitvliegende, trouw van Huet's vriend Potgieter, dien hij bij zijn terugkomst uit Indië niet meer onder de levenden mocht vinden. In *zijne* brieven aan den vriend, die hem toch ook in zijne politieke en moreele overtuigingen had gekwetst, treft men niet aan het vervuld zijn met het eigen ik, dat zoo hinderlijk is in schier elken, ook intiemen, regel schrifts van Multatuli. Hij schrijft, zorgt, vertelt nieuwtjes, is hartelijk, geestig, vermanend voor den man, wien hij zich eenmaal heeft gegeven, blijft zelf op den achtergrond, vermeldt van zich en zijn toch zoo verdienstelijken letterkundigen arbeid alleen wat hij weet dat den vriend belang kan inboezemen. Wanneer den 27sten Juni a.s. de dag wordt herdacht, die hem 100 jaren geleden te Zwol in het menschen-getob zijne plaats zag innemen, laat dan nog weer eens de overtuiging ons worden hernieuwd, dat die standvasten en trouwen als mensch hooger staan dan zij, die ver willen uitvliegen buiten het gewone, maar ten slotte bijna altijd neerploffen in de meest platte der alledaagsheden: de vervuldheid met zichzelf.

's Gravenhage, 1 Mei 1908.

Sociale Hygiëne

Aan Twente, op Twikkel, 23 Mei 1861, door E.J. Potgieter.

In zijn gedicht op het Nieuwe Tolhuis der stad Amsterdam schreef Potgieter de volgende regelen, die als motto voor de sociale hygiëne treffend juist zijn.

> ‘Het stof der scholen uitgetreden,
> Het land des levens opgegaan,
> Herschept de wetenschap het heden,
> 't Vermolmde doet vernieuwing aan!
> Gezondheid eischt zij voor de menigt',
> Die zwoegt en zweet in zwaar bedrijf;
> Een voedzaam brood, een ruim verblijf;
> Wie mildst de lichaamsnooden lenigt,
> Wekt vlugst den geest in 't wakk're lijf!

Twee jaar daarna bezocht Potgieter Twente, waar op dien tijd een tiental spinnerijen en een achttien weverijen met ongeveer 15000 arbeiders tot een eersten industrieelen bloei kwamen. Hoe zou de dichter, die volgens H. Roland Holst ‘zoo getrouw en gemoedelijk den middenstand en het klein burgerlijk leven’ heeft geteekend: ‘de parvenu's, de verarmde patriciers, de kruideniers in ruste, de trouwe dienstboden, de bloed-arme kantoorklerken, de rustelooze proponenten’,[1] dit begin van industrieel kapitalisme beschouwen?

De sociale hygiënist, die nu 47 jaren later in dat Twente zijn dagelijksche taak vindt, leest met vreugde en bemoediging de reeks van fraaie strophen die den reisindruk weer-

1) H. Roland Holst in Kapitaal en Arbeid p. 142.

geven. Want hoe anders de liberaal van 1861 de maatschappelijke verhoudingen bezag dan wij nu, de dichter pleitende voor ‘gemoed bij geest’, schiep voor zijn verbeelding een verschiet, dat ook ons nog - en naderbij dan toen - voor oogen staat.

Behoeft het te verwonderen, dat de dichter den ondernemingsgeest der industrieelen prijst, en zich trotsch toont op dat

‘Vergeten oord, door slag noch strijd
Der faam gewijd
In 't grijs verleden.
Gewest,
Waar 't oud Gemeenebest
Te schaars den blik op hield gevest.’

omdat zich daar een nieuwe kracht vertoonde, die volhardend een levensvatbare nijverheid grondvestte.

Zeker, het is niet meer van dezen tijd om den kapitalistischen ondernemingsgeest te verheerlijken, maar is het niet begrijpelijk dat voor Potgieter de overwinning op den gevloekten Jan Saliegeest een verblijdend verschijnsel was?

Waar in den strijd onzer dagen het kapitalistisch systeem wordt uitgebeeld naar Potgieter's regels:

‘Als gingt ge louter met het: “meer”!
Het onverzaadbaar “meer”! te rade.’

geraakt weleens te veel op den achtergrond dat het vestigen eener industrie, en het moeitevol werk aan het organiseeren daarvan besteed, iets anders is dan het opstrijken van dividenden, en stellig een maatschappelijke waarde heeft. Wie achterlijke streken van ons land kent, en weet hoe daar een fabriek uitkomst zou brengen, kan dat ook nu nog beseffen. Maar hoeveel te meer gold dat in 1861. Toen kon stellig de fabriek in heistreken een verbetering teweegbrengen in de achterlijkheid ten opzichte van ‘voedzaam brood en ruim verblijf’ en in meer achterlijkheid van daadwerkelijke hoorigheid. Evenmin behoeft het daarom te verwonderen, dat de liberaal van 1861, Zwollenaar van geboorte, zich verheugd toonde over de Overijsselsche vrijzinnigheid, die alle resten van het feodalisme

afschafte en een krachtige steun voor de nieuwe grondwetbeweging was geweest.

Doch Potgieter zag in de nieuwe industrie ook nog wat anders. Hij zag als dichter, dat blijkt uit zijn uitbeelding van het fabrieksgebied.

‘Het vaal, maar schilderachtig schoon
Der hei ten hoon,
Verrezen muren,
Met tal
Van vensters hoog en smal,
Waaruit daemonen streek en dal
Bedreigend schenen in te gluren!
Of groet gij slechts een schoorsteenzuil
In dien van vlammen zwang'ren muil,
Wiens adem heel den grond doet hijgen,
En uit wiens snavel, vies en vuil,
Die zware, zwarte dampen stijgen?’

Een halve eeuw heeft aan dat uitzicht veel veranderd, want geen der 28 fabrieken is blijven staan. De tegenwoordige bezoeker van Twente ziet er gebouwen, wier architectuur zich ontwikkeld heeft tot een minder schrikwekkend, minder pakhuisachtig uiterlijk. Zoo binnen als buiten. Die ‘bajert niet beheerscht door wetten...’ is door den technischen vooruitgang onderworpen. En de indruk van 1861:

‘Waarvan de koenste zou ontzetten,
Bleek, bij den fakkel van 't genie.’

zou nu wel een andere zijn.

Doch of Potgieter daarom zou teruggenomen hebben zijn uitroep:

‘O helsche, o heerlijke industrie’?

Stellig zou hij bewonderend gestemd gebleven zijn. Want wie in een der moderne fabrieken binnentreedt, waar in ruime, lichte en ordelijke zalen de wonderen der machinetechniek met ongelooflijke snelheid de gesponnen garens en geweven stoffen voortbrengen, kan niet anders dan bewondering hebben voor 't vernuft, dat zoo iets uit spinnewiel en weefraam tot stand bracht.

Maar helsch? Zou Potgieter ook dat niet hebben gehandhaafd? Reeds in 1861 had hij oog voor andere dingen dan voor:

> vernuft en vlijt,
> Die tweelinggoôn van onzen tijd.

Want wat hij van de energieke Twentenaren vraagt is ‘gemoed bij geest’.

> Gemoed
> In schoot van de' overvloed,
> Dien kunst en kennis wassen doet.

Dat toch ligt in 't bereik eener jeugd, die over de wereld zwerft en die, naar hij hoopt, eedlers en hoogers zal mee naar huis brengen,

> ‘Dan wat aan spoel of wiel mocht falen.’

Vooral echter ook voor de arbeiders:

> ‘Er stromp'len, lot en lijdens moe
> Arm, ziek, alleen, den grafkuil toe
> Die de eelten hand niet open houden.’

Voor hen zijn de laatste gedachten van den dichter als hij door 't schoone Twikkel dwaalt en zijn indrukken overziet. Wat hij voor hen verlangt? Het is allereerst de zuivere liberale gedachte, dat ontwikkeling voor elk mensch hoofdzaak is, die hem doet bepleiten:

> ‘En als het rustuur heeft geslagen,
> En toch een enkle nog niet rust,
> Ontwikkel hem, die 't nôo zou vragen:
> 't Genie is schaars zich recht bewust.’

En voor de kinderen, ‘de gansche wereld in het klein, die woelt op 't lommerlooze plein’ vraagt hij:

> ‘Geeft schaduw, geeft iets beters....scholen.’

Ontwikkeling moet voor de arbeiders als ‘leidstar op heur zee’ verrijzen, want zoo niet, vreest de dichter: ‘hoe ver zou drift bij drift doen dolen.’

Maar niet alleen ontwikkeling is noodig, want,

‘Geen flinke geest in 't kranke lijf.’

meent hij, en

‘Geeft licht en lucht bij elk bedrijf.’

is de eisch, die door hem aan zijn vorigen wordt toegevoegd. Alsof hij den hygiënisch noodzakelijken ombouw voorzag, zegt hij dat de gezonde atmosfeer die Twente op Lancashire vooruit heeft, geen reden mag zijn om de fabrieken niet zoo gezond mogelijk te bouwen.

‘Waardeer het hoog, dat van den trans
Der zonne glans
In vollen luister
U schijnt!
Dat ze in geen neev'len kwijnt,
Of achter wolken rooks verdwijnt,
Als in der buren tastbaar duister.’

Hoe treffend is die vergelijking van Engelsche rook en mist met de Meizon over de Twentsche hei.

‘Maar wees ook louter winzucht voor,
En, waar ze een bouwplaats zich verkoor,
Die zwarte zuilengang zou stichten,
Hoe kwam ooit dartle jeugd dien door?’

Wie weet hoe weinig gewicht vroeger gehecht werd aan 't bouwen van een ‘fabriek’ en hoe pas uit den allerlaatsten tijd het inzicht dagteekent van ‘hygiënischen bouw’ verheugt zich over Potgieter's oordeel en raad:

‘Doe schop en spa haar verder richten,’

wat zeggen wil: bouwt ruimer en flinker.

Is met gezondheid en ontwikkeling voor den arbeider Potgieter's wensch vervuld?

Er moet, dat gevoelt hij, ook levensvreugde zijn. En hoe zou hij die beter in beeld brengen dan in de vreugde, genoten op het schoone Twikkel in de lentepracht.

‘De frischheid van dit beukenbosch,
Dier eiken eersten, teedren dos,
De bleekheid van die wilgenblâren,

Op 't weeldrig gras dat dartlend ros,
Omhoog het nest der eidebaren,
En in dien zoelen schemerschijn
Den wildzang van het vogelkijn.'

Dat was op dien Meiavond voor Potgieter de heerlijkste uiting van levensvreugd en daarom vangt zijn laatste strophe zoo mooi aan:

'Gunt al wat spint, gunt al wat weeft,
Wat nijvers leeft
In deez' landouwen,
De vreugd,
Het weêrgaloos geneugt
De schoone schepping in haar jeugd,
Natuur, de milde, hier te aanschouwen.'

Het verschiet dat zich aldus voor Potgieter's verbeelding opdoet, is door zijn dichterlijke menschelijkheid meer dan 't eng liberale. Zeker de Twentsche fabrikanten hebben fabrieksscholen gesticht, bij Enschedé is een volkspark aangelegd, de fabrieken zijn ruimer en kostbaarder gebouwd, en badgelegenheden zijn voor hen ingericht. Is daarmee Potgieter's vooruitzicht verwezenlijkt? Voor een deel ja. Maar ook slechts voor een klein deel. Want zijn de arbeiders wezenlijk gezond? Hebben zij bij hun zenuwen en longen inspannenden elf-urigen werkdag, gelegenheid zich te ontwikkelen? Zijn de ouden van dagen verzorgd? Is er voor hen die heerlijkste levensvreugde mogelijk, die de dichter in Twikkel doorvoelde?

Juist omdat daaraan nog zoo heel veel ontbreekt, kan Potgieter's 'Twente' een bemoediging zijn. Veel is er veranderd. De opwekking aan de fabrikanten, die voor den liberaal van 1861 de eenig mogelijke vorm was om zijn toekomstwenschen uittedrukken, verruimt zich in onze opvatting. Ook de wetgever, en vooral ook de arbeiders zelve in hun beweging naar hooger levenspeil kunnen medewerken. Maar het verschiet blijft; het verschiet dat

ook 't kroost van smarte
'den kelk der blijdschap weet te bien.'

IS. P. DE VOOYS.

Potgieteriana
Door
Albert Verwey.

I

In de *Brieven aan Cd. Busken Huet* bevat die van 22 Dec. 1867 de zinsnede: ‘De correctiën van Bl. 2 *Florence* gaan hierbij met hartelijken dank voor de aanmerkingen terug...’ waaraan als noot toegevoegd: ‘Volgen Potgieters tegenbedenkingen op Huets aanmerkingen.’ Die tegenbedenkingen waren weggelaten. Verlangend te zien op welke wijs de vrienden hadden saamgewerkt wendde ik me tot Dr. G. Busken Huet, die de vriendelijkheid had mij den brief toete-zenden met verlof het onuitgegevene in het Juni-nummer van *De Beweging* optenemen.

Er blijkt uit dat het Potgieter met die samenwerking volle ernst geweest is en dat Huets kritiek van goeden invloed was. Van twee belangrijke verbeteringen, die tengevolge van zijn aandrang, werden gevonden, kunnen we eene vergelijken met het oorspronkelijk, en dan is het duidelijk dat de regel ‘Eens priesters droom van dichter-idealen’ het verre wint van de vroegere.

Het fragment luidt als volgt:

De correctiën van B. 1 & 2 Florence gaan hierbij met hartelijken dank voor de aanmerkingen terug. Is de wijziging in het tweede vers inderdaad eene verbetering dan blijve zij - maar zeg mij anders welk epipheton Gij voor de Italiaansche zon kiezen zoudt. Gulden est parfaitement reçu, mais ça ne recommande pas[1)] De *stap* op bld. 199 was geen klap op den vuurpijl, ik beken het - mag ik mijne eigenliefde gelooven dan heb ik

bij de verandering gewonnen - vive la Critique![2] Bl. 203, wilt Gij liever *tegen* dan *te moet* snellen, Concedo, mij ergerden de vijf é's, maar de ‘oe’ was misschien - gemaakt.[3] Bl. 209 - Ge weet niet hoe ik mij aan dat volk heb geërgerd, 't welk ik toch op de been brengen moest,[4] - voldoet U de verandering? Ik vind bl. 214 een vraagteeken dat ik met een vraag beantwoorden moet: Is de gedachte onjuist of onduidelijk uitgedrukt dat Dante zich toegeeft in den wensch voortaan slechts voor zijne idealen te leven, zich den dienst van deze te wijden:

Eens dichters droom in dienst der idealen.[5]

Ik geloofde tevoren de volgende regelen te hebben uitgewerkt en aangevuld, maar voldoen zij U niet zeg mij dan waar het hapert?

Dat verwenschte VI-je[6] dreigt mij in een licht te plaatsen als was er ter wereld geen hardnekkiger verdediger zijner verzen dan ik! Maar zijn

zij blz. 213

met den weerkeer tot de werkelijkheid en de zege van het zinnelijke, - of zaagt Gij er liever

die voor geschreven?[7]

‘Een visioen verkeerde zijn woestijn’[8] klinkt dichterlijk en is echter slechts letterlijk waar. In de toelichting zal ik gelegenheid hebben van het visioen te gewagen dat Dante gebeurde toen de wijsbegeerte hem dankbaar liet, maar onvoldaan.

De laatste regel, ach! die cesuur, die eischt en regt heeft te eischen, dat de klemtoon op den tweeden en den vierden lettergreep valle - ik had anders ‘verheerlijkt’ aangezigt verre boven ‘verklaard’ verkozen![9] Laat deze verklaring niet het ongelukkig gevolg hebben u van verdere aanmerkingen afteschrikken - ik ben er, verbeeld ik mij, reeds twee verbeteringen aan verpligt.

Deel mij even opregt uw gevoelen over de twee volgende, hierbij gevoegde bladen mede.

IX staat bij mij vermeld als
Het Klooster del Corvo[10]
(niet verre van la Spezzia)

X de Louterings-Berg[11)]
XI Hendrik van Luxemburg[10)]
XII Een brief van Dante[12)]
XIII 't Aardsche Paradijs[13)]

Opdat Ge in staat zoudt zijn over dit gedeelte, als een afzonderlijk geheel te oordeelen, voege ik erbij dat de regel:

Van 't dwaalgestarnt naar 't empyreum heen!

die strophe besluit, en er dan na eenig wit, het slot volgt, in de verzen van bl. 237[14)]

Het vroom geloof, enz.

die na de laatste van bl. 238[15)] gevolgd worden door:

Toch schittert in zijn ideaal van beide
De hoogste wensch eens vrijen volks ons toe!
Vernieuwing zoo des hemels als der aarde,
Vernieuwing die op d'aêm der zangen spoê
Was 't wit waarvoor zijn togten hij aanvaardde:
Geen zegekreet als hij die roemrijk endt,
Een weêrgalm slechts van wat de Heer verklaarde:
'Voor eeuwig leeft die Gode in waarheid kent!'

Hoe ik dan vervolgens voortga, staat het niet gezet ter drukkerij van A.C. Kruseman - al heeft hij den laatsten regel nog niet?

Wat de opschriften betreft, ik zit te twijfelen als een scepticus. Het meeste vrede heb ik met het plan op de twee witte blaadjes de met een woord aangevende te plaatsen, - en achter het vers de door u gewenschte toelichtingen te geven. Ce sera une mer à boire!

II

Er blijkt uit het onder I afgedrukte brieffragment dat de druk van *Florence* veel meer bladzijden bevat dan waarop het gedicht werd in proef gebracht. Hoe kwam dat?

Het antwoord geeft een brief van enkele dagen later, - Koppermaandag 1868 - aan Kruseman. Daarin bericht Potgieter dat ‘een lief vriend’ hem gevraagd heeft, waarom, als hij toch terzinen schreef, hij ze niet ook drukt als terzinen. Hij verzoekt dan den uitgever na den eersten en verder na iederen derden regel, een regel wit te doen aanbrengen. De verzen, eerst achter elkaar gezet, moesten dus nu over een grooter aantal bladzijden uitloopen.

Dezelfde brief bevat nog een merkwaardige bizonderheid. Het is bekend dat *Florence* niet begint met een terzine, maar met een alleenstaand vers: ‘Florence! die me op eens uw tal van tinnen’, waaraan dan de eerste terzine door haar middenvers: ‘Gij voert me geen mij vreemde wereld binnen’, verbonden wordt. Door de nieuwe wijs van drukken kwam die eigenaardigheid uit en kon ook door Kruseman worden opgemerkt. Maar geen nood: de uitgever - zooals wij zooeven zagen - was nog niet in het bezit van den laatsten regel. Goedig, en alsof hij A.C.K. troosten moest, gaat Potgieter daarom voort: ‘Ik zal zorg dragen om met een derde rijm op i n n e n te besluiten, teneinde alles zijn eisch hebbe.’

Hij heeft het inderdaad gedaan. De beginregel krijgt zijn derde rijm in den overigens op zich zelf staanden *voor*laatsten regel. Het beroemde vers: ‘In Schoonheid zal het Heilige overwinnen’ heeft zijn ontstaan te danken aan deze dichterlijke...bedachtzaamheid, die tevens speelschheid is.

Eindnoten:

1) Het tweede vers heeft ‘Zuider voorjaarszon.’
2) De pagineering is in den druk veranderd, zoodat niet met zekerheid is uit te maken welke plaats hier bedoeld moet zijn.
3) De druk heeft, op blz. 208: En 't kind in 't wit, dat blij hen tegen snelde.
4) Klaarblijkelijk de eerste helft van Zang V.
5) De druk heeft, op blz. 221: Eens priesters droom van dichter-idealen. Een uitmuntende verbetering dus die we aan Huet te danken hebben.
6) VI is het nummer van den Zang.
7) In den druk (blz. 221): Hoe schaamt hij zich, hoe smarten zij hem tevens.
8) Is gebleven. Blz. 222.
9) Blz. 222 laatste regel: De glimlach blonk van haar verklaard gezigt!
10) In den druk: Dichterlijke studie: De Louteringsberg.
11) Is in den druk gebleven.
10) In den druk: Dichterlijke studie: De Louteringsberg.
12) In den druk: Gehandhaafd Eergevoel.
13) In den druk: Dichterlijke Triomf: 't Paradijs.
14) In den druk op blz. 278.
15) In den druk op blz. 281.

[Deel 3]

Multatuli en de romantiek
Door
Dr. J. Prinsen J.L.z.

I

Er is gezegd: Multatuli was een bliksemschicht, een donderslag, die plotseling en op 't onverwachtst ons goede, rustige Holland deed opschrikken.[1)] Dat is juist. Maar hij was dan toch slechts een laatste felle rateling boven deze landen van een onweer, dat ruim een eeuw lang over gansch West-Europa had gewoed, een onweer, dat door de loomige dampen onzer drassige polders nog altijd was afgehouden, slechts als valsche glimmering van zeevuur aan den horizon onzer avondluchten zich had vertoond, een donderslag, die eindelijk ook hier frissche kracht en nieuw leven bracht.

Er is ook gezegd: 'Hij was niemands leerling; hij was zich zelf. Geen voorbeeld heeft hij voor zijn werken gevolgd, geen model hoegenaamd. Ze lijken op niets.'[2)] Multatuli zelf heeft trouwens meermalen zijn oorspronkelijkheid betoogd. 'Al wat ik later schreef (dan "de Bruid" n.l.), lijkt op niets. De "Bruid" integendeel schijnt zich in te spannen om op alles te gelijken. Daarin is geen persoon, geen tooneel, geen situatie, waarvoor men niet in gelijksoortige litteratuur tal van tegenhangers zou kunnen vinden. De oorzaak hiervan is, dat het ding niet uit

1) Van Eeden, Studies, I, 10.
2) Dr. H.J. Polak, Studiën, 330.

de wereld, maar uit de boeken gegrepen werd.'[1] Ook dat is waar, als men er tenminste in hoofdzaak mee bedoelt, dat Multatuli nimmer opzettelijk den uiterlijken vorm van anderen heeft nagevolgd. Na zijn openlijk optreden als auteur, heeft hij nimmer getracht een roman te schrijven in de manier van Scott of Hugo, een drama saam te stellen zóó als Breero, Racine of Göthe dat deden, de bewegingen zijner ziel neer te leggen in vormen, die hij van De Musset, Shelley of Heine had afgekeken, en het moet dan ook hoofdzakelijk om deze oorspronkelijkheid van vorm, dien genialen zwaai van zijn woord, die verrassende en verbluffende wendingen, dat handig poseeren, dat rake, scherpe omlijnen van een geval, dat nauwkeurig, liefdevol teekenen van de werkelijkheid zijn, dat hij in onze dagen in Duitschland en Frankrijk, in Duitschland vooral, wordt verheerlijkt als een oorspronkelijk genie, dat hem aldaar een plaats wordt aangewezen in de wereldletterkunde.

Waar toch eer dan juist in deze landen kon men hem op de vingers kijken, waar kon men gemakkelijker constateeren, dat juist Multatuli, terwijl zijn vaderland den tijd hinkende achteraan kwam, een kind van zijn eeuw was, had meegeleefd, mee geschertst en gedroomd, gehoopt en gedoold, gedacht en gestreden, al wat in Europa zich gedurende de laatste eeuw in de kringen van de min of meer begenadigden had voorgedaan.

In den ideëen-voorraad van Multatuli's werk is weinig oorspronkelijks. Bij al datgene, wat zijn tijdgenooten in Holland en ons, in onze jonge jaren, als idee trof door zijn nieuwheid en frisschen glans, is weinig dat niet reeds elders aan te wijzen valt, in het paar-duizendjarige complex van menschelijke denkingen, dat we kunnen overzien, en wel zeer in het bijzonder in de eeuw, waartoe Multatuli zelf behoort. Een goed deel van de wortels, waarmee Multatuli zijn jeugdig sterk takkenstel, zijn glanzende bladerkroon, zijn grillig gevormde bloemen en vruchten, - malsch en voedzaam dikwijls, maar soms ook voos - heeft gevoed, grijpen diep in het hart der

1) Verzamelde werken van Multatuli, eerste naar tijdsorde gerangschikte uitgave, Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier', zonder jaar, X, p. 88. In het volgende zal steeds naar deze uitgave worden verwezen.

Romantiek, en de groote verdienste van Multatuli bestaat vooral hierin, dat hij in het bijzonder voor Holland, al wat daar kookte en bruiste in Europa, al dat nieuwe, krachtige leven heeft weten te zeggen in een vorm, die treft, uitgeroepen heeft op een toon, die wakker maakt en aanzet tot eigen, zelfstandig werken, tot neerhalen om logischer en schooner op te bouwen op ieder terrein.

Als ik u in het volgende op tal van aanrakingspunten wijzen zal tusschen werk van Multatuli en wat er in Europa geschreven werd van Rousseau tot Dingelstedt, van Byron tot Gautier, dan is het geenszins mijn bedoeling de verdienste van Multatuli te verkleinen, wel hem beter te doen begrijpen en waardeeren en tegelijkertijd onze eigen litteratuur van de eerste helft der negentiende eeuw juister op haar waarde te leeren schatten.

Multatuli leed niet aan de ‘vuile ziekte, die is armoede van geest, gecompliceerd met zucht om zich als welvarend voor te doen’ (Idee 1268*b*). Er is navolgen en navolgen, overnemen en overnemen. Over de ‘Bruid’ zegt Multatuli zelf terecht (p. 91): ‘Al zulke schrijverij, 't product van middelmatig talent, veel nabootsing en niet de minste studie, is leeg. Dat is geen grijpen in 't volle Menschenleben, dat is grabbelen in een muffe leesbibliotheek. Dat is geen zielkundige ontleding van wat ons de wereld te aanschouwen geeft, dat is 'n marionetten-repetitie.’ En verderop: ‘En gelooft me nog eens: frazen, klank, rijm, maat, al dat getingel en gejingel, zonder voorafgegane zeer ernstige, ingespannen studie...Er moet *gearbeid* zijn!’

En Multatuli heeft gearbeid. Hij heeft waargenomen het leven, gegrepen in het leven. Uit eigen oogen gezien en ook misgezien, met eigen ooren gehoord en ook misgehoord; zelfstandig heeft hij gezocht, vergeleken, gecombineerd, gedacht. Maar hij heeft *ook* gelezen, veel gelezen, gelezen van zijn eerste jeugd aan, gelezen, wat zijn tijd hem bracht, en in de jaren, voor zijn overijlde daad hem naar Europa dreef, heeft hij, wat hij las, verwerkt; het was zijn eigendom geworden.

‘Ik heb geen Molière meer - - ach Tine - - onze boeken! Weet ge nog wel, dat we eens boeken hadden en 'n huis? En dat we menschen binnen riepen, die er geen hadden?’ klaagt hij in zijn Minnebrieven (p. 71). Men valt in

onze archieven gretig aan op de inventarissen der bibliotheken van beroemdheden uit vroeger eeuwen, een kataloog van Multatuli's boekenschat tusschen de jaren 1830-1856 zou in belangwekkendheid voor die oude documenten niet behoeven onder te doen. En als Douwes Dekker in Europa arm en haveloos tegen 1857 zijn bohème-leven begint, als hij auteur wordt en gaat zeggen, vrij en onbelemmerd, wat hij denkt en voelt over geloof en liefde, eer en recht, deugd en plicht, kunst, wetenschap, politiek, dan gebeurt het vaak, dat iets van wat daar sluimert van het zaad, gestrooid in het verre Oosten, ontkiemt, dat onbewust of half bewust herinneringen wakker worden aan vroegere lectuur, dat hij soms in ongeveer gelijke wendingen zegt, wat anderen voor hem gezegd hebben, dat hij ideeën verkondigt, waarvan in anderen vorm de equivalenten bij zijn Europeesche tijdgenooten en onmiddellijke voorgangers evenzeer te vinden zijn.

Maar dat is geen impotent teren op anderen. Die dingen zijn levend geworden in zijn vruchtbare ziel, onbepoeteld, gloednieuw komen ze te voorschijn, altijd weer met het merk van zijn eigen persoonlijkheid. En als ik op die dingen wijs, doe ik het alleen om te laten zien, hoe Multatuli meegeleefd heeft met zijn tijd, gegroeid is uit zijn eeuw en dat men alleen Hollander van 1860 moet zijn om te meenen, dat Multatuli een doldrieste hemelbestormer is, die buiten alles en allen staat, een baarlijke duivel, zooals zich nog nimmer had vertoond.

Dit vruchtbaar verwerken is wat anders, dan het navolgen en bestelen van b.v. Scott en anderen door een Van Lennep. Het is juist tegen deze navolging, dat Douwes Dekker zelf met zijn felste, meest striemende zweepslagen is te keer gegaan. Hij heeft ze afgerammeld en in een hoek getrapt, die lummeltjes, die het succes van hunne meerderen beloerend, met wat naäperij hier op goedkoopen wierook hopen mochten, die beunhazen, die uit de letterkundige kleerkast der Europeesche grandseigneurs de voor dezen reeds verouderde modellen gapten, trachtten na te knippen en te verhapstukken om er hier hun onbeholpen ledematen in te wringen tot vermaak en stichting van het duffe publiek.

Multatuli behoefde niet te zoeken naar een model om te weten, hoe men een twist beschrijft (Idee 1264, p. 225 vlg.).

Hij spuwt op menschen, die daarvoor Horatius noodig hebben, met alle respect voor Horatius zelf. Hij kent geen métier, kent geen aanroeping der Muze; hij behoefde zich niet eerst te laven aan een bron. Hij bekeek met eigen kennersblik zijn eigen Syrakusische vrouwtjes, 'tzij hij ze vond op de Keizersgracht of in den Jodenhoek, op Java of op de reede van Marseille, bij moeder Pietersen of in de Haarlemsche schuit. Hij zoog niet aan verdroogde uiers, noch maakte versjes voor een ‘Hoheit auf Reisen’, werd geen Nederlandsche Tacitus en bediende zich evenmin van een vreemd visitekaartje. Maar voor wie mijner lezers moet ik het nog herhalen of bewijzen, dat Multatuli zelf een van de eersten en heftigsten is geweest, die in ons landje alle laffe, futlooze navolging heeft bespuwd en getrapt, alle vale autoriteitsvereering heeft ontmaskerd, alle kleinzielige model-aanbidding de deur heeft uitgebezemd.

Multatuli is rijk en veelzijdig als het leven zelf. Hij is niet met één blik te overzien. Ik wil hem dan hier ook maar van één kant bekijken. Door heel zijn persoonlijkheid werkt de Romantiek. In hem die rameiende kracht, die revolutionaire overtuiging, die hemel bestormende moed, maar in hem ook telkens en telkens allerlei kleine details die de beweging kenmerken, overal kleine sporen, die bewijzen, dat hij in de beweging van zijn eeuw is opgegroeid, overal kleine herinneringen uit lectuur, van Rousseau af tot op zijn eigen leeftijd toe, die toonen, dat het hem in het bloed zit.

Maar toch is zijn persoonlijkheid de beweging ontgroeid; hij staat boven de Romantiek, zooals de stam en de takken van een boom staan boven den grond. Bij hem is geen systeem. Een program had hij niet, evenmin als Potgieter. Hij geeft de ware, echte kunst, leven en ziel, omdat hij zich meestal niet bewust is kunst te geven, omdat hij niet vóór alles kunst geven wil. Hij geeft echte kunst, omdat bij hem de vorm van zelf samen valt met de gedachte. Hij kleedt zijn gedachte niet in. Zijn kunst is in vorm en combinatie gloeiend gesmolten lood, dat in een emmer koud water valt, altijd grillig, nieuw en verrassend.

In het volgende zal ik veel ‘plaatsen citeeren.’ Ik zal zeggen: kijk, daar is een molecule van dezen merkwaardigen geest, dat misschien gegroeid is uit dit, daar is een ander,

dat waarschijnlijk gegroeid is uit weer dat andere. Daar heeft hij dit uit geboetseerd, het gindsche vergeten boekske gaf hem het stramien voor dat en dat werk. Ik zal me ook dikwijls vergissen. Want wie bewijst wiskundig, dat twee kunstenaars geheel onafhankelijk van elkaar en korter of langer tijd na elkaar, niet aan ongeveer hetzelfde denkbeeld in ongeveer gelijke trekken, vorm kunnen geven? Volledig kan ik ook niet zijn. Men zet zich niet tot een dergelijke studie. Men noteert tusschen ander werk door, wat in meestal toevallige lectuur gedurende eenigen tijd opvalt.

Als Multatuli zelf mijn notities lezen kon, hij zou me wegspuiten met een koud-waterstraal van zijn sarcasme. Hem min of meer willen klassificeeren! Hem brengen in een III 7*a* Pwp. hem, den vrijen flaneerder, den bandeloozen fantast, die lacht met Klassiek en Romantiek, met alle school en richting, die alle letterdoctoren en professoren als kleine jongens door elkaar schudt en voor de broek geeft, hem die in eeuwig frisschen geur van oorspronkelijkheid voortleven zal en moet!

Maar ik waag het er op. De Styx is diep en donker. En niemand staat toch buiten de wereld en het leven, buiten den stroom naar de duistere, geheimzinnige toekomst, zoolang zijn levensdaden meetellen onder de levenden. Waarom zou ik ook hem niet een deel van de plaats mogen op zoeken, die hem toekomt in de lange rij van hen, die gevochten hebben voor licht en lucht, vrijheid en schoonheid.

En bovendien, ik heb nog een ander doel.

Door na te gaan, wat Multatuli heeft gedaan, zal te duidelijker aan het licht komen, wat onze zoogenaamde romantici hebben nagelaten; we zullen het deficit van onze nationale kunstontwikkeling bij het totaal van de algemeene Europeesche omstreeks 1860, vrij nauwkeurig kunnen vaststellen; we zullen er ons eenigszins rekenschap van dienen te geven, hoe het komt, dat datgene wat bij het algemeene West-Europeesche kunstlievende publiek òf een vrij wel met kalmte geaccepteerde waarheid, òf een niet al te ongewone fantastische buiteling van het artistiek vernuft heeten mocht, binnen deze landen nog verbijsterend werkte, schrik en ontsteltenis verspreidde, een beroering verwekte, als hadde de zoo lang gevreesde anti-christ zich in levenden lijve onder de schare begeven.

En ten slotte zullen we kunnen constateeren, hoe Multatuli de man is, die dit alles heeft goed gemaakt, hoe hij gansch alleen voor onze letterkundige kunst hetzelfde heeft bewerkt, al was hij dan geen romanticus in den engeren zin des woords, wat de Romantiek voor heel de Europeesche kunst heeft tot stand gebracht, hoe hij, de arme berooide zwerver, uit eigen beurs tot den laatsten cent ons tekort royaal heeft aangezuiverd, zoo dat na hem komen kon de kunst, waarmee we thans op de Europeesche markt aanspraak kunnen maken op aller respect.

II

Vooraf hier, wat ik onder Romantiek wensch te verstaan.

Voor mij is de zoogenaamde Romantiek slechts een beter geslaagde Renaissance, beter geslaagd, omdat in eenige eeuwen de menschheid tot meer bewustzijn, tot een beter begrip van leven en natuur gekomen was.

Werther en Feith met zijn Graf, het dweeperige en rillerige, het bleeke maanlicht, spelend door diepe, donkere wouden, de akelig weergalmende grafgewelven, het woest onstuimige, de nobele, grillige hartstocht, Hernani en Gautier met zijn rood vest en leeuwenmanen, het luidruchtig revolutionaire, twijfel, wanhoop, Weltschmerz, alles varieerend naar tijd, landaard of taalgebied, dat zijn alles maar uiterlijkheden, die de groote eenheid uit het oog doen verliezen.

In verband met Potgieter heeft Verwey gezegd: De Romantiek is een Europeesche beweging, die in elk land naar verheerlijking van het nationale verleden streeft[1]. En dat is zeer zeker waar voor Potgieter en wie elders naast hem stonden. Maar die verheerlijking van het nationale is toch eigenlijk de kern van de zaak in het algemeen niet. Het eigenlijke verschijnsel is, dat tegen het midden der achttiende eeuw naast de begeerte naar een nieuwe maatschappij opkomt de begeerte naar een oorspronkelijk gevoel; dat de dichters begeeren de uiting hunner vreugde in nieuwen, vrijen klank. Dat daarbij een groep doolt en zoekt door het nationale verleden, komt wel in hoofdzaak, omdat ze hier nieuw onontgonnen terrein

1) Albert Verwey, Het leven van Potgieter, p. 236.

vonden, dat ongetwijfeld rijker was dan de misvormde oudheid der doode klassiek.

Diep in het hart der echte Renaissance leeft toch eigenlijk niets anders dan de begeerte naar een eigen nationale groote kunst naast die der oudheid. Na de weifelende, onvaste klimming der middeleeuwen is de schittering der pas tot het schoonheidsbesef doordringende heerlijkheid van Hellas en Rome te overweldigend, dan dat het pure, eerlijke beginsel er niet bij te gronde zou gaan. En toch is er Shakespeare geweest. Maar de totale ondergang ten slotte is het tevens, die de nieuwe veerkracht spant.

Als in Frankrijk het oude klassieke drama wegkwijnt en uitsterft, wordt er de bodem omwoeld en vruchtbaar gemaakt voor nieuw leven door Roussean, en terzelfder tijd werkte in Duitschland Winckelman en Lessing. Met Rousseau en die beiden begint onder een noord-westelijke bries uit de Fingalsgrot de nieuwe klimming, oneindig gevarieerder, bijna niet te overzien in al haar wendingen en bochten. Maar toch is er een groote éénheid, één groot streven naar een nieuwe vrije kunst, innig vastgegroeid in het leven, in de kennis van al het menschelijke, gedrenkt door den haat tegen allen dooden vorm, tegen alle doode uiterlijkheid. Schijnbaar staan Victor Hugo en Lessing mijlen ver van elkaar en toch hebben ze beiden in den grond dat ééne zelfde begeeren, dat hen verbindt en tot de heroën van een zelfden strijd maakt.

Beiden vernietigen het starre verdroogde klassieke drama, het epos van mannequins. Lessing zoekt de nieuwe groote kunst in zijn nieuw juist begrip der Oudheid. In het betrekkelijk nog maagdelijk Duitschland stond men vrij tegenover het nieuw ontdekte Hellas en Rome. Het was leven, kunst en natuur, echt sprankelend leven als overal elders, waarom zou men het ook daar niet hebben aangegrepen. Later zou De Genestet het op zijn orgeltje zetten:

> - - - 't *Is* wanbegrip uit overgrootvaers dagen,
> Dat niets klassiek noemt, dan wat oud is, overoud,
> En oudheid en klassiek voor ‘Siams tweeling’ houdt.
> O, lieve eenzijdigheid! - Ik zweer u, dat klassiek is
> Al wat gezond en waar, bevallig, geestig, chiek is.

Zoo smelten Klassiek en Romantiek ineen. Zoo komen we tot een kunst boven alle namen en richtingen en vooroordeelen.

Hugo zoekt schijnbaar iets geheel nieuws, buiten alle wetten en uiterlijkheden, die de eerste beweging deden dood loopen. Maar hij grijpt immers terug naar Shakespeare, al is het dan ook een wanhopige greep. De afstand tusschen Lessing's fijne prikkelenden spot met de Fransche klassiek, met het doode geloof, Goethe's Götter, Helden und Wieland, de oproerige betoogen van Hugo en de zijnen is minder groot dan men oppervlakkig gelooven zou.

De litteratuur-geschiedenis rekent, meen ik, de latere Duitschers, Gütskow, Von Sallet, Dingelstedt, Herwegh, Robert Prutz, allen felle strijders in de politieke beweging van het jonge Duitschland niet meer tot de Romantiek. Maar willen dezen niet hetzelfde wat Hugo in Frankrijk doet? En wie zal den politicus en den romanticus in Hugo, hoe rijk ook aan inconsequenties, scheiden. Zijn de Misérables niet een ondeelbaar geheel? Is de Hugo van de Châtiments en van l'Histoire d'un crime niet innig saamgegroeid met den Hugo van Hernani en Notre Dame?

Zoo staan voor mij mannen als Gütskow en Herwegh in dezelfde beweging, die onafscheidelijk verbonden is met de sociale revolutie, onafscheidelijk van het denkbeeld van politieke vrijheid en maatschappelijken vooruitgang. Waar die vrijheid gevaar loopt, storten die mannen der beweging hun vloekzangen uit, daar brullen ze van verontwaardiging, daar zetten ze aan tot strijd op leven en dood.

Als ik spreek over Multatuli in verband met de Romantiek, dan bedoel ik met Romantiek het gansche letterkundig leven van ongeveer 1750 tot plus minus 1850 gevoeld als één groote eenheid, één streven naar machtige, zelfstandige kunst.

Na dien tijd is in West-Europa voor goed onwrikbaar het besef van Ebenbürtigkeit met de Oudheid gevestigd, staat de kunstenaar in het volle besef van vrije gelijkheid tegenover dat wat de moderne en de antieke artist heeft voortgebracht. De strijd is uitgestreden; geen dwang van doode wetten, geen vormen zonder ziel uit vroegere beschavingsperioden zijn meer denkbaar.

Wil men voor dat groote geheel een anderen naam, mij wel.

Ik zou er een moeten zoeken. Laat mij de vrijheid den naam Romantiek er voor te gebruiken. 't Geldt een naam, niets meer.

III

Genot is deugd[1)]! Ziedaar een van die vele uitspraken, die den braven burgerman hier deden rillen in de jaren 60 tot 70, een dier uitspraken, waarop onze geestelijke 'opgeschoten kwajongens' zich wierpen als de verwilderde straatjeugd op een weggeworpen ouden ketel. Hier kon spectakel gemaakt worden; hier kon men de kalme voorbijgangers mee opschrikken; hier kon men groot mee doen, poseeren als mannen van den vooruitgang, van het nieuwe licht. En Multatuli werd verheerlijkt als het wonderbaar genie, dat deze uitspraak gloednieuw voor hen te grabbel had gegooid. Genot is deugd, brulden de Ratelslagen des Zaterdagsavonds in de landelijke societeitskamers, ze sloegen er bij met de vuisten op tafel en de notaris ging een half uur vroeger dan gewoonlijk geïndigneerd naar huis. Genot is deugd, schetterde de aankomende schoolmeester en de dominee vulde kolommen over de verdorvenheid van de openbare school.

Genot is deugd; maar dat zei vierhonderd jaar vóór Christus Aristippus al, de leerling van Socrates: Genot is het hoogste levensdoel, het hoogste goed. Dat leerde zijn dochter en deze voedde er haar zoon weer in op en zoo ontstond de school van het Hedonisme.

Plato trok er in zijn Gorgias al tegen te velde en Wieland schreef er twintig eeuwen later zelfs een taaie roman in brieven over. En ook het nobeler Epicurisme kwam: Deugd is van het ware genot onscheidbaar, men kan zich geen aangenaam leven denken zonder deugd en geen deugd zonder aangenaam leven. En dan Lucretius. En na hem nemen het de humanisten over. Laurentius Valla oreert zijn 'omnia voluptas bona est'[2)]

1) Minnebrieven, p. 35. Vgl. ook vooral Brieven van Multatuli, laatste periode, p. 164.
2) Zie daarover in verband met de Renaissance: Brunetière, Histoire de la littérature française classique, I, p. 15.

en Montaigne: ‘Le dernier bu de nostre visée c'est la volupté.’[1] Zelfs onze ernstige, sobere Coornhert gaat nog een klein eindje mee in die richting. Men ziet het, het is het eigendom van meer dan twintig eeuwen.

Precies zoo gaat het met het ideetje, dat de behoefte aan een boeman, aan een zwarten hond, die elk kind bijten zou, dat simpele vrees de goden schiep. Maar dat zeiden de menschen van het Système de la Nature, Holbach c.s. immers ook al. ‘Het getal der Goden is zoo groot als het getal der begeerten. Bij iedere nieuwe begeerte een nieuwe god’ zei Multatuli,[2] maar dat vinden we toch al bijna woordelijk in de fragmenten, aan Petronius Arbiter toegeschreven.

> - Et voti reus, et qui vendidit orbem,
> Jam sibi quisque deos avido certamine fingit.[3]

Maar het is niet met dergelijke algemeenheden, dat ik mij wil bezighouden; ze liggen trouwens voor het grijpen in het werk van Douwes Dekker. Ik wijs liever op eenige merkwaardige aanrakingspunten met de door mij aangewezen periode.

Men kent de voorrede van Cromwell (October 1827), het manifest der jonge Fransche Romantiek met Hugo als hoofdleider, eeniger mate te stellen naast Le Deffense et illustration van Du Bellay, het manifest der jonge, hoopvolle Fransche Renaissance. Om natuur en waarheid schreeuwt Hugo, luidruchtig, met verbijsterend armgebaar. De natuur is voor hem de vereeniging en tevens het contrast van twee dingen, geest en stof, le sublime et le grotesque. Van den dag, dat het Christendom den mensch geleerd heeft: Gij bestaat uit twee wezens, het een vergankelijk, het ander onsterfelijk, het een vleeselijk, het ander etherisch, het een geketend door behoefte en hartstochten aan de aarde, zijn moeder, waarheen het steeds zich nederbuigt, het ander op de vleugels van geestdrift en droomerij meegevoerd, zich onophoudelijk verheffend naar den hemel, zijn vaderland, van dien dag af bestaat het drama. Dit toch is inderdaad niets anders dan dit dagelijksch contrast,

1) L. I, C. XIX van de Essais.
2) Minnebrieven (Wrk. II) p. 23.
3) Ed. van De Guerle, Garnier, Paris, p. 256.

die onophoudelijke worsteling van twee tegenstrijdige beginselen, die elkaar in den mensch bevechten van de wieg tot het graf. Het drama geeft de werkelijkheid, de werkelijkheid komt voort uit de vereeniging van twee typen, het verhevene en grotesque, die elkaar kruisen, zoo in het drama als in het leven en in de schepping. De ware poëzie is de harmonie der tegenstellingen.

Dit hoofdbeginsel werkt Hugo dan aldus uit: In het drama gelijk hij het zoo niet uitvoeren, dan toch zich denken kan, ontstaat alles, als in de werkelijkheid. Het lichaam speelt er een even belangrijke rol als de ziel en de menschen in het spel vereenigd, bewogen door dezen dubbelen motor, zijn beurtelings kluchtig en verschrikkelijk, soms verschrikkelijk en kluchtig tegelijk. De rechter spreekt een doodvonnis uit en zegt met vergenoegden glimlach: En nu aan tafel. De Romeinsche senaat beraadslaagt over den tarbot van Domitianus; Socrates ledigt den giftbeker, redeneerend over onsterfelijkheid en den eenigen God, maar valt zichzelf in de rede met de opdracht om aan Aesculapius een haan te offeren; Elisabeth vloekt en spreekt Latijn. Caesar in zijn triumf-kar is bang om om te tuimelen. Geniale menschen hebben altijd iets bêtes, dat een parodie is op hun aanleg. Daardoor juist zijn ze dramatisch. Tusschen het verhevene en belachelijke ligt slechts één schrede, zei Napoleon, toen hij overtuigd werd een mensch te zijn, en deze bliksemschicht in een ziel van vuur verspreidt licht over kunst en historie, deze angstkreet drukt uit zoowel het drama als het leven.[1)]

Hugo had het uitgeroepen: ‘Que le poête se garde sourtout de copier quique se soit, pas plus Shakespeare que Molière, pas plus Schiller que Corneille.’ En in zijn werk heeft hij zijn leer zorgvuldig in praktijk gebracht. Zie de moederliefde in het monster Lucrezia Borgia, de maagdelijke reinheid in de courtisane Marion de Lorme, zie den afzichtelijken, gedrochtelijken Quasimodo met zijn dierlijke, woeste kracht en zijn kinderlijke, poëtische liefde voor zijn klokken, zijn eerbiedige vereering voor Esmeralda, Claude, den geleerde, den priester, die al het

1) Hugo, Cromwell, édition définitive d'après les manuscrits, Hetzel-Quantin, p. 18 en 19.

aardsche heeft afgezworen, met zijn brandende, razende passie, die hem ter helle sleept.

Hoe ganschelijk ontbloot van alle besef van kunst en kunstgeschiedenis, moet hij zijn, die zulke dingen van uit de hoogte meent te mogen veroordeelen met onnoozele bourgeois-logica, wat een onbenullige indruk maakt de jongste geschiedschrijver der Fransche Romantiek,[1] wanneer hij, niet begrijpend, over zulke dingen medelijdend en verachtend de schouders ophaalt, Rolla belachelijk maakt en de drama's van Hugo den maatstaf van een koele, wiskundige redeneerkunst aanlegt. Voelt zoo'n meneer niet, dat deze jonge kunstenaars gevoed zijn met de reuzendroomen eener wereldrevolutie, dat ze, gelijk Brandes zegt, geboren zijn tusschen twee veldslagen en door kanongebulder in de wereld zijn begroet; dat ze zoeken naar een kunst van bloed en purpur, van beweging en koenheid, dat ze haten *moeten* in het diepst van hun ziel al het correcte en kleurlooze, dat ze haken naar geweldige contrasten, dat men het hun niet kwalijk nemen mag, als ze zich soms tevreden hebben moeten stellen met grove, grillige tooneeldecoraties en klatergoud, als ze overdreven en aan het doorslaan raakten, als ze in hun geestelijke dronkenschap de verhoudingen soms minder juist hebben gezien.

Treffend is de overeenkomst van Hugo's theorien met wat Heine al een jaar te voren gezegd had. Uit Das Buch Legrand ('t is van 1826) herinnert ge U immers dien fonkelenden passus: ‘Du sublime au ridicule il n'y a qu 'un pas, madame. Aber das Leben ist im Grunde so fatal ernsthaft, dass es nicht zu ertragen wäre ohne solche Verbindung des Pathetischen, mit dem Komischen.’[2] Dat weten onze dichters. De meest schrikwekkende beelden van den waanzin toont ons Aristophanes slechts in den lachenden spiegel van den spot; de smart van den denker, die zijn nietigheid beseft, durft Goethe slechts in de kreupelrijmen van een poppenspel uit te spreken; de diepste klaagtonen over de ellende der wereld legt Shakespeare in den mond van den nar, die zijn bellen angstig schudt.

1) Lasserre, Le Romantisme français, Mercure de France, 1907, o.a. p. 207 vlg.
2) Kapitel XI. In de Kritische Gesammtausgabe van Karpeles, deel III, p. 147.

‘Sie haben's alle dem groszen Urpoeten abgesehen, der in seiner tausendaktigen Welttragödie den Humor aufs höchste zu treiben weisz, wie wir es täglich sehen: - nach dem Abgang der Helden kommen die Clowns und Graziosos mit ihren Narrenkolben und Pritschen, nach den blutigen Revolutionsscenen und Kaiseraktionen kommen wieder herangewatschelt die dicken Bourbonen mit ihren alten abgestandenen Späszchen und zart-legitimen Bonmots, und graziöse hüpft herbei die alte Noblesse mit ihrem verhungerten Lächeln und hintendrein wallen die frommen Kapuzen met Lichtern, Kreuzen und Kirchenfahnen; - sogar in das höchste Pathos der Welttragödie pflegen sich komische Züge einzuschleichen, der verzweifelnde Republikaner, der sich wie ein Brutus das Messer ins Herz stiesz, hat vielleicht zuvor daran gerochen, ob auch kein Hering damit geschnitten worden.’ etc.

De eerste vertaling in het Fransch van de Reisebilder is van 1834. Das Buch Legrand verscheen in het voorjaar van 1827. Waarschijnlijk is het dus niet, dat Hugo in October van ditzelfde jaar er den inhoud van heeft gekend of heeft hooren bespreken, en we staan hier waarschijnlijk voor een merkwaardig voorbeeld, hoe, bij een gelijk streven in de wereldlitteratuur, gelijke bewustwordingen zich bij zeer verschillende persoonlijkheden in zeer verschillende omstandigheden ongeveer gelijktijdig in ongeveer gelijke vormen openbaarden. Dit kan ons een waarschuwing zijn, dat we, als bij Multatuli ons overeenkomst met werk van anderen treft, lang niet altijd het recht hebben te besluiten tot rechtstreekschen invloed van lectuur; hoe we steeds gerust mogen aannemen, dat heel de richting van den tijd, heel het wereldbeweeg van zelf ook bij hem soms in min of meer overeenkomstigen vorm ideeën wekte, die zijn tijd- en strijdgenooten te voren hadden geuit.

Na Hugo en Heine varieert spoedig de vierentwintigjarige Gautier, wiens novellen men de ‘cristallisations de ses propres rêves’ heeft genoemd, op hetzelfde thema. In Mademoiselle de Maupin (1835):[1)] Helaas, de aarde draait om de zon, geblakerd aan den eenen kant, kil aan den anderen. Zeshonderdduizend menschen vernietigen elkaar in een veldslag

1) Ed. Charpentier, 1885, p. 219.

en het is het mooiste weer van de wereld; de bloemen in lieve coquetterie openen haar weelderigen kelk tot onder de hoeven der paarden. Ge hebt vandaag wonder veel goede daden verricht en het regent dat het giet, sneeuwt, dondert, bliksemt, hagelt; de wereld gaat te gronde, de weldoeners der menschheid zitten tot hun buik in de modder, als ze er tenminste geen rijtuig op na houden. De schepping maalt wat om het schepsel, ze gooit hem iedere minuut de bloedigste sarcasmen voor de voeten. ‘Tout est indifférent à tout et chaque chose vit ou végète par sa propre loi. Que je fasse ceci ou cela, que je vive ou je meure, que je souffre ou que je jouisse, que je dissimule ou que je sois franc, qu'est-ce que cela fait au soleil et aux betteraves, et même aux hommes? Un fétu de paille est tombé sur une fourmi et lui a cassé la troisième patte de la deuxième articulation, un rocher est tombé sur un village et l'a écrasé, je ne crois pas que l'un de ces malheurs arrache plus de larmes que l'autre aux yeux d'or des étoiles.’

Al deze dingen zijn kort nadat ze gezegd waren, ook in ons land niet geheel en al onopgemerkt gebleven. Immers Geel karakteriseert in zijn gesprek op den Drachenfels de Romantiek aldus: ‘Kracht van tegenstelling in het schoone en misvormde, in het verhevene en gemeene, in het ware en valsche, in het goede en slechte. Die kracht heerscht in het romantische drama: zij volgt de natuur, die zelve alle die verscheidenheden oplevert, en het ééne door de tegenstelling van het andere doet uitkomen. De eenvoudige opmerking dier waarheid heeft de kunst in eene nieuwe baan geplaatst en zij doorkruist een onafzienbaar veld van verbeelding en vinding.’ Ook Diocles spreekt van de lijkstatie waggelend door het gedruisch der markt, langs een marionettenspel, misschien tegen een uitgelaten gemaskerden optocht in. ‘Dat is waarheid! Zóó is het leven!’

Maar Multatuli is toch de eerste, die jaren later met heel zijn persoonlijkheid in deze ideeën leeft, met gloed en geest ze breed voor u opzet, de eerste, wiens werk, niet uit modezucht, maar door innerlijken natuurlijken drang, in zijn bouw er geheel door beheerscht wordt.

‘Humor is het weergeven van de Natuur’ (Idee 158). De Natuur-zelf namelijk is zeer humoristisch. Ja, zij *alleen* is

humoristisch, en meer nog, ze is *altijd* humoristisch. - Wat *wij* humor noemen is slechts kopy daarvan. - Dat meisje naast u is achttien jaar. Ze is lief, bevallig, haar middel zoudt ge omspannen. - Vat haar hals tusschen duim en vinger van de linkerhand, grijp haar met uw rechterhand bij de enkels, houd haar horizontaal, strek ze vooruit, breng de taille, die ge zoo lief vondt - De schaar knipte - - knipte lucht, gedurende den tijd, dien ge noodig hadt om 't lieve kind op te nemen. Breng haar, - maar voorzichtig, want als ge de schaar aanraakt zult ge u bezeeren, - breng haar op 't oogenblik als de beide lemmetten den grootst mogelijken hoek vormen, als de schaar gaapt -

Wacht even....deze keer is het te laat....Ze sluit zich alweer en knipt nog eens lucht, die volstrekt geen hinder heeft van 't knippen....Nu is het tijd - nu - juist - daar hebt ge 't! Ge houdt in elke hand 'n helft en de schaar heeft alweer vijfmaal lucht geknipt met dezelfde onverschilligheid, voor ge tijd hadt die twee helften weer bijeen te brengen, en u met het doorgeknipte kind te verwonderen over de werktuigelijke domheid van die schaar, die niet weet wat ze knipt.'

En dan verder op die vergelijking van de Natuur met een toko. Alles ligt er door elkaar. 'De polichinel zit schrijlings op den nek van 't bronzen vrouwtje, dat haar kind beweent, Napoleon in gips staat tusschen twee spellen kaarten, en 'n flesch konjak is gewikkeld in 'n traktaatje van de afschaffers. - Uw bruid sterft....'t is heerlijk weer. Ge hebt uw kind begraven....de Natuur hagelt op zijn graf. Gij schreit. - De Natuur lacht....Of, gij juicht....de Natuur vermaakt zich met misten' etc.

En later in volgende bundels komen dergelijke dingen telkens weer terug. Hooger en ruimer gezien b.v. in dezen vorm: 'De Natuur bestaat uit tegenstellingen (1047*a*). Of liever, haar werkzaamheid, hoewel één in richting, en voortgestuwd door gelijksoortige oorzaken, openbaart zich veelal op 'n wijze, die ons oppervlakkig doet denken aan verschillende wetten niet alleen, maar zelfs aan invloeden, die tegen elkander schijnen in te loopen. Ook zijn we dikwijls genoodzaakt, ten behoeve van den leerling - of om den last van 't begrijpen te splitsen, tot we dien stuksgewijs beuren kunnen met ons eigen denk-

vermogen - onderscheidingen te maken, die geheel kunnen vervallen, wanneer men zich op een hooger standpunt plaatst.

In dagelijkschen zin moge *dalen* en *scheiden* lijnrecht tegenover *rijzen* en *verbinden* staan, toch weten wij, dat die verschijnselen gelijksoortige gevolgen zijn van dezelfde kracht. Zoo ook weten wij, dat in de werktuigkunde *traagheid* en *beweging* - wat de oorzaak aangaat - op 't zelfde neerkomen.

En dit is niet in mechanika alleen het geval. Ook in zielkunde.'

't Doet er natuurlijk niets toe, dat we niet wiskundig bewijzen kunnen, of Multatuli, toen hij deze theorieën schreef, al dan niet de aangehaalde passages uit Heine, Hugo, Gautier en Geel door het hoofd speelden. De groote eenheid in denken en voelen, in kunstopvatting tusschen hem en die anderen, dat is de hoofdzaak.

Trouwens wat Heine en Hugo schreven is geen nieuw evangelie. Hun leer is toegepast zoo lang er goede kunst bestaat. Hoe zeer waardeerde Multatuli zelf haar reeds in Cervantes. En Shakespeare dan! En Sterne. En bij ons de verrassende Camera en zooveel lang daarvóór. Maar Heine en Hugo hebben misschien wel het eerste het groote beginsel geformuleerd, hebben zich rekenschap trachten te geven van de voedende kracht in zoo menig kunstwerk, toen ze van de kille eenvormigheid der onbegrepen klassiek wilde terugkeeren tot de oude bezieling der levende, bloeiende klassiek, tot het leven zelf.

En wat een oneindige variaties in de toepassing der formule van dien zoogenaamde humor. Bij Cervantes en Sterne, de naieve, menschenfreundliche; bij Wolf-Deken en Hildebrand de vertrouwelijke, gemoedelijke; Hildebrand nadert Sterne het meest, al las Gerrit Witse dan ook inleidingen op Hugo's drama's in het Rotterdamsche leesmuseum, maar hij is burgerlijker. Hugo heeft getracht naar de grootsche overweldigende van Shakespeare. Multatuli staat dichter bij Heine, Swift, Voltaire. Bij hem het onrustige, fantastische, het bittere en brandende, het sarcastische en vlijmende. Maar soms nadert hij toch den rustigen humor der Camera, teekenende het eenvoudig alledaagsche, maar toch altijd levendiger, altijd met het geprikkelde van de ziel, die door het lijden is gegaan. Wat een eenvoudige burgerlijke, echt Hollandsche humor zit er in

het verhaal van Klaas Verlaan, in de scène met het Joden vrouwtje en het vuil papiertje. Wat een jeugdherinneringen,[1] in geestig licht gezien, in zijn wandelingen met de Hallemannetjes, uit zijn kantoortijd bij Van der Velde. Maar de geest van Swift en Heine is overheerschend en boven alles heerscht de geest van Multatuli zelf.

Die geest heeft Multatuli's eigen levensomstandigheden voor een groot deel geschapen, en omgekeerd hebben die omstandigheden zijn kracht versterkt en zijn richting vaster gemaakt. Die geest was gevormd naar wat we dan maar noemen zullen de formule van den humor en heeft hem verheven tot den virtuoos. in het épater le bourgeois, die met speelschen zwier of fellen nijd een plotseling, cru licht vallen liet op de uiterste consequenties, waartoe een in schijn of waarheid logisch opgezette redeneering voeren kan, zoodat hij den eenvoudigen burger de oogen verblindde met een schitterende kleurenvonkeling, buitelende cascaden van vuur tegen het diepste zwart.

De telkens herhaalde betuiging: Ik ben geen schrijver, in den mond van een man, die blijkens zijn Brieven sedert zijn jeugd getracht heeft letterkundig werk te maken en voor zich zelf als auteur in later dagen ook den eerezetel wenschte aangewezen, past geheel in dien geest.

De prostituée wordt geïdealiseerd door den man, die Werther's Lotte een tafelhoer met al den aankleve van dien scheldt.[2] En hoor hem loshakken op allerlei respectabele figuren, zijn geringschatting of verachting ontboezemen over een Thorbecke, Stuart Mill, Hooft, Rembrandt, Moltke of Göthe. Wat bleef er over van Göthe onder de handen van Wolfgang Menzel?

Lasserre maakt er Hugo een verwijt van, dat bij hem alle koningen hyena's, varkens, tijgers of gedegenereerden zijn,[3] iedere geestelijke een verrader, huichelaar of dief. ‘En résumé, l'autorité sous toutes ses formes est usurpation, brigandage, attentat contre la nature humaine, tout au moins simagrée.

1) Zie o.a. Brieven, Eerste periode, p. 16 en 17, 287, 288.
Dat alles in de Woutergeschiedenis terug te brengen zou zijn op herinneringen uit Multatuli's eigen jeugd, daar tegen protesteert de schrijver zelf. Brieven, laatste periode, p. 304.
2) Brieven, Laatste periode, p. 64.
3) Lasserre, Le Romantisme français, p. 216.

Ceux qui l'exercent ou y participent, forment donc nécessairement une portion corrompue, méchante, stupide ou tout au moins et en tout cas carnavalesque, du genre humain.'

Ik geef gaarne toe, dat er wel eens een enkele bourgeois overstuur zal zijn geraakt door al die dingen, maar daar kon een rechtgeaard, volbloed bousingot zich toch moeilijk iets van aantrekken en dat geeft Lasserre toch niet het recht in steile droogstoppeligheid Hugo en de zijnen van misdadige woelingen te beschuldigen. Heusch, het was de jonge romantici niet voor alles te doen de ordre social omver te werpen. Ze waren vóór alles kunstenaars en ze hadden dergelijke beschouwingen in hun theorie van tegenstellingen nu eenmaal noodig net als Mancini zijn stukjes glas of blik in de verf, en wie over kunst spreken wil, moet zich over zulke zaken niet boos maken, maar eenvoudig accepteeren, wat er is, rustig genieten en onderzoeken of het bedoelde effect is verkregen.

Men zocht het onverwachte, het ongewone. En het zou me niets verwonderen, dat de goede, nobele priester en de eerlijke, plichtbetrachtende politiecommissaris uit de Misérables, waarvoor Hugo door Lasserre geprezen wordt als 'peintre moral', eenvoudig hun ontstaan te danken hebben aan het feit, dat men al langzamerhand in de litteratuur te zeer gewoon geraakt was aan patserige priesters en liederlijke politie-commissarissen. Dat werd een traditie, men werd er beu van. Er was behoefte aan antithese. De Misérables was eerst in 1862 voltooid.

Het komt me niet onwaarschijnlijk voor, dat zoo ook heel wat uit Multatuli's werk te verklaren is. 't Is misschien gewaagd om het te zeggen van een man, die toch zoo'n vrijen, eigen kijk had op velerlei zaken, die onder zoo velerlei invloeden geworden is, wat hij was, en ik wil er geenszins de lamlendigheid, de vadsige traagheid en het domme egoisme van velen zijner tijdgenooten mee goed praten, maar ik voel me toch eenigermate geneigd te beweren, dat Multatuli, opgegroeid in de romantische kunst, het leven door den kunstbril van een groep der romantici is gaan bekijken, dat hij, zich één voelende met een voorname letterkundige school van zijn tijd, door den invloed van lectuur, van zijn jongelingsjaren tot diep in zijn mannelijken leeftijd, veel hoogs en goeds, laag en verachtelijk is gaan voelen, achter veel dat

werkelijk zoo kwaad niet bedoeld was, bedrog en kwaadwilligheid is gaan zoeken en heel wat minderwaardigs een eervolle plaats heeft aangewezen. Noemt hij, om een enkel voorbeeld te noemen, later zelf zijn uitval tegen Göthe niet een boutade?[1] Zeker er was reden om ontevreden te zijn over veel dingen, die hem wedervoeren, over veel, wat hij om zich op allerlei gebied waarnam, - wanneer is er dat niet geweest voor een frisschen, oorspronkelijken geest? - maar waar hij over personen, leven en maatschappij schreef, moet hij, kunstenaar in zijn hart, vaak onbewust gewerkt hebben onder den invloed van de formule, die de romantici zich bij het maken van hun kunst, bewust hadden vooropgesteld.

L'émotion romantique naît de l'illusion d'un certain rapport extraordinaire, inouï, jamais vu que le poête croit exister ou auquel il s'excite à croire entre les conditions de l'existence et lui même. En 1830 ce fut toute une génération, qui s'atribua cette position exceptionelle et étourdissante dans l'humanité et dans l'univers et les fit dater moralement de soi. On cria à propos de tout au miracle et l'on découvrit tout, jusqu' à l'amour! On s'aima, amants et amis, comme si on était les premiers à s'aimer, au moins à de telles profondeurs depuis le commencement des temps.' Aldus nogmaals de groot-aanklager Lasserre[2].

't Blijft belachelijk iemand, die als kunsthistoricus wil optreden, tegenover dergelijke toestanden den zedemeester te zien spelen. Als die extra-vagante artisten maar mooie dingen maken, als ze maar hebben het nieuwe, het frissche, den élan, den gloed, het vuur. Dan is het er immers! Men late de rest aan catechiseermeesters en zieketroosters over. Maar de feiten, die deze heer Lasserre aanvoert zijn waar, we moeten ze accepteeren. We aanvaarden ze, óók voor onzen Multatuli. En voor wie geen Droogstoppel-Lasserre is, doet hij het wel in die lijst. 't Is een plezier er naar te kijken.

Zoo bracht ons reeds een enkel aanrakingspunt tusschen werk van Multatuli en dat van Fransche romantici tot het besef, dat Multatuli's geest doordrongen was van een dier groote

1) Brieven, Laatste periode, p. 72.
2) T.a.p. p. 227.

beginselen, die door de Romantiek tot bewustzijn waren gekomen, die sommige harer priesters in verblinde overdrijving tot gloeiende bacchanalen van woordkunst hadden gevoerd. Zoo zijn er meer punten, al zullen ze ons lang niet alle een enkelen blik over den geheelen auteur Multatuli gunnen, al geven ze slechts het recht te constateeren, dat hij veel uit de eeuw der Romantiek gelezen en verwerkt had.

Daar is dat bekende: 'Ziet ge wel, o Kami, de heele kuisheid zit in dien ketel' en het betoog, dat veler eerlijkheid slechts voorkeur voor een beklanten winkel blijkt te zijn, uit de Japansche gesprekken[1)], waarheden reeds in 1845 door Robert Prutz in zijn 'Politische Wochenstube' verkondigd: 'Der Magen ist es, alles geschah um des Magens willen.'

Ook het aardige motief, dat een kind met zijn handje de sterren van den hemel plukken wil, is vrij algemeen verspreid:

Bij Friedrich von Sallet in Kindeswahn:

> Die holden Lichter will's erfassen,
> Sind sie doch so vertraut, so nah!
> Und wenn sie sich nicht haschen lassen
> Gar bittre Tränen weint er da.

En Aurora Leigh, ze heeft zich afgevraagd, of *hij* haar liefheeft, 'as a mother asks'

> Her babe: 'You 'll touch that star, you think?'
> Babes grow and lose the hope of things above;
> A silver three pence sets them leaping high
> But no more stars! Mark that.

Maar bij Multatuli alleen vind ik: 'Moeder, als ik groot ben, wil ik U een ster geven.'[2)]

Telkens komt Multatuli weer aan met zijn schetterende betuiging, dat een schrijver prostituée is. Menzel noemde Göthe al 'eine Hetäre, die sich jedermann preisgiebt', maar Dingelstedt spon het geheele idee voor zich zelf uit in zijn Nachtstück aus Londen.

1) Werken X, p. 50.
2) Werken, I, Havelaar, p. 172, Vgl. ook Ideeën (bundel II) p. 273 (No. 527).

Halfdronken komt hij in ijzige kou midden in den nacht uit een speelkroeg. Hij wordt nageloopen door een uitgehongerde straatmeid, die hij wegjaagt:

- ‘Was that ich,’ rief er aus,
Und lachte bitter auf aus tiefsten Seelengraus,
‘Bin ich was bess'res als die Dirne?

O unglückselig Weib! Sie bietet zum Genusz
Feil den entweihten Leib; ihr Lächeln, ihren Kusz
Verkauft sie an den Ersten Besten.
Ich - buhle mit dem Geist! O unglückselger Mann!
Das Göttliche in mir biet' ich dem Pöbel an,
Von seinem Abhub mich zu mästen.’[1)]

‘'t Was avend,’ zegt Multatuli,[2)] ‘een vrouwspersoon hield me aan. Kunt je niet beter doen dan u te verkoopen? zei ik en stootte haar weg. Den volgenden avend stond ze weer voor mij en wierp me mijn ideeën in 't gezicht. Dat deed me pijn.’

En is het niet, of ge Multatuli hoort razen, als Dingelstedt van zijn landgenooten beweert:[3)]

Sie lügen, sie krakelen,
Lie hassen bis auf's Blut,
Zum morden oder stehlen
Fehlt ihnen nur der Muth.
Sie brennen innewendig
Vor eitel Sündenlust,

Sie möchten gern und wagen 's nicht.
Das heiszt dann Recht und Pflicht.
Die denken können, sagen's nicht,
Die meisten denken nicht.

Zoo zouden we nog talrijke plaatsen naast elkaar kunnen stellen, verscheidene glansplekken in Multatuli's werk kunnen

1) Nachtwachters Weltgang, No. 54.
2) Idee No. 62. Vgl. ook Idee 1252 noot en Brieven 1861, p. 146.
3) Uit Intermezzo, ein Roman (Sämmtl. Werke, Berlin 1877 VIII, p. 238).

aanwijzen, die bij nader bezien misschien slechts reflexie mogen genoemd worden in den facetrijken spiegel zijner ziel, van dwaalsterren, die reeds eenige tientallen van jaren de verbazing en onrust van het West-Europeesche publiek hadden gaande gemaakt.

(Wordt vervolgd).

Het meer
Door
Jan Prins.

Tusschen de bergen ligt het water, blauw
en prachtig, en de lichtere landouw
van lage velden houdt dien koelen schat
en kalme schoonheid vast in zich gevat.

De trotsche toppen stellen zich geducht
met hunne schouders op tegen de lucht,
en ver in 't rond beveiligen zij, nacht
en dag, de wondere, diepe waterpracht.

De hemel staat, een gouden bouw gelijk
van louter licht, hoog over 't land te prijk,
maar heel zijn gloed en rijkdom stort zich neer
en zuivert zich in 't smettelooze meer.

Dit ligt tusschen zijn boorden, rimpelloos
en weer gerimpeld, donker voor een poos
en minder donker, met een floers tot ver
bij 't land bedekt, en dan weer helderder.

De wilde wind trok onbevredigd rond
in de spelonken, tot hij uitkomst vond

op ruimer baan, en stortte zich toen uit
over het water, met een blij geluid.

De teere nevels, in de morgenlucht,
nemen van 't meer naar wijder glans de vlucht,
maar legeren zich weer verzadigd, zacht
en veilig, voor den naderenden nacht.

De planten en de palmen buigen zich.
Tusschen de halmen overtuigen zich
wel honderdmaal de bloemen, blauw en wit
naar 't meer gebogen, van dat zoet bezit.

Een enkel vaartuig drijft de ruimte door
met witte zeilen, en zijn blinkend spoor
verbreedt zich en verdeelt zich, als een wig
in 't water volgend, bleek en zilverig.

Dat ligt dan in het zonlicht uitgespreid,
een ver gebied van zachtbewogenheid,
en drenkt de lucht, en drinkt het licht, en draagt
het naar zijn diepte, waar 't, een schemer, daagt.

Tot de avond invalt, en de gouden zon
de steilten afstort naar den horizon,
en langzaam uit het dal de schaduw stijgt,
die hoog en hooger de overhand verkrijgt.

Zij stijgt en stijgt, tot gaandeweg de kom
gevuld is, en het late licht van om
de laatste toppen optrekt, en de kring
van bergen bleek wordt in de schemering.

Dan staat het landschap tot de boorden vol
van 't overstroomend nachtgetij, dat zwol
en stadig aanwies, - en het water is
verzonken in de vroege duisternis.

Hoe komt het, dat er uren zijn, waarin,
over 't verdonkerd heden uitgestort,
van een bekend verleden 't nieuw begin
zinkt in de ziel, waarin het avond wordt,
en de gedachte wederkomt in mij
aan dagen en aan dingen, lang voorbij?

Hoe komt het, dat een nooit verloren beeld
hier meer dan elders mij voor oogen staat,
hier in dit land, waar schemerig verdeeld
geen vochtig licht over de velden gaat,
hier, waar de mildheid van den nevel niet
de verre diepten drenkt van het verschiet?

Geen die van wat in de verbeelding leeft
de wetten kent, geen, die het stil beleid
doorzien kan, als, zich van zijn eenzaamheid
bewust, de mensch, in wien het leven heeft
gewoed, om zich een wereld gadeslaat,
die, aan de wereld van zijn eigen hart,
zijn eigen zelf verwant, gesluierd staat
in weemoed, in dien schaduw van de smart,
en hij zich vaster hecht en vaster aan
de dingen, die voor hem alleen bestaan.

Dreigende vormen, vreemde somberheid
der zwervende gedachten, - trotsch gebied

van hoogten en van hellingen, - hoe breidt
uw duisternis zich uit, en hoe beziet
van verre 't oog de ranke zuiverheid
van d'eenen top, die in den hemel schiet. -

Hoe donker is uw volte, en toch, hoe licht
ontkomt de geest, gedreven uit den druk
van die nabijheid, zich verheffend, hoog
in 't wolkenlooze, - blauwen, vasten boog,
die als in 't water ligt in evenwicht
gespiegeld van ons dagelijksch geluk.

Zoo ligt tusschen de bergen, rimpelloos
en weer gerimpeld, als een bleeke roos
gebed in donker loover, als een bloem
geopend in het zomersche gezoem
en rondom gonzen, - nu het schril gezucht
der krekels trilt en tintelt in de iucht,

Nu van de wouden uit een week geruisch
de ruimte vol maakt van het hemelhuis,
waarin de wereld, in haar stillen dracht
van schaduw rustend, eenzaam overnacht, -
zoo, in de laagte blinkend, ligt het meer
en geeft den rijkdom van den hemel weer.

De palmen, in den nacht, bewegen niet,
maar een gedempt, een onbestemd verdriet
is overal aanwezig, en beneemt
het hart zijn stilte, - schoon het zelf ook zweemt
naar stilte, - als een inwendig, diep geween
dat opwelt, schoon en voor de ziel alleen.

En eindelijk ontvaart de late maan
aan het gebergte, en van de wouden gaan
de diepten open, en de gansche streek,
van horizon tot horizon, wordt bleek
in 't bleeke licht, dat op de wereld hangt,
het licht, dat vonkelend het meer ontvangt:

Het licht, dat aan den kalmen spiegel blinkt,
het licht, dat in 't verborgen duister zinkt,
't licht dat van 't meer, blankglanzende uitgespreid,
de rust doorsiddert en de zuiverheid. -

Als van den dag de gouden poorten aan
den valen hemel langzaam opengaan,
vertoont het landschap zich, in dampen zacht
gewikkeld, nog doortrokken van den nacht,
nog kil en huiverig: de kammen fijn
gekarteld in den eersten zonneschijn,
de dalen, waar de nevel dichter is,
vol nog van droefheid en van duisternis,
en in de kom het diepe water, blauw
en prachtig, in den pareligen dauw
van 't land verblinkend. Op de bergen wint
de morgen veld, - de nieuwe dag begint. -

Bilderdijks treurspelen
Door
J. Koopmans.

(Vervolg en slot).

De twee andere toneelstukken, die in 't zelfde jaar (1808) en nog vóór de ‘Kormak’ verschenen, zijn werken van een geheel andere aard.

Ook ‘treurspelen’, inderdaad. Maar tevens ‘nationale’ spelen.

De dichter legde er een didaktiese strekking in. Een treurspel met een nationale stof, beweerde hij, moest een zede- en staatsschool zijn; het moest bij 't grote publiek diens gebrekkige kennis van de historie verhelpen.

Hier te lande, vooral, acht hij dit nodig. Onze Middeleeuwse geschiedenis was, kortweg, mishandeld. Duister is voor de geschiedschrijver zelf alreeds die periode, wegens de verschillende en zich telkens wijzigende Feodalieteits-vormen, en door de afwisselende begrippen van 't algemene en 't biezondere Staatsrecht. Erger wordt dit nog, doordat de Douza's en de Scriveriussen de willekeurigste opvattingen met een nog ondoordringbaarder floers hebben overspreid.

Later, heeft Bilderdijk de gelegenheid, een Vaderlandse Geschiedenis op te zetten. Dan zal hij, wat hij in z'n Toneel-Verhandeling als principes aangeeft, uitwerken op zijne wijs, en 't Eerste Deel van z'n Landshistorie maken tot een doorlopende polemiek tegen de Staatse historiografie. Vooral Wagenaar zal er menige veer laten.

Tans echter, met de ‘Floris V’ te beginnen, zal hij z'n theorie van 't inlands Staatsrecht alvast geven in drama-vorm. Nu reeds werpt de geketende Floris de Republikeinse traditie omtrent hem zelf, als ware hij een voorrechten-vertredende tieran, vierkant omver.

Niet langer is hij het, door schending van zede- en landswet, onmogelik geworden Staatshoofd, dat het aan hem opgedragen gezag onwaardig misbruikt. De Souverein is hij, die tengevolge van 't woelen van een eerzuchtige en tweedrachtige adel, helaas, als 't offer van een al te toegevend voorafgaand Regentschap valt.

Want voor Bilderdijks Staatswezen is deze éne, de onherroepelike voorwaarde:

De Souvereine Macht, die door een krachtig bewind de orde brengt en bewaart.

Het is 't oud-Landsvaderlik Absolutisme.

Volks-Souvereinieteit is hem een gruwel. Ook de ‘Hoogheid’ van een Staten- of Stenden-bewind.

't Liefst ziet hij de Vorst op z'n troon. Om hem heen de Groten. Aan z'n voeten het Volk.

Naar dit Vorsten-ideaal is het, dat hij z'n ‘Floris V’ heeft recht gedaan, en daarmee de historiese traditie veroordeeld.

Wel is waar, gaat de vertegenwoordiger van 't Souvereine Vorsten-gezag in de persoon van Floris er niet minder om onder. Wel is waar, behaalt de partij de zege, die in de Grafelikheid enkel en alleen een opdracht ziet, ter uitvoering van 't Regeerings-recht van een onafhankelike Ridderschap.

Doch juist die zege van de op zelfstandigheid pralende Adel moet de veroordeling zijn van een toestand van zaken, die zich onder 't regentschap van Floris de Voogd heeft gevormd.

Floris V is een slachtoffer. Hij is de dupe van het in z'n aard steeds onvaste, en daardoor tot zwakheid hellende en in zwakheid heen en weer slingerende Interregnum.

Een Interregnum verspilt z'n krachten. Het heeft, na 't verbreken van erfelikheidslijn, één eenzijdig doel: 't handhaven van de stand van zaken op een zo goed mogelike wijze. Het staat stil, het verwordt. En 't spilt z'n macht aan 't paaien van de zich ontbindende, doch ter wille van de uiterlike eenheid noodwendig rustig te houden partijen.

Een Voogdijschap of vrouwenregering werkt uitteraard oplossend. Maar een krachtige hand, gesteund door de vastheid van een ononderbroken dynastieke reeks, houdt de teugels strak.

Zo sterk is bij Bilderdijk het besef, dat in een goede regering alles ligt aan 't absolutisme van de erfelike monarchie, dat Floris' klacht, welke in de alexandrijnen van z'n treurspel nedergelegd is, met de eigen woorden bij wijze van *motto* wordt overgedragen in z'n latere, wetenschappelike 'Vaderlandsche Geschiedenis', als ware het een levensles, waaraan elke Grafelik bewind van af de oorsprong van Holland tot aan de Bourgondiese heersers te toetsen zou zijn.[1)]

Want ook Floris is de jongeling, die machteloos om de ongebreidelde rossen te bedwingen, uitgeschopt wordt door de averechtse sprongen van de Staats-bespanning, omdat ze, door z'n sporen tot het houden van rechte paden genoopt, een voor haar gepaste dwang als onrechtvaardige willekeur wraakt.

De persoonlike denkbeelden van Floris, dat Adel en Volk, alleen door gepaste gehoorzaamheid aan 't Landsheerlik Recht, de bloei van Holland kunnen bevorderen, komen in botsing met de eisen van de Adel. En die botsing neemt de vorm aan van verzet.

De naaste aanleiding is, dat Floris, in de konsekwente doorvoering van z'n stelsel, Velzens familie-eer heeft aangetast. Daarbij komt een tot over de grenzen van 't geoorloofde gevoerde omgang met Machteld, uit 't geslacht van Woerden.

De Hollandsche edelen spannen samen. Te Utrecht zal men hem overweldigen, hem noodzaken afstand van 't Grafelik bewind te doen, en hem naar Engeland voeren.

Hiermee zal 't vonnis aan Floris' despoties Regeringsbeleid voltrokken zijn.

1) Maar vreeslijk is de stand eens heerschers, wie hij zij
Die, Wees, 't gezag aanvaardt na 't uitgaan der Voogdij!
De slapheid van de vuist, die 's Lands onzachtbre toomen,
Kleinmoedig, voor een tijd, met vrees had opgenomen,
Die alles heeft te ontzien en nergens steunsels vindt,
Bewaart een' ijdlen naam voor 't rijpend Vorstlijk kind.
(Ve Bedrijf, Ie Toneel).
Vad. Geschiedenis Ie Deel. blz.

Ontegenzeggelik is het wegens de val van Floris, dat het treurspel de bekende tietel draagt. Toch ligt de tragiek van de tweestrijd in anderen. Vooreerst in Machteld. Allermeest nog in Amstel.

Aan de ene zijde trekt hem de Souverein, als absoluut Landsheer, en Vorstelike vriend; aan de andere zijde, wordt hij door de banden des bloeds en die van de traditie aan Woerden en Velzen verbonden.

Verplicht aan Floris, verbiedt hem z'n eer, de bedreigde Vorst af te vallen. Evenmin kan hij er toe komen, door middel van een aanklacht tegen z'n bloedmagen, de aanslag te verhoeden. En onmachtig, zich aan z'n passief deelgenootschap in de staatsgreep te onttrekken, vleit hij zich twee heren te kunnen dienen: dat hij de Vorstelike Souvereinieteit kan voorstaan, en tegelijkertijd het Stenden-régime steunen.

De scheuring nu in Amstels hart, komt wederom tot stand in 't eerste Bedrijf.

Terwijl de Verbondenen op 't slotplein te Utrecht de Graaf opwachten, stelt Woerden de nog onwetende Amstel met 't plan in kennis.

Dat de eedgenoten het hem tans eerst mededelen, is, omdat ze aanvankelik in hem, Floris' meest vertrouwde, z'n kiesheid wilden ontzien; dat zij 't hem desondanks, ter elfder ure alsnog zeggen, is, om hem tegenover 't nageslacht voor de blaam van lafheid of van verraadpleging aan oud-adellike tradities te vrijwaren.

Doch, zover brengen zij het, dat het met Amstels gemoedsrust uit is.

Hij wordt geslingerd tussen z'n aan de Graaf verpande trouw, en z'n eigen dynastiek belang. Dit maakt hem willoos, passief. Hij drijft op de stroom van plotseling opkomende vloed. Hij is een kind van 't ‘Lot.’

Ook al is het waar, dat ook in dit treurspel de handeling zich ontwikkelt tussen te voren gegeven en konsekwent gehandhaafde karakters, - alleen Machteld wijzigt zich -, en 't stuk nergens boven 't pseudo-klassicisme uitkomt, is de tweestrijd in Amstel belangwekkend door de toenemend

forser proporties wegens het snel-actief bewegen van de handeling.

Hoe meer Amstel inziet, tot welke uiterste middelen de bittere haat van de eedgenoten z'n toevlucht dreigt te nemen; hoe meer hij de grootmoedige zelfverlochening bewondert, waarmee de Vorst voor zich zelf de te voorschijn tredende symptomen van 't verzet ontveinst; des te smarteliker wordt hem 't besef, dat hij zich zijns ondanks heeft laten meeslepen in de wervelstorm, die staat los te breken over z'n Landsvorst en Vriend.

Terwijl de dag voortschrijdt, rekt hij de uren.

Terwijl hij afglijdt langs een helling, houdt hij zich aan stroohalmen vast.

Eenmaal nog pleit hij voor de Graaf, tegenover 't vergramde eedgespan.

Niet de Graaf, dringt hij hun op, mogen ze als de bewerker van des Adels ondergang schimpen; dat de Ridderschap kwijnt, is een logies verschijnsel van hun tijd, die 't intreden van een rechtstoestand nodig maakt, waarbij alle machten, ter wering van eeuwige veten, onder één en dezelfde ordening komen te staan.

Dusdoende, voert hij hun toe, zal onder een krachtig centraal bewind, een gouden tijd opdagen, en in de schaduw van de vrede, bij toenemende verlichting, de kunst en de wetenschap tieren.

Tevergeefs. De Ridders bespotten hem. Amstel, zeggen ze, praat als laffe monniken, voor wie alléén geleerdheid en beeldenpraal past.

Zij verkiezen de ogen vast te richten op de traditie, die de macht en de roem toewijst aan de krachtigste arm en 't meest gevierde zwaard.

Niet zìj braken hun eed. Dat deed Floris. En die schending hield reeds de ontzetting uit z'n Leenheerschappij in.

Maar meer nog hindert hun de smaad, die de meer dan vriendschappelike verhouding tussen Floris en Machteld op hun familienaam heeft geworpen.

Verzoening is niet meer mogelik. Bitter is de haat. En nog neemt ze toe.

Machteld, die in 't geheim op de hoogte van de beraamde

aanslag is gebracht, doch onkundig van de namen der eedgenoten, snelt naar Utrecht, om in de eerste plaats Velzen van 't nakend gevaar dat Floris bedreigt, te verwittigen.

Een ongelukkig toeval echter brengt haar in de particuliere vertrekken van Floris.

Velzen hoort het: z'n minnenijd en z'n wantrouwen worden tot razernij gevoerd. Een heftige scène volgt.

Nog is Floris niet gewaarschuwd. Nog wordt 't geheim bewaard, en is er, vóór de noodlottige ure, wellicht nog kans, de geweldige ontknoping te keren.

Amstel wil een beroep op Machteld doen. Hij zal zich haar genegenheid voor de Graaf ten nutte maken. Zij zal de Vorst overreden, z'n gezag af te staan aan z'n zoon. Een minnelike schikking zal wapengeweld onnodig maken.

Ook deze poging mislukt. Fier verzet zich Machtelds eer tegen een dergelijk, haar en de Graaf beledigend voorstel. Al moge haar het denkbeeld gruwen, onder de aanstaande verraders van de Landsvorst haar eigen vader en haar echtgenoot te moeten tellen, zij zal er nooit toe kunnen komen, de Graaf over te halen tot een daad, die, in z'n eigen ogen, hem in z'n hoogheid en z'n eer moet verkleinen.

Amstel kan de slag niet afweren. De ure nadert. De verbondenen komen op. Zodra de door Kuik gebelgde Graaf het zwaard trekt, wordt hij overvallen. Zich van allen verlaten ziende, geeft hij zich over. Het doel is bereikt: Floris is een man zonder Macht.

Tot zover ging de taak van Amstel. Floris' gezag is uit.

Doch tans mogen de verbondenen toezien. Tans is 't z'n plicht te waken voor het leven en de veiligheid van z'n vriend. De *mens* Floris moet nog gered.

Hij zoekt hem op in z'n kerker. Machteld was hem voorgegaan, had hem overgehaald tot de vlucht; Floris had geweigerd: hij had haar eer hoger willen stellen dan 't bezit van haar liefde. Thans komt Amstel; hij wijst er op dat in dezen zelfbehoud plicht is, en dat Fioris, enkel door een formeel vrijwillige afstand van 't toch reeds ontnomen Grafelik recht, zich het levensbehoud en een vrije aftocht kan waarborgen.

Ook dit voorstel wordt verworpen. Floris blijft zichzelf. Hij heeft niets af te staan, niets te verliezen, - Vluchten? Even-

min. Nooit hield hij zich voor z'n vijand bedekt. Openlik door z'n belagers heenslaan dat kòn hij, zo Amstel hem een zwaard en diens eigen arm gaf!....

Amstels zwakheid is Floris' Ondergang.

Daar naderen de ‘keerlen’ om hun Graaf te verlossen. Helaas, te sneller is z'n val.

Elke voetstap van z'n getrouwen brengt hem de dood een schrede nader.

Nog één uitweg biedt men hem. Hij zou, meegevoerd door z'n met hem vluchtende belagers, als gijzelaar, de wraak van 't beledigend volk over z'n beulen af kunnen kopen....Doch Floris heldhaftigheid laat geen concessie toe.

Hij valt als 't offer van z'n ongekrenkte Vorstelikheid.

Amstel dwaalt rond als een rampzalige! Het zonlicht wordt hem te veel. ‘Moge de Hemel op hem neerstorten en hem in z'n val bedekken!’

Het ‘nationaal drama’, heeft Bilderdijk willen zeggen, - zoals hij het uitdrukkelik ook theoreties gezegd heeft, - heeft plichten buiten de andere toneelpoëzie om; en niet minder duidelik sprak hij uit, - zoals hij het ook met bewijzen als deze staafde, - dat het onderwerpen van verschillende soorten van Toneelspel aan één wetgeving, een soort van maatknippen uit den boze is geweest.

Dat met dit al, in een nationaal spel, of een dat als zodanig recht van bestaan komt vragen, het Tragiese sterk kan verflauwen en afplatten, toont ons Bilderdijks twede treurspel.[1)]

Van een strijd toch, die geboren wordt uit het tegen elkaar opdringen van twee noodwendigheden, is in de ‘Willem van Holland’ allerminst sprake.

Amstels verdeeldheid was altans nog verklaarbaar door z'n positie als hoveliug, half omsponnen door 't centrale staatsdrijfwerk en half ingebakerd in de famielie-tradities; - wat in 't eerste Bedrijf van de ‘Willem’, de nog zwakkere Ada ons te zien geeft, is in hoofdzaak haar onwillig gemok tegen Aleida, die haar de volgende dag aan de nieuwbakken Graaf

1) Willem van Holland. Treurspel. Den Haag, Immerzeel en Co. 1808.

van Loon wil uithuwen, tegen welke verbintenis door de dochter als te ongepast en onrechtmatig wordt geprotesteerd,

Ongetwijfeld, vermogen de aandrang van de moeder tegen 't verzet van de dochter, door 't voelbaar naderen van een eindelike beslissing, aangezet nog door 't vermomd verschijnen van Willem zelf en door klimmende oorlogsberichten, een spannend moment in 't leven te roepen.

Doch er valt op te merken, dat de spanning, die door de druk van de wilsuitingen in die verschillende partijen ontstaat, en zich om de persoon van Ada concentreert, niet *in* Ada tot een crisis komt, maar de crisis zich openbaart buiten Ada om; dat het niet is dat Ada door de oplossing wordt gedupeerd, maar dat Ada er door uit de moeielikheid wordt verlost; immers niet het vaderlik erfdeel wordt haar opgedrongen, integendeel, tot haar verlichting neemt oom Willem de Grafelike scepter over; niet zij wordt Gravin, maar de wettige erfgenaam Graaf.

Het stuk is dan ook meer melodramaties dan tragies. Een blijeindend treurspel is 't.

De juiste betekenis krijgt de ‘Willem’ wederom, wanneer men het tracht te beschouwen als een manifestatie van Bilderdijks Staatsrecht-leer.

‘Floris V’ diende als een afdoend bewijs, hoe een van huis uit weldadig gouvernement de naweeën moet bezuren van een al te pluimstrijkende ‘Voogdij’ Willem van Holland’ moet laten zien, hoe de zaken van 't Land op hun kant komen te liggen bij de ontstentenis van een rechtstreekse opvolger, als de vrouwelike heerszucht haar intrigues spint.

't Is niet alleen, dat heel Holland verdeeld wordt. Aleida's aanspraak geeft ook anderen, met name de Utrechtse bisschop, een wapen in de hand.

Zo 't waar is, dat Willems recht voor verbeurd wordt verklaard, zegt de Kerkvoogd, dan vervalt rechtens het Graafschap aan 't Rijk, en wordt het, volgens een oude toezegging, van nieuws af een leen van 't Sticht. En in dit geval zijn ook Aleida's aanspraken voor Ada van generlei waarde.

Deze bewering heeft dit gevolgd, dat Van Loon verflauwt. Zo de Bisschop Gravenkronen vermag uit te reiken, is 't zaak,

deze tot vriend te houden. De Bisschop doorziet hem, en houdt hem aan 't lijntje vast.

Tans worden Hollands Edelen wantrouwig. Ze keren de onervaren en berekenende Van Loon de rug toe, verlaten gaandeweg Aleida's zaak en zien in 't inroepen van Willem de enige oplossing. Willem komt, en krijgt zonder veel tegenweer, de overhand.

Tot eer van Hollands ingezetenen, heeft Bilderdijk dan ten slotte ook heel het verzet tegen Willems bevochten erfrecht herleid tot de persoonlike vete van Hendrik de Crane tegen z'n Leenheer. En 't is deze uit Friesland gevluchte De Crane, die aan Aleida's hof de raderen van z'n baat- en wraakzuchtige polietiek, met een voorlopig sukses, in beweging heeft gebracht.

Het slot van 't vijfde Bedrijf mist dan ook niet, De Crane persoonlik tegenover de wettig verkozen Graaf te brengen.

Deze scène houdt tevens het oordeel in. De Crane valt door zelfmoord, en scheidt van de aarde met een Godslastering. De dappere en deugdzame Willem wordt onder de luidruchtige hulde van een dankbaar volk op 't schild verheven, en met de diadeem versierd.

De rumoerige Aleida is gevlucht. Van Gravinnen, leert deze uitkomst, moet Holland niets hebben. Zij passen niet in een goed Regeringsbeleid; ze vallen tot uitersten en roepen De Crane's in.

Zo er een uitzondering is, dan is het Ada, juist om haar ‘deugd,’ haar onderworpenheid en haar onbaatzuchtige zelfverlochening. Deze ene heeft het verdiend.

Bilderdijk maakt het haar. Juist, zegt hij, omdat zij uitdrukkelik verklaarde, nooit de minste indruk op het zwaardrecht van Holland te willen maken, en dat het haar zoetste wens zou zijn, voortaan haar levensdagen ergens vergeten in een klooster te slijten, juist daarom, - laat hij Graaf Willem als executeur, even galant als goedkoop, oorkonden, - zal Ada's naam op de ‘Rol der Vorsten’ worden opgenomen. Eerst ‘nà háár’ wilde de Ridderlike Morentemmer z'n naam in de landskronieken vermeld zien.
-

Mannen van 't vak, die te hunner tijd eenmaal voor het oordeel over de meerdere of mindere speelbaarheid van Bil-

derdijks toneelwerken mogen komen te staan, zullen naast de bevinding, dat de dichter uiterst sobere aanwijzingen voor de regie heeft gegeven, en aan de vrijheid van opvatting en de plaatselike gelegenheid de meest mogelike ruimte van handelen heeft gegeven, toch moeielik kunnen ontkennen, dat de zoon van de declamator Isaäc Bilderdijk een biezonder oog heeft gehad voor statige en imponerende groeperingen, en dat de uitbeelding van z'n verzen, vooral voor onze tijd, duchtig geschoolde spelers vereist.

De taal is voor ons gehoor sterk rhetories; vooral komt dit uit in de door z'n vervlakt tragiek en door de overbekende historiese inhoud weinig belangwekkende ‘Willem’; mede, doordat hierin, niet minder dan in vele treurspelen der Ouden en vele van Vondel, over een en hetzelfde thema eindeloze klaagliederen worden uitgesponnen.

Hoe hierin de rhetoriese zegging met de uiterste omzichtigheid betracht moet worden, laat zich liever beproeven dan vaststellen.

Zelfs zou nog uit te maken zijn, of bij een stuk als ‘Kormak’ de actie tot de uiterste soberheid dient te worden beperkt, dan wel of de actie er in door en door toneelmatig, voorschriftelik afgemeten bedoeld kan zijn.

Ontegenzeggelik is bij het stellen van dit vraagstuk, de raadpleging met de Frans-klassieke toneelgebruiken en vereiste.

Want de ‘Kormak’ is een koninklik stuk, hoog van stijl, en met koninklike gevoelens.

Sterk merkbaar is hierin de dienaarschap van de ‘daad’ voor het ‘woord’. Duidelik is 't een kommentaar op 's dichters uitspraak dat de handeling de dienstmaagd van 't ‘Dichtstuk’ is. Door de strofen zweeft zulk een sfeer van waardigheid en vorstelike statigheid, dat men de vrees niet van zich kan drijven, hoe één stap te ver en één armzwaai te veel in staat zou zijn de majesteit van 't ganse gebaar te schaden.

Even teer als de ‘Kormak’ staat tegenover een alledaagse dramatiese kunst, even vereenzaamd is het, na de uitwerping van de ‘Floris V’ en de ontkenning van de minderbeduidende ‘Willem van Holland’, als de laatste aanplanting in Bilderdijks weinig geordend litteraire hof blijven staan.

Het noodlot heeft gewild dat van ‘Kormak’ is geworden

als van Bilderdijk zelf: een balling op een verlaten plek, tussen een bevolkte omgeving. Zelfs tussen het treurspel als werkstuk en Kormaks eigen persoon is een opvallende gelijkheid.

Koning Kormak komt als een wedergeborene in z'n rijk terug, om, op 't eigen oogenblik, als hij zich Kormak toont, uit z'n rijk te verscheiden.

Zo ging het ook het treurspel van zijn naam.

‘Kormak’ kwam ter wereld als een doodgeboren vrucht.

Het oordeel van 't Nederlands publiek, dat de staatsrechterlike idee, in de ‘Floris’ zeker, in de ‘Willem’ bij intuïtie had gevonnist als onnationaal en onhistories, sloeg bij de verschijning van de ‘Kormak’, bij voorbaat, dit werk met de ban der vernietiging.

Voor het billiker oordeel van het nageslacht staat de ‘Kormak’ als de vereenzaamde belichamiging van een antieke gedachte.

Het draagt het stempel van Bilderdijk: het is Bilderdijk zelf.

Gedichten
Door
P.N. van Eijck.

I
Celloconcert van Lalo
(Eerste gedeelte)

Ik zat stil-droevig in mijn grijs vertrek,
Waar vage heugnis waarde van een lied,
Een melodie, die vaak gezongen had
Door mijn fijn zwijg-gepeins en nú door mij
Met stagen vlijt gezocht werd. - En ik zag
Naar voor mij, naar de huiverende lijn,
Die 't wezen van een kind omtrók en naar
De bloem, die voor haar nedere oogen stond, -
Maar wist niet, wát dat beeld mij zeggen wou.
En 'k zag naar buiten, waar de vale straat
In zacht-gedempte tinten nederlag,
Glans-bleek beregend, naar een eenzaam mensch,
Die haastend voortging met dof-snelle stap,
Maar kon niet weten, wat die natte straat
Mij zeggen wou, en wat mij binnensloop
Met droeven weemoed, die ik niet begreep.
En zie: daar was mijn hand, die bleek, gerust,
Neerlag op 't wit papier en nog niet wist,
Wat zij zou schrijven, - dit weemoedig lied.
Zij leek mij vreemd, gelijk een oud geheim,

Dat ik wel nooit zou kennen en ik voelde,
Hoe vreemd dit alles om mij henen was,
Hoe vreemd ik was in dit vertrouwd vertrek.
En aldoor deunde ik naar die melodie,
Die stadig ruchtte en vredig-blijde vreugd
Om zoete droefheid gaf, dat ik haar niet
Kon vangen en haar kende en toch niet kend'
En die mij vreemd was als het grijs portret,
Als die verloomde straat en als de hand,
Die zwijgend maar bleef wachten, - en op wat? - -
Totdat ik wist, dat niet die oude wijs,
De vogel was, die mijn verlangen zocht,
En zéker voelde, dat mijn zoekend zíjn
Een van dít vreemd geluiden noodig had,
Wetend ook welk....Toen gleed een doffe droom
Zacht binnen in mijn rust-beroerd gemoed
En éven lichtte 't, wat ik dezen dag
Gezocht had en nu vond: Ik vond de ziel
Van dezen dag in deze erinnering:
Dat éénmaal in een middagstille zaal,
Waar mistig grauw van wolkend buiten kwam
Neervlieten door het mat-geglaasde raam,
Een man zat met een cello en daar dof
Het innig zingen speelde van Lalo.
Daar zat ook ik en in verwondering,
Hoe ooit één zulke teere wijzen vond,
Hoe ooit ze één zoo teeder had gespeeld,
En luisterde...Tot één kort oogenblik
Mijn peinzen weg was van mijn zitten daar,
Laag in die zaal, en niets meer roerde dan
De ziel, die vóór mij speelde en schreiend zong,
En mijn vroom luistren, dat zich zelf niet wist
Te luisteren. En dan verging het weer

En zat ik zwijgend, peinzend in de zaal,
Waar alles grijs kwam vlieten door het raam,
En zag dien man, die met een stil gebaar
Zijn handen roerde en in 't gebogen hoofd,
Het dof-droefgeestig, somber joodsch gelaat,
Een weerbeeld droeg van wat ik éven zelf
Geweest was. - Deze erinnering kwam nu
Weer voor mijn leven, één klein oogenblik,
Zoo kort als toen, en even fijn en zoet...:
De ziel van dezen middag, die verstild
Hangt in dit grijs vertrek en op de straat
Wat droefheid nederregent. En 'k begreep
De huiverende lijn om 't teer portret,
En waarom àlles zoo verteederd was,
En waarom daar mijn hand zoo zwijgend lag,
En vreemd, gelijk een oud geheim, mijn hand,
Die toen met langzaam aarz'len nederschreef,
Op witte bladen, wat zij eerst niet wist:
Dit bijna zwijgend, vaag gedeunde lied.

II
Chopin

Een witte schijn vliet lichtend om mijn hoofd,
Mijn ooren zijn vervuld van zwaar geluid,
En heller blinkt het schelle schijnen uit,
En dichter wordt die klankenboom beloofd.

En in een heeten dag van dampend licht
Zit ik: geluiden vallen naar omlaag
Als rijpe vruchten, die ik eet, - en graag
Slurpen de lippen van mijn warm gezicht.

Niet meer een lief geluiden nu bekoort
Mijn speurend luistren 't meest, doch breed geschal,
Schreeuwende klachten, gedreun overal,
Dondering zwaar van strak en vloekend woord.

Maar als mijn peinzen naar 't verleden glijdt
En ik in tenten van herinnering
Den knááp weer zie, die in de schemering
Van nacht en kaarsenlicht om Uw lied schreit,

Dan zingen zachte wijzen in mijn ziel,
Uw zoete zang is vol van wat niet meer
Mijn leven nu bezit, - en wat niet weer
Herkómt, daar het voor altijd mij ontviel.

Dan schreit een dor verlangen op om nog
Eénmaal die jong-verdroefde knaap te zijn,
Die om U treurt in vagen schemerschijn,
Zoo stil, zoo droevig, en zoo blijde toch.

Maar ik blijf eenzaam met mijn zelf van nu
En kàn niet meer terug, niet éene keer, -
En 't is door U, dat ik dien droom begeer,
En dus bemin ik geen zoo zeer als U.

III
Charles Baudelaire

Wee mij, ik heb de droeve deernis saamgegaard,
Die in mij om 't verdriet van Uw dof zingen schreit,
En liefdevol geschikt, in teeren toon geschaard,
Heb ik mijn grauwe bloemen aan Uw leed gewijd.

Nu is mijn grijs vertrek van rouw om Ù vervuld,
Van zwaren, zoeten geur, waarin Uw smart herleeft, -
Gij dooft mijn loom gepeins, Uw helle grootheid hult
Mijne armoe in den schijn, dien gíj haar gul-rijk geeft.

En heel mijn schamel wezen is in Ù verbleekt,
Gij hebt mijn hart verbrand, mijn schromp'lend lied is stom.
Ik hoor Uw stem alleen, en hoe Uw schreien leekt
Door 't schrikkend zwijgen van de stilte rond ons om.

Gij zijt mijn rijkdom, gij mijn heer, en ik ben niet
Dan wat Uw gril mij wenscht, Uw bloode slaaf alleen.
En 'k wil niets hooren dan Uw welig-zingend lied,
Geen leed meer dan Uw heet-doorpijnd geween.

IV.
Avondgang
(Fantaisie naar een houtsnede van Outamaro.)

In Yedo. Avond. Zwart en strak geboogd,
Buigt tegen 't kleurig blinken van de lucht,
Van oevergroen tot oevergroen, de brug.
De zon, - groot-glanzig in een meer van gloed,
Zacht ròse en bleek oranje, straks nog dáár
Hoog, helder, hevig, tusschen 't drijven van
Doorzicht'ge wolken, veders nevel, mist
Van fijn-doorschenen regendamp, - slaapt ver,
Ver, ginder, achter 't wazig-groene groen,
Haar korte rust van schemering en nacht.
En nóg, als vlokken bleek-getinte wol
Vlieten dezelfde dunne nevels rond,
Heel langzaam aan en dalen tot de kim. -

Alles ligt stil. Het water draagt den schijn,
Den rimpelenden wéértint van de lucht,
En vloeit zwak-traag voorbij mij. De overkant,
Die meewindt met de buiging van den stroom,
In kreek en ronden uitgroei, ruischt van ver,
Daar zoele winden streelen door 't gebloei
Van plant en boom en bloem. Een enkle boot
Glijdt, frisch van kleuren, langs den oever weg,
Met ritselend geplas, - is dán weer heen. -
En ginder, rustig, dicht bij de overkant,
Maar ver weg, liggen andre donker neer
In 't licht, eentintig water: - 't Is àl stil,
Geen mensch gebaart daar. Alles peinst en zwijgt.
En langzaam kwijnt het bloeien van de lucht
En langzaam valt zoo de avondsluier neer.

Dan dwaal ik weg van de oever en ik ga
Langs smalle paden naar de donkre brug
En treed naar boven, klim, en, waar de boog
Haar midden over 't roerloos water hangt,
Sta 'k stil en luister, vredig, - zie rondom,
En zie naar ver, waar 't hooge kimmegroen
Lijnzwart getrokken staat voor 't zakkend goud,
Dat zinkend wegdeint. De avondwaze wolkt
Al dicht en dichter: en nog weinig tijd,
Dan is de laatste schijn van 't licht verblauwd.

Zoo sta ik lang en denk aan niets en staar
Maar zwervig heen naar 't simpel avondvallen.
Totdat ik over de opgang van de brug
Hoor zwak gerucht van tred en dun gewaad,
En zacht gespreek van stemmen. En ik wend
Mijn hoofd naar dáár en zie: een kleine vlam

Wiegt door de scheem'ring, dichtbij, op en neer,
Met 't rhytmisch schrijden van twee vrouwen, die,
Meest zwijgend, naar mijn stil-staan nader gaan.
Zij naadren, zijn nabij mij. Met het hoofd
Gereikt naar voren en gebogen rug,
Gaat de eene omwaad door strookend lichte kap
En zijig-lichte wading: 't rond gelaat,
Door 't aarzlend branden van een kaars beglansd,
Die wappervlammend in haar lampion,
Haar hand het meest omschijnt, is fijn en scherp
En duidt naar meen'gen spitsen vreugdedroom.
Naast haar, met hooge, zijig-dónkre kap,
Waardoor ten halve 't bleeke voorhoofd doemt
In 't kaarsvlam-schijnen, de ander, wazig-teer
Door elk zacht-stil verlangen, dat dit hoofd
Deed gloeden en dan, dorrend weer, verkromp.
En armen buigen om en vangen plooi
En weeken val van kleeren, handen gaan
Omhoog of waren om de kleine vlam,
Wit-fijn beschaduwd, schaduw om 't gelaat,
En schaduw onder iedre luchte vouw,
En schaduw om elks nauw doorguldigd oog. -
Zoo gaan zij langzaam en zij spreken niet,
Wanneer zij langs mij henengaan, en weg,
Weg naar een plaats, die ik niet weet, niet ken,
Niet kennen kàn, niet zàl, verdwijnt dit beeld,
Daal-tredend van de glooiend-donkre brug.
En om hun ritselende hoofdenkap,
Om 't uiterst lijnen van hun glad gewaad
Zie ik de vage, brooze schijnigheid
Van 't kleine kaarsje, dat nog vóor hen brándt.
Nog éven komt een kort-gebroken klank
Nauw hoorbaar van het weifelend gesprek

Dat hunne hoofden weder spinnen naar
Elkanders luistrend loopen....

Dan sta ik
Roerloos en peinzend weer, zie naar den stroom,
Die duister is, en naar het scheemrend groen,
En hoor het ritsel-plassend ruischen aan
Van 't kleine bootje, dat met trage riem,
Laag van mij, verder vaart en roeit, naar ver....

Zomer 1907.

Arbeidswetgeving en Vakbeweging in Nederland
Door
J. Molenmaker.

In onze arbeiderswereld zijn twee bewegingen gaande, die zich het verkrijgen eener wettelijke arbeidsregeling ten doel stellen. De eerste tracht naar bestrijding van de ellende der huisindustrie; de tweede eischt een algemeenen tienurigen arbeidsdag, afschaffing van nachtarbeid en beperking van kinderarbeid. Het kenmerk van beide is dat de vakbeweging de leidende kracht vormt. Dat is een heuchelijk verschijnsel. Arbeidswetgeving en vakbeweging hebben elkaar wederzijds evenzeer noodig, en vooral in ons land.[1)] Maar juist daarom is het van zoo'n groot belang dat die samenwerking langs de goede banen geleid wordt. Wat tot op heden bleek was niet in staat om het vertrouwen te wekken, dat dit inderdaad geschiedt. Aan ijver en goeden wil heeft het in de Nederlandsche arbeidersbeweging nooit ontbroken, - ook nu niet, maar waar het opaan komt is verstandig beleid. Want de ontwikkeling zoowel der arbeidswetgeving als der vakbeweging zal gebaat zijn door een actie die met vaste kracht op het doel afgaat, doch ongetwijfeld geschaad door een agitatie hoe uitgebreid ook, die dood loopt. Dat reeds van den beginne af te vermijden is daarom de eerste plicht van de leiders, en op het gevaar van stranden te wijzen is doel dezer beschouwing.

* * *

1) Zie de artikelen: De Wettelijke Tienurendag, De Beweging Sept. 1906 en De Stand en kansen der Nederlandsche Sociale Wetgeving De Beweging Nov. 1907.

De voorstelling dat de arbeidersbeweging zich ontwikkelt langs de drie wegen van, parlementaire actie, - ekonomische of vakstrijd, en coöperatie schijnt even eenvoudig als dat zij algemeen bekend is. Die eenvoudigheid bestaat echter slechts voor 't oppervlakkig oordeel. Stellig heeft de laatste halve eeuw de juistheid der voorstelling aangetoond, namelijk in dezen zin dat een gezonde en goed geleide arbeidersbeweging geen dezer drie terreinen zonder schade kan verwaarloozen. Maar evenzeer is gebleken, dat het bewaren of verkrijgen van eenheid in de drie deelen der arbeidersbeweging niet zoo gemakkelijk gaat en dat een enkel vast beginsel voor die samenwerking ontbreekt. Wel wordt meer en meer erkend dat er een *richting* bestaat naar een *toekomstige* eenheid, doordat voor elk stukje arbeidersbeweging de vervanging van het kapitalisme door het socialisme doel behoort te zijn, doch daarmede is nog niet voor de tegenwoordige beweging een duidelijke aanwijzing verkregen hoe èn de vakbeweging èn de arbeidswetgeving èn de coöperatie te ontwikkelen zijn, zonder tegelijk een daarvan te schaden. Tal van onderscheidene opvattingen zijn mogelijk, en ter aanpassing aan historische en plaatselijke omstandigheden zeer verschillende handelwijzen geboden. Welk beleid noodig is om in Nederland de vakvereenigingen tot bloei te brengen, onder andere door hen te doen ijveren voor betere sociale wetgeving, is daarom geen uitgemaakte zaak, doch een vraag die zorgvuldige overweging verdient. Allereerst om nategaan wat de tegenwoordige stand der vakbeweging is, en waaraan zij behoefte heeft, doch niet minder om te onderzoeken in welken vorm eenige arbeidswet aan de arbeiders het meest ten nutte strekt. Want het komt er niet op aan dat de vakbeweging aan parlementaire actie doet zonder meer, doch juist in 't bijzonder dat zij zich daarbij beperkt en concentreert tot wat met kans op goeden uitslag in 't belang der arbeiders kan verkregen worden. En evenmin is het voldoende om in 't vage eenige eischen op 't gebied der arbeidswetgeving te stellen, doch is het strikt gebiedend voor een duidelijke, door eenige groep arbeiders gewenschte, wettelijke regeling op te komen.

In die richting zijn de twee bewegingen voor huisindustrie en tienurendag inderdaad gegaan, maar - en dit is het ge-

vaar, waarop gewezen wordt - ze zijn in die richting niet. ver genoeg gegaan, ze hebben te vroeg halt gemaakt.

Dit dient nader uiteengezet te worden.

* * *

Hoe staat het met de vakbeweging in Nederland? en wat is er voor een goede ontwikkeling der vakorganisatie noodig? Dat zijn vragen voor onze arbeidersklasse van groot belang. Want dit staat toch wel vast dat een degelijke vakvereeniging even heilzaam als onmisbaar is. Arbeiders die naar verheffing van hun levenspeil streven en eenig recht opeischen om zonder honger te lijden over 't eigen lot mee te mogen spreken, kunnen alleen in de vakvereeniging steun vinden. De losse arbeider heeft niets te zeggen; doch met de vereenigde arbeiders moet rekening gehouden worden. Maar ook buiten de arbeidersklasse moet een degelijke vakorganisatie gewenscht worden; en wel door de ondernemers omdat een ontevreden personeel onhoudbare toestanden schept; en door alle buitenstaanders vanwege de moreele verbeteringen en de meerdere orde die 't gevolg der vakorganisatie zijn. Daarom is het bij eenig optreden der vakbeweging van belang, te vragen, of die actie haar zal versterken.

Tot voor een paar jaar zag het er met de Nederlandsche vakorganisatie allertreurigst uit: zwakte en verdeeldheid prikkelden tot revolutionnaire gezindheid en grootdoenerij, of wekten onverschilligheid en mismoedigheid bij de menigte. Daarin is een begin van verbetering gekomen, doch ook niet meer dan een begin. Want de vakbeweging is nog steeds zeer verdeeld en verspilt een groot deel van haar kracht aan onderlingen strijd. Mede daardoor is het er nog verre van dat de ondernemers de vakorganisatie erkennen of waardeeren. Hoe daarin verbetering te brengen? Het antwoord daarop is alleen te geven door na te gaan welke oorzaken in ons land de ontwikkeling eener krachtige vakbeweging hebben tegengehouden. Met enkele groote trekken dient dit hier aangeduid te worden.

De allereerste vakvereenigingen in ons land waren gekenmerkt door zoodanige zwakte en gemis aan strijdlust, dat de kring hunner werkzaamheden zich zeer eng beperkte

tot de plaats der vestiging en tot onderlinge steun en gezelligheid. Het gevoel van solidariteit tusschen alle loonarbeiders, onmisbaar voor het opbouwen eener algemeene samenwerkende organisatie over het geheele land, ontbrak bij de ambachtslieden en werklui van 't klein bedrijf die zich het eerst aaneensloten. Daardoor kon het besef eener zuivere arbeidersbeweging niet in de vakvereenigingen ontstaan, en waren het meer algemeene bonden, zooals de Internationale, het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, De Socialistenbond, Patrimonium en Roomsch-Katholieke Volksbond, die de arbeiders in een grootere organisatie te samen brachten. Die bonden waren van politieken aard. Geen strijd tegen de patroons, maar een streven naar erkenning van het arbeidersbelang door den Staat, kwam op den voorgrond. En waar toch van uit deze bonden langzamerhand getracht werd naar een vakorganisatie die tegenover de ondernemers het arbeidersbelang zou vertegenwoordigen, moest de politiek daarin een overheerschenden invloed verkrijgen. Dat was de kwaal, die een lang lijdensproces zou veroorzaken. Geen wonder dat als remedie tegen die ziekte voortdurend werd verkondigd: ‘de vakvereeniging mag niet aan politiek doen.’ En toch hoe verderfelijk onjuist. Want de kwaal was niet dat de vakbeweging hare belangen ook op staatkundig terrein voorstond. Dat te verzuimen is struisvogelpolitiek, is wanbegrip of onkunde. De kwaal ontstond door een onjuiste verhouding van de politieke en de ekonomische taak der vereeniging. Het socialisme dat het allereerst een ekonomische actie tegenover de ondernemers bepleitte, zag daarin een voortzetting en uitbreiding van zijn maatschappelijke beweging. Ja zelfs de eenige en voornaamste richting voor zijn werkzaamheid, toen de parlementaire bemoeiingen teleurstelling brachten. Het kwam zoover dat de S.D.A.P. die den parlementairen strijd opnam, waar de Socialistenbond dien liet vallen, uit de toen reeds algemeen georganiseerde vakbeweging werd verbannen. Door te veel verkeerde poltieke bemoeiing teleurgesteld werd ook de juiste en noodige verdediging van 't arbeidersbelang in regeeringskringen opgegeven. Toch was toen door het besef van solidariteit, dat 't socialisme had gebracht, een centrale en plaatselijke leiding opgebouwd in het N.A.S.'en in de P.A.S.'en.

Werd echter al de parlementaire politiek uitgebannen, de meer verderfelijke anti-parlementaire, dat is direct revolutionnaire, politiek bleef. Geen wonder dat de christelijke arbeiders niet verlokt werden door de schijn-leuze dat de vakbeweging open stond voor iedere politieke en godsdienstige gezindheid. Zij waren overtuigd in Patrimonium en Roomsch Katholieke Volksbond op betere wijze de verderfelijke politiek te vermijden. En evenzoo de werkliedenverbonders. Toch deden zij niet minder aan politiek maar op indirecte wijze. Zij trachtten naar invloed op de regeering zonder eigen vertegenwoordiging, maar met vertrouwen op de politieke partijen, die hen zoo duidelijk hunne goede gezindheid toonden. Zij trachtten naar dien invloed maar zonder of met uiterst klein resultaat. Woorden en beloften kregen zij in overvloed in ruil voor hun bereidwilligheid om geen klassenstrijd te mengen in den stembusstrijd. En toch heeft die klassenstrijd, onerkend, Patrimonium en R.K. Volksbond genoodzaakt de organisatie voor dien strijd, dat is de vakactie, te ontwerpen. Dr. Arriens en Ds. Talma[1)] hebben onder heftige tegenkanting hunner partijgenooten de christelijke vakvereenigingen ten doop gehouden. Maar onder voorwaarde dat de politiek in volledig vertrouwen aan de christelijke partijen overgelaten werd; daar mocht van erkenning van klassenstrijd, evenmin van 't voeren van dien strijd sprake zijn.

Zoo zou over de geheele lijn der vakbeweging absolute onthouding van arbeiderspolitiek regel geweest zijn[2)] ware het niet dat de S.D.A.P. zich had voorgesteld in het parlement het algemeene arbeidersbelang te gaan verdedigen. Uitgebannen uit de socialistische - naar 't anarchisme neigende - vakorganisatie, moest zij daarmee op gespannen voet staan. Een verwoedde strijd in de meest weerzinwekkende vormen brak los tusschen de arbeiders, die elkaar in geest en bedoeling het naast stonden. En 't gevolg was dat de z.g. ‘neutrale’ vakorganisatie, inplaats van te groeien, geregeld

1) De eerste als stichter en leider van de Twentsche textielarbeidersbond Unitas, de tweede als stichter van 't christelijk Arbeiders-secretariaat en als pleiter voor die vakbeweging in ‘De vrijheid van den Werkenden Stand.’
2) Het Werkliedenverbond had geen kans een eigen vakbeweging in gang te zetten.

afbrokkelde, terwijl toch de vakstrijd slag op slag oplaaide, in de havens, in groote fabrieken, in de bouwbedrijven, maar geen leiding meer kon vinden. Genoodzaakt tot isolatie, omdat de N.A.S. leiding[1] allerverderfelijkst bleek, doch steeds onder de leuze: 'geen politiek', gingen de vakbonden zich oefenen in den zuiveren vakstrijd. Gezond konden zij echter niet zijn, doordat innerlijke verdeeldheid der leden, steeds weer over de vraag of hun belangen al dan niet op politiek terrein[2] zouden verdedigd worden, tijd, geld en kracht verspilden, terwijl 't vereenigingsleven onverdragelijk werd.

Ten slotte heeft de S.D.A.P. de overwinning behaald. Eerst bezweken de plaatselijke secretariaten voor de onder haar leiding opgezette bestuurdersbonden, en ten slotte vereenigden zich om het model van vakorganisatie, de A.N. Diamantbewerksbond, eenige andere grootere bonden, tot het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen, dat het restant N.A.S. in de nationale en internationale vertegenwoordiging opzijde kon zetten.

Is daarmede nu gezegd dat de S.D.A.P. de niet christelijke vakbeweging onder haar leiding bracht en dus spande voor het karretje van haar politiek?

Het is juist zoo belangrijk voor de vakbeweging dat dit niet gebeurde. Maar evenmin heeft het N.V.V. aan de S.D.A.P. den rug toegedraaid, nadat het die partij was gelukt de anarchistische bezwering op te heffen. Het N.V.V. streeft met inzicht naar genezing der oude politieke ziekte, door te zoeken naar een juiste verhouding tusschen de politieke en de ekonomische taak der vakbeweging. Een formule daarvoor zou moeilijk te vinden zijn, en trouwens ook niets zeggen. Het komt niet op woorden maar op daden aan.

De ekonomische taak der vakbeweging wordt door het N.V.V. met even kalme als vaste hand geleid. Systematische organisatie en propaganda, verwerping van groot-praterij en directe dagelijksche leiding door de bekwaamste vakarbeiders

1) De anti-parlementaire politiek ging ontaarden in anarchistische decentralisatie-theoriën, die elke organisatie ondermijnden en elke actie onmogelijk maakten.
2) Eenerzijds werd aansluiting aan kiesrechtbeweging, bestuurdersbond etc., anderzijds aansluiting aan 't N.A.S. deelname aan anti-militarisme etc., keer op keer aan de orde gesteld.

voor hun werk gesalarieerd en vrijgemaakt. Daarmede is een sprekend voorbeeld gesteld dat door de ‘vrije’ organisatie's evenzeer als door de christelijke vakvereenigingen gevolgd moet worden op straffe van ondergang. Doch destemeer komt het erop aan dat het N.V.V. de politieke taak, die juist de andere organisatie's van zijn leiding afkeerig maakt, even juist en krachtig vervult.

Zonder schroom heeft het N.V.V. daarbij richting gekozen. Niet als in Engeland de vakbeweging deed, tracht het naar een eigen parlementaire vertegenwoordiging. Voor alles wat op politiek gebied in 't algemeene arbeidersbelang te verdedigen is, wordt de hulp ingeroepen van de S.D.A.P. Andere politieke partijen, b.v. de vrijzinnig-democratische, zijn er buiten gelaten.

Ongetwijfeld zullen de andere vakorganisaties daarin aanstoot vinden, om van de andere politieke partijen niet te spreken. Toch getuigt ook deze keuze van een juist inzicht. De S.D.A.P. is onder alle politieke partijen de eenige die in behartiging van het arbeidersbelang een algemeen belang ziet en het daarom met alle kracht moet voorstaan. Maar die partij is tevens socialistisch! Moet dat op den koop meegenomen worden? Dat zou van een enge opvatting getuigen. Een algemeene vakorganisatie moet op ekonomisch gebied zuiver realistisch blijven, doch zoodra zij op politiek gebied het arbeidersbelang vertegenwoordigt, zal zij onmogelijk kunnen buiten eenig vergezicht. En dan doet zich de vervanging van het kapitalisme door het socialisme, d.i. de socialiseering der voortbrenging, van zelf als einddoel op. Zelfs voor de zoo nuchtere Engelsche vakbeweging was dit het geval.

Is echter het contact met de S.D.A.P. ook practisch?

Vooropgesteld zij dat hier van niet meer dan een contact sprake is. De leiding van de politieke partij wordt alleen erkend voor duidelijk aangewezen doeleinden. Aan pogingen van uit enkele kringen der S.D.A.P. om de vakbeweging meer te beïnvloeden, en b.v. voor een algemeene werkstakingstaktiek te bewerken, werd energiek weerstand geboden.

De vakbeweging is tot haar schade reeds veel te veel revolutionnair geweest. Integendeel zal de vakbeweging de S.D.A.P. met meer kracht maken tot een arbeiderspartij, door haar inhoud geven van te behartigen belangen.

Is echter de keuze practisch voor eventueel noodzakelijke samenwerking en federatie van alle vakvereenigingen? Het is reeds duidelijk gebleken dat zoo'n samenwerking in den vakstrijd niet wordt afgewezen mits zonder wijziging in de taktiek. Die vakstrijd zelf zal daartoe op den duur dwingen.

En op politiek gebied zijn de andere vakorganisatie's toch niet tot gelijkgerechtigde samenwerking in staat. Hun rechten op politiek gebied hebben zij opgegeven of aan anderen toevertrouwd. Mits de politieke actie van het N.V.V. wezenlijk een groot arbeidersbelang betreft, zullen andere politieke partijen eerder tot medewerking gedwongen worden, juist op deze wijze dan wanneer een algemeene samenwerking aan de actie moest voorafgaan.

Want de niet socialistische, dat is bijna steeds anti-socialistische, vakbeweging kan onmogelijk anti-socialistischen strijd voeren, indien niet de behartiging van het arbeidersbelang zonder meer op concurreerende wijze wordt ter hand genomen.

Het is daarom voor de geheele vakbeweging van groot belang, dat de politieke actie van het N.V.V. goed geleid wordt en het tot resultaten kan brengen.

* * *

De tienurendag-beweging is de duidelijkste uiting van de politieke werkzaamheid der vakorganisatie. Daarmede is uitgesproken, dat ingrijpende arbeidswetgeving een belang voor de arbeiders is, en niet inplaats van-, doch naast de ekonomische actie moet staan. Tevens is tot verkrijging daarvan het initiatief uitgegaan van het N.V.V. dat zich voor dit doel met de S.D.A.P. verbond. Alzoo is de daad die het nut van de nieuwe taktiek moet aantoonen en de juistheid van het inzicht der leiders bewijzen. Is daarmee - zooals b.v. 't Sociaal Weekblad, en christelijke vakbladen betoogden - voor ieder duidelijk geworden, dat het N.V.V. bevordering van 't socialistisch partijbelang verkiest boven het spoedig verkrijgen van een tien-uren-wet? Want zoo redeneerden zij: voor een tienurendag, afschaffing van nachtarbeid en verbod van kinderarbeid beneden 14 jaar zijn veel meer strijders te werven dan alleen de sociaal-demokraten. Inplaats van deze allen tot samengaan

overtehalen, worden zij door het N.V.V. afgestooten. Dat een dergelijk betoog onjuist is, kan het best blijken uit de andere beweging voor arbeidswetgeving, nl. die tot bestrijding van de huisindustrie. Deze beweging is uitgegaan van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond, dat er aanvankelijk in slaagde om niet alleen alle soorten van vakvereenigingen, maar ook tal van andere belangstellenden bijeentebrengen in de ‘Vereeniging voor Nederlandsche Tentoonstelling van Huisindustrie’. Reeds spoedig bleek dat de vakorganisatie's eropgesteld waren de leiding der beweging in handen te houden, en dat zij daarin ook geslaagd zijn. Wat heeft nu deze federatieve samenwerking van vakorganisatie's na bijna twee jaar arbeid opgeleverd?

Om dat te beoordeelen is het noodig in 't kort aantegeven, waarom het gaat.

In Duitschland en Engeland bestond sedert enkele jaren een degelijk en breed opgezette strijd der vakorganisaties tegen huisindustrie of in 't Engelsch scherper aangeduid door het woord ‘sweating’.

Zij vonden daarbij een zeer deskundige steun van sociaalpolitici, die 't onderwerp tot in details hadden bestudeerd. In de huisindustrie werd zoowel de vakbeweging als de arbeidswetgeving ontgaan, en ten koste van de allerergerlijkste demoraliseering en uitputting van talrijke gezinnen, werd er een grens gesteld aan de loonsverhooging in de fabrieken, doordat prijsverhooging der producten onmogelijk werd in de concurrentie met de huisindustrie. Daar was dus een algemeen kwaad. Tentoonstellingen te Berlijn en Londen bleken in staat om het publiek te ontroeren en de regeeringen te bewegen tot wettelijke maatregelen. Die voorbeelden wekten op tot navolging voor ons land. De hoofdzaak is echter niet de tentoonstelling, maar wel de strijd tegen sweating, dat is tegen den gezinsarbeid op het uiterst lage loonpeil. Geen wonder dat de beweging in ons land werd aangevangen onder de leuze: ‘afschaffing der huisindustrie’. Doch deze leuze was uit het buitenland overgebracht en niet gegroeid uit den Nederlandschen vakstrijd. Slechts in een paar industriën, het kleermakers- en naaistersbedrijf, en de sigarenfabrikage kon er sprake van zijn. In de diamantindustrie had de vakbewe-

ging reeds gezegevierd. Het moest er dus om gaan die leuze tot een werkelijkheid te maken. Inplaats daarvan is echter op aandrang van machtige leden der vereeniging de geheele leuze vervallen, en niet eens vervangen door een eenvoudigere en duidelijkere, b.v. strijd tegen de ellende der huisindustrie. Daarmede had de beweging ter wille van een algemeen e samenwerking de hoofdzaak prijs gegeven. Toen is om een betrekkelijk onbeduidende reden[1)] de afscheiding van de protestantsch christelijke deelnemers - Patrimonium - gevolgd, en dus de algeheele samenwerking prijs gegeven. Er blijft dus alleen over het organiseeren van een tentoonstelling en een congres om kennis van de Nederlandsche huisindustrie te verspreiden.

Voor dat doel is een alleringewikkeldste organisatie ontworpen, wier inganghouding veel geld, tijd en moeite vergt, zonder ook maar bij benadering te bereiken wat een eenvoudige enquete commissie zou vermogen. De groote opzet moet onvermijdelijk op een teleurstelling uitloopen, daar de Nederlandsche huisindustrie te weinig producten voortbrengt, die sterk sprekend op het publiek kunnen werken. Dat is het gevaar, waarop niet nadrukkelijk genoeg kan worden gewezen.

De algemeene samenwerking heeft niet meer kracht, doch in tegendeel verslapping gebracht, en is tot op heden niet in staat gebleken de vakorganisatie tot steun en voordeel te strekken, terwijl de bereiking van het doel zeer is verschoven.

* * *

Met de tienurendag-beweging is het geheel anders gegaan. S.D.A.P. en N.V.V. riepen een congres bijeen, waaraan ieder kon deelnemen, maar waarbij geen stukje van 't plan werd opgeofferd om toch aan schroomvallige voorstanders de medewerking mogelijk te maken. En toch wat ging er van

1) De reden was het openhouden der tentoonstelling op Zondag. Beweerd werd eenerzijds dat alleen op dien dag de arbeiders konden komen kijken. Doch niet de arbeiders, die toch reeds tegen de huisindustrie zijn, doch het publiek moest er door geëmotioneerd worden. En anderzijds bleek het beginsel van Patrimonium stijf tot in het onverdraagzame.

dat initiatief een krachtige stoot uit. Terecht, want in de geformuleerde eischen van arbeidswetgeving was juist en kort gezegd wat er in ons land noodig is. Tienurendag, afschaffing van onnoodigen nachtarbeid, verbod van kinderarbeid beneden 14 jaar, kortere arbeidstijd voor de jeugdige arbeiders.

Nieuw zijn die eischen in 't geheel niet. Zij liggen - en lagen - reeds jaren in de ontwikkelingslijn der arbeidswetgeving. Maar het ging er ook om dat de vakbeweging zich het bevorderen van die arbeidswetgeving tot taak stelde. Had zij b.v. den socialistischen achturendag gevraagd, dan was daarmede geheel iets anders uitgedrukt geworden,[1)] n.l. dat zij propaganda voor 't socialisme wenschte te maken. Juist doordat de eischen geen andere zijn dan wat de ontwikkeling der arbeidswetgeving aanwijst, moeten ook andere voorstanders dier wetgeving tot actieve medewerking opgewekt worden. Dat bleek ook het geval. Het werkliedenverbond en de Katholieke vakvereenigingen volgden spoedig. Schroomvallig volgde de Vrijzinnig-demokratische Bond en dat Patrimonium bleef zwijgen zal dat verbond niet tot voordeel strekken.

Wanneer het had kunnen gelukken in de Tweede Kamer de motie-Schaper over den tienurendag in behandeling te krijgen, zou ongetwijfeld gebleken zijn dat de wijze waarop de vakbeweging het bevorderen der arbeidswetgeving is aangevangen, indruk heeft gemaakt. Juist het verschuiven van de behandeling dier motie wijst er op dat vele afgevaardigden liever nog wat wachten met hun stem te bepalen. Het N.V.V. heeft niet willen wachten. Hoe zou echter nu de beweging verder gevoerd worden? Hier is het dat onze kritiek op de leiding moet aanvangen. Van een krachtigen aandrang om tot spoedige behandeling der motie-Schaper over te gaan, is niets gebleken. Gezocht is om *buiten* het parlement de beweging te versterken, te doen ‘aanzwellen.’ Daartegen is op zichzelf niets te zeggen, mits niet vergeten worde dat *in* de Kamer het pleit te beslissen is, en dat dus de agitatie nimmer

1) In Engeland met veel korteren arbeidsduur dan in Nederland is de achturendag daarentegen geen principieel socialistische leuze, maar een eenvoudige eisch van voortgezette arbeidswetgeving, wat voor ons land met onze wetgeving en gebruikelijke werktijden de tienurendag is.

gedreven worde op een wijze en met middelen, die de parlementaire behandeling onnoodig belemmeren.

Daarmede nu is niet voldoende rekening gehouden. Alvorens dit aan te toonen, dient iets gezegd te worden over de beteekenis der buiten-parlementaire agitatie. Herhaald zij dat de tienurendag-beweging voor de vakvereenigingen door de daad moet bewijzen hoe de politieke taak ter bevordering van arbeidswetgeving te beperken en te begrenzen is ten opzichte van het steunen van partijpolitiek. Nu is er geen twijfel mogelijk of bij de aanstaande verkiezingen zal door de S.D.A.P. naast den eisch van algemeen kiesrecht, ook dien van een wettelijken tienurendag gesteld worden. Doch evenmin is er twijfel mogelijk dat het karakter van 't politiek optreden van het N.V.V. verandert, indien de tienurenbeweging in de allereerste plaats dienstbaar gemaakt wordt aan de verkiezingscampagne der S.D.A.P. in 1909. Hierbij valt wel te onderscheiden. Want van zelfsprekend zal het den candidaten der S.D.A.P. ten goede komen indien die partij zich voor de tienurendag bijzonder verdienstelijk maakt.

Een dergelijk succes zal haar toekomen, en voor de tienurenbeweging gunstig werken. Het omgekeerde is echter het geval indien door het drijven van kleine - op ‘leuzen’ rustende - politiek, de actie voor arbeidswetgeving afgetrokken wordt van den gang die in 't belang van het te bereiken doel wordt voorgeschreven. 't Gevaar hiervoor is bij elke agitatie aanwezig, wanneer het niet geldt om op een beslissend moment door een groote arbeiders-demonstratie hun wil duidelijk te maken, doch wanneer eenige stemming onder hen moet worden gewekt.

* * *

Op Hemelvaartsdag 28 Mei j.l. is in het Paleis van Volksvlijt te Amsterdam een groote demonstratieve vergadering voor den tienurendag belegd. Daar is geen discussie gehouden, doch voorlichting verschaft, dat is stemming gemaakt. De richting waarin dit pogen zich bewoog, wordt uitgedrukt door de volgende motie:

‘De vergadering, gehouden op 28 Mei 1908 in het

Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, vertegenwoordigende meer dan 70.000 georganiseerde arbeiders;

gezien de adviezen, der H.H. Inspecteurs van den arbeid, uitgebracht aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel;

gezien de resultaten der enquête, gehouden door het Ned. Verbond van Vakvereenigingen naar de toestanden onder de arbeiders in Nederland, en gepubliceerd in het boek "Arbeidersleven";

betreurt het dat een vorige regeering zoo buitengewoon eenzijdig is geweest om inlichtingen te vragen aangaande bezwaren doch niet aangaande de voordeelen, verbonden aan den wettelijk geregelden 10-urigen arbeidsdag;

protesteert ten sterkste tegen de bekrompen en arbeidersvijandelijke wijze, waarop de meeste inspecteurs van den arbeid deze inlichtingen hebben gegeven;

constateert, dat uit de gepubliceerde feiten gebleken is, dat de arbeidstijden voor volwassen mannen en vrouwen schandelijk lang zijn;

dat de nachtarbeid, zelfs in bedrijven waarin deze niet beslist noodzakelijk is, toch te groote afmetingen heeft aangenomen;

dat de kinderarbeid zoo algemeen is, dat hij zijn sloopenden invloed doet gevoelen onder alle lagen der arbeidersklasse;

dat hierdoor de toestand der arbeiders zoowat alles te wenschen overlaat en er zeer groote schade wordt toegebracht aan gezondheid, zedelijkheid en aan het geheele geestelijk en stoffelijk leven der arbeiders,

en noodigt mitsdien de regeering uit, zoo spoedig mogelijk een wetsontwerp in te dienen, waarbij wordt bepaald:

a. dat de arbeidstijd voor volwassen mannen niet langer mag zijn dan 10 uren per dag.
b. dat de nachtarbeid zal worden afgeschaft.
c. dat de arbeid van kinderen onder den leeftijd van 14 jaar wordt verboden en de arbeidstijd van personen van 14-18 jaar zeer sterk wordt beperkt,

en gaat over tot de orde van den dag.'

Om de onjuistheid van een dergelijk optreden te doorzien

is het noodig eene toelichting te geven. Want de motie heeft geen beteekenis door de herhaling en motiveering van de eischen, reeds een vorig jaar geformuleerd. Dat was alles bekend, en dat de vergadering zich hiervóor uitsprak lag voor de hand. De beteekenis der motie ligt in het eerste deel, dat zich richt tegen minister Veegens en ‘de meeste’ der inspecteurs van den arbeid. Minister Veegens staat bekend als een warm en bekwaam voorstander van arbeidswetgeving. En de inspecteurs van den arbeid hebben in de 18 jaren dat zij voor de handhaving der arbeidswetgeving hadden te waken steeds in hunne verslagen blijk gegeven dat ze verder ontwikkeling dier wetgeving noodig en wenschelijk oordeelen; kwam het tegendeel sporadisch voor, dan was het uitzondering. Welk ernstig feit kan er gebeurd zijn, dat 70.000 georganiseerde vakarbeiders op den drempel van hun eerste arbeiderspolitiek protesteeren, niet tegen de dreigende conservatieve coälitie, niet tegen werkgeverspolitiek, maar tegen een afgetreden minister en tegen ambtenaren, aan wie in den lande nooit groote invloed is toegekend.[1] Nu is juist daarom dat protest een klap op het water, omdat zoo'n ernstig feit niet aanwezig is. Wat is het geval? Minister Veegens had naar aanleiding der motie Schaper aan de inspecteurs van den arbeid inlichtingen gevraagd, natuurlijk over zulke punten als waarvoor hij inlichtingen wenschte. Wie de meeningen van Mr. Veegens kent weet dat bij hem over de wenschelijkheid van een 10-urigen arbeidsdag geen twijfel bestaat, en dat het besef der voordeelen tot een soort kernovertuiging is gerijpt. Het moest er bij hem als minister om gaan te weten wat voor wetsvoorstel hij door de Kamer aangenomen kon krijgen, dus wat hij voorloopig kon toezeggen, maar vooral ook met wat voor technische moeilijkheden hij als wetgever te maken kon krijgen. Dergelijke moeilijkheden heeten met een ander woord: ‘bezwaren’.[2] Daarover nu vroeg hij inlichtingen.

1) Ondanks de ervaring door de inspecteurs van den arbeid opgedaan, werden zij nimmer in belangrijke staatscolleges of staatscommissie's benoemd. Minister Kuyper zeide eens in de Tweede Kamer ‘voor informatie naar toestanden heb ik *maar* de inspecteurs van den arbeid.’
2) die er volgens een bekende uitdrukking zijn om overwonnen te worden.

Klaarblijkelijk door een of andere onbescheidenheid[1)] is dit aan andere personen bekend geworden, daar het kamerlid Schaper om publiceering der inspecteursbrieven heeft gevraagd, waarop zeer begrijpelijk een weigerend antwoord is gegeven.

Door aanhouden is ten slotte toch door den minister aan het verzoek voldaan, maar gedeeltelijk.

Gepubliceerd is een ‘Beknopt, systematisch gerangschikt uittreksel uit adviezen betreffende de vraag in welke bedrijven beperking van den arbeidsduur overwegende bezwaren zou ontmoeten, en welke die bezwaren in elk dier bedrijfstakken zijn.’ Dit weinig aantrekkelijke geschrift is zoodanig samengesteld, dat het niets is dan een mengelmoes van materiaal, en er met geen mogelijkheid uit opgemaakt kan worden, noch een vijandige nòch een sympathieke gezindheid ten opzichte van den tienurigen arbeidsdag. Tal van tegenstrijdigheden worden niet opgelost De hoofdindruk dien men ervan krijgt is deze, dat de inspecteurs eigenlijk niet geweten hebben wat zij op zoo'n vage vraag moesten antwoorden. De een heeft zich een rigoureuse tienurenwet gedacht, als van een enkel artikel, waarin staat: niemand mag meer dan tien uur werken. Daartegenin wordt gepleit toch vooral te denken aan uitzonderingen en overgangsbepalingen. Een ander heeft gedacht dat de minister weten wou wat onder de ondernemers al zoo wordt beweerd om te verklaren dat zij hun arbeidsdag niet verkorten. En daartusschen gebruikt een enkele de gelegenheid om te zeggen dat hij niet veel voelt voor wettelijke verkorting; een ander echter werpt er een warm pleidooi in. Een scherp geformuleerd oordeel, staat er ook, is alleen mogelijk als in hoofdtrekken een wetsontwerp is samengesteld. Conclusie's zijn uit het geschrift niet op te maken, dan alleen dat het hier gaat om technische kwestie's, die op de een of andere manier opgelost moeten worden, niet om beginselen.

Op de publicatie van dat geschrift is een felle aanval gevolgd in Het Volk en in De Vakbeweging, die duidelijk ten doel had om een tegenstelling te geven tusschen minister en arbeidsinspecteurs, met hun z.g. afwijzend bekrompen en arbeidersvijandig advies, en de N.V.V.-S D, A.P. combinatie

1) Die door den minister blijkbaar onschuldig is geoordeeld.

met een eigen rapport, n.l. het boek Arbeidersleven, samengesteld uit inlichtingen door vakvereenigingen verzameld. Uit die tegenstelling moeten de arbeiders leeren dat *zelfs* van een minister Veegens en van de arbeidsinspecteurs niets te verwachten is, zoodat zij uitsluitend op eigen kracht zijn aangewezen. Daarin schijnt een voortreffelijk agitatiemiddel verkregen te zijn.

Doch wat zal ervan overblijven indien in de kalmere sfeer van de Tweede Kamer, waar argumenten overtuigend moeten zijn, en den tegenstander geen argument heel gelaten mag worden, zal blijken dat ten eerste die geheele agitatie is uitgegaan van een onbescheidenheid, ten tweede uit de stukken en bekende gegevens wordt aangetoond, dat de bedoelingen van minister en ambtenaren tegengesteld waren aan die hen zijn toegeschreven; ten derde de gegevens door de vakvereenigingen verzameld niet in strijd zijn maar overeenkomen met die der inspectieambtenaren, en ten slotte, wat het allervoornaamste is, de vakactie door de technische moeilijkheden uit principieele oppositie te verklaren, op het beslissend moment voor die wezenlijke technische moeilijkheden geen oplossing zal kunnen geven.

Wat zal - of zou kunnen - gebeuren, is bekend uit de actie tegen het arbeidscontract. De leiders van die beweging dachten te kunnen volstaan met een negatieve afwijzende houding en scherpe agitatie tegen de voorstanders. Het gevolg was dat de arbeiders-vertegenwoordigende Kamerleden toen het erop aankwam wezenlijk hervormend integrijpen, geen voeling met het arbeidersbelang meer hadden. Misverstand onder de leiders, en doodloopen der actie waren het eindresultaat.

* * *

Het voeren eener zuivere arbeiderspolitiek door de vakbeweging is geen gemakkelijke taak, juist omdat het zoo moeilijk is de grens te trekken aan de zijde der agitatorische partijpolitiek. Wat is er te doen om niet in deze fout te vervallen? Daarvoor is het volstrekt niet noodig om het contact met een enkele partij, b.v. de S.D.A.P. op te geven. De beweging tegen de huisindustrie leert zelfs dat een poging om vele

politiek verschillend denkenden bijeen te brengen en te houden de actie verslapt en het hoofddoel in gevaar kan brengen, afgezien van de kans dat elk oogenblik door een of ander klein geschil de combinatie uit elkaar spat en veel moeizaam werk daarbij verloren gaat.

Wat wel noodig is, zoowel voor de vakbeweging als ook en vooral voor de arbeidswetgeving, is het duidelijk formuleeren wat gewenscht wordt, omdat danook met zooveel mogelijk gegevens en argumenten te verdedigen. Zoo kwam het beste en vruchtbaarste deel der Engelsche arbeidswet, de tienurendag voor de textielindustrie, tot stand.

Begonnen is men reeds dien weg te gaan. Maar veel te vroeg werden van de geformuleerde eischen leuzen gemaakt. Geen leuzen maar plannen, zoo gedetailleerd mogelijk uitgewerkt, hadden moeten zijn samengesteld. Daarop stuiten tendenzieuse bezwaren af, en technische bezwaren daartegen kunnen bijtijds worden opgelost.

Maar leuzen wekken contra-leuzen, en worden door de zuivere moeilijkheden eener goede regeling zoo krachteloos, dat zij ineenvallen.

Een ontwerp-arbeidswet dat een regeling geeft waarin de eischen zijn vervat, een voorstel om de ellenden der huisindustrie wettelijk aan te pakken. Die samen te stellen is de taak van leiders der politieke actie van de vakbeweging. Maken zij daarvoor halt, dan wordt de nieuwe taktiek door allerlei gevaren bedreigd, die ik heb trachten aan te wijzen.

Boekbeoordeelingen

Gedichten van Edward B. Koster. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. - Amsterdam 1907.

De gedichten van den heer Edward Bernard Koster zijn goed. Dat wil zeggen, niet als gedichten en de olike uitgever van goedkope lektuur citere den voorgaanden zin niet in zijn advertenties. Deze gedichten zijn overigens inderdaad goedkope lektuur; ik vermoed dat zij ook den schrijver niet veel hebben gekost.

Zij zijn goed als metriese werkstukken, waarin zelden een onzuiver rijm of een manke voet, enige levensbekoring brengt. Ter bestudering van versvormen kan onze schooljeugd er wellicht haar voordeel meê doen.

Het boeiendste van dit bundeltje zijn de opdrachten, waarvan bijna ieder afzonderlik gedicht een rijk is, en de heer Koster heeft illustre vrienden. Een mijner bekenden, man van literaire distinctie, vond ik, tot mijn niet geringe verbazing, onlangs verdiept in 's heren Kosters boekje, zo verdiept dat ik uitriep: In godsnaam, wát bezielt je! Dit uitgaafje interesseert me, zei hij, omdat ik eens zien wil of er ook vrienden van mij bij zijn. Waarbij? vroeg ik; en hoorde hem mompelen: Bernard Zweers, P.J. Mak, Boéle van Hensbroek, Willem Hamel, Paul Buschmann, J.H. Kock, W.G. v. Nouhuys, G.v. Lammeren, A.T.A. Heyting, W.B. Tholen, P.N. v. Eyck, Storm v. 's Gravesande, Leo Balet, L.M. Hermans, Th. Cluysenaer, J.A. dèr Mouw, P.v. Dam. Hij is krankzinnig dacht ik. Nu begint het pas mooi! riep hij, en steeds

zenuwachtiger de blaadjes omslaande en met meer en meer stijgende stem: Jozef Israëls, J. Reddingius, Jan Toorop, W. Siebenhaar - Wie is Siebenhaar? Ken je Siebenhaar? - Frits Lapidoth, G.H. Priem, Julius de Boer, H.J. Haverman, M.G.L. van Loghem, Israël Querido....Hoe lang hij nog zo voort zou gaan kon ik niet berekenen. Het werd mij te machtig en ik ging heen.

Ik geloof dat dit boekje voor de meeste lezers geen andere bekoring zal hebben als die mijn vriend ervan genoot, omdat de verzen-zelf weinig bevatten waarom men ze lezen zou. Waarom zou men ze lezen als nergens blijkt waarom de heer Koster ze geschreven heeft. Ziedaar een vraag die ons bij de lezing van dit boekje onophoudelik bezighield: waarom heeft de heer Koster al deze verzen geschreven. Ja, waarom? Is de man handelsreiziger en heeft het gedreun van de spoorwagens een ritmiek in zijn hersens gebracht die hem verzenmaken doet zonder het zelf te weten? Is hij leraar in het frans, duits, engels en heeft hij voor zijn A en B zoveel slechte poëzie moeten denken dat zijn geest ritmiese plooien kreeg? Maar dit alles zou ons nog maar verklaren waardoor hij er toe kwam zijn alledaagse gedachten in verzen uit te schrijven, niet waaróm hij uitgééft. Want hij geeft uit, en veel, o weergaloos veel, goed en goedkoop, goedkoop vooral.

Het boekje dat in de Nederlandse Bibliotheek van den heer Simons verscheen, geeft een bloemlezing uit de uitgebreide verzameling verswerk die de heer Koster in den betrekkelik korten tijd van zijn leven - zie portret - geleverd heeft. De bloemlezing opent met een keuze uit de groep: ‘Natuurindrukken en stemmingen.’

Wat de heer Koster evenwel onder natuurstemmingen verstaat, wordt ons uit geen zijner verzen ook maar het minste begrijpelik, omdat geen regel ervan stemming uitdrukt, ons stemmig stemt. Daartoe behoeft een schrijver een zekere mate van gevoeligheid die de heer Koster niet rijk is, tenminste niet te verzinneliken weet. Gevoel, stemming en wat dies meer zij, schijnt voor dezen man overbodige ballast. Sentimentaliteit, denkt hij zeker als ieder verstandig mens, daar heb ik niet meê op.

Blijven ons dus: natuurindrukken. Ter kennismaking; ik kies het beste:

De berkestammen blinken
In de luwende najaarszon,
De grijze boomen verzinken
In den mistigen horizon.

De lucht is blauwig-teeder,
Met nu en dan vogelgekweel;
En langzaam dalen neder
De blaadjes, vochtig en geel.

Hoe vonk'len de rupsendráden
Over den zandigen weg;
Verzilverde spinnengewaden
Glinst'ren in 't groen van de heg.

De weide is met dauw overgoten,
En schittert waar 't zonlicht haar koost;
Het geel van de meliloten
Er schuchter en welkend nog poost.

Nog gonzen late vliegen,
De mugjes dansen zoo laag,
En wollige weefsels wiegen
Hun wit op het windeke traag.

Dit is dus een natuur-indruk. Zo zijn er meer. Deze gehele bundel geeft eigenlik niet anders. Op iedre bladzijde vinden we met minutieuse nauwgezetheid een brokje natuur-indruk. Het volgende gedicht begint:

De heuvels liggen koud en grijs,
Het water kruipt op de oude wijs, enz.

Het daaropvolgende:

De zon beschijnt het rossig beukenloof,
Gezien door dennenstammen, grijs-bemost, -

Jawel, jawel. Grijs-bemost staat er? Aardig! Treffend!

Zo gaat het al maar voort: ‘Over den eenzamen vijver ligt een broedende stilte, 't is alles grauw, de boomen staan

ontbladerd, de wind huilt droef, dravend om de kerk en de bewogene voorjaarswolken weenen, gejaagd door den wind' (blz. 34, 35).

Dit zijn natuurindrukken. Zoals iedereen ze ontvangt. Maar zouden we dan maar niet liever gaan wandelen en ze zélf opdoen? dat is gezonder, aangenamer ook en bovendien is het nóg goedkoper. Wat behoeven we daartoe een dichter? Moet een dichter van natuur-indrukken voor den lezer niet zo-te-zeggen de bril zijn waardoor hij een nieuwe kijk op de natuur, een *bizondere* indruk ervan krijgt? Maar wat de heer Koster ons geeft ís niet veel bizonders.

In een vorige aflevering van dit tijdschrift publiceerde een dichter die in zijn werk gewoonlik niet anders dan natuurindrukken geeft - Jan Prins - maar die ze dan ook prachtig geeft, een gedicht - De Brug - waarvan de eerste strofen hier volgen:

> In 't zwaar namiddaglicht staat op haar steenen voeten
> de brug, over den stroom gebogen, vast geplant
> en grijpt de ruimte, waar de golven onder wroeten
> en schuiven, wild en schuimende, aan den lagen kant.
>
> De boorden zijn begroeid. De boomen en de struiken
> beveiligen den zoom van 't water. Overal
> daarachter wemelt het en schemert het, en duiken
> de wegen uit het licht weer in den schaduwval.
>
> Zij alleen, hoog en fier en krachtig, kan verdragen,
> dat haar de dag beschijnt, en schittert, en doorstaat
> het branden van de zon, die met zijn schelle vlagen
> haar van omhoog de helderwitte zijden slaat.
>
> 't Verwijderd landschap in haar diepe schaduwbogen
> verschijnt in zwarten krans gevat. Over den vloed
> komen de schuiten tot haar donkerte ingetogen,
> en varen uit, de ruimte en 't licht weer tegemoet.

Dit is prachtig, dit is verheerlikt leven, álles léeft hier, alles is hier bizonder gezien. Mensen, schuiten, bomen, schaduwen, het licht, de rivier, de brug zelf zijn hier gezien in een grote bewegingsgolving, die hét leven van al het verbizonderde

leven, die het ééuwige leven is. De geestesblik van den dichter heft het onverbondene alledaagse in een hogere gebondenheid op. En ik neem Prins als jong tijdgenoot, maar had bij iederen waren dichter - zie de natuurimpressies van Goethe, van Shelley - voorbeelden te over kunnen vinden. Deze wijze van de natuur zien is niet de verstandelike, beperkte, banale, is niet die van den heer Koster, maar zij is de verruimende, de ideeële, de goddelike, zij is die van den Dichter.

Het nauwgezet weergeven van het geziene heeft geen waarde wanneer het geziene buiten den droom van de schouwende ziel blijft. Eerst in dien droom stijgt het reeële tot het algemene, tot het ideeële, tot de Schoonheid op.

* * *

Op de ‘Natuurindrukken en -stemmingen’ volgt ‘Niobe’. Ook dit gedicht is goed, regelmatig, effen, rustig.

> De zonne zonk. 't Was stil op Sipulos,
> Wiens top het laatste licht des dags bescheen.
> Reeds eeuwen lang had zijn verheev'ne kruin,
> Omwonden met de wolken als tiaar,
> Op 't Lydisch land geblikt, en als geweld
> Van verre dreigde, rees op Sipulos
> De vlammengloed omhoog, een vuur'ge boô.
> Dan kwamen alle strijders snel bijeen
> En zeiden: ‘Zie, de vlam op onzen berg,
> De vijand naakt, omgorden we ons het zwaard.’

Zo het begin, zo het verloop; egaal. Er is geen hartstocht in het ritme, er is geen diepte in de idee, geen fijnheid in het gevoel, volstrekt niet het mínste gevoel. Beschrijving alleen en nogmaals beschrijving en dan wéér beschrijving, altijddoor saai-kalm, met vergelijkingen die niets of weinig zeggen, en die in de stille vijver van onzen zielestaat niet het minste rimpeltje, niet de geringste lichtschittering geven, zodat de eenden den kop in de veren duiken en de vissen tenslotte geeuwen. Hoe volstrekt gevoelloos deze schrijver is, mogen twee gedeelten die ik aanhalen zal, getuigen.

Wanneer Niobe, door Amphion ten huwelik gevraagd, van haar moeder afscheid neemt, zegt deze:

> ‘Mijn kind, gij gaat thans een nieuw leven in,
> Bij uwen man in 't verre Grieksche land.
> Dáár zal uw wenschen zijn en uwe daad,
> Dáár 't meest en 't hoogst van alles waar ge aan denkt,
> En Lydië zal slechts zijn erinnering,
> Iets wat gebleven is uit uwe jeugd,
> Zooals de geur van reukhout aan 't albast
> Blijft hangen, waar het lang in werd bewaard.
> Denk gij in liefde aan ons en aan uw land,
> Wanneer gij zijt met uw gedachte alleen,
> en zij naar uwen vader dwaalt en mij. -

Hier verwachtte ik, als een oase in de eentonige verzenwoestijn, iets teer-innigs van de moeder die voelt hoe haar leven van zorg en liefde voortaan slechts in de herínnering van haar kind bestaan kan, terwijl het tot nu zo reëel was, en hoe het in de herinnering verbleken en verflauwen móét; die nog een enkelen blik, een enkel woord zó geven wil dat het kind zich zal blijven heugen hoe het hart van haar moeder, ver over zee, voor háár klopt. Maar neen, daarvoor in de plaats: schoolmeesterachtige vermaningen, over Niobe's godslasterlike trots, zoals bij zulk een afscheid een opvoedster wellicht, maar een moeder nóóit spreekt:

> Gij hebt een sterken zin en trotsch gemoed,
> Maar laat uw zin slechts sterk zijn in de deugd,
> Wees trotsch, maar...enz.

o Gruwel van hartelоosheid!

En dan het slot, de dood van Niobe's kinderen, gedood door Apollo en Artemis daar Niobe hunne moeder Leto beledigde. Apollo doodt eerst de zonen van Niobe:

> Verbitterd schoot hij zeven pijlen af,
> En zeven dooden vielen op het veld.

Dan wordt ons Niobe's toestand op deze wijze getekend

> En bij 't bericht van harer zonen val,
> Bleef eerst zij roerloos zitten op haar troon,

(Het was *te* veel voor haar), en asschig-vaal
Bleef onbeweeg'lijk haar gelaat en stroef,
Maar zich vermannend sprong zij plots'ling op,
Met sterke schokken schrijdend door de zaal,
En riep haar docht'ren tot zich uit den tuin,
En zeide hun met kalm-gedwongen stem
Welk droevig onheil hunne broeders trof.

Men zou geneigd zijn in lachen uit te barsten (al ware het alleen maar om: 'Het was *te* veel voor haar') wanneer men zich niet zo bitterlik ergeren moest over de koud-ploertige wijze waarop het dichterschap door den heer Koster geschonden wordt. De verzen klokken zo rustig voort als hield Niobe met haar kinderen een pic-nic; en ook wanneer tenslotte het doodsbericht harer dochters Niobe bereikt, wordt er wel veel gesproken óver smart, óver zelfbeheersing, woede, trots enz., maar er is ook niet één silbe die ons er iets van voelen laat.

Waarlik, na vroegere mythologiese gedichten schaamt onze muze die later nog Orpheus en Eurydice te genieten kreeg, zich niet weinig voor deze harkerige schim van Niobe.

* * *

Ik ben dit opstel met een onoprechtheid begonnen en vrees dat het mij als kriticus slecht vergaan zal, wanneer ik niet allersnelst goedmaak wat ik misdeed. Ik heb n.l. beweerd dat de gedichten van den heer Koster goed waren als metriese werkstukken. Dit was een schromelike onderscheiding die hier hersteld dient. Want hoe kan ooit een gedicht, dat als gedicht niet deugt, goed zijn als vorm. De samenstelling der verzen is bij dezen schrijver steeds een bewuste, berekende, niet een spontane. De verzen groeien niet in hem op, door het leven van zijn gemoed als 't ware uít hem gedreven, in zijn ziel ontkiemend als een bloem in de aarde. Maar zij zijn met serieuse oplettendheid geformeerd. Nu is het gevoelige gemoed een zekere waarborg tegen onzuiverheden, en het oplettende verstand een zeer betrekkelike. Woorden in verzen zijn zo teer dat alleen de aangedane ziel hen juist te schikken weet. Waar dus de aangedaanheid, het gevoelige gemoed hier geen leiding gaf hoeven wij ons niet te verwonderen wanneer wij op onzen weg

door het verswerk des heren Koster om de haverklap struikelen. Hij schrijft bijv. ergens in een zijner herfstverzen waarin hij den stervenden zomer toespreekt: ‘Geef willig de aarde uw bladertooi ten buit.’ Maar ‘ten buit’ geven geschiedt nimmer willig, anders ware het gegevene geen ‘buit’; ook is er dan geen sprake van ‘geven’; en bovendien is hier geen strijd tussen zomer en aarde - want dan alleen zou men kunnen verwachten dat de aarde iets van den zomer buit maakte - maar tussen zomer en dood. Wat de dood van den zomer afneemt kan ‘buit’ heten, wat de aarde ervan ontvangt is niet anders dan een erfenis, en ook die kan men niet ‘willig geven’ maar hoogstens gelaten nalaten.

Zulke fouten - ik geef den lezer na te rekenen hoeveel fouten die ene versregel bevat - zal men bij een waarachtig dichter nooit vinden, bij een verzenmaker over wiens werk het dichterlik sentiment geen opzicht houdt, aanhoudend, en in het boekje van den heer Koster overal.

Wat ik hier aanhaalde is een klein voorbeeld van een groot gebrek en een afdoende getuigenis tegen de betekenis dezer poëzie. Ik zeg niet te veel wanneer ik beweer dat bijna geen gedicht van dergelike gebreken vrij is, en onwillekeurig geeft de heer Koster door zijn onbeholpenheid telkens aanleiding tot hilariteit - wat het schrijven over hem een gezellig werk maakt - bijv. in het Heideliedje waar hij eigen poëzie op deze wijze prijst:

> Waar de leeuwrik jubelt
> Daar is mijn gebied,
> Zangen van den leeuw'rik
> Schaatren uit mijn lied.

en tot een hartgrondige ontkenning noopt, wanneer hij het gedicht eindigt met deze vraag:

> Kleuren, klanken, geuren
> Dwarlen door mijn lied;
> Al 't geluk der heide,
> Voelt ge 't, voelt ge 't niet?

Hoe zouden wij het kunnen voelen waar de schrijver er, blijkens zijn geleuter, zelf niets van voelde?

Laat Koster zijn waarnemingsvermogen een ogenblikje schieten en zijn fantasie den vrijen loop, dan is het resultaat bepaald kostelik - ik schreef bijna: kosterlik. - In vijf zangen beeldt hij ons zekere ‘Oude-wereld droomen’ uit. Eigenlik is het één droom. In de slotzang toch, zegt hij:

> Dit was een droom van 't oud geloof, dat sterft
> 't Verjaarde lichaam langzaam voelt verteren,

(Ik waag de opmerking dat men, gestorven, niet meer voelt, tenminste....alles is mogelik maar dat men, dood, zijn lichaam zal voelen verteren....alles is mogelik. Maar als poëtiese voorstelling heeft het dit tegen, dat het noch poeties, noch voorstelbaar is).

> Een oud stuk rots gelijk, dat door 't verweren
> Zijn vroeg'ren glans en stoere vastheid derft.
>
> Maar dit toch hebben jongeren geërfd,
> Na al de stoffige materie-leeren,
> Na al 't eenzijdig kracht- en-stof vereeren,
> 't Gevoel van 't Ideale dat n i e t sterft.

Maar het is prachtig, hoe heerlik die zeldzame rijmen van het tweede kwatrijn, hoe fijn klinkt dat ‘kracht-en-stof vereeren’ op de ‘stoffige materie-leeren’. Dat ‘Gevoel van 't Ideale’ is ónovertrefbaar. In de terzinen - ik zal ze maar niet aanhalen - krijgen we dan nog ‘de symbolen van ons heerlijk strijden’: het hooge licht van liefde, de lage nacht van logen. Licht: Nacht. Banaal? Ho maar!

Evenwel, de eigenlike droom is dit: De dichter ziet ‘schimmen die uit diepten komen, die in regennachten *dagen*’, die hem wenken, die hij nasluipt al weenend en domm'lend. Langzaam volgt hij dan weer ‘in gedachten’ die schimmen ‘naar den donkersten der nachten.’ Vervolgens:

> Midden in een killig bosch
> Gloeien felle vlammen ros,
> Langs der boomen zwarte stammen
> Sluipen dwarlend roode vlammen.

Voorwaarts schietend langs den grond
Dansen zij een wijle rond,
  En ik zie hen knett'rend klimmen
  Langs de mantels van de schimmen.

Ach, dan slaakt de droeve rei
Een doordringend zielsgeschrei,
  Brandend vliedt ze verre mijlen
  In een wild, wanhopig ijlen.

‘Dit was een droom van 't oud geloof, dat sterft’ enz. volgt dan. Heeft men ooit een volwassen mens met zoveel zotheid zien aankomen? Zonderlinge mantels die ‘knetteren’ als ze verbranden en even zonderlinge boomstammen die ‘zwart’ zijn als er ‘rosse’ vlammen ‘dwarlend’ langs‘sluipen’. Die vlammen dwarlen sluipend of sluipen dwarlend maar bovendien: ‘voorwaarts schietend’ ‘dansen zij rond’. Hm. Maar waarheen en wat wil Koster met zijn ‘oud geloof’, met zijn ‘oude wereld’?

Ik heb zelden een modern schrijver zo weinig keurig op zijn literair gala zien zijn als de heer Koster is. Men valt aanhoudend over zijn loshangende veters en struikelt over de half afgescheurde panden van zijn rok. Op blz. 117 lezen we bijv.

‘En schoon de wolk omhoog te dreigen schijnt,
't Is rustig; najaarsrust hangt overal,
De vogels hangen schijnbaar’ (dit schijnbaar is voorzichtig) ‘in de lucht’.

Dat is dus tweemaal schijn, tweemaal rust en tweemaal hangen. Verder uitweiden ware onze belangstelling in zeer onjuiste verhouding tot de beduidendheid van den schrijver toemeten.

* * *

Ten slotte nog een paar woorden over de intellectuële waarde dezer poëzie. Ik zei reeds, van de gemoedszijde gezien heeft dit boekje niet de minste betekenis. Ik voeg daaraantoe dat ook wat het verstand betreft, de heer Edward Bernard Koster als de personificatie van de onbeduidendheid gelden kan. Als zonder zout gekookte aardappels doet ons bijv. het sonnet ‘Maanlicht’ aan. De beschrijving in de kwatrijnen is niet kwaad, maar dan:

Lief maanlicht in den stillen klaren nacht,
't Armoedig huisje met uw reine pracht
Milddadig loutrend tot een rijk visioen
Van sprookjesachtige bekoring, - stil
Ook de onrust van der menschen woel'gen wil,
En schenk hun vreê van 't dwaas en doelloos doen.

De stijl is weer erbarmelik, maar de slotverzen waarmeê dan toch een sonnet staat of valt, nietwaar? die slotverzen kán men ze laffer en platter denken?

Smakeloos is ook het gedicht ‘Voor mijn kindje’ dat na een aanroep vol niets-zeggende grovve adjectieven - als guitig, aardig, lief, schuld'loos; baker-adjectieven die niets karakteristieks inhouden - eindigt:

Kraai maar en woel maar, mijn aardig lief kind,
'k Wed dat je 't later zoo prettig niet vindt;
Laat nu je tink'lende lachjes maar klinken,
'k Hoop dat ze nimmer in tranen verdrinken; -
Guitje, schavuitje, zeg lach je nu weêr?
Straks is het huilen en lach je niet meer!

Wanneer wij onze pessimistiese levensbeschouwing aldus uiten tegen iemand wiens bestaan van het onze afhankelik is, dunkt me dat bedenkelik; bedenkelik voor de kwaliteit van ons psychies leven. En bovendien....

Men zal vinden dat, wat ik hier zeg, buiten het gebied der literaire kritiek ligt, en in zekeren zin is dat ook zo. Maar wanneer de heer Koster ons de aard van zijn gevoels- en geestesleven te beoordelen geeft aan verzen die zijn persoon betreffen, moet het ons niet euvel geduid worden zo wij ons genoodzaakt zien die persoon mede in de bespreking te betrekken. Een dichter is nu eenmaal een mens en de morele waarde van zijn menselikheid bepaalt vaak de geestelike waarde van zijn kunst.

Wie nog meer voorbeelden, krasse voorbeelden wil van de hulpeloze platheid van dit boekje leze het hierop volgende: ‘Avond op de heide’ of de beuzelachtige sonnetten ‘Weltschmerz’ of - al het overige.

De zaak is dat de heer Koster niet een onbeduidend dichter,

maar volstrekt géén dichter is, en slechts een nijver rijmknutselaar die van dichters veel gelezen en veel van hun manieren overgenomen heeft. Men leze, en men proeve de onwaarde zijner gedichten eraan, de vertalingen naast de oorspronkelike teksten. Ik zal er hier niets van overnemen. Ze zijn *te* gruwelik.

Victor Dela Montagne. Gedichten. Met een inleiding van Emmanuel de Bom. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. - Amsterdam 1907.

> Wij zingen, wij de poëten,
> van weia, weiala, dideldidom...
> 't Volk vindt den zang...versleten
> en de poëten...dom. (blz. 107).

Onder het teken van deze verzen moge de volgende bespreking staan. Zij geven bovendien, als genomen uit een poëzie-uitgaaf in Nederland van 1907, veel te denken.

* * *

De tendentieusheid waarmede de Vlamingen - de voormannen van de letterkundige beweging - zekere twijfelachtige reputaties hooghouden - in een vorig artikel toonde ik reeds aan hoe Rodenbach hiervan slachtoffer werd - is verbluffend en staat voor niets. Hier nu weer wordt een tijdgenoot van Rodenbach, Victor Dela Montagne, door den heer Emmanuel de Bom op een zeer pijnlike wijze aan de spotzucht der meer ontwikkelde lezers prijs gegeven.

De inleider van dit bundeltje zegt (blz. 5) - en het moge gelden tegen ieder die een dergelike tendentieusheid zou willen loochenen -: ‘in hetzelfde tijdperk toen in Noord-Nederland een jonge schaar van dichters en schrijvers onder de warmende wieken van Dr. Willem Doorenbos opwies, begon ook hier in 't Zuiden een daarboven minder opgemerkt,

maar toch eigen literair leven te roeren; om de jaren '80 tot '85 vertoonde die haar wezenlijke kern,' 'de beteekenis der enkelingen die toen tot uiting kwamen, was niet gering: het waren Albrecht Rodenbach, Pol. de Mont, Victor Dela Montagne.' Wat voor betekenis hadden die enkelingen, peinzen wij, literaire betekenis? literair-historiese? vaderlandse zonder meer? Neen, neen, wel degelik is hier zuiver literaire betekenis gemeend. En we herinneren ons nog een paar verzen van Rodenbach, die we onlangs lazen en slaan een verwonderden blik naar boven op de regelen waarmeê dit opstel opent. Literaire betekenis, ja, van weia weiala. Toch spreekt de heer de Bom over deze pseudo-dichters als van 'werkzame, kenmerkende arbeiders aan de geleidelike ontwikkeling van onzen literairen schat' blz. 6 en geeft voorts over Rodenbach nog de volgende opmerkelike onzin ten beste: 'Hij was de geniaal aangelegde, de klassiek gevormde, veelzijdig begaafde, de "Goethiaansche jongeling". Hadden de *heerlijke beloften* van zijn *schitterende jeugd* zich tot werkelijkheid mogen verwezenlijken, wij zouden thans waarschijnlijk een groot dichter, misschien wel een groot drama-dichter in hem bezeten hebben.' (blz. 7.) en ontziet zich niet hem tenkoste van Gezelle op te hemelen: 'Rodenbach "die 't eerst de kern van Guido Gezelle's en van Verriest's vruchtbaar taalvoelen en wijdstrekkenden geest in zijn werk tot levende eenheid wist te brengen."

Dit over Rodenbach, en over Victor Dela Montagne o.a. het volgende: "De stem van V. Dela Montagne klinkt in dien tijd slechts voor het oor van weinigen. *Zeer geoefend moet het gehoor zijn van wie zijn teeren schalmeizang vermochten te vernemen*". Ik cursiveer en waag de opmerking dat een dergelik geoefend gehoor bezwaarlik bestaat. Zie het aangehaalde hierboven, dat voor deze poëzie volkomen kenschetsend is. "Hij was een stille in den lande, en zong voor stillen in den lande...Victor Dela Montagne is de intiemste onzer dichters van het vorige geslacht - en zou ik mij erg vergissen", - ik denk haast van wel - "als ik er bijvoeg, dat hij dit gebleven is tot dezen dag? Hij dicht voor zichzelf, deze, eenzelvig als iemand die niets verlangt, *niets vraagt aan de wereld dan dat zij hem toelate in stilte voor zichzelf zijn liedeken te neuren.*" Ik geloof dat de wereld hem niets in den

weg zou leggen en hem graag in stilte gelaten had, en de heer De Bom heeft hem waarachtig geen dienst bewezen door hem in het luidere leven te brengen. “Hoe vele jaren heb ik” zegt dees' smakeloze inleider “met taaie volharding, als de steen-doorborende droppel, steeds en steeds weder bij den literator aangedrongen, geloterd aan het oude slot waar al het schoons dat ik weet achter verscholen zit, opdat aan den dag kome wat deze echte, in Groot-Nederland nog zoo goed als onbekende dichter in jonger jaren van meer opflakkerende levenslust, van opgewekter uitensdrang heeft geschreven...Dat deze bundel verzen van Victor Dela Montagne weder aan 't licht en een breeder publiek onder de oogen komt, is in des dichters oogen” - en in die van ieder rechtgeaard letterkundig-ontwikkeld mens - “een misdaad waarvoor ik alleen verantwoordelijk ben...En hoe gaarne! -”

De kerel verhoovaardigt er zich waarachtig nog op!

Voor ik nu tot de bespreking der gedichten overga, geeft deze De Bomse-inleiding mij nog aanleiding tot een opmerking. De Bom stelt n.l. de vraag waarom het “deze begaafde geesten” (Dela Montagne en Rodenbach) niet vergund is geweest voor Vlaanderen te zijn wat Kloos, Verwey, e.a. voor Noord-Nederland waren.’ En hij geeft hierop een z.i. bevredigend antwoord, door dit te wijten aan ‘de algemeene schuwheid om in desnoods heftig critisch optreden den toestand onder de oogen te zien’ (blz. 10). Als ontstond een literaire beweging ooit uit een crities optreden zonder meer. Met kritiek alléén zouden Kloos en Verwey ten onzent niet veel uitgericht hebben. Neen, dat de bedoelde Vlamingen destijds niets bereikten, komt slechts doordat het talent er niet was. Zij konden niets voor de kunst doen om de voordehand liggende reden dat zij geen kunst geven konden, zelf geen kunstenaars waren. Echte kunstenaars kwamen eerst in de Van-nu-en-straks-groep tot uiting: v. Langendonck, Streuvels, Vermeylen als criticus. Alleen al doordat deze mannen productief optraden ontstond een letterkundige beweging die Dela Montagne en Rodenbach nooit hadden kunnen tot stand brengen.

* * *

En nu iets over de gedichten. Het is moeielik er iets van te zeggen want ze zijn werkelik beneden alle kritiek.

Zij behoren tot de zogenaamde ‘huiselike poëzie’, indertijd door Kloos terdege neergetrapt, maar die allengs overal weer welig opschiet. Zogenaamde zeg ik; want niemand zal tegen huiselike poëzie, poëzie waarin het gemoedelike familieleven gehuldigd wordt, iets inbrengen indien zij tenminste waarlike poëzie is - men denke aan de gedichten van Penning -. Maar er is altijd een soort huiselike poëzie geweest, waaraan het aandoenlike voor het sentimentele, het gevoelige voor het belachelike kwijt gegaan is.

Deze schrijver nu, bezingt menig huiselik tafereel, menig minnarijtje op een wijze die men bijna ongeëvenaard slecht zou kunnen noemen en die ons doet denken aan de beruchte verzenbundels der heeren Waalner en Doedes in '83 door Kloos besproken.

Wanneer wij bijv. in het tweede gedichtje al lezen:

> al heeft ook uw hoofd tot kussen
> *de golvende vrouwenborst*

dan vinden wij dat meer griezelig dan mooi, en ‘twee armen *blank en malsch*’ een eindje verder, herinneren ons aan die van ‘Kaatje van den slager’ uit het bekende volkslied. Naar zulke trekjes kan men het peil van deze poëzie schatten. Wilt ge er van de volgende bladzijde? van de daaraan volgende? ze staan het gehele boek door, ieder gedicht is ze rijk.

> Ik weet een huizeken klein en rein
>
> Een huizeken vol bloemengeur,
> waar frissche kinderstemmen *galmen;*
> en stil geluk en liefdetrouw
> u van den drempel *tegenwalmen;*
>
> waar, *onder 't blanke vingrental*
> op de elpen toetsen *voortgedreven,*
> in 't melankolisch schemeruur
> wel *Schübert's geest komt ommezweven...*

De cursiveringen zijn van mij.

Een andere bladzijde is met de volgende verzen gevuld:

> Nu luister, moeder, wat Frederik schrijft:
> ‘Sedan, den tweeden September,
> mijn beste vader, moederken lief,
> wij komen naar huis in November.
> In stukken zijn de Franzosen gehakt,
> en Napoleon is gevangen;
> nu moeten we eventjes nog naar Parijs
> bij trommelslag en gezangen.
> Hoera! hoog leve prins Frederik,
> mijn' zorgende oudjes, mijn liefken, en ik...
> Wij gaan naar Parijs door dun en dik...
> Ik blijve, in trouwe, uw Frederik.’
>
> Moederken vaagt een traan af en zucht:
> ‘Hij ga in de hoede des Heeren...’
> De vader bromt: ‘Ik gaf er wat voor,
> Kon ik nog maar meê marcheeren...’

Tere schalmeizang?

Meer zal ik niet aanhalen. Dit kan volstaan dunkt me. Het overige is niet slechter maar ook geen haar beter. Er is waarlik niet één bladzijde die men een van de ‘fijnvoelende Nederlanders, die houden van het werk onzer hedendaagsche Vlaamsche dichters en schrijvers’ (blz. 14 Inleiding.) zou kunnen voorlezen. Ik wil wel bekennen dat ik vergeefs gezocht heb naar al het goede dat de heer De Bom (zie Inl. blz. 9) in deze verzen gevonden heeft: ‘de ernstige en kiesche voeling van het leven; de reine en teêre klank van zijn vers; het sierlike lied; het teere gedicht, liefdevol, vast en bevallig uitgesproken; welluidende toon enz. Niets van dit alles. En terwijl ik mij voor ditmaal aan de zijde van het volk zou willen scharen besluit ik met het slot-couplet van het gedicht dat ons niet meer geheel onbekend is:

> Wij zingen en wij zwoegen,
> van weia, weiala, dideldidom...
> den volke ten genoege, -
> en 't volk loopt naar de kroegen
> en vindt de poëten...dom.

De heer Simons is niet zeer gelukkig in de keuze zijner medewerkers en inleiders.

Johanneskind. Gedichten van J. Reddingius. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. - Amsterdam 1907.

De wandelaar door de literaire gaarde heeft slechts reden zich in dezen voorjaarstijd te verheugen over allerlei aardig goedje dat langs de paden bloemt. Een bloempje hier, een bloempje daar, zet ze bijeen in een aardig vaasje, och hoe siert het onzen eenvoudigen dis. En bovendien, na de vermoeienis van de wandeling, in een gemakkelike stoel uitgestrekt, tillen wij het potje zo nu en dan aan den neus, en tenzij een torretje of spinnetje of luisje opkruipt in dit te gastvrije lichaamsdeel, genieten wij. Morgen niet meer, morgen, met permissie, stinkt het. Morgen is er ook geen moois meer aan.

Maar kijk, het is toch, van aardig gesproken, óók alweer aardig dat zulke onnozele bloemen, helemaal dood, ons toch nog manen aan de vergankelikheid van al het aardse.

In de vorige herfst had ik ook gelegenheid tot het opmerken van, laat ik zeggen wijsgerige natuurverschijnselen. Mijn nichtje had grote takken octoberlover meê naar huis gebracht, en boven de gootsteen in de keuken had zij het in een paar vazen gearrangeerd, niet zonder over gootsteen en keukenvloer menig blaadje te verliezen. Toen ik dat zag - en de zon scheen juist - vielen me de volgende verzen in:

> Goudglans van blâren
> op donkeren grond,
> goudpracht van blâren
> op 't water,
> goudglans er boven
> en goudglans omlaag,
> weg zal het wezen
> wat later.

Mijn nichtje merkte op hoeveel harmonieuser het geweest ware, indien ik gezegd had: goudglans er boven en goud*pracht* omlaag. Dan had je tweemaal glans en tweemaal pracht en nu heb je driemaal glans en maar eenmaal pracht. Maar mijn bescheid was eenvoudig; de verzen waren niet van mij en dus mocht ik er niets in veranderen; het ware citaatvervalsing geweest, wat niet netjes is. Had ík de verzen geïmproviseerd, nimmer zou ik gezegd hebben ‘goudglans omlaag’ maar ‘goudglans d'r naast’ vanwege het dichte gootsteenkastje. Terwijl ik hierover te praten stond doorbladerde mijn nichtje het boekje waaruit ik citeerde en nu zult ge niet geloven wat onze tegenwoordige jeugd - zij is eerst zeventien jaar - een pedante opmerkingen durft maken over allerlei waarvan ze niemendal begrijpt en door gebrek aan levenservaring begrijpen kán. Zij begon met hardop, ietsofwat spotachtig - wat ik bij, een vrouw of jong meisje altijd misstaan vind - te lezen;

> Hei met de wolken zoo wit
> drijvend zoo rein in den hoogen,

Oom, vroeg ze, wat betekent die drijvende hei? Zo is nu onze jeugd; geduld om eerst den zin ten einde te lezen? Ho maar! Kind, zei ik, lees verder.

> 'k ga rustig van hart en van oogen
> en bid.

Toen begreep ze er totaal niets meer van. Dat een dichter zelfs over een tussen de wolken drijvende hei rustig wandelen kan bleef haar een raadsel. Ik verklaarde haar een en ander van de hogere poëzie. Luister, begon ik. Eerst schetst de dichter ons de onmetelikheid van het luchtruim, hij geeft ons iets duizelingwekkends voor de verbeelding. Door in de derde regel zichzelf, de aardse mens, op te voeren, brengt hij onze verbeelding weer op de aarde terug, hij doordringt ons van het besef dat die hei een gewone, solide, vaste is. Maar bereikt heeft hij, nietwaar? en hoe!: dat wij den aardsen mens door heel dit gedicht in voortdurend verband met de oneindigheid zien, of met de eeuwigheid, wat hetzelfde is. De hei heeft iets bovennatuurliks eerst, maar door dat: ‘'k ga rustig enz.’ heeft-ie dan tenslotte iets heel natuurliks. Maar het

bovennatuurlike blijft in onzen geest eraan vast. Het is een verschijnsel van ons geestesleven dat, sinds we hier weer aan Hegel doen, de geest zich van de natuur en de natuur.....Jawel, zei ze, maar kan het ook zijn dat de wólken in den hoogen drijven en niet de hei? In den wát? zei ik. In ‘den hoogen’! ‘Drijvend zoo rein in den hoogen.’

Ik moet bekennen dat ik even duizelde, dat ik een moment twijfelde aan de diepte van deze poëzie. Als dát waar was...

Zij maakte van mijn twijfelmoedigheid direkt gebruik. Bovendien vind ik dezen dichter een naren vent, ruw en hardvochtig, zei ze. Zie maar op de volgende bladzij:

> ...ik die zoo dikwerf in vlagen van leed.
> dreigde te slaan
> en 't wanhopig mis deed.

Hij lijkt wel een paard! En als je dan per sé slaan wil doe 't dan tenminste raak, en dreig niet vooraf want dat neemt al 't mooie van een spontane driftbui helemaal weg.

Kalm aan, niet zo heftig beste meid, je citeert verkeerd, er is juist in deze regels een hoog-zedelike kracht. Zó staat het er:

> ...ik die zoo dikwerf in vlagen van leed
> dreigde te slaan
> en wanhopig mis-deed.

Juist in de laatste regel concentreert de dichter onze aandacht op het misdadige van zijn ruwheid en op het wanhopige van dit misdadige. Wil toch begrijpen; lees toch met goeden wil. Deze lyriek is betekenisvoller, dieper, ernstiger dan jij met je jonkvrouwelike onbewustheid vatten kunt. Ernstig? diep? betekenisvol? riep ze, zo beste oom, welk ernstig mens valt zijn medeschepselen lastig met een dergelike onbenulligheid:

> Het bosch is blauw,
> ver tegen 't grijs -
> wat wil ik nou,
> wat wil die wijs?

Er zijn meer mensen die niet weten wat ze willen, en wat wil hij met die ‘wijs’? Toen begon ze, met veel uitweidingen,

tussenzinnen en tussenzinnen van tussenzinnen, en met al die afdwalingen waarvan vrouwen zich in een debat gewoonlik bedienen om te zeggen wat ze niet zeggen moesten, te betogen dat het van deze gedichten eigenaardig was of eigenlik bizonder oneigenaardig hoe volstrekt alle diepte, ernst en betekenis eraan ontbrak. Dat zij ze vond geen verzen maar klankjes, geluidjes, opwellingen zonder zin, invallen zonder geestelik verband, de zinloze weerklank gevangen op den klank van een onnozel woord. Zij achtte ze meer beuzelpraat en gestamel dan poëzie.

Wanneer deze schrijver, riep ze uit, iets beschrijven wil of een stemming wil weergeven, hoe machteloos toont hij zich.

> De bergen ver in rij
> de hemel staat in praal,
> het lijkt een oud verhaal,
> ik adem vrij.

Och neen, het lijkt geen oud verhaal, het lijkt naar niets. En dan nog wel, als had hij iets machtig bizonders verricht, die verzuchting: ‘ik adem vrij’.

> De weg is lang, heel lang,
> maar durvend ga ik voort

Dat schijnt dus een gevaarlike weg geweest te zijn.

> en weet in 't mompel-woord
> vergeten zang.
>
> Ik ben een speelgenoot
> die hopend-stil verwacht
> na 't avondgoud den nacht
> en 't uchtendrood.

Wat wil hij hier zeggen met die ‘speelgenoot?’ Van wie een speelgenoot? En verwachten niet alle gewone mensen na den avond den nacht en den morgen? En zij doen het tenminste hopend-*stil*, wat dees' schrijver niet doet al zegt hij van wel.

Ik onderbrak haar even. Welzeker kind, dat doen zij, wij allemaal, maar juist omdat de ziel van dezen dichter zich in gevoelens en toestanden beweegt die ons allen verwant zijn,

hebben zijn gedichten iets algemeen-menseliks, dat hun grootste betekenis uitmaakt.

Maar zij luisterde niet eens naar mijn tegenwerpingen, die toch, de lezer zal het gaarne erkennen, niet van verstand ontbloot zijn - om mij met gepaste bescheidenheid uittedrukken. Zij ratelde maar door en liet zich niet onderbreken dan door haar eigen diabolies hoongelach dat af en toe vervaarlik uit haar keel brak.

Wat zegt u van de volgende redegeving oom, is die niet dol?

> En denkt gij dat de veldgod dood is? Pan?
> Hij leeft, hij leeft, *want zooals ik hem zag*
> *zoo zag nooit scheper hem.*

Is die verstandig? - Verstand in poëzie, verstand heeft met poëzie niets...Maar ze draafde door als was zij nu zelf een paard.

En vindt u deze karakteristiek van dien scheper niet allerengst?

> zoo zag nooit scheper *hem*, *die soms wel kan*
> bij 't drijven van zijn troep gedaanten zien,
> kollen en juffers, die in 't bosch *misschien*
> lokken een zwerver.

Beuzelachtig! Onbeholpen! en als ik zo met analyseren voortga schrik ik bepaald van mijn eigen onverwacht-gekke gewaarwordingen. Ik verzeker U, als ik dit boekje uit heb en àls ik al die schokkende vondsten doorsta, moet ik een half jaar naar Zwitserland boven op een kale rotspunt, om te kalmeren. En dat noemt men nog wel goedkope lektuur. 't Is een schande. Is daar dan niets tegen te doen? Van overheidswege? Bijvoorbeeld een gezondheidscommissiecensuur van literaire zenuwartsen - er zijn onder onze romanschrijvers toch al zoveel psycho-therapeuten -. Hoe burgerman-op-z'n-zondags zijn hier de adjectieven: ‘Schuchtere nimfen’ - o Grieken! ‘het *gezegend* land Arcadia’ - o Goden! Maar van goden en een burgerman gesproken, hoe vindt u deze deftige toespraak van den dichter aan Christus:

> Ik weet het, weet het, tragisch was uw lot,
> 't doornen-gekroonde hoofd ging zinken, zinken,
> door 't offer werd Gij groot, verheven God.

Wat zal Christus die erkenning zijner betere kwaliteiten, door iemand die 't zo goed weet, aangenaam vinden. Overigens had ik liever geschreven: ‘werd Gij *groot* o *grote* God,’ in verband met ‘weet het weet het zinken zinken’.

Hè, wat 'n griezelige man, vervolgde ze, na even op adem gekomen te zijn - ze liet er mij den tijd niet toe - snel bladerend in het dunne boekske. Wat 'n griezelige man; hij heeft een ‘magisch gelaat’ op blz. twaalf en moet steeds ‘draven door 't leven’ op blz. tweeëntwintig en dan schijnt hij langen tijd een stijven nek gehad te hebben, tenminste op blz. vierentwintig herkent hij zichzelf nauweliks:

> Ben ik het wel die ga alhier
> op maat van vaste voeten
> met oogenlach van stil pleizier
> *van weer te kunnen groeten?*

Of zou hij aan den drank zijn, dat hij zo blij over z'n vaste voeten is? Overigens mag hij zich waarachtig over een enkelen vasten voet méer wel verheugen want een stevig ritme zit er bij hem niet aan; dit gebrek aan kracht verhelpt hij dan, door telkens, stotterenderwijs, een sylabe of een enkel woord te herhalen. Ik zal u eens iets van hem voorlezen en het een beetje wijzigen, dan moet U me aangeven waar ik en waar de ‘dichter’ maatlappen inlei:

> Hoe lag ik eens op kille legersteê
> in 't hol vertrek der pastory te schreien,
> verlaten kind dat luistren dee en dee
> naar heksen in hun dans van razernijen.
>
> Zij zwierden door de lucht beneê, beneê,
> gier-gillend zich beuk-beukend op de zijen,
> schrikwezens die met lange dijen rijen,
> die wijken voor geen stamelbeê, o wee!

Ik wil wel bekennen dat ik geen lust had mij te blameren en dus afleiding zocht in algemene beschouwingen. Ik opperde dat de Nieuwe-Gidsbeweging ons geleerd had bij verzen minder op de betekenis der woorden dan wel op het muzikale van den klank te letten, maar mijn nicht scheen maling

aan de Nieuwe Gids te hebben. Bovendien wond mijn ontwijken en uitwijken haar op, tenminste ze liet zich in haar drift allengs tot ongeoorloofde en minder nette uitingen verleiden door haar íetwat onbekookt gemoed.

Uw Nieuwe Gids permitteert zeker het fraaie gestotter van: ‘de wijde mid-middagheide’ (blz. 38) en zo meer? Mij wel, maar ik, met ieder die maar een greintje verstand heeft, permitteer het beslist níet. Of denkt U dat ik maar alles mooi vind wat zekere mensen wel zo vriendelik zijn te willen aanprijzen en verdedigen? alle onnozelheden en beuzelachtige gekkenpraat die U in onze tegenwoordige nieuwe-gidserige literatuur zo aanlokkelik vindt?

Meisje, je wordt onbeschaamd, riep ik, want dit ging te ver, docht me. Indien je vader dit hoorde, ik weet zeker dat hem deze toon tegen een zoveel ouder man allerverdrietelikst zou zijn. Matig je en weet wel dat je je nog bevindt in het stadium van de jeugddweperijen en dat je, als je ouder en wijzer wordt, universeler waarderen zult. Er zijn voorbeelden genoeg dat mensen zich na hun veertigste jaar aangetrokken voelden tot zaken die zij voor hun twintigste verwierpen. Ook deze dichter die, ondanks je ongepaste uitlatingen, voor mij een echt en uitverkoren zanger blijft, heeft verzen geschreven die je sentimenten nu niet raken, maar die een algemener ontwikkelde geest voelt te moeten eerbiedigen. Gevoelig, zij het in jou, nu betrekkelik nog waardeloze, achting ook al kleíngevoelig - maar wacht eens tot je getrouwd bent - is zulke poëzie:

> Kindje wat ben je toch zacht,
> kopje van tintelfijn goud,
> pret-mondje glundert en lacht
> of je vertellen wat woudt.
>
> Oogelijns helder en rein
> glinstren, wanneer ik ze zoek
> mijmrend van boven mijn boek
> in dit hel-blije festijn.
>
> Kindje, mijn kindje van licht,
> wonderlijk wonder, ik wil
> kussen je zachte gezicht,
> o zoo voorzichtig en stil.

Neen, wacht eens even, ik weet wel dat je bezwaren hebt, tegen den bouw van den vierden regel misschien, of tegen het, zoals jij zult zeggen ‘aanstellerige’ van het woord oogelijn, maar al die bezwaren verhinderen niet dat voor een week gemoed - en dat heb ik - zulke verzen aandoenlik zijn. Stil, ik ben nog niet uitgepraat en kijk me alsjeblieft niet aldoor zo aan alsof je wel weet wat ik zeggen ga. Naast die poëten die jij met voorliefde leest en die, ik wil het niet ontkennen, hun recht van bestaan hebben, hoewel ze met hun zware, gewrongene, diepzinnige, ja duistere gedichten maar heel énkele mensen genot geven, staat de grotere groep dichters, zangers die door honderden verstaan, begrepen worden en daarom aanmerkelik respectabeler en nuttiger mensen zijn, honderdvoudig méér recht hebben op dankbaarheid dan die andere die jij voortrekt. Mijn zangers, zoals ook deze een is, zingen als de vogelen in het woud, onbewust voor zich heen, blij of verdrietig, duidelik of onduidelik net naar ze lust hebben. Juist dít is hun voortreffelikheid, daarom zijn ze dichters bij de gratie gods, daarom neem ik voor zulken graag mijn hoed af, of maak een buiging voor hen als hun dat aangenaam mocht zijn. Ik noem zulke dichters, ondanks hun gebreken, volkomen. Nu jij.

Oom, zei ze, u moet me niet kwalik nemen, maar wat u daar zegt hebt u ten eerste ergens gelezen en ten tweede is het onjuist. Daarom zal ik antwoorden met iets wat ik ook ergens gelezen heb en dat bovendien juist is. Toen haalde ze een dik boek, waarvan ik helaas de titel niet te zien kon krijgen en las het volgende: ‘Diepte en rijkdom van geest en gemoed zijn eigen aan, feitelik bestaansvoorwaarde voor, den kunstenaar. De wijsheid aller tijden ligt voor ons open. In wiens hart niet iets leeft dat haar kan evenaren, betome zijn zucht naar roem want deze slechts kan hem dan te spreken dringen. En men ontschuldige zich niet met: “Ich singe wie - enz.” want een vogel is geen mens. De vogel geeft in zijn zang de gehele volte van zijn levensvol dierlik gemoed. Zijn zang dekt volkomen zijn innerlik dat, naar wij moeten aannemen, niets is dan behagen of onbehagen. Wij kunnen van den mens ook verlangen dat zijn zang zijn gehele innerlike leven verklankt, dat bij hem naast gemoed ook bewusten geest is. Daar de mens de mogelikheid van strenge bewustheid

in zich heeft, is eerst zijn lied volkomen zo het ook daarvan de essentie bevat. Doet het dit niet, dan is het even ónvolkomen als het lied van den vogel volmaakt is. Ik meen niet dat deze bewustheid resultaat van dialektiek moet zijn. Zij zal bij den dichter een openbaring in verzen zijn. Maar dat zij tenminste, hoe geworden komt er ook wel waar toch minder op aan, er zij.'

Zij sloeg het boek dicht. Dergelike domme redeneringen die geen verstandig mens begrijpen kan...begon ik, maar zij luisterde niet verder. Jawel, jawel oom, riep ze, ik moet flensjes bakken, en schoof me gewoonweg opzij, uit de keuken, buiten de deur. Heb je ooit van z'n leven!

MAURITS UYLDERT.

Lucretius, Dr. Koster en Sappho.[1)]

De nieuwe uitgave van Dr. Koster's gedichten zou weinig aanleiding geven tot nieuwe bespreking, ware het niet dat een der afdeelingen, waarin ons, van de meestbefaamde passages uit klassieke auteurs, proefjens van overzetting geboden worden, in vergelijking met vroegere edities op inderdaad onrustbarende wijze is uitgedijd. Eer nu Dr. Koster voortvare op dezen, naar we meenen uiterst gevaarlijken, weg, zij 't ons vergund een enkele opmerking te maken, die, mocht zij haar doel bereiken, eene verderontwikkeling van de blijkbaar-waterzuchtige aanleg dier afdeeling zoude voorkomen.

Op dit oogenblik zijn de vertolkingen, zoover ze Grieksche of Latijnsche auteurs betreffen, zestien in getal. Waar nu Dr. Koster 's tammen Horatius' 'Beatus ille' in stevige, ietwat XVIIIe eeuwsch klinkende verzen overzet, zal hij bij ons geen verzet vinden. Doet hij een fraaie passage uit Euripides niet volkomen recht: een wat-betere uit Sophocles staat er tegenover. Vindt men, eigenlijk, dat de fijngeestige toespeling van Meleagers fameus epigram (v, 152 Anth. Pal. ed. Dübner):

1) Edw. B. Koster, Gedichten. Nederlandsche Bibliotheek no. XL-XLI.

Vlieg voort, o mug, mijn snelle bode en fluister
Aan de ooren van Zenophila héél zacht:
'*Gij* slaapt, vergetend lief, *hij* waakt en wacht'
Vlieg voort, vlieg voort, mijn zangster zoet, maar luister:
Spreek zacht en wil haar slaapgenoot niet wekken,
Dat gij niet wekt *mijn* ijverzucht'gen trots.
Als gij haar hier brengt, *mug*, *geef 'k u een knots*,
En 'k zal u met een leeuwenhuid bedekken,

slechts den indruk van een dollen-inval kan maken, omdat geen der moderne lezers bezint dat het beloofde de attributen zijn van Heracles, den volbrenger van 't ondoenbaar-geachte, en de mug dus, wegens een door den dichter aan de zeven-werken *gelijkwaardig* gestelde daad, het brengen van 't deerntje, tot *Heros* staat te worden verheven: - het betreft een kleinigheid en ernstiger twijfel aan 's vertalers competentie begint eerst te rijzen wanneer men 't verruklijke Catullische odetje:

Vivamus, mea Lesbia' atque amemus,
*Rumores*que senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis, etc.,

geïrriteerde teederheid zoo volmaakt uitdrukkende, vernield vindt in het lamme:

Laat ons leven, laat ons lieven,
Laten we ons aan al de *grieven*,
Welke de oudjes ons doen hooren,
Toch in 't minst niet storen..., etc.

waar de geheele voorstelling van 't 'ons doen hooren' der 'grieven' Dr. Koster's uitvinding is, terwijl het origineel alleen spreekt van 'rumores', van kletspraatjes, door de grijskoppen, voor wie de druifjes zuur zijn, achter de geliefden om, tout comme chez nous, rondgestrooid; en waar bovendien de pittige uitdrukking: 'er geen cent om malen', door een vreeselijke schoolmeestersuitdrukking vervangen is.

Maar die twijfel wordt droeve zekerheid, wanneer Dr. Koster ons wil doen meegenieten van den magistralen aanhef van Lucretius' De Natura Rerum. Wie kent ze niet, die superbe regels, waarin der Romeinen wellicht grootste dichter, voor

eén oogenblik de ideëenverbeelding hervond der vóorsocratische tijden, waarheen de leer van zijn' meester een teruggrijpen was, en ons, in de onovertroffen groep van den aan Venus boezem rustenden Mavors niet slechts zijn politisch ideaal, maar tevens de kosmologische hoofdleer van Epicurus, de eenheid van 't Leven in worden en vergaan, voor oogen tooverde...?

> Aeneadum genitrix, hominum divomque voluptas,
> *Alma* Venus! coeli subter labentia signa,
> Quae mare navigerum, quae terras frugiferenteis
> *Concelebras;* per te quoniam genus omne animantum
> *Concipitur*, visitque exortum lumina solis:
> Te, dea, te fugiunt ventei, te nubila coeli
> Adventumque tuum: tibi suavis daedala tellus
> *Submittit* flores; *tibi rident aequora ponti...* etc.

zingt Lucretius, -:

> Stammoeder der Romeinen, der goôn en menschen lust,
> *Voedende* Venus, gij die onder 's hemels lichten
> De bootdragende zee, de vruchtengevende aarde
> *Bezoekt;* daar door uw macht al wat er aâmt en leeft
> *Ontvangen wordt* en 't heldre licht der zon aanschouwt,
> Ontvluchten u, godin, de winden en de wolken,
> Op uwe komst *versiert* zich de aard' met bonte bloemen
> *Tot u lacht jubelend de zee*,...etc.,

volgt Dr. Koster hem na en...we vallen uit den zevenden dichterhemel in een Haagschen studeercel.

Waarom? Dr. Koster is zoo vriendelijk om het beantwoorden van deze vraag gemakkelijk te maken. Hij geeft o.a. een vertaling van het 51e carmen van Catullus: waarin de dichter de sensatie beschrijft, die hij ondervindt, wanneer hij tegenover de geliefde zit en ze aanziet en hoort dulce ridentem...:

> Lingua sed torpet: tenuis sub artus
> Flamma dimanat: sonitu suopte
> Tintinant aures: *gemina teguntur*
> *Lumina nocte.*

Maar Catullus-zelf vertaalde hier weer Sappho:

□λλ□ □αμ μ□ν γλ□σσα □□αργε, λ□πτον δ□
α□τι□α χρ□ π□ρ □παδεδρ□μα□ε,

□ππ□τεσσι δ□ ο□δ□ν □ρ□μ□, □πιβρ□μεισι
δ□ □□ουαι.

Ziehier nu, ten eerste, wat een *goede* vertaling is naar een schoon origineel. 'Vuur', vloeiend vuur, is de karakteristiek die men, van Plutarchus (Erot. c. 18) af, bij alle critici tegenkomt, waar ze over Sappho's gedicht handelen. *Die* bekoring, zeker, heeft Catullus' repristinatie *niet.* Joquet heeft nagewezen, voor onze strofen, welke organische verschillen der talen het onderscheid hier noodzakelijk bepaalden. Maar toch, ondanks dat, welk een schoon gedicht is die navolging! Toch, hoe nauwlettend tracht de Romein zijn voorbeeld zoo na mogelijk te komen! Hoe, en dit is het voornaamste, blijkt de klank en het rythme van het oorspronkelijk, door die wonderlijke zielsaccoustiek, die niet nader te beschrijven valt, in den navolger *dezelfde* hartstocht te hebben wakker gemaakt! En nu Dr. Koster's vertaling? Van 12 verzen maakt hij er 24; waarvan dan nog slechts een enkel, als het gecursiveerde, flauwtjes aan het voorbeeld herinnert:

Gij hebt de denkkracht mij ontnomen,
Gij hebt mijn oog gehuld in nacht;
Ach! hoever moet het met mij komen,
Gekluisterd zóó in uwe macht?

Ziehier dan, ten andere, wat Dr. Koster een 'vrije' en wij een *slechte* vertaling noemen.

Zúlk een slechte vertaling nu is eveneens die naar Lucretius. Niet slechts dat ook zij geen *gedicht* is geworden, maar zelfs uit taalkundig, louter mechanisch oogpunt mist zij alle waarde. Slechts ter loops willen we aanstippen hoe gemoedelijk Dr. Koster het voor den Romein zoo volheerlijke en gewijde, maar onvertaalbare 'Alma', door Sully Prudhomme in zijn overzetting dan ook wijselijk weggelaten, met..'voedende' (zie woordenboek) weergeeft; hoe het expres voor de gelegenheid gevonden '*con*celebrare' met zijn feestlijken klank,

ontwijd wordt in het van oudsher funeste ‘bezoekt’; en ‘concipitur’ (‘germe’ Sully Prudhomme) is ontmergd tot ‘ontvangen wordt’, enz.; om even langer stil te staan bij de laatste woorden van ons citaat, die een merkwaardig bewijs opleveren dat Dr. Koster zich niet eens de moeite gunt, werkelijk zijn tekst te *verstaan.*

Het geldt de beroemde woorden ‘tibi rident aequora ponti’. Men verhaalt dat een onzer grootste philologen deze woorden nimmer kon uitspreken zonder tranen in de oogen te krijgen. Maar *wat* vormt dan de bijzondere schoonheid dier uitdrukking? Op het eerste gezicht, inderdaad, zouden we kunnen meenen dat de koppeling ‘aequora ponti’ hier evenmin als zoovele dergelijke bij latere schrijvers, een bijzondere beteekenis bezat. Maar bij nader toezien blijkt dat Lucretius[1)] het nog niet zoover had gebracht als Horatius, die met deze uitdrukking, dwaselijk, een *stormachtige* zee schildert, en, min rhetor, wel degelijk met deze omschrijving een zeer bijzonder iets heeft gedaan: dat hij n.l. hier, zooals reeds een zeventiendeeuwer in *zijn* navolging

> ‘U lacht het vlakke der zeeën’

begreep, in verband met den indruk van lieflijkheid die hij door de geheele beschrijving verwekken wilde, het herkömmliche Grieksche beeld van de ‘veellachende’ of ‘ontelbaar lachende’ zee, door de toevoeging van ‘aequora’ tot het beeld van de *glans*- of *glim*-lachende oceaan heeft verteederd en verstild: een poëtische praestatie die echter door Dr. Kosters' vertaling

> ‘Tot u lacht *jubelend* de zee’

resoluut den nek wordt omgedraaid. - Toen Voltaire Lucretius gelezen had schreef hij een' zijner vrienden: ‘Je le traduirai ou je ne pourrai’...en vertaalde *niet.* En men vraagt zich af of een dergelijke beminnelijke kennis van de grenzen van eigen talent Dr. Koster misstaan zou?

Doch Dr. Koster was nóg niet tevreden. Wie toch was het

1) Vergilius, trouwens, evenmin. Vgl. Aen. 2, 780 en passim.

die Swinburne de heerlijkste bladzijde van *zijn* Defence of Poetry in de pen gaf? Wie die den dichter van het schoon-zinnelijk Weenen, Grillparzer, op zijn wandelingen in't Prater vergezelde? Wie die onzen Kloos tot zijn heerlijkste werk inspireerde? Sappho! Sappho was het....en Dr. Koster, die ons een reminiscentie aan Goethe's ondeugend An Oesers Grab gaarne gunde, her-innerde zich het overschoone:

□*δυ*□*ε μ*□*ν* □ *σελ*□*ννα*
□*α*□ Πλ*ή*□*αδες, μ*□*σαι δ*□
ν□□*τες, παρ*□ *δ*□ □*ρχεθ*□ □*ρα,*
□*γω δ*□ *μ*□*να* □*αθε*□*δω,*

en rijmde manmoedig:

De maan is weggezonken,
De Pleiaden zijn verblonken,
't Is middernacht,
Ik waak en wacht; -
De tijd gaat heen, gaat heen,
En ik *slaap* gansch alleen.

Dit is, waarlijk, een toppunt....Maar laat ons, alle ergernis over het onbeschrijfelijke gemis aan alles wat ook maar in de verte aan den klank, het rhytme etc. van het origineel herinnert ter zijde stellend, van dit liedje nog eens één regeltje, het laatste, louter als *vertaling*, beschouwen. Vier woordjes heeft het oorspronkelijke; vijf gebruikt er Dr. Koster. De vertaling van '□*γω*' met 'ik', en van '*μ*□*να*' met 'alleen'...moet zelfs de kieskeurigsten bevredigen. Maar de weergave van '*δ*□' door 'en' wijst reeds op een grof verwaarloozen van den zin van 't gedicht. 'Ach,' - zóó toch is de gedachtengang der dichteres -, 'de maan gaat onder, de sterren verzinken, de tijd vergaat, *alles* in de wijde wereld gaat zijn *natuurlijken* gang: maar alleen *dit* vreeselijke *onnatuurlijke* geschiedt, dat een schoone jonge vrouw tevergeefs haar minnaar wacht; en '*δ*□' heeft dus, instede van een aaneenschakelenden zin, die het gedicht tot onzin maken zou, de sterkst denkbare adversatieve kracht (autem, maar) en plaatst den slotregel met het overige in een verrassende, effectvolle tegenstelling. Terloops ziet Dr. Koster nog kans de, voor Sappho zoo typische, simpelheid der zegging door invoeging van 't *versterkend* bedoelde, maar

verzwakkend werkende ‘gansch’ te bederven, en zoo naderen wij ten slotte...‘□*αθε*□*δω*’. Dat dit woord hier niet botweg ‘slapen’ beteekent, heeft ook Dr. Koster verstaan, en om zich te redden heeft hij, splitsend, de bijzondere beteekenissen als entremets, spécialité de maison, in een extra-vierden-regel opgedischt, maar zonder te bemerken dat nu de vierde en de zesde regel een allerwonderlijkste tegenstrijdigheid bevatten.

De oplossing lag dan ook in een andere richting. Want de bijzonderheid van Sappho's woordgebruik is niet zoozeer in een afwijkenden *logischen* zin, maar daarin, dat zij, als dichteres, met de woorden een, hier visueele, *voorstelling* te wekken tracht, en □*αθε*□*δειν* dus hier in de oorspronkelijke, beeldende beteekenis van het grondwoord, als cubare, als uitgestrektliggen, moet worden verstaan, en wel half-voorovergebogen, in de typische houding van het erotische sluimerwaken, zooals talrijke tot ons gekomen Hermaphroditen, (vooral het '79 te Florence gevonden prachtexemplaar) die te zien geven. Hebben wij ons dan zoo de *innige* beteekenis van het vers duidelijk gemaakt, dan erkennen we dat nimmer de bitterheid van het slapelooze verlangen, in weinige woorden, met verhevener eenvoud is uitgebeeld...maar tevens dat zoo schoon een origineel zelden onwaardiger vertolking ten deel viel...

Waarom de sympathieke en geleerde auteur der Studia Tragico-Homerica, die dit alles, beter dan wij, verstaat, den schrijver dezer vertalingen niet op de vingers getikt heeft? Wij weten het niet. Maar de Wereldbibliotheek gaat ze in duizenden exemplaren verspreiden. Talrijke huisvaders, begeerig voor hun spruiten de beste opvoeding te kiezen, zullen trachten uit deze doctorale proeven een denkbeeld te krijgen wat men door klassieke studiën zooal wijzer worden kan. En ‘wat!’ zullen ze uitroepen ‘om dezen flauwen kost, om deze ulevelrijmelarij na zesjaarsche studiën in originali te kunnen goûteeren, zou mijn zoon aan andere, nuttiger, kennis vreemd blijven? - Nooit!’ En de reeds talrijke tegenstanders der humaniora zullen zich wederom vermeerderen.

Dit nu schijnt ons het onaangename. Cacoëthes scribendi is een ongesteldheid die, in zekere stadia van cultuur, noodwendig korten tijd epidemisch wordt. Geenzins voegt het dat

de lijders elkaar onderling bespotten. Zelfs tegenover den meest typischen vorm, het schrijven van slechte verzen, geldt het: deze vrijheid geven en nemen wij. Wanneer echter, zooals hier, de ziekte gemeengevaarlijk wordt en zich aan het bijzondere vergrijpt, is het ernstig en nadruklijk verzoek niet misplaatst, zulks, in den vervolge, *niet weer* te doen.

G. GOSSAERT.

De Nederlandsche letteren en het onderwijs.

Historische schets van de Nederlandsche Letterkunde, door Dr. C.G.N. de Vooys. J.B. Wolters, Groningen.
Woordkunst van onze Tijd. Schilders-met-depen. I. Oudere Dichters, door J.B. Schepers. Amsterdam, S.L. v. Looy en W. Versluijs.

De belangstelling in onze moderne letteren neemt toe. Dat is de verblijdende gevolgtrekking, die men uit beide boekjes (alle twee van leeraren) maken kan. De eerste behandelt wel de geheele Ned. litteratuur, maar gebruikt voor ‘De Gouden Eeuw’ 22, voor de laatste 28 jaar 40 bladzijden. De tweede geeft het eerste deeltje van een reeks, waarin uitsluitend de moderne dichters plaats zullen vinden. Dit is in elk geval een vooruitgang. Het zal bij zulke verschijnselen langzamerhand onmogelijk worden, zich van de nieuwe letteren af te maken met enkele sarcastische opmerkingen en een humoristische voordracht van een of ander ‘Nieuwe-Gids-ding’, zooals ik bij ondervinding getuigen kan dat soms voldoende gerekend werd. Maar het spreekt vanzelf, dat het er zéer op aankomt, *hoe* de leerlingen ingelicht worden. De twee boekjes, die ik nu bespreek, zijn in dat opzicht een merkwaardig contrast. De Heer Schepers vindt, dat wij nog niet in staat zijn ‘de historie van de laatste vijf en twintig jaren letterkunde d.w.z. geestelik leven te schrijven. Alles histories te zien groeien en worden, bij een enkele, Jacques Perk, mag er een begin mee gemaakt

zijn, de meeste schrijvers kan men nog niet litteratuur-histories behandelen.' Dr. C.G.N. de Vooys logenstraft deze bewering: hij heeft het aangedurfd, en is geslaagd. Na Perk behandelt hij de kritiek vóór, van, en na den oorspronkelijken Nieuwen Gids, de poëzie vóór en na 1890, het proza en het tooneel. Al deze paragrafen zijn uitmuntend, beknopt en toch volledig, en geven de lijn van ontwikkeling volkomen zuiver. Deze leeraar is op de hoogte van zijn tijd. Dit is een daad die niet alleen voor de school van belang is. Afzonderlijk zijn de meeste dezer onderwerpen wel al reeds, en uitvoeriger, behandeld; maar ze zijn nog niet tot één overzichtelijk geheel vereenigd. Dr. de Vooys erkent in zijn 'Voorbericht' dat hijzelf 'in dit boekje soms genoodzaakt was de meening van anderen over te nemen' - natuurlijk, maar niet zonder een zeer scherp besef, naar *wie* hij luisteren mocht. Hij zal door velen, die het met verschillende oordeelvellingen niet eens zijn, gerekend worden 'partijman' te zijn, wat de Heer Schepers zoo graag *niet* is (hij zegt: 'Voor oud en jong is leiding nodig. Is het aanmatiging als men hoopt, dat z'n werk die leveren kan, wanneer men zich zooveel jaren lang met letterkunde heeft beziggehouden zonder tot iemands partij te behoren?'), maar dat is juist zijn deugd. Wij hebben menschen noodig met een *overtuiging,* en die kan slechts tweeërlei zijn: òf oorspronkelijk, en dan schept men een partij, òf het goede inzicht van een ander erkennend, en dan volgt men er een. Partijloosheid is slechts in één geval iets anders dan wezenloosheid: als men wèl een overtuiging heeft doch niemand vinden kan die haar deelt. Tot mijn spijt kan ik echter niet verzekeren, dat de Heer Schepers tot deze zeldzamen behoort. Zijn bloemlezing is inderdaad de wezenloosheid zelf. Hij heeft, om dan toch éénige klassificatie aan te brengen, een vers van Boeken te hulp geroepen, waarin de dichters in drie categorieën verdeeld worden. Boeken zal wel nooit gedroomd hebben, dat zijn onschuldige omschrijvingen zoo wiskunstig zouden worden uitgebuit: eerste reeks, zij die 'gevoelig kijken naar al 't zijn'; tweede, zij die spreken 'in al de ontroering van genot en pijn'; derde, zij die zich bezighouden met ''t stil denken over al de wereld.' En zoo krijgen wij, onder dichterlijk etiket, een reeks verzen die, blijkens

dit eerste boekje al, het zonderlingste mengelmoes zullen vormen. Het spreekt vanzelf, dat de onderscheiding voor zulk een doel al heel oppervlakkig is: bij tientallen van de mooiste verzen zal het een toer zijn om uit te maken wat het méer is: schildering, aandoening, of idee, - mogelijk wel alle drie tegelijk. En als Schepers nu nog maar enkel schilderijtjes-met-de-pen gaf, die dien naam werkelijk verdienen! Maar tusschen heel mooie zet hij, zonder eenige kritiek, verscheidene (het laatste van H. Swarth, die van M. Boddaert en E. Koster, en ook uit v. Eeden is een slechte keus gedaan,) waarbij niets ter wereld te zien valt, beschrijvingen die eenvoudig-weg maakwerk zijn, opsommingen van uiterlijke verschijnselen, zonder de schoonheidsbezieling die het levende beeld doet ontstaan. Zelfs de beperkte taak, die Schepers op zich genomen heeft, blijkt hem nog te moeielijk te zijn. Eén opmerking, en dan heb ik genoeg van hem gezegd: laat hij in zijn volgende bundeltjes wat minder slordig zijn bij het copieeren. In het sonnet van Verwey uit 'Dagen en Daden' heeft hij in den zesden regel voor '*licht*' '*raam*', en voor den elfden: '*Van hemelschapen gulden-vachtge schaar* -' '*Van hemelschapen gulden - vocht'ge schaar* -' geschreven, waardoor dit gedicht onbegrijpelijk is geworden.

Ik keer tot den Heer de Vooys terug, want hoe prijzenswaardig ik zijn werk ook vind, eenige bezwaren kan ik niet nalaten uiteen te zetten. In het 'Voorbericht' zegt hij: 'Voor een leerling die geen speciaalstudie maakt, is de litteratuurgeschiedenis belangrijker, naarmate onze tijd genaderd wordt. Daarom wordt de behandeling steeds breder, en is meer dan de helft van dit boekje aan de negentiende eeuw gewijd.' Maar wat verstaan wij onder 'belangrijk'? Zeer terecht splitst Dr. de Vooys de beoefening der letterkunde in tweeën: de aesthetische en de historische, hoewel hij er bijvoegt dat geen van beide methoden geheel zonder de andere kan bestaan. Goed, maar wat is aesthetisch het belangrijkst? Het mooiste. Wat historisch? Dat wat het meest kenmerkend het geestesleven van een tijdperk vertegenwoordigt en wat van gewicht is in het verloop, in de ontwikkeling der litteratuur. Meer dan dit belangrijkste hoeft een *schets* der Ned. letteren niet te geven. De Vooys zegt het zelf: 'De hoofdfeiten moeten naar voren gebracht worden, ten koste van vaak belangrijke bij-

zaken. Het streven naar volledigheid werkt door een stroom van namen verbijsterend.' Toch streeft hij in het laatste deel van zijn boekje wel degelijk naar volledigheid, en het gevolg blijft niet uit. Zooals ik zeide, is de geheele beschrijving van het verloop der litt. geschiedenis na 1880 (§ 102-111) uitmuntend, maar daarna volgen nog, behalve het even juiste 'Besluit', 22 paragrafen, afzonderlijke schrijvers behandelend. Deze zijn bijna alle overbodig: had Dr. De Vooys zich bepaald tot Emants, Kloos, Verwey, Gorter, v. Eeden en v. Deyssel, dan had hij de belangrijkste typen en tevens hen die in de ontwikkelingsgeschiedenis het gewichtigst zijn besproken. Alle anderen noemt hij toch reeds in het algemeen overzicht, behalve de allerjongsten, maar die had hij zeker weg moeten laten, want wat zijn die lange reeksen namen en titels zonder kritiek, anders dan opsommingen? Wat denkt hij daarmee te bereiken? Dit alles blijft voor den leerling dood, tenzij hij van ieder iets leest, en hoe zou daar tijd voor zijn? Ook de behandeling van de nieuwe Vlaamsche litteratuur is in hoofdzaak uitmuntend, maar tenminste twee paragrafen te lang. Dit bezwaar heb ik trouwens al vroeger gevoeld: héél sterk bij de uiterst onbeduidende Vlaamsche letteren voor 1890, en ook bij de behandeling van v. Koetsveld, Helvetius v.d. Bergh, H.A. Meyer, Hofdijk, Schimmel, Mulder, Lindo, Cremer etc. Is dit alles, omdat het korter geleden is, belangrijker dan Camphuyzen, Oudaen, Dullaert of v. Broekhuyzen, die alleen maar in een voetnoot genoemd worden? Dit vind ik een verkeerde opvatting van belangrijkheid. Waarom geeft Dr. De Vooys van heel die grootsche reeks treurspelen van Vondel na den Lucifer alleen de namen Jephtha en Adam in Ballingschap, terwijl hij in § 90 alle schrijfsters opsomt die Huet in die jaren besprak: namen, te onbeduidend om ze hier te herhalen? Men moet mij goed begrijpen: ik heb er niets tegen, dat de zeventiende eeuw zoo beknopt behandeld wordt, en ik geloof dat meer uitvoerigheid voor de meeste leerlingen ballast zou zijn, maar dit geldt m.i. evenzeer voor den nieuweren tijd. Waarom is Dr. De Vooys daar dan wèl uitvoerig geweest? Niet omdat hij dat alles zelf belangrijk vond, daar is zijn smaak te goed voor en zijn opmerkingen laten daaromtrent geen twijfel.

Misschien omdat over het latere het oordeel der verschillende leeraren veel meer afwijkt, en omdat veel wat hijzelf niet de moeite waard vindt, op het examen gevraagd wordt? Doch zegt hijzelf niet: ‘Het bezwaar, dat nu een keuze gedaan is waarmee niet ieder zich verenigen kan, is weg te nemen door een en ander tussen haakjes te laten zetten of aan te vullen’? En het examen - een redelijk examinator bepaalt zich in zijn vragen toch niet tot één tijd. Trouwens, de schrijver zegt: ‘zogenaamde *objectiviteit* is zelfs in het beknoptste overzicht iets onmogeliks.’

Vind ik dus in de laatste helft van dit boekje veel overbodig, aan den anderen kant mis ik ongaarne wat uitvoeriger beschouwingen over buitenlandsche letteren, zonder welke de onze niet te begrijpen zijn. Vooral voor onderwijzers die de Hoofdacte halen willen, is dat noodig. Zij, èn H.B.S. scholieren kunnen bovendien een kort overzicht van klassieke letteren niet missen, want hoe kan men vooral de Renaissance-schrijvers begrijpen, zonder te weten wie b.v. Vergilius of Sophocles zijn? De opzet van het werk zou daarmee natuurlijk geheel anders worden. Ik zou wenschen, dat duidelijk uitkwam hoe de Renaissance hier zich verhoudt tot die beweging in andere landen - zelfs de Pléiade wordt niet genoemd -, dat de moderne Renaissance, die van Goethe en Shelley, de Grieksche, zooals de eerste de Latijnsche zou kunnen heeten, in hoofdzaken was aangegeven, opdat de leerling goed zou merken, *hoe* nietig wij waren in Bilderdijks tijd, en ook om te kunnen aanwijzen, dat de beweging van '80 niets anders was dan een zeer laat volgen van wat in andere landen ¾ eeuw vroeger gedaan is.

Eenige kleinere aanmerkingen laat ik hier zonder verband volgen. Ten eerste ben ik niet voldaan over de wijze waarop Dr. de Vooys Bredero's minnedichten behandelt: ‘daarbij offert hij het meest aan de modepoëzie.’ Van de ‘aandachtighe’ liederen heet het dan, dat daaruit blijkt ‘dat de jolige dichter ook andere stemmingen gekend heeft, en dat oprechte ernst hem niet vreemd was.’ Dat Bredero's ‘Groote Bron der Minnen’ nog wel iets anders dan mode-poëzie, en juist het schoonste, en ernstigste, d.w.z. diepst-gevoelde, deel zijner lyriek is, kan Dr. De Vooys uitvoerig aangetoond vinden in Verwey's bloemlezing (Ned. Dichters behalve Vondel). In

den *Levensloop* had ik graag den naam van Tesselschade gelezen: de mededeeling dat hij die bemind heeft moet, dunkt mij, voor den leerling interessanter zijn dan de onbekende naam: Magdalena Stockmans.

Een tweede bezwaar heb ik tegen de opmerking bij Antonides v.d. Goes: ‘Ondanks zijn aanleg schreef hij weinig van blijvende waarde.’ De Ystroom is een dik boek en in zijn geheel nog zéér lezenswaard.

Naast de verwijzing naar Potgieters novelle: ‘De Foliobijbel’, waarin wordt aangetoond hoe in Poots gedichten ‘natuur en onnatuur vlak naast elkaar liggen’, kan ik niet nalaten de waarschuwing te plaatsen, dat Potgieter wel wat overdreven bang was voor mythologie. Hetzelfde vond ik indertijd bewezen door zijn bespreking van den aanhef van Hoofts brief uit Florence. Hier laat hij Van der Werf, den gekunstelde, genieten en den ‘eerwaardigen grijsaard’ Ruysch onverschillig blijven bij de voorlezing van ‘de nederdaling van Diane, de boogscheut van Cupido’, in ‘De Maen bij Endymion’. Men leze de eerste plaats:

‘Zij hielt haer zilvre kar
En hagelwitte rossen
Recht op hem aen van ver.

Haer eeuwigbleek gelaet
Wert roozigh inkarnaet
In 't nadrend nederrijden.’

Wat dunkt u, heeft de godinnen-vrees hier Ruysch-Potgieter geen poets gespeeld? Is niet juist *dit* de natuur afgezien? De maan, zilver als zij hoog aan den hemel staat, en rood als zij zinkt naar den horizon, - is zij niet onvergankelijk verbeeld door deze Diana met ‘zilvre kar’ en ‘hagelwitte rossen’, die bloost bij het nederdalen?

Verder vind ik Dr. De Vooys' beschouwing over den *dichter* Bilderdijk niet juist. Het eenvoudige feit, dat een modern mensch diens verzen niet meer genieten kan, heeft men al op velerlei wijzen willen verklaren, eerst door te zeggen: hij is zoo rhetorisch - maar is Vondel dat óók niet heel dikwijls? en toch beminnen wij hem -; dan door hem een ‘verstands-

mensch' te noemen - maar, zeiden anderen, dit en dat heeft hij toch klaarblijkelijk gevóeld -; en nu zegt Dr. De Vooys: dat hij een *gevoelsdichter* is, is zijn fout. Het lijkt een Babylonische spraakverwarring. Het ligt er maar aan, wat men 'gevoel' noemt. In den zin van innerlijke bewogenheid is het een eigenschap, die elk dichter bezitten moet, maar Dr. De Vooys meent iets anders, n.l. wat Bilderdijk zelf er mee bedoelt: het vermogen om zonder belemmering alles wat men in zich heeft te kunnen uitstorten, 'ontboezemen.' 'In zoo'n toestand van extase sprak Bilderdijk een paar uur in verzen, die zijn vrouw haastig opschreef.' - - 'Maar de overtuiging dat zóó de hoogste kunst ontstaat, is een waan.' - - ''Nog een andere dwaling vloeide uit die ''ontboezemingskunst'' voort: de meest prozaïsche stof kon in verzen omgezet worden, als de dichter die "met den tooverstaf van zijn poëzie aanraakte."' Nu vind ik deze heele passage onjuist. Niet dat B. zijn verzen bij wijze van ontboezeming schreef of liet schrijven, maakt ze slecht: er zijn vele wijzen van dichten, en de een doet het met een snelheid die het dictée van B. evenaart (schreef Shelley zijn meesterlijk gedicht 'The Witch of Atlas' niet in drie dagen, ofschoon het een ontzagwekkende lengte heeft?), de ander zoo langzaam en beraden, dat hij, als Baudelaire, met de 'poètes inspirés' een loopje neemt, - maar uit deze voorbeelden blijkt al overtuigend dat de werk-manier op zichzelf niets bewijst en dat men met beide methoden een groot dichter kan zijn. Ook vind ik het vreemd om te zeggen dat de rijmel-manie over onbeduidende, prozaïsche onderwerpen 'voortvloeide' uit die 'ontboezemingskunst.' Neen, uit het onbeduidende, prozaïsche innerlijk van Bilderdijk. Integendeel zou men juist denken, dat iemand die alleen bij 'goddelijke aanblazing' dichten wou, zulke Kakadorus-welsprekendheid zou versmaden. Niet in een werkwijze, maar in de ziel van den dichter zelf moet de reden van zijn holheid worden nagespoord.

Ten slotte wil ik nog opmerken, dat ik niet begrijp hoe Dr. De Vooys van Potgieters 'Het Noorden' zeggen kan: 'Het voorspelt nog niet den toekomstigen criticus.' Hoe zou dat ook, daar het geen kritieken bevat? De vraag is, of het den toekomstigen novellist voorspelt, en dat kan, dunkt mij, moeielijk betwijfeld worden.

Maar dit zijn bijzaken. Het boekje behandelt de verschillende tijdperken zoo duidelijk, en vooral wat den nieuwsten tijd betreft zoo *opmerkelijk* juist, dat het een uitmuntende handleiding zal zijn. Zooals de schrijver zelf zegt, is het slechts een geraamte, en aan den leeraar is de taak om de studie levend te maken, vooral door lectuur. Wordt dit ernstig en goed opgevat - en er zijn thans leeraren die dat doen - dan ben ik omtrent dit onderwijs niet pessimistisch gestemd. Zeker, tot het genieten van schoonheid brengt men weinigen, en ook zij die belang hebben bij een historisch goed-onderlegd-zijn, zijn wellicht niet talrijk, maar de opvoedende kracht van een liefdevol onderricht lijkt mij hier even groot als die van de studie van klassieke letteren voor Gymnasiasten. Ook zij die in nuchtere betrekkingen later alle namen en feiten vergeten, zullen, als het onderwijs goed geweest is, den indruk behouden van verhevenheid en schoonheid, die ongemerkt hun gedachten bescheidener en minder materialistisch doet zijn.

ALEX. GUTTELING.

D. Hudig Jr. Uitgifte van gemeentegronden in erfpacht. Uitgaven v/h Centraal Bureau voor Sociale Adviezen VI. Zwolle, Erven J. Tijl 1908.

In een voorbericht bij zijn jongste uitgave geeft het Bestuur van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen het voornemen te kennen voortaan geregelder dan tot nu het geval was, publicaties te doen verschijnen.

In de vroegere uitgaven van het Bureau (o.a. de bundels, bevattende gegevens omtrent de ten onzent in Bestekken opgenomen voorschriften betreffende minimum-loon en maximum-arbeidsduur) waren reeds belangrijke gegevens bijeenverzameld; vooral echter het onderwerp en de wijze van bewerking van de thans verschenen studie doen hopen, dat het loffelijk voornemen van het Bestuur tot uitvoering zal worden gebracht.

Het Centraal Bureau is in vele opzichten het aangewezen

lichaam om dergelijke geschriften te publiceeren. Het kan bogen op den steun van tal van gemeenten en van vereenigingen van de meest verschillende soort; het staat in relatie met andere instellingen van overeenkomstigen aard, waardoor het steeds kan beschikken over buitenlandsche gegevens, die een particulier moeilijk kan bemachtigen; het heeft reeds een belangrijk archief en een uitgebreide bibliotheek bijeengebracht. En last not least: het staat onder leiding van een Bestuur, dat uit de meest verschillende elementen is samengesteld; wanneer in een voorbericht, onderteekend door Wibaut en d'Aulnis, door Treub en Diepenhorst, uitdrukkelijk wordt medegedeeld, dat het bestuur een wetenschappelijke, onpartijdige behandeling der stof in de vanwege het Bureau gepubliceerde werkjes waarborgt, dan mag men wel aannemen niet eenzijdig ingelicht te worden!

Natuurlijk heeft deze wijze van behandeling ook zijn eigenaardige bezwaren. Een werk geschreven ter verdediging van een bepaald stelsel, een strijdschrift in een bepaalde richting leest aangenamer, dan een boekje waarin bij elk, zelfs bij elk ondergeschikt punt, vóór- en nadeelen één voor één worden gewogen en voorzichtig aan elke richting een gelijke portie wordt toebedeeld. De vorm van het werkje doet ietwat denken aan een Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer, waarin ‘vele’, ‘enkele’ en ‘verscheidene’ leden elkaar in het haar zitten. De samensteller merkt in zijn voorbericht zelf op, dat de studie iets halfslachtigs bezit en schrijft dit toe aan het feit, dat het geschrift een omwerking is van een advies aan een Gemeente, waarin de voor- en nadeelen van het uitgeven van gronden in erfpacht werden uiteengezet. Het wil ons voorkomen, dat ‘neutrale’ studies omtrent quaesties waarbij zeer principieel verschil van inzicht mogelijk is, altijd wel dat halfslachtige zullen houden: het is nu eenmaal de natuur van het beestje.

Het onderwerp is een grondige behandeling alleszins waard en het oogenblik waarop het werkje is gepubliceerd werkt mede om de verspreiding van kennis omtrent deze zaak in breeden kring van groot nut te doen zijn, De grondpolitiek der Gemeente vraagt de aandacht van allen, die van verre of nabij zich bezighouden met vraagstukken van communalen aard.

De strijd tusschen vóór- en tegenstanders van gemeentelijke exploitatie der monopolistische bedrijven is - in 't algemeen gesproken - reeds lang beslist ten gunste van het gemeentelijk bedrijf: waterleiding en lichtfabrieken, tram en telefoon zijn in de meeste onzer steden reeds in handen der gemeenschap en voorzoover de gemeentelijke exploitatie wordt belet door concessies van langen duur, waarmede vorige generaties ons gelukkig hebben gemaakt, bestaat nauwelijks twijfel of het gemeentelijk bedrijf zal ter hand worden genomen zoodra de concessie afloopt. Het zijn dan ook nog slechts zwakke naklanken van den strijd om de monopolies, die hier en daar worden vernomen.

In de plaats daarvan is het grond- en woningvraagstuk, met al wat daaraan annex is, de meest op den voorgrond tredende quaestie van gemeentelijke politiek geworden. De invoering van de woningwet en de daarmede gepaard gaande vaststelling van bouw- en woongverordeningen en van uitbreidingsplannen, dwong de Gemeenteraden hunne aandacht aan het woningvraagstuk te wijden. De, uit die invoering voortvloeiende, onbewoonbaarverklaringen zullen tot logisch gevolg moeten hebben nieuwbouw door de gemeenten op groote schaal, daar het zich in vereenigingen ‘uitsluitend in het belang der volkshuisvesting’ uitend particulier initiatief niet bij machte blijkt om in het tekort aan woningen voor de allerarmsten te voorzien. Met de vaststelling der uitbreidingsplannen gepaard de mogelijkheid tot een vereenvoudigde wijze van onteigening van den grond noodig voor de uitvoering dier plannen.

Een en ander vestigde te meer de aandacht op de reeds lang gebleken wenschelijkheid om de gemeenschap de hand te doen leggen op de bouwgronden rondom de zich snel uitbreidende steden. Het ingrijpen van de Gemeente werd noodig, eensdeels om de waardevermeerdering, voortvloeiende uit de transformatie van gunstig gelegen weiland in bouwterrein te doen realiseeren door haar zelve, in plaats van deze te doen komen in de zakken van bouwgrondspeculanten, die door het bloote feit, dat de stad zich uitbreidt slapende rijk werden en worden. Maar in de tweede plaats werd het noodzakelijk, dat de Gemeente als groot-grondbezitster zou optreden om invloed

uit te oefenen op de grond-'markt', ten einde de bovenmatige stijging der grondprijzen tegen te gaan. Enkele steden kunnen zich reeds verheugen in een groot, schoon geenszins voldoende, grondbezit. In sommige plaatsen ging men over tot de instelling of voorbereiding van een 'grondbedrijf' in verband met een stelselmatige exploitatie van dit bezit.

Bestaat echter dit exploiteeren alleen in het weder verkoopen op een oogenblik, dat zulks met voordeel kan geschieden, dan wordt het doel niet bereikt. Wel wordt daardoor de waardevermeerdering gerealiseerd tot het oogenblik van den verkoop; de toekomst wordt echter geheel uit het oog verloren en van een reguleerende werking op de grondprijzen is in het geheel geen sprake: hoogstens brengt men het op die wijze tot een voordeeligen 'mazzel', wat geen grootsche Gemeente-politiek kan worden genoemd. Door de uitgifte op erfpacht worden deze bezwaren vermeden en tevens andere voordeelen - waarover nader - bereikt.

De invoering van het erfpachts-instituut is derhalve slechts één onderdeel van een groot complex van maatregelen, die tezamen vormen, wat men pleegt te noemen, de grond- en woningpolitiek der Gemeente. Als schakel in deze keten is het echter van genoeg belang om een gedetailleerde studie erover met de meeste belangstelling te ontvangen.

De voordeelen, zooals die door Mr. Hudig worden opgesomd, laten zich als volgt samenvatten.

Het voornaamste en meest voor de hand liggende voordeel is gelegen in het feit, dat de waardevermeerdering van den grond ook in de toekomst aan de Gemeente blijft. Worden de terreinen b.v. voor 75 jaar in erfpacht uitgegeven, dan komt aan het einde van dien termijn de Gemeente weer in het volle bezit van den grond, die naar alle waarschijnlijkheid dan een veel hoogere waarde zal vertegenwoordigen dan bij de uitgifte. Verkoopt de Gemeente daarentegen dan vloeit wel een aanmerkelijke bate in de Gemeentekas ten behoeve van de inwoners van thans, maar men benadeelt met voorbedachten rade volgende geslachten.

Buitendien is er een groot voordeel gelegen in de omstandigheid, dat de Gemeente op gezette tijden weder in het bezit van den grond treedt, omdat thans met geen moge-

lijkheid is te zeggen of de Gemeenschap niet wellicht den grond over een aantal jaren in het publiek belang zal noodig hebben; men denke aan den aanleg van verkeerswegen, kanalen, havens, spoorwegen, enz. De vrije beschikking over de terreinen na afloop van den erfpachtstermijn zal aanleg en uitbreiding dier werken zeer vergemakkelijken.

In de derde plaats is de Gemeente door het erfpachtsstelsel in staat op verschillende wijzen directen invloed uit te oefenen op de verbetering der volkshuisvesting. Door terreinen voor arbeiderswoningen tegen matigen canon aan te bieden, kan zij een invloed ten goede uitoefenen op de huurprijzen; door opneming van desbetreffende bepalingen in het erfpachtscontract zich invloed verzekeren op de wijze van bebouwing. Doordat zij aan het einde van den erfpachtstermijn terugtreedt in het onbezwaard bezit van het terrein en van de opstallen, ligt daarin een aansporing tot grondige verbetering van die perceelen; indien de panden al te zeer vervallen zijn zal zij ze afbreken en het terrein opnieuw onbebouwd uitgeven.

Tegenover deze ongetwijfeld zeer sprekende voordeelen, stelt de schrijver een lange waschlijst van bezwaren, die wij hier, om der merkwaardigheidwille, in het kort overnemen:

1e. doordat bij erfpacht de Gemeente de waardevermeerdering naast, heeft een onrechtmatige confiscatie plaats van hetgeen door eigen inspanning is verdiend (!)
2e. de schuldenlast der Gemeente zal tengevolge van het groot-grondbezit der Gemeente aanmerkelijk toenemen.
3e. het slechte bouwen wordt in de hand gewerkt door de uitgifte op korten termijn;
4e. het onderhoud zal te wenschen overlaten, vooral aan het einde van den erfpachtstermijn;
5e. bij gebreke aan praktische ondervinding met het erfpachtsinstituut, is het te vreezen, dat de invoering aanleiding zal geven tot tal van rechtsquaesties;
6e. doordat de Gemeente groot-grondbezitster wordt zal een sterk conservatieve invloed van haar uitgaan;
7e. de Gemeente zal van haar grondbezit gebruik maken om indirecte belasting te heffen door eruit te halen wat eruit te halen valt;
8e. de bureaucratische bemoeizucht zal vermeerderen door

het optreden van de Gemeente als grond- (en huizen-)bezitster;

9e. tengevolge van de onbekendheid met het erfpachtswezen, zal men stuiten op tegenstand van de hypotheekbanken; bouwcrediet zal daardoor moeilijk te vinden zijn;

10e. de bouwers zullen ten eenenmale ongenegen zijn om op erfpachtsgrond te bouwen.

Zooals men ziet worden de bezwaren uiterst breed uitgemeten; men zal den schrijver niet kunnen verwijten den tegenstanders van het instituut de volle maat te hebben onthouden.

Het sub 2, 7 en 8 aangevoerde kan tegen elke uitbreiding der gemeentelijke bemoeiing, tegen elk nieuw gemeente-bedrijf worden aangevoerd; het behoort tot de versleten wapenrusting van de voorvechters der particuliere monopolies. Kostelijker nog is het eerste argument: de inspanning der grondbezitters, die jaar in jaar uit in het zweet huns aanschijns zitten te wachten op de waardevermeerdering van hun terrein. Hoe uiterst onbillijk wanneer de Gemeente op een goed oogenblik zegt: tot hiertoe en niet verder, heeren; laat mij dat inspannend werk van U overnemen! Of zou de Gemeente, onbekwaam als zij is om bedrijven te exploiteeren, ook dat wachten niet op dezelfde verdienstelijke, inspannende wijze kunnen waarnemen?

Van weinig beter gehalte is de vrees voor den conservatieven invloed van het groot-grondbezit der Gemeente. Het merkwaardige van het geval is, dat deze vrees vermoedelijk van allesbehalve democratische zijde zal komen. En wat kan den conservatief aangenamer zijn dan vermeerdering van den conservatieven invloed?

De overige bezwaren laten zich feitelijk tot één terugbrengen: vrees voor een nieuwe, althans vrijwel onbekende eigendomsverhouding, waardoor allerlei bezwaren worden geopperd, welke zich mogelijk in de praktijk zouden kunnen voordoen. En nu schijnt ons juist de verdienste van het werkje, dat in de gedetailleerde bespreking van de wijze waarop het beginsel in praktijk behoort te worden gebracht, blijkt dat de praktische bezwaren op afdoende wijze zijn te ondervangen.

Vooral de hoofdstukken betreffende vergoeding voor den

opstal bij afloop van het recht, maatregelen tegen verwaarloozing tegen het einde van den erfpachtstermijn en de positie der hypothecaire crediteuren bevatten beschouwingen, welke van veel belang zijn voor allen, die zich interesseeren voor de invoering van het erfpachtstelsel.

Vooral de positie der hypotheekhouders is een punt van groot belang. De zoogenaamde zelfstandige bouwers zijn in werkelijkheid even afhankelijk van de hypotheekbanken als de depothouders der groote magazijnen van hunne firma's, als de bierhuishouders van de groote brouwerijen. Reeds is gebleken, dat de hypotheekbanken zich met kracht tegen de invoering van het erfpachtstelsel verzetten. Verdwijnt die tegenstand, dan zullen de bouwers zelven waarlijk de zaak niet tegenhouden. De oprichting van gemeentelijke hypotheekbanken zal vermoedelijk wel het krachtigst wapen blijken om dien tegenstand te breken. Daarnaast is het natuurlijk zaak om, waar zulks zonder schade voor het stelsel kan geschieden, rekening te houden met de bezwaren van die zijde.

Maar tevens blijkt hieruit, dat om het stelsel met succes te kunnen invoeren, het wenschelijk is, dat de Gemeente reeds een aanzienlijke oppervlakte grond bezit, omdat anders allicht de voorkeur wordt gegeven aan grond, die in vollen eigendom kan worden verkregen. En in de tweede plaats, dat volkomen juist is de uitspraak van Mr. Hudig: ‘Zeker moet de erfpacht *als stelsel* mislukken, waar men de keus laat tusschen koop en erfpacht.’

Aan het einde van zijn beschouwingen over de positie der hypothecaire crediteuren komt de schrijver tot de volgende conclusie, geruststellend na zoo grondig en objectief onderzoek:

‘Op grond van bovenstaande uiteenzetting kom ik tot de slotsom, dat inderdaad aan het verleenen van hypotheek op erfpacht eenige bezwaren zijn verbonden die bij die op eigendom niet bestaan, maar dat deze hetzij mettertijd vanzelf zullen verdwijnen, hetzij door zorgvuldige regeling der erfpachtsvoorwaarden zijn te ondervangen of althans tot een niet al te drukkend minimum zijn terug te brengen.’

Slechts enkele opmerkingen wenschen wij aan het bovenstaande toe te voegen.

Zeer gevaarlijk is o.i. de bewering van den schrijver[1] (bl. 32): 'Voor den werkelijken luxebouw, villa's in engeren zin, schijnt erfpacht niet aan te bevelen.' Wordt hiermede alleen bedoeld, dat de 'gezeten burgers' meer nog dan de huizenbouwers van professie, die hoofdzakelijk bouwen om het gebouwde spoedig van de hand te doen, bezwaar zullen maken tegen bouw op erfpacht? Dit is niet onmogelijk, hoewel het aangehaalde voorbeeld (de Museum-terreinen te Amsterdam) niet bewijst, dat het altijd en overal het geval zal zijn. Maar indien de bedoeling mocht zijn, dat het van het standpunt der Gemeente niet gewenscht of niet noodig is villaterreinen in erfpacht te geven om 'de gezetenen niet uit de Gemeente te verdrijven', dan moeten wij daartegen opkomen. Die opvatting is allicht uit te veel rekening houden met Amsterdamsche toestanden verklaarbaar, maar ze is niettemin bedenkelijk; trouwens het vermeende gevaar verdwijnt geheel bij algemeene invoering van het stelsel.

Een soortgelijke opvatting schijnt bij den schrijver te bestaan ten opzichte van de industrieele- en handels-terreinen. Het komt ons voor, dat juist voor handels-terreinen erfpacht èn bijzondere aanbeveling verdient èn, in den regel, gemakkelijk ingevoerd kan worden. Er is hier een speciale aanleiding, omdat juist bij handels-terreinen dikwijls de Gemeente deze later noodig zal hebben, voor wijziging, uitbreiding of andere wijze van exploitatie der havens c.a. En de Gemeente staat daar in den regel zeer sterk, omdat zij veelal in die gevallen beschikt over de geheele oppervlakte, die voor het doel in aanmerking komt en dus niet, als bij bouwterreinen, behoeft te vreezen voor concurrentie met particulieren.

Een groote leemte van het werkje is het ontbreken van een literatuur-opgave. Het nut van een studie als de onderhavige is juist - behalve het verspreiden van kennis omtrent het vraagstuk - het opwekken tot nadere studie. En deze wordt belangrijk bevorderd indien de bronnen worden medegedeeld.

Wellicht vindt het Centraal-Bureau aanleiding om een algemeene systematisch gerangschikte bibliographie omtrent het

1) Althans wanneer mag worden aangenomen dat dit een oordeel van den schrijver zelven is. Het is niet altijd duidelijk of hijzelf dan wel vóór- of tegenstanders, die sprekend door hem worden ingevoerd, aan het woord zijn.

grond- en woningvraagstuk uit te geven. Met het oog op de overweldigende hoeveelheid literatuur, die, vooral in Duitschland, over dat onderwerp is verschenen, zou een wegwijzer op dit gebied ongetwijfeld velen welkom zijn.

P. BAKKER SCHUT, c.-i.

Practisch socialisme.
Het Kapitalisme in Nederland, door W.H. Vliegen.
Trusts en Kartels, door F.M. Wibaut.
Sociale Bibliotheek, H.A. Wakker en Co.
Loonslavernij, door H. Spiekman.
Brochurenhandel der S.D.A.P. beoordeeld door F.M. Wibaut in 'de Nieuwe Tijd' van Mei 1908.

In de socialistische beweging zijn deze drie schrijvers allen mannen met een practischen blik op het maatschappelijk leven. De voorliefde voor de practijk der feiten toont zich in hun werk. Vliegen tracht wegen te banen door een woestenij van statistische cijfers om daaruit te leeren, hoe het Nederlandsche kapitalisme eruit ziet. Wibaut speurt de gangen na der ondernemers, die, om hun winst tegen de concurrentie te verdedigen en te vergrooten, zich in kartels en trusts vereenigen. Spiekman ten slotte doorpluist fabrieksreglementen en tariefovereenkomsten om zich een voorstelling te maken van de ekonomische afhankelijkheid van den arbeider in zijn loondienst.

Voor alle drie heeft echter dat practisch werk ten doel de socialistische beweging te steunen, en wel te steunen door voorlichting. Tracht Vliegen aantetoonen hoe de achterlijkheid der Nederlandsche beweging niet langer afgeleid mag worden uit de gebrekkige ontwikkeling van het Nederlandsch kapitalisme, opdat hij de arbeiderspartij kan overtuigen, dat de ekonomische voorwaarden voor haar bestaan vervuld zijn of worden, Wibaut betoogt hoe de opkomst van kartels en trusts de mogelijkheid van de socialistische voortbrenging bewijst, en

de verwerkelijking ervan voorbereidt. En Spiekman toont wel eenige twijfel of de deelname van de arbeiders aan de bedrijfsleiding naar het socialisme zal voeren, maar hij meent toch, dat door het bevorderen ervan de arbeidersbeweging ‘zich verdienstelijk kan maken jegens de toekomst van het menschelijk geslacht.’

In elk geval is duidelijk dat de schrijvers door beschrijving en uiteenzetting van de werkelijke maatschappelijke verschijnselen aan de arbeiders vertrouwen op de toekomst willen geven. Hun voorlichting heeft echter nog een ander dan dit propagandistisch karakter. Want wanneer aangetoond wordt dat uit de tegenwoordige maatschappij zich het socialisme zal ontwikkelen, ontkomt men niet aan de vraag, hoe dit gaat geschieden, m.a.w. aan een practisch socialisme.

* * *

Het practisch socialisme moet niet alleen zorgen voor een krachtige arbeidersbeweging, die zich bewust wordt van haar taak, maar vooral voor een, die daartoe *geschikt* is. Uitroeiing van allerlei zeer verklaarbare maar toch verderfelijke neigingen naar een anarchistisch vrijheidsindividualisme is daarvoor niet voldoende. Organisatie met de onontbeerlijke discipline en gemeenschapszin kan slechts doelmatig geschieden, indien de taak zij het ook in groote lijnen, duidelijk is afgeteekend. Die taak is geen andere dan de vervanging van het kapitalisme door het socialisme. Het vroegere utopistische of rationeele socialisme meende dat de menschen van zelf ertoe zouden overgaan, indien zij maar inzagen ‘hoeveel beter het was’. De ‘Marxist’ Wibaut hecht hieraan blijkbaar groot gewicht. Want voor 't vertrouwen op den overgang van een ‘trust’- maatschappij naar een ‘socialistische’ acht hij noodig: ‘geloof in de menschheid’, ‘geloof nl. dat *de menschen* toch eenmaal verstandig zullen worden’.

Marx, die dit utopistisch socialisme verwierp, leerde dat niet van de ‘verstandig geworden menschen’, maar van ‘de loonarbeiders, die hun eigen belang zullen begrijpen’, het socialisme te wachten is. Wanneer echter de ontwikkeling van het kapitalisme, de revolutionnaire macht eener socialistische

arbeidersbeweging opwekt, moet die macht ook in staat zijn om het socialisme te ‘maken’. Te gelooven dat de geschiktheid daarvoor opeens aanwezig zal zijn, dus dat een enkele machtsdaad van ‘Geburtshülfe’ voldoet om de nieuwe maatschappij te stichten, is een andere vorm voor het ‘geloof in de menschheid’, zij het dan ook, dat nu dit woord menschheid ‘proletarisch’ wordt opgevat. Het practisch socialisme verkiest de voorbereiding der toekomst boven dit geloof. De socialistische arbeidersbeweging moet georganiseerd worden niet alleen om kracht te kunnen ontwikkelen, maar ook om een practisch werk te kunnen verrichten. En daar dit moet geschieden in de kapitalistische maatschappij beteekent dit pogen niets anders dan invloed uit te oefenen op de maatschappelijke productie en op de verhoudingen, die deze productie tusschen de menschen deed ontstaan. Het streven, waarin de beweging zich zelf moet oefenen en scholen, is het brengen van leiding en voordeelen der voortbrenging uit handen van enkele onverantwoordelijke personen naar een demokratisch ingerichte gemeenschap. Dat streven toont zich in vakbeweging, coöperatie en arbeiders-politiek, en daaruit ontwikkelt zich het practisch socialisme.

* * *

Van het Kapitalisme in Nederland een beeld te ontwerpen ten dienste van het socialisme moet iets meer beteekenen, dan de propaganda die Vliegen ervan maakte. Aandachtige lezing van zijn statistische studie toont dat aan. Zijn cijferreeksen wekken herhaaldelijk den lust op wat meer ervan te weten. Juist die onvoldane gevoelens bewijzen echter dat een nuttig werk is begonnen. Zal voor de Nederlandsche arbeidersbeweging een dergelijke studie van haar ekonomische grondslagen gemaakt worden, dat is van de in de arbeiders levende, direct uit hun belang voortkomende en niet hen in den mond gelegde - wenschen, dan is juiste kennis van het Nederlandsche kapitalisme vereischt. Daarheen te wijzen is de verdienste van Vliegen's boekje. Een dergelijke verdienste mist Wibaut's werk. Zijn beschrijving van de kartels en trusts is vollediger, en geeft duidelijk een voorstelling van die productie-

concentratie. Vragen, hoe dit of dat nader in elkaar zit, rijzen bij lezing niet op. Maar ten slotte is de onbevredigdheid bij Wibaut's voorlichting grooter dan bij die van Vliegen, en wel omdat hij de arbeidersbeweging geen weg wijst, geen houding tegenover die opper-kapitalistische kartels en trusts kan aangeven. Hij trekt een ‘wissel op de toekomst’ omdat hij andere practische voorstellen ‘valsche wissels’ noemt. Of het dan onmogelijk zou zijn, reeds nu die kapitalistische machtsconcentratie tegen te gaan? Wie zal 't zeggen? Is niet over het succes eener arbeidswetgeving, in hare eerste mislukkingsperiode even pessimistisch gedacht als Wibaut doet over trustbestrijding? En dacht Lasalle niet gelijkerwijze over de vakbeweging? Daarom is het van Wibaut ook voorbarig Spiekman's oordeel over de demokratie in de fabriek als onsocialistisch af te keuren. Spiekman gaf daartoe reden door zijn mismoedigheid alsof die bedrijfsdemocratie tot tempering van den klassenstrijd en conservatieve tevredenheid aanleiding zou kunnen worden. Dat de arbeiders leeren wat de leiding in een bedrijf beteekent, dat zij zich oefenen mede die leiding te voeren, dat in het groot bedrijf gezocht wordt naar verhoudingen, die de absolute gehoorzaamheid en dwang kunnen vervangen, zonder de productievorm te schaden, ligt in de lijn van een practisch socialisme. De verwachting, dat door deze psychologische lotsverbetering het belang van den loonarbeider tot zwijgen gebracht zou worden, toont geen vertrouwen in de Marxistische stelling, dat niet het ideologisch moment van de stemming der arbeiders, maar dat hun ekonomisch belang het socialisme noodzakelijk maakt. Vliegen ging daarvan uit; Spiekman raakte in dat vertrouwen aan 't wankelen, en bij Wibaut was het in zijn ‘Nieuwe Tijd’ kritiek zoek. En toch is het juist dat vertrouwen wat aan het practisch socialisme het aanpassingsvermogen geeft om voor de arbeiders elke verbetering te aanvaarden, en de kracht om juist het kleine en vermoeiende werk van elken dag te zien als deel eener groote toekomst.

IS. P. DE VOOYS.

Eenige Beschouwingen over de Klassieke Bouwkunst[1)]

Door
H.P. Berlage.

Nur hütet euch die Säule ungehörig zu gebrauchen; ihre Natur ist frei zu stehen. Wehe den Elenden, die ihren schlanken Wuchs an plumpe Mauern geschmiedet haben.' Goethe.

Uit den titel, dien ik u noemde, zou allicht door u worden opgemaakt, dat ik van plan ben u van de Grieksche en Romeinsche bouwkunst een technisch-historische beschouwing te geven, een toegelichte beschrijving van Griekschen tempel en gymnasion, van Romeinsche triomfpoort en Thermen. Ik heb echter gemeend dit niet te moeten doen, omdat door mij kon worden verondersteld, dat dit in een vergadering als deze gelijk zou staan met het brengen van uilen naar Athene; want hoeveel aantrekkelijks het voor mij zou hebben gehad, u te schilderen de prachtige architektuur van de eersten, een pracht, die nog niets van haar glans heeft verloren, of de constructieve stoutheid der anderen, eene stoutheid, die zelfs in dezen tijd nog bewondering afdwingt; toch vreesde ik in dat geval bij u niet de gewenschte belangstelling te kunnen wekken, omdat meer- of mindere bekendheid met beiden bij u kon worden verondersteld.

Maar toch zullen deze eigenschappen van zelf ter sprake komen bij de beschouwing, welke ik mij heb voorgesteld

1) Voordracht, gehouden in de jaarvergadering van het genootschap van leeraren aan gymnasia.

u te geven, omdat deze zal zijn van kritischen aard; en daaruit zal blijken, welke waarde de klassieke bouwkunst voor de latere kunstontwikkeling heeft gehad!

Gij kent allen, zoo niet van eigen aanschouwing, dan toch van afbeelding, - en ik kies ter vergemakkelijking van het betoog voorbeelden uit de Hollandsche architectuur, - de Haarlemsche vleeschhal en het Raadhuis te Bolsward. Nu meen ik te mogen veronderstellen, dat door u die gebouwen wel aandachtig zijn bekeken, althans wanneer gij in bouwkunst belang stelt, maar toch niet zoodanig, dat gij daaraan principieele verschillen hebt ontdekt; dus tot een aesthetische waardeschatting zijt gekomen, waarover valt te twisten, omdat zulk eene niet berust op gevoelsoverwegingen alleen, maar op beredeneerde gegevens.

Want alleen wanneer dat het geval is, heeft een oordeel over schoonheid waarde, al zal persoonlijke opvatting op dat oordeel altijd van invloed blijven. ‘Es bleibt ewig der Fall’, zegt Hegel, ‘dass jeder Mensch Kunstwerke oder Charaktere Handlungen und Begebenheiten nach dem Maasse seiner Einsichten und seines Gemüthes auffasst: und da jede Geschmacksbildung nur auf das Aüssere und Dürftige ging und ausserdem Ihre Vorschrifte gleichfalls nur aus beschränkter Bildung des Verstandes und Gemüthes hernahm, so war ihre Sphäre ungenügend und unfähig, das Jnnere und Wahre zu ergreifen und den Blick für das auffassen desselben zu schärfen.

Het principieele verschil in de architektuur dezer beide gebouwen ligt in de zuilen, welke aan den gevel van het Raadhuis te Bolsward tusschen de vensters zijn geplaatst en, bij een overigens vrijwel gelijksoortige architectuur, aan de Haarlemsche vleeschhal niet.

Die architektuur is de eigenaardig Hollandsche van rechthoekige kruisvensters, welke te Bolsward niet meer in hun oorspronkelijke vorm bestaan, met ontlastingsbogen, een hoog dak met topgevel en wat het materiaal betreft, een afwisseling van bak- en bergsteen.

Nu beteekent de aanwezigheid dier zuilen in zekeren zin de waardemeter onzer schoonheidsoverweging, het ‘waarom’ het eene gebouw schooner moet worden gevonden dan het andere; d.w.z., in die zuilen ligt het principieele schoonheids-

verschil, zoodat, bij overigens aesthetische gelijkwaardigheid, zij den doorslag geven. En die doorslag valt, zooals gij misschien meenen zoudt niet uit te haren gunste, maar te haren nadeele; zoodat de aanwezigheid dier zuilen ons zegt, dat de architektuur van het Bolswarder Raadhuis niet gelijkwaardig is aan die der Haarlemsche vleeschhal.

En wel waarom?

Wanneer de kunst van bouwen is de kunst, om uit verschillende bouwmaterialen verschillende ruimten tot één geheel samen te stellen, en te trachten dit zoo zuiver mogelijk te doen; d.w.z. daarvoor geen andere bouwdeelen te gebruiken, dan die, welke voor die samenstelling noodig zijn, dan zullen al die bouwdeelen, welke alleen versierend en niet der constructie dienend worden gebruikt, als overtollig moeten geweerd. Viollet-le-duc, de bekende Fransche architekt en kuntsgeleerde heeft dit beginsel aldus geformuleerd: ‘toute forme, qui n'est pas ordonnée par la structure, doit être repoussée.’ Toetst men nu aan dit beginsel, waarvan de juistheid moeilijk kan worden bestreden, een architekturale samenstelling als die van het raadhuis te Bolsward, dan ziet zelfs een leek, dat de in het gevelvlak geplaatste zuilen, zonder bezwaar daaruit konden worden gemist. Niet de zuil als zoodanig, maar de wijze waarop ze in dit geval is toegepast, d.i. versierend en niet constructief, verdient te worden afgekeurd; zoodat de architektuur van het Bolswarder Raadhuis als van een onzuiverder samenstelling, dan die der Haarlemsche vleeschhal, minderwaardig is aan de laatste. En hiermede is het aanknoopingspunt gevonden voor de beschouwing van de klassieke kunst, omdat deze wijze van toepassing der zuil ontleend is aan klassieke, met name aan Romeinsche voorbeelden.

Wat is het geval?

De geheele Noorsche Renaissance bevat uit den aard der zaak vele elementen uit de kunst der middeleeuwen, de specifieke kunst der Germaansche volken. Want, ofschoon de beweging der Renaissance beteekent een verbizondering naar het nationale, gevolg van de dienovereenkomstige vrijheid van geestesuiting, zoo blijven de principieele elementen der middeleeuwsche kunst, niettegenstaande de felheid der reactie, toch zichtbaar.

Want de reeds bovengenoemde rechthoekig afgedekte kruis-

vensters, evenals de topgevel met het hooge dak, dus het eigenlijke organisme der Renaissance architektuur, niet alleen van ons land, maar van alle Germaansche landen, is van middeleeuwschen oorsprong, zoodat zelfs het meest vernationaliseerde gebouw toch geen twijfel laat aan zijn karakteristieke afkomst.

En daarin ligt juist het groote verschil tusschen de Renaissancekunst der Germaansche en die der Romaansche volken, dat de eerste de hoofdelementen der middeleeuwsche architektuur heeft bewaard, de laatste daarmede op barsche wijze brak, zoodat deze in werkelijkheid beteekende de reactie, een terugkeer tot de klassieke, de Romeinsche traditie. Maar bewijst dit niet tevens, dat een bouwstijl is een produkt van ras en temperament, van land en volk, waarvan wel enkele formale elementen kunnen worden overgebracht, maar waarvan de geest toch niet vermag veel verder te gaan dan het gebied zijner geboorte?

Maar toch bleek deze Romeinsche traditie zoo sterk, dat zij het klassieke element, de zuil, ook aan het Noorden kon afgeven, zoodat zij werd de karakteristieke vorm, welke het Noorden met het Zuiden verbindt; le trait d'union tusschen de Renaissance aan deze en aan gene zijde der Alpen. Hoe ook het karakter moge zijn, dat elke nationaliteit meende aan hare Renaissancekunst te moeten geven en hoe ook de middeleeuwsche vormen in den nieuwen geest werden vervormd; de Italiaansche zuil, d.i. de Romeinsche, meer speciaal de Toskaansche bleef vrijwel in haar oorspronkelijken vorm toegepast, 't zij met een Dorisch, d.i. Toskaansch, 't zij met een Ionisch kapiteel bekroond. En het is in dezen laatstgenoemden vorm, dat wij haar aantreffen aan den gevel v.h. raadhuis te Bolsward, zoowel als aan den topgevel van dat van 's Gravenhage en aan den middenbouw van dat van Leiden.

Men kan dus in het algemeen zeggen, dat, waar de zuil of pilaster - beiden principieel van denzelfden oorsprong - niet voorkomt, het eigenlijk nationale in de Renaissance het best bewaard bleef, zooals in 't algemeen in een tijdperk van opkomst, omdat in zulk een tijdperk de invloed der voorafgaande kunstvormen het sterkst pleegt te zijn.

Ik zeide straks, dat, niet door den bouwkunstigen vorm

der zuil als zoodanig, maar door de wijze waarop zij in den tijd der Renaissance werd toegepast, een gebouw, waaraan dergelijke zuilen voorkomen van een minderwaardige schoonheid is. En inderdaad is van het ontbreken van goede beginselen een schoonheidsvermindering het dadelijke gevolg, zoodat de architektuur der Italiaansche Renaissance, dan ook niet zulk een groote bewondering verdient, als de Noorsche, omdat ook oorspronkelijk, de moeder der Renaissance, de Romeinsche, niet met de Grieksche architektuur kan worden vergeleken. Het is om die reden, dat Burckhardt in zijn Cicerone, het met fijn gevoel geschreven boek over de kunst in Italië reeds schreef: ‘dat het somtijds betreurd wordt, dat Brunellesco en Alberti niet op de Grieksche, inplaats van op de Romeinsche gebouwen hun aandacht lieten vallen.’ Toch was dat een natuurlijk verloop, omdat, afgescheiden van de afdwaling, al was het dan ook een geniale, van een Schinkel, een natuurlijke kunstontwikkeling in 't algemeen haar ontstaan zal danken aan den invloed harer onmiddelijke omgeving; en die omgeving was voor deze kunstenaars die van het oude Rome. Dàt is echter niet het meest te betreuren, maar wel, dat Brunellesco en Alberti met het schema, ook de fout dezer kunst hebben overgenomen. Een zuil is toch principieel een element van constructie, geisoleerd steunpunt, en slechts in dien vorm door Egyptenaren en Grieken toegepast. Men denke daarbij niet aan den pseudodipteros, een vorm van tempelbouw, alleen mogelijk in een tijdperk van verval; of zelfs aan het zoo hooggeroemde monument van Lysikrates, het eerste in Korinthischen geest, waaraan ook de halfzuil voorkomt, welke vorm bewijst, dat zelfs de korinthische stijl niet meer is van zuiver Griekschen zin. Volgens Alois Riegl diende de zuil oorspronkelijk zelfs niet tot dracht van het dak, maar was zij een vrijeindigende stijl, misschien een stijl van een tent, evenals de met een palmet bekroonde Grieksche stele. Dit was ook de reden, waarom dienovereenkomstig het kapiteel oorspronkelijk slechts bekroning en niet anders dan bekroning is; en de functie van bemiddeling tusschen dragende zuil en daarop rustend architraaf eerst veel later aan den bouwkunstigen zin bewust, en daarom aesthetisch een factor van beteekenis werd.

Wat deden nu echter de Romeinen?

Omdat hun dit beginsel niet duidelijk voor oogen stond, gebruikten zij de zuil ten slotte slechts als middel tot versiering. Zij plaatsten haar, òf vóór de muur, op een afzonderlijk postament en gaven haar een afzonderlijk stuk bekroning, òf halfdoorgesneden, het slimste geval, tegen de muur, op een halfpostament met recht doorgaande of gedeeltelijk omgekorniste bekroningslijst.

Deze principieel bedenkelijke, ja onverdedigbare uitvinding, als men ziet, hoe zelfs het zoo fraaie Korinthische kapiteel, de geniale uitvinding van Kallimachos, daarbij eveneens op onbarmhartige wijze wordt doorgesneden, was echter zeer practisch, omdat daarmee het vraagstuk der samenstelling van gebouwen met meer dan één verdieping mogelijk was geworden. Want aangezien dit schema op eenvoudige wijze kon worden herhaald, omdat van de triomfpoorten, waaraan het stelsel het eerst werd toegepast, ook het tusschenliggende boogmotief werd meegenomen, was daarmee de arkadenbouw van meer dan één verdieping tot oplossing gebracht, waarbij de arkaden in die samenstelling als vensters werden gebruikt. Dit systeem heeft ontegenzeggelijk prachtige resultaten opgeleverd, al valt zooals gezegd, zulk een architektuur principieel bezwaarlijk te verdedigen. Maar de Romeinen waren geen fijn voelende kunstenaars, veeleer practische ingenieurs, zoodat hun gebouwen dan ook den indruk maken van werken van utiliteit, waartegen alsdan een zuilenarchitektuur werd geplaatst, wanneer deze zich boven het praktische niveau, tot architekturale monumenten moesten verheffen.

Daarom schijnt het mij toe, dat de Romeinsche architektuur bij de zuiver praktische opvatting had moeten blijven staan, in welk geval zij mooier, ja verhevener van uitdrukking ware gebleven. Want van de geheele Romeinsche bouwkunst ken ik niets grootschers, dan de lange lijn der aquaducten, welke door de Campagna gaat, en Rome met het Albaner gebergte verbindt. Maar hoe zou deze zijn geweest, wanneer de arkaden door pilasters waren gescheiden?

En ten slotte zou het colosseum waarschijnlijk veel grootscher van architektuur zijn geweest wanneer zijn reuzenwand niet door de daartegen gezette zuilenorden ware geleed; het-

geen zelfs is te zien bij vergelijking met de geruineerde deelen, waaraan de zuilenorden ontbreken. Het is daarom onbegrijpelijk, dat een architekt als Goltfried Semper, wiens boek ‘der Stil in den technischen Künsten’, van het begin tot het eind slechts één pleidooi is, voor het beginsel der beredeneerde constructie, zooals de materialistische kunstontwikkeling leert, deze gevolgtrekking, deze logika in de architektuur niet heeft getrokken.

Integendeel; hij verdedigt zelfs de op vier hoekzuilen gedragen Romeinsche gewelfconstructie, zooals deze in de groote thermen en Basilikazalen voorkwam, welke zuilen, zelfs met het bijbehoorende bekroningsstuk, zonder eenige poging tot organisch verband, tegen de muur zijn geplaatst. En, terwijl de middeleeuwsche kunst voor het vraagstuk der overwelving eener ruimte een veel zuiverder oplossing gaf, spreekt Semper niet dan in de verachtelijkste termen over deze kunst, die voor hem slechts een ‘strak systeem’ vertegenwoordigde.

Ook Muthesius zegt over de Renaissance in zijn voortreffelijk opstel ‘Baukunst und Architectur’: ‘Es kam die Zeit, da die antike Welt, deren Geist auch nach ihrem körperlichen Untergange in mächtiger Grösse fortlebte, neue künstlerische Ideale über den Norden brachte. Die Zeit des Humanismus in den Geisteswissenschaften, der Renaissance in den Künsten trat ihre Herrschaft an, und führte eine Blütezeit der Künste herauf, die sich bezeichnender Weise besonders in der Malerei und Sculptur zeigte. In der Architektur war sie durchaus nicht in gleichem Maasse vorhanden. Konnten damals in der Malerei und in gewissem Sinne auch in der Bildhauerkunst die neuen Einflüsse auf Vorhandenes einwirken, ein vorliegendes Frühalter zur Reife bringen, so wurde in der Architektur mit einer vollentwickelten Kunst barsch gebrochen, eine reichentfaltete Kunstüberlieferung in die Ecke geworfen. Was man dafür als Renaissancebaukunst erreichte, konnte doch nur ein blasses Abbild einer besseren Originalkunst sein, worüber jeder Italienreisende klar sein wird, wenn er bemerkt, wie ein einziges antikes Bauwerk - etwa das Colosseum oder das Pantheon in Rom - die ganze Renaissancebaukunst in den Schatten stellt..

Zóó is het; op barsche wijze gebroken met de middeleeuwsche kunst; met haar, die voor de moderne kunst zou blijken te zijn, wat de Grieksche was voor de oudheid. Met de heerschappij der Renaissance kwam nu de principieele fout in nog veel sterker mate te voorschijn dan vroeger het geval was. Van af een Benedetto da Majano, die het eerst, aan den overigens prachtig bewerkten steenen kansel in de Santa Crocke-kerk te Florence, zuilen plaatste, tot aan Maderna, de architekt van den gevel der St. Pieterskerk te Rome; dus, gedurende een tijdperk van vier eeuwen heeft de architektuur zich aan deze fout schuldig gemaakt. En was niet deze fout mede oorzaak, dat in den Renaissancetijd, schilder- en beeldhouwkunst zich van de bouwkunst scheidden, omdat door haar de Renaissance te verstaan gaf een stijl te zijn, waarbij niet meer de bouwkunst de leiding zou voeren, daar zij in beginsel de versiering op den voorgrond schoof, zelf begon te versieren, en daardoor de hulp der andere kunsten niet meer behoefde.

Wanneer eenmaal, zooals gezegd, het zuivere beginsel wordt prijsgegeven, begint ook dadelijk de schoonheidskwaliteit te verminderen. Want, vanaf het oogenblik, dat de Italiaansche Renaissance als 't ware nog aarzelend, de eerste pilaster tegen den gevel plaatst, verslapt op eenmaal de stijl; en hij doet dat volkomen, wanneer bovendien het pilastervlak met ornament wordt versierd. Daarbij komt dan de eenigzins onoordeelkundige toepassing van de oorspronkelijk open arcade als venster, in 't algemeen zonder bizondere houtarchitektuur, zooals in de middeleeuwen, zoodat het altijd den indruk maakt, min of meer verwaarloosd te zijn.

En wat deze vensters later in de moderne architectuur, d.w.z. bij de eklektische toepassing der oude stijlen, voor onheil hebben gesticht, staat zeer leerzaam in Lichtwarks jongste geschrift ‘Palastfenster und Flügelthür’, waarin op scherpe wijze wordt gehekeld, de inderdaad onzinnige wijze, waarop zelfs bij kleinere gebouwen het onpraktische ronde venster en de groote porte-brisée worden gebruikt. Een goede smaak kan natuurlijk de fout verminderen, maar te redden is de stijl als zoodanig niet meer, zoodat bij toepassing der Renaissance een minder of beter geslaagd resultaat meer is een quaestie van smaak, dan van architektonischen stijl. Was daarom niet

ten slotte de ‘Style Louis Quinze’ de geniaalste, die feitelijk het pilasterschema verwijderde en de geheele wand in paneelen oploste.

Men vergelijke een Palazzo Strozzi, met een Rucellai te Florence; dadelijk komt aan het eerste de prijs toe, als zijnde zuiverder van stijl, ofschoon het laatste van den fijnsten smaak getuigt. En telkens, wanneer weer opnieuw een verdieping in de vervorming wordt betrokken, zinkt de architekturale schoonheid, tot zij zelfs tegenzin verwekt, wanneer ook de parterre-verdieping van pilasters wordt voorzien. Het is deze verbrokkeling van het groote muurvlak, die ten slotte een geest als Palladio er toe bracht, de scheiding der klassieke orden niet tot de verdiepingen te beperken, maar één enkele orde door het geheele gevelvlak op te voeren.

Dit was ongetwijfeld een geniale consequentie, welke echter evenmin bevredigt, omdat bij het, eveneens onjuiste beginsel, waarbij de aanduiding der verschillende verdiepingen verloren gaat, de schaal der orden tot in het reusachtige werd vergroot. Het schijnt echter in den geest van elke ontwikkeling te liggen, dat een systeem volledig moet worden uitgeput, en dat, zooals Goethe treffend zegt: ‘sogar die grössten Geister mit ihrer Zeit durch eine Schwachheit zusammenhaften.’ Want Palladio was een groote geest en zijn architektuur was voorbestemd de wereld te veroveren.

Dat was begrijpelijk; omdat daarmee een grootsch, ja verheven effekt kan worden verkregen; maar dat verhevene kan ook spoedig belachelijk worden, omdat de afstand tusschen verhevenheid en belachelijkheid niet groot pleegt te zijn.

Deze wordt dan ook bereikt in de Pieterskerk te Rome, in welke geweldige ruimte de mensch niet tegenover deze ruimte, maar tegenover hare detailvormen verdwijnt! En toch is het bekend, dat deze architektuur geen grootschen indruk maakt, omdat men de ontzaggelijke afmetingen niet bemerkt, alvorens de maatstok wordt aangelegd; en bij vergelijking met een architektuur, waarvan het klassieke schema binnen waarneembare grenzen blijft; d.w.z. met een schaal, welke berekend is op menschelijke verhoudingen, wekt een architektuur, waarvan de schaal het twee of drievoud bereikt een zekeren weerzin.

Het reusachtige is ten allen tijde het karakter van barbaarsch-

heid geweest en het is juist een bewijs van fijn gevoel, wanneer een kunstenaar den juisten grens heeft weten te bepalen tusschen het smaakvolle en het smakelooze, tusschen het beschaafde en het grove. Toch wachte men zich door deze kritiek op de St. Pieterskerk voor een verwijt aan Michelangelo: ook hij was een der dragers, en welk een, van den geest van zijn tijd; ook hij was onderhevig aan den invloed van tijdgenooten en voorgangers; ook hij kon niet anders dan voortgaan op den weg door anderen aangegeven. Daarbij ligt niet zijn grootste kracht in de architektuur, al heeft hij met den koepel van St. Pieter, welke bijna als een afzonderlijk bouwwerk is te beschouwen, eene architekturale schoonheid bereikt, welke de bewondering zal wekken van alle tijden.

Zoo groeit de overtuiging dat de Renaissance, toen ze het zuilen- of pilasterschema van de Romeinen overnam, onherroepelijk bestemd was eene minderwaardige architektuur te blijven. Ja, men komt er zelfs toe elke pilaster of halve zuil met een zekere onverschilligheid te beschouwen, al behoeft men het nog niet met Hegel eens te zijn, die elke halve zuil ‘schlechthin widerlich nennt.’ - En ligt het geheim der grootschheid van de Oostersche kunst niet in de afwezigheid van alle onnutte bouwdeelen, waardoor het groote muurvlak bleef bewaard?

Dat de toepassing van het zuilenschema in den Baroktijd, door plaatselijke opheffing van bizondere bouwmassa's en aan meubelen, waarbij de middenzuil, het dragend motief, met de kastdeur meedraait, er niet beter op wordt, spreekt vanzelf; en dat het ten slotte in de 19e eeuw tot een absoluut steriel motief moest leiden en deze er zelfs toe kwam (ik citeer Muthesius) ‘eine klassische Säulenstellung vor Bedürfnisshäuschen zu stellen’, kan geen verbazing meer wekken. Ja, ten slotte zou zelfs het standpunt te verdedigen zijn, dat ook de zoo logische Grieksche architektuur, te dien opzichte niet geheel zonder verwijt blijft, omdat aan den principieel meest volkomen tempelvorm ‘de antentempel’ of ‘de prostylos’ diezelfde anten reeds iets onnatuurlijks hebben. Want deze is daarom de meest volkomen tempelvorm, omdat cella en pronaos, de twee ruimten, waaruit een tempel bestaat, uitwendig aan dezen het duidelijkst zichtbaar zijn.

Door deze beschouwingen komt men tot een onderlinge vergelijking der beide groote klassieke kunsten: de Grieksche en de Romeinsche. ‘Fast jede Zeit und Bildungsstufe,’ zegt Nietzsche, ‘hat einmal sich mit tiefem Missmute von den Griechen zu befreien gesucht, weil angesichts derselben alles selbst Geleistete, scheinbar völlig Originelle und recht aufrichtig bewunderte, plötzlich Farbe und Leben zu verlieren schien und zur misslungenen Kopie, ja, zur Karikatur zusammenschrumpfte. Und so bricht immer von neuem einmal der herzliche Ingrimm gegen jenes anmassliche Völkchen hervor, das sich erkühnte, alles Nichteinheimische für alle Zeiten als barbarisch zu bezeichnen. “Wer sind jene, fragt man sich, die, obschon sie engbegrenzte Institutionen, nur eine zweifelhafte Tüchtigkeit der Sitten aufzuweisen haben und sogar mit hässlichen Lastern gekennzeichnet sind, doch die Würde und Sonderstellung unter den Völkern in Anspruch nehmen, die dem Genius unter der Masse zukommt?” Leider war man nicht so glücklich, den Schierlingsbecher zu finden, mit dem ein solches Wesen einfach abgetan werden konnte: denn alles Gift, das Neid, Verleumdung und Ingrimm in sich erzeugten, reichte nicht hin, jene selbstgenügsame Herrlichkeit zu vernichten. Und so schämt und fürchtet man sich vor den Griechen; es sei denn, dass einer die Wahrheit einzugestehen wage, dass die Griechen unsere, und jegliche Kultur als Wagenlenker in den Händen haben, dass aber fast immer Wagen und Pferde von zu geringem Stoffe und der Glorie ihrer Führer unangemessen sind, die dann es für einen Scherz erachten, ein solches Gespann in den Abgrund zu jagen, über den sie selbst, mit dem Sprunge des Achilles, hinwegsetzen.’

Inderdaad, geen geringe hulde aan dit uitverkoren volk gebracht, een hulde waaraan ook de bouwmeesters van alle latere tijden zeer zeker gaarne mee betogen. Want in de twintig eeuwen, welke ons nu van de Grieksche kultuur scheiden, is er in Europa slechts één periode geweest, die geheel onafhankelijk van de Grieken zich ontwikkelde, n.l. de middeleeuwsche; natuurlijk altijd voor zoover in 't algemeen van een onafhankelijkheid, een geheel los zijn van alle voorafgaande invloeden kan worden gesproken. Maar bewijst deze middeleeuwsche kunst niet juist daardoor, dat ook niet anders

dan de onafhankelijkheid een waarborg geeft voor het ‘völlig originelle’ het waard zijn voor ‘rechte aufrichtige Bewunderung’, voor ‘Farbe und Leben’? En zou Nietzsche niet met die bevrijding hebben bedoeld, de slechts schijnbare ontworsteling aan den Griekschen invloed, terwijl de directe afhankelijkheid daarvan toch duidelijk bleek, zooals dat inderdaad met Rome en Byzantium en dus ook met de geheele Renaissancekunst het geval was? Maar de Gothiek, de eenige onafhankelijke stijl na dien der Grieken, houdt het in waardeschatting tegen de Grieksche uit; alleen deze vermag technisch aesthetisch daarmee te worden vergeleken niet alleen, maar zal zelfs door velen als veelzijdiger, en daardoor als van hooger orde worden beschouwd; en zeer zeker is zij in staat ons in diezelfde zoo niet hoogere mate te ontroeren, omdat haar geest door ons beter wordt begrepen.

Of zou Nietzsche werkelijk tot het inzicht zijn gekomen, dat we ons weer direct tot de Grieken moeten wenden, zoodat een periode als van den Schinkelschen tijd zich zou herhalen? Het is nauwelijks aan te nemen, en dat te meer, nu men juist in den laatsten tijd, veel scherper tot het inzicht is gekomen, dat zeker, voor de architektuur, een dergelijke terugkeer nog bezwaarlijker is dan voor de andere kunsten, omdat zij, als de meest stoffelijke, ook dienovereenkomstig aan meer samengestelde eischen heeft te voldoen.

‘Imitation is the sincerest form of flattery’; zeer zeker, maar heeft men in de 19de eeuw niet juist door een te letterlijke huldiging van deze waarheid aan de Grieksche architektuur een zeer slechten dienst bewezen? Prof. Kuiper zeide in een lezing over de beteekenis van den tempel in het godsdienstig leven der Grieken, na te hebben betoogd dat een Grieksche tempel, wel door zijn ernstige harmonie en door de bekoring zijner zuilenhallen ons kunstgevoel, doch zoo zelden onze religieuse aandoening bevredigt, en geen sursum corda ons tegenruischt als uit de hooge welving van St. Pieters koepel, geen stille devotie wenkt als in de rijzige torenspitsen onzer Hollandsche dorpskerken; en dat niet zeggende, om daardoor onze waardeering voor den antieken tempel te verminderen maar dien te verhelderen: ‘Op ieder gebied van de oude kunst, de plastische zoowel als de litteraire, is een soort van bewon-

dering langen tijd in zwang geweest, die verderfelijk was voor de schatting dier kunst zelve: ‘de imitatie’. Wij zijn de tijden te boven, waarin wij uit oudheidsliefde de Propylaeën gingen nabouwen in onze steden. Maar evenmin moeten wij vervallen in een gedachtelooze minachting der antieke schoonheid, omdat ieder werk, ook in de bouwkunst, moet worden gewaardeerd met juiste kennis van de omstandigheden waaronder het is ontstaan.

En toch is er in dezen tijd, niettegenstaande dit, naar men meende, vastgegroeide inzicht, opnieuw een strooming merkbaar, welke een terugkeer tot de Grieken beoogt, niet, zooals men mocht verwachten alleen naar de beginselen, maar feitelijk ook naar den vorm. Het verst gaat hierin een jong Duitsch architekt, die zich reeds eenige jaren heeft bezig gehouden met het ontwerp voor een tempel aan Beethoven gewijd, en dezen heeft ontworpen in zuiver Grieksche vormen. Trouwens hij is het, die bij zijn toelichting tot het ontwerp, het door mij geciteerde van Nietzsche als motto gebruikte.

Hij argumenteert aldus: Apollo, de god der schoonheid is de heerscher der Grieksche wereld, van den Kosmos, waarvan de tempel is het symbool. Deze tempel is het hoogste gemeenschapskunstwerk, de symphonie der beeldende kunst. In de toekomst zal de geest van Apollo opnieuw in klassieken geest te voorschijn treden, en wel in verband met de groote muzikale kunst van onzen tijd, want de symphonie is de tempel der muziek. Daarom kan alleen in een groote muziekhal, gebouwd in den vorm van een Griekschen tempel, de geboorte der menschelijke tragedie, door ‘de symphonie der vreugde’ worden gevierd, kan het ‘seid umschlungen Millionen’ alleen in een Griekschen tempel worden uitgejubeld.

Zal dat inderdaad het geval zijn? of zal dat lied niet juist in een tempel van andere bouwkunstige vormen, van vormen, niet uit een antieke, maar uit een nieuwe wereld moeten weerklinken?

Hoe dit zij; uit dit alles blijkt wel de groote superioriteit der Grieksche architektuur, meer in 't bizonder die van den tempel, omdat de kunst van het godshuis (christelijk uitgedrukt de kerkelijke kunst) niet is iets aparts, maar een opgevoerd gebruik der middelen om het godsidee uit te drukken.

U de structuur van den Griekschen tempel te beschrijven acht ik, zooals ik reeds zeide overbodig; genoeg zij het, dat juist de primaire eigenschappen eener stijlvolle architektuur, logische constructie, zuivere toepassing van het materiaal, sobere versiering daaraan in alle volkomenheid aanwezig zijn.

Het treffendst drukt Voltaire dit uit wanneer hij zegt:

> Simple en était la noble architecture.
> Chaque ornement, en sa place arrêté,
> Ysemblait mis par la nécessité.
> L'art s'y cachait sous l'air de la nature;
> L'oeil satisfait embrassait sa structure,
> Jamais surpris et toujours enchanté.

Hoe geheel anders staat daartegenover de architektuur der Romeinen.

'Andere volken zullen in soepeler vormen het erts tot levensvoller gestalten bewerken; de trekken van het menschelijk gelaat bezielder uit h marmer beitelen en beter het woord voor volk en rechter voeren, gij, o Romein, bedenk op aarde den scepter te zwaaien.' Aldus wijst Virgilius de roeping aan van het Romeinsche volk.

Nu zou ik niet gaarne zoover willen gaan als Muthesius, die zegt, dat de Romeinen niet in staat waren zelf kunst te scheppen, maar wanneer men de kunst der Romeinen vergelijkt met die der Grieken, dan blijkt toch wel zeer spoedig een principieel verschil. Reeds uit de aanhaling blijkt, waarin dit verschil bestaat. Het zijn niet ideëele gedachten, welke de kracht van den Romein uitmaken, maar zijn kracht ligt in de werkelijkheid. Buitengemeen praktisch van aanleg, was hij in het maatschappelijke een uitnemend organisator en toonde in de kunst de dienovereenkomstige eigenschap...die van constructeur.

Waren de Grieken de bouwmeesters der oudheid, de Romeinen waren daarvan de ingenieurs.

Wij in onzen tijd kunnen zeker trotsch zijn op wat de ingenieurskunst vermag; maar wanneer wij de bouwvallen der Romeinsche monumenten beschouwen, dan is het niet het kunstelement, hetgeen door ons het eerst wordt bewonderd,

maar wel het constructieve; en dat is van dien aard, dat het zeker met dat van onzen tijd kan worden vergeleken.

Het is hier alweer niet de plaats U de geweldige kracht van massa en ruimte der Romeinsche bouwkunst, gevolg van de toepassing van den gewelf bouw, te schilderen, noch daarvan een technische beschrijving te geven, maar wel, te releveeren, dat ook daarin alléén haar grootheid bestond, en dat het, zooals gezegd, voor de Romeinsche bouwkunst beter ware geweest, wanneer zij zich hierbij hadde bepaald. Want de Romeinsche bruggen en aquaducten zijn ontzaggelijk van bouw en aspect, maar de amphitheaters en thermen vermogen ons niet in die mate te treffen, omdat deze, geconstrueerd met een kern, welke in structuur overeenkomt met diezelfde bruggen en aquaducten, omhangen werden met een decoratieven mantel, zoodat constructie en decoratie geen harmonisch geheel vormden. En deze mantel was niet Romeinsch, maar oorspronkelijk òf Etruskisch òf Grieksch, maar het allermeest Grieksch.

Juist waar het de representatieve, monumentale architektuur betrof, namen de Romeinen het met het principe eener zuivere bouwkunst niet zeer nauw, omdat de fijngevoeligheid daarvoor bij hen ontbrak. Zij namen, den schijn voor het wezen, en deden dit met graagte, omdat kunst bij hen slechts middel was, bij de Grieken daarentegen doel. En daarom waren ook de Romeinsche bouwwerken van zuiver praktische bestemming, de utiliteitsgebouwen de beste, omdat daarbij niet de bedoeling voorzat kunstwerken te scheppen.

Die kunstmantel was het zuilenschema, en dàt niet alleen, maar ook het geheele fijngevoelige ornament der Grieken, wel eenigzins vervormd, want het Romeinsche Akanthusblad is niet hetzelfde als het Grieksche, en het Romeinsch-korinthische kapiteel is niet hetzelfde als het Grieksch-korinthische; maar het zijn slechts verbizonderingen en geen fundamenteele verschillen, welke beiden onderscheiden.

En hiermede zijn we dus gekomen tot het principieele verschil dier twee groote klassieke kunsten, welke beiden zoo grooten invloed hebben gehad op de geheele latere kunst-ontwikkeling.

De Grieksche, die van logische samenstelling omdat con-

structie en versiering daarbij één waren; zoodat bij haar Viollet-le-duc's reeds genoemde eisch, ten opzichte eener zuivere bouwkunst, volkomen gold. Die versiering is bovendien van een strenge rhytmiek, van een voorname soberheid en daardoor van een grootsche werking. Wanneer en wáár zijn ooit edeler sculpturen gewrocht en zijn prachtiger kleuren tot verluchting gebruikt?

'Niets kan treffender dan de rationeele logische conceptie der Grieksche bouwwerken, de klaarheid van den Griekschen kunstgeest aantoonen', zegt Leliman in zijn dezen winter gehouden voordracht over Grieksche bouwkunst. 'Indrukwekkend is haar eenvoud; van verheven rust is zij de steenwording; wèl afgewogen zijn alle verhoudingen van maat en massa. Adel ligt in de vormen, volmaakte harmonie doet àlle deelen samenklinken tot machtige akkoorden.'

De Grieksche architektuur is in waarheid klassiek en Busken Huet's eigenaardige kenschetsing van wat in de letterkunde onder klassiek moet worden verstaan, kan ook voor de architektuur gelden: 'het klassieke is niet anders, dan het schoone zelf, ontdaan van de glans der mode en beroofd van den steun eener voorbijgaande populariteit.'

Stelt men daarnaast de Romeinsche bouwkunst, dan kan men van haar zeggen dat zij is - een kunst van geweldige kracht, maar niet een van logischen samenhang tusschen constructie en versiering. Die versiering is pompeus, maar mist de edele overweging, omdat de bedoeling voorzat indruk te maken. Toch verklaren juist die eigenschappen, waarom de Romeinsche stijl zoo bevruchtend op latere geslachten kon inwerken, en dus de klassieke bij uitnemendheid kan worden genoemd, naar Gurlitt's definitie: klassiek is een kunst 'die allen Zeiten genügt, weil sie einmal einer bestimmten Zeit in erschöpfender Weise Ausdruck gab.'

Gaan we dus nu ten slotte na, welke de invloed is geweest der beide klassieke stijlen op de kunstontwikkeling in 't algemeen, dan komen we tot het volgende resultaat: -

De Grieksche kunst was inderdaad de 'Wagenlenker' voor alle latere geslachten en zooals Homerus is een der grootste dichters van alle tijden, zoo is een Iktinos daarvan een der grootste bouwmeesters.

De Grieksche architektuur deed dan ook het allereerst zijn invloed gevoelen op die der Romeinen en zij waren het, die van die kunst, wel niet op een edele, maar wel op een zeer praktische wijze wisten partij te trekken. Want zij gebruikten haar om daarmee den constructieven kern hunner eigen architektuur te bekleeden en er aldus den luister aan te geven, welke de oorspronkelijkheid miste. Maar het groote aanpassingsvermogen der Romeinen, en hun bizonder praktische geest, wist uit deze beide elementen wel geen zuiver logische maar toch een architektuur van groote decoratieve kracht saam te stellen; eene welke bovendien voor alle vraagstukken een gemakkelijke oplossing bood.

Daartoe zij nog eens gewezen op de mogelijkheid tot samenstelling van gebouwen met een willekeurig aantal verdiepingen, door de opeenstapeling der verschillende Grieksche orden, van welke bouwwijze het Colosseum het geweldigste voorbeeld is. Op deze wijze is dus de Grieksche bouwkunst indirect van invloed geweest op de geheele latere kunstontwikkeling; maar direct vermocht zij nog eens dien invloed te doen gelden in de eerste helft der 19e eeuw, toen er een neo-grec beweging ontstond, welke bedoelde een directe toepassing der Grieksche architektuur, voor de vraagstukken van den modernen tijd.

Alhoewel dat met veel talent is gebeurd, en de geniale Duitsche bouwmeester Schinkel van deze richting de groote meester is, moest de beweging, niettegenstaande deze Grieksche narkose, toch betrekkelijk spoedig verloopen; omdat een kunst, welke in wezen niet is van eigen tijd, de intense kracht tot ontwikkeling mist. Vandaar de geweldige reactie der moderne beweging, tegen alle eklektische kunst in 't algemeen, - want de 19e eeuw heeft niet alleen in den Griekschen maar in alle historische stijlen gebouwd, - maar tegen den Griekschen meer in 't bizonder.

Van veel grooter invloed, niettegenstaande hare minderwaardigheid was de kunst der Romeinen op de latere ontwikkeling der architektuur. Dat bleek het sterkst, toen in het begin der 15e eeuw de groote geestesbeweging begon, als reactie tegen de middeleeuwsche of Gothische d.i. barbaarsche cultuur, welke beweging, ook in de architektuur zich richtte naar het oude Rome.

Het zou zeker van kortzichtigheid getuigen, wanneer men aan haar alle vernieuwingen van opvatting ontzegde, maar toch moet worden erkend, dat, welke kunst ook door de nieuwe geestesbeweging tot bloei mocht worden gebracht, het toch zeker de architektuur is geweest, welke daarvan het minste voordeel heeft getrokken. Dit had het gevolg, dat zij langzamerhand hare leidende functie in de beeldende kunsten verloor, hetgeen ten slotte zou leiden tot de volstrekte stijlloosheid in de 19e eeuw. Want aan de bouwkunst komt de leiding toe niet alleen, maar zij moet die hebben krachtens haar wezen en maatschappelijke beteekenis, wanneer de voorwaarden tot een grooten stijl aanwezig zullen zijn! Het laatst was dit in de middeleeuwen het geval, omdat de Renaissance beteekende het begin der verslapping, het begin van de ontbinding van het groote stijlverband der beeldende kunsten.

Deze verslapping is te zien aan een palazzo Rucellai tegenover een palazzo Strozzi in Italië; zij is te zien aan een palais de Chambord tegenover een palais Chenonceau in Frankrijk en zij is te zien aan een raadhuis te Bolsward tegenover een vleeschhal te Haarlem in Holland.

En hiermede ben ik teruggekomen bij mijn uitganspunt en hoop ik U eenigzins voldoende een overzicht te hebben gegeven van den invloed der klassieke op de geheele latere architektuur en daardoor tevens van het verband tusschen de Renaissance van alle landen. Zooeven sprak ik reeds over de stijlloosheid van de 19e eeuw, als gevolg van het feit, dat de architektuur de leiding in de beeldende kunsten verloor.

Zou daarvan de oorzaak niet juist moeten worden gezocht in het ontbreken van zuivere architekturale beginselen? want beteekent niet beginselloosheid het begin van alle ontaarding in 't algemeen?

Het spreekt van zelf, dat ook maatschappelijke omstandigheden tot die ontaarding hebben meegewerkt; maar de geestelijke verwording der architektuur, met het gevolg dat schilder- en beeldhouwkunst zich van haar afscheidden, niet meer haar dienden, maar tot zelfstandige ontwikkeling geraakten, was zeker de principieele oorzaak van het groote kunstverval in de 19de eeuw.

Zoo kenmerkt zich onze tijd nog steeds als een zonder

bouwstijl, d.w.z. zonder een stijl, welke de uiting is van den modernen geest. Toch is een beweging merkbaar, welke er op wijst, dat met drang daarnaar wordt gezocht, en met vastheid in die richting wordt gewerkt.

Zal zij zijn een oorspronkelijke of een eklektische? Gegeven de groote geestelijke reactie tegen alle vroegere vormen, als gevolg van de volslagen uitputttng in het gebruik daarvan gedurende de laatste honderd jaren; dan is een eklektische niet te verwachten, al valt de ernst der pogingen niet te miskennen, welke worden in 't werk gesteld om opnieuw, 't zij in den geest der latere Renaissance, 't zij in den geest der Grieken een opbloei der architektuur te bewerken, niet volgens het wijdere begrip, hetwelk beteekent de schoonheid van alle tijden, maar volgens het engere, hetgeen leidt tot directe toepassing van vroegere vormen. - Het ligt alweer niet binnen dit bestek een uitvoerige uiteenzetting te geven, waarom dit laatste nauwelijks kan worden verwacht, maar wèl er even op te wijzen, dat wij van de komende tijden, in verband met de maatschappelijke verschijnselen, meer liefde tot de gemeenschap mogen verwachten, en dat het juist deze liefde is, welke zich niet anders zal kunnen uiten, dan in eigen vormen.

Want zoolang het waar zal zijn, dat een groote stijl alleen mogelijk is als uiting eener kultuur, en deze alleen mogelijk bij overeenstemming tusschen geestelijke en stoffelijke behoeften, zoolang zal ook geen groote stijl kunnen worden verwacht, dan alvorens de maatschappelijke verhoudingen zoodanig zullen zijn veranderd, dat inderdaad die overeenstemming is verkregen. Maar dan zal die tijd ook een oorspronkelijke kunst hebben, zooals dit het laatst in de middeleeuwen het geval was.

Kunnen nu de klassieke stijlen ons voor die komende tijden niets leeren? Ongetwijfeld zeer veel, wanneer men beide kritisch heeft leeren beschouwen, d.w.z. den géést van beiden heeft leeren begrijpen; dien van het oude Rome, door de grootheid van bedoeling, dien van het oude Griekenland door de zuiverheid van stijl.

Want het zijn thermengebouwen der Romeinen, die ons voor oogen staan, en ons ter vergelijking worden opgedron-

gen, echter ontdaan van het onjuist toegepaste, Grieksche zuilensysteem, dat principieel de Romeinsche architektuur bedierf; want dan blijft ter beschouwing die prachtige kern, het kenmerk van haar kracht; dat van eenvoudige grootheid, welke principieel is te zien aan de groote ingenieurswerken van genen, maar ook aan die van onzen tijd.

En het zijn de gebouwen der Grieken, veel kleiner van afmeting, die ons voor oogen staan, maar welke ons dien zuiveren, dien idëeelen vorm doen kennen, van eenvoudige constructie en harmonische versiering, welke inderdaad daardoor klassiek kunnen heeten d.i. een schoonheid afstralen, welke is van alle tijden.

Want het is de samenvoeging der groote eigenschappen van de beide klassieke stijlen, welke het karakter der toekomstige bouwkunst zal bepalen en welke te eerder kan worden verwacht, bij de steeds noodzakelijker wordende samenwerking van architekt en ingenieur, de dragers van beide karakters; want beider werkkring, welke tot nu toe gescheiden bleef, zal in de toekomst zooals dat ook vroeger het geval was, weer in éénzelfde persoon zijn vereenigd.

Maar ook alleen dàn zal een samenvoeging van het karakter van beide kunsten op de komende bouwkunst van invloed kunnen zijn, wanneer kritische beschouwingen over beider principieel verschil, zullen hebben geleid tot een juist inzicht in zuiverheid van architektuur, omdat zuiverheid is het karakter van alle groote stijlen.

Daarom zal ook alleen een bouwkunst, welke volgens zuivere beginselen is ontwikkeld, de bouwkunst der toekomst kunnen, maar ook moeten zijn.

Giovanni Papini[1)]
Door
Albert Verwey.

Het is eigenlijk wel heerlijk als bij ons een vreemd op bezoek verschijnt die geheel anders is als we zelf zijn.

Ik heb mijn leven gemaakt tot een stad op een hoogvlakte: daar staan mijn openbare gebouwen, ginder tegen de hellingen hangen de wijken van mijn bevolking, en van hoog naar laag en door de vlakte tot aan den oceaan van mijn horizon kronkelt de stroom, die alleen daarom een stroom is, omdat hij beweegt, maar die mij toch meer nog onveranderlijk voorkomt omdat hij *altijd* beweegt.

En nu komt daar bij mij, in mijn paleis, waar ik de wolken en de golven zie, een vreemdeling, en zegt tot mij: Zie, ik *ben niet.* Ik kijk hem verwonderd aan, want hij staat toch voor mij: een slank en bewegelijk wezen: smalle, maar zielvolle oogen, bruin en hooglokkig haar, sierlijke ledematen, en de spleet van zijn lippen is fijn en wilskrachtig gesloten nadat hij die woorden gesproken heeft die zijn bestaan schijnen te loochenen.

Hij glimlacht en zegt: zie, als er tot u de straal van een ster kwam die millioenen sterrejaren van uw verwijderd is, de straal van een ster die al eeuwigheden vóór gij haar zaagt had opgehouden ster te zijn, - als die straal bewustzijn had en spreken kon, wat zou hij u toeroepen als hij u bereikte en gij meende een ster te zien? Hij zou uw vergissing zien,

1) Voorrede voor de boekuitgaaf van de vertalingen door Elise Gosschalk.

ze begrijpen, en hij zou u niet in twijfel willen laten over zijn wezen: hij zou u toeroepen: een ster ben ik *niet.*

Wie zegt u dat ik die hier voor u sta, ben, nog ben, wat ik in uw oogen schijn? Tijd is er noodig eer de indruk op uw netvlies valt, - maar wat is tijd? Afstand is er noodig opdat ge u van het andere onderscheiden kunt, maar wat is afstand? Gelijkheid is noodig, tusschen u en mij, om u te doen besluiten dat ik een mensch ben, maar wat is gelijkheid? *Zijn* moet verondersteld worden door u als het twijfelloos-vaststaande, opdat ge over *mijn* zijn kunt oordeelen, maar wie zegt u dat er niets buiten het zijnde is? Ik zeg u: ik *ben niet.* Ik ben in mijn diepste eigen-heid de niet-zijnde - nog niet of niet meer, wat maakt het uit, maar zeker de niet-zijnde - en als zoodanig verschijn ik op bezoek bij u.

Hoe wonderlijk, nu die man zoo spreekt, komt mij mijn wereld voor. Want hij, hoewel hij zegt niet te zijn, is daar toch, en terwijl ik hem aanzie vraag ik mij af, of dat andere rondom mij heen wel het vaste bestaan heeft, dat ik er aan heb toegeschreven. De golven gaan, de wolken vervormen zich, de rots is verweerd, planten en dieren verouderen. Ik-zelf - ben ik dezelfde van vroeger nog? Is hij die ik het bewustzijn heb te zijn dezelfde die ik ben? Is in de veranderende vastheid, die ik me voelde, die ik heb waargenomen, en waarin ik het eigenlijke de vastheid vond, niet de verandering het wezen? En zoo ja, wat is er dan de vastheid in?

Mijn wereld beweegt zich: ze is een stroom, een spiegeling, een nooit stilstaande schijn, waarvan het wezen waar - ja waar dan toch, indien ergens? - te zoeken is, een fantasmagorie, een droom, gedroomd door een ander. Een droom, gedroomd door een ander, kan het zijn dat ik die ben en wat dan wanneer die ander - indien hij ooit - ontwaken zal -

Ik heb Papini op bezoek gehad, en de vrees, de angst, die mij bevangen heeft, is de zijne. Hij kreeg ze niet, voor een keer, en tijdelijk, maar zij hoort bij hem. Hij kent niet het leven dat de vastheid is, hij leeft in de verandering. Hij is volmaakt het tegenovergestelde van mijn wonen in mijn stad op de hoogvlakte. Ik heb altijd het gewone leven voor het

meest vaste en het meest grootsche gehouden. ‘Ende Adam gewan Seth, ende hij stierf; ende Seth gewan Enos, ende hij stierf.’ Maar hij vindt niets zoo bespottelijk, neen zeg liever: zoo angstwekkend, als dit gewone leven. Dat een man een vrouw nam en kinderen kreeg en een ambt bedient, dat schijnt hem geen gevoel van vrede in te boezemen, integendeel, het beangstigt hem. Hij schijnt in vreemde zeeën te hebben gedoken en geen vreugde meer te vinden in de daagsche wereld. Don Juan - zegt hij - was iemand die niet kon liefhebben, en dáárom ging hij van de eene naar de andere. Hij was een held van de verandering, evenals Ahasverus. Dat de menschen het heden liefhebben, gelóóft hij ook niet: zij jagen allen naar het toekomende: alleen in den vluchtenden spiegel van het komende, dat verleden wordt zoodra het bereikt is, beminnen zij het leven. Hij droomt zich tegenover het kleine leven een Grooten Mensch, die even vreeselijk van grootheid als dat leven vreeselijk van kleinheid is. Hij wil ophouden te zijn, niet maar veranderen zooals alles verandert, van deze schakeering tot gene overgaand, maar veranderen geheel en al tot wat hij niet weet. Hij erkent niet dat hij is, dat hij meer dan een droom is, en hij wil den Droomer kennen die hem droomt en die - o opperste afschuwlijkheid - misschien nooit ontwaken zal.

Het Dagelijksch Tragische noemt hij zijn eerste boek, en zijn tweede: De Blinde Loods.

Hij die een Loods wil zijn, die de menschen leiden wil over die vreeselijke zee van het leven, is blind. Hij kan zichzelf niet zien: want hij weet niet of hij zichzelf wel is. Hij ontmoet zijn vroegere zelf en vermoordt hem. Hij hoort zich door een ander zijn geschiedenis voorlezen - zijn innerlijke en uiterlijke geschiedenis, zoo nauwkeurig mogelijk - en die ander beweert dat hij dit verhaal verzonnen heeft en dat hij onder het schrijven telkens het een en ander anders heeft bedacht. Hij merkt dat er een tweede is die zijn leven deelt, die rust als hij werkt, bemint als hij koud blijft, - een ander aan wiens leven het zijne wonderlijk en vreeselijk verbonden is. Hij begrijpt den Tijd niet, dit onophoudelijke gaan van oogenblik tot oogenblik. Waarom die onophoudelijkheid? Waarom zou niet een jaar kunnen bewaard worden, een jeugdjaar, en

teruggegeven bij dagen, telkens een schoonen jeugddag in den al killer ouderdom? Waarom die band tusschen tijd en persoonlijkheid? Hij houdt nu eens op te zijn die hij is: een kleinen tijd, enkele dagen maar, is hij een ander. Hij weet het niet, maar zijn vrienden kennen hem niet meer. Hoe vreeselijk! Hij is alleen en leeft zonder betrekking tot wat ook, als in de eeuwigheid. En wat is dan dit onderscheid tusschen dood en leven? Zooals de levende hofstoet in het sprookje betooverd en dood was, zoo kunnen ook wel eens de standbeelden op de pleinen en de wassenbeelden in de kapperswinkels en de mannequins in de gemaakte-kleedermagazijnen en de poppen in de kinderspeelgoedbazars gaan leven en maatschappij gaan spelen, zooals de hedendaagsche menschen doen.

Hij is vol van de schrijnende en bloedende geestigheid die aan de grensbewoners van het leven eigen is. Bezield door de vergankelijkheid zien zij altijd het sterven van het schoone en beleven het in iederen harteklop. Zijn stijl heeft het fluweelzachte van bloemblaren, het geheimnisvolle van weerlichten, de klare troebelheid van het kolkende bruisende water.

Hij is een dichter, maar schijnt nog meer een wijsgeer. Hij heeft metafyzische angsten. Hij tracht, juist omdat hij de vastheid van alle wijsbegeerte zou willen vernietigen, zijn eigen gedachten, al hun glimplichten, hun spiegellichten, te vangen in vaste waarheden. Hij verbeeldt zich een tijdlang dat juist de nuchterste, de vatbaarste leer, het amerikaansche Pragmatisme, hem kan bevredigen. De Daad lijkt hem het werkelijke inbegrip van alle leven.

Maar dan vervloeit ze in de handen die haar deden. Hij is de man die altijd vraagt en niet de daad maar de vraag is hem het blijvende.

Vandaar dat hijzelf vraagt: wat zal er van me worden? vandaar dat zijn vriend Assagioli vraagt: wat zal er uit hem voortkomen? vandaar dat het leven hem verschijnt als een voortdurende vraag waarop het een antwoord wenscht.

Wat is uw antwoord, o kunstenaar? Mijn stijl, mijn schoone stijl, mag hij uitroepen:

> Il bello stile che m'ha fatto onore.

De blinde loods
(Il Pilota Cieco)
Door
Giovanni Papini.[1)]

Twee beelden in een vijver

Was het alleen om mijn gezicht terug te zien in een stil, klein vijvertje, vol doode blâren, in een dorren tuin, dat ik mij na zooveel jaren in het kleine hoofdstadje wilde ophouden? Toen ik het bijna bereikt had, meende ik er geen andere reden voor te hebben. Van de zee en de groote stad aan de kust teruggekeerd, voelde ik een verlangen naar verborgen dingen, naar nauwe straten, naar zwijgende muren, een weinig vuil geworden door den regen.

Ik wist dat ik dit alles in de kleine hoofdstad kon vinden, in de stad waar ik vijf jaar lang onder leermeesters met ouderwetsche witte baarden de meest germaansche en meest fantastische wetenschappen bestudeerd had.

Ik dacht dikwijls aan de mij dierbare stad, die eenzaam als een verbannene in de vlakte ligt, - (ik heb altijd geloofd, dat er ook steden uit hun werkelijk vaderland verbannen kunnen worden,) - zonder rivier, zonder torens en klokken, zonder boomen bijna, kalm en berustend om het groote rokokopaleis heen, waarin het hof babbelt en slaapt. In de

1) Vijf van de dertien schetsen. De vertaling is van Elise Gosschalk.

straten ontmoet men iedere honderd pas een put en bij die put een fontein en op iedere fontein een terracotta krijger, blauw en rose geverfd.

Dikwijls ook dacht ik aan het huis, waarin ik de jaren van mijn wetenschappelijke proeftijd woonde. Mijn vensters kwamen niet op 't plein, maar op een grooten tuin uit, die door huizen ingesloten was en waar zich, in een hoek, een vijvertje bevond, omgeven door nagemaakte rotsblokken. Niemand bekommerde zich om dien tuin: de oude heer was dood en de vrome, oud geworden dochter, beschouwde de boomen als zondaars en de bloemen als ijdele wezens.

Ook de vijver was door haar schuld gestorven. Van uit zijn binnenste spoot geen waterstraal meer op. Het water leek zóó stil en moe, alsof er sinds jaren geen beweging in geweest was; en verder bedekten de bladeren der boomen het bijna geheel en leek het alsof ze daar reeds in een fabelachtig lang geleden herfst gevallen waren.

Van af den eersten tijd, dat ik in 't kleine stadje woonde, was de tuin mijn grootste genot. Men had mij de toestemming gegeven er ieder uur in te mogen gaan en op die oogenblikken van den dag, dat ik niet naar de meesters behoefde te gaan, zette ik mij met een of ander boek bij den vijver. En wanneer ik vermoeid was van het lezen, of het licht begon te minderen, probeerde ik de weerspiegeling van mijn oogen in 't water te zien of telde de oude bladeren en volgde, wanneer het ongelijke ademen van den wind ze in beweging zette, met angstige verrukking hun langzame tochten.

Soms werden de rimpelige bladen weer glad, of verdwenen in de diepte en dan zag ik in 't water mijn gezicht en ik bekeek het zoo lang, dat het mij scheen alsof ik physiek niet meer bestond, maar slechts een beeld was, dat tot in alle eeuwigheid daar in dien vijver werd vastgehouden.

Het was daarom, dat ik, nauwelijks in de kleine hoofdstad aangekomen, weer dadelijk naar den tuin liep. Er waren veel jaren voorbijgegaan, maar de stad was dezelfde gebleven. Dezelfde dwergachtige, geelgetinte vrouwen met hun gekreukte mutsen gingen door dezelfde nauwe straten en de onnoodige belachelijke terracotta krijgers leunden op 't gevest van de blauwe degens boven op de druk bezochte fonteinen. Ook de

tuin was zooals ik hem verlaten had - ook de vijver was zooals ik hem de laatste maal gezien had, vóórdat ik weer naar mijn vaderland terug keerde. Wat meer onkruid in de perken, een paar bladen meer in den vijver, maar voor de rest was alles als vroeger. Ik wilde mijn gezicht weer in 't water terugzien en ik bemerkte dat het anders was geworden, geheel verschillend van dat, wat ik me nog zoo helder voor den geest kon halen. Ik kwam weer onder de betoovering van den vijver en van het oord. Ik zette mij op één van de kunstmatige rotsen en met de hand bewoog ik de bladen om voor mijn verbleekt en geheel veranderd gezicht een grootere spiegel te maken.

Eenige minuten lang bleef ik mijn beeld beschouwen en dacht aan de wetten van den tijd, maar toen teekende zich in 't water naast 't mijne, een ander beeld af. Ik richtte mij plotseling op: een man was naast mij komen zitten en spiegelde zich naast mij in den vijver. Als in een droom keek ik hem aldoor aan en het kwam mij voor, dat hij een weinig op mij geleek. Ik keek weer in den vijver en beschouwde op den diepen bodem nog eens zijn weerkaatst beeld. Plotseling werd ik mij van de waarheid bewust: *zijn beeld geleek volkomen op dat, hetwelk de vijver zeven jaar geleden van mij weerkaatste.*

Vroeger zou mij dit waarschijnlijk hevig verschrikt hebben, en zou ik geschreeuwd hebben als iemand die door een of andere onoverwinnelijke obsessie bevangen wordt. Maar nu wist ik, dat alleen maar het onmogelijke soms werkelijkheid wordt en daarom voelde ik mij hoegenaamd niet beangstigd. Ik stak den man mijn hand toe die hij drukte en zeide tot hem:

- Ik weet dat je mijzelf bent - een mijzelf van eenige jaren geleden, een mijzelf, dat ik dood waande, maar dat ik hier terug zie zooals ik het verliet, zonder zichtbare verandering. Ik weet niet, o mijzelf, dat voorbij is, wat je nu van mij wilt, maar ik zal je misschien niets kunnen weigeren, wat je me ook vraagt.

De man keek mij met een zekere verbazing aan, alsof hem dit nieuw was, en antwoordde na een oogenblik geaarzeld te hebben: - ‘Ik zou een weinig bij je willen blijven. Toen je

geloofde voor goed te vertrekken, ben ik hier in deze stad gebleven, waar de tijd niet voortgaat, ik bleef je hier afwachten, zonder mij te bewegen, zonder iets te doen. Ik wist dat je terug zoudt komen. Het teerste deel van je ziel hadt je hier in 't water van dezen vijver achter gelaten en van deze ziel heb ik geleefd tot nu toe. Maar nu wilde ik me weer met je vereenigen, weer één met je worden, met je leven, het verhaal aanhooren van je leven der laatste jaren. Ik ben zooals jij toen waart en ik weet niets meer van je, dan dat wat jij toen wist. Je begrijpt mijn verlangen om iets te weten en te hooren. Neem me weer als kameraad aan, totdat je nog eens deze uit de wereld en uit den tijd gebannen stad zult verlaten.

Ik knikte van ja en wij verlieten hand in hand den tuin als twee broeders.

Toen begon één van de eigenaardigste tijdperken van mijn leven, dat toch reeds zoo zeer verschilde van dat van ieder ander mensch. Ik bracht met mijzelf, - met mijn voorbijgegaan mijzelf - enkele dagen van onverwachte vreugde door. Mijn beide mijzelfs gingen door de slecht geplaveide straten, in de stilte die sinds zoo langen tijd in de kleine hoofdstad heerschte - een stilte die van de achttiende eeuw dateerde! - en zij praatten zonder vermoeienis door terwijl zij zich de dingen trachtten te herinneren, die zij zagen, de menschen die zij kenden, de gevoelens die ze opwondden, de droomen die een bittere smaak in hun geesten nalieten. De twee zielen - de oude en de nieuwe - zochten te zamen de universiteit op, stil en doodsch als een bergklooster - zij doorliepen den fransch aangelegden tuin, achter het rokokopaleis, waar de verminkte vuile standbeelden de eindelooze lanen niet meer met een blik verwaardigden - en zij trokken tot aan de Liliensee, een ondiepe vijver, die op bevel van de oude prinsen, den naam van ‘meer’ droeg. Ik kan geen oogenblik aan de wandelingen van deze vertrouwelijke dagen denken, zonder dat het hart mij breekt.

Maar na de eerste uren, waarin wij onze harten voor elkaar uitgestort hadden, na de eerste dagen, waarin alle herinneringen weer opgeroepen waren, begon ik, wanneer ik naar mijn medgezel luisterde, een onuitsprekelijke verveling te gevoelen.

Een zekere naïviteit, een zekere brutaliteit, enkele belachelijke gewoonten, die hij voortdurend aan den dag legde, stonden mij tegen. Buitendien bemerkte ik, terwijl ik langdurig met hem sprak, dat hij vol onzinnige denkbeelden was, vol burgerlijk enthousiasme voor dingen en menschen, die ik me zelfs niet meer herinnerde. Hij stelde vertrouwen in zekere gezegden, voelde zich ontroerd door zekere gedichten, wond zich voor zekere gezichtspunten op, waar ik om moest glimlachen.

Zijn hoofd was nog geheel vervuld van het soort romantisme, dat voor de groote massa is samengesteld en dat uit losgewoelde haren, vervloekte bergen, donkere wouden, uit onweer en slachten met gerommel van den donder en van trommels bestond, en zijn ziel ontlastte zich in dat germaansche patos (blauwe bloemen, maan tusschen wolken, graven van kuische verloofden, nachtelijke tochten, enz.) waarvan de slanke saletjonkers en de welgedane, blonde jonkvrouwen leven.

Zijn niets beduidende trots, zijn onbekendheid met de wereld, zijn groote onwetendheid de geheimen van 't leven betreffende, die mij in de eerste oogenblikken vermaakten, eindigden met mij te vermoeien, en in mij een soort minachtend medelijden op te wekken, dat langzamerhand in afkeer overging.

Een paar dagen nog kon ik weerstand bieden aan de lust om hem te beleedigen of om te vluchten, maar op een morgen, toen hij met groote pathos een dom, sentimenteel gedicht had opgezegd, voelde ik dat mijn verachting in haat overging.

‘En toch, dacht ik, is die man om wien ik lach, is dat belachelijke, domme jongmensch vroeger mijzelf geweest. En voor een deel is hij nu nog mijzelf. In die lange jaren heb ik geleefd, gezien, voorspeld, gedacht, en hij is hier in de eenzaamheid gebleven, onveranderd, volmaakt gelijk aan dat, wat ik was op den dag toen ik deze plaats verliet. En nu veracht mijn tegenwoordig ik mijn voorbijgegaan ik - en toch dacht ik toen, nog meer dan nu, dat ik de superieure mensch, het hooge, edele wezen, de almachtige wijze, het verwachte genie was. En ik herinner mij, dat ik toen mijn voorbijgegaan ik verachtte, mijn klein ik als onwetend, onbedorven kind. Nu veracht ik hem, die verachtte. En al die verachters en verachten hebben den zelfden naam gedragen, hebben in het zelfde lichaam gewoond, zijn aan de menschen

verschenen als één levend wezen. Na mijn tegenwoordig ik zal zich een ander vormen, dat mijn ziel van heden zal beoordeelen, zooals ik heden die van gisteren beoordeel. Wie zal medelijden met mij hebben, indien ik het niet zelf heb?

Terwijl ik alzoo dacht, sprak en declameerde mijn vroeger ik. Ik had hem niets meer te zeggen en zweeg; ook hij had mij niets meer te zeggen, maar in plaats van te zwijgen, zette hij zinnen in elkaar, en zeide onzettend lange gedichten op. Wat was er nog gemeen tusschen ons?

Toen de herinneringen aan 't verre verleden voorbij waren kon ik met hem niet meer over 't laatste verleden spreken, niet meer over mijn nieuwste wereld van geziene schoonheden, van liefde en haat, van geimproviseerde paradoxen rondom de theetafel, en minder nog van den smartelijken droom die tegenwoordig mijn ziel vervult. Het was onnoodig hem dit alles te zeggen, hij zou mij niet begrepen hebben. De klank van enkele woorden, die een geheel tooneel in mij opriepen, de associatie van gedachten opgewekt door een geur, door een naam, door een geluid, zeiden zijn ziel niets. Hij verzocht mij tot hem te spreken en wanneer ik aan zijn wensch voldeed, luisterde hij met belangstelling, maar zonder mee te voelen, zonder te begrijpen, zonder al datgene met mij te doorleven, wat ik hem vertelde. Zijn oogen keken in de ruimte en nauwelijks zweeg ik, of hij begon weer zijn gedichten te declameeren en zijn sentimenteele aardigheden te verkondigen.

En zoo kwam er een tijd dat ik mijn haat tegen dat voorbijgegaan mijzelf niet meer kon inhouden. Ik zeide hem toen met veel nadruk, dat ik niet meer met hem kon leven en dat ik zijn gezelschap moest ontvluchten om mijn afkeer te overwinnen. Mijn woorden verrasten hem en stemden hem zeer droevig. Zijn oogen keken mij smeekend aan, en zijn handen drukten sterker de mijne.

- ‘Waarom wil je me verlaten - zeide hij met zijn gehate stem vol teatralen hartstocht - waarom wil je me nog eens hier zoo alleen achter laten? Ik heb je zoo lang in alle stilte verwacht, zoo lange jaren heb ik de uren geteld, die mij dichter tot dit oogenblik brachten. En nu dat je bij me bent, dat ik je lief heb, dat we spreken over de bleeke dingen uit

het verleden en over de liefde, en de schoonheden der wereld, en over de smarten der schepselen, wil je me alleen laten in deze treurige stad, zoo doodsch en treurig?'

Op deze woorden antwoordde ik alleen met een beweging van woede. Maar toen ik me opmaakte om weg te gaan, voelde ik hoe zijn arm mij heftig omvatte en hoorde ik zijn stem, die snikkend tot mij zeide:

- 'Neen, je zult niet vertrekken. Ik zal je niet laten gaan. Ik ben zoo gelukkig met iemand te kunnen spreken, die mij begrijpt, met iemand die nog een warm hart heeft, die uit de stad van de levenden komt, die al mijn smarten kan begrijpen en al mijn bekentenissen in zich kan opnemen. Neen, je zult niet gaan, je zult niet kunnen gaan! Ik zal 't nooit toestaan dat je gaat!'

Ik antwoordde hem ook dit keer niet en ik bleef den geheelen dag bij hem zonder te spreken. Hij keek mij in stilte aan en volgde mij weer al door.

De dag daarop, maakte ik mij gereed om te vertrekken, maar hij ging voor mijn deur staan en liet mij niet uitgaan, vóór dat ik hem beloofd had nog dien dag bij hem te blijven.

Zoo gingen nog vier dagen voorbij. Ik zocht hem te ontvluchten, maar hij bleef mij aldoor volgen, terwijl hij mij met zijn verzuchtingen verveelde en mij met alle kracht verhinderde uit de stad te vertrekken. Mijn haat en mijn wanhoop werden van uur tot uur grooter. Maar eindelijk toen ik zag dat niets mij van zijn jaloersche bewaking bevrijden kon, zag ik in, dat mij slechts één middel overbleef en ik verliet vastberaden het huis, gevolgd door mijn beklagenswaardigen schaduw.

Ook dien dag gingen wij naar den dorren tuin, waar ik zooveel uren in zijn gedaante en met zijn ziel had doorgebracht. We gingen zitten op de nagemaakte rotsen en verwijderden met de hand de bladeren om ons beeld te zien. Toen onze beide gezichten naast elkaar op den waterspiegel verschenen, richtte ik mij plotseling op, greep mijn voorbijgegaan mijzelf bij de schouders en wierp hem met zijn gezicht op 't water, op de plaats waar zijn beeld verschenen was. Ik duwde zijn hoofd onder en hield het daar met al de kracht van mijn ontzettenden haat. Hij trachtte zich los te wringen, zijn beenen bewogen zich heftig, maar zijn hoofd bleef in

't sidderende water van den vijver. Na eenige minuten voelde ik zijn kracht verminderen en zijn lichaam verslappen. Toen liet ik hem los en hij zakte naar beneden, naar den bodem van 't water. Mijn gehaat voorbijgegaan mijzelf, mijn dom en belachelijk ik van de laatste jaren was dood voor altijd.

Kalm ging ik den tuin en de stad uit. Niemand viel me ooit om dit voorval lastig. En nu leef ik nog in de wereld, in de groote steden aan de kust, en het is me, of iets me ontbreekt, waarvan ik geen juiste herinnering meer heb.

Wanneer mij de vreugde met zijn dommen lach overvalt, denk ik er aan, dat ik de eenige mensch ben, die zich zelf vermoord heeft en die toch nog leeft. Maar dit is niet voldoende om mij ernstig te stemmen.

Een absoluut bespottelijke geschiedenis.

Het is ongeveer vier dagen geleden dat ik, terwijl ik met een lichte ergernis bezig was enkele der meest onware bladzijden uit mijn herinneringen op te schrijven, zacht aan mijn deur hoorde kloppen; ik stond echter niet op, en antwoordde ook niet. Het geklop was te zacht geweest en ik wil niets met verlegen menschen te maken hebben.

De dag daarna op het zelfde uur, hoorde ik op nieuw kloppen, maar nu was het geklop harder en vastberadener. Maar ook dien dag wilde ik niet open doen, omdat ik heelemaal niet van menschen houd, die zich te gauw verbeteren. Den volgenden dag en weer op 't zelfde uur, herhaalde zich 't geklop op heftige wijze en voor dat ik den tijd had om op te staan, zag ik de deur open gaan en een jonge man van middelmatige lengte naar binnen treden met hoog gekleurd gezicht en een dikken rooden haardos, die onhandig boog zonder een woord te spreken. Hij wierp zich op den eersten den besten stoel en daar ik was blijven staan, wees hij mij den leunstoel aan om er in te gaan zitten. Toen ik hem gehoorzaamd had, geloofde ik het recht te hebben hem te vragen wie hij was, en ik verzocht hem, niet op de beleefdste wijze, mij zijn naam te zeggen en de reden welke hem genoodzaakt had mijn

kamer binnen te treden. Maar de man liet zich niet van zijn stuk brengen en bracht mij dadelijk aan 't verstand, dat hij voor 't oogenblik wenschte te blijven, wat hij tot nu toe voor mij geweest was: een onbekende.

‘De reden die mij tot u brengt - vervolgde hij glimlachend, heb ik hier in mijn tasch en ik zal hem u nu dadelijk meedeelen.’

En werkelijk bemerkte ik dat hij een valies bij zich had van vuil, geel leer met afgesleten, koperen randen, dat hij op dat oogenblik opende en waaruit hij een boek haalde.

‘Dit boek - zeide hij, terwijl hij mij een lijvig deel in perkamenten band, versierd met bruinroode bloemen, voorhield, bevat een denkbeeldige geschiedenis, die ik bedacht opgesteld en gecopieerd heb. In mijn geheele leven heb ik alleen maar dit ééne verhaal geschreven en ik ben zoo vrij te gelooven dat het u wel zal aanstaan. Tot nu toe heb ik u alleen door den faam gekend en slechts enkele dagen geleden heeft een vrouw, die u lief heeft mij gezegd, dat gij één van de weinige menschen zijt, die geen angst voor zich zelf hebben, en de éénige die den moed gehad heeft den dood aan te raden aan vele van uwe gelijken. Om deze redenen wilde ik u mijn geschiedenis voorlezen, die het leven inhoudt van een fantastisch mensch, wien de eigenaardigste en ongewoonste avonturen overkomen. Nadat gij ze aangehoord hebt, zult ge me zeggen wat ik doen moet. Wanneer mijn geschiedenis u aanstaat, moet ge mij belooven mij binnen het jaar beroemd te maken. Staat ze u echter niet aan, dan moet ge mij binnen een dag dooden. Zeg mij, of ge deze voorwaarden aanneemt en ik begin.’

Ik zag in, dat ik niets anders kon doen dan volharden in de lijdelijke houding, die ik tot nu toe had aangenomen en zeide hem met een gemaaktheid, waaraan ik niets vriendelijks vermocht te geven, dat ik hem zou aanhooren en alles zou doen wat hij verlangde.

‘Wie toch - dacht ik bij mij zelf - zou de vrouw kunnen zijn die mij lief heeft en die over mij met dien mensch gesproken heeft. Ik heb nooit geweten dat een vrouw mij lief heeft, maar indien dit zoo geweest ware zou ik 't niet toegestaan hebben, want er is geen ongemakkelijker en

belachelijker toestand dan die waarin de afgoden van wat voor schepsel ook verkeeren....'

Maar de onbekende onttrok mij aan deze gedachten met een wel niet welluidend, maar veelzeggend getrappel. Het boek was geopend en mijn aandacht werd verlangd.

De man begon te lezen. De eerste woorden ontgingen mij, bij de volgenden werd ik oplettender, plotseling luisterde ik ingespannen en een rilling ging door mijn schouders. Na tien of twintig seconden voelde ik hoe mijn gezicht rood werd, mijn beenen bewogen zich zenuwachtig - en na nog tien seconden stond ik op. De onbekende onderbrak het lezen en keek mij aan, terwijl hij mij nederig met heel zijn gezicht scheen te ondervragen. Ook ik ondervroeg hem met mijn blik en misschien wel bijna smeekend, maar ik was te verbaasd om hem weg te jagen en zeide eenvoudig als de een of andere wereldsche gek:

'Ga als 't u belieft door.'

De zonderlinge lezing werd weer voortgezet. Ik kon niet meer stil in mijn leuningstoel blijven zitten en de rillingen gingen nu niet alleen meer door mijn schouders, maar ook door mijn hoofd en mijn geheele lichaam. Wanneer ik mijn gezicht in een spiegel gezien had, zou ik misschien gelachen hebben en alles zou voorbij geweest zijn, omdat er waarschijnlijk een stomme verbazing en een grenzenlooze woede op afgeschilderd waren. Ik trachtte voor een oogenblik niet naar de woorden van den kalmen lezer te luisteren doch het eenige resultaat was, dat ik nog meer in de war raakte, en ik hoorde alles woord voor woord, tijdvak voor tijdvak, de heele geschiedenis die de man las, met zijn roode hoofd over het net gebonden boekdeel gebogen. Wat moest, wat kon ik in deze allerzonderlingste omstandigheid doen? Het boek nemen, het verscheuren, er op trappen, het in 't vuur gooien? Dien vervloekten lezer beet pakken, hem bijten, en hem uit de kamer werpen, als een onwelkome spookverschijning?

Maar waarom zou ik dit alles doen? De lezing bezorgde mij een onuitsprekelijke ergernis, gaf mij den pijnlijken indruk van een bespottelijken en vreeselijken droom zonder hoop op ontwaken. Een oogenblik dacht ik in een stuipachtige woede uit te barsten en in mijn verbeelding zag ik mij reeds

door een in het wit gekleede ziekenoppasser met duizend voorzorgen het dwangbuis aangedaan worden.

Maar eindelijk was de lezing voorbij. Ik weet niet hoeveel uren zij geduurd had, maar zelfs in mijn verwarring bemerkte ik dat de stem van den lezer heesch was geworden en zijn voorhoofd vochtig. Het boek werd gesloten en weer in het valies gedaan en de onbekende zag mij afwachtend aan, ofschoon zijn blik niet meer zoo begeerig was als eerst.

Ik was zoo ontzet dat hij zelf het opmerkte en zijn verbazing werd nog veel grooter, toen hij zag, dat ik mijn oogen uitwreef en niet wist wat te antwoorden. In dit oogenblik leek het mij alsof ik nooit meer zou kunnen spreken en de eenvoudigste dingen om mij heen schenen mij plotseling zoo zonderling en vijandig dat ik er bijna voor sidderde.

Dit alles komt ook mij laf en beschamend voor en ik heb geen enkele verzachtende omstandigheid voor mijn ontsteltenis aan te voeren.

Maar wel was er een zeer grondige reden voor mijn ontzetting: *De geschiedenis welke die man gelezen had, was een volmaakte beschrijving van heel mijn innerlijk en uiterlijk leven.* Al dien tijd had ik geluisterd naar de nauwkeurige, getrouwe, onverstoorbare opsomming van alles wat ik gevoeld, gedroomd en gedaan had vanaf den tijd dat ik op de wereld was gekomen. Indien een goddelijk wezen, een lezer der harten en onzichtbare getuige mij sedert mijn geboorte vergezeld en datgene opgeschreven had, wat hij van mijn denken en handelen gezien had, zou hij een geschiedenis geschreven hebben, volmaakt gelijk aan die welke volgens den onbekenden lezer door hem bedacht was. De kleinste en geheimste dingen waren niet vergeten, en zelfs geen droom, geen liefde, geen verborgen lafheid, geen onwaardige berekening, was aan den schrijver ontsnapt. Het verschrikkelijke boek bevatte zelfs gebeurtenissen, vluchtige gedachten, die ik zelf vergeten had, en die ik me alleen weer herinnerde toen ik ze te hooren kreeg.

Mijn verwarring en mijn angst werden veroorzaakt door die absolute nauwkeurigheid en die verontrustende getrouwheid. Ik had dien man nooit gekend - die man beweerde mij nooit gekend te hebben. Ik leefde zeer eenzaam in een stad waar niemand komt, indien hij niet daartoe door omstan-

digheden of bezigheden gedwongen wordt, en aan geen enkelen vriend, indien ik zeggen kan er een te bezitten, had ik ooit mijn avonturen als opspoorder van bedriegerijen, als jachtmaker op zielen, mijn vrijwillige eerzucht in het vinden van het onwaarschijnlijke, toevertrouwd.

Ik had noch voor mij, noch voor anderen een compleet en eerlijk verhaal van mijn leven geschreven en juist in deze dagen was ik bezig gefantaseerde ‘memoires’ in elkaar te zetten om mij ook na den dood voor de menschen te verbergen.

Wie dus kon aan dien man al dat gezegd hebben, wat hij zonder schaamtegevoel en zonder medelijden in zijn gehaat boek met de roodbruine, perkamenten kaft, vertelde? En die man beweerde die geschiedenis bedacht te hebben, en stelde *aan mij*, *mijn* leven, mijn geheele leven voor als een *denkbeeldige* geschiedenis!

Ik was op vreeselijke wijze ontsteld en bewogen, maar van één ding was ik heel zeker: dit boek mocht niet onder de menschen komen. Al zou deze onbegrijpelijke, ongelukkige schrijver ook sterven, ik kon niet toestaan, dat mijn leven bekend zou worden in de wereld, onder al mijn onpersoonlijke vijanden.

Dit besluit dat zeker en vast bij mij stond, bracht mij langzamerhand tot kalmte. De man keek mij nog aldoor met angstigen, bijna smeekenden blik aan. Er waren slechts twee minuten verloopen sinds hij opgehouden had te lezen en hij scheen de oorzaak van mijn ontsteltenis niet begrepen te hebben.

‘Vergeef mij, mijnheer - zeide ik tot hem - kunt gij mij verzekeren, dat deze geschiedenis werkelijk door u bedacht is?’

‘Zeker - antwoordde de raadselachtige lezer, die zich reeds een weinig verlicht begon te voelen., - ik heb er lange jaren over nagedacht en ze uitgebeeld, en telkens heb ik weer verbeteringen en veranderingen in het leven van mijn held aangebracht. Alles echter is van mijn eigen vinding.’ Deze woorden brachten mij nog meer in de war, maar het gelukte mij om hem nog een anderen vraag te stellen.

‘Zeg mij, als 't u belieft, of gij er zeker van zijt, dat gij mij niet vroeger dan vandaag gekend hebt, dat gij nooit mijn leven hebt hooren vertellen door iemand die mij kent?’

De onbekende kon een glimlach van verbazing niet terughouden bij deze woorden.

‘Ik heb u reeds gezegd - antwoordde hij - dat ik tot voor korten tijd slechts uw naam kende en dat ik eerst sinds enkele dagen weet, dat gij den dood durft aan te raden. Maar verder heb ik ook nooit iets betreffende u geweten.’

Zijn vonnis was geveld en het was noodig de volvoering er van niet uit te stellen.

‘Zijt ge nog altijd genegen - vroeg ik hem plechtig - het verdrag na te komen, door u zelf opgesteld, voordat gij aanvingt te lezen?’

‘Zonder een enkele aarzeling - antwoordde hij met een lichte trilling in zijn stem. - Er is geen andere deur waar ik kan aankloppen en dit werk is mijn geheele leven. Ik voel dat ik niets anders zou kunnen maken.’

‘Ik moet u dan zeggen - hervatte ik met de zelfde plechtigheid, maar getemperd door een zekere droefheid - dat uw geschiedenis dom, vervelend, onsamenhangend en afschuwelijk is. Degene, die gij uw held noemt, is niets anders dan een vervelende schurk, waarvan al de fijngevoelige lezers zouden walgen. Ik wil niet al te wreed zijn door hier nog meer aan toe te voegen.’

Ik zag wel, dat de man deze woorden niet verwacht had en bemerkte met schrik dat zijn oogen zich plotseling sloten. Maar ik bemerkte dadelijk dat zijn macht over zich zelf gelijk stond aan zijn eerlijkheid. Hij opende zijn oogen onmiddelijk weer en keek mij zonder angst of haat aan.

‘Wilt ge me naar buiten vergezellen?’ vroeg hij mij met een te zachte stem om natuurlijk te kunnen zijn.

‘Zeker’ antwoordde ik, en na mijn hoed opgezet te hebben, verlieten wij het huis zonder verder te spreken. De onbekende droeg nog altijd zijn geel leeren valies, en ik volgde hem als in een droom tot aan den kant van de rivier, die gezwollen en ruischend voortstroomde tusschen de zwarte steenen muren.

Toen hij om zich heen gezien had, en zag dat er niemand was, die er uitzag als een mogelijke redder, richtte hij zich tot mij en zeide:

‘Vergeef mij, indien mijn lezen u verveeld heeft. Ik geloof wel, dat het mij nooit meer overkomen zal een levend wezen

te vervelen. Vergeet mij zoo gauw als het u mogelijk is.'

En dit waren zijn laatste woorden, want hij klom vlug over de leuning heen en wierp zich zelf en zijn valies in de rivier. Ik boog mij voorover om hem nog te zien, maar 't water had hem reeds opgevangen en zich over hem gesloten. Een klein, verlegen, blond meisje had de haastige zelfmoord gezien, maar zij scheen er zich niet erg over te verwonderen en vervolgde al noten etende haar weg.

Eindelijk gelukte het mij naar huis te kunnen gaan. Nauwelijks in mijn kamer teruggekeerd, legde ik mij te bed en sliep zonder veel moeite in, als geslagen en gebroken door het onbegrijpelijke.

Van morgen ben ik vrij laat en met een vreemd gevoel wakker geworden. Ik kwam mij voor reeds dood te zijn en er alleen nog maar op te wachten, dat ze me kwamen begraven. Ik heb dadelijk de orders voor mijn begrafenis gegeven en ben zelf naar de begrafenis-vereeniging gegaan, opdat er niets vergeten zou worden. Ieder oogenblik verwacht ik dat men den kist zal brengen. Ik voel dat ik reeds aan een andere wereld toebehoor en alle dingen om mij heen hebben een onbeschrijflijk aanzien van voorbijgegane, geeindigde dingen, die geen enkel belang meer voor mij hebben.

Een vriend heeft mij bloemen gebracht en ik heb hem gezegd, dat hij kon wachten om ze op mijn graf te leggen. Het kwam mij voor dat hij glimlachte, maar de menschen glimlachen altijd wanneer zij iets niet begrijpen.

Wie zijt ge?

De geschiedenis begon op heel eenvoudige wijze.

Op een morgen ontving ik zelfs niet eén brief. Sedert jaren was mij dit niet overkomen en ik was er verwonderd en ontstemd over. Ik hechtte veel aan de post, als aan één van de weinige mogelijkheden van 't onverwachte, die in ons leven overgebleven zijn, en iederen dag wachtte ik haar af met een angst, die bijna koortsachtig werd, wanneer ik een belangrijk antwoord ontvangen moest. Al waren het ook brieven van

ver verwijderde vrouwen, die om een nu onnoodige liefde vragen - of van enthousiaste onbekenden, die trachten je in hun leven in te leiden, of van vergeten vrienden, die plotseling uit het verleden opduiken en je de verlangens en het berouw hunner laatste levensperiode vertellen, of van ontdekkers en 'would-be' profeten, die je willen dwingen hun dwaasheden aan te nemen of ze te weerleggen, of eindelijk van onbeteekenende zakenmenschen, of van familieleden in den derden graad, allen las ik ze met groote begeerigheid. Het lezen van mijn dagelijksche correspondentie, die in dien tijd al tamelijk uitgebreid was, was één van mijn grootste genietingen geworden.

En dezen morgen ontving ik brief, noch krant. Dit maakte op mij een pijnlijken, maar korten indruk. Ik dacht, dat het louter toeval was en voorzag, dat ik den volgenden dag veel meer brieven dan gewoonlijk zou ontvangen.

Om me een beetje te verstrooien, ging ik naar buiten. De stad was volmaakt gelijk aan die van den vorigen dag. Aan beide zijden der straten waren dezelfde huizen, en de zelfde bedienden verkochten de zelfde voorwerpen in de zelfde winkels aan de besluitelooze koopers. De opschriften die ik gewoon was te zien, waren er allen nog zonder eén verandering. De wagens, die over 't plaveisel rolden verschilden in niets van die, welke ik altijd gezien had. De menschen die hier en daar rondliepen waren gekleed zooals gewoonlijk. Voor de eerste maal kreeg ik den indruk van een gevangenis bij 't zien van die dingen, die altijd door hetzelfde waren. Maar dadelijk vond ik dat deze gedachte dom was en ik kon geen enkele oorzaak vinden, voor 't feit dat ik mij op dit uur buitenshuis bevond. Ik besloot terug te keeren en toen ik het plein overgestoken was om de straat in te slaan waar ik woon, ontmoette ik een ouden professor, dien ik van kind af aan gekend had en die zich dikwijls met mij onderhield over zijn theorieën betreffende de kunstmatige vermenigvuldiging der verschillen. Ik groette hem, terwijl ik mijn hoed afnam en zijn naam noemde, maar de oude man ging verder zonder mij te zien. Ik gaf de schuld aan zijn bijziendheid, of daaraan dat hij misschien over iets nadacht en niet gestoord wilde worden. Daarom liep ik hem niet na, maar ging naar huis terug, een beetje geërgerd over deze mislukte poging om mij te verstrooien.

De dag was slecht begonnen en ik besloot niet meer uit te gaan. Ik troostte mij, door in gedachten reeds het genot te smaken van de ontelbare brieven, die ik den volgenden morgen zou ontvangen. De nacht bracht ik een weinig minder rustig door dan gewoonlijk, maar de morgen brak aan. Ik wachtte het uur van de post met belachelijk ongeduld af. Ik stond ongeveer een half uur voor 't venster om de postbode te zien aankomen. Eindelijk zag ik hem mijn huis naderen, maar ook dezen morgen waren er geen brieven voor mij! Deze stilzwijgendheid van mijn vrienden, die zich ten tweeden male herhaalde, ontstelde mij zeer. Gedurende den ganschen dag verzon ik voorwendsels, verontschuldigingen, veronderstellingen om dit voor mij zoo ernstige feit te verzachten of te verklaren. Nog één maal hoopte ik op den volgenden dag. En de nieuwe morgen kwam, en voor de derde maal was er geen enkele brief voor mij! Toen kon ik mij niet meer inhouden. Ik ging naar beneden en de straat op; ik riep den postbode - die deed alsof hij mij niet kende - en ik liet hem zijn tasch tot op den bodem toe doorzoeken, om mij er van te verzekeren, dat er werkelijk niets voor mij in was. Toen kwam er een allerzonderlingste gedachte in mij op: dat er een soort samenzwering tegen mij gespannen was om mij van mijn vrienden te scheiden en dat de een of andere postbeambte één der medeplichtigen was. Ik kon me hoegenaamd niet voorstellen, wat de oorzaak van deze samenzwering zou kunnen zijn, maar datgene wat me overkwam, was zóó vreemd, dat ik wel gedwongen was tot nog vreemdere veronderstellingen mijn toevlucht te nemen. Daarom liep ik naar 't hoofdpostkantoor, sprak met den directeur, liet alles doorzoeken, maar er werd niets gevonden. Niemand liet merken, dat hij mij kende en allen waren zeer verwonderd over mijn verdenkingen.

Ter neer gedrukt en bijna vernederd vertrok ik weer en begon op goed geluk af de stad te doorwandelen, terwijl ik mij te vergeefs pijnigde om de oorzaak van die eigenaardige en plotselinge stilte te ontdekken, die zich om mij heen gevormd had. Zoo voortloopende ontmoette ik een kennis uit het café, met wien ik gaarne schertste op sommige winteravonden, wanneer de nevel zoo dicht is, dat zelfs het gezicht

van een dwaas iemand troostend is. Ik ging glimlachend voor hem staan, maar hij liep vlug verder en na mij verwonderd te hebben aangezien, verwijderde hij zich met versnelde passen.

‘Ben je gek geworden? - schreeuwde ik hem na met woedende stem. - Waarom wil je niet met me spreken?’

Ik kreeg geen antwoord en de man draaide zich zelfs niet om. Hij was bekend als eén van die opgewekte idioten, die zich geestig noemen, en enkele van zijn geestigheden waren beroemd. Ik veronderstelde daarom, dat hij zich vroolijk over mij wilde maken door te doen alsof hij mij niet kende en wandelde door zonder verder aan hem te denken.

Maar terwijl ik voortging naar de reden te zoeken van deze tegenover mij algemeene stilzwijgendheid, kon ik niet anders doen dan ook aan de personen denken, die mij niet hadden willen herkennen. Ik had argwaan, dat er een betrekking bestond tusschen de twee soorten van feiten, maar ik zag in, dat de quaestie op deze wijze nog duisterder werd en liever wilde ik nog aan een opeenvolging van van elkaar onafhankelijke feiten gelooven.

Ik keerde naar huis terug en schreef een groot aantal brieven, waarin ik om allerhande dingen vroeg, alleen om er zeker van te zijn antwoord te zullen ontvangen, of wel vroeg ik degenen, die mij in deze dagen hadden moeten schrijven, naar de reden van hun stilzwijgen. Toen ik ze gepost had, werd ik rustiger en het leek mij nu onmogelijk, dat de brieven niet weer zouden beginnen te komen.

Toch was 't noodig op zijn minst twee dagen te wachten en ik nam mij voor die geheel te besteden - om aan het ‘idée fixe’ te ontkomen - aan enkele historische naspeuringen, die ik sedert langen tijd te doen had over het plotselinge verdwijnen van de beroemde stad Semifonte.

Ook deze twee dagen gingen voorbij en minder onaangenaam dan de vorigen, maar de derde dag ontving ik nog niets, en door een diepe treurigheid bevangen nam ik mij voor raad te gaan vragen aan één van mijn liefste vrienden, een student in de physica, die prachtig viool speelde. Ik maakte mij dadelijk klaar om hem te gaan opzoeken. Men zeide mij dat hij thuis was en liet mij in de studeerkamer. Kort daarna kwam hij binnen. In plaats echter van mij de hand te drukken, mij toe

te lachen en te vragen hoe ik het maakte, ging hij voor mij staan en vroeg mij:

- Met wien heb ik de eer te spreken?

De indruk van die eenvoudige woorden was verschrikkelijk. In een oogwenk kwamen alle voorafgegane feiten weer in mijn gedachte terug en een vreeselijke verdenking ging mij door den geest. Maar ik was sterk genoeg om mij nog te kunnen beheerschen. Ik wilde nog éénmaal aan een grap denken en zeide, terwijl ik trachtte te glimlachen: ‘Ben je gek van morgen? Houd je niet langer van den domme en bied me dadelijk een sigaret aan.

Mijn woorden hadden de tegenovergestelde uitwerking van dàt, wat ik er van verwachtte. Het gelaat van mijn vriend werd nog ernstiger en ik zag dat hij instinctief de hand in zijn zak stak waar hij gewoonlijk zijn revolver droeg.

‘Ik zeg u - zeide hij met energische stem - dat ik u niet ken, en dat ik uw woorden niet begrijp. Doe mij het genoegen te zeggen, wie gij zijt, of anders heen te gaan. Ik werd als gek tegenover zooveel kalmte. Ik begon hem te smeeken, hem honderd maal mijn naam te herhalen, hem aan duizend dingen te herinneren, die wij te zamen gezien hadden, hem te vragen wat ik hem gedaan had, om welke reden hij voorgaf mij niet te kennen, en eindigde met hem uit te schelden, toen hij volhardde in zijn ontkenningen; maar hij had gauw genoeg van dit tooneel.

- Gij moet dronken of gek zijn - zeide hij mij onmeedoogend. Ik wil liever niet de politie laten roepen, om geen overlast te hebben, maar vertrek onmiddelijk.’ Hij duwde mij uit de kamer, greep stevig mijn hand vast en sloot mij buitenshuis. Ik was zwakker dan hij, en aan den anderen kant was ik verward, ter neer geslagen, verwonderd en kon ook geen tegenstand bieden.

Treurig sleepte ik mij naar huis. Nauwelijks in mijn kamer teruggekomen, liep ik naar den spiegel om te zien of mijn gezicht veranderd was, of mijn uiterlijk plotseling anders was geworden. Ik bekeek mij langen tijd, maar ik kon niet de minste verandering ontdekken.

Ik legde mij op een divan met den enkelen wensch te mogen inslapen en mij te voelen verdwijnen. Maar het gelukte mij zelfs niet de oogen te sluiten.

Een ‘idée fixe’ had zich geheel van mij meester gemaakt. *Ik moest, zonder dat ik er iets van gemerkt had, een afschuwelijken misdaad begaan hebben, en niemand wilde mij meer kennen.* Maar hoe ik ook nadacht, ik kon me niet voorstellen, welke deze misdaad geweest kon zijn. In dien tijd leidde ik een volmaakt deugdzaam leven. Ik speelde niet, ik stond in bijna geen betrekking tot vrouwen, ik vroeg niemand om geld. Mijn eenige ondeugden waren een buitensporige liefde voor koffie en voor indische wijsbegeerte. Zoover ik wist, had ik niemand vermoord en had geen enkel huis bestolen. En toch moest er iets voorgevallen zijn, omdat allen mij ontvluchtten, deden alsof zij mij niet kenden, en zelfs niet waagden mij te schrijven. Het besef van dezen kring van eenzaamheid, dien men om mij wilde trekken, deed mij sidderen. Men was bezig mij uit het gezelschap der levenden te verbannen. Men wilde mij door het stilzwijgen vernietigen, maatschappelijk een onbestaand wezen, een doode van mij maken.

Maar er moest noodzakelijk een einde komen aan deze smartelijke onzekerheid - ik wilde weten wat de reden was, dat allen mij uit hun leven wilden doen verdwijnen. 's Avonds, een beetje gesterkt door een paar druppels cognac, begaf ik mij naar 't café, waar zich een aantal van mijn vrienden bevond om den gewonen onzin van den dag te bepraten. Ik ging regelrecht op 't tafeltje af, waaraan enkele van hen gezeten waren. Allen zagen elkaar verbaasd aan en antwoordden mij niet. Ik was nu aan deze komedie gewend geraakt en was er daarom niet erg over ontsteld.

‘Ik zie - zeide ik op kalmen toon tot hen - dat ook gij even als de anderen doet alsof gij mij niet kent. Ik ben juist bij u gekomen, opdat gij mij de reden van uw allerzonderlingst gedrag zoudt meedeelen. Ik moet wel iets zeer ernstigs begaan hebben, wanneer zelfs mijn oudste vrienden mij uit hun huis verjagen, maar ik verklaar u eerlijk, dat ik niet weet waarvan men mij beschuldigt. Zegt mij nu wat ik gedaan heb. Het is het laatste bewijs van vriendschap waarom ik vraag. Wat gij mij ook te zeggen hebt, ik zal u noch met mijn tegenwoordigheid, noch met mijn gesprekken meer lastig vallen.’

Vóór dat ik uitgesproken had, had ik reeds bemerkt dat de verwondering onder mijn kennissen aldoor grooter werd. Eén

van hen begon zonder plichtplegingen te lachen, een andere - de voorzichtigste - stond op en ging aan een meer verwijderd tafeltje zitten. Ik wachtte hun antwoord met zoo groote angst af, dat ik hijgend moest ademhalen. Eén van hen vroeg mij eindelijk op den man af:

- 'Neem mij niet kwalijk, maar wie zijt gij?'

- 'Ik bid u, ga niet verder - hernam ik met trillende stem - vergeet een oogenblik uw rol. Zeg mij in godsnaam wat ik u gedaan heb, wat de reden is, dat gij mij zoo behandelt. Zeg mij...'

Maar ik kon niet verder gaan. Allen barstten in een welluidend gelach uit. Nauwelijks waren zij een weinig gekalmeerd, of zij riepen den kellner en stonden op. Eén van hen die veel sympathie voor mij voelde, kwam naar mij toe en zeide zachtjes:

- 'Zal ik u naar huis brengen?'

Ik nam 't aanbod aan en samen vertrokken wij. Ik hoopte ten minste hem er toe gebracht te hebben mij iets te zeggen, maar alles was nutteloos. Hij antwoordde mij met veel bereidwilligheid, zooals men doet tegenover een zieke of een gek, maar tot op 't laatste oogenblik wilde hij niet bekennen, dat hij wist wie ik was.

- 'Gij kunt er zeker van zijn - herhaalde hij mij - gij hebt niets verkeerds gedaan, ten minste niemand van ons weet er iets van. Gij hebt u die gedachte in uw hoofd gezet, maar het zal wel weer voorbij gaan. Ik verzeker u, dat noch ik, noch de anderen u kennen en dat het geen veinzerij was, toen wij u vroegen wie gij waart. Tracht u te kalmeeren, en wanneer gij er werkelijk aan hecht mijn vriend te zijn, zal ik u zoo nu en dan komen bezoeken.'

Toen wij voor mijn huisdeur stonden, verliet hij mij met duizend goede wenschen en raadde mij aan te gaan slapen. Ik ging naar boven naar mijn kamertje en kleedde mij uit, zonder dat ik 't zelf wist. Natuurlijk kon ik den slaap niet vatten. Mijn omstandigheden waren zoo verschrikkelijk, dat ik mij er nog niet aan kon gewennen ze als waar te beschouwen. Zich volmaakt alleen in de wereld te gevoelen, plotseling door iedereen verlaten, onder den druk van een of andere onbekende schande, of van een stilzwijgende veroordeeling

is iets veel meer beangstigends en geheimzinnigs dan de dood. Ik bestond niet meer voor de menschen. Ik was alleen en gevloekt. Ik was dezelfde, maar al de anderen waren in betrekking tot mij veranderd. Ik was alleen, maar niet alleen op een eiland of op een vlot, zooals een Robinson of een schipbreukeling met de hoop op een redder of met 't beeld van de terugkeer voor zich, maar alleen in een groote stad, alleen te midden van een menigte, alleen te midden van menschen die mij afwezen, die mij negeerden, die mij uit hun leven wierpen. Tegen den morgen werd ik door den slaap bevangen, maar ik begon zoo vreeselijk te droomen, dat ik bijna dadelijk ontwaakte, terwijl ik schreeuwde en huilde van ontzetting. Ik begrijp niet hoe ik nog de kracht had om uit te gaan.

De stad was nog altijd dezelfde, alles was zooals vroeger. De mannen en vrouwen gingen door de straten en ieder oogenblik, als om mij te beleedigen, gingen mannen en vrouwen langs mij heen die ik kende, en niemand van hen keek mij aan, niemand lachte mij toe, niemand groette mij. Ik was als een vreemdeling, die zich op dien dag voor 't eerst vertoonde.

Alles wat in betrekking tot mij stond was uit het geheugen der bewoners verdwenen. Ik bestond niet meer voor de anderen, maar alleen voor mij zelf. Het scheen mij, dat mijn eigen ziel afgezet was, en dat er slechts een klein stukje overgebleven was, een klein middelpunt, waaraan ik nog den naam van Ik geven kon. Het leek mij, dat allen die voorbijgingen mij naar de reden zouden vragen van mijn bestaan. Van alle kanten meende ik haastige, verwonderde stemmen te hooren die vroegen: Wie ben je? Wie zijt gij?

En 't eenige verschil bestond in 't voornaamwoord - in 't je of 't gij - maar al degenen, die voorbij gingen, wierpen mij hun vraag voor de voeten. Toen smolten al deze vragen samen tot een koor, zij werden één enkele, ontzaggelijke vraag, een vraag die ik zelf aan mij zelf deed: Wie ben je? - Wanneer had ik ooit getracht deze vraag te beantwoorden? Wanneer was het ooit in mij opgekomen mijzelf te bekennen wie ik was? Ik kende mijn naam, mijn leeftijd, mijn vaderland, mijn gestalte - ik kende een beetje mijn gelaat, minder nog

mijn ziel. Van de toekomst wist ik niets, uit 't verleden waren mij slechts bleeke, op elkaar gestapelde brokken herinneringen overgebleven. Ik had nooit getracht mij zelf te ontdekken, ik had nooit getracht mijn geheim te leeren kennen, vast te stellen welke mijn werkelijke naam was, de naam van mijn ras en niet die belachelijke en schijnbare naam mij door mijn vader aan 't doopvont gegeven.

Wie ben je? vroeg ik eindelijk aan mij zelf en nauwelijks voelde ik den ernst en de omvangrijkheid van dezen vraag of al de rest verdween. Ik herinnerde mij noch de beleedigingen, noch het lachen meer, noch, dat allen mij verlaten hadden. Van iedereen afgescheiden, richtte ik mij tot mij zelf en wilde alles vergeten wat de gewoonte en het oordeel van anderen van mijn ziel gemaakt hadden. Tot nu toe had ik op een zekere wijze geleefd, omdat de anderen mij geleid of geraden hadden, omdat er zich gedachten omtrent mij gevormd hadden, die ik niet gaarne wilde logenstraffen, omdat ik mij te midden van menschen bevond, waarvan ik zonder dat ik er mij bewust van was, de smaak nagebootst had en de waarde overgenomen. Nu negeerden mij de menschen en beweerden mij niet te kennen en ik negeerde datgene wat er van hen in mij was, en ik wilde niet als mijn eigendom beschouwen, wat zij op mij overgebracht hadden. En zonder vrees vroeg ik nu aan mij zelf: Wie ben je?

Al de andere stemmen zwegen stil. Alleen mijn eigen vraag vervulde mijn ziel. Gedurende vele dagen leefde ik als in een droom, onvermoeid zoekende naar een stellig antwoord.

Op een nacht, terwijl ik droomde van een menigte blinden, die door een dichtbegroeide wei gingen, zonder elkaar te voelen, kwam onverwacht het antwoord.

Ik ben iemand voor wien de anderen niet bestaan. Deze blindheid en geheugenloosheid der menschen tegen over mij was een proef geweest, die ik op geen andere wijze had kunnen overwinnen. De menschen kenden mij niet meer, maar ik was er niet door vernietigd geworden. Ik had mijzelf terug gevonden en ik kon mijn leven weer beginnen en andere menschen leeren kennen en dat zonder te sidderen.

's Morgens, terwijl ik wakker werd, voelde ik mij gelukkig als een herstellend kind. Een wonderlijke verrassing wachtte

mij. De postbode gaf mij een dik pak correspondentie af, waarin ik alles vond wat ik van den eersten morgen van stilzwijgen af verwacht had. 's Avonds in 't café ontvingen mij de vrienden zooals gewoonlijk en maakten niet de minste toespeling op hun avontuur van enkele avonden geleden. Ik had heel spoedig genoeg van hun gezelschap en verliet hen. Buiten trof ik andere menschen, die mij groetten zooals vroeger en die mij met de gewone vriendelijkheid aanspraken. Ik was weer in de wereld teruggekeerd. De menschen namen mij nog éénmaal op, maar ik was hun gezelschap wonderlijk moe, ik had het gevoel alsof ik uit een ver land teruggekeerd was en den zin voor alles wat ik zag, verloren had.

Nooit na dezen tijd, heb ik mij de oorzaak kunnen verklaren van dit tijdvak uit mijn leven, waarin ik allen als een vreemde gek voorkwam. Soms geloof ik dat er scheuren in den tijd moeten zijn en dat alleen ik in die dagen geleefd heb als in een tusschenruimte van tijd, zonder dat de anderen het merkten. Maar waarom leken zij te leven, zooals zij altijd leven en zooals zij vandaag leven? Deze sfeer van mysterie, deze sombere onderbreking van mijn zoo gewoon leven heeft mij altijd ontsteld en ontstelt mij nog meer, terwijl ik bezig ben deze geschiedenis te schrijven. Ook nu op dit oogenblik, het is 's nachts half een, terwijl ik in mijn kamer schrijf te midden van een stilte vol lichte ademhalingen en kloppingen, is het mij alsof ik alleen ben, onherroepelijk alleen te midden van de menschen, te midden van de wereld, een enkele ziel in 't middenpunt van 't heelal. Werkelijk....

De dag, die niet teruggegeven werd.

Ik ken veel oude en mooie prinsessen, maar alleen van die, welke zóó arm zijn, dat zij nauwelijks een klein, in 't zwart gekleed kameniertje kunnen houden, en gedwongen zijn in een of andere vervallen toscaansche villa te wonen, in eén van die verborgen villa's, waar twee stoffige cypressen de wacht houden bij het hek.

Wanneer ge iemand aantreft in het salon van de een of

andere ouderwetsche, grafelijke weduwe, noem haar dan Hoogheid en spreek haar in 't fransch aan, in dat internationale, typische, kleurlooze fransch, zooals gij het leeren kunt uit de ‘Contes Moraux’ van den abbé Marmontel - in 't fransch ten slotte, van de ‘gens de qualité.’ Mijn prinsessen zullen bijna altijd antwoorden en nadat gij in hare arme zielen doorgedrongen zult zijn - klein, en vol stof en prulletjes zooals bidvertrekken uit het einde der zestiende eeuw - zult gij bemerken, dat het leven nog draaglijk kan zijn en dat onze moeders niet zoo dom geweest zijn als het wel lijkt, toen zij ons ter wereld brachten.

Hoevele wonderlijke geheimen hebben mij mijn schoone en bejaarde prinsessen toegefluisterd! Zij houden veel van ‘poudre de riz’, maar misschien meer nog van conversatie en ofschoon zij allen duitsch zijn - een enkele is russisch, maar bij toeval - wekt haar verrukkelijk fransch, ‘ancien régime’ soms geheel ongewone ontroeringen bij mij op, en in zekere oogenblikken wordt mijn hart week en bekruipt mij de lust - ik beken het - om te huilen als een domme verliefde.

Eens op een avond, 't was nog niet heel laat, in 't salon van een toscaansche villa, gezeten in een vorstelijken leunstoel, bij een tafel waar mij buitengewoon waterachtige thee was aangeboden, zweeg ik te zamen met de bejaardste en mooiste van mijn prinsessen.

Zij was in 't zwart gekleed, voor haar gezicht had zij een korte, zwarte sluier, en haar haren waarvan ik wist dat ze wit waren, en altijd een beetje gekruld, waren door een zwarten hoed bedekt. Zij kwam mij voor als in een aureool van duisternis. Dit trok mij aan, en ik dwong mij te gelooven, dat deze vrouw niets anders was dan een verschijning door mijn wil te voorschijn geroepen. Dit was niet moeilijk, omdat het bijna geheel donker was in de kamer, en de eenige kaars verlichtte flauw alleen haar gepoederd gezicht. De rest vermengde zich zoodanig met het duister, dat ik kon gelooven niets dan een zwevend hoofd voor mij te hebben, een hoofd van het lichaam afgescheiden en ongeveer een meter boven den grond opgehangen.

Maar de prinses begon te spreken en het was onmogelijk nu nog aan een andere fantasie denken.

- ‘*Ecoutez donc*, *monsieur* - zeide zij mij - *ce qui m'arriva il y a quarante ans, quand j'étais encore assez jeune pour avoir le droit de paraître folle.*’

En zij ging voort mij met haar dunne stem één van haar talrijke liefdesgeschiedenissen te vertellen: een fransch generaal was uit liefde voor haar acteur geworden, en was 's nachts vermoord door een dronken paljas.

Maar ik kende reeds deze zijde van haar verbeeldingskracht, en wilde iets veel vreemders, iets meer aparts, iets onwaarschijnlijkers. De prinses wilde mij tot in 't uiterste ter wille zijn.

- ‘Gij dwingt mij - zeide zij - het laatste geheim te vertellen, dat mij overblijft, en dat altijd geheim gebleven is, juist omdat het onwaarschijnlijker is dan al de anderen. Maar ik weet, dat ik binnen enkele maanden moet sterven, nog voor dat de winter ten einde is, en ik ben er niet zeker van een ander mensch te vinden, die zich zooals gij interesseert voor bespottelijke dingen....

‘Mijn geheim begon met mijn twee en twintigste jaar. In dien tijd was ik de lieftalligste prinses uit Weenen en ik had toen nog niet mijn eerste man vermoord. Dit gebeurde twee jaar later, toen ik verliefde op....Maar gij kent die geschiedenis reeds. *Passons!* - Het gebeurde dus, dat ik op 't eind van mijn twee en twintigste jaar het bezoek ontving van een oude, gedecoreerde heer met langen baard, die mij verzocht hem twee minuten in 't geheim te woord te staan. Nauwelijks waren wij alleen of hij zeide tot mij: Ik heb een dochter, die ik boven alles lief heb en die zeer ziek is. Ik moet haar leven en kracht geven en daarom ben ik bezig jeugdjaren te zoeken en ze te koopen of te leenen. Indien gij mij eén van uw jaren geven wilt, zal ik het u langzamerhand teruggeven dag voor dag, vóordat uw leven geëindigd is. Op het eind van uw twee en twintigste jaar zult gij in plaats van in uw drie en twintigste, in uw vier en twintigste gaan. Gij zijt nog zeer jong en gij zult bijna niets van dien sprong merken, maar ik zal u tot op den laatsten toe alle drie honderd vijf en zestig dagen terug geven, telkens twee of drie te gelijk, en wanneer ge oud geworden zijt, zult ge naar uw eigen wil uren van werkelijke jeugd terug kunnen krijgen, plolselinge terugkeeringen van gezondheid en schoonheid. Ge-

loof niet dat ge met een grappenmaker of duivel te doen hebt. Ik ben eenvoudig een arme vader, die den Heer zóó innig gesmeekt heeft, dat het hem verleend geworden is te doen, wat anderen onmogelijk is. Met groote moeite heb ik reeds drie jaren kunnen verkrijgen, maar ik heb er nog vele noodig. Geef mij er één van de uwen en het zal u nooit berouwen.'

Tot op dien tijd was ik gewend aan wonderlijke avonturen, en in de vorstelijke wereld, waarin ik leefde, werd niets als onmogelijk beschouwd. Daarom stemde ik toe de eigenaardige leening aan te gaan en werd weinige dagen daarna een jaar ouder. Bijna niemand merkte er iets van en tot aan mijn veertigste jaar bracht ik mijn leven vroolijk door, zonder mijn toevlucht te nemen tot het jaar dat ik uitgeleend had en dat mij teruggegeven moest worden.

De oude heer had mij te zamen met het contract zijn adres achtergelaten en had mij verzocht hem op zijn minst een maand vooruit te waarschuwen, wanneer ik een dag of een week van jeugd mocht wenschen, terwijl hij mij beloofde dat ik hetgeen, waarom ik vroeg, zou ontvangen op 't afgesproken oogenblik.

Na mijn veertigste jaar, toen mijn schoonheid begon te verdwijnen, trok ik mij in eén van de weinige kasteelen terug, die aan mijn familie overgebleven waren en ik ging slechts twee of drie maal per jaar naar Weenen.

Ik schreef mijn schuldenaar bijtijds en begaf mij daarna jong en mooi, zooals ik met drie en twintig jaren was, naar de hofbals in de salons van de hoofdstad, terwijl ik allen in verbazing zette, die mijn vervallen schoonheid gekend hadden. Hoe wonderlijk waren de avonden waarop ik in volle schoonheid verscheen. Den avond te voren sliep ik in moe en *fanée,* zooals ik altijd was, en 's morgens stond ik vroolijk op, licht als een vogeltje, dat pas geleerd heeft te vliegen, en liep naar den spiegel. Iedere rimpel was verdwenen, mijn lichaam was frisch en zacht, mijn haren waren weer blond geworden, en mijn lippen waren rood, zóó rood, dat ik zelf ze hartstochtelijk gekust zou hebben. In Weenen verdrongen de aanbidders zich om mij heen, zij schreeuwden het uit van verwondering, beschuldigden mij van toovenarij en begrepen er au fond niets van. Nauwelijks liep het tijdvak van

jeugd, dat ik teruggevraagd had, op zijn einde, of ik steeg in mijn rijtuig en reed in allerijl naar het kasteel terug, waar ik weigerde wie ook te ontvangen. Een jonge boheemsche graaf echter, die gedurende mijn oponthoud te Weenen, doodelijk verliefd op mij was geworden, slaagde er in, ik weet niet op welke wijze, in mijn vertrek door te dringen en stierf bijna van verwondering, toen hij zag hoezeer ik wel is waar op zijn vlam *geleek*, maar hoe veel leelijker en ouder ik was dan zij, die hem betooverd had in de straten van Weenen.

Na dien tijd gelukte het niemand meer in mijn vrijwillige ballingschap door te dringen, die enkel onderbroken werd door de vreemde vreugden en de diepe melankolie der zeldzame tusschentijden van jeugd in het treurige verloop van mijn voortdurend verval. Kunt gij u mijn fantastisch leven gedurende die lange maanden van eenzamen ouderdom voorstellen, dat slechts nu en dan onderbroken werd door de vluchtige vlam der dagen van schoonheid en hartstocht?

In den eersten tijd leken mij deze drie honderd en vijf en zestig dagen onuitputtelijk en ik geloofde niet, dat zij ooit konden eindigen, daarom was ik te verkwistend met mijn voorraad en schreef te dikwijls aan den Levensschuldenaar. Maar deze is een vreeselijk precies man. Eénmaal ben ik bij hem geweest en heb zijn kasboeken gezien. Ik ben niet de eenige met wie hij dergelijke contracten heeft aangegaan en weet dat hij heel nauwkeurig de mindering van zijn schuld aanteekent. Zijn dochter zag ik ook: een zeer bleeke vrouw, gezeten op een terras vol bloemen.

Ik ben nooit te weten kunnen komen, waar hij het leven vandaan haalt, dat hij dag voor dag zoo stipt terug geeft, maar ik heb redenen om te gelooven, dat hij zijn toevlucht neemt tot nieuwe schulden. Welke zouden de vrouwen geweest zijn, die hem de dagen gegeven hebben, die hij aan mij teruggaf? Ik zou er wel een willen kennen; maar ofschoon ik dikwijls handige vragen gedaan heb, heb ik nooit het geluk gehad iets te weten te komen. *Mais peut-être elles ne seraient pas si étranges que je crois...*

In ieder geval is deze man verbazend belangwekkend, hetgeen hem niet verhindert zijn rekeningen goed op te maken. Gij kunt u niet voorstellen hoe verschrikkelijk mijn leven werd,

toen hij mij met de kalmte van een bankier meedeelde, dat hij in 't vervolg nog slechts elf dagen tot mijn beschikking had. Gedurende dat geheele jaar schreef ik hem niet meer, en een oogenblik kwam de verzoeking in mij op om ze hem te schenken en mij zelf niet meer te kwellen. Gij begrijpt de reden wel, niet waar? Ieder keer, dat ik weer jong werd, was het oogenblik van ontwaken smartelijker geworden, omdat het verschil tusschen mijn gewone zijn en mijn drie en twintig jaar met den leeftijd hoe langer hoe grooter werd.

Hoe kunt ge gelooven, dat een arme, eenzame, oude vrouw telkens twee of drie dagen van schoonheid en liefde, van gracie en vreugde zou weigeren? Eén dag te worden liefgehad, één uur begeerd te worden, gelukkig voor één oogenblik! *Vous êtes trop jeune pour comprendre tout mon ravissement!*

'Maar de dagen liepen ten einde - mijn krediet houdt nu op voor de eeuwigheid. Stel u voor: *ik heb slechts nog één dag te vragen!* Na dien dag zal ik onherroepelijk oud zijn en aan den dood gewijd. Eén dag van licht en dan voor altijd de duisternis! Beschouw eens goed, bid ik u, de geheele onvoorziene tragedie van mijn leven. Vóórdat ik dezen dag vraag.....

Maar wanneer zal ik hem vragen? Wat zal ik er mee doen? Sinds meer dan drie jaar ben ik niet meer jong geweest en in Weenen herinnert zich niemand mij meer en mijn groote schoonheid zou den menschen spookachtig voorkomen. En toch voel ik de behoefte aan een minnaar, aan een vurig, hartstochtelijk minnaar. Ik heb behoefte nog éénmaal over mijn geheele lichaam geliefkoosd te worden. Mijn gerimpeld gezicht zal nog éénmaal frisch en blozend worden, en mijn lippen zullen nog voor een laatste maal wellust geven. Arme, bleeke gebarsten lippen! Zij willen nog één dag rood en warm zijn, één dag slechts, voor een laatsten minnaar, voor een laatsten mond!

Maar ik kan niet besluiten. In heb niet de kracht het laatste beetje geld van werkelijk leven uit te geven, dat mij rest, en ik weet ook niet hoe het uit te geven en toch heb ik een krankzinnig verlangen het uit te geven....'

'Arme, dierbare prinses! Reeds sinds enkele minuten had zij haar sluier opgelicht en de tranen hadden fijne sporen

nagelaten in het poudre de riz van haar gezicht. Op dit oogenblik verhinderden de snikken, ofschoon aristocratisch teruggehouden, haar voort te gaan. Ik gevoelde toen een groot verlangen het lieve oudje ten koste van wat ook te troosten, en ik viel aan haar voeten - aan de voeten van een rimpelige in 't zwart gekleede prinses, en zeide haar, dat ik haar meer zou lief hebben dan een krankzinnige edelman, en smeekte haar met de zoetste woorden, aan mij, aan mij alleen den laatste dag van haar mooie jeugd te schenken.

Ik weet niet precies meer alles wat ik tot haar zei, maar mijn daad en mijn woorden ontroerden haar diep, en zij beloofde mij in een paar wel een beetje teatrale zinnen, dat ik haar laatste minnaar zou zijn voor een enkelen dag, binnen een maand. Zij beloofde mij een samenkomst op een bepaalden dag in de zelfde villa, en ik nam ontroerd afscheid na hare magere, witte handen gekust te hebben.

Toen ik 's nachts naar de stad terugkeerde, keek de maan, die nog niet geheel vol was, mij aldoor met een uitdrukking van medelijden aan, maar ik dacht te veel aan de mooie prinses om dit ernstig op te vatten.

Deze maand duurde verschrikkelijk lang, de langste maand van mijn leven. Ik had mijn toekomstige minnares beloofd, dat ik niet zou trachten haar terug te zien voor den bepaalden dag, en ik hield mij aan deze galante belofte. Ondanks alles kwam de dag en hij was de langste van die heele lange maand. Maar eindelijk kwam toch de avond en nadat ik mij mooi gekleed had, ging ik met bevend hart en onzekeren pas naar de villa.

Van verre reeds zag ik de vensters verlicht, zooals ik ze nog nooit gezien had en toen ik naderbij kwam, vond ik het hek geopend en het balkon vol groote bloemen. Ik trad de villa binnen en werd in een salon gelaten waar al de lichten van twee fantastische kronen brandden.

Men zeide mij te wachten, en ik wachtte. Niemand kwam. In 't geheele huis was stilzwijgen. De lichten brandden en de bloemen geurden in de eenzaamheid. Na een uur van opgewonden wachten, kon ik mij niet meer inhouden en ging naar de eetzaal. Op de tafel waren twee couverts klaar gezet en een groote overvloed van bloemen en vruchten. Ik ging

in een klein salon, flauw verlicht en verlaten. Eindelijk kwam ik aan een deur waarvan ik wist, dat zij die van de kamer der Prinses was. Ik klopte twee, drie maal, maar kreeg geen antwoord. Toen schepte ik moed, er aan denkende, dat een minnaar de etiquette vergeten mag en opende de deur, terwijl ik op den drempel bleef staan.

De kamer was vol weelderige kleeren, overal neergegooid als in de woede van een plundering. Vier kandelabers verspreidden rondom een vroolijk licht, de Prinses zat in een leuningstoel voor den spiegel, gekleed in een van de prachtigste gewaden, die ik ooit gezien heb.

Ik riep haar, maar zij antwoordde niet.

Ik kwam naderbij, raakte haar aan, doch zij bewoog zich niet. Toen bemerkte ik, dat haar gezicht was, zooals ik het altijd gezien had, klein en bleek, een beetje treuriger dan gewoonlijk, en een beetje verschrikt.

Ik legde een hand op haar mond, en voelde geen enkele ademhaling - toen op haar borst en voelde geen enkele klopping.

De arme Prinses was gestorven - was plotseling zacht gestorven, terwijl zij voor haar spiegel gezeten, de terugkeer van haar schoonheid bespiedde.

Een brief, dien ik op den grond naast haar vond, verklaarde mij het mysterie van haar plotseling einde.

Hij bevatte weinige regels vertikaal, militair schrift en zeide:

‘Waarde Prinses

Het spijt mij oprecht, dat ik u den laatsten dag van jeugd, welke ik u schuldig ben, niet kan terug geven. Het gelukt mij niet meer vrouwen te vinden, die verstandig genoeg zijn om aan mijn ongelooflijke belofte te gelooven, en mijn dochter verkeert in gevaar.

Ik zal nog nieuwe pogingen aanwenden en u de resultaten hiervan meedeelen, omdat het mijn innige wensch is u tot op het laatste oogenblik toe tevreden te stellen.

Geloof mij, doorluchtige Prinses.

Uw zeer toegenegen....’

Een stad voor een lachbui.

Toen ik wist, dat er een stad te koop was, ging ik onmiddelijk per automobiel naar den winkel.

De menigte vulde de straat voor de vensterruit, waar ik zoo dikwijls stil gestaan had om met verachting te kijken naar de belachelijke gele en roode modellen van huisjes, die men voor zijn geheele leven à vijftig lire per maand hebben kan. Allen zwegen. Ditmaal handelde het zich om een belangrijke verkoop en niemand dacht er aan, dat ik de stad zou willen koopen. De automobiel stond plotseling te midden van de menschen stil. Ik ging den winkel binnen, waar twee zeer vervelende mannen trotsch op hun grijze krullen, mij met eenige verwondering opnamen.

'Het is toch hier, vroeg ik, dat men een stad koopen kan?'

De mannen lieten hun hoofden voorover zakken als teeken van toestemming.

- Uw stad is geheel onbevolkt?

- Er zijn alleen wassen vrouwen in de vensters van de pruikenmakers en gipsen poppen in de bazaars.

- Hoeveel kost zij?

- Heel weinig maar, mijnheer, bijna niets. Gij behoeft ons slechts honderd vrouwen in ruil te geven.

- Het is goed. De stad moet tot morgen voor mij opgehouden worden.

- Ik vertrok haastig, zonder te groeten, en strekte me in de automobiel uit.

Na tien minuten was ik op de vrouwenmarkt. In groote fransche tuinen vol waterbekkens en bankjes, afgesloten door roodachtige hekken, wachtten de vrouwen met angst het einde van hun leven af. Enkele lagen in 't rottende gras; andere knipten zich eén voor eén de witte haren af.

De portier opende het hek en ik ging door de rechte, lange, eeuwige, modderige lanen gevormd door hooge, dunne en geheel bladerlooze boomen. De vrouwen keken mij aan en praatten zachtjes onder elkaar. Nauwelijks had ik er een gezien, die lust had tot schreien, of ik gaf haar een teeken en zij volgde mij.

In korten tijd had ik er precies honderd bij elkaar en met haar ging ik naar 't paviljoen van de eigenares. Deze lag op een bed, maar was geheel gekleed en om haar heen lagen stapels groote, opengeslagen, verfrommelde kranten.

- Ik heb deze honderd vrouwen noodig - zeide ik tot haar - en ik moet weten of geen van haar plan heeft om dood te gaan.

De eigenares liet ze één voor één aan haar bed voorbijgaan en bezag van ieder de linkerhand.

- Geen enkele van haar wil sterven - zeide zij, toen het onderzoek was afgeloopen - maar gij moet ze iedere week een boek met gedichten geven.

- Het is goed. Zeg mij hoeveel ik u schuldig ben.

- Niet veel mijnheer. Vandaag kosten de vrouwen veel minder dan gravures. Gij moet mij in ruil een papegaai geven, die vloeken kan. Ik zoek er reeds langen tijd naar en kan er maar geen vinden.

- Van avond - antwoordde ik - zult gij de papegaai en zijn vloeken hebben.

Ik steeg weer in de automobiel en liet me aan de andere zijde van de rivier brengen, naar een oud paleis, waar enkele bigotte, verre bloedverwanten van mij, woonden. Nauwelijks aangekomen, schelde ik met zooveel kracht, dat de bel den heelen avond in beweging bleef. De goedige, leelijke dienstbode die ik wel kende, kwam mij open maken en dadelijk ging ik een tocht door het vreemde huis ondernemen, dat geheel bestond uit gangen, verborgen hoekjes, kamers zonder vensters, keukens die met een deur op een kapel uitkwamen, vensters die niet geopend konden worden en die op binnenplaatsen vol water en vuil papier uitzagen, en eindelijk gelukte het mij in een roode salon op een vergulde zuil een papagaai met een zeer grooten rooden kop te vinden die peinsde over de eenzaamheid van de steden en de gierigheid van de menschen. Nauwelijks had de papagaai mij gezien of hij begon woedend te schreeuwen in een mij onbekende taal. Met een beetje aandacht gelukte het mij te ontdekken, dat het engelsche vloeken waren, maar slechts van een paar kon ik de beteekenis vatten.

Ik voelde mij natuurlijk in 't geheel niet beleedigd door zijn ontvangst.

Ik maakte zijn ketting los en nam hem mede naar de salon van de meesteres van het huis. Ik heb nooit geweten of deze een tante van mij was in de eerste of in de tweede graad, maar dit interesseerde mij in 't geheel niet en vooral niet in dit oogenblik.

Zonder haar goeden dag te zeggen vroeg ik haar of zij genegen was mij de papagaai af te staan en wat zij er voor in ruil wilde ontvangen.

- Zeer zeker, neef - antwoordde zij. - Ik wilde hem reeds sedert langen tijd verkoopen, maar ik heb niemand kunnen vinden, die mij geven kon waar ik om vraag.

- En wat vraagt ge?

- Een heel eenvoudig, heel dwaas, heel klein iets, maar moeilijk om het zich te verschaffen: een lachbui van een kind. Ik wil dat je me laat lachen, al is het maar één maal, maar zooals in den tijd toen ik het kleine in 't blauw gekleede Jezusbeeldje kuste gedurende de mis. Niets kan mij meer doen glimlachen, zelfs niet die papagaai met zijn engelsche vloeken.

Op dit antwoord bleef ik sprakeloos. Deze tante heeft een vage, onbepaalde, onzekere ouderdom, die tusschen de zeventig en honderd jaar ligt, en om te lachten ontbreken haar zelfs de tanden. Haar lichaam is zoo tenger, dat het aan alle kanten door kussens gesteund wordt en zelfs op den vloer liggen veeren kussens in plaats van tapijten. Een hartelijke lachbui zou haar de borst van eén scheuren. Aan den anderen kant hechtte ik aan den papagaai om de vrouwen te kunnen krijgen, en aan de vrouwen om de stad en aan de stad hechtte ik zeer veel, ontzaggelijk veel, omdat ik me daar met mijn meest geliefkoosd spel zou kunnen vermaken: Koninkje spelen.

En dit maal zou ik het voor zoo weinig kunnen hebben. Een stad voor een lachbui! Nooit meer zou zich een dergelijke gelegenheid voordoen. Ik moest noodwendig dadelijk iets vreeselijk belachelijks vinden, iets wat het toppunt van de grappigheid was. Ik twijfelde geen oogenblik in de keus der dingen, die mijn afgeleefde tante zouden kunnen doen lachen.

Het gewoon grappige kon haar niet meer afleiden. De kunsten van paljassen, de courantengrappen, de dubbelzinnige comedies, de verdraaingen van marionetten, gekleurde carica-

turen en al de beuzelingen waar gewone menschen zich mee vermaken, konden geen enkelen indruk meer op haar maken.

Zij kende reeds het beste wat men zich op dat gebied voorstellen kon. Er was dus geen twijfel mogelijk - om haar te doen lachen was er iets ernstigs noodig, iets zóó ernstigs, dat het aan het bespottelijke grensde.

In dien tijd waren er alleen scholen waar men den ernst koopen kon en toen ik mijn tante verlaten had met de belofte terug te keeren, liet ik mij naar de universiteit brengen, nauwelijks had ik het leelijke steenen paleis bereikt waarin ik nog nooit geweest was, of ik ging een ruime, geheel witte zaal binnen, waar een zeer groote en bijna kale man zich beklaagde over geheimzinnige vijanden tegenover dertig of veertig niet al te best geluimde jongelieden. Ik wachtte tot dat de les geëindigd was en hield den leeraar bij den uitgang staande.

- Kunt gij dadelijk met mij mede gaan? - vroeg ik hem.

- Om welke reden?

- Om een dame te bewijzen dat de wereld bestaat.

De professor verwonderde zich in 't geheel niet en volgde mij naar 't paleis van mijn tante. De voorstelling was zoo kort mogelijk. De zeer lange man boog zijn lichaam in drieën, toen hij zich op een donkerhouten zetel neerzette en zijn betoog begon.

- Gij zijt aangetast - begon hij - ten minste naar ik veronderstel, door de ziekte die wij gebrek aan vertrouwen noemen. Gij gelooft niet aan 't bestaan van de wereld. Ik ken al de symptonen van dit kwaad en ook zijn gevaarlijke gevolgen. Ziehier dus mijn geneesmiddel. Ik beweer dat de wereld bestaat. Ik toon aan dat de wereld bestaat. Ik geef u vier verschillende redenen voor het bestaan der wereld. De eerste reden waarom de wereld bestaat is deze: dat gij denkt dat de wereld niet bestaat en bijgevolg denkt, dat uw twijfel over 't bestaan van de wereld wel bestaat....'

In dit oogenblik werd het betoog onderbroken door het sombere lachen van mijn tante, die stierf. In 't begin had zij er niets van begrepen en had de komst van den langen man heel kalm opgenomen, maar toen deze aan de opsomming van zijn bewijzen begon, kwam plotseling de zoo zeer gewenschte

vroolijkheid en het lachen was zóó hevig, dat het haar doodde.

De professor was zeer treurig over het voorgevallene en zeide, dat hem reeds een dergelijk geval was overkomen in zijn loopbaan op den leeftijd van vier en dertig jaar, maar de papagaai, die bij het tooneel tegenwoordig was geweest, bespaarde hem geen enkele van de ruwste vloeken.

De professor vertrok, de bedienden kwamen toeloopen, en de papagaai werd mijn eigendom.

Ik ging snel naar de vrouwenmarkt en overhandigde hem aan de eigenares, die mij dadelijk de door mij gekozen honderd vrouwen liet geven. Gevolgd door dit kleine leger, keerde ik naar den winkel waar de stad te koop was, terug en stelde me op nieuw voor aan de twee heeren, die trotsch op hun krullen waren.

Zij bekeken de vrouwen en lieten mij een papier teekenen. De stad zou mijn eigendom zijn wanneer ik maar wilde. Natuurlijk wachtte ik zelfs geen dag. Men gaf mij een platte grond opdat ik niet zou verdwalen en ik vertrok nog den zelfden avond om de stad in bezit te nemen. Na twee dagen gereisd te hebben, kwam ik er aan en installeerde mij in 't koninklijk paleis. De twee verkoopers hadden mij niet bedrogen. De stad was verlaten. Geen menschelijk wezen of geluid verbrak de stilte van de pleinen en straten. Er waren slechts de kunstmatige wezens door de vroegere bewoners geschapen: bronzen en marmeren standbeelden, wassen bustes in de vensters van de pruikenmakers, marionetten en poppen in de speelgoedwinkels, verschillende soorten manne- en vrouwefiguren op gravures en schilderijen, net gekleede heeren van ‘papier maché’ op de drempels van de kleedermagazijnen. Geheel deze schijnbare bevolking was mij een goede afleiding en boezemde mij volstrekt geen angst in. Mijn regeering begon kalm en ik voorzag geen enkele revolutie.

En toch is de revolutie gekomen. De bevolking heeft zich bewogen, is ontwaakt, is bezield geworden. De zaak had in 't begin een goedig aanzien. Toen ik door de straten wandelde, begonnen de zegepralende, te paard zittende generalen op de voetstukken mij te groeten, wanneer ik voorbij ging; de wassen vrouwen glimlachten mij toe; de marionetten klapten in de handen, de heeren van de kleedermagazijnen bogen lieftallig.

Ik was een beetje verward door al die teekenen van leven. Indien deze wezens werkelijk wilden gaan leven, zou ik moeten beginnen wetten te maken en ik zou er nooit in toestaan, op zulk een wijze afstand te doen van mijn gezag.

Maar de teekenen van leven hebben zich vermeerderd en zijn in korten tijd dreigend geworden. De ridderlijke standbeelden zijn begonnen door de stad te draven en maken een ontzettend leven met hun bronzen paarden, de wassen bustes schreeuwen op bepaalde tijden, dat zij recht hebben op het geheele lichaam en niet op de borst alleen, de poppen huilen in koor omdat niemand ze liefkoost, de marionetten hebben naar tamboerijn en trompet gegrepen en vermaken er zich mee burgeroorlogen te veroorzaken in de speelgoedwinkels, de heeren van het kleedermagazijn hebben een vergadering gehouden en hebben me een deputatie gestuurd om me het stemrecht en de instelling van een Parlement te vragen. Mijn stad is niet meer verlaten en ik wil er niets meer van weten. Hij die hem koopen wil, kan mij komen opzoeken. Ik heb er slechts een lachbui voor betaald, maar op dit oogenblik sta ik hem voor veel minder af, voor het begin van een glimlach.

Koningen in disponibiliteit zijn dus gewaarschuwd. Maar laten zij wel bedenken, dat ik ernstig ben, zeer ernstig, exceptioneel ernstig....

Multatuli en de romantiek
Door
Dr. J. Prinsen J.L.z.

IV

Ik wil thans over een paar werken van Multatuli of liever over episoden uit zijn werk spreken, die min of meer waarschijnlijk in heel hun samenstel onder den invloed van werk uit den tijd der Romantiek staan.

Voor de Bruid Daarboven wordt die waarschijnlijkheid zekerheid. Multatuli zelf hoorden we hierboven reeds erkennen, hoe daarin niets oorspronkelijks te vinden is.

Geheel welbewust heeft hij, in bewondering voor zekere modellen, getracht iets te maken, dat het bewonderde zoo dicht mogelijk nabij kwam in bouw, vorm, geest, strekking. Hier staat hij slechts weinig boven onzen praatvaar Van Lennep, die alles adapteert. Hierin is Schiller, Lafontaine, Kotzebue, de jonge Göthe, zelfs wat uit Lessings soldatendrama. Vertaal de Bruid in het Duitsch en ge zult ze zonder moeite een Duitscher in de handen kunnen spelen als een verloren geraakt werk uit de laatste helft der achttiende eeuw. Maar aan den anderen kant is de held van dit stuk reeds geheel de Multatuli van later tijd, de man met zijn hoog plichtsgevoel, het zich weggooien voor het heil van anderen, de man van zelfopoffering voor een in zijn oog nobel beginsel. 't Is moeilijk uit te maken in hoeverre dit alles eigen natuurlijk karakter is en in hoeverre het is aangekweekt door lectuur

als de boven bedoelde. De schrijver verklaart ergens, dat Wouter voor een groot deel opgevoed is door den Duitschen Lafontaine, en in aanmerking genomen, dat Wouter tot op zekere hoogte gelijk is aan den jongen Douwes Dekker, mogen we gerust de letterkunde der sentimenteele ridderlijkheid als een gewichtigen factor in de opvoeding van Multatuli beschouwen.[1] 'Ik meende, in 43, dat er niets mooiers kon gevonden worden, dan zich weg te gooien, wel een bewijs, dat ik zelf ziek was,' zegt hij dertig jaar na de voltooiing van zijn Bruid[2] en daaruit spreekt gebrek aan zelfkennis. Hij is 'ziek' gebleven tot in zijn ouden dag. Zijn heele leven is één zich-weggooien geweest; 't was daarbij een dwaze, maar hem dierbare illusie, dat men hem zou oprapen en tot koning uitroepen of als heilige vereeren.

Ook zijn brieven laten ons zien, hoe Multatuli van zijn jeugd aan heeft geleefd in de litteratuur van zijn tijd. Ge herinnert u, die opwekking van het verre verleden in de Millioenenstudiën[3]: 'Krummacher's Parabelen of Lamartine vandaag? vroeg mij in 1833 Abraham des Amorie van der Hoeven de jonge, toen ik eenige zomervakantie-dagen doorbracht ten huize zijner ouders op Duinlust.' En dan begonnen de 12-13-jarigen:

> Ainsi toujours poussés vers de nouveaux rivages,
> Dans la nuit éternelle emportés sans retour etc.

Later geeft hij natuurlijk af op 'Krummacher's mystiek gedroom en de ziekelijke klinklank van Lamartine,' maar dat neemt niet weg, dat al dergelijke dingen een enormen invloed op hem hebben gehad, dat hij jaren voor de groote katastrophe in zijn leven, reeds droomde van een letterkundige loopbaan en wel een die aanvankelijk, naar het zich laat aanzien, nu niet zoo heel veel van die zijner toenmalige lievelingsauteurs

1) Tot in zijn laatste levensdagen is de liefde voor Lafontaine blijven bestaan bij Multatuli. Als Jan Zürcher hem eenige hem nog onbekende deelen gezonden heeft, vloeit M. over van dankbaarheid en 'ik wil niet sterven voor ik zeker ben al zijn Juliaas in mij te hebben opgenomen.' Brieven, Laatste periode, p. 345.
2) Werken, VII p. 79 (Idee 1052 *b*).
3) 3de druk, p. 21.

zou afgeweken zijn. De Bruid en ook zelfs de Bladen uit het dagboek van een oud man zijn daarvan het bewijs. De weinige gedichten, die zijn vrouw in den eersten bundel Brieven opnam, als Schaatsen, de Molenaar van Sanssouci steken waarlijk niet uit boven het gemiddelde van wat menschen als Tollens, Bogaers, Ter Haar en Beets in die dagen ten beste gaven.

In zijn Indische jaren moet Multatuli heel wat gewerkt hebben, ook in litteratuur. Kwam Sjaalman niet naar Holland met een gansch pak kopy, waaronder ook over Rousseau, Göthe, Schiller, Lafontaine, Shakespeare, Prozodie, Béranger en Job?

Toen kwam de plotselinge greep. Het fatum slingerde hem in de volle realiteit, stelde hem tegenover de rauwe, kille werkelijkheid. Tot 1856 was zijn leven tot op zekere hoogte geweest een littérature en action, zijn lectuur had zijn fantasie den weg gewezen tot allerlei afwijkingen van het gewone, naar allerlei geestige dwaasheden, sentimenteele edelmoedigheden; zijn behoefte aan werken en handelen had motieven gevonden in de hoog gezwollen lyriek van zijn eeuw; zijn helder verstand had gezocht en gewroet in alles en allerlei; zijn geest had zich verrijkt en vaardig gemaakt in het vinden van steeds nieuwe combinaties voor de overdreven uitingen van zijn eerlijk, nobel hart.

Tot ver in zijn mannelijken leeftijd was hij gelijk aan den vroolijken jongen snaak, die overstuur gebracht door Aimard en Cooper, eens probeeren wil, of dat alles in de wezenlijkheid ook zoo gebeuren kan. En Multatuli had voor zijn proefnemingen, in Indië een eenig, prachtig en betrekkelijk veilig terrein gehad. Toch voelt ook hij soms wel, dat een stukje duin nog geen prairie is. ‘Wat zoude ik krachtig den Rodolphe spelen, als ik zijn middelen had. Die Rodolphe is de hoofdpersoon in de Mystères, die overal wat regt is doet en al ben ik het niet overal met Eugène Sue eens omtrent de aangewende middelen, dit is zeker, dat ik dezelfde bedoelingen hebben zoude. En nu, wat kan ik doen?’[1)] klaagt hij in 48 aan Everdine. Maar hoe spoedig was hij zijn onmacht weer vergeten en voelde hij zich wel heusch den Rodolphe of Karl Moor.

1) Brieven, Eerste periode, p. 304.

De katastrophe van 56 is voor hem geweest, wat de fiksche greep des koddebeiers in den nek van het droomend jonkske der duinen is. Die eerst heeft Multatuli tot een volledig wakker mensch gemaakt, heeft hem het echte leven en lijden leeren kennen, heeft hem gebracht tot bitterheid en hoon, tot wanhoop en ontkenning, tot echte verontwaardiging en gloeienden toorn, heeft hem gemaakt tot den kunstenaar, die zijn eigen volle rijk leven uitstortte over een dommelend volk, die het wakker geschreeuwd heeft met echte oncomedieachtige gillen.

Maar de herinneringen der vlegeljaren zijn blijven doorwerken, hebben de schoonheid der nonchalance en de harmonie ook der dissonnanten weten te bewaren, hebben het merk op heel zijn volgend leven gedrukt, de structuur van heel zijn letterkundige productie bepaald. En zoo heeft hij alleen hier bereikt, wat eene gansche schare van geniale mannen in Frankrijk, Duitschland en Engeland jaren vóór hem op maatschappelijk en artistiek terrein met de meest verschillende middelen hadden bereikt of nagestreefd.

Met die nieuwe periode komt er een volkomen verandering van toon, of liever van dat moment is Multatuli een eigen persoonlijkheid; vorm en toon van zijn werk zijn van hem en niemand anders. Hij lijkt niet meer op Schiller of Bogaers. Hij lijkt op niets. Maar altijd voor het uiterlijke, voor den vorm. Innerlijk, diep in zijn ziel werkt en kookt heel een eeuw van denken en worstelen en schoonheidzoeken.

De eenige met wien soms uit de verte een zeer zeker niet gezochte overeenkomst bestaat is Heine en een beetje Carlyle. Ook bij Heine is dat schijnbaar bandelooze, dat meedoogenloos sollen, die verrassende opeenstapeling van dwaasheden, die vlijmende scherts, die fijne sprudelnde geest, dat twijfelen en ontkennen. Maar het verschil treft oneindig meer. Multatuli is bovenal de oprechte strijder. Hij gelooft in den grond van zijn hart tot nog wel in zijn laatste levensjaren, trots alle sarcasme, trots alle teleurstelling aan de toekomst van eerlijkheid en waarheid. Hij vecht altijd voor een vast doel, al heeft hij dat doel in zijn verre consequentie nooit nauwkeurig omschreven, noch den weg, dien hij dacht te hakken, ook maar eenigszins bij benadering vastgesteld. Hij wil heel een volk

wakker schudden uit den vunzen dommel van egoïsme en van een geloof, dat in zijn diplomatisch samenstel slechts een gelukkig middel schijnt om zonder veel gewetenswroeging het kwade te doen. Boven alles klinkt steeds uit in eerlijke bandeloosheid zijn felle strijdkreet. Wien hij eenmaal te pakken heeft, vermorzelt hij en trapt hij in een hoek. Overal heeft hij op der Philistijnen kop gebeukt, maar altijd in de hoop, dat er besef van recht en plicht zou ontwaken, dat de menschen onbaatzuchtiger, eenvoudiger, meer waar en eerlijk zouden worden.

Dat alles liet Heine in den grond der zaak volmaakt koud. Hij wil meer artiest zijn, zoekt harmonie en eenheid in zijn werk, scheldt met overleg. Lees b.v. Die romantische Schule en Ueber Philosophie und Religion in Deutschland, wat een rustige zachtheid en bezadigde kalmte ademt dit, wanneer ge het legt naast wat Multatuli over dergelijke dingen schreef. Heine, - wat kan hij met een wellust schrijven over de kleine behagelijkheden des levens, - Heine zei van zichzelf, dat ‘all sein Wort und Lied aus einer grossen gottfreudigen Frühlingsidee emporblühte.’ Dat is nu wel een echte noordsche lente geweest, niet zonder hagelbuien en windvlagen, maar Multatuli is toch anders. Multatuli teekent zich zelf kort en goed in deze parabel: ‘In 'n broodfabriek zijn ratten en muizen - Nu ja, ik had de kat willen zijn. Maar mijn geestverwanten vonden me daartoe niet goed genoeg.’[1)]

Hij moet Heine in zijn oorspronkelijkheid wel hebben gewaardeerd. Nooit heeft hij zich geheel over hem uitgesproken, al belooft hij het ergens. Ook hem heeft Multatuli niet nagevolgd. Zei hij zelf niet: ‘Niemand lijkt zoo weinig op Heine, als zij die, Heine navolgende, Heine meenen te gelijken. Het slagen is hier verongelukken en wie den zoodanige een kompliment maken wilde, zou daartoe de stof moeten zoeken in 'n zeer onwillekeurige - afwijking van Heine, in 'n vermeende fout. ‘Hier zijt ge nu waarlijk eens 'n oogenblikje *uzelf* geweest, zou het dan kunnen luiden, de passage is wel niet schoon - maar ze is ten minste niet *Heinisch* en dat is altijd *iets*.’[2)]

1) Brieven, Laatste periode, p. 330.
2) Werken IX, p. 231. (Idee 1266*a*).

Multatuli heeft Heine veel gelezen en daarover zijn wel sporen aan te wijzen.

Een enkel voorbeeld. In de Memoiren des Herrn Schnabelewopski ziet deze in den Schouwburg te Amsterdam een stuk van Heines eigen heerlijke fantasie, De vliegende Hollander, opvoeren. Onder het stuk kijkt hij naar boven en ziet een jong meisje. Later komt het tot intimiteiten en noteert Schnabelewopski: 'Aber nein - die ganze Geschichte, die ich hier zu erzählen dachte, und wozu der fliegende Holländer nur als Rahmen dienen sollte, will ich jetzt unterdrücken. Ich räche mich dadurch an den Prüden, die dergleichen Geschichten mit Wonne einschlürfen und bis an den Nabel, ja noch tiefer, davon entzückt sind, und nachher den Erzähler schelten, und in Gesellschaft über ihn die Nase rümpfen, und ihn als unmoralisch verschreien. Es ist eine gute Geschichte, köstlich wie eingemachte Ananas, oder wie frischer Kaviar, oder wie Trüffel in Burgunder, und wäre eine angenehme Lektüre nach der Betstunde.[1)]

Op den laatsten zin na kan dit fragment even goed in werk van Multatuli staan, b.v. in de verleiding-scène van juffrouw Laps. En zoo zijn er tal van plaatsen aan te strepen. De laatste zin van het bovenstaande is apart van Heine. Multatuli geeft hier nog een paar vinnige zetten meer. Heine eindigt in een glimp van wellust en een herinnering aan epicuristische tafelweelde.

Maar gaan we terug naar Schnabelewopski en dien Amsterdamschen schouwburg: 'Bei dieser Stelle, erinnere ich mich, hörte ich lachen, und dieses Lachen kam nicht unten aus der Hölle, sondern von oben, vom Paradiese. Als ich hinaufschaute, erblickte ich eine wunderschöne Eva, die mich mit ihren groszen blauen Augen verführerisch ansah. Ihr Arm hing über der Galerie herab, und in der Hand hielt sie einen Apfel, oder vielmehr eine Apfelsine. Statt mir aber symbolisch die Hälfte auzubieten, warf sie mir blosz metaphorisch die Schalen auf den Kopf. War es Absicht oder Zufall? Das wollte ich wissen.'

Denkt ge hier niet onwillekeurig aan de passage, waar Wouter in gezelschap van de Holsma's zijn Erika-Femke-Fancy in den

1) Kritische Gesammtausgabe van Karpeles, IV, p. 294 (Kap. VII).

engelenbak ontdekt? En dan: ‘Ich weisz eine Blondine aus einem der besten niederländischen Häuser, die zuweilen ihr schönes Schlosz am Zuydersee verliesz, und inkognito nach Amsterdam und dort ins Theater ging, jedem, der ihr gefiel, Apfelsinenschalen auf den kopf warf, zuweilen gar in Matrosenherbergen die wüsten Nächte zubrachte.’ Kunnen dergelijke herinneringen aan Heine-lectuur niet mede vorm gegeven hebben aan de fantastische figuur van prinses Erika?

Ook van de Woutergeschiedenis in haar geheel is een prototype aan te wijzen. Een dertig jaar voor Multatuli reeds teekende Friedrich von Sallet met rijkelijke toepassing van het humor-recept de natuurlijke ontwikkeling van een kinderzieltje in ‘deszelfs’ omgeving. Er zijn eenige zeer merkwaardige punten van overeenkomst tusschen de conceptie van Woutertje en die van de ‘Contraste und Paradoxen’, maar al weer blijft het mogelijk, dat Multatuli het werk van Sallet nooit in handen gehad heeft en de overeenkomst dus enkel bewijst, dat Multatuli geheel leefde in de Romantiek en zijn werk van nature in geest en bouw overeenstemmen moest met wat de dichters dier periode dachten en droomden.

Het Duitsche boekje is echt Duitsch, veel onreëeler dan Woutertje, sprookjesachtiger, wijsgeeriger, ‘poëtischer,’ gemoedelijker. De kleine Johannes staat er eigenlijk veel dichter bij en juist daarvan wordt wel beweerd, dat het min of meer onder den invloed van Woutertje is geschreven.

Ik doe een paar grepen uit de Contraste und Paradoxen.

Habichs is een bankier, een zakenman, voor wien zaken doen en geld verdienen alles is. Op zijn kantoor heeft hij twaalf klerken, ieder in een aparte afdeeling gezeten, door ijzerdraad gescheiden. Gelijk de eigenaar van een menagerie zegt: ‘Trots alle mogelijke moeite is het nog niet gelukt dit wilde dier te temmen,’ zoo kon men van ieder van Habichs' klerken beweren: ‘Trots alle mogelijke moeite is het nog niet gelukt dit tamme dier wild te maken...’

Als Habichs op zijn kantoor de boodschap krijgt, dat hem een zoon geboren is, is hij juist aan het tellen: ‘Transport 8736 R thlr 15 Gr. Is het een jongen?’ - Stubenmädchen: ‘O een flinke, stevige jongen!’ - ‘Ist mir lieb, sehr lieb - 150 R thlr, 6 Gr’ - - en zoo gaat hij door, onverstoorbaar.

Mama Habichs is zoo wat een combinatie van juffrouw Pietersen en Laps, maar natuurlijk eenige trappen hooger in de klassenindeeling van Pennewip. Dan is er een oom, broer van mama, Holofernes, de mysterieuse dichter-wijsgeer, die geweldigen invloed op den kleinen Junius hebben zal en zeer, zeer in de verte de rol van dr. Holsma en zijn gezin speelt. Als peter geeft hij Junius in plaats van het verwachte rolletje ducaten een ABC-boek van zijn eigen vinding en en een 'Gruckglas' door hem zelf geslepen. In het ABC-boek teekende hij zeer primitieve prentjes - daartegen zou zich de aangeboren schoonheidszin van den jongen verzetten en door *eigen* kracht zou hij trachten begrip te krijgen van schoonheid en harmonie - met allerlei bijschriften, die des jongelings denkkracht moeten wakker maken en hem brengen tot 'Sebstthätigkeit', wat toch het doel is van alle opvoeding.

Junius krijgt een huisleeraar, Nicodemus, die in zijn keutelachtige pedanterie, eigenwaan en bekrompenheid weer een verre neef is van Stoffel Pietersen en Pennewip. Junius ziet nog al kans hem te ontsnappen en studeert dan op eigen gelegenheid uit het abecedarium van Oom Holofernes. Zie hier eenige spreuken er uit:

> *G*azelle klimmt zur höchsten Höh,'
> Dasz sie die tiefsten *G*ründe seh'![1)]
>
> Wo nur ein freier *H*irsch erscheint,
> Sind *H*unde gegen ihn vereint.
>
> Das *V*olk bleibt still nun immerdar.
> *V*ulkane spei'n nicht jedes Jahr.

Was du denkst, das bist du.

Isz Beefsteak und fliehe das gedankenlose Brüten!

Das Gefühl ist gut; aber es ist nur Farbenschmelz. Der Gedanke ist die Zeichnung und offenbart allein den Geist des Meisters fest und erkennbar.

Du wirst dich nicht in die Göttlichkeit hineinfaulenzen und empfindeln.

1) Ik gebruikte de Reclam-editie. Aldaar p, 30, 31, 34, 35.

Het is dwaasheid er afzonderlijke kinderlectuur op na te houden. De mensch kan niets leeren dan wat hij reeds weet. Lezen en schrijven heeft Junius onder leiding van Nicodemus vrij gauw te pakken; maar in rekenen schiet hij niet op, natuurlijk tot groote ergernis van vader Habichs. Op een keer raakt Junius met zijn Guckglas in het bosch aan het dolen. Hij kijkt er door, en daar openbaart zich plotseling een wonderbare wereld van klanken en kleuren, een nooit gedroomde heerlijkheid van licht. Uit de takken der linden suizen hem gedichten toe; hij eet boschbessen en wordt dronken van poëzie, het aroma der vruchten en het prikkelende woudleven. Als Nicodemus hem eindelijk gevonden heeft en thuis brengt, is de jongen nog geheel onder den indruk. Hij voelt zich meer zweven dan loopen en zingt de liedjes, die hij gehoord heeft.

Zijn moeder overlaadt hem met kussen en hoort eerst niet wat de jongen van zijn ‘Waldesparadies’ en ‘holden Wundern’ vertelt. Ze wil hem maar aan het eten hebben, maar daartoe is Junius niet in de stemming; hij is verzadigd van ‘Waldlust und Waldernst.’

‘Bei diesen Worten stutzte Frau Habichs schon einigermaszen. “Komm und isz! (sprach sie) es ist dir nicht gesund, lieber Junius, wenn dein Magen so lange in Insolenz ('t mensch gebruikt steeds allerlei vreemde woorden te onpas) bleibt; du wirst mir sonst am Ende gar krank, du armes, armes Kind!” (Neues Küssen). “Nein mutter! ich mag, ich kann nicht essen, gewisz nicht. Aber erzählen will ich dir, viel, viel erzählen. Denk' dir nur, was die alte Linde mir gesungen hat! Höre!” - und hier wiederholte er den ganzen Gesang des Lindenbaums. Seine Augen funkelten, seine Wangen glühten, seine Stirn bebte; so ergriff ihn die Erinnerung.’

Mama merkt iets van Rythmus en staat met open mond en starre oogen. ‘Maar kindlief, wat mankeer je! Zeg het me toch in Godsnaam!’ - Maar niks, moeder, ik ben heel goed, ik ben vroolijk en blij. Moet U hooren, wat de vogels zongen in het woud!’ En het jongske begint alweer.

De heer Nicodemus werd bleek en sprak met trillende stem: ‘der Kleine sprach vorher von einer rothen Beere’ - - Het woord bestierf hem op de lippen.

En de moeder: ‘Ach!!! Fort, fort zum Doctor! Gott, Gott!

mein kind ist *vergiftet!* Fort! Was stehn sie noch? O Gott, o Gott, o Gott!' met het verdere noodige spektakel, handenwringen enz. De dokter komt, voelt pols, knikt gewichtig: 'Alzoo geen eetlust, zegt u?'

Hm, hm! Tegenzin in eten en drinken, koortsige pols, vergroote pupillen, - bedenkelijk, zeer bedenkelijk! En hij praat wartaal, zegt u?'

Onder allerlei komische bedrijven krijgt de arme Junius ten slotte een braakmiddel tegen zijn poëtische stemming. De dokter triumfeert: 'Hätten sie mich eine *einzige* Minute (mit Nachdruck) später rufen lassen, so wäre er *unwiderbringlich* (wieder mit Nachdruck) verloren gewezen. Fahren sie nur mit der warmen Milch fort. Adieu!'

Maar Junius kan zich na een smakelijk diner toch nog maar niet met de zaak vereenigen:

''t Is ook wat moois met dien dokter! 't Was een mooie rooie aardbei, anders niks. Ik zal toch wel weten, hoe een aardbei er uitziet!'

'Zie je nou, jongen!' zegt mama, 'kinderen mogen niet wijzer willen zijn dan groote verstandige menschen. Kinderen moeten niet alles beter willen weten.'

'Maar het was toch een aardbei!' En Junius stampte met zijn voet op den grond. 'Die stomme dokter mag zeggen wat ie wil!'

'Stil! En gauw! Junius!' Maar dadelijk daarop weer liefkoozend: 'Foei, lieve jongen! brave kinderen moeten niet zoo eigenzinnig en onopgevoed zijn. Die stomme dokter!?' etc.

Doet heel zoo'n passage niet levendig denken aan de vermakelijke scène stusschen Wouter en zijn moeder, waar telkens ook de onbestemde en onzekere drang naar schoonheid en hoogheid stuit op de nuchtere, ordinaire burgerlijkheid van het proletendom?

Eenigen tijd later begint Junius natuurlijk op eigen gelegenheid te dichten:

> Sang mit wundersüssem Schall
> Also einst die Nachtegall:
> Wie so hold und wunderschön,
> Rose, bist du anzusehn!
> Blühend,
> Glühend,
> Düfte sprühend, etc.

Nicodemus staart het wonder aan en begrijpt niet: ‘Aber woher hast du mir diese Kenntniss des Metrums genommen? Sollte dir etwa Apel's Metrik oder Dillschneiders Verskunde aus meiner Bibliothek in die Hände gekommen sein?’ Met zekere voldoening brengt hij het vers aan zijn meesteres: ‘Da sehen sie, worüber ich Ihren Kleinen überrascht habe. Er hat es selbst gemacht.’ Frau Habichs las, und obgleich sie es nicht verstand, klang und klapperte is ihr doch so vor den Ohren, dass sie entzückt ausrief: ‘Wie, Junius, du hast das gemacht? Hast du schon so romantisch zarte Gefühle gelernt?’ - Ach! was wollt ihr? Wie sollt 'ich 's denn gemacht haben!’ - ‘Nun, lieber Junius! du brauchst dich darum nicht zu schämen. Das exercitium der Poesie ist ein schönes, genialisches Talent, das du in deinen Freistunden ferner civilisiren magst. Du kannst dadurch einst die ästhetische Zierde edeler Geselligkeit werden und manche angenehme Stunde für schönere Seelen verkürzen helfen.’

Junius staat nu voor dit tergend probleem: toen hij vertelde, wat hij gehoord en gezien had in het bosch, gaf men hem een braakmiddel; nu hij het met inkt op papier gekrabbeld heeft, wordt hij geprezen!

Eindelijk komt oom Holofernes er weer aan te pas en neemt den jongen duchtig onder handen over zijn verwaarloozing van de rekenkunst. Junius spartelt geweldig tegen: ‘Kan ik de bloemen, de sterren, de blaren der boomen tellen? Kan ik de grootheid van den vrijen heerschenden man in getallen uitdrukken? Kan ik zeggen: Caesar staat tot Brutus als 7 : 3, dus is Brutus 3 × Caesar: 7?’

‘Wel jou waanwijs kataas’ roept Holofernes uit, ‘wil je spotten, spot met wat je *kent.* Wil je soms *humor* er op na houden, zonder dat je de wereld en het leven kent?’ etc. En later duwt hij hem nog eens toe: ‘Vor Allem möchte ich, dasz du kräftiger das *Leben anbeissest.* Dein Gemüth ist bisher ein Guckkasten von lauter träumerischen Märchenbildern gewesen; das taugt nicht und führt zum Vernebeln und Verschwebeln. Vielleicht ist dir deshalb die harte und dürre Schule des Geschäftslebens gar nicht unzuträglich, bis der Himmel sich einmal freundlicher lichtet.’ Oom vindt het perfekt, dat Junius ‘in den handel’ gaat, en hij gaat. 's Avonds na achten, na

de kantooruren kan hij dan altijd zijn vrijen tijd nog gebruiken om een groot dichter te worden, meent Mama.

Dan komt er nog een hoogst vermakelijk theeavondje bij Mama Habichs, waar oom Holofernes allerdolste dingen zegt over Lord Byron en kunst en de dames verbouwereerd wegloopen. 't Is te uitvoerig en te vol geestige kleine trekjes om hier in korte woorden te worden naverteld. Maar het is in alle opzichten een waardig pendant van het beroemde avondje bij juffrouw Pietersen.

En dan nog een gedicht van den veertienjarigen in - het kasboek van papa, dat een ontsteltenis verwekt in het kantoor van vader en de twaalf schrijfmachines, niet veel verschillend van die, door het Rooverslied in den kring der Pietersen's teweeggebracht.

Daar zijn coupletten als deze:

> Ich bin wol oft geritten
> Zur Jagd und zum Turnei
>
> Jungfrauen zart, gar vielen,
> Sang ich von Liebestausch;
> Es war ein eitles Spielen,
> Ein schnellvergess'ner Rausch.
> Wo ist die ew'ge Quelle,
> Die allen Durst mir stillt?
> Wo ist die heil'ge Welle,
> Draus junges Leben schwillt? -

Junius gaat onder in vage droomerij en gepoëtizeer; hij wil zijn droomen zelf beleven, dat is zijn fout, zegt oom. Hij komt nog een laatste maal bij Holofernes, die voor Shakespeare's folio van 1623 zit; naast hem ligt een handschrift ‘Hanswurst, eine Tragödie von Holofernes.’ Oom is niet tevreden over zijn eigen werk aan Junius. ‘Ja *leven*, *leven!* Dat is de hoofdzaak,’ roept hij uit, ‘dat maakt den man, dat heeft den deze hier gemaakt (en hij sloeg met de hand op Shakespeare's folio). Hij heeft den Zomernachtsdroom *geschapen.* Had hij hem zelf willen *droomen*, dan was ie een gluiper geworden, een pastei van maneschijn, en niet de grootste held, die ooit koene daden dacht. Ik wist het wel. Ik schreef het in je ABC boek. Daar staat het: Eet biefstuk en drink Rijnwijn! Junius, Junius,

waarom heb je dat niet begrepen? Moet men dan bij ieder mensch voorop stellen, dat ie een uil is? Moet iedere spreuk voor ieder worden opgehelderd, omschreven, tot brei gekauwd, om begrepen te worden?'

Holofernes gooit zijn Hanswurst in het vuur, steekt zijn zak vol goud, sluit de deur en gaat de wijde wereld in. In de hotels vult hij de rubriek 'Veranlassung der Reise' in met 'Aus Verdrusz'.

Door heel dit aardige boek, dat niet verdient vergeten te worden en volstrekt niet enkel litteraar-historische waarde bezit voor wie de Romantiek bestudeert, staan verder buiten verband van het verhaal telkens losse stukken 'Uit het Dagboek van Holofernes', met allerlei paradoxale betoogingen over opvoeding, kunst, emanicipatie enz. die best in den toon van Multatuli's ideën passen. De conclusies verschillen soms zeer van die, waartoe Multatuli komen zou, maar de manier van doen is volkomen gelijk. Ik heb hier alleen maar het volle licht willen laten vallen op de overeenkomst tusschen de beide werken, over het verschil was nog heel wat te zeggen.

Het verhaal der lotgevallen van Wouter noch dat van Junius is didactisch bedoeld; Multatuli, noch Von Sallet hebben vóór alles willen leeren, hoe men een kind behoort op te voeden. In dit opzicht staan ze ver van Rousseau's Emile. Dit neemt niet weg, dat er toch in alle drie een zekere eenheid leeft, dat ze alle drie behooren tot den Nieuwen tijd.

Rousseau staat vooraan met het Nieuwe, met de Natuur, tegenover het Oude van Fénélon in zijn Télémaque, de Traditie. Maar terwijl Rousseau een Natuur als leidsvrouw verheerlijkt, die aan iedere definitie ontsnapt, waarvan hij zelf nimmer een nauwkeurige omschrijving gegeven heeft[1)], terwijl Rousseau een ondenkbaar geval schildert, zeer zeker voor de menschen in het algemeen ondenkbaar, en allerlei excepties en afzonderingen, allerlei onmogelijke omstandigheden voor zijn Emile schept, is voor Multatuli en ook voor Von Sallet de Natuur al het zijnde, het leven. Het leven wordt de Groote leermees-

1) Jules Lemaitre (Jean-Jacques Rousseau, p. 221) heeft gewaagd uit R's werk te distilleeren: La nature, c'est la disposition à rechercher ce qui nous est agréable, ce qui nous convient, et ce que nous croyons être le bonheur ou la perfection, et à fuir le contraire de tout cela.

teres, die van den mensch met eigen aanleg en neigingen maakt, wat hij is.

‘Mijn vrouw leest heel studieus den Emile van Rousseau. Erkennend dat er veel goeds in is, stemt ze mij toe, dat hij (Rousseau) onnatuurlijk, gekunsteld is in 't voorstaan van “Natuur”. Ook ziet hij geheel over het hoofd, dat de Maatschappij, met al haar fouten en zotternijen ook een natuurproduct is’, schreef Multatuli aan Willem Paap[1]. Zie daar het verschil.

Multatuli was geen kluizenaar als Rousseau, den fakir nabij. Hij vergezelt Woutertje rustig door alle gangen en holen van het meest gewone dagelijksche leven, nu op een hoogte, met lucht en vreugde en zonneschijn, dan in vunzige, giftige spelonken; in de huiskamer der Holsma's, maar ook in het hok van juffrouw Laps.

En Fancy weent niet! Ze glimlacht.

‘Voorwaar daar is steviger bodem voor het goede dan de verleidbaarheid van een 'n halfwassen jongeling, al zij het dan dat de zoetigheid van Fockink's likeuren en de nog zoeter drank van gekittelde ijdelheid mee-oprukken als bondgenooten van het booze[2].’ En geen mensch kan den rang, die hem bij geboorterecht toekomt weder innemen zonder in het leger der menschheid als recruut te hebben dienst gedaan.

Wat Multatuli's Vorstenschool betreft, Huet heeft er al op gewezen[3], dat de denkbeelden daarin uitgedrukt ‘gegrepen zijn uit de orde, waaraan ook Victor Hugo keer op keer, althans gedurende eene geheele periode de zijne ontleende.’ Zeker, maar dat geldt waarlijk niet alleen voor de Vorstenschool.

Verder schijnt een zekere heer J. Staes te hebben aangetoond, dat de intrige van dit drama ontleend is aan een verhaal getiteld ‘Le grain de sable’ uit de ‘Contes de l'atelier’ van Michel Masson (1833). Het merkwaardige van dit geval schijnt te zijn, dat de Heer Staes in Multatuli's ontleenen iets misdadigs meent te mogen zien en min of meer als ontmaskeraar van een gemeenerik wil optreden.[4]

1) Brieven, Laatste periode, p. 229.
2) Werken VIII, p. 132 (Idem 1141).
3) Nederlandsche Belletrie, III, p. 29.
4) Ik heb het boekje van Staes niet gezien en ken het alleen uit de mededeeling van Dr. A.S. Kok in diens Multatuliana, p. 155.

Laat ik dit hoofdstuk besluiten met een aanhaling uit Balzac, uit het begin van het derde hoofdstuk van La femme de trente ans, voor 't eerst verschenen in 1832:

Charles resta pendant un moment immobile, le dos légèrement appuyé sur le chambranle de la porte, et tout occupé à examiner une femme devenue célèbre sans que personne pûtse rendre compte des motifs sur lesquels se fondait sa renommée. Le monde offre beaucoup de ces anomalies curieuses. La réputation de madame d'Aiglemont n'était pas, certes, plus extraordinaire que celle de certains hommes toujours en travail d'une oeuvre inconnue; statisticiens tenus pour profonds sur la foi de calculs qu'ils se gardent bien de publier, politiques qui vivent sur un article de journal, auteurs ou artistes dont l'oeuvre reste toujours en portefeuille, gens savants avec ceux qui ne connaissent rien à la science, comme Sganarelle est latiniste avec ceux qui ne savent pas le latin; hommes auxquels on accorde une capacité convenue sur un point, soit la direction des arts, soit une mission importante. Cet admirable mot: *C'est une spécialité*, semble avoir été créé pour ces espèces d'acéphales politiques ou littéraires.'

Is dit niet volkomen de korte inhoud van Multatuli's Specialiteiten? Hij had waarachtig niet noodig, dat hij eerst zoo'n passage las om dan plotseling op het ideé te komen zijn geestig boek te schrijven. Maar men ziet het, de ideeën zaten in de lucht, zweefden overal rond. Wie werkelijk leefde, moest ze wel inademen en in zijn bloed laten overgaan. Multatuli zelf zou niet hebben kunnen uitmaken, of wat hij schreef enkel het resultaat was van eigen waarneming, eigen levenservaring, eigen nadenken, dan wel of de gedachte, elders toevallig opgevangen - waar? wanneer? - had voortgewerkt in zijn geest, zijn denkkracht en fantasie had gespannen, zijn opmerkingsgaven had gescherpt en ten slotte zich openbaarde in eigen persoonlijk werk.

Dat dit laatste meermalen bij Multatuli moet gebeurd zijn, is wat ik bewijzen wilde.

V

Dat in het werk van Multatuli motieven voorkomen, die men ook bij erkende romantici aantreft, zou onder bepaalde

omstandigheden nog slechts enkel een bewijs van Multatuli's belezenheid zijn. Van meer beteekenis is het feit, dat met die motieven de geest der Romantiek spreekt in Multatuli en dat buiten die motieven om, de geest van zijn werk terug te vinden is in verschijnselen die een gewichtige plaats innemen in de eeuw der Romantiek.

Het meest in het oog vallend deel der beweging is de opstand van het invidu tegen de maatschappij. Het revolutionaire is het, wat boven alles uitschreeuwt in allerlei tonen; fel, hevig verzet tegen het dorre, doodloopende, futiele, gekunstelde in politiek, in zeden, in godsdienst, in kunst, in het leven; een hardnekkige strijd in allerlei vorm tegen alle pruderie en schijnheiligheid; een zoeken naar de kern des levens, naar waarheid, dat van pure waarheidsliefde soms uitloopt op een pittoreske karikatuur; een dartel, gillend losbreken uit de suffe orde; een woest, toornig verscheuren van alle banden; een luidruchtig betoogen van langvermoffelde eeuwige waarheden; een tergend omtrappen van alles wat in heiligen eerbied was geschuwd of aangebeden, een verheerlijking van Christendom en Vaderland voor zoover dit de antithese tegen een verdord heidendom, een vervoosde klassiek noodig maakte; een bewierooken van wat tot nog toe was veracht en verafschuwd, een pralend tentoonspreiden van twijfel en ongeloof aan wat tot nog toe als eeuwige waarheid had gegolden; een gierend triumfeeren van vlammende sensualiteit; een alle traditie hoonend in-praktijk-brengen van theorieën, die den eerzamen burger de haren te berge deden rijzen; heilige ernst in den vorm soms van kwajongensachtige dwaasheid; een verschijnsel, in zijn geheelen omvang een verrukkelijk schouwspel, omdat er leven en passie gloeit in alles en allen, een gezegend noodweer, dat de atmosfeer heeft gezuiverd, dat lucht en ruimte heeft gegeven, waaraan we danken, dat we thans vrij kunnen ademen en in kalm bewustzijn leven en kunst kunnen overzien.

In Duitschland, dat van den aanvang der Nieuwe Geschiedenis in zijn bloei was onderdrukt, is direct onder het verwarde gedruisch en het mysterieuse lichten door, een rustig, waardig zwellende toon, de logische gedachte in evenmaat en harmonie innig samensmeltend met het geestdriftige, volle, gedragene enthousiasme voor de hoogste schoonheid van vorm en inhoud,

eerst bij Lessing, van hem overgaand op Schiller en Göthe.

En in Engeland - daar is Shelley.

Hebt ge uit wat ik daarboven met een paar vegen als het kenmerkende voor een deel der Romantiek trachtte aan te geven van zelf al niet eenige lijnen zich zien samenvoegen tot de vage figuur van Multatuli?

Laten we dit beeld nog op enkele plaatsen wat sprekender en treffender trachten te maken.

In zijn jonge jaren moet Multatuli Rousseau al gekend en geëerd hebben. In het Dagboek van een Oud Man komen herinneringen voor aan droomen van teugellooze eerzucht: Waarom zou de jonge man niet vorstelijke eer en waardigheid voor zich eischen? Hij verloor zijn liefde, alleen een kroon kan hem eenigszins schadeloos stellen. Welaan, het zij zoo! En dan daarbij de kantteekening: 'Lang weifelde ik tusschen Diogenes en Alexander, tusschen Rousseau en Napoleon, tusschen het *verhevene* en *het verheven-schijnende.*'[1] En kort daarna, nog vóór zijn huwelijk, in een brief aan Tine, waar hij spreekt over zijn ongeschiktheid voor het dagelijksch leven en het gewone maatschappelijk gedoe, vergelijkt hij zichzelf bij Rousseau:[2] 'Die man had dezelfde ongeschiktheid voor het dagelijksch leven. Hij was bevreesd, dat hij zijne kinderen geene goede opvoeding zoude kunnen geven en deed ze in een vondelings-huis en toch was hij zelf de schrijver van het heerlijke werk "Emile ou de l'éducation"; ik heb dat werk en hoop u later daarin eenige schoone, stoute passages aan te wijzen. Rousseau zag het zelf in, dat hij in de wereld niet paste, daarom zonderde hij zich af en schreef. Het publiek stond verstomd over zijn wijsheid, men waardeerde zijn werk, hetgeen blijkt uit de vele vijanden, die hij had, omdat men zijne meerderheid gevoelde. - men deed hem herhaalde aanbiedingen om een post of zoo iets aan te nemen. Hertogen en prinsen riepen hem om hunne kinderen op te voeden, om hun minister te wezen, men wilde zijn gevoelen weten over staatkunde, staathuishoudkunde, financiën - men wilde zijn fortuin maken - alles wees hij af, want hij wist, dat hij tot niets bekwaam was, dan tot denken.'

1) Brieven I, p. 85.
2) Brieven I, p. 227.

Geeft Multatuli hier niet min of meer een profetische autobiografie, als men dien post en de hertogen wegdenkt? Hij voelde blijkbaar wel den band, die hem aan Rousseau verbindt, in die periode zijns levens, waarin evenals bij den wijsgeer van Genève, zijn studie en eerzucht uitgaan naar het ideaal om schrijver te zijn, een streven, dat, evenals bij Rousseau weer, eerst laat wordt bekroond en dan door beiden wordt genieerd. Heerschen en de menigte leiden, hij zou het wel gewild hebben, maar in de praktijk was dat op een gekkenhuis uitgeloopen.

Later echter zal hij het onechte in Rousseau inzien en een plaats naast hem dringend van de hand wijzen.[1)]

Rousseau is in den laatsten tijd uitvoerig en grondig bestudeerd, liever nog: voor de vierschaar gedaagd, maar geen van zijn beide rechters, Lasserre noch Lemaitre, vonden grond voor een gunstig vonnis. Door beiden is hij vooraan gezet in de beweging der Fransche Romantiek, wat tot heden niet gebruikelijk was. En zelfs meer dan dat. ‘Rousseau’, zegt Lasserre, ‘n'est pas à l'égard du Romantisme un précurseur. Il est le Romantisme intégral. Pas une théorie, pas un système, pas une forme de sensibilité ne revendiqueront la qualité de romantique ou ne la recevront, qui ne se trouvent recommandées ou autorisées par son oeuvre’. En elders schrijft hij boven het leven van Rousseau: ‘Coulisses du Romantisme’.

Dit is slechts zeer ten deele waar. Ik blijf liever buiten politiek en oeconomie, maar wat het wijsgeerige en artistieke in den ruimsten zin aangaat, voor mij is de geweldige opstuwende kracht der Romantiek naar hooge, eerlijke kunst, naar het in koele waarheid begrijpen te rijk in allerlei openbaringen dan dat dit alles terug zou te brengen zijn tot Rousseau.

Erger wordt het, wanneer Lasserre Rousseau betitelt met ‘Formation organique d'un virus.’ De Romantiek is geen virus. Zeker er zijn rare dingen gebeurd. Er zijn momenten, waarbij men denken kan aan een booze zweer, die uit moet zieken. Maar men moet het verschijnsel beschouwen in verband met wat vooraf gaat en met wat volgt. Wat een

1) Gids, Maart '87, p. I.

energie is er uitgegaan in de menschheid van dien Virus - Rousseau. Er zijn tijden gekomen van wanorde en bandelooze razernij, maar uit die wanorde moest de orde geboren worden. ‘Il vient un moment’, zegt Rémy de Gourmont naar aanleiding van Lasserre's boek, ‘où les idées révolutionnaires sont organiques et les idées contre-révolutionnaires, anarchiques’[1].

Alleen het eerste deel van Faust viel in den smaak der Romantiek, beweert Lasserre. Maar het is juist zijn fout, dat hij de eenheid van Faust I en II niet voelt. De Göthische Faust in zijn geheel is een mooi symbool voor de geschiedenis van kunst en leven in de eeuw der Romantiek. Na den twijfel, de onzekerheid, de ontkenning, komt de vastheid, na de exuberante vormen, na het grillig vuurwerk en het spektakel eener kermistent soms, komt de welbewuste rustige bouw, vast en fier, in stalen constructie. Na Delacroix komt Courbet, Manet, Millet, na Berlioz César Frank, na Rousseau en Hugo, Zola en Flaubert, na Rude en David d'Angers, Rodin en Meunier, na Holbach en Voltaire, Renan en Taine.

Dat buitensporige in de Romantiek is iets onwrikbaar noodzakelijks; zonder die overdrijving, zonder die worstelingen is de rustige logisch mannelijke tred van den vooruitgang ondenkbaar. Men kan geen nieuw gebouw optrekken zonder eerst de wanorde van den afbraak van het oude te hebben doorgemaakt.

En heusch, die luidruchtige woordvoerders der Romantiek zijn zoo boosaardig niet geweest, als ze er uit zien. Er was veel naieve opwinding. Zij gelijken op den Wouter van het Rooverslied, ze hakken met hun zwaard, doorboren de halve menschheid, of ze geen aanlokkender liefhebberij kennen, ontvoeren maagden, of ze een instituut van jongedames wilden opzetten, maar kunnen geen mug kwaad doen. De jonge dichterlijke Zola heeft de zaak minder cynisch bekeken dan Lasserre, waar hij in zijn brieven spreekt van de ‘blasphèmes d'un coeur ulcéré par le doute et qui en reniant tout ce qu'il y a de pur et de saint, recherche avec angoisse à recevoir un démenti.’ Maar voor Zola is de dichter van de Romantiek hij die niet langer litteratuur maakt met een ‘traité de rhétorique, mais

1) Mercure de France, 1 Mei 1907, p. 104.

avec les blessures de son coeur, se sauvant des pédagogues qui ne sont pas de son temps, et dans une sublime ignorance racontant ses chères visions. Ce sera toujours ce poète interrogeant le futur divaguant et se perdant dans la nue pour aller demander le grand mal au Seigneur, bâtissant utopies sur utopies, toujours dévoré par sa fièvreuse activité'[1].

Ook sommige stemmingen van Woutertje Pietersen drukken uitstekend eenige stroomingen in de Romantiek uit. Zoo b.v. als hem zijn koningschap van Afrika door het hoofd speelt: 'Neen, niet zulke nietigheden waren 't onderwerp van Wouter's ongeëvenaarde eerzucht. Z'n wenschen zweefden hooger dan dit alles, en wanneer i droomde van koningschap, was 't bij wijze van spreken, en omdat hij zichzelf geen rekenschap wist te geven van de matelooze vlucht zijner begeerten, 'n vlucht zóó hoog, dat-i alle verschil tusschen 'n bleekveld en 'n troon uit het oog verloor.

De Fancy-verschijning had hem aangestoken met onmetelijkheid. Hij onderging onbewust den indruk van 't verhevene, en z'n onwetende ziel doolde rond in 'n oneindige reeks van middelen die hij te kiezen had, en van wegen die hij wilde inslaan. Hij was goed, innig goed. Op 't gebied van het goede wilde hij het hoogste grijpen, het moeilijkste tot stand brengen. Z'n weifelen in keus was 'n natuurlijk gevolg van onwetendheid. Bij elk voorkomend geval greep hij met z'n verbeelding terstond het uiterste, het hoogste, het beste, of wat z'n ongeoefend oordeel daarvoor hield. Dat ook bij hem alzoo 'n rol werd gespeeld door de gewone fout van edele harten - 'n zeer ongewone fout dus! - om de zedelijke waarde eener handeling alleen naar de zwaarte van 't gebracht offer te schatten, spreekt vanzelf. En tevens, dat dit hem verleidde tot de zucht om offers te brengen, waar ze òf niet noodig waren òf niet verlangd werden, en in beide gevallen niet gewaardeerd. Ach, hoe gaarne ware hij uitgetogen om hier-en-daar op kruiswegen bij bekken- en schildslag te doen bekend maken, dat er 'n ridder was aangekomen, die om klandizie verzocht van wat martelarij!'[2]

1) Correspondance van Zola. Lettres de jeunesse, Charpentier 1907, p. 50 (2 Juni 1860),
2) Werken VIII, p. 4.

En zoo was immers Multatuli zelf ook. Ook bij hem dat naieve vereenigd met het grootsche, dat onberedeneerd zich willen weggooien voor een vaag, verheven ideaal, dat onmatig zich geven in een strijd voor zaken, waarover een volgend geslacht eerst tot klaarheid komen zou. Dit kunnen alleen zij misdadig noemen, die in kunst hoogstens een instituut tot opleiding in bourgois-deugd erkennen.

Wat doet het er toe, dat die romantici eens doorgeslagen hebben, dat de een of andere geestelijke proleet zich op hen kan beroepen om een ploertenstreek te vergoelijken, als we in hun kunst maar voelen de levende ziel.

De grondslag van Rousseau's levensbeschouwing of wat hij zich zelf en anderen daarvoor opdrong, was wel de negatie van het goede in de maatschappij, de verachting voor al het maatschappelijke, de ontkenning van de mogelijkheid om voort te bouwen op het bestaande, de leer terug te gaan tot de natuur of liever tot een oertoestand, een vaag streven naar goed-zijn. Had zoo ook Logos aan Adolf van Nassau niet verzekerd, dat dit vage streven naar goed-zijn de hoogste rang is?[1)] Maar in al zijn kleuren en geuren vinden we Rousseau soms terug in de Ideeën. Zoo: 1027: ‘Aan Brata Yoeda m'n hartelijke groet! Ik dank hem voor zijn boek en hoop....dat-i de pen wegwerpe. Geloof me, beste jongen, het is den moriaan geschuurd, aan te dringen op recht, zoolang men niet door achterladers en bajonetten kracht kan bijzetten aan dezen eisch. Dàt zijn de eenige afdoende rechtsmotieven. Kunt ge u die verschaffen...och, dan hebt ge geen recht meer noodig! Zoolang dit echter niet het geval is, koop u 'n Jerôme Paturot en tracht terug te keeren tot uw punt van uitgang...tot houtkappen, omringd van tijgers aan de oevers van den Brantas!

‘'t Zal u bevreemden, doch wáár is het, dat mij in uw geheel boek geen passage zoo getroffen heeft, als die waarin ge met nobelen hoogmoed verzekert, dat de door u gemaakte vlotten zoo goed bestand waren tegen de hindernissen in den stroom. Daar was ik jaloersch op u! Och, hoe gaarne had ik meegewerkt. Hoe driftig zou ik de pen wegsmijten, die me 't merg uit de ziel zuigt en hiervoor niets terug levert dan 'n schamel

1) Millioenen-studiën, p. 50.

onderhoud, gesousd met ondank en smaad. Ondervondt ge 't ooit dat uw balken, met zorg gekozen, wel geplaatst, stevig verbonden, zich van elkaar scheidden en te gronde gingen om u te sarren? Sloegen ze ooit de logiek in 't aangezicht door op eenmaal te veranderen van dikte, lengte of getal, om u hartzeer aan te doen? Verkrachten ze ooit een natuurwet door indrijven tegen den stroom, om u te doen doorgaan voor traag, onbekwaam, voor oneerlijk misschien?

Lees en bestudeer Paturot en keer tot uwen houtkap en die tijgers terug. Het recht zal er geen schâ bij lijden. Integendeel, waart ge voortgegaan met vlotten maken, dan zou er 'n onrechtvaardig vonnis minder op de wereld zijn.

Zeg me, o Brata Yoeda, wanneer bestreedt ge minder onedelen vijand, toen ge te worstelen hadt met den stroom van den eerlijken Brantas of toen ge den zondvloed van vuil woudt te keer gaan, die zich Maatschappij noemt?

Keer terug tot uw vloten, beste jongen! En - ge zegt, dat de tijgers, schoon niet geheel nog uitgeroeid door boschvelling en aanbouw, toch afnamen in getal, tusschen Borow en Djimdeh. Wel - zoek dan 'n nieuwe buurt op, waar ze iets minder te lijden hadden van nieuwe dessahs en “beschaving.”

Uw uitstapje in de maatschappij zal u geleerd hebben die tijgers te bejegenen met iets als - achting.

Wat mij betreft, groet ze van me en zeg dat ik heimwee voel naar hun wonden en naar de eerlijkheid van hun vijandschap.’

Maar neem dergelijke uitvallen niet te ernstig op; bij Rousseau niet en bij Multatuli evenmin. Heel Multatuli's leven is immers met een dergelijke pose in tegenspraak. Er is veel litteratuur bij.

En dan die dolgeestige Japansche gesprekken, waarin zooveel cynische waarheid staat. In den beginne was er geen deugd. Men deugde. Eerst later is men handleidingen voor de deugd gaan maken; maar de natuur van den mensch was goed. In den beginne waren alle kinderen onecht. Dit bleef zoo, tot er schraalte kwam in de voeding etc. Dit alles is zuiver Rousseau. We missen gelukkig alleen den sentimenteelen omhaal.

Een merkwaardigen trek van overeenkomst met de Romantici vinden we bij Multatuli ook in zijn verteedering voor de

gevallen vrouw. Maar hier is Rousseau eveneens de voorganger. Wanneer we hem in de Confessions van zijn bezoek aan Zulietta te Venetië hooren verhalen, dan komt plotseling na het moment van de physieke inspanning: ‘Tout à coup au lieu des flammes qui me dévoraient, je sens un froid mortel couler dans mes veines, et prêt à me trouver mal je m' assieds et je pleure comme un enfant. - Cet objet dont je dispose est le chef d'oeuvre de la nature et de l'amour; l'esprit, le corps, le tout est parfait; elle est aussi bonne et généreuse qu'elle est aimable et belle.’ Vorsten moesten als slaven aan hare voeten geknield liggen en ze staat ter beschikking van den eersten den besten scheepskapitein etc.

Ziedaar een geheel nieuw motief in de litteratuur. - Zoo nieuw, dat op grond van die teergevoeligheid voor prostituées La Harpe Rousseau voor krankzinnig hield. Een nieuw motief, dat zich overal weer openbaart, bij Hugo, Gautier, de Musset, Balzac, in Rolla, Marion etc. en ten slotte weer bij onzen Multatuli in Mevrouw X, Adèle Pluribus en anderen.

Byron, gevormd door Rousseau, Voltaire en Chateaubriand, Byron met zijn onheilspellende bloedmenging, zijn verderfelijke opvoeding heeft op dat deel der Fransche Romantiek, dat men wel *de* Romantiek pleegt te noemen, eenige jaren een geweldigen invloed gehad. Hij was de welkome buit van heel die schare van mannen, die voelde, dat er op zuiver litterair gebied na de omwenteling iets grootsch komen moest, maar wien nog vastheid van inzicht ontbrak, maar die zich nog niet met klaar besef rekenschap konden geven van den weg naar een nieuwe groote kunst. En zoo werd het schetterend ongeloof, het stralend blaken van zinnenlust des grooten Brits menigmaal het woest wapperend vaandel, dat de futlooze vertegenwoordigers van het oude in ergernis deed verbleeken, de jongeren dweepend in een roes bracht, den eenvoudigen burgerman van ontzetting deed rillen.

Tegen 50 is zijn rijk uit. Gautier en Théodore de Banville hebben de nieuwe klassiek leeren begrijpen. Men keert terug naar de levende oudheid, naar onpersoonlijke kunst, naar de realiteit. ‘Le réalisme était en germe dans le romantisme luimême’, zegt Estève in zijn breed-opgezet, rijk boek over den invloed van Byron op de Fransche romantiek. ‘On sait assez

que l'union de la science et de l'art ou plutôt leur collaboration et la subordination de celui-ci à celle-là allait renouveler le roman et devenir la pensée maîtresse du réalisme naissant.'[1)]

Balzac kondigt het aan in de voorrede van de Comédie humaine. Faust I wordt gevolgd door Faust II, die in Holland dijken gaat leggen.

Van Byron zijn betrekkelijk weinig sporen bij Multatuli aan te wijzen. Zeker, ook in Multatuli is iets van dat Prometheusachtige, iets van den Caïn, die vraagt: als God almachtig is, van waar de ellende? als Hij goed is, waarom bestaat het kwade?

> For what must I be grateful?
> For being dust, and grovelling in the dust
> Till I return to dust?

Ook Multatuli meende zich aan de zijde der menschheid te moeten plaatsen, en in haar strijd tegen een vervolgende en kwellende Godheid, wilde hij niets liever dan die Godheid verdelgen. Maar terwijl Byron is 'the most unfit of men to herd with men', heeft Multatuli naïef vertrouwend, in zijn goeden tijd de menschheid gezocht en op zijne wijze liefgehad; terwijl Byron zich afzonderde, had Multatuli zich zelf niets liever gezien dan leider en hoofdman, den door allen geëerbiedigden strateeg.

Wat bij Byron en vooral bij zijn navolgers in Frankrijk, meer fanfaronnades, kil cynische pose of grillige passievlagen waren, doet zich bij Multatuli meer beredeneerd voor, als resultaat van ernstig nadenken. Tegenover gedroomd en gekoesterd leed, ongeneeslijke, vage treurnis bij Byron, staat bij Multatuli de werkelijke, diep inkervende smart van telkens weer terug stompende teleurstelling, en toch behoudt hij daarbij zijn besef van plicht en recht. Hij wordt niet gekweld door de raadselen van het oneindige; als hij als auteur optreedt, heeft hij zich losgeworsteld, staat hij sterker dan Byron in zijn negatie.

In zijn dweepen met het ideale heil van den Javaan staat hij mischien vrij dicht bij Byrons geestdrift voor de Grieksche vrijheid.

1) Edmond Estève, Byron et le romantisme français, Paris 1907, p. 290.

Multatuli komt nader bij Hugo, die zelf slechts kort onder Byrons invloed werkte. Trots alle sarcasme, trots de bitterste spot en verachting gelooft hij als Hugo in de waarde van den mensch, in een weg naar hooger geestelijk en stoffelijk geluk, als Hugo strijdt hij voor zelfstandig oordeel en onderzoek, tegen doffe traditie, tegen alle leugen. Had de Meester uit de Millioenenstudiën niet gezegd: 'Klim dan naar boven en sluit de gasklep, en zorg dat je je been niet verwart in de strikken van het schuitjen, en houd je vast als je ergens te-land komt, en vind de zonde zoo groot niet, hier of daar de leien in te trappen van 'n poppenkast...al heet dan ook zoo'n ding soms *Königlich.*'[1] Maar dikwijls staat ook Multatuli's sarcasme tegenover warm vertrouwen, geestdriftige menschenliefde van Hugo.

Zoo komen we vanzelf aan *de* Fransche Romantiek. Er is veel uit die jaren van 25 tot 50 bij Multatuli terug te vinden. De zoogenaamde echte Fransche Romantiek, die begint met Hugo, is een tijdperk van de dolste uitspatting - immers de reactie op het meest dorre en verdroogde. Zeker, er waren bij de hoofdmannen groote leidende gedachten en sympathieën: het begrip der kunst van de Pléiade en het besef van daarop voort te moeten bouwen, de liefde voor de middeleeuwen, een dwepen met Spanje en Italië, een volgen van de beide Engelsche hoofdstroomen, Byron en Scott. Zei Gautier niet over de Inleiding tot den Cromwell van Hugo: 'La Bible chez les protestants, le Koran parmi les mahometans ne sont pas l'objet d'une plus profonde vénération. C'était bien pour nous le livre par excellence, le livre qui contenait la pure doctrine.' Maar boven alles gierde toch uit de zucht om te vernietigen, de begeerte naar bandelooze vrijheid.

Als Philothée O'Neddy[2] in een van zijn préfaces vraagt om deel uit te mogen maken van de bent, heet het: 'Comme vous je méprise de toute la hauteur de

1) Millioenenstudiën, 3de druk, p. 75.
2) Hij heette Théophile Dondey, maar Théophile wilde hij zich niet noemen, omdat de naam van Gautier te heilig was. Over O'Neddy o.a. Asselineau, Bibliographie romantique, 2de druk 1872, p. 204 en Gautier, Histoire du Romantisme, p. 62 vlg.

mon âme l'ordre social et surtout l'ordre politique, qui en est l'excrément; comme vous je me moque des anciennistes et de l'académie, comme vous je me pose incrédule et froid devant la magniloquence et les oripeaux des religions de la terre; comme vous je n'ai de pieux élancements que vers la poésie etc. En zekere heer Edouard Cassagneaux laat in een van zijn novellen een huzarenofficier de tibia van zijn overleden maîtresse als pijpenpeuter gebruiken.

Hoor hoe O'Neddy een toost slaat op vrije liefde en adultère:

> Battons le mariage en brêche! Osons prouver
> Que ce trafic impur ne tend qu'à dépraver
> L'intellect et le sens, qu 'il glace et pétrifie
> Tout ce qui lustre, adorne, accidente la vie.
> Je sais bien que déjà plusieurs cerveaux d'airain
> S'emmantelant aussi d'un mépris souverain
> Pour les vils préjugés de la foule insensée,
> Se sont faits avant nous brigands de la pensée,
> Mais parmi la forêt des vénéneux roseaux
> Que l'étang social couronne de ses eaux,
> C'est à peine s'ils ont detruit une couleuvre.
> Il serait glorieux de parachever l'oeuvre
> Et de faire surgir du fond de ce marais
> Une île de parfum et de platanes frais.

Een eindje verder beklaagt hij zich, dat hij soms overlast heeft van zijn rasgenooten en van de politie in bepaalde omstandigheden b.v.:

> Si me jugeant très digne au fond de ma fierté
> De marcher en dehors de la société,
> Je plonge sans combat, ma dague vengeresse
> Au cou de l'insulteur de ma dame et maîtresse,
> Les sots, les vertueux, les niais m'appelleront
> Chacal - tous, d'une voix, ils me décerneront
> Les honneurs de la Grève, etc.

En de cerveaux d'airain zijn met tientallen aan te wijzen in die dagen. Shelley zei reeds: ‘Godsdienst en huwelijk zijn steeds hand aan hand gegaan. Wie de eene bestrijdt, verzet zich noodzakelijk ook tegen het andere, en een soort van onzegbare walging overvalt me, wanneer ik aan dien tyrannieken

en hoogst onnoodigen band denk, dien het vooroordeel met het huwelijk geschapen heeft, om de energie van den geest te fnuiken'. Balzac: 'Het huwelijk zooals het zich tegenwoordig voordoet lijkt me een wettelijke prostitutie.' Hoor den vloekzang van Gautier: 'Virginité, plante amère, née sur un sol trempé de sang et dont la fleur étiolée et maladive s'ouvre péniblement à l'ombre humide des cloîtres sous une froide pluie lustrale; - rose sans parfum et toute hérissée d'épines, tu as remplacé pour nous les belles et joyeuses roses baignées de nard et de falerne des danseuses de Sybaris! Le monde antique ne te connaissait pas, fleur inféconde; jamais tu n'es entrée dans ses couronnes aux odeurs énivrantes, - dans cette société vigoureuse et bien portante on t'eût dédaigneusement foulée aux pieds - Virginité, mysticisme, mélancolie - trois mots inconnus - trois maladies nouvelles apporteés par le Christ, - pâles spectres qui innondez notre monde de vos larmes glacées,' etc. (Mad^{lle} de Maupin, 1835).

'Hij schrijft obscene boeken; het vleesch, de onbeteugelde zinnelijkheid, de vernietiging van het huwelijk zijn zijn strijdkreten. Hij sluit zich aan bij St. Simon; hij verkondigt een nog bandeloozer republicanisme zonder deugd, een slettenrepubliek in het groot. En wat wordt meer gestreeld door deze theorieën, dan juist de bestialiteit en de roofzucht, die in de holen der ontucht in drek en brandewijn in onze groote steden nog rustig blijven, maar licht wakker worden.'

Dit is niet een gesupprimeerde brief van een der Kappellieden, maar een fragment uit een kritiek van Menzel over 'Wally die Zweiflerin' (1835) van Karl von Gutzkow, den apostel van de 'rehabilitation des Fleisches', een der helden van het Jonge-Duitschland, die, men moet het erkennen, in zijn jeugd wel eens raar kon doorslaan over de thema's 'Ach hätte die Welt nie von Gott gewuszt, sie würde glüchlicher sein' en 'Wassersuppehochzeiten und die ganze Misère ordinärer Kindererzeugung.'

En laten we daar nu eens een paar van die gelijksoortige ideeën van Multatuli, welke onze goede Hollanders, die van den prins geen kwaad wisten, hier van 60 tot 70 met schrik en ontzetting vervulden, naast leggen.

'Waar wordt voorgeschreven dat ge uw dochter ter deure

uitzet, als ze u 'n kind toont dat de vrucht is van liefde, van verrassing - - ja, al ware het maar de vrucht van lust en lichtzinnigheid? Dat doen de *zeden.* - -

Ziedaar schering en inslag van de opvoeding. En als dan zoo'n arm ingebakerd kind gelooft, berust, gehoorzaamt, als ze heel onderworpen haar lieven bloeitijd heeft doorgebracht met snoeien en knotten, met smoren en verkrachten van lust, geest en gemoed, - - als ze behoorlijk verdraaid, verkreukt, verknoeid, heel braaf is gebleven, dat noemen de zeden *braaf!* - dan heeft ze kans, dat deze of gene lummel haar 't loon komt aanbieden voor zooveel braafheid, door een aanstelling tot opzichtster over z'n linnenkast, tot uitsluitend-brevetmachine om zijn eerwaard geslacht aan den gang te houden.'[1)]

'Onder den invloed der wet van aantrekking staan ook onze dochters. Ik doe afstand van alle - meestal uitgevonden en voorgewende - onderscheidingen in de soort van aantrekking. Deze spreekt van zinnelijkheid, gene van onreinheid. Hier wordt deugd genoemd, daar wulpsheid. Men heeft allerlei liefden uitgevonden: geestelijke, verhevene, platte, dierlijke, sentimenteele, grove, fijne - - zinnelijke, platonische.

Breid de onderscheidingen uit zoover ge maar wilt, overal blijft de hoofdzaak *liefde*, dat is: *aantrekking, neiging tot vereeniging.*

Waar nu aan deze neiging wordt toegeven - zedelijk en stoffelijk - kàn het meisje voldoen aan haar bestemming, dat is: *Mensch zijn.*' - - 'We dringen ons op de natuur te verkrachten. Deze verkrachting - of de voortdurende vruchtelooze poging daartoe - noemen we *Deugd.* Onze geheele opvoeding van de meisjes is 'n moorddadige opstand tegen het goede.'[2)]

En dan in de Brieven, aan Mimi Schepel:

'Ik ben woedend op wetten en zeden. 't Is een leugen, dat gij me niet toebehoort. 't Is onnatuur dat ik niet bij je ben! Kan ik het helpen, dat de menschen slecht zijn, dat er valse eeden bestaan, dat vaders hun kinderen verstooten, als het niet wordt verhinderd door de wet.[3)]

1) Werken III, p. 95 (Idee 194).
2) Werken III, p. 99 (Idee 199).
3) Brieven 1862-63, p. 226.

Gij alleen hebt te beslissen aan wien ge uw jeugd geven wilt, en aan wien je wilt denken, als ge u zelve verdubbelt in een kindje. - Gemeene eer, dat vonnis om te verdorren door dommen uitgesproken tegen de besten!

Wat hebt je een rijk hart, Mimi, en mag dat hart geen kind lief hebben? Wat heb je een vollen boezem, mag die borst geen kind zoogen?'

Ik kies er maar een paar plaatsen op goed geluk uit, ze klinken bijna mat na ons internationaal Waldhoornconcert, van een en dertig jaar vroeger, maar het Leitmotiv is hetzelfde.

Het groote verschil zit hierin, dat de Franschen vooral, niets liever begeerden dan de kloove tusschen hen zelf en de Philistijnen zoo groot mogelijk te maken, dat ze wegzinken in een wilden kunstroes, dat ze enkel voor zich zelf en eenige weinige genoodigden een schitterend tournooi in vlammende kleurenpracht wenschen te houden, terwijl Multatuli zich den apostel van een nieuw evangelie gevoelt. Al raast hij tegen het publiek even hard als de romantici tegen hun marchands en académiciens, Multatuli wil de menschheid bekeeren en brengen tot waarheid en rede.

Ik bepaalde me hier enkel tot een paar ideeën over liefde, huwelijk en de vrouw, maar zoo zou er op menig gebied aan te toonen zijn, dat Douwes Dekker in leer en leven zich aansluit bij de denkbeelden en fantasieën van de Fransche, Engelsche en Duitsche romantici in engeren zin. Bij beiden dezelfde waarheden, maar die waarheden niet verwerkt, overdacht en overwogen, door dik en dun verdedigd, rouw te pronk gesteld, de consequenties niet berekend; bij beiden geen voorbereiding, geen diep gaande kennis, geen rustige overweging, maar profetische extase; bij beiden doorslaan, maar toch ook soms machtig goed raak slaan.

Wat een grenzenlooze onzin b.v. over schilderkunst bij Multatuli.[1] Wat een dwaasheden over taal en kunst en taalwording.[2] Maar wat scherp raak weer om maar eens bij dit eene onderdeel te blijven:[3] ''t Is onze gewone fout, dat we door 't *zien* van gedrukte woorden, zoo afgeleerd hebben

1) Werken, V, p. 209 (noot bij idee 819).
2) Werken, VII, p. 5 (idee 1047b), p. 56 (idee 1051).
3) Werken, VII, p. 217 (idee 1062).

klanken te onderscheiden, die we niet terstond weten over te zetten in letters. Tracht eens het geluid van 'n kip na te bootsen. Dit zal je helpen in 't verstaan.' En dan:[1] 'Eenheid van *spelling*, gelijkvormigheid in de toekenning der geslachten, heeft met wezenlijke *taalstudie* niets te maken. Die zaakjes konden even goed op hoog bevel door 'n kommies van 't ministerie worden vastgesteld, als door 'n zoogenaamde taalkenner. Op weinig uitzonderingen na hebben we hier met louter conventie te doen, met luim zelf en - erger nog! - dikwijls met leugen.'

Zie, dit zijn waarheden, die eerst in de laatste jaren door de menschen, die in dezen volkomen competent zijn, als onwrikbaar worden erkend en als richtsnoer bij het onderwijs en de praktijk des dagelijkschen levens worden gebruikt.

Het is er ook ver van af, dat ik Multatuli voor dit alles in staat van beschuldiging zou willen stellen. Uit deze zwaveldampen moet het licht voortkomen, al vindt daarin dan ook nu en dan een enkele mug een ontijdigen dood. Ik wil alleen zekere verschijnselen bij Multatuli verklaren en er het natuurlijke en algemeene van laten zien.

Overeenkomst in leer en *leven,* zei ik.

Als Hugo vrijwel openlijk een 'évasion hors du mariage' heeft gemaakt met M.lle Julienne Gauvain (dite Juliette Drouet) schrijft hij aan een zijner vrienden: 'je n'ai jamais commis plus de fautes que cette année et je n'ai jamais été meilleur.'[2] Past Multatuli ook weer niet volkomen in dit kader. Zulke dingen kunnen heel echt zijn natuurlijk, en ik zal de laatste wezen er den staf over te breken. Maar ze zijn teekenend voor de Romantiek, en het fanfaroneeren erover bovendien. Het leven van bijna al de groote geesten uit de periode kenmerkt zich door het toepassen van zeer ruime begrippen op het gebied van huwelijk en liefde. Daarenboven door iets onrustigs en ongedurigs; door een voortdurende begeerte naar vagabondeeren, naar het avontuurlijke en ongewone, naar de vie de bohème, naar het zich plaatsen buiten de gewone maatschappelijke verhoudingen. Men heeft ze slechts naast elkaar te zetten: Byron en

1) Werken, VIII, p. 238 (idee 1064).
2) Edmond Biré, Victor Hugo après 1830, I, p. 98.

Shelley, Heine en Göthe, Hugo en Gautier, De Nerval en Petrus Borel, den Lycantkrope, en Multatuli kan zijn plaats in de rij innemen zonder dat hij ook maar eenigszins door burgerlijkheid opvalt.

Merkwaardig ook is de overeenkomst met Borel. Beiden gelooven in kinderlijken eenvoud, dat de maatschappij het individu binnen haren kring zal opnemen zonder onvoorwaardelijke medeplichtigheid aan laagheid en leugen, dat men de maatschappij slechts met een enkel woord te wijzen heeft op eeuwen lang gepleegd onrecht, zooals men iemand attent maakt op een kleine slordigheid in zijn toilet, om met welwillende tegemoetkoming te worden ingehaald als wereldhervormer. Multatuli begint er zijn leven mee, wordt ontnuchterd en tot auteur gemaakt; Borel begint als auteur met theoretisch ongeloof in, met nuchteren haat en verbittering tegen de maatschappij, om zijn leven te eindigen in de grootste naieveteit en armoede als onpractisch ambtenaar-hervormer in Algiers.

Het gebrek aan systeem - in zeker opzicht zeer stellig een deugd - het absolute gemis aan nauwkeurig omschrijven van het wat en hoe, komt bij Multatuli wel nergens sterker uit dan op het terrein der politiek. De samenwerking met welke partij ook wijst hij van de hand met verontwaardiging, wat niemand hem kwalijk nemen zal trouwens. Volkssouvereiniteit en stemrecht, hij lacht er mee. Despotisme, van daag verheerlijkt hij het, om er morgen, een uur later over te razen. Zelf had hij despoot willen zijn.

Eerzuchtig fantast, schept hij in zijn mannelijken leeftijd Mimi Schepel illusies over het groote wereldrijk van Insulinde, dat hij stichten wil en waarin haar een eereplaats toekomt. Zij moet hem helpen; maar wat ze voorloopig te doen heeft, kan hij nog niet zeggen; hij werkt aan de constitutie voor Insulinde.[1] En op zijn ouden dag schrijft hij nog aan Zürcher;[2] 'Ware ik tot macht gekomen, dan zou er een schoone plaats voor u zijn geweest. - Maar zonder mij als stichter eener akademie - zal er weldra geen plekje wezen, waarin ge past.'

Er is geen richting of partij, of hij heeft er den draak mee

1) Brieven, 1862-63, p. 210.
2) Brieven, laatste periode, p. 341.

gestoken, er mee gesold, ze gescholden en geschopt, geen politieke beweging, of ze wekt zijn spot.

> Behouders, Liberalen, mannen van de beurs
> En van de balie of den kansel! Kontractanten
> En Vrij-arbeiders, oppositie en ministers,

't is alles ‘larie en apenkool.’

Alleen tegenover de socialisten spreekt hij op rustigen, ernstigen toon, doch hij wijst ook met hen alle connexie - zonder logisch betoog evenwel - van de hand.[1)] Maar hij werd toen langzamerhand oud. Het echte vuur om te schelden was er uit.

‘In stee van de zeden te verbeteren, zoekt men alles in verandering van den vorm der regeering’, zegt hij ergens.[2)] ‘Het ware republicanisme heeft met dien vorm niets te maken. Geen land was ooit zoo bespottelijk aristocratisch als de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden en dat verandert niet bij een wet.’ Maar hoe verandert het dan wel? Daarover zegt hij nergens eenigszins beredeneerd zijn opinie.

Ongetwijfeld verandert het *door* mannen als Multatuli. Maar langzaam, zeer langzaam, na jaren en jaren. Doch Multatuli heeft nog wel wat anders gehoopt, heeft wel gedroomd van iets plotselings, geloofd aan een spontane volksbeweging, die op slag al het kromme recht zou maken en hem als leider uitroepen. Hij was een naieve romantische dweper. Zijn Max Havelaar met al zijn forsche, geweldige stuwkracht is een daad even kinderlijk en vol vertrouwen als ‘Dies Buch gehört dem König’ (1843) van Bettina von Arnim. Multatuli en Von Arnim beiden geloofden even geestdriftig en naief, dat er slechts ter rechter tijd één ‘Es werde Licht’ behoefde te weerklinken om te bewerken, dat alle handen in één slaan om vrijheid en levensvreugde te brengen aan den medemensch, in lelieblanke belangloosheid. Beiden meenden dat woord gesproken te hebben. Zij tot Friedrich Wilhelm IV om het Berlijnsche proletariaat te verheffen, hij tot onzen Willem den Derde en het

1) Zie o.a. Brieven, Laatste periode, p. 330.
2) Werken, IV, p. 48.

volk van Nederland om het rijk van Insulinde tot een ideaalstaat te maken.

Die vaagheid en onzekerheid bij Multatuli in politieke en oeconomische zaken is een punt van verschil tot op zekere hoogte met vele romantici. Victor Hugo en Michelet, om er slechts een paar te noemen, gelooven onwrikbaar in de heiligheid en volmaaktheid der Fransche revolutie. Die revolutie geeft onveranderlijk de lijn aan van hun daden en hun heiligste streven is in die lijn door te werken, hun felste krachtsinspanning om allen inbreuk op de verkregen rechten te bekampen. En daarbij sluit zich het Jonge-Duitschland geheel aan.

En Multatuli, zijn grillig strijdlustige geest bracht hem er nu eenmaal toe, dat hij vechten moest tegen allen en alles, alles moest omver halen om een vaag ideaal te verheerlijken. Wat heeft hij niet heerlijk in den geest van het Jonge-Duitschland maar toch met eigen persoonlijken toon doorgewerkt in die fonkelende Monarchologie in de Millioenenstudiën, al dat dwaze arrogante vorstengedoe gestriemd en gegeeseld. Al het beste wat in Heine, Gutzkow, Herwegh, Dingelstedt en anderen ligt verspreid, is hier in een schitterend vuurwerk vereenigd. Maar naast zijn Monarchologie zet hij zijn Demonologie: de Hessen die zich *lieten* verkoopen waren even misdadig als de Vorst, die ze verkocht. Ook hier geen vaste lijnen, wel ruimte, breede opvatting, speelsche geest. 't Schijnt hier meer om het raketten te doen, dan om te strijden voor de zaak zelf.

‘Wanneer ge den opgeblazen Louis XIV veroordeelt - en minacht hoop ik: de kerel was 'n uil! - vergeet ge gewoonlijk, dat hij zoo winderig gemaakt werd door z'n omgeving. Bewaar dus de helft van uw verachting voor z'n tijdgenooten, en meet wat ruim. En zoo'n andere Louis, de vijftiende! Men verwijt dien ellendeling z'n Parc-aux-cerfs, en ik heb er niets tegen - tegen het verwijten, meen ik - maar eilieve, duizenden vaders boden in Frankrijk om strijd hun nog onvolwassen dochters aan, pour servir aux augustes plaisirs de Sa Majesté Royale. Er zijn daarover brieven gevonden, die tot gissing nopen, dat van alle souvereinen, Z.M. het souvereine volk de allerlaaghartigste is. Hebt ge ooit in uw heele geschiedenis den dolsten tiran zoo waanzinnig zien woeden

als een losgelaten menigte? Moogt ge 't alzoo een volk tot eer rekenen, dat het niet uitspat, moordt, brandt en verwoest, zoolang het niet losgelaten is? Zoo verdienstelijk was Nero ook...toen-i in de wieg lag. Om te beoordeelen of iemand den rechten weg inslaat, moet men hem zien loopen en 'n Volk dat te ingekankerd melchizedeks vroom en schriftuurlijk is om 'n boozen heerscher weg te jagen, mag zich waarlijk niet beroepen op de deugd, die het beoefenen zou, als het wat beoefende - - Wordt niet overal, in de lagere klasse niet het minst, waarachtig, 'n hoofdrol gespeeld door die ellendige jacht op geld?'[1)]

Dit is niet meer de ostentatie der hoogdravende wanhoop, ongeloof en twijfel der Romantiek, hier klinkt reeds iets van het zoo verklaarbaar nuchter, troosteloos wantrouwen, dat in onze moderne tijden zooveel goede bedoelingen, zoo menig nobel streven heeft geknakt. En met dat al heeft diezelfde Multatuli zich toch dwaze illusies van zijn eigen fantastische omwenteling kunnen maken, heeft hij geloofd in de kracht van zijn eigen tooverwoord.

Don Quichotte, beeld van de eeuwig dolende menschheid, slachtoffer van zijn fantasie en toch alleen door haar staande gehouden, zijn krachten steeds overschattend, grijpend naar vage schimmen, strijdend voor onwaardige idealen, niet begrijpend, altijd overdrijvend, getrapt en geslagen en toch steeds zich weer oprichtend, met nieuwen hybris bezield. Er is geen individu, dat zichzelf niet in Don Quichotte terug vindt en wie hem niet als broeder de hand kan drukken, is ongelukkiger dan Don Quichotte ooit geweest is. Maar meer dan ooit herleeft de dolende ridder in de menschheid, in de kunstenaars van het tijdperk der Romantiek. En met terzijdestelling van de min vleiende beteekenis, die het woord Don-Quichotterie in onze ooren mocht gekregen hebben, zouden we er aan toe willen voegen, dat in Multatuli Don Quichotte weer in levenden lijve voor ons staat. Dit drukt uit, dat hij meer dan een zijner tijdgenooten al het hoogst menschelijke in zich heeft vereenigd.

Maar daar is nog een ander punt van overeenkomst met den

1) Millioenenstudien, p. 72.

armen ridder. De wondere verhalen van stoutmoedige ridders en wonderbare toovenaars hadden hem het hoofd op hol gebracht en als hij twee of drie nachten had zitten lezen, dan zag zijn nicht hem soms zijn ‘Swaert uyt trecken en tegen de mueren gaen schermen en als hij dan moe geschermt was en gevraecht wierd wat hij deed, gaf hij tot antwoort, dat hij vier Reusen als toorens had omgebracht, en het sweet dat hem van alle kanten afliep, zeyd' hij, was het bloet van de wonden, die hij in den strijdt ontvangen had.’[1)]

Zoo is het ook gegaan met Multatuli: We gelooven graag, dat hij erfelijk belast was, of hoe men die natuurlijke voorbeschikking voor het sentimenteele, voor zelfopoffering, voor heerschen en aangebeden worden en wat niet al meer noemen wil. Maar de boeken hebben het hunne erbij gedaan. Hij heeft de litteratuur der Romantiek te veel au serieux genomen, hij heeft zijn eigen leven, hoe bitter ook, getooid in het kleed zijner opgezweepte fantasie. Hij moet met die litteratuur zijn gedrenkt geweest als een spons, waar het aan alle kanten uitloopt. Zijn heele zijn was er in opgegaan, als de geest van Don Quichotte in zijn ridderromans. Zijn Dulcinea, overigens een beste meid, was de Javaan.

(Slot volgt.)

1) Vertaling van Lambertus van Bos, derde druk, 1696, p. 33.

Gedichten
Door
Nico van Suchtelen.

Wederkeer
I

O lief die leeft in droomen en gedichten
En die ik zocht altoos en nooit vergat,
Maar met een vastheid minde als geen bezat
Dier schampre tonge en spijtige gezichten

Die - wijs aan wal - van wankelmoed betichten
Den dwaas die met geen dwaasheid vrede had,
Wiens zoeken, ov'ral kruisend, zich vermat
Den koers te dwarsen van hun slaafscher plichten;

Ik richt hen niet - schoon 't Leven hen zal richten -
Want ik vond u en immer schooner zie
En immer vaster ik uw vrede lichten.

O lief die leeft in droomen en gedichten,
Ik heb u lief, en met een liefde die
Duurt als gij zelf, gij, eeuwge Fantasie.

II

Waar dennen geuren en de halmen wuiven,
De merel fluit en de ekster krijscht en krast,
Boekweit en hei de wilde bij vergast,
Van veld tot veld de geele golven stuiven;

Of waar langs 't strand beschuimde kronkels kruiven,
Op blanke plaat een zwerm van vogels plast
En angstig klept, wijl donker, zwaar getast
Weerwolken 't donker water overhuiven;

Of waar des nachts de sterren stille weiden
De makke lammren met hun zilvren vacht
Boven de wijde stilte mijner heide;

Hoe vaak heb ik u daar, mijn lief, gewacht,
En altoos kwaamt ge en altoos waart ge blijde
Schoon ik u niets dan droefheid, droefheid bracht.

III

Want met dien blik, dien diepen, weemoedbleeken,
Van wie wel streed, maar om geen neerlaag lijdt,
Glimlacht om smart, in zeld'ne vreugde schreit
En zwijgend schouwt waar andren blindlings spreken;

Van wie veel minde en meer nog werd ontweken,
Maar ging zijn weg en leed zijn eenzaamheid
Wetend dat één ding alle harten leidt
En hoe geen hart dat lief heeft ooit kan breken;

Zòò wachtte ik u, en zòò in dèze stonden;
Maar toen ge kwaamt hoe werd die weemoed zoet!
O blijde en hooge, hoop-vervulde moed:

Houdt me ook des levens werklijkheid gebonden,
Haar heeft mijn droom voor altoos nu hervonden,
Naar hààr nu luistre ik want hààr wil is goed.

IV

Zìj wil - en wat zij wil is wijs en goed -
Dat wie haar mint geen godheid zal belijden
Dan haar alleen en slechts voor haar zal strijden
En klachtloos vallen zoo hij vallen moet,

Want in zoo hooger liefde loutre gloed
Zal eens dit ijdel, waan-gewilde lijden
Ontwaken tot een droom van diepst verblijden;
Zoo leert mijn lief en wat zìj leert is goed.

Gebond'nen die nu lijdt, o luistert allen:
Wat geldt het armlijk, droevig-dwaze lot
Van hem die eens kan juichen aan het slot,

Zoo van zijn kluchtig treurspel 't scherm moet vallen:
De Schoonheid leeft, o luistert, luistert allen,
En hebt haar lief en leeft naar hààr gebod.

De Merel

Hoe zag 'k in 't zinkend avonduur
- Een zwarte stip in bleek azuur -
O merel menigmaal

U zitten op dien dooden tak,
Die boven 't groen nog opwaarts stak
Zoo dun en dor en kaal

En trilde onder uw licht gewicht,
Terwijl ge, 't kopje omhoog gericht,
Maar klaar en kwettrend floot.

Ik hoorde uw zangen peinzend aan
En heb toch heden eerst verstaan
Wat ik zoo vaak genoot?

Waarvan ge zingt en tiereliert,
Het Leven is 't dat zegeviert
Over wat dort en sterft;

De Blijheid is 't die sterk en trotsch
Verzelt de zuivre liefde Gods,
Die nooit het hart meer derft

Dat diep en droevig heeft gesmacht,
Dat weemoedskrank hem heeft gewacht
En riep van uur tot uur,

Totdat in een verstilde stond
Het eindelijk hem wedervond
In ieder creatuur.

Sonnet

Veel-eenge Geest, wiens adem aller landen
Vijandge volkren onbewust bezielt,
Wiens ongeweten wil schept en vernielt
Het tegenstrijdend werk ontelbrer handen;

Eénzelfde gloed die laait uit duizend branden;
Die wereld, mierhoop, waar het warlend krielt
Van blinde krachten, alles wisselt, wielt,
Sluit, Oermacht, ge in uws wezens eeuwge banden.

Lichtkern dier bont-verschietende gedachten
Waarvan gij 's levens raadselsluier weeft;
Die Veelheid schept schoon ge haar Eenheid streeft,

Al-eenge Geest, verbroeder onze machten,
Dat in het werk eendrachtiger geslachten
Volstralend eens uw diepste schoonheid leeft.

De mattenklopper
Door
Alex. Gutteling.

Er is een schoonheid in 't armoedigst kleine,
Die zich in stilsten droom slechts openbaart.
Gelijk somtijds een zwerver eenzaam staart
Naar een Moorsch venster, sierlijk rijk van lijnen,
Zoo boeit dit nietig ding betoovrend mijnen
Ontroerden blik: hoe speelsch en toch hoe klaar 't
Riet zich verwindt en tot een steel zich paart:
Geringden palmenstam in blonde schijnen!

Was het een kunstnaar die voor 't eerst verzon
Zoo tot een kroon, een arabesk, te spreiden
Lichte en veerkrachtge stengels, guld in zon?
Of is elk ding dat zorgvol en bescheiden
De mensch goed voor zijn doel vervaardgen kon,
Schoon geen 't vermoedt, Schoonheid voor alle tijden?

Wie wind zaait zal storm oogsten
Door
Mr. P. Brooshooft.

Dat de Maleiers van Sumatra's Westkust wegens een paar belastingen in bloedig verzet zijn gekomen, verbaast vele Nederlanders.

Is die belasting dan zoo zwaar?

Is zij onbillijk?

Begrijpen die menschen dan niet, dat ook zij moeten bijdragen in de kosten der staatshuishouding?

Zoo praat men de kranten na.

En de kranten zeiden het weer eenige ambtenaren van S.W. na, die, de een al geleerder dan de ander, hadden bewezen dat belasting nu dringend noodig was, dat de verstandige hoofden haar zelfs begeerden, dat het volk zoo rijk was, dat het dan ook misschien wel wat zou morren en zich lijdelijk verzetten, maar dat de Maleier veel te slim was om zijn hebben en houden te wagen aan gewelddadig verzet tegen eene belasting, die voor haar slechts een peulschilletje was.

Vooral de controleur der Danau-districten Lulofs onderscheidde zich door zulke woorden van wijsheid. Hij wilde zelfs een hoofdgeld heffen van f 8 per werkbaren man, opbrengende 4 millioen, in plaats van de f 550.000 waarop het met 1 Maart ingevoerde besluit voor Sum. Westkust en Tapanoeli rekent. En tegen zelfs zulk een draconische belasting was - zeide hij - wel in den beginne lijdelijk, maar heelemaal geen gewelddadig verzet te wachten (*Indische Gids* Dec. 1904, blz. 1792 en 1811).

Behalve honderden oproerlingen, verscheidene hoofden en een aantal militairen, is er op het oogenblik dat ik dit schrijf

reeds een collega van Lulofs vermoord en een ander gevlucht. Blanke vrouwen en kinderen zijn weggezonden naar de hoofdplaatsen. En Lulofs is, wegens zijn blijkbaar zoo helder inzicht, gemaakt tot een der uitverkorenen voor de Haagsche Bestuurs-academie.

Maar het raadsel is daarmeê niet opgelost. *Vanwaar* dit bloedig verzet tegen twee belastingen, die wel is waar drukkend zijn (vooral de slachtbelasting), maar toch niet ondragelijk?

Ambtenaren en dagbladen, die zich door hun optimisme hebben gecompromitteerd, wijten het nu natuurlijk aan bijzaken. De bevolking had beter moeten zijn voorbereid. De billijkheid, het systeem, de cijfers der belastingen, hadden haar door de ambtenaren moeten zijn duidelijk gemaakt. De Maleier is pedant; behandelt men hem als vol, redeneert men met hem als een groot mensch, dan slikt hij alles; behandelt men hem daarentegen als een nul in 't cijfer, dan wordt hij woest. Maar om aldus zijn eigenliefde te vleien heeft de regeering den ambtenaren geen tijd gelaten. De ordonnantie van Staatsblad no. 93, die Zaterdag 1 Maart moest worden ingevoerd, werd eerst Vrijdag 21 Februari te Padang ontvangen. Toen moest men hals over kop gaan aanslaan; voor goedige toelichting geen tijd meer. *Inde irae!*

Op zichzelf is de grief natuurlijk juist. Niettegenstaande minister Fock in zijne memorie van toelichting bij de Indische Begrooting voor 1908 uitdrukkelijk had verklaard, dat wel werd gerekend op de invoering met 1 Maart, doch den Gouv. Generaal werd overgelaten '*het juiste tijdstip te bepalen*' (M. v.t. blz. 47) heeft de heer van Heutsz, toen de Buitenzorg-Batavia-circumlocutie-ordonnantie-fabriek niet vóór einde Februari met haar besluit gereed was, tóch van de door den minister, en ook door de wet, hem toegekende vrijheid om de invoering te verschuiven geen gebruikt gemaakt, maar met den franschen slag het Maleische volkje in zijn beurs willen tasten.

Laat ons echter wèl zijn! Het belastingplan dateerde allerminst van 1908. Toen het met de koffie, om straks uiteen te zetten redenen, niet meer ging, stelde reeds de bekende staats-commissie tot redding der gouv. koffiecultuur in 1888 de invoering ter S.W. eener hoofdelijke belasting voor, zoowel

van cultuur-plichtige als van vrijgestelde menschen. In 1894 werd in beginsel tot het laatste besloten en op de begrooting voor 1895 een post er voor uitgetrokken. Sedert hebben onze ambtenaren er dag in dag uit met hoofden en bevolking over gezeurd. Op de rapporten dier ambtenaren toch oordeelde de gouv.-generaal A. van der Wijck - niet de eerste de beste dus - in 1897, dat de oeconomische toestand der bevolking toenmaals te veel te wenschen liet om een belasting intevoeren, die met zooveel tegenzin werd ontvangen, en vroeg en verkreeg van het Opperbestuur de machtiging, aan het belastingplan geen uitvoering te geven. Maar men liet het niet los. Integendeel, gouverneurs, residenten, ass. residenten en controleurs deden om het hardst voorstellen, om toch aan het 'schandaal' dat de West-Sumatraan, nu de koffie-cultuur niet meer wilde, geen deel droeg in de kosten der staatshuishouding, een einde te maken. Vooral bij het optreden van den gouverneur-generaal v. Heutsz, van wiens politiek belasting heffen het A.B.C. is, werd het ernst. Met hoofden en bevolking werd de zaak zóó druk besproken, dat van onbekendheid hunnerzijds met de motieven - billijkheid tegenover Java, plicht van iederen burger om bijtedragen in de bestuurskosten etc. - ook thans geen sprake kon zijn. Het zou dus alleen het *bedrag* der heffingen kunnen zijn, dat de menschen zóó bar en plotseling was het op lijf gevallen om hen bloedigen opstand te doen verkiezen boven betaling. Maar de cijfers zijn *niet* zoo bar. Het percentage voor de inkomsten-belasting is 2 procent, met vrijstelling van inkomens tot en met f 50. -. De slacht-belasting van f 3. - per buffel, rund of paard, drukt betrekkelijk zwaarder, maar is toch gelijk aan die in verschillende andere deelen van den Archipel. Bovendien werd telkens weer door imperialistische ambtenaren en imperialistische kranten schande geroepen over het dralen der regeering, dat den Maleier in den waan zou brengen als durfde zij niet. Schoon dus de late opzending der stukken naar Padang zeer zeker een bestuursfout was, kan uit dit op zich zelf minder beteekenende feit het bloedig verzet geenszins worden verklaard.

Waaruit dan?

Schending van het 'Plakkaat Pandjang'?

Deze toover-formule ligt thans op ieders lippen, klikt en

klakt door de lucht boven luie stoelen en kletstafels der societeiten. ‘De regeering had dan ook dat plakkaat pandjang niet moeten schenden,’ zeggen met bedenkelijk hoofdschudden heeren, die voor een paar dagen nog nooit van zulk een staatsstuk hadden gehoord.

Zonder twijfel, ook deze belofte der Commissarissen van 1833, in naam van den Commissaris-Generaal en den Koning gedaan ‘aan de Volkeren van de Padangsche Boven- en Benedenlanden’, beteekent iets in het vraagstuk. De minister van Koloniën Fock nam althans de moeite, bij het voorstellen der belasting kort en goed te zeggen, dat noch naar zijn oordeel noch naar dat van den gouv. generaal dit plakkaat aan de invoering in den weg stond. En wat is er al niet in de pers over geschreven. De *Nieuwe Courant* van 28 Juni j.l. nam het nog eens onder handen, om...alweer een staaltje te geven van de onbetrouwbare uitingen onzer imperialistische pers over Indische politiek. Als ware het een algemeen erkend feit, schreef het blad daar, dat tegenover de belofte der regeering, geene geldelijke heffingen ter S.W. zullen doen, werd gesteld de eisch dat de bevolking ‘haar koffie *tegen door de Regeering vast te stellen* prijs aan deze zou verkoopen.’ Dit is gewoon de geschiedenis verminken, en wel op een der belangrijkste punten der quaestie. Art. 5 toch van het Plakkaat[1)] luidde woordelijk:

‘Ten vijfde zal het Gouvernement geene geldelijke heffingen onder U doen, maar verlangt slechts dat Gij, in Uw eigen belang, waardoor ook dat van het Gouvernement zal worden bevorderd, groote uitbreiding zult geven aan de koffie- en pepercultuur. Hierover zal het door zijne ambtenaren doen waken, omdat het zonder deze uitbreiding van cultures geene inkomsten zoude hebben. De verkoop van producten zal U evenwel gemakkelijk worden gemaakt door het oprichten van pakhuizen in de binnenlanden, waarin zout en andere artikelen te verkrijgen zullen zijn, en koffie, peper enz. zullen worden opgekocht *tegen de prijzen welke daarvoor thans in de bovenlanden worden betaald,* waardoor U de moeite zal worden bespaard om Uwe producten over het gebergte naar de afge-

1) Te vinden o.a. op blz. 99 van Kielstra's *‘Sumatra's Westkust van 1833-35’.*

legen plaatsen te dragen en vandaar goederen terug te brengen. *Het zal U evenwel volkomen vrijstaan om Uwe goederen naar Padang te brengen en naar verkiezing te verkoopen*'.

De door mij gecursiveerde woorden toonen aan, dat de hoofdartikelschrijver der *Nieuwe Courant* òf het door hem besprokene plakkaat heelemaal niet heeft gelezen, òf het foutief weergeeft. De regeering beloofde in 1833 wel degelijk aan de bevolking, dat zij hare koffie zou mogen verkoopen, hetzij aan het Gouvernement tegen den prijs die toen in de koffiestreken werd betaald, hetzij - indien zij daarin meer voordeel zag - vrij op de markt te Padang, hetgeen dan gemeenlijk geschiedde door bemiddeling van opkoopers, die natuurlijk *ook* wel zorgden een ruime winst-marge te nemen, maar in ieder geval volgens deze belofte met het Gouvernement (dat toen f 9 per pikol betaalde en te Padang voor ruim f 19 verkocht) mochten concurreeren.

De nauwkeurige aanhaling der koffie-belofte in het Plakkaat Pandjang is van groot belang. Want juist hetgeen daarna, gedurende meer dan een halve eeuw, met de koffie is geschied, de brutale schending te dien aanzien van het Plakkaat en de eindelooze kwellingen die men den Maleiers van West-Sumatra, evenals den Javaan, heeft aangedaan; om door harden arbeid uit de teelt van de roode bes schatten gouds te halen....voor het Gouvernement - *dat* werd de bodem waarin de haat groeide, die thans de invoering van een paar belastingen nagenoeg het geheele gewest in opstand deed brengen. Wat de bovenlanden van de koffie moesten verduren, leden de lagere van de peper, schoon in veel mindere mate. Bewoners van beneden- en bovenlanden zijn echter menschen van denzelfden stam, en schoon dus de ongerechtigheid, die in de vorige eeuw gouvernements-koffiecultuur heette, haar bibit kweekte in de Bovenlanden, heeft zij allengs den geheelen volksgeest tegen ons vergiftigd, heeft zij in de harten dat wantrouwen en die stille woede gezaaid, die zich bij de eerste gelegenheid stelt ter beschikking van het fanatieke priesterdom, om los te barsten in bloedige daden.

Om den toegezegden vrijen opkoop van koffie tegen te gaan en tevens de schatkist uit de cultuur goede inkomsten te doen trekken werd, naast het hooge uitvoerrecht (f 2 à f 4 per pikol),

een zoogenaamd territoriaal recht van □ der waarde ingevoerd op alle, niet aan het gouvernement geleverde, koffie. Niettemin kwam slechts een bagatel in de gouvernements-pakhuizen, n.l. van de 160.000 pikols der oogsten van 1834 en '35 slechts 3.800 pikols.[1)] Dan maar de belofte gebroken! President Francis stelde dit reeds in 1834 voor, maar de minister van den Bosch durfde er toen nog niet aan, uit vrees van ontstemming in het nog niet geheel gepacificeerde gewest. In 1835 verhoogde men den gouv. inkoopsprijs aan de pakhuizen tot f 10, doch ook dat hielp weinig. Men ging het daarna zoeken in concentratie der cultuur tot groote gouv. tuinen. De Maleier plantte namelijk zijn koffie bij zijn kampong of op boschgrond, naar eigen inzicht. Het gedelegeerde lid van den Raad van Indië Merkus, met den resident der Bovenlanden Steinmetz, beval in 1840 den aanleg van groote geregelde koffietuinen, onder ambtelijk toezicht en volgens ambtelijke voorschriften. Daarmeê begon de kwelling: werken op grooten afstand, onttrekking aan eigen arbeid, lastige, dikwijls verkeerde voorschriften. De cultuur was nu geheel *gedwongen;* er ontbrak nog slechts verplichte levering aan. Wegens de zeer lage marktprijzen te Padang ging het gouvernement daartoe nog niet over. Integendeel kocht het in 1842 en vlg. in het geheel geen koffie meer op, omdat de in 1835 tot f 10 verhoogde pakhuis-prijs nu geen voordeel meer gaf. Boven den inkoopsprijs moet n.l. voor onkosten etc. een marge worden gerekend van pl.m. f 5, en de marktprijs te Padang daalde in 1841 tot f 15.01, in 1842 tot f 14.07. Ook de beloofde ‘bescherm-prijs’ van 1835 werd dus maar weer ingetrokken; de bevolking mocht nu zien, met den opkooper terecht te komen. De z.g. negorij-tuinen van 1840 droegen allerminst bij tot verbetering van den marktprijs. In 1847 was deze gedaald tot f 8.70. Toen hakte de gouverneur van S.-W. Michiels den knoop door, en voerde de gedwongen koffiecultuur in, met alle mogelijke dwangmaatregelen en verplichte

1) Deze en volgende bijzonderheden zijn voor een groot deel ontleend aan een artikel van den controleur C. Lulofs in de *Indische Gids* van November en December 1904, die ze weer ontleende aan rapporten, statistieken en andere bronnen.

levering aan het gouvernement tegen een middenprijs van...f 6 den pikol! In 1848 klom de prijs op de, voortaan geregeld te Padang gehouden, gouv.-veilingen tot f 11.01, in 1849 tot f 15.59, in 1850 tot f 22.38. Van dien tijd af steeg hij geregeld. De hoogste was die van 1895, f 73.70 p. pikol te Padang. De inkoopsprijs voor de bevolking werd naar evenredigheid slechts matig verhoogd, in 1858 tot f 10, in 1867 tot f 13 (veilingsprijs te Padang pl.m. f 42), in 1874 tot f 14 (veilingsprijs f 55.59), in 1889 tot f 15 (veilingsprijs f 62.64), waarop hij is gebleven. Daar tevens de door dwang verkregen oogsten stegen tot enorme cijfers, bijv. in 1875 tot 145.000, in 1877 tot 175.000, in 1883 tot ruim 150.000 pikols, begrijpt men, welke ontzaggelijke winsten het gouvernement vele jaren lang van den slecht en ongelijkmatig betaalden arbeid der bevolking behaalde. *Netto*-winsten van 5 en 6 millioen per jaar behoorden niet tot de uitzonderingen.

Tegenover de belofte van het Plakkaat Pandjang waren deze winsten volkomen onrechtmatig; zij hadden grootendeels der bevolking zelve moeten ten goede komen. Immers er was geschreven: ‘Het zal U volkomen vrijstaan, Uwe goederen naar Padang te brengen en naar verkiezing te verkoopen’. De winst van het gouvernement had dus slechts mogen bestaan in uitvoerrecht en andere belastingen, zooals het territoriaalrecht van 1834.

Maar veel meer nog dan door deze onrechtmatige winstberooving werd de bevolking geplaagd door de ondragelijke willekeur der cultuur-bevelen. Geheel zonder vergoeding moest zij tal van koffiepakhuizen bouwen en transportwegen aanleggen; de heerendiensten daarvoor waren schier onduldbaar, en dat zij werden verricht (dikwijls met gemor en verzet) moet grootendeels worden toegeschreven aan de cultuurprocenten, die volgens het verfijnde uitbuit-systeem ook op Java werden toegelegd aan de hoofden. Bovendien werden de meest barbaarsche dwangmiddelen en straffen bedreigd tegen weigering van cultuur- of heerendienst: boete, opsluiting in het ‘blok’, rotanslagen, gevangenis. Onkundige ambtenaren namen z.g. ‘cultuurproeven’, d. i, deden tuinen aanleggen die later bleken onvruchtbaar te zijn. Of wel schaduwboomen, bijv. de ‘djoar’, werden op bevel bij duizenden geplant, maar moesten later weer worden uitgeroeid wijl zij de koffie verstikten. Vele

weidevelden voor het vee moesten tot koffietuinen worden ontgind, zoodat het vee moest worden gekraald en door ziekte werd gedecimeerd. Te Boea - hoofdplaats der onderafdeeling, waar onlangs controleur Bastiaans werd vermoord - was zelfs een controleur, die naar zakken met aarde, op zijn kantoor aangevoerd, bepaalde welke gronden voor koffie zouden worden ontgonnen. De zoogenaamde ‘intensieve cultuur’ van den toenmaals onfeilbaren inspecteur Ples, bracht in 1875 nieuwe lasten en mislukkingen. Bijv. moesten alle pisangboomen tusschen de koffieaanplantingen worden uitgeroeid, evenals alle schaduwboomen, welk verbod in 1880, wegens gebleken nadeel voor de koffie, weer moest worden ingetrokken. Voorts allerlei Ples-geleerdheid over kweekbedden, plantkuilen enz. Na hem weer andere voorschriften van inspecteur Mounier. De bevolking moest het alles maar doen, planten, aanleggen, weer uitroeien, naarmate de heeren het wezen.

Het resultaat van al deze geleerdheid, ten koste van duizenden arbeidsdagen en barbaarsche straffen, is geweest dat....de koffiecultuur op Sumatra's Westkust te gronde ging. Het zijn niet enkel ziekten in het gewas of gebrek aan geschikte gronden, die hiertoe hebben geleid. Het was voornamelijk de bittere haat, die men bij de menschen tegen de cultuur had opgewekt. Gewezen ambtenaren van Sumatra's Westkust verzekerden mij, dat vele cultuurplichtigen op 't laatst met de strengste straffen (sedert de hervorming van het rechtswezen ter S.W. van 1875 trouwens in willekeur en barbaarschheid zeer beperkt) moeilijk meer naar de tuinen waren te krijgen. Werden zij ten slotte tóch geprest, dan vond de controleur dikwijls de roode koffiebessen in 't ravijn gesmeten. De tuinen werden stelselmatig vernield. Uit dit moedwillig wegwerpen van eigen verdiensten voor een arbeid van 4 of 5 jaren blijkt, hoe verbitterd een halve eeuw van cultuur-onrecht de stemming van den Maleier jegens het gouvernement heeft gemaakt.

Ik vraag nu: ligt in dit kweekbed van haat niet waarschijnlijk de grondoorzaak van het heftig verzet bij de invoering der jongste belastingen? Wíe waarborgt bovendien, na de opgedane ondervinding, dat deze niet spoedig zullen worden verzwaard en door andere gevolgd? Men meene trouwens niet, dat het ook nu reeds de eenige zijn.

Dat toch Sumatra's Westkust, behalve de koffie, niets in de bestuurs-onkosten zou bijdragen, is een sprookje, dat men elkander niet meer moet nabauwen. Er is een zout-monopolie, waarvan de bebiet-prijs in 1900 werd verhoogd van f 6 tot f 6.96 per pikol; er zijn invoerrechten, die in 1886 werden verhoogd; er is een in 1901 vastgesteld uitvoerrecht op boschproducten, treffende de onvermogenden die in de bosschen een bordje rijst gaan zoeken; er is een uitvoerrecht van koffie, in 1886 wegens de achteruitgang verlaagd van f 3 tot f 1 per 100 kilogram; er zijn heerendiensten over het geheele gewest, die zeer zwaar drukken, en niet minder zware plaatselijke diensten, benevens die voor hoofden en inlandsche ambtenaren (djagadiensten). De Raad van Indië berekende in 1889, toen het bankroet der koffiecultuur dreigend werd, dat de ontvangsten in geld voor het Gouv. Sumatra's Westkust bedroegen f 2.242.905. Door de sedert ingevoerde verhoogingen mag men dit bedrag stellen op 2½ millioen. Telt men daarbij de geldswaarde der heerendiensten over ± 450.000 werkbare mannen, tegen slechts 30 dagen per jaar en 20 cents per dag, of ± f 2.700.000, dan krijgt men f 5.200.000, terwijl volgens diezelfde berekening van den Raad v. Indië de uitgaven voor het gewest bedroegen f 5.161,000. Werden wegen, bruggen enz. niet in heerendienst aangelegd, dan zouden wel is waar de uitgaven grooter zijn, zoodat er inderdaad een tekort is. Bovendien roepen allerlei behoeften voor landbouw, veestapel etc. om voorziening. Maar men bedenke dan ook dat de talrijke millioenen, die de Maleier in de ‘feestjaren voor den fiscus’ - zooals Lulofs de prachtige koffiejaren na 1848 noemt - *te veel* opbracht, door Nederland werden opgeslokt zonder schier een hand uit te steken voor economische of andere verbeteringen. Summa summarum zou de Maleier gerust nog eenige jaren belasting-vrij kunnen blijven, zonder, gerekend van af 1850, bij het gouvernement in debet te staan.

Hoe dit echter zij, achter den belasting-opstand van 1908 ligt veel onrecht, dat m.i. een historische verklaring geeft voor dit verschijnsel van heftige volksverbittering.

* * *

Wat ik hierboven schreef aan het einde van de eigenlijke

opstand-maand (Juni 1908), werd een paar dagen later bevestigd door een artikel van den oud-gouverneur ter Sumatra's Westkust A.M. Joekes, in de *Nieuwe Courant* van 2 Juli.

Ook die oud-hoofdambtenaar schreef: ‘ware er wat meer bekend van den schandelijken dwang en de ongehoorde willekeur, die jaren en jarenlang hebben plaats gehad bij de gedwongen koffie-cultuur, dan zou ieder vrij Nederlander verbaasd zijn, dat het volk alles heeft verdragen.’

Inderdaad moet men zich verwonderen, dat de Maleier op S.W. eerst *nu* en niet reeds een 40 jaren geleden in verzet is gekomen, toen de invoering der *intensieve* gouv. koffiecultuur de maat der rampen en ongerechtigheden van dien gedwongen arbeid deed overloopen.

Dat de bevolking die kwellingen diep heeft gevoeld, wordt op eigenaardige wijze bevestigd door mededeelingen van den controleur ter Buitenbezittingen H.T. Damsté in de *Indische Gids* van Juli, over de indrukken dien de persoonlijkheid, gewoonten en handelingen der Hollanders op de inlanders maken. Voor Sumatra's Westkust vermeldt hij de volgende vertalingen van malaische pantoens (volksversjes):

‘Vroeger was het muziek, nu is het koffie;

Vroeger gold de adat, nu zijn heerendiensten nummer één;

Als er gelast wordt heerendiensten te verrichten, moet de rijst die men in den mond wil steken weer worden neergelegd’.

En nog scherper de volgende vertaling van een maleisch vers, dat de dichter-Mohamed Tahir maakte van een groote aardbeving in Mei 1892:

‘Hoe zou het land voorspoedig zijn, waar de heerendiensten nooit ophouden! Juist heeft men koeliediensten verricht of men moet op wacht! Hoe kunnen we dan gelukkig zijn! Het is donker wanneer we van het wegwerk huiswaarts keeren en onze stemming is als werden we gesteenigd. Nooit worden we met rust gelaten, 's middags noch 's morgens, overdag zoo min als des nachts. Bij het krieken van den dag, wanneer de slaap het zoetste is, staat de pangoeloe al voor de deur, om te zeggen dat we naar de koffietuinen moeten. Is het licht geworden, dan koken we rijst en goelai; te 7 uren gaat de knapzak over den rug, en we klimmen naar boven (om in Gouv.- koffietuinen te werken).’

Dit versje geeft een denkbeeld van wat die duizenden inlanders, die daar jaar op jaar schijnbaar goedmoedig naar hun dwangarbeid wandelden, op weg dachten en thuis, vermoeid teruggekeerd, met de noodige inlandsche vervloekingen voor moeder de vrouw zullen hebben uitgestort. Zulk een stemming is een vruchtbare grond voor opstand. En het gedicht van Mohammed Tahir sprak nog niet eens van de nog gruwelijker bijzonderheden der dwangcultuur, de barbaarsche straffen en pìjnigingen, waardoor wederspannigen tot den arbeid gedwongen of voor hun ‘onwil’ gestraft werden.

Onverklaarbaar is het dan ook, dat de reeds genoemde controleur C. Lulofs (Ind. Gids Nov. en Dec. 1904), schoon de ongerechtigheden der gedwongen cultuur op Sum. W., blijkens zijne beschrijving op blz. 1638 vlg. door en door kennende, er niet aan schijnt te denken dat de volksstemming door die lijdenstraditie wel eens genoeg kon zijn verbitterd, om bij nieuwe fiskale eischen onzerzijds in lichte laaie woede uittebarsten. Met de grootste lichtvaardigheid verwerpt hij alle gevaar van verzet, steekt zelfs den draak met den tegenzin dien de bevolking wel, als ieder ander, tegen de belastingen zal toonen. En als een soort dooddoener haalt hij aan de goedschiksche invoering van dergelijke belastingen in Palembang, de Lampongs, Billiton, Z.O. Borneo, W. Borneo, Ternate etc., zonder eenig gewicht te hechten aan het zaad van verbittering, dat sinds 60 jaren zoo kwistig was gestrooid in den akker ter Sumatra's Westkust. Ook maakt hij zich over zulk onrecht in 't minst niet warm, *denkt* er niet aan het in ons debet te brengen bij de vraag of wij den Maleier meerdere belastingen mogen opleggen. Hij vindt de handhaving van een zoo barbaarsch belastingstelsel (Gouv. koffie-cultuur) tot op dezen tijd alleen ‘onverstandig’. Maar dit nu eenmaal zoo zijnde, is hij een van de ijverigste om, zonder eenige compensatieve kracht toe te kennen aan het verleden, den Maleier eens flink te gaan knijpen.

Sommige menschen hebben geen muziekaal gehoor. Het aanslaan van een valsche noot hindert hen niet, trekt zelfs niet hunne aandacht. Hetzelfde slechte gehoor hebben vele ambtenaren, helaas ook vele partikulieren, voor de valsche noot van onrecht jegens overheerschten. Dit verschijnsel openbaart zich

bij andere westersche kolonisators dikwijls op nog stuitender wijze, maar toch, ook bij onze regeering, ambtenaren, volksmassa vindt men het in groote mate. Uit beschouwingen als die van Lulofs, uit imperialistische dagbladen, uit geleerde voordrachten in genootschappen wordt ons dit telkens duidelijk. En juist in dit gebrek aan gehoor voor den valschen klank van ‘onrecht’ ligt mijns inziens het geheim van onze voortdurende teleurstellingen, ons eindeloos gesukkel in Indië. Controleur Damsté verdeelt de stelsels, waardoor wij met den inlander in 't reine trachten te komen, sarcastisch als volgt:

‘de een wil Indië tegen een B.V. verdedigen middels benteng's van liefde, te bouwen in de inlandsche harten;

de ander hoopt op de hulp van de kampong-bevolking, die, sinds we de ethische koers stuurden, genegen zou worden bevonden, zoo te water als te land den B.V. naar de keel te vliegen;

een derde spreekt van een bevolking, die niets liever verlangt dan onder de zegeningen van een mild en rechtvaardig europeesch bestuur te bekomen van de verdrukking harer hoofden, of de slagen haar door onze soldaten toegebracht.

Damsté toont met tal van uitlatingen uit het inlandsche volksgemoed aan, dat al deze gemoedelijke voorstellingen van broederschap tusschen den westerschen indringer en den onderworpen oosterling berusten op onze volslagen onbekendheid met de eigenlijke gevoelens, die de inlander ons toedraagt. Minachting, spot, bitterheid zijn van al die volks-uitspraken schering en inslag. Ik voor mij, die nog onlangs naar aanleiding der uitspattingen van hooge, z.g. engelsch gezinde inlanders in den Britsch-Indischen Sepoy-opstand, er op wees, hoe ook wij ons in de gezindheid van hooge inlanders zouden kunnen bedriegen, verbaas mij hoegenaamd niet over Damsté's mededeelingen. Maar wel vraag ik hem, of hij onder de recepten voor een tot goede resultaten leidende koloniale politiek niet dit eene heeft vergeten: (en dan *zonder* sarcasme): verafschuw en vermijd alle *onrecht.* Was dit van den beginne af gedaan, dan leefden wij thans in vrede en vriendschap met economisch gelukkige bevolkingen van een uitgebreid eilandenrijk. Onze ambtenaren worden echter niet in de eerste plaats

geoefend in scherpte van gehoor voor onrecht, maar in het juiste begrip van de gouvernementeel-fiskale symphonie. En zóó, op deze valsche viool doorkrassend, zullen wij ons zelf uit Indië wegfiedelen.

's Gravenhage, 10 Juli 1908.

Sociale hygiëne

Arbeidersleven in Nederland. Uitgegeven door de Soc.-Dem. Arbeiderspartij en het Nederl. Verbond van Vakvereenigingen. La vie tragique des Travailleurs par Léon et Maurice Bonneff.

Twee boeken over het arbeidersleven lokken tot eene vergelijking uit. De titel van beide duidt op een gelijksoortige bedoeling: een voorstelling te geven van het leven, dat is van 't geheele materieele bestaan der arbeiders; niet als realistisch kunstwerk, maar als een opwekking om het streven naar lotsverbetering te begrijpen en waardeeren. Voor 't Nederlandsche boek teekende Hahn op den omslag in bijna gestiliseerde lijnen een geboeiden arbeider, het hoofd tusschen de breede schouders diep naar beneden gebogen, en de oogen gedoken in een mismoedig gelaat; op den achtergrond fabrieksdaken, schoorsteenen en rook.

Steinlen's teekening op den band van 't Fransche boek is veel ontroerender. Een zwaar gespierd naakt bovenlijf wordt bekroond door een kop die duidelijk spreekt van ontbering maar tegelijk van een vast besloten wil bij het staren over de fabrieksomgeving heen naar verre horizon. En zooals de omslagteekening is ook de inhoud van het Fransche boek, vrijer, ruimer, menschelijker dan 't Nederlandsche. De twee schrijvers Léon en Maurice Bonneff hebben getracht zich in te leven in het bestaan der arbeiders, en weten den lezer mee te voeren naar de woningen, naar de fabrieken en naar...de gevoelens van de arbeiders.

Eerst gaan zij naar de groot-industrie, naar de spinnerijen en weverijen van Noord-Frankrijk, naar de glasblazerij, en

naar de metallurgische nijverheid. De schrijvers van het populair geschreven maar toch ook degelijke boekje ‘Les métiers qui tuent’[1] die in nauwe verbinding stonden met de vakvereenigingen, wisten wel waarop te letten was om van die groote, schilderachtige en bij eerste aanschouwing bewonderenswaardige bedrijven een anderen dan overrompelenden indruk te verkrijgen. Achter het dekoratieve van enorme werkzalen, van tooverachtige lichteffecten uit ovens en vlammende vuren, van de zware werktuigen met onverbiddelijke en schijnbaar onbegrensde kracht; achter dat alles moet de arbeider *leven.* Daarom beginnen de broeders Bonneff zoo treffend met de aandacht te vestigen op een ‘haard’ van tuberculose in Lille, Roubaix, Tourcoins, het centrum der textielindustrie. Daarvan gaan zij uit. Zij noodigen den lezer mee naar het preventorium, mee met ziekenbezoekers, naar de woningen der wevers om vandaar uit, van den tragischen kant het leven der spinners en wevers te bezien; hun onvoldoende voedsel, hun nauwe woning, het lage loon, het stof en de vochtige warmte in de fabriekszalen. Daaruit komt de tuberculose voort. Daaruit zou een andere ziekte voortkomen als de tuberculosebacil al onschadelijk gemaakt kon worden. Het bedrijf grijpt diep in leven en geluk, want niet alleen de gezondheidstoestand, ook de moreele verdrukking der arbeiders doen zij gevoelen, waar zij beschrijven hoe Italiaansche kinderen in troepen verkocht en naar de glasblazerijen gevoerd worden, hoe de glasblazers in hardnekkige staking de allergrootste ellende weerstonden om de hatelijkste druk der dienstbaarheid, die van het Trucksysteem - de gedwongen winkelnering - af te werpen.

En in de metallurgische industrie, de ijzerertsmijnen, de hoogovens, de staalfabrieken wordt achter het pittoreske van den arbeider zooals de bezoeker dien ziet, getoond het aldoor dreigende ongeval, en het leege brute leven zonder ontwikkeling, zonder ontspanning dan de herberg in die streken der zwarte industrie. Vandaar gaan de schrijvers naar enkele bijzonder gevaarlijke bedrijven en vertellen van

1) Enquête après des syndicats ouvriers sur les Maladies Professionnelles.

de ovenbouwers, van de molensteenhouwers, van andere steenhouwers, rioolwerkers, caissonarbeiders, werklieden bij 't vulcaniseeren van caoutchouc om ten slotte in de overal verspreid woekerende ellende der huisindustrie rond te zien.

Het geheele boek is geschreven in één toon die trilt van ingehouden ontroering.

Feiten, direct waargenomen of ontleend aan wetenschappelijke en officieele gegevens maar toch in elk geval betrouwbare feiten, zijn vrij sober maar in beeldende voorstelling samengebracht. En 't resultaat is een schrille teekening: ‘la vie tragique’. En waarvoor dient de voorstelling? De bedoeling is duidelijk. Waar getoond wordt hoe de rioolwerkers van Parijs door hun organisatie belangrijke verbeteringen wisten te bewerken, waar gesproken wordt van de stakingen der glasblazers en ijzergieters, ziet de lezer bewezen hoe noodzakelijk, hoe dringend de toestanden verbetering eischten, en ook wat het middel moest zijn.

Begrijpen, waardeeren, steunen van elk streven om het leven der arbeiders te verdedigen tegen de verscheidene tragische machten die het bedreigen; erkenning der noodzakelijkheid voor den arbeider om zich zelf en zijne klasse te bevrijden: dit zijn eischen van sociale hygiëne. Dat ze het zijn wordt duidelijk aan ieder die het arbeidersleven nauwkeurig waarneemt en naar redelijkheid d.i. wetenschappelijk, beoordeelt wat eraan ontbreekt. Doch zoo'n waarneming geschiedt slechts zelden. Hoezeer het duidelijk is dat de tegenwoordige toestanden onhoudbaar zijn en de noodzakelijke verbeteringen geen uitstel gedogen - geen dag en geen nacht - komen die toch zóo langzaam, zóo drupsgewijze, dat geen gevoel van verlichting voor de arbeiders merkbaar kan worden. Het inerte oordeel van alles naar behooren te vinden, zooals het in doorsnee nu eenmaal is - bespiegelender gezegd: historisch is geworden - het oordeel dat spreekt van redelijk loon en redelijke arbeidstijd, wanneer loon en arbeidstijd 't gemiddelde van de gebruikelijke loonen en werktijden zijn, hoe onredelijk ook voor de eischen van een gezinsleven, - het oordeel dat aan de arbeiders de bijzondere eigenschap toeschrijft om van aardappelvoedsel zwaar en lang te werken en er toch wel bij te varen - het inerte oordeel ten slotte dat de arbeider zich lichamelijk

en moreel leert gewennen aan allerlei schadelijke invloeden en zich zonder schade of tegenzin eraan onderwerpt - dat oordeel behoort tusschenbeide weggeboend te worden als een laag stof in een ongebruikte kamer. Dat oordeel is niet anders dan het troebele bezinksel in een leven, waar het te lang stil geweest en waar de altijd werkende zwaartekracht der belangen en wenschen met een neerslag van 't bedompte en versletene de glans der dingen bedekt.

Boen het weg met een boek als dat der gebroeders Bonneff en laat u ontroeren door de werkelijkheid van 't arbeidersleven; uw eigen leven zal er frisscher door worden.

* * *

En nu het ‘Arbeidersleven in Nederland.’

Ook in ons land is er behoefte aan een frissche bries in het openbare leven, die allerlei nevels en dampen wegblaast en het arbeidersbestaan doet zien zooals het is, zooals elk arbeider het gevoelt. 't Is reeds meer dan twintig jaar geleden dat de parlementaire enquete ontroering wekte, en daarmede de gezindheid tot wezenlijke hervormingen. Nadien verdrongen zich allerlei sociale plannen, en brachten het besef waarvan alles uitging: het oordeel over de kwalen en zorgen van het arbeidersleven, op den achtergrond. Een tegenzin tegen die sociale hervormingen vond in lusteloos gezeur en geteut voldoende prikkel om met kans op succes zich tot een tegenstand te versterken. Het is weer noodig geworden te toonen, duidelijk en ondanks de grootst mogelijke soberheid toch ontroerend, dat het arbeidersleven in Nederland niet voldoet aan redelijke eischen.

En met redelijke eischen is niet bedoeld de vage uitdrukking: een menschwaardig bestaan, maar de eischen gesteld door een wetenschappelijk oordeelende sociale hygiëne.

Een voeding die het lichaam voldoende onderhoudt, een woning die geen broedplaats voor ziekten is, een arbeid die 't lichaam niet verwoest en uitput maar het zoo productief mogelijk toepast. Dat zijn eischen, redelijk in 't belang van het individu, van het toekomstig geslacht en van de geheele gemeenschap.

Daaraan voldoet het arbeidersleven in Nederland niet. En

een publicatie die dat, zij het ook maar gedeeltelijk, overtuigend aantoont, die bovendien door vorm en inhoud tot breede kringen doordringt, kan en moet nuttig werken.

De Soc.-Dem. Arbeiderspartij en het Nederl. Verbond van Vakvereenigingen hebben dat blijkbaar gewild; de aankondiging en de titel hunner uitgave wijzen daarop.

Zij hebben dat slechts gedeeltelijk en op zeer gebrekkige wijze bereikt.

Oorspronkelijk hebben de uitgevende corporatie's slechts gegevens bij de vakvereenigingen verzameld om daaruit wapens te smeden voor den strijd om den wettelijken tienurigen arbeidsdag. Zij wenschten met feiten de mogelijkheid van dien maatregel te bewijzen. Dat was een beperkte opgave. Hoe die op nuchtere wijze vervuld kon worden, toont de brochure van het Nederlandsch Werkliedenverbond aan, over de mogelijkheid van een tienurigen arbeidsdag in den landbouw. Daarin zijn de verzamelde gegevens samengesteld zuiver om de gestelde vraag te beantwoorden, en om aan te geven voor welke werkzaamheden een wettelijke maatregel noodzakelijk uitzonderingen moet bevatten.

In dat opzicht staat het boek Arbeidersleven achter bij de brochure. De samenstellers hebben zich duidelijk van de beperkte opgave laten afleiden om een breedere taak te ondernemen. Niet de mogelijkheid van een tienurigen arbeidsdag met allerlei practische overwegingen, doch de sociaal-hygiënische noodzakelijkheid ervan wilden zij aantoonen. En wel aantoonen door een voorstelling van het arbeidersleven in Nederland, die te zien zou geven hoezeer nog in ons land de arbeiderskracht door een te langen werkdag wordt uitgeput.

Dat maakt begrijpelijk hoe de bewerkers - J. Oudegeest en I. Keesing - de bezwaren tegen een wettelijken maatregel onbeduidend hebben geschat tegenover de voordeelen die ermede te bereiken waren. Dat verklaart ook de felle strijdbare houding die zij innemen tegenover een ambtelijk verslag van de inspecteurs van den arbeid over bezwaren tegen den wettelijken tienurigen arbeidsdag; verklaart ook de veroordeeling van hun eigen berichtgevers die meenden dat een tienurigen arbeidsdag maar niet opeens zonder uitzondering of overgang te bereiken was. De noodzaak is voor hen zoo groot, dat er iets op

gevonden *moet* worden. Vergrooting van fabrieken, uitbreiding van werktuigen en personeel, waarmede steeds elke verkorting van arbeidsduur te bereiken is, *moet* geschieden. Zoo is hun oordeel.

En daarom moest voor hen hoofdzaak zijn de juiste voorstelling van het arbeidersleven. Die voorstelling nu is slechts gedeeltelijk, want zij blijft beperkt tot kinderarbeid en werkduur. Bovendien beperkt tot de vakvereenigingen, die inlichtingen verschaften.

Ook is die voorstelling gebrekkig, want de gegevens zijn niet als in het Fransche boek gemaakt tot een levend beeld dat alleen in staat is om het gewoonte-oordeel te breken.

Voor leeken is het boek te dor; voor deskundigen zijn de feiten te bekend, om indruk te maken. Toen de samenstellers van het boek Arbeidersleven de taak op zich namen door hun titel uitgedrukt, werd het hun plicht meer te doen dan zij deden. De Bonneff's doen zien wat dat meerdere is. Die hebben niet alleen gebruik gemaakt van de mededeelingen der vakvereenigingen, maar ook van allerlei officiëele gegevens, die zij machtig konden worden. Toen zijn zij het arbeidersleven gaan zien en voelen; zij hebben veel gewerkt, onderzocht en alles bij elkaar samengebracht, waardoor hun boek niet door geestdrift voor een algemeene waarheid maar door ontroering voor een tragische werkelijkheid, een toon geeft die aanslaat.

* * *

Ondanks het onvolledige en gebrekkige is toch het Nederlandsche boek een stuk arbeidersleven, omdat de vakvereenigingen zich erin uitspreken over verkorting van arbeidsduur, en dat op eenvoudige sobere wijze. Zoo zelfs dat de rapporteurs meerdere malen zeggen: ‘De arbeiders houden in het algemeen zeer sterk rekening met de behoeften van het bedrijf’ of ‘de arbeiders, van jongsaf samengegroeid met het bedrijf voelen veel voor z.g. ‘bedrijfsbezwaren’.

Maar wat zij *ook* gevoelen en het met nadruk uitspreken, is dat de lange arbeidsduur, dikwijls gepaard met schadelijke bedrijfsmomenten, hen lichamelijk en geestelijk uitput.

Daarom is verkorting van arbeidsduur een eisch niet alleen om vrije uren voor eigen ontwikkeling, voor gezinsleven of uitspanning, maar vooral ook een eisch van sociale hygiëne.

De wetsontwerpen betreffende verkorten arbeidsduur die tot heden ingediend - en weer teruggenomen - werden, n.l. die van minister Lely en Dr. Kuyper namen het gezondheidsgevaar tot rechtsgrondslag.

In de mate van dat gevaar werd tegelijk een maatstaf voor de verkorting van den arbeidsduur gezocht, en in overeenstemming daarmee die verkorting beperkt tot de zoogenaamde ongezonde bedrijven. Dit wetschema leed steeds aan groote vaagheid, daar in later uit te werken maatregelen van bestuur zou aangewezen worden welke die ongezonde bedrijven waren en welke arbeidsduur daarvoor zou gelden.

Daarbij kwam niet duidelijk tot uitdrukking dat de werkduur tot nu toe bijna uitsluitend beheerscht wordt door ekonomische en technische omstandigheden, en dat deze factoren niet door zuiver hygiënische zondermeer vervangen kunnen worden. Dat moest tot een botsing van invloeden aanleiding geven. Trouwens de ekonomische en technische factoren voor bepaling van den arbeidsduur zullen van overwegenden invloed blijven zoolang niet de sociaalhygiënische eisch krachtig wordt gesteld en gesteund.

Daarom is het van belang dat hieromtrent klaarheid bestaat, en dat de sociaal-hygiënische eisch niet reeds vooraf uit vrees voor de ekonomische en technische factoren, d.w.z. de bedrijfsbezwaren wordt ingekrompen. Des te eenvoudiger zal het zijn in een wettelijke regeling het noodzakelijke evenwicht te formuleeren.

De sociaal-hygiënische eisch beperkt zich niet tot de ongezonde bedrijven. Reeds in 1895 gaf Roth op het internationale congres voor Hygiëne en Demographie te Budapest eene omschrijving van de zuivere hygiënische noodzakelijkheid in de volgende zeven stellingen, die zeker door alle deskundigen worden onderschreven en logisch het verband tusschen de eisch van een gezond lichaam en den arbeidsduur ontwikkelen:

‘1. De arbeidstijd moet korter zijn naarmate de bedrijfswerkzaamheid lichamelijk of geestelijk inspannender of gevaarlijker is.
2. De arbeidstijd moet korter zijn naarmate het organisme van den arbeider minder ontwikkeld en minder weerstandskrachtig is.

3. Vrouwen en jeugdige arbeiders moeten uitgesloten zijn van alle lichamelijk inspannende werkzaamheden, evenals uit alle bedrijven, waarin de gezondheid bedreigd wordt door de inwerking van giftige stoffen of stofontwikkelend materiaal dan wel die welke eene bijzondere en voortdurende opmerkzaamheid eischen.
4. Jeugdige arbeiders moeten tot het achttiende jaar tot de beschermde personen gerekend worden.
5. Ook daar waar de fabrieksarbeid geen direct aan te wijzen lichamelijke of geestelijke overlading meebrengt nòch met belangrijke bedrijfsgevaren verbonden is, mag de dagelijksche arbeidstijd een bepaalden duur niet overschrijden.
6. Wanneer een gemiddeld maximum vastgesteld wordt, zoo kan een tienurige dagelijksche arbeidsduur beschouwd worden als passend op de tegenwoordige verhoudingen, en zal een langere arbeidsduur nòch in 't belang der arbeiders, nòch in dat der werkgevers liggen. Uitgezonderd zijn die soorten bedrijven, die geen preciese begrenzing van den arbeidstijd toelaten.
7. Voor jeugdige personen is behalve de middagrust een regelmatige onderbreking van den fabrieksarbeid door voorgeschreven en gecontroleerde voor- en namiddagrusttijd noodzakelijk.

Er moet naar gestreefd worden dat de voorgeschreven rusttijden voor jeugdige personen daar waar de arbeid in steeds dezelfde houding verricht wordt, zoo mogelijk besteed worden aan gymnastische spelen of spelen met lichaamsbeweging, waarvoor bij slecht weer passende lokalen ter beschikking behoorden te zijn.

Een verschuiving of opheffing van de voor- en namiddagrusttijden door verlenging van de middagrust, is niet in 't belang van de arbeidersklasse.

Voor volwassen arbeiders dient gezorgd behalve voor een minstens een-urige middagrust voor andere onderbrekingen van den arbeid indien de onafgebroken arbeidstijd meer dan vier uur en de gezamentlijke arbeidsduur per dag meer dan acht uur is. Uitzonderingen kunnen voor lichtere bedrijven in overleg met het arbeiderspersoneel toegelaten worden.'

Wanneer aan deze eischen niet is voldaan kan op grond

van physiologische studie aangenomen worden dat het lichaam door den arbeid te sterk wordt aangegrepen. En daar aan die eischen maar bij uitzondering wordt voldaan, moeten zich overal nadeelige gevolgen openbaren, waarbij dan nog niet eens gerekend wordt, wat slechte voeding en behuizing, wat de door overspanning opgeroepen misbruiken van drank en uitspatting mede veroorzaken.

Dat die nadeelige gevolgen er zijn, bewijzen de stemmen die uit de vakvereenigingen opkomen: Ziekte, groote sterfte, vroege ouderdom en door dat alles slapheid van spieren, spoedige vermoeidheid en dus geringe productiviteit.

Wie, hierop lettende, aandachtig het boek Arbeidersleven naleest, zal langzamerhand een treurig beeld voor zich zien oprijzen, treurig vooral daar waar de arbeiders zelve eraan wanhopen hun productiviteit weer te kunnen opvoeren, eraan wanhopen bij korter arbeidstijd het loon te handhaven inplaats van te vertrouwen op verhooging ervan. Maar dat zijn de arbeiders die er het slechtst aan toe zijn, die van een 12-urigen arbeidsdag al uitkomst verwachten. De andere arbeiders zijn minder gebogen, minder berustend onder de boeien van hun arbeidslot, als Hahn's beeld op den omslag hen typeert. Uit tal van uitlatingen vooral over de jeugdige arbeiders blijkt dat zij een toekomst voor zich zien.

Die trek is nog wel het meest verheugend in 't beeld van het ‘Arbeidersleven in Nederland.’

IS. P. DE VOOYS.

Boekbeoordeelingen

Aristofanes te Amsterdam[1)]

Het blijve een schoone taak weggeleid voor den toekomstigen historicus der Grieksche Letteren die, beu van de lompensorteerdersklassificatie naar ‘genres’, Erwin Rohde's aangevangen taak te volvoeren streeft, - om de innige psychologische betrekking tusschen attische tragedie en comedie aan te toonen. Zóoveel mag echter verklaard, - tot wat wonderlijke conclusies omtrent de waarde of onwaarde onzer gymnasiale propaedeuse het voere -, dat niemand, Aristofanes vreemd, zich in 't bezit van ook maar een oppervlakkigen indruk van den geest der oudheid boosten mag: - slechts de uitbundigheid der comedie doet ons de ontzettende ernst der tragedie bevroeden. Maar ook op een lager plan: wie als hij geeft een zoo aanschouwelijk onderricht in de Grieksche antiquiteiten wier naam antiïdeologische nuchterheid is? Wèl trof, voorzeker, in de dagen van olim welke regeeringsman en knappe-kop synoniem eischten, de Hongaarsche Groen van Prinsterer die een van Atheensche democratie fazelenden orator leukjes: Enne...laast gij de Ridders? tegenvoerde! Maar zoo de historie, die zoo vaak verzwijgende onwaar spreekt, van geen antwoord meldt, heeft zij ditmaal wel trouwelijk bericht: erkenning van onwetendheid, niemand lief, was nimmer de fort van afgevaardigden...Want: Aristofanes is onleesbaar. Onleesbaar voor den gewonen sterveling, onleesbaar

1) De Ridders van Aristophanes vertaald door Dr. H.C. Muller, Wereld-bibliotheek no. 70.

zelfs - verklappe de oolijke maan alwie hij te middernacht, binnen den schans hunner commentaren, weerloos verraste! - voor den gemiddelden Griekschlezer.

Dr. Muller wou ons te hulp komen. Doch, waar hij geenzins de eerste is, noch de laatste zal zijn, wien dit menschlievend plan kwam: welke verdienste rechtvaardigt een bespreking van zijn arbeid juist in dit tijdschrift? Elke vertaling is een Janus: eén facie naar 't verleden, eén naar 't heden gekeerd. En herdenken we nu hoe triest het litterair grensverkeer tusschen deze gebieden, door die-om-Coornhert zoo schoon ingeleid. verbroken werd; hoe groot, in vergelijk met Frankrijk, waar van Amyot tot Lecomte de Lisle de nieuwe schoonheid nooit het vormsel der oude ontbeerde, onze winstderving was uit dien hoofde: dan begrijpen wij gemakkelijk, dat *dit* de voorwaarde onzer belangstelling is: dat het nu eens niet, als bij heeren klassieklitteratoren gebruikelijk, al monkelen tegen de filologie, maar huilen tegen onze lieve taal zij...En jawel:

> ‘Wijl ik dit bedacht,
> Liet een verkeerde liefhebber aan mijn rechterkant
> Er eentje vliegen, zoodat ik van eerbied boog.’

Zoo goed als Plautus, zoo goed als Terentius éens: deze Aristofanes spreekt Amsterdamsch.

Nu een andere vraag: Is de *methode* van Dr. Muller de juiste? Wat de poësie betreft zijn het voornamelijk de tragici waarvan de hernieuwde belangstelling in de klassieken, die hier als overal en altijd de hernieuwing der litteratuur begeleidt, ons overzettingen heeft geschonken. En als, na veel strijd, één voorschrift algemeen als het juiste is erkend zal het wel *dit* zijn: dat de vertaler in de drie saamstellende elementen van elk gedicht, ritme, klank en beeld, zoo dicht mogelijk bij het origineel blijven moet. Hoe dan een vertaling aan te bevelen waar men scheldt:

> ‘Jij bent een echte geheelonthoudingsleuteraar,’

waar dus de ‘vreemde’ oorspronkelijke aardigheid ‘vrij’ door

een equivalent vervangen is? Want, zoo wij b.v. in den aanhef der Antigone

> ‘Ismene, o mijner zuster zelf bloedeigen hoofd,’..

de ‘vreemde’ uitdrukking van het origineel door een equivalente moderne vervangen vonden, zouden we, en terecht, zulk een handelwijze streng afkeuren! De oplossing dezer schijnbare tegenstrijdigheid ligt in een essentiëel onderscheid tusschen de stof van comedie en tragedie. De tragedie geeft het algemeen-menschelijke: het ritme van tragische verzen, overeenkomend met den hartslag van den zelfvergeten waarnemer, den tragischen toeschouwer, is dan ook te alle tijde, bij Aeschylus als bij Shakespaere, hetzelfde; evenzoo hun klank en hun beelding. Ondanks het ‘vreemde’ voor het intellect van de *uitdrukking* dus in den geciteerden regel, herkent het gemoed het algemeen-menschelijke van het uitgedrukte *beeld* onmiddelijk, en wordt dus de overbrenging van het uit de vereeniging der bovengenoemde drie elementen geboren sentiment niet verhinderd. - Anders in de comedie. Haar stof is juist het toevallige, het accidenteele. Want wat is het comische? Dit, dat dingen die door de gewoonte als iets normaals (dus algemeens) in onze onbewustheid zijn te slapen gezonken, door middel van overdrijving (verzerrung) zich weer plotseling in hunne ware geaardheid als het niet-algemeen-menschelijke, of toevallige, ons bewust wordt: zooals b.v. een karikatuur zou doen, die een swell met een iets-te-hoogen hoogehoed voor de Venus van Milo afbeeldend ons het belachelijke, dat is toevallige, van het instrument zou aantoonen waarmee wij onergdenkend of fier zelfs den boulevard banen; en op deze wijze zijn moreele taak zou volvoeren n.l. to strip the soul. Maar uit het gezegde volgt duidelijk, dat tot het ontstaan der comische aandoening het *noodzakelijk* is dat het ridicule door ons onbewust als het normale geaccepteerd zij: d.i. door en door bekend is. Dit nu kan voor den modernen lezer met de toevalligheden en actualiteiten van 't Atheensche leven anno a. D. 424 nooit het geval zijn. Vertaal ik dus b.v. vers 697 *μ□θων*, of vers 979 *□ν δε□γματι τ□ν δι□□ν* letterlijk, als voor de tragedie voorgeschreven, dan kan ik, met veel nadenken, er wel achter komen *dat* de *Atheners* die uitdrukkingen erg geestig hebben ge-

vonden, maar *zelf* er plezier van hebben doe ik *niet.* Maar vertaal ik het eerste woord door ‘negerdans’ of ‘cake-walk’, en 't laatste door ‘dertigprocesbazar’. zooals Dr. Muller doet, dan voel ik, waarom 't te doen is, de bevrijdende lach ook in mijzelf opkomen.

Ziehier dan de reden waarom wat voor de tragedie niet kan worden geduld, voor de comedie *geboden* is. De methode van Dr. Muller blijkt de goede. Hare toepassing, de eerste in ons land, is een loffelijke, moedige daad.

We willen hiermede niet gezegd hebben dat er geen aanmerkingen te maken zijn. Voorzeker! De studentikoosordinaire uitdrukking vervangt wel eens de vereischte reintriviale. En een navolger van Dr. Muller zal vrijheden tegenover den tekst die niet tot de bovenbesproken soort behooren strenger vermijden moeten...Wat het eerste bezwaar betreft, zouden we Dr. Muller den gemoedelijken raad willen geven zich bij de eerste gelegenheid een weekabonnement op den draaimolen te verschaffen en bij Moortjes zaad in de leer te gaan, - of, zoo dit onuitvoerbaar zijn mocht, zich bij zijn morgenboter-hammetje ten minste te doen stichten door Gerbrandt Adriaensz...En wat het tweede bezwaar aangaat: Wel, laat Dr. Muller, we wenschen 't van harte, zijn eigen navolger zijn! Schenke hij ons, de vertaling van Sophocles waartoe zijn talent minder aanleg vertoont ter zijde latend, den volledigen Aristophanes! Zien wij tot onze vreugde van jaar tot jaar een Platovertaling vorderen die, gelijk voortreffelijk, een even grooten invloed moge uitoefenen als de Schleiermachersche: het populariseeren van Aristophanes schijnt ons een slechts weinig minder begeerenswaardige taak.

G. GOSSAERT.

De heilige stede
Door
Albert Verwey.

Staat aan een smalle straat een oud gebouw
Van stijl en stand zoo stout als *wij* niet wagen, -
Waren de erinneringen nooit te ragen
Van hoek en hout, en grond van haard en schouw,
Waar geesten, heilige legende trouw,
Het vuur in nachtlijk uur herbranden zagen
En de Ouwel die niet vlam vatte? - afgedragen
Zijn kap en bint, zuil schoort niet, - mand en touw
Laten het puin neer en een nijver volk
Krielt er omheen. - Klaag niet, want grooter wonder
Gebeurt nu daaglijks. Stemmen klinken zonder
Dat iemand hoort; de dooden gaan langs straten
En vullen markt en gracht met klankloos praten;
Nacht heerscht en alle licht leeft in een wolk.

De Jeugd van Hegel
Door
T.J. de Boer.[1)]

Wat zich de kunstenaar ook denke, het wordt beeld; wat ook de denker aanrake, het verandert in gedachte. Daarom is voor wie het worden der dingen naspeurt belangrijk vaak te weten wat de kunstenaar gedacht en wat de denker zich voorgesteld heeft. Er zijn kunstwerken - van welken rang zij in 't midden gelaten - waarop men filosofische kommentaren schrijft, en er zijn filosofiën die geïllustreerd kunnen worden.

Is er, volgens de gewone opvatting, wel iets abstrakter[2)] dan de wijsbegeerte van Hegel? Toch is ook die voor illustratie vatbaar. Wanneer - om slechts twee voorbeelden te noemen - in de PHÄNOMENOLOGIE de betrekking tusschen broeder en zuster in 't afgetrokkene beredeneerd wordt, dan stelt Hegel zich Antigone bij het lijk van haar broeder Polyneikes voor, en wanneer in de AESTHETIK het wezen en de eigenschappen van de epische poëzie in het algemeen worden behandeld, dan staat hem voortdurend Homeros voor den geest. Schijnbaar de idee uit zich zelf ontwikkelend is het inderdaad eigen levenservaring, die de filosoof in systeem brengt. Zijn filosofie is uitdrukking van zijn tijd, voorzoover hij die in zich heeft opgenomen en begrepen, uiting dus van eigen ontwikkeling. En niet onverschillig is ons, om die reden, de kennis van Hegels jeugd.

Dat wij daar nu iets van weten, danken we vooral aan

1) Voorgedragen voor de Filosofische Studentenvereeniging te Amsterdam.
2) *Abstrakt* en *konkreet* hier in den gewonen zin, niet volgens Hegels gebruik.

twee mannen: aan Prof. Dilthey te Berlijn, die een prachtige, fijn analyseerende studie schreef, en aan een leerling van Dilthey, Dr. Herman Nohl, die de tot nog toe in handschrift bewaarde theologische geschriften van Hegels jeugd geheel heeft uitgegeven, en wel op voortreffelijke wijze.[1)]

* * *

In mijn Straatsburger akademietijd heb ik herhaaldelijk het genoegen gehad kennis te maken met Tübinger studenten. Wel waren wij gewoon op den landelijken eenvoud en de pathetische gemoedelijkheid van die 'Schwaben' eenigszins uit de hoogte neer te zien. Hun kleine gevoeligheden schenen ons vreemd. Toch gingen wij gaarne elk jaar, aan het begin van de zomervacantie op een der mooie plekjes van het Schwarzwald, elkaar halverwege tegemoet, om wat we in onze studententaal noemden een 'Naturbummel' te maken. Aan den omgang met deze onze 'gemietliche Tiebingers' denk ik, als ik mij de jeugd van Hegel wil voorstellen.

In 1770 is hij geboren te Stuttgart, waar zijn vader een klein ambtenaar was in dienst van den hertog van Würtemberg. Het was een eenvoudige oud-protestantsche familie, aan wier zeden de filosoof zijn leven lang is trouw gebleven. Tot zijn achttiende jaar heeft hij het gymnasium te Stuttgart bezocht en dan vijf jaar gestudeerd te Tübingen, de Würtembergsche Universiteit: twee jaar filosofische propaedeuse en dan drie jaar theologie. Tot met zijn 23ste jaar is hij dus geheel opgegroeid in zijn provinciale omgeving, een Würtemberger en een Schwab meer nog dan zijn landslieden Schiller, Hölderlin en Schelling.

Als een model van ijver en ordelijke studie heeft hij het Stuttgarter gymnasium doorloopen. Hij hield een dagboek, niet voor zelfbespiegelingen en minneklachten, maar om aan te teekenen wat hij studeerde en deed en wat er om hem

1) WILH. DILTHEY, Die Jugendgeschichte Hegels. (Abh. d. Kön. Preuss. Ak. d. Wiss. v. J. 1905). - HEGELS theologische Jugendschriften nach den Handschriften der Kgl. Bibliothek in Berlin herausgegeben von Dr. Herman Nohl. Tübingen 1907.

heen gebeurde. Toen reeds maakte hij excerpten uit geleerde schrijvers als een begin van zijn encyklopaedische kennis van later tijd. Zijn moderne lektuur, dat waren de rationalisten, de zoogenaamde Aufklärer van het midden der 18e eeuw en zijn dichter was Lessing. Lessings Nathan, het ideaal van de Aufklärung, was zijn lievelingsstuk.

Maar hooger schatte hij de ook door Lessing zoo bewonderde Grieken. Onder den invloed van Gesner en Heyne had de grieksche literatuur een grooter plaats op het gymnasium gekregen, en de geest van Winckelmann, Lessing en Herder werkte nu nog verder in deze richting. Hegel had een voorliefde voor de tragici, met name voor Sofokles. Als gymnasiast vertaalde hij Sofokles, met het meeste genot de Antigone. Zóó sterk zijn de indrukken van de jeugd: tot op zijn ouden dag is de Antigone voor hem het meesterstuk van alle kunst gebleven.

Hoezeer nog bevangen in het rationalisme, de jonge Hegel leerde toch reeds kunst en religie en filosofie opvatten in samenhang met het volksleven. Dat is meer en meer zijn probleem geworden: wat is volksreligie, volkskunst, volks-kultuur? En dan zoekt hij de eenheid van alle levensuiting in het volksbewustzijn.

Met de religie was hij van huis uit het meest vertrouwd, daarover dacht hij reeds in zijn gymnasialen tijd, maar in rationalistischen onhistorischen zin. De mythologie van de oude Grieken verklaarde hij daaruit, dat die ouden nog ‘Menschen ohne Aufklärung’ waren. In 't algemeen leidde hij het ontstaan der religie af uit onwetendheid omtrent de natuurwetten, uit despotische willekeur en priesterbedrog. Maar hij is met die verklaring toch niet geheel tevreden, hij zoekt een betere, hij begint over historische ontwikkeling na te denken. Zoo teekent hij in zijn dagboek aan: ‘Schon lange besann ich mich was pragmatische Geschichte sei. Ich habe heute eine obgleich ziemlich dunkle und einseitige Idee davon erhalten.’ Die uitdrukking: pragmatische Geschichte was in Hegels jeugd nog nieuw, een der laatste en beste vruchten van het rationalisme. Daaronder verstond men ongeveer wat wij nu noemen: kausale verklaring van de historische feiten: het is een begin van de geschiedenis als

wetenschap ín modernen zin. Men trachtte de geschiedenis te begrijpen als immanente ontwikkeling van de menschen, van de volken. Achter de feiten zocht men naar de karakters van de handelende personen, naar zeden en gebruiken, godsdienst en kunst, i.e.w. naar de geheele kultuur van het volk, en naar de verschillende oorzaken, die de ontwikkeling van den staat bepalen. Dat is geschiedenis, zooals Voltaire en Montesquieu in Frankrijk met grooter kunstvaardigheid beschreven, maar die onafhankelijk van hen en op meer filosofische wijs ook door rationalisten uit de school van Leibniz en Wolff is voorbereid. Ik denk hier vooral aan Schlözer (Vorstellung der Universalhistorie, 1772), een voorlooper van Herder met zijn 'Ideën zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.'

Van zijn gymnasialen tijd af is dus de richting van Hegels denken universeelhistorisch, in den geest van zijn tijd. Een jaar nadat hij het gymnasium verliet, hield Schiller als Professor te Jena zijn Antrittsrede over het onderwerp: Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?

Te Weimar en Jena, daar ontwikkelden zich de nieuwe ideën van het klassicisme of neo-humanisme, dat de rationalistische periode ver in de schaduw zou stellen. Hegel was niet zoo gelukkig, daar onmiddelijk deel aan te nemen. Hij kreeg een studiebeurs van den hertog, en moest natuurlijk aan de Landes-universität, in het Tübinger Stift, studeeren. Dat Stift, een oud Augustijner klooster, is onder theologen en filosofen berucht en beroemd geworden. Behalve Hegel zijn daar o.a. opgeleid zijn vrienden Hölderlin en Schelling, en later mannen als Baur, Strauss, Vischer, Zeller en Schwegler. Alles was daar klein en eng, geen plaats om Weltmänner, maar wel om geleerden en denkers te vormen. 'Kleinbürgerliche Existenz, aber weltbürgerliche Gedanken': dat is een van de vele definities van den duitschen student en die op menig Tübinger, niet het minst op Hegel toepasselijk is. Deze heeft zich daar verdiept in de studie van filosofie en theologie, maar weinig studentikoos geleefd. Een van zijn vrienden teekende hem in zijn album, met gebogen hoofd en op krukken, en daaronder de woorden: 'Gott stehe dem alten Manne bei!' Zóo was hij, de stoere werker, die weinig en slecht sprak en zeer oudmodisch gekleed ging. Hoe ruim en breed hij later ook de

wieken van zijn geest uitsloeg, uiterlijk is hij altijd onbeholpen gebleven. Zonder culte du moi, zonder romantische ophemeling van eigen persoonlijkheid ontwikkelde hij zich langzaam tot die degelijkheid, die het in alles, eenvoudig en ernstig, om de zaak zelf te doen is.

De theologie, die hij te Tübingen kon opdoen, was de zoogenaamde supranaturalistische, een richting die, apologetisch, de mysteriën van het geloof tegen de aanvallen van het rationalisme trachtte te verdedigen. Nu is er zeker niets doodender voor waar geloof dan zulk een vivisectie van heilige zielswonderen. En op Hegel, die als rationalist in het Stift was gekomen, zullen wel de supranaturalistische argumenten niet veel vat hebben gehad. Op het gymnasium was hij begonnen de grieksche godsdienst historisch te verstaan, op de universiteit werd hem ook de christelijke religie een probleem. Hellenisme en Christendom, dat was de tegenstelling, die eenige jaren lang zijn denken heeft bezig gehouden. Afgezien van die richting aan zijn denken gegeven, kan men echter niet zeggen dat zijn Tübinger professoren daarop veel invloed hebben gehad.

De nieuwe ideën kwamen van elders. Vooreerst door den omgang met zijn medestudenten. Het is een verschijnsel uit de kunstgeschiedenis met vele voorbeelden te illustreeren: jonge schilders leeren meer van elkaar, dan van den meester. Zoo gaat het ook veel aan de Universiteit, dat studenten meer aan elkaar hebben dan aan den professor. Met Hegel was het zeker het geval. Tegelijk met hem, in 1788, was in het Stift gekomen de dichterlijke Hölderlin en van 1790 af bewoonden ze dezelfde kamer. Beide bewonderden zij de Grieken, tezamen met anderen lazen ze Plato, dan ook Kant en de brieven van Jacobi over Spinoza, waarin de getuigenis stond van Lessing's pantheisme. In Februari 1791 schreef Hölderlin de oud-grieksche formule van het pantheisme, het □*v* □*α*□ *π*□*v* in Hegels album. Het was zeker de uitdrukking van hun toenmalig filosofisch geloof.

In 1790 kwam ook Schelling in het Stift, nog geen 16 jaar oud. Een vroegrijp genie met een bewonderenswaardig kombinatievermogen. Hoewel 4 jaar jonger, heeft hij spoedig invloed op Hegel gekregen, die hem eenige jaren lang als

zijn meerdere erkende. Hegel groeide veel langzamer tot geestelijken wasdom.

Twee revoluties doorleefden deze jonge vrienden in hun studententijd: een filosofische en een politieke. Voor beide waren ze enthoesiast. Voor Kant. Sommigen hebben zich vastgeklampt aan Kants uitdrukking, dat hij het *weten* heeft opgeheven om plaats te krijgen voor het *geloof*. Zóó nu verstonden onze jonge vrienden Kant niet. Zij jubelden omdat Kant hen bevrijdde van dogmas, omdat hij hun zelfvertrouwen schonk door zijn leer van de autonomie van den menschelijken geest. Vrijheid was hun wachtwoord, daarom ook: voor de fransche revolutie! Samen met Hölderlin, Schelling e.a. heeft ook Hegel, dien men later den filosoof van de reactie noemde, den vrijheidsboom geplant, opgewonden speeches gehouden, revolutionaire liederen gezongen, waaronder de Marseillaise. Zeer bedroevend was dat voor den hertog, die, toen hij 't gehoord had, plotseling in de eetzaal van het Stift verscheen, om zijn arme theologen een strafpreek te houden. Hij moet toen aan Schelling gevraagd hebben, of 't hem niet erg speet, waarop deze antwoordde: Durchlaucht, wir fehlen alle mannigfaltig (wij struikelen allen in velen). Liberté, vrijheid, ook dit woord van zijn jeugd heeft voor Hegel nooit zijn bekoring verloren. In zijn filosofie van de geschiedenis vat hij de geheele ontwikkeling van de menschheid op als een vooruitgang in het bewustzijn van de vrijheid. Zoo worden in de jeugd de kiemen van onze latere gedachten gekweekt!

Hegel en zijn jonge vrienden hoopten van de fransche revolutie, wat volgens hen reeds eenmaal in Griekenland werkelijkheid was geweest: een ideaal rijk van vrijheid, van individualiteit. In Schillers gedicht ‘Die Götter Griechenlands’ vonden ze hun eigen stemming uitgedrukt. Hölderlin, de sensitieve dichter, die in het leven zijn weg niet heeft gevonden, is later door heimwee naar Griekenland verteerd. Hegel was van zwaarder stof, maar ook hij schreef na jaren nog, toen hij aan de heerlijke droomen van zijn grieksche jeugd terugdacht: ‘Wenn es erlaubt wäre eine Sehnsucht zu haben, so wäre es nach solchem Lande und solchem Zustande.’

De theoloog Hegel was nu 23 jaar oud en in- noch uitwendig geschikt voor den kerkdienst. Orator haud magnus

luidde het testimonium: geen redenaar!...En over religie dacht hij liever na dan dat hij ze propageerde. Er was maar één uitweg voor hem, de carrière van Kant, Fichte en vele anderen, nl. als huisonderwijzer zijn brood te verdienen en ondertusschen zich voor te bereiden voor de akademische loopbaan. Ruim zes jaar is Hegel daarom huisonderwijzer geweest, drie jaar in de aristokratische familie Steiger te Bern, dan nog drie à vier jaar te Frankfort bij de familie Gogel, een rijk koopmanshuis. Over 't geheel een gedrukt en treurig bestaan, maar Hegel wist zich in 't onvermijdelijke te schikken, zonder ontijdige eerzucht. Wij moeten niet vergeten dat de jonge theoloog onrijp was, toen hij uit het Stift kwam. Een verblijf in den vreemde, in een andere omgeving, vooral in Frankfort, was voor hem in vele opzichten voordeelig. Eerst na deze zeven jaar, in 1800, toen hij 30 jaar oud was, kan men zeggen dat zijn jeugd ten einde loopt, dat hij zelfstandig kan optreden om zijn wetenschappelijke roeping te volgen.

Van 1793-96 was hij te Bern. Hij bestudeerde er de ondergaande aristokratie, aan wier familieregeering de revolutie een einde maakte; hij las er Thucydides, Montesquieu, Hume, Gibbon en de historische werken van Schiller. Maar het meest hield hem bezig het religieuse probleem, de beteekenis van het Christendom. Hij vatte dit eerst geheel in den geest van Kant op: de godsdienst als moraal. Zoó in 1794/5, maar eind 1795 kwamen de nieuwe ideën van Schelling, en Hölderlin hield hem op de hoogte van Fichtes filosofie. Verder las hij Schillers Briefe über die aesthetische Erziehung. Kortom, 1795 begon er een filosofische revolutie in zijn hoofd, hij begon zich los te maken van Kant. Kant was hem en zijn vrienden te dualistisch, zij wilden eenheid van denken en zijn, van leven en wetenschap. Waarin die hoogere eenheid bestond, daarover dachten ze verschillend: Schiller zocht het hoogste in de kunst, Fichte in de daad en Schelling in de aanschouwing van het absolute Ik; Hegel zocht het voorloopig in de richting, waarin Schleiermacher het vond, in de religie, hij zocht het met Hölderlin, mee onder den invloed van Spinoza, in een aesthetisch pantheisme. Eigenlijk is zijn geestelijk leven bijna tot aan de Frankforter periode een heen- en weerslingeren

tusschen Kant en Spinoza. En in Frankfort, dan begint Kant op den achtergrond te geraken.

Drie stukken zijn er ons uit Hegels zwitserschen tijd bewaard: 1°. Volksreligie en Christendom; 2°. Het leven van Jezus; 3°. Het positieve in de Christelijke religie.[1)]

Bij zijn opmerkingen omtrent de volksreligie staat Hegel op het standpunt van onbepaalde vereering van al wat grieksch is. Herinneringen aan zijn humanistische en filosofische studies, aan den omgang met Hölderlin en Schelling en aan de lektuur van Lessing's Nathan en Herders Ideën beheerschen hem. Een volksreligie, zoo leert hij hier, leeft zoolang als zij spreekt tot de fantasie van het volk. De Oostersch-Christelijke frasen en beelden, die 1800 jaar geleden in Syrië verstaanbaar waren, leven niet meer voor ons. Wij hebben geen nationaal-religieuse feesten zooals Griekenland die kende. Het Christendom heeft ons Walhalla ontvolkt, de fantasie van het volk als bijgeloof uitgeroeid en een geloof gebracht, dat bij ons klimaat, onze zeden, onze geschiedenis, onze kultuur niet past. Het meest vreemd is ons het Jodendom, maar ook het Christendom staat ver bij de Grieksche kultuur ten achter. Sokrates is meer dan Christus. Dat het Christendom de grieksch-romeinsche wereld kon veroveren ligt alleen daaraan, dat die wereld reeds bijna dood was. De politieke vrijheid was er ten ondergegaan; het was een rijk van slaven, waarin het Christendom zich uitbreidde. Die slavenzielen, zij verachtten het tegenwoordige, aardsche leven, zij lasterden de menschelijke natuur en plaat-

1) Het eerste stuk wordt door Dilthey in de derde plaats genoemd, maar ik geloof dat Dr. Nohl het terecht vooropstelt. Hij doet dit op grond van het karakter van het handschrift, zoodat we, omdat facsimile ontbreekt, hem niet kuunen kontroleeren. M. i. pleiten echter ook inwendige gronden voor deze volgorde.
Eigenaardig zijn de opmerkingen van den uitgever omtrent de ontwikkeling van Hegels handschrift, die gelijken tred houdt met zijn filosofische ontwikkeling en die men volgens het dialektisch schema kan beschrijven. Aan den naieven vorm van het schrift der eerste stukken wordt in den zwitserschen tijd allerlei veranderd; nieuwe lettervormen en versierend bijwerk wijzen erop dat de schrijver er werk van maakt. Te Frankfort echter keert hij tot zijn eigen hand terug, nu vaster en duidelijker, om voortaan zich zelf gelijk te blijven.
Waarschijnlijk heeft Hegel in zijn zwitserschen tijd getracht het handschrift van anderen dat hij mooier vond dan het zijne na te volgen. Dergelijke pogingen zijn op dien leeftijd niet zeldzaam.

sten hun ideaal in de toekomst boven en buiten dit leven.

Het is duidelijk dat Hegel bij de duistere schildering van het Christendom overal aan het verloren grieksche ideaal denkt, en aan het ideaal dat hij en zijn jonge vrienden van de toekomst wachten. Die twee, grieksch verleden en europeesche toekomst, vallen voor hen samen.

Hoe, zoo vraagt hij, moet een religie er uitzien, om volksreligie te kunnen zijn? en hij antwoordt:

Vooreerst moet ze een redelijken grondslag hebben.

In de tweede plaats iets bieden aan de fantasie, het hart en de zinnen van de menigte.

Ten derde zich aansluiten bij de behoeften van 't leven en de openbare handelingen van den Staat.

En ten vierde bijgeloovige gebruiken, dogmas en theologisch geredeneer zooveel mogelijk vermijden.

Zulk een religie verheft het volk; of men nu Jehova of Jupiter of Brahma vereert, dat maakt geen verschil; religie is iets anders dan mythologie of theologie. Deze zijn van het verstand, maar de religie spreekt tot gevoel en verbeelding, is leven en kracht, fierheid en vreugde. Haar ideaal is het zuiverst verwerkelijkt in Griekenland. De genius der ware menschheid is de jonge god Eros met zijn gratiën. En de echte religie is de dienst van het vaderland.

Wat het wezen van de zaak betreft hebben Feuerbach en de Antichrist Nietzsche het Christendom niet sterker veroordeeld dan Hegel het in deze eerste fragmenten doet.

Heel anders is de toon in '*Das Leben Jesu.*' Dit is geschreven in de eerste helft van 1795, nadat hij zich in Kants filosofie van de religie had verdiept en nog vóor de door Schelling bij hem opgewekte wending naar het Spinozisme.

Eerst een algemeene opmerking.

Hegel had ongetwijfeld met deze geschriften van zijn jeugd de bedoeling om ze te publiceeren. Waarom dat niet geschied is, is ons geheel onbekend. Het kan gedeeltelijk aan uitwendige omstandigheden hebben gelegen. Maar niet onwaarschijnlijk ook daaraan dat Hegel zich zelf niet voldeed, zoolang hij nog onder allerlei invloeden van buiten heen en weer slingerde. Hij was iemand die geen haast had om gedrukt te worden.

Maar hij schreef wel met het oog op publiciteit, dat blijkt duidelijk uit sommige uitdrukkingen. En nu schijnt het mij dat hij zijn Leben Jesu voor een ander publiek heeft geschreven dan de eerste fragmenten. Die fragmenten zijn voor een kleinen kring, voor filosofen, esoterisch. Het Leben Jesu maakt op mij althans den indruk meer exoterisch te zijn, Hegel wil daarmee waarschijnlijk een breederen kring van beschaafden bereiken. Daaruit verklaar ik me gedeeltelijk de populaire toon en de objektieve voordracht. Hier geen verheerlijking van het grieksche kultuurideaal ten koste van het Christendom. Wel wordt ook hier het Jodendom zeer laag geschat, maar alle licht valt op Jezus als den eenvoudigen Zoon des Menschen, die een humane moraal preekte. Het komt mij voor dat Hegel met deze voorstelling op zijn tijd heeft willen werken: het is een moraalpreek voor de menschen van 1795. De inhoud is een parafrase van plaatsen uit het N.T. in den geest van Kants zedelijke religie. Niet Jezus, maar Kant en Hegel spreken ons hier toe. Jezus treedt er op als leeraar van de zedewet van Kant. Dit is alleen mogelijk door een eigenaardige keus en een eigenaardige uitlegging van den inhoud der Evangeliën.

Hegel doet vooreerst een keus. Alle wonderverhalen, alles wat eenigszins tegen- of bovennatuurlijk schijnt verzwijgt hij, op een enkele uitzondering na. Hij kiest alleen het volgens hem zuiver-menschelijke en geeft daarbij in hoofdzaak de voorstelling van den Evangelist Lukas. Zij die nader met de Evangelien bekend zijn, zullen weten dat Lukas met wat meer nadruk dan de anderen spreekt over het praktisch-sociale in de leer van Jezus. Van dezen kant neemt Hegel hem om hem, naast de wet van zedelijke vrijheid, een ietwat sociaal getinte moraal van gelijkheid en broederschap te laten prediken.

En behalve die keus is eigenaardig de uitlegging van vele N.T.-sche plaatsen. Het is er Hegel om te doen de menschen ‘zu bessern und zu bekehren’ en dat doel schijnt hem de middelen te heiligen. Een van die middelen nu is de zoogenaamde allegorische interpretatie, die eigenlijk geen nieuws was. De stoische filosofie en Philo van Alexandrië hebben er reeds een ruim gebruik van gemaakt, de Stoa ten opzichte van de grieksche mythologie, Philo bij de uitlegging van het

O.T. Hegel past dezelfde methode op het N.T. toe. Zoo parafraseert hij de woorden van Jezus geheel in den geest van Kants moraalreligie. En sommige verhalen vat hij ook als symbool of allegorie op. Zoo b.v. het verhaal van de verzoeking van Jezus in de woestijn door den duivel. Daarover zegt hij:

> 'In den Stunden seines Nachdenkens in der Einsamkeit kam ihm einst der Gedanke, ob es nicht der Mühe verlohnte, durch Studium der Natur and vielleicht durch Verbindung mit höheren Geistern es soweit zu bringen zu suchen, unedlere Stoffe in edlere, für den Menschen unmittelbarer brauchbare zu verwandeln, etwa wie Steine in Brot, oder sich von der Natur überhaupt unabhängiger zu machen - (herunterstürzen), aber er wies diesen Gedanken ab, durch die Betrachtung der Schranken, die die Natur dem Menschen in seiner Macht über sie gesetzt hat, - durch die Betrachtung, dass es selbst unter der Würde des Menschen ist, nach einer solchen Macht zu streben, da er in sich eine über die Natur erhabene Kraft besitzt, deren Ausbildung und Erhöhung die wahre Bestimmung seines Lebens ist. -
> Ein anderes Mal ging auch vor seiner Einbildungskraft alles das vorüber, was unter den Menschen für gross, für würdig gehalten wird, der Gegenstand der Thätigkeit eines Menschen zu sein: über Millionen zu gebieten, die halbe Welt von sich reden zu machen, tausende von seinem Willen, von seinen Launen abhängig zu sehen, - oder in fröhlichem Genusse der Befriedigung seiner Wünsche zu leben - alles was die Eitelkeit oder die Sinne reizen kann. - Als er aber weiter über die Bedingungen nachdachte, unter welchen dies alles nur erworben werden kann, selbst wenn man dessen Besitz nur zum Wohl der Menschheit gebrauchen wollte, nämlich sich unter seine und fremde Leidenschaften zu erniedrigen, seiner höhern Würde zu vergessen, der Selbstachtung zu entsagen, so verwarf er ohne sich zu bedenken, den Gedanken, jene Wünsche je zu den seinigen zu machen, entschlossen, dem ewig getreu zu bleiben - was unauslöschlich in seinem Herzen geschrieben stand - allein das ewige Gesetz der Sittlichkeit, und den zu verehren, dessen heiliger Wille unfähig ist, von etwas anderm affiziert zu werden als von jenem Gesetz.

Dit is karakteristiek voor de geheele voorstelling van het leven en werken van Jezus. Zooals Hegel dat dan verder uitwerkt, wordt het een drama, waarvan het konflikt daarin

bestaat dat de redelijke moraalreligie, door Jezus en zijn discipelen gepredikt, stuit op den tegenstand van het joodschkerkelijk geloof en de ceremoniën van Farizeën. Dood en begrafenis sluiten het drama af.

Zóo is de opvatting van Hegel in 1795. Ruim 30 jaar later, in 1828, is dezelfde opvatting, met behulp van geleerde kritiek, door den theoloog Paulus uiteengezet. Onze filosoof heeft dus de prioriteit; wij zullen dat nog meer zien. Want hij is niet bij deze opvatting, die dan ook zeker zeer eenzijdig is, blijven staan. 't Is waar, het konflikt van Jezus met de Farizeën neemt een groote plaats in in de Evangelische verhalen, maar 't is er niet alles. Het Evangelie is nog iets anders dan een leer van plicht, iets meer dan moraal. Reeds in zijn studententijd had Hegel ingezien dat niet de starre deugd, maar levende liefde den mensch vrij en gelukkig maakt. Tijdelijk vergat hij het, onder den invloed van Kants imperatief, door de behoefte om de menschheid te verbeteren. Alle plaatsen in het N.T. waar van liefde gesproken wordt - en die zijn er vele - laat hij weg. Zoo beheerscht hier de systematische gedachte de keus van de feiten. Die keus spreekt zich daarin uit, dat hij meer Lukas volgt en Paulus dan Johannes, den apostel der liefde. -

Het leven van Jezus is voor Hegels denken een intermezzo. Hij is geen man om praktisch te werken, in grooten kring: zijn werk is het de problemen zelf door te denken. Hij was begonnen met te vragen wat eigenlijk een godsdienst tot een volksreligie maakt. In die richting gaat hij door. Hij denkt verder na over de wijze waarop de religie van Jezus, die in konflikt komt met de voorstellingen van zijn volk, zelf op haar beurt een volksreligie is geworden. In de tweede helft van 1795 begon hij een verhandeling over het positieve in de Christelijke religie. Hij blijft daarbij in hoofdzaak nog binnen de perken van het rationalisme van Lessing en Kant.

Jezus, zoo zegt hij hier, leerde een zuiver-menschelijke, algemeene moraalreligie, de eeuwige waarheid van de rede. Maar hoe wordt dit algemeene, eeuwige, historisch met tijdelijke, positieve vormen? Verschillende oorzaken werken daartoe mee. Gedeeltelijk ligt dit aan de persoon van Jezus zelf,

gedeeltelijk aan de apostelen en discipelen, gedeeltelijk aan de verdere ontwikkeling van de gemeente tot een kerk.

Eerst dus aan de persoon en het werk van Jezus zelf. Hij heeft zich eenigermate aangepast aan zijn volk en zijn tijd. Hij heeft meer van zijn eigen persoon gesproken dan voor de aanneming van zijn ware moraal noodig was. Daarbij heeft hij gebruik gemaakt van de onder het Joodsche volk levende idee van een komenden Messias. Tengevolge van den machtigen indruk van zijn persoonlijkheid werden zijn daden tot wonderen, in de oogen van zijn vrienden en leerlingen.

Deze leerlingen nu, eenvoudige, rechtschapen, moedige mannen, waren niet zeer ontwikkeld, min of meer bekrompen, niet zoo hoog boven de Joodsche vooroordeelen verheven als hun meester, en dat is een tweede reden waarom de zuivere religie meer en meer historische toevalligheden in zich opneemt d.i. positief wordt.

Hegel stelt hier weer Jezus en Sokrates met hun leerlingen tegenover elkaar, om van zijn voorliefde voor de Grieken blijk te geven:

> Die Freunde des Sokrates hatten von Jugend auf ihre Kräfte vielseitiger entwickelt, hatten republikanischen Geist eingesogen, der jedem Individunm für sich mehr Selbständigkeit gibt, und es einem etwas guten Kopfe unmöglich macht, ganz und gar nur an einer Person zu hängen; in ihrem Staate war es noch der Mühe wert, sich für ihn zu interessieren, und ein solches Interesse kann nie aufgegeben werden. Sie hatten meist schon andre Philosophen, andre Lehrer gehabt; liebten den Sokrates um seiner Tugend und seiner Philosophie wegen, nicht die Tugend und seine Philosophie um seinetwillen. Wie Sokrates selbst für sein Vaterland gestritten, jede Pflichten eines freien Bürgers im Krieg als tapferer Soldat, im Frieden als gerechter Richter erfüllt hatte, so waren auch alle seine Freunde etwas mehr als blosse unthätige Philosophen, etwas mehr als blosse Schüler des Sokrates. - Sie vermochten dann auch in ihren eigenen Köpfen das Gelernte zu bearbeiten, und ihm den Stempel eigner Originalität aufzudrücken.

Op deze wijze gaat Hegel door en eigenaardig vooral is wat hij over de toevallige beteekenis van het getal zegt. Voor de ware moraalreligie bestaan er geen heilige getallen, zooals dat van de *12* apostelen. Bij Sokrates was dat anders, die had

geen 7 jongeren en ook geen 3 × 3, maar elke vriend der deugd was hem welkom.

De verdere oorzaken van het positieve in de christelijke religie liggen dan daarin, dat de oorspronkelijk kleine gemeente of sekte zich uitbreidt en een kerk met vaste vormen wordt, waarin de moraal meer en meer ontaardt. Hegel zet dit uitvoerig uiteen in den geest van Lessings Nathan en met gebruikmaking van een werk van Mozes Mendelsohn, getiteld ‘Jerusalem oder über religiöse Macht.’ Veel eigenaardigs is daar niet in te vinden, het geheel is rationalistisch en nog al onhistorisch, daarbij langwijlig met slechts hier en daar een enkele pikanterie tegen konventioneel dogmatisch christendom en tegen askese. Daarentegen wordt als toekomstideaal geprezen een zuivere moraalreligie, gegrond op de eeuwige en algemeengeldige waarheden van de rede.

Terwijl Hegel deze dingen schreef, over het leven van Jezus en over het positieve in de christelijke religie, had er in zijn eigen geest een revolutie plaats, die hem op een ander standpunt en tot andere inzichten bracht.

Geheel nieuw was dat niet, wat er zich nu in Hegel ontwikkelde. Het was veelmeer een terugkeer tot en een verdere uitwerking van wat hij vroeger met zijn vrienden Schelling en Hölderlin besproken had, vooral met Hölderlin. Door hen werd nu Kant op den achtergrond gedrongen.

In 1795 nog kreeg Hegel het werk van Schelling ‘Vom Ich als Prinzip der Philosophie’. Dit werk, voortbouwend op Fichte en onder den invloed van Spinoza, is een pantheistische afleiding van het al uit het absolute Ik. Hoewel Hegel enkele bedenkingen had, zoo schreef hij toch aan zijn vriend, dat hij over 't geheel met hem instemde. ‘Was mir dunkel und unentwickelt vorschwebte, hat mir Deine Schrift aufs herrlichste und befriedigendste aufgeklärt.’

En meer nog werkte de nieuwe relatie met Hölderlin. Hölderlin, die in 1791 reeds de pantheistische formule □*v* □*α*□ *π*□*v* in zijn album had geschreven, was in 1796 huisonderwijzer in Frankfort. Door ongelukkige liefde tot de moeder van zijn leerlingen bijna tot vertwijfeling gebracht, hoopte hij dat het gezelschap van zijn kalmen verstandigen vriend Hegel hem nog zou kunnen redden. Hij noodigt daarom Hegel uit in

Frankfort te komen, waar ook voor hem een plaats als huisonderwijzer open is, en Hegel is dadelijk bereid. In Bern voelde hij zich eenzaam, gedrukt, niet tevreden met zijn werk. De gedachte naar Frankfort te gaan, vooral om daar zijn dichterlijken vriend weer te vinden, brengt hem in vervoering, en maakt hem zelfs een oogenblik tot dichter. Nog voordat hij Zwitserland verlaat schrijft hij een hymne - niet op de zwitsersche natuur waarvoor hij nooit veel gevoeld heeft - maar op de mysterien van Eleusis, waarin hij aan zijn pantheistische stemming uitdrukking geeft. De hymne is aan Hölderlin gericht, die haar met enthoesiasme begroette, al zal hij over het gebrekkige en onbeholpene in de techniek wel eens geglimlacht hebben.

Hegel begint met zijn vriend te herinneren aan hun vroegeren bond:

> Des Bundes, den kein Eid besiegelte,
> Der freien Wahrheit nur zu leben,
> Frieden mit der Satzung,
> Die Meinung und Empfindung regelt, nie, nie einzugehen!

Het eerste waarin hij nu de godheid ziet is de eeuwige, oneindige natuur:

> Der Sinn verliert sich in dem Anschau'n,
> Was mein ich nannte, schwindet.
> Ich gebe mich dem Unermesslichen dahin,
> Ich bin in ihm, bin Alles, bin nur es.
> Dem wiederkehrenden Gedanken fremdet,
> Ihm graut vor dem Unendlichen, und staunend fasst
> Er dieses Anschaun's Tiefe nicht.

Dit oneindige, onuitsprekelijke krijgt dan gestalte in de eleusinische mysteriën.

> Dem Sinne nähert Phantasie das Ewige,
> Vermählt es mit Gestalt. - Willkommen, ihr
> Erhabne Geister, hohe Schatten,
> Von deren Stirne die Vollendung strahlt.
> Es schrecket nicht. Ich fühl', es ist auch meine Heimat,
> Der Glanz, der Ernst, der euch umfliesst.

Men ziet, het is weer geheel het grieksche ideaal, het ideaal van Schiller en van Hölderlin, dat Hegels gedachte en fantasie

vervult. In die stemming komt hij te Frankfort, met een heel andere wereldbeschouwing dan die van Kant. In plaats van de moraalreligie huldigt hij nu een aesthetisch pantheisme, dat veel overeenkomst vertoont met het Nieuw-Platonisme. En van hieruit krijgt hij een heel ander inzicht in het ontstaan van het Christendom en van hieruit zijn de eerste beginselen van zijn eigen systeem te verklaren.

Ruim drie jaar is Hegel huisonderwijzer bij een rijke koopmansfamilie te Frankfort. Over de misère van dit bestaan, een ware kwelling van zijn geest, die dagelijks terugkeerde, is het wijs te zwijgen. Genoeg, hij had zijn vriend Hölderlin en toen voor dezen de onvermijdelijke katastrophe kwam, toen had hij nog zijn gedachten. Deze gaan mee met de beweging van zijn tijd om, van het kriticisme van Kant af, tot een nieuw metafysisch systeem te komen. Daarop is al de energie van zijn denken gericht. De stof waarop zich dat denken richt is in hoofdzaak nog dezelfde als te Bern: nl. de ontwikkeling van het Christendom. Maar hij verwerkt die stof nu op een andere, origineele manier. Natuurlijk onder den invloed van Kant, Fichte en Schelling, maar zóo dat we Hegel zelf nu beginnen te zien. In het werk van dezen Frankforter tijd heeft Hegel op lateren leeftijd zich zelf nog herkend. Sommige passages daaruit treffen wij aan in de latere, zelfs in de laatste werken van den filosoof, ten minste wat den geest betreft, al is het dan ook met een kleine nuance in de uitdrukking der gedachte.

Het voornaamste werk van Hegel uit zijn Frankforter periode, nu voor 't eerst door Dr. Nohl uitgegeven, handelt over den geest van het Christendom. Het is mee van het mooiste, in elk geval van het eigenaardigste, dat Hegel ooit geschreven heeft. Zijn uitlegging van den Bijbel volgt nog dezelfde methode als in de vroegere periode: hij symboliseert en allegoriseert. Maar hij doet nu een andere keus, een keus die reeds dadelijk daaruit blijkt, dat hij nu Johannes volgt, zooals hij 't vroeger Lukas en Paulus deed. In de vroegere periode was Hegel aanhanger van Kant's moraal-religie; toen was voor hem het N.T. een nieuwe wet, de eigen zedewet die tot het geweten spreekt. Nu, in den Frankforter tijd met zijn aesthetisch pantheisme, is het N.T. voor hem een nieuw zijn,

een nieuw leven, een openbaring van liefde die de vervulling is van de wet. In de eerste periode staan op den voorgrond de begrippen wet en plicht en zonde en deugd, nu in de tweede de begrippen leven, liefde en verzoening. Het begrip van het leven is nu, naar de wijze der romantiek, zijn uitgangspunt. De schoone eenheid van het leven is in vriendschap en liefde, want het is de liefde die alles verzoent. De liefde, zoo drukt Hegel zich paradoxaal uit, verzoent ons...*zelfs* met de deugd. En dit wordt nu door hem niet als abstrakte waarheid, maar als gevoelde, levende schoonheid beleden. In later tijden, in zijn Aesthetik, is schoonheid voor Hegel geworden de eerste trap van het ware of van de ware geestelijkheid. Nu echter schrijft hij: waarheid is maar een vorm van de schoonheid, het is die vorm die het verstand aan de schoonheid geeft.

In dezen romantischen geest nu, den geest van een aesthetisch pantheisme, beschrijft Hegel op nieuw en anders dan vroeger de ontwikkeling van Jodendom en Christendom. Hij doet dat niet historisch-kritisch, dat wil hij niet. Hegel heeft voor kritische historie, zooals b.v. in zijn tijd Niebuhr die op de romeinsche overlevering begon toe te passen, nooit veel gevoeld. Niet de toevallige werkelijkheid, maar de hoogere waarheid van de geschiedenis, den geest van menschen en volken wil hij beschrijven. Hij vat de geschiedenis op, zooals de dichter het nog gaarne doet. Om een voorbeeld te noemen. De kritische historici vertellen u dat de verhalen omtrent Tell en Jan van Schaffelaar en Albrecht Beiling e.a. tot het rijk van de sage behooren; sommigen zwijgen dus in hun geschiedwerken over deze personen geheel. De dichters vinden dat niet goed. Niet dat zij zouden willen of kunnen beweren dat die personen werkelijk geleefd en gedaan hebben wat de sage hen laat doen; dat komt er minder op aan. Maar die dichterlijke figuren hebben een hooger, een ideaal bestaan in de sage, d.i. in den geest van hen of van hem of van het volk, waarin de sage zich heeft gevormd. Welnu, zegt de dichterlijke historicus, deze hoogere waarheid mag de geschiedschrijver ons niet verzwijgen, de vermelding hiervan is meer waard dan het kritisch vaststellen van wat er werkelijk is gebeurd. Dit laatste is, zoo voegen velen er skeptisch aan toe, toch nooit mogelijk.

Geschiedenis dus geschiedenis van den geest, van de ideale, schoone waarheid, niet van feiten, zoo vat Hegel hier zijn beschouwingen over Jodendom en Christendom op.

Zien we nu, hoe hij die uitwerkt.

Hij begint met de ontwikkeling van het Jodendom, dat voor hem niets anders is dan de antithese van zijn grieksch ideaal. In Griekenland is voor hem verwerkelijkt het ideaal van vrije schoone menschelijkheid. Daar komt de menschelijke individualiteit tot haar vrije hoogste ontwikkeling, in harmonische eenheid met het natuurleven en met het burgerlijke leven van den stadstaat. De grieksche religie is de religie van de kunst; de filosofie is er kunst, de polis of stadstaat is een kunstwerk, er is daar een schoone eenheid van het leven in al zijn uitingen. En op den helderen achtergrond van zijn fantasie schildert Hegel dan de donkere Joodsche gestalten. Het Joodsche volk is een volk van slaven, die onder de wet staan van een goddelijken despoot. Dat volk veracht natuur en menschelijkheid, kent de waarheid niet, is ver van alle heiligheid, het allerverst van de schoonheid en zonder heldenmoed. Voor deze opvatting zoekt Hegel voorbeelden uit het O.T. en hij gebruikt daarbij uitdrukkingen, die de heftigste antisemiet van onze dagen hem niet zon kunnen verbeteren. Alles in het Jodendom is hem antipathiek: zelfs 't monotheisme is er een treurig verschijnsel. Alleen in tijden dat het volk vreemde goden dient, komt er wat leven in. Zoo drukt Hegel zich uit over den laatsten tijd van Salomo op de volgende wijze:

> ‘Menschlichere Gefühle stiegen in ihren Gemütern auf und damit gingen freundlichere Verhältnisse hervor, sie ahndeten schönere Geister und dienten fremden Göttern.’

En aan het slot zegt hij:

> ‘das grosse Trauerspiel des jüdischen Volkes (ist) kein griechisches. Es kann nicht Furcht noch Mitleid erwecken, denn beide entspringen nur aus dem Schicksal des notwendigen Fehltritts eines schönen Wesens. Es kann nur Abscheu erwecken...Das Schiksal des jüdischen Volkes ist das Schicksal Macbeths, der aus der Natur selbst trat, sich an fremde Wesen hing und so in ihrem Dienst alles Heilige der menschlichen Natur zertreten und ermorden, von seinen Göttern (denn es waren Objekte, er war

> Knecht) endlich verlassen und von seinem Glauben selbst zerschmettert werden musste.'

Het Joodsche volk ging ten ondergang, toen Jezus optrad. In Jezus vindt Hegel nu een nieuw wezen en een nieuw bewustzijn, het bewustzijn der eenheid van alle tegenstellingen in de persoonlijkheid. Hier is geen tegenstelling meer tusschen de algemeene zedewet en de bizondere daad, maar het bizondere verheft zich tot het algemeene en elke daad is uitvloeisel van de eene persoonlijkheid. Princiep van alle levensdaad is hier de liefde. Alle bizondere deugden zijn niets anders dan modificaties van de eene liefde, waarin het leven zich openbaart. Wat Jezus brengt, het is een leven in liefde en vriendschap met hen die denzelfden goddelijken geest bezitten, dien hij in zich draagt. Alleen verwante geesten kennen elkaar, doordat zij in levensgemeenschap met elkaar verkeeren. Maar het noodlot van Jezus was, dat hij zulke verwante geesten geen of weinige vond. Het gevolg daarvan was, gegeven de treurige toestand van het joodsche volk, dat er zich om hem een kleine sekte vormde, die een zeer gebrekkig bewustzijn van zijn wezen had. Enkele ware vrienden kenden hem, maar toch ook onvolkomen. En na zijn dood had de jonge sekte niet genoeg aan een leven in liefde en herinnering aan den vriendschapsband met Jezus, waarom toen de zuiver menschelijke of godmenschelijke verhouding tot een religieuse werd gemaakt. De sekte breidde zich uit tot een gemeente. Naarmate de omvang daarvan toenam, verflauwde de intensiteit der liefde en de behoefte aan iets buiten en boven zich had tot gevolg dat Jezus de god der gemeente werd. Dat Jezus is opgestaan, zegt Hegel, is een bewijs dat de gemeente dit noodig had. Duidelijker uitgedrukt kunnen we 't zoo zeggen: de wonderen en in 't bizonder de opstanding van Jezus, dat zijn mythische voorstellingen, door het vrome bewustzijn van de christelijke gemeente gevormd. Jezus als God is het ideaal van de fantasie der gemeente, het ideaal dat ze noodig had.

Dit is een eigenaardige ontwikkeling in het jonge denken van Hegel, die zich later in de theologische wetenschap herhaalt. Ik heb er bij de behandeling van de vroegere periode

op gewezen dat Hegel in 1795 in zijn leven van Jezus een voorstelling gaf, die in 1828 door den theoloog Paulus met geleerde kritiek is uitgewerkt. En nu, een paar jaren later, geeft hij ons een beeld van het oudste Christendom, zooals in 1835 uitvoeriger en met meer scherpzinnige geleerdheid door David Strauss is gegeven in zijn Leben Jesu. Als wij weten dat Strauss een leerling van Hegel was, zal ons dit niet verwonderen. Maar Strauss hoorde tot de linkerzijde en niemand in zijn tijd of later wist dat Hegel reeds in zijn jeugd dezelfde ideën had. Nu wij de tot nog toe ongedrukte werken uit Hegels jeugd kunnen lezen, nu wordt ons de ideëele samenhang tusschen Hegel en de linkerzijde of de radikale vleugel van zijn leerlingen duidelijker.

De verklaring van de N.T. wonderverhalen als mythen, dat is voor Hegel niet de hoofdzaak geweest. Wat hij wil het is een aesthetisch pantheisme, met een mystieke tint. Dat gaat in tegen de moraalreligie van Kant. Kant, zoo vindt Hegel, met zijn leer van deugd en plicht staat op hetzelfde standpunt als de wet van Mozes. Of de wet van buiten mij komt of dat die door mij zelf gegeven is (autonomie), een wet blijft een wet en op dit standpunt is zedelijkheid niets anders dan legaliteit. Er is een hoogere zedelijkheid als uiting van mystieke levensgemeenschap. In het ware Christendom is het menschelijke en goddelijke een in de levensgemeenschap der liefde. Het hoogste begrip van Hegel's mystiek in dezen tijd is het Leven, dat in begrippen eigenlijk niet is uit te drukken. Hier zien we hem in zijn voorsystematische periode, waarin hij nog gelooft dat de volle werkelijkheid van het leven door de begrippen van het verstand niet wordt bevat. Als hij spreekt van Leven, Liefde enz., dan drukt hij daarin zijn mystiek levensgevoel uit, dan spreekt daarin zijn waardeering, maar hij is er zich van bewust dat hij hier zoowel boven de wetenschappelijke verstandsbegrippen staat als boven de eischen van wet en moraal. Het leven is meer dan wet en wetenschap, het leven is werkende liefde, die haar eigen noodlot is: want vrijheid en noodzakelijkheid zijn hier een. Het is deze opvatting van het noodlot als één met het wezen van 's menschen leven, de eenheid van vrijheid en noodzakelijkheid dus, die Hegel evenals Schiller

uit de grieksche tragedie haalde en waaraan hij zijn geheele leven trouw gebleven is. In de Phänomenologie en in de Aesthetik behandelt hij dit onderwerp soms met dezelfde woorden als in zijn jeugdig werk over den geest van het Christendom. De Frankforter periode, kunnen we zeggen, geeft ons het eerst te zien wat Hegel zal worden: de filosoof die in zijn dialektiek de ontwikkeling van het historisch-konkrete leven opneemt. Zoo nl. onderscheidt hij zich nu van zijn zwitserschen tijd. Toen was zijn Jezus de rationalistische leeraar van een eeuwige zedewet. Nu is Jezus een moment geworden in de ontwikkeling van den geest en zijn godwording is een moment in de ontwikkeling van den geest der gemeente.

Het is in alles dezelfde geest, die uit zijn oorspronkelijke eenheid van onbewuste natuur door de tegenstellingen heen tot zich zelf terugkeert in de eenheid van het bewustzijn. Dit ontwikkelingsproces heeft Hegel het eerst als godsdienst-geschiedenis gekonstrueerd en ook later nog neemt in zijn denken en werken het religieuse een groote plaats in.

* * *

Als religieus en als theologisch denker heeft Hegel zich ontwikkeld. Maar dan ook als politiek denker, en hier vinden we dezelfde richting. Hij had gedweept met de fransche revolutie, omdat die de eeuwige rechten van den mensch zou herstellen, het recht van de natuur, waarvan hij zich in Griekenlands verleden de meest ideale verwerkelijking dacht. Waarschijnlijk mede door de excessen van de fransche revolutie tot nadenken gebracht, kwam hij tot een meer historisch inzicht. Zooals hij zich had losgemaakt uit de 18de eeuwsche voorstelling van de eeuwige zedewet en moraalreligie, zoo maakte hij zich in zijn Frankforter tijd ook los van de natuurrechtelijke ideën. Parallel met zijn meer historische opvatting van het Christendom loopt zijn historische beschouwing van maatschappij en staat en recht. Zoo wordt door hem ook hier de ontwikkelingsidee voorbereid, en tracht hij uit de kennis van heden en verleden idealen voor de toekomst te winnen.

In zijn Frankforter tijd heeft Hegel twee politieke verhan-

delingen geschreven, een in 1798 over de konstitutie van Würtemberg, en een in 1800 over de konstitutie van Duitschland (geconcipieerd ten minste in Frankfort). Ze zijn nog niet door Dr. Nohl uitgegeven, en ik bepaal me hier tot hetgeen Dilthey ervan zegt.

Uit zijn geschrift over de konstitutie van Würtemberg blijkt, dat hij zijn oogen toen van Frankrijk naar Engeland had gewend. Geen radikale revolutie, maar bedachtzame overal bij het historisch gewordene zich aansluitende vooruitgang is nu zijn ideaal. Konservatief is hij niet, integendeel. Hij vindt dat er veel veranderd moet worden, dat de konstitutie, de wetten en inrichtingen van den Staat in overeenstemming behooren te worden gebracht met de voortdurend zich wijzigende zeden, behoeften en inzichten van de maatschappij.

Van meer belang is zijn tweede geschrift, waarin hij de vraag stelt, hoe Duitschland weer een Staat kan worden. Want Duitschland is geen Staat meer, zegt Hegel, niets dan een 'reines Gedankending'. Een Staat die niet als eenheid naar buiten kan optreden, die niet de machtsmiddelen bezit om zich te doen gelden, dat is geen Staat. Hoe gewenscht het ook is, dat de deelen van den Staat een groote mate van vrijheid (antonomie) bezitten, de Staatsmacht behoort als eenheid daarboven te staan. Niet in pruisischen zin, waar alles van boven af geregeld wordt, ook niet in franschen geest, die alles centraliseert, maar naar analogie van de Engelsche konstitutie denkt Hegel zich in dezen tijd de toekomst van Duitschland. Hij was zeer anti-pruisisch, toen hij dit schreef, voelde zich Zuid-Duitscher, met bepaalde voorliefde voor Oostenrijk. Later is hij, zooals algemeen bekend is, *de* pruisische filosoof geworden.

Wij zien hem hier worden. Wij zien dat deze mystieke pantheist zich ontwikkelt tot dialektisch-historisch denker. Van de religieuse ontwikkeling is hij uitgegaan, maar van het begin af ziet hij het religieuse in nauw verband met het staatkundige leven. Zoo leert hij hoe langer hoe meer alle levensuitingen als momenten van het eene verstaan en afleiden uit de eenheid van den geest. Alles is verschijning van den eenen absoluten geest, die zich in het filosofisch denken van het Begrip bewust wordt, maar die om hiertoe te komen

verschillende trappen van ontwikkeling doorloopt. In natuur en geschiedenis, in kunst en religie ontwikkelt zich de geest tot hij volkomen bewust wordt van zich zelf. En dit heeft plaats in de filosofie.

Tot dit inzicht is Hegel eerst na zijn dertigste jaar gekomen, toen was zijn jeugd ten einde. Wij laten hem in 1800. Toen, 30 jaar oud, heeft hij het eerste fragment van een systeem ter neer geschreven. Daarin stelt hij echter de filosofie nog niet boven de religie, zooals hij later deed, maar de religie boven de filosofie. Zie hier de woorden die voor dit standpunt karakteristiek zijn:

> 'Die Philosophie muss eben darum mit der Religion auf hören, weil jene ein Denken ist, also einen Gegenatz teils des Nichtdenkens hat, teils des Denkenden und des Gedachten...(Dieser Gegenatz, dieses Geteiltsein) des Lebendigen hebt sich in der Religion auf, das beschränkte Leben erhebt sich zum Unendlichen; und nur dadurch, dass das Endliche selbst Leben ist, trägt es die Möglichkeit in sich, zum unendlichen Leben sich zu erheben.

De religie is nu voor hem het hoogste, de uitdrukking van de eenheid zoowel van het individueel bewustzijn als van den volksgeest. Daarom is hij tegen scheiding van Kerk en Staat, omdat de religie de ziel van het staatsleven is. Dit ideaal, volgens zijne en Hölderlins meening eenmaal in den griekschen stadstaat verwerkelijkt, het is ook zijn toekomstideaal. Den staat der toekomst denkt hij zich daarom als een schoone religieuse eenheid.

De minnaar
Door
Arthur van Schendel.

Aan de kust der groote zee, immer windloos en blank in het licht des hemels, woonde een eenzaam man. De woning was halverwege de glooiing des bergs gebouwd waar de eerste boompjes te zamen stonden, en hoog in de klaarheid der wisselende lucht lag het woud, een breede krans over den bergrug die ver naar het oosten en naar het westen weer nederdaalde tot de rotsen der zee. De wind woei daar zachtkens en de gewassen bloeiden er ongerept in ieder jaargetijde.

Toen hij nog zeer jong was had zijn vader hem wegens de voorspelling, dat hem onheil geschieden zou door de liefde, met een ouden dienaar uit de stad heen gezonden, opdat hij, in de afzondering tot volwassenheid groeiende, geen vrouwen zou zien voor hij de deugd en de wijsheid geleerd zoude hebben. Op dien machtigen berg aan de kust, rustig en licht in den zonneschijn, speelde hij alleen, een zeer klein kindeke onder den hoogen hemel, en waar hij dartelde te midden der heesters en kruiden, van den dageraad wanneer hij ontwaakte tot hij zich moede weder ter sluimering neeg, ontbloeide het jonge hart, door geen menschelijke zorgen gekoesterd, tot de vreugde des levens. En in het stilst van den dag zat het knaapje menigwerf roerloos in zijn spel, en zag en luisterde naar het wonder van den hemel en van de zee, en leerde aldus reeds vroeg in de verte en in de hoogte te staren. En dan zuchtte hij lichtkens wanneer hij een wijl naar de blinkende wateren gestaard had, en lachte zachtkens en helder

wanneer hij zijn hoofd naar boven hief, en niemand die de zuchtjes, de lachjes en de woordjes zijner kindsheid hoorde.

Toen hij grooter werd vergezelde hij den dienaar naar de rotsen aan zee waar de vogels vliegen, vlug en ver, en naar het woud daarboven waar de wildzang in de schaduw der bladeren kweelt, en hij zag de dingen die vreemd zijn voor het jonge verstand, zoodat hij vele vragen deed, doch onbevredigd in de stilte zijner gedachten zelf het antwoord zocht, terwijl de man die naast hem ging, door de kinderstem en de vragende oogkens ontroerd, teeder op hem nederzag, aan het liefste bezit der menschen denkend.

Maar onbezorgd gingen de jaren der spelen en der groeiende kracht, en de tijd kwam waarin het mijmeren in het volle jongelingsgemoed ontluikend de vage begeerte wekt met de eerste tranen van hartstocht en weemoed. Vaak, vaak stond de dienaar in den schemer te turen waar hij mocht wezen en schudde zijn hoofd, tot hij, met den donkersten zonnegloed van het westen in zijn oogen, tevreden in de zuivere avondkoelte, ten leste zelf in herinneringen doolde en de bekoring voelde van een jeugd die voorbij was. En de voorspelling overpeinzende dacht hij dat het niet goed was een kind van de menschen af te zonderen. Wanneer zij te zamen zaten, de oude man en de jongeling, spraken zij luttel, want de een was een minnaar van het zwijgen geworden en de ander, met zijn blikken afgewend, dacht aan het einde der zee en aan de landen over den berg. En menigmaal, wanneer zij dus te zamen waren, sprong plots de jongeling op en liep snikkend heen. En als hij terug keerde ín den nacht nam de oude hem in zijn armen, streelde hem en voelde dat zijn hoofd nog gloeide van de ontroeringen die hij verzweeg.

En eens wachtte hij vergeefs, de jongeling keerde dien nacht niet weerom.

En jaren vergingen. De eenzame dienaar, oud en zwak, zat den langen dag voor de woning met zijn blikken naar den gezichteinder der zee of naar het hooge bergwoud gericht, verlangend naar den dood, maar in zijn dwalende mijmering vertrouwend nog eenmaal den eenigen mensch dien hij lief had weder te zien. Dikwerf stond hij op daar hij schreden meende te hooren en wachtte langen tijd. Doch treurig en vermoeid

zette hij zich dan weer neder en sloot zijn oogen in de fluisterende koelte.

Maar eindelijk - het was laat in den dag, de gansche hemel over het water, achter de rotsen en de verste boomen, was rood van de zon -, terwijl hij gebogen zat te denken, zag hij op langs de heesters en ontwaarde hem die waarlijk terugkwam. En toen hij hem in zijn armen drukte en kuste en iets zeggen wilde, voelde hij dat het hoofd bij het zijne nog even als eertijds van ontroeringen gloeide. Zij zaten zeer lang zwijgend te zamen, hand in hand, lang nadat het rood van den hemel vergaan was en alle starren verzameld waren. Zij dachten niet veel, zij voelden beiden het verlangen dat nooit wordt gestild.

Maar de dienaar ging dien droeven nacht zachtkens in den dood, en die terug was gekeerd op den berg waar zijn vreugde des levens begon, stond daar eenzaam toen over land en zee weer het licht van den hemel scheen.

Toen hij vele jaren geleden dien berg had verlaten was hij, gedurig verwonderd en bekoord, in heerlijke landstreken en steden gekomen, en de menschen die hij met lachend aangezicht tegemoet trad, waren vriendelijk en goed, en de oogen der vrouwen glansden van vreugde. In de eerste stad waar hij kwam toefde hij het langst, daar woonde een jonkvrouw bekoorlijk van stem en gebaren. Hij leerde schoone woorden wanneer hij bij haar zat en genoot van de bevalligheid van haren lach, en toen hij haar kuste was hij verbaasd dat er zooveel warmte gloeide in lippen die zoo luchtig spraken. Zijn gemoed brandde van onrust en begeerte naar den laatste der kussen, en wanneer hij des nachts, van kussen verzadigd en nochtans onbevredigd, in koelte en duisternis doolde, beving hem hevig het verlangen naar een ander oord te gaan om iets meer en iets anders te zoeken.

En hij dwaalde van stad tot stad en kuste vele vrouwen, zij waren allen schoon en goed van hart, maar haar kussen gaven geen durende vreugd.

Dan kwam hij in een vallei aan een huis waar een droeve vrouw woonde die hem in zwijgende beminlijkheid ontving. Haar oogen, donker en wazig, waren immer naar hem gericht, en wanneer hij sprak opende zij haar mond in grooter aan-

dacht. In rustige stonden, des avonds of vroeg des morgens wanneer de zon nauwelijks over de grasvelden scheen, vertelden zij elkander de heimelijkheden hunner harten en hun oogen zagen tevreden wanneer zij hadden uitgesproken wat zij zoo lang hadden verzwegen. En van geluk kusten zij elkander, teeder, stil, elkander welbekend. Maar een volgend uur, wanneer hij weer meer wist te zeggen, zweeg hij omdat zij haar oogen gesloten hield, of omdat het al te licht was in de vallei. Dan streelde hij haar hoofdje dat naar zijn borst neeg, want zij waren zoo dikwerf gelukkig geweest, maar zijn hart verlangde het allerschoonste uit te spreken dat daarin verborgen was. En als hij eindelijk sprak verstond zij hem moeilijk, zoo vele vragen deed hij dat zij ten leste schreien moest. Toen ging er geen dag zonder tranen en troost en lange gepeinzen. En eindelijk, met sprakeloos vaarwel van wederzijden, verliet hij haar en de vallei.

Hij trok zuidwaarts naar landen waar de zon het heerlijkst straalt, waar bloemen en vruchten groeien en waar de menschen zingen. Daar zag hij de schoonste vrouwen en hij vermeide zich met vele, in kussen en liederen en helderen wijn. Eene echter, met zeldzaam gelaat, die hem terwijl hij aan den oever eener ruischende rivier liep te zingen, in het lommer vluchtig voorbij ging, ontroerde hem zoo dat hij het zingen en het spelen met kussen vergat en niet meer wist wat hij verlangde, zijn innigste kinderdroomen, uit den tijd toen hij iets beter dan zich zelven zocht, ontwaakten weder in zijn hart, en dikwerf weende hij. Hij zag haar niet weder. En in kommervolle gedachten zocht hij het raadsel te vinden waarom een ziel zoo vol van liefde zich nimmer geheel aan een andere ziel kon openbaren. Een vroom man die daar in het zuiden leefde, sprak hem van den hemel en leerde hem dat de volmaaktheid der menschen niet op de aarde is.

Toen ging hij weder van stad tot stad, en door de groene landen van hof tot hof, hij was immer vaardig om verder te gaan, want in zijn hart was een duisternis die niet opklaren wilde, en zijn verstand werd oud en vermoeid. Nog eenmaal keerde hij terug bij de schoonste vrouwen in de landen waar de wijndruif groeit, en hij lachte wanneer zij lachten en zong hun liederen mede, en hij zag dat de druif de gloeiende vreugde

aan hun lachen en zingen gaf. Toen herinnerde hij zich den dienaar en zijn jongelingstijd. En na een lange, moeizame reis keerde hij terug.

Daar aan de kust der groote zee leefde hij alleen, en met de jaren groeide de menigte der oneindige raadselen zijner ziel. De pracht van hemel en zee en van het glinsterend woud op den bergtop zag hij niet, want hij tuurde naar het eenig geluk, het begin en het einde der liefde die in hem was en hem leven deed. De dag was duister als de nacht en de nacht was lang van droefenis, hij werd van wanhoop oud.

Wanneer de maan de zee verlichtte klom hij hoog op den berg in het woud waar de beek ruischt en zat in de diepte zijner innigste gedachten. En eens in droefheid zeer stil op de zachte aarde nedergevallen, luisterde hij naar de koelte in het loof en het gemurmel van het water, zijn tranen vielen in de lage planten en zijn lippen smeekten teedere, lieve woorden. Maar het vragen der droefheid verging en de klank zijner stem werd klaar in woorden van schoonheid en eerbied voor den machtigen God die eeuwig zwijgt.

Sedert ging hij iederen avond in het woud en hief zijn armen en loofde de oneindigheid van Hem, dien niemand kent. Zijn hart was rustig. En des daags aanschouwde hij met behagen de blankheid der zee, de hoogte der lucht en de zonnigheid van het gewas rondom. Hij vergat de raadsels en den tijd toen hij rusteloos zocht, zijn hoop lag in den hemel.

Doch zijn vrede werd verstoord.

Het licht der groote maan vloot rein in de hoogste lucht, toen in het westen, voorbij de rotsen, de wolkjes achter elkander nog in purper gloeiden. Hij zat in het woud bij de beek luisterend naar het gerucht in de bladeren. De westerzee werd licht als parelen en de maan straalde statig over het woud. Toen hij rees om voort te gaan in het doorzichtig geboomte, meende hij eerst vele vogels te hooren, maar luisterend herkende hij een veelstemmig gezang van de fijnste menschenkelen in langzame maat. Hij kwam waar de heldere berken ruim van elkander staan en zag op door het loover naar de maan, blank en ernstig, en neder over de grootsche blinkende zee. En voor zich ontwaarde hij zeven witte vrouwen achter elkander, de uitgespreide handen bewogen zij lichtkens als

vleugels en zij zongen, zeer zacht, want zij luisterden naar iets anders in verre gedachten. Met kloppende borst liep hij naar hen toe, dichtbij de laatste hield hij zijn schreden in en volgde hen langs de stammen. Luisterende en ziende herkende hij de een na de andere terwijl zij voortgingen in zwevende maat. Dan hief de voorste haar handen en zong een hoogen, klaren toon, de anderen jubelden in velerlei kleine, schitterende klanken, dan zongen zij te zamen in hun diepste vrouwengeluid, het was een groot lied, vloeiend in volle geluiden door het glorend woud en klonk als de lof dien hij zelf iederen avond onder de boomen ten hemel zong. Toen zongen zij weer zachtkens, zoo zacht dat hij het ritselend watertje hoorde en zich het allerschoonste herinnerde dat in zijn hart verborgen was, en zij keerden zich om en gingen hem met lichte voeten voorbij. En hij kende ze allen, de lachende jonkvrouw met haar hoofd terzijde, en de donkere vrouw uit de vallei, en het laatst haar met het zeldzaam gelaat. Hun oogen, groot van glans, waren naar den hemel gewend, zij zagen zijn open mond en uitgestrekte handen niet. En aan den zoom van het woud, waar de schaduwen blank zijn, in de zuivere stralen der maan verzwonden zij zingend een voor een, en het fijnste stemmengeluid ging ver de rotsen voorbij, ver over de glanzende zee.

Dien ganschen nacht staarde hij over het water tot de kimme in schitterend waas verscheen en de morgenwind speelde in den dauw. De vogels kweelden uitbundig toen hij met de hand voor het gelaat weer naar zijn woning nederdaalde.

En sedert, des daags en des avonds, zat hij zeer stil bij de boompjes. De pracht van zee en berg en luchten zag hij niet, want hij dacht aan wonderen en staarde naar den hemel van waar alleen het geluk kon komen voor een die eeuwig een minnaar zou zijn.

Multatuli en de romantiek
Door
Dr. J. Prinsen J.L.z.

VI

Wat er van vroege tijden tot op de dagen van Multatuli goeds en oorspronkelijks in onze letterkunde is voortgebracht, ook voor zoover het wereldkunst nabij kwam, is zoo innig saamgeweven met het zeer bijzondere en eigenaardige van het dagelijksch leven en denken der menschen, die in Holland - ik bedoel bepaaldelijk het gewest - woonden, is zoo gedrenkt in de atmosfeer, waarin het ontstond, zoo onafscheidelijk verbonden met de huizen, grachten, velden, met de kleinste kleinigheden uit de omgeving, dat het eeuwig een boek met zeven zegelen blijft voor wie niet jaren lang in het land zelf heeft gewoond en het in zijn Hollandschen vorm lezen kan. Wie Racine, Molière, Byron, Lessing, Göthe, Cervantes, Boccaccio zelfs in goede vertaling leest, hij mist veel, maar toch zal hij een algemeenen indruk van den bouw van het geheel, een vrij goed besef krijgen van de visie, van het beeldend vermogen, van den rijkdom des kunstenaars, een indruk. die bevredigt. Maar zet den Spaanschen Brabander over in een der Europeesche talen, verdubbel zijn omvang met verklarende aanteekeningen en illustraties, en ik vraag u, welke Italiaan of Franschman, welke Spanjaard of Brit, hij moge zoo ‘litterair ontwikkeld’ zijn als hij wil, kan het boek vrij voldaan wegzetten, kan verklaren frisch en levendig te hebben gevoeld iets van het

heerlijk blakende leven der Amsterdamsche burgerij. Plautus' Aulularia, de latinist kan ze vrij wel genieten; maar Hooft heeft ze zoodanig naar 's lands gelegenheid verduitscht, dat ze in dien vorm ook maar alleen meer door een Hollander kan worden verstaan. Wie die niet, steunend op eigen burgerschap, geheel is doorgedrongen tot in de kleinste geheimen van taal, geschiedenis van den dag, geloof, zeden, Amsterdamsche topografie en gebruiken, kan doordringen in den geest van Vondels hekeldichten? Welken vreemdeling is het geoorloofd binnen te gaan in het heilige der heiligen van Tante Martha de Harde, welken niet-Hollander valt het voorrecht te beurt de patricische koopmanswoning in haar intimiteit te leeren kennen? Tot zelfs de Camera! Wanneer zijn de, vaak zotte, vertalingen tot het hart van het Europeesche publiek doorgedrongen?

En toch, ik hoop niet van overdreven patriotisme te worden verdacht, wanneer ik het waag te veronderstellen, dat dit alles op een keuze-tentoonstelling van heel de Europeesche litteraire kunst door een internationaal publiek van kunstgevoelige menschen niet over het hoofd zou worden gezien, als men die belemmerende kwaliteit voor een oogenblik kon wegdenken. Maar de vreemdeling kan nu eenmaal niet waardeeren, niet komen onder de volle directe impressie van een kunst, wier wellust het steeds is geweest schoonheid te zoeken in de meest alledaagsche werkelijkheid, van een realisme, dat uit de nietigste details een fleurig, gloedrijk leven wist op te bouwen.

Vondel is wellicht de eenige, die met een deel van zijn werk hier buiten staat. Een goede vertaling van den Lucifer kan voor den vreemdeling gelijke waarde hebben als eene van Faust, Paradise lost, de Divina Commedia.

Maar buiten dien fijnen draad, waaraan op ongelijke afstanden enkele kostelijke steenen fonkelen, is er wel geen letterkunde, die zoo voortdurend van den aanvang af en van alle kanten onder den invloed van vreemde litteraturen heeft gestaan, en nooit heeft die vreemde invloed hier een genie getroffen, dat op zijn beurt den toon aangeven kon aan de Europeesche kunst. In geen tijd misschien is die invloed machtiger en veelsoortiger geweest dan in de eeuw der Romantiek, zelve immers menigvuldig in hare uitingen, wisselziek van karakter, in bonte mengeling weerspiegelend de meest verscheiden impulsen.

Eerst hier in Holland: de inwerking van wat men gewoon is te noemen *de* Duitsche Romantiek, waar Schlegel gesteld wordt tegenover Vosz, alsof niet beiden, hoe verschillend in uiting, uit de verte gezien, deel uitmaakten van één golfslag, de Duitsche Romantiek, zelf onder den invloed van Ossian en de Night thoughts, de teere weeke, de unheimisch spookachtige, de bleeke pathetische, die heimelijk van het verjongingselixir dronk, maar 'statt nur einige Tropfen zu trinken, that sie einen groszen, langen Schluck, dasz sie durch die höchstgesteigerte Wunderkraft des verjüngenden Tranks nicht blosz wieder jung, sondern gar zu einem ganz kleinen Kinde wurde,' zegt Heine. Belamy, Feith, Wolff en Deken, onder den indruk van Siegwart, Messias, Werther; de Duitsche Romantiek, die onder Novalis en Schlegel uitloopen zou in middeleeuwsche mystiek en katholicisme en hier dan spoedig door de nuchtere protestanten zou worden vergeten.

De wijsgeerige stoutigheden van een Hume, Voltaire, Rousseau later ook van Kant, mogen zich in den patriottentijd in de Spectatoriale bundels, bij Wolff en Deken en later ook bij Kinker vertoonen, na den val van Napoleon zijn er hier in de eerste jaren verder weinig verwoestingen door de smetstof uit Lasserre's virus aangericht.

Dan komt Sterne. Ook zonder hem zouden de dames Wolff en Deken ongetwijfeld geworden zijn, wat ze zijn geweest. Het zat haar te zeer in het bloed. De humor en het realisme in haar werk is het natuurlijk element, waarmee ze de lijn van onze oorspronkelijke, eigen kunst waardiglijk voortzetten, en wanneer men al den vreemden wijsgeerigen en sentimenteelen poespas uit haar boeken wegdenkt, houdt men een kern over, die na Breero misschien het meest echte Hollandsche werk is. En naast Breero - Wolff staat Huygens - Staring. De invloed van Sterne, zijn Engelsche volgelingen en de door Hugo tot systeem gemaakt humor op Hildebrand en zijn school is echter onbetwistbaar. Bij Wolff en Deken wordt de natuurlijke aanleg, de drang van het talent gedeeltelijk onderdrukt door buitenlandsche mode. Toch schiet de plant malsch en fleurig op, de ongunstigste omstandigheden ten spijt. Bij Hildebrand heeft zij toevallig de haar juist passende aarde gevonden, ze slaat er haar wortels gretig in om en krijgt een eigen Hollandsch karakter.

Daarnaast komt de historische roman onder den invloed van Scott, die met zijn rijke afwisseling van reëel leven, zijn schilderachtige tooneelen van historische personen en plaatsen den invloed van Byron op den roman volkomen vernietigt. Hugo werd op dit terrein hier natuurlijk geschuwd. Drost wordt voortgezet in Bosboom-Toussaint. Van Lennep blijft achtiende-eeuwer, fulmineerend tegen het 'middeleeuwsch patois' en Shakespeare.

Van de lijn Winckelman - Lessing - Göthe, het volkomen al het menschelijke der voorafgaande tijden, in het bijzonder der klassieke Oudheid begrijpen en daaruit helder en logisch in rustige evenmaat en harmonie opbouwen van levende kunst, wars van alle doellooze onvoldaanheid, menschheidskunst voor heel het Europeërdom zonder verloochening van het nationale, daarvan is hier slechts een zwakke parallel te bespeuren. Ik zou willen noemen Kinker, Geel, Limburg Brouwer, vader en zoon, Bakhuijzen, Vosmaer, maar zou niet aarzelen ook hier Potgieter en Huet een plaats aan te wijzen, al heeft de eerste zijn leven lang het gebrek aan een zoogenaamde klassieke vorming als een gemis gevoeld, al ging de kennis der Oudheid bij den laatste wel niet boven wat men in zijn dagen van de Latijnsche school meebracht. Bij al het nationale, dat den eerste kenmerkt, bij al het cosmopolitische, dat de laatste nastreeft, hebben beiden die rijke, diepe kennis, dien fonkelenden geest, dat fijne vernuft, dien breeden, pittigen schildertrant, dat vaste constructieve vermogen, waarvoor ik alleen in deze lijn een plaats vind en waardoor ze met Bakhuijzen eigenlijk alleen de 19e eeuw vóór 80 vullen, als we Multatuli nu eens even buiten rekening laten. Maar hoe rijk en veelzijdig ook, hoe verdienstelijk voor eigen kunst en volk, hoe eerbiedig gehuldigd door den Hollandschen stam, toch heeft geen van hen een hoogte bereikt, waarop de wereld buiten ons beperkt taalgebied hen kon zien, een geluid doen hooren, dat heel Europa verstaan wilde, iets voortgebracht, waardoor hij aan de richting van kunst en denken der menschheid in haar geheel ook maar de kleinste wending geven kon.

Hoe geheel anders staan we tegenover de revolutionnaire Engelsche en Fransche Romantiek, tegenover de bohême in leven en denken, tegenover den invloed van Byron, Hugo, Gautier, De Musset en de hunnen. Jonckbloet mocht in zijn

tijd plechtig verzekeren, dat Alexandre Dumas, Victor Hugo en later Alfred de Musset op de handen werden gedragen en hier te lande een volkomen omwenteling in den litterairen smaak veroorzaakten, en zoetsappig beweren, dat Byron hier door meesterlijke vertalingen bekend en bemind raakte,[1] dat alles is gewoonweg leuterpraat. Bijna alles wat hier buiten Potgieters werk onder revolutionnairen invloed is ontstaan, was valsch of onbeteekenend; heel dat laffe coquetteeren met Byron en Hugo is leugen geweest en oorzaak geworden van de gedeeltelijke dufheid en dorheid, die onze litteratuur van Bilderdijk tot 80 heeft gekenmerkt.

En ten slotte de politieke zangen? Die heerlijke kleurrijke, die bliksemende, brallende woorden, dat fijn venijnige, striemende, beurtelings dolle verblindheid en klare profetie? Béranger? Hugo? Het Jonge-Duitschland? Ook hiervan is zoo goed als niets te bespeuren. Roorda's Vloekzang van den Javaan is almee het eenige en in het reactionaire kamp de hoogdravende verontwaardiging van Da Costa. Staring's Jamben zijn van 1790. Wat Potgieter op dit gebied voortbracht is wel raak en scherp, het is persoonlijk, apart, maar er spreekt te zeer ernstige bezonnenheid uit, dan dat het met buitenlandsch werk kan worden vergeleken.

Ziedaar in enkele woorden een paar hoofdlijnen van de Romantiek in Nederland, een wanhopige poging om scheiding en indeeling te brengen in wat als één ietwat drabbige massa zich tamelijk rustig voortbeweegt. De aard en de oorzaak van het daar even aangewezen tekort of liever gebrek vragen thans onze aandacht.

Byron als opperste uiting van het doelloos dolen, het schrijnend cynisme, het trotsch verscheuren van alle banden, vertrappen van alle traditieën, het hoonend spotten met heel het burgerlijk duf-saaie menschenbestaan, Byron de vuurpijl, die wegploft in de oneindige duisternis, is heerlijk om aan te zien; zich op zijn onstuimigen golfslag tusschen wonderbaarlijke klippen te laten meeslingeren is een wellust voor de fantasie. Ook hij staat niet alleen; hij is de synthese van wat verspreid tot op zijn tijd gegist en gewerkt had, en zijn invloed op zijn

1) V^3, p. 361.

tijdgenooten is geweldig geweest, geweldig, maar betrekkelijk kort. Waar die invloed vrij en onbelemmerd terrein vond, in Frankrijk in de eerste plaats, waar men geen oogenblik aarzelde om onbekommerd Byrons' persoonlijkheid in al haar schakeeringen, in al haar consequenties te aanvaarden, met gretige hand zich tooide met zijn echt goud of glazen parels en er steeds nieuwe grillige fantazieën uit combineerde, daar komen we te staan voor wondere verschijnselen, kunnen we dwalen door een verrassenden doolhof met onverwachte lichteffecten, met sombere bochten en holen, opschateringen van jeugdig bruisend zinnenleven, zeldzame wisselende geluiden, klàterende lichtfonteinen tegen diep zwarten achtergrond, voor den eerzamen burger, door dat alles verbijsterd, een hol van ontucht, ketterij, ongeloof en misdaad, van moord op het Christendom en de heilige dogma's. Voor wie begrijpt en overziet den ontwikkelingsgang van het leven der kunst, waren al deze dingen slechts een noodwendige schakel naar de rijpe bezonnen- en bezonkenheid van groot ernstig werk, zonder negatie, in grondig kennen en vast vertrouwen voortgebouwd.

De invloed van Byron en de Franschen heeft zich hier nooit aldus onbevangen en eerlijk vertoond.

Een simpel nuchter jongetje van bij-moeder-thuis heeft vreemde, overdreven verhalen van zinnenstreelende festijnen, van bacchantische uitspattingen, van wellustige moorden gehoord en van wat daarvan als waterige hersenschimmen is blijven zweven, vertelt hij zoo nu en dan in vertrouwen knusjes aan zijn vrindjes, maar voor vader en moeder wil hij toch altijd het nette, brave zoontje van-bij-moeder-thuis blijven. Zoo ongeveer heeft bij ons de invloed van Byron en zijn satellieten gewerkt.

Potgieter moge in zijn jonge jaren eenige symptomen van de ziekte zijns tijds hebben vertoond, symptomen, die zich vooral in een stemming van droeve onvoldaanheid, in en huiverig wantrouwen in de toekomst hebben geopenbaard, Potgieter de frissche, sterke, gezonde, verharde, die er spoedig uit hem groeien zou, was er de man niet naar om behagen te scheppen in, reclame te maken voor wat toch wel wat te buitensporig en luidruchtig bleek. En niemand zal hem er een verwijt van maken. Zijn gansche persoonlijkheid stond nu eenmaal buiten

het rumoerig revolutionnaire; hij hield er zich buiten of voor zoover hij er zich mee in liet, deed hij het eerlijk en open.

Potgieter was juist mee van de eersten en voornaamsten die hier in een kleinen kring, wat er goeds en grootsch, echts en oorspronkelijks in Engeland en Frankrijk werd voortgebracht, heeft leeren kennen en aan anderen heeft bekend gemaakt. Potgieter kende en bewonderde in 1830 Keats en Shelley reeds.[1)] Maar het is juist heel die schare van dichters, die in 1830-60 naast Potgieter de jongeren konden genoemd worden, Van Lennep, Beets, Ten Kate, De Genestet, om van de minderen maar niet te spreken, in wie het brandmerk geschroeid is. Zij zijn het, die valschelijk met Byron en zijn Fransche volgelingen coquetteeren, die trachten zich kunstmatig zijn stemming te suggereeren, zijn toon aan te slaan, maar daarbij angstvallig wenschen te blijven binnen de grenzen van het benepen burgerlijk-Hollandsch fatsoenlijke. Zij zijn het die, voor zoover het Holland betreft, vuile postiche geleverd hebben van een noodwendige levensbeweging in de wereldkunst. Dat is het walgelijke, dat het misdadige. Daardoor hebben ze de Nederlandsche woordkunst bezoedeld, de burgerij gestreeld in haar suffe, tamme kruideniers-opvatting. De tijd is voorbij, dat tegen deze menschen, overigens beste, brave vaderlandsche dichters, die trots alles toch wel eens een aardig huiselijk vers maakten en ‘onschuldige’ gedichten als ‘Pauvres gens’ en ‘Lorsque l'enfant paraît’ soms wat lief hebben vertaald, met de noodige strijdkrachten te keer gegaan moet worden. De strijd is volstreden, de overwinning is glansrijk bevochten; niemand zal meer aan hun verdiende lauweren plukken.

En wij kunnen met rustigen historischen blik het terrein overzien, de feiten constateeren, de wording verklaren, de gevolgen nagaan.

Beets, de brave jongen, die nooit de bink stak, nooit rookte, nooit schaatsen reed, Beets, die het Protestantisme prijst, omdat het ‘*zonder bezwaar*’ de basilica's en Gothische kerken wel wilde overnemen, en als voornaamsten eisch voor het Protestantsche bedehuis stelt: ‘alles moet *net* zijn’, Beets, die

1) Zie Verwey, Potgieter, p. 105-110-132.

er Kneppelhout, - die wel een aardigen flaneerblik liet gaan over alles wat er in zijn tijd te koop was, en helaas steeds te veel dilettant is gebleven, terwijl juist hij zich geheel aan de kunst geven kon, - een verwijt van maakt, dat hij te Parijs bezoeken brengt bij Janin, den boozen, - anders zelfs in Stastoks binnenkamer niet geheel een vreemdeling - en Victor Hugo, den ijselijken,[1] Beets vindt een 'eigenaardige bekoring' in Byrons Muze, 'op wier voorhoofd niemand zich het teeken eener euvele verwantschap ontveinst,' hij vertaalt des ondanks voor den braven Hollander het werk van Satans troetelkind, in zijn 'roekelooze jeugd,' met opzet echter het 'minst karakteristieke', van het 'onkruid plukte hij het beste.'[2] Onverantwoordelijke, nooit te vergeven daad voor hem, die godbetert meende, dat Byron alleen gelezen mocht worden door degenen die 'door Gods genade rijp'[3] er voor waren.

Zoo iets doet me denken aan de karikatuur van een zedelijkheids-comité, dat zich zit te verkneukelen in de obsceenste prenten, de vuilste boekjes.

Laat hem als dichter een vloekzang de wereld inslingeren tegen Byron, zooals Da Costa deed, laat hem als dominee een preek er tegen houden en ieder zal hem begrijpen en waardeeren; maar laat hem niet, artist willende zijn, het genie met vuile vingers bepoetelen. Dat is vies, dat is immoreel. Niemand dwingt hem immers er aan te komen. Laat hij zijn handen thuis houden.

En hoe heeft hij dan dat beste uit het onkruid bewerkt en verhaspeld, de dichter, die in Parisina regels durft schrijven als:

> Hij trok zijn dolk, maar stak hem weer
> Ter scheede, voor de punt ontbloot was;
> Schoon Parisina's misdrijf groot was,
> Haar schoonheid zette hem ter neer.

's Is of de schoolmeester aan den gang is geweest!

Een nauwkeurige vergelijking van de vertalingen, die Beets, Van Lennep e.a. van Byron en de zijnen geleverd hebben,

1) Dyserinck, Herinneringen aan Nicolaas Beets, p. 11, 98, 100. Een bezoek aan Janin: Kneppelhout, Opuscules de Jeunesse, 1848, I, 303.
2) Beets, Dichtwerken, Amsterdam, Kirberger, 1876, I, p. 253.
3) Ibidem, I, p. 259.

kan tot de vermakelijkste en kluchtigste ontdekkingen leiden. Overal is een eenigszins vrije, losse toets weggewerkt, telkens zijn regels verdraaid en overgeslagen. Ziehier een enkel voorbeeld, op goed geluk uit den hoop gegrepen:

Neem Mazeppa VIII:

> For lovers there are many eyes,
> And such there were on us; the devil
> On such occasions should be civil -
> The devil! - I'm loth to do him wrong,
> It might be some untoward saint,
> Who would not be at rest too long,
> But to his pious bile gave vent -
> But one fair night, some lurking spies
> Surprised and seized us both.

Dat zijn nu toch zeer onschuldige verzen, waarin hoogstens wat luchtig over den Duivel wordt gesproken. Beets rijmt:

> Ach, hoe zij zich verbergen moog,
> *Verboden min* valt licht in 't oog.[1)]

De rest wordt gesupprimeerd en het laatste stuk van dit zelfde nummer te beginnen met ‘An angry man, ye may opine, was he’ eveneens.

Hugo werd hier precies op dezelfde manier ‘op de handen gedragen’ en ‘meesterlijk vertaald’. In 1835 werd zijn ‘Le roi s'amuse’ hier geschuwd als een ‘walgelijk libel,’ als ‘zedeverpestende lectuur, bij uitnemendheid geschikt om zelfs dragonders te doen blozen’. In 1866 wordt hij door een Gidsredacteur buiten de Hollandsche huiskamer gezet; in 72 moet Boissevain Hugo's welwillendheid tegenover communards nog vergoelijken.[2)] Maar herlees vooral bij Van Hamel nog eens de drie vertalingen (Potgieter, Ten Kate, Ter Haar) naast elkander van een paar versregels uit Hugo.[3)] Hoe prachtig komt hier Potgieters eerlijkheid tegen het gemodder der Ten Kates uit.

1) Beets, t.a.p. I, p. 142.
2) Van Hamel, Victor Hugo in Nederland, Gids, Nov. 1902, p. 317, vgl., sedert herdrukt in de bekende bundeltjes.
3) T.a.p., p. 332.

Onze Hollandsche Tartufe's hebben voor den bloeienden boezem van iedere Dorine steeds zorgvuldig hun goren zakdoek gehouden, overal waar ze maar even de kuizigheid of het geloof in gevaar dachten, een bedenkelijk gezicht gezet, weggemoffeld en het publiek wijs gemaakt, dat de heiligste goederen op het spel stonden.

Shelley alleen hebben ze niet aangedurfd. Ze hebben er maar liever heelemaal niet over gepraat. Byron liep met zijn ongeloof en wanhoop te koop, was onmatig in denken en voelen. Hem konden ze plukharen, ten toon spreiden voor het publiek, quasi medelijden konden ze betoonen en den Phariseër uithangen. Van Shelley in zijn koele, onwankelbare hoogheid zijn ze gelukkig afgebleven. Zijn fiere, nobele onbereikbaarheid boven Christendom, politiek en maatschappelijke conventie heeft hen schichtig gemaakt. Voor hem was er geen plaats binnen het nauwe kringetje van hun verketterend medelijden, hun hooghartige zelfverheerlijking.

Maar daar hebt ge De Genestet weer tegenover Heine, De Genestet, och anders nog wel een aardige baas. Toen ge hem als jongen laast, kreegt ge de tranen in de oogen en met breed gebaar en zachte weemoedige stem stondt ge daar te declameeren:

> Op des levens breede, diepe stroomen.

Zoo iemand vertaalt nu een aardig verhaal van Heine, ‘Schlachtfeld bei Hastings’, van Edith Schwanenhals, die haar minnaar zoekt onder de lijken, en vindt:

> Sie küsste die Stirne, sie küsste den Mund,
> Sie hielt ihn fest umschlossen;
> Sie küsste auf des Königs Brust
> Die Wunde blutumflossen.
> Auf seinen Schulter erblickt sie auch -
> Und sie bedeckt sie mit Küssen -
> Drei kleine Narben, Denkmäler der Lust,
> Die sie einst hinein gebissen.

Dat gaat aldus, het vertalen n.l.:

> *Naast Harold zijgt zij neer op 't veld. -*
> *- Een schrikbre liefdesponde:*
> En kust op 's konings breede borst
> De half gestremde wonde.

En de rest wordt aangegeven door vier regels aandachtsstrepen, nadat eerst al dat onzedelijke gekus gereduceerd is tot een enkel zoentje op de wond.

Zulke dingen teekenen heel de periode.

Dezelfde preutschheid en bigotterie zijn ook oorzaak, dat op den historischen roman enkel Scott's invloed heeft gewerkt; van Hugo is hier niets te bespeuren. Bij Hugo immers is Walter Scott's ‘ehrbare und bürgerliche Menschlichkeit durch einen farbentrunknen Künstlergeist, sein frommes Gemüt durch Leidenschaftlichkeit im grossen Stile ersetzt, die ohne gestillt zu werden, auf die eiserne, blinde Notwendigkeit hindeutet, auf jene □*v*□*γ*□*η*, die in die Wand der Kirche geritzt ist und uns Alle, den Zigeuner wie den Priester, die Schönheit wie das Tier, Phoebus, wie Quasimodo, Jahrhundert für Jahrhundert unter ihre ehernen Tritten zermalmt.’[1)]

Zoo iets was toch veel te menschelijk voor den Hollander van 1840-50. Wat een spektakel is er niet geweest over de zoete, zedige beschrijving van de inrichting van Mont Athos en over Lydewyde! En leg daar nu eens naast een boekje, een dertig jaar vroeger, in Frankrijk verschenen: ‘Louisa ou les douleurs d'une fille de joie’ van Regnier Dertourbet (ps. ‘par l'abbé Tiberge.’)[2)]

Ik heb het dingetje niet gelezen, ken het alleen door de aankondiging, de enthousiaste uitroepen van een bekend kriticus, Jules Janin, maar die zeggen genoeg: Het boek is geschreven in rustig objectivisme. ‘Et quels horribles détails il a trouvés! Etait-ce une réhabilitation? Etait-ce une satire? Etait-ce de la pitié pour le vice ou bien était-ce de la colère contre le vice? Nul ne saurait le dire après avoir lu le livre. Ce n'était ni de la pitié, ni de la colère.’ 't Was eenvoudig geschiedenis, geschiedenis van een hoer. En Janin denkt er niet aan boos te worden. Hij is opgetogen, hij vertelt, hoe hij ‘a suivi l'héroïne de cloaque en cloaque, d'impuretés en impuretés, de misères en misères’. De schrijver heeft haar ons laten zien ‘honnie, battue, pillée, emprisonnée, emmenée à l'hôpital, se brisant la tête contre la borne qui

1) Brandes, Die romantische Schule in Frankreich.
2) Asselinau, Bibliographie romantique, 1872.

lui servait de comptoir etc. Ik haal dit enkel maar aan om te laten zien, welk een afstand er in die dagen tusschen Fransche en Hollandsche kunst, tusschen Fransch en Hollandsch publiek was. En dan kan men zich tevens even vergewissen, dat Beets van zijn kant niet tèn onrechte bezoeken bij den boozen Junius verdacht vond.

Daar zijn rare dingen gebeurd in Frankrijk tijdens de litteraire revolutie. Daar was b.v. in de buurt van Rennes tusschen 1820 en 25 een clubje, waarin o.a. zekere Emile Roulland en Boulay-Paty hoorden. Ze suggereerden zich allerlei avonturen met engelen, duivelen, prostituées, maagden, kloosterzusters, spoken en roovers. Nacht op nacht maakten ze geweldig, onheilspellend spektakel; om elkaars werken te lezen kozen ze het meest sombere weer, liefst met storm en regenvlagen. Ze noemden zich kinderen van de natuur, de feeën, de hemelen en de aarde, hadden een onmatig langen naam verzonnen, waarin heel hun cultus, al hun begeerten waren uitgedrukt, zoo iets als minnaren van zon, zee, sterren en maan. Gedurende de vreeselijke voorjaarsstormen wijdden ze elkaar in hun mysteriën in, hoog op de rotsen of op het vlakke strand van St. Malo, 's avonds als de zee kookte en de roodachtige maan schuil ging achter bonken van wolken. Ze waren kletsnat van regen en schuim, gilden als stormvogels, sloegen als razenden rond met oude verroeste degens en losten zoo nu en dan een schot uit hun pistool, dat ze uit vrees voor roovers hadden meegenomen.[1] Hun haat tegen den burger, den philister, tegen ‘tous ceux qui ont un col de chemise’, was grenzenloos. Vandaar hun zonderlinge costumes, hun lange haren, woeste baarden en snorren, hun pittoreske flambards, hun kleurige satijnen en fluweelen buizen, hun middeleeuwsche vloeken, hun paradoxen, die ze onder den neus van den burger als een vuurwerk afstaken, hun schelden op deugd, eerbaarheid, kuischheid, huwelijk.

> Le creuset corrupteur où nos vices empirent,
> C'est la femme!...L'étoile où nos vertus aspirent,
> C'est elle également! - De la création,
> La femme est à la fois l'opale et le haillon![2]

1) Estève, Byron et le Romantisme français, p. 146.
2) T.a.p., p. 223.

De zachtaardige Gérard de Nerval gapt een schedel van een tamboer-majoor uit de collectie van zijn vader, schroeft er een ouden koperen voet aan en ziedaar de drinkschaal op hun festijnen, waarbij ze de deernen de raam uitgooien, toosten op ‘des flots de lave dans le sang, du vampirisme à l'oeil, des volontés au flanc’ en op ‘la lâche iniquité de l'ordre social.’

Dat is een wilde roes van slechts eenige jaren geweest en niemand zal beweren, dat dergelijke dingen noodig zijn om echte kunst voort te brengen, niemand zal ontkennen dat hier dingen gebeuren, die het best als kwajongensstreken zijn te qualificeeren. Maar men was in een tijdperk van overgang, in de revolutie, en die noodige onmisbare revolutie juist hebben wij hier enkel gekend als misselijke naäperij, zorgvuldig binnen zekere grenzen gehouden. Die revolutie was het jeugdige dwaas-zijn om te komen tot rustige bezonnen kracht. En daarvan hebben wij hier niets gekend. Dat is bij ons alles leugen geweest. Het gaat niet aan om het afwezig zijn van zulke verschijnselen goed te praten met te wijzen op den ernst en het nuchtere van ons volkskarakter, met leuterpraatjes over onze degelijkheid enz. Men was er hier te suf en te hyprocriet voor, te saai en te bloedeloos; men wilde alleen uit de verte en heel in het fatsoenlijke volgen, - eerlijk en geprononceerd *niet*-volgen was te verdedigen, te eerbiedigen geweest. 't Was niet een onbevangen, open zich geven in een roes van spontane opwellingen. Dit gemis is een bewijs van gebrek aan natuurlijke, frissche groeikracht, dat was de Jan Salie-geest door Potgieter gebrandmerkt.

‘Jai lu votre ravissant livre d'un bout à l'autre, d'un trait, sans m'arrêter. J'en ai l' ivresse en ce moment et je me dirais que j'ai trop bu; mais non, on ne boit jamais trop à cette coupe d'or de l'idéal. Oui, vous avez fait un livre exquis. Que de sagesse dans ce rire, que de raison dans cette démence, et, sous ces grimaces, quel masque douloureux et sévère de l'art et de la pensée indignée,’ schrijft Hugo in 57 aan De Banville. 't Is maar de eerste de beste plaats, die me geheel toevallig in de hand komt, en men kan er de beoordeeling door Janin van Destourbet direct naast zetten, maar waar vinden we in ons land in dien tijd dat geestdriftig juichen over, dat geslagen zijn door kunst, die eerlijke uitbundige vreugde in iets schoons. Zeker, Pot-

gieter was er, Huet zou komen, maar dat was toch bijna enkel het verstand, het vernuft. Dat andere kennen we hier eerst als Van Deyssel spreekt.

Waar vinden we hier omstreeks 1845 een vrouw, die zich zoo heerlijk vrij en hoog plaatst boven alle tradities, om zich vol vuur mee te geven in den strijd voor de meest vooruitstrevende idealen van haar man en zijn genooten als b.v. Emma Siegmund, de verloofde van Herwegh[1]. Mina Kruseman in haar lawaaierig, ordinair, plat gedoe is hier omstreeks '70 het eenige slap aftreksel van de George Sand van vijf en dertig jaar vroeger, en men zou haar hebben gesteenigd.

En hoe is de houding van het leidend tijdschrift de Gids geweest? Zwijgen, zwijgen! Zie er het register tot '74 maar op na. Waar heeft deze gids zijn landgenooten op de hoogte gebracht van de groote beweging. Gutzkow, Herwegh, Dingelstedt, Sallet, Prutz ze worden niet genoemd; een enkel van de minst teekenende werken van Hugo en Gautier wordt slechts besproken, en dan nog pas tegen '70. Wat staan dan b.v. Heine en Börne frank en vrij tegenover hun tijdgenooten, door geen ethische, religieuse of politieke overwegingen belemmerd, al mogen ze zich dan ook eens een enkele maal door persoonlijke veete hebben laten verbitteren. En in Frankrijk en Engeland evenzeer, daar is gelijktijdig met wat gebeurt, verheerlijking naast verguizing, strijd, leven in ieder geval. Hier doodzwijgen, een halve eeuw lang, precies hetzelfde, waarover Multatuli zich steeds beklaagd heeft.

Er is gezegd: ‘Le Byronisme c'est la révolte de l'individu contre la société, mais c'est aussi la révolte de l'homme contre la vie,’ een conclusie, die vrij wel voor de hand ligt trouwens. Maar ge behoeft er slechts even onze vaderlandsche toestanden naast te leggen, onzen volksgeest, onze amateur-letterkundigen in hun levensomstandigheden om het dol lachwekkende van een onvervalscht Hollandsch Byronisme in te zien.

Stel u voor hier in Holland, het Holland van 1820 tot 70 een heusche révolte van een individu, zoo maar gewoon weg particuliere révolte tegen ‘la vie’, dat is al erg, maar dan nog tegen de société! Révolte! Nee maar! Denk u daarbij

1) Zie haar brieven in Die Neue Rundschau van Juni en Augustus 1906.

dat kleuterige hofje van kwebbelende en kakelende oude juffrouwen, denk u het geloof, het fatsoen, de menschenvrees in dat kleine landje, waar ieder bij den ander gewoon was den haard te overzien en er het zijne over te denken en te zeggen.

Het Calvinisme is in het algemeen geen vruchtbare bodem voor welke kunst ook, het wrange, kille Calvinisme met zijn starre schijnlogica, zijn quasi secure beredeneerdheid. Een zeker soort kunst heeft veeleer in den rijkdom van kleuren en vormen, in mysterie en adoratie van het Katholicisme een rijken koesterenden grond gevonden; maar het echte Katholicisme is hier in het Noorden nooit geweest. En tot overmaat van ramp moest verreweg het grootste deel van onze amateurs nog aan den kost komen met het verkondigen van datzelfde Calvinisme, 't zij dan verwaterd of in al zijn strafheid. Wat maalde een jeugdige kunstenthousiast uit het zooveel grootere Frankrijk, die nu eenmaal door het groote Parijs was opgenomen, er nog om, wat de kruidenier-op-den-hoek te Avignon of de pastoor van Bergerac over zijn strapatsen wel zeggen zou!

'Er is grooter waarschijnlijkheid onder ons als marskramer dan als letterkundige onafhankelijk te worden' constateerde Potgieter reeds, en dit geldt niet alleen van de financieele onafhankelijkheid. 'Rotgans had misschien een Jan Steen kunnen zijn, maar hij had neven in de regeering en buitenplaatsen aan de Vecht,'[1] oordeelt Multatuli. Ik laat de artisticiteit van Rotgans voorloopig in het midden, maar was het met heel dat troepje quasi romantici ten onzent niet net zoo? Had er een van al die proponenten, wel- en hoogeerwaarden, hoogleeraren, rijksadvocaten, leden van de Koninklijke Academie den durf om den nieuwen most, die in de gemoederen van heel het verjongd Europa uitgistte in zijn eigen individuutje te laten doorwerken, had er één den moed zich buiten het kringetje van duffe deftigheid te slingeren, dapper en hoonend de verontwaardiging van de oomes en tantes te braveeren?

En er was nog iets. Voor mij blijft het vonnis, door Verwey over Bilderdijk uitgesproken, onherroepelijk van kracht. 'Dit was het - dat Bilderdijk als *groot* mensch, groot door het hebben èn waarnemen van stemmingen, de mindere was van

1) Werken, VII, p. 202 (Idee 1060*b*).

Wordsworth en diens Engelsche tijdgenooten. Dit: dat het nieuwe leven, dat in Wordsworth een macht was tot het bouwen eener nieuwe dichtkunst, in Bilderdijk sterk werd in het vermenigvuldigen der oude; - zóó zeer, dat in onze letteren vóór noch na hem zoo groote wanstaltige hoop poëtische taal te zien is, en hier eerst in 1880 werd uitgesproken, wat Wordsworth in 1802 had gezegd.'[1] Bilderdijk is door zijn taal, zijn rhetoriek het voortleven, liever de laatste heroïsche, woest grillige stuiptrekking van het klassicisme, dat in vormendienst en conventie moest ondergaan. Die grootschspookachtige, lugubere grimas heeft jaren lang de kracht der nakomelingschap verlamd, is de nachtmerrie geweest, die als de verschijning van een heilige werd gehuldigd.

En nu neem ik natuurlijk met Bilderdijks jongsten verdediger gaarne aan, dat de dichter in zijn innigste zijn, wat anders gewild heeft, dat hij voelde en zelfs betoogde, dat kunst zijn moet, wat de mannen van 80 ervan hebben gemaakt, maar wat heeft Bilderdijk zelf voortgebracht? Scharten moet ons nu niet wijs willen maken, dat de paar goede verzen, die hij uit de verpletterende, oorverdoovende massa der duizenden en nogmaals duizenden kan opvisschen, kunnen opwegen tegen het werk als geheel van Kloos en Verwey, van Perk en Gorter, van Henriette van der Schalk en Gezelle, al wil men dezen laatste dan ook voor een leerling van Bilderdijk laten doorgaan. Bilderdijk heeft een verderfelijken invloed gehad op onze dichtkunst tot ver in de negentiende eeuw. En dat erkent après tout immers Scharten zelf ook.[2]

En dat alles is oorzaak, dat hier tegen het einde van het derde kwart der negentiende eeuw een atmosfeer heerschte, die onhoudbaar werd. Met den dood van Potgieter is alles gedaan. Met hem sterft het eenige groote levende element, de rijpe, rustige oorspronkelijkheid, gegroeid uit rijke, diepe kennis van het vreemde. Vosmaer leeft nog, maar dat is toch weer heel wat anders, slapper en laffer ook. En uit de verte toornt Huet. Wat heel Europa verjongd en krachtig gemaakt had, juist dat besef van kracht, die van de persoonlijkheid, van

1) Verwey, Toen de Gids werd opgericht, p. 69.
2) De Gids, Nov. 1906, p. 214-215.

het individu uitgaat, was hier kunstmatig onderdrukt. Men verkracht niet straffeloos de Natuur.

Maar Multatuli is gekomen!

Heel wat stortbuien waren noodig om het rottende en vergane weg te spoelen, heel wat stormvlagen om het verdorde en doode weg te breken en lucht te geven aan het jonge, levende hout, heel wat electrische ontladingen om den dampkring van het loome en verstikkende te zuiveren. Die stortbuien, die stormvlagen, die electrische ontladingen, dat is Multatuli geweest. In den spoorwagen der maatschappij is hij de eerste geweest, die zonder ruggespraak heeft geroepen: 't Is me te benauwd hier.[1)] Hij heeft gebracht eerlijke vrijuitheid, hij heeft gebracht durf, hij heeft gebracht passie bij velen en op velerlei gebied; niet direct, zoodat hij het nog zelf heeft kunnen waarnemen, maar toen hij stierf laaide het toch al overal op.

Wat hij voor de litteratuur geweest is, daarvan heeft hij zelf nauwelijks eenig bewustzijn gehad. Hij voelde voor zijne ideeën, zijn vage hervormingen, zijne Javanen, zijn wereldrijk van Insulinde en schold op al wat dichter en schrijver was, maar ondertusschen was hij de stoomploeg, die ook door den muffen, verzuurden akker der litteratuur werd gejaagd, de giftige gassen en klamme zwamwoekeringen uitdreef.

Al de elementen, die hier sedert Bilderdijk in het letterkundig leven gemist waren, al de factoren die hier niet gewerkt hadden, de krachten die onderdrukt waren, sluimerden in hem, hebben zich in hem geopenbaard.

Al wat de wereld-romantiek bovendien had gekenmerkt, is in hem vereenigd, die eerlijke zinnelijkheid, die naieve sentimentaliteit, dat verblindend sarcasme, dat woelig revolutionnaire; al wat daar opwelde in Europa van de dagen van Rousseau af, had hij met de meest gewone argeloosheid in zich opgenomen, als iets wat van zelf sprak, en verwerkt; hij wist het nauwelijks zelf. Hij voelde zijn geest ook zoo weergaloos rijk en krachtig, vrij en zelfstandig, tegenover de armoede en slaafschheid van zijn landgenooten; hij had het besef niet, dat ook hij aan de eeuwige wet moest gehoorzamen van

1) Brieven, 1862-63, p. 181.

hoogstens op de schouders zijner voorgangers te kunnen staan. En als het lot hem eindelijk dwingt als kunstenaar op te treden, dan komt dat alles voor den dag en hij bewerkt in weinige jaren in ons land, wat geslachten in andere landen hebben gedaan. De groote massa is een oogenblik verbluft en overstuur; de marktschreeuwers en leeghoofden met drukke, gewichtige bewegingen, maken zich een oogenblik van hem meester, raaskallen en parodieeren hem uit louter sympathie. Maar dat is een korte, onbeduidende roes. De jeugdige, ontwakende talenten hebben hem aandachtig gehoord, en ze hebben hem niet nagevolgd. Ze hebben de kern, de quintessence van zijn leven en denken en doen met oplettendheid geproefd en in blijde verrukking hebben ze het elkaar gezegd, dat de tijden rijp waren en dat zij de arbeiders zouden zijn, eerst het waardelooze oude getimmerte omverhalend, maar dan ernstig bouwend aan de nieuwe, levende, universeele kunst.

Multatuli is ook de eerste, die het lachwekkende in het lugubere der Bilderdijk-verschijning heeft uitgeschaterd, den ban heeft gebroken. Hardhandig en met geweldige overdrijving, o zeker. Maar er moest fel geslagen worden om uit de starre verdooving te doen ontwaken.

Met Multatuli sterft de predikanten-toon in de letterkunde weg. Hij heeft de geheimzinnige betoovering verbroken, den vloek der oude traditie, die nog over allen lag, dat kunst een bloempje was, 't welk enkel bescheidenlijk in de schaduw der witgepleisterde protestantsche bedehuizen mocht probeeren te groeien of bij voorkeur behoorde gekweekt te worden in den tuin eener dorpspastorie. Hij heeft het vaste weten gevestigd, dat deze wondere plant alleen groeien kan in de ruime, vrije aarde en lucht, omspeeld door de vrijen frisschen wind die van de zee en bergen komt.

Multatuli heeft gebracht vrijheid van zeggen, heeft alle preutschheid en pruderie, alle schoolschheid en traditie verbannen, heeft de menschen doordrongen van de waarheíd, dat de kunstenaar in volle onbelemmerde souvereiniteit zijn vorm kiest, zijn taal klinken laat. ‘De tijd is begonnen en begon al met Multatuli, dat wij ónze gedachten, als schoone menschen die ze zijn, laten gaan in hun witte naaktheid: Wij hebben geen tijd ze te kleeden en wij schamen ons hunner

niet. Als zij toornig zijn mogen zij toornen, en ze mogen lachen, uitgelaten lachen als ze blij zijn, zonder gratie dan die van hun schoonheid, zonder conventie dan die van hun gevoel.'[1)]

Multatuli heeft het internationale, het universeele in onze letterkunde gebracht; heeft het besef gewekt, dat de kunstenaar meer dan vaderlander, meer dan Calvinist moet zijn, dat hij boven alle grenzen en afbakeningen behoort mee te gaan in het groote wereldbeweeg der menschheid, zonder daarom het eigenaardig kenmerkende van zijn eigen landstreek te verloochenen. Want Multatuli is het ook juist weer, die voortzet de lijn van de echte, zuiver Hollandsche kunst, de rustige conscientieuse studie van het gewone alledaagsche leven der menschen en dingen. Heeft een vertaling van Wolff - Deken of Hildebrand ooit gepakt in het buitenland? De vertaling van Multatuli's werk wel. Hij is er bekend en geëerd. Maar bij hem wordt het typisch nationale gedragen door den stroom der algemeene menschelijkheid. Zoo werd het wereldkunst.

Zoo heeft Multatuli onze huidige letterkunde ingeluid en voorbereid. Wat in Frankrijk en Engeland een geleidelijke ontwikkeling was geweest, is hier bijna plotseling en, uit de verte gezien, na korten strijd gebeurd. Wonderlijk gebeuren. Hij, de eenling spreekt. Tusschen al het gewawel spreekt hij, eenige jaren, en daar bloeit ze op, de groote levende kunst.

In Frankrijk zijn omstreeks '20 reeds, naast eigen oorspronkelijken drang, dateerend van lang voor de Revolutie, alle Europeesche stroomingen vereenigd. Verdeeld onder elkaar, vereenigt hen de worsteling tegen het klassicisme Chateaubriand, Byron, Scott, Emanuel, Satan, Clio, alles vereenigt zich in Hugo; en daarnaast komt Stendhal, Mérimée, Balzac, en in '60 droomt de jonge Zola al over een 'sentier inexploré', over zijn 'poème épique', waarin hij toonen wil de menschheid, langzaam klimmende op de treden van een sanctuaire, peinst hij over 'réagir contre ces élans passionnés qui sont ridicules, quand ils ne sont pas sublimes', wil hij 'laisser là les Muses de l'égout, les effets violents, les couleurs criardes, les héros

1) Verwey, Toen de Gids werd ogericht, p. 63.

dont la singularité physiologique fait toute l'originalité'.[1] Naast hem komen de Parnassiens; zoo gaat het geleidelijk verder. In een eeuw gebeurt in Frankrijk, wat hier in vijfentwintig jaar gebeurt. Maar er is dan ook gewerkt met des te eerlijker streven, met des te plotselinger élan, met des te vuriger, oprechter liefde vooral.

't Is hier niet de plaats te overzien wat bereikt is en hoe het bereikt is. Dat valt buiten ons onderwerp. Maar het *is* er. Dat weten we allen; we hebben onze ooren slechts open te zetten om het te hooren alom. En men zal moeilijk kunnen beweren, dat een tweede periode als die welke wij in den laatsten menschenleeftijd hebben meegeleefd, is aan te wijzen in onze geschiedenis van de laatste paar eeuwen. We moeten terug naar de zeventiende eeuw om een zoo algemeenen en rijken bloei te kunnen aanwijzen, om te kunnen toonen zooveel werk hoog boven het middelmatige uit, in een tijdperk van vijf en twintig jaar, in zoo zeer verschillende richtingen.

1) Correspondance I, p. 111 en 159.

Gedichten
Door
Th. Van Ameide.

Ziekenkamer

Een lange dag van pijn en kwaal,
geborgen in mijn grooten stoel
bij 't vuur; mijn wankel leefgevoel
zoo machteloos en schraal.

Het weer was loom, de lucht hing grijs,
de regen viel geluidloos dicht,
soms even klettrend in 't gezicht
van 't huis een arme wijs.

Dan rees ik soms en dwaalde rond,
de kamer-schemer dreef mij dra
naar 't raam, zóó recht in de ongenâ
der grauwe, leege stond.

Daar stal zich toen uw kleine hand
in mijne en kwaamt gij naast mij staan,
ik zag u even zwijgend aan
en zag weer 't Beter Land.

(Dat Beter Land - een droom, een weet? -,
dat in de ziel verborgen toeft,
maar soms, juist als wij meest bedroefd,
zich opheft uit ons leed.

Wij vinden het in 't hemelblauw,
in 't blij bewegen van een kind,
in bloem en vers en, meest bemind,
in de oogen eener vrouw.

Wij vinden 't, en wij weten niet
of 't werklijk dáár is, of ons zelf
die glanzen uit zichzelven delft
en voor onze oogen giet.

Het is niet blij, het is niet droef,
het is alleen heel klaar en fijn
en blinkend als in schoonen schijn
van geestelijk behoef.)

Gij troondet mij van 't venster weg
en liet mij kijken prent na prent
naar teekeningen van Vincent,
maar 't faalde, uw overleg.

Zijn zwoelte noch zijn helderheid,
zijn droomroes noch zijn klare kracht,
- al wat zoo dikwijls vreugde bracht -,
bleek nu mij toegeleid.

Doch toen kwam één eenvoudig ding,
dat mij aan Mauve denken deed,

maar ook aan eigen dierbaar leed
en diepe erinnering,

(Het Beter Land, ik zag het weer,
ik was dien dag zoo ziek en zwak,
ik kòn 't niet missen, zònder brak
diep in mij zelf ik neêr.)

Een wegje blank naar zwart verschiet
langs tuin en schutting heengeleid,
een bleeke zachte somberheid
in troostloos wijd gebied,

en wolken kartelend gekruifd,
spokig doorschenen aan den rand,
waarvóór een dunne, teêre kant
van naakt geboomte schuift.

Toen zongt ge - ik was het nu, die 't vroeg -
mij Schubert met uw kleine stem,
o lief, hoe ken 'k van kind af hem,
dien 'k zóó naar boven droeg,

dien blonden, duitschen droomer, die,
meestal vergeten, in mij wacht,
of niet komt luiden in zijn nacht
een weeke melodie,

een menschlijk klein, eenvoudig woord
van menschelijke lust en pijn,
zoo daadlijk en trouwhartig-rein
als nimmer wordt gehoord,

dien droomer, die van kunst niet weet,
maar leeft in alles wat er leeft,
en gaarn zijn rijkste tranen geeft
aan 't nederigste leed.

De liefste zweeg, ik droomde voort
en vond mij loopen in een glans
van landschap, ver van hier en thans,
een zielvervoerend oord,

zoo sierlijk, feestlijk licht, zoo naamloos
teer en fijn en zinnig bont,
als Memling maalde een achtergrond
of uitkijk door een raam.

Gebogen paden wonden zacht
om heuvlen heen, en wateren
vergleden zonder klateren,
de dag was stil als nacht.

En lieflijk stond op elke kim
gekoesterd in een zalig licht
stil-uit een diep-aandoenlijk wicht:
een kleine boome-schim.

In 't effen gras alom gestraal
en licht gepink van bloem bij bloem,
het was een open dage-roem
als nachtlijk' hemelpraal.

En sterkte en stad en stift en dom
stond laag en rond, rees hoog en spits,

in zware rust, in fijn gerits
van sieraad en kolom.

Toen treurde een weemoed in mij rond:
‘de nieuwe lente in bosch en beemd
vind ik straks bleek en mat en vreemd
en haak naar dezen grond.

En haak naar dezen ijdlen schijn
en min mijn eigen wereld niet:
mijn oog zal moe zijn, eer het ziet,
mijn hart in heimweepijn.

Ach, zelfs herdenkens toovrig licht
leent vroegren lenten nu geen gloed,
die mij in vreugd ontsteken doet,
bleekt niet mijn droomgezicht.

Ach, weet je 't nog, verleden jaar,
dien dijk vol bloemen in de zon,
en lucht en water, en de bron
van lust in ons zoo klaar?

Nu is die glans gestorven, weg,
van heerlijkheid geen kleinste blijk:
o God, een doodgewone dijk
met koeien en een heg!’

Maar met den avond werd ik stil
en vond mijn helder zelf terug
en dacht: mijn aarde is wel heel stug
voor wie haar minnen wil:

zij is niet rijk en zelden mild,
maar buiten haar is troost noch heil,
zij enkel biedt een voedsel veil
dat onzen honger stilt.

En droom is Dood, zoo die niet steeg
uit haar, maar ons uit andre ziel
in onze zwakheid overviel,
ons, mat en flauw en leeg.

Wat eigen zinnen in den band
der ziel ons voegden hecht en schoon,
dat enkel is onze eigen woon,
ons eigen Beter Land.

Ridder, Dood en Duivel (Dürer)

Hij rijdt maar voort, hij rijdt maar voort, het strak
gestadig oog dwaalloos vooruit gericht,
naast hem de Zandglas-drager, 't Hellewicht
vlak achter hem speurt fel, of hij niet brak...

Hij ziet noch op noch om, met stijf gemak
zit hij in 't staal, stil starend in zijn licht;
een levende ernst snoert hem de mond-plooi dicht,
toch is 't soms, of die mond van lachen sprak...

Langs rotsen ruig en over bekkeneelen
stapt rustig 't goede ros, dat kent zijn hand,
en goelijk draaft zijn harig hondje mede.

Heil, heil den Held, die gaat in simplen vrede,
die, 't lot getroost, zijn leven overmant,
en met zijn ziel laat Dood noch Duivel spelen.

Melancholie
(Dürer)

Haar oog-wit flikkert scherp uit zwart gelaat.
Rustloos weleer heeft zij heel 't land doorvlogen,
uit ieder ding de donkerheid gezogen,
nu zit ze en peinst - maar peinst niet meer...en laat

haar handen doelloos dwalen, die de maat
voor zooveel wee niet meer te omvaân vermogen;
een starre doode Vorm sluit voor haar oogen
de zee en 't land weg, waar het Leven gaat.

En starre doode Vorm wordt heel haar wezen,
getallen, maten, - ijle schimmen -, barend,
wier eeuwge wirwar haar bezinning fnuikt.

Welk doode zal het levend raadsel lezen?
Zij zit geslagen in haar leegte starend:
gereedschap, speeltuig liggen ongebruikt.

Vrij als een Vogel

Vrij als een vogel
maakt vogelvrij....
boort straks een kogel
den vlogel mij?

Die daar beneden
beminnen niet
de vrije zede,
het vrije lied.

Voel 'k mij reeds zinken?
heil mij, ik stijg,
mijn heemlen klinken,
hun aarde zwijgt.

En aan den hemel
van menig hart
blijft een gewemel,
tot lijn verstard,

van vuurge vonken,
waar mijner ziel
lichtspelen blonken
en lichtspoor viel.

Onze spoorwegpolitiek
Door
P. Bakker Schut, c.-i.

‘Bij al de verscheidenheid, welke de jongste geschiedenis der europeesche spoorwegen aanbiedt, is uitbreiding der staatsbemoeiing een verschijnsel, zoo niet aan alle, dan toch aan verreweg de meeste rijken gemeen. Bijna allerwegen is het toezicht op de spoorwegmaatschappijen verscherpt, de rechtstreeksche staatszorg voor spoorwegen uitgebreid.’

Aldus de aanvang eener studie over spoorwegpolitiek van Mr. B.H. Pekelharing in de Vragen des Tijds van 1879. En thans, bijna dertig jaren later, hebben deze woorden nog actueele beteekenis: de roode draad, die Pekelharing reeds toen aanwees in de spoorweggeschiedenis is in de latere jaren nog duidelijker te volgen. Steeds breeder en dieper werd de bemoeiing van den Staat met de particuliere spoorwegen, steeds grooter werd in verschillende landen de lengte van het net, dat door den Staat zelf wordt geëxploiteerd,

En deze uitbreiding van overheidsbemoeiing kan niemand, die zich rekenschap geeft van de economische beteekenis van de spoorwegen voor onze samenleving, verwonderen. In de tegenwoordige maatschappij is het snelverkeer, dat door de spoorwegen mogelijk is geworden, van zoo groot belang, dat handel en industrie, en zelfs landbouw, in den tegenwoordigen vorm, zonder een behoorlijk verkeer ten eenenmale ondenkbaar zijn. Nooit werd dit sterker gevoeld dan op den 31sten Jauuari 1903 toen de opgekropte ontevredenheid van het spoorwegpersoneel een spontane uiting vond in het stopzetten van het verkeer. Die staking - schoon kort van

duur - was voldoende om het Nederlandsch publiek te doen zien hoe het in de tegenwoordige samenleving zonder spoorwegen gesteld zou zijn.

Wel heeft het lang geduurd eer in ons weinig industrieel landje de economische beteekenis van een behoorlijk spoorwegnet begrepen werd. Nog in het jaar 1847 werd in een brochure de leer verkondigd, dat spoorwegen voor Nederland niet geschikt zijn en werd zelfs bij de Regeering erop aangedrongen 'doeltreffende pogingen aan te wenden, om te beletten, dat dit lastig, onaangenaam, duur, monopoliseerend en geldverkwistend middel van vervoer zich hier te lande verder uitbreide.'[1)]

Deze waarschuwing was vrij overbodig: de aanleg der spoorwegen was in ons land door den veelal slappen bodem, door de veelvuldige en groote bruggen, zeer kostbaar. Bij gebreke aan groot-industrie en door de concurrentie met de waterwegen zou op massaal goederenvervoer voorloopig weinig kans bestaan. De kapitalisten in Nederland waren derhalve op de spoorwegen weinig gebrand. Staatsbemoeiing met den aanleg werd onvermijdelijk en eerst toen over de doctrinair-liberale barrière was heengestapt en tot aanleg van staatswege was besloten, kwam Nederland in het bezit van een behoorlijk spoorwegnet, waarvan het grootste gedeelte in de jaren tusschen 1860 en 1890 werd aangelegd. Toen het net gereed kwam, bleek het pessimisme onzer grootvaders, die aan 'snelvarende trekschuiten' de voorkeur gaven boven spoorwegen, misplaatst. Toen eenmaal de gelegenheid tot vervoer geschapen kwam, werd weldra ook een behoefte aan vervoer gevoeld, die in den tijd der trekschuiten en diligences onbekend was.

En ook in de laatste jaren is een gestadige en zelfs vrij snelle groei van het personenverkeer en, niettegenstaande het uitgebreid net van waterwegen, ook van het goederenverkeer op onze spoorwegen waar te nemen. Enkele cijfers mogen dit illustreeren. Het aantal K.M. door reizigers op de lijnen van onze beide groote spoorwegmaatschappijen afgelegd be-

1) C. Soetens - Asphaltsporen door geheel Nederland, geciteerd bij W.J.M. Westerwoudt - De Staat en de Spoorwegmaatschappijen.

droeg in 1891 608 millioen; in 1905 1214 millioen. Het goederenvervoer beliep in ton-K.M. in 1891 634 millioen; in 1905 1152 millioen. Het personeel aan beide maatschappijen verbonden vermeerderde in die tijdsruimte van 18224 tot 30672 personen. Toch was de uitbreiding, welke het net in dat tijdvak onderging, slechts gering: van 2706 tot 3089 K.M. De groote uitbreiding van het bedrijf is derhalve bijna uitsluitend te danken aan het meer intensieve gebruik, dat van het spoorwegnet wordt gemaakt.

Evenmin als ten opzichte van den aanleg kon de Staat onverschillig blijven ten opzichte van de exploitatie. De menigvuldige en zeer gewichtige belangen daarbij betrokken hebben Staatsbemoeiing met de exploitatie van den beginne af noodig gemaakt. Reeds de eerste spoorweg-concessie, die van 1836, bevatte bepalingen betreffende de tarieven en de naasting door den Staat en de volgende concessiën bevatten steeds uitgebreider voorschriften. Totdat in 1859 de 'Wet houdende bepalingen omtrent het gebruik der spoorwegen', algemeene voorschriften betreffende de exploitatie bracht. Daarbij werd tevens een Raad van Toezicht ingesteld om van Staatswege het toezicht op die exploitatie uit te oefenen. In 1875 werden deze wetsbepalingen nog belangrijk verscherpt en uitgebreid.

De verantwoordelijkheid der ondernemingen voor het vervoerde, het gemeenschappelijk gebruik van stations en baanvakken met andere maatschappijen, de dienstregelingen, de keuring van weg en materieel, de tarieven, de afsluiting van den spoorweg, ziedaar slechts enkele onderdeelen van hetgeen de spoorwegwet regelt.

Intusschen kwam, nadat in 1860 tot den aanleg van Staatsspoorwegen was besloten, natuurlijkerwijze de vraag ter sprake, wie die spoorwegen zou exploiteeren. Wel werd het denkbeeld geopperd den Staat de exploitatie zelf ter hand te doen nemen en daarmede een exploitatie, die niet alleen het behalen van winst beoogt, mogelijk te maken. Men liet evenwel het bij uitstek gunstige tijdstip om een normalen toestand te verkrijgen opzettelijk voorbijgaan. Toen eenmaal op Staatskosten de spoorwegen waren aangelegd, was de gelegenheid om te trachten van de exploitatie een particulier melkkoetje te maken, al te verleidelijk. De maatschappij tot exploitatie van Staatsspoor-

wegen werd geschapen en met haar een hinderpaal om spoedig tot Staatsexploitatie van spoorwegen te komen. De exploitatie van ons spoorwegnet door, in hoofdzaak, drie spoorwegmaatschappijen, ongelijk van krachten, en ieder, voor een groot gedeelte in eigen gebied een monopolie uitoefenend, bleek echter langzamerhand onhoudbaar. In 1890 heeft men getracht dezen toestand te verbeteren door, na aankoop van de lijn der Rhijnspoorweg-maatschappij, het geheele net tusschen S.S. en H.IJ.S.M., zooveel mogelijk gelijkmatig, te verdeelen, in dier voege dat elk in het bezit kwam van een behoorlijk samenhangend net en elke maatschappij aansluiting kreeg op de voornaamste punten van het land. De bij die gelegenheid tusschen Staat en Maatschappijen gesloten contracten bevatten alweder tal van bepalingen, die de vrijheid der maatschappijen aan banden leggen, o.a. die betreffende de wijze van exploitatie, de frequentie van den dienst, de tarieven voor personen- en goederenvervoer, het onderhouden de verbetering der spoorwegen, de uitbreidingswerken enz.

Was dus langzamerhand reeds een zeer ingewikkelde verhouding ontstaan tusschen Staat en spoorwegmaatschappijen, de opkomende arbeidersbeweging drong de Regeering ook in te grijpen in de verhouding tusschen de directies en het personeel.

De spoorwegondernemingen behooren overal tot de grootste bedrijven. In ons land echter waar industriëele reuzen-bedrijven, zooals die elders bestaan, onbekend zijn, zijn de beide groote spoorwegmaatschappijen met een personeel van respectievelijk 20000 en 12000 man de eenige ondernemingen van dien omvang. De aanwezigheid van een zoo uitgebreid personeel tegenover een directie, die in laatste instantie alleen de belangen der aandeelhouders heeft te behartigen, schept de mogelijkheid voor conflicten van den meest ernstigen aard. De tegenstelling tusschen het publiek karakter van het bedrijf en het private ondernemersbelang komt nergens scherper uit, dan juist bij die botsingen, wanneer ook het publiek, in welks belang de spoorwegen behooren - en somtijds ook heeten - te worden geëxploiteerd, de gevolgen dier tegenstelling ondervindt.

De gebeurtenissen van 1903 en de daarop gevolgde ont-

neming van het stakingsrecht aan het personeel, hebben tengevolge gehad, dat de personeel-quaestie meer en meer naar den voorgrond is gedrongen. De in dit opzicht gerezen conflicten teekenen misschien nog wel het duidelijkst het onhoudbare van den tegenwoordigen toestand.

* * *

Het was noodig dit alles nog eens vluchtig in herinnering te brengen om de Mei-debatten in de Tweede Kamer over de spoorwegexploitatie op hun juiste waarde te schatten.

De spoorwegcontracten zijn thans lang genoeg in werking om een oordeel te vellen over de vraag of het in 1890 gekozen stelsel het juiste is geweest. En indien dat stelsel thans verlaten moet worden, op welke wijze kan de Staat dan de belangen van het publiek en van het personeel afdoende waarborgen? Dat was de quaestie waarover het ging, althans waarover het had moeten gaan. Want de vraag of de Staat zich met de spoorwegexploitatie heeft in te laten is nooit ontkennend beantwoord en wordt thans ook door den meest wasch-echten oud-liberaal niet ontkend. Op doctrinaire overwegingen, later ook onder den invloed der spoorwegmaatschappijen, is exploitatie door den Staat herhaaldelijk tegengehouden. En slechts schoorvoetend, onder den drang der omstandigheden, is men er toe gekomen in steeds meerdere en in steeds sterkere mate de vrijheid van beweging der spoorwegmaatschappijen aan banden te leggen.

Het oogenblik was nu daar, niet alleen om na een zeventigjarige ondervinding de balans op te maken van het vóóren tegen der particuliere exploitatie, maar ook om het meer concrete vraagstuk van de werking der vigeerende spoorwegovereenkomsten, onder de oogen te zien.

De motie van de vrijzinnig-demokratische kamerfractie wilde een uitspraak van de Kamer, ‘dat zoo spoedig mogelijk behooren te worden voorbereid de maatregelen vereischt om tot exploitatie van spoorwegen rechtstreeks door den Staat te geraken’ (door toepassing der naastingsbepalingen uit de overeenkomsten van 1890). In die motie werd dus niet uitgesproken, dat staatsexploitatie op principieele gronden wen-

schelijk is; hare redactie liet gelegenheid tot vóórstemmen ook aan hen, die, hoewel principieel niet tot staatsexploitatie geneigd, op grond van opportuniteitsoverwegingen naasting noodig oordeelen.

Men mocht dus verwachten, dat zij, die de motie zouden helpen verwerpen òf op goede gronden den bestaanden toestand (d.w.z. exploitatie op den voet van de overeenkomsten van '90) verdedigden òf een oplossing aan de hand zouden doen, waarbij de bezwaren van den tegenwoordigen toestand worden vermeden zonder nog tot staatsexploitatie te geraken.

Noch het één, noch het ander was echter het geval. De bezwaren tegen het concentratie-concurrentiestelsel werden nauwelijks weersproken, laat staan weerlegd; critiek op de gevolgen van de overeenkomsten van 1890 werd slechts op ondergeschikte punten en dan nog allesbehalve afdoende bestreden. De zedelijke verantwoordelijkheid ten opzichte van de lotsverbetering van het personeel, door de Regeering in 1903 op zich geladen, werd voor de eenvoudigheid vergeten of hooghartig afgewezen.

Men bepaalde zich in hoofdzaak tot het bijeenscharrelen van eenige algemeenheden over bureaucratie en paperasserie van staatsbedrijven; men schilderde in schelle kleuren de onheilen af die de staatsexploitatie in ‘het buitenland’ heeft aangericht of zal aanrichten, men slaakte angstgeluiden over den invloed van de 30.000 spoorwegmannen op het parlement en over het parlementair bederf, dat daarvan noodzakelijk het gevolg moet zijn. Al wat conservatief is gebekt in de Kamer, paganistisch of van christelijken huize, zong mede in hetzelfde koor, meesterlijk gedirigeerd door den extra-parlementairen kapelmeester op de bureaux der Nieuwe Courant. Er werden formeele bezwaren gezocht, grappen verkocht, schrikbeelden voorgetooverd; er werd angst geuit voor alles wat een logisch uitvloeisel is van het parlementair stelsel.

Maar het beginsel, dat aan den drang naar Staatsexploitatie ten grondslag ligt bleef ongerept. Die hoofdzaak, n.l. dat alleen bij Staatsexploitatie de mogelijkheid bestaat dat uitsluitend in het belang van het publiek wordt geëxploiteerd, bleef onweersproken en het systeem der overeenkomsten van 1890 kwam verre van ongehavend uit de debatten te voorschijn.

Wie het debat over een zaak wenscht te ontwijken, pleegt zijn kracht allereerst te zoeken in aanmerkingn op den vorm, waarin die zaak ter sprake wordt gebracht. Zoo ook hier: de beslissing over deze quaestie door middel van een motie werd afgekeurd, zoowel omdat aan een motie geen parlementaire voorbereiding voorafgaat, als omdat op die wijze geen in détails uitgewerkt voorstel aan het oordeel der Kamer wordt onderworpen, waardoor de gevolgen der beslissing niet beoordeeld kunnen worden. Wat dit laatste betreft, men kan het bezwaarlijk anders dan rationeel noemen, dat eerst een principieele beslissing wordt genomen alvorens de onderdeelen worden uitgewerkt. Trouwens indien de omgekeerde weg was gevolgd, zou natuurlijk met de meeste vrijmoedigheid het omgekeerde argument gebezigd zijn! En wat de voorbereiding betreft, met alle respect voor het vragen- en antwoordenspel der Kamer, kan gezegd worden dat door de parlementaire verslagen en memories een meer vruchtbare voorbereiding der discussie nauwelijks bereikt ware: van weerszijden is het vraagstuk van alle mogelijke kanten bekeken en de Regeering heeft hare feitelijke gegevens gevoegd bij het strijdmateriaal der particulieren. Die formeele quaestie kan dus niet als veel meer dan een verlegenheidsargument worden beschouwd.

Een eereplaats in de redevoeringen der tegenstanders werd - evenals trouwens in de geschriften van Jhr. Smissaert c.s. - ingeruimd aan vergelijkingen met spoorwegen in andere landen. Nu zijn dergelijke vergelijkingen altijd van uiterst problematieke waarde.[1)] Het is zeer gemakkelijk eenige feiten bijeen te brengen, die moeten bewijzen dat in eenig land bij een Staatsspoorweg zich bepaalde gebreken in de exploitatiehebben voorgedaan, die in een ander land bij een bepaalden particulieren spoorweg niet zijn voorgekomen. Of wel dat de eerst bedoelde spoorweg minder goede financieele resultaten heeft opgeleverd dan de laatste. Maar men vergeet dan in den regel na te gaan

1) Wel is natuurlijk omtrent de organisatie en wijze van exploitatie der spoorwegen elders veel te leeren. Wij komen alleen op tegen het maken van *vergelijkingen* tusschen exploitatie-uitkomsten en het trekken van conclusies daaruit, omdat de omstandigheden nooit dezelfde zijn in twee verschillende landen.

de omstandigheden, waaronder de exploitatie geschiedt, men cijfert alle bijkomstige omstandigheden weg en doet alsof alle mogelijke bezwaren en bezwaartjes alleen een uitvloeisel zijn van de exploitatie door den Staat. Volkomen terecht schreef de heer Plate in de Economist dienaangaande:

'Wat minder verdedigbaar schijnt, is dat terwijl vrij algemeen wordt toegegeven dat een beroep op de ervaring in andere landen opgedaan, geen maatstaf is voor hetgeen wij in Nederland kunnen verwachten, voor- en tegenstanders van staatsexploitatie voortgaan ons ten gunste van hun betoog, op het buitenland te wijzen. En dit op eene wijze, die mij het woord in herinnering brengt eens bij een officiëele enquête geuit: 'Tell me what you want to prove and I will give you the figures.'

Toch bouwde diezelfde heer Plate zijn betoog in de Kamer voor een zeer groot gedeelte op vergelijkingen met Italië, Zwitserland en België! Tot welk een peil van het debat zulke vergelijkingen leiden, moge blijken uit het volgende bloempje uit de rede van den heer Pierson:

'Wat wij wel voor hebben op sommige plaatsen in Duitschland bijv. is, dat men zich hier vrijer gevoelt. In Duitschland gebeurt het wel op de stations, dat men plotseling voor een hek komt te staan, als men zich in den trein wil begeven, met tal van menschen, die in hetzelfde geval verkeeren. Op het laatste oogenblik wordt dan dat hek opgeheven en kan men passeeren. Dergelijke zaken komen bij ons niet voor.'[1)]

Veel van hetgeen bij de Kamer-debatten pro en contra is aangevoerd, was niet nieuw voor wie de discussies buiten de Kamer over dit onderwerp eenigermate hebben gevolgd. Slechts op enkele hoofdpunten willen wij daarom de aandacht vestigen.

Allereerst zij gewezen op de eigenaardige wijze, waarop is gehandeld met de critiek op het financieele gedeelte van de

1) Van niet veel beter gehalte was de wijze, waarop de heer v. Dedem meende de onbekwaamheid van den Staat om spoorwegen te exploiteeren te moeten demonstreeren aan een expresse-brief door hem verzonden, die door een samenloop van omstandigheden te laat aan het adres bezorgd was. Conclusie: 'De Staatsexploitatie der brievenposterij is waarlijk niet van dien aard, dat zij tot Staatsexploitatie der spoorwegen uitlokt.'

spoorwegovereenkomsten. Naar men weet is door Mr. M.W.F. Treub en anderen reeds jaren lang een scherpe critiek uitgeoefend op die voor den Staat zeer onereuse bepalingen. De meest verwoede voorvechters der particuliere exploitatie hebben deze critiek ontweken door te beweren dat slechte bepalingen der overeenkomsten nog niet behoeven te leiden tot Staatsexploitatie, doch alleen tot wijziging der contracten. In de Kamer werd evenwel van taktiek veranderd. Vanwege de directie der S.S. was n.l. een tweetal maanden vóór de discussie aan de leden der Kamer een exemplaar toegezonden van een nota opgemaakt door Mr. W.M.J. Werker, ambtenaar dezer Maatschappij, in welke de sedert jaren door Mr. Treub geuite critiek met veel omhaal van cijfers wordt bestreden. Deze strategische zet van de S.S. was een politiek fortuintje voor de gematigd onverschillige conservatieven in de Kamer. Die meneer Werker had zoo netjes Mr. Treub 'weerlegd', dat die goede spoorwegovereenkomsten werden gebezigd als motief om het bestaande te behouden. Zoodat een groot gedeelte der discussies feitelijk was een debat Treub - Werker, op grond van een onuitgegeven nota, van door de S.S. geventileerde voor het publiek niet toegankelijke en door de kamerleden niet te controleeren cijfers! Ons bestek laat niet toe in te gaan op deze ingewikkelde financieele quaestie, die niet is te bespreken zonder een berg van cijfers omver te halen en de overeenkomsten op den keper te beschouwen. Wij volstaan derhalve met op te merken, dat de wijze, waarop hier gehandeld is, een nieuw bewijs is van den grooten en ongewenschten invloed, welken een machtig lichaam als een spoorwegmaatschappij, een Staat in den Staat, op het parlement kan uitoefenen.

Een tweede zeer belangrijk feit is de wijze, waarop men van zekere zijde heeft gemeend met de belangen van het spoorweg-personeel te moeten omspringen. Men zal zich herinneren, dat de stakingswetten van 1903 destijds niet zijn aangenomen dan nadat door de Regeering was toegezegd een algemeene maatregel van bestuur, waarbij de arbeidsvoorwaarden van het personeel behoorlijk zouden worden geregeld. Nadat die algemeene maatregel verschenen is, is echter de rechtsgeldigheid van dat besluit in twijfel getrokken. Het noodzakelijk gevolg daarvan is, dat een toestand van onze-

kerheid is ontstaan, omdat de Regeering, bevreesd een rechterlijke beslissing in deze uit te lokken, den teugel allicht niet te strak zal aanhalen, terwijl de maatschappijen wijzend op de min gunstige financieele resultaten van den laatsten tijd zich incapabel zullen verklaren verder te gaan met de verbetering der arbeidsvoorwaarden, dan geschied is. Van dezen toestand van onzekerheid is dus het personeel de dupe. Dat echter vindt de heer de Savornin Lohman 'juist goed'. Hij acht het 'een groot voorrecht dat die quaestie twijfelachtig is' en hoopt dat de quastie ook nooit uitgemaakt zal worden, want nu bestaat een toestand van evenwicht, waarbij het Koninklijk Besluit ten gevolge heeft 'dat *zooveel mogelijk*[1)] gerekend zal worden met de loonen en de belangen der arbeiders'. Zooveel mogelijk, d.w.z. zooveel als het dividend der aandeelhouders toelaat en dat laat op dit oogenblik niets toe: S.S. en H.IJ.S.M. keeren beide over 1907 3% uit! Het cynisch ideaal van den christelijk-historischen leider heeft derhalve tot noodzakelijk resultaat, dat op de belangen van het personeel in de gegeven omstandigheden *niet* gelet wordt.

In de derde plaats zij hier gewezen op de in verschillende opzichten belangrijke rede van den oud-minister Lely. Deze stelde duidelijk in het licht hoe de tegenwoordige toestand feitelijk reeds mist alle hoofdkenmerken van particuliere exploitatie. Daar is vooreerst de vrijheid van beweging welke het kenmerk is van elk particulier bedrijf. Die vrijheid bestaat bij de spoorwegmaatschappijen slechts in zeer geringe mate. Wij wezen er boven reeds op hoe het geenszins een toevallige omstandigheid is, dat steeds meer en volledіger het particulier spoorwegbedrijf tot voorwerp van Staatszorg is gemaakt. Maar buitendien is het risico der exploitatie - dat bij een normaal particulier bedrijf geheel op de exploitante rust - hier bijna uitsluitend voor rekening van den Staat; immers deze heeft niet alleen den aanleg bekostigd, maar hij is ook verplicht tot naasting over te gaan, wanneer dit geeischt wordt door de maatschappijen zoo het dividend twee jaar achter elkaar minder dan 3½% bedraagt. De bestaande toestand

1) De cursiveering is van den Heer de S.L.!

is dan ook feitelijk niet veel meer dan ‘particuliere exploitatie voor rekening van den Staat’, een overgangsvorm tot Staats-exploitatie.

Vooral was de rede van den heer Lely merkwaardig om de mededeelingen door hem gedaan omtrent zijn zevenjarige ondervinding betreffende de verhouding tusschen Staat en Spoorwegmaatschappijen, waaruit bleek dat bij verschil van meening op belangrijke punten tusschen Regeering en Spoorwegmaatschappij de eerste, niettegenstaande alle fraaie regelingen op het papier, praktisch gesproken heel weinig heeft in te brengen. Zoo o.a. ten opzichte van de uitvoering van nieuwe werken, een punt van zeer overwegend belang, wanneer men bedenkt, dat de wijziging van de spoorwegen in verband met veranderde tijdsomstandigheden en de toeneming van het verkeer een bedrag zullen eischen, dat door hem op op een som van tusschen 100 en 200 millioen gulden wordt geschat. Maar ook op de wijze van exploitatie, vooral in verband met sociale factoren - men denke aan arbeiderstreinen, e.d. - is meer invloed van Regeeringswege noodzakelijk. En ten slotte moet ook de Staat ten opzichte van de arbeidsvoorwaarden van het personeel met het oog op de in 1903 op zich genomen verplichting, volkomen medezeggenschap hebben.

Onze tegenwoordige spoorwegpolitiek heeft dus wel tot een zeer eigenaardigen toestand geleid. Noodgedwongen heeft men, teneinde de belangen van het publiek eenigermate te verzekeren, steeds meer gereglementeerd. Daardoor kan het tegenwoordige particuliere spoorwegbedrijf onmogelijk de voordeelen bieden, welke een geheel vrij bedrijf wellicht in sommige opzichten zou kunnen hebben. Maar anderzijds heeft de bestaande reglementeering zoo weinig praktisch resultaat, dat juist in de meest gewichtige quaesties de Staat geheel en al van de ‘contractanten ter andere zijde’ afhankelijk is.

En indien men zou trachten de overeenkomsten zoodanig te wijzigen dat dit euvel wordt vermeden, dan blijft van de particuliere exploitatie niets meer over. De conclusie van den heer Lely luidde dan ook begrijpelijkerwijze:

‘Laat ons daarom, nu wij reeds minder gunstige ondervinding hebben opgedaan met drie en met twee groote maat-

schappijen, niet opnieuw een *proef* nemen met één spoorwegmaatschappij, maar liever onmiddellijk overgaan tot datgene waartoe het toch moet komen, namelijk tot naasting van alle spoorwegen.'

Deze blik in de ministerieele keuken heeft evenmin mogen baten als de meer principieele redevoeringen van de heeren Bos en Schaper of de becijferingen van den heer Treub: de motie Bos c.s. werd met 46 tegen 39 stemmen verworpen.

* * *

Welke beteekenis is te hechten aan die verwerping blijkt wanneer wij nagaan de houding door verschillende partijen en door de Regeering bij de debatten aangenomen.

Weliswaar poogden de heeren Bos en Treub in het licht te stellen, dat het bij dit spoorwegdebat niet ging over een quaestie van partijpolitiek, doch dat het onderwerp geheel viel binnen de 'neutrale zone'. Die bewering behoort echter niet dan met een korreltje zout te worden aanvaard. Wel werd de aftandsche merrie 'Antithese' niet van stal gehaald, maar de strijd was er wel degelijk een van partijpolitiek in zooverre zich aan de eene zijde groepeerden de min of meer democratisch getinte, aan den anderen kant de conservatieve elementen. En dat de motie verworpen werd is voornamelijk, zoo niet alleen te danken aan de door de Regeering uitgeoefende pressie, welke de twijfelende leden der rechterzijde weerhield den pas op het kussen gebrachte bewindslieden een échec te bezorgen.

Voor de vrijzinnig-democraten - om met de voorstellers der motie te beginnen - was de houding niet moeilijk te bepalen; de Staatsexploitatie is een punt van hun Staatkundig program; zij stemden ditmaal allen in gelijken zin. Ook de sociaal-democraten stemden begrijpelijkerwijze allen vóór de motie, die bedoelde aan vele ongewenschte toestanden op spoorweggebied een einde te maken en een meer sociale exploitatie van onze gewichtigste verkeersmiddelen voor te bereiden. In een frissche rede zette de afgevaardigde Schaper het standpunt der fractie uiteen. Al is de exploitatie van de spoorwegen door den Staat in de tegenwoordige samenleving geen specifiek socialistische maatregel, zij - de fractie - zou uit overtuiging en uit beginsel stemmen vóór de motie:

‘Socialistisch is Staatsexploitatie van spoorwegen alleen *technisch en materiëel,* maar *ideëel, proletarisch* en *revolutionnair* is zij dat allerminst. Wanneer ik dan ook zeg, dat de motie van den heer Bos c.s. ligt in de lijn van ons beginsel. dan wil dat zeggen, bij wijze van “running power”. Zij gaan met hun motie op dezelfde lijn. maar zij komen op een zijspoor, wellicht op dood spoor terecht, wij stoomen door en zullen dan verder zien.’

Het eigenaardig conglomeraat, dat Liberale Unie heet, viel - niet voor de eerste keer - bij deze gelegenheid uiteen: hield de heer Lely, zooals wij reeds zagen, een krachtig betoog vóór Staatsexploitatie, de heer Pierson sprak er niet minder fel tegen, Zestien leden dezer fractie stemden vóór, zes tegen; de leider - die zweeg zooals altijd wanneer zijn spreken verwacht wordt - had dus niet de voldoening dat het resultaat dier tegengestelde krachten een volkomen ‘blanco’ opleverde.

Zonderling was de houding der anti-revolutionairen. Herhaaldelijk is door deze partij principieel en met aandrang de Staatsexploitatie der spoorwegen verdedigd: in 1878, in 1898, in 1900. In 1898 zeide de heer de Waal Malefijt na de nadeelen van concurrentie en particuliere exploitatie te hebben uiteengezet, dat de antirevolutionaire partij nog eens hoopte te komen tot Staatsexploitatie en ‘De Standaard’ schreef in datzelfde jaar, dat de spoorwegquaestie in ons land eerst dan opgelost zou zijn, wanneer de Overheid het geheele spoorwegnet ook zelf bediende.

En nu haar de gelegenheid werd geboden zich uit te spreken voor dat herhaalde malen en onder verschillende omstandigheden uitgesproken beginsel, stemde die geheele partij tegen de motie, in welke haar eigen beginsel was neergelegd! In de bij monde van den heer van Citters gegeven verklaring, werd aangevoerd, dat weliswaar de overheid moet zorg dragen, dat het spoorwegnet wordt ‘geëxploiteerd en onderhouden overeenkomstig de nationale behoeften’. ‘Maar deze principieele opvatting van de taak der Overheid mag niet doen voorbijzien, dat wij ons met betrekking tot het spoorwezen bevinden in een toestand die gaandeweg uit de omstandigheden is geboren, en dat aan oogenblikkelijke

overwegingen van staatkundigen en financieelen aard plaats moet worden gelaten bij de beantwoording van de vraag of, wanneer, onder welke omstandigheden, voor ons land het vooropgezet beginsel practische toepassing zou kunnen erlangen.'

Het is voor den oningewijde niet geheel duidelijk, hoe een partij die rotsvast gefundeerd is op de christelijke beginselen, de beslissing omtrent een zoo belangrijke staatkundige vraag uitsluitend kan laten afhangen van oogenblikkelijke financieele overwegingen. De 'roeping der overheid' wordt op die wijze een zeer speculatief fonds.

Duidelijker nog liet de heer van Dedem (chr. hist.) zich in denzelfden geest uit: 'Ik zou zeer gemakkelijk vóór staats-exploitatie der spoorwegen zijn te winnen, doch alleen onder voorwaarde dat de exploitatie een behoorlijke winst voor den Staat oplevert.' Deze beschouwt dus het geheele vraagstuk der spoorwegpolitiek zuiver als een rekensom, een opvatting wellicht verklaarbaar uit het feit dat de heer van Dedem...commissaris der S.S. is.

Hoe dit zij, reeds bij den aanvang der debatten bleek, dat de anti-revolutionairen en de christelijk historischen unaniem tegen de motie zouden stemmen. Het waren de stemmen der katholieken, die den doorslag zouden geven. Bij het groot aantal zetels, waarover deze partij in ons parlement beschikt, was het lot der motie voor een goed deel van haar afhankelijk. Het feit, dat juist beneden den Moerdijk de particuliere exploitatie het publiek weinig bevredigt, wettigde de verwachting, dat de afgevaardigden uit de betrokken districten zich niet tegen Staatsexploitatie zouden verklaren. De eenige spreker van katholieke zijde, die zijn standpunt uitvoerig uiteenzette, de heer Aalberse, was een principieel voorstander, wiens betoog zich vrijwel aan dat van den heer Bos aansloot. Dat niettemin ten slotte zich slechts zes katholieken voor de motie-Bos verklaarden is te danken aan den ultra-voorzichtigen heer Nolens, die ter betere voorlichting vóór het nemen van een definitieve beslissing, onderzoek door een Staatscommissie noodig oordeelde. Uit de rede waarmede de heer Nolens zijn motie inleidde, bleek echter allerminst, dat hij den bestaanden toestand wenscht te bestendigen. Integendeel, hij zeide:

'De Kamer kan haar oogen niet sluiten voor deze aange-

legenheid, welke reeds zoo lang is besproken en zoo lang, ook buiten de Kamer is behandeld. Immers wanneer men de zaak objectief beschouwt, kan men gerust zeggen, dat uit het debat in deze Kamer en uit de behandeling buiten de Kamer gebleken is:

1e. dat het stelsel van de thans bestaande spoorwegovereenkomsten; concentratie en concurrentie, niet in alle opzichten voldaan heeft; terwijl die dit het beste stelsel vinden, toch gedeeltelijk toegeven, dat daarin verbetering moet worden gebracht;
2e. dat, naar het oordeel van zeer velen, en van personen, die met die zaken goed bekend zijn, bij de bestaande overeenkomsten op den duur niet kan worden gedacht aan de noodzakelijke ontwikkeling van de verkeersmiddelen;
3e. dat de financiëele zijde van het vraagstuk - die namelijk of uitstel millioenen zal kosten - niet, althans niet voor mij en tot op dit oogenblik, tot klaarheid is gekomen. Men kan over de “Sprekende cijfers” zeggen wat men wil, men kan ze gek vinden, of vol wijsheid achten, maar toegegeven zal moeten worden, dat die zaak nog niet klaar en helder is;
4e. dat het, wat het personeel aangaat toch wel niet voor tegenspraak vatbaar is, dat het met de verhouding van den Staat en de Maatschappijen niet geheel en al in den haak is.’

Dit zijn niet de woorden van iemand, die overtuigd is van de superioriteit der particuliere exploitatie!

En de Regeering? Indien zij een afwachtende houding had aangenomen en zich op het standpunt had gesteld, dat de debatten langs haar heen gingen, dan ware zulks alleszins te billijken geweest. Het feit, dat zij pas aan het bewind gekomen was, gaf daartoe zeker aanleiding. Zij heeft echter anders gewild; zoowel de Minister van Waterstaat, die alle conservatieve uitingen van oud-liberalen en anderen zorgvuldig uitpikte om ze tot een rede aaneen te rijgen, als de Minister van Financiën, die meende een zoo gewichtig volksbelang met eenige ‘geestigheden’ van zeer twijfelachtig gehalte te kunnen afdoen, hebben zich tegen de motie verzet. De heer Kolkman - voor zoover hij deze zaak een ernstig woord waardig keurt - schijnt de Staatshuishouding te bezien met denzelfden blik, waarmede

diegenen onzer medeburgers, wier taak het is krenten en rozijnen bij het ons te verkoopen, hun affaire plegen te beschouwen. Hij is bang, dat bij exploitatie door den Staat, wanneer de spoorwegen in het publiek belang worden geëxploiteerd, wanneer aan het personeel recht gedaan wordt, niet alleen het batig saldo, dat de Staat als spoorweghuur thans ontvangt, zal verdwijnen, maar dat er jaarlijks nog geld bij zal moeten. En evenals voor den heer van Dedem is dat voor hem beslissend. Dat de spoorwegen nog aan iets anders dienstbaar gemaakt zouden kunnen worden dan aan het maken van winst voor den exploitant schijnt hem ten eenen male te ontgaan.

Dat het werkelijk niet veel te beteekenen had hetgeen van de Regeeringstafel in het midden werd gebracht, moge blijken uit hetgeen een der Regeering zóó na staand blad als ‘De Tijd’ in zijn Kamer-overzicht schreef: ‘Minister Bevers scheen nog niet zoo geducht in de quaestie te zitten en Minister Kolkman - zonderen wij zijn millioenenrekening uit - nam de debatten wel wat al te veel van den humoristischen kant.’

Toen eenmaal de Regeering zich zeer pertinent had uitgelaten moest de motie-Nolens dienst doen als reddingsplank, doch zelfs deze werd niet dan na tegenstribbelen door den minister Bevers aanvaard; hij oordeelde die motie onnoodig, doch zou zich ‘zij het zonder enthousiasme bij de aanneming daarvan kunnen neerleggen.’

Na verwerping van de motie-Bos met een kleine meerderheid, werd de motie-Nolens met zeer groote meerderheid - slechts enkele ultra-conservatieven stemden tegen - aangenomen. Zij luidt:

‘De Kamer, v□n oordeel, dat de vraag of voortzetting van het thans gevolgd beleid betreffende spoorwegen, wenschelijk is, dringend overweging verdient;

noodigt de Regeering uit door een in te stellen Staatscommissie te doen onderzoeken, of, en zoo ja op welke wijze, in dat beleid verandering ware aan te brengen.’

Op zich zelve is de instelling eener Staatscommissie van zeer geringe beteekenis. Een Staatscommissie kan een uiterst goedkoop middel zijn om een zaak op de lange baan te schuiven; veelal is het eenige resultaat van het onderzoek: de versiering van het knoopsgat der leden.

Maar in verband met hetgeen wij boven omtrent de stemmen-groepeering opmerkten, schijnt ons toch in dit speciale geval de aanneming der motie-Nolens niet zonder beteekenis.

In de eerste plaats dient zij beschouwd te worden in verband met de toelichting van den voorsteller. Die toelichting nu was, hoe voorzichtig ook ingekleed, zeer beslist van dien aard, dat bedoeld werd niet alleen te doen onderzoeken, maar ook wel degelijk wijziging van den bestaanden toestand voor te bereiden. Die wijziging nu kan nooit leiden tot iets anders dan tot Staatsexploitatie. Want dat exploitatie door één maatschappij ooit een meerderheid zou vinden, zal zelfs wel niet verondersteld worden door de heeren Plate en de Waal Malefijt. wier lievelingsdenkbeeld dit is. Wanneer de Staatscommissie met een rapport en voorstellen komt zal de dan aan het roer zijnde Regeering rekening hebben te houden met de zeer sterke minderheid van 1908, welke Staatsexploitatie urgent achtte. Een minderheid, die een meerderheid geweest zou zijn, indien niet het kabinet gespaard had moeten worden. Trouwens, gesteld dat de Regeering zich een moreele nederlaag had bespaard en een min of meer neutraal standpunt had ingenomen, de motie-Bos ware dan ongetwijfeld aangenomen. Maar tien tegen één, dat het praktisch resultaat daarvan ware geweest...ook een Staatscommissie, om de Regeering te adviseeren over de wijze, waarop het door de Kamer gewenschte beginsel in praktijk ware te brengen.

Daarbij komt, dat om verschillende quaesties tot klaarheid te brengen, een Staatscommissie, mits niet éénzijdig samengesteld, het aangewezen lichaam is. Daar is vooreerst de vraag of de cijfers van den heer Treub spreken, zwijgen of blaffen (de laatste qualificatie is van de 'Nieuwe Courant'). Een Staatscommissie kan onder bovenstaand voorbehoud en beschikkende over alle noodige bescheiden, een zeer nuttig werk doen door deze quaestie van alle zijden te bezien en niet alleen conclusies te publiceeren, maar ook het materiaal waarop die conclusies berusten, opdat het publiek in alle opzichten voorgelicht, zal kunnen oordeelen, ook b.v. wat betreft de verhouding tusschen maatschappij en nevenondernemingen. Ook omtrent de volgende vragen kan een ernstig werkende Staatscommissie een zeer noodig licht verspreiden: Zijn de maat-

schappijen, in de tegenwoordige omstandigheden, bij machte aan het personeel wat betreft loon, arbeidsduur enz. te geven wat het toekomt; zijn de vigeerende contracten al dan niet een hinderpaal om de spoorwegen een normale ontwikkeling te geven? In hoeverre en op welke wijze is besparing te verkrijgen door exploitatie in één hand? Welke is de meest wenschelijke organisatie van bestuur en beheer bij overgang tot Staatsexploitatie? Enz.

Indien de Staatscommissie haar taak breed en zakelijk opvat, valt er voor haar een ruim veld te beploegen.

De Staatsexploitatie is dan ook door de motie-Nolens niet van de baan afgevoerd, al is dat ook de blijkbare bedoeling van sommige vóór-stemmers. Door de discussies in en buiten de Kamer is in breede kringen de aandacht op het onderwerp gevestigd en het rapport der Staatscommissie - onverschillig hoe hare conclusies zijn - zal ertoe medewerken aan dat denkbeeld concreten vorm te geven.

De Staatsexploitatie ligt in de lijn van de ontwikkeling van ons spoorwegwezen, is de logische consequentie van de steeds uitgebreider Staatsbemoeiingen.

Staats-exploitatie onzer spoorwegen is een belang voor verreweg het grootste gedeelte van ons volk. Zij zal niet worden tegengehouden door het kleine groepje van grootindustrieelen en de beide belanghebbende maatschappijen, zelfs indien deze combinatie het mocht goedvinden nog meer rijksdaalders dan tot dusverre te gebruiken ten behoeve van een ‘publicité doctrinale’.

SCHEVENINGEN, Juni 1908.

Rijmbriefje aan Magda
Door
W.L. Penning Jr.

Door 't rustloos bezig Rotterdam
Waar 'k woonde in stil geluk,
En waar uw jeugd zich nu vergast
Zoo b l i j d e als d a p p e r druk;

Daar huppelt voor mijn geest een kind
Waarnaar ge eens om moet zien:
Een tenger blondje, al ouder niet
Dan tusschen vijf en tien.

Haast honderd jaar telt samen 't paar
Dat zorgzaam 't kind geleidt,
Langs havenpracht, door straat aan straat
Vol winkelheerlijkheid.

Groote oogen, wijder open steeds,
Verslinden massa's moois;
Een snoepje dankt de kleine aan oom,
Aan tantelief wat toois.

Naar rustig groen, of lustig ijs,
Wijkt vaak het drietal uit;
Een jonkertje ergens aan de Maas
Maakt liefje's kusje buit;

Met hem en met wat oud're fee
Speelt ze komedie thuis;
Met tante en oom alleen - ook goed!
Ofschoon, ééns was 't niet pluis:

De tante is moê, en dut; oom - dicht?...
Doodstil hoort beider gast
Dié stilte! en o, dát klokgetik!
Zware angst ontwaakt, en wast - -

‘Oom,’ snikt ze, ‘och oom! help me aan een brief -
'k Wil weg!’ Wild doopt ze in 't vat,
Wild op 't chenille tafelkleed
Rolt glanzig 't zwarte nat;

Opstaande haartjes torschen 't vocht...
Gauw, eer die borstel buigt,
Een trechtertje dik vloeipapier,
Waar - reddend! - oompje aan zuigt...

Als tante ontwaakt, is 't kleed brandschoon;
En 't snapstertje vergeet
En stilte, èn ijslijk klokgetik;
Lust groeit uit last en leed.

Lief-vlot leest ze uit haar schoolprijs voor;
En stralend knikt het paar

Elkander toe, en knikt naar 't kind
Alsof 't hun eigen waar'.

De tante glimlacht met een zucht,
Zoent ‘schatje!’ met een traan;
Merkt nichtje wat in 't vrouwenhart
Aandoenlijks om moet gaan?

Hoort ze over leeren voor beroep,
Dan zegt ze heel geleerd:
- ‘'k Wil moeder worden, net als Ma!’
En - haar gedachte keert:

‘Naar moeder (snikt ze), O! breng me weg...’
- Eéns wérd ze ook weggebracht:
Maar graag kwam 't zusterskind terug,
Al grager wéér-gewacht.

Ach! heimlijke opdracht ging van honk
Het dochterke steeds vóór;
‘Te gast, groei' ze in de schoone leer -
Van alles eten, hoor!’

Dat eens de b l o s haar sieren zou,
Gezondheids blijde kroon,
Wie hoopte er op bij 't muizenmaal,
En 't traantje op smalle koon?

Smart wisschend bouwt ze aan 't huisgeluk;
Knort ze, achter tantes rug,
Den rooker zacht in 't oor:
‘Oompje, asch!’ en veegt zoo stil als vlug;

Aanhanklijk blijft ze en lief gedwee,
Mits buiten etensdwang;
- 'Kind, hongerdood staat op de loer,'
Blijft tantes tafelzang.

- 'Doodgaan of eten?' dreigt zelfs oom;
Hartbrekend, zoo'n tooneel;
- 'Doodgaan!' lacht tusschen tranen 't kind,
En 't scheelde ook niet heel veel;

't Scheelde iets, een wonderwerk zoowaar
Van moedertje natuur;
Dat schimfiguurtje, Magda-lief,
Voorspelde 't levensduur?

Gij nu zoo stevig flink op pad
Door 't razend Rotterdam,
Waar onvermoeid en rap, maar teêr,
Dat blondje ging en kwam, -

Gij, in haar voetspoor, stel ze u voor -
U nog gelijk van blik,
Van stem, van lach; reeds aan uw hart
Herkent ge uw jonger ik -

Dat JETTEKE, die laatre JET;
Gezellig, aardig ding,
Wier huisnaam oom als huisgenoot
Nadien wel-eens verving;

Zoo krijgt Peet nommer Twee ook dank
Voor méér dan pillegift:[*)]

Krijgt waarde - een anders dood bezit,
Het doopboek ingegrifd;

Op twééden naam, als zondagsnaam,
Antwoordde ook vaders zoon;
En nu, JET-alias MAGDA-nicht,
Keert oom tot Uw persoon:

Mild peinzend ziet ge uw vollen bloei
Teruggebracht tot knop,
En neemt het drietal van destijds
In zielsgedachten op;

Tante, in uw oog van toén, gezet -
Oom, naar 't toen scheen, héél wat -
Hereent ge met uzelf van toen
In, tijdlijk weêr, Uw stad.

En trouw zoekt ge oude plekjes op,
En keert vernieuwd vandaar
Waar ge eenmaal 't huis bevolkte' en 't hart
Van 't kinderlooze paar.

En bij den Schouwburg valt u in
Hoe vreemd uw kindsheid keek,
Toen een tooneelheld, pas gedood,
Niet doof voor *Brávo's!*[*)] bleek.

En schelms haalt ge op in 't huis ter Schie
Van 't stoute stuk weleer
Ter Maze in 't hooge bovenhuis -
Daar deedt ge in onschuld zeer:

Wij zouden uit, op bloemenpluk;
Onvindbaar - nichtjelief...
Geen kast, geen bed bleef ondoorzocht,
En 'k dacht al aan een b r i e f ;

Een brief voor de o u d e r s , over ‘val
Door 't openstaande raam’...
Maar niets verdachts op straat: aan wal -
Een schuit met kermiskraam...

- ‘'t Kind is gestolen!’ kreet de meid...
Ons beulde een vol kwartier
Eer zich een deurgordijn bewoog -
‘Zoek!’ gilde uw dol pleizier.

WIJ gilden niét; we omhelsden 't wicht,
Elkaar ook, stom-verrast;
Tante al verkennend smeekte uw blik:
‘Meer blij dan boos?’ Zoo was 't.

En stond, eer 't veld verzoening zag,
Oompjes gezicht nog lang,
Deed lophoed dienst als huilebalk,*)
Droog wischte tante uw wang.

‘Dood-biddertje!’ echter plaagden we u,
Om hoed, om huiltooneel,
Om middagdisch!...Voedde u g e b l o e m t '?
Geplukt - was ‘heerlijk veel!’

Dién dag, ter wil van tantes slaap,
Deed oom als dichtte hij;

Maar 't op die wijs vereenzaamd kind
Wekt nóg zijn medelij;

Daarvan getuigen komt dit rijm,
Mijn tolk luid voorgezeid -
Nu daar geen Tante meer ontwaakt,
Wat er ook lacht of schreit.

Als uit háár naam ook stuur 'k het k i n d
Een dubb'le kushand toe;
Biedt U de handkus 't Wellekom -
Vertel dan, zwierensmoê,

Van 't fier en gastvrij Rotterdam
Waar 'k woonde in stil geluk,
En waar uw hart weêr ging ten dans
Op voetjes dapper-druk.

Dit kwelt me: bij 't meê-uitgeleî
Droeg oom uw reiszak niet;
'Mócht niet?'....Vergeef! en 't geldt mijn eer,
Maar dom doet die niet z i e t .

En dat zelfs menig jónge man
Zijn dame onachtzaam dient,
Schrijf 't aan geen Lompheids-mode toe;
Meidlief! vast zijn die ridders moê,
Verlegen, of bijziend....

Rijswijk (bij Den Haag),
14 Juli 1908.
(Z.O.Z.)

Eindnoten:

*) 'Lophoed' of 'ja-ja', ook wel 'zonnetentje', zoo liet zich - om zijn heel breeden slap-knikkenden rand - de fijne meisjes-stroohoed betitelen. Ouderen van dagen heugt voorts, uit den opgedirkten grafstoet, de 'huilebalk'; de bolronde zwartvilten hoed met ontzaggelijken rand, van voren door een koordje diep omlaag getrokken, en in wiens schaduw een naar de oogen gebrachte zakdoek Treurnis moest duidelijk maken.
Niet in onbruik, valt te hopen, raakt de 'pillegift', Peter en Meter's zilveren doopgeschenk; liefst - met ingesneden voorletters - lepel-en-vork of kroes; minstens een spaarpotpenning; een en ander voor het peetekind vergezichten meêbrengend op verheuging uit dezelfde hand bij verjaarfeesten. -
Kennis aan den juisten klemtoon in het toejuichingswoordje *Bravo*, dankt oom nog aan den altijd juisten, immers altijd opmerkzamen POTGIETER. En wàt - van het geringste tot het grootste, van bladknop tot woudpracht - wat hechtte niét des jongeren blik, vol dank en onverflauwbare belangstelling, aan het nooit genoeg te doorreizen lust- en levensgebied van dien nu kortelings zoo waardig gehuldigde!
Daarbij met het liefdevolste ontzag door mij nageblikt, heel van verre, en toch met een gevoel van verwantschap als woonde ik in een der kamers van zijn weidsche huis des geestes, had nochtans de geniale voorganger zich niet om te wenden naar hoorbare hulde mijnerzijds; indien

al ooit toe te laten, ditmaal stellig zou ze te armelijk hebben geklonken. Reine feestklank moge althans w a a r d e r i n g vinden in het onthutste gemoed, daaruit opgaan doet die klank niet. Nu evenwel het eerste eeuwfeest van POTGIETER'S geboorte voor mijzelf een verrassende onderscheiding heeft meêgebracht, waarvoor ik mij nog inniger verplicht mag gevoelen aan mijn veeljarigen vriend ALBERT VERWEY, nu waag ik een kleine nabetrachting naar aanleiding ook van sommiger oordeel (in het voorbijgaan) over den aard van mijn bescheiden dichterschap.

Eerst na POTGIETER'S dood, dus toen ik mijn zetting al beet had, en reeds daardoor buiten de termen zou blijven eener verhouding als die van *leerling* tot *meester,* begon mijn te ras tot erinnering herleide omgang met POTGIETER'S machtige poëzie. En onafhankelijk van mijn immer dieper ingenomenheid, immer warmer vereering, meen ik - bij geleidelijke ontwikkeling van hoe ook beperkt een aanleg - mijn eigen dichttrant tot aan den einde te hebben gehandhaafd, en zelfstandig bewaard in vormen overeenkomstig mijn wezen. Als gelukwenschende voorspelling ook diénaangaande, klinken nu BUSKEN HUET'S woorden van 1879 in mij na: 'POTGIETER, daar ben ik zeker van, zou in uwe verzen smaak gevonden hebben.' Dat deze uiting fac-simile verzen betrof van 1872 en 1873, *Rijmbrieven aan Aart Admiraal,* laatstelijk opgenomen in mijn dichtbundel T i e n d e n v a n d e n o o g s t, onder den pseudoniem M. C o e n s, sta hier volledigheidshalve. -
En terwijl tijdens de afgeloopen zomermaand een hartelijk zorgzame Kunstbespreking, met name in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, heugelijk antwoord gaf op dier vraag in den beginne 'of de maand in het teeken van POTGIETER stond', hoeveel weemoed school er dan in mijn gedwongen zwijgen, in mijn terughouding uit piëteit!...Moge deze klacht de waarde erlangen van een enkel groen blad, in de kransen op het Zwolsche Gedenkteeken voor den minst bekenden onzer grootste mannen, den invloedrijke buiten de gewone wegen:

Naar 't hoogste dingend voor gemoed en geest,
Zocht hij geen naam - maar leeft in die hem leest;
Met schat van schoonheid dienend die haar zoeken,
Herprenten zich in de open ziel zijn boeken.

Waar, mijm'rend vaak, zijn kindsheid heeft gespeeld,
Daar lokt en loont den pelgrim 's dichters beeld;
En blikt op keurplek uit het Zwolsche loover
Stad, vaderland, en 't land der menschheid over.

Vreemd aan de schare ofschoon aan haar verpand,
Wist - wijzende op den glanstijd van zijn land -
De mensch en kunstnaar, om zijn volk te heffen
Langs koninklijken weg, de b l o e m des volks te treffen!

Schudt nichtje MAGDA 't hoofd over den aangroei dezer noot, dan wijst oom gelaten op het feit, dat het beloop der noot een onvoorzien maar zuiver uitvloeisel was van 't haar gewijde rijmbriefje.
P.

*) 'Lophoed' of 'ja-ja', ook wel 'zonnetentje', zoo liet zich - om zijn heel breeden slap-knikkenden rand - de fijne meisjes-stroohoed betitelen. Ouderen van dagen heugt voorts, uit den opgedirkten grafstoet, de 'huilebalk'; de bolronde zwartvilten hoed met ontzaggelijken rand, van voren door een koordje diep omlaag getrokken, en in wiens schaduw een naar de oogen gebrachte zakdoek Treurnis moest duidelijk maken.
Niet in onbruik, valt te hopen, raakt de 'pillegift', Peter en Meter's zilveren doopgeschenk; liefst - met ingesneden voorletters - lepel-en-vork of kroes; minstens een spaarpotpenning; een en ander voor het peetekind vergezichten meêbrengend op verheuging uit dezelfde hand bij verjaarfeesten. -
Kennis aan den juisten klemtoon in het toejuichingswoordje *Bravo*, dankt oom nog aan den altijd juisten, immers altijd opmerkzamen POTGIETER. En wàt - van het geringste tot het grootste, van bladknop tot woudpracht - wat hechtte niét des jongeren blik, vol dank en onverflauwbare belangstelling, aan het nooit genoeg te doorreizen lust- en levensgebied van dien nu kortelings zoo waardig gehuldigde!

Daarbij met het liefdevolste ontzag door mij nageblikt, heel van verre, en toch met een gevoel van verwantschap als woonde ik in een der kamers van zijn weidsche huis des geestes, had nochtans de geniale voorganger zich niet om te wenden naar hoorbare hulde mijnerzijds; indien al ooit toe te laten, ditmaal stellig zou ze te armelijk hebben geklonken. Reine feestklank moge althans w a a r d e r i n g vinden in het onthutste gemoed, daaruit opgaan doet die klank niet. Nu evenwel het eerste eeuwfeest van POTGIETER'S geboorte voor mijzelf een verrassende onderscheiding heeft meêgebracht, waarvoor ik mij nog inniger verplicht mag gevoelen aan mijn veeljarigen vriend ALBERT VERWEY, nu waag ik een kleine nabetrachting naar aanleiding ook van sommiger oordeel (in het voorbijgaan) over den aard van mijn bescheiden dichterschap.

Eerst na POTGIETER'S dood, dus toen ik mijn zetting al beet had, en reeds daardoor buiten de termen zou blijven eener verhouding als die van *leerling* tot *meester,* begon mijn te ras tot erinnering herleide omgang met POTGIETER'S machtige poëzie. En onafhankelijk van mijn immer dieper ingenomenheid, immer warmer vereering, meen ik - bij geleidelijke ontwikkeling van hoe ook beperkt een aanleg - mijn eigen dichttrant tot aan den einde te hebben gehandhaafd, en zelfstandig bewaard in vormen overeenkomstig mijn wezen. Als gelukwenschende voorspelling ook diénaangaande, klinken nu BUSKEN HUET'S woorden van 1879 in mij na: 'POTGIETER, daar ben ik zeker van, zou in uwe verzen smaak gevonden hebben.' Dat deze uiting fac-simile verzen betrof van 1872 en 1873, *Rijmbrieven aan Aart Admiraal,* laatstelijk opgenomen in mijn dichtbundel T i e n d e n v a n d e n o o g s t , onder den pseudoniem M. C o e n s , sta hier volledigheidshalve. -
En terwijl tijdens de afgeloopen zomermaand een hartelijk zorgzame Kunstbespreking, met name in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, heugelijk antwoord gaf op dier vraag in den beginne 'of de maand in het teeken van POTGIETER stond', hoeveel weemoed school er dan in mijn gedwongen zwijgen, in mijn terughouding uit piëteit!...Moge deze klacht de waarde erlangen van een enkel groen blad, in de kransen op het Zwolsche Gedenkteeken voor den minst bekenden onzer grootste mannen, den invloedrijke buiten de gewone wegen:

Naar 't hoogste dingend voor gemoed en geest,
Zocht hij geen naam - maar leeft in die hem leest;
Met schat van schoonheid dienend die haar zoeken,
Herprenten zich in de open ziel zijn boeken.

Waar, mijm'rend vaak, zijn kindsheid heeft gespeeld,
Daar lokt en loont den pelgrim 's dichters beeld;
En blikt op keurplek uit het Zwolsche loover
Stad, vaderland, en 't land der menschheid over.

Vreemd aan de schare ofschoon aan haar verpand,
Wist - wijzende op den glanstijd van zijn land -
De mensch en kunstnaar, om zijn volk te heffen
Langs koninklijken weg, de b l o e m des volks te treffen!

Schudt nichtje MAGDA 't hoofd over den aangroei dezer noot, dan wijst oom gelaten op het feit, dat het beloop der noot een onvoorzien maar zuiver uitvloeisel was van 't haar gewijde rijmbriefje. P.

*) 'Lophoed' of 'ja-ja', ook wel 'zonnetentje', zoo liet zich - om zijn heel breeden slap-knikkenden rand - de fijne meisjes-stroohoed betitelen. Ouderen van dagen heugt voorts, uit den opgedirkten grafstoet, de 'huilebalk'; de bolronde zwartvilten hoed met ontzaggelijken rand, van voren door een koordje diep omlaag getrokken, en in wiens schaduw een naar de oogen gebrachte zakdoek Treurnis moest duidelijk maken.
Niet in onbruik, valt te hopen, raakt de 'pillegift', Peter en Meter's zilveren doopgeschenk; liefst - met ingesneden voorletters - lepel-en-vork of kroes; minstens een spaarpotpenning; een en ander voor het peetekind vergezichten meêbrengend op verheuging uit dezelfde hand bij verjaarfeesten. -
Kennis aan den juisten klemtoon in het toejuichingswoordje *Bravo*, dankt oom nog aan den altijd juisten, immers altijd opmerkzamen POTGIETER. En wàt - van het geringste tot het grootste, van bladknop tot woudpracht - wat hechtte niét des jongeren blik, vol dank en onverflauwbare

belangstelling, aan het nooit genoeg te doorreizen lust- en levensgebied van dien nu kortelings zoo waardig gehuldigde!
Daarbij met het liefdevolste ontzag door mij nageblikt, heel van verre, en toch met een gevoel van verwantschap als woonde ik in een der kamers van zijn weidsche huis des geestes, had nochtans de geniale voorganger zich niet om te wenden naar hoorbare hulde mijnerzijds; indien al ooit toe te laten, ditmaal stellig zou ze te armelijk hebben geklonken. Reine feestklank moge althans w a a r d e r i n g vinden in het onthutste gemoed, daaruit opgaan doet die klank niet.
Nu evenwel het eerste eeuwfeest van POTGIETER'S geboorte voor mijzelf een verrassende onderscheiding heeft meêgebracht, waarvoor ik mij nog inniger verplicht mag gevoelen aan mijn veeljarigen vriend ALBERT VERWEY, nu waag ik een kleine nabetrachting naar aanleiding ook van sommiger oordeel (in het voorbijgaan) over den aard van mijn bescheiden dichterschap.

Eerst na POTGIETER'S dood, dus toen ik mijn zetting al beet had, en reeds daardoor buiten de termen zou blijven eener verhouding als die van *leerling* tot *meester,* begon mijn te ras tot erinnering herleide omgang met POTGIETER'S machtige poëzie. En onafhankelijk van mijn immer dieper ingenomenheid, immer warmer vereering, meen ik - bij geleidelijke ontwikkeling van hoe ook beperkt een aanleg - mijn eigen dichttrant tot aan den einde te hebben gehandhaafd, en zelfstandig bewaard in vormen overeenkomstig mijn wezen. Als gelukwenschende voorspelling ook diénaangaande, klinken nu BUSKEN HUET'S woorden van 1879 in mij na: 'POTGIETER, daar ben ik zeker van, zou in uwe verzen smaak gevonden hebben.' Dat deze uiting fac-simile verzen betrof van 1872 en 1873, *Rijmbrieven aan Aart Admiraal,* laatstelijk opgenomen in mijn dichtbundel T i e n d e n v a n d e n o o g s t , onder den pseudoniem M. C o e n s , sta hier volledigheidshalve. -
En terwijl tijdens de afgeloopen zomermaand een hartelijk zorgzame Kunstbespreking, met name in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, heugelijk antwoord gaf op dier vraag in den beginne 'of de maand in het teeken van POTGIETER stond', hoeveel weemoed school er dan in mijn gedwongen zwijgen, in mijn terughouding uit piëteit!...Moge deze klacht de waarde erlangen van een enkel groen blad, in de kransen op het Zwolsche Gedenkteeken voor den minst bekenden onzer grootste mannen, den invloedrijke buiten de gewone wegen:

Naar 't hoogste dingend voor gemoed en geest,
Zocht hij geen naam - maar leeft in die hem leest;
Met schat van schoonheid dienend die haar zoeken,
Herprenten zich in de open ziel zijn boeken.

Waar, mijm'rend vaak, zijn kindsheid heeft gespeeld,
Daar lokt en loont den pelgrim 's dichters beeld;
En blikt op keurplek uit het Zwolsche loover
Stad, vaderland, en 't land der menschheid over.

Vreemd aan de schare ofschoon aan haar verpand,
Wist - wijzende op den glanstijd van zijn land -
De mensch en kunstnaar, om zijn volk te heffen
Langs koninklijken weg, de b l o e m des volks te treffen!

Schudt nichtje MAGDA 't hoofd over den aangroei dezer noot, dan wijst oom gelaten op het feit, dat het beloop der noot een onvoorzien maar zuiver uitvloeisel was van 't haar gewijde rijmbriefje.
P.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Architektuur

In de verzen, die dit nummer openen, heb ik getracht uitdrukking te geven aan een gedachte die telkens weer bij kunstenaars en wie met hen voelen, opkomt: de oude kunst wordt vermoord en de nieuwe gering geacht. Dat wij het laatste een grooter wonder noemen dan de vuurvastheid van een gewijde ouwel, zal begrijpelijk zijn voor elk die aan zichzelf de onweerstaanbaarheid van iets schoons ondervonden heeft.

De afbraak van de kapel in de Kalverstraat was wel geschikt om ons die gedachte weer bitter te doen bewust worden. Daar hief zij haar wand, nu eindelijk ontdaan van het onwaardig getimmerte dat haar voordeelshalve aanhing, daar hief zij die, van den voet tot de daklijst, naakt omhoog en wij genoten wat wij van bouwwerken het allerliefst zien: een muur die zonder stutten of beren loodrecht oprijst en een gelaat toont naar de bedoelingen van haar maker, - maar om ons tegelijk, geschonden en ten ondergang gedoemd, op het diepst te ontroeren door het schouwspel van een hulpeloosheid, die nooit zoo deerniswekkend is als waar ze de schoonheid raakt. Er was in het dak van de kapel, nu pannenloos, en waar door de latten de lucht scheen, toch een fraaier vlucht dan wij ooit hadden geweten. Wij herinnerden ons de poëzie die in die goedgevormde ruimte te wijlen leek. Was het mogelijk dat, behalve de bevrediging die in de deugd van het gebouwde lag, ook een aandenken ons deed huiveren aan de vereering die eeuwen lang - misschien tot op heden? - geloovigen binnen of buiten die wanden had saamgebracht? -

De vraag is niet wie aan de verwoesting schuld heeft. In het hart van Amsterdam kan een kunstvol, een door herinneringen eerwaardig, een in het verleden van de stad beteekenisvol gebouw strafteloos worden afgebroken. De vraag is niet wie den moord op zijn geweten heeft, maar hij is gebeurd en wij beklagen hem.

* * *

'Het is voor de nu levende kunstenaars niet alleen, maar zelfs meer nog voor hen, wier onderscheidingsvermogen voldoende is gescherpt en wier gevoel nog niet geheel is afgestompt, - omdat nu eenmaal niet te ontkennen valt, dat alles went en dat zelfs het allerleelijkste in staat is, op den duur geen ergernis meer te wekken; - het moet voor die allen wel smartelijk zijn te (moeten) erkennen, dat zij in een tijd leefden, welke niet vermocht te naderen tot het begin eener levensvermooiing, of ternauwernood tot een poging hun omgeving, d.i. hun woning, hun meubels, hun huisraad volgens een vast kunstbeginsel saam te stellen, integendeel slechts in staat is geweest die omgeving van een bedenkelijke nuchterheid eenerzijds, en van een ergerlijk prullige tot ploertigheid stijgende blufferigheid anderzijds te doen zijn. En het smartgevoel dezer erkenning, dat eerst langzamerhand levendig wordt, maar dan ook te heviger wordt gevoeld, moet wel tot wanhoop stijgen, bij hen die begrijpen wat het zeggen wil, zulk een omgeving te hebben moeten missen; die weten wat het is, mee te hebben mogen leven binnen de grenzen eener kunstvolle wereld; die tot het besef zijn gekomen hoeveel geluk zij hebben moeten derven, hoeveel levensvreugd zij hebben moeten ontberen; omdat niet schoonheid, maar leelijkheid is de eigenschap der nu voorbijgaande tijden'.[1)]

De hedendaagsche bouwmeester geeft met deze woorden lucht aan de ontzetting die hem bevangen heeft, toen het hem duidelijk werd, dat wij in een tijd van on-schoonheid

1) Over Stijl in Bouw- en Meubelkunst doôr H.P. Berlage, met 38 reproducties naar teekeningen van den Schrijver. Tweede geheel verbeterde druk. Te Rotterdam bij W.L. en J. Brusse, 1908. Inleiding.

leven en dat de menschen zelfs begonnen waren gewend te raken aan leelijkheid. Evenals na 1880 hier te lande de dichters, en met hen de schilders, zelf de pen opnamen om hun denkbeelden te verdedigen en in de harten van de tijdgenooten ruimte te maken voor nieuwe bewondering, evenzoo doet het, in de latere jaren, de bouwkunstenaar. Het is opmerkelijk hoeveel er in zijn woorden is, dat nu nog, voor ons dichters geldt.

De groote grief is deze: in het bouwen wordt geen kunst gezien.

Een schilderij is een kunstwerk en geldt daarvoor. Zoo ook een beeld, zoo ook een muziekstuk. Gedichten en gebouwen zijn het niet minder; maar bij de eerste let men al heel gauw meer op de denkbeelden die erin vervat zijn, dan op hun schoonheidswaarde, - men vraagt zich af of men het eens is met den dichter, - en bij de tweede vraagt men alleen of men in die wijs van bouwen al of niet behagen schept.

In beide gevallen werd het oordeel over kunstuitingen geacht te mogen berusten bij de aanmatigende leeken - snaterbekkende eksteren noemde Vondel hen - en er restte den kunstenaars geen andere keus dan òf onerkend te blijven òf verdedigers te worden van hun eigen zaak.

En waar nu het laatste gebeurt, is het geen wonder, indien zij die hun kunst willen doen erkennen, en waardelooze oordeelen afwijzen, naar begrippen zoeken om de laatste gronden van hun kunst in blootteleggen, en ook te doen begrijpen door anderen.

Van strijdende kunstenaars worden zij bewuste kunstenaars.

De hier aangeduide ontwikkeling kan men tasten in een ander werk van Berlage.[1)] Het spreekt vanzelf - zegt hij daar - dat smaken verschillen kunnen; maar is het niet nochtans ergerlijk dat ook het grootste kunstwerk door den minsten straatslijper met een: ‘dat bevalt mij niet’ kan gevonnisd worden? Dat moest niet mogen - gaat hij voort, en voegt er aan toe: - dat hoeft niet te mogen. ‘Denn sogar

1) Grundlagen und Entwickelung der Architektur, 4 Vortraege gehalten im Kunstgewerbe-museum zu Zürich von H.P. Berlage, met 29 Abbildungen, im Verlag von W.L. & J. Brusse, Rotterdam.

auf einem höhern Plan, unter Künstlern selbst, sollten gewisse Schönheitsdifferenzen auszugleichen sein, und es dürfte nicht vorkommen, dat ohne entschiedene Präcisierung der eine lobt, was der andere tadelt; es sollte doch in letzter Instanz der Gegner zu dem Geständniss gezwungen werden können: "Das Werk gefällt mir zwar nicht, aber trotzdem muss ich gestehen, dass es Schönheitsqualitäten besitzt, dass es mir sogar imponiert; kurz und gut: ich erkenne darin das Werk eines Künstlers."' En verder: 'Es würde schon viel gewonnen sein, wenn man dem Schimpfenden zurufen könnte: Nun ja, es mag dir gefallen oder nicht, aber du solltest einmal studieren, wie das gemacht wurde, d.h. mit welcher Konsequenz die Formen durchgeführt sind. Du sollst dir einmal klar machen mit welcher Logik der Aufbau sich aus dem Plan entwickelt hat, und mit welchem Talent die betreffenden Baumassen damit in Uebereinstimmung gebracht wurden. Aber nicht nur das, sondern du musst gestehen, dass auch die Verhältnisse vorzüglich und die Verzierungen mit grossem Verständniss angebracht und gesmackvoll durchgeführt sind. Mit andren Worten: du musst zugeben dass das ganze Bauwerk in allen seinen Theilen eine absolute Einheit zeigt.'

Het is niet ieder kunstenaar die dit zeggen kan. Berlage weet zeer goed dat zonder gevoeligheid van de zintuigen en zonder gemoedsontroering niets schoons ontstaat. Hij weet en zegt het nadrukkelijk dat de scheppende idee de hand besturen, de overvloedige verbeelding haar vullen moet. Maar hij weet tevens dat idee en verbeelding niet noodzakelijk behoeven te ontspringen aan een onbewusten gevoels- en zinnenmensch. Ook mannen van diepste doordachtheid, van tot den bodem blikkenden geest waren te allen tijde kunstenaars. En de nalatenschap van de volken is daar om te bewijzen dat zulken niet de geringsten zijn geweest.

Berlage betoogt dat hoewel ware kunst 'sich nicht machen lässt nach Regeln' zij evenals de natuur de erkenning van wetten veronderstelt. 'Kann man sich' - vraagt hij - 'eine musikalische Komposition ohne bestimmte Tonart und Takt, ein Gedicht ohne Silbenverhältnisse und Strophenrhythmus vorstellen?'

De laatste opmerking klemt veel meer dan de tegenwoordige

lezers van gedichten, of dan zelfs prosodie-kundigen weten. Of heeft ooit iemand opgemerkt dat de zwevende schoonheid van de italjaansche canzone op een vaste evenmaat in de plaatsing van haar deelen berust? En dan het sonnet dat, voortdurend nieuw, alleen uit de mogelijkheden van zijn maat en getal wordt voortgebracht.

De dichterlijke beweging van 1880 is van dit meest bewuste gedicht uitgegaan. En thans eerst, nu de naturalistische stijlloosheid heeft uitgewoed, vindt de kunst van het vers zich terug aan haar uitgangspunt.

Zij vindt daar nu ook de Bouwkunst. Van hoeveel vermaarde bouwwerken wordt hier door Berlage aangetoond dat zij ware sonnetten en canzonen zijn: scheppingen van getal en maat. Egyptische pyramiden, grieksche tempels, romaansche en gotische domen, werken van alle tijden en landen, zijn gebouwd op zulk een grondwerk van mathesis.

'Wenn also jetzt' - zoo mag hij dan ook uitroepen - 'diese Studiën keinen Zweifel mehr an der Tatsache übrig lassen, dass in den Zeiten der grossen Stilperioden die Architektur nach dem System einer gewissen geometrischen Grundlage gebildet wurde, so fragt man sich, ob es nicht an der Zeit wäre, damit auch jetzt wieder einen Anfang zu machen, und das um somehr, als sich herausstellt, dass dieses System am bestimmtesten in den am meisten konstruktiven Stilen Verwendung gefunden hat, dem griechischen und dem mittelalterlichen. - Ja, man könnte die Frage stellen, ob nicht gerade deswegen diese beiden Stile die konstruktivsten gewesen sind, und daher eine so grosse Uebereinstimmung zeigen, trotzdem sie eine absolut verschiedene Formensprache haben und sich geistig diametral gegenüberstehen.

'Beweist dies aber nicht, dans es in der Kunst ewige Gesetze gibt, die die Vorbedingung aller formalen Schönheit und daher unabhängig von allen Geistesströmungen sind? Beweist dies nicht, dass ohne Verwendung dieser Gesetze von einer stilvollen Architektur nicht die Rede sein kann, indem sie sonst ein Produkt der reinen Willkür wäre, d.h. Gesetzlosigkeit, aber nicht die wahre Freiheit, sondern Schrankenlosigkeit und daher Armut; dass dagegen Gebundenheit die wahre Freiheit und daher Reichtum bedeutet.'

Wij die gezien hebben aan welke gebondenheid van tellen en meten Potgieter zijn ‘Gedroomd Paardrijden’ ontwikkelde, begrijpen deze lofspraak op de gebondenheid. In *deze* Bouwkunst kan *onze* Dichtkunst een zuster zien.

* * *

Evenals de Dichter heeft ook de Bouwmeester, zoodra hij zijn grootste vormen scheppen wil, behoefte aan een steunende gemeenschap. De eerste, als hij het Drama wil voortbrengen waaraan zijn tijdgenooten zullen deelnemen, - de tweede als hij monumentale gebouwen wil oprichten, - beide kunnen het niet dan in velerlei medewerking met personen en menigten. Om nog niet eens te spreken van steun in geld en gezindheid, - de een moet zich een Tooneel scheppen, en de ander een Ambacht en een Bedrijfskunst.

Hoe duidelijk wordt het dat noch van het Tooneel noch van Bedrijfskunst en Ambacht iets worden zal, zoolang niet gelijke wijzen van arbeiden gemeengoed zijn van den Dichter en van allen die tot het Tooneel hooren, van den Bouwmeester en van allen die hem terzijde staan.

Hoe duidelijk wordt het ook dat de toeziende en de werkdadige behulpzaamheid van de menigte alleen kan voortkomen uit een inniger samenleven met leidende geesten zoowel als uitvoerders.

Vandaar dat in niemand zoo ontwijfelbaar als in de kunstenaars van onzen tijd droomen opkomen aan een toekomstige Gemeenschap. Zij voelen zich leven in een tijd zonder geesteseenheid. Zij voelen de behoefte aan die eenheid wassen van onder tot boven. En nochtans wanhopen zij eraan, haar te zien tot stand gebracht.

Zij zien overal, die Eenheid splijtend en verhinderend, den Eenling, die in het eenlingschap zijn voordeel vindt, - zij zien overal den Schijn waardoor de leelijkheid van het hedendaagsche leven voor de kortzichtige menigte verborgen wordt.

Zoo zijn zij, daders in hun kunst, toekomstdroomers in het maatschappelijke, en verwachten zij, zelfs voor die kunst, in de toekomst een Gouden Eeuw.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Van Alphen als kinderdichter
Over van Alphen's Kindergedichtjes. Bijdrage tot de Kennis van de Opvoeding hier te lande in de 18e eeuw, door Dr. H. Pomes. Met een Portret en 32 Illustraties. - Rotterdam. - 1908. - W.L. en J. Brusse.

Gods Goedheid.

God is goed, daar valt de regen
Op het uitgedroogde land:
Vader bad om zulk eer zegen.
Zonder regen,
Zegt hij, groeit geen kruid noch plant.

Lieve droppels, valt op de aarde!
Valt in grooten overvloed;
't Goud is niet van zulk een waarde
Voor onze aarde.
God verhoort ons: God is goed!

Gods Wijsheid.

God is wijs, die malsche regen
Houdt nu op: het dorre gras
Heeft weer zoo veel vocht gekregen,
Als voor 't groeijen noodig was.

Viel er al te zware regen,
Zag men nimmer zonneschijn,
Dan zou 't langer niet tot zegen,
Maar tot schade voor ons zijn.

God is wijs, die malsche regen
Houdt weêr op: de dorre grond
Heeft nu zoo veel vocht gekregen
Als Gods wijsheid noodig vond.

God is goed, en God is wijs.

Goedheid alleen zou tot gaven zonder grenzen kunnen leiden; de wijsheid komt en beperkt de matelooze en onberedeneerde goedheid tot een verstandige ‘nuttigheid’.

Is de mug nuttig? Zeker.

Als hij in 't kaarslicht vliegt en dood op tafel valt, maant hij ons aan tot voorzichtigheid.

Zo geeft ons de loerende kat het voorbeeld van geduld; het sijsje van leerzaamheid; de drijftol, die eerst door slagen op gang blijft, leert ons, om niet uit nooddwang, maar uit aangeboren of in te prenten plichtgevoel onze taak te vervullen.

Waarom niet?

Verteld wordt, hoe James Watt, de uitvinder van de condenserende stoommachine, het plan van een buiswaterleiding ontwierp, terwijl hij aan tafel getroffen werd door de inrichting van de schaal van een kreeft; terwijl een ingenieur, met name Brown, door middel van een spinrag op de gedachte zou zijn gekomen van de constructie van de kettingbrug.

Maar dit zijn staaltjes van een anekdotisme, dat van alle tijden is, zal men zeggen.

Juist. Maar bij Van Alphen vormen die staaltjes, in hun toevallige spaarzaamheid, een hoofdstuk van z'n levensleer.

De utiliteit te bewijzen van de levende en de dode schepping, met de mens als middelpunt, was een deel der toenmaals geldende natuurfilosofie.

Even scholasties als de filosofie van de godsdienst, die van 't voorafgaande datgene naastte, wat waarde had voor het destijds bereikte, zag de ‘Aufklärung’ ook in de natuur bij voorkeur datgene, wat rechtstreeks kon worden toegelicht als bevorderlik voor 't welzijn en 't geluk van de mens.

Dit geluk is nummer één.

En wanneer Van Alphen, als een nieuwe verschijning op 't onderwijsgebied, afdaalt tot de nationale jeugd, dan geschiedt dit, om die jeugd, al is het in de praktijk bij stukken en brokken, deelgenoot te maken van de wegen die kunnen leiden tot z'n volmaking als burger van de aarde en als bewoner der zalige gewesten.

En als bij wijze van ‘motto’, zij 't dan ook dat het toeval er evenzeer de hand in kan hebben gehad als de toeleg, staat, na de uitreiking van z'n handgift ‘Aan twee Lieve Kleine Jongens’, als eerste gedichtje in de rij van z'n zes en zestig, met de titel ‘Het Kinderlijk Geluk’:

> Ik ben een kind,
> Van God bemind,
> *En tot geluk geschapen;*

In dit teken staat heel z'n Kinderpoëzie.

Dr. Pomes heeft over deze ‘Kindergedigten’ een zeer uitgebreid werk geschreven. Het onderwerp is onder z'n handen een studie van betekenis geworden. De bodem er van heeft hij geleverd door een karakteristiek te geven van de opvoedkundige stromingen in het buitenland, van af Locke langs Rousseau en Basedow. Voordat de denkbeelden van de Duitse rationalisten hier een weg vinden, vertoont de schrijver ons, dat hier twee richtingen in de opvoeding naast elkander lopen: een rechtzinnige, (vertegenwoordigd door De Swaef-Willemsen, Meijer en Nosselt) en een meer ‘redelike’, die weldra gesteund door de geschriften van Locke, en beïnvloed door de geest van Rousseau, vooral door drijfkracht van de prijs-vragende genootschappen, zich tekenend heeft gekarakteriseerd in de werken van Looff en De Perponcher. Wat de kinder-boeken vóór en in die tijd betekenen, herinnert ons de schrijver in z'n overzicht van de Haneboeken, de Trappen der Jeugd, de Spelboeken, de Sendbrieven van Jacobi en Hakvoord, de Schriftuurlike Boeken (Kinderbijbels en Catechismen), de merkwaardige ‘Fransche Tyranny’, de ‘Zedelijke Tooneelspellen’, en van de ‘Sprookjes van Moeder de Gans’ tot besluit. In

deze dolende en zoekende schoolwereld komt van Alphen met z'n natuurlike kinder-opvoeding van een nog nimmer zo goed geslaagde taal en toon, een ganse ommekeer brengen. Het feit is inderdaad van zulk een betekenis, dat de wens van de proefschrijver om door een systematiese rangschikking en analyse van deze ‘Gedigten’ ons de denkbeelden te leren kennen die in dit nieuwe onderwijs voorzitten, ons allezins gerechtvaardigd voorkomt. Zeer verklaarbaar en overeenkomstig wat hij in deze soort poëzie ziet, is z'n indeling: Verhouding van de mens tot God; Verhoudingen in 't familieleven; Deugden; Beloningen en straffen; Denkbeelden van de tijd; enz. Aan de taal en de toon van deze versjes wordt mede een hoofdstuk gewijd, en ten slotte een parallel getrokken tussen Van Alphen en de Duitse kinderdichters Weisze en Burmann, waarbij, in afwijking van wat Van Eck in Groot-Nederland trachtte aan te tonen, hij tot de slotsom komt, dat Van Alphen, in de enkele gevallen waarin hij aan de Duitsers ontleend heeft, - hoogstens een dozijn, merkt dr. Pomes op, - z'n modellen in elk geval bekort en vereenvoudigt, en ze meestal overtreft, terwijl hij in z'n oorspronkelike poëzie, waaronder ‘echt karakteristieke’ een toon van vertrouwelikheid en hartelikheid laat hooren, ‘zooals we beslist niet bij Burmann en niet in die mate bij Weisze aantreffen’. Met Weisze evenwel, bovenal, voelde zich de Hollandse ‘vriend der jeugd’ verwant.

Het werk is met reprodructies van oude houtsneden versierd. Ook geeft het een portret van Van Alphen. Achterin vinden we een Inhoudsopgaaf en een lijst van geraadpleegde werken.

‘Wie, zoals wij, in z'n jeugd niet is opgegroeid met Van Alphen's kindergedichtjes, kan bij 'n kennismaking op rijper leeftijd vaak moeilijk begrijpen, hoe anderen er zo mee ingenomen zijn. Hij vindt er te veel in, dat hem om meer dan één reden tegenstaat. Die lieve “wichtjes” zijn hem te zoet, te braaf, te wijs, en hij zou ze liefst opgeborgen willen zien in de oudheidkamer van onze vaderlandse kinderliteratuur.’ - -

‘'n Waardering (evenwel), zo algemeen en zo langdurig als (Van Alphen tot voor betrekkelik korte tijd mocht onder-

vinden) vraagt van de onderzoeker 'n *historiese* verklaring. Persoonlike inzichten moeten er tijdelik voor opzij gezet worden. Naast 't zuiver subjektief oordeel begint zich 't meer objektieve te vormen. De vraag is niet meer, welke waarde de gedichtjes hebben voor hem, mens uit de 20e eeuw, maar wat ze geweest zijn voor vroegere geslachten, aan welke eigenschappen ze hun ongeëvenaarde populariteit te danken hebben gehad.[1)]

Wanneer Dr. Pomes, wiens bijdrage tot de kennis van de opvoeding in de 18e eeuw wij met blijdschap begroeten, zijn rijk gedocumenteerde arbeid, met dezelfde ijver waarmee hij dit werk voltooide, eens met nieuwe gegevens (zie vooral de *Catalogi* der Genootschappen) mocht hebben vermeerderd, zal hij zich in de prijselike verzoeking zien gebracht, zo niet z'n uitgewerkte tekst, dan toch z'n inleiding binnen nauwer lijnen te condenseren, waardoor ze aan scherpte zal winnen wat ze aan histories-toelichtende uitweidingen verliezen mag. En dit kan gevoegelik ook; zo 't overeenkomstig het wezen van een proefwerk is, dat Dr. Pomes z'n feiten toont te kennen en weet te gebruiken, in een tweede uitgaaf is hij gerechtigd te tonen dat hij is geklommen uit de bank op de stoel. Hij zal dan ontwaren en met warmte ontwikkelen, hoe er achter de verschijnselen die we tot de ‘Aufklärung’ brengen, een grote stuwkracht werkt. Want wat Van Alphen doet, en De Perponcher, en wat ginds Campe. Weisze, Schlosser en Hirzel deden, waren zo maar geen nieuwe ‘proeven’. 't Was propaganda-werk en als zodanig een van de vele uitingen van hen, die, beslist verzekerd van de goede weg, uit waren gegaan ter prediking van een nieuw Evangelie. In de toon als in de inhoud ligt de warmte van het geloof aan eigen kracht en aan de schoonheid van hun taak. Men wilde de wereld verblijden. Men stond buiten, in de morgenzon, en had slechts de hand te openen om 't volle zaad te strooien van het rijkste levensgenot. Men voelde zich begiftigd boven de koningen der aarde, en genoot van die meerderheid met een innige, onuitsprekelijke vreugd. Dankend knielde men neer voor 't nieuwe geschonken

1) Uit ‘Een woord vooraf’.

licht. Zo duidelik was het nu eindelik in de verrukte geesten geopenbaard, dat de sleutel van 't geluk in de handen van de mensen zelve was gelegd. Hoe was het mogelijk dat na eeuwen van duister dwalen op allerlei kronkelpaden, plotseling aan de mensheid die wondere openbaring was gegeven; en dat het boven alle tijden, de gebenedijde 18e eeuw na Christus' geboorte was geweest, welke dat ongekende heil in de schoot was gestort! Nooit zozeer als tans was het de mens beschoren geweest de aard en de bestemming van de schepping duidelik te begrijpen. 't Was alles eensklaps licht geworden. Door de nevelen van 't bijgeloof was de zon gebroken. God vroeg niet langer als geloof de erkenning van bovennatuurlik geopenbaarde verborgenheden. God had nooit verborgenheden gehad. Ook had hij niets bovennatuurlik geopenbaard, nog minder het willen doen. God had slechts in wijsheid en goedheid willen scheppen en besturen. De mens had immers de schepping maar met open ogen aan te zien, gebruik te maken van de vermogens die hem waren geschonken, na te gaan hoe de natuur was ingericht, het lot van de mens werd bedeeld, de volken werden beleid, de planten en dierenwereld hun geheimen ontsluierden. Waarom zou hij niet komen tot het ware begrip, wat de Schepper en onderhouder der wereld voor hun wezen moest! God kon het plaatsen, dat lange mensengeslachten, door zich 't gebruik van de heldere rede te ontzeggen, de natuurlike godsverering hadden versmaad en ze met allerlei onredelike meningen en kultus-vormen hadden verduisterd. Maar God zou nimmer kunnen goedkeuren, dat, nu de mensheid eenmaal op dit hoogtepunt was gekomen, ze onverantwoordelik naliet, de ware godsdienst in z'n zuiverheid te herstellen, onredelike of duistere geloofskwesties op zij te zetten, te leren en te wandelen volgens Jezus' reine leer, zich aan te gorden om de redelike en zedelike godsverering te bevorderen, die de behoefte bleek te zijn van de nog nimmer bereikte tijd.

Wat nu volgde, was missie-werk. Men ging uit tot de Heidenen en de volken.

Met kloeke hand werd aangevat. Allereerst was 't nodig dat de wetenschappen ongehinderd konden worden beoefend, al de terreinen van natuur- en volkenbeschrijving konden worden geëxploreerd, en nieuwe wegen werden gebaand. Met eendrachtige

broederzin en blijmoedig verstrekte geldelike opofferingen werden centra van studie en propaganda gesticht, van waaruit met mond en pen, de grote massa, geen enkele laag van de samenleving uitgesloten, kon worden bereikt, ze kon worden opgeheven, hun noden konden worden gelenigd, scholen voor hen konden worden opgericht, volksboeken werden verspreid, een praktiese zede- en godsdienstleer kon worden gepopulariseerd. Krachtig werd in 't volksleven ingegrepen. Vooral zorgde men er voor de hand te leggen op het opkomend geslacht. Kloeke en verlichte burgers zouden er worden gevormd. De vaderlander der toekomst, zou, niet langer beneveld door onpraktiese geloofsvoorstellingen, de oogen vrij opslaan, de deugd leren betrachten en de zedelikheid leren hoog houden, z'n medemensen, buiten de vormen van een bepaald kerkgeloof om, leren kennen en hoogachten als gelijkbegaafde en gelijkgezinde wezens; de Jood zou voor hem gelijk zijn aan de Christen, de dissenter aan de Hervormde; opgevoed voor de burgerschap der samenleving, zou hij toegerust met eerbied voor Gods wijs en liefderijk beleid, met een vrome broederzin, en gevormd voor de dadelike behoeften van 't leven, regelrecht kunnen ingaan in de maatschappij, waar een verstandelik inzicht en een deugdzaam hart hem zouden leiden door de paden des levens!

Wat men in het vrolik vooruitzicht voorbij zag, en wat de natijd bij kalmer bekijken en rijper ervaring, als de noodwendige uitkomst nawees, was, dat in 't algemeen de opwekking tot de deugd onvoldoende is voor haar praktiese beoefening, en zo de opwekking bloot moet liggen in de strekking van het gegevene, de leerstof zich zelve reeds heeft veroordeeld. Voor de praktijk is dressuur onontbeerlik, en evenals geen goed rekenaar gevormd wordt zonder herhaalde oefening, zo kan geen mens deugdzaam worden genoemd dan door geregeld het goede te doen. Alleen, zo één vergissing de bedrevene nog niet tot een onbedrevene maakt, onlochenbaar is het, dat één zwakheid de zedelik sterke van z'n voetstuk rukt. Dat men het ethies bezwaar vermoedde, blijkt uit de immer voortgezette herhaling van de vermaning; dat men 't paedagogies element niet voorbijzag, toont ons de schakering in de behandeling, bij een zelfde hartelikheid en kinderlike eenvoud

van toon. Zo niet steeds de uitslag bevredigt, het streven legt ons het zwijgen op. Hij alleen, die een of ander versje, zoals De Genestet in een onbewaakt ogenblik deed, buiten de oorsprongssfeer van z'n ontstaan, binnen de geesteskring van een aan 't Rationalisme ontgroeid en over heel andere ontdekkingen voldaan publiek brengt, heeft het misschien een vrolik uur verschaft, maar tegelijk evenzeer de historie miskend, als het Rationalisme, met evenveel zelftrots als de anderen met lichtzinnigheid, de staf over het ‘duister verleden’ heeft gebroken.

Een van de dingen, die De Genestet aan z'n vaderen uit de dagen van 't Rationalisme verweet, was hun onkinderlikheid. Nu waren De Genestet, en ook Beets, de schooljaren beu. Zo ze in hun verleden wilden blikken, zagen ze zich liefst als roodwangige knikkerende knapen. Hun ‘Hollandsche jongens’ werden vermaard; ook de vreemdeling kent ze. Doch zestig jaar vóór hen stelden de vaderlandse opvoeders ze zich anders voor. Hen wilden hun adepten zien met wat ze zelf bezaten: de hartstocht van het weten. Spelen achtten ze tijdvermorsen; 't leren alleen bracht hen zelf en de maatschappij vooruit. Kennis was macht, en deugd was macht. Wat niet stond in dienst van de lering, van de verrijking van 't begrip, de verruiming van de gezichtskring, was van onwaarde. Bij Van Alphen gooien de jongens de tollen weg, en zwepen zich zelf naar de boeken. In alle hoeken van 't huis zitten ze te luisteren en te lezen. Ze trekken elkaar de vellen uit de handen. Ze conspueren de leeglopers. Hun ouders dwingen, smeken ze om lektuur, om onderricht, om zedelessen, om toch maar Gode en de mensen welgevallig te kunnen leven. Als de kat met de worst, vluchten ze met een los blaadje of heiligenprentje naar buiten in een verstekje, en halen er van wat er te halen is. Rekenschap geven, daarvoor is geen tijd; zo nodig, dan is 't ‘speeluur’ er goed voor:

> Denkt niet, lieve speelgenooten!
> Dat de tijd mij heeft verdroten,
> Toen ik gistren zat alleen.
> Die vermaak heeft in het lezen,
> Hoeft geene eenzaamheid te vreezen,
> Maar is altoos wel te vreên.

Vader zegt, dat brave menschen
Dikwijls naar die uurtjes wenschen;
  Dikwijls naar hun kamer gaan,
Om in oude en nieuwe boeken
Wijze lessen op te zoeken;
  En dat staat mij wonder aan.

'k Wou zoo graag verstandig wezen,
En ik word ook graag geprezen,
  'k Zeg, zoo als het bij mij leit:
Dient er dan, om veel te weten,
Menig uurtje nog gesleten
  Welkom! welkom! eenzaamheid![1)]

Ouwe-mannepraat? Toegegeven. Mits men ook toegeve, dat in dat spotwoord de grondvorm van 't mannelike ligt. De leerzame kinderen werden gedacht als de mannen der toekomst. Wat ze als mannen zouden doen en denken, moesten ze als kinderen repeterend zeggen. De ‘Aufklärung’ had haast. Wat na eeuwen gevonden was, mocht nooit meer verloren gaan. De verlichtig der rede bracht het zelfveroverde geluk. ‘Geloofd zij God!’ Laat het toch niet te laat zijn:

    Ik ben een kind,
    Van God bemind,
  En tot geluk geschapen.
    Zijn liefde is groot;
'k Heb speelgoed, kleedren, melk en brood,
  Een wieg om in te slapen.

    Geloofd zij God
    Voor 't ruim genot
  Van zoo veel gunstbewijzen!
    Mijn hart en mond
Zal Hem, in elken morgenstond,
  En elken avond prijzen.

J. KOOPMANS.

1) De Eenzaamheid.

Albrecht Rodenbach II
Albrecht Rodenbach; zijn leven en zijn werk; door Dr. Leo van Puyvelde; L.J. Veen - Amsterdam - 1908.

Een uitvoerige studie over Albrecht Rodenbach, over zijn leven en zijn werk. Er laat zich naar aanleiding van dit boek veel zeggen over den heer v. Puyvelde, over Rodenbach en over de opvatting die de eerste van den laatsten heeft. De eerste is de meest onbelangrijke, en hoewel het hier eigenlik om een boek van hém gaat, spreek ik natuurlikerwijs minder over zijn boek dan wel naar aanleiding van zijn boek, en zal zo terloops wel gelegenheid vinden het een en ander over zijn kwaliteiten als levensbeschrijver op te merken.

Maar zijn betrekking tot Rodenbach maakt hem belangrijk, en daarover wil ik het dus in de eerste plaats hebben, omdat deze zo helder blijken laat hoe de tegenwoordige vlaamse letterlievenden over Rodenbach denken, over Rodenbach als mens, als flamingant en - als dichter. Want de heer v. Puyvelde staat in zijn verering niet alleen en verklankt slechts wat in de Vlaamse gemoederen omgaat.

Meer dan de helft van dit tweehonderdtweeëndertig bladzijden uitgebreide boek handelt over Rodenbach - als dichter. En wij hebben dus allereerst wél te bedenken dat we dit boek niet zonder een vooroordeel kunnen beschouwen. Want zodra wij, in dit werk lezend, ons over de persoonlikheid van Rodenbach te mediteren zetten, komt dit vooroordeel als een kwelduiveltje schermen met allerlei zich opdringende appreciatie's. Laten we den lezer van dit opstel dadelik even geruststellen: het heeft daartegen geen stand gehouden. Dit vooroordeel - dat eigenlik maar een oordeel is over den vermeenden dichter Rodenbach - dit vooroordeel, deze vooringenomenheid - een zeer rechtmatige - tegen iedere poging om Rodenbach te laten doorgaan voor iets dat hij in genen dele heeft mogen zijn, deze vijandigheid bijna, tegen het blijkbare streven een misleidende overtuiging in ons te vestigen omtrent een vermeende

onaanvechtbaarheid van Albrecht Rodenbach's dichterwezen, heeft ons nog niet blind gemaakt voor al wat Rodenbach als mens, in zijn verhouding tot medeschepselen, dus als zoon, broeder, vriend, of als 'werker', taalvernieuwer, taalbevrijder, flamingant in een woord, geweest is. Ons vooroordeel bevooroordeelt ons dus slechts inzoverre wij vooraf een oordeel hebben over het dichterschap van Rodenbach.

Het moet ons eigenlik volstrekt niet verwonderen dat de Vlamingen blijk geven van een grote verering voor Rodenbach. Wanneer wij den heer v. Puyvelde geloven mogen, - wij moeten hem helaas al te dikwels 'geloven' daar zijn documentatie wel een beetje schraal is, wat overigens bij een levensbeschrijver die wetenschappelik wil zijn als een niet-te-pas-komende nalatigheid aangemerkt moet worden en waarvoor hier maar weinig verontschuldiging bij te brengen is - dan was Rodenbach als student en daarvoor als seminarist een hartelike, ernstige jongen, met een levendige, heldere kop; zo een die al zijn kameraden vooruit is, wiens aandacht ook boven de geestelike sfeer van dergelike jongelieden hartstochtelik uitstreeft, en die een algemeen menselik - zij het dan voorlopig ook slechts vaderlands - belang vurig voor te staan en zijn vrienden tot medestanders op te wekken weet.

Wie het belang begrijpt van de Vlaamse taalbeweging, het algeméén belang, beseft hoezeer de Vlamingen - voor wie er bovendien nog een vaderlands belang bij is - hebben móeten houden van Rodenbach die werkelik voor de Vlaamse zaak veel gedáán heeft.

Het zou inderdaad zeer verwonderlik zijn wanneer de Vlamingen, die ronde, hartelike mensen heten, een jong voorganger als Rodenbach was, niet eerden en zijn nagedachtenis niet hooghielden. Vooral waar het leven van dezen voorganger zo buitengewoon tragies besloot, was het bijna noodzakelik dat de liefde en verering tot een zeer krachtige uiting zouden komen. De vaart van hartstocht waarmeê Rodenbach den aanloop tot zijn leven nam, droeg hij, toen dit leven plotseling afbrak, in de verering van zijn vrienden over, en wie zal het dézen eigenlik ten kwade duiden, dat zij daardoor de maat

te buiten gaan en meer goeds van Rodenbach vertellen, dan zij eigenlik verantwoorden kunnen?

Niet omdat Rodenbach als jong dichter stierf, bleef zijn volk hem eren. Den jongen dichter in Rodenbach - zo die er was - kunnen wij eigenlik buiten beschouwing laten; jong-gestorven dichters vinden gewoonlik bij het onmiddelik volgend geslacht niet zo'n sterke bewondering. Over Perk hier die niet veel anders dan een jong dichter - maar een waarachtig dichter - was, en wiens levensloop even tragies afgebroken werd als die van Rodenbach, is niet tenhalve zoveel vererends gezegd en geschreven als over Rodenbach. Omdat Perk geen strijdbare natuur was? Omdat hij niet strijdende, te midden van zijn beminnende medestanders viel? Mogelik wel. En wanneer bijv. Kloos vroeger gestorven, wanneer hij in de eerste jaren van de nieuwe Gidsbeweging gevallen ware, zou voorzeker van hem een warmer aandenken bewaard gebleven zijn dan van Jacques Perk. Omdat het aandenken, zoals ik al zei, niet den dichter maar den strijder geldt; omdat het uitgaat van hen die aan den vroeg-gestorvene hecht verbonden waren; en wie is ooit inniger en aan meerderen verbonden dan de strijder?

'Rodenbach is een stoute kampioen geweest voor een edele zaak en heeft veel ten goede uitgevochten' lezen we hier; en den jonggestorven dichter konden we dus wel buiten beschouwing laten, geloof ik. Jammer is het maar, dat dit niet gebeurt, dat de verering het eerst en het innigst den dichter in Rodenbach betreft. Want nu, gaan we ons afvragen, was Rodenbach als dichter die verering waard?; en wanneer we dat moeten ontkennen (zie mijn vorig opstel over hem in de Aprilaflevering van dit tijdschrift) ontkennen we onwillekeurig het bestaansrecht van de Rodenbach-verering meteen - en ten onrechte.

Wat Rodenbach voor Vlaanderen geweest is, waarom zijn nagedachtenis door zijn volk hooggehouden wordt, leert ons dit werk van Dr. Leo v. Puyvelde. Gaat ook hij de maat te-buiten door ons naast de mens, naast den flamingant dien hij viert, vieren mag en kan, een door hem gedroomden 'dichter' te demonstreren, dan kunnen we dit zeer begrijpelik

vinden en van harte vergeven, maar wijzen het toch zeer beslist, zeer nadrukkelik af.

_

In het eerste hoofdstuk van dit boek, wordt ons het kind Rodenbach geschetst, een lichtelik dromerig, toch ook levendig kind, met een wilskrachtig vernuft waarover ‘vader, moeder en geburen verbaasd stonden.’ Dat wil heel wat zeggen, dunkt me. Niet dat vader en moeder, maar dat ook de geburen verbaasd stonden. Ik wil wel erkennen dat ik mij over die burenverbazing verbaasde. Maar juist door het vele verbazende en het verbazend vele en onbelangwekkende dat de heer v. Puyvelde ons over dit jongetje ten beste geeft, slaagde hij er niet in ons dat kind sympatiek te maken. Wij, normale, gewone, alledaagse mensen hebben een aangeboren hekel aan wonderkinderen. Ook door het veelvuldige gebruik van verkleinwoorden krijgt zijn held iets zoeteliks, iets kleinigs. Door het herhaaldelik vergelijken met grote figuren uit de letterkunde, door het spreken van ‘ánder grote geesten’ enz., en door het opsommen van eigenaardigheden die als iets zeer bizonders voorgesteld worden, maar die aan en voor ieder gewoon kind ook wel eigen en aardig zijn, krijgt de jongen bepaald iets onuitstaanbaars. Toch, wij zien het aldoor wel, is Rodenbach als kind zo kwaad niet als de heer v. Puyvelde zijnsondanks doet voorkomen. Wij zien heel goed het rose gekleurde glaasje waardoor alles ons zo zoetelik schijnt, we weten dat we dát slechts uit 'sheren v. Puyvelde's hand behoeven te slaan om Rodenbach als een ferme jongen te zien. Is toch elk woord van dien man vol van verholen bedoeling, bedoeling om ons álles, ook de geringste bizonderheden zoveel mogelik gewichtig en belangwekkend te tonen! So merkt man Absicht und - - -.

Ook het tweede hoofdstuk waar Rodenbach als jong student beschreven wordt, heeft dezelfde gebreken. Ook hier ongepaste vergelijkingen - met Goethe o.a. Wij vinden iets over Verriest's invloed, Hugo Verriest, die hem de eerste gedachten over vlaamse beweging bijbracht, van wien hij de eerste grondbegrippen over kunst en taal hoorde; en wij lezen daar

een brief van hem, kinderlik en vertrouwensvol aan Verriest gericht, waarin hij schrijft over de angst in hem voor het komende leven dat raadselig en in zijn oneindigheid schrikwekkend is. Ook enkele brokken uit opstellen, waaruit wij zijn gevoelig gemoed leren kennen. Maar ook hier is het als in het vorige hoofdstuk: de gunstige indruk die wij door dit alles van Rodenbach zouden kunnen krijgen wordt weer teniet gedaan door de opzettelikheid van den heer v. Puyvelde. De mooie gedeelten van Rodenbachs ziel betast hij met zijn grove handen en verbergt ze eronder. Het gevoelige en verstandige, het díepere dat Rodenbach blijkens de zoëven genoemden brief, in zich bewust werd en tonen ging, maar dat toch eigenlik niet meer en niet buitengewoner was dan wat ieder gevoelig jong mens in zichzelf beleeft, verheft hij op een hoogdravende, opgeschroefde wijze, zodat het geheelenal ‘verzerrt’ wordt.

Het derde hoofdstuk handelt over de studentenbeweging die door Rodenbach meêgeleefd en voor een gedeelte ook geleid werd. Invloed van Conscience, van Gezelle, direkte invloed van Verriest wordt aangegeven, en de woelingen onder de studenten, die overigens alleen enige betekenis gehad hebben door de vormende invloed die Rodenbach ervan onderging, vinden wij verklaard. Door die gistende, oproerige geest gedreven voelde hij zich tot strijder bestemd, tot een leidende taak in zijn later leven voorbeschikt. Hij werd zich van zijn roeping als geestelik leider der flaminganten-beweging bewust.

Hoe begreep hij die taak? Hoe vatte hij zijn werk op? Met artistieke zin? Met een ruim begrip van de noden van een achterlik, wel kernachtig maar toch geestelik verwaarloosd volk? Vatte hij iets van de dringende noodzakelikheid vóór-al krachtig in de sociale verhoudingen in te grijpen? Ik geloof er niets van. Artistieke zin? Hij richtte met zijn medestudenten tooneelverenigingen op; hij verwerkte vlaamse tooneelstukken voor zijn gezelschap. Uit romans van Conscience distilleerde hij drama's, en goede stukken van grote artisten werkte hij zo om, dat de vrouwerollen uitvielen. Hoewel hij Schiller bewonderde, verknoeide hij op die wijze ‘Fiesko’ en ontzag zich zelfs niet ‘Kring Lear’ te verminken. Ook

enkele oorspronkelike stukken ontwierp hij. Zo o.a. ‘De studenten van Warschau’, maar de heer v. Puyvelde zelfs erkent: ‘het stuk heeft geen hooge letterkundige waarde’, al vindt hij het ook al weer ‘hoogst belangwekkend’ - het is van Rodenbach, dus op éen of ándere manier moet het wel buitengewoon zijn - ‘omdat we er zijn fantasie breed haar vleugels zien uitslaan’. Terloops zij opgemerkt, dat, die fantastiese vleugels daargelaten, de heer v. Puyvelde niet bemerkt wat eigenlik het enige eigenaardige van dit stuk is: n.l. dat Rodenbach instaat blijkt de geest van het hem onmiddelik nabijliggende leven vast te houden, het leven van den tijdgeest vermag te voelen. Maar ieder begrijpt dat zulk een vermogen zonder artistieke zin hen niet veel baten kon.

Wat is overigens Rodenbachs houding als flamingant? Hoe heeft hij de vlaamse beweging begrepen? Een kort saamgevat oordeel hierover vinden wij nergens in dit boek. Maar enig antwoord toch geeft een fragment uit een Pennoen-artikel van Rodenbach: ‘Voor ons beteekent vlaamsche kamp, het werk om Vlaanderen, het is te zeggen: het vlaamsche land, of vlaamsch België, zoo men wil, te doen herworden en herbloeien in de volle ontwikkeling van eigen wezen en werkzaamheid: aard, zedens, gedacht, gebruiken, tale, kunst, wetenschap, handel, nijverheid.’

Hiermede is de mooiste zijde van zijn bedoelen naar voren gebracht. Hield hij zich in zijn daden aan de verwerkeliking van dit bedoelen? Wij moeten ons door de ruimte van opvatting die hij in die ene Pennoen-zin te kennen geeft, niet laten verblinden; want in werkelikheid was de vlaamse strijdbeweging voor Rodenbach een ‘taalstrijd’ en niets meer, Wel met de achtergedachte zodoende voor de volksverheffing mede werkzaam te zijn, doch hoe en of hij zich het verband tussen een en ander voorgesteld heeft, is nergens blijkbaar. Dat taalvernieuwing tot vernieuwing van volkswelvaart leiden kon, heeft hij wel vermoed, doch nergens nóch voor anderen nóch voor zichzelf uiteengezet; en voor niets anders strijdt hij dan juist voor taalvernieuwing, voor de omhoog-heffing van het vlaams. Hij gaat tegen het slechte, onvoldoende onderwijs te keer, maar niet omdat het volksonderwijs als zodanig ondeug-

delik was, ongeschikt om een achterlik volk vooruit te brengen, maar alleen omdat het verfransd was. Tegen ‘dat verdoemde frans’ streed hij direkt, maar daartegen alleen, en daarin alleen zag hij het goed recht en het onmiddelik doel van den strijd.

Hoeveel ruimer is daartegenover de opvatting van de Vlaamse Beweging zoals August Vermeylen die in zijn bekende ‘Kritiek’ (Eerste bundel verzamelde opstellen) uiteengezet heeft. Behalve dat hij de Vlaamse Beweging ziet als deel van een algemeen Europeese stroming en als zodanig histories noodzakelik en buitengemeen belangwekkend; ook in de bestreefde eenheid van taal, van vlaamse taal, ziet hij buiten het letterkundig belang om, het zedelik belang. ‘Eenheid van taal onderstelt overeenkomst in voel- en denkwijzen.’ Zij brengt den géést van een volk tot meerdere geslotenheid, waardoor dat volk naarbuiten en naarbinnen sterker, vaster en strijdvaardiger wordt; waardoor het weerstandsvermogen wint! Maar hij beseft ook, dat eenheid van taal niet het enige middel tot omhoogheffing van een volk zijn kan: ‘De Vlaamsche Beweging wil het Vlaamsche volk in staat stellen, zich volkomen te ontwikkelen en al zijne mogelijkheden te verwezenlijken. Eén der gewichtigste vereischten is zeker de ontwikkeling door zijn eigen taal, beeld van zijn eigen aard. Vandaar het groot gewicht der taalvraag. Doch 't gebruik van 't Vlaamsch is een middel en geen doel; de oplossing der taalvraag is niet het einde der Vlaamsche Beweging. Om alles uit te voeren wat aan verborgen kracht in hem zit, heeft de Vlaming nog heel wat anders noodig. Om nu slechts op het stoffelijk gebied te blijven: wat kan hij, zoolang hij zich, om anderen rijk te maken, twaalf uren daags moet afsloven aan mechanisch werk in een verpeste lucht, zoolang hij armoê lijdt, met al wat dat woord aan ziekte en zedelijk verval in zich sluit? Wie durft er van natuurlijken opgroei en volledige ontwikkeling praten, als duizende vrouwen zich op straat moeten verkoopen, of om een korst brood met haar bloedlooze kroost in een fabriek verleppen? Als de stompzinnigen niet “een beetje meer *mensch*” moesten worden, zooals het volk zegt, dan zou de kruistocht om 't “In Vlaanderen Vlaamsch” van weinig belang zijn. Of wie acht de taak volbracht, wanneer eindelijk de Vlammigen *in 't Vlaamsch* beheerscht, bestolen en eventueel zoo wat afgepoft worden?

De Vlaamsche Beweging mag niet slechts een taalbeweging zijn, maar een maatschappelijk streven in den breedsten zin van 't woord.'

Bij zulke inzichten van Vermeylen vergeleken blijkt eerst hoe kortzichtig Rodenbach nog was. Zeker, hij werkte tien jaar voor Vermeylen, hij kón dit ruime inzicht wellicht niet hebben? Goed, maar laten wij dan ook elk pogen om het te doen voorkomen als had hij die kijk op de toestand wél gehad, afkeuren, afkeuren dat hem een plaats in de Vlaamse Beweging toegekend wordt waar hij naar geen van zijn kwaliteiten, enig recht op kon laten gelden.

Het is dan ook zeer onjuist te beweren dat Rodenbach de Vlaamse Beweging in hare essentie begrepen heeft. En zijn studentenbeweging heeft hij niet welbewust in de juiste paden geleid, zoals de heer v. Puyvelde wil doen voorkomen. Integendeel, hij heeft zelfs zeer veel aanleiding gegeven tot die kleingeestige nationalistiese bestrijding van al wat Frans is, een kleingeestig nationalisme waartegen Vermeylen terecht fier en vurig opkomt. Rodenbach heeft, zoals ik zei, wel even vermoed dat de taal middel maar niet doel mocht zijn, dat het bij een taalstrijd alléén dus niet blijven kon, maar hij heeft niet beseft welke middelen er naast de taalstrijd aangewend moesten worden, opdat het ene het andere steunen kon.

Dat de taalstrijd een wezenlik belang heeft van algemene aard, wie zal het ontkennen? De ontwikkeling van een volk is een ontwikkeling van bewustwording. Wat het in zijn aardse differentiatie doorleeft, kent en doorkent het in den geest en begrijpt daarin zijne noden en de richting van zijn bestrevingen.

De maatschappelike ontwikkeling van een volk is niet denkbaar, niet mogelik, zonder een geestelike ontwikkeling, hetzij deze er leidend aan vooafgaat of er zich in wisselwerking toe verhoudt. Bewustwording is het karakter van iedere ontwikkeling; kennen en uitvoeren van het doorkende, de bewustheid omzetten in daadwerkelikheid. Bewustwording moeten wij bij iedere volksontwikkeling vooronderstellen, en bewustwording is een geestelike aktie - natuurlik niet los van de werkelikheid - waarvan de taal de uitdrukking zowel als de voorwaarde - de voorwaarde vooral - is. Wij, om te denken, behoeven wij de taal.

En ónze taal om zuiver te denken, de taal die aan onze volksaard verwant is, die daaruit opgroeide.

Zomin een mens zuiver voelen kan wanneer zijn gelaat een gedwongen expressie tonen moet, zomin kan een volk zich geestelik en maatschappelik ontwikkelen onder de dwang van een opgedrongen taal. De taal van een volk te onderdrukken is het volkskarakter, de volksenergie, het volksleven in zijn schoonste eigenheden geweld aandoen, verminken, doden. Daarom is strijd voor behoud van eigen taal strijd voor behoud van eigen denkleven, van eigen gedachte, want taal en gedachte zijn één; het is het hoogste volksbelang wat in dien strijd gemoeid is.

En niet alleen een volksbelang. Een volk dat zich niet vrij geestelik en maatschappelik ontwikkelen kan is een ziek deel in de gemeenschap der volkeren, en zijn nationale kwaal werkt verderfelik op de omliggende volken in. Geen volk wordt ongewroken verkracht.

De volstrekte eenheid van Gedachte, Taal en Volk, die men wel gescheiden noemen maar niet gescheiden denken kan, deze eenheid heeft ook August Vermeylen nog niet zo volstrekt begrepen. Waar hij in het eerste deel zijner Verzamelde Opstellen op blz. 209, over zijn landgenoten in dezer voege spreekt: '....maar moeten wij ons voor den Noordnederlander niet schamen, als de over-overgroote meerderheid onzer bevolking nog even onverstandig blijft: ruwe, onontgonnen, gesloten zwoegers, of *half*-verfranschte apen, zonder wezenlijkheid, zonder eigen gedachte, eigen woord?' dan voegt hij daar aan toe: 'Ja, kon die groote hoop maar *geheel* verfranscht worden! Al ware dat wel jammer voor wie de Vlaamsche taal bizonder lief heeft, zeker is 't toch dat de algemeene kultuur in Vlaanderen hooger zou reiken dan thans het geval is.' Maar het komt mij voor dat ook hij hier het diepe wezen van de taalstrijd onvoldoende beseft; mij komt het voor dat een algehele verfransing - al a priori als een onmogelikheid te stellen, om wat ik hierboven over eenheid van gedachte en taal opmerkte - groter onheil mee zou brengen dan het verlies van 't Vlaams, ja, dat ze die algemene kultuur lelik schaden zou.

Maar keren wij weer tot Rodenbach terug. Rodenbach was niet de geniale ziener die zijn tijd volkomen begreep en vooruitzag wat geschieden moest om de toekomst te baten, hij was niet de ‘Goethiaanse jongeling’. Zijn streven was zeer beperkt, zeer eng, al was er wel een faktor van onvoldaanheid en een vaag besef in hem, dat het werk ruimer opgevat moest worden. Evenwel, de man die voelt dat een ruimer opvatting wenselik is, is een ander dan de man die zulk een ruimer opvatting te kennen geeft. Zo wordt de huidige Vlaamse Beweging minder door den geest van Rodenhach geleid als wel door het kritiese woord van Vermeylen, die ook de sociale noden begreep.

Wij kunnen dan ook nergens 's heren v. Puyvelde's enthousiasme voor Rodenbach meêvoelen en zijn blinde verering vergt ons geen respekt af voor zijn opvattingen. Wij zien, ondanks onzen goeden wil, Rodenbachs inzicht in de studentenbeweging níet als ‘zooveel grooter en breeder dan de geestdrift van de studenten die voor de Vlaamsche taal schermen omdat ze schoon en rijk is:’ Zeker, hij beseft dat taal iets wezenliks is ‘deel van ons lichaam en deel onzer ziel’, maar dit besef is ook ál' wat hij boven zijn toenmalige medestanders voor had en, waarlik, het is niet zeer veel. Wij moeten den heer v. Puyvelde dan ook rekenen als behorend tot de duizenden waarvan hij op blz. 75 spreekt: ‘Duizenden zijn na R. gekomen en hebben zijn vingerwijzing gevolgd en zijn woord en lied met kinderlijke piëteit aangehoord.’ Uit kinderlike piëteit ontstaat blinde verering en deze is geen redelike achting, noch verwekt zij wederkerige.

Ook in zijn laatste levensjaren, als Leuvens student, blijkt Rodenbachs inzicht in de Vlaamse zaak niet een ruimer. Bij de oprichting van een studentenafdeling van het Davidsfonds zegt hij o.a.: ‘men zal er ijveren voor het Vlaamsch onder de leuvensche studenten’ en hij stelt twee soorten van werking voor: ‘voordrachten en feesten.’ Waarlik dat klinkt nog niet veel ernstiger dan de taal van de toenmalige flaminganten was.

* * *

Over Rodenbachs verzen heb ik onlangs het mijne gezegd

en ik hoef naar aanleiding van dit boek niets daarbij te voegen. Toch een enkele opmerking. De heer v. Puyvelde vraagt op blz. 117: ‘Zullen onze modern-geschoolde literatuur-genieters onbevooroordeeld genoeg zijn om hun verbeelding en gemoed te brengen onder de macht van een dichter, die zijn ingeving niet uitsluitend in zijn individueele kunstenaarswezen gevonden heeft?’ De vraag zelf is onnozel, maar legt een wantrouwen bloot dat ook elders meer positief geuit werd. ‘Ik weet dat wie niet Vlaming is, moeielijk zal vatten waarom wij b.v. Gezelle, Hugo Verriest, Albrecht Rodenbach en anderen, bewonderen en liefhebben,’ zegt Vermeylen, op blz. 40 van zijn Eerste bundel Verz. Opst. en doet daarmeê voor zijn landgenoten de gehele Noord-nederlandse kritiek in de ban. Ik vermeen evenwel dat de Noord-nederlanders die zonder Engelsen of Duitsers te zijn wel vatten waarom Shakespere en Shelley, Goethe en George door hun landgenoten wel en niet gewaardeerd worden, die Gezelle aan de Vlamingen ontdekten, - en dit alles ondanks hunne individualistiese geaardheid - wel het recht mogen hebben Rodenbach als kunstenaar af te wijzen. De maatstaf waaraan zij hier de dichters meten is zeker niet de vraag in hoeverre deze vólks zijn, in hoeverre zij ‘de geest van hun land zijn’, maar in hoeverre hun kunstenaarsvermogen erin slaagde het ware en oprechte gevoel - volksgevoel of individualisties gevoel om 't even, zo men een onderscheiding wenst - in schoonheid uit te beelden. Gezelle, v. Langendonck, v. d. Woestijne zijn als kunstenaars algemeen erkend. Zou diezelfde kritiek dan, door Rodenbach af te wijzen, blijk geven de Vlaamse litteratuur niet te begrijpen?

* * *

Moet ik de langdradige verdediging van Rodenbachs dichterschap door Dr. v. Puyvelde karakteriseren, dan is dit in twee woorden gedaan: die verdediging in onbevoegd en onbezonnen. Onbevoegd blijkt de schrijver, onbezonnen is het geschrevene. Dr. v. Puyvelde zegt zeer sterke dingen, doet aanwijzingen, beweert, en licht dit alles met citaten uit Rodenbachs werk toe. Wat zal men daartegen inbrengen? Wanneer de heer v. Puyvelde een citaat geeft en dan beweert dat het

groots, verheven, geweldig ís, wat valt daarop te antwoorden? Hij spreekt zeer stellig en op deze wijze: ‘Laten we maar dadelijk die bewering als zou dit spel een kalm-overlegde verwerking zijn van een bestaand onderwerp aan kant schuiven, en verklaren, na herhaald lezen en voelen van het drama, dat wie zóó iets meent vergeet hoe waarachtig dichten scheppen is, en dat Rodenbach een dichter is in den echtsten zin van het het woord’ (blz. 144). In deze apodictiese trant wordt in dit boek de poëzie van Rodenbach verdedigd. Wij van onze kant zouden natuurlik met evenveel gemak kunnen antwoorden: ‘Laten we maar dadelik de bewering als zou Rodenbach een dichter in den echtsten zin van het woord zijn aan kant schuiven en verklaren dat enz.’ Maar liever dan een slecht voorbeeld volgen houden wij ons bij de redelikheid en vragen alleen maar, wat de schrijver ons voor waarborg geven kon dat zijn gehoor voor verzen, zijn begrip van wat een dichter moet zijn, juister is dan het onze. Is hijzelf een dichter? d.w.z. heeft hij ooit bewézen een goed vers goed te begrijpen, door er zelf een te schrijven? Zo niet dan kunnen wij hem aanraden een weinig bescheidener op te treden indien hem ooit weer de lust bekruipen mocht zich te bemoeien met zaken waarvan hij geen verstand heeft.

Indien de heer v. Puyvelde werkelik meende dat Rodenbach een dichter was, laat hij dan dit ter harte nemen, dat het onbevoegd oordelen over een dichter - zelfs als dat oordeel goedgunstig luidt, ja dan eerst recht - gebrek aan pieëteit verraadt. Niets is voor een kunstenaar onaangenamer dan besproken te worden door mensen die van zijn kunst geen begrip hebben. Het is een hoon en een eigengerechtige waanwijsheid, het is een optreden vol aanmatiging, het is een zich-gelijk-stellen met den vereerde dat niet zozeer beledigend als wel hinderlik en lachwekkend is. De heer v. Puyvelde doet beter tegenover een man dien hij als kunstenaar blijkbaar zo hoogacht, een redelike bescheidenheid in acht te nemen, d.w.z. te zwijgen.

Eigenaardig in dit boek zijn de talrijke plaatsen waar het geweten van den schrijver te spreken blijkt. Zijn literair geweten verraadt al te vaak dat de verzen die hij aanhaalt om den dichter te prijzen, toch eigenlik in den grond ondeug-

delik zijn. Op blz. 28, na een citaat de aarzelende verontschuldiging: ‘ietwat nuchtere verzen uit dien tijd.’ Op blz. 119, over Rodenbachs verzen in het algemeen: ‘om een klankrijke uiting van een ontroering is 't hem niet te doen.’ Ons dunkt dat iets zeer bedenkeliks voor een dichter.

Blz. 126: ‘En toch is er bij hem geen eigenlijke woordkunst te bespeuren. Geen mooi-glanzende woorden, geen subtiele uitdrukkingen. Zijn poëzie is meer een poëzie van beelden en begrippen. En niets gezochts daarin.’ Een poëzie van....begrippen. Ja zo! Hoort ge het geweten?

Blz. 128 (na een citaat): ‘Kreupele verzen, maar de gedachte is er.’ De ‘gedachte’ is er.

Blz. 138: ‘Zóó krachtig greep de drift van het uitbeelden hem aan, dat hij niet eens vermoedde dat te ver gedreven hoedanigheden gebreken worden, dat de hoogdravendheid een versterkte vorm is der verhevenheid, dat de opgeblazenheid verwant is met de grootschheid.’ De logika schijnt ons averechts maar dat daargelaten is het veroordelen hier scherp.

Blz. 140: ‘Ook was hij niet bij machte om zijn stijl heelemaal te ontschoolvossen.’ ‘Neen, 't zijn niet allemaal nieuwe en volgehouden stijlfiguren bij Rodenbach. En evenmin is de beweging van zijn vers altijd gevoeld.’ Men vraagt zich af wat dat voor verzen zijn waarvan de beweging niet gevoeld is. De heer v. Puyvelde zegt dan ook op blz. 175: ‘Evenmin loven we zonder voorbehoud het rythme. Zeker het rythme van het vers niet. 't Verslapt soms erger dan het gewoon proza.’ Mij dunkt, scherper kritiek kan nauweliks gegeven worden.

Het zijn maar zeer enkele heldere ogenblikken geweest, waarin de schrijver zo spreken mocht. In den regel verheft hij het middelmatige hemelhoog en zou ons wel willen doen geloven dat een dichter als Rodenbach voor Vlaanderen groter zeldzaamheid is, dan fris water in een Amsterdamse gracht. Goddank, dat wij een betere dunk van de vlaamse dichters kunnen en móeten hebben.

Hoezeer zijn vereerders Rodenbach in de hoogte steken moge blijken uit het vermelden van de onbeduidendste levensen werk-gewoonten; zo lezen we op blz. 210: ‘Het uitschrappen van woorden of zinnen’ - in zijn handschriften - ‘gebeurde op twee verschillende wijzen. Soms, als het slechts

een eenvoudige verbetering gold, haalde de dichter het woord of den zin door met een enkele penstreek en liet zoo, vrijwillig, het doorgehaalde woord goed zichtbaar. Meestal vernietigde hij de eerste lezing door een spiraalvormige lijn, die ze gansch onleesbaar maakte.' Zó doet men zijn onderwerp meer schade dan goed.

In 't algemeen beschouwd, schijnt ons Dr. v. Puyvelde de minst geschikte persoon voor het beoordelen en beschrijven van een levensgang. Zijn temperament is te onstuimig dan dat hij een objectieve, een redelike bespreking zou kunnen geven. Hij overdrijft telkens zodanig dat wij hem, opgewonden standje als hij is, uit zijn eigen boek wegduwen moeten om zijn onderwerp te kunnen zien. Telkens gaat hij met geweldige gesticulaties en uitermate luid schreeuwende voor het object staan dat hij ons tonen wil. Schrijvende over de studentenbeweging in West-Vlaanderen en elders volgt deze voor den schrijver zeer karakteristieke passage:

'Dat was een borrelen. Rodenbach kwam, hij sloeg tegen den rotswand en bruisend water stroomde in overvloed. Hij omvatte de heele Vlaamsche studentenwereld, hief ze op tot zich, gaf haar de zucht naar zelfontwikkeling volgens eigen aard, liet voor haar oogen het ideaal schitteren van een opnieuw vlaamsch geworden vlaamsch volk, deed in haar boezem het liefdevuur voor het voorgeslacht en de eigen taal opvlammen, hamerde haar stalen moed en harde standvastigheid in het hart.' (47).

Dit nu, zegt ons niets, of beter, niet genoeg want te veel. We moeten ongewoon zachtmoedig en geduldig uit deze overdrijving de nuchtere waarheid distilleren: dat Rodenbachs enthousiasme opwekkend op zijn omgeving werkte. Wanneer wij aanhoudend uit de felle kleuren van zijn voorstellingen de juiste tinten van zijn meningen vinden, hebben wij aan dit boek íets. Overigens is het in een taal geschreven, grof en banaal...men kan er goedschiks geen kritiek op geven.

* * *

Het spreekt vanzelf dat de hoge dunk, die de heer v. Puy-

velde van Rodenbach heeft, aanleiding tot een niet geringe overschatting is, waar hij Rodenbach een plaats in de nederlandsche letterkunde aanwijst. Wij voor ons, erkennen graag dat Rodenbach meer dan een belofte was, dat hij als flamingant zo al niet ruim inzicht, dan toch vuur en werkkracht, opwekkende geestkracht had en een ruimer inzicht in de betekenis van den strijd dan het merendeel zijner genoten. Wérkelik ruim inzicht toonde eerst Vermeylen. Werkelike schoonheid, literaire schoonheid gaf vóór Rodenbach Gezelle, ná hem waren de dichters van de Van-Nu-en-Straks-bent de wezenlike vernieuwers der vlaamse letterkunde. Rodenbachs werk ligt, zo al niet naar den geest, dan toch naar de artistieke kwaliteiten niet buiten dat van om en nabij Conscience. Literaire appreciatie dáárvoor, is ons met den besten wil van de wereld onmogelik.

MAURITS UYLDERT.

Arbeidsinspectie
Die Gewerbeinspection in Österreich verfaszt von Alexander Lukinac. Im selbstverlag. Wien XIV.

Evenals in ons land is ook in Oostenrijk de reorganisatie der arbeidsinspectie aan de orde der politiek. Dat instituut hangt ten nauwste samen met de uitvoering en de bevordering der arbeidswetgeving. Want voorwaarde voor een goede ontwikkeling der arbeidersbescherming is een nauwkeurige handhaving. En reeds sedert tientallen van jaren heeft in alle landen de ervaring geleerd dat een krachtige inspectiedienst daarvoor onmisbaar is. Bovendien zal elke verdergaande maatregel voorbereid moeten worden door ambtenaren, die de ervaring opdeden van wat door het staatsgezag te bereiken is en hoe dat het snelst en zonder opschudding geschieden kan. Wanneer dan ook in een land de belangstelling voor de arbeidswetgeving opleeft, zal tegelijkertijd het oog gericht worden op de inspectie-dienst.

Zoo was het in ons land. Zoo ging het in Oostenrijk, waar het nieuwe kiesrecht een frisschere wind door het parlement

blies.[1] Toch valt er een merkwaardig onderscheid te constateeren, waarvan het genoemde boek een kenmerkend verschijnsel is.

In ons land werd op de arbeidsinspectie reeds sedert enkele jaren een scherpe kritiek uitgeoefend, die bij 't laatste begrootingsdebat door de Kamerleden Schaper en Talma in de practische politiek werd gebracht. Blijkbaar is daarbij uitgegaan van de veronderstelling dat de noodzakelijkheid eener krachtig werkende arbeidsinspectie geen tegenstand meer ondervindt. Daarom werd over haar nut en over 't werk door haar in ruim 17 jaren gepresteerd, zoo goed als niet gesproken. Alleen de gebreken - volgens den een van de ambtenaren, volgens den ander van het stelsel, werden opgesomd. Die soort kritiek is sedert niet verstomd, maar heeft integendeel voortzetting gevonden.

In Oostenrijk is het anders gegaan. Duidelijk blijkt dit uit het motto door Lukinac boven zijn werk geplaatst, dat een aanhaling is uit een redevoering door den bekenden sociaal-demokratischen leider Dr. Victor Adler op 9 Mei 1908 in het parlement uitgesproken. Die aanhaling is de volgende:

> 'Der Gewerbeinspektor ist ein Beamter eigener Art. Er musz mitten im Leben stehen, musz Menschen kennen, musz die zwei ungeheuer entgegengesetzten Interessenkreise der Unternehmer und Arbeiter zusammen bringen und in Tausenden Fällen den Schiedsrichter machen. Zum Lobe der Gewerbeinspektion musz ich sagen, das sie sich den Respekt der Unternehmer und im groszen ganzen das Vertrauen der Arbeiter errungen hat. Wir haben einen vorzüglichen Beamtenstand, aber wir haben *Raubbau an diesen Menschen getrieben.*'

Hiermede is uitgesproken de geest van de Oostenrijksche kritiek. Niet de inspectie, maar de regeering die haar te zwak liet zijn voor een groote taak, had schuld aan een onvolledig vervullen daarvan.

En het boek van Lukinac gaat in diezelfde richting. De schrijver heeft zich de moeite getroost om een zeer moeizaam werk te verrichten - wie verslagen van arbeidsinspecties kent weet wat een berg van feiten zich daarin opstapelt, - om een beeld te geven van wat de arbeidsinspectie is, en

1) Hetzelfde verschijnsel vertoont zich op 't oogenblik ook in Engeland, waar krachtig op versterking van de fabrieksinspectie wordt aangedrongen.

wat zij doet. Het boekje is al evenmin gemakkelijke lectuur als de inspectieverslagen dat zijn. In een zevental hoofdstukken wordt op grond van uitvoerige studie beschreven hoe de inspectie ontstond, hoe zij georganiseerd werd, wat haar taak was, hoe die moest uitgevoerd worden en onder welke moeilijkheden. Verder hoe die taak zich steeds uitbreidde, wat de omvang daarvan was, welke resultaten bereikt zijn, om ten slotte nategaan hoe de inspectie verbeterd kan worden.

Met dit laatste zijn wij ook in ons land bezig. Met groote snelheid en zonder belangrijke uiteenzettingen of discussie's is de vorige maand aan de inspectie een leidenden chef gegeven. Spoedig zullen nu de plannen voor reorganisatie bekend worden, en allicht wat breedere discussie uitlokken. Maar zal die discussie eenigen grondslag hebben dan is 't niet voldoende de gebreken van de tegenwoordige diensttak te kennen. Die zijn alleen voldoende om de reorganisatie te motiveeren. Voor een goede samenstelling van een belangrijke staatsdienst - en in voorbeelden van goede organisatie is ons land niet rijk, wanneer wij denken aan Rijksverzekeringsbank en Gezondheidsdienst - is de allereerste eisch degelijke kennis van de taak, die te vervullen is.

Wat te weten valt is daarom hoe in bijzonderheden het dagelijksch werk der arbeidsinspecteurs moet geschieden. Dat is alleen te kennen door na te gaan, wat er tot op heden is gepresteerd.

En juist omdat daarvoor in ons land zoo weinig belangstelling bestaat, is het Oostenrijksche voorbeeld van belang. Allerlei personen, die nog nooit getoond hebben dat zij op de hoogte waren van wat een arbeids-inspecteur te doen heeft, en wat voor moeilijkheden hij daarbij ondervindt, ja zelfs velen die omgekeerd getoond hebben dat zij er bitter weinig van weten, voelen zich geroepen om aantegeven hoe de reorganisatie moet geschieden.

Wanneer ook in Nederland het voorbeeld van Lukinac gevolgd werd, zou allicht ingezien zijn, dat onze arbeidsinspectie geen mindere taak heeft verricht dan eenige buitenlandsche, ja zelfs dat de Nederlandsche diensttak in tal van punten vóor heeft, b.v. op de geprezen Oostenrijksche.

De moeilijkheden, die daar de inspecteur ondervindt om door verschillende colleges heen verbetering van gevonden

tekortkomingen te verkrijgen, zijn van gelijken aard als de stille weerstand der Nederlandsche kantonrechters.

Dat bij personen of instellingen tekortkomingen te constateeren zijn, zal wel steeds in elken ambtenaarskring voorkomen. Doch dat kan nooit voldoende reden zijn een diensttak te veroordeelen, vooral niet wanneer die tekortkomingen naar een zeer strenge en hooge maatstaf worden berekend, of wel door onverstand van de omstandigheden geheel ten onrechte worden ten laste gelegd.

Het spreekt van zelf, en alle landen met een groeiende arbeidswetgeving vertoonen het zelfde verschijnsel, dat de arbeidsinspectie nooit de naleving van alle bepalingen stipt en overal kan bezorgen. Het is alleen de vraag of zij instaat blijkt de wet levend te houden. Ook het Oostenrijksche boekje geeft de bekende sprekende voorbeelden hoe alle vroege bepalingen op den arbeid, n.l. daar te lande, tot verbod van kinderarbeid in fabrieken, dood gingen door gebrek aan een bepaald daarvoor aangewezen toezicht. De weerstanden zijn steeds zóó groot en machtig, dat daartegenover een directe waakzaamheid moet staan.

Wanneer die blijkt aanwezig te zijn, en verder blijkt jaar op jaar terrein te winnen, is er ten minste geen reden voor een oppervlakkige veroordeeling.

Wie den strijd vlugger beslecht wil zien, meer voortgang, grooter kracht ontwikkeld wenscht, trachtte ernaar om de inspectie te versterken.

Dat kan door meer personeel meer bevoegdheden, betere organisatie, maar het kan en moet ook geschieden door meer belangstelling voor het werk door de inspectie verricht.

Dat daaraan in ons land veel ontbreekt kan b.v. blijken uit de ontvangst die de inspectieverslagen dit jaar ten deel viel. Ondanks de late publicatie in den komkommertijd viel, nam de pers er bijna geen andere notitie van dan dat zij zich over den omvang beklaagde, terwijl een paar besprekingen duidelijk de sporen van doorbladeren, inplaats van lezen vertoonden.

Het boekje van Lukinac, als kenmerk voor het Oostenrijksch opbouwend streven naar versterking der arbeidsinspectie, is daarom voor ons land een behartigenswaardig voorbeeld, dat aan de lezers zal doen zien, hoe een oordeel met inzicht te vormen is.

J. MOLENMAKER.

Hygiëne op de school
Beginselen der Gezondheidsleer, door J.Z. van Dyck. - Van der Heide en Leydenroth. Utrecht.

Wie weet hoezeer de hygiëne nog een wetenschap in wording is, waarvan nog uitgebreide terreinen om bewerking vragen, wie verder weet hoe groote meeningsverscheidenheid er op bijna elk onderdeel der gezondheidsleer d.i. der toegepaste hygiëne, heerscht, zal het stellig een gewaagde onderneming vinden, om de beginselen daarvan op de school te gaan onderwijzen. En toch, hoe gewaagd ook, wat kan juist de beoefening der hygiëne verder brengen, dan het wekken van belangstelling daarvoor bij de opvoeding. Dat is nog grootere verdienste van het boekje van den heer van Dyck, dan wat hij zelf en zijn inleider Dr. Pigeaud zich voorstelt, om nl. vroegtijdig te onderwijzen hoe ieder zich de gezondheid door een goede levenswijze kan behouden.

Want op den inhoud van het boekje is stellig hier en daar wat aan te merken, minder wegens onjuiste, dan wel door al te apodictische uitlatingen, die toch geen practisch houvast geven. Zoo b.v. over het allerbelangrijkst onderdeel, de voeding, waar immers voor het grootste deel van ons volk de keuze nog door andere omstandigheden beperkt is dan door onverstand. De onderwijzer op het minimum salaris zelf, en vele zijner leerlingen, zouden beter gediend zijn met de aanwijzing hoe zij van het gezinsinkomen het beste voedsel konden krijgen. Dat is een fundamenteel belang voor den gezondheidstoestand.

Doch behalve tal van onvoorwaardelijk nuttige leeringen, bevat het boekje dit goede, dat het leert denken over de omstandigheden die den gezondheidstoestand beinvloeden.

Wanneer dit eenmaal in breedere kringen ingang zal kunnen vinden, moet stellig de hygiëne meer practisch worden en waardeering of steun vinden voor hare maatschappelijke toepassing.

IS. P. DE VOOYS.

Drieërlei stelsel van Armenzorg, door Dr. W. Meyer. - Amsterdam, W. Versluys.

Een geleerde, levende in den geest van Spinoza heeft in een drietal heldere opstellen zich aan een practisch maatschappelijk vraagstuk gewaagd. De filantropie in haar schoonsten vorm van toewijdende zelfopoffering toekent hij in een levensbeeld van Johannes de Deo. Maar dan volgt een minder bekoorlijk tafreel, door hem, Tyranny van Eigenbaat, betiteld, waarin het menschonteerende van de latere armverzorging wordt beschreven. De bedeeling met een doel van zelfbescherming, niet ten bate der ongelukkigen opgezet, maar een afschudden van de misdeelden, een zich er af maken met de minst mogelijke moeite, dat is het tweede stelsel van Armenzorg. Daarna bepleit de Spinozist de wezenlijke staatszorg, los van filantropie en gedreven door gemeenschapszin. Hier is hij niet langer op historisch of kritisch terrein. Hier doet hij een practisch voorstel.

Dat de uiteenzetting daarvan den lezer niet steeds bevredigt, en dat zijn drievoudig middel Staatsarmenzorg, Staatsverzekering, Staatsbescherming, niet zoo eenvoudig uit drie maatregelen bestaat, als zij zijn voorgesteld, doet niets af aan de hoofdstrekking. Die komt voort uit een wezenlijke gemeenschapszin, die noodig is om tot een opheffing der armoede te kunnen geraken, zij het ook langs andere en meerdere wegen.

Toch is het die geest welke de lezing zijner brochure tot een genoegen maakt.

J. MOLENMAKER.

Verbetering

In de kroniek Sociale Hygiëne van Juni l.l., die over Potgieters gedicht *aan Twenthe* handelt, komt van enkele verzen een verkeerde lezing voor. De dichter rept van de fabrieksgeluiden, waarvan - zegt hij - de koenste ontzetten zou, indien niet, bij den fakkel van het genie, die bajert door wetten beheerscht bleek. In de kroniek (bl. 388) werd midden in die verzen een verkeerd leesteeken geplaatst, en de zin verkeerd uitgelegd.

[Deel 4]

Een Staatskommissie voor de Spelllingkwestie?
Door
Dr. C.G.N. de Vooys.

De invoering van de Vereenvoudigde Spelling te Winschoten heeft plotseling de aandacht van het grote publiek op de spellingkwestie gevestigd.

Onverschilligen en bedouders op dit gebied, die tot nu toe spellingvereenvoudiging als een partikuliere liefhebberij genegeerd hadden, werden opgeschrikt. Menigeen buiten de onderwijs-wereld, onbekend met de snelle toename van de beweging in de laatste jaren, dacht aan een overval. Van verschillende zijden is de regering uitgenodigd, aangemaand of opgejaagd om de eenheid te handhaven door de spellingrevolutie in de geboorte te smoren.

Anderen, zowel voor- als tegenstanders van spellingvereenvoudiging, hebben geroepen om een Staatskommissie, in de hoop dat daardoor een definitieve oplossing mogelik zou blijken. Het doel van dit artikel is, aan te tonen dat deze hoop zich oplost in een waan.

De spellingkwestie is door voor- en tegenstanders soms bovenmate opgeblazen. Van hoger standpunt gezien geldt het een zaak van ondergeschikt belang: spellingwijziging is kostuumverandering van de taal. Maar daarom is de kwestie nog niet onbelangrijk. Alleen wie het verband tussen het

kleine en het grote over het hoofd ziet, zal de ijver van de vereenvoudigers belachelik vinden.

Spellingvereenvoudiging is *geen* panacee tegen de gebreken van het taalonderwijs. Maar een grondige verbetering van het moedertaalonderwijs, in het biezonder op de volkschool, is niet mogelik *zonder* spellingvereenvoudiging.

Men zou kunnen menen dat de zaak daarmee beslist was: *het onderwijs eist vereenvoudiging;* uit de meest bevoegde onderwijs-kringen is een kommissie voortgekomen, die na langdurige overweging en toetsing aan de praktijk een regeling ontwierp, die èn de meest bereikbare voordelen bracht, èn invoerbaar bleek. Zuid-Afrika getuigde, na de invoering, dat het onderwijs er inderdaad mee gebaat was. Hier te lande kreeg de nieuwe regeling achtereenvolgens de sanktie van de invloedrijkste onderwijs-organisaties. Niet minder dan 130 organisaties of afdelingen daarvan sloten zich bij de *Vereniging tot vereenvoudiging van onze schriftaal* aan. En wat meer zegt, men liet het niet bij symphatiebetuigingen, maar gezamenlik wendden zich die verenigingen, zowel het openbaar als het biezonder onderwijs vertegenwoordigende, tot de Regering om voor de nieuwe spelling gelijke rechten te vragen, d.w.z. om een geleidelike invoering mogelik te maken. Dat er in de schoolbladen nagemopperd werd en wordt, doet aan de waarde van dit feit niet te kort: *de overgrote meerderheid van de Nederlandse onderwijs-wereld acht de invoering van de Vereenvoudigde in het belang van het onderwijs.*

Vanwaar dan die hartstochtelike tegenstand? Waarom vindt een dergelijk algemeen verlangen geen willig gehoor bij de Regering? zal een onbevooroordeelde vragen. Waarom geen vertrouwen geschonken aan de onmiddellik belanghebbenden? Inderdaad geloof ik dat een deskundig minister van onderwijs niet aarzelen zou. Als hij van nabij de school en het taalonderwijs kende, zou hij immers inzien dat het onderdrukken van deze beweging krachtsverspilling is. En erger: die onderdrukking brengt op den duur het taalonderwijs in de knel. Onlangs wees een van onze hoogleraren[1)] op de onmoge-

1) Prof. Dr. D.C. Hesseling, die nadat dit artikel geschreven was, deze mening uitsprak in het weekblad *De Amsterdammer* (13 Sept.).

likheid om iets goed te onderwijzen waaraan men zelf niet gelooft. Hoe kan de onderwijzer die het lastigste deel van onze spelling als ballast voor de jeugd beschouwt, die spelregels met opgewektheid en met overtuiging inprenten?

De heftige tegenstand waarop elke spelling-wijziging stuiten moet - het is niet voor 't eerst dat een dergelijke strijd hier en in Zuid-Nederland hoofden warm maakt! - wordt verklaarbaar als we bedenken dat daarin onmiddellik het grote publiek betrokken wordt. Een nieuwe tekenmethode komt niet ver buiten de schoolmuren; een nieuwe spelling gaat de wereld in. Het grote publiek weigert in de spellingkwestie allereerst een onderwijs-belang te zien, maar schuift de maatschappelike zijde van het vraagstuk naar voren. En met het volste recht. Het onderwijs heeft rekening te houden met het leven. Maar terwijl we dit toegeven, wijzen we er nadrukkelik op, dat een onderwijsverbetering, waarvan het volk in zijn volle omvang profiteert, ook wel een kleine opoffering van de zijde van het publiek waard is.

Is die opoffering niet klein? Een rumoer van stemmen antwoord: ‘Een volksbelang bedreigd!’ ‘Onze nationale eenheid in gevaar!’ ‘Verdeling van ons volk in twee delen!’[1)] ‘,Misdadige pogingen!’ ‘Aankweken van taalanarchie!’ Wat is de nuchtere werkelikheid, die overblijven zal wanneer dit rumoer bedaard is? Dat we er een tijdlang aan zullen moeten wennen om in korrespondentie, in zaken, in de tijdschriften en later in de kranten tweeërlei spelling naast elkaar te zien. En dat dit geen onoverkomelik bezwaar is, wordt sinds jaren bewezen doordat in de meeste grote tijdschriften de beide spellingen, vreedzaam in dezelfde omslag, onder de ogen van het publiek komen.

Dat men begint met de ongewone spelling ‘lelik’ te vinden, spreekt van zelf. Ook de spelling van een andere periode ziet er bij eerste kennismaking ‘raar’ uit. Met ‘schoonheid’ heeft dit niet veel te maken. De eenvoudige waarheid is dat de mens op oudere leeftijd - maar soms al jong - slaaf van de

1) Dit is geen parodie, maar grappige werkelikheid. Zie het opgewonden artikel van J. Huisman in *De Tijdspiegel* (Aug. 1908).

gewoonte wordt. Evenals een kwartier later eten, of het bekorten van een middagdutje bij velen prikkelend op het humeur werkt, zo ziet men ongaarne de jarenlang bestaande associatie tussen het woord en het schriftelike woord-beeld gestoord. Dat brengt sommige heetbloedigen in dezelfde opwinding als het gestoorde middagdutje.

Ernstige afmetingen zou het bezwaar van twee parallelle spellingen eerst aannemen, wanneer een nieuw systeem bedacht was, of wanneer de wijziging zò ingrijpend was, dat het oog, aan de ene spelling gewend, *blijvend* door de andere gehinderd zou worden. Natuurlik hebben de ontwerpers van de Vereenvoudigde allereerst er naar gestreefd dit bezwaar te ondervangen. Vandaar dat zij een radikaler wijziging, waarop het lager onderwijs aandrong (de *d*, *t* en *dt* van de werkwoordvormen), niet aandurfden. Immers, veel van wat in de 19de eeuw geschreven en gedrukt is, komt ons dageliks onder ogen.

Misschien bevreemdt het, dat ik één vroegere hoofdgrief tot nu toe onaangeroerd liet: namelik dat het toepassen van de Vereenvoudigde gelijk staat met taalverknoeien, met taalverminken. Na Kollewijn's verdediging van de Vereenvoudigde[1)] kan ik daarover kort zijn. Alleen wie vasthoudt aan het dogmatiese schrijftaalbegrip, en in strijd met alle taal-werkelikheid één aparte ‘schrijftaal’ voor schriftelike gedachtenuitdrukking, en één spreektaal aanneemt[2)], kan in die waan verkeren. Wie de ontwerpers van de Vereenvoudigde Spelling en hun beginselen kent, weet hoe dwaas het is juist aan hùn de bedoeling toe te schrijven, in kommissie een nieuw soort taal te willen maken of opdringen, en een ander soort taal dood te maken.

De *velerlei* taal die bestaat, kan ook geschreven worden. De beknopt gestelde regels houden allereerst rekening met het algemene schrijven van de algemene taal. Wie motieven heeft om van die algemene taal af te wijken - bv. de dichter, de naturalistiese auteur, de redenaar - zal natuurlik zijn

1) In *De Beweging* van April 1907.
2) Vgl. wat ik over Te Winkel's schrijftaalbegrip schreef in *De Beweging* van Aug. 1906.

spelling zò inrichten dat de lezer zijn *taal* zo dicht mogelik benaderen kan.[1)]

Een opmerkelik verschijnsel is het, hoe zeer de oppositie tegen spellingvereenvoudiging in de laatste jaren van aard veranderd is. Vóór vijftien jaren heette het: de kritiek op De Vries en Te Winkel is onjuist; de voorgestelde vereenvoudigingen zijn onmogelik: hoe zullen we anders *koper* en *kooper*, *kolen* en *koolen* onderscheiden! Het schrappen van de naamvals-*n* zal de taal verarmen en onduidelik maken.

Van dergelijk verzet hoort men alleen nu en dan een flauwe naklank, meestal van mensen, die zich onlangs met het spellingvraagstuk zijn gaan bemoeien en die nu een ontdekking menen te doen. Eigenlike taalgeleerden brengen zulke argumenten niet meer te berde, tenminste niet in het openbaar. Er zijn er wel, die, met een klassiek schrijftaal-begrip opgevoed, nog niet overtuigd zijn, maar instinktief voelen ze de zwakte van hun argumenten. Bovendien zouden ze door hun optreden een zonderlinge indruk maken. Wanneer werkelik de vereenvoudigers zondigden tegen de *taal,* dan zou hun konklusie moeten luiden, dat een tiental hoogleraren dageliks foutieve taal op schrift zetten; dat men tegenwoordig herhaaldelik promoveert op een proefschrift vol taalfouten; dat die foutieve taal onder het patronaat van de *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde,* van de *Academie van Wetenschappen,* van de *Gentse universiteit* de wereld ingaat. Zouden zij zich dan niet blootstellen aan de beschuldiging van het publiek, dat zij medeplichtig zijn aan dat ‘taalbederf’, nu zij het niet tijdig met kracht van argumenten bestreden en geweerd hebben?

Een ander feit dat we met voldoening konstateren, is dat de Vereenvoudigde zich in de laatste tien jaren een blijvende plaats veroverd heeft. Dat lijkt een stoute bewering. Vooral nu onlangs - trouwens van onbevoegde zijde - de mening

1) Als dus de dichter in zijn vers een *n*-klank niet missen kan, zal hij de naamvals-*n*, die uit de algemene taal verdwenen is, wellicht nodig hebben, en dan natuurlik die klank in de spelling door een *n*-teken aanduiden. Een dichter die allereerst zijn *klanken* voor het nageslacht bewaren wil, moest er eigenlik prijs op stellen, zijn schrijfwijze nòg verder in fonetiese richting te vereenvoudigen.

verkondigd werd, dat de *Vereniging* om het fiasko, in het maatschappelik leven geleden, te verbergen, op listige wijze een aanslag ging beproeven op de school. Tegenover deze valse voorstelling moeten we de ontwikkeling van de beweging in hoofdtrekken nagaan.

Misschien zijn er aanvankelik optimisten geweest, die meenden dat de meerderheid van het publiek voor spellinghervorming zò warm te maken was, dat ieder zijn eigen spelling ging veranderen, anderen daartoe overreedde, dat men de grote pers door een verpletterende meerderheid van vereenvoudigende lezers dwong om mee te gaan, en op dezelfde wijze de school plotseling en algemeen deed omslaan. Natuurlik moest daartoe in alle delen van ons vaderland de beweging even ver gevorderd zijn. Zelfs een belangrijke minderheid zou de eenheid in gevaar kunnen brengen.

Men moet een tijdlang aan de propaganda deel genomen hebben om de dwaasheid van die illusie in te zien. Het besluit om de op school geleerde spelling voor een andere te verwisselen, schijnt de meeste mensen een zeldzame krachtsinspanning te kosten. Zelfs overtuigde en energieke voorstanders kan men daartoe slechts met grote moeite overhalen. Het grote publiek ziet in elke wijziging niets dan last. De meeste ontwikkelden zeggen: ‘laat mijn kinderen die nieuwe spelling leren, als het onderwijs er baat bij vindt; maar laat mij met rust.’ Wanneer dus deftige hoofdonderwijzers met een plechtig gebaar verkondigen: ‘de school moet het leven volgen!’ dan betekent die frase bij nadere ontleding niets anders dan: laat mij met rust! Want als men daarop zou moeten wachten, dan stond De Vries en Te Winkel onwrikbaar, ten eeuwigen dage. Niet de geringste vereenvoudiging zou er in te brengen zijn. Welk motief zou b.v. een dagblad hebben om veranderingen in de spelling te brengen, die de grote meerderheid van zijn lezers onaangenaam zijn? Er is helemaal geen voordeel aan verbonden. Zolang de school elk jaar een jong geslacht van oude-spellers aflevert, is van het publiek geen initiatief te wachten.

De leuze ‘de school moet volgen’ kan niet anders zijn dan de leuze van het volstrekte behoud.

Maar aan de andere zijde wordt het doel niet bereikt door

eenvoudig in onderwijskringen het denkbeeld te propageren, dat een aangegeven vereenvoudiging wenselik is. Elke spelling moet aan de praktijk getoetst worden. De zwaarste tegenstand is de passieve, niet de argumenterende.

Het publiek moet aan het nieuwe schriftbeeld wennen. Propaganda van het woord moet samengaan met die van de daad. Door dit over het hoofd te zien, heeft de spellingbeweging in Frankrijk, Amerika en Engeland tot nu toe zo weinig sukses gehad.

In ons land heeft een kern van voorstanders sedert 1892 de gepropageerde regeling ook toegepast. Deze kern is voortdurend aangegroeid; in de laatste jaren zelfs vrij sterk, al doen verscheiden besliste voorstanders in dit opzicht hun plicht niet. Dat het aantal nieuwe-spellers de meerderheid, of zelfs maar een zeer groot percent van de natie zou gaan uitmaken, zolang de school voor de nieuwe spelling gesloten blijft, is om bovengenoemde reden eenvoudig onmogelik. Wanneer ik dan ook beweer dat de Vereenvoudigde zich in die jaren langzamerhand een plaats veroverd heeft, bedoel ik dat die spelling nu voor ‘vol’ aangezien wordt. Een maatstaf daarvoor is de gastvrijheid in de grote tijdschriften en in de pers. Het is nog niet zoveel jaren geleden dat een ingezonden stuk in de nieuwe spelling eenvoudig omgespeld of - zooals de buro-ambtenaren van Justitie zouden zeggen - ‘van taalfouten gezuiverd’ werd. Nu nemen het *Handelsblad* en de *Nieuwe Courant* zelfs stukken in de vereenvoudigde spelling op. Bij de grote tijdschriften is het een uitzondering geworden, wanneer de redaktie een vijandige houding aanneemt: voorzover mij bekend zijn alleen nog *Onze Eeuw* en *De Tijdspiegel* van vreemde smetten vrij gebleven. In de meeste weekbladen, in *alle* onderwijsorganen die mij bekend zijn, heeft de vereenvoudigde zich vrije toegang en soms een ruime plaats verworven. In wetenschappelike werken en proefschriften, in belletrie en gedichten, in cirkulaires en korrespondentie drong de nieuwe spelling geleidelik allerlei kringen binnen. Het gevolg is, dat het oog van de ontwikkelde lezer in meerdere of mindere mate aan het aanvankelik vreemde schriftbeeld gewoon raakt. Daarmee is een groot deel van de passieve tegenstand, die eerst onverzettelik leek, geweken.

In die richting is nog meer te bereiken en zal nog meer bereikt worden. Maar er is een noodzakelike grens. Langs die weg is het publiek wel te wennen, maar niet te winnen.

De school zal de doorslag moeten geven. Die mening is niet splinternieuw. De taktiek die daarvan het gevolg was, is geen 'krijgslist.' Spellinghervorming langs andere weg is eenvoudig ondenkbaar.

De vraag is nu: wanneer is de tijd er rijp voor.

Allerlei tekenen wezen er op, dat die rijpheid gekomen was. Eén voor één werden de belangrijkste onderwijsorganisaties gewonnen voor de adresbeweging. De uitgevers bleken bereid voor de nodige schoolboeken in de nieuwe spelling te zorgen. De ergste vijandige stemming onder het publiek was geweken. De invoering zelf zou het overige moeten doen. Geleidelik kon men beginnen waar de toestand rijp was, en waar de wettelik bevoegde autoriteiten, het gemeentebestuur en het schooltoezicht, tot medewerking bereid waren.

Toen de eerste pogingen gelukt waren, kwam - zoals te verwachten was - de oppositie los. Tot nu toe hadden de tegenstanders zich wel bevonden bij de onzijdigheid van de Regering. Zonder officiële steun, meenden ze, dreigde er toch nooit gevaar van invoering. Nu veranderde op eens de taktiek, en werd regeringsinmenging noodzakelik geacht. Sommigen verbergen hun bedoeling niet, en hopen dat de Regering de beweging zal onderdrukken, door kortweg de spelling-De Vries en Te Winkel voor openbaar onderwijs en examens voor te schrijven. Het is duidelik dat een levenskrachtige beweging, die in alle vertakkingen van het onderwijs weerklank gevonden heeft, slechts tijdelik te onderdrukken is, en juist door de onderdrukking aan innerlike kracht zou winnen. Tot spellingeenheid zou deze maatregel nooit leiden. Buiten het openbaar onderwijs en de ambtelike geschriften kan immers van vrijheidbeperking op dit gebied nooit sprake zijn. Bovendien zou de Regering door bij Staatsbesluit een officiële spelling aan te nemen, de historiese lijn afbreken. Sedert Thorbecke zijn alle ministers geneigd geweest tot onpartijdigheid. Juist het officiële karakter van de Siegenbeekse spelling had allerlei moeielikheden meegebracht.

Voor een Regering is het niet zonder gevaar, op dit gebied te gaan dekreteren. Spelling behoeft niet uitsluitend op de grondslag van ‘wetenschap’ te rusten, maar zonder ‘wetenschap’ komt geen spellingverbetering tot stand. Telkens zullen kleine wijzigingen in de praktiese toepassing van de regels nodig blijken. De *Woordenlijst* van De Vries en Te Winkel moest in de opeenvolgende drukken kleine wijzigingen ondergaan. Zou men nu een stereotiepe woordenlijst verlangen, die alleen bij ministerieel besluit te wijzigen was?

Over de mogelikheid dat de vereenvoudigde van regeringswege ingevoerd zou kunnen worden, behoeven we niet te spreken. Daarbij gelden dezelfde bezwaren als bij een wettelike vastlegging van de oude spelling. Het Onderwijs heeft er niet om gevraagd. De Pruisies-disciplinaire dwang die daarbij noodzakelik zou zijn, is in strijd met ons volkskarakter. De vele aanhangers van de Vereenvoudigde die daarop hopen, en op grond daarvan niet aan geleidelike invoering mee willen werken, hebben zich de zaak waarschijnlik nooit goed voorgesteld. Zij verbeelden zich dat de bezwaren van de overgangstijd dan verdwijnen zouden. Meent men dan werkelik dat plotseling alle ambtenaren, alle buro's, alle handelszaken, alle kranten die regeringspelling zouden volgen? Dat er dan geen ‘slachtoffers’ gemaakt zouden worden, doordat voor een betrekking de oude spelling geëist werd?

In deze stand van zaken schijnt de instelling van een ‘brede staatskommissie’, die het vraagstuk grondig onderzocht, een aanlokkelike uitweg. Oppervlakkig gezien, zou men kunnen menen dat vóór- en tegenstanders in de uitspraak van een onpartijdig samengestelde kommissie zouden berusten, en dat de Regering door het uitgebrachte advies te volgen, een definitieve oplossing geven kon.

Dat een Staatskommissie van verschillende zijden met ingenomenheid begroet zou worden is verklaarbaar. De grote meerderheid van het publiek, vooral de invloedrijke mannen en de pers, hebben de ontwikkeling van de spellingbeweging niet gevolgd. De meest krasse staaltjes van misverstand en wanbegrip komen nog dageliks voor den dag. Men denkt zo

licht: een spelling met een officiële tint, afkomstig van een Staatskommissie, bekleed met deskundig gezag, zal stellig wel beter zijn dan het partikuliere ontwerp van een zekere Dr. Kollewijn, en in elk geval meer kans op invoering hebben. Daarbij komt nog iets: ieder die voor het eerst de Vereenvoudigde onder ogen krijgt, is geneigd tot kiezen: dáár kan ik mij wel mee verenigen, maar dàt wens ik geschrapt te zien. Eigenaardig is het, dat dezelfde mensen die ons het aankweken van tuchteloosheid verwijten, tegelijk klaar staan met het verwijt, dat wij 'door dik en dun meegaan met de Vereenvoudigde'. Alsof niet altijd partikuliere spellingwensen onderdrukt moeten worden om tot een algemene spelling te geraken! Ieder criticus van de Vereenvoudigde nu hoopt of verwacht dat een Staatskommissie wijzigingen in zíjn geest aan zal brengen.

Nam men de geringe moeite om de wording van de Vereenvoudigde na te gaan, dan zou heel wat onberaden kritiek achterwege blijven. Dan zou men weten dat de nieuwe spellingregeling ontworpen ìs, op initiatief van Dr. Kollewijn, door een zeer deskundige kommissie van geleerden en mannen uit de praktijk. Na tienjarige ervaring werd de regeling in 1902 door een brede kommissie herzien. Indien een belangstellend minister met een helder inzicht in de behoeften van het onderwijs, er prijs op gesteld had, rechtstreeks of door bemiddeling van een Staatskommissie invloed te oefenen op de definitieve regeling, dan was het toèn de tijd geweest om overleg te zoeken. De praktijk had uitgewezen in welke opzichten de aanvankelike regeling gefaald had: de losbandigheid in het vernederlandsen van vreemde woorden, de tegenstand tegen de konsekwente *ie*-spelling, maakten wijziging noodzakelik. De Regering handhaafde een strikte neutraliteit. De *Vereniging* deed, wat de Regering had kunnen doen: men vroeg advies aan een Kommissie, waartoe men mannen van algemeen erkende bekwaamheid en ervaring uitnodigde.

Het is niet overbodig, te herhalen dat daarin zitting hadden Marcellus Emants, H.J. Emous, Dr. J.J. Salverda de Grave, prof. Dr. A.G. van Hamel, Dr. D.C. Hesseling, prof. Dr. H. Kern, Dr. R.A. Kollewijn, Mr. Th. Ruys J. Pzn. en prof. Dr. J. Vercoullie.

De Regering had wel konservatiever, maar geen bevoegder mannen kunnen kiezen. Dat daarin geen besliste tegenstanders van *elke* wijziging een plaats kregen, was eer een voordeel dan een nadeel. Zou deze Kommissie de opdracht aanvaard hebben, indien deze geleerden, letterkundigen en onderwijs-autoriteiten de bevoegdheid van de uitnodigende *Verenging* in twijfel getrokken hadden? Sedert wanneer is bevoegdheid niet denkbaar zonder regeringssanktie?

Ook na deze definitieve regeling heeft de Vereenvoudigde aan kritiek blootgestaan. Volmaaktheid is bij een stelsel dat noodwendig op een kompromis berust, onmogelik. Maar nadrukkelik moet gekonstateerd worden, dat geen van de critici er in geslaagd is, zijn kritiek aan te vullen door zodanige praktiese voorstellen, dat ze in ruime kring bijval of toepassing vonden.[1)]

In de zes jaren die sedert 1902 verstreken zijn, is de Vereenvoudigde veel meer gevorderd dan in de tien jaren daarvóór. Nù is de beweging te ver om nog in te grijpen in de regeling zelf. Zuid-Afrika heeft die spelling ongewijzigd ingevoerd.[2)] Er is vrijwat in de nieuwe spelling gedrukt, ook boeken van blijvende letterkundige en wetenschappelike betekenis. De lezers beginnen langzamerhand er aan gewend te raken. Een groot aantal schoolboeken zijn al in die spelling verschenen, en op enige plaatsen in gebruik. Meent men dat de auteurs die nu de nieuwe spelling volgen, weer zo gauw zullen veranderen?

Nù nog een middenweg te kiezen, zou betekenen: het scheppen van een *derde* spelling. Het inslaan van een middenweg brengt in dit stadium geen verzoening, maar verwarring.

1) De meest gegronde kritiek gold de regeling van de bastaardwoordenspelling, de dubbelvormen en de *ie*-spelling. Overtuigend is door Dr. Kollewijn in dit tijdschrift aangetoond, dat tegen *elke* regeling van dit netelige punt dergelijke bezwaren zullen bestaan. Bovendien kan door een herziening van de *Woordelijst* menige grief weggenomen worden, *zonder dat in de regels enige verandering nodig is.*

2) Zal het *Algemeen Nederlands Verbond*, nu het er om gaat, de spellingeenheid met de stamverwanten in Zuid-Afrika te verwerven of te verbreken, op het standpunt van angstige onthouding volharden? Volkskracht en onthouding zijn moeielik te rijmen. De *Kongressen* te Brussel en te Leiden hebben, zoals men weet, een flinker houding aangenomen.

Dat het resultaat van een Staatskommissie een bemiddelingsvoorstel zou zijn, is zeer waarschijnlik. Sommige optimistiese voorstanders hopen wellicht dat de Vereenvoudigde in zijn geheel genade zal vinden in de ogen van een dergelijke kommissie. Andere voorstanders, niet minder optimisties, denken: als de voornaamste vereenvoudigingen er maar door gaan, kunnen we wel wat af laten dingen, b.v. op het punt van de *ie*-spelling. Door die koncessie menen ze de halve tegenstanders de hand te kunnen reiken.

Wie in vreedzame gedachtenwisseling of in scherp debat de tegenstanders en hun argumenten heeft leren kennen, weet wel beter. De meeste tegenstanders - en zij zijn het vooral die het hardst om een Staatskommissie roepen! - denken: als de stroom niet tegen te houden is, dan vooral zachtjes aan. En ze zeggen: ‘Wij zijn nu ook in gaan zien dat spellingvereenvoudiging nodig is, maar de Vereenvoudigde voldoet ons niet; wij wensen in sommige opzichten minder ver te gaan.’ Hun bedoeling is duidelik: de kunstmatige geslachtsonderscheiding en de buigings-*n* moeten gered worden. Wanneer dit hoofdpunt van de Vereenvoudigde moest prijsgegeven worden, of wanneer ondanks de onwetenschappelike halfheid op dit gebied een middenweg gezocht werd, zou de winst voor het onderwijs uiterst gering zijn, en de sympathie in onderwijs-kringen het nulpunt naderen. Duurzame bevrediging kon er nooit het gevolg van zijn.

Het tot elkaar brengen van voor- en tegenstanders door het bemiddelingsvoorstel van een Staatskommissie, zal een illusie blijken. Bovendien, wat zou de Regering moeten doen met het advies van een Staatskommissie? Het onderwijs in overweging geven, niet de Vereenvoudigde, maar de eventuele Staatskommissie-spelling te volgen? Dat kan de bedoeling niet zijn. De spelling van die Staatskommissie tot de officiële te maken, òf door die op de scholen voor te schrijven, òf door die in een wet vast te leggen? Dan gelden de boven ontwikkelde bezwaren in volle kracht, nog afgezien van de impopulaire dwang en de grote geldelike opofferingen van de gemeenten, die bij een plotselinge invoering noodzakelik zouden zijn.

De leuze: ‘spellingwijziging is regeringszaak’ is meestal een frase. In een land waar eenmaal een officiëel-wettelike bestaat, spreekt dat vanzelf. In een land als het onze, waar de Regering tot nu toe van geen wettelike spelling wilde weten, zou een verandering van standpunt tot bijna onoverkomelike moeielikheden leiden.

Onoplosbaar is de kwestie volstrekt niet. Er ìs een andere uitweg. Wanneer de onzijdigheid van de Regering opgevat wordt als een absoluut *laissez-aller* in oud-liberale zin, dan zijn ook *wij* tegenstanders van onzijdigheid. De Regering kan, ook op spellinggebied, geen anarchie in de school dulden. Gesteld dat het schooltoezicht in vier provincies vier verschillende spellingsystemen toeliet, nieuwbedacht en nog door niemand in praktijk gebracht, dan zou daartegen terecht opgetreden moeten worden.

Maar zo staat de zaak niet. Er heeft zich langs organiese weg een vereenvoudigd spelling-systeem ontwikkeld. Het wetenschappelik recht van bestaan wordt door deskundigen niet meer betwist. De praktiese bruikbaarheid is door een vijftienjarige praktijk bewezen. De afwijking van de oude spelling is niet zo groot, dat het gebruik naast elkaar in de overgangsperiode ernstige bezwaren oplevert. Het onderwijs vraagt, bij monde van zijn organisaties, *uitsluitend voor déze spelling* vrijheid naast de bestaande. Van een ander systeem dat bijval vond van enige betekenis, is geen sprake. Welke bezwaren bestaan er dan om aan de twee stelsels gelijke rechten te geven? Dan volgt de Regering eenvoudig de historiese lijn: op die wijze is ook de spelling-De Vries en Te Winkel geleidelik tot algemeen gebruik gekomen.

Had de Regering raadgevers die op dit punt de tekenen des tijds niet miskenden, dan zou door een krachtig optreden van de overheid weldra het inzicht veld winnen dat dit de enige weg is die tot orde en eenheid leidt.

Zeer juist is dit ingezien door de distriktschoolopziener van Winschoten. De tegenwoordige spellingpraktijk voert tot inkonsekwentie en slordigheid. Zolang de volkschool gebukt gaat onder de last van De Vries en Te Winkel, kan het taalonderwijs niet aan billike eisen voldoen, tenzij men het met

de spelling zo nauw niet neemt. Nu uit het onderwijs zelf een krachtige stroming voortkomt, om door een eenvoudiger spellingsysteem die slordigheid door orde te vervangen, is het de plicht van de overheid deze stroming in behoorlike bedding te leiden. Wanneer nu door de Regering en haar ambtenaren aan de school de eis gesteld wordt: òf de spelling De Vries en Te Winkel, òf de Vereenvoudigde, dan wordt wel het standpunt van strikte onzijdigheid, maar niet dat van onpartijdigheid verlaten.

De vrees dat door deze gedragslijn onze taal voor onafzienbare tijd de last van een dubbele spelling zou moeten dragen is ongegrond. De school zal wel zorgen dat binnen de levenstijd van één mensengeslacht de oude spelling op de achtergrond raakt, om weldra geheel voor de nieuwe plaats te maken. Veeleer zal door aarzeling of onderdrukking de nu bestaande toestand van een dubbele spelling veel langer dan nodig is bestendigd worden.

Keurt de Regering het beleid, door het schooltoezicht in het distrikt Winschoten gevolgd, goed, dan is de kans op herwinning van de door allen gewenste spellingeenheid veel groter, dan langs de omslachtige en ondoeltreffende weg van een Staatskommissie.

Assen, Sept. 1908.

Adam
Door
Karel van de Woestijne.

o Scherp ontwaken uit den schoonsten droom..

In grijze schale van stil-glanzend tin,
bewaasd van 't lager licht des ouden dags
wiens stervens-monkel donkert om den mond
der veege zonne die te veinzen ligt
daar-buiten;
    - in de kamer is het moe;
het licht, in 't melkig raam der vensters blind
en zonder straal, het welkend-lage licht
is moede en roerloos als een jonge vrouw
die weêuwe is, en een koele glim-lach heeft
vol treurenis; mat glanst in 't zwart gewaad
een kreuke; blankend-grijs is de effen schoot
om 't voorhoofd is de duistre schemering
in schaduw van de sluiers en hun schaûw;
maar 't witte wezen en de moede lamp
des glim-lachs, en de vraag der aarzel-hand
die niet dan smeekend en weemoedig blankt
en zwaar gelijk een peer in avond-licht:
aldus, bij 't dichte duistren van het huis,
in 't grijs-bewaasde zilver-geel der schaal

(o schoone, vrome dróom,) het waken van
een zware vrucht die zwoel-weemoedig geurt
en treurig-wulpsch, en die niet sterven kan
van verwe, in 't veege lichten...

* * *

En, plots, ontwaken...
    Door 't oog-schalen-goud
dat, stil bewogen van een roer'gen gloed,
eerst aarzelt in het strak en zwart gelaat
waar de oogen, sluitend op een feller licht,
nog nauw geloven aan een nieuwen dag;
tot ijlings heft'ge zon de wimper-zeef
door-priemt, de schalen angstig krimpen doet
en dichter nijpen, en ze tóch beweegt
te ontsluiten, weêr te sluiten, en te ontsluiten
wéêr: aan het rag der wimpren perelt licht
in dauwig tranen dat het oog ontspringt
van broei'ge zonne-klaart door reet aan reet
bij 't zoete roeren der gordijne'; en zie:
op 't witte dek zijn zonne-schijven, en
't geschuif, dat zilvert, maakt, dat elke schijf
is als de brooze en peerlemoeren peul
der plante Judas-penning, die ik noem
om 't schoon geneucht een bloemen-naam te noemen...

- Ontwaar aldus, bij 't eerst ontwaken reeds,
een wérklijkheid, die zoet is; en uw droom
(die deinst als de einders van een land aan zee,
bij vromen avond in een doom'gen herfst,)
weemoedig nagestaard aan de einders van
den zoelen slaap, waakt even nog, verkleint
om hard-verduidelijkt te staan eén wijl,

en dan voor goed te wijken, - daar de glans
die speelt in schuiv'ge schijven, waar ge ontwaakt
in heerlijk blijden morgen, als de schijven
zijn, van de plante Judas-penning...

Adam:
1

De dagen, - waren 't dagen?...
    't Schrijdend uur
dat als een tragen kogel aan de stolp
der glazen heemlen naêdre moeheid merkt
of 't nieuwe spier-bewegen van een vreugd
die, pas ontwaakt, zijn veer'ge schoonheid meet
aan 't schieten van een helder-bloed'ge ree
of gouden vooglen, tuimlend door den lucht;
- merkt zóo het uur dan dágen, als ge slaapt,
door-zond gelijk een groote, late vrucht,
alleen om 't slapen dat uw leven ciert
van dubbel leven, en dan weêr ontwaakt
wanneer de zon, verouderd, donker maakt
de roode roos en klaar de witte roos,
en dat ge stille staat, en niet en roert,
te zien hoe traag uw eigen paarse schaâuw
om u gaat keeren als de duistre stang
des zonne-wijzers aan een hellen muur;
totdat, geheel gezogen in het paars
der aard, ze zwijgt, en ge uit een schoone geert'
de heemlen tegen staart, waar sterre aan ster
rijt broos het snoer daar duizend perelen
zijn reizend op een ongezienen draad
en teeknen beelden, en verbreken weêr
hun beelden; en uw pijl is weder reê

die schiet de glazen sterren stuk (daar kriept
een vogel, 't woud is zuchtend van uw schot,
een zoete wind gaat wuivend door uw haar,);
tot weêr een open zonne zijgt ter kim
en blanke, dauw'ge vruchten dag-bemaalt
voor uwen honger, en uw oogen zien
de nieuwe blijheid aan het duin-gedein,
ge hoort opnieuw in eigen harte-slag
vernieuwd de zee die naar de zon beweegt;...
- o, zijn het dagen, als geen uur belet
dat ge aan uw lust de gang der dagen lengt,
en geene daad van weerbaarheid of moord
uw spijze pepert met haar slecht bedrijf,
en dat geen arbeid van uw wrochtend lijf
bereidt de pijn van slapen en van droomen?...

- Te staan, gebroken van de kreun'ge smart
die rugwaarts uit uw moede lenden rijst;
te weten, dat geworgde onnoozelheid,
dat wil'ge boosheid of de wrange lach
van wie zijn macht tot eigen martlen dwingt,
nog de een'ge spijzen van uw walgen zijn;
in pijne de aard te scheuren, en er niets
dan 't eigen gruwlijk graf te vinden; 't lijf,
dat leelijk is, te striemen van een tucht:
de geesel die u leert wat leven is;
en geene sterren meer, dan als 't verwijt
der uitgeworpen schoonheid; en geen vrucht
dan als den spot der eens-gesmaakte Vrucht;
en geene slaap, o God, en geene rust
dan na de foltring van een dag, die nooit
dan met een zucht een nieuwen dwang bereidt;...
- o dágen, wrake der verloren eeuwigheid!

2

Zóo stond ik in den klare' en donkren keer
die, kleurelóos, weêr kleuren broeien laat
uit elk verrijzen van de zonne-kim,
om te vergaan bij kim-verdoezlen, - in
de wentlende eeuwigheid, die nimmermeer
me ontroerde, zelfs om 't roeren niet des lichts.
o Rechte schutter die zijn mate en kent,
noch vreugd, dan in zijn spieren, om zijn schot,
noch zijn begeert berekent op zijn buit.
Was ik de meester? Onverschilligheid
van wie regeert, en 't niet en weet, en lijdt
noch lacht om de ongevoel'ge meesterschap
die, buiten 't zijnde en toch versmolten met
het zijnde, hem geen wíl zelfs leeren zou!
Geen koû noch hitte die me deeren kon
dan met een verre nadering die stond
alsof ze wachtte op dreigement of min,
of weigre nuk of lokkenszieken gril;
geen aarzlen, geen verbazen, geen verdriet,
geen vreugde-juichen, geen verlangens-snik,
geen loom genieten na de schoone daad,
zelfs niet den ernst die wéet wat werd geboôn
en, dankend, vreest den last van zulk geschenk
of zijne schoonheid...
    In deze eeuwigheid,
die sterk me maakte van onfeilb're leên,
van onbetwiste schoonheid, en 't geweef
in heerlijk hevelen van zuiver bloed
en goeden zenuw, - in deze eeuwigheid
die daalde in duisternis, om weêr in dauw
te ontvonken bij den nieuwen klaren dag:

een mensch; - een mensch? Een wezen dat geluk
noch smart verkende op 't enkelvoudig raam
der ongeweten ziel; waar 't snaren-stel,
ontroerd door schoonheid noch door heil gebroken,
en waar geen zang geboren werd, zelfs niet
uit jeugd...

- Thans wéet ik: dat de wereld goed kan zijn;
'k proefde in den druif den gouden, zoelen wijn;
ik weet: 't ontwaken heeft mijn oog gebet
met zoete kilten op mijn loover-bed;
de vrucht des middags keende door mijn mond
en mijne keel gezoenden dorst; doorzond,
te later ure, in gulden zonne-feest,
zullen mijn leên als amber zijn geweest;
en 's avonds, als de-n avond paarser daalt
was 't blauw der ooge' in dieper paars bemaald,
- o weelde, schóon te zijn!
    Maar zulke vreugd,
niet, dan aan hooger slaan des bloeds, en nauw
aan 't hijgen van de borst te meten, of
aan 't heete van den pols of 't koele van
de slapen; om geen daad een dank, een spijt
of een verrassing of een innig loon:
o dat ik láter slechts vernemen mocht
hoe 'k wás, wat ik verlóor, - toen ik te wéten zocht!...

3

Een zatheid?
    - Zie, hoe alles weder blij,
hoe alles nieuw voor 't weêr-gezuiverd oog,
na 't schroeiïg staren op een arrebeid

of 't angstig mijden door een waarheid, is...
Ik heb vandaag den heelen, langen dag
gestaan in 't kluitig braak-land, dat 't houweel
niet brak dan bij schril griffen van het staal
door steen aan steen, door peez'ge peeën, door
't weêrstaan der taaie russchen. Mijne hand,
der eelt al lang gewend, kent nieuw gekeen
dat brandt als onder gloeiend ijzer, strak
gespannen en van zindering door-vlijmd
staan op mijn arremen de spieren; 't zweet
kent de oude groeve van mijn voorhoofd; fel
nijpt in mijn nek de moeheid, - nu ik rijs
en wil omhooge zien...Maar hoe verruimt
tot wrang genieten mijn verkropt verdriet;
hoe weegt de matheid haast tot troost-genot
in mijne leden, waar de pijne waakt
alleen nog als een moede erinnering,
als een weemoedig-moede erinnering:
nu 'k opzie, en de gulden avond glanst
van straalloos licht, waarin de zwerrem danst
der muggen, die gelijk de mompel zijn
ten mond van menschen die gelukkig zijn:
de aarde ademt paars; de lage roken gaan
en wijlen grijs in 't goud, dat aangedaan
van zoet-gewiekte duive' is, en de maat
die de oude krekel in de grassen slaat;
de wijdte wacht; mijn aarzlend weten wacht.
Is dit de zeeg'ning niet? na drenz'ge klacht
de wijze vinger op uw weigren mond,
en 't koele water-stroelken op een wond?....

- o 'k Weet: ge en slaapt dan na 't door-beulde lijf;
uw kind bespuigt u; 't opgetuigde wijf

dat uwe vrouw heet, heeft haar schoonheid veil;...
- - maar iedren avond deze droeve vreugde, een wijl...

En toen: een zatheid?...

- Eens, in het hooge zomergras geleid,
bij 't óver-drijven van een lompen lucht
die noodde slaap en droom, had ik een droom.
Ik stond als in een ronde plaats van 't woud
waar de effen aarde, alleen van glibbrig mos
bevloerd, het felpen kleed was, daar de voet
van leeuw en luipaard, panter, luie beer,
en, verig wiegend, van den tijger, stil
een kring op sleet van duizendvoud'gen tred
der bende, duizendvoudig aangetreên
van tusschen alle boomen, uit de diept
des wouds het bloedig gluren van hun oog,
het bogend wippen van hun sprong, en hier
in achterdocht'gen ronde-gang, hun gaan,
met blikken, wrokkig naar me toegekeerd,
die in het midden stond. Een lange zweep
aan korten steel, slierde over 't bultig mos;
tot ik ze hief, mijn arrem, als een toorts
die hel en recht van licht en walmloos is,
in-eens den hemel in, en 't helmen ging
van bochten klank, spiralend door 't gezoef
der plots-ontstelde luchten, over 't heir
der groote beesten en hun nijd'gen bek.
De zwepe zwaaide in duizelend gezuig,
zwiepend de naaste boomen aan hun kruin
die zuchtte...
    - Toen had ik een nieuw gevoel;
daar 'k stond, teen-hoog, de kuiten hard-gespierd,

de dijen vast op kleine knie-schijf, hol
het binnen-welven van den buik, bij 't gaan
omhooge van de ribben, waar de hals
op steunde aan veer'ge zuilen, - dit gevoel:
dat een geváar misschien me dreigend was.
En 'k was verheugd, als geene vreugde ik wist,
te zien hoe, (daar mijn zwepe aan hooge vuist
cirkelen schreef die zongen als 't gehuil
van meeuwen wen het onweêrt over zee,)
hoe leeuw en luipaard, panter, luie beer
die 't armlijk dier omhelst dat hij verworgt,
en tijger, die de klauwen kleint en strekt,
- hoe ze allen, plots in woesten draf gegaan,
de norsche bloed-blik vlam-doorschoten, recht
op mij, en 't hooge pooten-grijpen vlak,
met scherpe tanden op mijn lichaam los,
wreed overeind gaan staan, mijn naaktheid toe....
Ik had mijn zwepe, en vliemde striemen bloeds
uit hunne huiden. Maar hun vreugde wies;
er ging een gulz'ge reutel in hun keel;
de wijze leeuw vol zachte zekerheid,
bedaard de beer die zijne prooi me wist,
de panter als een uitgelaten kat,
en de adem van de wolven om mijn scheen...
En toch: ik wist dat ik verwínnen moest,
dat ik me meester voelen ging, en 't wás
sinds altoos, en de temmer van hun drift,
de menner van hun kracht, en van hun schoon,
blij, de genieter;
    - toen een koele hand
me vlijde, en uit den droom me wekte; en 'k zag
hoe Eva wachtte, daar ze liggend was
op 't lijf eens tijgers, die, onroerend zoet,

verstandige oogen look, en om mijn hand
zijn rasper-tonge gaan liet...

- Zatheid? o!
geen strijd te kennen, zelfs geen eigen-strijd,
geen winnen, waar uw breedre long op beidt,
geen neêr-laag, die in uwe kele stikt.
Aan uwen voet een tijger, die u likt...

4

En tóch: geen zatheid...

- Als een hooge baak,
een licht fel over zee, den zeeman zoet
die, in den nacht het volle net gehaald,
naar ronde haven waar de bare breekt
het zeil zet en het roer duwt, en zijn oog
ziet hoog de baak en haar fel lichten staan;
- als honderd booten, met een-zelfde hoop
op kade-ring en neerstig zeil-gezak
en de armen van de vrouw, na 't avond-maal,
zoel in de koetse;...hoe de zee moog' zijn
zwart als het slijm van de' inkt-visch of 't gezuig
der kolken waar de stroomen samen-woên:
dáar is de hooge baak - al weet ze 't niet -
die schoone rust en 't witte lijf bediedt
der moeder van de kindren... - Als een baak
stond ik in 't midden van het Paradijs.

Wist ik me schoon? Ik had het stil gemak,
aan 't ondervinden van een ongedeerd

bestaan in 't ongevraagde neigen naar
mijn lusten en mijn nood van plante en dier,
- ik had het stil gemak geleerd, te staan
gelijk de spille waar de dag om draait.
Wist ik me schoon? Er was een nadering
gestaêg, als van een aarzelende wacht
die om het blinken van mijn lichaam stond
en talmde, of ik van àl te streng gebod
mocht krenken hare liefde; - er was 't gedraai
in donkren kring van al 't bestáande om mij.
Week was ik van mijn teêre leên, en bleek.
Toch sterk, daar ik geen vreeze kennen zou
om 't wentelen van aarde en zee en wolk,
van woud en water, duizlende eindloosheid
der einders waar de vlakte heemlen schraagt,
voor warrel-vogel en voor dier-gesluip,
voor visch noch slang, voor draak noch wan-gedrocht,
noch om de zon, die 'k blijde tarten mocht,
zij de aller-sterkste, daar geen macht ze raakt
waar ze eigen-willig sluimert en ontwaakt...
Ik stond, ontving in onbewusten dank
hun hulde, daar 'k ze wisslen zag naar tijd
en wijle dat de hooge zonne schrijdt
door ure en dag, door jaar en eeuwigheên.
'k Verkende aan veêr en pels, die dieren kleên,
't seizoen dat naar een duffelsch wintren gaat,
en nieuwe lente aan hun vernieuwd gewaad.
Ze zagen toe me, daar hun tred me omweek.
Zij waren sterk, mijn leden teêr en week,
maar de oogen waren vriendelijk en zoet,
hun neuzen nat, die knufflen aan hun snoet;
en ik, ik kende ze allen, en 't gevlei
dat mijne hand glad op hun voorhoofd lei,

glansde in hun haar. De kring der vooglen wond
al waaiend eene koelte om mijnen mond,
en in hun oogen, daar ze schuin me aanschouwden, zag
'k de diepste zonne van den hoogsten dag.
Ook kroop, naar 't hitsend spel der hand de spijs
hoog-wiegend hield bij lok-gefluit, 't gerijs
der slangen op den scherpen schubben-staart
al wankend, ooge-krimpend, spijze-waart.
Hun platte kop was naar mijn bleeke borst
een kegge, doch, daar ik ze nooden dorst
ten male uit mijne hand, was hun venijn
gespaard me, en 'dat ik hun een vriend zou zijn...
Zoo waarden ze allen om me, in stillen zwank;
om hen de groote honden, die hun flank
bezwieren met een schoonen, sterken staart.
In hunne hoede al dieren van deze aard...

- Van ongeweten zorge om eerbied, was
me goedertieren hunne hulde; en hoe
'k me duchteloos vertrouwde aan tand en klauw,
hoe dorst naar bloed van 't schriklijk oog-geloensch
geen vezel in mijn borst te siddren bracht,
't onziene-lichaam, mijn geliefde blik,
't genijp der oogen en de platte kop
onder mijn vleien, - zie, ik was wie geen
hoogmoed en kende, maar 't vertrouwen had
der onschuld die gevaar noch vrees bevroedt
en eigen eere in eigen eenvoud hoedt.

- Zoo stond ik, blankend in mijn dieren-kring,
in 't stille draaien van den kring der landen...

Gelijk een huis dat teeder opgeklaard

in de' avond die de muren paars berijst;
- bij dage staat het vierkant in het blij
geweld van 't licht dat, feller dan het wit
der wanden, áan het randt en ketst
op hoek en lijn, en schampt op glazen glimp
der ruiten, en het helle dak ontgloeit
en schettert; maar ten avond is 't alleen
dat het in eigen blanken schijn ontwaakt;
de velden zijn in rust; de moede lucht
gaat donkeren; of eene kim dan die verzwijgt
allengerhand de broze schakeling
van schrompel dorp aan lijne-golvend woud,
en, waar de duinen zijn, hun laten glans.
Dán, eenzaam als een roerelooze droom,
gaat stil de gevel en het bleeke huis
leven een schoone schemering, alléen
in 't duister...En zoo de avond dieper daalt
en doezelt, wijl aan wijl, de witte woon
in dieper paars: weldra bedompt de nacht
ook déze klaart; dán, waar de ramen zijn
gaat rozig nieuwe klaarte op, als een blos,
en vredig glanst ze, lange en roereloos,
vóor ze naar sluimer te'eindelijken nacht
haar weemoed en haar weelde zoete luikt; -
gelijk een huis ten avond opgeklaard
in 't dieper duisteren van lucht en aard,
en, wijd, al-over weide en heide heen,
dees vriendelijke, weeke wake alléen...

- Ik weet: een vreed'ge luister was mijn lijf,
al-waar ik woonde en 't waren om me heen
der landen was. Zij lagen stil en blak;
ze en roerden; als een wolk-beschoven schijf

in licht en schaduw, naar den horizon
die 't groen verwaasde in malve en zilver-geel,
en ze in zijn ronde reize schreef: een schild
dat naar zijn rand-lijn glooit in eêlder stof,
waar teeken-beeld van woud en berg en diept
't geschieden van de wentlende aard bestraalt
in 't midden, dat een palle zon verbeeldt:
zoo stond ik als een vreed'gen luister in
het midden, op den heuvel waar mijn woon
was om het schoon verglijden dat de dag,
van morgen tot den avond naar den nacht,
in schijn verscheiden, leide om 't deinend vlak
der hille, waar de plante bere-klauw,
de plante distel, en de zurkel zijn
die zuur is, en hun vormen griffen in
het licht, naar 't uur dat aan den hemel wacht...
Zóo, 'lijk een zonne, stil in 't midden van
een schild, zoo stond mijn zachte glore daar,
en zag den horizon en aan zijn lijn
den vorm der aard, haar plaatse in 't hemel-stel,
en ik haar vreed'gen luister, stil en hel...

Maar als een rotse die in harde zee,
van scherp verweer omkant en sterk gezet
in diepre gronden dan de zeeën-diept,
doorkamd van hunne kammen: schuim-beschampt,
bejoeld van schater-vloeden, ebbe-moe
verwaterd van een pinkend kleuren-spel
'lijk zon door wimper-tranen, staat ze schoon
te glanzen, hoe geweld en fel misbaar
ze striemt van licht en vlokkig schuim-gespat,
of zoetere ure ze aai-omglijdt en speelt
met stille glimmen op haar kant'gen romp.

Zie, ze is gelijk den muur waar elke ram
der norsche zee zijn stormen deuken komt;
ze is als de zetel waar de weeke vrouw
der zee haar amber-lijf bezonnen laat;
ze is de onontkomelijke last en lust;
ze is vrede en wrok; ze is ziele van de zee
die woede en wonne wint en weert, om weêr
van wonne of wee bevaên, steeds schoon te zijn
van schettrend schuim-bevlok, of vloedend licht
dat watert in der zonne zeven-kleur...

Aldus: de scherpte van mijn schittrend zijn,
onwrikbaar-recht van bolle ribben, 't fel
gerecht der beenen op gestrekte wreef,
de heupen mager van geholden buik,
het vlak der boven-borst een berd van licht
en geene ster groot als mijn aangezicht;
bejoeld van schater-vloeden, ebbe-moe
verwaterd van een pinkend kleuren-spel,
dáar, als ik was aan 't kruis-punt van het kruis
der vier rivieren die hun vier'ge vuist
hieven tot mij, te stompen of te vlei'n
en als getuigen van mijn kracht te zijn.
Ik was de vlamm'ge rust der meeuwen, 't licht
dat visschen lokte naar mijn scherpe scheen,
de onraakbre ziel van nijdig-zoel gezuig
der waetren en den toren van hun toorn.
De longen nimmer loos van water-lucht,
vierdubbel uit de vier gewesten àan
op de adem van de vier rivieren sta 'k,
en weet niet, of ik blijde of droevig ben,
en weet alleen dat ik niet wankel. Zóo,
gelijk een scherpen spijker, die het licht

vierhoekig gaêrt in 't midden van een kruis,
zóo gaêr 'k in 't midden van het kruis der vier
geweld'ge stroomen 't laaiend zilver van hun stroom,
die, naar de vier gewesten van mijn blik,
als uit een wondere gena me ontvloeit
en als een wraak me rammend tegen-groeit...

- - o Dagen, die van dieren zacht omspeeld,
me 'lijk een late lampe leven lieten
als de einders donker wierden, en me bron
en doel der stroomen maakten...

5

Een zatheid?...

- o Verfoéibre wetenschap
van wie geen vreugd dan aan zijn smarten kent!...
Neen, hoe 'k eerst later heb geweten wat
het deugdlijk heil van eendre dagen was;
hoe 'k geene schoonheid aan me-zelven wist,
geen dank bevroedde om 't onbewust genot,
geen heersch-zucht om mijn willoos heerschen, geen
geluk om mijn geluk dan aan mijn hart
dat in mijn kele klopte en aan mijn pols
een blauwren gloed liet slaan: o breede stroom
van milde gaven aan wie denkt noch weet,
gelooft noch loochent, en wiens handen zijn
geen schalen waar 't geniepig nood-lot legt
gelijke vrucht aan rijpheid en gewicht:
gij weegt ze in iedre hand; bij beurte gaat
uw oog van de één naar de andere; en ge zijt
de weifelende zieke reeds, die zwijgt...

- Gelijk een kind te zijn; gelijk een dier;
gelijk een schaap dat kille of heete plant
van zijne tonge proeft of ongeroerd
met ongeroerden blik ter zijde laat;
o schooner: zelfs geen vrees te kennen om
een sterker wezen, en zijn overmacht
gebruiken slechts tot weldaad, onbewust;
het kind, het dier, de jonge god te zijn
die 't goede keurt in koele onachtzaamheid,
het slechte weert, en niet en weet waarom,
die sterk en schoon is, en geen trots gevoelt:
o zoel herdenken eener werklijkheid
schoon als den schoonsten droom...

6

En dan: mijne Eva...

Zij was het witte dierken dat, een dag,
naar mijn gelijknis aan mijn zijde lag
bij mijn ontwaken...
    't Blankte een bleeke dij
vervloeid van jonge zonne, en 'lijk de wei
van lage melk die, waar ze peerlemoert,
schakeer'gen schijn over haar blankheid voert.
De lijne week, die naar de heupe slonk;
dées was van blauwend zilver-geel, en blonk
gelijk een matte schale, waar mijn hoofd
zou rusten, voelde ik, als verdonkerd ooft;
dáar rees ze weêr ter borste, en mijne borst

rées; eene zoete geerte, en die niet dorst
naar haar geloken oog te rijzen, was in mij...
Ze ontwaakte toen. Toen werd ik schoon als zij...

- o 'k Zwijge. Want ze was voor mij alleen.
Geen dier, dat hare naaktheid nader trad.
Ze was van mij, en 'k zwijge. Zie, ze was
wat ieder dier als zijne gade wist
en wat zou bloeien tot zijn even-beeld.
Zoo was ze ineens voor 't oog me, toen 'k ze zag,
verbaasd, en met een aarzelende hand
ze noodend, nader aan mijn zij te zijn.
Ze schoof me naêr, gelijk een dierken, rond en klein.
Ze had een zoele zijde; hare leên
en raakten, strekkend naast-geleid, me teen
noch vinger, want ze waren kleiner, en
al blinkend rond, daar als een schubb'gen den
de mijne waren: háre als van een beuk
die glad en zilvrend is...

Ze werd mijn vrouw.
'k Drong in haar lijf als in haar denken; 'k was,
o 'k was een méester thans. Ik heette haar
te slapen, en ze sliep; te ontwaken, en
ze ontwaakte 'lijk de bloem der winde die
heur blaên ontwentelt, in 't gekuischte licht,
onder den zoen der zonne, week en naakt...
Zoo was ze week en naakt voor mijn begeert,
en in hare onschuld, die 't begeeren leert...

- Ze was mijn vrouw. En toch - ze was alleen
van mijne lenden, ribbe van mijn lijf,

duw van mijn duimen dat zij buitlen zou,
zoen van mijn mond die heure haren vlak
in 't bed der varens hield, en 't lang gedein
uit schouderen naar knieën in de hand
van mijn verlangen...

7

Toen 't zou geschieden, en de ban me trof
om mijn vergrijpen....

8

- ....Maar een looden dag
dat loomre vloek als onverschillig woog
ten nek, en kopp'ger wil tot wéten dwong;
- mijn nagelen gescheurd voor 't schaarsche voêr
aan wortelen: mijn oog te zwarter moe
dat de avond rood gelijk een feest bewoog
aan 't wentelen der transen; heel mijn lijf
nog grijzer dan mijn denken, en verfletst
door de onmacht die me 't loon van de arrebeid,
de moeheid van de bol-gewrochte spier,
en 't wegen van het hoofd op stuggen nek
ontzeide; - een naedrende avond die
geen hope dan de naedrende eeuwigheid
in 't sléchte bood, heb ik mijn dóel gekend...

Ik was gebogen. Toen was háre stem
een zilvren stemme; en ik heb óp-gezien...
- o Danke, die mijn danken nooit begrijpt

dan als den weêrglans van uw doen misschien;
die - 'k weet het - mij geen troost of heul en biedt
dan om vergeldings-daad te vordren in
mijn dwalen en mijn smeeken om genâ;
o Strenge, die mijn Vader zijt, en wilt
dat ik Uw goedheid koope met mijn vreugd...

- Toen zag ik op. Naakt stond ze, en week voor mij;
de looden avond had een loomen vloek
ten nek geleid me, die tot wéten dwong.
En toen, o God, (zou het een straffe zijn?)
toen heb 'k voor 't eerst, heb ik voor 't eerst gezien,
van alle driften wars, van alle geert,
van alle hoop op wellust, elken wil
die van den duw des duims haar buitlen zou:
verrukking als ik géene kende nog:
(o God, een straf, deez zuivre schoonheid straf?)
dat Eva, in haar slechtheid, S c h o o n was...

Rhijnvis Feith
Door
J. Koopmans.

Een oppervlakkige kennisneming reeds van wat de uitgever van Feith's ‘Dicht- en Prozaïsche Werken’[1] van diens leven en werken meende te moeten mededelen, doet ons zien, dat de woordvoerder van onze ‘sentimentele school’ iemand van een niet te onderschatten betekenis is geweest.

Tijdens z'n leven richtten mannen van naam hun schreden naar Boschwijk. Bijna geen dag verliep, of een vereerder bezocht de beroemde vaderlander, om zo mogelik z'n mening te horen over de dingen die het brein en de harten dier dagen beroerden. Toen hij stierf treurde de natie. Reeds bij z'n leven werd hij geacht een nieuwe bloei van de Dichtkunst te hebben ingeleid, en aan de herlevende dichtgeest de edelste richting te hebben gegeven. Weinigen werden gehouden zo zeer de geest van ons volk te hebben vertegenwoordigd als hij. Zijn naam dekt een hoofdstuk in onze beschavingsgeschiedenig. Geheel anders dan Bilderdijk, die, ofschoon van alles op de hoogte, van z'n nationaal-exclusivisties standpunt schimpte op al wat uit de vreemde kwam, nam Feith, als een recht geaarde zoon van z'n eeuw, gemakkelik de kosmopolitiese denkbeelden van het Europese beschavingsproces in zich op, en werd hij het universele orgaan van het stemmingsleven dat zich binnen en over onze grenzen openbaarde. Daarbij had hij het geluk, dat hij,

1) Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Junior, 1824. Met een levensschets door N.G. van Kampen.

door aandeel te nemen in de belangrijke strijdvragen die destijds op sociaal en zielkundig terrein de aandacht vroegen; door het veelzijdig bestuderen en beoefenen van onderscheidene genre's, en door een lang, gelukkig gesleten en vruchtbaar producerend leven een vaderlandse kunstrichting zowel bedachtzaam heeft weten te leiden als waakzaam te temperen, zodat, na z'n overlijden, hem, meer dan iemand anders, kon worden nagegeven, dat hij met geniale blik en voorzichtig overleg ons geestesleven in nieuwe banen had gevoerd, de wetenschap had bevorderd, de deugd en de zedelikheid had verhoogd, aan de poëzie een edele wending had gegeven, en ze in de vaderlandse bedding had teruggeleid.

Vele van deze betuigingen zullen ons synoniem voorkomen, zo wij, met de lofredenaar, verkiezen te verstaan, dat de poëzie niet zozeer de dichter waarmerkte, als wel de dichter z'n stempel gaf aan de poëzie. Dichten, was het zeggen van edele dingen door een edel hart, in goedlopende verzen. De taak er van was, verheven onderwerpen en de mens vererende gevoelens te bezingen. Voor het wezen gaf men de poëzie een doel, en met dit doel prikkelde men de aandrift. Zo rustte dan de gaaf der poëzie in de eerste plaats op zielenadel. De diepste ondergrond hierin was 's mensen godsdienstige natuur; uitvloeisels er van waren mensenliefde en vaderlandsliefde. De laatste eigenschap vooral stempelde Feith tot een nationaal zanger. In 1779 zong hij ‘Op het heil van den Vrede’; in 1782 en volgende jaren daverde hij mee tegen het gevloekte Engeland. In z'n gedichten tevens herleefde De Ruyter weer. Veelbetekenend voor het Patriotisme, omdat in de verheffing van de gunsteling der De Witten een welkome dosis anti-Oranjegezindheid school. Veelbetekenend mede, omdat er voor de warme vaderlanders de schim van de tieran van Hattum en Elburg uit oprees, die een despotisme diende, waartegen een edele Bourbon, in 't verre Westen, z'n vrijbenden opgezweept had. Zo viel voor 't oog van Van Kampen, de ‘vaderlandsliefde’ in Feith samen met een andere vorm van de vrijheidsliefde, die zich grondde op de nieuw verkondigde gelijkheidsleer. Deze soort vaderlandsliefde alleen zou moeten vermogen onze grootheid, roem en burgerdeugden

te waarborgen. Voor ‘God, Deugd en Vaderland!’ werd gaandeweg de leus van onze hoe langer hoe nationaler gekleurde ‘Aufklärung.’ Voor God, Deugd en Vaderland, had Feith, zo roemt Van Kampen, dan ook gezongen. Doch we zouden geweld moeten aandoen èn aan Feith's poëzie, èn aan onze eigen natuur, zo we het in Feith's arbeid neergelegde streven in deze drieëenheid trachtten samen te vatten. Zeer zeker, zouden bij een schifting, gedichten, bedoelende de verheffing van 't Opperwezen, de verheffing van de deugd en 't aankweeken van de liefde tot het Vaderland, gemakkelik tot deze of dergelijke categoriën onder te brengen zijn. Doch wat Van Kampen, met z'n nationale verstandelike en zedelike Aufklärungs-blik, niet vermocht in te zien, was, dat al deze uitingen verschijnselen waren die een diepere idee tot ondergrond hadden; dat zij beken waren, af te leiden uit een bron, waarheen en waaruit de stromingen van een tijdgeest voerden, en langs wier beddingen de gedachten en gevoelens van deze merkwaardige landsman over het vlakke veld van z'n geestelike omgeving zijn gevloeid. Helaas, dat wij uit Feith's omgeving geen tijdgenoot kennen, die in staat is geweest na te gaan, in hoeverre des dichters eigen aanleg en eigen zielsbehoeften hebben bijgedragen, die geesteswateren te beroeren en te verdiepen!

Intussen zou het niet onredelik zijn, bij een beschouwing van Feith's werken, te onderzoeken, in hoe verre z'n natuur aan de Aufklärungs-beginselen verplichtingen had. Symptomen zijn er genoeg. Van Kampen, weten we, wijst op z'n telkens terugkerende Godsverering, en zou, desgevraagd, talloze oden tot lof van de Schepper uit de Dichtbundels hebben opgediept. Hij zou, zo mogelijk, er op wijzen, hoe de inhoud staaft, wat de tietels beloven: de verheffing van de wonderbare grootheid van de Schepping en van z'n Maker, en het, ons passende, telkens zich aan ons opdringende gevoel van eigen onbeduidendheid. Hij zou zelfs opmerken, hoe sterk dit kontrast door Feith bij elke gelegenheid wordt geaccentueerd, en 't uitspinnen van de tegenstelling deze tot een nooit te verzadigen genot wordt. Hij zou, meer trouwhartig dan geestdriftig, aantonen, hoe bij deze voortdurende zelfverlaging van de immers

met de rede begaafde mens, Feith er toe gekomen is, hoegenaamd geen reden meer te vinden in de noodzakelikheid van diens bestaan, ware het niet, dat elk kreatuur in de eerste plaats gehouden is, de heerlikheid van God uit te juichen. Wel zou hij gaarne toestemmen, dat die verheerliking niet steeds behoeft te bestaan in een onafgebroken werkeloze beprijzing van Gods weldaden, ons in de natuur en in Jezus Christus geopenbaard, maar dat ze ook zeer goed kan geschieden door middel van een levenswandel in onberispelike deugd, die niet zal nalaten ons de vrede des harten te verzekeren. Hij zou zelfs nog meegaan, als Feith hem met z'n oprechte wandel zo ver boven de dingen der aarde wil voeren, dat beide het denkbeeld van een toegezegde onsterfelikheid als een verwijderde schemering uit het land der gelukzaligheid voor ogen krijgen. Maar Feith in allen dele volgen, zou hij niet. In zinsverrukkingen, waarbij vrienden verschijnen, die, na een leven van onbesmette deugd ons ontvallen, zichtbare tekenen tonen dat ze zich in een gelukzalig bestaan verheugen, zou hij niet kunnen delen. Allerminst zou hij er in willen toestemmen, z'n hart door één wens smachtende te houden, en met Feith te begeren, liefst zo spoedig mogelik, en in elk geval, eerlang, de onsterfelikheid deelachtig te mogen worden, en de nietigheid van ons tijdelik bestaan met de heerlikheid van een nieuwe toekomst te verwisselen.

Inderdaad zou men deze extatiese toestand voor de zielesfeer kunnen houden, van waaruit een belangrijk deel van Feith's arbeid te verklaren zou zijn. De indruk die z'n gedichten en verhalen, bij elke kennismaking, opnieuw geven, is die van onrust over een met moeite gevonden en angstvallig bewaard evenwicht; een evenwicht dat elk oogenblik dreigt verstoord te worden door de gedachte aan eigen nietigheid tegenover de majesteit van God, maar dat na een lange worsteling herwonnen schijnt te worden bij 't weer bewust worden van eigen kracht, om, bij hoger aanleg, zich op te kunnen heffen tot een stijgende volmaaktheid; en dat, eenmaal bereikt, een winst blijkt te zijn, waarvan het voorrecht, met wellustig uitmeten van de erve Gods en de wonderen van 't Heelal, als een te glansrijker bezit wordt gevoeld. En is het zover, dat de mens zich de harmoniese zielestemming

voor goed verzekerd weet, in die mate zelfs, dat op het ogenblik dat het nieuwe vaderland ons wenkt, het luisterend oor alsnog in staat is, van elk aards stofje de juichtoon op te vangen die luide spreekt van de weldaden Gods, dan vloeit in z'n verhoogd bewustzijn, de bestemming van 't aardse leven onmerkbaar samen met z'n heiliger roeping, en is voor de verrukte zinnen de hoogste sfeer van 't opgewektste zieleleven bereikt. Dan is het, dat de gevoelens van de levenden samen smelten met die van de verstorvenen; de grenzen van het tijdelike zijn uitgewist; de stemmen paren zich: één gejubel gaat op; de aarde nevelt weg; de Hemel staat open!...

Aan de mystieke, uit de ethiese tak van 't Rationalisme gegroeide loot huwt zich de uiterst ranke stengel van een heimelik sensualisme, woekersprant van een in oorsprong gezond naturalisme.

Op zich zelf reeds is het begrijpelik dat een onophoudelik zoeken van God in de wonderen van de Schepping een nieuw vermogen ontleent aan een verjongd natuurgevoel. Doch tegelijkertijd zal de aanblik van het onophoudelike wordingsproces, waarbij het sterven zich enkel als een plaats maken voor nieuwe en krachtiger levensuitingen vertoont, niet nalaten bij gevoelige naturen een wellust te kweken, die te krachtiger wordt aangevuurd, naarmate, bij 't toeven in de eenzaaamheid het conventioneel betamen minder in de gelegenheid is aan de vrije zinnen een gewenste afleiding te bieden. Deze algemene seksuele drang, om ze zo te noemen, die in de vrouw evenzeer de vrouwelikheid wenst te zien, als ze, bij eigen onbedorvenheid, de integriteit van de vrouwelike eerbaarheid begeert, kan er toe komen, om, waar deze eis van kuisheid de toenadering van de andere zijde verbiedt, zich teleurgesteld te voelen, en zelfs, in plaats van eigen onvoldaanheid te wijten aan z'n averechtse opvatting van de wijze waarop als uiting van een kultuurgang de aanknoping der verhouding natuurlikerwijze geschiedt, onbillik er toe komen, aan de zich niet in z'n gedachtelijn bewegende vrouw, oppervlakkigheid, of ‘lichtvaardigheid’ toe te kennen. In de werkelikheid zou dan ook de kennismaking van twee zulke tegelijktijdig natuur-wellustige en kuise wezens tot ontgocheling leiden. Doch Feith keert

met z'n verwante zielen de samenleving de rug toe. Ze plaatsende in de wereld der verbeelding, maakt hij de ontmoeting tot een *moment.* Dagen lang hebben zijn ‘Eduard’ en z'n ‘Julia’ in de eenzaamheid gewandeld; uur aan uur hebben ze de gezelschappen gemeden, de menschen ontvloden, zich laten bedwelmen door het geheimzinnige leven, de natuur laten spreken, de bloemen laten smachten, en de dieren laten zuchten, om steeds te luider en te inniger de ingeschapen behoefte te laten stamelen naar het omhelzen van een gelijkgestemde en gelijkgezinde ziel.

Doch het wordt tijd, de jongeling en het meisje uit de Feithiaanse wereld nader voor 't voetlicht te brengen:

‘Thans, meer dan naar gewoonte in diepe gedachten verzonken, was ik onmerkbaar tot bijna aan het midden van 't woud genaaderd. Mijn hart had dikwerf gebrek gevoeld in zijne eenzaamheid. Ik moest beminnen om gelukkig te zijn en echter - ik beminde niet! - Met de innigste aandoeningen had ik vaak het zachtste en aanminnigste gedeelte des Mensdoms beschouwd. Meer dan eens zag ik met de tederste gewaarwording de roosjes op de koontjes van een lieftallig meisjen ontluiken - meer dan eens twee onschuldige borstjes op een zwoegend hart verleidend spelen. - Dikwerf, vervoerd door uitwendige aantrekkelijkheden, gekluisterd aan een onwederstaanbaar lagchje, verbeeldde ik mij te beminnen; dan ach! - nimmer had ik gemeenzaam met mijne Schoone omgegaan, of de begoocheling, die mij voor een oogenblik zo veel geneuchte schonk, verdween. Ligtvaardigheid en ongestadigheid woonden in 't hart van 't eigen meisje, op wier lippen het genoegen bloosde. - Ik zag, onder het plengen van zilte traanen, dat ik mij bedroogen had - dat ik algemeen gevoel van wellust voor waare tederheid had aangezien, en - verder dan ooit van mijn geluk, van mijn eenigst geluk op aarde verwijderd - betreurde ik mijn lot, en mijn hart doolde, afgemat, op nieuw in zijne ijsselijke ledigheid om.

‘Levendig getroffen door alle deeze herinneringen, ging ik gebukt onder mijne eenzaamheid - toen eene zachte vrouwenstem, die van den kant mijner gewoone rustplaats scheen te komen, mij ijlings in mijne mijmering stoorde. - Geheel

ontroering, naderde ik: - "*O mijn God! Gij hebt mij dit gevoelig hart gegeeven...en nu...Nimmer - neen! nimmer heb ik U om rijkdom, om eenige aardsche grootheid gebeden - mijn geluk is er nooit aan verknocht geweest! - maar een Vriend voor dit hart, een deugdzaam Lotgenoot, onder wiens geleide ik deeze, voor mij zo eenzaame, waereld doorwandelen kon - op wiens arm rustende, geen zegening ongemerkt over mijn hoofd zou waaien - o mijn God! zie daar mijne bede! - de innigste, de vuurigste bede van mijne onschuldige ziel. - Och! ontzeg ze aan een hulploos meisje niet!*" - Nu was ik tot aan de verlichte plek van 't woud genaderd. Hemel! wat zag ik? Eene tedere bevallige Maagd, in wier blaauwe oogen en rijzige gestalte gevoel en onschuld om strijd uitblonken - bruine hairlokken kronkelden zich kunstloos om eenen sneeuwwitten hals - met gevouwen handen voor de bank van zooden geknield, droopen stille traanen langs haare gloeiende wangen op het gras neder, even als de morgendaauw van eene pasontloken roos. - Zo knielt een Engel voor den O n g e s c h a p e n e n . - Terwijl ik, stom van verwondering en nauwlijks mijn gezicht vertrouwende, staaren bleef, ontdekte mij J u l i a ; - vol ontroering rees zij op - een kleine siddering deed haar verbleekt op de zooden nederzijgen. - Ik trad met ongewisse schreden naar haar toe. Hemelsch Meisje! borst ik stamerende uit - maar de ontroering sloot met lieffelijk geweld mijn mond, en geen enkel woord konden mijne bevende lippen meer uitbrengen! - Onwederstaanbaar getroffen, gevoelde ik eene nieuwe gewaarwording in mijnen boezem. - Beurtling onder tallooze zuchten, die met vereenigd geweld eenen doortocht door mijnen geprangden gorgel zochten, met moeite ademhaalende, en weder in de ruimste kalmte van genoegen herleevende, zeeg ik, door overmaat van gevoel verflaauwd, krachtloos aan haar zijde neder. - Onze beevende oogen ontmoetten elkander. - Spraakloos hieven onze harten het tederst gesprek aan, en de inspraak der Natuur verzekerde mij, dat J u l i a het eenigste Meisje op den geheelen aardbodem was, dat mij gelukkig kon maken. - Hoe gemaklijk verstaan zich twee harten, die op dezelfde wijze slaan! die de Natuur op den eigen toon stemde! - Onze ontroering vernietigde zichzelve - dan, eer

wij nog spraken, waren onze zielen, onscheidbaar in een gesmolten, reeds voor de eeuwigheid aan elkander verbonden. - Nu ontdekten wij ons onze onderlinge behoefte, en beide vervulden wij - ieder een tot hier toe aaklig ledig hart. - Waare liefde in een onschuldige ziel veinst nooit. - Och! zij is de roem en zegen der Menschheid - en zou zij bloozen over haar eigen taal, die voor het verdorven hart even onverstaanbaar, als onnavolglijk is? Hoe zalig verliet ik thans, met mijne JULIA (o mijn hart gevoelde dat *mijne!*) hand aan hand tredende, het bosch! Eén oogenblik had een nieuw Heelal voor mij ontslooten - alles lagchte mij aan; niets kwam mij meer onverschillig voor. Het grasje, dat zich voor mijnen voet boog - het viooltje, dat aan mijne zijde waassemde - de geheele Natuur vermeerde mijne zaligheid! De Liefde had duizend nieuwe gevoelvermogens in mijn hart ontwonden, die tot hier toe in deszelfs geheimste schuilhoeken werkeloos verschoven lagen. - o Liefde! tedere, goddelijke Liefde! gij alleen verheft onze ziel tot het waare geluk - gij alleen maakt den sterveling vatbaar voor zijn waare grootheid - ongelukkig hij, die u nimmer kende! -’

Wat de zonen en dochteren van onze eeuw, bij 't verder volgen van dit verhaal, zal blijven aandoen, is de telkens wederkerende ‘aaklige’ ledigheid in de harten. Het gemoed van de eenling kent zich evenzeer vrij van elke betrekking tot z'n medemensen, als de wereld, waarin hij zich beweegt, buiten de grenzen van de mensenwereld ligt. De stemmingen die hij doorleeft en die hij niet anders wenst te doorleven, zijn geheel andere dan die de gewone samenleving delen of dulden kan. Voor ons, schuift zich een ongewone gedachtesfeer tussen en over de werkelikheid. Een toverscherm zweeft over 't wolkenfloers. Hier spreekt een wondere Romantiek. Ontgroeid aan de bodem van de natuur, uit de tedere loot van 't onbestemdste liefde-verlangen omhoog gerezen, vertoont de onwerkelikheid ons als bloem een monstrueus produkt van een kunstmatige kweekkracht, met een onnatuurlike kleurenglans. Nauweliks vermogen we in de onnatuur van 't fantasiebeeld de natuur van de schepselen te herkennen. De figuren uit deze lijdensgeschiedenis bidden God, om een wereldwarsheid,

waarnaar hun harten bestendig verlangen, te delen met een ander, die een zelfde eenzaamheid begeert. Komen de oogenblikken dat zij zich de oorspronkelike natuurtaal bewust worden, die tot de innig verbonden zielen van een gemeenschap des vlezes stamelt, dan snijden ze zich de mogelikheid van een nauwere verbintenis af en zetten hun zielsverkeer in de Platoniese wereld voort. Zien ze de onmogelikheid in, eerlang onder één dak bijeen te wonen, dan ademen ze, in plaats van een afdoend besluit te nemen of ieder zijns weegs te gaan, elkander met hun lijdenszuchten een verterend vuur toe en kwijnen als rietzangertjes weg. Daar, waar het verhaal op uitloopt, vertoont zich een gapende grafkuil, waarover de zwarte nacht hangt. Alsof deze uitkomst de situaties van te voren beheerst, worden we telkens gevoerd tot nachtelike tonelen; de zon daalt gaarne en komt met tegenzin op. De helden van 't verhaal waken, als andere mensen slapen; klopt het bedrijf der wereld aan hun deur, dan schuilen ze als vleermuizen weg. Waar anderen zwoegen en zweten, vergenoegen zij zich met zuchten en wenen. Spieren en zenuwen hebben ze niet; bij de minste aandoening, zijgen ze, onder hartkloppingen, krachteloos neer. De schaarse bijlopers in 't verhaal zijn bloot figuranten. De ‘vader’ van Julia is geen vader, maar een ‘ongevoelige’, die door z'n weigering 't verhaal in de voorgeschreven bedding moet houden. Een ‘grijsaard’ is de graadmeter van Julia's deugd. Een ‘vriend’ dient tot brievenadres, als Julia niet meer onder de levenden verkeert; een andere ‘vriend’ is een van liefdesmart verkwijnende, die, door z'n wijze van sterven als een verbeterde ‘Werther’ is bedoeld. In 't kort, het toneel waarop Eduard en Julia hun treurige rollen spelen, vertoont ons een eiland, dat door een zee van weedom van de werkelikheid is gescheiden; waarover een vreemde lichtglans speelt; waar de bloemen het weligst blijken te tieren aan de oevers der grafkuilen; waar de jongelingen en jongedochters hun levenssappen versijpelen aan een overvloedig tranenvocht, dat zij onverpoosd uitschreien tussen de kille grafgesteenten van een liefst huiveringwekkend oord.

* * *

Zo het waar is, dat het duistere tranendal, 'twelk zoëven ons oog als een film voorbijtrok, een wereld is geweest, waarin een deel van de mensheid zich destijds meende thuis te gevoelen, dan zou het de moeite kunnen lonen, na te gaan, op welke wijze deze wereld in z'n ontstaan en in z'n beloop, met zichtbare banden, aansluiting heeft gevonden in het gevoelsen gedachteleven der volken. Alleen op te merken, dat ‘Julia’ en ‘Ferdinand en Constantia’, benevens kleinere fragmenten zich laten onder brengen bij de verschijnselen der Wertherepidemie, is slechts de vraag verplaatsen. Toegeven dat nachtgedachten en grafverzuchtingen als Feith ze heel z'n leven ontboezemde, hun voorgang vinden in Ossian en Young, wijst op hetzelfde verschijnsel terug. Als een psychologiese noodwendigheid te beschouwen, dat op een tijdperk van koude verstandelikheid een even diepgaande gevoels-cultivering moest volgen, is veeleer 't verschijnsel constateren dan verklaren. Er zou dan altijd nog overblijven, ook omtrent het verdwijnen van het ongewone sentiment in de wereldlitteratuur, rekenschap te geven. Het zieleleven toch mag, wat z'n groei en sterven betreft, als even organies als het animale leven worden aangemerkt. Ons komt het voor, dat we ten opzichte van Feith, die zich zelf nooit van de moeite gespeend heeft, van zich zelf en van de stromingen van z'n tijd, zo goed als hij het vermocht, rekenschap aan anderen te geven, en bij wie we geen grond hebben om een abnormale afwijking van een om hem voortgroeiende kultuurkring te vermoeden, ons naar diens eigen werk als de onmiddellike bron van z'n levensuitingen dienen te wenden, en trachten uit de daar te vinden gegevens de gedachten- en gevoelswereld van deze voor ons zo belangrijke kultuurgroep op te bouwen.

Vóórdat Eduard, gewaarschuwd om naar de stervende Julia terug te keren, maar, helaas! te laat om haar levend terug te vinden, - vóórdat hij nabij haar graf een kluizenaarsleven gaat leiden, heeft hij zich opzettelik teruggetrokken op een onbewoond eiland in een verwijderd oord van de wereld, en vermeit er zich in, om, zittende op een steile rots, die akelig over de loeiende golven heenhangt, zich te laten strelen door de gedachte aan de eenmaal voor hem aan te breken onsterfe-

likheid. Gevaarlike zitplaats inderdaad! de aanrukkende golven beuken de voet van 't rotsgevaarte en ondermijnen de top. Dan, ook zelfs op deze plaats wil hij z'n ziel laten vervoeren door het verrukkende beeld van z'n toekomstig heil. Wat zouden hem barre heiden en huilende wildernissen onder een verschroeiende hitte of een verschrompelende stormwind hinderen? Hij wil ze zo, opzettelik. Zo hij ze niet nodig heeft om z'n stemmingen te accentuéren, en als de passende scènering voor de beroerende stormen van z'n hart, dan zullen ze er zijn en blijven, om in hun verschrikkelikheid de krachtmeters te zijn voor de, onder folterende kampen bevochten standvastigheid, ook van de teerhartigste ziel. Kom op, donder des hemels! Ook dan, als hem uit de afgronden der zeeën en uit de wolkgevaarten aan 't uitspansel de dood tegengrijnst, wil hij ervaren, dat het hart niet weet van versagen, maar vast houdt aan de kalmte van 't gemoed en de idealen van 't geluk, die het in de stormen der hartstochten veroverd heeft!

Er bevindt zich in de ‘Julia’ een merkwaardig hoofdstuk, waaraan dit toetsen van eigen geesteskrachten aan ongewone stemmingen een ongemene betekenis geeft; waar we, bij 't falen van de proef, tot onze verrassing, de opgerezen twijfel en de nieuwe onzekerheid, die 't gemoed komen verscheuren, de helden van 't verhaal onmiddellik weer zien terugvoeren naar het geestelik vlak, vanwaar ze, het gehele verhaal door zich opwaarts trachten te heffen; en waarvan de grondslag ons zovel te duideliker het onvaste terrein van 't onrustigste stemmingsleven doet kennen, waarop de Werther- en Julia-litteratuur gelegenheid had te ontspruiten. De proef is rechtstreeks gericht op het lugubre, en dus niet te zoeken in het oord der eensame bergspitsen of in de ondoordringbare wouden, maar in de duistere schoot der aarde, te midden van de uitwasemingen van ontbonden lijken. Deze proef is als 't ware de exponent, die Feith aan de formule der De Sénancours en Chateaubriands heeft toegevoegd. Het is de verdieping, die de Nederlandse geest, in Feith, met een Catsiaanse levensblik, - zoals reeds zo dikwels geschiedde, - aan de vraag naar de oorsprong van 's levens raadselen, gegeven heeft.

‘o Mensch! waarom is er iets in uwen gestorven natuur-

genoot, dat afgrijzinge, of ten minsten schrik, bij u verwekt? - Waarom is zelfs de deugdzaamste niet boven deeze ontzettende aandoening verheven? - Honderdmaalen heb ik mij verbeeld aan de zijde mijner J u l i a voor alle vrees beveiligd te zijn - met haar in den aakligsten Grafkelder een Paradijs te vinden, en nu - heb ik, haar in mijne armen drukkende, eene verzamelplaats van dooden bezocht en - gesidderd!

Eenige uuren van ons Vlek verheft zich een Tempel, die wegens zijne eerbiedverwekkende schoonheid in den geheelen omtrek beroemd is. Nergens, sprak het Gerucht, vond men een aandoenlijker schouwtooneel dan in zijne onderaardsche gewelven. J u l i a had dezen tempel nooit aanschouwd; en ook ik kende hem slechts door beschrijvingen. Een gevoelig hart bemint alles wat somber en verheeven is. - Meer dan eens had ik met J u l i a op den rand eens grafs traanen van wellust gestort. Gemeenzaam met de gedachte des doods, voorspelden wij ons de zuiverste geneuchte uit de bezichtiging van het gevaarte. - - Op eenen schoonen zomerschen morgenstond wandelden wij hand in hand naar den Tempel. De aandoenlijkste gesprekken, waarin onze mond de eenvoudige tolk van ons hart was, deeden ons den weg kort schijnen. - Geen kus drukte ik op de lippen mijner J u l i a of onze traanen vermengden zich. De zon verhief zich even boven de kim, en de slaap hield de oogen der halve waereld nog geslooten, toen wij geheel eenzaam het ontzaglijk gebouw binnen traden. - Eerbiedig en vol van eene godsdienstige vrees boogen wij onze knieën voor den o n z i c h t b a a r e n , die in deezen Tempel wordt aangebeden. De Godsdienst verheft het hart en doet den mensch zijne waare grootheid gevoelen. Met een ruimädemende borst herreezen wij, en onze eerste begeerte was den Grafkelder te bezichtigen. - In het donkerste gedeelte des Tempels ontdekten wij tusschen twee gothische zuilen eenen breeden marmeren trap, die naar beneden leidde. Wij daalden er langs af, en ijlings bevonden wij ons in eenen tweeden Tempel, die even zo veel lichts ontving, dat men er de voorwerpen in onderscheiden kon. - Toen onze voorste voet den grond van dit rustvertrek des doods raakte, weêrgalmde het geheel gewelfsel, en deeze doffe klank scheen tegen alle de kisten, die

ons oog in een lang verward verschiet ontdekte, te stuiten. - Eene koude rilling vloog over ons geheele ligchaam. - J u l i a verbleekte. - Ik sprak, en mijne woorden werden viermaalen, al treuriger, al treuriger, herhaald. De hevigheid der aandoening, en eene onwillige schrik overweldigden mijne tedere Gezellinne - zij zeeg op eene doodkist neder. - Wat treft mijne J u l i a ? vroeg ik met eene beevende stem. - ‘Ik verbeeldde mij het geluid van een mensch te hooren’ antwoordde zij ontroerd. 't Was de schrik, die u bedroog, of mooglijk het geblaas van den wind, die langs deeze verwelfde bogen huilt. - ‘Luister slechts!’ - Neen, 't is niets. Alles is in rust en zoo stil als de dood. - Welk een schrikwekkend gezicht! - hoe majestueus is de gedaante van dit verheeven gebouw, wiens aêloude pylaars hunne marmeren kruinen verheffen, om dit dikke gewelf, dat zijn eigen gewigt vast en onwrikbaar maakt, te onderschraagen. - ‘Welk een kalmte heerscht in deeze plaats! Hier is alles een tooneel van afgrijzinge en schrik voor mijne ontroerde oogen...Hier overweldigen de graven en de diepe verblijfplaatsen des doods mijn bekommerd hart en doen het verstijven. Geef mij uwe hand, Eduard...doe mij uwe stem hooren. - Als ik spreek verschrikt mij de verdubbelde weêrklank mijner woorden’...Nu drukte ik mijne koude hand in de sidderende hand van J u l i a - onder eenen gedurigen galm traden wij den trap weder op. Hier bekwamen wij van onze akelige gewaarwordingen. Hoe klein, hoe nietig was de waereld nu in onze oogen! Door hoe weinig banden wierden wij er nog aan gebonden! Wij dachten alle onze vrienden na - en het grootste gedeelte er van was reeds in de eeuwigheid. J u l i a ! sprak ik onder de hevigste aandoening, J u l i a ! zo wij in hetzelfde ogenblik stierven - reeds wonnen wij bij onze verwisseling. Reeds zijn wij sterker vermaagschapt aan de eeuwigheid dan aan den tijd. Ook in de onzichtbare waereld zullen wij geen vreemdelingen zijn! Welk eene omhelzing, mijne Beminde! zal dat zijn! Zo veele bitter betreurde bloedverwanten en vrienden, na zulk een lang gemis, weêr te vinden, - kommerloos aan het zwoegend hart te drukken!...O mijne J u l i a ! hoe heerlijk een morgenstond zal die der opstandinge zijn! Hoe veele vrienden zullen dan aan vrienden waardiger, dierbaarder, wedergegeven worden! Hoe veele

Echtgenooten, die hier, op het naauwst vereenigd, naauwlijks hun geluk smaakten of de dood rukte ze uit elkanders armen!...Herinnert gij u die beide looden kisten, die naast elkanderen stonden? - op welker eene gij gezeten hebt? - De eerste was die eener tedergeliefde Echtgenote. Niets haperde aan het geluk van haaren Zielsvriend dan de tedere naam van Vader. Het oogenblik was daar, dat hij zijnen wensch voldaan zou krijgen, en dat langgewenschte oogenblik rooft hem in eens beide zijne Gade en Zoon! Welk een aandoenlijk opschrift heeft hij op haar lijkbus gezet! *Zaad, van God gezaaid, om rijp te worden tegen den dag des oogsts.* Na een langen, moeilijken, en aaklig eenzaamen, levensloop stierf ook de tot zijnen dood getrouwe Echtgenoot. - Hij heeft zijn eigen grafschrift vervaardigd. *Ik weet, mijn Verlosser leeft!* - Ja! deugdzaame gevoelige harten! uw Verlosser leeft! - Hij bewaakt uwe kille asch, en geen stofje zal er van verloren gaan! - o mijne J u l i a ! hoe zal deeze onderaardsche Tempel weêrgalmen van hunnen vrolijken lofzang ten dage hunner verrijzing! - Welk eenen erkentelijken blik zullen ze voor 't laatst op deeze plaats hunner langduurige woning werpen, daar ze, terwijl eeuwen over hun stof heenen waaiden, eenen gerusten droomloozen slaap genooten, en nu, verkwikt, versterkt, voor eenen eeuwigen morgenstond ontwaakten! - o! ik gevoel, ik gevoel hunne spraaklooze blijdschap - maar vruchtloos pooge ik mijn gevoel met woorden uit te drukken. - Ik zie hunne harten kloppen, hunne boezems zwellen, hunne oogen traanen. - J u l i a ! welk een verschiet...o mijne J u l i a !...Hier zeegen wij in elkanders armen, terwijl onzer beider harten versmolten, en door overmaat van gevoel geen woord meer van onze lippen kon vloeien. - Wij knielden opnieuw naast elkanderen met dooreengevlochten handen, en spraakloos dankten wij vuurig den A l w e t e n d e n voor onze onsterfelijkheid - onsterfelijkheid. - Toen keerden wij zwijgende - maar genietende - naar onze woningen - en nooit had mijn hart meer gevoeld hoe dierbaar de deugd en het genot van een kalm geweten zij!...Ach! moest ik eerlang in gevaar komen om beide te verliezen?...

Men zal de opmerking maken, dat het fragment scheef loopt: immers, niet het besef van 's werelds ijdelheid, maar

dat van eigen nietigheid, moest de ondervinding zijn, waartoe het sombere bezoek zou leiden. Doch met dat al blijft het effekt hetzelfde: de onvoldaanheid werd aangetoond over een wereld die niet in staat wordt geacht het hart z'n rust te bieden. Zulke sterke prikkels dorst hier de tong te vragen om de aard en de kracht van zijn vermogen te onderkennen; enkel uit de kruiden, tussen grafgesteenten geplukt, kon de geest worden vervluchtigd, die als levengevende adem aan smachtende begeerte moest voldoen. Een jongeling en een meisje, vernemen we, dalen, op een mooie zomerse ochtend, hand aan hand in een grafspelonk af. Twee gelieven vlijen zich tussen de doden neer, en wensen met te verscheiden, hun hoogtijd te vieren met grijnzende doodskoppen als bruidjonkers. Waartoe dat alles? Alleen omdat zij, bij de wetenschap, dat ze niet van elkaar te scheiden zijn, aandacht krijgen voor de mogelijkheid, elkander eens, - gedachtig aan de jongling uit het verhaal van Eduard - te kunnen ontvallen; en omdat ze, om de kans te ontwijken, het leven vereenzaamd voort te moeten slepen, liever op staande voet zich verenigden in de dood. Zo gevaarlik is het liefhebben hier. Morgen beproeft die zelfde liefde hun deugd. Met schrik ontwaren ze, dat hun sterfelik vlees zwak is. Wederom nemen ze een wanhopig besluit: ze willen elkander voortaan alleen uit de verte beminnen. Het leven wordt lastig. Met zoveel kwade kansen zouden ze 't gaarne prijs geven voor een feestelike onsterfelikheid. Wat geven ze om het boek van de schoonste aardse levensmuziek? Liever dan 't gevaar te lopen één blaadje er van te bezoedelen, werpen ze 't weg, om de hemelzangen der toekomst in hun onberispelike volmaaktheid te genieten! De vogels in de lucht zijn hun liever dan één in de hand, en voor dat hoopvol bezit doen ze appèl op het leven aan de overzij van het graf. Is dit geen egoïsme? Doch laten we 't hun vergeven, waar uit vrees voor eigen zwakte aan hun zelfkennis zulke hoge eisen werden gesteld! Want deze Julia's en Ferdinand's zouden te beklagen zijn. Zo ze langs de grenzen van de menselike samenleving en de bewoonbare oorden dolen, om over de randen van de graven en afgronden te blikken, dan is 't niet voor niet dat ze hun strakke aandacht gericht houden op 't uiterste wat de mens vermag te vol-

brengen en van z'n zielskracht te vergen. Deze mensen toch, hadden nodig, zo ze in hun eigen oog de moeite van te leven waardig wilden wezen, zich zelf sterk te weten, en telkens, om elke twijfel te weren, zich zelf te beproeven, om te ervaren wat ze in staat waren voort te brengen uit eigen kracht. Want deze mensen, de Feithianen, en de vele mannen en vrouwen, aan Klopstock of Young verwant, hadden, na de dagen van het bloeiendste Rationalisme, huiverend over zich voelen opkomen het besef, dat het doctrinarisme van de oude school hun niet langer bevrediging kon geven; dat zij, evenmin langer opgevoed in de orthodoxe Openbaringsleer, hun *leven* zelve als een belijdenis hadden te verstaan, en een in hun harten diep neergelegde *zedewet* als 't Evangelie van hun Godsgeloof hadden op te vatten. Geëmancipeerd van het enig zaligmakend Bijbelwoord als de enige Geloofs- en zedewet, namen ze als van zelf hun toevlucht tot hun eigen binnenste, als zijnde met de kiem van het Goddelike bedeeld en zochten er in de diepste grond naar de zuivere religiebron. Zo werden ze, hoop- en vertrouwensvol, de sterksten onder de sterken. Doch weldra bekenden ze zich zelf, dat hun pogen een hopeloos zoeken was. Te dikwels ontmoetten ze in 't peilen van 't menselik hart, de kiemen van de zonde en 't verderf. Nog bleef hun een mogelikheid over. Zo ze zich eens wendden tot die diepe en tedere gevoelens, die aan het leven de schoonste wijding vermochten te geven? Was niet het liefdegevoel van de man tot de vrouw dat ongewone sentiment, dat in z'n hoogste stemmingsleven nòch de geringste daling toeliet, nòch in z'n verheven strakheid de minste trilling van een onreine gedachte kon dulden? Zou op deze bodem van dit reinste en meest extatiese zieleleven niet alle goddelike en hemelse beschouwingsleven te bouwen zijn? Zou al wat in de toekomst als 't hoogste geluk voor de mens was weggelegd, niet af te leiden zijn uit deze geschapen bron?

Aldus voelt de Westerling in de laatste helft van de 18e eeuw, aanvankelik uit het Openbaringsgeloof verplaatst in 't heersersgebied van Rede en Geweten, waar hij opgevoed stond te worden iot de Volmaaktheid aan de hand van de beproefd bevonden Verstands- en Deugd-theorieën, - lang-

zaam in zich opkomen de twijfel, of, bij 't uitzicht van het toenmalig Europa, dat de hoop op de verwezenliking van een volkeren-verbroedering diep moest beschamen, waarlik de mensheid, enkel toegerust met de rationalistiese wet, en verstoken van een onmiddellik op z'n diepst gemoed inwerkende verborgen Godsspraak, ooit in staat zal zijn om aan 't door God gestelde einddoel te komen. En nu gaat hij zoeken en graven in de richting van z'n vermoeden. Hij wil z'n steunpunt verplaatsen. Hij speurt naar dieper aderen dan die z'n vaderen ontgonnen; hij peinst naar gewijder gevoelens, die uit de verborgenheid fluisteren van een inniger verwantschap met God. Hij vindt ze in het Godsgeschenk van de Liefde, in z'n tederste, zuiverste en meest geëxalteerde openbaring.[1)] Op het niveau van een extatiese stemmingssfeer, die evenzeer zonder aanvang als zonder einde wordt geacht, en zich de eerste ontmoeting van geliefden als een herkenning en bewustwording van een lang bestaande zieleverwantschap voorstelt, worden voortaan alle edele en verheffende gevoelens gebracht. Tot deze stemmingshoogte hadden de oude afgoden van 't Rationalisme nooit kunnen reiken. Hun heerschappij had gedaan. Niet langer zou het verstand besluiten, wat waar en onzedelik was; niet langer zou de stem van 't geweten slechts behoeven te fluisteren wat oorbaar of verwerpelik was; voor de Rede en 't Geweten, tot dusver de enige richtsnoeren voor 't menselik denken en doen, zou voortaan in de eerste instantie spreken de fijngevoelige *emotie*, die geen stem is, maar een stemming; die geen voorschrift is, maar een uitroep, vaag en onbegrensd weliswaar, maar die zowel de verrukking over de reinst waarneembare gevoelens vermag uit te drukken als ze de bezorgdheid verraadt voor de beroeringen die de zinnelike begeerten verwekken, en dus zowel haar verwantschap met het Ongeschapene als z'n herkomst uit een geschapen bron vertoont. Zo vervangt het *sentiment der Liefde* het Geweten als *de richtsnoer tot een Goddelike volmaking*, en wordt het onderhouden van dit mysties opgedreven sentiment zelve een cultus op zichzelf. Voortaan wordt elke daad of gedachte, die na contemplatie van uit

1) Over het Minnedicht. In de ‘Brieven’.

dit opgeschroefde stemmingsleven, met die stemmingen harmonieert, tot een daad van verering, tot een manifestatie van deugd. Alle voorstellingen en gewaarwordingen, die aan dit doorloopend sentiment ontspruiten of in staat zijn het te onderhouden, worden er verheven, heilig, door. Zo vloeit de verering van een door tijd noch plaats begrensd mysties Liefde-gevoel ineen met het aloude begrip van een aanbidding van 't eeuwig-Goddelike; de onsterfelikheid van de Christelike leer baseert zich op het zorgzame gevoede vertrouwen op de onverbreekbaarheid van op aarde gelegde banden; het weerzien in de Hemel wijdt de tijdelike verhoudingen, vergoddelikt de liefde, heiligt de vriendschap; 't geloof zelfs op een later voortbestaan staat of valt met het uitzicht op een persoonlike herkenning; de Hemel doet zich eerder voor als een oord om stervelingen te ontmoeten dan om God te dienen; het oneindige bestaat alleen om 't eindige voort te zetten; de aardse band krijgt z'n betekenis door de hemelse bestemming als dienstknecht; de dood is, verre van een afschrik te zijn, een bode; het graf[1] wordt een poort, de wereld er achter,[2] half Eden, half woestenij, en zeer zeker een vergissing, die iemand de verzuchting zou doen slaken: ‘Ach, mocht ik nooit geboren zijn!’

Bij het denkbeeld, dat de Eeuwige Liefde het menselik bestaan zou moeten beheersen, krijgt het aardse leven, zoals het zich aan de Feithianen voordoet, met z'n dageliks bedrijf, een zeer ondergeschikte betekenis. De oppervlakkigen mogen zwoegen, de ongevoeligen zich vermaken, voor een hoger met sentiment begiftigd schepsel valt wel iets anders te doen. Aandacht moet worden gewijd aan 't menselik hart zelf, z'n noden, z'n weedom, z'n zuchten; tranen dienen gestort bij de schreiende vrienden, bij de graven der afgestorvenen; gedoold dient er te worden in sombere bossen, geknield in 't gras, zonder de bloemen te kwetsen; gepeinsd vooral, over 't wezen van de liefde, van de deugd, van God. Ze wordt dan, onder tranen, uitgemeten de zin van de eeuwigheid, en gewezen op de droeve verschijnselen van de vergankelikheid. Het hart en de natuur

1) Het Graf. (Dicht- en Prozaïsche Werken XI).
2) De Wereld. De Eenzaamheid. Bij de Erven Bohn. Haarlem, 1826.

worden de telkens te ontzegelen boeken. Ze spreken met grote lijnen. In ekstase welft en golft zich de taal; onverpoosd hijgt de terminologie naar 't onbegrensde. Van nu af ‘rollen’ de ‘werelden’ door 't ‘mateloos ruim’. Gods ‘almacht’ is ‘onuitsprekelik’. Tijden en grenzen zijn er niet meer; de woorden zelfs gaan ontbreken; de mond zwijgt, en in de geschreven tekst vervangen de uitroepen de woorden, de strepen de uitroepen! Hetzelfde verschijnsel herhaalt zich, wanneer men tegenover z'n eigen gewaarwordingen staat. De woorden komen draagkracht te kort; en die welke dienst moeten doen, zijn te hoog geïntoneerd. Uitverkoren vriendinnen zingen als ‘engelen’, spelen als ‘serafijnen’. Vrienden zijn ‘boezemvrienden’ vol edele en verheven gevoelens, de hand op het hart, het oog omhoog gericht. Spreken is ‘het hart uitstorten’; lachend ‘stort men vreugdetranen’; zuchtend ‘stort men in zwijm’. Voeg daarbij het appèl op de gewillig resonerende natuur. Op de hellende bodem van de melancholie, doet z'n oorspronkelik natuurgevoel, de wereldschuwe sentimentalist nog altijd vastklampen aan de intakte schepping. En in de ogenblikken, dat hij z'n zielestemmingen zoekt te vergoddelikken tot een voorwerp van eigen verering, laat hij de emoties van 't Heelal samenstemmen met z'n eigen aandoeningen; dan dondert het zwerk en ruisen de winden mede in 't stormenkoor van z'n hart, of smelten in een met het berustend gebed tot één elegie; een verscheidenheid van stemmen en stemmingen, die samen één roman heten, maar die zich stuk voor stuk laten ontleden, en straks, bekoeld of bezonken, zich laten terugvinden in hooggestemde oden en neergeslagen klaagzangen.

Deze gevoelens zijn het, die trouw en onherroepelik verenigd, aan Feith's werken, leven en adem geven. De ‘Julia’ en de ‘Ferdinand en Constantia’ geven, fugaties, de melodieën aan; en al wat er verder aan lyriese poëzie - uitgezonderd de tijdzangen - door hem uitgegeven werd, zijn gevariëerde roman-motieven, als andante's of credo's bewerkt.

Een nadere blik op de aard van Feith's poëzie levert ons een vergelijking met Rousseau. Met hem te beginnen, hebben de schrijvers van de 18e eeuw, zich kantende tegen het fer-

malisme van de maatschappelike samenleving, het heerlike in de Schepping zoeken te doorgronden, en hun nieuw ontdekte wereld met een nieuwe woordenpracht ontplooid. Lang na hem steunde de literatuur op Rousseau, en droeg de verering van 't schone de afdruk van diens aanbidding van de Schepper door het Geschapene. Met Feith wordt dit anders. Het natuuridealisme had niet getwijfeld aan 't bestaan van een reine deugd en van reine zeden, maar zocht ze in een onbedorven samenleving, ver van de invloed van de heersende beschaving; de teleurgestelde idealist in Feith achtte de onbesmette deugd als een te zeldzaam zuivere schat, om ze wegens 't gevaar van bezoedeling aan een kontakt met welke aardse mensenmaatschappij te mogen wagen. Zo de sentimentalist de samenleving ontvlood, dan was het niet, omdat ze vloekte tegen de waarheid, maar mijnen legde aan de verhevenheid van de deugd. Zo hij z'n minachting uitte over de plichten in 't huisgezin en 't dageliks bedrijf, dan was dit niet omdat die plichten voortkwamen uit de valse bodem van de maatschappelike logen, maar omdat ze in hun alledaagsheid, stemmingen konden kwetsen, die gehouden werden het verwerven van de ware geluksstaat voor te bereiden. Zo hij die onbeduidende en mens-verlagende plichten toch vervulde, geschiedde dit dan ook enkel, om in harmonie te blijven met zich zelf, en geen verwijt mocht knagen aan de zielsrust, die 't verhoogde stemmingsleven waarborgen moest. Z'n geestelik leven echter hield hij ver boven de dagelikse sfeer; z'n gevoelens en z'n moraal voerde hij buiten de werkelikheid. Doch zo hij, ver van die samenleving, de eenzaamheid zocht, dan was dit niet, zoals bij Rousseau, om in de melodieën van 't ongekunstelde natuur- en mensen-leven het ware leven des te hoger te prijzen. Als *hij* de eenzaamheid zoekt, zoekt hij de verlatenheid; als *hij* het woud betreedt, is het, omdat het de stilte predikt. Want zo hij niet de verlatenheid voelt, herkent hij ook niet z'n nietigheid tegenover 't aangezicht van de Schepping; en zo hij niet in de stilte vertoeft, wordt hij zich ook niet de ruimte bewust, die in hem z'n voorstellingen van oneindigheid van plaats en tijden brengt. Zeker, de bloemen en de insektenwereld, het firmament en de wolken verkondigden de majesteit Gods. Maar bij hem gaat, boven de bewustheid van Gods grootheid,

het ingeschapen gevoel van eigen onsterfelikheid; boven de pracht van de aarde als het door God gewrochte, stelt hij de schoonheid van zijn eigen ziel. Wat is hem de nacht? Een gedachtenis aan de eenmaal door hem te bewonen Hemelse gewesten. Wat is hem de duisternis? Een afsnijding van de wereld, zoals hem het graf een danklied is op het begeven van deze gewesten. De deugd, vreest hij, zal hier worden belaagd; iets, wat de adel der liefde zal kwetsen, het hart z'n verloren onschuld zal wroegen, en de ziel het schone goed van een in eeuwige liefde door te brengen gelukzaligheid zal ontzeggen. Die vrees voor 't verlies van de menselike reinheid, maakt het verlaten van deze wereld en van haar genietingen tot een voorwerp van ernstige bepeinzing. Doch de mens doet dit niet, dan apellerende op het uitzicht op beter. Vrij wil hij zich het genot ontzeggen uit de diepste bodem der aardse liefdekelk te mogen putten, mits de bloesemknop der eerste en tederste liefde een bloesemknop blijve, en met haar jeugd ook de beloften van haar rijkdom binnen haar windselen bewaart.

Zo men dit egoïsme wil noemen, dan krijgt het een verheven karakter door de zuiverheid van de aandrift, waardoor het wordt vergezeld, en die het mogelik maakt, dat de liefde en de smetteloze deugd, gepaard, zich laten terugvoeren tot een dieper gevoel. Ten slotte is het dit gevoel zelf, dat overheersend wordt, en de liefde en de deugd in zich oplost. 't Is het godsdienstig gevoel, dat het leven zelf komt adelen, ook in z'n werken, zo ze niet onder de ‘beuzelingen’ vallen. Het vermeit er zich zelfs in, de liefde en de deugd tegenover elkaar te stellen, om het bewijs te leveren, dat in de tot harmonie gekomen ziel, de liefde niet in de eerste plaats het voorwerp van haar toewijding mag zijn, maar aan de plichten der deugd, overeenkomstig de goddelike aard van de ziel, de voorrang moet worden gegeven. Uit die zelfde verheven aanleg laat zich verklaren, dat alvorens de liefde de kiemen zaait van de zwakheid die de reinheid der ziel besmetten kan, zij zich gaat scheiden van haar objekt, en zich afzondert in Plato's sfeer. Er is slechts één onsterfelikheid en één wederzien; te weten voor hen, die bedeeld met het hoogste door God aan de stervelingen toe te kennen liefdegevoel, uit die liefde en ondanks

die liefde, de smetteloosheid van hun zedelike reinheid wisten te bekampen.

* * *

De kritiek tegen het Sentimentalisme, dat in Feith, ondanks sterk-sprekende buitenlandse invloeden,[1)] een eigenaardige nationale uitdrukking vond, raakte slechts de buitenkant. Men plaatste de Eduards en de Julia's, zoals ze uit psychologiese oorzaken opgegroeid, zich in zijn romans openbaarden, midden in de alledaagsheid, waar ze vreemd aandeden en de lachlust opwekten. Of wel, men zocht door 't opdrijven van de taal van Feith, tegelijk met de indruk van de onwerkelikheid der op die wijze aangeduide stemmingen, tevens hun onmogelikheid aan te tonen. Zij die er verstandelik tegen in redeneerden, stonden op een te afwijkende grondslag, dan dat Feith zelf beredeneerd er met sukses tegen in kon gaan. Van al deze strijdschriften en parodiërende romans bleef, op een enkele na, de litteraire roem ver achter bij de kultuur-historiese betekenis. De stroming van 't Sentimentalisme zelf werd door natuurlike oorzaken in andere beddingen geleid. Dat Feith zelf een man van betekenis bleef, heeft z'n oorzaak wel hier in, dat z'n ganse arbeid, ook als een volgroeid harmonies geheel, als een onmiddellike, intieme openbaring, het diepgevoelde leven zelve in zich draagt. Vandaar dat zij, die het nieuwe leven van die tijd niet meeleefden, zijn woorden niet konden verdragen. Daarbij ontging Feith niet, en zijne adepten nog minder, aan het gevaar, van middel en doel te verwisselen. In plaats van de stemmingen of aandoeningen op te roepen, waartoe het ene of andere feit wel eens zou kunnen leiden, wordt, zonder dat met het natuurlik beloop rekening wordt gehouden, op de aandoeningen geanticipeerd. Wie dit inzag, was Kinker. Zijn smaak stoorde dit gebrek aan evenwicht; zelf hoegenaamd geen Romantieker, en zonder zich in te kunnen denken in het zielsproces, dat in een voor hem zo zonderling phenomen als Feith, tot een vorm van openbaring

1) Zie hierover uitvoerig, met vermelding van de paralellen tussen de ‘Julia’, de ‘Ferdinand-Constantia’ enz. met Goethes ‘Werther’ en Millers ‘Siegwart’: K a r l M e i n e , *Goethe's ‘Werther’ in der niederländischen Literatur.*

kwam, zag hij met z'n nuchtere ogen, - geheel overeenkomstig de opvatting van De Perponcher, - het sentimentele niet in de eerste plaats als een overdrijving aan, maar veeleer als een gemis van waar gevoel. Vreemd stond hij dan ook tegenover de ‘Fanny’, een Feithiaanse ‘Mathilde’-cyclus, en de meest spiritualistiese poëzie, die er ten onzent in lange tijden geleverd is; verzen, tegen wier gewaarwordings-ademtochten onze tijd soms vreemd mag staan, maar die voor ons de verdienste bezitten, dat ze op alle wijzen uitdrukken, wat in Feith, in z'n wereld- en levensbeschouwing, de aandacht van z'n merkwaardige tijd op hem gevestigd deed houden.

De ‘cyclus’ telt, behalve een inleidende ode ‘Aan mijne Lier’, twaalf zangen. Hier volge, verkort, de negende:

Aan Fanny.

Juich, Fanny! Dierbre! juich met mij! -
De zwarte treurnacht dreef voorbij -
Uw minnaar vond de rust, de stille zielrust, weder.
Hoe lieflijk vloeit zijn blijdschap uit!
Zoo droppelt van het jeugdig kruid
De reine daauw der Lente neder.

Hoe laag verzonk mijn zinlijk hart!
Mijn min ontadelde in de smart:
Terwijl mijn boezem naar een eindig heil bleef zwoegen.
'k Bezat altijd uw ziel geheel -
Ik miste alleen uw stoflijk deel -
En 'k miste, onzalig, 't vergenoegen!

Mijn oog aan lang geween ten doel,
Mijn hart, gevoelloos van gevoel,
Kleefde aan het wuft, gebloemt', dat oplook aan mijn voeten.
'k Bezat de Parel van een Kroon -
'k Vergat haar zucht en teeder schoon
Om angstig naar de schelp te wroeten!

't Was nacht. Ik doolde op 't eenzaam veld,
De Beek, die murmlend mij verzelt,

De stilte van het oord, door stem noch voet verbroken,
De majesteit van 't starrenkleed,
Alom aan de effen lucht verbreed;
't Scheen alles tot iets groots ontstoken!

Ik knielde en vond de blijdschap weêr -
Een' Vader, voor zijn kind nog teêr.
't Werd alles schoonheid, orde, en goedheid in mijn oogen!
Mijn ziel dronk rust uit God alleen -
Het stof, het nietig stof, verdween -
En heel mijn smart was weggevlogen!

Nu, Dierbre! mint dit hart u weêr,
Zoo zuiver, zuivrer dan weleer,
Toen nog de Godsdienst, in 't gewaad der Liefde, ons streelde;
Toen al het zigtbare, afgevleid,
Bij ons, belust op eeuwigheid,
Zelfs in den kleinsten wensch niet deelde.

De Godsdienst blaast der teêre min
Rust, duurzaamheid en hoogheid in,
En met haar zachte hand met onvergangbre rozen,
Die, als Natuur, met reinen lust,
De groote Lente welkom kuscht,
Met nieuwen glans in Eden blozen.

Die Min, zoo zuiver als de zon,
Is eeuwig als haar groote Bron:
Zij schouwt van eene rots op 't ondermaansch gewemel,
En is, in voorspoed en in druk,
De zachte Leidstar naar 't geluk
De beste Kweekschool voor den Hemel.

Mijn Fanny! welk een blij verschiet! -
De nacht des grafs verbergt het niet -
Ook in het stof des doods, den schoot der jongste moeder,
Ook bij het schel bazuingeschal,
Waarop een wereld leven zal,
Blijft gij mijn Zuster, ik uw Broeder.

Maar, dierbre! daar in hooger zin,
Verengeld tot de reine min,
Die vonk, dat ondeel van Gods liefde en trouw te gader;
Verhemeld tot den zelfden toon,
Verteederd door het eigen schoon,
Het zigtbaar Beeld van onzen Vader.

De ‘Julia’ heeft tot motto, de bekende strofe uit de ‘Gijsbrecht van Amstel’: ‘*Daer so de liefde viel*, enz.

‘Fanny’ draagt aan het hoofd een versje van Van Alphen.[1)] Hij, zoowel als Vondel spreken van de goddelikheid van de Liefde. Doch beide vertegenwoordigen een tijdgeest. Vondels ‘Liefde’ is de openbaring van een ‘Immanentie’, de enige rijke rechtstreekse uitvloeing van Gods wezen; bij Van Alphen is, overeenkomstig de zienswijze van Feith, dezelfde liefde met de deugd en het godsdienstig gevoel tot een drieëenheid geworden. Vondel spréékt er niet bij van deugd en godsdienst; *in* de Liefde liggen het gewijde en het zedige reeds opgesloten. Bij Feith wordt ze pas heilig mèt en nàást de deugd. De achttiende eeuw had namelik het goddelike aan een onderzoek onderworpen, en had het geanalyseerd. Ze had er ook bestanddeelen in herkend, die eigenlik de mens toebehoorden. Eigenaardig is het daarom, dat in de onderdelen weer de onderlinge éénheid wordt gezocht, en dat Feith, bij mystieser schouwing van oorspronkelik menselik gevoelsleven, de deugd en de liefde, uit een voor hem te klein burgerlik rationalisme, wederom onder de veiliger hoede gesteld heeft van de Beheerser der Oneindige dingen. In deze zin is z'n aanroep van Vondel een bekentenis, z'n herinnering aan Van Alphen een woord van hoop en vertrouwen.

1) Toen de Godsdienst in 't verbond
Trad met Liefde en Deugd,
Zeeg de Wellust schaamrood neêr,
Maar de Hemel was verheugd.
* * *
De Godheid sprak: Ga, eedle Trits!
Bewoon de rampwoestijn!
In 't hart, waar ge uwen zetel vest,
Zal ook mijn woning zijn.

Het al-eenig leven
Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis
Door
Nico van Suchtelen.

2
Het wordende Weten

> Beim Menschen kann nie von aüsserer Erleuchtung, sondern nur von innerem Tagen die Rede sein.
> HEBBEL.

Weten, de wereld en zichzelf erkennen, scheen het diepste en waarachtigste verlangen van den geest, op welks vervulling onophoudelijk zijn streven gericht bleef van af het oogenblik waarop het drokke kijkspel zijner kindsheid voor het eerst de onrust dier verwondering in hem wekte waaruit de wijsbegeerte ontspruit. Verwondering om de bonte veelheid der dingen is het, - zooals al Plato en Aristoteles zeggen, - die zoo nu als vroeger den geest tot filosofeeren dringt. Solon, die □εω□ιης □ινε□εν[1] vele landen doordwaalde, overal kennis en wijsheid vergarend, zoowel als de eenzame droomer die ver van het gewoel der wereld zichzelf tracht te schouwen in de niet minder verwarrende volheid zijner eigen innerlijkheid, beiden volgen gelijkelijk dien onweerstaanbaren drang van hetzelfde wondring-gewekte verlangen. Er is geen rust. En

1) Om schouwens wil. (Herodotus).

mocht de zoekende geest, waar zijn jonge, verbaasde blijheid verwerd tot vagé verbijstering eerst, dan tot vrees en smartelijke vertwijfeling, mocht hij ook immer in de waanvoorstellingen van zedeleer of godsdienst de eindelijke, rustbrengende waarheid meenen te vinden, althans uit hen de schijnbare kracht putten tot schijnbaar berustenden afstand, toch bleef het *γν□□ι σεαυτ□ν*,[1] dat eens de intuïtieve wijsheid van den onbekenden filosoof schreef boven Delphi's tempel, het oorzakelijk doel dat hem ten slotte elk tijdelijk standpunt weder drong te verlaten, hem telkens weder uit zijn gewilde en wankele tevredenheid opjoeg. Voor den zwerver, die zijn veilige instinkten verloor naarmate hij bewuster zijn weg leerde zoeken, werd het leven een spelonk die als een donkere nacht over hem stulpte, een onderaardsch labyrinth waarin hij doolde tusschen ongeziene, maar gruwelijk-vermoedde geheimen. Een spookhol, een hel, waarin hij huiverend moest waren en dat hij zoomin kon verlaten als de schrikvisioenen van een ontzettenden droom. En ook, dat hij niet verlaten *wilde,* om zijn ongestild verlangen. Verder zocht hij, door vrees en verlangen gedreven, ‘Paura per la minacciosa oscura spelonca, desiderio per vedere se la entro fosse alcuna miraculosa cosa’ (Leonardo da Vinci). Verder dwaalde hij; de vrees leerde hij bedwingen, maar hoe jong hij zich reeds een hooghartig ‘nil admirari’ trachtte in te prenten, het verlangen bedwong hij nooit naar dat eene wonder-rijke mysterie, de wereld? zichzelf?

Het leven is het een-en-al en voor het dieper inzicht zijn zijn veelvuldige middelen en doelen niet als afzonderlijkheden te onderscheiden. Zoo onontwarbaar is de vervlechting al zijner funkties, dat het slechts een vraag van didaktisch belang is met welker beschouwing moet worden aangevangen. Het leven is één geheel, waarin elke verschijning elke andere vooronderstelt. En zoo ook de waarheid, die, nooit op zichzelf staand, veel meer te werkelijker ìs naarmate zij verwarder schìjnt. Wanneer ik nu, als zoovelen, begin te spreken over het erkennen, is dit geenszins omdat ik het erkennen als een

1) Kent u zelve.

eerste of zeer belangrijke geestelijke verschijning van andere geestesfunkties wil onderscheiden, en nog minder terwille van den wetenschappelijken waan die eischt, dat aan een ernstige filosofie een ‘kennisleer’ vooraf ga, waarin de ‘natuur’ van het erkennen wordt ‘onderzocht’ en zijn ‘grenzen vastgesteld’. Want is het eerste niet waar, het tweede is een dwaasheid. Onderzoekt, *beoordeelt* men een werktuig met het werktuig zelf, of met het eigen onderzoekende verstand dat het werktuig schiep? Hoe zal de geest vaststellen welke de grens is van zijn eigen vermogen? Waar hij toch juist eerst krachtens zijn werking dit vermogen moet...erkennen! Door de *daad* van het erkennen ontwikkelt de geest zijn *vermogen*, of die ontwikkeling een grens heeft, de levende geest zal het zich al denkende proefondervindelijk...niet bewijzen, maar bewust worden.

Inderdaad, een didaktische reden noopt om met de beschouwing van het erkennen te beginnen. Bij de ontleding toch van het zoo omvangrijke denkproces worden het geleidelijkst die begrippen en termen ingevoerd, die het doordringen tot andere filosofemen vergemakkelijken.

Volgens de thans meest gangbare opvatting is erkennen het zich bewust worden van een of andere betrekking tusschen uiterlijke of innerlijke objekten. Het resultaat van dit proces is kennis, begrip, inzicht, wetenschap; de uiting gedachte, oordeel. Deze definitie is juist voor zoover zij geen definitie is, d.w.z. voor zoover zij niet vastlegt, beperkt, uitsluit. Onjuist toch zou het zijn er uit op te maken dat het erkennen nu ook één scherp omlijnde funktie van den geest is, wier regelmatige en nauwkeurige werking bedoelt ons de verschijnselen des heelals te ‘verklaren’ of ‘naar waarheid’ te doen begrijpen. Reeds in het vorig hoofdstuk (De Beweging, Juli 1907) wees ik op de doorloopende eenheid van het denken en betoogde hoe alle zoogenaamde vermogens van den geest: gewaarworden, voelen, waarnemen, voorstellen, erkennen, begrijpen, inzien, denken, fantaseeren, slechts verschillende intensificaties, potentieeringen zijn van éénzelfde oerkracht, het leven, en geen hunner een speciaal, van de doeleinden der andere onafhankelijk doel heeft. Het is weliswaar goed de funkties van elkaar te onderscheiden, maar nooit mag vergeten worden, dat zij zonder grenzen in elkaar vervloeien als de kleuren

van het spektrum, wier verschillen ook bij een zeker verschil van trillingsgetal opvallend worden en die wij dus terecht onderscheiden, hoewel toch hun wezen van den zelfden aard is. Het is de kwaal aller wetenschappen, niet dat zij subtiele onderscheidingen *zoeken*, maar wel dat zij hen *vastleggen* in definities die later een dieper inzicht en een breeder overzicht belemmeren. Is niet gewaarworden reeds eigenlijk erkennen, namelijk het zich bewust zijn van iets (zij dit dan ook naar zijn inhoud verder nog niet bekend) dat daarvóór niet in den geest bestond? En wanneer wij iets waarnemen. d.i. aandachtig, behoorlijk waarnemen, wil dat dan niet zeggen dat wij ontleden, samenstellen, in verband brengen, dus...erkennen? Een verband van objecten wordt in het erkennen ‘ontdekt’; maar is de kennis van zulk een verband niet eigenlijk de waarneming van één nieuw objekt dat niet zoomaar zonder meer de som is der het samenstellende enkelvoudige waarnemingen, ja zelfs enkelvoudige gewaarwordingen? Wie zich bezint zal toegeven dat hij nooit iets enkelvoudigs waarnam of gevoelde, maar dat hij integendeel in elk zijner bewustheden een min of meer ingewikkeld complex van verschillende objekten analytisch en synthetisch erkende en dus in de handeling van het waarnemen reeds de logische funkties van het verstandelijk denken, of zelfs der intuïtieve fantasie, implicite werden toegepast. Een ongescheiden totaalwaarneming waaruit geen enkele deelwaarneming zou zijn verbijzonderd is even onbestaanbaar als de gescheiden waarneming van bijzonderheden zonder een enkele synthese te voltrekken. Wanneer niettemin een als alleenstaande eenheid opgevat objekt ons onontleed, en dus nog onontdekt, onbekend toeschijnt, is dit daaraan toe te schrijven dat het wel degelijk waargenomen verband niet gezocht werd en daarom buiten den sfeer der aandacht bleef. Evenzoo kunnen wij meenen nog geen enkele algemeenheid erkend te hebben uit een aantal bijzondere waarnemingen indien slechts de toch wel degelijk erkende algemeenheid voor ons van generlei belang is.

Is het erkennen te beschouwen als een gepotentieerd waarnemen, het logisch redeneeren, die funktie die men gemeenlijk denken noemt, is op zijn beurt een gepotentieerd erkennen. Door scherper analyse (mikroskopischer waarneming) en door

wijder vergelijking en synthese (makroskopischer waarneming alweer) stijgt het erkennen van af de gewaarwording der zinnelijke objekten tot de voorstellingen van de niet meer direkt zintuigelijk waar te nemen verbanden. Door steeds intenser analyse dier hoogere voorstellingen en steeds ruimer vergelijking en synthese ontstaat het abstrakte denken dat het zelfde proces toepast op de erkende algemeenheden als vroeger het erkennende waarnemen op zijn bijzondere konkrete elementen. Hoe gerechtvaardigd dus ook hier een onderscheiding is, zij worde nooit een afscheiding. Want de meest abstrakte spekulatie is in den grond niet anders, en kan genetisch ook niet anders zijn, dan gepotentieerde kennis van konkreta. Ook de deduktie, die uit abstrakte, spekulatieve begrippen, algemeene gedachten afleidt of opbouwt, berust dus in laatste instantie op waarnemen van het bijzondere en slechts een oppervlakkige zelfkennis kan haar voor een anderssoortige, en dan tevens minderwaardige, funktie houden dan de induktie. Neen, het deduktieve, spekulatieve denken bouwt geenszins 'luchtkasteelen', zelfs al verlaat het den 'vasten bodem der realiteit', zelfs al *ontkent* het, zooals in de Indische filosofie, de geheele zinnelijke waarneming. Is niet die ontkenning de empirische kennis eener dwaling omtrent de empirie zelf? Er is geen tegenstelling tusschen deduktie en induktie; beide 'methodes' verwerken op de zelfde wijze...ervaring. Dat de deduktie voor den ongeoefenden denker grooter kansen van dwaling biedt is waar, doch even waar is dat toch alleen door haar de harmonieuze geest die zijn fantasie beheerscht in ééne vlucht die hoogten kan leeren bereiken die de langzame induktie niet of slechts stap voor stap beklimt. Synthese is hoogere analyse, deduktie hoogere induktie. Zoo blijkt dan ook de thans hoogste denkwijze, de vrije, d.i. beheerschte fantasie gepotentieerd...waarnemen. In de lagere waarneming was de fantasie plomp en traag, in de hoogste fantasie is de waarneming scherp en vlug. De geest was altijd fantast die zijn droomen uitzond op zoek van alle mogelijkheden, doch meer en meer leerden zij, en telkens sneller en zekerder, de werkelijkheid vinden.

De taak nu van dit onscheidbare denkproces dat zich ontwikkelt van af de primitiefste gewaarwording van een protoplast

tot aan de hoogste menschelijke spekulatie; neen ruimer: van af de vergeten wisselwerking der oerkrachtcentra tot de nog onvermoedde funkties der hoogste toekomst-organismen, is, naar men meent, de verschijnselen des heelals te ‘onderzoeken’, te ‘verklaren’, en zoodoende den geest steeds dichter de ‘waarheid’ te doen benaderen. De eerste beide funkties, onderzoeken en verklaren, behooren zeer zeker tot de taak des denkens, want wat is onderzoeken anders dan analytisch-synthetisch, induktief-deduktief...denken en wat wil ‘verklaren’ anders zeggen dan een verschijnsel waarnemen in een wijder verband dan wij het tot dusver waarnemen konden. Inderdaad: verklaren, beter, scherper met onze aandacht...belichten. Doch geheel onjuist is de opvatting als zou het einddoel dezer taakvervulling de ‘Waarheid’ zijn. In onze menschelijke spekulaties nemen wij complexen van grooter ingewikkeldheid en wijder verband waar dan de protoplast bij zijn primitieve gewaarwording erkent; wij hebben meer onderzocht, meer verklaard en wij kunnen dus ook meer...beschrijven. Meer en juister leerde de geest waarnemen, doch in elk zijner phasen nam hij toch feitelijk zooveel en zoo juist waar als zijn zintuigen het veroorloofden, erkende hij dus. Maar wil erkennen eigenlijk wel iets anders zeggen dan voor-waar-nemen, dat is gelooven dat wij iets waarlijk hebben waargenomen? Wanneer noemt men zijn kennis wetenschap of ware kennis? Toch alleen wanneer men zich bewust is het betreffende objekt of al de voor een zeker verband noodige gegevens zoo nauwkeurig als dit in het oogenblikkelijk vermogen van den geest lag te hebben waargenomen. Ergo: alle eigenlijke kennis *is* dus reeds waarheid. Maar ook: alle waarheid is relatief. Iets erkends is alleen bekend in zekere beperktheid, maar nog onbekend in zijn verband tot andere mogelijke ervaringen. Dwaling is pseudokennis, welke berust op waarneming, die niet haar op het oogenblik hoogstmogelijken graad van zuiverheid en scherpte had bereikt. Dwaling is waarheid, doch de waarheid van iets anders dan men meent. Onwaar is wat nog niet genoeg waar is. Stel dat wij zochten een algemeenheid uit vele bijzonderheden af te leiden. Wij namen de veelheden waar, analyseerden, vergeleken, synthetiseerden, en bereikten zoodoende

het algemeene begrip, méénden dit althans. Het is zeer wel mogelijk, dat wij het gezochte algemeene begrip *niet* vonden, hetzij doordat er aan het aantal te combineeren bijzonderheden enkele ontbraken, die wij bij scherper analyse tòch hadden kunnen ontdekken, hetzij dat wij waarnemingen medetelden en invloed gaven op het resultaat van ons denken, die wij bij nauwkeuriger toezien zouden hebben verworpen. Niettemin zullen wij, wanneer deze oorzaken van het niet vinden van het gezochte begrip ons ontgaan zijn, het toch algemeen noemen. Thans ligt de onderscheiding tusschen waarheid, onwaarheid en dwaling voor de hand. Het begrip, gevonden uit het beperkt aantal waarnemingen dat daarvoor in aanmerking kwam, is waar; minder waar of onwaar is het begrip, naarmate het gedeeltelijk of geheel gevormd is uit ervaringen die naar aantal of intensiteit onvollediger zijn dan mogelijk was; dwaling is het wanneer het wordt opgebouwd uit ervaringen die, hoe waar ook op zich zelf, in het geheel niet tot de te onderzoeken kategorie van verschijnselen behoorden. Doch scherpe grenzen bestaan er ook hier niet. Wanneer hebben wij van een rij waarnemingen *alle* algemeenheden erkend, en wanneer richten wij onze aandacht juist precies op dat wat voor een bepaalde denkoperatie noodig is? Bijna altijd en van alles nemen wij te veel waar en tevens te weinig. En wanneer mogen wij het minder ware twijfelachtig noemen, wanneer onwaarschijnlijk, en wanneer beginnen wij met recht van dwaling te spreken? Welk kriterium bezitten wij voor de waarheid onzer kennis? Of de wijze waarop zij werd gevonden al beantwoordt aan de regelen der logica of methodenleer geeft voor de waarheid van haren inhoud geen waarborg. Immers logica en methodenleer zijn zelf niets anders dan de erkende en voor waar gehouden, zoo juist mogelijk beschreven wijze van waarnemen die tot zoo adaequaat mogelijke kennis leidt, m.a.w. de zelfervaring van den zich ontwikkelenden geest. De logica is zelf een waarheid even variabel als het denken en een verstard systeem van zoogenaamde denkwetten tot normatieven richtsnoer te nemen is zeker wel het gevaarlijkste wat de geest kan doen. Voor den waren denker hebben haar regelen geen van allen meer de beteekenis die het primitieve denken er in trachtte vast te leggen. Niet meer steunpunten

zijn zij hem, maar belemmeringen voor een vrijer, hooger geesteswerking en hij erkent hun waarde alleen voor zoover zij het genetisch inzicht in het denkproces vergemakkelijken. Het moge nuttig zijn kinderen bij wie het redeneeren ontwaakt eens er op te wijzen dat zij niet tijdens een redeneering het begrip van hun onderwerp willekeurig moeten wijzigen, wie thans nog dit principium identitatis formuleert tot een voor het verstandige kind quasi van zelf sprekend, maar inderdaad voor den doordenker absurd A = A, en evenzoo de andere denkwetten als een dwingenden, eens en vooral vastgestelden, codex aanvaardt, moet noodzakelijk vastloopen en ééns bij tradities blijven stilstaan die ten opzichte van het denken der toekomst grooter dwalingen zullen zijn dan die van den kindmensch voor wie deze quasi wetten eens een noodig houvast waren.

In de zekerheid, de vastheid van overtuiging, vinden wij evenmin een kriterium der waarheid. Integendeel, het zekerst van hun dwalingen zijn kinderen, minderwaardigen en krankzinnigen en zelfs de meeste normalen plegen zich niet zelden het zekerst te voelen omtrent datgene wat juist het ònzekerst ìs, doch waarvan de voorstelling in hen, tengevolge van armoede aan tegenvoorstellingen, overheerscht. Het feit dat vele andere menschen hetzelfde denken is verder voor deze suggestibele lieden een vrijwel afdoend bewijs der waarheid. Voor den denker evenwel is zekerheid niet meer dan een begeleidend ontspanningsgevoel dat hem een aanduiding geeft dat hij zoo nauwgezet mogelijk alle hem inderdaad bereikbare gegevens onder zijn aandacht heeft gebracht, dat zijn voorstelling, voor zoover hij zien kan, adaequaat is aan wat zij, gegeven zijn huidig denkmechanisme, ten opzichte van die behoorlijk waargenomen objekten kon zijn. Immers de psychische noodzakelijkheid van ééne bepaalde voorstelling als resultante van een bepaald aantal met bepaalde aandachtsspanning waargenomen objekten, als eenig mogelijke uitkomst dus eener formule waarvan alle anders variabele faktoren een oogenblik constant werden gehouden, deze psychische noodzakelijkheid wordt zoowel den denker als den krankzinnigen als ‘denknoodzakelijkheid’, waaraan zich het gevoel van zekerheid verbindt, bewust. Vandaar dat deze zekerheid hoogstens het

karakter kan hebben van een min of meer betrouwbaar geloof. De zekerheid van den denker is betrouwbaarder dan die van den geestelijk minderwaardigen, omdat althans zijn stemming (alweer voor zoover hij zich bewust is) hem geen bepaalden uitleg zijner waarnemingen opdringt zooals dit bij lijders aan waanvoorstellingen wel het geval is. Doch in hoeverre het zekere geloof van een denker als waarborg van waarheid mag gelden, hangt ten slotte niet van de intensiteit dier zekerheid af, maar van de betrouwbaarheid, de waarachtigheid van des denkers denken zelf. In dengene die waarlijk denkt, spreekt de geest zichzelf uit; daarom is zijn waarheid het 'van-zelf-sprekende.' Maar men moet den Logos leeren verstaan en ook zichzelf leeren vertrouwen.

Alle kennis is een begin, een basis, en ook de waarheid groeit uit lager vorm op om eens tot hooger te varieeren. De waarheden, die eens als onbetwijfeld golden, worden in den loop der ontwikkeling door den ruimer blik, het dieper inzicht, dat de geest zich verwierf in zijn voortgezette ervaring, langzamerhand erkend als onvolledig, als half, als dwaling, als superstitie ten opzichte van het nieuwe standpunt en ook dit wordt te zijner tijd weer verlaten. Alleen diè waarheden schijnen stand te houden en krijgen daardoor het karakter van eeuwig (bv. sommige ethische en alle matematische waarheden) wier oerwaarnemingen reeds hun grens van mogelijke scherpte met betrekking tot het menschelijk waarnemingsvermogen hadden bereikt en die niet meer met andere, nieuwe waarnemingen kunnen of behoeven verbonden te worden. In zekeren zin kan men ook de richtende groote gedachten aller filosofen eeuwige waarheden noemen. Want nog leeft geen denker die Platon's Ideeën, Herakleitos' Worden, Anaxagoras' *vo□ς* en zoovele andere grondgedachten niet in zijn eigen waarheid synthetisch opnam, schoon geen kind meer aan hun waarheid zou gelooven zòò als die oude denkers zelf er eens aan geloofden. En hier vinden wij tevens het beste, zij het dan ook relatieve kriterium der relatieve waarheid: dat zij alle vroegere waarheid in zich bevat, niet als eklektisch mengsel, maar als scheppende resultante waarin zij niet zijn vernietigd als tegenstrijdige dwalingen, maar opgeheven tot een harmonieuze eenheid.

De geest zoekt de waarheid kan dus niet anders beteekenen dan dat hij streeft, en ernstig streeft, met de hem telkens ten dienst staande middelen zich zooveel mogelijk ervaringen in zoo ruim mogelijk verband bewust te worden, zoo adaequaat mogelijke kennis te verzamelen, deze zoo overzichtelijk mogelijk te rangschikken en zoo juist mogelijk te beschrijven. De aldus bereikte kennis *is* waarheid, zoo lang zij stand kan houden. De Waarheid is de Wisselvalligheid zelf, een beeld dat wij nu geloovig aanbidden, dan droevig en teleurgesteld verlaten. Doch alle droefheid om het wisselen van wat niet blijven kan is zwakheid,

> 'Da jedes Bild vor dem ihr fleht and fliehet
> Durch euch so gross ist und durch euch so gilt
> Beweinet nicht zu sehr was ihr ihm liehet.'
>
> (STEFAN GEORGE.)

En vinden wij niet dieper troost en sterker steun dan in de vergankelijke waarheid in die eeuwige Fantasie die haar schiep? Waarlijk, wanneer wij tot het begrip kunnen stijgen dat onze zuiverste, meest exacte kennis, onze diepste inzichten wel is waar vergankelijke denkweefsels zijn maar toch, (om Goethe's woorden, niet hun zin, om te keeren) 'der Wahrheit Schleier aus der Hand der Dichtung', zijn wij nader bij de waarheid dan wanneer wij de vluchtige gedachten des geestes waanwijs vereeuwigen. De geest is eeuwig, niet zijn verschijningen.

Een ander misverstand valt hier nog aan te wijzen: de identificeering van Waarheid en Werkelijkheid (Absolute, Natuur, Universum) die door sommige filosofen wordt geleerd en welke Joseph Dietzgen zelfs als een 'Acquisit der philosophie' wil laten gelden. Een verwarrende lapsus linguae. De waarheid zou toch hoogstens kunnen zijn eene (per absurde hypothese mogelijke) absolute kennis dier volstrekte werkelijkheid, tenzij men, met niet minder absurde verwaarloozing van al het bovenzinnelijke, dat noodzakelijker wijze zeer beperkte systeem van waarnemingen waaruit onze kennis slechts bestaan kan, de Werkelijkheid zou willen noemen, wat bovendien de heerschende filosofische spraakverwarring nog maar zou vergrooten.

Deze laatste beschouwing leidt ons vanzelf over tot de be-

handeling van het belangrijkste vraagstuk der kennisleer: de objektieve geldigheid onzer kennis.

Ofschoon onder het veelduidig begrip der ‘geldigheid’ veelal verstaan wordt het reeds hierboven besproken zekerheidsgevoel of logiciteitsbewustzijn, zoodat men een feit dat men behoorlijk heeft waargenomen of een bewijsvoering die men behoorlijk heeft geargumenteerd voor ‘geldig’ houdt (waarbij dus ook hier geldig = waar gesteld wordt) wordt toch eigenlijk met de vraag naar de objectieve geldigheid onzer kennis iets geheel anders bedoeld en wel:

1. Beantwoordt onze kennis aan het ‘ware zijn’, het ‘wezen’ der dingen, of is dit ten eenenmale aan onze kennis onttrokken; m.a.w. erkennen wij slechts verschijningen (phaenomena) terwijl het wezen (noumenon) ons transcendent blijft?
2. Heeft onze kennis betrekking op een buiten het erkennende bewustzijn bestaande realiteit, een transsubjektieve wereld, of bestaat het heelal slechts idealiter, als immanente schepping van den geest?

Alleen een nog zeer naïef materialisme, dat den mensch met zijn vijf zintuigen voor het volmaakst mogelijke waarnemingsmechaniek hield, zou kunnen wanen dat onze kennis ìnderdaad aan het ‘ware zijn’ der dingen *beantwoordt.* Maar zelfs bij zulk een naïef materialisme zou het toch nog geheel zonder zin zijn onze kennis voor een afbeelding, laat staan zooals sommigen willen, voor een spiegelbeeld te houden van de dingen zelf zóó als zij wezenlijk zijn. De onnadenkendheid, gesuggereerd door de bekendheid met de inrichting van het oog, vergrijpt zich hier aan een allergevaarlijkste...beeldspraak. Wanneer toch ìs iets een afbeelding van iets anders te noemen? Alleen als het tot op zekere hoogte - in uiterlijken vorm - ons kenvermogen op gelijke wijze aandoet. Maar overigens is een afbeelding van een objekt voor onzen geest een nieuw...objekt, dat op precies de zelfde wijze moet worden voorgesteld als het oorspronkelijke en dus - volgens de afbeeldingstheorie dan - op haar beurt zou moeten worden...afgebeeld. Bovendien bestaat er tusschen de werking van een objekt op een spiegel en die van een objekt op onzen geest niet het minste spoor van analogie. De spiegel weerkaatst aan zijn oppervlak de hem bereikende trillingen, de

zintuigen - dus nog niet eens de geest zelf - zetten die trillingen om in andere energieën. Doch al ware het dat de *geest* evenals de spiegel trillingen *weerkaatste*, dan nòg zou de vergelijking zinloos zijn; tenzij men mocht willen aannemen dat hetgeen de spiegel *ondervindt* bij de botsing der etherdeeltjes aan zijn oppervlak, zich aan hem zelf voordoet als die afbeelding die wij, erkennende geesten, er in waarnemen. Doch deze eigenschap om zijn beeld als zoodanig te erkennen zou den spiegel toch zeker niet toekomen in zijn qualiteit van spiegel alleen, maar slechts voor zoover hij zich door wederom een ander, onverklaard, doch stellig niet spiegelend, kenvermogen uit die etherbotsingen het beeld, alias het pseudo-objekt, vermocht te construeeren. Het doel der spiegeltheorie, te ontkomen aan een onbegrepen dualisme, is dus in het geheel niet bereikt. Evenmin is dit geval bij de niet minder naieve opvatting als zou de geest (in materialistische terminologie dan de hersenen) in zijn voorstellingen een van de dingen ontvangen *indruk* meer of minder duidelijk of juist weergeven. Zoo men bij het teweeg brengen van hersentrillingen al van een indruk geven spreken mocht, zeker zou toch deze stoffelijke indruk iets van geheel anderen aard zijn als de *voorstelling* van het indrukkende of het zich afdrukkende object. Ook hier wordt getracht een onverklaarden ‘geest’ die dien afdruk zou moeten herkennen te eklipseeren.

Waar dus onze voorstellingen in geen enkel opzicht afbeeldingen of indrukken van ‘ware dingen’ te noemen zijn, is het duidelijk dat zij voorloopig, evenals al onze bewustzijnsinhouden trouwens, beschouwd moeten worden als geestes-produkten, wier inhoud niet de objekten zelf vormen, maar datgene wat de geest naar aanleiding van een contakt met de objecten schept. Het lijkt gerechtvaardigd in dit stadium te onderscheiden in een noumenale, transcendente wereld, die uiteraard onbekend is en blijft, en een phaenomenale wereld, die de voorstellingen, begrippen, gedachten omvat, waarin het in wezen onbekende den geest verschijnt.

Het inzicht dat de dingen als verschijningen afhankelijk zijn van de inrichting onzer zintuigen en het kenvermogen van den geest is den hedendaagschen denker zoo gewoon, dat het hem moeite kost zich voor te stellen hoe het eens,

evenmin als bijvoorbeeld de wet van het behoud van arbeidsvermogen, niet als axioma geldt. Maar dien zelfden denker zal misschien de gedachte absurd voorkomen, dat de wezenlijke dingen', die zich achter de gekende verschijningen zouden verbergen, in het geheel niet bestaan, althans niet in Kantiaanschen zin. Immers wie een reëel 'Ding-an-sich' aanneemt, wendt eene (volgens het kriticisme) subjectieve verstandsvorm, de kategorie des bestaans, aan op het buiten de ervaring gestelde. Voor het consequente kriticisme behoorde het noumenon niet alleen een voor ons onkenbaar transcendent *iets* te zijn, maar een transcendent *niets*, een niets evenwel waaruit niettemin het iets, de verschijning, die echter eigenlijk niets is maar alleen iets schijnt, zou zijn voortgekomen. Een inderdaad verbijsterende tegenstrijdigheid in het kriticisme zelf.

Maar beter wellicht dan door een regelmatige kritiek op het kriticisme en een spitsvondige polemiek tegen het onbegrepen onding dat nog altijd in de filosofie spookt, wordt het vraagstuk opgelost door een genetische beschouwing van het kenvermogen zelf.

Hoe ook het denken van den pasgeborenen 'begint' (àls het wel ergens begint) en onverschillig of daarbij 'aangeboren ideëen' een rol spelen, zeker is het dat het geen konkrete kennis der buitendingen bezit en dus in zooverre leeg, inhoudsloos, is te noemen. En hetzelfde geldt wel ten naaste bij voor het primitieve denken van den Oermensch. De werking van het zich ontwikkelende denken moet voorloopig hoofdzakelijk bestaan in een bloot waarnemen van afzonderlijke objekten. Onze eerste wereld is een bonte opeenvolging van vage, onsamenhangende voorstellingen. Slechts wanneer door herhaalde waarneming van een zelfde objekt eerst oogenblikkelijke herkenning, dan latent blijvende herinnering ontstaan is, en evenzoo door herhaalde waarneming van een bepaald feitenverband het kausaliteitsgevoel werkzaam is geworden en door herhaalde waarneming der verschillende weerstanden bij de overgang van een voorstelling op een andere het constateeren van verschil of identiteit, m.a.w. het bewuste vergelijken, mogelijk is gemaakt, slechts dan kan een associeerend denken optreden dat de dingen in een verband erkent. Maar *alle*

voorstellingen van dit aanvankelijk denken, zoowel de direkte waarnemingen als de abstrakte herinneringsvoorstellingen, worden voor werkelijk gehouden,. Of liever daar ons de ervaringen op grond waarvan wij hen zouden kunnen onderscheiden, nog ontbreken, hebben zij voor ons dezelfde mate van geldigheid, en wel een absolute. Hebben nu evenwel herinnering, kausaliteitsgevoel en vergelijkingsvermogen een zekere intensiteit bereikt, zoo beginnen wij ons lichaam als òòk een objekt, òòk een samenhangend geheel te onderscheiden. Ten eerste toch is het lichaam iets dat wij altijd waarnemen, iets dat overal aanwezig blijkt waar wij iets anders, wat dan ook, erkennen. Dan ook valt het op dat wij de bewegingen van het lichaam anders waarnemen dan die van andere objekten; wij *voelen* het terwijl wij waarnemen, ja wij lokaliseeren al zeer spoedig sommige waarnemingen in bepaalde, als objekten waargenomen organen zooals tong, neus, vingers, etc. Tot wij, al meer en meer het verband tusschen ons bewustzijnsleven en het lichaam ontdekkend, dit ten slotte erkennen als ons *eigen* lichaam en hiermede het eerste stadium der zelfbewustheid hebben bereikt. De geest heeft nu een bepaalde machtsfeer waarin hij heerscht en waarin hij zijn heerschende aktiviteit onmiddellijk voelt, afgeperkt en erkend; het onderscheid tusschen Ik en Niet-ik is gesteld, de voorstellingen zijn nu *onze* voorstellingen en zij stellen voor wat niet in ons is. Mocht vóór de zelferkenning van het Ik de geheele objectenwereld beter ‘onbewust-subjektieve voorstelling’ heeten omdat wij weliswaar de dingen objectief opvatten, doch inderdaad - zonder het zelf te weten - alleen datgene ervan wat den sterksten subjektieven indruk maakte, thans, na die scheiding tusschen subjekt en objekt wordt de realiteit der buitenwereld eigenlijk eerst bewust gesteld. Een probleem is zij echter nog altoos niet. Wel heeft ook een toenemende ervaring ons geleerd dat niet alle voorstellingen reëel zijn, d.w.z. werkelijk aan een buiten ons bestaand objekt beantwoorden, wel hebben wij ontdekt dat droomen en willekeurige verzinsels niet bestaan, doch de realiteit van het direkt waargenomene blijft onbetwijfeld. Ja, juist de erkenning dat verzinsels, en ook veelal herinneringen, door het Ik willekeurig kunnen worden voortgebracht, bevestigt het blind vertrouwen in een onafhankelijk buiten ons

bestaande wereld, die door de waarneming wordt erkend. Het kausaliteitsgevoel toch dwingt ons oogenschijnlijk een verandering of een verband van voorstellingen waarvan wij ons bewust zijn het niet zelf teweeg gebracht te hebben aan een oorzaak buiten ons en onafhankelijk van ons toe te schrijven. Temeer waar wij de regelmatigheid dier veranderingen kunnen constateeren zonder den kausaliteitsketen van schakel tot schakel waarnemend te volgen...En zien wij ons niet omringd door andere objekten die klaarblijkelijk een bewustzijn hebben als wij zelf, dus subjekt zijn voor zich, even existent als wij, al doorleven wij ook niets van den inhoud van dit bewustzijn? Al deze argumenten, of liever, deze kritiekloos, wijl zòò evident schijnend, aanvaarde waarnemingen, beletten vooralsnog aan een reëele buitenwereld te twijfelen. Die twijfel begint eerst wanneer wij bemerken dat onze zintuigen ons kunnen *bedriegen.* Individueele observatiefouten die op bepaalde wijze uit de physiologische werkingen onzer organen voortvloeien en dus te corrigeeren zijn, leeren wij al spoedig vaststellen. Maar wij komen òòk tot de ontdekking dat bepaalde dingen door anderen hetzij onder suggestie van hun belang, hetzij onder die van hun wenschen of hun vreezen, om psychische, niet corrigeerbare redenen dus, anders worden waargenomen dan door ons, ja, dat wij zelf, al naar gelang onzer lichamelijke of geestelijke dispositie van éénzelfde ding ons verschillende voorstellingen kunnen vormen en dat zelfs gedurende eenzelfde waarnemingsproces onze aandacht, en daarmede ons voorstellen, zich periodiek wijzigt. Wij merken voorts dat wij somtijds waarnemen ten gevolge van zoogenaamde inadaequate prikkels; wij zien licht waar wij weten dat geen licht is, niet naar aanleiding van op ons netvlies vallende stralen, maar alleen door een mechanische drukking op het oog. De bedriegelijkheid der zintuigen staat vast en reeds nu wordt de vraag mogelijk of niet wellicht *elke* waarneming zulk een zinsbedrog zou kunnen zijn. In elk geval hebben wij het recht onze zintuigelijke waarneming onbetrouwbaar te noemen, en waar nu oogenschijnlijk het redelijke en intuïtieve denken niet aan de waarneming gebonden is komen wij er toe verschillende soorten van kennis te onderscheiden (Locke, Spinoza), intuïtieve, logische, en als laagste, minst

gewaardeerde de op zintuigelijke waarneming berustende. Want dat eigenlijk ons geheele denken, ook de zekere redelijkheid en de onfeilbare fantasie (intuïtie) uit die onbetrouwbare waarneming gegroeid zijn is ons dan nog verborgen. Meer en meer wennen wij ons aan de opvatting dat onze waarnemingen slechts gebrekkige beelden zijn der dingen, die door het redelijk denken moeten worden verbeterd en aangevuld. Doch niet alleen als ontoereikend of accidenteel bedriegelijk leeren wij de zintuigen kennen. Locke meende nog dat de werkelijkheid geen droom kon zijn omdat de zinnen niet uit zichzelf waarnemingen zouden scheppen. De pseudo-hallucinaties echter, die evenals de ware hallucinaties geheel en al de intensiteit en het karakter van *waarnemingen* hebben, doch, omdat zij de bewegingen van ons lichaam en onze oogen volgen en bij verscherpte aandacht verdwijnen, door den waarnemer toch als geheel subjektieven schijn worden erkend, bewijzen dat de zintuigen niet alleen de hen passende voorstellingen, maar zelfs waarnemingen kunnen voorbrengen ook zonder dat er een adaequate prikkel van buiten aanleiding toe gaf. Hetzelfde bewijst ons het feit dat de in gespannen afwachting verkeerende dikwijls de gevreesde of gehoopte gewaarwording ondervind vóór de werkelijke aanleiding er toe optreedt. Niet alleen onbetrouwbaar en bedriegelijk zijn de zintuigen, maar begoochelend. Wanneer nemen zij onvoldoende of verkeerd waar, en wanneer spiegelen zij ons een fata morgana voor? En hoe verder wij doordringen in physica en chemie, hoe meer wij tot het besef komen, dat onze voorstellingen der dingen niet maar soms eens toevallig, maar per se en altijd inadaequaat zijn aan het voorgestelde. Het eerst wordt het geluid erkend als een...luchttrilling, daarna worden het licht, de warmte, de electriciteit als ethertrillingen begrepen. Wat wij voelden, wat wij zagen, wat wij hoorden, het blijkt alles veroorzaakt door iets dat aan den inhoud dier gevoelsgezichts- of gehoorsvoorstellingen ten eenenmale heterogeen is. Doch meer, de physiologie leert ons, dat *niets* van de dingen ooit ons waarnemend centrum bereikt. Zelfs die heterogeene energieën, die van de dingen uitgaande onze zintuigen bereiken, worden in deze zelf nog eens weer omgezet in andere gedaante, zij het in een der bekende physische of che-

mische krachten, zij het in een nog onbekende zenuwelectriciteit of zelfs in stralende psychische energie.

Wij zijn thans rijp voor het kriticisme. Overtuigd van de ontoereikendheid en bedriegelijkheid der zintuigelijke waarneming tracht het kriticisme nogtans een zekerheid, een houvast te vinden voor de door haar bemiddelde kennis. En het vindt deze zekerheid, nu niet in adaequaat te kennen objektieve eigenschappen der dingen, doch in den subjektieven vorm van het kenvermogen zelf, krachtens welke de dingen door alle menschen zòò, en niet anders worden erkend. Omdat tijd en ruimte de subjektieve apriori aanschouwingsvormen, en òmdat de kategorieën de subjektieve apriori verstandsvormen zijn, is ervaring der dingen, zij het dan weliswaar slechts qua verschijning, eerst *mogelijk*; maar...ook tevens *geldig*. De subjektieve aprioriteit schept en waarborgt de zekerheid, de realiteit der verschijningswereld, al vordert zij dan ook daarnaast de aanname van een andere, maar niet minder reëele 'wezenlijke wereld' die zich achter die alleen-kenbare zou verbergen. Aldus opent het kriticisme de mogelijkheid tot 'positief' doorvorschen der verschijningswerkelijkheid voor de rustig arbeidzamen, doch niet minder die tot 'spekulatief' tasten naar het onbereikbare voor die hartstochtelijke droomers die zich niet in gelaten resignatie kunnen neerleggen bij de gedachte dat onze gansche wereld niet meer is dan onze voorstelling. Niet het minst ten slotte voor die grieselgrage geestelijke avonturiers, voor wie de noumenale wereld even aantrekkelijk is als een spookhuis voor kinderen, en die zoo verlangend zijn tòch iets te weten te komen van wat zij, volgens eigen consequente theorie, niet weten kunnen. Van hen allen was Kant zelf het voorbeeld waar hij, skrupuleuze logicist, terwille van zijn ethische behoefte de *ont*kenning der kausaliteit voor het noumenon opvat als een *er*kenning zijner vrijheid. Toch is deze dwaling, en meer nog de haar volgende van Schopenhauer, die het noumenon met den wil identificeert, de kiem dier machtige waarheid waarin het noumenon erkend wordt niet als een achter het bekende zich verschuilend onbekende, doch integendeel als het meest bekende, het leven-voor-zich dat als verschijning-voor-alles zich manifesteert. Zoo is Kant's grootste logische fout tevens zijn meest ware intuitie. Doch hierover later.

Wat nu het kriticisme betreft. De moderne psychologie leert ons in de eerste plaats dat een scheiding tusschen aanschouwingsvormen (ruimte en tijd) en verstandsvormen (kategorieën) slechts een formeele beteekenis kan hebben. In werkelijkheid toch is bijvoorbeeld geen kausaliteitsbegrip denkbaar zonder aanschouwelijke voorstellingen (beweging) en en omgekeerd geen aanschouwing zonder verstandswerking, dat is zonder kategorisch begrip. Ook het onderscheid van Ruimte als vorm van uitsluitend uiterlijken en Tijd als vorm van innerlijken zin (en daardoor eerst indirekt ook van uiterlijken) vervalt waar wij ook ons innerlijk leven als een materieel proces moeten opvatten. Een gevoels- of gedachtenverloop *is* een ruimtelijke verandering en niet alleen een tijdelijke, zoo goed als elke buiten ons waargenomen ruimtelijke verandering tevens tijdelijk is. Ruimte, Tijd en Kategorieën moeten wij dus wel als gelijksoortige bewustzijnsinhouden beschouwen. Doch veel belangrijker is de ontdekking der psychologie dat de ruimtelijke aanschouwing geenszins als kant-en-klare vorm apriori ‘im Gemüthe bereit liegt’. Is in de drievoudige bewegingsmogelijkheid en in de daaraan beantwoordende drie gevoelsqualiteiten van den bewegingszin al de mogelijkheid eener driedimensionale ruimtevoorstelling gegeven, eerst het zeer ingewikkeld en op zeer lange phylogenetische ervaring berustend associatief verband van die bewegingsgevoelens met de huid- en gezichtswaarnemingen (ja zelfs gehoor- en reuk-aandoeningen) die, wijl de facto verschillend, ook als qualitatief verschillend genuanceerde ‘lokaalteekens’ worden gevoeld en volgens hun vastgelegde associatie automatisch in de bewegingsruimte worden geprojekteerd, eerst deze zintuigelijke samenwerking kan onze hedendaagsche ruimtevoorstelling hebben ontwikkeld. Het feit dat hoogere dieren tweedimensionaal zien, en evenzoo wilden zoodra zij onbekende dingen waarnemen, wijst er reeds op hoe de verschillende zintuigen elkaar bij het scheppen der ruimtevoorstelling te hulp moeten komen. Voor wie in ernst tracht van de uiterlijke objekten abstraheerend zich de ruimte voortestellen wordt het evident hoezeer die inhoudslooze ruimte-aanschouwing niet alleen naar den naam maar ook inderdaad van den gezichtszin afhangt. En van den tastzin; want wij voelen als het ware negatief het ontbreken van een bewegingsweerstand wanneer

wij de objekten wegdenken. Inderdaad, wij zien en tasten de ruimte en wanneer wij niet aan het zien en tasten gewend waren, zouden wij iets gansch anders en op gansch andere wijze gewaarworden. Wat is voor den blindgeborenen die niet het eigen lichaam in het eigen tweedimensionale gezichtsveld heeft zien bewegen zonder zich te stooten, wat is voor hem die driedimensionale ruimte welke alleen een ziende uit deze schijnbare tegenstrijdigheid vermag op te bouwen? Ook een driemensionaal iets, een driezijdig bewustzijn van het kontinue ledig, uit bewegings- en tastgevoelens geabstraheerd; maar toch iets anders dan de ruimte van een ziende. En de protoplast met zijn ééne oerzintuig (tastzin) heeft toch zeker wel een geheel andere ruimtevoorstelling dan wij met onze vijf ontwikkelde en elkaar ondersteunende zinnen. Of liever, de protoplast kent geen ruimte, hij ondervindt het buiten zich werkende op geheel andere wijze dan wij, in een vorm, waarvan onze vorm, schoon zij er uit is voortgekomen, toch geheel verschilt. Met de differentieering van het ektoderm tot lichtgevoelige pigmentvlekken en tot de trillinggeleidende vloeistofblaasjes waaruit het oor ontstond, werd het driedimensionale heelal voor den geest ontsloten. Maar welke voorstelling zal ònze ruimte-aanschouwing vervangen, zoo de geest zich, wat hij eens doen zal, andere zinnen schept? En wat den tijd aangaat, die schijnbaar zoo geheel onafhankelijk is van alle zintuigen; zou ons tijdsgevoel en daarmee onze geheele wereldvoorstelling niet eene gansch andere zijn als onze physiologische funkties, zooals hartslag en ademhaling, en dus ook ons waarnemingsproces in een ander tempo verliepen? Ja, zouden wij wel ooit een tijdsvoorstelling hebben als wij niet een kontinuum van wisselende bewustzijnstoestanden beleefden, dus ervoeren? Als niet werkelijk de voorstellingen *na* elkaar in het bewustzijn door onze aandacht belicht werden en wij ons niet bij een voorstelling een andere, *vooraf* gegane konden herinneren?

Deze positieve argumenten tegen de aprioriteit van Tijd en Ruimte. Een negatief is dit: dat nog tal van andere voorstellingen die toch door niemand als apriori werden opgevat, met hetzelfde recht als Tijd en Ruimte als zoodanig zouden kunnen worden beschouwd. Wanneer wij ons het geheele gezichtsveld

'rood' voorstellen zonder daarbij aan eenig rood objekt te denken, hebben wij dan een 'reine Anschauung' van 'het Roode'? Met eenige inspanning kan men ook zeer wel het temperatuurgevoel losmaken van konkrete waarnemingsherinneringen, en zoo zijn er ongetwijfeld meerdere, thans nog schijnbaar onafscheidelijk aan objekten gebonden voorstellingen, die mettertijd een aprioristisch karakter zullen krijgen. Wel verre dus van ons vòòr de ervaring gegeven voorstellingen te zijn behooren Tijd en Ruimte tot de meest objektieve voorstellingen, omdat zij altijd en aan alles ervaren worden. Niet door hen wordt de ervaring eerst mogelijk gemaakt, maar omgekeerd, zij zijn de algemeenste en slechts daardoor schijnbaar van alle objekten onafhankelijke voorstellingen waarin de geest het buiten zich gestelde ervaart.

Thans de kategorieën als apriori verstandsvormen. Hoe zou men weten, meent het kriticisme, dat twee verschijnselen die op elkaar volgen in oorzakelijk verband staan als wij niet krachtens een inhaerent princiep van het verstand hunne twee voorstellingen eerst verbonden? Hoe kunnen wij denken, dat is bewustzijnsinhouden met elkaar in betrekking brengen als het schema dier mogelijke betrekkingen ons niet reeds is gegeven? Doch ook dit dilemma wordt door een dieper psychologisch inzicht opgeheven. Verbinden, associeeren, berust, zoo weten wij thans, op het direkt waarnemen van verbonden-zijn. Onze waarnemingen toch zijn niet begrensde voorstellingen van naast elkaar, onafhankelijk gegeven objekten, maar complexe totaalwaarnemingen waarin een of meer verbanden en afhankelijkheden niet als zoodanig begrippelijk worden gereconstrueerd, maar onmiddellijk...waargenomen. Wij *zien, hooren, tasten* complexen waaruit wij eerst later, bij genoegzaam herhaalde ervaring en aandachtsconcentratie, begrippen afzonderen. Het denken van dieren, oermenschen en kinderen bestaat hoofdzakelijk in waarnemen van doorloopende gebeurtenissen het is *vloeiend* als het leven zelf. De kunstmatige isolatie van het hedendaagsche abstrakte, begrippelijke denken ontstond met en ontwikkelde zich aan, de taal. Het primitieve verstand ziet niet een vogel en tevens 'het vliegen' om die afzonderlijke voorstellingen dan te verbinden tot die van een vliegenden vogel, maar het ziet direkt, als één enkel ding een vliegenden

vogel zonder verder iets te verbinden of te begrijpen in formeel logischen zin. Slechts wanneer het ook geheel anders waargenomen dieren heeft zien vliegen, en daarentegen als vogels erkende dieren heeft zien loopen, kan het zijn oorspronkelijke totaal-waarneming beginnen te analyseeren en begrippen te vormen. Doch ook dit analyseeren is geen werking volgens een schema van kategorieën, het is...waarnemen, met meerdere aandacht belichten en daardoor verbijzonderen om dit bijzondere, zeer-opvallende, als het algemeene in het geheugen vast te leggen door het te verbinden aan een symbool. En de synthese is wederom niets anders dan waarnemen van een, uit door analyse afgezonderde waarnemingen, opgebouwd complex. Dat sommige begrippen aan ons ontwikkeld verstand gegeven *lijken* is niet verwonderlijk, daar juist in dit tijdperk waarin zij als eerste, algemeenste begrippen gevormd werden, ook het geheugen, hoewel zeer aktief, nog niet stabiel genoeg was om de herinnering aan dit ontstaan voor later te kunnen bewaren. Zoo is dan ook de kausaliteit, de kategorie die volgens Schopenhauer te samen met tijd en ruimte de driedubbele sluier vormt welke het wezen der wereld voor altijd aan onze kennis onttrekt, niet anders dan een zeer vroege, algemeenste, primitieve ervarings-abstraktie. Zij is de waarneming der kontinue beweging, de synthese van ruimte- en tijdvoorstelling, waardoor wij zoowel het zoogenaamde uiterlijke gebeuren als een kontinu *veranderen* naar plaats, alsook het innerlijke als kontinuen *voortgang* naar tijd begrijpen. Een synthese dus, een waarnemen van een verder verband dan dat het zonder omvangrijker, nauwkeuriger, analytischer ervaring zou kunnen worden ontdekt. Vandaar dat het kausaliteitsgevoel, hoe vroeg het ook reeds ons denken beheerscht, toch bij het kind later optreedt dan de voorstellingen van tijd en ruimte. Er doet zich hier het geval voor dat wij de variabiliteit dezer kategorie niet zooals die der Tijd en Ruimte-aanschouwing, slechts phylogenetisch, maar zelfs ontogenetisch kunnen nagaan. Want de denkgeoefende, die feitelijk het begrip kausaliteit reeds heeft vervangen door dat der kontinuiteit, door het inzicht namelijk dat de verschillende, in zoogenaamd kausaal verband staande dingen, eigenlijk één funktioneele beweging zijn zooals de verschillende punten eener kromme,

herinnert zich toch zeer goed zijn kinderlijker standpunt waarop hij meende dat krachtens een ‘wet’ ‘gevolgen’ uit ‘oorzaken’ zouden voortkomen. Van de kategorie der kausaliteit, die als belangrijkste der quasi apriori verstandsvormen wordt beschouwd, is de empirische oorsprong vastgesteld en niet veel moeite zou het kosten hetzelfde aan te toonen niet alleen van alle kategorieën (hetzij men er met Kant twaalf aanneemt of alleen ‘Ding’ en ‘Betrekking’ als onafhankelijke oerbegrippen erkent), maar ook van de ‘Ideeën der Vernunft’ (denkend subject, wereld, scheppende intelligentie). Want wat bleek de Rede (Vernunft) anders dan het door de ervaring gepotentieerd verstand? Het primitief bewustzijn kent zoomin God als het eigen subjekt. Alle, alle voorstellingen, aan welke het kriticisme aprioriteit toeschrijft, moeten eens zijn doorleeft, waargenomen. De vraag hoe zij in den loop der ontwikkeling werden vastgelegd, hetzij absoluut tot ‘aangeboren’ begrippen of ìdeeën, hetzij tot lossere, nog variabele mechanisaties, is zeker uit biologisch oogpunt zeer belangwekkend, de filosofie echter behoeft haar nadere beantwoording niet meer om de ‘kritische’ aprioriteits-opvatting te mogen laten varen.

Het voorloopig gevolg dezer afwijzing van het kriticisme is dat onze kennis, nu ook haar laatste, subjektieve zekerheid haar ontvalt, eerst recht betwijfelbaar wordt. Mocht de volgens de apriorische ‘Anschauungs-und Begriffsformen’ geconstrueerde ervaring ons al geen beeld van de werkelijk werkelijke wereld geven, wij waren toch in elk geval zeker van de algemeene geldigheid onzer kennis der uit de tweede hand werkelijke verschijningswereld. Maar thans zijn ook deze geldigheid en ook deze werkelijkheid erkend als ten slotte toch afgeleid uit de zintuigelijke waarneming. Wil men, zooals in de zoogenaamde geometrisch-mechanische wereldbeschouwing geschiedt, de onbetwijfelbare eigenschappen waaromtrent geldige kennis mogelijk is niet van uit subjektieve apriorische begrippen construeeren, maar hen onmiddelijk aan de dingen zelf toeschrijven, dan valt over deze ‘primaire eigenschappen’ eigenlijk precies het zelfde te zeggen als over de ruimte-en tijdvoorstelling. Die primaire eigenschappen (plaats, vorm, omvang, beweging, getal) blijken evengoed slechts min of meer ingewikkelde combinaties te zijn van gezichts-, tast-, en

bewegingsgewaarwordingen. Wat is de omvang van een ding? Toch wat wij met blik of handen...omtasten, zintuigelijk dus als zijn grens...waarnemen. Maar is die grens de werkelijke grens? *Onze* tastorganen, die bovendien nooit met het getaste voorwerp zelf in aanraking komen, maar nog altijd op een afstand er van blijven, ondervinden den omvang er van als het oppervlak eener werkingssfeer van een zeker samenstel atomen. En die atomen, of om moderner te spreken, die corpuscula, zouden zij wel iets anders zijn dan 'krachtcentra', matematische aangrijpingspunten van wat Dubois-Reymond 'Distantiekracht,' en Wilhelm Ostwald 'Volume-energie' noemt? De Materie zelf is een illusie, geheel en al heterogeen reeds aan wat zij, zelfs bij phaenomenale analyse blijkt te..schijnen, namelijk weerstand. En nu dan eindelijk het hardnekkigst standhoudende drogbeeld, de eigenlijk grofstzinnelijke, wijl door het samenspel van al onze zintuigen ons altijd maar weer opgedrongen voorstelling, de Materie, illusie is gebleken, is het de vraag of er nog wel iets rest van een Ding-an-sich of een transsubjektieve wereld. Want is de beweging niet een voorstelling op waarneming van eigen orgaangevoelens gegrond; en wat bewijzen ons de getallen anders dan dat er een veelheid van...bewustzijnsinhouden bestaat? Welk transsubjektief substraat blijft er dan voor die krachtcentra, complexen wier plaats, vorm, beweging, aantal, en tenslotte, wier *kracht* subjektief zijn? Weer is al onze kennis subjektief geworden, wij kennen niets dan wisselende bewustzijnsinhouden, evenals in de primitieve phase van kinderlijk realisme. Het eenig verschil is dat wij vroeger die voorstellingschaos voor de wereld zelf hielden, terwijl wij thans meenen te weten dat geen dier voorstellingen ons ooit iets van een wereld buiten ons...voorstelt. Wij kennen verschijningen die geen wezen hebben, en mogen ook Kant, Herbart, von Helmoltz en anderen meenen dat elke verschijning noodzakelijk op een verschijnend wezen duidt, deze meening, hoe juist ook ten opzichte van de begrippen Verschijning en *Schijn*, - welke laatste steeds door een verschijning veroorzaakt wordt, of beter, welke zelf een nog ondoorgronde verschijning *is*, - met betrekking tot het wezen der dingen is zij een dwaling, berustend op een inconsequente, door het kriticisme zelf verboden toepassing van de kausali-

teitskategorie op het noumenon. Verschijningen hebben tot oorzaak..verschijning. Is er dan niets buiten het Ik en zijn droom? Zijn droom, die niet de droom is van iets anders, maar de absolute illusie? Het is of Kant de ontoereikendheid van het kriticisme voorvoelde. Want wel blijft hij zelf de verschijningswereld als reëel en onze kennis er van als geldig beschouwen, (immers zijn leer kwam uit de behoefte aan geldige kennis voort) maar toch toont hij, door hier en daar zijn wereld eer te behandelen als schijn dan als 'werkelijke' verschijning, reeds onmiskenbaar diezelfde nijging tot het 'droom-illusionisme' die later Schopenhauer doet verzuchten: 'Diese ganze wahrnehmbare Welt ist das Gewebe der Maja, welches wie ein Schleier über die Augen aller Sterblichen geworfen ist und sie nun eine Welt sehen lässt von der man weder sagen kann dass sie sei, noch auch dass sie nicht sei: denn sie ist wie ein Traum ist: ihre Erscheinung gleicht dem Wiederschein der Sonne in der Sandwüste, welchen der durstige Wanderer von fern für ein Wasser ansieht, oder auch dem hingeworfenen Strick, den er für eine Schlange hält.'

Maar is er dan inderdaad geen anderen uitweg voor den zoekenden geest dan dit droomillusionisme? Bezinnen wij ons goed. Het systeem dier begrippen die wij aan onze bewustzijnsinhouden ervaren heeft geheel en al het karakter alsof zij toch wel degelijk op een transsubjektieve realiteit betrekking hebben. Alle kategorieen, ook die der kausaliteit, schijnen, hoezeer ook in het bewuste Ik geschapen, niettemin een wereld buiten het Ik te vooronderstellen en de gedachte dat zij alleen een immanente waarde zouden hebben lijkt ons absurd. Liever toch verliest zich de geest in een absolute skepsis dan zich bij het meest positieve solipisme neer te leggen. 'Alle Kategorieen die wir auf die Wahrnehmungsobjekte anwenden, haben ganz ebenso wie die Kategorie der Kausalität durchaus nur eine transcendentale Bedeutung und werden tatsächlich nur und ausschliesslich in diesem Sinne von uns angewendet' (von Hartmann, Das Grundproblem der Erkenntnisstheorie pg 72.) Wij *voelen* het bestaan der buitenwereld met diezelfde zekerheid waarmede wij ons van het eigen bestaan bewust zijn. Waarom dan zou deze laatste bewustheid geldig zijn, de eerste niet? Wij stellen daadwerkelijk een wereld van reëele

dingen buiten ons en wij voelen dat dit stellen niet een vrije aktie van den geest is zooals ons willekeurig verzinnen, maar dat er een nooden tot die aktie van de dingen uitgaat. ‘Denken ist *objektiv gefordertes* Vorstellen und Appercipieren’ (Theodor Lipps, Vom Fühlen, Wollen und Denken pg 69), en ‘Das Gefühl der gegenständlichen Objektivität oder der Wirklichkeit ist das unmittelbare Bewustseinssymptom davon dass etwas dem psychischen Lebenszusammenhang fremdes, nicht, oder letzten Endes nicht aus ihm stammendes, in denselben hineinragt und hineinwirkt. Sie ist das unmittelbare Bewustseinssympton vom Dasein eines Nicht-ich’ (Lipps, t.a. pl. pg 56) Doch niet alleen dat de dingen ons blijkbaar dwingen tot voorstellen, (deze dwang toch ware misschien nog op te vatten als een niet-bewuste wil tot voorstellen) ons voorstellen heeft op zijn beurt kennelijk niet den minsten invloed op de dingen. Wanneer al het schijnbaar buiten ons gebeurende slechts innerlijk psychisch proces ware, hoe dan te begrijpen dat ons kausale, als onbetwijfeld ons-eigen erkende psychische leven nooit ingrijpt in den kausaalketen dier per hypothese buiten ons gewaande psyche? Waarom zou, daar toch onze innerlijke slaapdroom afhankelijk is van onzen zielstoestand, die uiterlijk gestelde werkelijkheidsdroom geheel en al van ons voelen, willen en denken onafhankelijk zijn? Tenslotte, wij erkennen ook onszelf als...objekten; als begrensde complexen van materie hebben wij onszelf evenals alle andere objekten met onze eigen zintuigen waargenomen. Welken waarborg hebben wij dat *deze* waarneming geldig zou zijn, onze realiteit zou bewijzen als wij de geldigheid aller andere waarneming ontkennen? Heeft dan ook dit objekt als hetwelk wij aan onszelf verschijnen geen wezen?

Maar dan licht ons eindelijk het begrip van von Hartmanns transcendentaal Realisme. Er *is* een transsubjektieve, tevens transcendentale wereld, even wezenlijk als wij zelf. ‘Der wechselnde Bewustseinsinhalt ist Produkt aus dem unbewussten Zusammenwirken der aüsseren Dinge-an-sich mit dem inneren Dinge-an-sich’ (v. Hartmann, t.a. pl. pg. 118). ‘Es ist der Idee-erfüllte Wille im Dinge-an-sich, was der Idee-erfüllte Wille im Ich-an-sich als Fleisch von seinem Fleisch und Bein von seinem Bein wieder erkennt’ (pg. 123).

Dus toch een Ding-an-sich? Doch is het Ding-an-sich dat von Hartmann hier bedoelt hetzelfde als Kant's Noumenon? Kant nam zooveel Dinge-an-sich aan als er verschijningen zijn, voor hem had elk ding zijn eigen bestaan-an-sich. Vragen wij, om het Ding-an-sich waarvan het transcendentale realisme spreekt te begrijpen eerst: wat is voor den modernen geest het Ding? Is het niet een eindig, onder bepaalde aandachtsspanning beschouwd complex van bewustzijnsinhouden, een willekeurig fragment uit een ander complex dat evenmin op zich zelf staat? Een leeuw *is* geen ding voor den bakterie die niet eens een enkel zijner ledematen in één totaalwaarneming kan samenvatten, evenmin voor den steen waarop zijn klauw rust. Slechts voor ons, die uit een oneindig aantal relaties en kenmerken een bepaald aantal dat wij ter onzer oriënteering behoeven waarnemend isoleeren is een ding een ding d. i, een relatief op zich zelf staande voorstelling. De ding-beperking is een daad van den ordenenden geest die datgene als eindig erkent van welks oneindigheid hij opzettelijk afziet. Een boom is voor ons een afzonderlijk ding, maar ook een blad, ook een chlorophylkorrel, ook een atoom, ook een corpusculum, ook het matematische krachtcentrum. Dingen zijn zij, doch alleen omdat onze waarneming hen als bepaalde relatie-complexen uit een oneindig kontinuum afzonderde, Voor onze gedachten, de abstrakte dingen, als produkten van die gepotentieerde waarneming die denken heet, geldt hetzelfde.

Is een regenboog een ding? Bij primitieve waarneming houden wij hem voor een objectief, tesamenhangend ding, bij later ervaring voor een subjektieven schijn, gegrond op een objektief samenstel van verschijnselen, die wij in het algemeen niet meer dingen plegen te noemen. Niettemin blijft het totale verschijnsel zoogoed een ding als ieder ander. Elk ding en elke gedachte is zulk een regenboog-complex van bepaalde op bepaalde wijze werkende punten uit een voor de rest verwaarloosde of voor ons bovenzinnelijke oneindigheid. Wat zou het wezen kunnen zijn dat achter zulk een slechts voor een beperkende waarneming bestaand ding zich verbergt? Hetgeen overblijft indien wij van alle voorstelbaarheid - òòk de voorstelbaarheid voor andere, hypothetische universeel waarnemende geesten - abstraheerden, is klaarblijkelijk niets. Het kan

alleen zin hebben te vragen naar wat een ding zou zijn, indien het in juist *al* zijn oneindige betrekkingen kon worden voorgesteld. Niet alleen door ons, maar door alle...dingen. ‘Ein Ding wäre bezeichnet, wenn an ihn erst alle Wesen ihr Was ist das? gefragt hätten’ (Nietsche, Wille zur Macht § 556). Niet een ding op zich zelf dus, maar een ding-voor-alles is het ware, maar ook eenige ding. De bakterie, het waterstofmolekuul, isoleeren voor hun waarnemingen andere eigenschappen, andere pseudo-dingen uit den chaos als wij. En zoo bestaan er een oneindig aantal verschillende verschijningswerelden naast de onze, allen even waar en even relatief ook ten opzichte van het eene oneindige Ding-voor-alles dat hen allen omvat..en dat eigenlijk geen ding meer is maar wezen, het eenige wezen. En elke verschijning *is* wezenlijk dit ééne. Het Ik is, zoogoed als het Niet-ik, één faktor van die oneindig ingewikkelde funktie, één eindig denkcomplex van den éénen oneindigen geest, de wereld, het absolute, dat in deze totaliteit niet meer voorstelling is maar...Wil? niet meer beperkte bewustzijnsinhoud, maar...het Onbewuste? Niet meer gescheiden veelheid van materie of gedachte, maar de kontinue oerkracht, het Al-eenig Leven.

Over de dingen, over de buitenwereld begonnen wij te denken; langs vele waarheden doolden wij in die duisterdreigende spelonk waarvan da Vinci sprak, maar àl heller en heller werd het vòòr ons, tot wij ten laatste weer de blauwe vrijheid bereikten en bereid staan gekrachtigd, met mannelijken en beproefden wil het gevonden Elysium in te dwalen, Alles verloren wij, alles werd illusie, tot wij het wezen vonden in..ons zelf. De geest wiens wordend weten zich aldus weer tot zich zelf beperkte zal in zijn zelfbezinning nu het werkelijk zijn ontdekken.

Gedichten
Door
Geerten Gossaert.

Bij van Eycks Sinte Barbara

Voor P.H. Ritter Jr.

Jeugdver verschiet dat in het licht
Van dezen heeten zomernoen
Ligt uitgestrekt als een vizioen
Voor ons verklaard gezicht:

(Mundus)

Hoe zalig was 't in u te zwerven,
En reppend door het vrije veld
Met makkers om den prijs te werven
Den rapsten ruiter toegesteld!
De koele blije najaarsdagen
Naar toevals wisselzieke luim
In 't lustig weidwerk veer en pluim
Op 't snof der winden na te jagen!
Zoo groeit de jonkheid onbewust
Van levens altoos nieuwe lust!
Het schoon van ieder nieuw saizoen
Teelt leden kloek en rede koen:
En 't oog dat eerst niet verre mat
Verscherpt, de prille greep omvat
En drilt reeds manlijker de spriet,
Het oor ontgaat het ritslen niet
Van linxentred op dorre blaen,

En keert men 's avonds buitbelaen
Naar 't hooge vaderhuis vermoeid,
Dan rust, ontgordeld en ontschoeid,
Ons minnestrelen-lied en -luit
    Ter opperzale uit!

(Pubertas)

Maar 't hart voedt een geheime wensch:
Naar d'overzij der eene grens
Van 't elders grenzeloos gebied:
De snelle maar ondiepe vliet
Die als een zilvren tooverring
Sluit om een steilen heuvelkling
Wier ruige hellingen geen pad
Beklimt noch jagersvoet betrad;
En elke dag stijgt het verlangen,
Het houdt ons gansche hart bevangen,
Het wekt ons elken morgen weer,
Het zit ter oever naast ons neer,
Het spot en lokt in het getater
Van 't over kiezels kabblend water,
En eens, een morgen, breekt het uit
In snel en mannelijk besluit...
En reeds draagt nu gewende last
Door 't nat dat om zijn flanken plast
Het angstig brieschende genet,
Reeds rijst het rillend uit het wed,
Ziet op en aarzelt, wijkt en weigert
Den kniebevolenen galop...
Eén felle spoorstoot...en het steigert
    Den steilen oever op!

(Vita Activa)

Nieuw leven! o verwondering
Die 't onervaren hart beving
Toen 't eerst de vrije jonge blik

Met diepe ontroerings blije schrik
Uw wonder zag en niet verstond:
Hoe rees van den ontwoudden grond
Omhoog de trotsche kathedraal
In wonderlooze zegepraal
Van schoonheid ons nog onbekend
Die dieper roert dan 't schoon der lent!
En reeds leert ons de morgenwind
Iets beters dan wat jeugd bemint -
Dan galenslag en merelzank -
De inniger en reiner klank
Van troffel die al metsend rinkt,
Van beitel die op 't marmer klinkt,
Van hamer die het rythme slaat
Van 't bloed dat door de polsen gaat,
En uit ruitlooze ramen welt
Het zwaareentonige gedein
Van 't melancholisch referein
Dat saamveréénde krachten zwelt
En iets veel innigers bediedt
    Dan 't lustig jagerslied!

Hu! gretig vat een jonkske aan
De teugels, en de rossen staan
Dra afgezaeld en afgetoomd,
En onze ijver vorscht beschroomd
De klank van de uitheemsche namen
Der meesters die van 't zuiden kwamen
Der hoofden van het werkbestier;
Die groeten wij met hoofschen zwier
En onze grage aandacht hoort
Hun vriendlijkonderrichtend woord
Van 's werelds wording en begin,
Gods eerste en volkomen min,
Die alle dingen sterkt en voedt,
Wiens wezen geen verstand bevroedt,
Maar in symbolen schoon en klaar
Is den eenvoudgen openbaar;
En hoe nu eigen wil ontzegt

Willig een elk, dat hoog en hecht
Het werk dat zijne liefde prijze,
Als vele stemmen chorisch één
In een versteende lofzang, rijze
Ten blauwen hemel heen.

Zwijgende nemen wij oorlóf
En in het warrelende stof
Der werkhut van den beeldenaar
Wordt ook ons onze roeping klaar;
Vergeten is wat thuis ons mart,
D'arbeid vervult ons heele hart,
De jaren vlieden zacht en snel
De leerling wordt volleerd gezel
En meester, en de drift van 't werk
In overgaaf verwekt het sterk
En vroom gemoed een ándre vreugd,
Die nauw zich het verlangen heugt
Der jonkheid, en onmerkbaar klimt
'T getal der jaren, 't oog verglimt,
De arm verstart, het haar vergrijst...
Dan vindt een gouden Meische uchtend
Den meester werkeloos, die zuchtend
Ternederzit en peist.

‘O spreek! wat hangt uw arm zoo mat
Die straks nog plag met forsche slagen
Wat, in verbeelding lang voldragen,
In 't marmer nog gevangen zat
Te lossen uit zijn kille woon?
Voldoet u langer niet uw loon:
Bij vreugde schaars en arbeid veel
Van 't aardsche brood een sober deel?
O arme ziel die niet en ziet
Dan bitterheid en overdriet
Van al uw jarenlange strijd,
Van al uw moeite en arrebeid,
Die om uw tranen en uw zweet
'T hoogste geluk vergeet!’

(Vita Contemplativa)

Verbaasd wie dus vertalen waagt
Wat sprakelooze weemoed klaagt
Schouwen wij op, en in 't gelaat
Van wie zoo vragend naast ons staat:
‘Wie zijt ge...? 'k heb u nòg gezien...
Was 't in dien lentedroom, misschien,
Der eerste stille liefdesnacht...?
O ziel zoo sterk en innigzacht
U momt mij niet die monnikskap,
Dat grauw habijt, die bedelnap!
Glimlachend vat hij onze hand,
'T gereedschap rust reeds in het zand,
Het schootsvel is reeds afgeleide;
Hij voert ons door de groene weide
Waar lente juist weer intocht houdt,
En, in vertrouwelijken kout,
Letten we niet wat pad we gaan
Wat heuvel onze voet beklom
Tot klinkt zijn vriendelijk vermaan:
‘O meester, zie nu óm!’

De leidsman toont met breed gebaar
Verledens koningkrijken waar
Donker en machtig boven 't omliggende
land de hooge dom
Staat naar den hemel opgerezen.
Maar alle kleur en alle lijn
Van 't perspectief schijnt nu te zijn
'T eerbiedig bijwerk rond het wezen
Van haar, die op de grazen sprei
Van een bebloemde voorjaarswei
Ternederzit, als tot een feest
Waarvan de stonden vredig glijden
Als de verluchte bidgetijden
Van 't simpel boek waarin zij leest;
Tusschen haar borsten jong en eêl

Fonkelt een kostelijk juweel,
En om haar slanke hals bezwijken,
Die hier in milder lijnen wijken,
De strenge plooien van 't gewaad;
Daarboven zijn haar gulden haren
Als stralen van de zon die waren
Rondom haar bloeiende gelaat,
Dat praalde in de voorjaarslucht
Gelijk een rijpe gave vrucht
Waarover 't waas ligt uitgespreid
Van vrede en onschuldigheid...
En schouwende in dat gelaat
Wordt 't hart zoo klaar en kalm en mild
Alle verleden smart vergaat...
'T verlangen is gestild...

(Mors Beata)

Rust hier, in 't koele avonduur
Des levens nog een korte duur,
Tot ook gij ter bestemder tijd
In stille verrukking opgetogen
Zult opslaan de verkláarde oogen
Schouwende Eeuwigheid.

1905.

Adieu

De zomernacht
is
over. het
oosten
morgent schier:

‘'T gedoogt niet
langer
marren; te

paard en
voort van hier!’

Het ruizelt
door de
boomen, het
suizelt
over 't meer:

‘Een afscheid
zonder
afscheid en
zonder
wederkeer!’

In 't loover
klaagt een
gaal die zijn
gaai niet
wedervindt:

‘Verlaten
moet elk
hart wat 'et
eerst en
best bemint!’

1903.

Longe Exul

Meisje:
O vreemde met uw bruin gelaat
Vanwaar?

Vreemde:
Van 't westen van 't gebergte!

Meisje:
Die weg is zwaar!
Wees welkom..ach
Wat is uw ros
Bestuifd, bezweet!

Vreemde:
Maar o mijn land
Eer dat ik ú vergeet'!

Meisje:
O vreemde met uw zacht gelaat
Waarheen?

Vreemde:
De bergen over, naar de zee!

Meisje:
Gij zijt alléen,
De nacht begint,
Er dreigt gevaar
Dat gij niet weet!

Vreemde:
Maar o mijn land
Eer dat ik ú vergeet'!

Meisje:
O vreemde met uw droef gelaat
Waartoe?

Vreemde:
Een sterk verlangen..vraag mij niet!

Meisje:
Ge zijt zoo moe!
Blijf dezen nacht,
Reeds is u peul
En maal gereed..

Vreemde:
Maar o mijn land, mijn land, mijn land..
Eer dat ik ú vergeet!

Saint GERTRUDIS.

Sociale hygiëne

Arbeidsloon en prijs van goederen. F. v.d. Goes in Het Volk van 27 Aug. 1908.
Cost of Living of the Working Classes Report of an Enquiry by the Board of Trade. 1908.
Cost of Living in German Towns. Report of an Enquiry by the Board of Trade 1908.
Report from the select Committee on Home-Work. Ordered by the House of Commons to be printed 22 nd July 1908.

'Der Mensch ist was er iszt'. Op deze eenigszins drastische wijze kenmerkte Fr. Engels bij de begrafenis van Marx diens ontdekking eener ekonomische wereldbeschouwing. Zoover die stelling den loonarbeider betreft zal de sociale hygiënist haar aanvaarden. De materieele toestand van den arbeider wordt, naast zijn woon- en werkverhoudingen, het meest beheerscht door zijn voeding. Dat die beneden het physiologisch peil blijft is een gebrek aan - en een gevaar voor - de geheele cultuur. De voeding van het gezin te verbeteren zonder daarmee andere levenseischen te verkorten is daarom een dringende taak, en de kern van de verheffing der arbeidersklasse. Het spreekt vanzelf dat daarvoor loonsverhooging noodig is. Daarnaar grijpt de arbeider met alle middelen. Overuren en bijverdiensten door hem zelf. Met een reeds vermoeid lichaam een stukje grond bewerken om winterprovisie te winnen. Arbeid van jonge kinderen of van het geheele gezin. Dat zijn gewone middelen naar gelang van verschillende omstandigheden toegepast. Doch daarbij is gekomen het middel der vakbeweging om door vereeniging der verkoopers van arbeidskracht, voor eenige bijzondere soort daarvan

een hooger prijs te bedingen. Dat is het middel waardoor blijvender resultaat en zonder uitputting van persoon en geslacht, kan worden verkregen. Doch daarbij bevangt hem soms twijfel of wel een wezenlijke vooruitgang op den duur bereikt zal worden. Een ekonomische redenatie zegt dat loonsverhooging de prijzen der producten zal doen stijgen. Is - zoo peinst hij - de met zooveel inspanning en strijd, opoffering en leed veroverde loonsverhooging weer niet opgeheven zoodra de prijzen der levensbehoeften evenveel mee omhoog gaan? In een tijd als de onze, nu een industrieele crisis samengaat met hooge prijzen der voedingsmiddelen, klemt die redeneering te meer. Geen wonder dat uit sociaal-demokratische kringen aan hun ekononoom F. v.d. Goes de vraag gericht werd daarover zijn meening te zeggen. Wat hij in Het Volk van 27 Aug. j.l. met zijn artikel 'Arbeidsloon en prijs van goederen' antwoordt, zal dunkt me - niet bevredigend kunnen werken. De concurrentie onder de ondernemers - aldus zijn conclusie - zal beletten dat de volle loonsverhooging in de prijs berekend wordt, en hen dwingen daarvoor een deel van hun winst af te staan. Maar zoo eindigt zijn opstel, om de prijzen willekeurig te verhoogen moeten zij de concurrentie opheffen en een monopolie maken. Waar dat streven nu - zooals zijn partijgenoot Wibaut herhaaldelijk demonstreert - meer en meer terrein wint, kan de toekomst voor de zuivere vakactie niet rooskleurig zijn.

En zonder ons met dit hygiënisch overzicht te veel in ekonomische onderwerpen te verdiepen, mag toch geconstateerd worden, dat de vraag aan Van der Goes gedaan in de socialistische wereld geen alleenstaand verschijnsel is. De twijfel aan de mogelijkheid om door loonsverhooging tot wezenlijke lotsverbetering te geraken, en daarmede ook de pessimistische opvatting van de veel omstreden Verelendungstheorie, nam in de jongste crisisperiode overal weer toe, nadat meerdere jaren slechts de *relatieve* verarming tegenover de vrij algemeene loonstijging werd volgehouden.[1)]

1) Die Faktoren, die eine Hebung des Reallohns in den letzten Jahrzehnten hervorriefen, *sind alle bereits wieder im Rückgange bégriffen.* (Neue Zeit van 17 Juli 1908 no. 42, pag. 546) schrijft Kautsky in zijn artikel 'Verelendung und Zusammenbruch' tegen Tugan Baranowsky,

‘Wie über jedem Proletarier stets das Damoklesschwert der Arbeitslosigkeit schwebt, so über jeder Proletarierschicht das Damoklesschwert des ökonomischen Niederganges,’ schrijft Kautsky kort geleden. En verder: ‘Mögen die Löhne steigen, mögen sie fallen, das Proletariat *wächst an Zahl und intellektueller wie moralischer Kraft.*’ Doch ook aan physische kracht door voldoende voeding? vraagt de sociale hygiënist, overtuigd dat de arbeider in dien zin ‘ist was er iszt.’

En ofschoon bereid om de voorlichting der ekonomie te volgen, tracht hij toch zijn eigen weg te gaan om inzicht te winnen, en met eenig optimisme in de toekomst naar de materieele lotsverbetering der arbeiders te streven.

* * *

Goed inzicht in het zuiver materieele bestaan der arbeidersklasse is de noodzakelijke grondslag, zoowel voor den ekonoom als voor den socialen hygiënist, om te beoordeelen òf en hoe daarin verbetering gebracht kan worden. Een algemeene beschouwing over het verband tusschen arbeidsloon en prijs is voor een krachtdadig streven in de gewenschte richting even onvruchtbaar als een zuiver-physiologische uiteenzetting van een rationeele voeding. Maar het is niet eenvoudig zulk inzicht te verkrijgen. In een vroegere kroniek is reeds gewezen op het belangrijk onderzoek van Dr. Moquette voor de gemeente Utrecht. Dergelijk werk van een enkelen geleerde is uit den aard der zaak beperkt tot een betrekkelijk klein terrein, en maakt daarom nieuwsgierig om te weten hoe het elders gesteld zal zijn. Zal daarover licht opgaan dan moet het onderzoek van staatswege systematisch geschieden. Hoe dit mogelijk is wordt aangetoond door het bewonderenswaardig werk der Engelsche Board of Trade. Dit jaar zijn twee dikke boeken gepubliceerd, het eerste over de onderhoudskosten van de Engelsche arbeiders, het tweede over die van Duitschland. Een derde deel voor Frankrijk zal spoedig verschijnen.

Ook in ons land verdient dat onderzoek de volle aandacht. Allereerst om kennis te nemen van de methode en de middelen, die daarbij gebezigd zijn, opdat de noodzakelijkheid worde ingezien ook voor Nederland deze belangrijke gegevens van het arbeidersbestaan te verzamelen. Doch daarnaast ook

omdat door deze boeken de gelegenheid geopend wordt tot een vergelijkende studie van vérgaande beteekenis. Vindt Engeland het noodig om het materieele peil zijner arbeiders te vergelijken met dat in Duitschland en Frankrijk, en om een vaste basis te leggen voor vergelijking in latere jaren, opdat vóor of achteruitgang met feiten en cijfers zal zijn aantetoonen, voor ons land ontstaat de kans om van dien arbeid gebruik te maken opdat onze toestanden getoetst worden aan die der omliggende landen. En dit is vooral van beteekenis opdat zal blijken dat en hoever inderdaad de vakvereenigingen instaat zijn de materieele toestanden der arbeiders te verbeteren, ja zelfs dat voor zulke verbeteringen de vakactie onmisbaar is. Voorloopig betreffen de vergelijkingen alleen de toestanden in de onderscheiden plaatsen van Engeland en Duitschland. Een uitgebreide kaart van ekonomisch arbeidersleven wordt in cijfers voor den aandachtigen lezer uitgespreid. En aandacht is wel noodig om te begrijpen hoe hier een maat aan de toestanden wordt aangelegd die niet als de geldprijzen van loon, huishuur en voedsel wisselvallig verandert doch die een blijvende vergelijking zal toelaten. Want waar het hier om gaat is de waarde aan voeding en bewoning die voor een bepaald loon verkregen kan. Verhoudingscijfers zijn het, naar een zorgvuldige methode uitgerekend, doch die dan ook onmiddelijk een vergelijking toelaten, en doen zien wat de welstand is, waarin de arbeider door zijn werk kan verkeeren. Zóo is zijn woning, en zóo zijn voedsel voor zóoveel werk.

De zorgvuldigheid waarmede het Engelsche onderzoek geschiedde is treffend. Een groote staf van onderzoekers heeft door plaatselijk navragen alle gegevens verzameld omtrent woningen, voedselprijzen, loonen, die noodig konden zijn. En al deze cijfers zijn herleid op een enkel standaardcijfer.

Daardoor kan b.v., aan Londen het cijfer 100, zoowel voor huishuur, kosten van voeding, als voor loonbedrag toekennende, voor elke stad door 3 cijfers de verhouding tot de Londensche arbeiders gekenmerkt worden. En de geheele kosten van onderhoud zijn vergelijkbaar, door die van huishuur en voeding in de verhouding van 1 tot 4 bij elkaar te tellen.

Dit is geschied voor 4 beroepen, maar ook voor enkéle

belangrijke industriën, de katoennijverheid, de wolindustrie en de scheepsbouw.

Daaraan is voorafgegaan een nauwkeurig en omvangrijk onderzoek van arbeidersbudgets. Deze toonen overtuigend aan hoe bij stijgend loon het percentage dat daarvan aan vleeschvoeding wordt besteed daalt, doch de quantiteit van 't vleeschverbruik alsmede van de geheele voeding stijgt. Waar de gezinsverdienste meer is wordt ook meer aan voedsel besteed, zoodat duidelijk bij gering inkomen onvoldoende voeding aanwezig moet zijn. Verteeren b.v. 261 gezinnen gemiddeld van 21 shilling inkomen, er ruim 14 aan voedsel, van 596 gezinnen met 52 shilling inkomen worden 29 shilling ruim voor dat doel besteed.

Het is duidelijk dat op deze wijze opgezet het onderzoek zeer omvangrijk en bewerkelijk was. Maar het resultaat loonde de moeite. Want moest tot nu toe de gezondheidstoestand van eenige arbeidersbevolking gekend worden aan de sterftecijfers, dus aan een negatieve maatstaf, met dit onderzoek opent zich de mogelijkheid om het werkelijk leven in meerderen of minderen welstand van plaats tot plaats en over het verloop van tijd in eenvoudige cijfers uit te drukken.

Wat dit beteekent blijkt het duidelijkst uit de cijfers die aangeven de welstandsverhouding tusschen Engelsche en Duitsche arbeiders. Voor de eersten ligt reeds een halve eeuw van uitgebreid vakvereenigingsleven achter den rug. Uit de boeken der Webb's weten wij dat daaraan een belangrijke verheffing der arbeidersklasse te danken is. In Duitschland is eerst sedert 10 à 20 jaar die beweging in gang. De cijfers geven inzicht over 't vergelijkend resultaat. Terwijl de kosten van huishuur, voedsel en verwarming in Duitschland 119 zijn tegen 100 in Engeland, is het Duitsche weekloon slechts 83 tegen 100 in Engeland, en de wekelijksche arbeidstijd Duitsch 111 tegen 100 in Engeland. In zulke eenvoudige cijfers uitgedrukt vertoont zich de hoogere welstand van den Engelschen arbeider.[1)] Hoe dringt zich de wensch op ook van

1) Het blijft belangwekkend om het verschil in voeding en behuizing bij beide natie's in bijzonderheden beschreven te zien, waarbij stellig de meerdere kamerwoning en het meerdere vleeschvoedsel in Engeland het van Duitsche kazernewoning en de Duitsche spijsgewoonten winnen.

Nederland cijfers daarnaast te kunnen plaatsen, vooral omdat uit deze soort hygiënische-ekonomische volksbeschrijving, en gesystematiseerde kennis van de toestanden in verschillende deelen van het land zoo onverbrekelijk logisch kan blijken, waar de arbeider ‘chronisch’ aan welstand te kort komt.

* * *

Het voorgaand besproken Engelsche onderzoek strekte zich alleen uit over vak- en industriearbeiders. De Webb's die van de Trade-Unions geschiedenis en werking beschreven, hebben daarbij niet nagelaten erop te wijzen, dat er in Engeland een groote groep arbeiders bestond, voor wie dezelfde erbarmelijke toestand nog voortduurt als in de eerste helft der vorige eeuw voor de ambachten en de industrie gold. ‘Sweated Trades’ was de naam voor wat wij gewoon zijn huisindustrie te noemen. De ellende der overvulde krotwoningen, waarin buitenmatig gerekte gezinsarbeid niet instaat stelt om een loon te bereiken dat een uiterst matige voeding kan verschaffen, is tegenwoordig algemeen bekend. De strijd daartegen, het streven om ook voor deze groepen arbeiders en arbeidsters een verhoogd levenspeil te verkrijgen, is in Engeland het eerst aangevangen. En met de meest juiste benaming van sweating. Want niet dat arbeid in de woning wordt verricht, is de kwaal.[1)] Niet de huisindustrie als zoodanig eischt uitroeiing, maar wel de allerlaagste loonen, die voor huisarbeid betaald worden. Dat de vakvereenigingen van industrie-arbeiders de huisindustrie afgeschaft wenschen, opdat in de fabriek alle arbeid worde verricht onder hunnen invloed en controle, ligt voor de hand. Doch van de zijde der huisarbeiders zelf is de zaak anders te bezien. Want er zijn voor een zeer groot deel van hen zeer dwingende redenen, die hen aan hunne woning binden, en die hen niet zouden toelaten naar de fabriek te gaan. Voor hen is de eisch een behoorlijke belooning van hun arbeid, geen ‘sweating’.

1) Terecht wordt in 't Engelsche parlementaire rapport opgemerkt dat ‘sweating’ evengoed in de fabriek kan voorkomen en inderdaad voorkomt in fabrieken, die met huisindustrie concurreeren. En voor ons land zou men daar de z.g. kleinindustrie kunnen bijvoegen.

Dat juiste inzicht in Engeland is stellig te danken aan de meerdere ervaring aldaar in den strijd tegen sweating opgedaan. En daarom ook is het voor ons land, waar de strijd tegen de ellende der huisindustrie zich begint te ontwikkelen, van zoo'n groot belang naar Engeland te zien, wat daar gebeurt.[1)] Te meer nog omdat in dezen tijd Engeland - en gedeeltelijk ook Oostenrijk - het land is, waar de sociale wetgeving het ernstigst en krachtigst wordt bevorderd. Daar streeft een kern van ijverige werkers in het parlement niet naar sociale-wetsontwerpen voor vertoon, doch naar hervormingen, die wezenlijke verbeteringen tot stand zullen brengen.

Duidelijk blijkt een en ander uit de jongste Engelsche parlementaire stukken.

Voor het groote publiek dat ekonomische enquêtes gewoonlijk niet verder kent dan uit krantenuittreksels moge het schijnen dat de ellende der huisindustrie pas goed ontdekt is door tentoonstellingen als te Berlijn, Londen, Weenen, Frankfort enz.; voor meer napluizende sociaal-ekonomen was de quintessens ervan reeds veel langer bekend. En de tentoonstellingen, hoe goed bedoeld, hoezeer ook toegejuicht om toongevende kringen tot meer daadwerkelijke belangstelling aantesporen, hebben voor hen steeds iets gevaarlijks. Want het komt er opaan het streven naar verbetering een richting te geven, die niet doodloopt, doch resultaat kan hebben. Het grootere publiek nu maakt zich er gewoonlijk gauw af met den wensch dat de ellendige toestanden moeten ophouden. Afschaffing van de huisindustrie is dan de leus, schijnbaar gerechtvaardigd door de ekonomische leer, dat het een achterlijke bedrijfsvorm betreft die zoo gauw mogelijk in de moderne fabrieksvorm moet overgaan. Doch dat is bij de maatschappelijke ontwikkeling juist niet geschied. En de oorzaken daarvan te willen opheffen staat gelijk met het afschaffen der armoede. Dat is nu iets wat niet met een wet alleen te doen

1) In de Ekonomische Kroniek die F.W. in Het Volk van 13 Sept. jl. schreef, wordt naar aanleiding van een Nineteenth Century artikel, het Engelsche streven in 't kort besproken, doch gesloten met de opmerking dat overgang naar de fabriek de eenige oplossing is. Een oplossing zou kunnen zijn, - ware beter uitgedrukt, daar het een theoretische oplossing is, die echter telkens weer blijkt, niet geheel op de toestanden, zooals ze nu eenmaal zijn, te passen.

is. De huisindustrie of beter de sweating is een maatschappelijk verschijnsel van arbeiders die zich zelf niet tegen de neerdrukking tot de allerergste armoedige afbeuling kunnen verzetten. Hoe daarin te helpen is een veel grooter, veel moeilijker vraag, dan hoe het publiek in beweging te brengen. Die vraag heeft zich een commissie uit het Engelsche parlement op de meest ernstige wijze gesteld. Kennis van het onderwerp was ruimschoots voorhanden. Reeds in 1890 had een commissie uit het Hoogerhuis de z.g. ‘Lord Dunraven's Committee’ een rapport uitgebracht, waarin o.a. was vermeld, dat ‘het kwaad van de sweating nauwelijks overdreven kan worden.’ Verschillende wettelijke maatregelen ter beteugeling van het kwaad bestonden reeds en een uitvoerige ervaring daarover was, vooral dank zij den ijver van arbeidsinspectrices, ter beschikking. Verder had een Anti-sweating-league ondersteund door trade-unions, coöperatie's en de bekwaamste sociaal-politici, reeds jaren lang propaganda gemaakt, en in 't bijzonder op een ‘Conference on a Minimum Wage’ gehouden in Oct. 1906 een degelijke en omvangrijke studie getoond. Trouwens de Engelsche litteratuur over 't onderwerp vereischte een afzonderlijke vrij dikke catalogus. Ten slotte had de Londensche tentoonstelling de geheele kwestie overzichtelijk gemaakt, en vooral ook door den populairen catalogus onder 't publiek gebracht. Aan de pogingen tot initiatief van verscheiden parlementsleden is kracht bijgezet door de aanstelling eener commissie. Het rapport van haar onderzoek, waarvan de publicatie op 22 Juli j.l. door 't Lagerhuis werd aangenomen, verdient de meest nauwkeurige aandacht. Met uitzondering van gegevens uit Australië, waar echter de sweating nooit groote afmetingen aannam, is dit Engelsche parlementaire stuk stellig het meest in de kwestie doordringende van al wat over de huisindustrie is geschreven. Nergens werd over zooveel zaakkennis, zooveel ervaring[1)] in den strijd tegen de niet-te-overdrijven ellende beschikt als door deze commissie en nergens zat zoo sterk de wil voor

1) Het voorbereidend onderzoek, waarvan een afzonderlijk rapport is opgemaakt, bestond uit het hooren van bij uitstek deskundigen, die zich reeds jaren lang met het onderwerp practisch bezig hielden.

om alles te doen wat gedaan kon worden om verbetering te verkrijgen. Het rapport is van begin tot het eind helder en overtuigend. Enkele hoofdpunten eruit verdienen vermelding.

* * *

De commissie constateert allereerst dat de sweating op uitgebreide schaal voorkomt. Doch wanneer daaronder te verstaan zou zijn, - zooals dikwijls bij oppervlakkige kennis wordt aangenomen - dat de werkgever ‘grinds the face of the poor’ door bij slecht loon goede winsten te maken - dan zegt de commissie dat deze vorm wel voorkomt, doch volstrekt niet de belangrijkste factor is van het probleem dat zij te overwegen had.

Zij had overtuigende bewijzen dat - (indeed, it is almost common knowledge, zegt zij) dat het inkomen van een groot aantal personen - in hoofdzaak thuiswerkende vrouwen - zoo gering is, dat het niet voldoet ‘to sustain life in the most meagre manner, even when they toil hard for extremely long hours’.

Na een korte doch duidelijke uiteenzetting van de meest voorkomende vormen van huisindustrie en van de oorzaken der geringe verdienste, wordt aangegeven welke wettelijke maatregelen reeds van kracht zijn, tot registratie der huisindustrie, tot doorvoering van hygiënische eischen aan de woningen, tot het verplichten der werkgevers om de loonen op lijsten te vermelden, tot verbod van kinderarbeid, tot afschaffing van truck-systeem enz. De commissie meent dat door dit alles niets is bereikt; deze bepalingen zijn een mislukking. Om een wezenlijke lotsverbetering te bereiken zijn ingrijpender bepalingen noodig.

Zij acht het echter niet wenschelijk om huisarbeid te verbieden of te trachten ‘to stamp out Home Work’. En wel omdat er tal van personen zijn, die niet naar de fabriek kunnen gaan en toch gaarne door arbeid iets willen verdienen.

Hen dit te verbieden of te beletten zou een wreedheid zijn, waartoe alleen in den alleruitersten nood zou besloten mogen worden.

Inderdaad is vervanging van huiswerk door fabriekswerk niet overal mogelijk, en zou dus verbod van huiswerk, verbod

van arbeid, of armoe kunnen beteekenen. Waar fabrieksarbeid wel mogelijk is, zal stellig door krachtige maatregelen tegen de sweating in 't bijzonder door opvoering van het uurloon, de huisarbeid verdwijnen.

Naast krachtiger doorvoering van hygiënische eischen aan de woningen, stelt de commissie voor minimum-loonen in te voeren, waarvan het bedrag in uurloon door ‘Wages Boards’ wordt bepaald.

Dat is de kern van het rapport. Bewoog tot op heden de sociale wetgeving zich nog niet op het gebied van het arbeidsloon: hier is in navolging van Australië in de oude wereld het eerste practische voorstel om deze stap te doen. Het belang daarvan is niet te onderschatten. Ekonomische theoriën mogen zich er tegen verzetten, zooals zij het deden tegen de eerste pogingen van wettelijke arbeidsduurbeperking, de ervaring zal moeten spreken. Het voornaamste argument er tegen, dat de commissie meent te moeten weerleggen, is de overweging, dat deze wettelijke verhooging van het loon de prijs der producten zal doen stijgen, en daardoor Engelsche industriën te gronde zal richten.

In de weerlegging daarvan is de commissie een overtuiging toegedaan, die voor den socialen-hygiënist verheugend is, en die hij eenigszins uitvoerig wil aanhalen.

‘Zelfs wanneer bevonden werd dat sommige takken van industrie, die nu in dit land gedreven worden onder voorwaarden van buitenmatige inspanning en ellendige onpassende verdienste voor de arbeiders, verlaten moesten worden, zou het voordeel voortvloeiende uit verbetering van het lot van de armste werkers in ons midden, en uit het leiden van Britsche industrie en kapitalen voor deze uitzonderingsgevallen in andere meer geschikte kanalen, ruimschoots opwegen tegen eenige tijdelijke ongemakken die veroorzaakt kunnen worden. Concurrentie moet nimmer het hoofd geboden worden door lage loonen maar door toenemende doelmatigheid. De toenemende gemakkelijkheid van het vervoer, en het openen van landen met overgroote bevolking van vlijtige personen, zal meer en meer in het veld der internationale industrieele mededinging, de laag beloonde arbeid van sommige deelen van Europa en ook van Indië, China en Japan, brengen.

Wanneer wij pogen met deze volken te concurreeren op

hun peil van laag loon, zullen wij naar hun peil van welstand heen neigen en verslagen worden, omdat in het klimaat hunner landen, waar de natuur vrijgevig in zijn voorraad van voedsel is, en veel minder daarvan vereischt wordt dan hier noodig is, de arbeiders veel goedkooper kunnen leven dan hier te lande. De ervaring leert dat gezonde en wel-opgevoede en sterk-geoefende mannen en vrouwen, levende en werkende onder voldoende omstandigheden, het industrieele leger voorzien met arbeidskrachten waarmee ernstig bekwame, geschikte en ondernemende werkgevers op de meest gevolgrijke wijze elke mededinging het hoofd kunnen bieden.

De arbeidsvoorwaarden en het loonpeil, die sommigen beweren dat voor enkele industriën met buitengewoon slecht betaalde arbeiders, strikt noodzakelijk zijn, vormen juist die welke naar ons oordeel, niet alleen niet geschikt maar wezenlijk onvereenigbaar zijn met de hoogste doelmatigheid en de goedkoopste productie.'

Deze overtuiging is dezelfde die voor meer dan een halve eeuw de Engelsche pioniers der arbeidswetgeving en der vakbeweging bezielde, en die hen voor de Engelsche vak- en industrie-arbeiders een wezenlijke verhooging van hun welstand deed bereiken.

De ernst van die overtuiging die zich in het rapport krachtig vertoont en samengaat met een deugdelijke kennis van toestanden en een practischen blik, maakt den arbeid der Engelsche commissie tot een van niet minder gewicht, dan een ander werk van 't huidig Engelsch parlement, n.l. de invoering van het staatspensioen, welke de sociale hygiënist ziet als verheugende teekenen van vooruitgang in het materieele bestaan der arbeiders.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Hedendaagsch tooneelspel

Den 2den September is voor het eerst *Adam in Ballingschap* vertoond, met Royaards in de titelrol. Vijf dagen later begonnen de Hagespelers onder Verkade hun voorstellingen met den *Hamlet.*

Wij die, voor de toekomst, tooneelspelers dan alleen van beteekenis vinden, wanneer zij zich leenen tot het vertolken van inheemsche gedichten - wij werden vooral door het uitzicht op de eerstgenoemde vertooning aangelokt. Daar toch zou ons de arbeid geopenbaard worden van een groot nederlandsch dichter, - een stuk bovendien, dat, nooit op de planken gebracht, naar geen overlevering, maar alleen naar het inzicht van de tegenwoordige vertooners kon worden gespeeld.

Dit inzicht heeft gefaald.

Omdat het spel de toeschouwers niet bevredigde, is gezocht naar feilen, hetzij in het gedicht, hetzij in de uitvoering. Of die er waren, en welke, komt vanzelf ter sprake. Maar de feil die de vertooning doortrok en in al haar geledingen misvormde, was een falend inzicht in het gedicht van Vondel.

Royaards heeft ingezien dat een goed gedicht, dramatisch zoowel als lyrisch, alleen noodig heeft stem te worden. Op het oogenblik dat het hem, en door hem zijn helpers, krachtig bezielen moest, is dat inzicht te kort geschoten.

* * *

Toen ik, bij zijn optreden als Adam, voor het eerst naar dezen spreker luisterde, was het niet een oogenblik om te

aarzelen over den zin van mijn indruk. Ik hoorde een stem die vele mogelijkheden vermoeden deed, - die ze zeker in zich had, onafhankelijk van oogenblikkelijke gestemd- of ontstemdheid. Een stem, die zuiver was, - hetzij men haar uitdrukking gemaakt of natuurlijk vond. Een stem, bovendien, die verbaasde door de zeldzame geschooldheid waarmee zij iederen van haar klanken wist te bemeesteren en af te grenzen. Maar daarmee was alles gezegd en Vondel hoorde ik niet. Want dit was mijn tweede verbazing: hoe zulk een stem, Vondel zeggende, zoo ledig van Vondel bleef.

Ik merkte het duidelijk: ieder woord was er, was er schoon en zuiver, maar de stroom waarop de woorden losraken en drijven, waarin ze onderdompelen en tegen elkaar botsen, was er niet.

Ja, daar was hij zoowaar, een oogenblik, maar in de tonen van Mevrouw Royaards:

> Wat u, mijn lief, alleen behaagt
> En anders niet, zal mij behagen.

Dat was de gevoelstoon, de zang *onder* de woorden. Heeft Royaards gemeend dat, door al zijn kracht te schenken aan de woorden afzonderlijk, hij een gedicht het best zou uiten?

Maar veel meer dan de woorden afzonderlijk, hoewel door middel van hen gegeven, is de vloed van het vers, de golf van de strofe, de dreuning als van een zee, die het gedicht maakt in zijn maatvolle bewogenheid.

Mijn verbazing zou nog toenemen. Het aanheffen klonk van den eersten Reizang. Indien ooit een zang geschikt was, juist om zoo woord voor woord, met duidelijke afgrenzing van iederen klank gezegd te worden, dan deze. Hij is inderdaad het kerkelijk recitatief in zijn zwaarste maatvastheid. Woord voor woord dus. Maar hoe? Toch niet *zonder* zwaarte? Als dan klank voor klank zich zal oprollen als tot een kogel, meent ge dan dat de dreuning van de stem niet nog veel dieper zijn moet, als waar ze zich verdeelt, en zich uitspreidt over een vers-lengte? Driedubbel zwaar moest dit, bijna als een alle sier versmadend maatgaand proza gesproken koor, voortschrijden, evenwicht houdend, over de idylle van Adam en Eva heen, met de verdoemrede van Lucifer.

En wat hoorden we? Meisjes-geluiden, aanminnig uitgebracht.

Royaards, wetend dat een gedicht in het gesproken woord moet geopenbaard worden, heeft niet diep genoeg geblikt. Hij heeft niet onder de oppervlakte van het woord geblikt. Hij heeft niet geluisterd naar het ondergrondsche gemurmel, heeft de stem niet verstaan die uit de diepste diepte van Vondels hart opklaagde en -juichte; en ondanks zijn aanvankelijk juiste inzicht is hij van de klanken-architektuur die dit bedrijf tegelijk zoo licht en zoo zwaar, zoo zwevend en zoo evenwichtig maakt, een slecht bouwer geweest.

Van het tweede bedrijf wenschte ik niet te spreken. Er kwam, om dit te doen mislukken, al dadelijk een ontoelaatbare lezing van dien edelsten lofzang die, in Gabriëls mond, den toon had moeten aanstemmen, die, even later, Adam in zijn

> Ai zie, mijn liefste, wat geluk zal ons gemoeten

moest opnemen. Een toon, die in het zingen van den Rei opnieuw had kunnen worden opgevoerd.

Deze toon had als een vaste vloer onder het aanstonds hoogere en daarna ineen stortende bouwsel moeten gelegd worden. Hij is de toon waarin de ziel van dit drama: verhevenheid en innigheid beide, - zaligheid, in één woord - klaar zou zijn uitgesproken.

Hier ontbrak hij. En hoe moeielijk moest het wel worden, nu, boven al het voorafgegane uit, den gegeven tweestrijd tot in hel en hemel te ontplooien. Het overleg van de duivels, zoover gaande in ontleding van de leelijkheid, dat het verhevene bijna een zelfkant van kluchtspel krijgt, - de dans van de gezaligden en hun gasten, een zinnebeeld van den gesternden hemel.

Bedenk wel: dit bedrijf - het derde - is niet anders dan de harmonieering van dezen tweestrijd. Niet alleen in het gedicht, maar in dit kleine midden van het gedicht, nabij aan elkander, staat de schertstoon van Belial:

> En wat is mommerij? Een geblankette leugen -

en deze dans, deze mommerij-zelf:

> Laat ons nu den feestdans leeren

van het Paradijs-volk.

Eénzelfde scherts die zich tweevoudig afteekent. De tooneelschikker die dien toon gehoord had, zou niet tevreden geweest zijn met een uitbeelding die deze eenheid niet voelen deed, maar uit elkaar scheurde.

Het vierde bedrijf heeft al wat het verlossends bezat, te danken gehad aan mevrouw Royaards. Ook hier kwam de rei tekort aan zwaarte.

En het vijfde? Geen spoor meer van het inzicht waarmee Royaards begonnen was. Hij was de ouderwetsche akteur geworden, die naar indruk van geheel andere soort op het publiek streefde, dan dien hij eerst gewenscht had. Eva moest zich aan dezen Adam aanpassen. Uriël alleen bleek in dat droevig einde een goede kracht.

* * *

Royaards was, bij deze uitvoering, niet alleen een speler, maar ook de tooneelschikker.

Voor het oog van de toeschouwers bij zulk een vertooning is velerlei noodig; maar zooveel als hier?

Een bonte kleurenpraal, die uitlokte tot bekijken, - een muziek die luider klonk dan de zang, - had hij die Vondels kracht in het woord zocht, die mogen dulden? Dat hij het deed was een nieuw bewijs dat zijn inzicht niet sterk genoeg was. Hij vertrouwde niet genoeg op het woord, hij kende er de diepe macht niet van.

Was er dus van het uiterlijke een teveel, er was ook een teweinig. Er ontbrak een bosket waar, in schaduw, de slang, de geschubde draak met vlerken, zich had kunnen nestelen en spreken. Nu was het alsof deze Verleider - ik herkende Royaards aan het juiste leggen van de accenten - de taaie snaar had ingeslikt, waarbij hij vroeger zijn eigen tong vergeleken had. De dans was te haastig van tempo, uit de zaal gezien te klein, te eng in een hoek van het tooneel gedrongen[1]. Engelen en vooral aartsengelen waren tezeer, en te schools, weinig fraaie modellen nagedaan. Adams voor-

1) Werden de Vondel-studiën van J.J.S. Boelen geraadpleegd? Er zijn daarin voortreffelijke opmerkingen van een nauwgezet lezer en geleerde, met name over den dansrei.

komen was in overeenstemming met zijn spreken, maar daarom juist ontbrak er leven aan.

Eva, zoolang zij naar haar gevoel luisterde, had dit leven. Een fijne en sierlijke Eva, maar die in zitten en staan aan zichzelf gelijk bleef.

Over andere spelers wil ik niet uitweiden. Wanneer zij aan het stuk niet gaven wat zij niet bezaten, of eraan toebrachten wat in zijn soort achtenswaardig was, maar elders hoorde, dan ligt daarin geen schuld dan die van den Leider. Hij moet die dragen en een slechten dienst bewijst hèm en de kunst en Vondel elk die zegt dat het anders is.

Een vertooning van *Lucifer* door Utrechtsche studenten in 1904 heeft doen zien hoe ook dit verhevenste van Vondels dramaas speelbaar en boeiend was.[1)] Liefde voor het stuk, goede stemmen en een sobere maar smaakvolle aankleeding waren de middelen om dit doel te bereiken. Had Royaards den *Adam in Ballingschap* zóó gehoord, had hij hem zoo liefgehad, dat zijn stem, in dienst van zijn hart genomen, den toon had aangegeven en volgehouden, - had hij muziek en tooneelstoffeering onder de heerschappij van dien toon gesteld, zoodat hij niet duldde dat zij de hoorders hinderden, en hen verlokten om onder een anderen ban te geraken dan dien van Vondels ontroerde verzen, - dan zou - ik ben er zeker van - ook dit tweede verheven treurspel speelbaar en boeiend gebleken zijn.

Royaards heeft zijn kracht gezocht in het zeggen van verzen, doch met een inzicht dat hem den aard van het vers maar gedeeltelijk kennen deed, - en dientengevolge met maar gedeeltelijke overgave.

Laat hij afzien van de poging een akteur te zijn zooals er meer waren. Laat hij de verlokselen van het tooneel beperken tot wat volstrekt noodig is. Laat hij volledig het eene zijn dat zijn inzicht hem heeft doen zien.

* * *

De proefneming van Royaards was oneindig belangrijker

1) Ik schreef erover in de *Vox Studiosorum* van 31 Maart.

dan die van Verkade. De laatste gaf geen oorspronkelijk gedicht, maar een vertaling. Hij zocht zijn kracht niet in het zeggen, maar toonde een zeer bizondere in tooneelschikking en kleeding. Hij bevredigde den toeschouwer zonder den hoorder onaangenaam aan te doen.

De vertaling van *Hamlet* door Jac. van Looy is een van dat goede soort, zooals er in onze zeventiende eeuw verschenen. Zonder dat er gestreefd werd naar de scherpste nauwkeurigheid, zonder dat getracht werd den hoogsten toon te voorschijn te brengen die uit het oorspronkelijke opklonk, schijnen zulke vooral geschreven om de mogelijkheden te beproeven van een met liefde ontgonnen landstaal. Van Looy's bewerking, waarin de stroefheid van zijn *Macbeth*-vertaling overwonnen is, biedt overal het warme genot van een krachtig en kleurig nederlandsch.

Er is geen sprake van dat Verkade of wie ook van zijn spelers dat tot een volkomen recht bracht. Daarvoor was de heele opzet van dit spel te vlug, te bevallig, te smaakvol zelfs. Toch was het een genoegen zooveel goed hollandsch te hooren. De smaak en het verstand van een kundig tooneelschikker wonnen hier op den duur.

Toen het spel begon mocht de nuchterheid van die houten betimmering pover aandoen, langzamerhand voelde elk dat dit simpele timmerage het kader van een sterk en scherpziend bouwer was, het ontwerp waarnaar hij in onze geesten, meer dan voor onze oogen, een schouwspel optrok.

Eenmaal onder dien indruk mocht voor een meerderheid van de toeschouwers het verhaaltje van Shakespere's drama de aandacht gevangen houden, - een minderheid mocht zijn lust hebben aan de zeer kostelijke vondsten van kleuring en verlichting, - ook zij die dit alles nog tot het bijkomstige rekenden, bleven in de inrichting van het tooneel het goede beginsel zien. Spijs niet de oogen, onthaal niet de ooren, maar bind de blikken aan een ruimte, aan een besloten ruimte.

Dit is de wet van alle tooneel-vertooning. Ontruk de toeschouwers aan alles wat ooren en oogen streelen kan en laat hen aandachtig in een ruimte zien.

Begin dan te spreken. De woorden, eenmaal gehoord, zullen zich omzetten in den geest, tot gebeurtenissen, tot daden. De

ruimte daar buiten u zal zonder dat ge het weet, met de ruimte van uw geest saamvallen, en nu gebeurt in u, wat schijnbaar op die planken gebeurt.

Dat is het geheim van de boeiende vertooning. Spelers en hoorders hebben deel aan dezelfde handeling, die in ieders geest op eenzelfde oogenblik wordt afgespeeld.

Het tooneel als het middel om een menigte te ontrukken aan de buitenwereld, en met den dichter in den geest te vereenigen, is daarmee gegeven.

Verkades getimmerte was er een voor-beeld van.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

‘Het blank heelal’ door Albert Verwey.

De jongste bundel verzen van Verwey geeft uitbeelding van gevoelens zóo diep en zóo intiem, dat ik aarzel erover te schrijven. Ik aarzel, omdat het mij wellicht niet gelukken kon de gevoelens geheel te peilen, en een misvatting de miskenning nadert, die te pijnlijker is waar het teerst innerlijke van den mensch erdoor geraakt wordt.

Toch waag ik het den indruk weer te geven, dien het lezen van deze verzen op mij maakte, daar ik het deed met genegenheid en toewijding. Die beide heeft de lezer noodig, ofschoon de dichter er niet om vraagt, ja zelfs eer afstoot dan uitlokt om met hem mede te voelen.

Het blank heelal is een eenzaam gebied, waar de dichter zich zelf wil zijn, vrij van de ‘bewogen wereld’. Maar hij weet dat de rijkdommen van den daar verwerkelijkten droom, dat de altijd groeiende en verfrisschende heerlijkheden der schoonheid, eens toch voor die wereld van groote beteekenis zullen worden. Daarvan te dichten is als het spreken in een vreemde taal, is als zóo wonderlijk zich gebaren dat de oppervlakkige toeschouwers er een geheel anderen onjuisten uitleg van zullen geven. En te meer nu de dichter beschrijft hoe hijzelf daar leeft. Daarin schijnt trots, hooghartigheid en zelfvergoding. Zich afwenden van de wereldgedachten, zich ervan afsluiten zelfs, om den eigen droom op te stellen als het hoogste levensgoed, en aan de zang daarover een breede toekomstbeteekenis toe te kennen; zal de nuchtere daarover niet oordeelen als de spotter die van ‘verbeelding’ spreekt? En toch met een oordeel en een spot, die den dichter niet raakt. Want hij zelf heeft dat woord ‘verbeelding’ gebruikt. Zijn

eigen leven in de wereld van den droom, van de schoonheid maakte hij tot verbeelding. Beelden stelde hij op die hij ontwierp en genoot om hun schoonheid. En dat het beelden, houdingen, daden, gevoelens van den dichter, van hem zelven zijn, hoe is het anders mogelijk? De middelmatigheid, die zoo'n handelwijze in den mensch pleegt aftekeuren kan natuurlijk niet beseffen hoe de dichter daarin een eer stelt, hoe de dichter het om de hoogheid der schoonheid in het leven noodzakelijk vindt. En zelfs voor hen, die wèl weten, dat de schoonheid, en de kunst die haar in de wereld als priesteresse dient, zich niet schikken naar gangbare maatschappelijke oordeelen, maar eerbied en gehoorzaamheid vragen van het leven voor zijn eigen hoogste uiting, zelfs voor hen is het niet altijd duidelijk dat de dichter zijn gevoelens 'verbeeldt.' Zij vragen gewoonlijk dat die gevoelens zich direct en menschelijk zullen uiten om de snaren van het gemoed te doen trillen tot harmonische klanken. Zij stellen dat hooger dan het streven naar een beeld, dat voor alles oprijst voor het geestesoog in schoone gestalte. Verwey's kunst gaat naar dat laatste uit, zij streeft als taalschoonheid, naar plastiek. Dit beteekent niet dat het gemoed onbewogen blijft; want hoe zouden dan de plastische kunsten kunnen bestaan. Evenmin blijft het snarenbord der menschelijke gevoelens onbespeeld. Maar het beeld, dat b.v. in de verzen van Gorter en Henriëtte Roland Holst even opdaagt om gevoelens te wekken en te verdiepen, opdat het daarna verdwijnt en door andere wordt opgevolgd, - het dichterlijk beeld is voor Verwey de vaste harmonische schoonheid, waarin de eenheid en hoogheid van verscheidene gevoelens tot een gestalte zich vormen.

Het binnentreden in zijn kunst is als het gaan in een beeldengalerij. De ruimte is stil en van een lichte helderheid. Wie van te voren door schilderijen-zalen wandelde, waar de kleurige wanden een warme gedempte stemming veroorzaakten, en waar zijn gemoed werd aangegrepen door duisterheden en lichtglories over de voorstellingen, krijgt een gevoel van leegte en kilheid te midden der marmer- en bronzen groepen. En toch zoodra hij beeld voor beeld op zich laat inwerken, ondergaat hij van elk den invloed. Een levend schoonheidsgevoelig mensch was de kunstenaar, die stand en lijnen en schaduw-

plooien schiep, die de voorstelling voor u bracht als een werkelijkheid van wat hij *in* zich had zien groeien. En wanneer beeld na beeld is beschouwd zal de kunstenaar, zijn volk en zijn tijd voor u opengaan, als een heldere lucht, waarvan de wolken naar beneden wegzakken.

Ter karakterizeering van Verwey's kunst is deze vergelijking slechts een aanduiding, die stellig onvolledig mijn bedoeling weergeeft. Want de verzen zijn zoo geheel anders dan marmer en brons, zoo veel expansiever omdat tafreelen en bewegend leven zich daarin gemakkelijker laten vasthouden, zoo veel dieper omdat het wezen van ziel en geest er den voorrang heeft op uiterlijkheden. Is toch niet kort geleden door Uyldert het leven in de idee genoemd als het kenmerkende van Verwey's kunst? En niet ten onrechte, want vele der breedste en hoogste gevoelens van den dichter waren geestelijk. Maar ook voor deze heeft hij beelden, gestalten gezocht in zijne gedichten. Het overheerschen van de plastiek, van het zichtbare, schoone beeld in zijn kunst toont het streven om gevoelens van zichzelf als enkeling, en gevoelens evenzeer van zichzelf maar als levend, denkend, strijdend en hopend mensch van zijn tijd, los te maken van tijdelijke en toevallige omhullingen opdat zij tegelijk hun ware wezen toonen en in een door de schoonheid blijvende gedaante. Dit is slechts mogelijk door te leven in en door de schoonheid. Wat niet beteekent alleen kunstenaar te zijn, maar het geheele leven in zich op te nemen en te doen belichten door - te doen doordringen van - de schoonheid. Verwey heeft dat gewild en getracht. Dat streven naar een zuiver aesthetische levens- en wereldbeschouwing dat - in onzen ekonomisch-materieelen tijd - eenzame pogen heeft zijn bestaan geheel vervuld. Maar niet zonder uiterste inspanning, niet zonder angsten en twijfel, niet zonder pijnen, die de mensch in hem lijden moest. En daarom zijn de gevoelens in Het Blank Heelal verbeeld, zoo diep en intiem, daar zij van dit alles de uiting zijn.

Die verbeelding wil ik trachten te volgen.

* * *

‘In schoonheid’ wilde de dichter leven, en in een twaalftal

gedichten toont hij hoe dat moest zijn. Het is een eenzaam bestaan zooals van een die door de nevelen omringd wordt; door dat blank heelal, waaraan de bundel den naam verdiende. In twee beelden is het voorgesteld.

> ‘Ik bewoon
> Dit blank heelal zooals een zeeman soms
> Op een vergeten eiland eenzaam leeft’

en door de herinnering aan de school:

> ‘Ik zat op school zoo vaak tegen u aan
> Mijn vriend - een moede knaap, omdat ik graag
> Den dag lang dichtte en in dat saai lokaal
> Me een land schiep als een tuin, waarin ik vrij
> En vroolijk gaan kon, met als wachter u.
> Gij de eenge die bevroedde en graag vergaf
> Dat ik een poort sloot.’

Wanneer uit die eenzaamheid de dichter spreekt dan is het

> ‘als wie ongeweten woont
> In licht en nevel, eigen wereld, waar
> Tezaam met mij slechts de elementen zijn.’

Het derde beeld toont hoe ondanks de grens tusschen den dichter en de bewogen wereld door hem zelf gesteld, hij met die wereld mee leeft, hoe haar vormen

> ‘zijn om me, en 'k adem, maar in eigen sfeer’.

Hij is de duiker, die in glazen klok de wonderen der zee veilig beleeft.

Dan komt de verzekerdheid van de groote beteekenis die de schoonheid voor de wereld heeft. Wat de dichter in zijn eenzaamheid doet:

> ‘Die zachte wet van schoonheid, die in mij
> Naar woorden streeft’

- of

> ‘'t droomen naar dien tijd
> Als alles zoo zal zijn als ik het droom’;

dit stille en eenzame werk zal zijn als een zaad waar rijke

wasdom uit gaat opgroeien, zal zijn als brongeruisch in diepen grond van bergen. De dichter profeteert:

> ‘Er komt een tijd - ik zeg het stil maar klaar -
> ‘Dat gij, gediert uit holen, en gij volk
> ‘Dat joelt langs paden, uitgeput, versmacht
> ‘Door stof en zon, geen andren toon verstaat.

Eens zal het begrepen worden dat van alle leven, toch de schoonheid het eenige is waard te bestreven. En dan, juicht de dichter, hoort ge door de schoonheidswasdom ruischen: ‘den naam, den eensgehaten, mijnen’; dan zal ‘in den boog van zondoorvonk'lend sprenk'len’ der schoonheidsfonteinen, eindelijk aangeboord, gezien worden: ‘mijn droom’. ‘En als mijn droom zijt gij, gij en uw tijd’. Daarmede is het leven in schoonheid, in zijn eenzaamheid en zijn toekomstverwachting geteekend. Maar wanneer nu de dichter, vol van die verwachting, meent de wereld zonder weemoed te kunnen aanzien, ervaart hij het anders. Die wereld is dezelfde gebleven. Zij *behoort* aan de Weemoed die *met* de droomen van den dichter is meegegroeid.

En niet alleen in de wereld, maar ook in de geschiedenis van zijn land en volk erkent hij diezelfde teleurstelling. Met in het hart den moed van de vaderen, en in de hand zijn speeltuig van taal, moge hij gehoopt hebben de herleving van zijn volk nabij te brengen: die hoop was vruchteloos, en niets blijft hem over dan zijn verwachting zoo ver mogelijk te houden weggeschoven in de toekomst die hij droomt.

> ‘O of nog eens, niet als in d'ouden tijd
> Een schoonheid rijze over het lage land.’

In die verwachting van een andersoortige schoonheid om zich ziende, openbaart zich hem in drie tijdsbeelden een geest die aan schoonheid zelfs vijandig is. Het eene beeld toont de huichelende belangzucht, die wel: ‘hebt lief elkander’ predikt, maar alleen omdat de zoetsappigheid stoffelijk voordeel geeft. Het tweede beeld is van hen, die ‘met schijn van liefde en menschenmin’ tot de schare zeggen: ‘hier is uw heil’, die echter in fanatieken ijver den zanger zouden willen onderdrukken wanneer hij niet meedoet met de prediking en verspreiding van hun leeringen.

Het laatste beeld is van het waanwijze weten, van hoe alles volgens vaste wetten groeit en zich ontwikkelt en daarom

> ‘Mijn schoone menschdom zoo besneedt
> ‘En snoeide dat het, stijf en armlijk, schijnt
> “Te groeien naar uw schaar, niet naar zijn ziel”.’

Alleen de eigen schoonheid is de ware oorzaak van groei. Twee slotbeelden van 't verblijf in den kunstig gebouwden kathedraal, en van een in zee gezonken edelsteen, door den dichter omhoog gehaald uit zijn diepte, verheerlijken 't leven in schoonheid voor mensch en wereld ondanks de vijandige invloeden.

* * *

Op de breed verloopende uitbeelding van het gekozen leven ‘in schoonheid’, volgt in ‘dichters nachtgezang’ een reeks van drie maal zeven liedjes, geopend door een vers ‘Avond’ en gesloten door ‘Morgen’. De kracht van wil om te leven naar eigen verkiezing stuit op een innerlijke neiging, die zich omhoog dringt.

De avond stemt den dichter tot een uiting, die de morgen afsluit. Maar de uiting is er niet minder sterk om. En niet van den dichter, die trots is de schoonheid te dienen, maar van den mensch, die lijdt en toch daarin zich een groote levenswaarheid voelt openbaren.

Christus' beeld dringt zich aan zijn geest op.

> ‘Ik heb u nooit naar waarde lief gehad
> Mijn arme wonden-volle Man van Smarten’

En:

> ‘Uit de blijdschap, uit het blanke
> Van de erkentnis dat het lichte
> Schoone leven niet kan wezen
> Dan in 't schijnsel van de wonden
> Die we op 't arme lijf bevonden
> Komen lied'ren opgerezen.’

Wachtend op ‘levens donkre onpeilbaarheid’ gevoelt hij: hoe aan hoogen boom

‘Een blad ik hing, en schreef in de aardsche nachten
In 't zand de teekens van eens grootren droom.’

Niet de eigen macht van schoonheid, maar de liefde is het, die

‘in al 't geziene
de eene drift is waar 't door drijft.

zingt nu de dichter in het zesde lied, dat ik geheel zou willen afschrijven.

En in 't besef dat een hoog're macht den mensch in den dichter kracht van taal geeft

‘die met ongebroken dwang
de harten snoert’

eindigt het eerste zevental.

Uit dezelfde zielestemming van vrome ootmoedigheid, verlangen naar liefde en naar gemeenschap met de macht die harten drijft, komen de veertien verdere liedjes ontspruiten. En alsof het loskomen van deze gevoelens den mensch een lichter en blijder lust in 't leven heeft gegeven eindigt het XXI^{ste}:

‘Kom dan, wereld, met uw werken
Helder als op d'eersten dag,
Ik bemin ze en wil mij sterken,
Aan uw frischheid, aan uw lach;

Aan de blijheid van uw kleuren,
Aan de klaarheid van uw lijn,
Aan de zoetheid van uw geuren,
Aan uw heelen schoonen schijn;

Aan uw volheid, aan uw veelheid,
Aan de vastheid van uw drang,
Aan uw bolheid, aan uw heelheid,
Aan den rolgalm van uw zang.

Aan uw beeldspraak, aan uw denkvorm,
Aan 't karakter van elk ding,
Schenk me, o eeuw'ge schoone schenkvorm,
Laafnis, lust en zegening.

* * *

De groote tegenstelling tusschen den dichter van ‘In Schoonheid’ en dien van 't ‘Nachtgezang’ doet den strijd gevoelen, die innerlijk ontstaan is. In de twee verbeeldingen zijn twee figuren geteekend, die niets met elkaar schijnen gemeen te hebben en toch beide in den dieperen wezenskern van den dichter en mensch Verwey hun voorbeeld vonden. Om den innerlijken strijd in beeld te brengen is de tegenstelling ontstaan. De tweevoudige voorstelling van het gedicht ‘Lente’ toont gelijksoortige uiteenwijkende gemoedsstemmingen, doch in geheel andere schildering.

Een ‘rein-teed're maagd’, ‘wier oogen blauwen tusschen 't jeugdig groen’ lokt met een prachtige schoonheid van uiterlijke vormen en van fijne teere gevoelens den dichter over de heuvelen tot hij eenzaam op de hei haar spoor verloren heeft en angstig wacht op haar terugkomen. Dat is de lenteheerlijkheid die de schoonheid aan den scheppenden kunstenaar voortoovert, die hij soms uit het oog verliest, maar al weer wacht tot zij keeren zal.

Het andere beeld is de vrouw, die onder 't glazen dak na wandeling onder jong loof den dichter frisschen drank bereidt. Aan die vrouw belijdt hij ‘mijn al te wankel hart en valschen zin’, meenende alleen haar sterfelijk schoon te beminnen. Want daardoor rees altijd weer de angst die schoonheid te zullen verliezen. Maar meer is er in 't ‘gelaat dat rustig blonk,’ een diepere liefde, die is en blijft tot in eeuwigheid. Zoo is wat in den mensch het diepste leven beheerscht, ook in den mensch die dichter is, het beeld van de liefhebbende vrouw. Dezelfde strijd dus. Want de schoonheid gebiedt tot volgen en eischt een vol leven, maar de mensch gevoelt dat een waarlijk vol leven alleen kan bestaan door de zielegenegenheid. De vraag of die twee samengaan, of zij elkander geen terrein betwisten zullen, dringt den dichter terugtezien op zijn vroeger leven. Wat is dat leven geweest in den strijd voor de oppermacht der schoonheid en wat was er aan menschelijke liefde gewijd? Die terugblik werd verbeeld in ‘De Gestalten van mijn Levenstijd.’

* * *

Wahrheit und Dichtung. Een autobiographie in een ver-

dicht verhaal, is het lange gedicht dat een reeks gestalten, een reeks beelden van een dichterlijk leven in boeiende en heldere voorstelling ontwerpt. Reeds eenmaal had de dichter Verwey een dergelijken drang gevoeld toen hij in Cor Cordium het meest wezenlijke van zijn leven uitbeeldde. En zooals dat Cor Cordium in vroegere dagen tegelijk werd een zielsuiting die door haar schoonheid het streven van den dichter in zijn tijd als een prachtig en aangrijpend stuk kunst deed gevoelen, als een levende werkelijkheid, zoo ook deze ‘Gestalten’. Al was Cor Cordium het beeld van den jongen dichter midden in den strijd tusschen bondgenooten, en al zijn de Gestalten uit die krachtige tijdsbeweging losgeraakt en eigen wegen opgegaan, bij het beschouwen van den dichter alleen, staan beide gedichten naast elkaar als gelijksoortig. Gelijksoortig maar daarom nog niet gelijkwaardig. Want de Gestalten zijn breeder, opener, helderder, zij het ook niet met die donkere schitteringen, en fantastische gezichten, zij het ook niet met die heftigheid van de jeugdige gemoedsaandoening.

In de Gestalten is hetzelfde innerlijk leven, maar als opgelost en gevormd in werkelijkheden.

Dit maakt van het gedicht een afzonderlijke schepping die tot een in zich zelf besloten bespreking uitlokt. Ziet hoe de dichter zijn eigen willen en zijn eigen werk buiten zich zelf plaatst en tracht te zien in het licht der schoonheid.

> ‘Gestalten van mijn tijd gaat uit van mij,
> opdat gij eindlijk vrij
> Van mij, u zelf zoudt zijn.’

Maar bij het bespreken van dezen bundel zij de aandacht beperkter. Waarom de dichter deze zelfuitbeelding ontwierp? vragen wij ons af. Opdat haar gedaanten

> ‘'t *scheemrend* pad
> Blij maken met uw kleuren, waar mijn oog
> Op rusten zou.’

opdat

> ‘ik uw schoon beleed
> als 't eenge, waar 'k voor leefde, en 't eenge dat
> van al wat schijnt op aard, mij nooit bedroog.’

Dat antwoord maakt duidelijk wat in den dichter omging. In den innerlijken strijd was zijn pad ‘scheem'rend’ geworden, en in 't vroeger leven zocht hij de kracht terug om voor de schoonheid te strijden.

Daarom kon de dichter in ‘Paschen’ een beeld ontwerpen van zijn geloof. Paschen is de dag van de opstanding. Niet echter de opstanding uit een graf, maar uit het hellevuur van den strijd die in 't menschenhart pijnlijk brandt. Opgestaan is de macht die de schoonheid van deze aarde bemint, die de schoonheid van aarde en menschenziel beheerscht.

Daaraan gelooft de dichter weer met vernieuwde kracht.

* * *

Het eerste deel van den bundel is afgesloten. Wat voor verbeeldingen zal de tweede helft te zien geven? Wel heeft de schoonheid zich niet laten verdringen in het dichterhart, door het angstig grijpen naar menschelijke liefde, doch *dat* dit heeft plaats gevonden, was een loutering. Weer zoekt de dichter als weleer naar schoone beelden voor de verscheidenheid van gevoelens, die hem op reis, in huis en duin, in de vaderlandsche wereld om hem heen, en in wijdere droomen over menschenleven, de ziel bespelen. Maar de doorstreden kamp werkt na. Allereerst in de keuze zijner verbeeldingen. Want hem treft het meest wat aan zijn innerlijken strijd verwant is. En zelfs wanneer dit niet het geval is, dringt uit zijn ziel een nieuw licht door de verbeeldingen, zooals door een fraai-kleurig wandtapijt een achterschijnende zon schitter-brengend werkt.

Zoo omvat de bundel nog vier groepen van verbeeldingen, die behooren tot Het Blank Heelal, waar dichter en mensch uit den eenen persoon als tot twee geworden schenen, die elkaar tot in hun diepste wezen wilden kennen, zonder zich te bemoeien met de omliggende wereld.

De eerste groep draagt den naam ‘In den spiegel van Dood en Leven.’ De dichter is, vermoeid door den strijd, stil en peinzend geworden; zijn geheele schoonheidsstreven is als omvangen door de groote diepten die het menschbestaan in de eeuwigheid omringen. Doch daar ziet hij de terrassen van

Meudon en hem verrast hoe de doode dingen van verganen schoonheidsdrang langer leven dan de menschen liefde van een knaap en meisje, die daar lachen en kussen. Een ander beeld noemt hij Emmausganger, de geloovige, die den Christus ook na diens dood voor zich zag in goddelijke gedaante, en hij denkt hoe de hoogste en eeuwigste liefde toch ook bewaard moet worden door hen, ‘die in gestalte zien wat and'ren droomen.’ De gedachte aan de macht die het doode leven op het overblijvende moet hebben, en hoe de dichter zich daarvan steeds bewust moet zijn, zoekt in het gedicht ‘Aan 't Venster’ naar een schoone verbeelding. De prachtig gekleede dichter-figuur die met vedel en kristallen bokaal aan 't venster zich plaatst, en naast een kunstig kistje met ‘zegel, munt en cedel,’ de schedel plaatst, is als een oude prent, die moet aanduiden hoe het hoogste levensbesef vraagt naar dood en leven beiden in eenen blik te omsluiten, om te ‘Proeven o, aarde uw schoon, dat bleef en vlood.’ De bespiegeling eindelijk van de macht die de dichter heeft met zijn over den dood heen blijvende uitbeelding, doet hem afvragen of de dichter dan maar van zijn tijd kan vertellen wat hij zelf verkiest. Doch neen, zijn kunst is die ‘Spiegel van Dood en Leven’ die hij omhoog houdt en waarin geen beelden zouden komen, zonder indrukken, een spiegel die wel niet de gansche figuren weergeeft, doch naar geheimen regel, ‘het wezen toont en wischte 't wezenlooze.’

* * *

De volgende groep verbeeldingen heet ‘Idyllen’.

Voor den lezer die van verzen weet te geníeten zonder tot in het Blank Heelal van den dichter met toewijding binnengegaan te zijn, zullen ongetwijfeld deze twaalf gedichten de meeste bekoring hebben. Was in de vorige groep de dichter spiegel van zijn tijd, hier dringt het spel van genegenheid voor menschen en dingen met angst en verdriet dat de schoonheid de liefde zou moeten derven, zoo gevoelig door in de voorstellingen, dat teerdere gemoedsnaren in trilling komen.

Het begint al met een vreugdezang om een enkele twijg in 't bosch, die uit rottend moeras weer tot bloei omhoog rees.

Dan stroomen 's dichters gedachten warm en zacht langs alle vormen van de wereldmenschen, en al richt die ‘Golfstroom’ zich door eenzame zeeën naar ‘een blanke en smetloos ruime wereld, waar wit licht op top aan top omhoog zal vlammen’, hij droeg de indrukken van het omringend menschbestaan mee als ‘keizels in zijn gruis.’

‘Haar Leven’ bezingt in weemoed het in schoonheid leven eener vrouw, door liefde verlaten; terwijl in ‘Het Tinnen Bord’ de schilder wordt geprezen, die in zoo eenvoudige onderwerpen zijn gevoel van leven tot uiting brengt.

En ‘In den Kloostertuin’ is medegevoeld een bestaan dat in ziele muziek vervulling vindt.

Genegenheid is ook in 't beeld van ‘De Koning’, die zich bewust van eigen hoogheid, geen verstoring van rust kan dulden, en toch weet ‘ik leef voor hen’, voor de onrustige muitzieke onderdanen. ‘Op de Hil’ spreekt van vertrouwelijkheid met het veilig duinlandschap.

Vooral echter in ‘De Wever’ verzacht zich het beeld van den eenzamen en hoogen kunstenaar tot dat van een gevoelig mensch, terwijl ‘De Vrouw met het Kind’ een tafreel beschrijft van een liefdegevoel voor het kind, dat opkwam in het dichterleven, om zijn menschbestaan daarna voor altijd te doordringen.

Tusschen het beeld van ‘De Crocus’ in glazen vaas, dat de geslotenheid van het dichterbestaan in doorzichtige begrenzing aanduidt, en van ‘De Vlieger’ die de gebondenheid ervan aan 't aardeleven voorstelt in de lijn die hem opwaarts beurt, zingt ‘De Nieuwe Peis’ van den vrede die na veel innerlijken strijd gewonnen is.

* * *

De vrede was gewonnen, maar wachtte toch nog op beelden die daarvan zouden vertoonen de zekerheid, maar ook de betrekkelijkheid tot het breeder en verder leven. Want dat laatste bleek onweerstaanbaar op te doemen. ‘Vereening’ zou de ineenvloeiing der innerlijk strijdige krachten en neigingen doen zien.
Erasmus-Holbein, heet het eerste sonnet, waar de dichter den schrijver en den schilder samenbrengt in het portret waardoor zij beide eeuwig geprezen zijn.

Dan volgt ‘Wij Beiden’ ‘Brief aan een Vriend’. Twee dichters staan daarin naast elkaar en Verwey is het die den ander mededeelt hoe de genegenheid tot het dagelijksch leven hem scheidt van het enkel zoeken naar hoogheid. Toch eenheid, ondanks de verscheidenheid.

Ziet op eens in het ‘Landschap’ dampen over de landen drijven langs een natten slingerweg en bliksem met donder los breken, zoodat de boomen woelig over 't gehucht deinen: voelt hoe hemel en aarde dat oogenblik in bewogen vereening zijn. In ‘Het Standbeeld’ is de eeuwige gemeenschap van den dichter met de menschheid uitgesproken. En nog hooger vereening in ‘De Wijnberg’. Dit is de gemeenschap van den lijdenden en voor zijn schoonheid strijdenden dichter met de onkenbare macht die alle leven draagt. Diepe weemoed, en klacht over eenzaamheid en miskenning stormen los uit de ziel. Toch komt de vrede terug, want als hij al het andere verloren heeft, kent de dichter in zich die namelooze liefde die gebleven is:

> EEN die mij liefheeft, die mijn liefde heeft.

* * *

Weer een twaalftal gedichten volgt en sluit den bundel. De dichter is trotsch geweest op zijn macht, hij heeft getwijfeld of de menschenliefde niet meer was, en hij heeft vrede gevonden in diepere zelfbeschouwing. Maar een ding is toch gebleven, het besef van zijn nietigheid en onmacht tegenover ‘De Meester’ die ‘leed en vreugd geeft’; 't knagen van de zorg, de zoetste pijn van liefde. Het is soms ‘een wreede meester, die naar u niet meer vraagt dan naar een ander. Doch ge zijt zijn kind. Hij is uw vriend, uw vader en uw heer.’

Voor dat gevoel worden in negen volgende sonnetten beelden gezocht, die naast de kleinheid tegenover eeuwige machten toch ook weer de groote waarde van dat veelzijdig kleine doen gevoelen. De vonk in ‘Cirkelloop’ door het heelal; het altijd door volgen van ‘De Richting’ naar de eeuwige macht als een duiker naar zeebodem en een vogel naar zon-visioen; Noach's duif die, hoewel ze de heerlijkheid beleefd had van de mate-

looze wateren, toch de palmtwijg naar de ark bracht; De Adelaar die hoog gestegen op Prometheus neersnelt, doch ‘menschentrots en -hoogmoed, ondanks leed en ketens en verneed'ring’ meer vindt dan de honger van een met vleesch en bloed verzaadden godenvogel; De Engel, die door een blik zijner oogen een trotsch mensch onafwendbaar naar dat licht doet staren; ‘De Tijd’, die in den St. Pietersberg het versteenen van alle leven doet zien; ‘De Maat’ die ongezien in alle dingen beweegt en ze beheerscht; ‘Ares’, die door ‘Aphrodite’ verlokt, voor altijd in vrouwengeroep den klank van zijn val herkent; en Sint Joris die den draak versloeg om door zijn geweldige daad de wereld te bevrijden. Dat zijn alle beelden en tegenbeelden, die op zich zelf staan; die fijn doordacht of kleurig voorgesteld te samen als ‘Godenschemering’ de groote machten doen gevoelen, die alle andere grootheden in het leven in zich opnemen en beheerschen. ‘Schemering’ beduidt hier niet ‘ondergang’, maar ‘opdoeming’. Boven al die ‘goden’ blijft de Eene, de Meester. Tegenover hem voelt de dichter, die wel weet dat hij in zijn Heelal zichzelf heeft uitgebeeld, zich klein, en schuldig aan zelf-verheffing. Zijn door den spiegel van eigen geest teruggeworpen ‘Spiegelbeeld’ staat in zijn werk en kan nooit meer worden uitgewischt. In het slotsonnet ‘Het Misdrijf’ is de belijdenis van die schuld tevens de opperste rechtvaardiging voor zijn dichterstreven.

> ‘Ik hief mijn beeld zoo hoog dat Gij alleen
> Eraan kunt raken. Brijzel, 't is uw recht.
> Of duld, dat ik uw kind, het recht en slecht
>
> U overgeef, hoewel verspeeld, toch gaaf.
> Ik buk het hoofd, ik ben uw knecht, uw slaaf.
> Gij zult het nooit, nooit in het stof vertreên.

* * *

Met genegenheid en toewijding heb ik getracht in het Blank Heelal van den dichter zijne verbeeldingen te volgen, doch ook met spanning. Want de gemoedsaandoeningen, de angsten en verlangens, het streven en zich overgeven, het hooggrijpend vertrouwen en neerbuigend zelfbesef, zijn van

breede en vér trekkende beweging en tegelijk in 's dichters eenzaamheid door afsluiting zoo moeilijk toegankelijk.

De reeksen van beelden zeggen elk iets van de geheimen en eerst wanneer hun geheele getal voor den geest verrijst als een gezamentlijk tafreel, vormen zij het koor dat van den dichter het gemoedsleven zingt.

Heb ik het niet geheel begrepen of soms misverstaan, dit heb ik ervan bewaard, dat groote schoonheden mij zijn opengegaan.

IS. P. DE VOOYS.

Carl Albrecht Bernoulli, Franz Overbeck und Friedrich Nietzsche. Eine Freundschaft. II. Jena, Diederichs, 1908.

Met ruim een half jaar vertraging, gevolg van het gevoerde proces, verschijnt nu het tweede deel van Bernoulli's werk. Volgens uitspraak van het gerecht ontbreken er enkele bladzijden en zijn een aantal citaten uit brieven van Peter Gast (Köselitz) zwart gemaakt (zóo echter dat bij goed invallend licht de lettervorm te zien is!)

Dat is het ergste niet. Erger is dat het tweede deel meer bedoelt en minder geeft dan het eerste.[1)] Zoo wordt er tegen beide vrienden gezondigd: tegen den bedachtzamen geleerde zoowel als tegen den impressionistischen kunstenaar en denker.

Wat gaat ons dit aan!? Men geve ons de brieven van Nietzsche en Overbeck! Tot zoolang schijnt het te vroeg om op het nieuwe te wijzen, dat ook in dit tweede deel hier en daar te vinden is.

T.J. DE B.

1) Zie mijn artikel in de Beweging, Febr. 1908.

Rhijnvis Feith
Door
J. Koopmans.

(Vervolg).

Zo de ‘Julia’ in hoofdzaak een stemming weergeeft, in de ‘Ferdinand en Constantia’ komt de worsteling naar voren, die aan dit kalmere stemmingsleven is voorafgegaan. In dit verhaal dragen de golven des geestes duidelik de geluiden over van de kusten, vanwaar ze kwamen. Ferdinand ontvlucht de omgeving van Constantia en het terrein van een voor hem ongelukkig geworden liefde, op een dorp, die een wereld van onschuld en eenvoud blijkt te zijn, en herinnert aan de zilveren eeuw der Ouden. Daar heerst niet de zucht naar bezit, en een gevolg er van is, dat ongelukkige huweliken er uiterst zeldzaam zijn. Er woont een predikant, die z'n enige overgebleven dochter, afgezonderd van de wereld, enkel naar de natuur heeft opgevoed. Zij weet niet wat ondeugd is. Ze kent, helaas, ook nog de tochten der liefde niet. In dit maagdelik Eden komt Ferdinand de gemoedsrust storen. De om het verlies van Constantia treurende Ferdinand, neemt door z'n teergevoeligheid zodanig het hart van Caecilia in, dat zij van liefdesmart bezwijkt. De oude, beproefde herder moet z'n dochter, die hem tot alles geworden was, grafwaarts dragen. Z'n opvoeding heeft gefaald. Hij heeft geleerd, dat niemand het tijdelik geluk op de onschuld mag bouwen. Geen heil is mogelik in een wereld waar de driften het hart belagen. Een niet beantwoorde liefde is voor Caecilia gebleken noodlottig te zijn. Wat haar ongeluk is, is het ook voor Ferdinand. Hun

lotgevallen lopen in 't eerste deel van de roman parallel. Verschrikkelik zijn de stormen die deze twee zielen beroeren. Caecilia verkropt haar leed en gaat onder. Ferdinand vertoont ons de wildste tonelen van smart; in 't tweede deel van 't verhaal, zien we hem met de evenzeer lijdzame als standvastig gebleven Constantia, bij 't graf van Caecilia, verenigd.

Deze tegenstelling kan niet anders dan de strekking verscherpen welke 't verhaal moet geven. Want niet in Ferdinand, die gered wordt, ligt ondanks de onstuimigheid van z'n overdwaalse weemoeds- en wanhoopsbuien, de hoofdlijn; voornamelik is de les hierin gelegen, dat de liefde, ongepaard, een verwoestende macht is; dat allereerst, om der mensen zelve wille, met afstand te doen van een opvoeding, die op de volkomen onschuld van 't schepsel berekend mocht zijn, elke jongeling en elke maagd gewaarschuwd moet worden tegen de macht van een hartstocht die ten verderve kan voeren; en dat, vooraleer de liefde het hart binnensluipt, de ziel, zo veel mogelik van de aardse begeerten afgetrokken, zich voor alles heeft leren geven aan God. Komt dan de liefde, zo krijgt ze slechts betekenis door het prisma aan 't eeuwig Goddelike, en haar karakter van onverbreekbare duurzaamheid wordt gezuiverd en gesterkt door het denkbeeld der onsterfelikheid. Aldus, opgegaan in de religie, en tot religie geworden, is de deugd haar schild en haar voedster. Dus, vergeestelikt, staat ze tegenover de liefde als bloot zinnelike neiging. De liefde, als aardse verschijning, is allermeest lege ijdelheid. De liefde van 't zinnelike ontdaan en tot een geestelike hoogtijd geadeld, is van hemelse oorsprong. Blootgesteld aan bezoedeling, door de ingeschapen driften, is ware liefde op aarde zelfs problematies. Ondergeschikt aan de godsdienst, spoort ze aan tot deugd als plichtsbetrachting, tot geringschatting van aardse banden, uit zelfbehoud. Zoals deze leer, konsekwent beleden het mysticisme raakt, nadert ze in haar ascetiese ontzegging de Stoa. Zo christelik-extaties ze is in 't belijden, zo rigoristies en Romeins is ze in de betrachting. Vandaar de verscheidenheid van historiese figuren in Feith's vruchtbare werken. Wat allen gemeen hebben, is, dat ze staan op de bodem van de strengste deugd. De eerste en blijvende plicht is trouw aan de principes; en door 't razen der dwingelanden en 't bekorend vleien van 't goud,

van de roem en 't genot, klinkt slechts de stem van 't zuiver geweten, dat alleen te rade gaat met wat uitsluitend in staat is de hoogste belangen van de mens te dienen, - de wil van God.

Van uit dit oogpunt dienen Feith's treurspelen te worden beschouwd. Ze zijn, ofschoon uit de historie getrokken, martelaarslegenden. Aangetoond wordt, hoe in de mens de deugd, in welke mate ook door hartstochten belaagd en door onspoeden betoomd, alsnog vermag te triomferen, al zij het ten koste van z'n leven. Feith boezemt z'n sujetten een plichtsbesef in, die gesterkt door 't geloof, en in de liefde beproefd, over de wereld zegeviert. Zo de strijd te banger is, des te glansrijker is de overwinning. Zes zonen heeft Thirza op eenzelfde dag zien vallen; één blijft er haar over; ook deze geraakt in de macht van Epiphanes; desondanks is zij bereid ook deze aan Jahwe te offeren; en zo haar één ding bezorgd maakt, dan is het, dat hij de kracht zou kunnen missen om de uitgezochtste martelingen te weerstaan. Doch de kamp wordt een nog veel bangere dan ze zich zelf heeft voorgesteld. Epiphanes, verrukt over Jedidia's heldenmoed, en vertederd door Selima's voetval, begint te twijfelen; en 't is die twijfel, die 't slachtoffer pijnigend doet slingeren tussen hoop en vrees. Eerst trekt hem aan 't leven Selima's liefde en de zorg, haar onder vijanden onbeschermd achter te moeten laten; nochtans doet hij afstand, en is tot de dood bereid. Daar biedt hem Epiphanes 't behoud van z'n leven aan; alleen verlangt de vorst, om in een sprekend voorbeeld de Joodse trots en de kracht van hun Messias-geloof te breken, van Jedidia z'n afzwering van 't Jahwe-geloof; doch Jedidia weigert. Nieuwe twijfel bij Epiphanes. Z'n vertrouwde, Chrysos, wil een laatste poging tot redding van de manhaftige Judaeër wagen; Thirza, de moeder der helden, wordt ontboden; zij zal hem moeten overreden, niet langer, om z'n Joods geloof te verlaten, maar, om redenen van staat, voor 't oog van de menigte, éénmaal slechts een offer op 't altaar van Jupiter te branden. Doch geen Jood knielt voor vreemde altaren; ook Thirza blijft standvastig; zij, de fiere moeder, kent haar stervende zoon geen schoner erekrans toe, dan geloofstrouw. Tans vallen alle aardse banden, rondom haar, weg; ze ziet slechts de grootheid van God; en wijzende op de nietigheid van 't geschapene tegenover de

Almachtige, die het te voorschijn riep, bemoedigt ze haar zoon, zeggende: ‘Weet dat ge u waardig toont, om door uw dood de hereniging met mij en uw broeders terug te vinden!’ - Dit is voor de heldhaftige genoeg. Juichend gaat Jedidia de eeuwigheid in; z'n dood is een blijde intocht, en z'n mond kust het zwaard dat hem de poorten des hemels ontsluit.

In zoverre blijft ook dit treurspel aan de martelaars-legende getrouw, dat ook hier boontje komt om z'n loontje. Niet Epiphanes heeft overwonnen, maar Jedidia. Ook deze heilige wordt geboren in 't sterfuur van z'n bestaan. Zo groot is 't wonder, dat God in deze martelaar des geloofs verricht, dat Epiphanes, na de volbrachte gruweldood, verstomd door de in 't uiterste lijden betoonde geloofskracht, en verwonnen door de verheven gemoedsrust der Joodse moeder, zich ineen voelt krimpen onder de majesteit van een overstelpend hoog zedelik bewustzijn, z'n geestelik evenwicht verliest, en ten einde raad met zich zelf, ten slotte overslaat tot razernij. De ongelukkige! een eeuwige wroeging verteert hem. Hoe beklaagt hem Thirza, die, los van de smarten van 't ondermaanse hier nog omwandelende, sterk door haar geloof, de palm der overwinning hemelwaarts draagt. Chrysos zelfs, de vertrouwde, staat over het wonder perplex. Geen hogere deugd, dunkt hem, dan die gewaarborgd wordt door zulk een geloof. Chrysos zweert dan ook Jupiter af, en haast zich de enige beproefde godsdienst te omhelzen.

Zoals het zuivere Evangelie gehouden wordt te zijn geënt op de Jahwe-dienst, moet ook ‘Johanna Gray’, als een voortzetting van het in ‘Thirza’ uitgesproken beginsel, de geschiedenis weergeven van een geloofsheldin, die de dood verkiest boven een leven van ontrouw aan het door haar eenmaal beleden Protestantisme. Ook haar wordt het vuur voor aan de voeten gelegd. Haar vader en haar man sterven beide een gerechtelike dood. Aan haar wordt de keus gelaten, Rooms te blijven leven of verketterd uit te gaan. Doch voor haar is het leven van te weinig waarde geworden, om dit vraagstuk tot een punt van overweging te maken. Standvastig verwerpt ze alle voorstellen; gelaten ondergaat ze de dood. Ontroerend is weer de uitwerking. En Feknam, de deken van de St. Paulskerk, grijpt de heldhaftigheid, welke het Protestantisme in zulk een edele en onschuldige natuur vermag te voorschijn te roepen, in zulk een

mate aan, dat hij, als een tweede Chrysos, z'n oud geloof van zich afschudt en zich werpt in de armen van een alleenzaligmakende kerk.

Ook hier heeft de martelares overwonnen.

Wat ‘Johanna Gray’, gemeenschappelik met ‘Ines de Castro’, nog bovendien vertoont - ‘Johanna Gray’ staat in dit opzicht tussen ‘Thirza’ en ‘Ines’ in, - is het zo vele malen uitgesproken heimwee naar het landleven, een trek, die een des te tragieser element in de verwikkeling brengt, nu de harde hand van het lot haar dwingt tot het aanvaarden van een onzekere koningskroon. Waar Johanna verschijnt, doemt, te voorschijn geroepen door de tegenstelling met het benauwende hofleven, haar pastorale jeugdgenot in paradijsweelde voor haar op. Haar mingenot is het mingenot der Julia's, gezeten op de zodenbank bij de beek, 't betraande oog naar de hemel gericht. Het leven dat Ines, wonende in een boshut, te midden van haar kroost, in volle zaligheid heeft gekend, en waaruit zij door de lagen van een vijand van haar gemaal ontrukt werd, dit zelfde leven van liefde, heeft lady Gray, tot haar voldoening, met haar gemaal niet anders dan in al de fazen der kuisheid geleid. Doch wat betekent ten slotte een geliefd pand meer of minder, waar beide bereid zijn het liefste wat ze op aarde bezitten, prijs te geven! Want ook bij haar vinden we, bij die onuitsprekelike vrouwelike tederheid en die aangrijpend kalme berusting in het verlies van wat aan dierbaren achterblijft, wederom dat hooggestemde en krachtig godsgeloof, dat in haar oog de aarde als een schaduw doet wegzinken achter het licht van een toekomstig bestaan. Over het kortstondig Eden, dat ze in haar tijdelik deel vinden, hangen de nevelen der somberste menselike hartstochten; klaar en zonnig is het oord, waar de geliefden elkander zullen terugvinden om hun onbesmet bestaan in Platoniese verhoudingen tot in eeuwigheid voort te zetten.

* * *

Zodanig zijn de stemmingen, die de aard en de grenzen van Feith's kunstwerken bepalen. Hij wendt zich tot de ongelukkigen, de veroordeelden. Hij vindt ze in die ogenblikken,

waarin het scheidende leven zich met de dood verzoent. Doch waan niet, dat z'n helden het getimmerte beklimmen als Girondisten, de hand uitstrekkende over de eindeloze menigte en de verre verschieten, en profeterende de vrijheid en de blijde broederschap der volken. Feith's heiligen sterven, eenzaam, bij sombere luchten, op dode gerichtsplaatsen. De natuur druilt, de halmen hangen geknakt. Bleke zwarte vrouwen heffen de handen hemelwaarts en slaken zuchten: het enige geluid dat de Schepping verstaat en de Hemel aanvaardt. ‘Genoeg is uw leed geweest,’ fluisteren zalige stemmen; en glimlachend door hun tranen nemen de engelen de verloste zielen van de rampspoedige aarde op.

Het laat zich horen, dat Feith z'n figuren van heroïese lijdzaamheid, waar hij ze 't meest blootgesteld wilde zien aan boze neigingen en ruwe bejegeningen, bij voorkeur onder de zwakkere helft heeft gezocht; en al is het ook waar, dat wanneer helden als Jedidia in de ‘Thirza’, en Mucius Cordus, in het stuk van die naam, vastberaden voor de poorten des doods staan, het toch wederom vrouwen zijn, die, zo nodig, de weifelmoedigheid van hun dierbaren zich voornemen te schragen. De snaar der vrouwelike standvastigheid zoekt Feith zo sterk mogelik te spannen. Het vermogen, te kunnen lijden en strijden, moet tot bovenmenselike proportieën worden opgedreven. Als aangetoond moet worden, dat wat te volbrengen is, door wie ook, kan worden gewrocht, mits met een door de Hemel geheiligd vermogen. In het bewustzijn van de haar toebedeelde kracht schijnen de vrouwen dan ook langer geen aardse wezens, maar doen zich voor als bewoonsters van hoger sferen, die slechts afdalen tot de aarde, om te midden van doorgestane rampen en beproevingen te kunnen manifesteren voor de zaligheid van het betere verblijf. Ze zijn de hogere Heilsarmeevrouwen, die door het brouhaha der krotten en sloppen trekken, en onder de grofste bejegeningen en de huilendste dierlikheid, te vaster haar voeten zetten en te luider het ‘Hallelujah’ bazuinen, om door het schrijnend kontrast te breder de afstand uit te meten, die er ligt tussen de in zonde verzonken wereld, en de hemelse zin van diegenen, welke, zich spiegelend aan de onsterfelikheid, in strenge deugd het hart hijgend hechten aan de beloofde Heerlikheid. Zij drukken uit het revolutionaire

dat Feith aan z'n eeuw verbindt. Zijn roepstem is een kreet om gerechtigheid. Natuur van een hogere orde, klopt hij geen rechters op om te oordelen of beulen om te kastijden, maar zendt in de werken der duisternis z'n missies uit van ordezusters en ordebroeders, die in hun witte gewaden bijna ongezien voortzweven, en onder psalmgezang en boetgebed, op 't eenzaam veld gekomen, zich in nevelen oplossen en spoorloos verdwijnen.

* * *

Wie het verblijf op dit ondermaanse bij voorkeur als een proeftijd voor een hoger bestemming beschouwt, loopt gevaar de mens als aardbewoner te veel uit het oog te verliezen; en wie, als Feith, er zich op toelegt, om z'n sujetten met de nimbus der heiligheid te tooien, vergeet licht er bij, dat welstaanshalve, ook het uiterlik het oog min of meer beminnelik aan behoort te doen. Feith nu, heeft, door een zeker gebrek aan evenwicht onverholpen te laten, psychologies, de natuur van sommige zijner scheppingen geweld aangedaan. Er lopen van hem geestelike mismaakten rond. Hij schiep, in ogenblikken van zwakheid, wezens, die in de verte weliswaar trekken gemeen hebben met sommige tiepen van Richardson en aan de gekunstelde ‘Verführers’ van de Duitse romantiese school herinneren, maar op Nederlandse bodem, verdwaald tussen de jongelingen en meisjes van Feith's sentiment, en op 't oog er toe behorende, desondanks niet nalaten er een mal figuur te slaan.

Themire de dochter van Elvire, en een onschuldig landmeisje, heeft kennis gekregen aan Alcestes, de zoon van een vermogend landedelman. Deze Alcestes poogt door kleine attenties het vertrouwen van Elvire, en de liefde van Themire te wekken. Hij wordt de vriend des huizes, plengt in de eenzaamheid z'n tranen met Themire, knielt met haar neer, en ontdekt haar op een gunstig ogenblik z'n liefde. Themire wil haar moeder deelgenoot van haar geluk maken; maar Alcestes weet haar te bepraten, 't geheim te bewaren, en uit vrees voor de eerzuchtige vader, eerst de goede gelegenheid zien af te wachten, om diens toestemming te vragen. Een half jaar ver-

loopt, ‘toen Alcestes, na de afwezendheid van eene geheele week, aan Themire den volgenden brief deed overhandigen: “o Mijne dierbare Echtgenoote!...Hoe klopt mijn hart, nu ik u voor 't eerst onverhinderd dezen teederen naam geven kan! Ja, mijne Themire! mijn Vader stemt alles toe; morgen kome ik uit zijnen naam de toestemming uwer Moeder vragen. Verraad ons genoegen niet, mijne Beste! dat ik met u in het vermaak der verrassing deele! Voor het laatst verwacht ik mijne Themire dezen avond op de plaats onzer gewone bijeenkomst; morgen, o morgen! kan ik haar voor het oog van de geheele wereld mijne Gade noemen!”

Themire was op het lezen dezer tijding enkel vreugd. Met moeite verbergt ze hare blijdschaij voor Elvire. Nauwelijks is de nacht daar, of ze vliegt naar het bosch. In een nachtgewaad, dat hare ziel in zuiverheid evenaarde, treedt ze, met die geruste zekerheid, die de onschuld geeft, deszelfs schaduw in. De maan scheen aan eenen wolkenloozen hemel. Alcestes was haar reeds voorgekomen. Hij leidt haar naar een klein heuveltje, dat door het hooge geboomte donker was. Zij zetten zich naast elkanderen tegen den afhellenden grond. Themire schudt hare geheele ziel in zijnen schoot uit. Zij vertoont hem haar gansche hart, dat enkel teederheid was, en alleen voor hem sloeg. Alcestes betuigt haar de zuiverheid en hevigheid zijner liefde. “Morgen, mijne Themire! morgen zal ik dan eindelijk het liefste, het beminnelijkste Meisje, als mijne Gade aan dit hart mogen drukken!...o mijne Dierbare! hoe onuitsprekelijk gelukkig zult gij uwen minnaar maken! Hoe zal onze geheele levensloop over rozen gaan! Welke rampen zullen voor mij, in de armen mijner Themire, rampen blijven? Ach! mijne Eenigste! hoe lang schijnt mij dat morgen nog!” Hij zucht. Themire was geheel teederheid, hare hand beefde van vergenoegen in de brandende hand van Alcestes. Een zucht was al haar antwoord. Themire dacht geen kwaad; zou zij kwaad gevreesd hebben? Alcestes vat haar in zijne armen, hunne lippen kluisteren zich aan elkanderen, aâmechtig van liefde en genoegen zijgen ze aan den voet des heuvels op het gras neder. “Mijne Echtgenoote! mijne Themire!” stamelt de gloeijende Jongeling. Door het vooruitzigt van den volgenden dag ge-

streeld, verbeeldt Themire zich, reeds den besten, den teederhartigsten Echtgenoot aan haar hart te drukken. Voor een oogenblik vergeet ze hare deugd, hare moeder, haar zelve. De gelukkige Alcestes herkomt van zijne bedwelming en zegent zijnen dag. Themire rijst ontroerd op en weent. Thans stonden zij op eene plek, die door de maan verlicht was. Themire bloost, en poogt haar hoofd in den boezem van haren minnaar te verbergen. Zij begeven zich uit het woud. Alcestes drukt met eenen laatsten kus het zegel zijner trouw op hare bestorven lippen, en verlaat haar aan 't huis heurer moeder. Voor 't eerst treedt Themire al bevende op den drempel van hare woning. Alles was in diepe rust, behalve het hart van 't vernederd meisje: de wroeging had dorens gezaaid, waar tot hier toe de onschuld slechts rozen schiep. Vruchtloos poogt zij hare ontroering door de herinnering aan den volgenden dag te verdrijven. Het genoegen van een zachtademend geweten, dat dierbaarste genoegen op aarde, was haar voor altijd ontvlugt. Vergeefs wacht ze van den slaap de vergetelheid harer angsten; ook deze weigert op hare betraande oogleden neder te strijken. Zij verlaat haar leger, zonder door de kleenste sluimering verkwikt te zijn, zonder eene enkele onbelemmerde ademhaling genoten te hebben. Nu moest zij, naar gewoonte, hare moeder omhelzen. 't Geen tot hier toe haar wellust was, verstrekt haar nu tot eene pijniging. Elke liefdevonk, die de teedere Elvire uit de oogen straalde, werd een beul voor de gevoelige Themire. Vruchteloos poogt zij hare folteringen voor de beste moeder te verbergen; dan, het voorwendsel van eenen slapeloozen nacht omkleedt de ware oorzaak harer kwaal. Nu telt ze de oogenblikken, die er verloopen moeten, eer het bepaalde en lang gewenschté uur, waarin Alcestes, volgens afspraak, hare moeder zal komen spreken, daar is. Dit trage uur verschijnt eindelijk. Alcestes laat zich aanmelden; en dewijl een bezoek van hem niets ongewoons was, ontvangt hem Elvire in het vertrek daar zij zaten. Met moeite verbergt Themire hare verlegenheid. Beurtelings blozend en bleek, weigert haar mond een enkel woord voort te brengen. Na eenige algemeene gesprekken, verzoekt Alcestes Elvire eene zaak van gewigt alleen te mogen on-

derhouden. Elvire rijst op en treedt het vertrek uit. Alcestes volgt haar, maar reikt in het voobijgaan heimelijk een' brief van Themire over. Nauwlijks vertrouwt ze op hare eenzaamheid, of ze ontzegelt, met eene siddering door al hare leden, het schrift van haren minnaar. Een menschelijk hart had er den volgenden inhoud van kunnen ontwerpen, eene menschelijke hand had hem kunnen voortbrengen! “Themire! ik misleidde u; uwe schoonheid heeft mij betooverd, en zie daar alles wat ik tot mijne verantwoording durf inbrengen. Mijne omstandigheden beletten mij voor altijd uw Echtgenoot te woorden. Mijn Vader heeft reeds lang over mijne hand beslist, en gij weet, hij dult geen tegenspreken. Kon ik met mijn hart alleen raadplegen, het koos Themire boven alle vrouwen van den aardbodem! Deze inwendige genegenheid, die ik altijd voor u bewaren zal, zou eene zwakheid van mij tot een misdrijf maken, zoo ik u een oogenblik langer in eene bedrieglijke verwachting liet. Word niet mistroostig, Themire! Geloof mij, gij zijt het eenigste Meisje niet dat een zwak oogenblik gehad heeft. Verban uwe bijgeloovigheid. De mijne heeft uit gediend; ik heb er mijn wit mede bereikt. Volg mijn voorbeeld; een vooroordeel te minder, Themire! en gij zult gelukkig zijn. Welke voor 't overige de gevolgen van onze jongsts bijeenkomst ook mogen zijn, gij kunt altijd over mijn beurs beslissen. Vaarwel, bekoorlijke Themire! draag uw lot met geduld, en vergeet Alcestes.”’

En het slot?

‘Op een verachtelijk schavot voleindigt de lage hand eens beuls een leven, dat ééne feil zoo vruchtbaar in ellende gemaakt had’. - ‘De natuur had zich over Elvire ontfermd, twee dagen vòòr de uitvoering van het onregtvaardigste vonnis sloot deze diepgewonde moeder haar oogen voor al het zienlijke, zonder dat zij vòòr haren dood den troost genoten had van omtrent iets van hare dochter verlicht te worden’.

‘Zoo stierven twee ellendelingen, waarvan de eerste door haren geheelen levensloop een voorbeeld van deugd en

zachtmoedigheid geweest was, en waaraan de laaste, *met minder onschuld en een gevoelloozer hart voor haren val bewaard ware gebleven;* zoo stierven ze, terwijl Alcestes, aan eene rijke vrouw gehuwd, zijne dagen in weelde en aanzien doorbracht, nooit ontrust door de herinnering aan het offer zijner snoodheid'.[1)]

Wie z'n verstoordheid zou willen tonen, dat een auteur het heeft gevraagd om met zulk een ongevormd stuk klei als deze Alcestes blijkt te zijn, voor den dag te komen, houde in het oog, dat hier enkel de toeleg heeft bestaan, het lot van de onschuld en de gevoelige naturen in een verdorven wereld te schilderen, bij welk hoofddoel aan de man in deze geen andere eis wordt gesteld dan dat hij het grove werktuig is. Zelfs de baarlike duivel met bokspoten had dienst kunnen doen. Het was voorbestemd, dat deze vrouw moest vallen. Waar de onschuld is, loert ook de zonde. 't Is hier eenmaal geen oord voor zuivere zielen. De aarde mag nu eenmaal geen hemel zijn. Zo ze het waagt de hemelse verhouding tot de hare te maken, rukt onmiddellik de ondeugd de deugd ter neer, en brengen de bezoedelende handen van een vervallen wereld de geluksstaat der liefde terug tot een ijdele bedwelming van een twijfelachtig genot. Schoon zou het ondermaanse ons voorkomen bij de reinheid van de mensennatuur; doch tans bloeien voor ons oog de rozen slechts om af te vallen, en zo ze, pralend, Gods grootheid fluisteren, zoveel te duideliker prediken ze, in onze gedruktheid, verflensend, de onherroepelike vergankelikheid. Zie al wat kiemt en oprijst, z'n graf weer zoeken in 't zand! Wat troosteloze wentelingen van leven en dood! Hoe waardeloos zou 't zijn te leven zonder het uitzicht op de onsterfelikheid!

Evenmin als de natuur, vermogen de in onschuld begane daden van de gewone stervelingen het gebrek, dat we aan ons zelf niet genoeg hebben, aan te vullen. Zo de groeiende en bloeiende aardbodem ons tot weemoed stemt, het dagelikse mensenleven geeft een ergernis, die tot droefgeestigheid verteert. Ferdinand, die in z'n landelik dorp bij een weduwe is komen inwonen, verneemt, dat een van haar dochters, na enige

1) Dicht- en Prozaïsche Werken. V. Dl. blz. 69-72.

maanden al de genoegens van een gelukkig huwelik gesmaakt te hebben, haar man heeft verloren. En z'n eigen liefdesmart ter zijde zettende, deelt hij, met Lotje meehuilende, in haar begrijpelike smart. Doch Lotje krijgt een nieuwe minnaar; de eenzaamheid moe, wil ze haar treurigheid door een tweede huwelik verzetten. Ferdinand staat versteld: is die Lotje nu ook al een philister?...Hij begint heen en weer te lopen, verstoord over een zo grote heiligschennis. 'Lieve God!' barst hij eindelik uit, 'zijn er dan menschen, die hun geluk alleen ten koste van de teederste verbindtenissen van hun hart verkrijgen moeten, en die altijd over de innigste neigingen hunner ziel willekeurig beslissen kunnen? Aardsch geluk! welk een waterbel zijt gij dan! Zonder vastigheid drijft gij als een adem daarhenen; een gril van het hart schonk u het wezen, de eigenliefde blies u op. Uwe schitterende kleuren verblinden het zwak gezigt der stervelingen, en schoon gij in een oogenblik tot uw vorig niet wederkeert, de eigen adem, die u bezield heeft, zal u gemakkelijk door duizend anderen op doen volgen, die alle voor en na in uw lot zullen deelen!'[1)]

Waardiger voor de mens is het, uit de verte, hopeloos, eeuwig lief te hebben, dan twee vrouwen, de een na de ander, gelukkig te hebben bemind. Het wezen en de waarde van het geluk wordt door de onsterfelikheid van de eenmaal opgevatte neiging bepaald. Het tijdelike is uitgebannen. Eén stemming regeert, de hemelse! Alle geluiden smelten ineen tot één wondervolle uit hoge sferen neerdalende bazuinklank. Alle kleuren en tinten verdwijnen in een helblauw mysties licht. De ziel leeft in ekstaze, en prikkelt en pijnigt zich. De tegenspoeden worden aan 't hart gedrukt: het zal er edeler door worden; de rampen worden gekust. Tranen worden uit de ogen geperst: ze zullen tot een verkwikking zijn. De treurigheid wordt gevoed; zij alleen is in staat de ziel te verheffen en aan 't wezen van de natuur te verbinden. Speurt ge niet in die leerzame stemming het wormpje na, om het als medeschepsel Gods lief te krijgen, en u met de wereld der geesten gemeenzaam te maken?

1) Dicht- en Prozaïsche werken. Dl. V, blz. 212.

Vlied dan de ongevoeligen en hun vreugden, welke slechts verstrooingen van gedachten zijn. Haat hun glimlach op hun onbetekenend wezen. De dichters alleen, die de liefelike tranen van het gevoel leren schreien, zijn de enige ware vrienden van een mensdom, daar meer lijdenden dan gelukkigen onder gevonden worden! ‘Een bloemrijk lagchend veld mag het gezigt voor eenige oogenblikken vermaken. De aandoeningen, die ze in ons verwekken, verdwijnen als een luchtige nevel, en zoo wij er lang in besloten moesten blijven, zou het verdriet ze spoedig op de hielen volgen. Maar een ruwe bergachtige heide, wouden, daar een eeuwige nacht in stilzwijgendheid in heerscht, puinhoopen van ingestorte paleizen, daar de bijeenverzamelde eeuwen op rusten, zie daar de schoone natuur voor een gevoelig hart! Hier zinken wij met wellust op neêr. om er uren achtereen, met een gedurigen aanwas van vermaak en verteedering, aan gekluisterd te blijven! Neen, de vreugd is niet voor ons hart gemaakt! Bij hare prikkelendste streelingen blijven wij altijd wat wij zijn; onder de droefgeestige en verteederende indrukken van het gevoel alleen, neemt ons hart gedurig in grootheid toe. Bij elken traan, dien wij storten, schijnen de grenspalen van ons wezen meer en meer uitgezet te worden: wij ontdekken de hoogte, die wij bereiken kunnen, en juichen, in het midden der smart, mensch te zijn! In die oogenblikken wordt het zwarte nachtgordijn voor ons opgeheven: wij zien de velden, de maatlooze velden der onsterfelijkheid in; de ware geboortedag der ziel daagt aan de kimmen; de dood en het graf drijven, als uitgeperste en ledige wolken, daar henen; alles wordt grootheid, alles eeuwigheid, alles Engel!’[1)]

* * *

Een levensbeschouwing als deze, waarbij elke daad z'n waarde aan de stemming ontleent die ze kweekt, en aan 't mysties visioen dat ze levert, moest onvermijdelik botsen tegen een stelsel van wijsbegeerte, dat de deugd enkel als voorschrift en plichtsbetoon beschouwde, en aan alle goede daden en voornemens, juist omdat ze de gelukstaat in 't uitzicht stelden, elke

1) Dicht- en Prozaïsche Werken. Dl. V. blz. 207/208.

zedelike ondergrond ontzegde.[1] Feith, de zoeker van God als de enige Lamp die schijnsel gaf in een verduisterde wereld, kon zich niet plaatsen naast Kinker, de Kantiaan, die 't zwaartepunt van 't heelal concentreerde in de innerlike kracht van het menselik intellekt en het tot middelpunt maakte van de ganse schepping. Waar blijft voor de eerste de *impuls* van een zedelike daad, wanneer ze niet langer op een uitkomst mag worden gericht, maar alleen mag voortvloeien uit een zekere gezindheid, wanneer hem die gezindheid als een marteling voorkomt en de uitkomst hem toelonkt als een verlossing? Wat blijft er voor hem over van de *waarde* van een zedelike daad, waaraan, zo ze uit zuiver plichtgevoel wordt volbracht, eerst als vrucht het geluk mag worden verbonden, terwijl hij daarentegen geen sterveling in die mate onbevlekt weet, dat ooit iemand, zonder enige bijoogmerk, uit louter plicht wordt gedreven? Voor hem is het zinnelik wezen niet van het zedelik wezen te scheiden. Voor hem zal Kant's ideaalmens een al te onvolmaakt aangelegd schepsel blijven, dat, bij toenemende zelfkennis zoveel te meer door de bedroevende gedachte zal worden gedrukt, hoe de zedelike reinheid, en daarmee de voorgespiegelde Kantiaanse toekomst, nimmer bereikt zal worden. Voor hem wijkt het toverbeeld van een ideale deugd-uit-plicht met de illusie van een onaantastbare mensenwaarde als een ijle nevel terug, en zo bij hem in z'n twijfel omtrent de zedelike grootheid van de mens ook elk motief voor een lotsbedeling, geëvenredigd aan die zedelike waarde, ongegrond voorkomt, acht hij het nodeloos en lasterlik een Kantiaanse God te creëren, als enkele Grootmacht in 't leven geroepen, om het onderstelde evenwicht tussen deugd en geluk voor de dwalende geesten te handhaven.

Zo kon Feith er toe komen de Kantianen te beschuldigen, dat zij de in z'n werken zich openbarende Godheid hadden afgeschaft, zonder dat zij in staat waren geweest zich een nieuwe God te scheppen. Zo impotent de mens is, zo machteloos is z'n geschapen God. Waar bleef bij zulk een heilloze leer, voor Feith, de toegezegde steun voor de zondige zwakke aardling? Waar bleef het Christendom met z'n verzoenende

1) Brieven aan Sophie. (In de Dicht- en Prozaïsche Werken, Dl. XI). Kinker in Dicht en Ondicht, door Van Vloten.

Jezus, die de vermoeiden en belasten tot zich roept? Wat werd de leer van Christus voor hem anders dan een Kantiaanse Bijbel-interpretatie, waarin de profeet werd gesilhouetteerd tot de strakke moralist, die niet zou gesproken hebben zoals het Evangelie sprak, maar door een Kantiaanse uitlegkunde toe te passen, alleen voor de in Kant's wijsheid doorgedrongenen verklaarbaar werd?

Niettemin ontspruiten de bewegingen, die aan Feith en Kinker het leven schonken, uit de zelfde bodem der kultuur. Verschillend van vorm, verbergen ze de eenheid van richting. In beide spreekt zich een drang en worsteling uit, zich los te maken van de traditie. Bij Kant is het de grote beweging, die alle bronnen van kennis van buiten voor zich afsluit, en 't objekt van het weten verlegt in de denkende geest. Bij Feith breekt z'n wereldbeschouwing op een andere wijze met de almacht der Rede. In zijn ziel baant zich de stem der natuur een uitweg. Uit de natuur wil hij 't leven der mensheid begrijpen; uit haar oorspronkelikheid en haar onschuld leert hij het menselik geluk verstaan. Van uit een hoog gespannen idealisme, die de eeuwige Liefde, hemels van oorsprong en naar bestemming, als draagster van 's mensen sentimenten en richtsnoer van zede en Godsgeloof verheft, ziet bij de mensheid ontaard van z'n eerste gelukstaat in een onherroepelik verleden, en vindt alleen in de onbedorven gebleven schepping een toevlucht voor het naar ideale reinheid smachtend hart terug. Telg van Rousseau, is hij de verwant van Herder en opent hij de poorten van de Romantiek. Zijn weg kruist die van Kinker. Waar deze het Evangelie wil verwringen, om 't aan te passen aan de resultaten van 't moderne denken, en hij blijft varen in 't zog van 't Rationalisme, heeft Feith met Herder dit al lang de rug toegekeerd. Klagende evenwel over een verloren Paradijs, van waaruit een van de natuur ontaarde mensheid zich de smarten des levens en de wanhoop der eeuwen op de schouders hief, staat op zijn beurt Feith mijlen ver van de Kantianen, die, geëmancipeerd van God en de wereld, zich een nieuw imperium scheppen in het denkend subject. Beider pennestrijd vult een merkwaardige bladzijde in de geschiedenis van onze litteratuur.

Rembrandt
Door
Albert Verwey.

Dit dubble schilderij is zóó gebouwd:
Een man in zwart, geweken achterwaarts,
Langwerpig van gelaat, wel menschlijk, maar
Zonder van hartstocht of karakter de
Werkende lijnen. Stilstaand met een schaduw
Van glimlach in zijn oogen, reikt zijn hand -
Maar daarvan later. Vóór hem vult het doek
Dit volle leven: verst van hem vandaan
De vrouw in rijpen blos en rood gewaad,
Donker, maar als een zoete vrucht, gezeten
Met één kind op een knie, van de andre twee
Brengt ééne een mand met bloemen, de andre lacht..
Haar kleed is rood: vlamrood, papaverrood,
Oranje en soms met zulk een gloed erin
Alsof de volle zomer, vuur en vonk,
Eruit weerstraalt. Een weerschijn zet zich voort
In 't jurkje van de jongste, als vloeipapier
In duizend kreuken. Die gekreukte kleur
Wordt ras een mand vol bloemen: wit, rood, groen,
Die de oudste stemmig draagt, en lente, 't pure
Aarz'lende groen van lente schemert haar
En 't zusje om 't lijf, dat laatste een stralend kind,

Dat lacht, wijkt en begeert naar de anjer, roode,
Zwijgend haar voorgehouden door die hand,
Hand van dien man in 't zwart, uit donker-purpre
Mouw reikend in die lente en naar dat kind.
Hij glimlacht wel, de moeder glimlacht ook,
Maar bei afwezig: zij alsof zij hoort -
Wel liefdevol zich neigend naar het leven
Rondom haar, maar toch hoort, meest innerlijk,
Hoe in haar 't leven wondre maten zingt.
En hij, daarbuiten, - 't zij alleen die hand -
Zijn glimlach is geen glimlach meer, is liefde
Voor wat met hem nog leeft, doch buiten hem.
Zoo is dit schilderij tweeledig: 't eene
Stralende leven, lentgroen, zomerrijp,
Met aan zijn rand rood van den ondergang,
En 't andre 't zwarte dat uit purpren mouw
Een bloem reikt en die voorhoudt aan een kind.

Sint-Veit
Door
Aart van der Leeuw.

In den nacht had het een behekste plaats geleken, levende in vage geluiden van vlerkengehuiver en bang gesteun; het was of ijle gedaanten omgingen in de duisternis en oogen, als smeulende vonken, kwijnend glommen.

Nu brak de morgen aan; de lucht, met wolkjes overtogen, ving een zachten rozen schijn, glinsterend blonken de dennennaalden van het bedauwde woud, uit de heide steeg een blauwe lichte damp, waaronder bloempjes purperden, contouren van glooiende heuvelen, naakt en van krijtwit gesteente, zich opgolfden in de verte. Een haan kraaide vereenzaamd, dan waaide een luchtige bries het nachtlijk geurm tot klaarheid. Het was een hooge, naakte paal, als een bladerlooze boom uit het schotsch gegroei van distels en doornen opgerezen, aan den top een wijd wak wiel met spaken, en pinnen uit de velg stekend. Aan twee dier pinnen gebonden leken twee lange gestalten, de nekken neergenikt, elkander bijwijlen houtrig en stijf maar hoofsch te begroeten.

Klaarder spreidde het licht, stoffig-zilveren bundels gleden langs takken en bladeren, de zoom van de zon blikkerde boven de bergen.

Nu werden de raven roerig; van den schouder van een der gehangenen wiekte een zwarte schaduw op, een aangezicht werd zichtbaar, als van een heel oud man, de oogen weg in de kassen gezonken, wangen en lippen ontvleeschd, wijl tanden glinsterden in een vreemden, triestigen glimlach. En zoo van allerwege vlogen de vogels heen, een enkele de

buit in den bek als lappen en rafels. Hoog boven op de naaf van het wiel bleef een gier in ruste, hij troonde statig in den mantel zijner vederen en bewoog den kop met den hakigen snavel langzaam naar alle kanten.

Weer klaroende hanengeschrei in den morgen, vogeltjes scharrelden druk in het houtgewas, allengs steeg het gerucht van hun stemmen. De dampen rolden zich uit, door de zon gezogen die, als een blinkende beukelaar, in den nevel geheven stond. Het landschap strekte zich stil en helder, in kalme zekere lijnen; de lucht boog lichtlijk blauw, de heide bloeiend paarsch, het bosch bij de galg somberde zijn donkere dennen, maar scheen al stijgende, weliger golvend in lichtgroen van eikenloof en fijne zwatelende peppels. Verre, witte steden, rezen de krijtrotsen tegen de kimme.

Het laatst wijlden de dampen, als een krans, om een hoog kasteel dat, in slanke spitsen en gekartelde kanteelen, aan den rechter rand van het woud verrees. Een breede weg leidde door de boomen daarhenen. Een stoet kwam er opzetten, in een beweeglijk gewemel van kleuren en loovertjes zonneschijn. Op een hoog genet, sierlijk van purperen toomen en het zilveren gebit, hield zich een ridder recht; zijn lila kleed, met hermelijn omzoomd, in vele vlammende gemmen ving vonkeling, zijn deinend lijf was klein en schriel, grimmig zag hij terzijde met onwilligen blik. Luchtig draafde daar de edelvrouwe, zoetjes wiegend op den wisselpas der hakkenei; van gouden banden stond haar keurslijf stijf, als een fijne wolk golfde blauw heur sluier in den wind. Om haar zachten hals lag een snoertje paarlen gewonden. Onder het teedere mousselien bewogen in lichte schokjes haar donzige borsten; zij hield de oogen zedig neergeslagen, haar wimpers waasden een schaduw over hare wangen; van onder de puntige muts kruifden heur fijn-gouden haren in vroolijk-dartele sprongetjes, wijl een sneeuwwitte hand kalm en achteloos den teugel vierde. Door de gulden mazen van schaduw en zonneschijn omwonden naderde zij lieflijk in loome kadans, een schroomvalligen lach om de lippen. Een eindje achter deze ruiters volgde de kapelaan op een langzamen klepper, hij klemde een pergamenten rol onder den arm, en knikte dommelig het breede bleekvleezige hoofd. Dan, te voet, in een warreling van geel en oranje, de beenen

gestreept, de buizen gepoeft en doorschoten van glanzende zijde, marcheerden de hellebaardiers; een slanken, jongen man, die de handen op den rug had te samen gebonden, gansch naakt in hun midden.

Geheel alleen in de achterhoede, hijgend en zweetend, liep de beul, een nar gelijk, zijn zuchtig potsierlijk lichaam in een rood tricot; een zware streng touw hing over zijn schouder, terwijl hij in de linkerhand een vedel en strijkstok sleepte.

Bij de galg verzamelden zij zich, de ruiters stegen af, de paarden werden, in de schaduw van breede kronen, aan boomen gebonden. Voor den ridder en zijn gemalin was er een zetel van zoden; de pater, plechtig in zijn grijs habijt, stond opgericht in een waardige houding; de knechten leunden op hunne hellebaarden. Midden in de zon, aan den voet van den paal, was door den beul de jongeman geleid, die om zich zag met rustige blikken. Hij leek den dood niet te duchten, zijn jeugd verstond zijn stroeve strengheid niet, hij voelde de sappige kracht in zijn schoone lichaam gisten, hij voelde de heete zon als een bad over zijn leden stroomen - een aarzelend windje zwol door de ruischende bladeren - in een spierig welven van de blanke borst dronk hij de geuren zwelgend in. Even gleed zijn kijken langs zijn warme lijf, van de voeten over de ranke beenen, hem dragend als twee sterke zuilen, om den ronden buik met zijn weekheid en heimelijke schaduw, langs de beide gebruinde armen en de breed uitvleugelende schouders, dan hief hij driest het hoofd, waarom, in vluggen zwier, de bruine lokken vielen, en staarde, in een schampere verachting, naar hen die hem den dood moesten doen.

De ridder zat stijf en recht, geheel gedrapeerd in den pronk van fulpen tooisel en lichtende gesteenten, zijn magere gestalte leek er schichtig in schuil gegaan, alleen zijn bevende handen waren zichtbaar - waarvan de een op den rijkversierden knop van zijn degen rustte en de ander een gouden kruis betastte, dat aan een zilveren keten hing - en ook zijn tanig hoofd, met sponsig-uitgegroeiden neus, luifelend boven verlepte, als steeds in gebeden prevelende lippen, wijl slechts de loerendleepe oogjes leefden in de gore welke wangen. Om hem rees de wacht der soldeniers, de kapitein voorop, een lang slamier, hoekig en knokig geplant in de zware stevels, glunder liet

hij de pluimen wapperen op zijn breed baret; zijn hals was met zwachtels omwonden, overal op zijn gevlamde tronie vuurden abcessen en booze karbonkels. De overige trawanten leunden, als gedrochtelijk-geknakte uitwassen aan hun slanke, blinkende speren. De jonge man zag toe en langzaam kwamen uit het bosch de dorpers geslopen. Haveloos en barrevoets, gebogen in hun leedren kamizool, wierpen zij zich voor den ridder neder, hurkten dan zwijgzaam en met nedergeslagene oogen. Elk was gegroeid en gekromd naar zijn ambacht, door wind verweerd, door zon verschrompeld; een leek als onder een gewaand gewicht verpletterd, telkens hief hij den arm in een ijl gebaar, als moest hij een ongezienen last vaster aan den schouder schuiven, en greep in de leegte; een ander, de borst ingevallen, de handen geklauwd, scheen lange, verre voren in den grond te volgen, en spiedend het kouter te richten. Het laatst kwam een groote grijsaard dwars over de heide, naderend in een vreemden, ongelijken kreupelpas, een zotten dans; zijn baard fladderde bij die sprongen; allen zagen toe, de ridder lachte, de knechten luider, en daarna de dorpers ook, de oude man staarde bang en verdwaasd en strompelde sneller. Vrouwen zaten er mee in den kring, vele hadden in 't gelaat zweren en open abcessen; met schichtigen blik zagen zij bijwijlen naar den kapitein der hellebaardiers, die trotsch zijn knevels draaide en met welgevallen naar haar lonkte; zij werden dan zeer bleek en een rilling huiverde over hen.

Met verschrikte oogen sperden allen den man onder de galg aan, wijl velen haastig een kruis sloegen. Hij lachte onbewogen, welig zich koesterend in het gegloei van de stralen. Het was of het woud van lustige vlammen knisterde, of de vogels hem riepen bij den naam, of alle koele boschwegen zich breeder openden, en hem noodigden onder de groene guirlanden een veilige toevlucht te vinden. Heel zijn lichaam, geurig en vochtig van zweet, kloppend in 't klaterend bloed, antwoordde dat hij zeker zou komen. Meermalen meende hij van ver in den wind de stem zijner moeder te hooren, en langzaam droomde hij weg in gedachten aan vroeger tijden.

Weinige waren de beelden zijner jeugd, hij zag de spelonk telkens weer, als hij de oogen sloot, de ruime, koele grot,

en de groote, donkere vrouw, met de bloemen in het haar, en de diepe vonkelende blikken. Wat leek zij jong en bekoorlijk in zijn herinneren, zijn moeder, in den mantel van haar gitten lokken, en haar sterke lenige gestalte. Vaak kon hij er naar verlangen nog te loopen, klein kindje, over de bloeiende heide, spelende met vlinders en jagend naar bijen, volgend haar die, gebukt, kruiden en bloemen zamelde, of opgericht met de vogels koutte. Ook de avonden waren schoon om te herdenken, wanneer zij zachtjes liepen op de naaldenzoden, in het maandoorzilverd bosch, en zonder vrees naar bilsenkruid en belladonna zochten; soms scheen het of hij droomde, als een lange zucht door de blaren huiverde, een nachtegaal zong, of met vlugge, schimmige passen een wolf naderde, wiens oogen als twee kolen gloeiden, en die eerbiedig en vleiend zijn moeder de handen likte. Nu leek dit alles vreemd en wonderbaarlijk, en wist hij dat zijn moeder een heks was; zware grillige dampen had hij zien stijgen en drijven, als zij prevelend aan haren ketel brouwde. Ook slopen er bij avond vaak gedaanten aan, schamele slaven, soms ridders in ratelende harnassen, met gesloten vizieren, of fijne, bleeke vrouwen in brocaten gewaden. Zij knielden voor haar neder en smeekten om zalven en tooverdranken. Sommigen herkende hij wel die wederkeerden; met groote oogen zag hij toe, hoe zij deemoedig en dankbaar nederknielden en, met gevouwen handen, om nieuwe wonderen baden. Een van dezen was een jonge zanger, en een lief geluk was het mijmerende naar zijn geneur en het heldere klinken der snaren te luisteren. Eens, in een nacht, was de vedelaar ademloos aan komen loopen, met verklaard gelaat en glanzende oogen, hij had veel en snel tot zijn moeder gesproken, met luide, lachende stem, en bij het heengaan had hij zijn instrument in de grot achtergelaten, zeggende dat de kleine, die zoo stil steeds droomde, moest leeren zingen en begeleidend de snaren strijken. Toen was een nieuwe tijd, als de zon die opkomt in den morgen, aangebroken. Uren kon hij musiceeren, met starende oogen volgend het dansen van den stok, in melodieën genietend. Ook kende hij alras de innige verbazing en het breed geluk uit eigene gedachten 'n lied te dichten, en daarbij, voorzichtig en schuchter, naar de passende klanken te tasten. Op een schoonen zomermorgen, wijl zijne

moeder rustig sliep, was hij welbesloten heengeslopen, en niet meer weergekeerd. Het bonte leven op de kasteelen, waar hij speelde voor de edelheeren, was dan aangevangen.

En wéer lokten hem kleurige beelden op hun wemeling weg te droomen; maar een drukker gerucht deed hem plotseling opzien. Twee lansknechten hadden een ladder tegen den paal der galg opgezet, wijl de beul hem de klammigweeke hand op den naakten schouder legde. Ruggelings klom hij naar boven, voorzichtig tastend naar de ruwe sporten; de beul ging hem voor, in aamborstig gehijg bij elke trede. Het wiel cirkelde nu wijder en dreigender voor zijn kijken; zijwaarts blikkende zag hij de lijken lichtlijk wiegende, op een vleugje van den wind, hij leunde makkelijk achterover tegen het hout der leer, terwijl het roode, potsierlijke lichaam, in zwaar geschuif van buik en billen, aan strengen rukte en lussen knoopte. Wijd in het ronde blaakte de hei in de stijgende zon, de zachtjes ruischende kronen der boomen en de paarsche velden der bloempjes lagen open aan het gouden licht; een deinende zee, langzaam en moe in hitte en windstilte, strekte de landouw zijn hoogten en dellingen. Een blijheid wiegde van dit zomersch bloeien, de jonge man voelde zich een wijle vrij en lustig, als eenzaam staande op een hoogen heuvel, een schoon, oneindig land van verwachten aan de voeten. De dennennaalden glommen vochtig nog van dauw, als bestrooid met gesteenten, het kasteel verrees, uit die groendoorparelde wade, in een weligen groei van tinnen en transen, de leien blikkerden op de daken en torens, lijk het spiegelend staal van een rusting. Heel in de verte, ter andere zijde, even opstekend boven den scherpen kam van een krijtrots, was de kathedraal in aanbouw zichtbaar, een fijn kantwerk van palen, kabels, en stellagiën om zich geweven, in grillig spel van filegrijn tegen den zwaarblauwen hemel. Bijwijlen meende de turende een verward geraas, drijvend op een windzuchtje, te onderkennen van kloppen van hamers, en knarsen van raderen. De zon, in het zenith wentelende, zengde geweldig, dazen, van de lijken opgezwermd, zongen en zoemden in de trillende hitte, zij dansten als vlugge vonken en dwongen te droomen naar hun zweven en loom lied.

De beul, gereed met zijn arbeid, had zich breed gezet op een der sporten boven het hoofd van den naakte, leek een vreemd, dreigend dier, in sprong verstard en tesamengezonken; de zon speelde met zijn rooden mantel, als met een vaan van vuur. Beneden, aan den voet van de galg, was de pater statig uit den kring getreden, met ampele gebaren had hij de pergamenten rol uiteengevouwen en was, eerst zalvend, dan zich in vakerig gemompel verliezend, het oordeel en vonnis beginnen te lezen. Met het gegons der insecten, dreef het eentonig geneuzel gelijk een zware slaapzang in dien zomerdag. Het waren maar vage geluiden die den veroordeelde in de ooren klonken; maar aan de wrange grijns van den ridder, en het schaamtevol blozen der edelvrouwe merkte hij wel dat nu zijn schanddaad werd uitgemeten en beschreven, en zachtjes volgde hij zijn gedachten, die weder hem voerden naar dat eerst zoo zoete, nu vermaledeide uur.

Het leek als liep hij weder door de bosschen, met veer-krachtig-vluggen tred, op den gehoorloozen, elastischen bodem; het was als nu een zomerdag van wolkenlooze zon en stiltrillende hitte, waarin geuren dreven en wademden, loome, bedwelmende aromen. Hij dwaalde al dagen in onbekommerde vreugde, lenig van lijf, licht van voeten, en zijn bloed in frissche, dansende beweging. Lang had hij niet gezongen, bij het spelen van zijn vedel, in de breede zalen van luidruchtige kasteelen, overal waar hij zich meldde werd hij, vermaard om zijn duivelsche liedjes van liefde, als de pest van de poorten geweerd. De ridders die vroeger, purperende bokalen heffend, hem toedronken en juichten, lagen nu lange nachten weenende op de knieën gezonken, in verlaten kapellen, het hoofd op de kille steenen; zij baden en lieten zich kastijden, zagen mirakels, in duizend vreezen levende om den ondergang der wereld, die aanstaande heette. Lang had hij niet gezongen, en lang niet den kus gevoeld van een schoon meisje op zijn lippen; want de vrouwen der dorpers waren verarmd in kommer, in honger vervallen en bezocht met ziekten en pestilentie van de knechten der sloten. Alleen de nachten na een luid festijn in de halle, kon hij stil sluipen door nissen en gangen en, geruischloos in een donkere kemmenade, tastend de welig-warme naaktheid van een der hup-

sche maagden streelen, en soms wel van de edelvrouwe zelve, die, bekoord door zijn koperen wangen en den lokkenden gloed zijner felle blikken, terwijl haar gebieder, in een roes van malvezij, bezwijmde, hem wenkend tot een heimlijk minnespelen had genood. De zonneschijven wiegden, als vlinders, om zijn gaan, hij ademde warmte en geuren in heete teugen, zijn leden, heerlijk van spannende sterkte, rilden in de begeerte een zoete prooi te vangen en aan de borst te bewaren. Een vesperklokje tinkte in de nabijheid, en door de verre bladertakken schemerden kapiteelen van een hoog gebouw. Het bosch week open, er gloeiden tuinen, wijl koren rees en neeg in een blond wuiven. Tusschen de bloemen gebukt, en zorgzaam zwellende boschbeiën, in een zilveren korfje, lezend, wijlde een wonder-lief'lijke verschijning, haar wangen brandden, inkarnaat van 't bukken, het schuchtere lijnwaad, wat afgegleden van haar schouders, ontblootte haar boezem, weerbarstig sprongen de roodgouden haren van onder het mutsje, dat in robijnen flonkerde, de zoom van heur kleed ritselde langs struiken en doornen. In een flukschen sprong was hij haar terzijde, en had, eerbiedig buigend, haar hand aan de lippen gebracht. Verschrikt had zij zich opgericht; maar hem ziende struisch van leden en in zwierigen ootmoed nedergeknield, en, als een zoen op haar mond, proevende de belofte zijner lippen, en wetend, uit het dringend smeeken zijner oogen, wat hij van haar gevalligheid begeerde, had halverwege, liefconfuus maar niet weerstrevend, zich afgewend, dan, met hem tusschen de bloemen neergezegen, slechts fluisterend zich verdedigd, en aldra zich willoos aan den zwijmel overgegeven, machteloos en duldzaam, het innigzware lijf-van-den-man, als een golfslag, boven zich te voelen stijgen en breken. Maar plotseling, te midden de volle overdaad van zijn genieten, was hij door ruwe knuisten vastgegrepen, en, tot bezinning gekomen, had hij zich vinden staan, aan handen en voeten gebonden, tusschen in maliënkolders gestoken wapenknechten, waarvan er een, 'n knokig-lang slamier, beval hem op te nemen en naar 't kasteel te voeren. De edelvrouwe maakte een luid misbaar, klagende nu om hulp roepend, en den toorn des hemels over het hoofd van haren snooden aanrander afbiddend.

Een verandering in den klank van 's priesters eenkleurige litanie wekte den droomende uit zijn gepeinzen. Na vele wijdloopige, met bloemrijke beelden gesierde digressiën, was de lezer nu genaderd tot de uitspraak van het vonnis en de beschrijving der straffe. Half tot den ridder gewend, in forschklinkende intonatie zijn matte stem tot een stijgenden galm aanzettend, prees hij luide de zonderling-milde clementie die den eervergeten rabout zoo een zachten en pijnloos-plotselingen dood had toegedacht. De jongeman zag de aderen op de kale kruin des priesters zwellen, en er het zweet, als dauw in den morgen, pinken en parelen; stil moest hij glimlachen, maar toch erkennen dat het vonnis, met de misdaad gemeten, waarlijk licht was en genadiglijk. En hij dacht aan de oogenblikken van zwakheid en wanhoop, toen hij, moedernaakt in de boeien, onder de diepe gewelven van het slot, zijn lot had verbeid.

Er heerschte een matelooze nacht van stilte en duisternis, zonder den troost van sterren, zwoelte of boschgeuren, er groef zich een leegte zonder grenzen, waarvan hij zich, in zijn verwarde gedachten, noch het begin, noch het einde verbeelden kon. Er was niets dat zijn handen vonden dan de kille, met glibberig wier bewoekerde zerken, geen voorwerp, hoe grof dan ook, bood aan zijn vingers de trouwe ruwheid zijner vormen, om, met dankbare innigheid, bijwijlen herkennend te betasten, geen geluid, zelfs niet van vallende droppen, kwam de ondoordringbare zwartheid met zijn lichtjes bestippen. Dan werd zijn eigen lichaam hem een makker in de eenzaamheid. Terwijl de ongetelde uren traag en schimmig uit den duister op kwamen en weder verzonken, verdreef het zachtjes streelen over zijn hals, langs zijn wangen en voorhoofd, den angst en vertwijfeling over die roerlooze eeuwigheid. Nog nooit had hij zijn lijf, als eenigen vriend, zoo liefgehad, het scheen of het hem troostte en, in die lange, dorre wake, zijn heete koortsen koelde, of het hem sluimerzoete vertelsels verhaalde van zon en leven, en, door de schoone weelde zijner contouren, beelden wekte van hoop en genade. Dan was hij ongeweten ingeslapen, de beide handen vast en innig aan de borst gevouwen. Doch in ijlende visioenen was hij weder opgeschrikt, ziende hoe zijn makker werd

gefolterd en in duldelooze marteling werd omgebracht. Niet hijzelf stierf, maar, staande naast de pijnbank, bleef hij hulpeloos kijker hoe zijn lichaam van de warme, fijne huid, als van een zilverblanken mantel werd beroofd, totdat het rookend lag in roode verschrikking; ook hoorde hij, van jammer weenend, dat gewrichten kraakten en hoe de bloei der krachtige armen en rappe voeten onder zware koevoetslagen werd verbrijzeld. In een oneindig medelijden met zichzelven verloren, smeekte hij den duivel zijn liefste lijf voor die langzaamschennende kwelling te behoeden. Te midden der wreedste hallucinatiën was hij bij de schouders gevat, en in den lichten dag, de jonge zon gevoerd. Al zijn kalme moed en goed vertrouwen waren weergekeerd, wen de behagelijke zomerzoelte zijn verstijfde leden lenigde, en een lach om de galg was in hem opgesprankeld toen hij, naast den naakten paal, zijn dauwdoorblonken woud zag wuiven en tintelen.

Ja wél deed men hem genade; maar dat die mildheid geen lankmoedigheid beduidde wist hij beter. Hij meende te begrijpen, en het nalaten der torturen te moeten beschouwen als een eerbewijs in vreeze aan den graaf zijnen vader. Want lang was het door hem geweten, dat hij een bastaard was, al wilde ook niet de graaf erkennen den zoon van een sybille; maar eenmaal toen hij zong in de hal van het vorstelijk slot, had de ruige hand van den landsheer, in vreemde mildheid, op zijn hoofd gerust, en blijde was hij heengegaan, rijk aan geschenken.

Plots miste hij, als begeleiding van zijn droomen, het rad gemurmel van des priesters stem, terwijl zijn turen werd gebroken door snel verschieten van kleuren van lijven die zich roerden, ook stegen vage klanken en een gefluister van woorden, in verward gewemel, naar hem op. Alle gezichten blikten zijwaarts, in spanning, en stil in een nederigen ootmoed. Langs den rand van het woud, over de heide, bewoog zich een optocht, als een lijkstaatsie langzaam en ernstig. Niet duidelijk zichtbaar nog, in een stuivenden mist van stof, en een beweeglijk gebeef van zon en schaduw, boodschapte hij toch, door een helder geraas van klinkende ketens en het holle gedokker der karren, de beteekenis van zijn plechtige nadering. Na een wijle van beiden, in

sprakelooze eerbeid, zagen de zwijgende kijkers den voorsten man, met schimmige passen voorbij de galg sluipen. Het was een grijze, gebogen kluizenaar, het gelaat gegroefd en knoestig als het houten crucifix, dat hij, in een hevig strekken der harig-stakige armen, voor zich uit hield geheven. Zijn lichaam liep verborgen in een wijde, grauwe pij, om het middel met een zwaar en knoopig touw gesnoerd; van onder den stoffigen zoom verscheen er bij beurte een gewonde, bloedige voet, die over takken en doornen struikelde. De dorpers vouwden de handen en baden luide onze-vaders. De boeteling scheen doof voor hunne devotie, zijn strakke trekken bleven in roerlooze plooien verstorven, de wangen, uitgeteerd van vasten, hadden de sporen der neergestroomde tranen behouden, zijn smalle lippen waren als een bleeke wond die zich niet sluiten wil, de lange, witte baard, een zinnebeeld zijner jaren en bekommering, leek, in een moe gewicht, hem dieper naar den grond te krommen, en alleen de kracht zijner blikken, brandend en star gericht naar het kruis dat hem geleidde, behoedde hem en steunde zijne schreden. Hem trouwlijk volgend als een goeden gids, want bedachtig den stap van het paard richtend naar den ongewistalmenden gang van den pelgrim, reed nu een ridder aan, geheel in stalen rusting gestoken. Het licht gleed, als zilver sparkelend water, over de gladde platen, ontstak er tintelende sterren, dan viel, als een fontein, in waaiering van droppendauw, uiteen; het bleef bij gouden gesmijde, bij rijke spangen bliksemend vonken, en lokte glanzend uit robijnen en saffieren, met blikken blauw als lachende oogen en rood als smeulend vuur. Ook met het zwaard, dat kletterend aan zijn zijde wiegde, speelden de stralen een luchtig spel. Alle grimmigheid van krijgsgeweld ging in dien doop van zon verloren, werd tot een schoon wonder van schittering, dat verrukte, doch niet dreigde. In de open stormkap was, heel stil en streng, het bronzige, verweerd gezicht, dat neerzag naar de ijzeren hand die, teer, een blanke lelie, teeken des vredes, beurde. Aan den zadelknop hing een ketting, zwaar van schakels en schalmen; het paard, forsch de spieren spannend, trok haar strak, en voerde traag den plompen wagen, hoog met kantige steenen bestapeld. De ridder was geheel in de

zachte aandacht van zijn nederigen arbeid verloren, zijn lijf, roerloos in het pantser, voegde zich duldzaam naar dien loomen, zwoegenden gang, scharnieren knarsten, ringen rinkelden en klikten, riemen kraakten en rekten zich, geluiden waarin slaven leven, maar die den ridder, ootmoedig in zich zelf gekeerd, zondereinigend klonken en van God gezonden. Hij was nu dicht de galg genaderd, omstuwd van zijn knechten, die balken torsten, of, aan trillende zeelen, karren met keien zeulden. Een schaduw, van de boomen gekomen, had den brand van zijn kuras gedoofd, teer weerkaatste in het staal de groene gloor der bladeren, gelijk een weerschijn in een kalmen, koelen vijver spiegelt; het paard schuifelde ritselend met de hoeven door de ranke erica, terwijl een kleurig-wapperend vaantje, aan de punt van de rijzige speer, in geborduurd devies: armatus coelum aggrediar, het heilig doel van den tocht verkondigde.

De minnestreel had onverschillig toegezien. Hij wist van de vrees die de edele heeren plotseling den zwijmel van den wijn vervaard deed vlieden, de lachende lippen en het zachte bed der liefste prevelend mijden, en ruilen de goede zwaarden, die bloed oogsten en vonken sproeiden, voor de bleekbenevelende bloem van vroomheid en van vrede. Hij wist hoe zij een laatste genade zochten te koopen, voor hun nabije sterven en oordeel, door met den dienenden deemoed van hart en handen, steenen te metselen aan de rijzende kathedralen, zweetend en slovend tot de gave slanke torens als twee smeekende armen, zich naar den hemel strekten. Hij had verachting voor de kracht die, zòo gebroken, eigen bittere zwakheid heiligen wilde, hij die de sonore stem van satan had hooren roepen in de winden, en vaak des nachts het dansen van elven in maneglanzen had bespied.

Doch, toen de ridder naderkwam, had hij gerild van vreugde en verbazen, herkennende den graaf zijnen vader.

Het werd als een visioen, waarin de stoet veranderde, het kruis en de starre godsvrucht van boeteling en volgers ging in een bonten, ijlen mist verloren, alleen de graaf bleef zichtbaar, recht naar de galg rijdend, omgeven van de glorie van de zon en zijn vorstelijkheid. Er bloeide een liefde in hem voor dien vader die kwam, in den glans zijner doorluchtig-

heid en uitgerust ten strijde, om hem de trouwe, sterke hand te reiken; hij voelde zich teer en klein, en dankbaar als een vrouw, verlangde hij te omhelzen, naakt en warm, dien man van koel metaal, en zich de borst te wonden aan de punten en gesteenten, die het harde harnas sierden. Nu zou dan plotseling zijn stem gaan schallen, luid en alleen, een juiching van welkom, en roep om bijstand, hij zoog zich de longen vol, in een krachtig heffen der schouders, en opende den mond, de blije klank reeds bevende in de keel. Maar, met een slag werd de toon hem bij de lippen gebroken, en gorgelde onhoorbaar achter de kleffig-kwallige hand die de beul hem smorend tegen het gezicht had genepen, hij proefde wee den muffen, zilten smaak van 't weeke, vunze vleesch, en zag het zonderling-karmozijnen masker, wanstaltig hijgende boven den gezwollen krop, spiedende over zich gebogen; de ridder trok langzaam verder, in de onaandoenlijke roerloosheid zijner nervige trekken.

Een wilde spijt en woede bruischten, en purperden zijn wangen, hij krulde de lippen en zocht met de tanden gretig het vooze vleesch te bemachtigen; doch zij gleden langs gladheid af. Eindelijk had hij een randje vel gegrepen, en een duizelend genieten was het vast de kaken op elkaar te klemmen, en krieuwend een lauw straaltje te voelen druipen langs de kin, dat dan in trage, zware droppen gelijkmatig lager zijpelde. De beul kreunde en vloekte, mompelde ijselijke dreigementen, en schopte den minnestreel met een bloedrood, waterzuchtig been in de zijden; maar deze hield stil en stijf zijn prooi gevangen, totdat hij eindelijk, snakkende naar adem, en bijkans geworgd, even den mond moest openen, wat de benarde hand bevrijdde. De ridder en zijn stoet waren reeds verweg in de richting der kerk, die de stomp harer torens en het web van windassen en ladders boven den heuvel hief en met den ijlen smook uit haar schansen troebel de blauwe lucht doorwoelde.

Een ontzettende verlatenheid breidde zich over de verduisterende velden, de warmte werd benauwenis, het helle gefonkel des middags ging dof achter een floers van mistroostige berusting schuil, de dood ving aan te dreigen, zachtjes deinende in de beide vergane lijken die, in den kwalijken wasem

hunner rottende leden, en in een gruwe verschrikking van ontvleeschde knekels, de schennende verwording van zijn schoon lichaam voorzegden. Een hopeloos kind voelde hij zich, aan wien, eens bedrogen, alle geloof ontviel; hij sloot de oogen, hij leunde het hoofd moe aan de sporten, en zocht, in den schemer zijner gedachten, wetenloos heen te droomen. Tot verwondering om de ongewekte stilte beneden hem op deed turen.

Allen stonden nog opgericht, het hoofd zijwaarts gewend, waar, langs den zoom der boomen, een vreemde verschijning allengs zichtbaar werd. Zij volgde het spoor der voorbije processie sleepend-kruipend gelijk een langzaam dier; een pulverende krans, waar de zon in danste, als een vlucht insecten in den avondstond, rondde zich bevend om het wonder, in teeder, breed en doorzichtig aureool. Daarin omsluierd schuifelde aarzelend het mysterie aan, moeizaam worstelend tegen de bloeiende golven der heete heide, hulpeloos verloren in de oneindigheid van hemel en grond. ‘De penitentie van heer Fulco’ hoorde de naakte fluisteren. Hij rekte de nek en boog zich voorover, hij zag de gestalte nu op den rug die, in een goorgeel-bestoven mouwvest, schurend en schokkend sloofde. Om een kantelig rotsblok lagen de armen spierzwellend en zweetend gekleemd, een zwoegende borst torschte mede, traag en zwaar verschoof het gevaarte, ruw en plomp het heidekruid plettend. Soms bleef het breed en hard, koppig en dreigend roerloos, niet te verwrikken; de voeten plantten zich dan woest in den bodem, de beenen spanden en knakten als taaie bogen, een schouder drong en boomde het stug graniet, dat wankelde weer en verder rolde. Om het gelaat, waarlangs blinkende stralen gutsten, lichtte klaar de zielsverrukking van den godegevalligen arbeid, de pijnlijk-hijgende mond lag in de zachte lippenplooi van schrei-teederen glimlach, de tanden glommen, blank en bloot, als van een vragend kind, en zienloos staarde hij, de oogen vochtig en gebroken, in zalige begeestering recht in de zon.

Met een wijd geplooi en plechtig geruisch van zijn tabberd, knielde de pater neder, in een reeks van geritsel volgden allen, gebogenhoofds, de handen tezamen, in geloovige prosternatie; enkelen snikten en sloegen zich in 't aangezicht, anderen

wierpen zich plat ter aarde, hoovaardig in de begeerte zich dieper dan de martelaar te verdeemoedigen. De ridder, met stekelige blikken, in jaloersche grol, meette stil voor zich heen, de waarde van zijn gelofte van kuischheid en dit bovenmenschelijk pogen, en bad met bevende lippen. De minnestreel voelde even een beklemmende deernis opkroppen in de keel; maar dit verzwond in de warme gewaarwording van wraak die verzoend werd. Hij kende dat gelaat, dien zieltogenden oogenlach, en dien mond van een wreed kind dat vraagde. Het was naar hem gekeerd geweest in dien nacht van vlucht en verschrikking, de dwaasdwalende blikken bedoelden doodsgevaar.

In den burcht van Fulco was hij genoodigd, een winteravond. Bij den bloeddwarrelenden schijn der schouw had hij gespeeld en gezongen, moeilijk zijn pure jongensstem uitklinkend boven het dronken gejoel en bekergeratel der gasten. Een rijzige, mosgroene page gelijkend, rank gebogen over zijn vedel, de bruine lokken, in wulpsche schaduwen, glijdend langs de rijpe, vruchtdonzen wangen, was hij uren argeloos blijde geweest in wijsjes van heimlijke minne en overspel, terwijl de ridders, het hoofd achterover werpend, uit geweldige bokalen geurige wijnen zwelgden. Bijwijlen, met een luid gekraak van vallende banken, en een gekletter van brekende glazen en rollende kroezen, was er een, met een smak, op de tegels gestort, en daar star en ronkend blijven liggen, de anderen loeiden dan woester, en het liedje ging, vreemd en innigbang, in die storming schuil. Heer Fulco, nog nuchter, was dan, vleiende woordjes zeggend, in den rooden gloed der vlammen getreden. De klare stem, juist in een garf van trillerende tonen jubelend, was plotseling stil geweest, als met een korten knap gebroken; want een hand ging streelend langs de zachte wangen, en poogde, bij den halskraag woelend, in het gazen omboordsel, lager te glijden, dan voer zij tastend langs de groene zijde en zocht in kreuken steelsgewijze; de hijgende mond lag in de zachte lippenplooi van schreiteederen glimlach, de tanden glommen blank en bloot als van een vragend kind, en zienloos staarden de oogen, vocht en gebroken, hem die zijn zang vergat, in zalige begeestering, recht in 't ontzet gelaat. Hij wilde vluchten, wist hij nog, maar heer

Fulco greep hem klemmend om het middel en drukte hem heet en zuchtend tegen zich aan. Met zijn baardige lippen had de snoodaard fel zijn warschen mond gezocht; doch met een schreeuw en slangig-rap had hij zich losgerukt, ontzind van angst en afschuw naar den uitgang ijlend. Hij stolperde vluchtend over langgestrekte, tot lijk verstijfde lijven; dwalend, zwaar en moeilijk verhief zich dan een doodsbleek hoofd, waarvan de oogen, even zich openend, schemerden, terwijl een dof gemor machtelooze dreiging beduidde. Sommigen die nog rechtzaten vergaten, in dronken verbazing, het fonkelende glas aan de lippen te zetten, hielden het in trillende hand, als een bloedweenende robijn, geheven en zagen, vaag en schimmig, in roode wazen verholen, een gestalte die snel weer heendook, en een tweede, even snel, haar volgend, in een vluchtig visioen van trekken en kleedij, die hen aan Fulco nevelig denken deden; dan tilden zij de armen hooger, en proefden, voor hun onmacht, een laatste koelte streelende langs tong en keel. Toen was hij plotsling, met een sprong, van de lichte zaal, in een duister-verlaten, eenzaam-weerklinkende gaanderij getuimeld. Even deinsde hij terug voor de onbekendheid der holle donkerte, de koude van het stroef graniet, en de laagdrukkende overwelving der zware arkaden; maar driftig-volgende stappen en een nabij gehijg, dreven hem met hun zweepslag voort. Blindelings rende hij verder in de suizende vorstkilte der kronkelende gangen, waar somwijlen, in nissen, bleeke, brekende oogen gelijkende, vlammen waakten, bij stille beelden, madonna's of steenen heiligen, die hun, in toortsgloed levende handen, in siddering van zegening, troostend breidden. Dan vloog wel de schaduw van den ridder, met gerekten hals, en uitgestoken vingers, op den wand hem voorbij, hij spande feller zijne spieren, zich in het dreigend-kokerende hol eener wenteltrap stortend, de treden bestormend, struikelend over de gladde, hoekige zerken. Door open spiegaten blies de wind, in scherpe vlagen, en beurde even het buiten zijn wijde, verre, maan-beglansde sneeuwlandouwen. Eindelijk namen de gangen en trappen een einde in een groot, hol vertrek, stil en sluiergroen verlicht van den blanken nacht, die door spitse, waterschubbige boogvensters zeefde. In dien donzen schijn wiegden en leunden kalm en recht, als doode

menschen en droomende spoken, kurassen en rondassen, degens en rapieren, zilverglissende maliënkolders en ruizelende pantserhemden, helmen met wollige vederbossen wuivend, naast grillige pieken en hellebaarden. Een boosaardig gegrinnik, vol triumf en schampere bespotting, had dicht achter hem tergend geklonken; hij wist toen dat er geen uitgang was. Hoe moe hadden zijn knieën geknikt, zijn hart gebonsd, zijn adem gerocheld, en was hij, tastend en duizelend, tusschen de fonkelend-bevroren gedaanten der ijskoude wapenen gewankeld; soms raakte een schild zijn wang, een kling zijn vingers, in een vreemde wreede vertrouwelijkheid. Hij wendde en zwenkte in plotse sprongen, ontglipte aan groote, als duivelsklauwen, grijp-dreigende handen, vaak was een hoofd dicht bij het zijne, met starbrandende oogen en blootblinkend gebit, een afschuwelijk mom - overal om hem heen blikten dan twee gezichten, eenparig weerkaatst, in de klare polijsting van 't roerloos metaal. Uren leek het te duren, in een eindelooze zigzag van wijken en weifelen, een onontwarbaar doolhof van draaiende kronkeling. De werkelijkheid was reeds lang verzonken in dien dollen dans, onbestuurd repten zich zijne voeten, zijne gedachten doolden verneveld, en overruischt door het bloed dat in zijn slapen klopte. De telkens-weerkeerende, glans-overhuifde schimmen der wapenen, waartusschen de snelle gestalte van Fulco verging en weer opdook, verbijsterden als de verstarde visioenen van een sleepende koortsobsessie. Eindelijk, als hopeloos-afgemat teruggekeerd van een vergeefschen tocht, had hij weer in den donkergapenden ingang der holle portalen geblikt, en, koppig zwemmer, zich in de kolk der wielende schaduw gedompeld. Vriezende vlagen snerpten om zijn trage vlucht, veelvuldig weerklinkend hergalmden de gangen onder den zwaren, ongewissen dubbeltred, de doovende gloed der feesthalle verlichtte een stille verwoesting van huisraad en over elkander geworpen lijven; de poort stond open, in een frank gebaar harer beide breede vleugeldeuren noodend, de valbrug boogde voorzichtig over het diepe duistere water, luid gongden de stappen over de vorstontvochte planken. Vloekend had hij Fulco om zijn snelste strijdros hooren roepen, teer donsde een reine witheid waarin zijn voetstap zonk, een kalmte kwam van den flonke-

renden sterrenhemel dalen, en in het beschuttende woud gekomen, waar zachtjes koelende vlokken van de sparretakken op zijn wangen vielen, had hij zich bukkend een hand vol sneeuw geraapt, waarin hij gezicht en lippen doopend, ze zuiverde van den smaad van Fulco's wulpschen kus.

Gedurende dit droomerig herdenken had de pater, met een pathetischen aanroep des allerhoogsten, zijn verward gemompel beeindigd, en, zorgvuldig bukkend, de toegevouwen rol met den natten bloeddrop van het zegel, op het mos, onder de boomen neergevlijd.

De stoet verloor zich in de verte, onherkenbaar en grauw, alleen het harnas van den ridder, helbeweêrlicht, was een vonk die blonk, verschietend, als brandde de heide. Kruipende, gelijk een langzaam dier, volgde heer Fulco, in een spiralende zuil van stijgend stof verscholen.

Nu wenkte de ridder den priester, met een wuiving van zijn bleeke, dorre hand, vorstelijk-rijk in een regenboog-straling van felle kleinodiënkleuren, en, naar voren getreden, sprak deze, dat zijns gebieders genade, gedachtig aan Gods heilig symbool der drievuldigheid, den veroordeelde vergunde, nog driemaal voor te verscheiden, de lippen te openen, en wel eenmaal om zijn jongsten wensch te openbaren, dan om te kussen het heilig kruisbeeld des verlossers, en eindelijk ten einde zijn laatsten snik te verzuchten.

De minnestreel, over de in middaggloed trillende vlakte turend, waaruit vlinders, in bontfluweelen buiteling, spelende dwarrelden, en bijen, goudbestoven, wichtig gonsden, en naar den bladstillen tuin der boomen, zwaarrustend in groene festoenen, doorsneden van week te beloopen alleeën, die heenwezen naar een verre, lokkende ondoorgrondelijkheid, peinsde over het beeld zijner laatste begeerte. Te zwerven door de eindelooze domeinen, licht onder den klaarblauwen ether, te dwalen, gedachteloos, over de mulle boschpaden, in koelte van 't lommer, op de lippen een lustige voois, weer te leven, zorgeloos in het ruime, in den zomerroes zijner gestreelde zinnen, dát was de eenige wensch die hem lokte, verleidende wenkend in gebaren die hoog boven de heuvelen leken te wuiven. In een droeve illuzie gingen nog eens zijn blikken vragend, zoekend langs alle wegen en naar het verscheme-

rend einder, waar de vonk van vuur was uitgedoofd; hij dacht met weemoed aan zijn vader, en dan plots, met een sprankeling van hoop, aan zijn moeder, machtig en raadselachtig in den tooi van haar zwartvlammende lokken, gekroond door een diadeem van doornen en ros eikenloof. En over veel verborgen dingen in zijn herinneren droomde hij verder, en weifelde, vreemd bewogen door het hem toelachend verleden, met welke keuze hij het scheidend leven het liefst beschenken wilde. Een bang geklag, vermengd met dartele juiching, in zijn keel zwellend, drong zich te uiten; als stilgestold water blonk de gladde buik zijner vedel tusschen de klokjes der erica. En reeds had hij het gesproken, als laatste gunst, de maten van een liedje op zijn speeltuig te mogen begeleiden. De pater, het voorhoofd fronsend om zooveel verstokte zonde, reikte aarzelend strijkstok en vedel, en wijl de beul, aandachtig-waakzaam, de bengelende koordlus voor het gelaat van den zanger deed wiegen en wimpelen, volgde deze, triest en uitbundig, de gepaarde klanken van stem en snaren.

Het leek een schuchter wijsje eerst, dat zich simpel ontspon en als een vraag verruischte, het was geboren uit zijn prilste herinneren, en speelde met onnoozele wezens reeën, bijen en duiven, op het murwe, zon- en bloembeborduurde mos, dat de grot, waar hij woonde, omzoomde. De maten dreven op de vlucht van een stil windje dat van het bosch kwam loopen mede, als een geur bescheiden en doordringend, maar door geen gehoord. Doch allengs werden de tonen heller van tinten, wilder van buiteling, hij voelde zich groeien, en gloeien zijn bloed in de droomen van eerst begeeren en jonge levensliefde; er spreidden zonnige boomen hun tintelende kronen in zijn snarenspel; er vlamden rood-gekamde sabbathvuren, die de nacht en begeerige, blinkoogende gezichten, in breede kringen flakkerend verlichtten; er gilde de schreeuw der mandragora, wanneer hij bij avond, met zijn moeder, sluipend onder de galg, alruinen uit de dorre aarde scheurde; er lonkte wenkend het gelaat der kleine, naakte duivelinne, van wier vleiende lippen hij het eerst het schoonst geheim van satan had vernomen; nog voelde hij de koele, wondere rilling van haar borstpunten tegen de zijne, hoe 'r vermetele tong, zijigstrookend langs zijn lippen streelde, en hoe zij dan, met

wulpsche woordjes, onderwijzend, en langzaam leerend, in aandachtig-onvertogen handgebaren, hem in nooit-genoten welbehagen had doen zuchten en zieltogen, zich verdoemd wetend voor eeuwig, maar voor eeuwig wuft en gelukkig. Zóo, naargelang het verleden teederlijk vleide of bliksemde, werd het een dans beurtelings week en geweldig. Voor die duizelend toeluisterden weergalmden bogende zaalruimten van zang, bekers en wapenen, stroomden donker-bedwelmende wijnen in hooge, roode tonen, ratelden rustings en zwaarden in dronkene twisten, krijschten kreten van moord en verkrachting. Ook somwijlen konden de hoorders, als op luchtigdansende passen, den droomer volgen, bij blije gangen, tot aan de voeten van maagd of edelvrouwe, zalig uit zoemende klanken de zoenen vangend, die in zoete ontroering op lippen en wangen bloesemden. Fel als vlammen, als lonkende oogen onvoegzaam, schamper en schimpend in snerpende slagen, juichend en boud in zonneklaar windgewaai, sprongen en woelden de maten in dwingenden rythmus, omzwierde muziek de willooze kijkers in warrelende ketens van onontkoombren kadans.

Het eerst verhief zich de groote grijsaard, hij rekte en wrong de armen, de handen opengespreid, het lijf zwart en schonkig, als een molen waar de wind in vaart, zijn gebrekkige beenen, eigenzinnig en stuurloos, zwankten en tolden in ijlenden tuimel, zijn baardvlok wapperde als feestelijke wimpels, wild wielde hij tusschen de dorpers, met glissende oogen, door het lied gezweept. Velen struikelden angstig terzijde, onder schemerige huiven, of sluike kaproenen, waan-zinnig-vertrokken gelaten heffend; doch, als met grissende vingers, werden zij woest in de ronde geslingerd, hieven, op hun beurt, hun ongebreidelde leden, stampten en kringden in pijlsnellen wervel, leken dolle vastenavond-narren, in de bonte todden en flarden, van schamelen jekker en wambuis. Ook de wijven waggelden mede, drollig gedragen door den stolpenden hoepel van vliegende rokken, soms reuzige vogels gelijkend, pogend op te vliegen op de ontplooiing der witte wieken, die de breede muts boven hunne schouders spreidde. De kapitein der hellebaardiers, gevolgd door zijn trawanten, dreigementen schreeuwend en de speer geveld, zocht den vervaarlijken dwarrel te keeren; maar de schacht van zijn

wapen, hem tusschen de beenen gegleden, deed plotseling hem struikelen. In een stuipende pirouette, herwon hij zijn evenwicht; doch moest machteloos mede in de gierende ronde. Als vreemde marionetten, geel en oranje, in walsende wieging hun spiezen omklemmend, wonden zij een wemelende guirlande door den grauwwriemelenden klomp der dulle dorperslijven.

De pater, met stomheid geslagen, zich hopeloos betoomend, zag toe, dan eensklaps wipte een voet uit de plooiende toga, volgde dartelend zijn makker, in kluchtigen beurtsprong, totdat de venerabele gestalte, op den verborgen-stoeienden maatgang bewogen, terzijde de tierige bende, plechtig en ernstig zich wendend en keerend, in waaienden tabberd, vereenzaamden solo vertoonde.

Eerst, als schoongetooide, roerlooze idolen, hadden de ridder en zijn gemalin, op hun zetel van zoden, toegeschouwd, dan, elkander krampachtig bij de hand vattende, hunne onzekere schreden, vluchtend, naar den nabijen woudzoom gewend, waar de paarden, schichtig trappelend en op hun bitten schuimend, in de halsters stonden gekluisterd. Doch na weinige passen waren zij mee tot den doodsdans bezweken, hij in de kinderlijke sprongen zijner magere stelten, door nikkende baretpluim bewapperd, in schijnenden kleurgloor van kleederenpracht, diamanten-befonkeld, zonlicht-omsponnen, zij, als hoofsch in statie trippend, de goudelende lokken heur wrong ontwonden, darteldalend bij hare wangen, terwijl het moesselinen weefsel, van haar halsje geglipt, haar boezem ontblootte, en de zoet-ontknoppende bloem van een rozigen tepel. Als van een beeldje, broos en vol gratie, bang om zijn breekbare teerheid, was haar schemerende zweving, rank in de tierige woeling te volgen.

De minnestreel, vreemd door de grootsche vertooning bezeten, vedelde heviger, in schrille accoorden de dwarreling striemend en teisterend. Doch plotseling ontzonk het speeltuig zijn handgreep, de dansers alleen in den ban zijner zangen bedwongen; want de ladder feestte wel mede, schuddend en schokkend, in knarsing langs den galgpaal zich schurend, den beul, volumineus, op de gevaarlijke helling der sporten, als koddigen tol, balanceerend. De beide kadavers schommelden zacht heen en weder en schenen te willen zeggen wat zij vonden in hunne wijsgeerige peinzing van stille, bejaarde lieden; een wolk van insecten stoof op en gonsde, als een doffe snaar die trilt, hun

diepen deun van loomte en hitte. Met begeerige hand greep de zanger den beul in het weeke, wijkende vleesch, lillend in paffe spart'ling van maatkramp. Het open oog der koordlus loerde lokkend, kwam nader, en deinde terug weer. De dansers, waarvan reeds een enkele zieltogend nederzonk, zagen verblind een roode vlam om den galgtop kringelen, waarmee de naakte gedaante van satan spottend speelde. In een vluggen ruk was het touw om den welgemesten, vetten nek geslagen, en door een forschen duw, vloog kogelrond de zwaar gebuikte en -gebilde lijfklomp door de ruimte.

In snellen sprong was nu de minnestreel beneden, stapte haastig over starre, verdoofde ledematen, en ijlde sneller, totdat, onder de ruischende koep'ling der boomen, het stormend rumoer allengs verflauwde.

Duizelend en geweldig viel de kalmte over hem, van den bladstillen boogaard daalde een zwaarte van late middagbroeiing, dorstig en doovend; om zijn blinkende blootheid gleed de verglimmende zon een purpervervige wade; in kwijnende schakeering bloosde het rood van den avond met het verbleekende groen der bladeren tesamen. Klaar tintelde zijn turen de wemelende tinten tegen, rijp zwollen zijn lippen naar geuren, als smaken, open; hij leek een jonge boschgod wiens rijke nabijheid den vallenden nacht geheimvol betooverde. Een vogel, in hooge twijgen onzichtbaar genesteld, ving te tjuiken aan, het was of tusschen de stammen schreden en stemmen naderden, of allerwegen woorden, als droppen, door de struiken fluisterden. Hout kraakte, een breede schaduw schoof over het pad waar de zwerver luisterde, een vrouw, de elpen boezem blank onder den vloed van heur donkere haren, de oogen groot en tartend, breidde de armen wijd naar hem open, van een lascieven lach waren heur lippen vochtig, in welig-wulpsche rilling leek haar leest zich tot hem te ronden. Het was den minnestreel te moede of een spelende hand plotseling het klare glas van een spiegel hem voorhield, hij zag zijn gezicht, wat ouder, wat weeker, in een lijst van lokken, nevens hem en wijl hij dronken onder een vloed van gloeiende zoenen wankelde, groeide een vage gewisheid dat het zijn moeder was die hem kuste.

Een dag zomerleven
Door
Is. P. de Vooys.

I
Ochtend

Een nieuwe dag rijst over wijde morgenvelden
nu jonge zon haar gloed van gouden jeugd ontspreidt,
en als een schip dat over lichte waterrimpels glijdt,
zeilt blijde wil de wereld binnen.
't Is werkenswereld, waar een strijd van jonge helden
eens meer dan 't oude zwaardgevecht zal gelden,
een zware strijd van koel bezinnen,
die al de werkers van een dooden druk bevrijdt,
en, vaak gedoofd, toch telkens weer gaat vurig herbeginnen.

Rivier, die stuwt der bergen watervloed uit verre landen
in strakken stroom, gevuld uit vlotte beek,
die dan langs grauwe rots en groene wijnberg spieg'lend streek,
'k duik in uw frissche diepten onder.
Wanneer het zongeblaker straks mijn huid zal branden
op boomenloozen weg, in dorre zanden,
doet uw gemeenschap mij een wonder,
door kracht, die schaduwfrisch een jonge beuk geleek,
dien felle schijn op 't blad maakt in den wortelkern gezonder.

Een grove dagtaak, langgerekt, in muffe zalen,
maakt oogen star, jaagt rappe hand en voeten monotoon
door straf gebod, of door onzichtbaar strenger zweep van 't loon,
die al de werkers zwijgend dulden.
Maar zooals zon in 't ochtendgrauw zendt gouden stralen,
glanst nieuwe schijn in doffë oogenkralen
van wenschen, die ze diep vergulden.
Ziet, hoe zij pogen 't werk te ontdoen van vloek en hoon,
opdat in nieuwsten dag heel oude droomen zich vervulden.

Een blijde tocht langs heuv'len, reikend vergezichten
aan wien met vlugge stap de helling fier bestijgt,
wordt taak, die 't moeizaam werk van dag tot dag tezamen rijgt
in harteklop van doelvast leven.
Wekt niet elk nieuw ontwaken met de plichten
reismakkers, die in trouwe lust verrichten,
wat eeuw'ge wet heeft voorgeschreven?
Geen nood, dat beeft de moede hand, en sneller hijgt
de borst, die 't hart omsluit dat samenslaat met machtig wereldstreven.

II
Middag

Langs hellingsakkers staan de schoven
in zonnegloed te stoven,
en wachten op den wagen,
die, tot in hoogen top geladen,
en krakend in de spakenraden,
de vrucht naar schuur zal dragen.

Ginds is een boer 't veld wéer aan 't ploegen.
Ziet hoe de paarden zwoegen

voor 't aard-doorwoelend kouter.
Vasthandig stuurt hij vóor na vóor
het tweespan rullen akker door;
hun spieren spannen stouter.

De hofstee, met gesloten luiken,
schijnt in het groen te duiken
van beuk en berkengroep.
In schaduw jonge kind'ren stoeien;
gedempt klinkt uit de staldeur loeien,
zacht ramm'len en geroep.

Ook op de wei ligt vee te rusten,
een veulen viert zijn lusten
met rennen heen en weer.
Door draaihek komen reeds de boeren,
het juk met emmers op de schoeren,
en melken hurkend neer.

Mijn weg gaat dan langs sparrenbosch,
groen over naald en mos,
waar 't masthout wordt geveld.
Door felle slag valt stam op stam.
Waar bijlslag dof in wortel kwam,
wordt spar tot paal ontpeld.

Zwaar werken op de dorre heiden,
die zij van ruigt bevrijden,
wie 't woest terrein ontginnen.
In barre zon wordt afgestoken
de plag, en 't kreupel hout gebroken,
om akkerveld te winnen.

Fabriekstad komt dan voor mijn oogen;
uit schoorsteen pluimen vlogen
van rook door blauwe lucht.
'k Hoor ver het raat'len der machienen,
die menschen dwingen hen te dienen,
te volgen domme vlucht.

Daar roept mij taak in wijde zalen,
die 't hemellicht vervalen
met snorrend riembeweeg;
waar zwatelt altijd zelfde galm,
en drukt een stoffig duffe walm
vreugd aan den arbeid leeg.

Hoe vreemd zijn mij die zwakke mannen,
met oog en oor gespannen;
zoo bleek en suf vermoeid.
Wel ver is 't vrij gewenschte leven.
Wel lang en zwaar is 't daarheen streven,
ziend hoe dit heden boeit.

III
Avond

Het dichte loover van de lindenlaan
langs hoog bemuurden oever van de stroom,
geurt naar omlaag zijn zoet aroom.
En, wijl de stammen onbewogen staan
in 't scheem'rend avonduur,
is 't watervlak een spiegelbaan
van blanke glanzen, waar 'k op tuur.

Een donk're romp van schuit drijft naar beneê,
en tegen 't westerlicht buigt boog aan boog
van brug, waarover trein bewoog,
alsof door kooi een zwarte vogel glee.
Door laan dwaalt menig paar
naar schaduwbank, waar twee aan twee,
zij hem omarmt en hij kust haar.

Van verre tuinen ruischt een losse klank,
verwaaid uit zacht melodische muziek,
verdwaalde vogel's moede wiek,
weemoedig klagend, vragend wir en wank
naar 't weder zich vereenen.
Het eenzaam gaan maakt zwak en krank,
en droef om doelloos stil te weenen.

Door open tuindeur zendt een blonde vrouw
naar buiten úit haar klare zangsterstem.
Is 't roep uit jonge ziel naar hem?
Dat zij haar vreugd en leed vertrouw'
aan wie ze onwetend wacht?
Haar lied wordt droomenlichte bouw
in 't naad'rend zwarte van de nacht.

In 't park verduistert zwaar geboomt het pad,
dat kronk'lend voert mijn loome stap naar huis.
Geen licht, geen klank, geen suisgeruisch
van 't onbewogen hangend blad
omgeeft mijn eenzaamheid.
Dat nu de nacht dit hart omvat,
gewillig tot de rust bereid.

IV
Nacht

Hoe gretig werd de taak aanvaard,
die jonge dag mij bracht.
Nu schijnt geen werk mijn ijver waard,
in waak van zomernacht.

'k Wensch van de nacht een wijde droom,
in zoete rust genoten,
als of in felle zon van boom
komt schaduw neer gevloten.

Met koelte, die mij ongestoord
laat vogelzangen luist'ren,
wier klankenstraal zoo klaar doorboort
het ruischend bladerfluist'ren.

Roep dan op eens, mijn nachtegaal:
‘Weest stil, ik ga beginnen
mijn oud, maar al weer zoet verhaal,
zoet voor de moede zinnen.’

Is 't weemoed, van wie liefde meent
het tederst van al 't leven?
Zelfs in een traan, eenzaam geweend,
of wankel zielebeven;

een beven, zinloos, onberaad,
uit diepste ziel ontsproten,

als bloem met een teer schoon gewaad,
maar één uur vol genoten;

om dan te welken zonder vrucht,
zelfs in herinn'ring bleekend,
gelijk een licht, hoog in de lucht
door wolkschakeering brekend.

't Is vaag en al te gauw vergaan,
maar met zoo zoet bekoren,
dat wie zulk leven heeft verstaan,
daartoe wil blijven hooren.

Weer wenkt gebiedend nieuwe taak,
die hart en hand verwacht.
De wereld roept uit droomenwaak,
en dag verdrijft de nacht.

Openbare leeszalen
Door
T.J. de Boer.

Talrijk zijn, in den laatsten tijd, de klachten over onzedelijke literatuur. Van haar uitstalling en verspreiding vreest men gevaar voor de opgroeiende jeugd. Velen zinnen op middelen, ook van wettelijken dwang, om het kwaad te stuiten.

Ik laat het anderen ter beoordeeling of onze tegenwoordige wetgeving niet reeds aan de rechterlijke macht voldoende bevoegdheid geeft om tegen wat ergerlijk en zedenkwetsend is op te treden.

Een andere vraag zij gesteld.

Aangenomen dat er kwaad is of dat het kwaad verergert, zou het daar het beste zijn het te keer te gaan met nieuw verbod en zwaarder straf? Of zou het niet beter zijn eerst te overwegen wat er gedaan kan worden om aan de leesgrage menigte goede en gezonde lektuur te verschaffen?

Overwin het kwade door het goede! Zorg voor een gelegenheid, waar men, zonder onderscheid van partij of richting of gezindheid, van alles het beste kan vinden. En is dat geschied, laten we dan eerst over nieuwe strafbepalingen spreken.

* * *

Sedert eenige jaren worden er in ons land, in navolging van wat reeds meer dan een halve eeuw in Engeland en Amerika, in lateren tijd o.a. ook in Duitschland en Oostenrijk plaats heeft, openbare boekerijen en leeszalen opgericht.[1)]

1) Wie hiervan meer wil weten, leze het belangrijk proefschrift van Dr. H.E. Greve, een artikel van A.J.v. Huffel Jr. in De Vragen des Tijds (1901) van mij in De Gids (Juni 1901) en van Mr. A. Meijroos in De Gids (Juni 1907).

Ze zijn er reeds te Dordrecht, 's Gravenhage, Groningen, Leeuwarden, Rotterdam en Utrecht. Oprichting ervan wordt overwogen of voorbereid te Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, Haarlem, Leiden, Tiel, Winschoten, Zutphen, Zwolle, en waarschijnlijk ook nog elders.

Wat willen wij met deze instellingen? Geen filanthropie. Het zullen geen volksbibliotheken zijn in den zin waarin men dit woord gewoonlijk neemt. Wij willen boekerijen en leeszalen voor min of meer ontwikkelden uit *alle* maatschappelijke kringen, zonder onderscheid. Wij denken ons deze inrichtingen als gelegenheden tot voortzetting van lager en middelbaar onderwijs vooral, zonder zelfs de allerhoogsten buiten te sluiten.

Tot nog toe wordt uit openbare middelen bijna alleen, door de universiteitsbibliotheken, voor de akademisch gevormden gezorgd. Wij wenschen nu niet alleen voor het zoogenaamde volk maar evenmin alleen voor geleerden de gelegenheid geopend om zich, met de minst mogelijke moeite en kosten, ontspanningslektuur en werken van studie te verschaffen. Een werk van beschaving en praktischen steun voor *heel ons volk.* Zoo velen mogelijk zouden we willen helpen in de opleiding tot hun beroep, sterken in den strijd om het bestaan, gewennen ook aan de edeler genietingen van den geest.

Om voor dit doel propaganda in ons land te maken is er 18 April j.l. te Utrecht een ‘Vereeniging voor Openbare Leeszalen in Nederland’ opgericht. Volgens haar Statuten stelt zij zich ten doel, de oprichting en het onderhoud van openbare leeszalen te bevorderen, en, voorzoover deze daarmede verband houden, de belangen van het bibliotheekwezen en der bibliotheekwetenschap in het algemeen voor te staan. Door welke middelen zij dit doel tracht te bereiken, zal elders worden besproken. Hier zij alleen, met warme aanbeveling, de belangstelling voor haar werk gevraagd.[1)]

* * *

Over de vraag, wie de roeping heeft, deze openbare lees-

1) Wie lid wenscht te worden geve zich op aan het adres van den Secretaris Dr. H.E. Greve, Van Blankenburgstraat 29, 's Gravenhage.

zalen op te richten en te onderhouden, kan men verschillend oordeelen. Hier is een rijk en dankbaar terrein van werkzaamheid voor particulieren en gemeenten. In Engeland en Amerika worden ze veelal, ten minste voor een groot gedeelte, door vrijgevigen gesticht en verder door de gemeente onderhouden. Dit te doen schijnt ook mij in de eerste plaats een taak van gemeentezorg te zijn. Wij weten echter hoe treurig het met de financiën van vele gemeenten gesteld is. Bovendien breiden vele openbare leeszalen haar gebied van werkzaamheid buiten eigen gemeente uit. Ik heb o.a. voor mij liggen het jaarverslag van de vereeniging: Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Leeuwarden over 1907/8. Daaruit blijkt dat van het getal lezers ruim 76% in de eigen gemeente woonden, terwijl er bijna 24% uit de omliggende gemeenten kwamen. Het geldt hier dus meer dan een gemeentebelang; ook de provincie en het rijk mogen steunen. Steunen die ook niet landbouwcursussen, ambachtsscholen en dergelijke instellingen?

* * *

Op welke wijze het Rijk de Openbare Leeszalen het best zou kunnen steunen, zij onderwerp van latere discussie. Op dit oogenblik geldt het alleen het princiep in verband met de geldnood der bibliotheken. Voor dit jaar zijn aan de bestaande inrichtingen rijkssubsidies verleend, die echter op de begrooting voor het volgende jaar niet voorkomen. Dit zal de leeszalen die ermee rekenden in verlegenheid brengen en het kan de goede zaak schade doen. Het gaat hier niet alleen om die enkele duizenden guldens, maar, naar het schijnt, om een princiep. Men wil, van de rechterzijde, het karakter van algemeen nut niet erkennen. Het schijnt dat ze niet wenscht te aanvaarden wat haar geestverwanten in Engeland en Amerika niet schuwen: de vrijheid, de openbaarheid. Daartegen dient geprotesteerd. De voornaamste bladen, tijdschriften, boeken van rechts liggen evengoed op de leestafels onzer boekerijen als die van links. Indien onder de voormannen onzer beweging de rechterzijde niet vertegenwoordigd is (het is mij niet bekend, maar iemand maakte mij die opmerking) dan is dit niet de schuld van hen die medewerken maar van

degenen die zich onthouden. Het is dan ook te hopen dat men in onze Tweede Kamer redenen moge vinden om alsnog een post op de begrooting te brengen tot steun van Openbare Leeszalen. Zij komen er toch. Maar het is in het belang onzer nationale ontwikkeling dat ze niet van het begin af den stempel der antithese dragen. Zij willen ernstig medewerken tot de ontwikkeling van *ons geheele volk.*

Gedichten
Door
Henr. Labberton-Drabbe.

Lente-herinnering

Heb ik dit meer gezien, die plek, dien gloed
Waar ik nu midde' in sta en om mij heen
De zoele lucht voel drijven als een vloed
Van teederheid om mijn zacht-warme leên?

Ik weet het niet, en toch: ik voel het goed
Hoe telkens weer 'k met stillen voet mocht treên
Hetzelfde land, dat mij soms beven doet
Van een geluk waar ik wel zacht om ween.

Weiden, waarlangs in zon ontluiken zal
Wit-geurge meidoorn, mosge boôm, waar bloeien
Ster-primula's en 't ruige braambosch groeit.

O fijne vreugd die uit mijzelve bloeit,
Die immer weerkeert met het lentegroeien,
Die 't zelfde mij doet vinden òveral.

Avond in Maart

Lente, waar blijft gij, die mij hebt bekoord
In zooveel droeve dagen van mijn leven?
Het land ligt koud, en door de stilte boort
Lugubre windvlaag die het huis doet beven.

De lucht drijft als een grilge chaos voort
Door 't grondig grijs, aan vochtge stammen kleven
Wat oud verdorde blâren, vaal versteven
Als 'n doode ligt de tuin, het roestig koord

Waarlangs de zachte wingerd op zal drijven
In teere rankjes, striemt wat donkre strepen
Door 't naakt geraamte, waar de teere dracht

Aan groeien zal; in harde rechte reepen
Liggen de landestukken in den stijven
En koelen aanvang van den voorjaarsnacht.

Nacht

De aarde zwelt in stuggen, trotschen duister;
Over de waasombleekte manekreis
Trekken de wolken in hun kouden luister
Van nachtdiep water onder glanzend ijs.

De wereld staart in vreemde stilte, ik luister
En hoor alleen der zware dagen wijs,
Waarin 'k mij weet als in onbreekbren kluister:
Hoe kan ik gaan den weg dien 'k mij niet wijs?

Leven, dat tot mij komt als zware boomen,
Die m' in den avond langs de kaden velt!

Zie, hoe de sombre stammen lager komen
En 't breed getakte dreigt en wankt en helt,

Terwijl toch de avondzon de zachte zinnen
Wat streelt en ramen kleurt als brand van binnen.

Onmacht

O eeuwge luwte die dit hart vervult,
Dat nimmer zeilt uit trage rustge haven;
O ziel, die dralen moet, het schoonst verhuld,
Die nooit zal kennen 't fiere, naakte draven.

Ik zie naar buiten, waar de roze' omhuld
En boomen staan in de aarde als zwarte staven,
Beteeknisloos als kinderprenten - vult
Dit dor gezicht mijn gansche levensgave?

Starre verijzing van den kleinheidsdwang
Knelt om mijn hoofd; zooals in nauwe bijt
Een zwaan, zoo kwijn 'k in deze wereld-kou

Van vaste stilte zonder stroom of gang.
Zal zoo dit leven welken door den strijd
Naar schoonheid, in 't verflenste nevelgrauw?

Bloemen in de kamer

Bloemen, gij zijt overtogen
Als dagen die ik wel weet,

Met schoonheid, zoo onbewogen
Als een sneeuwblank doodenkleed;

Als achtergrond 't diepe polijstsel
Van een kast van oud eikenhout,
De wanden met donkre lijsten
Om uw teere kleuren gebouwd.

Gij staat in die stille ronde
Als mijn ziel in het leven, zoo teer en
Zoo klein in het ondoorgronde,
Zoo kalm in geduldig ontberen.

Maar mijn ziel zal eenmaal doorgloren
De weerschijn van 't groote licht,
Mij zijn dan uw droomen verloren
Waar waarheid mijn oogen richt.

Toch zal ik u altijd minnen,
Want uw wondere kleurenfijn
Deed mij in mijmring bezinnen
Dat ik niet als bloemen kan zijn.

Pijpkruid in 't bosch

De bloemen pralen op den groenen grond
Zoo sprankelwit als late sneeuwstof; daar
Fijn onderdoor het dun getakte, als bond
    Een ijl spinrag ze bij elkaar.

Hooger en hooger stijgt die bloemgroei, zacht
En droomgelijk, alsof 't bosch overvloeit
Een waterdampge volheid, als een vacht
    Doorzichtig gaas, zilverbesproeid.

Welig en zoet, met vagen geur belâan
Ligt in den diepen zonschijn de atmosfeer;
Mijn voeten die stil langs het paadje gaan
   Dragen mijn lichaam als een veer.

Hooger dan ik staan de gebloemde topjes,
Ik loop er tusschen, licht en leedbevrijd;
- Bloemen in Mei, met uw gespreide kopjes,
   Komt ge altijd weer in dezen tijd?

Heimwee

Nu breekt de dag weer aan, en alle dingen
Blinken in 't licht van zon en hemelblauw,
Wijd ligt het veld, en stille vogels zingen
De ruimte in uit een boom; zacht lenteflauw

Voel ik de plantengeuren mij doordringen;
De late nachtvorst liet nog ochtenddauw
Aan gele kelkjes hier en daar, als hingen
Er splinters diamanten, 't zijig blauw

Huift over de aarde, die zoo rustig staat,
Zoo kalm en vlak als lang, heèl lang geleden:
O, 'k wou nog 't kind zijn dat zoo kleintjes gaat

Aan moeders hand en dat wat lacht en zingt
En slapen gaat, en als 't ontwaakt dan blinkt
De zon alweer en moeder wacht beneden.

Winterlicht

De luchten worden blank en door de ruiten stroomen
De glanzen als van zilverwitte zij,

Het groen is weg en door de naakte boomen
Drijven de klokketonen klaar en blij

De kamer in; de grauwe wanden komen
Nu hel vooruit en schieten dichterbij;
De meubels, plots verrijzend uit hun droomen,
Staan daar in scherpe omlijning rank en vrij.

Uw geest is als die enkle winterdagen
Die kort zijn maar in glazen klaarheid staan:
Hoe marmerzuiver wordt elk beeld gedragen

In fijnst geflonker voor uw scherp gezicht;
Zooals in lichte nachten soms de maan
In 't wolkenlooze ruim te blinken ligt.

Dubbel leven

De droefheid hangt mij aan met zachte draden,
Ook waar de vreugd me omvangt met goudgespin:
De rank van klimop hangt nog licht beladen
Van 't bruine loof in voorjaars vroeg begin;

De trage mist drijft om besloten paden,
Een teere bloem geurt als een droom er in.
Diep onder de aarde zijn de zwarte zaden
Van telken jare 't nieuwe kleur-begin:

Zoo smeult er in mijn ziel de vonk van vreugd
Die uitslaat bij een klein gebaar, een woord;
Maar van der droefheid diep verscholen bronnen

Liggen de stille waatren onverstoord,
En stijgt een damp om al mijn lief geneugt,
Om al mijn fijnste en zachtste levenswonnen.

In zake spoorwegpolitiek
Door
P. Bakker Schut, *c.-i.*

In ons artikel in de September-aflevering spraken wij de overtuiging uit, dat de arbeid van een eventueele, naar aanleiding van de motie-Nolens, in het leven te roepen Staatscommissie, niet onvruchtbaar behoefde te zijn; dat integendeel die arbeid een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren tot een verbetering onzer spoorwegtoestanden. Onder voorbehoud evenwel van een in alle opzichten veelzijdige samenstelling en het voornemen tot een grondig en objectief onderzoek. Die verwachting van onpartijdigheid en objectiviteit is gebleken zeer optimistisch te zijn geweest.

Bij Kon. Besluit van 8 Sept. j.l. werd een Staatscommissie ingesteld om te onderzoeken en te beantwoorden de vraag ‘of en, zoo ja, op welke wijze in het thans gevolgde beleid betreffende de spoorwegen verandering ware aan te brengen.’ Bij het bekend worden van de samenstelling dezer uit 15 leden bestaande Commissie, rees reeds dadelijk twijfel of de bedoeling, een objectief oordeel uit te lokken, bij de benoeming heeft voorgezeten.

Ziet men af van een viertal hoofdambtenaren, wier speciale kennis van eenig onderdeel der in quaestie komende zaken blijkbaar onontbeerlijk werd geacht voor den commissie-arbeid, dan blijkt, dat van de elf overige leden vier met zekerheid of met zeer groote waarschijnlijkheid als principieele en felle tegenstanders van Staatsexploitatie aangemerkt kunnen worden: de heeren de Marez Oyens, Nierstrasz, Stork en van Doorn. Voorts is de katholieke partij zeer sterk vertegenwoordigd, n.l.

door de op spoorweggebied vrij onbekende heeren Truyen, Arriëns en Struycken. Vermoedelijk als verdedigers van de belangen van handel en industrie hebben zitting de op dit gebied evenzeer onbekende heeren Goudriaan en Roelfsema. En eindelijk, als voorstander van Staatsexploitatie, de heer Gerlings.

Naar men ziet een vrij zonderling allegaartje; tevergeefs zoekt men naar eenig systeem, dat bij de samenstelling heeft voorgezeten. Naast de ruime vertegenwoordiging van tegenstanders van Staatsexploitatie vindt men slechts één enkelen bekenden voorstander en deze is het nog geenszins om principieele redenen. Want wel heeft de heer Gerlings zich in woord en geschrift doen kennen als voorstander maar...met een bloedend hart: hij is op grond van zijn ondervindingen als spoorwegtechnicus en spoorwegbestuurder tot de conclusie gekomen dat ons spoorwegstelsel onhoudbaar is en alleen Staatsexploitatie uitkomst kan brengen, maar ongetwijfeld heeft 't hem moeite gekost om tot die overtuiging te komen. Intusschen zal ieder erkennen dat de heer Gerlings in deze Commissie volkomen op zijn plaats is.

Andere kundige mannen, die zich jarenlang met de spoorwegvraagstukken hebben beziggehouden en die men in de eerste plaats in de Commissie had verwacht, als: Treub, Pekelharing, van Bosse, Sanders, Lely, Bos moesten wijken voor specialiteiten als de heer Jan Truyen! Teekenend is ook dat als vertegenwoordiger van handel en nijverheid in het Noorden is aangewezen de heer Roelfsema, terwijl iemand uit diezelfde kringen, die zich voor de spoorwegquaestie zeer sterk heeft geïnteresseerd, de heer Schilthuis, werd gepasseerd. Maar...deze heer had een brochure vóór Staatsexploitatie geschreven en was *dus* onbruikbaar. De Amsterdamsche hoogleeraar Struycken werd wel benoemd, de Delftsche professor van Blom die speciaal spoorwegrecht doceert niet: omdat de heer Struycken katholiek is en de heer van Blom links-liberaal?

Sociaal-democraten werden natuurlijk zorgvuldig uit de Commissie geweerd: Zulke dwarskijkers konden niet worden gebruikt bij het onderzoek, dat men zich voorstelde. Even duidelijk is, dat naast Dr. Arriëns geen plaats was voor een vertegenwoordiger der moderne vakorganisatie van spoorweg-

arbeiders. En dat niettegenstaande de personeelquaestie een zoo belangrijk onderdeel van het spoorwegvraagstuk uitmaakt!

De Commissie verkreeg zoodoende een sterk conservatief karakter en beantwoordt ten eenenmale niet aan den eisch van onpartijdige samenstelling. Dit klemt te meer, wanneer men bedenkt, dat aan de leden *niet* de bevoegdheid is gegeven om eventueel van een afwijkende meening bij afzonderlijke nota te doen blijken. Blijkt dus inderdaad een sterk behoudende meerderheid aanwezig te zijn, dan bestaat daarnaast de waarborg voor de Regeering, dat de stem der minderheid niet zal worden gehoord. Inderdaad een afdoende wijze om van deze Staatscommissie, die de Regeering tegen haar wil is opgedrongen, zoo weinig mogelijk 'last' te hebben.

Nog in een ander opzicht is de opdracht aan de Commissie op merkwaardige wijze beperkt. Gewoonlijk wordt een dergelijke commissie uitgenoodigd de resultaten van haar onderzoek in den vorm van een wetsontwerp of andere voorstellen in concreten vorm te belichamen. Dit geschiedde hier niet en in de rede waarmede de Minister van Waterstaat de Commissie op 12 Sept. j.l. installeerde, werd nog eens aangedikt, dat zoodanige voorstellen niet gewenscht werden; als redenen werden daarbij door den Minister opgegeven...dat hij niet meer van den kostbaren tijd der leden wenschte te vergen dan bepaald noodig is, en dat hij de resultaten van den arbeid zoo spoedig mogelijk wenschte te ontvangen!

Uit een en ander rees dan ook gegronde twijfel of het onderzoek der Commissie ernstig bedoeld is: het vermoeden ligt voor de hand, dat de Staatscommissie werd ingesteld, omdat men na de aanneming van de motie-Nolens zulks bezwaarlijk kon nalaten, maar dat men in het minst niet dacht aan een objectief onderzoek en een ernstige overweging van de bij de spoorwegdebatten van Mei 1908 geoefende kritiek op het vigeerend spoorwegstelsel.

Dat inderdaad geen fair play gespeeld werd, bleek nog duidelijker uit de rede,[1)] waarmede de voorzitter der Commissie, de oud-minister de Marez Oyens meende de installatierede van den Minister te moeten beantwoorden.

1) Afgedrukt in de Staatscourant van 13 Sept. 1908, No. 215.

Van dezen voorzitter zou een naief buitenstaander wellicht een onpartijdige leiding der werkzaamheden verwachten. Reeds de aanvang van die rede echter deed vreezen voor het tegendeel. Hij begon met de loftrompet te steken over de spoorwegovereenkomsten van 1890, aanspraak makende op het vaderschap dezer wormstekige geestesvrucht, en herinnerde er aan dat door hem als departements-ambtenaar en minister gedurende 15 jaar aan de uitvoering dier overeenkomsten was medegewerkt. Na alles wat over dit onderwerp is gezegd en geschreven doet deze eigen lof wel eenigszins eigenaardig aan. Intusschen, het is een bekende vaderlijke eigenschap in den eigen uil gaarne een valk te zien. Men zou dus in de desbetreffende zinsnede een, hoewel niet begrijpelijke, toch vergeeflijke en onschuldige poging kunnen zien om miskend eigen werk te verheerlijken.

Maar uit hetgeen deze oud-minister deed volgen blijkt duidelijk dat de strekking zijner woorden niet zoo onschuldig was. Men oordeele:

'Dat de Regeering, door een ruime opvatting van Staatsbeleid bezield, zich naar den wensch der Tweede Kamer heeft kunnen voegen, zal velen in den lande een oorzaak van blijdschap zijn. Wel kan sommiger ijveren voor Staatsexploitatie bijwijlen een glimlach afdwingen, maar toch schijnt een grondig onderzoek naar de deugdelijkheid en houdbaarheid der bestaande spoorwegregeling een zeer wenschelijke zaak. Niet omdat dit onderzoek eene uitspraak over twee scherp onderscheiden stelsels: particuliere of Staatsexploitatie van spoorwegen, zou uitlokken. Die onverzoenlijke antithese kan, wel beschouwd, niet aangenomen worden hier te lande op hare plaats te zijn. Het is, na het Kamerdebat van Mei j.l., voor niemand meer een geheim, dat de vrijheid onzer spoorwegondernemers door bestuursmaatregelen en overeenkomsten, vooral sedert April 1903 zoo zeer beperkt is, dat de particuliere exploitatie gelijkenis met Staatsexploitatie begint te vertoonen. En aan de andere zijde bleek uit de zooeven vermelde Kamerdiscussie, dat Staatsexploitatie, indien zij naar den zin zelfs harer besliste aanhangers wordt ingericht, zich zal onderscheiden door zoo groote zelfstandigheid van het Staatsspoorwegbestuur tegenover het Rijksgezag, dat de voordeelen en faciliteiten

bestendigd blijven, die de tegenwoordige spoorwegexploitatie - nog onlangs te Amsterdam door een buitenlandsch spoorwegdeskundige hoogelijk geroemd - tot nu toe aan het publiek verschafte.'

Of het van een breede opvatting getuigt voor zijn politieken tegenstander niet dan een glimlach over te hebben kan hier buiten beschouwing blijven: dat is een quaestie van smaak. Erger is het dat de 'onpartijdige' voorzitter meende de quaestie Staatsexploitatie of particuliere exploitatie te moeten vermoffelen voor deze Commissie, die - althans zoo dacht men - in hoofdzaak werd ingesteld om na onderzoek tusschen die beide stelsels een keuze te doen.

Met welk doel echter, zal men vragen, moest het eigenlijke vraagpunt op den achtergrond worden geschoven? Het verder betoog geeft het antwoord zoo duidelijk mogelijk:

'Er is dus een andere overweging, die het wenschelijk doet achten dat eerlang met de spoorwegquaestie voor geruimen tijd worde afgerekend.

In het meer aangehaalde Kamerdebat werd herhaaldelijk gesproken over het contractueele Damocleszwaard, dat onze spoorwegmaatschappijen boven het hoofd zweeft. Dit zwaard evenwel is, blijkens de ervaring sinds 1890 hoogst onschuldig, zoolang men er maar niet naar kijkt en er zoo min mogelijk over spreekt. Maar als er telkens naar gewezen en in de buurt daarvan met messen gespeeld wordt, die het koord, waaraan het is opgehangen dreigen door te snijden, of ook wanneer de balk, waaraan dat koord is bevestigd, gevaar loopt onder financieele lasten te bezwijken, dan, ja dan wordt dat zwaard hinderlijk.

Voor de maatschappijen is de overweging, dat zij misschien binnenkort worden genaast, niet bevorderlijk aan het opgewekt en energiek beheeren hunner spoorwegen.

Het Staatsbestuur zou zich gaandeweg belemmerd kunnen gevoelen bij het beramen van maatregelen, bijvoorbeeld het bevorderen van spoorwegwerken ten behoeve van de ontwikkeling van het verkeer, door den twijfel of de tegenwoordige indeeling van het spoorwegnet, met bedoelden aanleg van werken zoo nauw verband houdende, niet spoedig tot het verleden zal behooren.'

Dus naar de meening van haren voorzitter is de taak der Commissie niet te onderzoeken welke nadeelen voor den Staat, voor het publiek en voor het personeel aan onze tegenwoordige spoorwegpolitiek kleven, is het doel niet om na te gaan of die nadeelen alleen door Staatsexploitatie zijn te verhelpen of ook op andere wijze ondervangen kunnen worden. Neen, het hoofddoel is te zorgen dat een zekere, een aangename toestand wordt geschapen voor de spoorwegmaatschappijen, dat dezen niet meer het Damocleszwaard der naasting boven het hoofd hangt, maar dat zij in rustige rust hunne dividenden zullen kunnen zien groeien. Die, in het belang der maatschappijen noodige zekerheid, zal dan, naar zijne meening, tevens - maar dat komt slechts in de tweede plaats - den Staat ten goede komen.

Volgens den heer de Marez Oyens is dus de voornaamste taak der Staatscommissie: versterking van de positie der particuliere maatschappijen! De heeren te Utrecht en te Amsterdam kunnen tevreden zijn: wanneer zij zelf een commissie hadden benoemd om hunne gezamenlijke belangen tegenover den Staat te behartigen en Staatsexploitatie tegen te houden, hadden zij geen anderen voorzitter, geen andere openingsrede kunnen verlangen.

'Deze Staatscommissie heeft derhalve tot hoofddoel zekerheid ten opzichte van spoorwegbeleid te bevorderen', luidt de eindconclusie, waartoe de heer de Marez Oyens komt. Wat deze zinsnede beteekent behoeft na het bovenstaande geen nadere toelichting.

Men kan voor de verbijsterende openhartigheid, waarmede de arbeid der Staatscommissie werd ingeleid en waarmede het belang der spoorwegmaatschappijen werd vooropgesteld, niet dan dankbaar zijn. Wanneer straks het rapport der Staatscommissie verschijnt, zal men zich de openingsrede van den voorzitter weten te herinneren.

Scheveningen, Oct. 1908.

Mythen en gedaanten
Door
P.N. van Eyck.

Orpheus' Vaart langs de Seirenen
(Een Vertelling)

...λιγυρ□ν δ□ □ντυνον □οιδ□ν· ‘δε□ρ□ □γ□ □□ν, πολ□αιν□ □δυσε□, μ□γα □□δος □χαι□ν ν□α □ατ□στησον, □να νωιτ□ρυν □οπ□ □□ο□σ□ς. ο□ γ□ρ π□ τις τ□δε παρ□λασε ν□ι μελα□ν□, πρ□ν γ□ □μων μελ□γηρυν □π□ στομ□νων □οπ□ □□ο□σαι’... ..... ‘□ς □Φ□σαν □ε□σαι □□πα □□λλιμον· α□τ□ρ □μ□ν □□ρ □□ελ□ α□ου□μεναι....

Odusseia. Lib. XII.

Toen Argo nu, dien stillen blijden dag,
Die langs de mast niet ééne siddering
Van wind deed streelen, en voorbij ons ging
Gelijk een sprakelooze vroolijkheid
Om eigen stilte, naderkwam aan 't land,
Dat dien bij elk beroemden toover draagt
Van schoone vrouwen en van zoeten zang, -
De kust, waar de Seirenen hunnen droom
Van lieven haat doen lachen in de lucht, -
Toen vouwde de ernst zich om den strakken mond
Van mijne vrienden, en de mannen, bang

Voor wat zij raadden, bogen dieper zich
Ten nijvren arbeid, over riem en roer.
Maar ik, die heel mijn leven had gesnakt
Om ééns te mogen hooren naar dat lied,
Ik zette mij in ruchtlooze eenzaamheid
Vóór in het schip, nabij den steven neer,
En wiegde mijn verlangen in den zang,
Dat volgestemd en lokkend-rijk geluid,
Dat uit hun keel als leliën van klank,
Als lichte geuren bloeide naar de lucht,
Toen ook Odusseus, volgens 't oud verhaal,
Hoog aan de mast, in 't hartverbrijzlend zoet
Van opgekropte wellust, langs hen gleed,
En verder dreef...den schoonsten dood ontvlucht.
En zachtjes, wijl ik dat doorgloeide woord
Deed mijmren door de stilte, streelde ik langs
De glanzend-gouden snaren van mijn lier,
Als wilde ik rééds, vol angstig ongeduld,
Wat proeven van dien zwaar-bereiden drank.

Wij gingen de avond tegen; uitgegloeid
Tot breeder kring, hing Phoibos laag ter kim
En verfde 't schip en 't vlak der donkre zee
Met fijnen glans, en dieper geel, en rood. -
En heel de hemel was een zwijgend veld,
Met peinzensreede tinten teer bekleurd.

En nader, nader deinde ons blijde schip
Zijn zorgelooze vaart naar 't eiland heen,
Waar menig makker, oogbevreesd, naar keek
Als naar een vijand, maar waar ik, nog nooit
Door zulk een helle schoonheidswaan bekoord,
Alreeds, dacht ik, het vleiend blinken zag

Van Molpè, ginds, hoog op die verre rots,
Die zij gelijk een wacht beklommen had,
Om luidgestemd te melden met gejuich,
Wanneer een schip hun landen nadervoer.

En langzaam kwam hun schoone land nabij,
En zachtjes suisde een aarzelende toon
Den afstand door, naar mijn verlangensroes.
En avond reeds, en donzig deemstren was 't,
Toen wij die vreemde vrouwen konden zien.
Daar waren wijde weiden, eindeloos begroeid
Met bloemen, die nog kleurden door het waas
Van jonge dauw en vage scheemring heen.
- Het was, alsof een lauwe golf van wind,
Van al hun daglang saamgegaarde geur
Verzoet en zwaar, uitruischte naar ons schip
En ons reeds deed bedwelmen van genot. -
Het waren weiden, en daar midden in,
Elkander dicht nabij, - en hing een glans
Van lichter schemer om hun leden heen? -
Daar zaten zij, hun speeltuig in de hand,
In rillend-wit en lucht-geplooid gewaad, -
Hun vingers tokkelden in 't donker goud
Der slanke snaren en hun monden zongen....

Heeft mijn verlangst niet iedre lust gekend?
En heeft mijn lijf niet elk genot geproefd,
En heeft mijn ziel zich niet bedronken aan
Den wijn van 't schoonste lied, dat immer zong?

En toch, geen zang, geen lust en geen genot
Was ooit zóó vol van schoonheid als dít lied,

Zóó vol van vreugde en dien gedempten gloed,
Dien enkel de vervulling van een wensch
Ons leven lang tè hoog, tè groot gedroomd,
Kan storten in ons wankelend gemoed.
O vrouw, het was het loklied van hun lijf,
Het was het noodend lustlied van hun ziel;
Daar lagen saamgehuiverd en gesnoerd
Met flonkrend-gouden banden van gezang,
Al aardes rillingen van lust bij één
Te hunkren naar één heesche vreugdeschreeuw,
Daar vloeide ons al wat Liefde geven kan,
Glimlach en tranen en een vreemde schok
Door 't lijf, uit duizend liefden uitgepuurd,
Eén oogst van duizend jaren vreugde en leed,
In één geluid te zaam, en 't golfde uiteen,
Het stroomde naar mijn volgestort gehoor,
En iedre toon was als een hemelsch lied,
En schooner dan een gansche wereldzang.
Het was gelijk 't juweelen pronkgewaad
Van Aphroditè, dat een godheid spon,
Een zongelijke vlam, een hel gordijn,
Geweven uit milioenen draden licht,
En iedere draad een beek van glans, een blik
Van godenoogen, zóó glad-glinstrend goud,
Dat ons gezicht, voor altijd blind, daarvan
Zou droomen in een nooit-gevloekten nacht.
En ik, die schreide om zulke kunst, die niets,
Niets hoorde dan dat mateloos geluid,
Een heete drang brandde in mij, en mijn bloed
Dreunde hun leden tegen, en mijn armen
Verhieven zich en rekten zich naar dáár,
Opdat mijn mond, die van zoo rijke garf
Nog slechts verdwaalde droppels vong en dronk,

Zich nu mocht drenken aan den vollen bron, -
En 'k riep, met luide stem, doorsidderd van
't Begeeren, dat mij striemde: hunnen naam,
Hun naam, een lied: ‘Thelxiepeia! Molpè!
Aglaophèmè, kom!’, maar 'k bleef zoo ver,
En nader kwam mijn lijf hun lichaam niet.

Toen zag 'k ter zij: gebood ik sneller vaart? -
Daar stonden mijn genooten: roer en riem
Verlaten, en hun oogen naar het land.
Ik zag, hoe in hun blik, waar nòg de vrees
Voor 't wreede sterven loerde, een wilde gloed
Opflakkerde in 't verlangen van hun lust, -
Een vreemde glans, die als een afglans was
Der lichtende Seirenen, houwde en wrong
Hun trekken tot een masker van den dood...
En 'k schrok omhoog, mijn eigen roes viel weg,
En met het eensklaps hel verklaard besef,
Dat dit gezang ons aller ondergang,
't Verscheiden van een lange vreugd kon zijn,
En dat maar één ding overbleef: een lied
Van de eigen stem, het spel van de eigen harp,
Nam ik mijn luit, die naast mij lag, ter hand
En tokte langs 't gesnaar, opdat ik nu,
Door 't zelfde zingen, dat een rots bewoog,
Dat vele wilde dieren schreien deed,
En meenge vrouw den waanzin gaf der vreugd,
Mocht strijden met hun wervelend gelok.
Ik zong. - Toen, vrouw, die schreiend reeds aanhoort
Het arme spréken van dit vreemd verhaal,
Toen zong 'k, als nimmer één gezongen heeft,
Toen zong ik, mensch, gelijk de goden zingen
In 't reien van hun schoongepaarde stem....

Ik weet niet meer, wat ik gezongen heb,
Ik heb geen heugenis aan woord of klank,
Maar sinds dien dag, is heel mijn kunst een strijd,
Een worsteling om één herinnering
Van wat mijn mond in dit gezang ontvloot,
Te vinden tot mijn eeuwig-schoon geluk.
Ik zong. Eerst stil. Het zacht geluiden zwol,
Het wies gelijk een rijk-beloofde boom,
Het zong zijn eigen blijdschap en den droom
Van nimmer door de lust verbrakt geluk,
Van lente en zonlicht, en ik zong den zang
Van al mijn Liefde, die in ù zich gaart.
En vreemd: zooals mijn zingen henenklonk
Naar 't hunne en hun gezang te mijwaarts kwam,
Gelijk twee stroomen, die met luid gebruis
Saamklotsen en verstillen, en dan vol
En breed voortwentlen door het groene land,
Zoo vloeiden zij te zamen...en hun lied
Geruchtte met mijn stijgend juublen saam,
Geen valsche schrijning van verwarden klank,
Maar volle tonen van gestemd geluid.
Hun lied en 't mijne: een juichend godenkoor,
Waar in mijn àl te schelle blijdschap dempte
Door 't woeden van hun sombre lust, en 't zwaar,
Met koorden trekkend lokken van hun lijf,
Vervluchtte tot een klaren vreugde-zang,
Die, met de mijn vereend, me als balsem viel
In de open wonden van 't geritst gemoed,
En de andren ook hun zaalgen last van angst
Ontnam, zoo dat zij, luistrend naar een wijs
Als nooit een hoorde, bogen naar hun riem
En roeiden, 't reeds verdonkerd land voorbij.

Zoo, niet in 't zwoele dreunen van genot,
Maar in een huw'lijk van ons beider kunst,
Die elk aan de ander grooter schoonheid gaf,
Heb ik die geur van bloemen, en die glans
Van witheid in den schemer èn de pracht
Dier vrouwen als de mijne tóch gekend,
Heeft mijne ziel met hunne ziel gefeest.

En nu nog, als mijn schoon herdenken sluipt
Naar 't wonder van dien vreemden avond heen,
Doortrilt een huivering mijn matte lijf,
En twijf'len mijn gepeinzen, of zij ééns,
In eene dronkenschap, die zij wel nooit
Hervinden zullen vóór den laten dood,
De draagsters waren van een godenvreugd,
Als nooit een voor hen, nooit een na hen, vond.

Pan

...um einsam
in öder Pracht
schimmernd dort zu leben...

WAGNER, *T.u.I. 2e Akt*

Pan, herdersgod, die door de landen van Arkadia ronddwaalde, een zegenend god, een schrikgod, een god vol liefde die geen liefde vond, misvormde god, die vol van schoonheid was, - vóór zich, dit zwervend leven vaarwel zeggend, bij den stoet van Bakchos aan te sluiten, spreekt:

Zoo waarlijk dan dit glansverzadigd land,
Zoo waarlijk de aarde in haren roes van goud

En welig geurend groen, in haren droom
Van lente en herfst, van blinkend-blijden bloei
En teer-genoten sterven, niets meer heeft,
Niets, niets dan 't lachen van een ledig schoon,
Dan ijdlen pronk van zielverstorven praal,
Als waarlijk dan dit flonkerend bestaan
Mij niets meer weet te geven, mij, den god,
Die van zijn eersten tot zijn laatsten schrei
De tranen gaarde van een lang verdriet,
Dan spot en hoon en nauw verholen lach,
Dan dankbaarheid die bitter is van vrees,
Dan offers, wèl van vreugde, maar gebracht
In kille tintling van gespannen schrik,
Zoo dan die één'ge liefde, die mijn hart,
Dit loome hart, dat nu van wanhoop mort,
Moest voeden tot zijn eigen droefenis,
Den smaad ontmoette van een prille haat,
En niets mag doen dan zwellen van verdriet,
Zoodat mij ook die laatste hoop ontviel
Van, daar ik nergens vond dan leegen schijn,
Dan schoonheid zonder ziel, dan wat, gehuld
In weidsche wading, een belofte was
Van diepte en kracht, die 't nimmer geven kon, -
Nu in de *Liefde* nog het vol genot
Te vinden van een àl-doorgloedend goed,
Droom, de éénge die mij van de wereld bleef,
Droom, de éénge, die mij met dien grooten Waan
Verzoenen mocht, - maar de eenge, die geen wil
Mij kan vervullen, geene goddelijkheid,
Al waar die grooter dan ik zelf bezit,
Ter waarheid maken voor dit smaadlijk lijf, -
Zoo 'k dus, omschreeuwd door leugen, in den lach
Van zielverlaten rijkdom, de eenzaamheid

Van met mijn eigen ziel alléén te zijn,
Voor voortaan en voor eeuwig zal te kweeken,
Te omstreelen weten in mijn stil gemoed, -
Laat ik dan niet meer als voorheen; als thans,
Een god, die velen zegent, helpt, behoedt
Voor nood en onheil, dolen door dit land,
Mij zelf verblijdend in den frisschen glans
Van vrije stroomen, in den hellen zang
Der vogels, en den sluimerdeun van 't riet,
In 't vallen van den koelen lentenacht,
In 't klaatren van den luiden zomerdag,
In zachtbedauwde weiden en het waas
Van niet verworven vrede in boom en bosch,
Dat suizend zingt zijn herfstig doodenlied.
Want welk gewin geeft ons een rijkdom, die
Niet ééne ziel, maar 't vragend lijf gerieft?
En welke vreugde en diepe blijdschap draagt
Een schoonheid, die haar eigen ziel niet kent,
Een schoonheid, die geen eigen wezen héét?
Laat ik nu heengaan naar een eenzaamheid
Grooter dan die ik dolend vinden kan,
Laat ik bij hen, die ganschen dag en nacht
Verteeren in een wilden zwijmelroes
Van dronken vreugde en blijde dronkenschap,
Die, dwalend door de landen, niet als ik
Al-zwijgend of in 't zingen van een lied,
Maar dansend, juichend, joelend ommegaan
In 't schelle schrijnen van een schorren schreeuw,
Nooit denken dan aan winst van lust alleen,
Nooit droomen dan van pasgenoten zoet
Of vreugde, die hierna weer komen zal,
En nimmer meerder vragen van den dag
Dan dit genot, en nimmer van den nacht

Dan die verdwaasde zoetheidsdroom alleen,
Laat ik nu heengaan naar den dollen stoet
Van Bakchos, laat ik, met hun lachen mee
Mijn lach doen schaatren, schreeuwen met hun schreeuw,
Mij wentlen in een lang-gerekte roes,
Mij reeden tot hun waanzinrijke dans.
Laat ik, een god van hoon en spot, met niets
Dan scherp-verbeten schimp op ieder ding,
In minzaamheid gesproken, tot hen gaan,
En zijn: een lacher méér dan één van hen,
Een ijdel lustbejager méér dan elk,
En zoo, in 't mom van levenslang geluk,
In 't valsch gewaad van onbedorven vreugd,
Waarvan mij nooit één oog ontdaan moog zien,
Dit leven maken tot een moeilijk spel,
Dat aan een ieder blijde scherts bereidt,
Door geen begrepen dan mijn ziel alleen.
Want dan zal die verlatenheid, die dus
Voor altijd nu mijn wezen kennen zal,
En die ik, vol tevreden droefenis
Zal koestren als een eenig schoon bezit,
Dan zal mijn eenzaamheid, een glanzend beeld
Van mat ivoor en glimmer-glanzend goud
Voor 't donker peinzen van een tempelhal,
Verrijzen in zijn vol ontloken naakt,
Dat nooit zoo zwaar van schoonheid, zoo vervuld
Van vreugde die alléen de schoonheid geeft,
Mijn ziel bedwelmt, als met den zoeten geur
Van overrijpe bloemen in den herfst.
Zal zij niet staan daar, vóór dit siddrend oog,
In 't schrille licht van kille daadlijkheid, -
Mijn spot, mijn hoon, mijn leugen-zwangre lach -
Dat zèlf ik schrijnen deed, - een levend lijf,

Een ijlschreeuw naar hartstochtelijk genot,
Een mensch die gloeiende armen strekt, een vrouw,
Van lusten zwaar, die tot mijn lichaam heen
Haar leden branden doet, waaraan ik feest,
Ik, ik alleen, de dorsten van mijn oog,
Van mijnen mond en gansch mijn manlijkheid,
Eén oogenblik een eeuwigheid van rust?
Gij zult dan niet meer eenzaam zijn, mijn ziel,
Gij zult, daar ik mij schiep uìt eenzaamheid
Mijn schoone beeld ten eeuw'gen vreugdedroom,
Voortdurend zwelgen in een gouden roes
Van nooit geweten of gedroomden gloed,
Die voor een elk, en zelfs voor Bakchos, dien
Juublenden lacher, in wiens oogen ik
Den vlam speur van een 't mijn gelijk geheim,
- Hoe zou hij groot zijn, doch niet gansch alleen? -
Mij zelven dierbaar, ongeweten blijft.

Zoo zij dan nu dit leed verbreed ten hoop,
Een hoop die niet te dooden is, maar vast
En hel en scherp schijnt aan de transen van
Mijns levens arm-beflonkerd firmament.
En eens, o goden, naar wier lach ik tracht,
Goden daarginds, in 't reinverzaligd blinken
Van zonomvloten bergen, zal ik, dwaas
Van lieve lusten, mèt dat lokkend lijf
In éénen zang van ongescheidenheid
Opstijgen naar uw toppen, en uw spijs
Met haar saam eten, drinken uwen drank,
Dan zal ik vieren, in den hoogen schijn
Die, om u allen bloeiend, mìj ombloeit,
Mijn bruiloft met deze eigen eenzaamheid,
En met den twijfelglimlach om den mond,

Of dit het grootst en schoonst te vinden is,
Zal ik, bij u gezeten, maar niet hoorend
Naar uwen spraak en lachen, staren naar
Het huivrend lijnen van de verste kim,
Die niemand ziet dan gij, dan gij alleen, -
En in een nieuwen droom van eindloosheid,
Nimmer verzaad, vol vreemd geluk vergaan.

Boeken, Menschen en Stroomingen

In het rijksprentenkabinet[1)]

I

JAN VAN GOYEN: *een Landschap.* Wie met potlood teekent heeft niet anders dan de schakeeringen die tusschen zijn zwaarste zwart en de tint van zijn papier liggen. En nu is het wonderlijk te zien hoe Van Goyen, met niet eens de uiterste van die *nuances*, alleen door het karakteriseerende betonen van een voorgrond en het fijn, maar helder, aanduiden van heuvel, vlakte, horizon en hemel, een landschap voor onze verbeelding oproept, zoo rijk en zoo wijd, dat het ons, bewoners van duin en veld, als een vertegenwoordiging van de aarde gelden kan.

II

Bij het *Gezicht op Amsterdam* dat aan JOHANNES SAENREDAM wordt toegeschreven, denkt men allereerst, niet aan de gravure - die een wonder is - maar aan den toestand van kunst en geest waarin zulk een werk mogelijk was. De stad, met haar torens en kaaien, haar havens, bruggen en kerken, achter het paalwerk dat haar van het IJ afzondert, beslaat - een enkele torenspits niet meegerekend - nauwelijks een

1) Opmerkingen - fantazieën, zoo ge wilt - bij het bezichtigen van de fraaie en belangwekkende uitgaaf: *Afbeeldingen van belangrijke Prenten en Teekeningen in het Rijksprentenkabinet*, *Amsterdam,* die J.P. van der Kellen Jr. bij A.L. Versluys te Amersfoort drukken en bij W. Versluys verschijnen deed.

derde, soms geen vierde van de papierhoogte. Het benedendeel is golvend water, rijk gevuld met schepen: fregatten en korvetten, jachten en schoeners, alle vol stengen, vlaggen, bolstaande zeilen. De bovenrand is een ornament van wolken dat zich uitstrekt tusschen, aan weerszijde, schilden, wapens en bazuinengelen. En die wolken, tegelijk zwaarder en lichter dan al het andere, dragen één lang uitgespreide symbolengroep. In het midden de Stedemaagd met aan haar voeten den IJgod en de nimfen van de landrivieren. Aan haar rechterhand Mercurius, wereldontdekkers en inboorlingen van verafgelegen landen, met schatten en waren, tot haar voerend. Links van haar Neptunus, die even zulke inboorlingen, van andere wereldstreken, naar haar heenwijst. En zooals achter den eersten stoet de engel van de cijferkunst, zoo komt achter den tweeden die van de zeevaartkunde aangevlogen. De Eendracht met haar pijlbundel zien we nog zitten aan het eene, de Vrede met haar olijftak aan het andere eind.

Heeft de man die dit teekende bedoeld een gezicht op Amsterdam te geven? Ja en neen. Neen, want als de zinnebeeldige wolken en het sierkunstig behandelde en gestoffeerde water worden afgerekend, dan blijft er een stadsgezicht over dat, nu ja niet beslist bouwkunstig, maar toch ook in geenen deele naar den indruk is voorgesteld. De volte van gevels en daken, de insnijdingen van dokken en grachten, de schoeiingen, molens, schuttingen en werven, al wat, en het is eindeloos, van onderdeel tot onderdeel valt waartenemen, is vóór alles motief voor den graveerder, die het wil doen dienen in het geheel van zijn figuurlijk gemeende prent. Neen, èn ja. Want wat die teekenaar bedoelt is wel Amsterdam, hoewel dan niet het zichtbare. Wat hij bedoelt is een Verheerlijkt Amsterdam, de Stad zooals zij leeft in de harten en hoofden van zijn medeburgers, en *deze* stad bestaat wel waarlijk uit deels een werkelijkheid, deels een zinnebeeld en een dekor. Een eigenaardige toestand van geest en kunst was noodig, een eigenaardig tijdperk van verheven beschaving, om de werkelijkheid te maken tot zulk een stededroom, zonder dat ze daarom ophield werkelijkheid te zijn. Want, evenals Vondels Geboort-klock, een gedicht van twintig jaar later, het heerlijkste huwelijk toont van hollandsche werkelijkheid met romeinsche

figuurlijkheid, zoodat de laatste kracht van werkelijkheid en de eerste dracht van figuurlijkheid gekregen heeft, zoo is het ook hier. Zie bij de zeevaarders in de wolkengroep de fiergesnorde punt-baard met den breedrandigen *sombrero* op: kon de hedendaagsheid van die eeuw ooit onromeinscher worden weergegeven? Zie tegelijk de Stedemaagd, die het schild met de kruizen in de eene, een schip in de andere hand draagt, en zeg me of ge ooit persoonlijker leven zaagt uitgedrukt dan in deze zinnebeeldige figuur. En zoo is het, waar ge ook heen wilt zien: er gaat door het meest gewone een adem die het ontdoet van al wat voor het heele werk te gemeen zou zijn; maar die het zijn wezen laat. Eveneens: er is in de meest algemeene gestalte van romeinschen oorsprong een hollandsch leven dat haar verwant doet blijven aan het andere.

III

LUCAS VAN LEIDEN: *David voor Saul harpspelend.* Een grootsche en aangrijpende gravure, maar waarvan de werking niet berust op een tegenstelling die - zooals bij Rembrandt - gewelddadig zou zijn uitgebuit. Veelmeer heeft Lucas het ware midden gehouden. In het oog van zijn Saul brandt niet het roode wereldleed en geen krampende hand grijpt een gordijn om er de smart van een koning mee te verbergen. Ook is zijn David niet het blonde kind op een afstand. Maar de tot waanzin toe met zwaarmoedigheid belaste zit daar op zijn stoel, in elkaar gezakt, klein geworden, - hij, de vorst die boven zijn volk uitstak van de schouderen opwaarts - de tulband diep op zijn starende oogen, de kaak neergetrokken en afhangend en vooruitstekend. Een vooruitstekende onderkaak was het erfteeken van Lucas' tijdgenoot, den Habsburger die regeerde over de Nederlanden, en wiens moeder in waanzin gestorven was.

Vóór hem staat David. Hij heeft iets boersch, maar ook iets verzorgds. Tegenover, in zijn pels, het schuingevallen, krachtelooze lijf van den koning, is het zijne rustig en kloek, voornaam in het evenwicht waarmee hij de harp, voor zijn borst geheven, bespeelt. Zijn hoofd is klein, maar breed, en zacht, en luisterend, en misschien een weinig voorzichtig-

achtgevend op de speer in de hand van den Meester. Die hand, en arm, op de leuning zich steunend van den zwaren houten, gesneden gotischen troonstoel, houdt het lichaam op, dat anders - zie hoe de hand op het rechterbeen ligt - geheel in elkaar zou zinken. Zie ook hoe dat rechter gelaarsde been lomp zich schoort tegen de wreef van het doorbuigend linker. Hoe kloek en fraai daarentegen staat in zijn opengewerkte stevels David. Hij is wezenlijk de herder van de koninklijke hofhouding en tegelijk de jonge koning. Vergelijk zijn gelaat en stand maar met de gezichten en lichamen van de raadslieden en wachters die de ruimte vullen achter hem en zijn harp en den zetel. Het is maar een kleine ruimte die naast den hoogen stoelwand overbleef, maar men ziet er toch een viertal figuren met voluit hun gezichten in, en bemerkt en vermoedt er wel eens zooveel.

Het is wonderlijk hoe krachtig deze prent in de voorstelling leven blijft. Waardoor? Door de volkomenheid van de uitbeelding. Men zou over den val van Saul's mantel, - zijn pels-rand en voering, zijn vlakken en plooien - evenveel als over zijn gelaat kunnen schrijven. Trekken en uitdrukking van de bijstaanders zouden stuk voor stuk den lof van de bespreking waard zijn. Het snijwerk van den stoel is even levend en even lichamelijk als de bezielde gestalten.

Ja, de vergelijking ligt voor de hand: de kunst van het *haut-relief,* die zich in de nissen boven in den achterwand tot eene van volvormde standbeelden verdiept heeft, die kunst is dezelfde als in de heele gravure leeft. Als uit een rijk reliëfpaneel hebben zich de voorste gestalten geheel losgemaakt. In verschillende graden van afronding treden de andere figuren eruit naarvoren.

Het geeft een diepe voldoening zoo de eene kunst te zien overspelen in de andere. Lucas van Leidens prent is niet het eenige voorbeeld hoe de kerkelijke houtsnijkunst de ruimtevoorstelling en de beeldende kracht van de schilders bepaalde en opwekte.

IV

ALBRECHT DURER: *Placidus.* De indruk van deze prent is vooral die van een edele en bizonder evenwichtige vor-

menspraak. De uitdrukking van dieren zoowel als planten is wel overal juist getroffen, zoodat een liefhebbende kennis van de werkelijkheid verondersteld moet worden; maar die kennis is beheerscht en de schoonheid, die ons ontroeren zal, is niet zoozeer de werkelijkheid. Zie de groep van drie honden op den voorgrond ter rechte, die van twee ter slinke, - stel de drie samen met het aan den boom aangebonden paard, de twee met den geknielden man, - voeg bij het geheel van die groepen het tusschen de boomen staande hert dat een crucifix tusschen zijn horens draagt, - in iedere groepeering voelt ge opnieuw een levend en verplaatsbaar, maar toch onloochenbaar evenwicht. En als ge aan de eene zijde den met de sieraden van jachtgerei behangen ridder tegen den begroeiden berg ziet, waar eenden zwemmen op de steen-overboogde beek en al hooger de paden stijgen en de muren zich voortzetten tot waar de top door een kasteel gekroond wordt, - en ter andere de naaktheid van de dieren volgt tot waar de verweerde en gedraaide stammen hun hooge schaarse loof verheffen, - dan voelt ge ook in die tegenstelling - die nu tevens het zinnige van den duitschen geest verraadt - een evenwicht dat de aandoening vasthoudt en bepaalt. Een weelderige wereld aan den eenen, een naakter, soberder aan den anderen kant. En het kruisbeeld, dat in de enkele werkelijkheid licht belachelijk aan zou doen, krijgt in het gevoel van deze groepeering een beteekenis. Ook de uitdrukking, zoo min als de houding, van den ridder, is niet die van onverschillig welken jagersman. Hij is die Placidus, die geknield voor het door hem nagejaagde hert, de woorden hoort: ‘Placidus, waarom jaagt gij mij? Ik ben Christus en heb u reeds lang nagejaagd.’ Zoo is, wat zich als een tooneel in de natuur voordeê, een legende - de jager Placidus werd de Heilige Eustachius en uit het gevoel van vrome verzekerdheid dat bij de legende hoort, moet Dürer's gravure worden verstaan. Een vroom *kunstenaar.* Want dat inderdaad de werkelijkheid in ieder onderdeel door Dürer zoo werd liefgehad en gekend en weergegeven, dat maakt de vormenspraak waarin zijn geest en gemoed zich uitten zoo onfeilbaar, ook in haar verkondiging van het niet-zinnelijke.

V

Een schets van OSTADE. Met de pen geteekend en met oost-indische inkt een weinig aangezet. Een huis met vooruitspringende bovenverdieping, de helft van den voorsprong hooger beginnend dan de andere, beide gedragen door balken en klampen. Aan de eene zijde staat het huis vrij, aan de andere, waar het een laag afhangend dak heeft, is het verbonden aan een muurtje en deur waar een boom bovenuit komt. Een huis dat onder steen en boven hout is, met een pannendak, een stoepje voor de deur, en luikjes aan de vensters. Het geheel naar de vrije zijde overhangend. Het is niet dat de schilder zooveel eigenaardigheden van het gebouwtje heeft opgemerkt en die alle, even vlug aanduidend, even juist kenschetsend, weet weer te geven: zoo zelfs de tralietjes voor een raampje in de hoogte. Wel is dat een kunst: het vermogen alles vast te leggen wat de levende blik opvangt en saamvat. Maar er is in de teekening een belangrijker vraagstuk opgelost. Het is duidelijk dat het heele bouwsel, tot zelfs het tuinmuurtje dat eraan vastzit, angstwekkend overhelt. Toch staat het. En dit staan is niet alleen, als gevolg van een onzichtbaar houvast op de fundamenten, een feit dat men heeft aantenemen; maar het is zichtbaar in het uiterlijk. Het staan is er even duidelijk in als het overhellen. Zie maar hoe de dwarsbalk van den laagsten voorsprong zwaar rust op den linkschen draagbalk, minder zwaar op den volgenden, heel niet meer op den derden. En zie nu verder: hoe juist de draagbalk waar zoo zwaar op geleund wordt, deel uitmaakt van een balkenraam dat den zijwand van het huisje schoort en den last draagt van het afhangende dak. Hoewel meegezakt zijn dus die muur en dat dak, met alles wat er aan vast is, in hun stand gebleven. Een blik op de teekening is voldoende om te zien dat in het geheele verband het staan even zeker als het vallen is uitgedrukt.

VI

Hoe komt het dat van twee teekeningetjes naar gestorvenen het eene mij zooveel meer treft dan het andere? Het eene is

van GERARD TER BORCH DE OUDE, en stelt zijn dochtertje Cattrineken voor in haar kistje. Het andere is van ADRIAEN PIETERSZ VAN DE VENNE, en verbeeldt Prins Maurits op zijn doodsbed.

Oppervlakkig is het al duidelijk dat het eerste veel grooter en vrijer behandeld is dan het tweede. Ter Borch heeft zijn kind natuurlijk gekend en kon veel vereenvoudigen dat misschien ook voor hem op het eerste gezicht verwarrend zou geweest zijn. Van de Venne daarentegen kreeg een studie te maken naar een doode dien hij zóó nooit, en bij zijn leven wel nooit zoo nabij gezien had. Men voelt dan ook dat hij er op uit is, eigenaardigheden die hem vreemd zijn en waar hij bizonder belang in stelt, te benaderen. Hij is in zijn doen fel en voorzichtig. Het gebroken oog, de geopende mond, de vermagerde neus, de inzinking van de wang bij het oor, de ziellooze uitdrukking van het wezen, - alles wordt opgeteekend. Hij arceert zorgvuldig het kussen, ten einde den kop, waarom de muts gevoelig sluit, helder te doen uitkomen. Hij is de waarnemer die zijn vondst geniet en haar niet wil laten verloren gaan.

Van dat alles - en begrijpelijk - is niets in Ter Borch's portretje. Het zij dan doordat hij grooter van aanleg was dan Van de Venne, of doordat het hem niet mogelijk was zijn kind te bespieden met oogen op buit uit, zag hij in dat doode iets meer dan de uiterlijke eigenaardigheid. Het kind slaapt. Het slaapt dieper dan het ooit geslapen heeft. En van hem, den waarnemer, is er tot het schepseltje geen andere verhouding dan dat hij het rusten laat. Hij laat het zoo volkomen rusten, dat nergens, aan geen lijn, aan geen schaduw, zijn hand verraadt dat hij er iets aan zoekt of er iets van begrijpen wil. Het kind is zoo: het slaapt. Meer schijnt geen enkele trek uittedrukken. De wimpers zijn er, en het oortje, en de voetjes met rimpeltjes in het mollige, en hun teentjes; het handje houdt een pluim als waar het kort geleden meê speelde; het jurkje is aangeduid en de schaduw is heel vast en heel duidelijk die het hoofdje afrondt, toch wel een hoofdje van kind dat gestorven is; - maar in ieder onderdeel, tot in het kraagje onder het kinnetje is alles als lang geweten, zóó voor altijd, sober-gevoelig en opzettelijk-streng.

VII

HANS BALDUNG GRIEN: *De Heksensabbath.* Men zou kunnen zeggen dat er een poëzie van het *procédé* bestaat. De gevoeligheid van de ets, de weloverwogenheid van de gravure, de gebondenheid aan zware lijnen van de houtsnede, deze eigenschappen - gelijk die van iedere werkwijze - kunnen zich onder de hand van een kunstenaar met zulk een ongewoonheid en veelzijdigheid openbaren, zich ontplooien tot zulk een volte van mogelijkheden, dat het is of door hen een eigen geest, een bizondere poëzie tot uiting komt, een poëzie van het *procédé*, die de kunstenaar alleen maar in het aanzijn brengt.

In de Heksensabbath van Hans Baldung Grien voelt men het groteske wezen van De Houtsnede beeld geworden. Dáár is de zegevierende snit, het mes door het hout, eenmaal en andermaal, om den stoom te teekenen die uit den met hebreeuwsche karakters gemerkten hekseketel opslaat. Dáár zijn de voorzichtige tikjes en prikjes waardoor de omtrek van padden en vorschen in dien damp is uitgespaard. Dáár is de kloeke draai of vaste inzet, waarmee mes of beitel de kronkelingen van dien smook afgrensden. En zoo houden zich om den pot de lompe naakten met hun breede zitvlak, hun platte of scherpe tronies, hun sliertharen en hun puntig-getepelde hangborsten, al de leden zwaar en vast van zwaai, bultig van ronding, gestrekt van beweging, een koor, een orgie van snit en kerf in vorm zooveel als schaduw. Zoo staat de knoestige doode tronk achter hen, toonen zich ronde kat en opgestulpte bokssnuit en vullen den voorgrond vork, bekkeneel en ander tuig. De duivel in boksgedaante achterwaarts door een vrouw bereden rent de lucht door, op den damp toe, waar een menschelijke gedaante in spartelt, terwijl heel omhoog iets als een hoef verdwijnt.

De karakteristiek van het groteske, zooals alleen het mes in het harde hout die kan uitdrukken, die gedwongen schijnt uittedrukken.

VIII

Wat is zulk een plaat - zwartekunstprent van SIMON MALCHO naar ANTON HICKEL - buitengewoon beschaafd en

wat weigert men iederen anderen lof eraan. Is dit de zachte en standvastige, de *Princesse de Lamballe*, die liever dan haar koningin, Marie Antoinette, te belasteren, op het schavot ging? Maar hoe zacht is tegen het fluweelzwart van haar oogen de blankheid van haar gezicht, van haar poederkrullen, van haar halsdoek en lijf weggeslepen, hoe volkomen plooit en schakeert zich de zij van haar rok en sjerp, hoe rondt zich haar arm waar de kant van afhangt. En het satijnhout van haar meubeltje, waaraan ze te schrijven pleegt, en de bloem in de vaas er op, en de figuren van het zacht-diepe vloerkleed, de omlijstingen van het effen houtwerk van haar kamer, dat gordijn, die buste, - hoe smaakvol is het alles afgewerkt. Dit zijn de genoegens van den man van de wereld die kunstenaar-werkman werd.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Nine van der Schaaf
***Santos en Lypra*, bij W. Versluys, 1906.**
***Aan de Overzij van den Zandzoom*, in de Bew. van Oct. en Nov. 1906.**
***De Boodschap*, in de Bew. van Dec. 1906.**
***De Stormfee*, in de Bew. van Maart 1907.**
***Een Haat (fragment)*, in de Bew. van Aug. 1907.**
***Amanië en Brodo*, bij Maas & v. Suchtelen, 1908.**

Inleiding

Voor den ontwikkelden lezer van dezen tijd is het niet mogelijk, de werken van Nine van der Schaaf onvoorbereid, en onmiddelijk, mooi te vinden. De eenigen die ernstig over haar geschreven hebben, zijn Albert Verwey en Maurits Uyldert geweest. (De Bew., Juni 1906 en Jan. 1907). De toon van den eerste is bewonderend, maar hij erkent: 'Toen ik de eerste dertig bladzijden van het werk gelezen had, voelde ik me niet aangelokt. "Hoe barok!" dacht ik. Er was een besluit toe noodig met de lezing voort te gaan.' De tweede schrijft waardeerend, doch kan niet nalaten een menigte bezwaren te uiten. Nu ik zelf de derde wil trachten te zijn, mag ik er mijn eigen bevinding wel bijvoegen. De twee eerste verhalen hebben mij bij eerste lezing wel geboeid, maar verbijsterd. Daar ik hun eenheid niet zag, trof mij bijzonder wat ik smakeloos of onbeholpen vond, en ik denk, dat de felste tegenstanders van dit proza zich verkneukelen zouden, als ik mijn toenmaals mondeling geuite invectiven herhalen wilde. Omdat ik hun bezwaren zoo goed begrijp, zal ik trachten aan te toonen, waarin hun vergissing ligt.

Welke zijn hun bezwaren, wat waren de mijne? In hoofdzaak twee: de schrijfster spot met de werkelijkheid, en zij

heeft geen stijl. Kan het erger? Ziehier verhalen, die deels op sprookjes lijken, deels de allergewoonste realiteit gebruiken; waarin spoorwegen, lucifers en hospita's voorkomen, maar die zonder de minste scrupules met die nuchtere zaken omgaan alsof het dingen uit een tooverwereld zijn. Een stoomboot wendt zich om, dwars tegen een storm in; er wordt een zeilwedstrijd gehouden zonder wind, de zeilen fladderen dan ook wel slap heen en weer, maar de schepen schuiven toch 'moeilijk' vooruit, terwijl de gebruikte woorden ('de rivier lag in een diepen slaap, de schepen beroerden haar oppervlak, - zij effende zich en sliep opnieuw,' - - 'het water stoorde zich niet aan hun streven') de veronderstelling onmogelijk maken, dat dit door de strooming zou zijn. Niet waar, dit is *spotten* met de werkelijkheid. Men kan sprookjes schrijven en zich aan haar niet storen, maar als men haar aanwendt, dient men haar ook te eerbiedigen.[1)] 'En zij heeft geen stijl'. Men sla er het opstel van Maurits Uyldert maar op na, die ettelijke voorbeelden geeft van zinnen die, zegt hij, uit 'Hintertreppen-Romane' zijn.

Nu is 'voor den ontwikkelden lezer van dezen tijd' niets vreeselijkers denkbaar dan juist deze twee gebreken. Hij gelooft niet dat een boek daarmee nog tot de letterkunde kan behooren. Als wij door iets verwend zijn, dan is het door geraffineerde werkelijkheids-waarneming en geraffineerden stijl. Slechts in zeer enkelen komt de vraag op, of in die ook door hen, ook door mij, bewonderde werken niet een element gemist werd, dat juist hier tot buitengewone ontwikkeling kwam.

Ik zeg het niet voor het eerst, maar met bijzonderen nadruk: heel die schoone proza-litteratuur van de laatste 25 jaren is niet eene van geest en verbeelding. v. Deyssel zoowel als v. Looy, Ary Prins zoowel als Frans Coenen of Aletrino, wat deden zij? De dracht van gestalten boetseeren die in onnaspeurlijke geboorte ontstonden uit het leven van hun ziel: zoo geest als gemoed? Of schilderden zij wat zij zagen, in kalme waarneming of hartstochtelijke sensatie? Immers het laatste. Als zij het eerste soms ook bestreefden, - niet dáárin muntten zij uit. Alleen v. Eeden, vanaf het begin, en in de laatste jaren verscheidenen, richtten

1) Later kom ik op deze bewering en op de aangehaalde voorbeelden terug.

zich op dat andere. Want ook wat Ary Prins geeft, is niet zoozeer verbeelding als voorstelling. Hij *stelt zich voor* hoe het Middeleeuwsche leven was, en bewerkt al die brokjes met ongeëvenaarde zorgvuldigheid; maar als het plotseling, een innerlijk gezicht, voor hem opdoemde, zou zijn stijl een meeslepend-schilderende, en niet een van inleg-werk zijn.

Het werk van Nine van der Schaaf is een ramp voor al wie zulke verschillen wenscht weg te doezelen, want het is inderdaad precies het tegenovergestelde van al die werkelijkheids-kunst. De waarde ervan ligt in de grootheid van innerlijk leven, geest en gemoed; de schoonheid in het vorstelijke, en toch vaak zoo menschelijke, in het onberedeneerde, niet-waargenomen, maar vizioens-gewijs ontstane van haar gestalten, die zuivere scheppingen van de *verbeelding* zijn.

Men ziet, dat ik, ben ik in staat deze bewering te bewijzen, - en dat zal blijken, - tegenover het eerstgenoemde bezwaar: ‘de schrijfster spot met de werkelijkheid’, een deugd kan plaatsen die daar volkomen tegen opweegt. Prijst in naturalisten en sensitivisten zooveel gij wilt de waarde van hun werkelijkheids-weergave, maar erkent dat wat *zij niet* hebben: geest en verbeelding, in de hoogste mate het eigendom is van deze schrijfster, die in dat waar zij groot in zijn, voorzeker een kind is. Wat blijkt hieruit? dat zij minstens gelijk in waarde zijn, indien zij op hun eigen gebied evenzeer uitmunten. Hier komt het tweede bezwaar ter sprake: ‘zij heeft geen stijl’. Als dat letterlijk waar is, valt mijn geheele betoog. Evenals straks echter zeg ik nu: ‘het zal blijken’, dat, inderdaad, de geschoolde verfijndheid van ons moderne proza haar geheel vreemd is, maar dat zij een zeer oorspronkelijken, zeer sterken, zeer veelzijdigen stijl heeft, waarmee zij haar zieletafreelen weet over te storten in den geest van wie haar verstaat.

Een tweetal hoofdstukken moet ik dus schrijven, een over haar innerlijk, een over haar stijl.

I

De hoofdtrek van de groote gestalten in *Santos en Lypra* is fierheid. Trots, die in een al te vast vertrouwen op eigen kracht tot schier dolzinnige grilligheid wordt, in Santos. Door

die grilligheid: het meevoeren van een menigte arbeiders naar het feest van zijn vrienden, en daarna het aannemen van Semgaarts uitdaging, om in de fabriek te gaan werken, - verliest hij zijn zekeren kans om de leider te worden bij een spoorwegbouw door de bergen: zijn levensideaal. Maar als hij dit hoort, en de onbeduidende Edwold, die de opdracht gekregen heeft, voor hem staat te pronken in een rooden koningsmantel en bluft ‘dat niemand wist, of Santos wel gekozen zou zijn, als hij, in plaats van te verdwijnen, in de stad gebleven was,’ dan glimlacht de zwaar getroffene wel om den wonderlijken dos van den gratie-looze, maar ‘z'n stem, toen hij begon te spreken, was zacht en rustig. “Edwold, omdat hij koning is, moet edelmoedig zijn. Hij moet mij een hand geven, als een pand van onze oude en onze nieuwe vriendschap.”’ - Het is duidelijk wie hier de koning is: hij, die de gevolgen van zijn gril waardig aanvaardt, die zich van een vroegeren vriend niet wil afwenden omdat deze gelukkiger was dan hijzelf, die diens laffe pocherij zelfs weet te verdragen en slechts met een fijne berisping beantwoordt.

Deze fiere wordt bemind door Lypra. Lypra is de zeer klare, zeer oprechte vrouw, die geen rouw wil dragen, als haar moeder gestorven is, maar in kant en zijde naar een feest gaat, omdat zij weet, dat haar bestemming is: schoon te zijn; die haar liefde voor Santos zelf aan hem openbaart. Heeft Santos haar ook lief? Hij zegt het: ‘ik moest wel dood zijn, als ik je niet liefhad,’ maar hij bemint haar schoonheid, haar adel: hij begeert haar niet: ‘z'n kussen waren enkel een altijd nieuwe hulde.’

‘Zij kuste hem nooit.’ Haar liefde werd spoedig opgenomen in haar kunstenaarschap en daardoor overheerscht: ‘een oogenblik heb ik m'n bloed in me voelen woelen en bewegen, maar daarna luisterde ik naar een nieuw verrassend lied, waarin m'n ziel die liefde zocht uit te drukken. Ik heb er dagen naar geluisterd, ik heb het voorzichtig gespeeld. Het was troebel en vol geheimzinnigheid en ik wist, dat het m'n taak was, het te zuiveren en te volmaken. Ik minachtte de bekoring van dat geheimzinnige, ik heb alles ontleed en gezuiverd tot het goed was.’

Zij zegt dit, na de eerste worsteling tusschen haar trots en

haar menschelijkheid. De hartstochtelijke vrouw van Semgaart is op Santos verliefd en hij wil haar afschrikken door haar de schoonheid te toonen der vrouw die hij liefheeft. Doch Lypra wil eerst niet met hem meegaan: ‘Waren de gevolgen van z'n dwaasheden niet voor hem alleen?’ Toch dringt ten slotte haar liefde voor Santos haar tot toegeven. Niet haar medelijden: ‘Ze is te ver van mij. Er is smart, de zee spreekt van smart, alle geluiden spreken soms van smart.’ Ook niet haar liefde alleen: ‘Als ik je liet gaan, zou ik nog lang berouw en spijt te overwinnen hebben, ik zou niet kunnen scheppen, want al wat ik hoorde zou daarvan troebel zijn.’ Dat denkbeeld verontrust haar, die klare kunst wil, maar dàt zij berouw zou voelen is immers omdat zij liefheeft: ‘M'n liefde dwingt me dus om mee te gaan.’ - Somber zegt zij dit: dat haar menschelijkheid haar te sterk is, vindt zij een zwakheid. Doch als *waarschuwing* aanvaardt zij het: ‘Het was goed, dat dit gekomen was. Ze had niet meer gedacht, dat ze nog vatbaar zou kunnen zijn voor een ontroering en een onrust als deze. - - Nu was het voorbij, maar ze wist, dat ze nog te strijden had en dat was goed. Want ze moest vrij worden, geheel vrij van wat stoorde.’

Lypra streeft naar boven-menschelijke klaarheid, in kunst en karakter. ‘Het is veel, als wij menschen doen denken aan goden,’ zegt ze.

‘Lypra vond een heerlijk lied, een jubellied zonder troebelen.’ Maar als het af is, na dagen van afzondering, komt de onrust weer. Zij verlangt dat Santos haar bezoeken zal en het verstaan. Als hij niet komt, is het of zij ziek zal worden. Hij verschijnt ten slotte, en verstaat het niet, zooals zij gewenscht had.

‘Ze rilde van 't bewustzijn, dat het hoogtepunt van hun sympathie nu geweest was. Verlangen, verlangen greep haar aan, doch de maandenlange hoogheid bleef haar nog in houding, in gezicht, en beheerschte haar woorden.’

Santos gaat heen, en Lypra vindt na weinig dagen een nieuwe melodie.

‘Ze moest scheppen, na het eene lied het andere, na het lied van klaarheid en jubeling, een lied, troebel van smart en liefde-verlangen! - - Maar de smart en het verlangen waren soms sterker dan de drang om te scheppen; dan kon

ze alleen maar klagen, stil in zichzelf, waarom ze dit moest lijden. - Waarom ze niet gestreefd had naar Santos' liefde, zooals ze die nù zou wenschen?'

Haar lang-bedwongen menschelijkheid breekt uit met verschrikkelijke macht: 'En ze ging weer zichzelf beschouwen in den spiegel, en dan schrijnde haar 't zien van haar oogen, die niets meer konden dan gloeien van heftig, zinlijk verlangen, - van haar gesloten mond, die deed denken aan een diepte van donkerheid en onreinheid...

En de ontbering lag als een vaalheid over haar tint...

Haar instinct zei haar, dat Santos nooit met mannenhartstocht haar begeeren zou; hij had haar vereerd om haar hooge gratie; afkeer en medelijden zou hij hebben met haar schrille lijden, - bevredigen zou hij haar nooit... - Waarom had zij met haar schoonheid niet gestreefd de vrouw te worden, die Santos begeeren zou?'

Bijzonder aangrijpende bladzijden volgen dan: hoe zij in de weemoedstemming van een avondlandschap, waar de roode hemel in plassen spiegelt, een kortstondigen, droeven vrede vindt. 'Dat genot was ook ijl en vluchtig...Want toen er een haarlok langs haar schouders gleed, en ze met haar hand de zachtheid ervan voelde en neerzag op het warme, donkere goud, toen ontwaakte de storende wensch, dat Santos hier was, om dien haarlok te kussen.' De weemoed overmeestert haar: - 'Een heel blanke, mooie vrouw, alleen op een avond, in een donker moeras, en niemand, niemand te weten, die oprecht haar liefde te geven had. Was het niet wonderlijk, heel wonderlijk?' En iets vroeger al: 'Ze voelde nu geen brandend verlangen naar Santos' liefde; week en onbestemd was haar verlangen, het was heimwee, een ongekend heimwee naar menschen.' - -

'Ruwe, onbekende menschen kwamen haar naderen langs den donkeren weg, zoo droomde ze, en bleven naast haar staan. Ze deden een licht over haar heen schijnen en beschouwden haar; zij hield zich slapende om hen niet te storen. Dan namen ze haar op en droegen haar eerbiedig; - ze bewonderden haar: 't was hun zoo nieuw, dat blanke en fijne en 't gaf hun genot, naar haar te zien.

En het ontstemde haar niet, dat ze haar aanraakten en

haar meevoerden als een eigendom naar hun woning, - ze vond iets van bevrediging in de gedachte, dat ze nog genot kon geven met haar mooiheid, aan menschen, die een blankheid en fijnheid, als de hare, niet kenden.'

Zoo is het allerminst een gril, dat zij kort daarna met het eerste het beste gezelschap dat aan de kust bij haar woning ankert, medegaat. Het is een wanhoopsdaad, maar een noodzakelijk noodlot. Zij die afgezonderd in eenzelvige kunstenaarshoogheid het menschelijke in haar liefde verwaarloosd had, moest zich in den drang van haar opstandige zinnen, in den weemoed om haar doelloosheid, wel prijs geven als de gevallene, die zij inderdaad wàs.

Als, aan het eind van het boek, Santos door zijn teleurstellingen cynisch dreigt te worden - de zeilwedstrijd zonder wind, waarvan ik in de inleiding sprak, is een beeld van zijn machteloozen geest, en reeds lokt de zinnelijkheid hem in den kring van den wijsgeer die een kort genotsleven aanbeval, - ontmoet hij daar plotseling Lypra, die hij dood waande. Onmiddelijk begrijpen beiden wat zij doen moeten en gaan zwijgend heen. Zij loopen een eenzamen weg op, snel, en spreken onbeduidende woorden, tot Lypra moe wordt en, zitten gaand, hem zegt dat zij moeder worden moet. 'En Santos mompelde ontroerd haar naam....' Eenvoudige menschelijkheid vervult hem: hij gaat een rijtuig voor haar eischen bij een boer. Als hij terugkomt is hij somber. Lypra vraagt hem, waarom. 'Ik denk dat 't een verstooten schepseltje zal worden. Ik denk dat het veel ellende zal leeren kennen!' Maar Lypra antwoordt: 'Zal m'n kind ongelukkig worden, omdat het geen vader heeft, omdat het tot moeder heeft een zonderlinge vrouw, omdat het geen geld heeft, omdat het misschien een vroeg, huiverig voorgevoel hebben zal? Of zal het gelukkig worden, omdat ik kunstenares ben en omdat het van heel vroeg af m'n muziek kan hooren, of omdat een mooie vrouw z'n moeder is, of omdat z'n moeder het liefheeft? Weet je dat, Santos? Weet je dat?'

Trots en menschelijkheid worden hier verzoend op de ongedachtste, natuurlijkste wijze. Ziehier, nu haar liefde voor Santos een mislukking was, en blijft: 'Je zult mij in m'n liefde voor jou nooit verstaan' zegt ze, de bevrediging van

haar dubbelen, tot nog toe strijdenden, nu verzoenden levensdrang, en het uitzicht op een nieuw, rijk leven in haar moederschap. Als moeder zal zij haar kind liefhebben, als kunstenares zal zij ervoor spelen. Haar kunst en schoonheid zullen haar teederheid wijden, en haar teederheid zal haar behoeden voor kouden trots. - Zoo eindigt de geschiedenis van Lypra. En Santos? Hij gaat tot zijn vrienden, stoot den cynischen Weringer uit hun kring en voelt zich ontroerd door een stem, door een herinnering. Hij óók is weer *mensch.* -

Het tusschenverhaal, dat van Ferie, vertoont ook deze machten: trots en menschelijkheid. Deze Ferie, het meisje uit de bergen, dat koningin wou zijn en werd, is vorstelijk en onweerhoudbaar. Haar aansporing drijft een schaar veehoeders en houthakkers naar de plaats, waar de toebereidselen worden gemaakt voor den spoorweg. Zij wonden velen doodelijk met vergiftigde pijlen en bijlslagen, ook twee vrienden van Santos: Randan en Beppo. Ziehier wederom twee typen van trots en kunstvereering-waar-de-liefde-voor-wijken-moet. De eerste is de onbuigbare, die Santos' vernedering niet dragen kon, die de onrechtvaardigheid van zijn dood vervloekt; de tweede schenkt het schoonste wat hij heeft, een kostbaar gewaad, niet aan zijn vrouw, doch aan Lypra, de kunstenares. - Dit schoone gewaad hecht opnieuw de lotgevallen van Ferie aan die van Santos. Zich als koningin vervelend en in het kamp spiedend, ziet zij het en wenscht het te bezitten, volgt Santos, die het aan Lypra brengen moet, tot de zeekust, op haar wild paard langs den spoorbaan en dwars door de Mirjastad, en krijgt het eindelijk, als Santos het huis van Lypra verlaten vindt. Bij haar terugkomst in haar rijk heeft de zwakke koning een andere, eerzuchtige, vrouw. Op het oogenblik, dat Ferie den troon wil trachten te herwinnen, verschijnt Faar. Faar was, van dat zij een klein arm meisje was, de eenige geweest, dien zij liefhad. Toen zij koningin werd, wilde zij hem zeggen, dat ‘ze voor hem Ferie bleef, niet koningin Ferie, maar Ferie alleen.’ Nu is hij bang, dat zij gedood zal worden en houdt haar tegen, dringt haar met kracht terug, als zij den koning naderen wil. ‘Ik zal wel den koning zeggen, dat hij een ellendeling is’, roept hij, en als hij om dat woord gevangen genomen wordt, denkt Ferie nog maar

aan één ding: ‘Faar te redden.’ Doch daardoor is zij nu vrouw, geen vorstin, en verliest zij haar laatsten kans op gezag. Men ontrukt haar den dolk en doodt er Faar mee. Dan vlucht zij: ‘Ze had nog maar één gedachte, die haar redde voor het ontzettende: het zien van Faar's bloed. Ze wilde in het kleine bosch, waar Faar hout kapte, doodelijkvergiftigde bessen gaan eten.’ - Door menschen die haar vereerden, werd zij begraven in het gewaad, dat haar den troon had gekost. Is dit einde wel zoozeer een val, als het schijnt? Het koningschap kon haar niets meer geven, en is een sterven om menschelijk leed niet schooner dan een leven in onmenschelijke hoogheid? -

Nog twee vrouwen kruisen Santo's leven: Donita, de hartstochtelijke, en de ziekenzuster die hem niet aan durft zien, omdat zij dan ontrouw vreest te zullen worden aan een minder groot man, die haar genegenheid niet kan ontberen. Zij is de deernisrijke, onbaatzuchtige, - zij en Donita zijn warmbezielde figuren van de twee uitersten van liefde, dat is van menschelijkheid.

Ik weet zeer wel - en men hoeft hiernaast ook maar de opstellen van Verwey en Uyldert te lezen, om het bewezen te zien - dat dit alles niet de gehééle inhoud van dit verhaal is, een verhaal, inderdaad verbijsterend door levensvolheid. Ik vind het echter zoo belangrijk, omdat deze trekken éven machtig in alle andere geschriften van Nine van der Schaaf terugkeeren.

Aan de overzij van den Zandzoom is de geschiedenis van de liefde van twee zusters: Nanka en Lore, voor den eerzuchtigen Syilva. Van die zusters is Nanka zwak en kinderlijk, Lore in trots aan Syilva gelijk. Als Syilva het voorname huis waar hij in zijn jeugd woonde, maar waaruit hij door den broer van zijn pleegvader na diens dood verdreven is, in brand gestoken heeft, en Lore zoo moedig is om hem op te zoeken, waar hij schuilt in het bosch daarachter, zegt hij: ‘Lore, jij, je kent me en jou zeg ik 't, dat m'n eerzucht grooter is dan àlle liefde in me!’

Nanka is zwak en kinderlijk. Als zij met hem gaat op den donkeren weg die de stad waar beiden 't laatst verblijf

hielden verbindt met die andere, waar het trotsche huis van zijn vijand hem tart tot een wraakneming - Nanka moet haar vader daarheen volgen -, spreekt zij wel van het dorpje Jeslo, waar zij als kind bij een tante woonde, en zegt zij wel hoe heerlijk het zou zijn, als zij samen daarheen gingen, - en hij wenscht wel dat zij zeggen zal: ga nu dadelijk mee, doch aan den anderen kant trekt hem de stad, nu hij al op weg is, te geweldig en groeit er in hem een verschrikkelijk plan, - maar zij zegt het alles als het ware spelenderwijs en is te zwak, te kinderlijk, om te doen wat hen beiden misschien gered zou hebben. Als zij de stad bereiken, is het te laat. Syilva gaat zijn eigen weg, en tot overmaat van smart bespeurt Nanka ook in Lore's oogen liefde voor hem.

Als Syilva, na de brandstichting, gevangen genomen is, ziet Nanka hem even terug, hij zag ook háar ‘en hij wendde zich om, zonder te groeten.’ Zij kan het in de stad niet langer uithouden en vlucht naar Jeslo. Doch rust vindt zij er niet. Een schilder, Paul, die naast haar tante woont, bemint haar. Zij ontmoetten elkander op één wandeling: ‘En Nanka voelde dat 't hem vreugde gaf, zoo met haar te zijn, - daarom deed 't háár leed, als ze voor volgende tochten, verder dan den zandzoom, niet koos den tijd, op welken ze wist, dat hij ging.

En ze voelde ook, dat z'n liefde voor haar, die ze wel lang begreep en die hem niets dan smart kon geven, aanwon als ze bijeen waren, - daarom was 't haar evenzoo leed, als ze toch soms hem te ontmoeten zocht.’

Tenslotte is zelfmoord haar eenige uitkomst. Alleen wil zij niet dat Paul om haar lijden zal, en gaat van hem de belofte vragen, dat hij zal trachten haar te vergeten. Hij beproeft haar te troosten, en een oogwenk verandert zij van voornemen. ‘En toen, elkaar aanziende, werd het hem vreemd-helder, wat het enkele was, dat haar redden kon.

Dat zij gedragen had wel háár leed, maar dat zij niet dragen kon zijn leed om haar. Daarom móést zij zich offeren en de zijne worden...

Maar hij wilde dat ze Syilva, dien ze zóó liefhad, zou trouw blijven. Hij beloofde haar, dat hij zou voortwerken en zich niet door liefde en droefheid z'n leven zou laten verstoren.’

Hij weet, dat dit haar doodvonnis is. Maar iets anders is

niet mogelijk. Hoe zou hij haar offer, zonder liefde, enkel uit medelijden, kunnen aannemen?

En zij verdrinkt zich. -

Lore's geschiedenis is niet minder aangrijpend. Zij wacht, met een vage hoop dat Syilva tot haar zal komen als hij ontslagen is, maar hij denkt er niet aan, hij denkt alleen aan zijn eerzucht. Zijn daad heeft hem de sympathie van velen bezorgd, en een aanzienlijke toekomst wacht hem. Lore is niet onder de menigte die hem begroet bij het verlaten van de gevangenis, - wel gaat zij op goed geluk de straten rondzwerven, in de hoop, hem te ontmoeten. Langzamerhand wordt het duidelijk, dat zij krankzinnig geworden is. Ook zij heeft zich te verzetten tegen de liefde van een, die in zijn ruwheid wel het tegenovergestelde is van den zachten Paul. Zij weert dien Preier trotsch van zich af, en als hij haar waanzin merkt, laat hij haar met rust. Haar ronddolen, 's nachts en in den regen, is verschrikkelijk. Eén troost vond zij eens: het vioolspel van een ouden man, dat zij van uit den donkeren tuin beluisterde. Doch als het lamplicht plotseling haar gelaat verlicht en hij haar krankzinnige trekken ziet in bliksemhelle starheid, waant hij een schrikbeeld uit zijn jeugddroomen herleefd, en zijn ontzetting is oorzaak, dat hij ergens anders gaat wonen, waar zij hem niet vinden kan. Toch ontmoet Lore hem, toevallig, op straat, en vraagt hem, waarom hij zijn viool niet bij zich heeft. De schrik doet hem dood neerstorten. Het volk omringt hen, denkt aan een moord, - doch daar davert uit een zijstraat het snelle rijtuig aan van een doldriesten rijkaard - van Syilva, denkt Lore, en gaat vlak voor de paarden staan. Die worden gegrepen, Lore ziet een vreemd man, en ‘zonk in diepe onverschilligheid omtrent de dingen, die verder gebeuren zouden.’ -

Zij werd in een gesticht verpleegd en kwam na haar genezing in huis bij een bejaarde vrouw, die buiten de stad woonde en een grooten tuin had. Haar kleindochtertje is de hooghartige Elise, die het tuinmansjongetje tot diens groote verontwaardiging als knechtje gebruikt, en zegt, dat ze met een prins wil trouwen. Na een lange afwezigheid - in een badplaats, waarvan zij gauw genoeg heeft - komt zij terug, en de jongen, nu zelf tuinman, wreekt zich door haar te

kussen. Het eind is dat zij trouwen en in het huis der grootmoeder gaan wonen, die gestorven is, terwijl Lore een kleiner huisje aan den straatweg betrekt, doch veel met haar jonge vrienden verkeert. Zij zijn gelukkig, doch als bij een groot feest, in de buurt te houden, scharen aanzienlijke stadsmenschen voorbijgaan, schreit Elise om de herinnering van haar kinderdroom. Lore denkt ook aan het verleden, aan Syilva, zij tuurt, of zij hem niet zien zal. En als zij hem ziet, gaat zij stilletjes ook naar het feest. Zij volgt hem, krijgt hem te spreken en verlangt maar één ding van hem: dat hij met haar een eind den weg naar Jeslo op zal gaan. ‘Toen hij nog niet besloot, vervolgde ze even toonloos: “Dicht bij Jeslo ligt Nanka begraven.”

Syilva werd in z'n droeve stemming niet getroffen door Nanka's naam. Doch hij stemde toe. Hemzelf deed een matte dorst naar diep verzonken ontroeringen dezen tocht naar Jeslo wenschen.’

Zij gaan 's avonds, in een dicht rijtuig: Syilva is bang voor schandaal, als hij zich openlijk met een minder aanzienlijke vrouw vertoont. Als Lore hem door 't raampje de boomen van Nanka's graf wijst, zegt hij: ‘'t Leven verwoest wel meer dan de dood.’ Hij vertelt van zijn dochtertje ‘een rein kind nog’ en dat hij zal maken dat het van Lore houden zal: ‘En ik zal haar, als ze groot is, spreken over jou en je liefde en je mooie kracht.’ Zij wordt bitter. In het blanke vlak van het riviertje lag de zwarte schaduw van een schuur. ‘Zie die schaduw, zoo diep zwart en zoo scherp belijnd!’ zegt ze, ‘zoo driest-somber in 't blanke water! Dàt is mooi. - - Mooier dan liefde en reinheid.’

Toch, ofschoon ze hem op dat oogenblik minachtte, was ze hem dankbaar, dat hij haar wensch had toegestaan. Zij beloofde, hem niet meer te zullen volgen.

Nu het verleden in haar herleefd is, zijn Elise en haar man, die daar niets van weten, haar vreemd geworden. Graag aanvaardt zij een verzoek van den schilder Paul, om bij hem te komen wonen. De twee gescheiden levenslijnen van Nanka en Lore worden zoodoende weer saamgebracht. Paul heeft zijn belofte niet gehouden, hij tobt en verbeeldt zich het wezen van hem dien Nanka liefhad: het beter-ik van Syilva, dien

hij eens heeft gezien. Dit ideaal van menschen-adel tracht hij te schilderen, doch als zijn werk af is en hij het Lore toont, krijgt zij er niet den overweldigenden indruk van dien hij gehoopt had. Hij wist immers niet, dat zij óók Syilva-*zelf* had liefgehad, en dus om een welgelijkend portret van hem ontroerder geweest zou zijn dan om een schepping van Paul's verbeelding. -

Vinden wij dus in dit slot den strijd terug tusschen kunst en menschelijkheid, overigens is dit geheele verhaal de botsing van trots, in den vorm van eerzucht, en liefde, van een zwakke zoowel als van een sterke ziel. De idylle van Elise behelst de verzoening ervan, zij het er al niet een zonder schreien. De eerzucht zelf, in Syilva, eindigt met zwakheid en ontgoocheling.

Het korte sprookje *De Boodschap* is opmerkelijk om de algeheele vermenging van droom en werkelijkheid. De Dridenknapen krijgen elk een droom die het doel van hun leven aan hen openbaart. Indar, de koninklijkste van hen, ziet in zijn droom een smaragden vogel doch verstaat niet, wat die hem toefluistert. Hij wordt oud, wijs en koning der Driden, doch ziet langzamerhand al zijn jeugd-vrienden sterven en benijdt hun rust. Eindelijk ziet hij den vogel weer en hoort nu: dat hij nimmer sterven zal. ‘En de oude ontving de Boodschap, de lang verwachte, rustig en zonder morren: als een Koning.’ Wat is dit verhaal anders dan de weemoed van een vorstelijke om hetgeen hem van de menschen onderscheidt?

Ook *De Stormfee* is een sprookje, en een van de schoonste die ik ken. Het is de geschiedenis van Einar, die als kleine jongen zwervend aankwam in een lage landstreek achter een rivier, waar enkele dorpjes waren met één kerk. Hij wordt er verzorgd door een vrouw, maar liefde vindt noch zoekt hij: ‘Een verstooteling was hij en toch zoo trotsch, dat hij het medelijden, 't welk hem deed leven, haatte, en de vriendschap van andere kinderen, allen meer bevoorrecht dan hij, niet wilde zoeken.’ Bij een storm die de vlakte bedreigt zoeken alle menschen in de op een terp gebouwde kerk veiligheid. Einar breekt er bij ongeluk een borstbeeldje van de stormfee: Ada,

de geëerde, zeer gevreesde. Doch dit brengt geen ramp, maar heil, want in een schaar witte meeuwen met vrouwenoogen komt Ada aanvliegen, ‘de lange haren sloegen langs al de kaarslichtjes in de kerk, raakten de vlammetjes aan en verbrandden toch niet, - en toen ze daarna rustig waren neergegleden langs haar rug en kronkelden als een sleep achter haar wit vederkleed, brandden de lichtjes vaster en helderder dan voorheen. - “Zoolang die lichten branden zal geen storm u bedreigen,” sprak ze’...Was zij daarom een góede fee? Niet om de menschen deed zij het, maar uit liefde tot Einar, den hooghartige als zij zelf. Zij zoekt met haar oogen den knaap, liefkoost hem en voorspelt, dat hij hun aller koning zal zijn en in een wit slot wonen, later.

Hierdoor wordt Einar voortaan met ontzag behandeld. Maar hij is en blijft ‘heerschzuchtig, norsch en plaagziek.’ Eén verlangen bezielt hem: dat Ada terug zal keeren. Zij prikkelt zijn begeerte door tooververschijningen. In de kerk ziet hij achter al de door haar gewijde kaarsen vreemde schijnsels als golvende, blonde lokken, en wanneer hij, om helderder te zien, en zonder ook maar eenigszins te denken aan het gevaar, dat hij zoo over zijn medemenschen brengt, er een uitblaast, aanschouwt hij een witte meeuw met schoone vrouwenoogen. Alle kaarsen dooft hij - en steeds heftiger steekt de wind op, - doch als de laatste gebluscht is, hoort hij wel ‘Ada's korte lach, die weer als een schel vogelgeluidje klonk, - maar zijzelf verscheen niet; - wel verdwenen de meeuwen en het witte licht verdween en nog eens hoorde hij den korten lach, - buiten in 't geruisch van den wind, die gestadig aanwon in kracht.’ Nu wordt Einar angstig en zoekt hulp bij den blinden organist die boven op het orgel zat te spelen, zacht voor zichzelf, maar ophield, verwonderd, toen het stormen ging. Toen deze het hoorde, stak hij de kaarsen weer aan - de wind gaat werkelijk liggen - maar weer ziet Einar de witte schijnsels en nu kan de oude hem niet helpen, want hij is blind. ‘Ik wil, dat je zult zien,’ zegt Einar. Behaagt Ada zooveel koppige trots? Zij komt en legt de handen reeds op de oogen van den oude, - maar dan bezint zij zich: de lichten zijn gedoofd en door menschenhand weer ontstoken. Toornig slaat zij ze uit en de storm verheft zich opnieuw. Door

déze daad beseft Einar de liefdeloosheid der fee, en wordt in hem voor het eerst de menschelijkheid wakker: ‘slechte fee!’ fluistert hij.

Doch zij neemt hem op en voert hem mee, - omlaag vlieden de menschen naar de kerk, breken de dijken, overstroomt het land -, doch Einar tracht zij te ‘herwinnen in haar betoovering.’

Zij brengt hem in een vreemd land, hij krijgt een groot huis en een tuin om in te wonen en te spelen, twee oude dienstboden verzorgen hem op bevel van een dame, die Ada's oogen heeft, ‘maar hij herinnerde zich de stormfee niet meer.’ Deze dame verdwijnt den dag na zijn komst. Ook nu krijgt hij kameraadjes, maar vriendschap kent hij evenmin als vroeger. Alleen een blind meisje wekt eenige genegenheid in hem. Het is opmerkelijk, hoe het uitsluitend blinden zijn, tegenover wie Einar zich minder vreemd voelt. Dat zijn immers ook eenzelvigen, en zij hebben hem nooit gezien, nooit bespot, nooit gevleid. - Dit meisje is bij hem, als op een keer witte donsveeren om hem neer komen dwarrelen.

‘Ik wil dat je zult zien,’ zegt hij weer, met een ‘vage herinnering’. Het meisje denkt aan een spelletje en doet of ze zien kan, loopt met hem de vederen na, die steeds verderweg neervallen. Eindelijk wordt ze moe, blijft achter, en struikelt over een boomstronk. Einar snelt verder, en ziet op 't laatst witte meeuwen met vrouwenoogen boven hem verdwijnen. - Huiswaarts gaande, vindt hij het meisje, bloedend, en de haat van zijn makkers - om zijn zorgeloosheid - doet hem het huis ontvluchten. Een vage somberheid is in hem: ook van veel vroeger herinnert hij zich hatende oogen. Hij komt in een zeestad, waar een tempel is, met prachtige lichtende schelpen overdekt. Hij denkt aan heel vroeger, toen hij wel mooie schelpen, die zijn vriendjes vonden, afnam of vernielde. Nu wil hij dat goedmaken en rooft van den tempel, ‘juist zooveel als hij dacht te kunnen verbergen in z'n kleederen, en toen deze, verzameld tot een kleinen stapel, naast hem lagen, was hij zeer moe en slaperig. Hij had ook vele nachten aaneen weinig geslapen en strekte zich nu uit op den grond, naast z'n buit, zoodat hij de schelpen voortdurend kon zien glinsteren, - want z'n oogen sloten zich niet spoedig,

al had hij slaap. Hij kon niet slapen van weemoed, van droefheid. Want zooveel dingen had hij in z'n vroeger leven aan z'n makkers afgedwongen en al vond hij ook al die dingen en gaf ze hen alle terug, - veel schooner dan hij ze had weggenomen, - zooals ook deze schelpen veel schooner waren dan die, welke de rivier gaf, dan bleven nog immer veel kwellingen, die hij hun had aangedaan en die hij niet kon herstellen.'

Dit is zijn tweede, sterkere, opwelling van menschelijkheid. Hij wordt er slecht voor beloond, want men ontdekt zijn roof en sluit hem in de gevangenis. Daar wordt hij weer hardvochtig, en toen eindelijk de tijd van zijn heerschappij gekomen was, en Ada hem verloste en naar het lage land bij de rivier bracht, wilde hij een groote gevangenis doen bouwen en daar met al zijn makkers van vroeger gaan wonen.

Wéér bracht hij dus onheil, en had men hem niet lief. Doch eens bezocht hij, zelf niet wetend wat hij wilde, den blinden organist. Uit een raam ziend overschouwde hij zijn land, en zag zijn witte slot en het donkere huis dat men bouwen ging. Weer kwamen de meeuwen aanvliegen - 'een geheimzinnige, schoone, blanke hand' bedekte de oogen van den oude - hij zag weer. Einar mompelde: 'Is zij nu goed geworden? Gaat zij geluk brengen van nu af aan?' - Het slot verdween, de gevangenis verdween, 'en de oude zei jubelend: - Nu ben je niet slecht meer, nu ben je vrij!'

Maar het was een gril van de liefdelooze. De blindheid van den oude kwam terstond terug. Einar was woedend. Maar hij bedwong zich en fluisterde: 'Nu heb ik geen macht meer, - geen vrienden, - geen woning, en mijn taak is weggevallen. Ada, neem mij nu mee naar een wonderland waar enkel feeën wonen...' Zij merkte zijn bedrog niet en kwam: 'en beschouwde hem met haar schoone oogen. Doch hij trotste die oogen met de zijne, die spottend blikten. Want hij had nu den moed en den wil, zich vrienden te veroveren, zich een taak te zoeken en al wat hij meer begeerde, zich te erwinnen. Hij wist wel dat hij was in de macht van de stormfee, maar z'n blik bespotte haar, omdat ze z'n laatste, smeekende woorden had geloofd.'

Haar betoovering is gebroken. 'Nu hij haar niet meer lief-

had of vreesde, wenschte zij niet meer hem nabij te zijn met haar gunst of haar boosheid.' De menschelijkheid in Einar heeft gezegevierd.

Het fragment *Een Haat*, in vrijen versvorm geschreven, is het minst sprookjesachtige van al haar werk, waardoor het nog het dichtst bij 'Aan de overzij van den Zandzoom' staat. Het bevat alweer de geschiedenis van door liefde overwonnen trots, trots, die zich hier uit als haat. Daar het verhaal zoo eenvoudig is, dat het geen verklaring behoeft, zal ik er niet over uitweiden.

Amanië en Brodo. Dit zijn twee rijken waartusschen een geweldige vijandschap bestaat. De inwoners zijn zoo verschillend van gelaatstrekken, dat hun landaard onmiddelijk daaraan wordt herkend. Het gedeelte van Amanië dat aan Brodo grenst, heet Tarkos en is een koninkrijk op zichzelf. De Broden worden altijd verslagen en daarom door de Amanen geminacht. Vroeger golden de bewoners van Tarkos niet veel méér, maar sinds den laatsten oorlog die door hun heldhaftigheid gewonnen werd, hebben zij de volle rechten der Amanen en is hun koning zelfs feitelijk de meerdere van den Amaanschen keizer, want Amanië is innerlijk zwak. De haat tegen de Broden wordt in Tarkos met de scherpste consequentie botgevierd. De koning die met een Brode gehuwd was, zendt haar terug naar haar land en verbant den kleinen kroonprins naar een afgelegen deel van zijn rijk waar hij, niet wetend wie hij is, als visscher zal worden opgevoed. - Doch in den tijd dat hij tot jongeling groeit, ontstaat er in Brodo een nieuwe godsdienst, die een ongekende kracht aan de inwoners geeft. Een priester die dat geloof in Tarkos zal gaan verkondigen, wordt de persoon die de verschillende figuren uit het verhaal met elkaar in aanraking brengt. Dit alles is dus maar de sprookjesachtige ondergrond.

Het verhaal heeft tot hoofdpersonen den kroonprins, den koning en een jonge gunstelinge van dezen, wier naam Titarka aan dien van Tarkos herinnert. Belangrijke bijfiguren zijn de Broodsche priester en het meisje Majore, die in het begin van de geschiedenis met den visscher-kroonprins verloofd is. Ook

haar vader, een oude wijze, wordt in onze verbeelding een zeer levend wezen.

In de alleenspraak van den priester, als hij over de heuvelige hei naar Tarkos gaat, is een mengeling van weekheid en fier gevoel van roeping. Hij spreekt in droom zijn moeder toe en neemt afscheid van haar, weemoedige herinneringen overpeinst hij, ook verlangt hij wel naar den dood. Doch een andere droom schrikt hem op: hij ziet een der priesters die hem bekeerd hebben, en die hem rekenschap vraagt. Dan is er zooveel trots in zijn antwoorden, dat die verbeeldingsgestalte zich bevredigd toont.

Deze strijd is en blijft zijn wezen. Een andermaal droomt hij dat hij als Broodsch krijger de Amanen bestrijdt. ‘Ook mijn kreten klonken strijdlustig - tot plots vóór mij werden wonderen der nieuwe wereld van verzoening en vreugd, die ons de boodschap Gods voorspelt; - met mijn oogen zag ik, met mijn ooren hoorde ik, - zoo had ik geen vriend, geen vijand meer, mijn wapen viel, mijn mond verstomde, mijn oogen staarden naar den hemel. Doch slechts een oogenblik dat verschijnen, - daarna, als met ruwen slag, terugkeer van het woeste omringende, - alleen, ik had mijn kracht en wil verloren.’

Dit zegt hij, biddend in de kapel van Titarka. Deze vindt hem daar, hoort, dat hij een priester is, hoont hem door haar armband te toonen dien zij van den koning kreeg omdat haar vader zooveel Broden verslagen had. Zij is hier de Amanentrots verpersoonlijkt, - zij spreekt den koning ook van dien verwaten Broodschen priester, die het waagde, in een Amaanschen tempel te bidden, en het gevolg is dat er in het heele land naar hem wordt gezocht, om hem te straffen.

Hij is onderwijl afgedwaald naar de streek bij het Kaldenmeer, waar de kroonprins als visscher verblijf houdt. Ziek zijnde, wordt hij verzorgd in de hut van den ouden wijze. Hier ontstaat de heftigste wrijving tusschen zijn roeping en zijn menschelijkheid. Het wordt hem geopenbaard, dat hij gauw zal sterven in de vervulling van zijn priesterplicht, maar de oude en Majore trachten hem, uit genegenheid, òf te doen blijven, òf naar zijn land terug te doen gaan. Mooi is beschreven, hoe de priester, van zijn vaderland sprekende

waar hij komen zal - de hemelsche zaligheid - door den oude eerst niet, eindelijk wèl begrepen wordt; maar het mooist is de stille liefde voor Majore, die den Brood nog weifelen doet. Als hij is heengegaan en de oude hem heeft gevolgd en hem slapend vindt in een veld witte bloemen, erkent hij het in zijn droom. ‘Zijt gij daar, Majore?’ vraagt hij. ‘De oude ontroerde eerst, glimlachte daarna een lachje van innige wijsheid’. Maar als hij ontwaakt is, weet hij weer zijn plicht: ‘Mijn weg voert naar een der groote tempels in Tarkos, waar ik eenmaal wil prediken.’ - Hij volbrengt zijn plan, wordt gegrepen, en gedood. Maar de gevolgen van zijn kort verblijf in Tarkos zijn ontzaglijk. Men heeft in zijn plaats, om den prijs op zijn hoofd gesteld te verdienen, vele zwervende Broden naar de hoofdstad gebracht, waar Titarka moet aanwijzen wie de schuldige is. Hoezeer Titarka in de gunst van den koning staat, wordt duidelijk, als hij haar opdraagt een echtgenoot te zoeken, die zijn opvolger worden zal. Hoe trotsch zij is, blijkt uit het volgende:

‘Titarka's oogen schitterden met bijna woesten gloed.

“Ik zal koningin zijn” riep ze uit, - “en mijn man koning!”

“Kroonprins”, zei ze dan, de oogen neerslaande in diep beschamen. De koning beschouwde haar met kalmen glimlach en duidde haar niets ten kwade.’

Aan zulke trekken kent men de diepte van een schrijversgeest. Zij weidt er niet over uit, zij verklaart zelfs niet, zoodat een onoplettende er over heen zal lezen, maar als een bliksem vaart de gedachte door het brein van wie haar begrijpt en doet de gestalte beter kennen dan bladzijden psychologische beschrijving. Titarka's trots, èn haar menschelijkheid, die zich erover schaamt, zijn ons in deze weinige woorden geopenbaard.

De laatste is ook al iets verder gebleken, als zij zegt: ‘Het berouwt mij dat ik u gesproken heb over de ontmoeting met dien man. Begrijpt gij niet -? elken keer dat men mij waarschuwt: de Brood is gevangen! voel ik een lust in me hem te herkennen en ben ik teleurgesteld als opnieuw de vergissing blijkt! En toch - denk ik aan de straf, de dood die dien man wacht, dan huiver ik en moet schreien van medelijden en zelfverwijt. Ik wil niet bloed-

dorstig zijn! - - - Niet door dien priester, maar door mijzelf is die kapel ontheiligd!'

De Amanentrots in Titarka gaat geheel onder als zij verliefd wordt op den werkelijken kroonprins, die ook, om zijn Broodsch uiterlijk, gegrepen wordt. Hij had wel gemakkelijk kunnen bewijzen, dat hij de priester niet was, maar de reis naar de hoofdstad lokt hem zeer aan, en ook wil hij Titarka zien, die het schoonste meisje van Tarkos geprezen wordt. Hij had al wel eens praatjes over zijn vorstelijken afkomst gehoord, maar iedereen geloofde ze behalve hijzelf. Op dezen tocht wordt hij zich de waarheid bewust. Hij ziet Titarka, - en deze, het geheim niet wetend, gaat den koning zeggen dat zij hem tot echtgenoot wenscht. 'Vervuld van eigen zorg, verslagen en met bang voorgevoel de oogen afwendend, zag zij het gelaat van den koning niet bij deze woorden. Hij sprak, na een wijle zwijgens: "Ik zal nu uw bruidegom en den opvolger van mijn troon zoeken, en deze woorden gesproken als een koel bevel, wilden geen antwoord."'

Hijzelf is echter ook niet zonder strijd. Als de priester gevonden en gedood is, bevindt hij zich vermomd onder de toeschouwers. Een gunsteling van hem, dichter en schilder, was getroffen geworden door den ernst van den Brood en had zich daardoor den toorn van het volk op den hals gehaald. Niet dien van den koning evenwel, die tot hem zegt: 'Was ik niet koning van Tarkos, doch slechts wat gij zijt, ik zou met mijn wapen dien beul hebben aangevallen, die een mensch, zoo zacht en weerloos als deze Brood, kon dooden!' Hij is een zachtmoedig mensch, die het wel zijn vorstenplicht achtte, om zijn zoon van de regeering uittesluiten, maar die hem niettemin niet veronachtzaamde, en goed vermomd, dikwijls met den schilder bij het Kaldenmeer vertoefde, om hem gade te slaan. Ontzettend hevig wordt de worsteling in hem, als zijn zoon, die nu weet wie hij is, zich van zijn kameraden heeft afgescheiden en als een verstootene leeft. De koning gaat naar hem toe, met zijn gunsteling, die dat heel gewaagd vindt. Het heet, dat de schilder den jongen man tot model wenscht. Deze antwoordt op dat verzoek: 'Ja, gij deedt reeds vaak moeite daartoe, reeds toen ik nog een kleine knaap was, - ik herinner mij dat zeer goed. En

steeds waart gij vergezeld van een ander, - en steeds van denzelfden!' Hij beseft plotseling, wie dat is: 'Toen tastte hij in zijn zak en wierp, bijna woest, een beeldtenis naar den zwijgenden metgezel. "Kent gij dien?" vroeg hij.

De toegesprokene raapte het vale voorwerp op, beschouwde, en antwoordde rustig: "Ja, het is de beeldtenis van den koning."'

Trotscher handelwijs is wel niet denkbaar. Maar de schilder houdt aan.

'"Gij betaalt goede prijzen, nietwaar?" vroeg de visscher en zijn oogen schitterden hel. - - "Ik zou eischen, prins van Tarkos te zijn en de jonkvrouw Titarka te bezitten..."'

Wat zal de koning doen? Dat iemand van Broodschen afkomst koning zou worden, is ondenkbaar. Maar is een leven zooals zijn zoon nú leidt niet erger dan de dood? Hij stemt toe: zijn zoon zál kroonprins worden en Titarka huwen, maar dan zal hij sterven. Hij wil het zelf - hij krijgt een jaar bedenktijd, maar verandert niet van begeerte. Hij wordt kroonprins - de onrust onder het volk wordt bedwongen.

Het vijfde Hoofdstuk, dat nu volgt, is het aangrijpendste. Het bevat een liefdemorgen van Titarka met haar geliefde - zij opgetogen, hij de ontmoeting hunner oogen ontwijkend, om de donkere doodsgedachten die zij in zijn blik zou kunnen lezen. Op het teederste oogenblik vraagt hij: 'of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst. Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: "Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is."' - Daarmee heeft hij ontvangen wat hem was toegezegd: hij heeft Titarka bezeten. Hij weet, dat hij moet sterven en wil zijn vader voorkomen. Hij vertrekt plotseling naar een ver jachtslot: in de bergen daarbij wil hij den dood zoeken. Maar Titarka begrijpt niets van zijn weggaan, zij is er beleedigd door. Zóó beleedigd, dat zij aan twee Amaansche officieren opdraagt hem te gaan zeggen dat zij hun verloving verbroken wenscht te zien. Zelf kan zij niet gaan: de koning heeft het haar verboden. De koning is óók in de hoogste mate verontrust, hij gaat zijn zoon achterna. Titarka ontdekt dit en volgt eveneens, trots haar boodschap. Zij vindt den prins, maar waar de koning is, weten zij niet. Één dag nog voor mijn liefde, denkt hij: Titarka heeft door

haar komst immers al bewezen dat haar boodschap een daad van overijlde drift was - zij bemint hem nog evenzeer. Als zij tezamen zijn in het bosch, valt zij van vermoeienis in slaap. ‘Ruim een uur slechts bleef zij slapen, haar slaap werd spoedig een zichtbare kwelling van angstig droomen en toen zij daaruit ontwaakte, zag zij hoe het gelaat van den geliefde bleek en ontroerd was, als ze hem tot nog toe niet gezien had.’ Dan hooren zij gerucht - evenals tevoren ook al eens - en de koning verschijnt ‘een door leed verwonnen, grijsharig man.’ Het gezicht van de twee gelieven heeft zijn toch reeds zoo wankelen trots vernietigd: hij ontslaat zijn zoon van zijn gelofte. Dit alles is zóó dramatisch, zoo spannend, gevoelvol en zuiver uitgebeeld, dat alleen om dit hoofdstuk de schrijfster al waard is gehuldigd te worden. De rest van het werk blijft niet op die hoogte, maar is toch doorloopend belangwekkend.

In Titarka is de Amanentrots voor goed verslagen. Haar liefde is duurzaam, terwijl die van den prins kortstondig is, en menige treffende plaats is bezield door den weemoed van haar ontgoocheling. In den koning daarentegen is de oude idee niet gestorven. Als zijn zoon, dorstend naar roem en dien in Amanië niet vindend, naar Brodo wil gaan, is er in den raad van zijn vader, om een anderen weg dan den gewonen te nemen, heimelijke arglist, want hij weet dat de prins daar niet levend vandaan zou komen. Deze merkt het, maar hij merkt ook den strijd, de zwakheid van den vorst, die zichzelf verraadt. De koning zegt zelf: ‘Eens kende ik mijn wil en was bij machte woorden te zeggen van heldere waarheid. Thans, thans...’

In den kroonprins is het de trots, die wint. Wel is er menschelijkheid in zijn telkens hernieuwd verlangen naar het Kaldenmeer, in zijn besef dat zijn nederige jeugd de gelukkigste tijd zijns levens was, in zijn toegeven aan Majore's kinderlijken wensch (hem door haar vader meegedeeld) om hem nog eens in vollen Amanendos te zien, en het is een fijne intuïtie in Titarka, dat zij niet jaloersch is van de vele vrouwen waarmee hij omgang heeft, doch alleen van Majore. Maar het streven naar roem doet hem eerst het rustige verblijf verlaten, waar hij met Titarka woont, om aan een oorlog van de Amanen

deel te nemen. Boodschappen van de Broden bereiken hem: dat men daar op zijne hulp vertrouwt, eindelijk dat men hem als koning wenscht. Die mededeeling is hem welkom, want de bewoners van Tarkos blijven hem vreemd: wel wint hij het vertrouwen van het leger, maar na de overwinning wordt er zoolang met naar huis gaan getalmd dat de bevolking van de hoofdstad hem de eereblijken niet geeft, waarop hij gehoopt had, omdat zij niet meer in de feeststemming is. Hij reist ten slotte naar Brodo, maar één ding belet hem, daar koning te worden: zijn eed aan Tarkos. Hij had gedacht, dat de priesters hem daarvan konden ontslaan. Treffend is zijn afscheid van Titarka. Hij zegt haar: 'Iemand bood mij den troon van Brodo en ik denk dat ik dien bestijgen zal. Maar of ik mijn Titarka dan later als koningin aan mijn zijde zou vinden, - dat was het wat ik weten wilde vóór ik zulk een gewichtigen stap doe. Ik heb voor u reeds een gelukkig lot prijsgegeven, - waarom geen koningstroon?'

Wel berouwde hem terstond dit laatste honende gezegde, - haar bracht het tot woede - - In haar antwoord is plotseling weer de oude Amanentrots. Doch dit is niet wezenlijk, - alleen dat hij zijn eed zou schenden dunkt haar verachtelijk. Het komt tusschen hen echter niet tot een verklaring - en als hij weg is berouwt haar dat dubbelzinnig woord. Zij gaat hem achterna, om hem te zeggen, dat zij hem niet als koning van Brodo, doch alleen als eedschenner versmaden zal, - doch zij achterhaalt hem niet.

Hij heeft zijn weg genomen langs het Kaldenmeer. Daar hoort hij, dat de vader van Majore gevaar loopt om zijn hulp, indertijd, aan den Broodschen priester. Men verwacht, dat hij helpen zal, doch hij doet het niet. Trotsche redenen heeft hij voor deze onmenschelijke weigering. Hij heeft den Brood, die hem de boodschap bracht, dat hij koning kon worden - een familielid van hem - niet van den dood gered, waarom dan wel dezen man? Het zou zijn reis vertragen, en hij heeft geen tijd te verliezen. Bovendien voelt hij zich niet meer aan Tarkos verbonden: maar banneling, en dit antwoordt hij den visschers die niet gelooven dat hij in ernst spreekt. Maar Majore beseft, dat hij een koninklijke reden heeft, en als Titarka, na zijn vertrek, het dorp bereikt en de liefdeloosheid

van den prins verneemt, uit Majore die overtuiging tegen haar en wint er haar vriendschap mee.

De prins kan door géén priester van zijn eed ontslagen worden. Koninklijk blijft hij dien dan ook trouw. Na veel omzwervingen in Brodo zegt een wijze hem wat hij doen moet: een goed koning van Tarkos worden, en na zijns vaders dood wordt hij dat ook. Doch zijn regeering is kort: de Amanen vermoorden hem. Dan wreekt Brodo zich en verslaat Amanië.

Wie dit overzicht gevolgd heeft, kan zien dat Nine van der Schaaf een groot aantal gestalten geschapen heeft, die alle op verschillende wijze uitmunten door *fierheid.* Haar koningen en vorstinnen zijn dat niet in naam, maar inderdaad. De prins van Tarkos bv. is allerminst in gewonen zin braaf of sympathiek, eer het tegendeel, maar hij is vorstelijk. Ik ken slechts één schrijver die haar in het uitbeelden van zulke persoonlijkheden evenaart, en dat is Jean Paul. Haar Lypra en de Linda uit diens 'Titan' gelijken op elkaar èn door trots èn door hartstocht. Trots en menschelijkheid zijn de groote machten, die in de werken van deze schrijfster aldoor weerkeeren, aldoor worstelen, zonder dat toch ooit de wijze waarop dat geschiedt, aan herhaling doet denken.

II

Men zou, zonder àl te paradoxaal te zijn, kunnen beweren, dat iemand, waarin zooveel omgaat, geen onbeduidenden stijl hebben kàn. Wel een ruigen, onbeholpen stijl, maar wat zou dat, als die ruwe, linksche vormen bezield zijn door een leven dat aan verfijnde, gemakkelijke, zoo licht ontbreekt? Wat is stijl? Niet de vaardigheid, om alles op een aangenaam-klinkende, vlotte manier te uiten, met zorgvuldige vermijding van gemeenplaatsen. Dat is de saccharine die maar al te dikwijls de slappe thee van ziellooze beschrijvingen moet verzoeten - maar er is een bijsmaakje aan. De taal te keuren naar het al of niet aanwezig zijn van rhetorische zegswijzen, is verouderd, want hetzelfde slag menschen dat indertijd daarin zwelgde, heeft zich nu naar de kritiek gevoegd, en is wat voorzichtiger met zijn woorden geworden. Toch is dit maar een *schijnbare* vooruitgang. Het vrijzijn van een gebrek is

niet synoniem met het hebben van een deugd, een deugd is niet negatief maar positief. *De* deugd die een schrijver bezitten móet, is: levend te zijn. Dit is stijl: dat de levens-drang in de woorden voelbaar is. Gemeenplaatsen zijn niet mooi, maar de taal kan ook mèt gemeenplaatsen levend zijn. De stijl van Potgieter b.v. wemelt van uitdrukkingen, die de eerste de beste leuteraar van heden ten dage vermijden zal.

Stijl hebben is iets te zeggen hebben. Maar het innerlijk mag niet vaag en verward wezen, en de overstelpende volheid van N. v.d. Schaaf's werken heeft menigeen den indruk gegeven, dat haar geest en gevoel troebel zijn. Dat dit niet zoo is, meen ik in het voorgaande te hebben aangetoond. Iemand die met zoo vaste hand haar verbeeldingsgestalten bestuurt en een zuivere lijn behoudt in zoo verwikkelde verhalen, is niet zonder bewustheid en klaar verstand. Dat haar schoonste tafereelen tevens zóó kenmerkend scheppingen van het onbewuste zijn, maakt haar kunst tot die verbintenis van overleg en verbeelding, zonder welke geen groote poëzie ontstaat.

Door een kort citaat uit elk verhaal, zal ik een indruk trachten te geven van dezen stijl. Om te vermijden, dat men zeggen zal: nu ja, hij kiest natuurlijk het beste, wil ik het éérste het beste nemen, op gevaar af dat dit het eerste het minste is, want doorgaans komt de schrijfster pas in den loop van het verhaal op volle kracht. Daarom zal ik besluiten met twee aanhalingen die van het allermooiste geven, één voor het oog, en één voor de ziel.

Santos en Lypra begint als volgt:

‘Wat men hoorde was uren lang niets dan razen, razen van golven, golven, die doldronken wegholden met de willige boot.

En kalm stond in z'n hooge huisje op het middendek de kapitein, rondkijkend, als een goedig vader zich verwonderend, dat z'n speelsche kinderen niet moe werden.

In de verte, verder dan de horizon, dieper in zee, loeide een storm, doch de koers van de boot was naar de kust, naar een kalme veilige haven, nog onzichtbaar.

De koers van de boot was naar 't Oosten, en in 't Westen loeide de storm...

Het water fonkelde en glansde in den vollen zomerdag, zoover men zien kon.'

Mijn voornaamste indruk van deze regels is, dat er *gang* in zit. De herhalingen in den eersten zin zijn geen herhalingen uit machteloosheid, maar brengen een zeer sterk uitgesproken rhytme teweeg. 'Golven, die doldronken wegholden met de willige boot' - zijn deze woorden niet, door rijmklank: *gol-*, *dol-*, *hol-*, en allitteratie: '*w*eg met de *w*illige boot', maar bovenal ook door rhythme, bijzonder schilderend?

Maar de uitbeelding van het heele tafereel is niet die van den beschrijver, doch van den verbeelder. Niet wat de passagiers zien en hooren, wordt uitsluitend beschreven: de schrijfster stelt dus niet zichzelf voor als verblijvende op de boot, zooals ieder werkelijkheids-kunstenaar zou doen, maar zij ziet de heele zee, waarin de horizon der menschen op het schip slechts een kleinen cirkel vormt. Voorbij dien cirkel stormt het, er binnen is de zee al onstuimig, maar terwijl hij zich voortdurend oostwaarts beweegt, doet de storm dat ook, en veel sneller. Heftiger wordt de wind al, maar toch zou de storm het middelpunt van den cirkel niet ingehaald hebben, omdat de haven nabij was, als het schip zich niet had omgewend, waardoor men den storm tegemoet voer en spoedig erdoor bereikt werd.

Deze voorstelling is op-zichzelf logisch, al blijkt er uit dat de schrijfster de werkelijkheid niet kent, of er zich niet aan stoort. Dat omwenden is onmogelijk, het redden van den man op zijn vlot, waarvoor het geschiedde, eveneens. Goed, maar dacht men dat alles wat vizioens-gewijs in ons ontstaat, overeenkomt met de wetten der werkelijkheid?

Arme sprookjesschrijvers, arme dichters, wat blijft er dan van u over? Weet men dan nòg niet, dat gij een nieuwe werkelijkheid schept, waarvoor gij de trekken der alledaagsche gebruikt, maar op ongedachte wijzen vermengt en verandert? Men geloove niet, dat ik het zinnetje in de 'Inleiding' gemeend heb, dat luidt: 'Men kan sprookjes schrijven en zich aan haar (de werkelijkheid) niet storen, maar als men haar aanwendt, dient men haar ook te eerbiedigen.' Iedereen wendt haar aan - hoe zou men anders één regel kunnen schrijven? Maar een wagen op de wolken laten rijden - dat mag, al

is het onmogelijk; met een kijker naar het andere eind van de wereld zien, kan er mee door; dat een kleed, met menschen er op, door de lucht vliegt - wij verbazen ons er zelfs niet over - - maar o wee als men een man op een vlot een touw toewerpt en redt, tijdens een storm! Dat kan niet! roept men dan. Kan het dan wel, dat paarden in menschenhouding in sleden zitten, zooals bij Swift,[1] of is het waarschijnlijk dat de engelen met kanonnen gevochten hebben, zooals Milton ons wijsmaakt? 'Een droom duldt geen narekenen' en 'Te wonderbaar is niets in onzer droomen rijk,' zei Potgieter. Of mogen in sprookjes alleen díe dingen tegen hun aard in gebruikt worden, waarvan wij dat nu eenmaal gewend zijn? Wel wagens, maar geen stoombooten? O macht der conventie!

De vraag is maar, of de schrijfster in zich gezien heeft wat zij uitbeeldt, en of die uitbeelding het ons óók doet zien, d.w.z. of zij bezield en zonder innerlijke tegenspraak[2] is. Het laatste betoogde ik reeds, het eerste moet ik verdedigen tegen Maurits Uyldert die de geheele reddingsscène 'vrij nuchter' noemt.

'Plotseling wendt de boot zich om, en snijdt zich een weg naar het Westen. De passagiers weten eerst niet wat gebeurt, begrijpen niet, voelen het teisteren van den wind en het

1) Ik heb dan ook in een moderne uitgave van den Gulliver de opmerking gelezen, dat dergelijke onzin alleen maar voor kinderen aantrekkelijk kan zijn. Gelukkig, dat ik nog tot de kinderen behoor:

'Wij groeten, als die drom, de ontnuchtering wel grijzer
Maar niet gelukkiger, wijl bij 't verspattend ijzer
Haar zin zij dierf voor 't schoon dier spranken van metaal.'

POTGIETER.

2) Ik weet maar één plaats in deze boeken, waar de vrijmachtigheid van den droom de schrijfster niet voldoende verdedigt, omdat 'innerlijke tegenspraak' daar onmiskenbaar is. Het is bij dien zeilwedstrijd zonder wind, die ik in de 'Inleiding' aanhaalde. Reeds merkte ik op, dat deze als symbool van Santos' geestestoestand niet zonder zin is, maar men kan een gegrond bezwaar maken tegen het feit, dat de booten zich blijkbaar *vanzelf* voortbewegen (wat op zichzelf een sprookjesschrijfster zeer wel vergund zou zijn), terwijl de eenige stuwkracht bij een *zeilwedstrijd* immers het *zeil* mag wezen. De heele passage zou zonder schade voor het verband weggelaten kunnen zijn.

slingeren van de boot en vluchten naar de kajuiten of klemmen zich vast in de luwte van de verschansing.

Dan hooren ze, dat de stuurman een drenkeling heeft ontdekt, drijvend op een vlot. Men moet zich wagen in de richting van den storm om hem te redden; de boot is sterk en de dag nog lang. En de boot vecht tegen de golven, dringt het Westen in, den storm tegemoet.

De storm, sneller dan zij, grijpt reeds het doek van de zonnetent, scheurt het af van de ijzeren staven en zwiept het omhoog tot een reuzenvlag.

De stokers voeden de machine onophoudelijk met kolen; de machine werkt met geweldige kracht.

Men hoort haar stampen en de kolen knetteren, en de golven razen al luider en luider, als zou het worden een strijd op leven en dood.

Doch de drenkeling wordt spoedig bereikt en aan boord geheschen met een touw.'

Er zijn twee uitdrukkingen in dit gedeelte, die den modernen lezer onaangenaam moeten zijn: 'de boot *vecht* tegen de golven' en 'de stokers *voeden* de machine...met kolen.' Deze uitdrukkingen zijn gemeenplaatsen. Maar ik herhaal wat ik zooeven zei: 'Gemeenplaatsen zijn niet mooi, maar de taal kan ook mèt gemeenplaatsen levend zijn.'

Nine v.d. Schaaf staat in geenerlei verband met de prozaschrijvers van het laatste geslacht. Daardoor was zij in staat, iets geheel nieuws te geven, maar daardoor ook gebruikt zij soms zegswijzen die 30 jaar geleden niet zouden zijn opgevallen, maar na den grooten strijd tegen de retoriek alleen nog maar voorkomen in...'Hintertreppen-Romane', zegt Uyldert. In haar latere werken zal men ze trouwens zoo licht niet vinden.

Maar ik verzoek den lezer op iets anders óók te letten: op de vaart van dit rhythme, op het karakteristieke van dit geluid. Wat een mooi zinnetje b.v. is dit: 'De storm, sneller dan zij,' etc., waarvan het rhythme kan worden weergegeven als volgt:

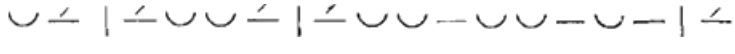

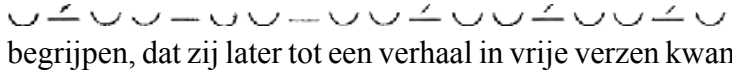

Hieruit kan men nu reeds begrijpen, dat zij later tot een verhaal in vrije verzen kwam. Dat de twee eerste rusten voorafgegaan

en gevolgd worden door zwaar-betoonde lettergrepen, geeft kracht; dat geen rust in het laatste gedeelte voorkomt, geeft vaart aan dit proza. Hoe schilderend is hier het woord ‘zwiept’, en, twee zinnen verder, b.v. de allitteratie: ‘de *k*olen *k*netteren.’ Ik kan natuurlijk niets anders doen, dan hier en daar iets aanwijzen, maar ik zou werkelijk niet weten, wat er, behalve de genoemde gemeenplaatsen, op dezen stijl valt aan te merken.

Aan de Overzij van den Zandzoom. De aanhef ervan is zoo:

‘De smalle weg, tusschen dubbele rij kleine boomen, was een onbeduidende, lange, kromme lijn, getrokken over heideveld, van de groote hoofdstad, naar eene, door speelhuizen beruchte, kleine stad: Sperië. Die weg was eenzaam, alleen in de nabijheid der steden, door enkele wandelaars begaan.

De zon ging onder; de bleeke, stille, zoele zomerdag moest sterven en boven het heideveld groeide een ijle nachtschaduw, - maar in den blauwen hemel weerstreefde de dag en z'n straling keerde stoornis van dien schemer omlaag.

De avond was daar en de dag leefde en de tijd wenkte den nacht tot heerschen, maar de nacht kon niet heerschen, zoolang de dag niet stierf.

Een wijle nu, bleef de tijd stil het gebeuren aanzien: dat de dag voortleefde, bleek en hoog en prachtig in het blauw.

Daarna doorspitsten sterren het wijde terrein van licht, groeiden stil-gloeiend, bleek-flonkerend, hóón-flonkerend. De nachtschaduw, snel, volgroeide, de dag stierf, de nacht heerschte.

De eenzaamheid van den langen, smallen weg, breidde zich uit tot de einden.’

De toon hiervan is heel anders dan die van het begin van ‘Santos en Lypra.’ Er is veel minder vaart in. De eerste zin vooral is door de vele tusschenzinnetjes niet zonder matheid. Maar een zomeravond is ook iets anders dan een storm. En in dat verschil van toon ligt het héële verschil tusschen de beide verhalen: het eene stormachtig-bewogen, het andere weemoedig. In den éérsten aanslag ligt hier al het wezen van het muziekstuk.

‘De bleeke, stille, zoele zomerdag moest sterven’ - pas op, dit is géén gemeenplaats. Wanneer de schrijfster dat ‘sterven’ had neergeschreven zonder zich bewust te maken dat zij daarmee den dag personifieerde, zou zij dan die personificatie zóó hebben

volgehouden, door vijf volzinnen heen? Niet alleen met den dag, ook met den nacht en den tijd doet zij het, en schept daardoor een zeer eigenaardige dramatiseering van den toestand. De dag moest sterven, maar weerstreefde; de tijd wenkte den nacht tot heerschen, maar dat kon niet zoolang de dag bleef leven; een wijle bleef de tijd het aanzien...is vooral dat laatste niet bijzonder? Is het niet, op mooie zomeravonden, alsof de tijd een poos stil blijft staan, den strijd tusschen dag en nacht blijft 'aanzien', zonder in te grijpen?

Verbeelding - dat is ook weer hier het wezen van haar kunst. Zij overziet de wereld, en schouwt den uren-langen weg beneden zich als een lijn tusschen twee steden. Menschen zijn er alleen aan de uiteinden van dien weg, dan, als het nacht is, wordt hij ook dáár verlaten. Welk een besef van eenzaamheid krijgen wij daardoor! Veel meer, dan wanneer de schrijfster, op den grond blijvende, beschreven had wat men als mensch kon waarnemen, wat dan natuurlijk maar een klein stukje van den weg zou zijn.

Het begin van '*De Boodschap*' luidt:

'Het Driden-volk was een gezegend volk. Verwonnen en verdrongen hadden ze menigen barbaarschen stam in hun nabijheid; vele hunner kinderen woonden in de veroverde streken, - en waar de Driden zich gevestigd hadden, werd de aarde schooner dan zij voorheen was.

Onmetelijk strekte zich uit, vanaf rotsige kust: de Driden-zee. Bij nevelloozen hemel was daar in de verte zichtbaar een vage gouden schijn: dat was de weerschijn der gouden zetels van de Driden-goden.

Van een der vele Golven, gedrongen in de openingen tusschen de onregelmatige rotsen der kust, was het water rustig en heerlijk van tint: een popelend meer van smaragd.'

Eigenaardig is hier de zinsbouw. 'Verwonnen en verdrongen hadden ze menigen barbaarschen stam in hun nabijheid.' Dit lijkt onhandig: ze hadden - verwonnnen en verdrongen, - zoo zou men dat liever zeggen. Maar let eens op hoe N. v.d. Schaaf de woorden die het belangrijkst zijn naar voren schuift, zoodat er de meeste nadruk op valt. 'Onmetelijk strekte zich uit, vanaf rotsige kust: de Driden-zee.'

Welk een klemtoon valt er zoodoende op ‘onmetelijk’, hoe expressief is het, dat het werkwoord vlak bij zijn bijwoord blijft, en niet verbrokkeld wordt, zooals de school ons voorschrijft: ‘De Driden-zee strekte zich, vanaf rotsige kust, onmetelijk uit.’ Zoo ziet men, dat schijnbare onbeholpenheid juist krachtige *stijl* kan wezen.

Zoo ook in het zinnetje: ‘Bij nevelloozen hemel was daar in de verte zichtbaar een vage gouden schijn’ - *niet:* ‘in de verte een vage gouden schijn zichtbaar’, waardoor ‘in de verte zichtbaar’, feitelijk één bepaling, bij elkaar blijft. Opmerkelijk is ook het woord ‘popelend.’

Zoo, in den aanvang van *De Stormfee*, het woord: ‘woonoord.’

‘Langs den dijkrand van een rivier lagen eenige dorpen en gehuchten dicht bijeen, - vormend tezamen één uitgestrekt *woonoord* van lage, eensoortige boerenhuisjes, los verspreid in vruchtbaar land.’

‘*Een Haat*’ is in vrije verzen geschreven. De scheiding van de regels is dikwijls nogal willekeurig, en het rhytme een enkele maal te zwak, maar dat sommige verzen er in *als vers* het onthouden waard zijn, en dat groote brokken een zeer sterk en innig bewogen rhytme bezitten, maakt deze proeve toch heel verrassend.

> ‘Daar was één man, dien hij haatte...
> Hij had veel lief.
> Hij had de bloemen van het bosch lief
> Die geur verspreidden in z'n huis, in z'n klein huis
> Waar hij geboren was en woonde,
> Hij had de boomen van het bosch lief, de groote
> De oude boomen, die stonden in hooge rijen
> Langs de paden die hij beging, dagelijks,
> En die voerden naar de rinkelende tramwagens,
> Welke reden van stad naar bosch en van bosch naar stad,
> Naar de stad, waar hij z'n ziellooze kantoorwerk verrichtte.’

De laatste regel is mat, door de drie korte lettergrepen *waar hij z'n* (◡ ◡ ◡), maar overigens is dit heel verdienstelijk en *oorspronkelijk werk.*

Dat de scheiding der regels wel eens willekeurig is, blijkt niet hieruit, maar wel b.v. uit het volgende:

> Nieuw-bekorende kleuren drongen van alle
> Zijden, - hij staarde, en ze leken hem voorbij
> Te glijen, in grootsche stoet.

Waarom niet:

> Nieuw-bekorende kleuren drongen van alle zijden, -
> Hij staarde, en ze leken hem voorbij te glijen,
> In grootsche stoet.

Prachtige verzen zijn daarentegen:

> ‘Geuren, die de winnende wind roofde,’
> ‘En dan haar lenig lichaam rekkend, fier en dartel,’
> ‘En vreemde rietpluimen, golvende, die zich hieven
> Hooger dan hunne hoofden en ruischten luide in hun vluchtig nabijzijn.’

De schoonheden, van rhythme, klank, en allitteratie, die hierin zijn, hoef ik, dunkt mij, niet aan te wijzen.

Amanië en Brodo begint:

‘Langs de boschrijke, heide-geurende heuvels, welker groepen het oppervlak waren van een lagen bergrug, die het groote en oud-machtige Amanië aan deze zijde ten zoom diende, daalde een man, afkomstig uit het overzijdsche Brodo, naar Tarkos, een grensland van dat keizerrijk Amanië.

Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een droomer. Hij had zich het priesterschap van een nieuwen Broodschen godsdienst opgedragen en trok thans als zendeling naar den vreemde. Hij schouwde rond, in verwondering dat het hier, midden deze heuvels, zóó stil was.

Hij schreed lang, peinzensmoe en met die ééne verwondering in z'n brein, voort. Hij wist hoe Amanië en bovenal Tarkos den Broden zeer kwalijk gezind was, en het gaan daarheen dus een groot waagstuk. Krijgshaftig was hij niet, maar vreezen deed hij in 't geheel niet. Bepeinsd had hij enkel: hoe hij z'n vaderland den vorigen dag verliet en mor-

gen, aan het einde van deze heuvels, de stemmen der onbekende Amanen zou hooren.

Toen het nog langer geruischloos om hem heen bleef, hoorde hij de stem zijner moeder. Hij luisterde en prevelde spoedig ten antwoord: “Moeder, het is wel waarlijk mijn roeping om als zendeling naar Tarkos te gaan. Ieder mensch moet zijn roeping volgen.”

Hij bereikte een hoog bloeiende struik met blauwe trosbloemen en plukte hiervan een paar frissche takken af. “Hier, mijn moeder,” prevelde hij voorts, “neem deze en versier er uw haar mee. Zij verwelken spoedig, maar één lange dag blijven ze toch wel levend en kleurig en dat is vreugd genoeg.”

Hij liep weer verder en vervolgde op dezelfde eentonige wijs: “Vraagt gij waarom ik geen bloemen geef aan mijn liefste die ik nooit weerzien zal? Mijn laatste gift aan haar was een fonkelende steen en haar oog heeft gefonkeld toen ze dien beschouwde. Maar toen wij over het meer voeren en ik mij zalig voelde, wierp ze den steen weg in vreemde scherts en lachte. Laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren.”’

Ik heb gezegd, dat ik, door het eerste het beste te nemen, kans liep, dat dit het eerste het minste zou zijn. Dat N. v.d. Schaaf niet altijd terstond op dreef is, blijkt uit deze aanhaling. De eerste zin is aarzelend, misschien wat omslachtig. Doch geleidelijk wordt haar stijl vaster, en aan het eind van mijn citaat reeds van een ontroerende, teedere schoonheid. Dit is, vooral bij langere verhalen, volstrekt niet onverklaarbaar. De vizioenen die de schrijfster vervulden, konden niet verstaanbaar zijn, zoolang de lezer niet op de hoogte was van enkele, op zichzelf nuchtere, situaties. Vooral waar het een wereld uit de fantasie geldt, zijn uitleggingen soms noodzakelijk: de ligging der beide rijken Amanië en Brodo, hun onderlinge gezindheid, de nieuwe godsdienst van het laatste - - dit alles moest de lezer weten, wilde hij de figuur van den priester verstaan.

N. v.d. Schaaf beschikt niet over het gemak - door veel lectuur en scholing verworven - om alles, ook het nuchtere, sierlijk voor te dragen. Haar stijl is alleen mooi, als zij bezield is: een innerlijke mooiheid. De uiterlijke is haar geheel vreemd. Zoodra zij den priester zelf gaat uitbeelden, wordt haar taal

beter: ‘Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een droomer.’ Wát hij droomt, vertélt zij ons niet, maar hooren wij uit zijn alleenspraken. Dat is geen gekunstelde manier om het ons te doen weten, doch, - waar het zulk een mijmeraar geldt, die zijn moeder in de verbeelding ziet, en zoozéér het besef van verschil tusschen droom en werkelijkheid verliest, dat hij haar bloemen aanbiedt om het haar te versieren, - de natuurlijkste en meest ontroerende. Bijzonder aangrijpend vind ik die regels over zijn liefste. Ook deze weeke figuur is niet zonder trots. Het rhytme is hier weer zeer geprononceerd: ‘Vraagt gij waarom’ etc. ´ ◡ ◡ — ◡ ´ — ◡´— | ◡ ◡ ´ ◡ — ◡ — ´ ◡ —?

Thans ga ik over tot het aanhalen van twee gedeelten, die ik tot de mooiste reken. Beide uit *Amanië en Brodo.* Eerst een tafereel, bij de verheffing van den verstooten koningszoon tot kroonprins:

‘Vaderlandsche zangen en een vroolijk geschal van straatmuziek, luid en zuiver, vervulden dieper in den avond de stad. Rondom kleine vuren, die een kleurigen gloed langdurig en ver verspreidden over wijde pleinen, voerde het volk losse dansen uit. Overal was de lust stijgende, daar het hoogtepunt van het feest nog komen moest. Dan hier dan daar verdichtten zich de menschenscharen, telkens waar men meende, dat de verbeide stoet in aantocht was, die de koning uit zijn omgeving zenden zou, geschenken van hem meevoerende. En eindelijk werd een nieuw, met frissche hoop gejubeld vermoeden van de nadering, bewaarheid. Er kwam een stoet van statige hofjonkers op prachtige paarden, dragende een donker-eenvoudige kleedij, alle streng gelijk, - zich bewegende zwijgend en waardig, den gul-geestdriftigen, lossen groet der volksrijen terzij, beantwoordend met hoofdbuigingen, hunne strakke oogen van geheimzinnige belofte vol. Tot ze ergens kwamen, waar het hun goed dacht de taak die hen naar hier voerde, te vervullen: men zag plots een helle schittering van gouden munten en juweelsteenen, door een der ruiters in vasten worp hoog boven de hoofden der menschen gebracht en als een ijle, fonkelende regen neerdalende. Enkelen, den buit nabij, kreten blijdschap of teleurstelling, doch duizenden zagen, en

die duizenden riepen verrast den lof van hunnen milden koning.'

Hier heeft haar rhythme een statig-sierlijke deining gekregen, dat wij dáárdoor, meer nog dan door de schilderende woorden, het volk zien dansen om de vuren en de vorstelijke ruiters rijden door de menigte. En de opgooi dier kostbaarheden, vuurpijl-gelijk, is voor mijn verbeelding even onvergetelijk als een episode uit Villiers d' Isle-Adam, van een vrouw die een heerlijk juweel met een handboog in den sterrenhemel schiet, waar het één oogwenk, als zelf een ster, fonkelt, om dan voorgoed te verdwijnen. - Mijn tweede aanhaling is ook wel voor het oog, maar vooral voor de ziel. Men kent het verhaal: de kroonprins weet dat hij sterven moet, als Titarka de zijne geweest is.

'Naar een kleine groene korenweide, die lag neven de donkere dennebosschen van den koning verscholen, kwamen op een vroegen morgen van de rijpe lente, Titarka en de pas verheven koningszoon.

Zij kwam in de jool harer listen, door-schrijdend lachendsnel, peinzend, blozend-beschroomd de lanen midden de hooge, rechte naaldboomen. Zij had haar wakende dienstvrouwen, wier zorg zij voor dezen tocht moest ontkomen, alle bedrogen en onder het gaan stuwde vroolijk de lust in haar, om ook hèm te bedriegen, door van de plek hunner samenkomst, zoo hij niet reeds dáár was, bij zijn nadering te ontvlieden.

Doch hij was reeds dáár, toen zij kwam. Hij ging met haar naar den eenzaam-bloeienden loofboom in het midden der kleine weide, en voerde haar daar, zwijgend met trotschen lach, voor langen tijd in het groot geluk zijner eerste driftvolle omarming. Zij lagen op het bezonde groen, midden de verstoven bloemen van den boom, het was een morgen zonder wind of wolk, er gebeurde alleen dat langzaam enkele meerdere bloemen den boom ontvielen en de groote schaduw van dennebosch met den rijperen dag van de weide verdween. Zij bevrijdde nu en dan haar handen om te spelen met de schoone, goudgele boombloesem; zij fluisterde, maar hij hield haar zwijgend omklemd. Zij genoot dan schertsend en lachend en streefde, met wakkerenden ijver, naar de ontmoeting hunner oogen, die hij ontweek.

Zij rees op eenmaal grillig overeind en wenschte met hem

te gaan, uit het overvloedige licht dezer weide, wandelen in de lommerige lanen der dennebosschen. Hij sprak toen ook een schertsend, plagend woord achteloos, weerhield haar en trok haar opnieuw tot zich. Kort daarop waarschuwde ze hem dat hun tijd voorbij was. En schalk telde ze hem haar laatste kussen toe.

"Nog niet voorbij!" antwoordde hij, donker-huiverend.

Toen wilde zij hem in haar schalkheid streelend troosten en beeldde hem met zoete stem en schitterende oogen de toekomst! Het wonen samen, ver van het hof, in het nieuwe, gereede lustslot, dat de koning bij hun huwelijk zeker schenken zou!

Maar met nieuwen hartstocht dwong hij haar mond tegen den zijnen en zijn blik, die zij nu niet zocht, vestigde hij duidelijk zonder wijken op haar. En de toover van dat oogenvuur stroomde in haar, en vernieuwde haar tot gevoelens, die waren onuitsprekelijk en wonderlijk verrassend. Lang stoorde geen beweging, geen woord dit inniger samenzijn.

Hij was de eerste die bewoog en sprak. Hij vroeg, of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst.

Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: "Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is."

Toen richtte hij zich op en haar met hem. Nog roerden haar zijn kussen. Zij stond, in weelde verloren tegen hem aangeleund en ontwaakte door zijn stem. Deze trof haar met vreemd, schokkend geluid; zich onwillekeurig losmakend uit zijn omarming, wankelde ze echter en duizelde van zon. Hij greep en steunde haar nog eens. Toen gingen ze eindelijk, langzaam heen, in de richting van de heimelijk verlaten woning.'

Wie hiervan de schoonheid niet voelt, mag zich amuseeren met den cinematograaf van den Heer van Hulzen.

ALEX. GUTTELING.

De Armenzorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw, door dr. Christina Ligtenberg, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1908.

Dit is een rijk boek, rijk aan onwankelbaar vaststaande feiten, waaruit de geschiedenis der middeleeuwsche armenzorg, te Leiden in het bijzonder, hecht en stevig is opgebouwd, maar dat ons bovendien in staat stelt de tot heden vage omtreklijnen van de algemeene geschiedenis der armenzorg in Holland met een gerust geweten eenige vastheid te geven. De groote gang dier geschiedenis was wel bekend: meestal particuliere of zuiver kerkelijke stichtingen, die direct of langzamerhand onder toezicht of beheer der stedelijke regeering komen, en dan aan het einde der middeleeuwen onder den drang der oeconomische en humanistische beweging een naief of achterdochtig gedeeltelijk aanvaarden van eenige beginselen, in het ver strekkende, hoog menschelijke stelsel van Vives voor het eerst luide verkondigd. Maar dit alles is hier met een overstelpende massa van feiten toegelicht, verklaard, in zijn geleidelijken ontwikkelingsgang geteekend en bovendien verrijkt met tal van gegevens, die ons de toestanden van allerlei armen, zwervers, zieken, weezen, proveniers of huiszitten, en de verhoudingen tusschen gevers en bedeelden helder voor oogen stellen.

Met wat een ijver, wat een zorg, wat een liefde vooral zijn ook de kleinste bijzonderheden verzameld en geschikt in dit groot mozaiek. Dat dit door de groote hoeveelheid van soms gelijksoortige feiten hier en daar wel eens wat eentonig en grauw van kleur moest worden, ligt voor de hand, maar in sommige deelen van haar boek is het dr. Ligtenberg toch eenigermate gelukt in zich die voor den historicus noodzakelijke combinatie van den onverdroten, nauwkeurigen, scherpzinnigen archiefonderzoeker met den beeldenden, leven wekkenden kunstenaar te bereiken.

Zoo is daar de een goede twintig bladzijden beslaande beschrijving van het uit- en inwendige, heel het gebouwencomplex, de meubelen, kerksieraden, huisraad, gereedschappen,

het leven en bedrijf van het groote Katrijnengasthuis aan de Breestraat, waaraan de tegenwoordige Fransche kerk de eenige voor ieder zichtbare herinnering bewaart. ‘Aan de Breestraat, grote weg dwars door het oude Leiden, met kiezelsteen en harde steen bestraat, lopend tussen wijd uit elkaar gebouwde huizen met tuinen en erven: een oude huizing, groter dan de andere, klomp van gebouwen bijeengebracht tot een weinig samenhangend geheel. Boven al het andere uitstekend de kerk, klein stenen gebouw in vroeg-Gotiese stijl, met toren aan de Breestraat en koor naar de kant van de Rijn, leien dak en glazen venstertjes met ijzeren tralies. Van uit het stevige torentje met ijzeren binten, bekroond door het grote, verguld-ijzeren kruis met zijn weerhaan, waarschuwt het kleine klokje voor de dagelikse dienst, en op hoge feestdagen klinkt er het beieren van de zware, aan Onze Lieve Vrouwe gewijde klok.’ Ge doorwandelt al de gebouwen, van de kerk tot den bierkelder, ge wordt gewezen zoowel op het altaarkleed met geborduurden strook als op een groote ratteval, op de bedrijvigheid in de keuken, zoowel als op de varkens, wroetend in het slijk. Ge ziet de bonte, lugubere schare van armen zich verdringen, als straks naar den wensch van lang gestorven vromen aan de deur een uitdeeling van brood zal plaats hebben; ge haast u door de vertrekken, waar een luidruchtige bende van landloopers, afzichtelijke zieken, zwangere vrouwen, allen doellooze zwervers, voor een dag hier om het breede turfvuur een dak en eten vinden.

Tot de kleinste bijzonderheid toe is opgediept uit de dorre duffe papieren, tot zelf de adjectiva zijn verantwoord door een noot, heel die uitvoerige beschrijving is opgebouwd uit een goede vierhonderd simpele mededeelingen, uit oude rekeningen, memorieboeken, testamenten. Zoo ontstond een minutieuse, volkomen betrouwbare reconstructie van dat gebouw met zijn droeve leven en sterven, zijn ziels- en lichaamszorg, zijn naieven humor soms. 't Is, of ge eenige eeuwen terug leeft, een der gasthuismeesters u even meenam naar binnen en onderhoudend pratend, u alles uitlegt en verklaart. Deze beschrijving is geworden een groote, klare aquarel, blank, en vlak gehouden, waarin de conscientieuse artist alle details zorgvuldig hun eisch heeft willen geven, zonder de constructie

van het geheel uit het oog te verliezen; ze behoort in een historisch leesboek voor onze middelbare scholen te worden opgenomen.

En zoo is er meer, dat treft in dit boek. Die tal van Leidsche stichtingen zien we ontstaan en groeien onder den egoistischen drang van de gegoeden, die hunne toekomstige zaligheid en zielsrust denken te koopen voor het meestal toch nuttelooze geld, dat men nog niet geleerd heeft tot kapitaalvorming te gebruiken, of uit de mystieke behoefte zich aangenaam te maken voor God en de Heilige Maagd. We worden vergast op de rijke dagelijksche menu's voor de zieken in het Elisabethsgasthuis; we lezen de reglementen voor de bewaking, verzorging, verbedding enz.

Knap is ook weer de meer vluchtige schets van het Leprooshuis: ‘Een gebouw met als middelpunt de groote keuken, waar de vader en moeder huisden met de dienstboden, en waar ook de zieken aten en zich kwamen warmen bij 't vuur; op het erf een stal en een melkerij, daarnaast de boomgaard en verderop wat warmoesland; rondom het erf de kleine huisjes van de proveniers, min of meer weelderig ingericht met het door de bewoners meegebrachte huisraad; en dan de kapel van St. Antonius, middelpunt van het geestelijk leven in het huis.’ Staat in die weinige trekken dat tooneel van de zwartste miserie niet scherp geteekend voor uw geest?

Dan de natuurlijke wording van een wees- en vondeling-huis uit het Heilige geest-huis, doordat de H.G.-meesteren, wien de zorgen voor vondelingen en weezen door het Gerecht waren opgedragen, als ze voor verpleging in het huisgezin geen geschikte gelegenheid vonden, er van zelf toe kwamen om de kinderen in het H.G.-huis te verplegen en op te voeden en ze onder toezicht van een ‘moeder’ te stellen. En juffrouw Ligtenberg geeft u zelfs de papiertjes te lezen, die als herkenningsteeken of smeekbede met een speld op de kleertjes van arme kleinen waren geprikt, toen ze in weer en wind misschien, door de moeder aan het toeval werden prijsgegeven.

Daar nadert de moderne tijd, als aan het einde der 16e eeuw, ten minste eenige weeskinderen voor het eerst in dienst van de industrie worden gesteld en onder den schijn van vakonderwijs te genieten, gratis werken in een passementfabriek.

Maar dat is nog een zeldzaamheid, trouwens de gildewetten maakten den kinderarbeid onmogelijk en de H.G.-meesters waren volkomen te goeder trouw.

Ik wees slechts hier en daar een enkel punt aan in dit rijke boek, dat ons rustig, met het besef van het kalme weten door een wereld van ellende voert.

In een enkel opzicht ben ik het met dr. L. niet eens. Het bekende Leidsche rapport over Armenzorg vormt een mooi - laten we hopen slechts voorloopig slot voor haar werk. Dit rapport meende ik met eenige gerustheid te mogen toeschrijven aan Jan van Hout. Hiertegen oppert de schrijfster ernstige bezwaren (p. 3 vlg.), ja, ze komt in haar eerste stelling zelfs tot de meest absolute negatie. En nu zie ik den lezer reeds glimlachen, ik hoor hem mompelen van eigen goodjes, waaraan niemand raken mag, maar ik acht me toch verplicht mijne meening te handhaven.

Laten we even zoo beknopt mogelijk de zaak overzien.

1°. Degene, die als sprekende persoon in het rapport wordt ingevoerd, - dat behoeft dus nog niet de man te zijn, die de stof bij elkaar bracht, zelfs het geheele rapport heeft geinspireerd misschien, - beweert, dat hij uit een der vermaardste geslachten van drapenierders, de Garrabijnen, gesproten is, en erkent, dat zijn vader, grootvader en overgrootvader binnen Leiden ‘tambacht van weven hebben gedaen ende gebruyct gehadt’. Ik heb erop gewezen,[1)] dat, als de genealogische band tusschen het geslacht Van Hout en dat der Garrabijnen wordt aangetoond, het onbetwistbaar vast staat, dat Van Hout de sprekende persoon en dat hij dan tevens vrij stellig de auteur van het rapport is. Die Garrabijnen heb ik vergeefs gezocht en dr. L. evenzeer. Dr. L. toont echter aan, dat Van Houts vader is geweest schoolmeester-schrijver-rentmeester-secretaris. Zelf heb ik bovendien aangetoond, dat hij ‘voorspraec’ is geweest. Van den grootvader kan dr. L. geen beroep opgeven; de overgrootvader was vermoedelijk schoenmaker. Maar daarmee is nog niet aangetoond, dat deze menschen ook niet korter of langer tijd aan de weverij hebben gedaan, of tot een of ander onderdeel

1) Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, XXVI, 113 vlg.

van het vak in betrekking stonden, vooral in een tijd, waarin de meest zonderlinge combinaties van beroepen voorkomen. Was b.v. Van Houts buurman op de Breestraat, Van Aecken, niet zilversmid, oudheid- en penningkundige, muntsnijder, graveur en tevens kastelein in de herberg ‘De Wissel’? Maar nog eens: al was die ‘ik’ uit het rapport een ander, al had Van Houts geslacht nooit iets met de weverij uit te staan, dan kan het rapport toch nog zeer wel het werk van Van Hout zijn.

2°. Het rapport is geschreven met Van Houts hand? Dr. L. en ik, beiden hebben we heel wat schrift van Van Hout onder de oogen gehad en we durven geen van beiden beslissen. Dit punt kan dus buiten beschouwing blijven.

3°. De geest en de vorm van het rapport.

a. Dr. L. laat mij zeggen, dat ik in Van Hout den auteur van het rapport zie, omdat uit zijn Deductie van de tiendplichtige warmoezeniers van 1603 evenzeer een ‘warm hart voor de minder bedeelden’ spreekt. Maar in dat warme hart, dat zeer waarschijnlijk - ik geef het dr. L. gaarne toe - ook wel andere Leidsche burgers er op na hielden, zit het hem niet. Wel echter in het feit, dat in genoemde Deductie smalend van de geestelijkheid wordt beweerd, dat zij ‘van outs gewoon was altijts haer vinnen verder en meerder te verspreyen.’ (Men voelt de kracht van die woorden eerst, als men bedenkt, dat *vin* hier wel hetzelfde woord is, dat voorkomt met de beteekenis van *zweer*, *schimmel*, *ingewandsworm*). En verder, dat van de tiendheffers beweerd wordt, ‘datse in effecte trecken de Thienden van tsweet ende bloet van den schamelen arbeitsman, diens kinderen menichmael zulx uit haren hollen buick zouden ontberen moeten, de thienden van alle de groote kosten diese daeraen leggen, zonder zelfs een stuiver uit te keeren. 't Welck voorwaer of wel eerlijk zijn zoude, willen de Remonstranten te examineeren geven de onbedriegelijke conscientiën der geenre, die hen mitte voorschreven nieuwigheden zoucken te verrijcken.’
Ziedaar een paar sententies, die eigenlijk den grondtoon van ons rapport vormen en die de eerste de beste burgemeester of schepen, 't zij dan nog in zijn hart katholiek of reeds geloovig protestant, in 1577 niet zonder de suggestie van een geestdriftig

woord zou te berde gebracht hebben. Wanneer dr. L. ook van dit deel van mijn opmerking nota nemen wil, dan is dit mijn argument m.i. niet zwak.

b. Ik spreek van het letterkundig cachet van het rapport, de realistische schildering enz. Dr. L. laat dit punt onaangeroerd, ten onrechte. Bijzondere bewijzen behoeven hier niet gegeven te worden. Voor wie verstand van schilderijen heeft, behoeft men niet te betoogen, dat een schilderij van Breughel of Quinten Matsys werk van een artiest is. En heeft hij er geen verstand van, dan is alle betoog nutteloos. Zoo ziet ieder die van litteraire kunst verstand heeft, dat ook ons rapport werk is van een kunstenaar en hiermee is het dr. L. meen ik geheel eens.

c. En wat nu het detail-onderzoek betreft over punten van overeenkomst in taal en stijl tusschen het rapport en ander prozawerk van Van Hout, dr. L. verwijt me, dat ik geen vaste punten geef en ze heeft gelijk[1)]. Mag ik weer eens met schilderijen vergelijken? Wie vertrouwd is met schilderwerk, zegt, als hij op tien, twintig meter afstand voor een stuk komt, dat is een Jaap Maris, een Corot, een Fantin, een Goya. Ik hoop, dat men mij niet te pedant zal vinden, als ik precies op dezelfde manier van het rapport zeg: Dat is een Van Hout! 't Is niet altijd een Maris of een Corot. Zoo kan ook ik me vergissen. Zeker! En wanneer men nu gaat vragen: Beredeneer eens behoorlijk: Waar zie je dat aan, dat het een Jaap is enz. Ja, als het moet, dan is er wel een betoog te leveren, maar op mij maakt zoo iets, als eenmaal de direct in het oogvallende verschilpunten zijn aangegeven, vaak den indruk van gezochtheid, van een wanhopig speuren naar onvatbare futiliteiten. In het groot kan ik zoo wel een en ander beweren van een langen, soms een luttel gewrongen periodebouw, die wijst op een onder den invloed der Ouden zoeken naar het breede, forsche, van een soms onhandig afloopen van zinnen, zoowel in het rapport als in erkend proza van Van Hout. Ik zou

1) Naast de uitdrukking: Hac zoekt zijn gemac, waarop ik wees in de Bijdr. van het Hist. Gen. (120), noteer ik hier nog, dat de uitdrukking ‘hylen ende gylen’ (Rapport, p. 134) ook voorkomt in Van Houts rapport over de Cellieten, Van Mieris. Leyden, I p. 141. Beide uitdrukkingen vond ik enkel bij Van Hout.

systematisch verscheidene zinnen met gelijke verschijnselen naast elkaar kunnen zetten en ik zeg niet, dat ik daartoe nog niet eens kom; misschien komen we tot aardige resultaten, maar ik ben een beetje huiverig voor die methode. De totaalindruk van het geheel is mij meer waard. In ieder geval is het hier niet de plaats voor een dergelijk onderzoek.

4°. Het Loterijspel en het Rederijkersfeest. Tot het plan van het rapport behoort een loterij met volksfeest om aan geld te komen. Twintig jaar later werkt Van Hout met alle kracht mee aan de uitvoering van dit onderdeel van het plan, zooals hij natuurlijk ook aan de uitvoering van de andere onderdeelen zal hebben meegewerkt. Maar wijst dit geestdriftig meewerken aan de rederijkerij, wat buiten de uitoefening van zijn ambt lag, niet op de verwezenlijking van een eigen, lang gekoesterd plan? En men verlieze niet uit het oog, dat er bewijzen te over zijn, dat de rederijkerij in het algemeen Van Hout allesbehalve sympathiek was.

Nu is het waar, dat het slot van het loterijspel een wereldbeschouwing huldigt, die hemelsbreed van de ideeën uit het rapport verschilt, maar men bedenke dat er twintig jaar tusschen beide liggen, dat we in de 16de eeuw zijn en dat datgene wat in de vroedschap kon gezegd worden, door Van Hout wel niet geschikt kan bevonden zijn om op Leidens straten aan burgers en buitenlui te verkondigen.

Nu is er ten slotte een punt door dr. L. aangevoerd, dat nog al van belang lijkt: Het rapport is in naam het werk van een commissie. Dr. L. deelt ons mee, dat haar veel voorbeelden van het instellen van zoo'n commissie uit oude Leidsche bescheiden bekend zijn en dat die commissies altijd gekozen werden uit burgemeesters en schepenen. Zij heeft nooit een voorbeeld gevonden en het lijkt (haar) ook niet waarschijnlijk, dat de sekretaris daarvan deel zou hebben uitgemaakt. Dat het niet *kon*, beweert dr. L. niet. Tot mijn spijt heb ik geen gelegenheid deze zaak behoorlijk zelfstandig te onderzoeken, maar heel de inrichting van ons regeeringsstelsel tijdens de Republiek overziende, komt het mij juist zeer waarschijnlijk voor, dat de secretaris van alle eenigszins belangrijke commissies ex officio deel zal hebben uitgemaakt en als zoodanig niet behoefde benoemd te worden. Hij moet,

in naam als dienaar van de vroedschap de aangewezen raadsman zijn geweest in allerlei kleinigheden van den vorm voor onze misschien uiterst practische en doortastende, maar niet altijd in wet en keur ervarene burgemeesters en schepenen. En de geschiedenis heeft geleerd, wat het gevolg kan zijn van een dergelijke adviseerende macht in de handen van een bekwaam man, die wat heerschzucht had. Hoe het ook zij, het gelukt dr. L. niet uit die paar burgemeesters en schepenen van 1577 er een aan te wijzen, die het rapport zou hebben kunnen maken op grond van erkende gaven. Iemand uit dien beperkten kring, die het rapport zou hebben kunnen opstellen, zou sporen van zijn bestaan hebben achtergelaten, al was het dan eveneens anoniem. Zoo iemand is een te rijke geest, heeft te zeer begrip van het leven, kennis van wat geschreven was op oeconomisch gebied, is te zeer kunstenaar, dan dat hij spoorloos verdwijnt. De traditie van Van Hout is immers ook nooit verloren gegaan? Waar kan dr. L. dergelijke sporen aanwijzen? ‘Zeker is het alleen, dat in een stad, waar de burgerij nog geen drie jaar geleden zo zeldzame bewijzen van durf, volharding en inzicht in wat het meest belangrijke was, had gegeven, wel meer dan één mens geweest moet zijn, die zo iets had kunnen schrijven.’ Aldus dr. L. Dit schrijven had echter met persoonlijken moed en volharding niets te maken, daar waren de kwaliteiten voor noodig, die ik daar even aangaf. Die *kunnen* er zijn geweest, zeker, maar waar? Dr. L. en ik zoeken vergeefs, als we niet naar Van Hout kijken.

Ik stel me de zaak derhalve zoo voor: Er is een commissie uit B. en S. benoemd. Van Hout zat er ex officio als adviseerend lid in en heeft door heel zijn persoonlijkheid, zijn ideeën over de zaak aan de commissie gesuggereerd, in de pen gegeven. De ‘ik’ van het rapport schreef misschien onder zijn dictaat. En zelfs als Van Hout niet ex officio in de commissie zat, kon hij door zijn voortdurend verkeeren in den kring van B. en S. zijn invloed hebben doen gevoelen in vriendschappelijke samenspreking.

Ik heb geen enkel wiskundig bewijs en heb ook nimmer van Houts auteurschap als iets onwankelbaar vaststaands voorgesteld, maar, wanneer binnen den kring van eenige menschen

een belangrijk stuk werk ontstaat, bij die menschen is niemand, van wien ik vermoeden kan, dat het grondidee van hem is uitgegaan, maar in hun kring verkeert iemand, in wiens geest dat werk volkomen past, dan waag ik het er op te veronderstellen, dat die ééne zeer veel invloed op het werk heeft gehad.

Op grond van het bovenstaande meen ik dr. L. het recht te mogen betwisten, beslist te verklaren, dat het rapport niet van Van Hout is.[1)]

J. PRINSEN JLZ.

1) Ook over de bepaling in het rapport, dat wie geld aan de stad schuldig was voor dat bedrag loten kon nemen, ben ik het met dr. L. niet eens (zie haar boek, p. 302), maar dat is een kwestie van te weinig gewicht om hier uitvoerig besproken te worden.

Het al-eenig leven
Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis
Door
Nico van Suchtelen.

3
Zijn en Zelfbezinning

> Te crois-tu seul pensant
> Dans ce monde où la vie éclate en toute chose?
> GÉRARD DE NERVAL.

Reeds eens verscheen het verlossend licht der zelfbewustheid in Descartes' ‘Cogito, ergo sum’ en thans voelt wederom de geest dat die zelfbewustheid ook het uitgangspunt moet zijn der nieuwe metaphysica. De geest is niet langer een kind dat verwonderd of bevreesd rondtast in een warling van ondoordachte veelheden en willoos voortdrijft op den onafgebroken stroom zijner gevoelens, waarnemingen, voorstellingen; maar hij zonderde zich zelf van hen af als hun omvattende, ordenende, begrijpende eenheid. Het doorleefde werd hem tot element van het eigen Ik; een middelpunt van schepping werd hij. Want scheppen is absorbtie der wereld door den geest, en wanneer het begrepene, in ons geaccumuleerde leven quantitatief zoo machtig is geworden dat de eigenwerking van dien groeienden geest niet meer tegenover de werking der buitenwereld te verwaarloozen is, maar integendeel bestendig wordt gevoeld, moet hij zich subjekt weten. De filosoof, met zijn reeds geschoolde zinnen, met zijn scheppende denken,

kan, wat hij ook verloochene, nooit het eigen, denkende Ik ontkennen.

Doch wat *is* dan dit Ik, dit bewust-Zijn, waarop de twijfelzieke geest zich als op een laatste en eerste zekere werkelijkheid bezint? Een vraag die zinloozer wordt naarmate onze erkenningsphase hooger is en die geheel ongerijmd blijkt zoodra de ware zelferkenning is bereikt. Want bleek niet juist dit vraag-en-antwoord spel dat wij erkennen noemen een uitwerken, een ontvouwen, een ontwikkelen te zijn van bewustzijn-zonder-meer? Verklaren, het vastellen van wat en hoe en waarom, is niet anders dan een naderen uitleg, een nauwkeuriger beschrijving geven van de genesis eener bewustheid. Maar hoe het bewustzijn zelf, 'die erste, einfachste Erscheinung des Geistes' (Hegel), de eerste *kennis* dus te verklaren! Het kàn niet verklaard worden, maar alleen doorleefd. Het wezen van het Ik-gevoel, de geest, is niet *iets*, niet een Ding voor het kenvermogen dat gedefinieerd kan worden, maar het is het voelende, kennende, denkende leven zelf. Hier is een wezen, noumenaal, onkenbaar, en toch voor den bezonnen denker het meest en diepst gekende, wijl eigen oerbewustheid waarin het Ik en zijn inhoud, de verschijning en het wezen...identiek zijn.

'Ik denk, ik ben'; niet als resultaat van logisch, methodisch erkennen, van denken dat op-weg is, weten wij dit, maar het is de onmiddelijk gegeven bewustheid van het oorspronkelijk, nog niet redelijk denken dat zijn tocht door de verschijningswereld nog moet beginnen en zijn weg en rede nog moet scheppen. Het is het *feitelijk* oerbegrip van elken denker, schoon eerst Descartes het tot een woord formuleerde, omdat zijn twijfel niets, ook niet het onbetwijfelbare, langer *stilzwijgend* kon aannemen. Als woord lijkt het een conclusie, in werkelijkheid is het de wezenlijke waarheid die nog geen gedachte is maar alle gedachte implicite bevat. Geen begrip, geen kategorie, die niet uit dit onmiddelijke, tweeledige levensgevoel van toestand en aktie, zijn en denken, is af te leiden. De bron is het waaruit alle begrip - letterlijk - voortvloeit.

Het Ik, dat zich wezenlijk existent weet, erkent zich nader als verschijning. Het Ik is ding onder dingen. Maar deze erkenning heeft thans een geheel anderen zin dan tot dusver

aan haar gegeven werd. Niet een ding is het Ik dat de eigenschap bezit te denken, zooals het hout de eigenschap bezit te branden - gelijk sommige filosofen, in een volslagen gemis aan besef van wat in beeldspraak oorbaar is, durven zeggen - maar elk ding is een verschijning *voor* het Ik van een wezen *als* het Ik, d.w.z. een verschijning waarin zich de geest als willend, voelend, denkend wezen openbaart. En dit is de grond van het mysterie der niet alleen immanente, maar ook transsubjektieve geldigheid van ons denken: zoo goed als wij, subjekten, òòk objekt zijn, zoe goed zijn de objekten zelf subjekten.

Voor ééne groep van voorstellingen is dit zonder meer duidelijk. Onze medemenschen, en evenzoo de dieren, althans de hoogere, houden wij voor op onbetwijfeld analoge wijze ‘bezield’ als ons zelf. Moeilijker evenwel zal het velen vallen ook ieder ding als, hetzij in zijn geheel, hetzij in zijn samenstellende onderdeelen, bezield te beschouwen. En toch is deze beschouwing logisch dwingend en kan alleen absurd lijken voor het in nog ondoordachte dwalingen bevangen intellekt dat de tegenstelling geest en stof nog niet heeft overwonnen. Niet te ontkennen valt dat onze voorstellingen omtrent de bezielde wezens, schoon uitsluitend bemiddeld door de heterogeene werkingen onzer zintuigen, geldig zijn. Maar waardoor zijn zij geldig? Doordat wij de zintuigelijk tot ons komende symbolen *terecht* naar den aard onzer eigen psyche interpreteeren. Uit de analogie hunner verschijning met de onze concludeeren wij tot een analogie in wezen. Even onloochenbaar is het echter dat omgekeerd elk ander waargenomen objekt of gebeuren ons slechts begrijpelijk kan zijn wanneer een psychische interpretatie der zinnelijke waarneming *geoorloofd* is, wanneer dus in het objekt een psychisch leven, aan het onze analoog, zich openbaart. Kennen is het verstaan van symbolen; maar hoe zouden symbolen werkelijk symbolen, dat is verstaanbaar zijn indien er geen verstandhouding, geen wezensanalogie bestond tusschen den waarnemenden geest en zijn waargenomen objekt? Feitelijk vooronderstelt onze geheele terminologie deze wezensovereenstemming. Wij noemen de eigenschappen of betrekkingen der dingen met namen die eigenlijk niets anders dan een gevoel, een psychische beweging dus, uitdrukken.

‘Warum gabst uns, Schicksal die Gefühle;
Uns einander in das Herz zu sehn,
Um durch all die seltenen Gewühle
Unser wahr Verhältniss aus zu spähen?

Zoo vraagt Goethe, doch feitelijk zien wij in onze gevoelens niet alleen in het hart onzer medemenschen, maar in het hart der wereld. Doen wij, wanneer wij de dingen ‘kausaal’ noemen, iets anders dan ons eigen kontinuïteitsgevoel op hen overdragen? ‘Spannung ist an sich oder ursprünglich der Name nicht für etwas Empfundenes oder Wahrgenommenes, sondern für ein Gefühl, speciell für das Gefühl der Willensspannung oder des Strebens.’ (Th. Lipps, Das Selbstbewusstsein, pg 19.) En zoo zijn ook aktiviteit, beweging, aantrekken, afstooten, kracht, weerstand etc etc, oorspronkelijk uit innerlijke ervaring geabstraheerde begrippen die wij in de buitenwereld weervinden en dus op haar overdragen. Omgekeerd passen wij aan uiterlijke ervaring ontleende begrippen op ons innerlijk leven toe; de waarneming van physische dingen leert ons dikwijls tot dusver slechts als verschillend doorleefde psychische toestanden óók begrippelijk onderscheiden. Wij spreken van voorstellingen die elkaar verdringen, van botsing der motieven, van slijting van den gevoelstoon, van aandachtsveld, innervatiestroom etc. Hoe nu zou deze mechanisch-physische symboliek verstaanbaar kunnen zijn indien zij niet de uitdrukking ware eener werkelijke verstandhouding? Slechts de levende geest kan als verschijning door den levenden geest worden erkend, d.i. *herkend.* In zijn uiterlijke voorstelling herkent de geest het eigen innerlijk leven. Wie dit vreemd mocht vinden bezinne er zich toch op dat al het psychische buiten ons per se zintuigelijk, dat wil zeggen aan physische objekten (in dit geval de aanrakingen of uitstralingen der dierlijke lichamen) moet worden waargenomen, ja dat ook de innerlijke psyche niet alleen eerst na de zintuigelijke waarneming van het eigen lichaam haar denkvormen ontwikkelt en zich het Ik-gevoel tot bewustzijn brengt, maar zelfs als een materieel proces, in niets van andere materieele processen verschillend, verschijnt. De individueele geest *is* als verschijning het lichaam, materie; ergo: elk lichaam, elke materie is verschijning des geestes. ‘Ich habe nicht das gegebene Bewust-

sein nach Analogie der unbekannten Aussenwelt, sondern ich habe die unbekannte Aussenwelt nach Analogie des gegebenen Bewusstseins zu denken' (G. Heymans, Metaphysik pg. 302.) Welk een ongerijmdheid toch ware het aan te nemen dat wij in de kausaliteit, de ruimtelijkheid en tijdelijkheid der dierlijke lichamen terecht hun geestelijke kontinuiteit zouden herkennen, de zelfde begrippen, aan andere objekten ervaren, daarentegen niet als symbolen van eigen geestesleven zouden mogen interpreteeren. Onze voorstellingswereld ware hiermede gesplitst in een alleen transsubjektieve, reëele, menschen- en dierenwereld en een immanente droomwereld die alle andere ervaring omvatte. Droomwereld, die niettemin hetzelfde reëele karakter vertoonde als de werkelijke wereld! Doch niet uit het ongerijmde wensch ik te bewijzen, eenvoudige bezinning volstaat reeds om die dwaling die tot dusver alle begrip verwarde te overwinnen; ik meen het dualisme van geest en materie.

Met de opheffing van het oer-realisme en de bewustwording van het Ik-gevoel is nog niet dadelijk het dualisme gegeven. Dit kan eerst optreden wanneer het Ik met bewustheid eenige ervaring omtrent de verhouding van het lichaam tot de buitenwereld en de eigen binnenwereld heeft verzameld. Zoodra de oer-mensch zich er over *verbaast* dat, terwijl hij toch zeker wist (in zijn droom namelijk) op jacht te zijn, zijn lichaam volgens getuigenis van anderen bewegingloos op den grond lag uitgestrekt; of dat een mensch dien hij zelf begroef en verdwenen waande hem toch (alweer in den droom) bezoekt en toespreekt, wordt zijn geestesleven hem tot een probleem. De waarneming dat bij den dood de adem het lichaam verlaat moet zijn plompe en trage fantasie wel als vanzelf sprekend de oplossing opdringen dat het eigenlijk bewegende, levende in den mensch iets is dat afgescheiden van zijn lichaam kan bestaan. Evenzoo de waarneming van spiegelbeelden en schaduwen en de verschijnselen der bewusteloosheid en hallucinaties. Hoewel hij voorloopig nog geen andere dan direkt konkrete voorstellingen kan vormen en hij zich dus ook die ziel stoffelijk denkt evenals het lichaam, ligt in deze relatieve onderscheiding toch de oorsprong der latere absolute tegenstelling in het principieele dualisme. Hoe meer toch het verstand zich ontwikkelde, hoe duidelijker dit onderscheid bemerkbaar werd. De normale

onzichtbaarheid der ziel, haar gelijktijdige aanwezigheid op verschillende plaatsen, al die raadselachtige eigenschappen die het zoo uiterst kortzichtige verstand van den oermensch uit zijn wel scherpe en hevige, maar toch onsamenhangende bijzonderheidswaarnemingen en zijn vage en doffe synthetische voorstellingen verzon, of waarvan het bij gebrek aan hulpmiddelen de werkelijke oorzaak niet kon erkennen, dragen er toe bij de onderscheiding tusschen de beide stofsoorten ziel en lichaam steeds te verscherpen. Vooral waar juist de raadselachtigheid dier eigenschappen aan het primitieve denken dien ontzettenden, door de uit hem geboren godsdiensten nog aangewakkerden en gefixeerden, angst voor het onbekende suggereeren die bijkans al het doen en laten van den wilden beheerscht en zijn geheele leven maakt tot één lange slavernij, een sidderende onderworpenheid aan het overal spokende doode. Die spoken-vrees, die nog tot in de hoogste kultuurphasen nawerkt, zoodat ook heden nog een belangrijk deel onzer zeden en rechten niet veel meer is dan een zinlooze doodendienst. Ook het ethisch dualisme van goed en kwaad dat ter zijner werkings-zekere geloofwaardigheid twee reëele, maar geheel tegengestelde beginselen scheen te behoeven, verwijdde de kloof. Alle eenigszins ontwikkelde godsdiensten erkennen in principe een ‘geestelijken’ God, hoezeer ook de voorstellingen die hun belijders zich vormen omtrent het wezen van dien god, zonder dat zij het zelf beseffen door en door materieel zijn. In elk geval, zij stellen den geest tegenover de stof. De filosofen verder, wier weetgierigheid door de ervaren ontoereikendheid der zintuigen telkens wordt teleurgesteld, maar wier fantasie schijnbaar zonder hun medewerking toch meer en hooger waant te bereiken, hebben eveneens neiging dien quasi vrijen geest als een in wezen anderssoortig iets zich te denken dan het gehaatte en verachte lichaam dat hen misleidt, tegenwerkt, bindt, gevangen houdt. In hun verlangen naar den Algeest miskennen zij diens eigen verschijning en verlagen haar tot een kerker, een omhulsel uit welks banden zij eens hopen verlost te worden. De onmogelijkheid om zich omtrent dit anderssoortige, die tweede substantie, een voorstelling te vormen die *niet* materieel is bezwaart allerminst het gemeene verstand dat

niet op inzicht doch op traditie bouwt. Nog thans denkt het vulgus der kultuurmenschen meer onder den ban van allerlei Schamanen dan uit eigen geestesmacht. Het neemt de immaterieele ziel aan en vormt er zich nogtans materieele voorstellingen over; hoogstens tracht het zich die immaterialiteit op naieve wijze wat te verduidelijken door aan de ziel enkele quasi aan het begrip stof tegengestelde eigenschappen toe te kennen zooals onzichtbaarheid en doordringbaarheid, zonder in het minst te beseffen dat eigenschappen, ook negatieve, toch eigenlijk 'dingelijk' zijn. Des te meer hoofdbrekens en wanhopigen Danaiden-arbeid echter kost het vraagstuk aan de doordenkers die bij de eenmaal gemaakte onderscheiding toch op den duur niet kunnen blijven staan. Al dadelijk Descartes, die het eerst het dualisme absoluut meende te maken, moest, waar hij zich rekenschap trachte te geven van de werking der ziel op het lichaam, in de mechanische, materieele voorstelling van zijn, de levensgeesten richtend, Conarion vervallen. Tusschen twee totaliter verschillende substanties evenwel is iedere wisselwerking uitteraard een ongerijmdheid. Hoe *verwekt* een stoffelijk proces voorstelling, hoe een geestelijk proces een stoffelijk feit? De Occasionalisten, die het scherpst en het meest consequent geest en stof scheiden, nemen aan dat beider bewegingen geheel op zich zelf staande kausaalprocessen zijn die slechts ten gevolge van een eenmaal door God vastgestelde wet bij gelegenheid van elke schijnbare wisselwerking samenstemmen. Spinoza ontkomt de moeilijkheid door beide, Denking en Uitgebreidheid, als attributen der ééne Substantie te....definieeren, door geestelijk en materieel gebeuren op te vatten als parallelprocessen, als twee verschillende uitingen van éénzelfde kausale wezen. Zijn de Occasionalisten, door het stellen van hun, zij het dan ééns of telkens, intervenieerenden God eigenlijk inplaats van consequente dualisten...trialisten, Spinoza is veelmeer, niettegenstaande ook hij met zijn Substantie een derden onbekende invoert, monist. Want Spinoza's Substantie is niets anders dan het ééne, zich aan den mensch op twee wijzen openbarende Wezen. En evenzoo is Leibniz monist, die in het begrip der Monade, dier naar binnen voorstellende, dus wezenlijk in-zich-zelf levende *kracht,* naar buiten echter voorgestelde, aan de andere monaden

verschijnende *stof*, wel het duidelijkst symbool der gevoelde wezenseenheid van geest en stof schept. Wel maakt ook hij - klaarblijkelijk om het godsbegrip en het ontsterfelijkheidsdogma te redden, - onderscheid tusschen de lichaamsmonaden en de hen volgens algemeene Harmonia praestabilita beheerschende zielsmonade, zonder evenwel hen als twee geheel verschillende substanties te beschouwen. Wil men Leibniz, omdat hij naast de Monaden nog een God erkent, dualist noemen, dan is zijn dualisme toch geenszins het questieuze van geest en stof. Zoowel het Occasionalisme als ook het Spinozisme herleefden in dezen tijd in de leer van het psycho-physisch parallelisme, dat, oorspronkelijk de geestelijke en stoffelijke processen als parallel opvattend (zonder evenwel hun wisselwerking ook maar in het minst te verklaren) na als beider wezen één zelfde onbekend, noumenaal kausaalproces te hebben aangenomen, ten slotte, feitelijk monistisch, door het vooronderstellen eener ‘dubbele bestaanswijze’ van het Eéne, zich tot een psycho-physische Identiteit ontwikkelde. Leibniz' monadologie eindelijk heeft, doordat zij als wezen aller dingen de ‘zelf-werkende kracht’ erkent, overeenkomst met het psychisch-monisme zooals het door Heymans, en ook in dit werk, wordt verkondigd. Hoe hardnekkig ook het door zintuigelijken schijn geleidde denken aan een dualisme vasthoudt dat, gelijk hierboven reeds werd opgemerkt, eigenlijk nooit een zuiver dualisme is geweest, de geest moet ten laatste toch tot de monistische erkenning van zich zelf komen. En het is niet toevallig dat juist zij die het meest onder de suggestie van dien schijn leven, de materialisten, het dichtst bij de waarheid zijn en het monisme, zij het dan ook in den vorm eener naïeve dwaling, erkennen. De materialisten toch, die de zintuigelijke waarneming niet verachten, maar integendeel haar verscherpten, verbeterden, liefderijk kultiveerden, en toch niet een even onredelijk vooroordeel koesteren tegen den geest als de idealisten tegen de stof, worden niet door gemoedsbezwaren gehinderd in hun zoeken naar begrip. Al mist het materialisme de fantastische scheppingskracht van het grootscher strevend idealisme, het verricht het onmiskenbaar noodige analytische werk dat de eenige goede basis kan zijn waarop grooter denkers, voor wier volgroeide analytisch-synthetische geest de tegenstelling materialist-idealist niet meer

bestaat, de waarheid kunnen opbouwen. En vandaar dat, wanneer het goede materiaal eenmaal gevonden is, het materialisme niettegenstaande zijn grootere passiviteit, die dieper waarheid reeds kan voorvoelen, terwijl het eenzijdig idealisme eigenlijk steeds in dualistische vooroordeelen blijft bevangen en zijn synthetische kracht aan onwerkelijke verzinsels verspilt. Het idealisme schept, doch het schept maar al te dikwijls uit niets; het leidt, doch het leidt maar al te dikwijls in het moeras. Waar de materialisten nu, het rijk der materie 'doorvorschend', meenen inderdaad niets dan materie waar te nemen en energieën zich meenen te kunnen denken als 'werkingen' dier materie, behoeft hun psychologische zelfkennis slechts evenredig te zijn aan hun kennistheoretisch inzicht om het mogelijk te maken dat zij niet alleen de innervatiestroomingen van zenuwen of ganglieen, maar ook de bewustzijnsinhouden als werkingen, ja zelfs als 'produkten' der materie opvatten. Deze gedachten lijken barok, en zij zijn het ook; maar voor wie van materie een adaequater begrip heeft dan de materialisten zelf, bevatten zij toch meer waarheid dan de willekeurige vooroordeelen veler idealisten. Is immers eenmaal het konkrete, ondeelbare atoom als totaliteit van denkbeeldige krachtdifferentialen erkend en de kracht zelf als verschijning van het psychische krachtsgevoel geinterpreteerd en daarmede als wezenlijk leven begrepen, dan is ook de materie opgeheven van een eigenlijk onvoorstelbare absurditeit tot een zinvol, een werkelijk doorleefd begrip. De materie, zintuigelijk erkende verschijning van den geest, *werkt* inderdaad geestelijk, *produceert* inderdaad geest. In dit licht beschouwd is het woord van Schopenhauer 'Wie der Magen verdaut, die Leber Galle, die Nieren Urin, die Hoden Samen absondern, so stellt das Gehirn vor, sondert Vorstellungen ab' behalve een slordige en scheeve vergelijking, in zijn laatste zinsdeel toch een konkrete waarheid en evenmin materialistisch als bij voorbeeld zijn verklaring dat het lichaam de wil is. En ook Heijmans is geen materialist wanneer hij betoogt dat onze hersenwerking ons denken *is* voor zoover het aan onze en anderer uiterlijke waarneming verschijnt; noch Lipps waar hij zegt 'Das reale Ich oder die Psyche ist dasjenige was den Sinnen des fremden Individuums im Bilde eines Gehirns und

materieller Hirnprozessen sich kund giebt (Selbstbewusstsein pg 40.) Want in het psychisch-monisme, waarin de materie de met het wezen identieke verschijning van den geest is, zijn alle dwaalleeringen, van af het primitiefste animisme tot aan het moderne phaenomenalisme, materialisme en psycho-physisch parallelisme tot een hooger waarheid opgeheven. Een hernieuwd Animisme? Zeker, maar de denker die dit spottend vraagt huivert voor dit hooger animisme toch alleen maar terug omdat hij nog te zeer bevangen is in het...lagere. Wat anders is iemand die zijn lichaam voor 'doode' materie kan houden, welke door een geest of een kracht 'bezield' wordt, wat anders is hij dan een bijgeloovig fetichist? Maar wij allen zijn nog in meerdere of mindere mate zulke fetichisten en niets valt ons moeilijker dan ons vrij te maken van de primitieve, grofzinnelijke schijnvoorstelling der materie die tot op het tegenwoordig kultuurtijdperk het menschelijk denken heeft beheerscht. Ten opzichte der materie zijn wij maar al te dikwijls en tegen beter weten in, naieve realisten.

Nog van een andere zijde is de waarheid van het psychisch-monisme te naderen. Aan de bezieldheid der menschen en hoogere dieren twijfelt niemand. Volgens de meeste biologen evenwel is het een onafwijsbare eisch niet alleen de lagere complexe organismen, maar zelfs de ééncellige oer-organismen bewustzijn toe te kennen. Ook het oerprotoplasma heeft een ziel die bewust, uit eigen wil en macht werkt. Of het leven de individueele bewustzijns der meercellige wezens al door het vormen van pseudopodieën, zenuwen of hersenstof uit die der lageren concentreerde, of alleen nog maar intracellulair door middel van vrij circuleerend lecithine en cholesterine, of wel door spontane polarisatie der plasma-molekulen zijn bewustzijn uit, bewustzijn blijft het. Hoezeer ook naarmate wij lager komen in de ontwikkelingsreeks het bewustzijns-*mechaniek* moge veranderen, nergens valt een omslag van bewust leven tot machinaal werken of zelfs maar onbewust leven vast te stellen; zoodat wij wel met Wundt het zich oogenschijnlijk willekeurig bewegende plasma als bewust moeten beschouwen. De irritabiliteit en de tropismen der planten, die evenals trouwens alle instinkten, ook geheel onnoodig en zonder eenigen zin kunnen werken zijn zeer zeker 'reflexen'. Maar het is

volkomen onlogisch de ‘reflex’ en het ‘instinkt’ als uitingen van nièt-bewust leven, of zelfs maar zooals Von Hartmann doet, als werkingen van het Onbewuste te beschouwen. Het eerste omdat zij kennelijk in het *algemeen* wel doelmatige mechanisaties zijn en dus op eene allerminst zinloos te noemen aktie van den geest moeten berusten; het tweede omdat toch het bewustzijn niet alleen wijzigenden invloed op hen heeft, maar hen ook oorspronkelijk moet doen ontstaan. Zoo goed als wij slechts met bewustheid piano spelen en schaatsenrijden kunnen leeren, schoon wij deze vaardigheden later geheel onderbewust uitoefenen, zoo goed moeten ook alle lagere organismen hun instinkten en reflexen eerst bewust hebben gewild en geleerd, om hen daardoor eerst vast te leggen in den bouw der hoogere of lagere zenuwcentra en tot onderbewuste handelingen te maken. Om gevaarlijke weifeling te verhoeden en de steeds scherper en vlugger waarnemìng door zekere en snelle bewegingen te kunnen doen volgen, werd schijnbaar het bewustzijn geëlimineerd; in werkelijkheid echter bleef het latent en kan wederom aktief te voorschijn treden zoodra de geest slechts zijn aandacht op het proces zelf richt. Niet alleen onze snel ontstane individueele gewoonten (die toch even machinaal verricht worden als reflexen en stam-instinkten) maar ook de overgeërfde kunnen zeer dikwijls door den wil geheel of gedeeltelijk worden bedwongen of opgeheven; vele vegetatieve processen, die op oeroude phylogenetische aanpassing berusten, zooals het blozen en verbleeken, de afscheiding van tranen en speeksel, kunnen door den wil toch nog beïnvloed worden. Hoe dit te begrijpen als zij niet ook door den wil werden gevormd?

De onderscheiding die Reinke (Einleitung in die theoretische Biologie) in zijn Dominantentheorie maakt tusschen hoogere psychische processen die bewust en lagere die onbewust (niet onderbewust) zouden verloopen, zoodat de lagere organismen weliswaar leven, maar toch slechts een ‘machineziel’ hebben, is geheel onsteekhoudend en berust ten deele op die al te groote wetenschappelijkheid die alleen iets aanneemt - en dan nog wel liefst als hypothese - wanneer het reeds lang evident is, ten deele op dien zeer onwetenschappelijken eigendunk die zich zelfs nog bij biologen dikwijls onbemerkt tegen evolu-

tionistische opvattingen verzet. Het begrip ‘Dominant’ als vorm, als richting bepalende struktuur, die tot ééne werking dwingt, moet, wil die werking althans een groei, een ontwikkeling zijn zooals ze bij alle organismen, ook de laagste, ontegenzeggelijk is, niet alleen het begrip ‘leven’ in engeren zin, maar ook de begrippen ‘willen’, ‘voorstellen’, kortom ‘bewustzijn’ insluiten. De dominantenziel eener ijzeren machine heeft, juist omdat die machine maar een schijnbare eenheid is die in werkelijkheid uit toevallig saamgevoegde atomen bestaat, niet het vermogen om spontaan, door assimilatie van krachten, zich te ontwikkelen tot een hoogere machine; de dominantenziel van het oerslijm heeft dit vermogen echter wel. De machine heeft alleen ‘arbeidsdominanten’ die haar, niettegenstaande zij niet bewust is, ja zelfs qua machine niet eens leeft, toch doelmatig en logisch doen werken. Waarom? Omdat *wij* menschen haar die ziel gegeven hebben. Het oerslijm daarentegen heeft bovendien nog ‘Gestaltungsdominanten’ waardoor het zich uit eigen kracht kan ontwikkelen, en hierin ligt juist het principieele verschil dat eigenlijk een vergelijking tusschen organisme en machine volstrekt verbiedt. De machine werkt doelmatig door *ons* intellect, *wij* vormden een vast struktuur van krachten volgens welke haar werking een streng, en door ons bepaald, verloop moet hebben; het organisme werk doelmatig door...waardoor, zoo niet door zijn eigen immanente, scheppende...intellekt? Hoezeer ook ongetwijfeld de ontwikkeling van het organisme, wanneer eenmaal een bepaalde richting werd ingeslagen, in hoofdzaak automatisch, machinaal voortschrijdt, er zijn toch steeds momenten waarin die richting of haar wijziging moet worden gekozen en dus haar doelmatigheid moet worden voorgesteld, moge dan ook die voorstelling bij het oerslijm misschien wel in niets anders dan in ‘gewaarwording’ (Empfindung) van een prikkel bestaan. Doch men trachte zich eens een gewaarwording zonder bewustheid en een doelmatige reaktie zonder wil in te denken. Indien wij aan de laagste organismen wil en bewustzijn ontzeggen, moeten wij hen òf houden voor slechts doelmatig schijnende produkten van het toeval, òf voor machines, door een hooger en buiten hen staand intellekt gemaakt, in stand gehouden en voortdurend gewijzigd. Het eerste is even absurd als het tweede naïef.

Wonderlijk, Reinke zelf zegt (pg. 576 zijner Einleitung) ‘Ich finde eine Vergleichsbasis für die von mir als Dominante bezeichneten zwecktätigen Kräfte des Elementarorganismus nicht in den Energieën, sondern in den nach allgemeinem Consensus als seelische Eigenschaften der höheren tierischen Individualitäten und des Menschen bezeichneten Kräften.’ Wat beteekent deze vergelijking zoo er zich niet eene gelijkheid in uit?

De laagste organismen zijn als uit eigen kracht en volgens zelf-bepaalde richting zich ontwikkelende, voelende, willende, denkende ‘levens’ te beschouwen. Evenwel, de ééncellige organismen zijn klaarblijkelijk samengestelde wezens; hun kern zoowel als hun chromatophoren planten zich afzonderlijk voort, zijn dus eigelijk zelfstandige, nog lagere organismen. Wat echter nu te zeggen van *hun* struktuur en doelmatige levensrichting? En hoe de struktuur van het ongedifferentieerde oerslijm te beschouwen? Want zeker is het dat het plasma, hoewel de biologie nog geen primitiever wezens kent, reeds een uiterst samengesteld organisme is welks deelen een mikroskopisch niet meer waar te nemen struktuur bezitten. Hoe ontstaat die struktuur? Toch wel alleen door de doelmatige assimilatie, den verstandig geleidden groei, kortom het intelligente leven van die deelen. Of zouden deze, toch op geheel de zelfde wijze werkende ten opzichte van de cel als de cel ten opzichte van het meercellige lichaam, ‘dood’ zijn op zich zelf en eerst in hun verband qua oerslijm of oercel plotseling met het leven begiftigd worden en zouden later de uit hen ontwikkelde nog grootere complexen even plotseling het bewustzijn verkrijgen? Is het niet veel eenvoudiger, ligt het niet meer voor de hand aan te nemen dat het leven, het bewustzijn der cellen en van het oerslijm een complex, een organisatieprodukt is van de bewustzijns hunner deelen, zoo goed als ons menschelijk bewustzijn uit een verband onzer cel-bewustheden is ontstaan?

Maar niet genoeg dat wij de lagere, laagste en laagstmogelijke organismen een bewustzijn moeten toekennen, wij moeten zelfs eigenlijk wel aannemen dat naarmate een wezen lager georganiseerd is zijn bewustzijn een des te grooter rol speelt in zijn ontwikkeling en dat wel omdat de sfeer van zijn bewuste werking relatief van grooter omvang moet zijn dan die van zijn onderbewuste. Immers, zooals wij reeds

zagen, het onderbewuste, instinktieve, reflexieve leven kan, wil men niet zijn toevlucht nemen tot de blinde alwijsheid van von Hartmann's Unbewusstes, toch slechts begrepen worden als automatische werking eener organisatie, eener machinestruktuur, welker vorming oorspronkelijk door een primitieve wilsaktie of voorstelling moet zijn te weeg gebracht, althans ingeleid. Waar nu de oer-organismen minder organen bezitten die onderbewust zouden kunnen werken dan de rijkgemechaniseerde hoogere dieren, wier leven juist daardoor grootendeels onderbewust verloopt, moet wel bijkans hun totale energie bovenbewust werken en moeten zij zich dus van hùn levenssfeer evengoed, relatief zelfs nog intensiever bewust zijn dan bijvoorbeeld wij menschen van de onze. De *absolute* armoede van dien primitieven bewustzijnstoestand der plasmazielen, die natuurlijk met den veelvuldigen inhoud van den menschengeest niet valt te vergelijken, moet ons toch hun relatieven rijkdom niet over het hoofd doen zien. Het heeft werkelijk geen zin hun voorstellingen ‘dof’ te noemen of hun wil een ‘blinden drang’ te heeten. Voor hen is hun wil evenzeer een eigenrichting als voor ons en relatief volstrekt niet zwakker. In de beweginglooze onveranderlijkheid der diepzee konden de oerwezens ontstaan, niet omdat hun levenskracht te gering, hun bewustzijn te dof was voor een meer bewogen leven, maar eenvoudig omdat zij hun organen, hun machinestruktuur van het eerste begin af moesten kunnen maken; de zoogenaamd anorganische stof moest geleidelijk uit haar ervaringen die dominanten kunnen construeeren volgens welke de oerwezens zich verder zouden ontwikkelen. En spreekt het niet van zelf dat die primitieve vorming, die eerste vastlegging, onvergelijkelijk meer inspanning moest kosten dan de latere, voor veel grooter aandeel automatisch verloopende? Afwisseling en strijd zijn noodig om tot hooger ontwikkeling te kunnen stijgen en vandaar dat het hooger bewustzijn en het hooger intellekt eerst later, toen het leven het veelstaltiger en gevaarlijker vasteland veroverde, zich konden vormen; maar elk leven dat daar zou trachten te beginnen ware spoedig in den kiem gedood. Toch is het allerminst een bewijs van zwakte indien een organisme te gronde gaat door omstandigheden waartegen het zich eerst krachtens lange ervaring kan

wapenen. Integendeel, is niet het feit dat het telkens zijn nieuw rijk verovert met de wapens die het in het oude leerde maken een bewijs van kracht? Ontstond de aapmensch in het warme en welige begin van het tertiaire tijdperk, zelfs in het koeler en kariger Plioceen was hij nog maar weinig veranderd en eerst de ontzettende worsteling met den nood der ijstijden maakte hem eindelijk tot mensch. Zoo ook ontstaan de kultuurvolken in de tropen waar de natuurlijke tegenstanden het geringst zijn, het leven het gemakkelijkst is, om zich eerst later, wanneer zij reeds een basis er toe gevormd hebben, in ruwer en wisselvalliger klimaten, die de mogelijkheid van meer ervaringen bieden te volmaken. Toch is de energie, het bewuste streven dier volken in hun kultuur-voorbereidende perioden niet geringer te noemen. Neen, niet zwak en traag, maar juist sterk en hevig hebben wij ons de aktie der oer-kracht in de oer-organismen te denken. Wie twijfelt herinnere zich dat eens een mikroskopische kiemcel den wil en de macht bezat hem zelf en heel zijn denken voort te brengen. Dat de bewustzijnsinhoud van die scheppende kiemcel voor ons gering, beperkt, mikroskopisch lijkt, neemt niet weg dat zij tegenover de bewustzijns harer cel-cellen rijk, machtig en makroskopisch is. Het leven der oercellen is anders dan het onze, ongetwijfeld, maar eenig wetenschappelijk recht om het anderssoortig te noemen hebben wij niet. En anderssoortig ware het wanneer het niet bewustzijn was, dat is bewust Zijn. Wij die ons vroegere bewustzijnstoestanden herinneren, kunnen deze in vergelijking met tegenwoordige dof en zwak noemen, wij kunnen ook spreken van een ontwaken des bewustzijns en daardoor voet geven aan de veronderstelling dat het bewustzijn uit...iets anders? zou ontstaan. Maar eigenlijk is, zoolang de geleidingen en het verband tusschen de deelen van een organisme nog onvolkomen zijn - zoo als bij de planten en bij de zich nog ontwikkelende hersenmassa - niet het bewustzijn zelf zwakker, doch slechts het individueele totaal-intellekt primitiever. Wat wij Ontwaken van het bewustzijn noemen is dus juister het worden van het verstand, het aangroeien onzer ervaring. Het Leven, het bewuste Zijn, is ten allen tijde even werkend en even wakker in het individu als in elk zijner hem onbekende atomen. God

leeft in mij niet meer en ook niet minder dan in de zon, een krab, een protoplast of een waterstofatoom. Want voor den kontinuen Logos bestaat noch oneindig groot, noch oneindig klein en daarom is hij geheel en onverdeeld in elk zijner creaturen.

Het bewustzijn werd nagespeurd tot in de cellen der cellen. Is het nu wel een gewaagde hypothese, en niet veeleer voor den onbevooroordeelden een denknoodzakelijkheid aan te nemen dat deze cel-cellen op hun beurt samengesteld zijn uit lagere levens en zoo voort tot in het oneindige? Angstvallige biologen die het 'terrein der empirie' niet willen verlaten mogen hier een voorbeeld nemen aan de atoom-theorie. Is er thans eindelijk geen chemicus meer die twijfelt aan het bestaan van ééne oerstof en aan de oneindige deelbaarheid der...atomen, eens zal er geen bioloog meer twijfelen aan de alomtegenwoordigheid van het Leven. Andere angstvallige mannen der wetenschap zullen misschien meenen dat deze opvatting 'anthropocentrisch' is en dus voor den waren man der wetenschap reeds van te voren veroordeeld. Maar niet de monist, die de bewustheid uitbreidt over de geheele schepping, doch juist hij, die zijn bewustzijn zoo al niet voor het eenigste, dan toch voor het hoogste houdt en het hoogere wederom voor anderssoortig dan het lagere, juist hij is het, die zich het lichtst goden naar zijn eigen beeltenis zal scheppen. En is dit niet het grootste gevaar eener anthropocentrische wereldbeschouwing?

Aanvaarden wij het Panpsychisme niet dan zijn er slechts twee oplossingen voor het levensprobleem denkbaar: òf wij nemen eene generatio spontanea aan met al haar absurde dualistische consequenties, nemen aan dat het leven op een gegeven stadium aan de stof werd...ingeblazen (om maar dadelijk den oer-menschelijken oorsprong dezer theorie aan te duiden), òf wel wij trachten het leven en het bewustzijn te verklaren als een 'eigenschap', een 'energievorm' die de stof eerst in een bepaalde phase van anorganische ontwikkeling kan doen gelden. Met deze laatste voorstelling vallen wij terug in het naieve materialisme, dat het fundamenteele verschil niet ziet tusschen 'eigenschappen' van 'dingen' die 'erkend worden' en een vermogen dat erkent en daardoor eerst eigenschappen

tot eigenschappen en dingen tot dingen maakt. ‘Doode’ stof ‘kristalliseert,’ of vormt zich, hoe dan ook, tot een organisme dat ‘leeft’...onder andere meteorologische, geologische of wat dan ook voor invloeden! In dit ‘andere’ schuilt de verontschuldiging voor de anders helder denkende hoofden der geleerden die bij dergelijke hypotheses zich neerleggen kunnen. De vraag toch blijft: Wie of wat vormt? Vooronderstelt niet reeds ‘zich vormen’ een richtingwijzend leven? Hoe zou iets doods kunnen werken, en nog wel werken volgens een logisch plan? En is niet ‘dood’ een woord, een klank evenals materie, waarmede wel een oppervlakkige, grofzintuigelijke waarneming wordt aangeduid, maar waaraan toch eigenlijk geen begrip, geen inzicht is te verbinden? Wat leven is weten wij, en wij weten het absoluut, als het eerste gegeven van ons bewustzijn; van dood daarentegen kunnen wij ons ook niet maar het vaagste gevoel vormen. En dan zou doode stof- tweewerf verblindende schijn eener dubbele onbestaanbaarheid - toch het meest positieve, het eenig reëele, den levenden geest, hebben voortgebracht als een harer eigenschappen? Zooals die doode stof in zekere omstandigheden gloeit, of licht geeft of elektrisch geladen is, zou zij onder andere omstandigheden gaan leven; en dat niet alleen, maar ook gloeiende, lichtgevende en elektrisch geladen stoffen gaan...erkennen? De moderne alchemisten mogen nog zoozeer pogen om met behulp van chemische, physische of radioaktieve energieën eiwitten en wat nog meer mocht noodig zijn in levende materie omtetooveren; zoo het hen lukt - en waarschijnlijk zàl het hen eens gelukken - hebben zij nogtans de vraag niet beantwoord: vanwaar het leven, vanwaar het bewustzijn? Ook de hypothese, dat levenskiemen door meteoren van ondergegane werelden op onze aarde zouden zijn overgebracht, lost niets op, zelfs al ware het niet reeds haast onaannemelijk dat bij de botsing van hemellichamen of bij de latere verhitting der meteoren in den dampkring de teere struktuur van een organisme intakt kon blijven. Het probleem wordt er slechts door verschoven. Evenzoo door de leer der Panspermie. Het is zeer wel mogelijk dat inderdaad, zooals Arrhenius meent, van eeuwigheid tot eeuwigheid latent-levende organische kiemen, door hunne elektriciteit uit den dampkring der hemellichamen

geslingerd en door den stralingsdruk voortbewogen, de ruimte doorzwieren (want de buitengewoon làge temperatuur der ruimte is voor het intakt blijven der organische struktuur gèèn beletsel) om ten slotte op andere planeten neer te vallen en daar op nieuw te ontwaken, de vraag blijft steeds: vanwaar hun leven, wàt heeft hen georganiseerd?

Er is maar één afdoend antwoord mogelijk: hun bestanddeelen, hun atomen, hun materie organiseerde zich zelf omdat zij in-zich-zelf kracht, leven, bewustzijn *is*. Deze oplossing zal velen dwaas voorkomen doordat zij meenen in de anorganische natuur toch zoo talrijke, oogenschijnlijk doode dingen waar te nemen. Zij vergeten echter dat de anorganische natuur slechts een fiktie is in de leerboeken der scheikunde, maar in werkelijkheid ieder atoom ontegenzeggelijk een bepaalde struktuur heeft en dus met het volste recht georganiseerd mag heeten. Verder ontgaat het hen dat de zoogenaamde doode dingen die zij waarnemen geen uit innerlijke kracht, door assimilatie van uiterlijke krachten gegroeide individuen zijn, aan wie als zoodanig een eigen leven en bewustzijn zou kunnen toekomen, doch evenals de menschelijke artefacta slechts toevallige samenballingen van atomen, wier leven en bewustzijn elk in zich zelf bleef besloten, althans onafhankelijk van het totale conglomeraat zich openbaart. Dit leven van bestanddeelen in-zich-zelf behoeft volstrekt niet meer te bevreemden dan het feit dat ook cellen of cel-complexen nog eenigen tijd na den dood van het organisme blijven voortleven. En zijn niet ook de cadavers van organismen in het oogenblik van den zoogenaamden dood eigenlijk niet meer dan zulke toevallige conglomeraten geworden wier deelen niet meer samenwerken en daarom de verschillende verwoestende invloeden van buiten niet kunnen weerstaan en overwinnen? Maar ook de bij die 'ontbinding' van het lichaam nog voor-zich voortlevende cellen kunnen op den duur niet zelfstandig bestaan. Zòò afhankelijk toch waren zij van het totale organisme dat zij vormden, dat zij buiten dit verband zich niet kunnen staande houden; de diep gaande verdeeling van arbeid heeft hun ontwikkelingskracht te eenzijdig gemaakt en ook zij moeten daarom...sterven, dat is hun innerlijk verband opgeven. Een splitsing die zich voortzet tot de weer zelfstandig leven kun-

nende molekulen toe. Of zou men willen aannemen dat dit uiteenvallen der levende cellen dan toch eindelijk het ‘ware sterven’ is en hun laatste splitsingsprodukten, de molekulen, nu werkelijk dood zijn? De organische dood is het opgeven van een verband van levens en slechts daar noodzakelijk waar bij stoffelijke of funktioneele verbreking de gescheiden deelen, of de niet meer verbandhoudende funkties, tengevolge van hun in het organisme bepaalden *te* specialen aard niet langer zelfstandig kunnen verder werken. Met andere woorden: alle hoogere, gecompliceerde levens moeten sterven, hun leven kan zich alleen verjongen van uit minimale deeltjes van het oude, eicel en sperma, terwijl de lagere, ongedifferentieerde levens, wier deelen op dezelfde wijze kunnen werken als het geheel, onsterfelijk zijn en slechts door toeval vernietigd kunnen worden. Na de celdeeling assimileert elke levende helft zich nieuwe krachten en groeit zoodoende tot een volwassen cel aan die gelijk is aan de moedercel. Die twee nieuwe cellen bevatten dus dezelfde hoeveelheid levende stof als reeds in de moedercel aanwezig was en hebben bovendien nog eens diezelfde hoeveelheid...geschapen? geproduceerd uit ‘doode’ stof? Of zou niet veelmeer die quasi levenschenkende assimilatie daarin bestaan dat een reeds levende kracht door de opname in de cel en de invoeging in haar bepaalde dominantenstruktuur zich nu op andere wijze openbaart dan in haar in-zich-besloten-zijn, om bij een uiteenvallen of bij een gewelddadige verwoesting der cel haar vroegere molekulaire bestaanswijze weer te hervatten?

Wanneer men vooropzet dat een ijzeratoom of een elektron, om als levend erkend te mogen worden, op dezelfde wijze als wij menschen zou moeten kunnen denken, is het Panpsychisme zeker gemakkelijk belachelijk te maken. Maar het is voldoende dat wij ook maar één enkel elementair gevoel uit ons zelf op hen kunnen overdragen om hun levendzijn onweersprekelijk te bewijzen. En inderdaad, als wij vaststellen dat twee ijzeratomen elkaar ‘aantrekken’ of dat twee elektronen elkaar ‘afstooten’ doen wij niets anders dan ons in hun psyche inleven, dan hun leven volgens het bewustzijn van ons eigen leven interpreteeren. Ware het niet zoo, wij konden nooit iets anders zeggen dan: de ijzeratomen naderen elkaar, de elektronen verwijderen zich van elkaar.

Men zou nu, het kriterium van leven - zooals vele biologen doen - in de willekeurige, doelmatige beweging stellend, zulk een beweging, en dus op grond daarvan ook het leven, aan de atomistische stof kunnen ontzeggen. Dat artefacta en toevallige, ongeorganiseerde stofcomplexen die, zooals wij hierboven reeds opmerkten, in zeker opzicht, als onwezenlijk 'ding' namelijk, dood zijn, zich ook niet als ding-in-zijn-geheel willekeurig en doelmatig kunnen gedragen, is duidelijk. Doch voor de atomistische stof geldt dit allerminst. In den geest der hoogere en lagere cel-organismen zijn - wat bijvoorbeeld Reinke en von Hartmann breedvoerig aantoonen, - kausaliteit en finaliteit onafscheidelijk verbonden. De melkvorming voor anderen, de ophooping van voedingsstoffen in wortelknollen en zaadkorrels, de vorming van autoxydatoren in het protoplasma, die door hun spontane verbranding de zuurstof atomistisch maken waardoor deze op haar beurt de moeilijker oxydeerbare stoffen kan verbranden, het voortbrengen van veel meer zaad dan in een gevaarlooze wereld zou noodig zijn voor de voortplanting, het bestuiven met hulp van insekten, etc. etc., ja eigenlijk, zooals von Hartmann nadrukkelijk betoogt, het zich ontwikkelen van elk organisme zelf reeds, zijn de onweerlegbare bewijzen van een samengaan van kausaalwerking en doelstelling. En hoe zou het ook anders; zijn niet kausaliteit en finaliteit identieke momenten dier ééne logische kontinuïteit die het leven zelf is? Maar volgt dan niet ook hieruit dat de physische wereld zoo zij kausaal is - en dit stellen wij daadwerkelijk - tevens finaal moet zijn? Ook in de zoogenaamd physische natuur is het waar dat 'nirgens Kausalität und Teleologie einander als ein Entweder-Oder gegenüberstehen, sondern dass vielmehr überall die letztere der ersteren sich restlos ein und unterordnet' (Heijmans, Metaphysik pg 318.) Hoe wil wie dit loochent begrijpen dat die doode, willooze, doellooze materie juist diè innerlijke struktuur aannam die haar later als materiaal voor doelstellend, leven zou kunnen doen dienen? Waarom toch zouden wij van de zoo bij uitstek doelmatige symbiose van planten- en dierenrijk het minerale rijk, dat hun bestaan toch eerst mogelijk maakt, uitsluiten? Is het verwonderlijker dat elementen zich vormen, atomen zich groepeeren om op bepaalde wijze ééns een cel te kunnen bouwen,

dan dat de cellen op bepaalde wijze willen om een organisch lichaam te construeeren? Waarom is het lichaam het doel der cellen en zouden de cellen niet het doel zijn der molekulen die hen vormen en deze op hun beurt het doel der vóór-elementaire stofvormen die zich in de nevelvlekken samenballen? Heeft niet veeleer klaarblijkelijk die zelfde doelmatige wil die in de organismen nieuwe organen of orgaanverbindingen schept, wier bestaan eerst later, of zelfs dikwijls eerst voor hun nageslacht, van belang wordt, heeft die vooruitziende Intelligentie niet ook de geheele zoogenaamd anorganische natuur geschapen en vervormd, ontwikkeld, om haar bruikbaar te maken voor haar hoogere bedoelingen? Wie vermeet zich de wereld zinloos te noemen, zinloozer althans dan zich zelf? Wie durft in ernst beweeren dat de Logos, die zich uit in den bouw van zijn eigen lichaam, vreemd is aan dien van een kristal, van den benzolkern of van een zonnestelsel?

Hem die meent dat er bij de analyse der levensverschijnselen na abstraheering van alle mechanische en physische processen toch steeds nog een onbegrepen rest overblijft, in welke rest dan eigenlijk het principe der willekeur en doelmatigheid zou werken, zij er op gewezen dat precies die zelfde rest òòk overblijft bij de analyse der mechanische en physische verschijnselen. Namelijk het proces zelf. De ongewone reduktie van koolzuur door de levende chlorophylkorrels heet door dien onbegrepen rest, de 'levenskacht,' bewerkt. Het zij. Maar waarom is eigenlijk het feit dat het zeer ingewikkelde organisme soms de stoffen, die het - voorgoed of voorloopig - in zich opneemt, anders kan laten reageeren dan zij in hunne natuurlijke vrijheid of zelfs in onze laboratoria doen, verwonderlijker dan het zuiver chemische feit *dat* koolstof en zuurstof zich verbinden of elkaar loslaten? Waarom is voor het eene raadsel die bijzondere kracht, het leven noodig, voor het andere, waarlijk niet geringere, echter niet. Maar, merkt weder een ander op, elk levend organisch lichaam is toch ontegenzeggelijk meer dan de som zijner physische deelen en funkties. Zeker, maar elke anorganisch ook. Of is zoutzuur niet iets geheel anders dan de som van bepaalde hoeveelheden chloor en waterstof en de som der chemische eigenschappen dezer elementen? De cel heeft den wil krachten te assimileeren, een nieuw wezen

met nieuwe en andere eigenschappen te vormen. Maar wat ‘bezielt’ het chloor en de waterstof toch om elkaar aan te trekken? Doen zij dat zoomaar, zonder...neiging? Of is soms het woord ‘chemische affiniteit’ een geheel zinlooze klank?

Men noemt andere specifieke ‘levensverschijnselen’, herinnering, heriditeit. Herinnering, en ook heriditeit, als stamherinnering die niet alleen in het vergankelijke individu, maar ook in zijn kiem als herinnering zijner totale voorgeschiedenis gefixeerd werd, zijn levensverschijnselen waarin zich het leven als bindende, mechaniseerende aktie uit, terwijl aanpassing en variatie uitingen zijn van het leven als vrije, scheppende aktie. Welnu, waar treedt juist de gebondenheid des levens, de herinnering en de heriditeit, duidelijker op den voorgrond dan in de ‘mechanische’ en conservatieve anorganische natuur? Niet alleen dat haar machinale werkingen, evenals een voorstellingsproces, gemakkelijker in hun vroegere banen verloopen, wat toch eigenlijk het karakteristieke der Herinnering is, maar bovendien bleven haar elementen door aeonen heen zich zelf gelijk, schoon zij toch òòk wel degelijk variabel zijn en ééns ongetwijfeld uit andere stofvormen ontstonden. En de voortplanting. Inderdaad, oogenschijnlijk planten zich de atomen niet voort, altans niet in dien zin dat zij zich in deelen zouden splitsen of kiemen zouden afzonderen, welke deelen of kiemen dan weer door assimilatie tot een dergelijk atoom als het oorspronkelijke zouden aangroeien. Doch wel beschouwd *is* de voortplanting geen noodzakelijk levensverschijnsel, wat al dadelijk daaruit blijkt dat volstrekt niet ieder levend wezen zich voortplant of zelfs voortplanten *kan* (sterielen, werkbijen). De voortplanting is een beveiligingsmiddel der soort dat de ‘organische’ organismen, wier ingewikkeldheid hen aan zoo talrijke, ook inwendige gevaren blootstelt en wier kans op individueele, toevallige vernietiging zooveel grooter is dan die der atomen, voor verdwijnen moet behoeden. Wel is ook het atoom slechts relatief onsterfelijk en eens eindigt zijn individueel leven in een algeheele emanatie, maar toch heeft zijn veel meer in zich zelf besloten, door zoo weinig omstandigheden bedreigde leven geen eigenlijke voortplanting noodig. De soort blijft in voldoende hoeveelheid bestaan en de atomen die sterven gedurende den tijd dat de

geest de soort voor zijn hoogere mechanisaties noodig heeft, behoeven niet te worden aangevuld. Toch is het niet onmogelijk dat zij wel degelijk worden aangevuld. Zèker geschiedt dit in de verre nevelvlekken waar nog steeds de genesis der elementen niet is voltooid. De daar nieuw ontstaande atomen kunnen evenwel de op onze aarde uitstervende soort niet vervangen, en wij moeten dus wel aannemen dat dit uitsterven den geest werkelijk onverschillig is omdat hij, vòòr dit proces zich geheel voltrokken heeft, reeds hooger vormen heeft geschapen, die de lagere niet meer noodig hebben tot hun materiaal. Of zouden misschien de emanatieprodukten van een ondergaand atoom de kernen vormen, die aangroeien kunnen tot nieuwe atomen, zij het ook voorloopig van andere elementen, zoo als het bij de uiteenvalling van radium in lood en helium het geval schijnt te zijn? Het is gewaagd over de veelal nog bovenzinnelijke levensuitingen der atomen te willen oordeelen, doch waar wij zagen dat om het leven der materie te bewijzen het niet strikt noodzakelijk is dat zij zich in eigenlijken zin 'voortplant,' is het reeds voldoende te hebben erkend dat die voortplanting, althans de in stand houding der soort, toch denkbaar is.

Maar men spreekt van 'natuurwetten', waaraan de doode materie is onderworpen en die geen willekeur toelaten. Een woord dat een tweeledig misverstand aanduidt. Immers ten eerste bedóélt men met een natuurwet een soort van regelmatigheid, kausaliteit, noodzakelijkheid, die buìten het psychisch leven zou bestaan, maar niettemin wijst het woord 'wet', zoowel als het er algemeen aan verbonden besef van 'gehoorzamen moeten' ten duidelijkste op den anthopomorphen, om niet te zeggen religieuzen oorsprong der geheele abstraktie. Ten tweede is werkelijk een natuurwet de formuleering van een psychisch gebeuren, evenwel volstrekt niet van een gedwongen, maar integendeel van een uit-zich-zelf-werkend gebeuren, dat zijn karakter van noodzakelijkheid ontleent aan juist die zelfde vrijheid waarmede de geest ook in ons zijn quasi willekeurigheden schept 'Geschehen und notwendig Geschehen ist eine Tautologie' zegt Nietsche (Wille zur Macht § 639) en dit slaat zonder onderscheid op physisch zoowel als op psychisch geschieden. Dat de mensch schijnbaar gaat waar

hij wil, dat de bacil *kiest* tusschen het hem aangeboden voedsel en eerst dan glycerine assimileert wanneer hij geen druivensuiker meer vindt, neemt niet weg dat hun relatief willekeurig handelen absoluut noodzakelijk is. Maar waarom is dan niet een of ander absoluut noodzakelijk chemisme evengoed willekeurig? Dat de physische kausaliteit zoo eenzijdig-gedwongen, de psychische finaliteit zoo veelzijdig-vrij lijkt, ligt hieraan dat de hoogere organen der zoogenaamde levende organismen meer individueele ervaring en dus strijd van wilsmotieven en dus een schijnbare vrije willekeur mogelijk maken, terwijl de slechts qua molekulen of atomen georganiseerde stof alleen volgens de eene oogenblikkelijke ervaring dier verbandlooze, onderling gelijke deelen schijnbaar eenduidig reageeren moet. Daardoor alleen is het werken der anorganische materie voor *onze* waarneming regelmatiger en berekenbaarder, omdat de Logos in ons de materie die - zou men niet haast zeggen: volgens de eerste denkwet, het principium identitatis? - in gelijke omstandigheden gelijk werkt, naar zich zelf beoordeelend, gemakkelijker voor hààr werking een formuleering vindt dan voor de eigene meer ingewikkelde. Het anorganisch leven is eenvoudiger, of liever wij maken dat het ons eenvoudiger verschijnt. Want men vergete niet dat wij bij het zoeken naar natuurwetten zeer dikwijls bewust - en waarom niet in nog veel hooger mate onbewust - tal van bijomstandigheden extrapoleeren, zoodat tenslotte de natuurwet slechts voor een onbestaand ideaalgeval geldt, dat is dus eigenlijk in het geheel niet. Onze natuurwettige beschouwingswijze is feitelijk een nog zeer oppervlakkig schematisme, dat ons ons heelal in ruwe lijnen verbeeldt, wijl een fijner weergave òf onmogelijk is voor onze beperkte vermogens, òf overbodig voor ons beperkt doel. En het laatste zal wel doorgaans de oorzaak zijn van het eerste. Doet zich dus de eenvoudiger anorganische natuur als in meerdere mate gedetermineerd aan ons voor dan de organische, zoo is hiermede nog geenszins bewezen dat zij niet ‘vrij’ is. Wel ziet men van het organisch leven het willekeurige dadelijk, het noodzakelijke eerst bij nader onderzoek; terwijl men van het anorganisch gebeuren het eerst de noodzakelijkheid erkent - omdat men juist uitsluitend die noodzakelijkheid terwille van zijn noodige berekeningen zoekt -

en meent dan verder den wil wel te kunnen missen. Doch vanwaar de diepgaande analogieën in physica, biologie en sociologie, indien niet physische, biologische en sociologische 'wetten' de logisch voortvloeiende formuleeringen zijn der eene alomvattende kontinuiteit welker vrijheid en gedetermineerdheid eigenlijk identiek zijn? De wet van Avogadro wijst in het geheel niet op een bepaald, voor zich zelf werkend principe in de natuur dat naast bijvoorbeeld de wet van Boyle of de wet van Gay-Lussac gehoorzaamheid eischt. Maar alle drie deze wetten wijzen elk op een door *ons* logisch afgescheiden, onwezenlijke, uiterlijke verschijning van één onscheidbaar funktioneel verband, dat in de toestandsvergelijking van Van der Waals zijn uitdrukking vindt. Die vergelijking bevat alle voor onze kennis belangrijke ervaringsfaktoren die op den wil der atomen in gegeven omstandigheden van invloed zijn en wier wijze van samenwerking dus hun gedrag, voor zoover het door ons wordt opgemerkt, noodzakelijk bepaalt. Zijn deze factoren eenmaal bekend en in de formule gesubstitueerd dan is ook het zoogenaamde natuur-'wettige' proces door ons...logisch beschreven, dat is op precies dezelfde wijze erkend als elk biologisch of sociaal proces waarvan wij al naar gelang van het aantal der ervaringsfactoren dat wij er van kennen, de 'wettelijkheid' min of meer duidelijk inzien.

Ook de heerschappij der natuurwetten is dus niet bij machte een scheiding tusschen levende en doode stof te rechtvaardigen.

Tot dusver spraken wij van den geest der dingen als van een aan de onze *analoge* psyche. Na de uitbreiding der bezieldheid over de geheele materie en de gelijktijdige opheffing dier materie zelf zal het niet moeilijk vallen als de ware reden en rechtvaardiging onzer analogieconclusies de wezenlijke *identiteit* van allen geest te erkennen. Niet omdat de dingen mijn voorstelling zijn leeft in hen een wil die analoog is aan de mijne, maar de wil, het leven der wereld is dezelfde wil, hetzelfde ééne en onverdeelde leven dat zich ook in mijn zoogenaamde individualiteit openbaart. Wanneer in het kind een ander *wezen* leefde dan in de moeder hoe ware het dan

mogelijk dat de kiemcel ééns in het moeder-ik begrepen was? Hoe ware de natuurlijke cel-splitsing in twee ikheden te begrijpen, of de afsplitsing van zelfstandig voortlevende organen; hoe de gewelddadige deeling van wurmen en mieren, waarbij elk der helften als een afzonderlijk Ik blijft leven? Hoe zou groei en versmelting van bewustheden tot een nieuw Ik door assimilatie van stof mogelijk zijn als die stof niet wezenlijk met het assimileerende Ik identiek ware?

Voor zoover het Al-eenig leven zijn eerste gedachte, de negatie van het kontinue, wil, schept het uit en in het ééne kontinue de vele diskontinue krachtcentra die, uit gecontraheerde kracht bestaande, een bepaald innerlijk verband vormen. Als zulke op zich zelf staande eenheden zijn zij de eerste subjekt-objekten die, het eigen wezen als Ik *door*levend, door de kontinue relatie met het afgescheiden Niet-ik diens objektieve verschijning als voorstelling *be*leven. Er is niet langer wil alleen, er is ook een wereld, dat is voorstelling. Hiermede is de geest qua wezen begrepen als één kontinue wils-voorstelling van diskontinue veelheden, maar tevens zijn verschijning in elk dier veelheden als diskontinu fragment van het ééne. De oer-atomen, die als eerste bepaalde, gemechaniseerde wil werken, zijn daardoor voor elkaar objektieve materie geworden. Maar, heeft zich de oerkracht in hen bepaaldelijk *ver*bonden, *ge*bonden tot een absoluut inwendig evenwicht is het leven in hen allerminst. Als zelfwerkende voorstellingen moet hun zelfwerkende kracht zich steeds naar buiten openbaren. Het ‘vrije’ leven in hen zet zijn verband en eenheid zoekend streven voort en vormt, doch thans werkend volgens de zelf geschapen struktuur zijner gebondenheid, de telkens hoogere verbanden en daarmee telkens nieuwe...individuen die, hoezeer ook een feitelijke veelheid, toch naar buiten als een eenheid, een ik, werken. Een hooger Ik, maar dat de integriteit der het samenstellende lagere ik-heden niet vernietigt, doch alleen hun zelfstandigheid opheft en hen omvat als een nieuw verband van nieuw, zelfwerkend vermogen.

Hier blijkt ten volle de betrekkelijkheid van het ik-begrip. Want is inderdaad een individu dat deel uitmaakt van een ander - en waarom niet van meer andere tegelijk, zooals één factor kan voorkomen in meerdere afhankelijke funkties - is

zulk een individu wel een...individu? Is de geest, uit het verband van ontelbare andere geesten geboren en door hun ongeweten werking gevoed, die zelf op ongeweten wijze werkzaam is voor een onbekend hooger complex, is die geest een individualiteit? En nog meer: waar is de positieve grens die een Ik van zijn niet-ik scheidt? Voortdurend toch streeft het Ik, assimileert het, onderwerpt het zich nieuwe kracht, maar wanneer is een ervaren relatie tot vastgelegd Ik-element, tot medewerkend deel van het reëele Ik geworden? Welke relatie is een 'duurzaam' verband? Vormt niet het Ik telkens en telkens andere verbanden met telkens andere dingen, wordt het niet voortdurend doordrongen, doorkruist, doorleefd door ontelbare andere levens die het nu eens als vluchtige, dra weer los gelaten gewaarwordingen in zich opneemt, dan als onuitwischbare herinnering vasthoudt of zelfs als aangeboren idee erfelijk fixeert? Is het Ik, dat zelfvergeten verzonken is in de beschouwing van objekten, wel hetzelfde verband als wanneer het wereldvergeten slechts tot zich zelf inkeert? En blijft het zich zelf wel wanneer in zijn verband series van processen door veelvuldige herhaling zich fixeeren tot een subverband dat, afzonderlijk in het aandachtsveld tredend, aan het Ik zich voordoet als Dubbel-ik? Voelt de veelbewogen geest van den denker wien niets menschelijks vreemd is zich eigenlijk wel ooit één oogenblik een standvastig Zijn? Noch enkelvoudig, noch dubbel is hem het Ik, hem die door legioenen demonen wordt bezield of bezeten, in wiens wezen van oogenblik tot oogenblik een ander heelal verschijnt. Waarlijk, de waarheid van Herakleitos' *πάντα χωρεῖ*[1] ervaart hij wel het diepst door in den stroom van het eigen leven te dalen. 'Könnte der Mensch sich nur gewöhnen, in dem Wort, womit er seit mehr als tausend Jahren spielt, dass er in Gott lebt und webt und ist, mehr als ein Wort zu sehen' mijmert Fechner (Das Büchlein vom Leben nach dem Tode, caput 11.) Den zelf-bezonnen denker wordt dit woord een waarheid zòò zeker en zòò diep begrepen als geen andere. Het altoos strevende, altoos veranderende, rusteloos verbandzoekende Ik, dat noch in den elektronen-chaos der atomen,

1) alles wijkt.

noch in het bewegelijk plasma der cellen, noch in den stabielen vorm van het menschenlichaam ook maar één enkele tijdsdifferentiaal zich zelf gelijk kan blijven, is niet meer dan één oogenblikkelijk moment, één bepaalde gedachte-verhouding in het ééne oneindige verband van den goddelijken geest. Is het niet als een mathematisch punt dat terzelfdertijd deel is van een oneindig aantal denkbare lijnen, vlakken, lichamen?

En toch is ons Ik werkelijk, toch zijn wij steeds één bepaald voelen, denken, leven. Maar dit oogenblik waarin het Ik is, dit heden, dat, hoelang geleden ? toekomst was, is thans verleden. Het is niet geweest, want ons wezen is kontinue evolutie die alleen als 'worden' bestaat. Wat *zijn* wij dus? Ons eindeloos verleden, alle betrekkelijkheden die ons mogelijk maakten; onze eindelooze toekomst, alle mogelijkheden die ons volgen. Het Ik is in werkelijkheid niet een deel van het Al, maar het is het Al zelf door welks kontinue betrekking het...wordt. Want 'das Wahre ist das Ganze, das Ganze aber ist nur das durch seine Entwicklung sich vollendende Wesen' (Hegel, Phaenomenologie des Geistes, Vorrede). In zijn hoogste zelferkenning heft het Ik zich zelf op en het wordt wat het is, God, het Al-eenig leven. En met deze opheffing der Individualiteit is die phase van zelfbewustheid bereikt wier adaequate uitdrukking niet meer luidt: 'Cogito et sum' maar 'de Geest is.'

Zoo werd de eenheid van Solipsisme en transcendentaal Realisme verwerkelijkt. Er is niets buiten het Ik en zijn illusie, luidde eens de waarheid; want het iets is gedachte en het buiten is gedachte en het zijn is gedachte. Thans echter luidt zij 'Er is niets buiten den Geest' want al zijn gedachten zijn ware werkelijkheid. Het Zijn is de Zelfbezinning Gods.

Elementen
Door
Albert Verwey.

IV
De Bergbries

De bergbries rílt door 't water voort
Dat rint door beek en rotsge spleet,
Mos groeit op blok en vochtge boord,
De varen wiegt, de spar stijgt heet
In zon: haar wortel, kronklend, schoort
De rechte stam, het naaldrijk groen,
En eik en beuk hun weidscher dracht
In 't bosch blinken en welken doen,
Tot waar in dag-doorschimde nacht
De drop weer glinstert en de vaart
Van 't water vonkt plast en bedaart
En schiet langs gladbegroende steen,
Licht in, licht uit, door weiden heen.
En waar de boomen schaduw wuiven
En als kwikzilver 't razend nat
De wiegelende bloem bespat,
Buigt zich de wandlaar warm en mat
Van 't stijgen, knielt en drinkt zich zat

Aan 't leven dat de stroom bevat,
Dat vóór den stroom de wind bezat,
Dat uit den ether hem gegeven
Een vlaag is van het eeuwig leven,
Verschonken voor den moeden mond
Van mensch die het, verdorstend, vond
En altijd weer en altijd meer
Begeert - wat niemand ooit ontbeer' -
Den etherdronk, die ziel van 't Al,
Die bries, die drop, die water-val,
Die vonk van zon-gelijke koelt
Die zilvrig door de wereld spoelt
En kelen trekt en krachten wekt
In 't lichaam dat langs de aarde trekt
En op zijn eeuwig-vreemde reis
Begeert dat hem die vloeistof spijz'
Die meer dan vaste vrucht en dier
Hem vult met aardsch, en hemelsch, vier.

VII
Vondel

o Mijn Meester, o mijn Dichter!
Niemands liedren vallen lichter
In het oor dan die gij zongt,
't Zij gij Dianier liet roeien
Of de roodste rozen bloeien
Of Vorst Lucifer bedwongt.

Aardsche en hemelsche tafreelen
Weet uw stem met zwier penseelen:
De aarde groen en rijk-beblomd,

En door alle heemlen 't helle
Stralen of het bliksem-felle
Als uw donder dieper bromt.

Als vizioenen voor den donkren
Einder uw gedaanten flonkren,
Godlijke of verheven stoet:
Vorsten, martlaars en aartsvaders,
Al de aanbiddelijke Daders
Blank van deugd en rood van gloed.

En als volken op bebloemde
Landen 't door uw woord beroemde
Heir van helden, kunstnaars, al
De bezielden van de tijden
Die wij luistrend nog belijden
Hoogst en schoonst van schal en stal

Gij hun Meester, gij hun Koning!
Maar die needrig u een woning
Onder hen als mindre koos,
En aan 't leven dat elk leidde
Zulk een glans en schoonheid wijdde
Dat het voortaan tijdeloos

Als een eiland ligt te blinken
Tusschen de eeuwen die verzinken
En geslachten trekt en wenkt
Op-een-nieuw tot daar te komen
Waar de hemel van hun droomen
Hun een aarde als de uwe schenkt.

Maatloos nooit, maar zacht bezonnen,
Vloeide uw zang uit diepe bronnen
Flonkrend tot een hoogen boog,
En uw stem was zonder hijgen,
Mocht ze dalen, mocht ze stijgen -
Of ooit zóó de mijne 't moog'? -

IX
Lof van mijn Land

Nu is de dag klaar en speelt de koelte
Door alle blaadren: de helm beweegt.
Maak nu van een top aan zee uw gestoelte,
Zie hoe een kraalrand strandzand veegt.

Niemand is bij mij die niet zal hooren
Hoe ik den lof van mijn land begin:
Ik ben er getogen, ik ben er geboren,
Ik vond er de Vreugd en de Roem en de Min.

Mijn drie gespelen zijn al die jaren
Nabij mij geweest: geen mensch geloov'
Dat ik ooit klaagde, al moest ik sparen
Voor maagre maand overschaarge schoof.

En was ik een dichter, mijn droomen gloeiden
Meer dan de matige menschlijke daad
Mijn atmosfeer door: mijn liedren boeiden,
Zij boeiden ombloeid door liefde en haat.

Uit zilvren luchten zijn alle kleuren
Mij opgegaan: het teedre blauw,

Het vochtge rood dat zon doet fleuren,
Groen frisch en rijp, en 't avondgrauw

Dat alle verven, alle tinten
In zich verdrinkt: het paars, citroen,
Goudgeel, de wapperende linten
Van rose en room en vermiljoen.

Dat rijkst palet hangt onverdroten
Boven ons horizon -
Het is van land, wolken en sloten
Spiegling en neevling in de zon.

Daaronder wij, die in ons harten
Den gouden gloed
Van 't Licht en 't donderende tarten
Bewaarden van den grooten Vloed,

Dien wij bevoeren, schommelingen
Verdurend niet, maar ondergaand
Met zoo graag lusten, dat ons zingen
Het want door zich een uitweg baant

Naar lucht en einder, - en de storm
Wakkerde joligheid tot schaatren:
Dáár vonden we onzen waren vorm:
In zijn juichend-begroete klaatren.

Ons land, dien poel, hebben wij behouden
Toen andren het wilden nemen,
Brandstapels schroeiden en rouwden,
Maar van matheid in ons geen zwemen.

Wij zongen alweer, in de pijnen,
Een harden, opwekkenden zang:
Slechte rijmen en maat-stugge lijnen,
Maar elk woord als een held in zijn rang.

En wij zongen: triomflied van geuzen
- En een vijand de voeten gespoeld -
Wie het doen missen ooren of neuzen,
Hun spieren hebben folters blootgewoeld.

En wij zongen: - De kunst van het zuiden
Kwam: haar dansende maat,
Haar schred en het koninklijk luiden
Van haar rijm als het wacht of gaat.

Wij penseelden: de heele wereld,
Grootsch of geestig, al naar het viel;
Alles klaar, maar doorgloeid en doorpereld
Van een licht dat èn licht was èn ziel.

Wij regeerden: een deel van de aarde
Zoo groot dat elk vroeg hoe het kon
Dat van plek zó o klein, licht klaarde
Zóo wijd, en die plek geen zon.

Wij bewoonden: jaren en eeuwen,
Dit laag land aan de zee -
Wat leef tusschen lachen en geeuwen
Ik met mijn genooten mee...

Groot waren zij eens die klein werden,
Leven deden zij tot den dag

Dat verlangen hun harten zou herden,
Hun oogen doen wenschen naar een nieuwe vlag.

Houd uw oogen nu klaar, uw gebeente
Zij sterk in den blauwen tijd,
Mijn nieuwe, mijn blijde gemeente,
Die opnieuw wordt, omdat gij zijt.

Shelley's Prometheus Ontboeid
Een Lyrisch Drama, in vier Bedrijven.
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Dramatis Personae.

PROMETHEUS.	ASIA } DOCHTERS DER ZEE.
DEMOGORGON.	PANTHEA } DOCHTERS DER ZEE.
JUPITER.	IONE } DOCHTERS DER ZEE.
DE AARDE.	DE SCHIM VAN JUPITER.
OCEANUS.	DE GEEST DER AARDE.
APOLLO.	DE GEEST DER MAAN.
MERCURIUS.	GEESTEN DER UREN.
HERCULES.	GEESTEN, ECHO'S EN FAUNEN.
	FURIËN.

Eerste bedrijf.

PLAATS: Een ravijn van ijsrotsen in den Indischen Caucasus. Prometheus is zichtbaar, aan de steilte gebonden. Panthea en Ione zijn aan zijn voeten gezeten. Tijd: nacht. Gedurende het tooneel breekt langzaam de morgen aan.

PROMETHEUS.

Monarch van Goden, Demons, alle Geesten -
Op Een na - waar die werelden van weemlen,
De stralend-wentlende, door u en mij
Alleen van al wat leeft met slaaplooze oogen
Aanschouwd! Zie hoe deze aard krielt van uw slaven,
Die gij beloont voor knieval en gebed,
Prijs, arbeid, offrand van gebroken harten,
Met vrees en zelfverachting, hooploosheid;
Terwijl gij mij, uw vijand, blind in haat
Deedt heerschen, triomfeeren, u tot hoon,
Over mijn eige' ellende, uw ijdle wraak.

Drieduizend jaar in slaap niet schuilende uren,
Seconden ja, gekliefd door felle pijnen,
Elke als een jaar, foltring en eenzaamheid,
Verachting, wanhoop - die zijn míjn gebied: -
En 'k prijs 't roemruchtger dan dat gij beschouwt
Van onbenijden troon, o Machtge God!
Almachtig, had de schande ik willen deelen
Dier snoode tyrannie, hing ik niet hier
Genageld aan dees bergwand aadlaar-tergend,
Zwart, wintersch, dood, onmeetlijk; zonder kruid,
Insect of beest, vorm of geluid van leven.
Wee mij! helaas! pijn, pijn, eeuwig, voor eeuwig!

Geen wissling, rust noch hoop! Toch houd ik vol.
Ik vraag aan de Aard, voelden de bergen 't niet?
Ik vraag den Hemel, heeft de alziende Zon
Dit niet gezien? De Zee, in stilte of storm,
's Hemels nooit eendre schaûw omlaag-gespreid,
Hoorden haar doove golven niet mijn nood?
Wee mij! helaas! pijn, pijn, eeuwig, voor eeuwig!

Gletschers, aansluipende, doorboren mij
Met speren van kristal in maan bevrozen;
De helle keetnen eten me in 't gebeent
Met kou die brandt; 's Hemels gevlerkte hond,
Met gif niet van hemzelf, van uwe lippen,
Zijn bek bezoedelend, verscheurt mijn hart;
En vormlooze gezichten zwerven aan,
Spookge bevolking van het droomenrijk,
Spottend met mij; de Aardbeving demons zijn
Belast, de nagels uit mijn trillende wonden
Te wringen, wen de rots splijt en weer sluit;
Wijl uit hun luide afgronden huilend zwermen
Stormgeesten, 't razen van den wervelwind
Opzweepend, treffend mij met scherpen hagel.
En toch, hoe welkom zijn mij nacht en dag,
't Zij voor den een de morgenrijp verdwijnt
't Zij sterrig, donker, langzaam, de ander stijg'
In 't loodblauw Oosten; want dan leiden zij

De wiekloos-kruipende Uren, waarvan een -
Gelijk een sombre priester 't weigrig offer -
U, wreede koning, sleuren zal om 't bloed
Te kussen van dees voeten bleek, die dan
U trappen konden, als zoo'n slaaf in 't stof
Niet werd veracht door hen. Verachten! Neen!
'k Heb medelij met u. Welk een verwoesting
Jaagt onbeschermd u dan door wijden hemel!
Hoe zal uw ziel, van schrik ten kern gespleten,
Hel-gelijk in u gapen! 'k Spreek in leed,
Niet juichend, want ik haat niet meer, als toen,
Eer 'k door ellende wijs werd. 'k Zou den vloek,
Dien 'k eens over u aêmde, oproepen willen.
Gij Bergen, wier veelstemmige Echo's wierpen
Door mist van cataracten 't dondrend doemwoord!
Gij ijzge Bronnen, stijf, rimplig bevrozen,
Die trildet toen gij 't hoordet en dan kroopt
Siddrend door Indië! Gij ijlste Lucht,
Waardoor de Zon schrijdt brandend zonder stralen!
En snelle Wervelwinden gij, die hingt
Op evenwichtge vlerken stom, beweegloos,
Boven verstilden afgrond, toen een donder
Luider dan die van u, de ronde wereld
Schokte! Als mijn woorden toen een kracht bezaten, -
Schoon 'k zoo veranderd ben, dat in mij stierf
Iedere kwade wensch, en 'k niet meer weet
Wat haat is, - laat hen thans niet krachtloos zijn!
Hoe was die vloek? gij allen hoordet mij.

EERSTE STEM, VAN DE BERGEN.

Driemaal drieduizend keer honderd jaren
Staande boven Aardbevings bed,
Trilden onze tallooze scharen
Vaak als menschen vrees-ontzet: -

TWEEDE STEM, VAN DE BRONNEN.

Bliksemstralen zengden ons water,
Door bitter bloed werden we ontwijd,
Tusschen moordkreten zweeg ons geklater
In een stad en een eenzaamheid: -

DERDE STEM, VAN DE LUCHT.

Ik die sinds de Aard verrezen is kleedde
Verwoesting in kleuren, haar eigen niet,
Voelde dikwijls mijn zuiveren vrede
Splijten door scheurende kreet van verdriet: -

VIERDE STEM, VAN DE WERVELWINDEN.

Ons die beneden dees bergen vlogen
Rustlooze eeuwen, hadden de dondren,
Vulkanen die vlammenfonteinen spogen,
Of welke macht ook van boven of ondren,
Nimmer verstomd in verwondren: -

EERSTE STEM.

Maar nooit, nooit boog onze sneeuwige kam,
Als toen ze de stem van uw smart vernam.

TWEEDE STEM.

Nimmer tevoren droegen wij
Naar de Indische golven zulk een schrei.
Een loods in slaap op het huilende diep
Sprong op van het dek in wanhoop en riep
Toen hij het hoorde: ‘o wee mij, wee!’
En stierf ontzind als de wilde zee.

DERDE STEM.

Nooit mijn stil rijk zoo vreeslijke kreten
Van de Aarde tot den Hemel doorspleten:
Toen de wond was gesloten, stond er een gloed
Duister over den dag als bloed.

VIERDE STEM.

En wij schrikten terug: verwoestingsvizioenen -
Wij vliênd naar ijsholen - vervolgden ons toen en
Deden ons zwijgen - zuchten - zacht -
Zwijgen, door ons een hel geacht.

DE AARDE.

De tonglooze Spelonken rotsger heuvlen
Schreeuwden toen: ‘Wee!’, de holle hemel riep

Tot antwoord: ‘Wee!’, der zee purperen golven
Bestegen 't land, huilden 't zweepende winden
Tegen, de bleeke volken hoorden 't: ‘Wee!’

PROMETHEUS.

'k Verneem geluid van stemmen, niet de stem
Die klonk uit mij. Moeder, gij en uw zonen
Hoont hem zonder wiens al-doorstaanden wil
Onder de wreede almacht van Jupiter
Niet zij alleen, ook gij vergaan zoudt zijn
Als dunne mist, op morgenwind ontrold.
Kent gij mij niet, den Titan? hem, die tegen
Uw anders al-veroverenden Vijand
Zijn lijden slagboom zijn deed? O in rotsen
Schuilende weiden, sneeuw-gevoede stroomen, -
'k Zie u heel diep dwars door bevrozen dampen -
Door wier beschaduwende wouden 'k eens
Met Asia liep, het leven drinkend uit
Haar dierbaar oog; waarom versmaadt de geest
Die u bezielt, nu het verkeer met mij,
Met mij alleen die intoomde, als wie demon-
Getrokken voerman stuit, de kracht en valschheid
Van hem die oppermachtig heerscht, en vult
Daldiepte en waterige wildernissen,
Met kreten van rampzaalge slaven. Broeders,
Antwoordt gij nóg niet, hoe?

DE AARDE.

Zij durven 't niet.

PROMETHEUS.

Wie durft? Ik wil dien vloek weer hooren. Ha!
Welk een verschrikkelijk gefluister stijgt!
't Lijkt nauwlijks klank: het tintelt door het lijf
Als bliksem tintelt, aarzlend eer hij slaat.
Spreek, Geest! want door uw lichaamlooze stem
Weet ik alleen dat gij mij nader komt,
En liefde. Hoe vervloekte ik hem?

DE AARDE.

Hoe kunt gij,
Die niet de taal der dooden kent, het hooren?

PROMETHEUS.

Gij zijt een geest die leeft, spreek zooals zij.

DE AARDE.

'k Durf niet als 't leven spreken, want des hemels
Grimmige Vorst zou 't hooren, aan een rad

Van pijn zou hij mij kluistren, foltrender
Dan dat waarop ik wentel. Gij zijt wetend

Zoowel als goed, en schoon de Goden niet
Deze stem hooren - gij zijt meer dan God:
Vriendlijk en wijs zijnd, - hoor aandachtig nu.

PROMETHEUS.

Donker gaan door mijn brein, als doffe schaduwen
Verschriklijke gedachten, snel en dicht
Opeen. Ik voel mij zwak, als wie in liefde
Vereenend zich omstrenglen, maar geen vreugd is 't.

DE AARDE.

Neen, gij kunt niet verstaan: gij zijt onsterflijk,
Dees taal is enkel stervlingen bekend.

PROMETHEUS.

En wat zijt gij, o weemoed-volle Stem?

DE AARDE.

'k Ben de Aard, uw moeder, in wier steenen aadren
Tot 't laatste nerfje van den hoogsten boom,
Wiens dun geblaart trilde in bevrozen lucht,
Vreugd stroomde, als bloed stroomt in een levend lijf,
Toen gij haar schoot gelijk een gloriewolk
Ontreest - een wezen van geweldge vreugd!
En bij uw stem hieven haar kwijnende zonen
't Gebogen hoofd op van 't bezoedlend stof;
En onze almachtige Tyran werd bleek
Van felle vrees, - totdat zijn donder hier
U vastklonk. Toen, - zie die millioenen werelden
Rondom ons brandend, wentlend, - hun bewoners
Zagen mijn ronde licht in wijden hemel
Slinken; de zee hief zich in vreemden storm;
Nieuw vuur uit helle sneeuwgebergten, die
De aardbeving spleet, schudde zijn dreigend haar
Onder gefronsden hemel; bliksem, vloed,
Kwelden de vlakten; blauwe distels bloeiden
In steden, voedsellooze padden kropen
Zuchtend in weelderige kamers rond,
Toen Pest en Honger mensch, beest, worm beviel;
En zwart bederf planten en boomen; 't koren,
De wijnstok, 't weidegras, krielde van onkruid,
Ondelgbaar, giftig, en hun groeikracht zuigend, -
Want mijn vervallen borst was droog van leed;
De dunne lucht, mijn adem, was bezoedeld
Met de besmetting van een moeders haat,
Dien ze op den pijniger aêmde van haar kind.
Ja, 'k heb dien vloek gehoord, dien, moog dan gij

Hem kwijt zijn, mijn tallooze zeeën, stroomen,
Bergen, holen en winden, wijde lucht,
En 't onverstaanbaar doodenvolk, bewaren, -
Gelijk een schat is die bezwering ons.
Wij overpeinzen in geheime vreugd
En hoop die vreeselijke woorden, maar
Durven ze niet te spreken.

PROMETHEUS.

Waardge Moeder!
Alle anderen die leve' en lijden, krijgen
Van u eenge vertroosting; bloemen, vruchten,
Blijde geluiden, liefde - al vliedt die snel.
Dit 's niet voor mij - mijn eigen woorden, - 'k smeek u,
Weiger die niet aan mij.

DE AARDE.

Gij zult ze hooren.
Eer Babylon tot puin verging, ontmoette
Mijn doode zoon, de Magiër Zoroaster,
Zijn eigen beeltnis wandlend in den tuin.
Hij enkel zag van 't menschdom die verschijning.
Want weet, twee werelden bestaan, van leven
En dood: - een, die ge aanschouwen kunt, maar de andre
Is onder 't graf, daar, waar de schimmen wonen
Aller gedaanten met gedachte en leven,
Tot dood hen eent en nimmermeer zij scheiden;
Droomen, lichte verbeeldingen der menschen,
Al wat geloof schept of wat liefde hoopt,
Vreeselijk, vreemd, verheven, schoon van maaksel.
Daar zijt ook gij, en hangt, wringend een schim,
In wervelwind-bevolkte bergen. Al
De Goden zijn daar; al de Machten van
Naamlooze werelden, reusachtge schaduwen,
Geschepterd, en heroën, menschen, dieren;
En Demogorgon, een schrikwekkend Duister;
En hij, de Opper-Tyran, zit op zijn troon
Van brandend goud. Zoon, een van hen zal uiten
Den vloek dien ieder kent. Roep wien gij wilt,
Uw eigen geest, den geest van Jupiter,
Hades of Typhon, of wat machtger Goden
Uit over-vruchtbaar Kwaad, sinds uw verderf,
Ontstonde' en trapten op mijn knielende zonen.

Vraag, en zij moeten antwoorden: de wraak
Des Hoogsten raze dan door holle schaduwen,
Als regenwind door de verlaten poort
Van een verwoest paleis.

PROMETHEUS.

Moeder, dat niets
Van wat misschien verkeerd is weer mijn lippen
Ontga, of die van iets dat mij gelijkt.
Schaduw van Jupiter, verrijs, verschijn!

IONE.

Mijn wieken vouwde ik voor mijn ooren,
Mijn wieken kruiste ik voor mijn oogen, -
Toch zie 'k door zilveren schaduwbogen,
Toch kan ik door sussende veedren hooren, -
Een Schim, een klankenzwerm.
Nadere u geen onheil nu,
O veel-doorwonde, ocharm,
Bij wien we, ons Zusterlief ten troost,
Slapeloos waken onverpoosd.

PANTHEA.

't Geraas is van vuur, van wervlend geblaas
Onder de aarde, van bergen die scheurend beven,
De schim is vreeslijk als 't geraas,
In donker purper, sterren-doorweven.
Een schepter van bleek goud,
Die zijn stappen schraag', trotsch over wolken traag,
Zijn hand, de dooraderde, houdt.
Wreed, maar toch kalm en sterk hij ziet,
Als wie onrecht doet, maar lijdt het niet.

SCHIM VAN JUPITER.

Waartoe werd ik, een broze en ijle schaduw,
Door dezer vreemde weerld geheime machten
Hierheen gedreven op de wildste stormen?
Wat ongewone klanken zweven er
Op mijnen mond, een andre stem dan die
Waarmee ons bleeke ras spookachtig spreekt
In duister? - Trotsche lijder, wie zijt gij?

PROMETHEUS.

Ontzachlijke verschijning! gelijk gij zijt

Moet hij zijn dien ge afschaduwt. 'k Ben zijn vijand,
De Titan. Spreek de woorden die 'k wou hooren,
Schoon geen gedachte uw leege stem beziel'.

DE AARDE.

Luistert! wel moet uw echo stom zijn, grijze
Bergen, en oude wouden, geestenbronnen,
Stroomen rond eilanden, orakelholen, -
Verblijdt u hoorend wat gij niet kunt spreken!

DE SCHIM.

Mij grijpt een geest, die binnen in mij spreekt:
Hij scheurt me als vuur een donderwolk verscheurt.

PANTHEA.

Zie hoe zijn machtge blik zich heft! de hemel
Donkert omhoog!

IONE.

Hij spreekt! Wil mij beschermen!

PROMETHEUS.

Ik zie den vloek, in trotsch en koud gebaar,
Blikken van vaste uitdaging, kalme haat,
Wanhoop die met zichzelf glimlachend spot,
Geschreve' als op een rol. Maar spreek, o spreek!

DE SCHIM.

‘Duivel, ik daag u uit! kalm, vast van geest, -
Zooveel gij slaan kunt bid ik u te slaan;
Booze Tyran, door god en mensch gevreesd,
Eén eénig wezen zult gij niet verslaan!
Regen uw plagen altemaal,
Krankzinnige angst, spookachtge kwaal,
Op mij, laat wisslend vorst en gloeden
Knagen in mij, en zij uw woede
Weerlicht, snijdende hagel, tallooze vormen
Van Furiën drijvend aan op wonden-slaande stormen!

Ja, doe het ergste, almachtige! over 't al
Behalve uzelf en mijn wil gaf 'k u macht!
Zend uit dien hemeltoren 't talloos tal
Onheilen snel, verzengend 't menschgeslacht.
Dat uw boosaardge geest omzweef'
In duister wie 'k mijn liefde geef:
'k Wil dat gij mij en de mijnen slaat
Met de uiterste pijniging van uw haat;
Zoo wijd 'k aan foltring, door geen slaap verdoofd,
Wijl gij moet heersche' omhoog dit nimmer-zinkend hoofd.

Maar gij, die God en Heer zijt! Gij wiens ziel
Vervult dees weerld van wee, Vijand die heerscht: -
Buigt niet in eerbied of in bang gekniel
Voor u elk ding van heem'l en aarde om 't zeerst?
Ik vloek u! Als berouw omgrijp'
Eens lijders vloek zijn beul, en nijp'
Totdat uw eindloosheid een kleed
Gelijke van vergiftigd leed,
En tot uw almacht zij een kroon van pijn,
Klemmend als brandend goud rondom uw smeltend brein!
In naam van dezen vloek staaple gij tal
Van zonden op uw ziel, wees 't goede ziend
Verdoemd dan, bei oneindig als 't heelal
Gij en uw eenzaamheid, zelf-pijnging biênd!
Nog zit ge, een vreeslijke figuur
Van kalme Macht, maar kome 't uur,
Waarin zal blijken wat gij zijt
In allerdiepste inwendigheid,
En, na veel zonden, valsche en vruchtelooze,
Hoon volge uw tragen val, eeuwig, door 't eindelooze!'

PROMETHEUS.

Sprak ik zoo, moeder Aarde?

DE AARDE.

Zoo spraakt gij.

PROMETHEUS.

't Berouwt me: ijdel en haastig woorden zijn:
Smart is een wijle blind, en zoo was mijn':
Niets wat er leeft wensch ik dat lijdend zij.

DE AARDE.

Wee mij, wee,
Dat Hij u eindlijk buigen deê!
Klaagt, huilt luid, Land en Zee, -
Aarde's gescheurde hart krijt mee!
Geesten der levenden en dooden, schreit!
Uw toeverlaat en steun thans overwonnen leit.

EERSTE ECHO.

Thans overwonnen leit?

TWEEDE ECHO.

Verwonnen leit!

IONE.

Vrees niet: die huivring zal niet duren, -

De Titan is niet overmand. -

Maar zie omhoog waar door de azuren
Spleet van dien sneeuwtop scherp-getand,
Op hellende winden tredend zijn voet
In gouden sandaal - hij straalt
Onder veeren gekleurd in purpergloed
Ivoor gelijk door een roos bebloed -
Een Gedaante daalt, -
Uit zijn rechterhand oprijzend blinkt
Een staf door een slang omkringd.

PANTHEA.

Mercuur, Jupiters boö, die 't al doordwaalt.

IONE.

En wie zijn die met hydraharen,
En vlerken van ijzer, den wind bestijgend?
De God, gefronsd, weerhoudt hun scharen
Achter hem stoomenden damp gelijkend,
Met luid geroep, een eindlooze troep - -

PANTHEA.

't Zijn Jupiters honden die hij met krijten
En bloed verzaadt, zij bezweven de' orkaan,
Wen zijn raadren op zwaavlige wolken gaan
En de grenzen der hemelen splijten.

IONE.

Of van de ijle doôn zij gezonden zijn,
Zich te voeden met nieuwe pijn?

PANTHEA.

De Titan ziet als steeds vast, niet hoovaardig.

EERSTE FURIE.

Ha! ik ruik leven!

TWEEDE FURIE.

Laat mij in zijn oog maar zien!

DERDE FURIE.

De hoop van hem te foltren ruikt gelijk een stapel
Van lijken na den slag voor een doodsvogel!

EERSTE FURIE.

Durft gij nog treuzlen, o Heraut? Verheugt u, honden

Der Hel! Hoe, als de zoon van Maia dra
Tot voedsel en vermaak ons strekken zou?
Wie kan den Oppermachtge lang behagen?

MERCURIUS.

Terug naar jullie ijzren torens, knarst
Met voedsellooze tanden, naast de stroomen
Van vuur en weeklacht! Geryon, verrijs!

Gorgon, Chimaera, Sphinx, de meest verfijnde
Duivel, die 's hemels gifwijn reikte aan Thebe:
Ontaarde liefde, en meer ontaarde haat! -
Die zulle' uw taak volvoeren.

EERSTE FURIE.

Medelij!
O medelij! wij sterven in ons smachten:
Jaag ons niet weg van hier!

MERCURIUS.

Neer dan en zwijgt! -
Ontzachbre Lijder! Willens niet, onwillens
Nader ik u: de wil des Grooten Vaders
Dreef mij omlaag, dat ik een doem volvoer'
Van nieuwe wraak. Helaas! 'k bemeelij u,
En 'k haat mij zelf, dat ik niet meer kan doen.
Ja, als ik weerkeer, nadat ik u zag,
Schijnt voor een poos de hemel mij een hel,
Zoo achtervolgt me uw magere gedaant'
Des daags, des nachts, en glimlacht een verwijt.
Wijs, sterk en goed zijt gij, maar woudt vergeefs
Alleen weerstaan de' Almachtge; gindsche lampen,
De heldre, die de moede jaren meten
En scheiden, die niet een ontkomen kan,
Leerden 't reeds lang en moeten 't lang nog leeren.
Ook op dit oogenblik wapent uw foltraar
Met vreemde kracht van nooitgedroomde pijnen
Machten die in de hel langzame ellenden
Beramen, en aan mij werd opgedragen
Hen hier te voeren, of wat wreeder, wilder,
Verfijnder duivels in den afgrond huizen,
Dat zij hun taak volbrengen! Zij het niet zoo!
U, en van al wat leeft anders niet een,
Is een geheim bekend, - den schepter van
Den wijden hemel kan het overdragen, -
De vrees daarvoor verbijstert de' Oppergod.
Kleed het in woorden, vraag of het zijn troon
Bemiddelend omgrijp'; buig in gebed
Uw ziel, laat in uw trotsche hart den wil
Kniele' als een smeekling in een prachtgen tempel:
Weldaân, deemoedige onderwerping stemmen
Den meest vertoornde en machtigste tot zachtheid.

PROMETHEUS.

Kwade naturen wijzigen het goede
Naar eigen aard. Ik gaf al wat hij heeft;
En tot belooning ketent hij mij hier,
Jaren, neen eeuwen, nacht en dag; hetzij
De zon mijn droge huid doet barsten, 't zij
In maannacht de kristal-gewiekte sneeuw
Kleeft rond mijn haar; wijl mijn geliefd geslacht
Vertreên wordt door wie zijn gedachte doen.
Zoo is 't dat de Tyran vergeldt. 't Is recht:
Hij die niet goed is kan geen goed ontvangen
En voor een weerld geschonken of een vriend
Verloren kan hij haat, vrees, schaamt' gevoelen;
Geen dankbaarheid. Hij loont mij enkel voor
Zijn eigen misdaad. Vriendlijkheid is fel
Verwijt voor zulk een, dat met scherpen steek
Den lichten sluimer afbreekt van de Wraak.
Gij weet, dat 'k mij niet onderwerpen kan:
Welke onderwerping dan dat noodlot-woord,
Doodszegel van des menschdoms slavernij,
Als 't zwaard des Siciliaans, dat aan een haar hangt
Bevend boven zijn kroon, zou hij aanvaarden,
Of kon ik afstaan? Maar ik wil 't niet afstaan.
Laat andren Misdaad vleien waar hij troont
In oogenbliklijke almacht! Veilig zijn zij:
Want wen het Recht verwint zal 't meelij reegnen,
Geen straf, op 't onrecht dat het leed, en dat
Te over geboet werd door wie dwalen. 'k Wacht,
Dus duldende 't vergelding-brengende uur,
Dat sinds wij spraken zelfs iets nader kwam.
Maar luister, de Helhonden razen. Vrees
Uitstel! want zie! de hemel donkert onder
Uws vaders frons!

MERCURIUS.

O bleve 't ons bespaard -
Mij 't leed doen, u het lijden! Antwoord me éens nog:
Kent gij het eindperk niet van zijn gezag?

PROMETHEUS.

Ik weet slechts dat het eind eens komt.

MERCURIUS.

Helaas!
Gij kunt de jaren die uw pijn nog dure
Niet tellen!

PROMETHEUS.

Zoolang Jupiter regeert,
Houden zij aan, niet meer noch minder hoop
Of vrees ik.

MERCURIUS.

Denk eens na, en duike uw geest
In de eeuwigheid, waar tijd dien ge u herinnert -
Zelfs al wat we ons verbeelden, eeuw op eeuw -
Een punt maar schijnt, en het weerstrevende
Gepeins verslapt, moe in de oneindge vlucht,
Tot duizlend, blind, verloren, onbeschermd,
Het zinkt. Misschien telde 't de trage jaren
Nog niet, die gij in foltring zonder uitstel
Doorleven moet?

PROMETHEUS.

Misschien kan geen gedachte
Ze tellen. Evenwel, zij gáán voorbij.

MERCURIUS.

Als gij mocht wonen bij de Goôn dien tijd,
In wellustvreugd gekoesterd?

PROMETHEUS.

Toch zou 'k niet
Willen verlaten dezen zwarten afgrond,
Noch deze pijnen, wien geen pijndoen rouwt.

MERCURIUS.

Helaas! 'k verbaas mij, maar beklaag u toch.

PROMETHEUS.

Beklaag des hemels slaven, die zichzelf
Verachten, maar niet mij: in mijnen geest
Zit heldre vrede, als in de zon het licht,
Ten troon. Hoe doelloos is dit spreken. Roep
De duivels op.

IONE.

O zuster, zie! Wit vuur
Spleet dien geweldgen sneeuw-beladen ceder
Tot aan den wortel. Hoe ontzettend huilt
Gods donder 't achterna!

MERCURIUS

Ik moet zijn woorden
En die van u gehoorzamen! helaas!
Hoe hangt zich zwaar de wroeging aan mijn hart!

PANTHEA.

Zie waar het Hemelkind, gewiekt van voet,
Omlaagsnelt langs het schuine daagraad-zonlicht.

IONE.

Dierbare zuster, sluit uw veedren nu
Over uw oogen, anders ziet ge en sterft.
Zij komen, komen, zwartend dags geboorte
Met vlerken zonder tal, waaronder 't hol is
Gelijk de dood!

EERSTE FURIE.

Prometheus!

TWEEDE FURIE.

Kampioen
Van 's Hemels slave'!

DERDE FURIE.

Onsterfelijke Titan!

PROMETHEUS.

Hier is hij dien een vreeselijke stem
Aanroept, Prometheus, de geboeide Titan.
Gruwbare vormen, wat en wie zijt gij?
Nimmer nog kwamen zoo afgrijslijke
Droombeelden door de hel die monsters teelt
Uit Jupiters alles wanscheppend brein.
Wijl 'k zoo verfoeielijke wezens zie
Is 't me of ik lijken ga op wat ik schouw
En lach en staar in walglijke gemeenschap.

EERSTE FURIE.

Wij zijn de dienaars van ontgoocheling,
Pijn, vrees, wantrouwen, haat, klemmende zonde;
Als ranke honden die door woud en meer
Een jeugdig hert, geraakt en snikkend, volgen,
Gaan we alles na wat weent en bloedt en leeft,
Wanneer de groote Koning hen verraadt
Aan onzen wil.

PROMETHEUS.

O veel vreeslijke wezens
In éénen naam! ik ken u; en dees meren
En echo's kennen 't duister en 't gedruisch
Van uwe vlerken. Maar waarom verrijst gij
Leelijker dan uw walgingwekkend wezen
Vergaderd in legioenen uit den afgrond?

TWEEDE FURIE.

Dat wisten wij nog niet. Verheugt u, Zusters!

PROMETHEUS.

Kan iets om zijn wanstaltigheid verblijd zijn?

TWEEDE FURIE.

Schoonheid van wellust maakt verliefden blij,
Starende naar elkaar, zoo zijn ook wij.
Als van de roos, die knielend plukken wil
Voor feestelijken bloemkroon de priestres,
De bleeke, 't hemelsch rood vallend haar wang
Doet blozen, zoo omkleedt ons onze vorm:
De schaûw van smarten die ons offer wachten, -
Anders zijn vormloos we als ons' Moeder Nacht.

PROMETHEUS.

'k Bespot uw macht en die van wie u zond,
In diepsten hoon. Giet leeg uw kelk van pijn.

EERSTE FURIE.

Bedenkt gij dat we u zullen scheure' uiteen,

Zenuw voor zenuw, been voor been, als vuur
Vretend in u?

PROMETHEUS.

Pijn is mijn element,
Als haat het uwe. Gij verscheurt mij nu,
Het raakt mij niet.

TWEEDE FURIE.

Stelt ge u wel voor, dat we in
Uw lidlooze oogen zullen lachen?

PROMETHEUS.

'k Schat
Niet wat gij doet, maar wat gij lijdt, kwaad zijnde.
Wreed was de macht die u, of wat dan ook,
Zoo slecht, in 't licht riep.

DERDE FURIE.

Denkt gij hier wel aan,
Dat we in u zullen leven, een voor een,
Als dierlijk leven, en ofschoon wij niet
De ziel die in u brandt kunnen verduistren,
Dat wij daarneven zullen wonen, als
Een ijdle luide menigt, folterend
De zelftevredenheid der wijste menschen;
Wij zullen zijn ontzettende gedachte
Onder uw brein, en leelijke begeerte
Rond uw verbaasde hart, en bloed dat kruipt
In doolhof van uw aadren als ellende.

PROMETHEUS.

Wel, nu reeds zijt gij zoo, toch ben ik vorst
Over mijzelf en heersch over die volten
Die in mij worstlen en me inwendig martlen,
Gelijk over uw menigt Jupiter
Regeert, wanneer de Hel aan 't muiten slaat.

KOOR VAN FURIËN.

Van de einden der aard, van de einden der aard,
Waar zijn graf heeft de nacht en de morgen klaart,
Komt, komt, komt!
Wier vreugdkreet de heuvelen schokkend doorvaart
Wen steden zinken in puin met gesteen!
Wier vlerklooze voetstappen treên op de zeên,
Die snatert - Schipbreuk en Hongersnood vlak
Op het spoor - van pret op het voedselloos wrak,
Komt, komt, komt!
Laat het bed, laag, bloed-besmet

En koud, onder een volk verplet;
Laat de haat, want in de sintels
   Bleef nog vuur dat straks moog' flakkeren:
't Zal opvlammen in bloediger krinkels
   Als, spoedig terug, gij 't aan zult wakkeren;
Laat de zelf-walg die verovert
Jeugdige zielen zinnen-betooverd,
   Nog onontstoken haard van leed;
Laat het Hel-geheim, half onthuld
   Den waan-bevangen droomer, - wreed,
      Meer dan gij dien de haat bewoog,
Werd hij door vrees voor schuld.
         Komt, komt, komt!
      Uit den wijden hellepoort stoom en we omhoog,
Wij bezwaren de vlagen van de lucht,
Maar ons doen is vergeefsch totdat gíj tot ons vlucht!

IONE.

Zuster, 'k hoor 't donderen van nieuwe vlerken.

PANTHEA.

Dees sterke bergen trillen van 't geluid
Gelijk de sidderende lucht: hun schaduwen
Doen 't zwarter zijn dan nacht tusschen mijn veedren.

VIERDE FURIE.

Uw roep was als een gewiekte wagen,
Op wervelwinden snel en ver gedragen,
Hij kwam van rooden krijgskolk ons verjagen;

VIJFDE FURIE.

Van wijde steden waar de honger woedt,

ZESDE FURIE.

Van klachten half-gehoord, en ongedronken bloed;

ZEVENDE FURIE.

Vorstlijke Raden, barsch en koud,
Waar bloed verkwanseld wordt om goud;

ACHTSTE FURIE.

Van den oven, wit en heet,
Waar -

EEN FURIE.

Spreek niet, daar 'k alles weet
Wat gij woudt zeggen - wil niet fluistren -
Breken mochten de tooverkluistren,
Waardoor straks buig' de strenge van gedachte,
Dien niets nog buigen deed:
De diepste macht der Hel blijft hij verachten.

EEN FURIE.

Scheur het floers!

EEN ANDERE.

Het is door.

KOOR.

't Bleek gesternt van Auroor
Schijnt op smart zwaar te dragen. Bezwijmt gij erdoor,
Machtge Titan? Wij lachen spot-schaatrend in koor!
Roemt ge op wetenschap klaar, die den mensch gij deedt dagen?
Toen ontgloeide er een dorst in hem, nimmer verslagen
Door die stervende waatren, een koortsdorst verterend,
Liefde, twijfel, hoop, smachten, hem eeuwig verheerend.
Een verscheen van zachte waarde,
Lachend op de bloedroode aarde:
Zijn woorden duurden, snel venijn
Gelijk, verdelgend waarheid, deernis, vrede.
Zie! langs de wijde kimmelijn
Rondom, veel dichtbevolkte steden,
Braaksels rookend in de heemlen klaar!
Hoor dien kreet van wanhoop zwaar!
't Is zijn zachte en teedre geest die treurt
Om 't geloof door hem ontstoken.
Zie opnieuw! de vlam die hoog zich beurd'
Tot een glimworm-lamp ineengedoken:
De overlevenden rondom de kolen
Verzaamlen zich ontzet.
Vreugd! vreugd! vreugd!
Het Verleên overstelpt u, maar iedere eeuw heugt;
En het Heden - de Toekomst blijft duister verholen -
Is voor 't sluimerloos hoofd u een dorenenbed!

HALFKOOR I.

Droppen van bloedige ellende leken
Van zijn voorhoofd, 't sidderend bleeke.
Gun een kort veraadmen thans.
Zie een volk zijn ban verbreken,
't Springt uit moedloosheid als morgenglans;
Aan Waarheid wijdde het zijn staat
En Vrijheid leidt het voort, haar maat; -
Een legioen aaneengesloten broeders,
Die Liefde kindren noemt -

HALFKOOR II.

Van andre moeders
Zijn ze, zie hoe verwanten magen moorden!
Het is de wijnoogst-tijd voor Zonde en Dood.
Bloed schuimt als nieuwe wijn zoo rood.
Straks wordt, wanneer haar wanhoop smoorde,
Die worstelende wereld prooi van slaven en despoot.

(Al de Furiën verdwijnen, op één na.)

IONE.

Hoor zuster! wat een diep maar wreed gekreun,
Gansch onweerhouden, dat het hart verscheurt
Van de' eedlen Titan, gelijk stormen 't diep,
Wanneer de dieren hooren hoe de zee
Huilt in de holen onder 't binnenland!
Durft gij te zien hoe hem de duivels martlen?

PANTHEA.

Helaas! Ik keek tweemaal, doeh doe 't niet meer.

IONE.

Wat zaagt ge?

PANTHEA.

Een smartlijk schouwspel: een geduldig
Starende jonkman aan een kruis genageld.

IONE.

Wat meer?

PANTHEA.

De hemel in het rond, en de aard

Omlaag, was dicht bevolkt met vormen van
Menschlijken dood, alle verschriklijk, en
Gewrocht door menschenhand; en enkle schenen
Het werk van menschenharten, moordend traag
Door frons en glimlach. Andere gezichten,
Te schandlijk om te noemen en te leven,
Dreven voorbij. Laat ons niet ergre vrees

Verzoeken, door te zien: voldoende smart
Is dat gekreun.

FURIE.

Zie een symbool: dat zij
Die voor den mensch diep onrecht lijden, hoon
En keetnen, enkel duizendvoudge foltring
Wentelen op zichzelf en ook op hem.

PROMETHEUS.

Verzacht den doodsnood van dat stralend staren;
Sluit nu die lippen bleek, doe 't doorn-doorwonde
Voorhoofd van bloed niet stroomen: met uw tranen
Vloeit het ineen! Stil, stil 't gefolterd oog
In vrede en dood, - dat niet uw kranke weeën
Schudden dat kruis, - dat niet die vingren bleek
Met uw geronnen bloed meer spelen! O,
Afgrijslijke! Uwen naam wil ik niet spreken:
Hij is een vloek geworden! 'k Zie, ik zie
De wijzen, zachten, eedlen en rechtvaardgen, -
Uw slaven haten hen, die zijn als gij -
Enklen verdreven uit huns harten huis,
Een vroeg-gekozen, laat-bejammerd huis,
Door vuile leugens: panters die geblinddoekt
Een opgejaagde hinde dicht vervolgen;
Enklen in giftge kelders saamgeketend
Met lijken; enklen - hoor 'k de menigt daar
Niet lachen luid? - gespietst in talmend vuur;
En machtge rijken drijven aan mijn voet,
Gelijk eilanden door de zee ontworteld,
Wier zonen zijn gekneed in één plas bloed,
Bij rooden brandgloed van hun eigen huizen.

FURIE.

Bloed kunt gij zien, en vuur, en kreuning hooren, -
Ergere dingen resten, ongehoord
En ongezien.

PROMETHEUS.

Ergre?

FURIE.

In elk menschenhart
Wordt de verzaadde roofzucht overleefd
Door schrik. De edelsten vreezen dat wat hún
Te laag schijnt om te denken waarheid zij;
Gewoonte, Huichlarij maken hun geest
Tempels van meengen thans versleten godsdienst.
Zij durven voor den toestand van den mensch

Geen heil beramen, en zij weten niet
Dat zij 't niet durven. Zij die goed zijn hebben
Geen macht, en kunnen enkel vruchtloos weenen;
De machtgen missen goedheid - dat gebrek
Is erger; wijzen missen liefde; en wie
De liefde hebben missen wijsheid; zoo
Is al 't uitmuntendste verkeerd in kwaad.
Velen zijn sterk en rijk, wilden wel goed zijn,
En leven toch midden hun medemenschen
Die lijden, of er niemand iets gevoelde:
Zij weten zelf niet wat zij doen.

PROMETHEUS.

Uw woorden
Zijn als een wolk gevlerkte slangen; toch
Heb 'k medelij met wie zij niet doen lijden.

FURIE.

Medelij hebt gij? 'k Spreek niet meer!

(verdwijnt).

PROMETHEUS.

Wee mij!
Wee mij! helaas! pijn, pijn, eeuwig, voor eeuwig!
Ik sluit mijn traanlooze oogen, - o verfijnde
Tyran! uw werken zie ik klaarder in
Mijn leed-verlichten geest. In 't graf is vreê:
Het graf verbergt al schoone en goede dingen.
Ik ben een God, en kan haar *daar* niet vinden -,
Noch zou 'k haar zoeken: want, schoon wreede wraak,
Dit is verslagen zijn, niet zegepralen,
O felle Koning! De gezichten die
Gij mij doet foltren, sterken mijn gemoed
Met meer volharding, tot het uur verschijnt
Dat zij geen beeld meer zijn van wat bestaat.

PANTHEA.

Helaas! wat zaagt gij?

PROMETHEUS.

Er is tweeërlei
Ellende: zien, en spreken: - spaar me er een.
Namen, die 't heilig wachtwoord der Natuur zijn,
Droeg men omhoog in blinkende blazoenen;
De volken wemelden in 't rond en riepen
Eenstemmig luid: ‘Waarheid, Vrijheid en Liefde!’
Plotseling viel er van den hemel wilde
Verwarring: er was strijd, bedrog en vrees:

Tyrannen stoven aan, deelden de buit.

Dit was de schaduw van de waarheid die
'k Aanschouwde.

De Aarde.

'k Voelde uw foltring, zoon, met zoo
Gemengde vreugd als pijn en deugd kan geven.
Nu, om uw toestand te verheldren, vraag ik
Die fijne en schoone Geesten op te stijgen,
Wier woonstede in de donkere gewelven
Der menschgepeinzen is en die, als vooglen
Den wind bezeilen, thuis in dier gedachten
Wereld-omcirkelenden ether zijn.
Zij zien achter dat schemerig gebied,
Als in een spiegel, dat wat komen zal:
O dat zij spreken om u troost te schenken!

Panthea.

Zie zuster, waar zich zaamlen geestenscharen,
Als wolkenkudden in der Lente klaren
Hemel, verruklijk blauw!

Ione

En zie! meer komen,
Als bronnedampen 't dal uit opwaarts stoomen,
Wen winden zwijgen, in verspreide lijnen.
En hoor! is het de ruisching van de pijnen?
Is 't van het meer? Is het de waterval?

Panthea.

't Is iets veel droever, zoeter dan dat al.

Koor van de Geesten der Ziel.

Wij zijn 't die van de oudste tijden
Teer beschermen en geleiden
't Menschdom dat de Goôn doen lijden.
We aadmen - nooit kon het ons krenken -
De atmosfeer van 't menschlijk denken,
Zij ze ook donker, nat en grauw
Als een dag door storm gebluscht,
Nog doorvloeid van glanzen flauw,
Zij ze stralend als wat rust
Tusschen wolkenlooze lucht
En rivieren zonder zucht,
Lieflijk, stil, in klaar genucht.
Als de vooglen in den wind,
Als de visschen in den vliet,
Als wat 's menschen ziel verzint

Vloeit door 's levens licht gebied,
Leegren wij daar vlot en vrij:
Als de wolken onweerhouden reizen wij
Door die sferen die geen grens verkleint:
Daaruit dragen wij de profeetsij,
Die in u begint en eindt!

IONE.

Meer komen, een voor een: de lucht in 't rond
Ziet schittrend als de lucht rondom een ster.

EERSTE GEEST.

Door een krijgstrompet met kracht
Opgestooten in den nacht,
Kwam 'k hierheen in snelle jacht.
Uit het stof van eeredienst versleten,
Van Tyrannenvaan uiteengereten,
Klonken daar vermengde kreten,
Die rondom mij medestegen:
't Luidde: Vrijheid! Hoop! Dood! Zege!
Tot ze omhoog versuizlend zwegen.
Eén geluid klonk voor mij uit:
Liefde's ziel, en 't ruischte en deind'
Onder, boven, rondom mij:
't Was de hoop, de profeetsij
Die in u begint en eindt.

TWEEDE GEEST.

Een regenboog stond op de zee
Die woelde omlaag, in vreemde vreê,
Waardoor, alsof veroovraar toog
Onder triomfpoort trotsch en snel,
De stormwind zegevierend vloog,
Meevoerend veel gevangen wolken:
Vormlooze, donkre, vlugge volken, -
Elke gekliefd door 't weerlicht schel.
'k Hoorde 't dondren: schor geschater -
'k Zag beneên, als kaf uiteen
Verstrooid, verspreid op 't witte water,
Machtge vloten - een hel van dood.
'k Daalde er op een groote boot -

Bliksem spleet haar romp vaneen -,
Op de zucht vlood ik hierheen
Van een die aan een vijand schonk
Zijn plank, en zijwaarts dook en zonk.

DERDE GEEST.

'k Zat naast eens wijzen legersteê,
Een rosse schijn van 't lamplicht gleê
Langs 't boek dat straks hem peinzen deê, -
Toen een Droom - als vlammen straalde
Zijn gevedert - nederdaalde.
En ik wist in hem verschenen
Wat ontstak eeuwen voorhenen
Deernis, eedle taal, en pijn;
Korten tijd droeg schaduwschijn
Van zijn luister 't aardeduister.
't Dreef mij hierheen met den spoed
Van Begeerte's bliksemvoet:
Dat ik 't wederbreng' voor morgen,
Of de wijze ontwaakt in zorgen.

VIERDE GEEST.

'k Sluimerde op een dichtermond,
Droomend als wie liefde vond
In zijn aêm geluid nog suizend, -
Aardsche vreugden zoekt noch vindt hij,
Hemelsch kust hij en bemint hij
Wezens in de wouden huizend
Der gepeinzen. Van het dagen
Tuurt hij soms tot 's avonds duister:
O van gele bijen ruischt er
't Bloesemen der klimophagen,
't Gouden zonlicht hoogt hun luister,
't Weergekaatste door het meer;
Wat hij ziet, hij weet het niet,
Maar herschept het in zijn lied
Tot gestalten werklijk, méer
Dan de mensch die levend heet:
Kindren der Onsterflijkheid.

Een van dees - me ontwaken deed:
'k Ging u troosten, daar gij lijdt.

IONE

Ziet gij niet naadren van het Oost en 't West
Twee wezens? glijden tot eén dierbaar nest
Duiven niet zoo, een tweelingpaar gevoed
Door de atmosfeer die alles leven doet,
Op snelle, stille vlerken naar omlaag?
En hoor! die stemmen zoet, toch vol geklaag:
't Is leed vermengd met liefde tot één lied.

PANTHEA.

Spreekt gij nog zuster? Woorden vind ik niet.

IONE.

Hun schoonheid geeft mij stem. Zie hoe zij drijven:
Op wieken rusten zij van hemelsch weefsel,
Oranje en hemelsblauw verdiept tot goud:
De lucht straalt van hun lach als van een ster.

KOOR DER GEESTEN.

Hebt gij de Liefde-zelf aanschouwd?

VIJFDE GEEST.

Toen 'k over wijde landen
Haastte als de vlugge wolken die de luchtwoestijn bevaren,
Vloog die gestalte ster-gekroond op vleugelen die brandden
Van weerlicht aan en schudde heil uit ambrozijnsche haren;
Haar stappen spreidden licht op de aard. Maar dra verdween dat stralen,
Verwoesting gaapte: waanzin bond wie hooge wijsheid zeiden;
Helden verdwaasd, jonglingen bleek die stierven zonder smalen,
Zag 'k in den nacht. En ik ging voort, tot gij, o vorst van Lijden,
Glimlachend wreedste erinnering verkeerdet in verblijden.

ZESDE GEEST.

Verwoesting is iets zeer verfijnds, o Zuster! weet waarom:
Het wandelt niet op de aard, het zweeft niet in de heemlen,
Maar het vertreedt met stap die moordt en 't koelt met vlerken stom
De teedre wenschen die in 't hart der besten, eêlsten, weemlen;
Die door het waaierend geveêrt in valsche rust gewiegd
En door 't bewegen melodieus dier zachte en snelle voeten,
Droomen van vreugden bovenaardsch en noemen 't monster Liefd'
En, wakker, zien zijn schaduw: Pijn, als hij dien thans wij groeten.

KOOR.

Schoon nu Verwoesting schaduw zij
Der Liefde, volgend haar nabij
Op 't witte Doodspaard, dat gevleugeld
Als een stormwind onbeteugeld -
Ook de snelste ontvliedt het niet -
Trapt op onkruid en gebloemt,
't Slechte en schoone saâm verdoemt,
Menschen en gediert vertreedt -
Eens stuit gij dien ruiter wreed,
Hart en lichaam ongedeerd.

PROMETHEUS.

Geesten, zegt wie u dit leert!

KOOR.

Zijn dan niet in onze luchten
(Evenals wen de sneeuwstorm vluchtte
    Voor de Lente en knoppen gloeien, -
't Vlierbosch trilt in winden mild, -
Ook de herders dolend weten
    Dat de meidoorn gauw zal bloeien)
Recht en Vrede, Liefde en Weten:
    Glans die worstlend wijder schijnt, -
Als de winden zacht en blij
Den herdersknaap, de profeetsij
    Die in u begint en eindt?

IONE.

Waar vloôn de Geesten heen?

PANTHEA.

    Niets blijft er over
Dan het gevoel van hen, gelijk de toover
Van tonen, wen bezielde stem en luit
Verruischen, eer het antwoordend geluid
Nog zweeg, dat in de diepe ziel blijft dolen
Als echo's winden door oneindge holen.

PROMETHEUS.

Hoe schoon dees lucht-geboren wezens! Toch
Voel 'k alle hoop vergeefsch behalve Liefde!
En gij zijt ver, Asia, die wen mijn wezen
Overliep, als een gouden beker waart

Voor heldren wijn, anders in dorstig stof
Vervloeid. - Alles is stil. Helaas! hoe zwaar
Weegt deze rustge morgen op mijn hart!
'k Zou kunnen slapen met mijn leed, ofschoon
Ik droomen zou, waar' slaap mij niet ontzeid.
'k Zou willen zijn wat ik eens wezen zal,
De redder en de kracht van 't lijdend menschdom,
Of in de oer-baaiert van 't heelal verzinken.
Er is geen smart, geen heul die nu nog rest:
Aard heeft geen troost, Hemel geen foltring meer.

PANTHEA.

Hebt gij vergeten een die bij u waakt
In kouden duistren nacht, en nimmer slaapt,
Dan wen de schaduw van uw geest haar aanroert?

PROMETHEUS.

'k Noemde alle hoop vergeefsch, slechts liefde niet,
En gij hebt lief.

PANTHEA.

Innig voorwaar. Maar zie,
De ster van 't Oosten is verbleekt, en Asia
Wacht in dat ver-verwijderd Indisch dal,
't Oord van haar droeve ballingschap; eens ruw,
Eenzaam, bevrozen, gelijk dit ravijn;
Doch nu gehuld in schoon gebloemte en kruid,
Vol zoete winden en geluiden zwevend
In 't woud en langs den vloed, door de atmosfeer
Van haar herscheppend bijzijn, die zou kwijnen
Als zij niet één met de uwe waar'. Vaarwel.

Tweede bedrijf.
Eerste tooneel.

Morgen. Een liefelijk dal in den Indischen Caucasus. ASIA, *alleen.*

ASIA.

Uit al des hemels vlagen daaldet gij!
Ja, als een geest, als een gedachte dringt
Naar hoornige oogen ongewone tranen,
En het verlaten hart met kloppen kwelt,

Dat rust moest leeren, zijt gij neergedaald,
Gewiegd in stormen; wordt gij wakker, Lente,
O veler winden kind! Zoo plotseling
Komt ge als de erinring van een droom die nu
Verdrietig is omdat hij eenmaal zoet was;
Gelijk bezieling, gelijk vreugde, oprijzend
Van de aarde als 't ware, kleedend in goudwolken
De leegheid van ons leven. -
Dit is het jaargetij, de dag, het uur;
Bij 't rijzen van de zon zoudt, zoete Zuster,
Gij komen, kom, te lang verwachte, nu!
Te lang vertoeft gij! Hoe de vleugellooze
Seconden traag gelijk doodswormen kruipen!
Nog steeds trilt van één witte ster de stip
Diep in de' oranjen lichtschijn van den morgen,
Die zich verwijdt voorbij de purpren bergen:
't Donkerder meer weerkaatst haar door een spleet
Van wind-gedeelde mist. Nu flauwt zij heen,
Maar blinkt weer, wijl de golven bleeker worden
En wijl de gloênde draên geweevner wolken
Verrafelen in bleeke lucht. Ze is weg!
En door dier toppen wolk-gelijke sneeuw
Trilt het rozige zonlicht. Hoor ik niet
De Aeolische muziek van haar zeegroen
Gevedert, dat de roode daagraad klieft?

(Panthea verschijnt.)

Ik voel, ik zie die oogen brandend door
Geglimlach dat in tranen flauwt, als sterren
Half uitgedoofd in mist van zilvren dauw.
Beminde en schoonste, die de schaduw draagt
Dier ziel waardoor ik leef, - wat zijt gij laat!
De ronde zon beklom de zee; mijn hart
Was ziek van hoop, voor de indruk-looze lucht
Het naadren voelde van uw late veedren.

PANTHEA.

Vergeef mij, groote Zuster! maar mijn wieken
Waren zoo traag door zaalge erinnering
Van wat ik droomde, als 's middags het gevêert
Van zomerwind, verzaad met zoete bloemen.
Ik was gewoon aan storeloozen slaap,

En ik ontwaakte steeds verfrischt en kalm,
Eer 's heilgen Titans val, uw droeve liefde,
Door wat ik deed voor u en leed met u,
Bei liefde en smart mijn hart gemeenzaam maakten,
Gelijk ze uw hart al werden. 'k Sliep voorheen
In grotten blauw van de' ouden Oceaan,
In scheemrige prieelen, waar het mos
Groen was of purper, - onzer jonge Ione
Teedere en melkwitte armen sloten zich
Toen, gelijk nu, achter mijn haren donker
En vochtig, wijl 'k mijn wangen en dichte oogen
Drukte in gevouwen diepte van haar boezem,
Die leven ademde; maar niet als nu, -
Sinds ik de wind ben, zwijmend onder tonen
Die 'k draag van woordeloos verkeer met u;
Sinds, opgelost in het gevoel waarmee
De liefde spreekt, mijn rust onrustig was
En lieflijk toch, en de uren die ik waakte
Te vol van zorg en pijn.

ASIA.

Licht óp uw oogen,
Dat ik uw droom daar leze.

PANTHEA.

'k Zeide reeds,
Hoe 'k aan zijn voeten sliep met ons Zee-zuster.
De neevlen van 't gebergte, op onze stem
Onder de maan verdichtend, hadden wijd
Hun sneeuwge vlokken uitgespreid, beschermend
Onzen vervlochten slaap voor 't snijdend ijs.
Twee droomen kwamen toen. Een is me ontgaan.
Maar in den ander vielen van Prometheus
Zijn bleeke, wond-verminkte leden af;
De azuren nacht werd stralend van de glorie
Van die gestalt' die onveranderd leeft
In hem, en o zijn stem viel als muziek,
Die duizlen doet het donkre brein, bezwijmd
Door de bedwelming van zoo helle vreugd:
‘Zuster van haar wier stappen de aard bespreien
Met lieflijkheid - schoonste behalve haar
Wier wederschijn gij zijt - zie op tot mij.’
Ik hief mijn oogen. 't Overweldgend licht

Van die onsterflijke gestalte zag 'k
Gansch overschaduwd door de liefde die
Zijn zacht-vloeiende leên, lippen half-open
In hartstocht, vurige doch droomrige oogen,
Ontstoomde als dampend vuur; een atmosfeer
Die in haar al-versmeltende geweld
Me omwikkelde als der morgenzon warme ether
Hult eer hij drinkt een wolk zwervende dauw.
Ik zag niet, hoorde niet, bewoog mij niet;
Maar voelde alleen zijn tegenwoordigheid
Vervloeien en vereenen met mijn bloed,
Tot het zijn leven werd, en 't zijne mijn.
Zoo was 'k als opgeslorpt, - maar 't ging voorbij;
En, als de dampen, wen de zon verzinkt,
Zich weer in dropplen zaamlen op de pijnen,
En sidderend als zij, verdichtte zich
Mijn wezen in den diepen nacht; en wijl
De stralen der gedachte langzaam weer
Verzameld werden, kon 'k zijn stem nog hooren,
Wier tonen talmden voor zij henenstierven
Gelijk voetstappen van een zwak geluid.
Uw naam hoorde ik alleen, in tal van klanken,
Van het misschien-verstaanbre, ofschoon 'k bleef luistren
In 't duister, toen er geen geluid meer klonk.
Ione ontwaakte toen, en zei tot mij:
‘Kunt gij soms raden wat mij verontrust
Vannacht? Ik wist voorheen steeds wat ik wenschte
En vond geen vreugde ooit in vergeefschen wensch.
Maar nu kan ik niet tolken wat ik zoek:
Weet ik het zelf? 't is zoet, want zoet is 't al
Om te begeeren. 't Is, trouwlooze zuster,
Een spel van u; ge ontdekte een ouden toover,
Wiens ban mijn geest stal toen ik sliep en met
Uw geest vereende: want, toen straks wij kusten,
Voelde ik de zoete lucht die mij deed leven
In uwer lippen kier, en o de warmte
Van 's levens bloed, door wier gemis ik zwijm,
Beefde in den boog onzer vervlochten armen.’
'k Antwoordde niet, want de Oosterster werd bleek,

Maar vlood tot u.

ASIA.

Gij spreekt, maar ach, uw woorden
Zijn als de lucht: ik voel ze niet. O! licht
Uw oogen op, dat ik zijn ziel, daarin
Geschreven, leze!

PANTHEA.

'k Hef ze, schoon zij zinken
Onder de zwaart' van wat zij spreken wouden:
Wat kunt gij zien dan uw lieflijkste schaduw
Daar afgebeeld ?

ASIA.

Uw oogen zijn gelijk
De diepe, blauwe, grenzenlooze hemel,
Tesaamgedrongen tot twee cirkels onder
Hun lange fijne wimpers: donker, ver,
Mateloos, kring in kring en lijn in lijn
Vervlochten.

PANTHEA.

Waarom kijkt ge, of er een geest
Voorbijging?

ASIA.

Anders wordt het: achter 't diepst
Dier diepte zie 'k een schaduw, een gestalte:
't Is Hij, gekleed in van zijn eigen glimlach
Het zachte licht dat om hem henen spreidt
Als straling van de wolk-omkringde maan!
Prometheus, het is de uwe! Vlied nog niet!
Zegt niet die glimlach dat we elkander eens
Weer zullen vinden in die heldre tent
Die zijn gestraal bouwe op verwoeste wereld?
De droom is uitgezeid! - Wat schim is dat,
Tusschen ons? Zijn ruig haar verruwt de wind
Die 't optilt, wild en levend is zijn blik,
Toch is 't een wezen van de lucht: er schijnt
Door zijn grijs kleed de gouden dauw wiens sterren
De middag niet gebluscht heeft.

DE DROOM.

Volg, o volg!

PANTHEA.

Het is mijn andre droom.

ASIA.

Zie, hij verdwijnt.

PANTHEA.

Hij komt nu in mijn geest. 'k Verbeeldde mij,
Wij zaten hier, en open sprongen al
De knoppen, bloem-omwikkelend, van daarginds
De' amandelboom dien bliksem heeft verzengd,

Toen snel van witte Scythische woestijn
Een wind aanvlaagde, rimplend de aard met vorst.
Ik keek, - al bloesems waren neergewaaid,
Maar op elk blaadje stond, - verhalen zoo
De blauwe hyacintheklokjes niet
Apollo's daar geschreven leed? - ‘Volg, volg!’

ASIA.

Terwijl gij spreekt, vullen uw woorden, poos
Na poos, ook míjn slaap dien 'k vergeten was,
Met beelden. 't Scheen me of wij tesamen schreden
Onder de jonge grijze dageraad
Over grasperken, en een menigte
Van zware, witte, wolge wolken dreef
In dichte kudden langs de bergen heen,
Geherderd door den trage' onwilgen wind.
De witte dauw op 't nieuw-ontsproten gras,
Even de donkere aard ontschoten, hing
Heel stil. En er was meer dat 'k niet meer weet:
Maar op de schaduwen der morgenwolken,
Dwars op de purpren helling van 't gebergt,
Stond ook geschreven: ‘Volg, o volg!’ en wijl ze
Verdwenen, en op elken halm waarvan
De dauw des hemels neergevallen was
't Zelfde gedrukt werd als met welkend vuur,
Rees wind tusschen de pijnen; die ontschokte
Gerank van melodieën aan hun twijgen,
En toen hoorde ik geluiden, laag, zoet, zacht,
Als het vaarwel van geesten: ‘Volg, volg, volg!’
Toen zei 'k tot u: Panthea, zie mij aan:
Maar in de diepte van die dierbare oogen
Zag ik nog altijd: ‘Volg, o volg!’

ECHO.

‘O volg!’

PANTHEA.

De rotsen, op dees klaren voorjaarsmorgen,
Spotten met onze stem, als sprake' er geesten.

ASIA.

Het is een wezen zwevend rond de rotsen.
Wat fijne heldere geluiden! Luister!

ECHO'S (*onzichtbaar*).

Echo's wij, luister!
Wij wijlen niet:

Als dauwdrups luister
Ge kort maar ziet -
Zee-geboorne!

ASIA.

Hoor! Geesten spreken! Vloeiende echo's klinken
Nog van hun hemelstemmen na.

PANTHEA.

Ik hoor.

ECHO'S.

Volg, o volg!
Wen ons lied dreigt te zwijgen,
Waar een grot ons verzwolg -
Waar wouden stijgen -

(meer verwijderd)

Volg, o volg,
Waar een grot ons verzwolg.
Ga ons na als 't lied versuist,
Waar de wilde bij nooit ruischt;
Door het diepe middagdonk er,
Langs het nachtgebloemte loom,
Geuren aadmend in zijn droom,
Langs de golfjes, waar geflonker
Van een bron in holen blinkt
Wijl onstuimig en toch zoet
Ons gezang speelt met uw voet
Die zoo zacht ter aarde zinkt,
Zeegeboorne!

ASIA.

Zullen wij 't zingen volgen? Zachter wordt het
En verder.

PANTHEA.

Hoor! het koor komt nader nu.

ECHO'S.

In het onbekende
Slaapt een ongesproken stem,
Slechts als gij u daarheen wendde,
Wekt gij hem,
Zeegeboorne!

ASIA.

Hoe op den wind die ebt de tonen zinken!

ECHO'S.

Volg, o volg,
Waar een grot ons verzwolg!
Ga ons na als 't lied verflauwt;
Door het dauwig middagwoud,
Langs de meren en fonteinen,
Bosschen door, en grilge lijnen
Van gebergten, naar de spleten,
Diepten, scheuren, waar 't vaneengereten
Lijf van de Aarde rustte van zijn lijden
Op den dag toen Hij en Gij
Zijt gescheiden -
Paar dat nu hereenigd zij; -
Zeegeboorne!

ASIA.

Lieve Panthea, kom, geef mij uw hand,
En volgen we, eer de stemmen zijn verruischt.

Tweede tooneel.

Een bosch, afgewisseld door rotsen en kolen. Asia en Panthea gaan het binnen. Twee jonge faunen zitten luisterend op een rots.

HALFKOOR I VAN GEESTEN.

Het pad waarlangs dat lieflijk paar
Schreed onder ceder, taxis, pijn,
Al donkre boomen die er zijn,
Scheidt van den hemel wijd en klaar
Een ondoordringbaar loofgordijn.
Wind, regen, zon- noch maneschijn
Vindt zich een weg door die geweven
Prieelen, slechts een wolk van dauw
Drijft somtijds langs de stammen grauw
Op winden mee die de aard bezweven,
Doet overal een parel beven
In bloesems bleek, opnieuw ontbloeid,
Van 't lauwergroen, en buigt de kroon

Van een teer-lieflijke anemoon,
Waarna ze stil vervloeit.
Of wen een ster, van velen een,
Die stijgt en drijft in steilen nacht,
De eenige kloof vond waardoorheen
Nog dalen kan der stralen pracht, -
Voordat zij vliedt voorbij, voorbij:
De heemlen, nimmer rusten zij, -
Sprenkelt zij droppend gouden schijnen
Als nooit vereenende regenlijnen: -
En 't heilig duister is in 't rond;
Omlaag is de bemoste grond.

HALFKOOR II.

Daar zijn den heelen heldren noen
Verliefde nachtegalen wakker.
Wen een bezwijmt van heil of smart
En zinkt door 't windloos klimopgroen
Stervend van zoete liefde op 't hart,
Het toon-doortrilde, van zijn makker;
Verheft een ander die daar wachtte,
In bloesems heen en weer bewogen,
Het kwijnende eind der laatste klachten
Om in te vallen, plots ten hoogen
De wieken van den weeken zang, -
Tot eigen lied uit nieuwen drang
Van voelen rijst, - en 't woud wordt stom;
Men hoort alleen door donkre lucht
Van vlerken 't ritselend gerucht,
En evenals fluiten, wen rondom
Een meer zich spreidt, bedwelmen 't brein
Klanken zoo zoet dat vreugde zweemt naar pijn.

HALFKOOR I.

Spelen daar tooverkolken niet:
Zoet-stemmige Echo's die er tijgen
Door Demogorgons machtge wet,
Smeltend verrukt of zoet ontzet,
Al geeste' in dat geheim gebied;

Als stroomen die van bergdooi stijgen
Schepen uit land naar zee toe voeren?
Tot wie door slaap of zacht gepraat
Geboeid zijn eerst een fluistren gaat,
't Wekt de verkoornen; zacht ontroeren
Trekt hen en stuwt hen voort. Ja, zwoeren
Niet zij die 't zagen dat een wind
Achter hen stoomt van de aadmende aard,
Die veedren optilt en wiens vaart
Hen verder drijft gezwind,
Terwijl zij denken dat hun voet
En eigen vleuglenpaar zoo snel
Gehoorzaamt aan hun wenschen zoet.
Zoo drijven zij - tot, lieflijk wel
Nog steeds, maar krachtiger en luid
De storm van klank zwelt voor hen uit,
Haastend, als opgeslorpt; zij volgen,
En weer verzaamlen zich zijn golven,
Die naar den berg van 't noodlot dragen
Als wolken de wijkende lucht doorjagen.

Eerste Faun.

Kunt ge u verbeelden waar die geesten leven,
Die in het woud zoo fijne melodieën
Doen klinken? In de minst bezochte holen
En dichtste lommerlegers wonen wij
En kennen deze wildernissen wél,
Doch hen ontmoeten nooit we, ofschoon wij vaak
Hen hooren: waar toch, denkt ge, schuilen zij?

Tweede Faun.

't Is zwaar te weten. Wel heb ik gehoord,
Dat andren meer ervare' in geesten zeiden:
De bellen die de zonnetoover zuigt
Uit bleeke, teere waterbloemen die
Den slijkgen bodem van de heldre meren
En plassen overspreiden, zijn de tenten
Waarin die wezens wonen en doorzweven
De groene en gouden atmosfeer, ontstoken
Door 't middaguur onder het blaadrenweefsel;
En wen die barsten en de dunne lucht,
De vuurge, die zij aêmden in die helle

Gewelven, stijgt om meteoorgelijk
Te vliegen door den nacht, rijden zij dáarop
En sturen hun onstuimge vaart en buigen
Hun flonkerende kuiven, en in vuur
Glijden zij weer onder der aarde waatren.

EERSTE FAUN.

Als zulke zoo bestaan, leven dan andre
Weer andre levens, onder anemonen,
Of in de klokjes van de weidebloemen,
In de gevouwen diepte van viooltjes,
Of op hun stervende zoetgeurigheid
Wanneer zij sterven, of in 't zonlicht van
De ronde dauw?

TWEEDE FAUN.

Ja, velen, wel te raden. -
Maar als wij praten bleven werd het middag,
En knorrige Silenus zou zijn geiten
Nog ongemolken vinden, en ons brommend
Die wijze en liefelijke zangen weigren,
Van Noodlot, Toeval, God, en ouden Chaos,
Liefde, en den droevgen doem van den geboeiden
Titan, en hoe die eens, bevrijd, heel de aard
Eén broederschap zal maken: Schoone liedren,
Die onze eenzame schemers blij doen zijn,
En die tot luistrend zwijgen zelfs bekoren
De niet naijverige nachtegalen.

Derde tooneel.

Een rotspunt tusschen bergen. ASIA en PANTHEA.

PANTHEA.

Hier droeg 't geluid ons heen, naar het gebied
Van Demogorgon, en de machtge poort,
Gelijk van een vulkaan de meteoor-
Aadmende spleet, waaruit de orakeldamp
Opwervelt, dien de eenzamen in hun jeugd
Rondzwervend drinken, en zij noemen hem
Waarheid of deugd, liefde, bezieling, vreugd, -
Die levenswijn die als ontzind doet zijn,
Wiens droesem zij tot diepe dronkenschap
Gansch leedgen, en dan heffen zij de stem,

Gelijk Maenaden luidkeels ‘Evoë!’
Uitgalmend, die de weerld besmetting dunkt.

ASIA.

Waardig een troon voor zulk een Macht! Hoe schoon!
Wat zijt gij grootsch, o Aarde! En als gij zijt
De schaduw van een Geest, nog lieflijker, -
Schoon kwaad zijn werk bevlekt, en of ook hij,
Gelijk zijn schepping, zwak doch heerlijk zij, -
Dan zou ik kunnen knielen en u beiden
Vereeren! Ja, ook nu aanbidt mijn hart.
Hoe wonderbaar! Zie, zuster, eer de damp
Uw brein beneevle. Omlaag is een wijd veld
Golvende mist, gelijk een meer, plaveiend
Onder de morgenlucht met blauwe golven,
Barstend in zilverschijn, een Indisch dal.
Zie hoe het rolt onder de stollende winden,
En hoe 't den bergtop waar we in 't midden staan
Aan alle zijden tot een eiland maakt,
Omkringd door wouden, donker en in bloei,
Scheemrige weiden, stroom-verlichte holen,
Zwervende mist-gestalten: winden-toover;
En ver omhoog werpen de scherpe bergen,
Den hemel splijtend, van hun ijzge spitsen,
Stralend als zonneschijn, den dageraad,
Als der geheven zee verblindend schuim
Omhooggespat tege' een Atlantisch eiland,
Den wind bestert met lamp-gelijke dropplen.
Het dal is door hun muren als omgordeld,
Gehuil van cataracten, uit ravijnen,
Door dooi gekliefd, verzaadt den wind die luistert,
Aanhoudend, wijd, geweldig als de stilte.
Hoor! 't stuwen van de sneeuw! de zon-ontwaakte
Lawine! wier drievoudig door den storm
Gezifte massa vlok bij vlok verzaêmd was,
Gelijk in geesten die den hemel tarten
Gedachte wordt gestapeld op gedachte,
Totdat een groote waarheid losraakt, rondom
Weergalmen dan de volken, tot hun wortels
Daavrend geschud, als thans de bergen doen.

PANTHEA.

Zie hoe de onstuimge zee van neevlen breekt

In purper schuim, en juist aan onzen voet!
Zij rijst als de oceaan bij manetoover
Rondom schipbreukelingen zonder voedsel
Op een laag, slijkig eiland.

ASIA.

De wolkflarden
Verspreiden zich naar boven. 'k Voel den wind
Die ze optilt warren in mijn haar; de golven
Drijven over mijn oogen nu, mijn brein
Wordt duizlig: 'k zie gedaanten in de mist.

PANTHEA.

't Is een gelaat - zijn glimlach wenkt - er brandt
Azuren vuur in zijn goudlokken. Zie!
Nog een en nog een! Luister! zij gaan spreken!

ZANG VAN GEESTEN.

Naar omlaag, naar omlaag,
Daal, daal!
Door de schaduw vaag
Van den Slaap, en de dampen
Waar de Dood en het Leven kampen;
Door den slagboom van 't zijnd'
En het waas van wat schijnt,
Naar de treden van troon in den versten zaal,
Daal, daal!

Wijl 't geluid kolkt in 't rond
Daal, daal!
Als het hert trekt een hond,
Als den bliksem de damp,
Als een vlinder de lamp,
Wanhoop dood, liefde zorgen,
Tijd beî, heden morgen,
Als de geest van den steen doet gehoorzamen 't staal,
Daal, daal!

Door het grijs leeg ravijn
Daal, daal!
Maan noch sterren er zijn,
Geen prisma de lucht is,
Om de rotsen geducht, is
Geen hemelsche luister

Noch aardeduister, -
Doordrongen van Een is het t'eenemaal -
Daal, daal!

Naar het diepst van den kolk,
Daal, daal!
Als bliksem in slaap in een wolk,
Als de in kolen gekoesterde vonk,
Als, door Liefde herdacht, een laatste lonk,
Als van een edelen steen de schijnen
Op den donkeren rijkdom der mijnen,
Wordt een toover gezwegen, die voor u zich vertaal' -
Daal, daal!

Wij bonden, wij leiden u,
Daal, daal!
Met de heldre gestalte bezijden u;
Schuw niet dat ge ontkracht zijt:
Zoo machtig is zachtheid,
Dat de Eeuwge, de Onsterflijke,
Door de poort van het Werklijke,
Moet loslaten den Doem, die beneên zijn troon slaapt in slange-spiraal,
Alleen om haar.

Vierde tooneel.

De grot van Demogorgon. ASIA en PANTHEA.

PANTHEA.

Wat voor gesluierde gestalte zit
Ginds op dien ebben troon?

ASIA.

De sluier viel.

PANTHEA.

'k Zie een geweldig Donker, 't vult den zetel
Der macht; stralen van duister schieten rond
Als licht van middagzon, door geen beschouwd,
Zonder gedaante. Leden, vorm, noch omtrek;
Toch voelen wij: het is een Geest die leeft.

DEMOGORGON.

Vraag wat gij weten wildet.

ASIA.

Maar wat kúnt
Gij openbaren?

DEMOGORGON.

Al wat gij durft vragen.

ASIA.

Wie schiep de weerld die leeft?

DEMOGORGON.

God.

ASIA.

Wie schiep al
Wat ze in zich sluit? gedachte, hartstocht, rede,
Wil en verbeelding?

DEMOGORGON.

God, de Almachtge God.

ASIA.

Wie schiep 't gevoel, dat bij het ongemeenst
Bezoek van Lentewind, of bij de stem
Van een beminde alleen in jeugd gehoord,
Tranen 't verflauwende oog ontwellen doet,
Die, vallend, van 't gebloemt dat niet beklaagt
Den hellen blik verduistren, - dat deze aard,
De dicht-bevolkte, als eenzaam achterlaat,
Wen het niet weerkeert?

DEMOGORGON.

De barmhartge God.

ASIA.

En wie schiep schrik, waanzin, berouw en zonde,
Die, van de schakels van den grooten keten
Der dingen, tot de nietigste gedachte
In 's menschen geest, regeeren en zwaar sleepen,
En iedreen wankelt naar den kuil des doods
Onder dien druk; hoop die men opgaf; liefde
Verkeerd in haat; en zelfverachting, wranger
Een drank dan bloed; leed, wiens geluid, gemeenzaam,
Onopgemerkt, luid huilt en heftig krijt
Dag in dag uit; en Hel, of voor de Hel
De hevige angst?

DEMOGORGON.

Hij heerscht.

ASIA.

Zeg hoe hij heet!
Een weerld in pijn verkwijnend vraagt zijn naam
Alleen: haar vloek zal hem zijn troon af sleuren.

DEMOGORGON.

Hij heerscht.

ASIA.

Ik voel, ik weet het: wie?

DEMOGORGON.

Hij heerscht.

ASIA.

Wie heerscht? In 't eerst was er de Hemel, de Aarde,
Het Licht, de Liefde; dan Saturnus, van
Wiens troon, als een naijverige schaduw,
De Tijd viel. De eerste schepselen der aard
Leefden, toen hij regeerde, als in de vreugd,

De kalme, van gebloemt en levend loof
Voordat de wind of zon het welken deed,
En half-levende wormen. Maar hij wilde
't Geboortrecht van hun wezen hun niet geven:
Kennis en macht, de kunst die de elementen
Handelbaar maakt, gedachte die als 't licht
Dit donker al doordringt, zelfheerschappij,
En majesteit van liefde; en zij verkwijnden
Van dorst daarnaar. Toen schonk Prometheus wijsheid,
Dus kracht, aan Jupiter, en met deze eisch
Alleen: ‘zij 't menschdom vrij,’ bekleedde hij
Hem met de macht over den wijden Hemel.
Te kennen trouw noch wet noch liefde, almachtig
Maar zonder vriend te zijn, is heerschappij.
Jupiter heerschte nu; want op 't geslacht
Der menschen viel eerst honger, toen gezwoeg,
Toen ziekte, strijd en wonden, en de dood,
Spookachtig, en voorheen nimmer aanschouwd;
De ontijdige getijden dreven toen
Met wisselende schichten: ijs en vuur,
Hun onbeschutte bleeke benden heen
Naar bergspelonken; in hun leege harten
Zond hij heevge begeerten, zinlooze onrust,
IJdele schaduwen van onwerklijk goed,
Die onderlingen oorlog stichtten, 't leger
Verwoestend waar ze in raasden. Maar Prometheus
Zag het, en deed der hoop legioene' ontwaken,
Die in 't gevouwen elyseesch gebloemt,
Bloesems die nooit verwelken, amarant,
Nepenthe, moly, slumiren, dat hun dunne
Regenboog-wieken Doods gedaant' verborgen;
En Liefde zond hij dat zij binden zou
De uiteengescheurde ranken van dien wijnstok
Die 's levens wijn doet rijpen: 't menschenhart;
Hij temde 't vuur dat als een roofdier speelde,
Vreeslijk doch lieflijk, onder 's menschen frons;
En naar zijn wil martelde hij het ijzer
En 't goud, de slaven en 't symbool der Macht,
Juweelen en vergiften, al 't verfijndste

Dat onder bergen en in golven schuilt.
Hij gaf den Mensch de taal, taal schiep gedachte,
Die van 't heelal de maat is; kennis schokte
De tronen van den hemel en van de aard,
Die trilden maar niet stortten; en de ziel
Vol harmonie uitte zich al-profetisch
In zang; muziek hief, tot hij zorg-bevrijd,
Godgelijk schreed over de klare golven
Van zoet geluid, den luisterenden geest;
En menschenhanden bootsten na, bespotten
Ten laatste, met gestalten geboetseerd
Lieflijker dan hun eigne, 's menschen vorm,
Totdat het marmer godlijk werd, en moeders
Die het beschouwden er de liefde dronken
Die menschen in hun kroost weerspiegeld zien
En 't ziende sterven. Van gewas en bronnen
Zei hij wat kracht zij bergen, en de ziekte
Dronk en vond slaap. De Dood werd slaapgelijk.
Hij onderwees de veel-vervlochten banen
Geweven door 't wijd-zwervende gestarnt,
En hoe de zon van plaats verandert, hoe
De bleeke Maan, door een geheimen toover,
Wisselt van vorm, wen haar breed oog niet staart
Op de onverlichte zee. Ook leerde hij,
Als 't leven ledematen stuurt, te heerschen
Over de storm-gewiekte zeeëwagens,
En Kelt en Indiaan kenden elkaar.
Steden verrezen toen, en door hun sneeuw-
Gelijke zuilen vloeiden warme winden,
En scheen de azuren lucht en zag men 't blauw
Der zee en schaduwige heuvlen. Dit
Werd door Prometheus aan den mensch geschonken
Tot een verlichting van zijn toestand, daarvoor
Hangt hij en kwijnt in opgelegde pijn.
Maar wie regent het Kwaad neer, de ongeneesbre
Plaag, die wijl godgelijk de mensch zijn schepping
Beschouwt en ziet haar heerlijkheid, hem voortjaagt,
't Wrak van zijn eigen wil, de spot der Aarde,
De eenzame, de verlaten uitgestootne?

Niet Jupiter. Terwijl zijn frons den hemel
Nog schokte, - en hem zijn tegenstander vloekte,
In diamant geketend, trilde hij
Gelijk een slaaf. Zeg mij, wie is zijn meester?
Is hij een slaaf, ook hij?

DEMOGORGON.

Al geesten zijn 't,
Die 't slechte dienen: en of Jupiter
Zoo'n geest is, ja of neen, dat weet gij zelf.

ASIA.

Wien noemt gij God?

DEMOGORGON.

Ik sprak slechts gelijk gij,
Want Jupiter is de opperste van al
Wat leeft.

ASIA.

Wie is de meester van den slaaf?

DEMOGORGON.

Als de afgrond zijn geheimen uit kon werpen...
Maar er ontbreekt een stem, de diepe waarheid
Is beeldloos; wat zou 't helpen of 'k u 't wentlen
Der weerld aanschouwen deed? of spreken liet
Lot, Tijd en Kans, Toeval, Verandering?
Aan deze is alles onderworpen, enkel
De eeuwige Liefde niet.

ASIA.

Zoo veel vroeg 'k reeds
Voorheen, en 't antwoord dat gij gaaft, gaf ook
Mijn hart; van zulke waarheden moet elk
Zichzelf 't orakel zijn. Nog één ding vraag ik;
Antwoord gij mij gelijk mijn eigen ziel
Antwoorden zou, wist zij maar wat ik vraag.
Prometheus zal verrijzen en voortaan
De zon zijn van deze opgetogen wereld,
Wanneer zal de bestemde stond verschijnen?

DEMOGORGON.

Zie!

ASIA.

De rotsen spleten, door den purpren nacht
Zie 'k wagens, regenboog-gewiekte paarden
Trekken ze en treden op de duistre winden:
In iedren staat een voerman wild van blik,
Hun vlucht aanhitsend. Enklen zien naar achter,
Of duivels hen vervolgden, toch zie 'k niets
Dan 't schitterend gestarnt: met brandend oog
Buigen zich andren over, die den wind
Van de eigen vaart met greetge lippen drinken,

Alsof dat wat zij minden voor hen vlood
En nu, juist nu, zij 't grepen. Heldre lokken
Ontstroomen hen gelijk het flikkrend haar
Van een komeet: zij allen haasten verder.

DEMOGORGON.

Dit zijn de onsterflijke Uren waar ge om vroegt.
Eén wacht op u.

ASIA.

Een Geest, vreeslijk van aanblik,
Beteugelt bij de rotsge krocht zijn wagen,
De donkre. Uw broedren ongelijke voerman,
Spookachtige, wie zijt gij? Waarheen woudt gij
Mij dragen? Spreek!

GEEST.

Ik ben de schaduw van
Een vreeselijker noodlot dan mijn aanblik.
Eer gindsche ster verzonk, zal 't met mij stijgend
Duister des Hemels koningloozen troon
In eeuwgen nacht omwikklen.

ASIA.

Wat bedoelt gij?

PANTHEA.

Die vreeselijke Schaduw vliegt omhoog
Van zijn troonzetel, als de doodsche damp
Van steden die de aardbeving heeft verwoest
Over de zee. Zie! Hij bestijgt den wagen;
De paarden rennen als ontzet! Aanschouw
Zijn pad tusschen de sterren, nacht-verduistrend!

ASIA.

Zoo word ik beantwoord: vreemd!

PANTHEA.

Zie, bij den zoom
Een andre wagen, - een ivoren schelp,
Doorvloeid van purper vuur dat komt en gaat
Binnen haar rand, gebeeldhouwd vreemd en fijn
Van lijnensier. De jonge Geest, haar sturend,
Heeft de oogen van de hoop, de duif-gelijke.
Hoe haar zacht lachen lokt de ziel! als 't licht
Vliegende insecten door lamplooze lucht.

GEEST.

Mijn renpaarden voedde het weerlicht,
Zij drinken van 's wervelwinds vloed,
En zij baden in 't purperen meer zich, 't
Frisch meer van den morgenzon-gloed.

Hun sterkte volstaat voor hun spoed; -
Stijg dan op met mij, Zeegeboorne!

Ik verlang, - door den nacht vaart een lichtschijn;
Ik vrees, - zij ontvlieden de' orkaan;
Eer de wolken om de' Atlas gezwicht zijn,
Omcirklen wij de aarde en de maan.
Dat wij rusten wen 't werk is gedaan: -
Stijg dan op met mij, Zeegeboorne!

Vijfde tooneel.

De kar houdt stil in een wolk op den top van een sneeuwigen berg. Asia, Panthea, en de Geest van het Uur.

GEEST.

Op de grens van den daagraad en 't duister
Zijn mijn paarden veraadming gewend;
Maar van de Aard hoorde ik juist een gefluister
Dat sneller dan 't vuur dient gerend:
Drinkt verlangen en vaart ongekend!

ASIA.

Op hun neusgaten blaast gij, maar mijn adem
Zou hun meer snelheid geven.

GEEST.

Kon dat maar!

PANTHEA.

O Geest! vertoef, zeg, waar is 't licht vandaan
Dat de wolk vult? De zon verrees nog niet.

GEEST.

De zon zal niet verrijzen voor den noen.
Verwondring houdt Apollo in den hemel,
En 't licht dat dezen damp doorvloeit, niet anders
Dan van de rozen die een bron aanstaren
Hemelsche kleur het water vult, ontstroomt
Uw machtge Zuster.

PANTHEA.

Ja, ik voel 't -

ASIA.

Wat is er,
Zuster? Gij zijt zoo bleek.

PANTHEA.

O hoe veranderd
Zijt gij! 'k durf u niet aanzien, ik gevoel

Maar zie u niet. Ternauwernood doorsta ik
De straling van uw schoonheid. Zeekre goede
Verandring werkt in de elementen, die
Uw tegenwoordigheid ontsluierd dulden.
De Nereïden zeggen, op den dag
Toen 't heldre zeekristal bij uw verrijzen
Spleet, en gij stondt in een dooraêrde schelp,
Die aandreef op den kalmen zeeëspiegel
Tusschen de Egeïsche eilanden en langs
Den oever die uw naam draagt, - barstte er Liefde,
Als de atmosfeer van zonvuur 't levende al
Vullend, uit u, dat aarde en hemel straalden,
De diepe zee en de zonlooze holen,
En al wat daarin woont; tot leed verduistring
Wierp op de ziel waaruit dat schijnsel kwam.
Zoo zijt gij thans; en ik ben 't niet alleen -
Uw zuster, gezellin, eige' uitverkoorne -
't Is heel de wereld, die uw liefde zoekt.
Hoort gij geen klanken in de lucht die uiten
Liefde van al wat stem heeft? Voelt gij niet
Hoe de onbezielde winde' op u verliefd zijn?
Luister!

(Muziek.)

ASIA.

Uw woorden klinken zoeter mij
Dan wat ter wereld ook, behalve zijne,
Wier wederklank zij zijn: doch alle liefde
Is zoet, of men haar schenke of zelf ontvang'.
Liefde is als 't licht voor iedereen en al,
En haar vertrouwde stem verveelt niet, immer.
Gelijk de wijde hemel en de lucht
Die alles voedt, maakt zij het kruipend dier
Den God gelijk. Zij die haar 't meest doen voelen
Zijn zalig, gelijk ik thans, maar wie 't meest
Haar voelen, zijn nog zaalger, na lang lijden, -
Als ik gauw zijn zal.

PANTHEA.

Luister! Geesten spreken.

STEM IN DE LUCHT, DIE ZINGT.

Levens Leven! doen uw lippen
Niet van liefde uw adem gloeien?

Van uw lachjes, voor zij glippen,
   Brandt de koude lucht, - dan vloeien
Ze in die blikken heen wier mazen
Zwijmen doen al wie er lazen.

Kind van Licht! Uw leden schijnen
   Door de plooien die ze omspreiden,
Als de helle morgenlijnen
   Door de wolken ongescheiden,
Deze hemelsch-teedre glans,
Waar ge ook blinkt, omhult u gansch.

Schoon zijn andren; geen aanschouwt u.
   Maar uw stem zacht-lieflijk ruischt er
Als de schoonste, - hij onthoudt u
   Aan 't gezicht, die vloeibre luister, -
Ieder voelt, maar ziet u nimmer,
Als thans ik, vergaan voor immer!

Lamp der Aarde! Uw stralen doopen
   Oovral donkre vorme' in klaarte,
Zielen die gij liefhebt loopen
   Op de winden zonder zwaarte.
Tot zij zwijme' als ik, verslagen,
Duizlig, zwijm, doch zonder klagen!

ASIA.

   Mijn ziel is een bekoorde kaan,
   Die als een sluimerende zwaan
Drijft op de zilverzee van uw zoet kweelen;
   Engelgelijk zit de uwe daar
   Neven het roer geleidend haar,
Wijl melodiên door alle winden spelen.
      Zij drijft, naar 't schijnt, immer, voor immer:
      De waatren staken 't kronklen nimmer
      Tusschen ravijnen, bergen, wouden -
      't Wildst paradijs dat 'k ooit aanschouwde!
   Tot, als een die sluimring bond,
   Naar de' oceaan gedragen 'k neerdrijf in het rond,
   In diepe zee van klank die eindloos opwaarts bront.

Nu heft uw geest in reinste rijken
Van zang zijn vleuglen, en zij grijpen
Winden, die in dien zaalgen hemel beven;
Wij zeilen voort, ver weg, zoo ver,
Zonder een koers, zonder een ster,
Slechts door den drang van zoeten klank gedreven;
Tot ge eindelijk door eilandgaarden,
- O schoonste loods! - te schoon voor de aarde,
Waar nooit een sterflijk scheepje glijdt,
De boot van mijn begeerte leidt;
Liefde is wat we aadmen hier, liefde volkomen,
Bewegende in den wind en op de stroomen,
Makend deze aard gelijk aan 't geen we omhoog ons droomen.

Ouderdoms ijzge holen varen
Voorbij we, en ruwe donkre baren:
Volwassenheid; en de effen zee der Jeugd,
Glimlachend maar bedrieglijk; langs den spiegel
Der Kindsheid vlieden wij, vol schaûw-gewiegel,
Door Dood, Geboorte, naar volmaakter vreugd: -
Daar welven zich prieelen tot een Eden,
Verlicht door bloemen starend naar beneden,
En waterpaden die zich windend spoên
Door wildernissen kalm en groen,
Bevolkt door wezens, al te stralend klaar
Om aan te zien, onverontrust, - bijna als gij voorwaar -
Die schrijden op de zee, en zingen wonderbaar!

(Slot volgt).

De Positie van Nederland in de Internationale Politiek
Door
L.L.C.M. van Outhoorn.

Revue de Paris, livraison du Ier août 1908 Victor Bérard: L'oeuvre d'Edouard VII, troisième partie, pages 663 et 670.

Van tongen en pennen gesproken, wij gaan er druk over en langs. Het begint er naar uit te zien alsof men beproeven wil ons uit ons hoekje te lokken. Geen wonder: daar zijn wereldbelangen mede gemoeid. En het is des te meer te bejammeren dat eenerzijds de wereld zoo weinig van ons afweet - en dat weinige vaak uit zoo troebele bron te putten krijgt - anderzijds onze ijver om de bestaande verhoudingen, ter nauwkeurige bepaling onzer handelwijze, te leeren kennen, de grens van het gematigd-onverschillige nadert. Zijn het dusver haast uitsluitend Britsche en Duitsche persstemmen geweest, die zich ons toekomstig heil aantrokken, thans openbaart zich ook bij Fransche aanvoerders der publieke opinie de neiging om de macht, die Nederland op den aardbodem vertegenwoordigt, mede in rekening te nemen. Dit moge al op hoofscher en minder indringerige wijze geschieden dan wij van onze oostelijke naburen gewend zijn, toch laat zich niet ontkennen dat er een duidelijke toeleg uit spreekt. Frankrijk heeft er, evenzeer als Engeland, belang bij dat wij in staat kunnen geacht worden onze neutraliteit in alle opzichten buiten schot te houden. Daarom is er genoemden aanvoerders zoo oneindig veel aan gelegen hoe wij onze defensie inrichten, welk *leitmotiv* onze buitenlandsche staatkunde beheerscht, of

en zoo ja in welken geest de Nederlandsche troonsopvolging definitief staat geregeld te zijn.

Dit eenmaal vooropgesteld, zou het van weinig doorzicht getuigen indien wij maar steeds ongevoelig bleken voor het oordeel, dat de buitenwereld over ons velt. Wij hebben aan dat oordeel evenzeer waarde te hechten als zij aan het onze. Dat wij onze belangen op eigen wijze meenen te mogen behartigen is nog geen reden om die ‘eigen wijze’ zoo te verstaan dat wij er niemand rekenschap voor schuldig zouden wezen. Wij maken, evengoed als andere mogendheden, deel uit der volkerengemeenschap en mogen ons deswege niet onttrekken aan zekere verplichtingen.

Zoo de buitenwereld zich met ons bemoeit, bestaat er allicht eenige aanleiding toe. Of deren de fouten, die wij begaan, ook anderen niet?

Bij het voeren eener tegelijk krachtige en behoedzame buitenlandsche staatkunde mag een oog in 't zeil niet gemist worden. Het is van overwegend belang volkomen ingelicht te zijn omtrent de stemming, die, zoodra onze toekomst op het spel staat, bij onze machtige naburen de heerschende is. Te meer daar uit velerlei gebleken is dat reeds geruimen tijd op hetgeen te onzent voorvalt elders nauwkeurig wordt gelet.

Dit vinden wij alweer bewaarheid in het onlangs verschenen opstel van de hand van Victor Bérard, den kundigen diplomatieken penvoerder van de *Revue de Paris.* Wanneer men weet dat hij met André Tardieu en Francis Charmes een trio vormt, steeds er op uit Frankrijks buitenlandsche staatkunde in banen van bezadigde doortastendheid te leiden, geen lettergreep uitsprekend of hij is weloverwogen en hoogstwaarschijnlijk in overeenstemming met hetgeen de Quai d'Orsay voor de juiste opvatting houdt, dan behoeft men zich niet af te vragen of hier een gezaghebbend schrijver aan het woord is.

Het opstel van Bérard draagt tot opschrift *L'oeuvre d'Edouard VII.* In het eerste en tweede gedeelte, 1 en 15 Juli verschenen, wordt diens diplomatieke figuur ten voeten uit afgebeeld; in het derde en laatste krijgen wij de treffende resultaten van dit koninklijk streven in hoofdzaak te aanschouwen. Spannender lectuur is niet denkbaar. Met korte trekken doet

de scherpzinnige schrijver al wat sedert de troonsbestijging van den Britschen monarch voorgevallen is, voor onzen blik herleven. Naar hij, haast overduidelijk, aantoont, heeft Eduard de Zevende in de meeste dier gebeurtenissen de hand gehad, is het dien schranderste onder de schrandersten ten minste gelukt zoo te manoeuvreeren dat Duitschlands hegemonie in Europa verbroken, althans verminderd is. De wereldstrijd is er, volgens Bérard, een tusschen Eduard en Bülow.

Laat het zijn dat de opzet van Bérard's beschouwing eenig optimisme verraadt, dat hij zich wellicht te vroeg in Bülow's nederlaag verheugt, dat het in elk geval den Franschen geraden blijft niet al te zeer op hun financieelen voorrang te vertrouwen, toch laat zich de kern van dat betoog niet wegredeneeren.

Er is, sedert den aanvang dezer eeuw, waar het om de wereldheerschappij gaat, een merkwaardige verandering ingetreden. En bij dien ommekeer mogen wij, Nederlanders, ons niet ontveinzen nog al geen kleinigheid gewonnen te hebben.

Doch hebben wij eensdeels de handen vrijer - immers geen Duitsche alliantie zou ons thans opgedrongen kunnen worden - anderdeels zijn onze internationale verplichtingen aan ernst en zwaarte toegenomen. Wat Bérard beweert dat in 1903 geschied is, toen wij, naar zijn zeggen, op het randje eener Duitsche interventie stonden - hij geeft zelfs te verstaan dat het krachtig ingrijpen der Nederlandsche Regeering bij het uitbreken van de tweede spoorwegstaking, door beduchtheid voor zoodanige interventie ingegeven was - zou thans wel tot de onmogelijkheden behooren. Maar nu schijnt vast te staan dat het voor een aanzienlijk deel o n s te wijten, of te danken is, zoo de *Entente cordiale* tot stand kwam[1)], spreekt het als een boekje dat wij flinker en behoedzamer dan ooit hebben op te treden. Is het waar dat Engeland èn in de gebeurtenissen

1) Reeds kort na het sluiten dier *Entente* is mij hetzelfde verzekerd door niemand minder dan Frankrijks tegenwoordigen Premier. Strikt genomen had hij er over moeten zwijgen, daar het de *Entente* slechts bevordert wanneer wij voortgaan met onze van-den-dag-op-den-dag-politiek. Maar wellicht is bij Britsche en Fransche staatslieden het vermoeden gerezen dat Nederland er juist baat bij vindt de *Entente* hechter te maken. Of dit evenwel voor ons een reden mag zijn om maar op zien komen te spelen, is een andere vraag.

van 1903, èn in onze economische verhouding tot het Duitsche rijk, èn in de troonsopvolgingsquaestie aanleiding vond tot koersverandering en scherpe resoluties, dan mogen wij driedubbele waakzaamheid betrachten.

Of moeten wij Bérard gelijk geven, die zoowel uit het feit van de *Entente cordiale*, kort na onze spoorwegstakingen gesloten, als uit den val van Dr. Kuyper de gevolgtrekking maakt dat er voortaan geen economische toenadering tusschen Nederland en Duitschland te duchten is, terwijl interventie van Duitsche zijde, wat er ook binnen onze landpalen gebeuren moge, voortaan buitengesloten is?

Het zij zoo, maar dan blijft er één zaak niet uitgemaakt, een zaak waarbij, gelijk Bérard met sobere vingerwijzing aantoont, gansch Europa belang heeft n.l. de regeling der Nederlandsche troonsopvolging. Hier valt het eenigszins moeilijk de gedachte van den anders zoo helderen schrijver te doorgronden. Immers, waar hij van de bange dagen van April 1902 gewaagt, daar laat hij er onmiddelijk deze veronderstelling op volgen:

> La succession de Hollande va peut-être s'ouvrir: les querelles entre les vingt ou trente prétendants donneront belle carrière au courtier allemand (pag. 663).

Deze zin heeft geen zin, of er zou dit moeten staan:

> La succession au trône de Hollande va peut-être s'ouvrir: comme il n'y a rien de définitivement réglé et que des divergences se sont déjà produites au sujet de la désignation de l'héritier présomptif, il est à craindre que, le cas échéant, l'Allemagne n'intervienne dans cette question.

Trouwens, veel beter dan zes jaar geleden zijn wij er thans niet aan toe. Zoo er werkelijk een troonsopvolgingsquaestie bestaat - en mogen wij Mr. de Beaufort gelooven, dan zou het overweging verdienen dienaangaande tot klaarheid te komen - maakt het weinig uit of bij gebrek aan een definitieve regeling de ééne groep mogendheden dan wel de andere zich tot ingrijpen geroepen acht. Gebeten wordt men van de kat evengoed als van den kater.

Beteekenis heeft het echter dat van onbetwist-gezaghebbende zijde gewezen wordt op het verband tusschen de Nederlandsche troonsopvolgingsquaestie en de wereldpolitiek. Eindelijk zien wij het geheim der *Duplice* onthuld, en of wij het weten willen of niet, aan onze hoogste belangen zijn zoowel oorsprong als bestemming van den Tweebond ten innigste verwant.

Het lijdt geen twijfel of deze onthulling zal niet zonder reden geschied zijn. Vermoedelijk hebben wij hier met een weloverlegd plan te doen. Bérard is geen man om er maar losjes over heen te praten. Hij moet, sedert jaar en dag, een vaste lijn gevolgd hebben.[1)] Zoo het hem thans goeddunkt een tipje van den sluier, die het werk der *Duplice*makers bedekt, op te heffen, tien tegen één dat het de *Duplice* niet schaden zal.

Of het ons evenzeer tot voordeel zal strekken, hangt grootendeels van onszelven af. De kennis, die wij thans opdoen, mag ons, in elk geval, niet koud laten. Want het is niet langer de vraag of wij ons geheel kunnen afzonderen. Wij hebben thans in de eerste plaats en bovenal toe te zien dat wij door te veel talmen niet voor gesloten deuren....of voor een afgrond komen te staan.

Dusver gingen wij monter en onbezorgd de toekomst te gemoet. Een handvol *Schwarzseher* buiten rekening gelaten, doorleefden wij de donkerste dagen zonder ook maar eenig besef te toonen van het roekelooze spel dat wij speelden. Luchthartig als geen Franschman ooit was, meenden wij ons te kunnen vermeien in allerlei vreemdsoortig geknutsel, ons kittelend met 't afgesleten refrein dat het wel los zou loopen.

1) Voor degenen die zich op de hoogte wenschen te stellen, volge hier de volledige lijst van Bérard's politieke geschriften.
La politique du Sultan. - La Macédoine. - Les affaires de Crète. - L'Angleterre et l'impérialisme. - Questions extérieures. - Pro Macedonia. - La Révolte de l'Asie. - L'Empire russe et le Tsarisme. - L'Affaire Marocaine. - La France et Guillaume II.
In dit laatste werk, verleden jaar bij Armand Collin uitgekomen, treft een uiterst belangwekkende - en voor ons bij uitstek actueele! - schildering van Venezolaansche toestanden, met en benevens een sprekend portret van Cipriano Castro (pag. 109-145).

Ja, los was er wel iets geraakt, doch het bleken niet de gevaren te zijn, die aan het dunnen waren gegaan: juist wat meer stabiel, veerkrachtiger ook had moeten voor den dag komen - ons waardigheidsgevoel - drukte slechts volharding uit in het verslappen.

Een opflikkering van nationalen trots, een wederopleven van het nationaal bewustzijn, zietdaar wat de Transvaalsche oorlog bij ons volk te weeg bracht. Met eenig beleid ware die verhoogde geestesstemming op banen van klimmende expansie te voeren geweest. Daar zit nog pit genoeg in de diepste schuilhoeken onzer volksziel om de beste verwachtingen te rechtvaardigen. Het ongeluk is echter dat nog steeds dezelfde regeermethode als die waaraan onzer vaderen republiek haar verval te danken had, wordt toegepast.

Benepen en kortzichtig: zoo moet het oordeel luiden over de Hoog Mogenden, die er niet tegen opzagen een De Ruyter het bevel te geven met een minderwaardige vloot zee te bouwen. Eigenzinnig en pietluttig: zoo stelden zich de oligarchen aan, die ons in weinige jaren, langs een duizelingwekkende afdalende reeks, van Nijmegen naar Rijswijk en van Rijswijk naar Utrecht brachten.

Geen vaste, scherpomlijnde, doelbewuste buitenlandsche politiek was de hunne: zij waren nu eens vermetel door het dolle heen, dan weer bedeesd tot weewordens toe. Daarbij misten zij den ondergrond eener verlichte of blindelings volgzame openbare meening. Waar zij er toe gedwongen werden in dit - ook destijds merk- en voelbaar - gebrek te voorzien - door het deelen van de feitelijke, zoo al niet souvereine macht met de populaire Oranjevorsten - daar geviel het dat 's lands belang eveneens letsel, en onherstelbaar letsel bekwam. Immers, tegen te spreken is het niet dat het zich wegcijferen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden - hetwelk reeds einde der XVIIde eeuw aanving - zoo niet enkel en alleen, dan toch voornamelijk als een niet te ontwijken gevolg van de geslaagde landing te Torbay moet worden aangemerkt. Zoowel uit het verdwijnen van den prikkel, kort te voren nog in het antagonisme met Groot-Brittanje gelegen, als uit de tweederangsrol, die er voor de Republiek, naast haar nieuwen, tot krachtigen opbloei bestemden bondgenoot,

was weggelegd, laten zich èn de moreele achteruitgang èn de slinking van prestige, welke haar in den ruggegraat troffen, zeer goed verklaren.

Over hetgeen nadien voorgevallen is, over de nietswaardigheid van de eens om de wereldheerschappij dingende, halen wij, in den regel, maar liever de spons. Het is zooveel vleiender voor onze eigenliefde groote wapenfeiten te herdenken! Dat verval, nu ja, daar moeten wij in Godsnaam maar in berusten! De hergeboorte van Nederland in 1813 was immers zoo mooi!

Oppervlakkiger kan het al niet. Ligt de schuld aan de, toch meestal kundige, beoefenaren der vaderlandsche geschiedenis, of zijn onze regeerders er steeds op uit geweest de waarheid te verbloemen? Hoe het ook zij, wij zitten nu eenmaal met die door en door valsche begrippen en averechtsche opvattingen. Waar het, ook in den glorietijd, bij de leiders onzer buitenlandsche staatkunde aan gehaperd heeft, dit zoeken wij ons ternauwernood te verklaren.

Een boek als dat van Ellis Barker over de redenen van ons verval[1)] lokt zoowaar niet eens vluchtige discussie uit. Wij hebben wel gewichtiger onderwerpen uit te pluizen. Wij hebben groot te zijn tot in de kleinste dingen toe, of andersom, weet ik het?

Doch scherts ter zijde. Wat zouden wij, die zoo onbarmhartig over naburige volken den staf kunnen breken - hoe grenzenloos onze *Schadenfreude* zoodra het in Engeland, Frankrijk of Duitschland spookt! - wat zouden wij er sarcastisch over uitpakken indien er bij de eene of andere natie zooveel bots en zots, zooveel tekortkomingen in ieder opzicht aanwezig waren als bij ons!

Waar ziet men ééne staatsgemeenschap, die nog een zweempje van zelfvertrouwen en zelfbewustzijn bezit, zoo bedroefd onpolitiek handelen als wij?

Laat het wezen dat het herboren Nederland van 1813 zich niet in staat mocht rekenen de eens ingenomen plaats op de voorste rij der toonaangevende volksstammen te bezetten.

1) The Rise and Decline of the Netherlands bij Ellis Barker.

Laat het zelfs zijn dat die hergeboorte geen uitzicht gaf op het in volle vrijheid nastreven van praktische idealen, dus alleen datgene na te jagen viel, wat bij de overige medestanders in de Heilige Alliantie geen afgunst mocht verwekken. Dan nog blijft het een raadsel hoe wij ons ooit hebben kunnen voorstellen dat er toch niets boven dat zalig vegeteeren ging, blijft het een onoplosbaar vraagstuk hoe wij het in zulk een bedompte atmosfeer zoolang hebben kunnen uithouden. Want heeft het haast geen volle eeuw geduurd, dat bekomen van de schokken, ons door Revolutie en nasleep toegebracht? Een volle eeuw van louter tijdwinnen, van met-moeite-het-hoofd-boven-water-houden, een volle eeuw van achteraan-sukkelen!

Taai zijn wij zeker, anders waren wij al een poosje geleden in totale versuffing terneer gesmakt. Maar of het pas geeft de proef tot in het oneindige voort te zetten, is een tweede. Wij zouden dan, wel is waar, het nooit vertoonde beeld opleveren van een volk, dat zijn eigen aard verloochende, dat, schoon vervuld van rechtmatigen trots bij het memoreeren der voorvaderlijke stoutigheden, niets ervoor over bleek te hebben om zich uit het kleinburgerlijk bestaan, dat het zijne is, op te heffen. Een curiosum te meer in dit éénig, honderdvoudig stapeloord van vreemdelingentrekkende curiosa!

Waar het echter volkomen buitengesloten is dat een ernstig en in den grond degelijk volk als het Nederlandsche zich uit pure paradoxenliefde zoo kinderachtig zou aanstellen, daar moet wel aangenomen worden dat het in gemoede overtuigd is geweest den zekersten weg te hebben betreden.

Dit kan evengoed stelselmatig als instinctmatig geschied zijn. Ook nadat Nederland, krachtens het verdrag van Londen van 1839, niet langer aan de besluiten van het Congres van Weenen gebonden was, mochten de redenen, die er voor het voeren eener zelfstandige, meer gekleurde buitenlandsche politiek gepleit zouden hebben, het nog niet winnen van de overweging dat het rijk over geen genoegzaam weerstandsvermogen beschikte. Uit die overweging vloeide natuurlijk voort dat er aan de ontwikkeling van handel en nijverheid meer dan gewone energie dienstbaar moest worden gemaakt. Zoo geschiedde dan ook, al was het op geheel onvoldoende schaal, en wel met

zoodanigen uitslag dat Nederland zich van lieverlede eenigszins vrijer, ja bijkans ongedwongen is begonnen te bewegen.

Van een goed in elkander getimmerd diplomatiek systeem, met er bij behoorende, op deugdelijken grondslag rustende weermiddelen, is evenwel nog geen sprake. Daar had, in éénen adem met de ontwikkeling van de 'bronnen der volkswelvaart', aan gewerkt kunnen worden. Wat zeg ik? Het behoorde v o l d o n g e n te zijn! Dat het nagelaten werd, opzettelijk en moedwillig nagelaten, is een zware debetpost op de rekening der achtereenvolgende regeeringen.

Hoe zij het dorsten te bestaan? Eenvoudig omdat zij stoelden op een dubbelen wortel: kleinburgerlijke *negotie* en *emotie.* Zeker iemand, wiens kijk en tong even scherp zijn, gaf mij eens 'n niet onvermakelijk staaltje van zijn speelsch vernuft door het boudweg karakteriseeren van den gemiddelden machthebber onzer dagen, op Nederlandschen bodem wel te verstaan, als het meest geprononceerde type van den sentimenteelen grutter. Nemen wij aan dat hij een weinig oneerbiedig sprak - het staat altoos leelijk een categorie menschen, die eerlijk hun brood verdienen, in het zonnetje te zetten - geheel ongelijk had hij toch niet.

De geest, waar onze dirigeerende standen van doortrokken zijn, is er een van de uiterste bekrompenheid, gepaard met een kortzichtig, aan allerlei invloeden onderhevig, allerminst harmonisch gedacht en gevoeld rechtsbegrip. Dat zij te goeder trouw dwalen en falen, staat voor mij vast; eveneens dat het bij het licht van zoo menige veelbeteekenende gebeurtenis mogelijk ware hun streven op een duidelijk omschreven en kennelijk verheven doel te richten. Maar wie zal die taak op zich nemen?

Daar is nog iets meer dan kleinburgerlijk vooroordeel te overwinnen. Toen ik voor het eerst de positie van Nederland in de internationale politiek ter sprake bracht,[1)] herinner

1) Het was tegen den afloop van het maandenlang met hartstochtelijkheid gevoerd debat over de Duitsche-alliantie-quaestie (Sept. 1902). In een drietal, onder de redactioneele rubriek van Het Vaderland verschenen artikelen, 'Uit ons hoekje' betiteld, brak ik de stelling af, door het Utr. Dagbl. verdedigd, dat er geen andere uitweg dan de allernauwste aansluiting aan Duitschland te bedenken was, liet ik het licht vallen op zekere 'uitnoodigende' wenken der Fransche officieuse pers, ten bewijze dat wij een vrije keuze hadden en onze condities konden stellen. Uit ons hoekje, goed! niets liever dan dat, maar op de door ons bepaalde, ure en op de gunstigst mogelijke te verkrijgen voorwaarden! Dit noemde ik, in tegenstelling met het aan banden leggen van onzen wil - door het onderschrijven van deze bewering dat wij ons maar steeds door moesten afzonderen, dan wel van gene dat wij het buiten de vrijwel opgedrongen Duitsche alliantie niet konden bolwerken - de politiek van de vrije hand.
Het is wel opmerkelijk dat het debat juist daarop een geheel anderen keer nam: de Duitsche pers bakte zoete broodjes en er kwam meer zelfbewustheid over de onze.
Feitelijk is de afzonderingspolitiek, ook door de regeering, losgelaten. Het is echter nog niet *impliciter* geschied. Alleen mag uit de belangrijke bijdrage van de Nieuwe Courant over dit onderwerp (Febr. 1907) opgemaakt worden dat in officieele kringen de politiek der vrije hand de bovenhand behouden heeft. Een uiting van Minister Cohen Stuart, bij de behandeling zijner laatste begrooting, kwam zulks bevestigen.

ik mij van meer dan ééne zijde dit vernomen te hebben:

> ‘Hoe wenschelijk het ook ware in dezen tot klaarheid en bewustheid te geraken, ontveinzen mogen wij ons niet dat er psychologische redenen kunnen zijn, die het ons volk moeilijk maken zich op het gebied der internationale politiek naar behooren te doen gelden.’

Welke zijn die redenen dan?

> ‘Eerstens onze traagheid in het besluiten, zooals, meenen wij, Chailley-Bert heeft opgemerkt.’

Toegegeven dat er iets van aan is, hoe zou daarin de verklaring opgesloten kunnen liggen van de algeheele onbeslistheid onzer buitenlandsche politiek?[1)] Al mogen wij, in ons gewone, en soms ook in ons buitengewone doen, langer weifelen dan noodig of plichtmatig is, wij staan toch steeds voor de vraag of een veranderde gedragslijn ons beterschap zou kunnen aanbrengen, terwijl *in casu* van eenige

1) Het woord is van. Dr. Kuyper's tweelingbroeder, den driestarman, in zijn schitterend betoog over de erfopvolging, naar aanleiding van het zooveel indruk gemaakt hebbende artikel *Succession de Hollande* in de *Revue de Paris.* (Zie De Standaard van 7 November 1908).

leidende gedachte, die wijziging zou moeten of kunnen ondergaan, schijn noch schaduw te bespeuren valt. En die nevelachtigheid nam, in de laatste zes jaren, eer toe dan af. Doch hierover straks.

> ‘De temperamentsquaestie daargelaten,’ - zoo luidde het tweede psychologische bezwaar, dat den weg heette te sperren voor het inrichten eener doelbewuste buitenlandsche staatkunde - ‘mag wel ernstig bedacht worden hoe de democratische strooming van onzen tijd zich blijkbaar verzet tegen het opdrijven der defensieuitgaven niet alleen, maar ook tegen al wat tot internationale verwikkelingen zou kunnen leiden.’

Hier paste geen ander antwoord op dan een verwijzing naar democratisch geregeerde staten, die alle, zonder onderscheid, èn voor de best mogelijke weermacht, èn voor een consequent doorgevoerde buitenlandsche staatkunde zorg hebben gedragen. Trouwens, zoo schrander zijn de democraten wel, dat zij hebben leeren inzien hoe het juist de gebrekkige, verwaarloosde buitenlandsche politiek is, die verwikkelingen in het leven roept.

En nu, tot besluit, de derde psychologische reden die, naar men meende, ons er van weerhield op eigen diplomatieke wieken drijven.

> ‘Zelfs al waren wij van nature niet tot eindeloos beraad geneigd, en al bleek onze democratie lang niet van kloeke decisie en precisie op dit punt afkeerig, dan nog heeft het wellicht bezwaren in, zoo steile breuke met het nu eenmaal gangbaar vertrouwen op het evenwichtssysteem te bewerkstelligen’.

Dus omdat het der massa behaagt zich gruwelijk te bedotten, omdat zij moeilijk te overreden is haar verkeerde inzichten tegen betere in te ruilen, omdat het bij Jan en alleman vaststaat dat de groote antagonisten, in stêe van ons in hun twist te betrekken, elkander wel tot den eeuwigen dage in toom zullen houden, gaat het niet aan verder op ‘het scheppen van meer klaarheid en bewustheid in dezen’ aan te dringen?

Het behoeft geen betoog dat ik gemakkelijk werk had

dergelijke objecties te ontzenuwen. Of er nog velen zijn, die er waarde aan toekennen? 't Is te hopen van neen, maar mocht er in de loopende discussie om psychologische redenen vertraging of afstel aanbevolen worden, dan weet men vooraf met gezochte motieven, *alias* uitvluchten, te doen te hebben!

Is hiermede de lijst der bezwaren tegen het in overweging nemen van een meer besliste houding, waar het de buitenlandsche aangelegenheden betreft, volledig uitgeput? Hoe ongelooflijk het ook schijne, nauw komt de positie van Nederland in de internationale politiek op het tapijt, of er treedt, onder zekere invloedrijke elementen, een bepaalde onwil aan den dag. Moest ik niet van een hoogaangeschreven Kamerlid - geen diplomatieke specialiteit wel is waar! - bij wijze van dooddoener de verzekering aanvaarden dat het buitenland zich meer met ons bemoeide dan hem lief was? En hij meende het!

Anderen weer vinden het onraadzaam het land te alarmeeren door speciaal erop te wijzen hoe het thans in de officieuse pers allerwegen doorsijpelt dat het onze *situation précaire* is geweest; die voornamelijk tot het vormen der tegenwoordige Europeesche machtsverhoudingen heeft bijgedragen. Nog al vreemd, die erkentenis van het met de waarheid niet aan te durven, vooral wanneer men bedenkt dat ons publiek ook buitenlandsche bladen en tijdschriften leest!

Hoeveel ruiterlijker ware het niet, en meer overeenkomstig 's lands belang tevens, ronduit van de begane fouten belijdenis af te leggen!

Daar is - zeide ik zooeven - op het gebied der internationale politiek, nog al geen geringe verandering o n s t e n g e r i e v e ingetreden. Of die verandering ook t e o n z e n b e h o e v e, minst genomen uit beduchtheid voor zekere eventualiteiten - waardoor het gebrekkige van de regeling der troonsopvolging schel in de oogen stak - heeft plaats gegrepen, zij in het midden gelaten. Zoowel bovengenoemde Fransche publicist als de *mystérieux anonyme,* van wiens hand onlangs in dezelfde *Revue de Paris* een zoo vriendschappelijk gesteld ultimatum aan ons adres verscheen, schuiven het onder geen stoelen of banken dat de nauwe verbintenis tusschen de beide groote

Westersche mogendheden, in Mei 1903 gesloten, naar hun informaties luiden, aan den gemeenschappelijken wensch ontsproot Nederland tegen al te vleiende attenties van hoogduitsche zijde te beschermen. Dit kan zoo begrepen worden dat Engeland en Frankrijk er niet bijster op gesteld zouden zijn onze havens door expansiezoekende Teutonen bezet te zien.

Maar ook de kans op een Duitsche interventie voor het immers niet ondenkbare geval er moeilijkheden over de regeling der troonsopvolging zouden ontstaan, zullen de *Duplice*makers niet licht geteld hebben.

Intusschen, daar mogen de opinies over verschillen, één ding staat vast: wij leven, zoo niet bij de genade van de groote geallieerde Westersche mogendheden, gelijk de heer de Koo in zijn Mei-ontboezeming maar al te onbewimpeld beweren dorst, dan toch zeker niet door eigen, zelfbewuste kracht. En de onbeslistheid onzer buitenlandsche politiek laat niet af dezen toestand met den dag twijfelachtiger en drukkender te maken.

Immers, wij wandelen in raadselen. Het geeft niets of wij al onze wandeling telkens onderbreken om nu en dan op den uitkijk te gaan staan. De geluiden, die wij vernemen, brengen ons geen kondschap aan.

Ik gaf reeds te kennen dat de toestand, sedert 1902, er niet op verbeterd is. Stond toenmaals onze buitenlandsche politiek in het teeken van algeheele afzondering - maar het was geen *splendid isolation!* - thans heeft, al geruimen tijd, de mogelijkheid, ja, de wenschelijkheid van een samengaan met andere landen een punt van overweging, ook in regeeringskringen, uitgemaakt. Zeer stellig moet er, bij het toestaan der kredieten voor oorlogschepenbouw, aan e v e n t u e e l e b o n d g e n o o t e n gedacht zijn. Minister Cohen Stuart wond er geen doekjes om. Maar iets naders lekte niet uit. Dies had ik het recht te spreken van het eer toe- dan afnemen der n e v e l a c h t i g h e i d te dien aanzien.

Vermoedelijk zal er, al die jaren, gemijmerd zijn over de vraag of het wellicht niet raadzaam ware te onderzoeken aan welke zijde de b e s t e w a a r b o r g e n te vinden zouden wezen. Ik matig mij hier geen oordeel, nog veel minder een aanbe-

veling aan. Het is mij genoeg de politiek der v r i j e h a n d ingeleid en ingeluid te hebben. Maar het wil mij toch voorkomen dat er thans voldoende gemijmerd is. Als wij nu niet weten hoe wij te handelen hebben, dan weten wij het nooit!

Waar wachten wij eigenlijk op? Vergeten wij niet dat wij het voorwerp zijn van allerminst belanglooze liefde. Duitschland heeft onze havens broodnoodig - zoo leerde ons de bestingelichte Germanenkenner van ons land, mr. Valckenier Kips - zou onze bezittingen aan den Evenaar ook goed kunnen gebruiken: van daar die telkens terugkeerende insinuaties dat wij de aangeboden schuilplaats onder de vleugelen van den Duitschen adelaar niet langer moesten versmaden.

Zoo stout - en zoo wijs! - waren wij echter tot heden. Alsof wij naar een vast, weloverwogen plan handelden, lieten wij - hoe menigmaal reeds! - stormen, die anderen zouden hebben meegesleurd, over onze hoofden heen loeien. Dit hebben wij dan met zekere acrobaten gemeen, die er in uitmunten, ook te midden van het roerigste tumult, ongedeerd te blijven. Zoolang het duurt....

En wij zijn niet eens acrobaten. Wij zijn boffende stumperds. Die wijsheid, die stoutigheid zelfs van ons, er is niemand in de gansche wereld, die er iets om geeft. Waarom? Wel, het loopt nogal in de gaten, om het zoo maar 's familiaar uit te drukken. Wij staan bekend als leepe broeders, die voor een appel en een ei - liefst zelfs voor een appel of een ei - aan het allerhoogste, dat een volk met waardigheidsgevoel maar bevredigen kan, trachten te komen, n.l. eervol behoud van het vaderlijk erfgoed. Deswege genieten wij - het krasse woord moet er uit - maar een minimum van consideratie. Wij tellen eenvoudig niet mede, ook waar ons lot op het spel staat. Ja, het is zelfs pijnigend voor den buiten 's lands vertoevenden, in regeeringskringen elders vertrouwd geraakten Nederlander, aan te zien hoe ironisch beleefd over onze impotentie wordt gemeesmuild.

Dat er besluitloosheid - laat staan gematigde - wordt g e t o o n d , is op zich zelf geen zonde. Indien maar zekerheid bestond dat er onder het mom dier besluitloosheid een steeds wakende en wakkere kracht verscholen lag. Zoodanige zekerheid nu missen wij te eenenmale.

Heeft de Regeering soms een gloednieuw diplomatiek systeem ingewijd? Zoo neen, waar doelden dan de, van tamelijk veel zelfbewustheid getuigende, doch in het buitenland geen indruk gemaakt hebbende woorden van minister De Marees van Swinderen op, dat Nederland voortaan geen stof meer voor een *vexirbild* zou opleveren? Zoo ja, mogen wij, mondig volk van Nederland, er niet mede kennis maken?

Vreemd is het overigens hoe dr. Kuyper, die toch het naadje van de kous dient te weten, zoo openhartig durft gewagen van de onbeslistheid onzer buitenlandsche politiek. Of maken die kostelijke contradicties soms deel uit van één en hetzelfde *plan de campagne diplomatique?*

Mogelijk wel, doch dan zij de vraag gesteld of het bepaald onvermijdelijk is dat Nederland, uit alle staten de éénige, niet weet waar het heen gaat, op een zelfs bescheiden *Quo vadis?* geen bescheid kan geven. Niet onbelangrijk zou het dan tevens zijn te vernemen welke personen, buiten den zelfbewusten minister, te dier zake de verantwoordelijkheid op zich durven nemen.

Misschien zal het debat over hoofdstuk III der staatsbegrooting omtrent al die punten eenig licht brengen. Zoo het mocht blijken dat wij niet alleen met een zelfbewusten minister van Buitenlandsche Zaken, maar ook met een doelbewuste buitenlandsche politiek gezegend zijn, er ware reden tot verheugenis. Want dusver heeft het ons aan beslistheid te dien opzichte maar al te zeer ontbroken.

Sociale hygiëne

Internationale arbeidswetgeving.
De 5e Vergadering der Internationale Vereeniging voor Wettelijke Bescherming der Arbeiders, gehouden Sept. 1908 te Luzern.

De arbeidswetgeving staat in een onmiddellijk verband met de sociale hygiëne. De maatregelen ter voorkoming van gezondheidsgevaren in fabrieken en ter bevordering van ruime, goed geventileerde, zindelijke werkplaatsen behooren tot het gebied der arbeidswetgeving. Maar ook bepalingen die verbieden om lichamelijk zwakke personen voor zeer inspannend werk te gebruiken. En al is het doel der arbeidswetgeving met bepalingen tot verbod van kinderarbeid en tot beperking van den arbeidsduur niet uitsluitend om te zorgen voor een gezond en sterk toekomstig geslacht, toch is een hygiënische strekking duidelijk aanwezig. De arbeidswetgeving is daarom ook een sociaal-hygiënisch onderwerp. En waar de ekonomische doch vooral de politieke kant ervan al te vaak het belang van een lichamelijk gezonde arbeidersklasse overschaduwt, heeft een zuiver hygiënische beschouwing reden van bestaan.

* * *

Ondanks de vrees die van verschillende zijden voor arbeidswetgeving gekoesterd werd, is bewezen dat de industrie er wel bij vaart en dat de vakbeweging er geen schade van ondervindt. Te gelijk werd gegaan in de richting ter geleidelijke verheffing van de arbeidersklasse tot hooger peil van welvaart, gezondheid en ontwikkeling. Nu de invloed der eerste Engelsche wet tot beperking van den arbeidsduur in

de textielindustrie zich na een halve eeuw vertoont in een nijverheidstak nergens ter wereld overtroffen, mede in een voorbeeldig georganiseerde fabrieksbevolking, die productiever is dan ergens elders; nu verder de Duitsche verzekeringswetgeving samengegaan is met een groei der vakbeweging even krachtig als uitgebreid, en een industrieontwikkeling die eer te welig dan achterblijvend genoemd kan worden; nu is het ontkennen der beteekenis van de arbeidswetgeving voor het algemeen belang evenzeer als voor het arbeidersbelang niet goed meer mogelijk. Het is dan ook niet zoozeer de principieele weerstand die de ontwikkeling der arbeidswetgeving tegenhoudt, - ofschoon die nog steeds aanwezig is - als wel de aard der moeilijkheden die uit den groei der verschijnselen zelve voortkomen. Daarom is er wel een voortdurende ontwikkeling der arbeidswetgeving in alle moderne staten waartenemen, doch is die ontwikkeling onregelmatig en onlogisch. Wie de onderscheiden wetten in verschillende landen overziet, vindt niet alleen allerlei uiteenloopende wetsvormen, - deze zijn gewoonlijk verklaarbaar uit historische omstandigheden en uit de staatsinrichting van elk land - maar hij vindt ook dat aan de onderdeelen - zooals verzekering, arbeidsduur-beperking, verbod van kinderarbeid, bestrijding van industrieele vergiften enz. een zeer ongelijkmatige ijver is besteed. Dit werkt remmend op verdere ontwikkeling. Allereerst omdat de arbeidswetgeving weliswaar *op den duur* de industrie geen schade veroorzaakt, doch bij het eerste ingrijpen toch de fabrikanten in hunne internationale concurrentie kan belemmeren. Daarnaast echter omdat de arbeidswetgeving bijna zuiver empirisch te werk gaat. Ervaring en voorbeeld zijn de eenige betrouwbare wegwijzers. Het achterblijven van eenige landen kan ook andere noodzaken een wenschelijke wettelijke regeling uittestellen. Ten slotte is er nog een belangrijke reden, waarom de zeer ongelijke wetgeving van verschillende landen de goede ontwikkeling ervan in bijna alle staten tegenhoudt.

Het zoo gunstig werkend gebleken verschijnsel der arbeidswetgeving is door de maatschappelijke ontwikkeling bijna als een noodzakelijk kwaad ontstaan. Een theoretische grondslag daarvoor ontbrak. Zelfs zou gezegd kunnen worden dat het een middel is, toegepast ondanks theoretische veroordeeling.

Daaruit blijkt dus dat de theorie fout was. Niet echter dat het verschijnsel van theoretische leiding verschoond behoort te blijven. Een grondige bestudeering ervan is noodig.

Wie zich even voorstelt van hoe groot belang voor de erkenning der beteekenis van het vakvereenigingswezen en voor de goede ontwikkeling ervan de boeken van Brentano en de Webb's geweest zijn, zal de waarheid dezer stelling aanvaarden.

Aan de studie van het onderwerp arbeidswetgeving lagen echter voor den enkelen geleerde onoverkomelijke moeilijkheden in den weg, doordat het verschijnsel zich in elken staat weer anders vertoonde.

Het is dan ook geen wonder dat er zoowel in de kringen der staatslieden, die de arbeidswetgeving hadden voor te bereiden, als in die der sociaal-ekonomen, welke het maatschappelijk verschijnsel wenschten te bestudeeren, gezocht werd naar middelen om deze gebreken te herstellen.

Uit dit streven is ontstaan de internationale vereeniging tot wettelijke bescherming der arbeiders, wier beteekenis naar dat bijzondere doel te beoordeelen is.

Wie de vereeniging beschouwt als een politieke kracht, die door motie's, conclusie's en dergelijke op internationale wijze de rol vervult van de politieke partij in eenig land,[1)] doet haar onrecht en toont niet te begrijpen waaruit zij is ontstaan en welk doel door haar bereikt kan worden.

Juist de emancipatie van de politiek maakt het mogelijk de arbeidswetgeving te zien als een algemeen maatschappelijk en daarom internationaal verschijnsel, welks ontwikkeling niet anders kan zijn dan geleidelijk, maar daarbij waarborg geeft voor een invloed van vergaande beteekenis.

* * *

Het is bekend dat de internationale vereeniging niet zoo gemakkelijk is ontstaan. Het initiatief van keizer Wilhelm II in 1890 bracht al evenmin een resultaat als het samenbrengen van alle elementen uit de internationale arbeidersbeweging in 1897 te Zürich. Op een tweetal congressen te Brussel in 1897

1) Zooals b.v. geschiedde in Het Volk van 6 Oct. j.l.

en te Parijs in 1900 was men weerloos tegen het opdringen eener breede discussie over voor- en nadeelen der arbeidswetgeving in 't algemeen.

Pas toen in 1901 te Bazel een vereeniging gesticht was die een dergelijke principieele discussie voor goed buitensloot door alleen voorstanders toetelaten, en die het gebrek aan richting en continuïteit, aan congressen eigen, trachte te voorkomen door scherp geformuleerde statuten, pas toen kon er sprake van zijn om internationale overeenstemming in nationale arbeidswetgeving natestreven. In 1902 te Keulen werd onmiddellijk die richting ingeslagen. Doch reeds in Bazel was een organisatie ontworpen, die het vervolgen van die richting mogelijk moest maken. Die organisatie moet men kennen om het werk der internationale vereeniging goed te begrijpen. De vereeniging is samengesteld uit nationale sectie's, die haar organen zijn in elk land. Deze sectie's of nationale vereenigingen kunnen echter tegelijkertijd op eigen iniatief in hun land de arbeidswetgeving bevorderen.

Het internationaal verband wordt verkregen door een centraal bestuur dat in Zwitserland zetelt en door een permanent bureau - het internationale Arbeitsamt - te Bazel gevestigd. Elke twee jaar zenden de nationale vereenigingen gedelegeerden naar een vergadering, - die ook bijgewoond wordt door afgevaardigden der regeeringen van meerdere staten. Deze vergaderingen, die zorgvuldig voorbereid worden en waarvan de agenda zes maanden te voren reeds wordt vastgesteld, nemen de besluiten, die het geheele leven der internationale vereeniging verder moeten leiden. Over de 5e vergadering in Sept. 1908 te Luzern gehouden, gaat deze bespreking.

* * *

In een deel van haar taak, het opwekken en bevorderen van de studie der arbeidswetgeving, van haar ontwikkeling en uitbreiding, alsmede van haar vormen en uitwerking, is de vereeniging vrij goed geslaagd. Een ‘Bulletin’, gedrukt in 't Fransch, Duitsch en sedert 1907 ook in 't Engelsch, geeft een geregeld overzicht van alles, wat op 't gebied der arbeidswetgeving voorvalt. Het ‘Arbeitsamt’ is een instelling ge-

worden, die door den steun der sektie's zoowel voor regeeringen als voor particulieren betrouwbare gegevens verzamelt. Door uitbreiding van het aantal der nationale sectie's, werd de organisatie der vereeniging steeds meer versterkt, terwijl ook de inwendige samenhang door verschillende maatregelen is vooruit gegaan.

Veel moeilijker bleek echter de taak om overeenstemming in belangrijke maatregelen tusschen de verschillende landen te bevorderen. Hoe zou dit moeten geschieden? De Vereeniging deed aldus. Zij koos enkele onderwerpen, wier regeling een duidelijk uitgesproken sociaal-hygiënisch karakter had. In 1901 te Bazel werden daarvoor aangewezen: de nachtarbeid door vrouwen, en de bestrijding van 't vergiftigingsgevaar door witte phosphor en loodwit. Uitvoerig werd nagegaan wat voor maatregelen in de verschillende landen daarover bestonden. Daarna is in 1902 te Keulen aan een kleine internationale commissie opgedragen om nategaan welke maatregelen voor een algemeene internationale invoering vatbaar zouden zijn, m.a.w. een minimum doorvoerbaar peil vast te stellen.

Om de invoering daarvan te verkrijgen, konden twee wegen gevolgd worden. Allereerst kon aan de nationale sectie's opgedragen worden, elk in 't eigen land de invoering te bewerken. Stonden daaraan echter bezwaren van internationale concurrentie in den weg, zoo zou de tweede weg gevolgd moeten worden, dat nl. verschillende staten zich door een internationaal verdrag verbonden tot de invoering. Zoo werd in 1904 te Bazel besloten, en het prestige en vertrouwen door de vereeniging reeds gewekt, bleek voldoende om een gedeeltelijk succes te bereiken.

In allerlei landen werden door de nationale vereenigingen pogingen in 't werk gesteld om de regeeringen te bewegen tot verbod van loodwit. En in 1906 kwamen twee verdragen tot stand tot verbod van witten phosphor en tot afschaffing van vrouwennachtarbeid.

Dit resultaat was slechts gedeeltelijk. De strijd tegen het loodwit was aangevangen, maar bleef voortzetting en voortdurende ondersteuning eischen. En tot de verdragen hadden zich lang niet alle toongevende landen aangesloten. Zelfs werd

in één land n.l. Zweden de aansluiting tot het verdrag voor afschaffing van vrouwennachtarbeid door het parlement verworpen. Maar de wegen waren gebaand en de werkwijze was door het voorloopig resultaat doeltreffend gebleken.

Behalve dus dat na voltooiing van het deels bereikte met kracht gestreefd moest worden, kwam het erop aan de taak voort te zetten door uitbreiding van het in behandeling genomen aantal onderwerpen. Die uitbreiding heeft stellig plaats gehad op een wijze die de krachten der Internationale Vereeniging en der sektie's te boven bleek te gaan. Uit de bestrijding van het loodwitgebruik kwam logisch voort een bestrijding van loodvergiftiging in allerlei soort industrieën: als b.v. de loodgieterijen, waar 't lood uit de ertsen wordt gewonnen, de loodwit- en meniefabrieken, de aardewerkindustrie, de drukkerij-bedrijven, accumulatorenfabrieken, vijlenhouwerijen, het electriciens-, loodgieters- en gasfittersbedrijf enz. Dit gebied was reeds zeer omvangrijk en maakte een keuze noodzakelijk. Toch werd de bestrijding van alle industrieele vergiften aan de orde gesteld. Een rondschrijven aan de regeeringen, dat eenige algemeene wenschen kenbaar maakte, had zoowel door de wijze waarop als door den vorm waarin dat geschiedde zoo goed als geen resultaat. Een terug gaan tot de meer bescheiden taak zich slechts met enkele loodindustrieën te bemoeien bleek noodzakelijk. Door de regeling der afschaffing van den vrouwennachtarbeid was voor de vereeniging ook een direkte taak aangewezen.

Allereerst deze zeer belangrijke opgave om na te gaan hoe de arbeidswetgeving in de verschillende landen werd gehandhaafd. Bij het sluiten van het verdrag was n.l. de vraag aan de orde gekomen, welke waarborgen voor de naleving van 't verdrag gegeven konden worden. Ofschoon op deze moeilijke vraag het verdrag in Bern van 1906 niet was afgestuit, zou bij gewichtiger onderwerpen zeer zeker de moeilijkheid in verscherpte mate terugkeeren. De Vereeniging had tot taak dit te voorkomen. Zij behoorde met behulp der sektie's te trachten ook op dit gebied een minimum doorvoerbaar peil vast te stellen. Een uitvoerig onderzoek behoorde daaraan vooraf te gaan.

Een zeker niet moeilijker punt was de regeling der huisindustrie. De afschaffing van den vrouwen-nachtarbeid gold

alleen werkplaatsen en fabrieken. In hoeverre zou door huisindustrie die afschaffing ontdoken worden? Oorspronkelijk werd alleen deze vraag te berde gebracht. Doch spoedig werd het onderwerp uitgebreid tot dat zeer omvangrijke en uiterst moeilijke vraag hoe de ellenden der huisindustrie op te heffen.

Met dit alles was de taak voor een volledig detail-onderzoek breed uitgebakend. Toch werd meer ondernomen. Afschaffing van nachtarbeid voor jeugdige personen was nog een verwant en reeds gedeeltelijk bekend onderwerp. Met het verbod van kinderarbeid was reeds een gebied betreden eng samenhangend met vragen van onderwerp en vakopleiding, tevens voerende naar de gezinnen der ergste armen en naar die van kleinen middenstand en zelfstandige boeren. Door de wettelijke regeling van een maximum arbeidsdag voor volwassen arbeiders werkzaam in handel en industrie, in haar werkkring te betrekken, stond de internationale vereeniging volop in de moeilijkste en uitgebreidste opgaven welke aan de ontwerpers der arbeidswetgeving worden gesteld.

De vergadering, die in 1906 te Genève werd gehouden aanvaardde de breede uitbreiding van de taak der vereeniging met opgewektheid. Enkele dagen te voren toch waren de Berner verdragen voor arbeidswetgeving gesloten. Dat maakt het begrijpelijk en zelfs te prijzen in de Geneef'sche bijeenkomst, dat de vereeniging zich een toekomst zocht, waarin de verdragen een waardevoller inhoud zouden hebben dan die voor afschaffing van vrouwen-nachtarbeid en verbod van witten phosphor. Toen dan ook eenstemmig de noodzakelijkheid van de arbeidsduurbeperking voor volwassenen werd aangenomen, mocht daaruit afgeleid worden dat alle practische werkers in de arbeidswetgeving inzagen hoe de ontwikkeling daarheen moest leiden. De fout echter om onderwerpen, die hetzij in hun geheel of gedeeltelijk reeds voor de nationale regeling moeilijkheden van uitvoering opleverden, in vollen omvang te betrekken in het streven naar internationale overeenstemming, deed zich het sterkst gevoelen bij de bespreking der huisindustrie.

De vergadering kon het niet verder brengen dan tot het aanbevelen van maatregelen, die meer een onderzoek bevorderen zouden dan de toestanden verbeteren.

* * *

De fouten vooral in Genève gemaakt zouden zich wreken op de vergadering die einde September 1908 te Luzern samen kwam. Moeilijk valt te beweeren dat door centraal bestuur, Arbeitsamt en nationale sektie's te weinig verricht was. Belangrijke onderzoekingen waren geschied. En toch was de voorbereiding der vergadering beslist onvoldoende. Voor geen enkel onderwerp was een volledig materiaal van gegevens voorhanden. Bovendien was er geen stuur naar eenige richting waar een onmiddellijk resultaat te bereiken zou zijn. Zelfs voor den nachtarbeid van jeugdige personen, die door een speciale internationale commissie zou voorbereid worden op gelijke wijze als vroeger met vrouwen-nachtarbeid, witten phosphor en de loodwitkwestie was geschied, kon geen werkplan opgemaakt worden, doch moest een vernieuwd onderzoek worden aanbevolen.

De vergadering moest daarom voor alle onderwerpen een afwachtende houding aannemen. Ofschoon dit uiteraard teleurstellend werkte, kwam deze houding toch eenigszins gelegen. Want de kans om binnenkort de verschillende regeeringen te bewegen tot het overwegen van nieuwe verdragen, was uiterst gering, daar eerst af te wachten viel hoe het zou gaan met de twee die reeds waren aangenomen.

Toch ontbrak het niet aan enkele lichtpunten. Voor het verbod van witten phosphor bestond goede kans dat Oostenrijk en Engeland zich bij het verdrag zouden aansluiten en het loodwitgebruik nam dank zij de gevoerde actie af, waar Frankrijk en Oostenrijk het verbod ervan voor binnenwerk wettelijk geregeld hadden. Ook overigens was het werk door de vergadering in Luzern gedaan niet vergeefs. Om dit in het licht te stellen zouden alle behandelde onderwerpen tot in details besproken moeten worden. In 't algemeen kan ervan gezegd worden dat alle conclusie's strekten om een voortgezet onderzoek te vergemakkelijken. Er werden op elk gebied enkele breede lijnen getrokken, die te beschouwen zijn als het peil dat voor de verschillende regelingen mogelijk bleek, of dat peil doorvoerbaar zou zijn en op dien grond kon worden aanbevolen, het zij voor een krachtige actie door de nationale vereenigingen, het zij voor verdragen, moet door nauwgezet onderzoek worden nagegaan.

Het is echter duidelijk dat zoo'n onderzoek houvast heeft aan de algemeene conclusie's, in Luzern gesteld.

Omdat die conclusie's dus een voorloopig karakter hebben, heeft een uitvoerige bespreking ervan weinig zin. De beteekenis zal pas duidelijk worden door het verdere werk wat ermee zal te verrichten zijn. Dit is echter jammer van de vergadering in Luzern, dat ook ten opzichte hiervan in de afwachtende, eenigszins matte houding werd volhard.

Bij den aanvang der vergadering werd er door den voorzitter aan herinnerd, dat de Vereeniging geen congres was, dat zijn doel bereikt had door eenige conclusie's aantenemen. Voor de internationale vereeniging zijn de besluiten harer vergadering òf beslissingen die voor de arbeiderswetgeving een direct gevolg zullen hebben, door bij de regeeringen aantedringen op maatregelen, òf wel aanwijzingen voor de organen der vereeniging: centraal bestuur, arbeitsamt of sectie's wat zij in de eerst volgende twee jaar te verrichten hebben aan onderzoek en verslagen.

Dat de Luzern'sche conclusie's niet van de eerste soort konden zijn was door de omstandigheden geboden. Maar dat zij niet duidelijk van de tweede soort zijn was een fout, die het streven der vereeniging tot stilstand zou kunnen brengen.

Waar tusschen 1906 en 1908 de krachten niet toereikten om een te breede taak te vervullen, had òf die taak moeten worden ingeperkt òf de organisatie der vereeniging versterkt om tot meer en volledíger werk te kunnen geraken.

Dat dit in Luzern niet is geschied moet geweten worden aan de veelheid der onderwerpen, die het voor de gedelegeerden onmogelijk maakte in den korten tijd van samenzijn alles te overzien. Mede aan het feit dat nergens haast bij was.

Ongetwijfeld zullen in de jaren voordat in 1910 de vereeniging haar 6e vergadering te Lugano gaat houden, zoowel het centraal bestuur als de nationale vereenigingen trachten aan te vullen wat er aan de verschillende onderzoekingen ontbrak. Daarvoor zijn de voorbeelden gegeven, alsmede een duidelijke richtlijn.

Dit is echter duidelijk, dat de internationale vereeniging

van groot belang voor een doeltreffende ontwikkeling der arbeidswetgeving zal worden, indien zij er in slaagt de aanvaarde taak naar behooren te vervullen. Naast een krachtige en werkzame leiding van het centraal bestuur is daarvoor noodig een ijverige en inzichtsvolle ondersteuning door alle nationale vereenigingen.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Dr. J. Prinsen Jlz.: *Jan van Hout.*

Er is in de breedschouderige onvervaardheid van Dr. Prinsen, in het opbruisende, in het kleur-schietende en toch ook gemoedelijke, in het kinderlijke en overstelpende, het vormgevende en het vorm-verwoestende, in zijn voorkeur voor karakter en zijn afkeer van begrenzing, in den heelen stroom van onderling botsende en toch nooit gestremde, nooit zelfs haar golfslag afbrekende tegenstrijdigheid die zijn stijl is, - er is daarin een vorm van leven die ik, en menigeen met mij, in de scherper omlijnde literatuur van onze dagen noode missen zou.

Maar Dr. Prinsen is meer dan die stijl - indien het waar is dat de mensch diens de stijl is meer kan zijn dan die persoonlijke uiting. De lezers van dit tijdschrift hebben hem leeren kennen uit opstellen als: ‘Sir Philip Sidney - Jacques Perk’, ‘Multatuli en de Romantiek’, en ook uit het werk over Jan van Hout, dat het vorige jaar als boek verscheen. Uit die geschriften is het duidelijk dat hun maker niet alleen een karakter heeft als het boven-omschrevene, maar dat hij daarmee tevens de nederlandsche vertegenwoordiger is van een beweging in de kultuur van ons werelddeel.

Die vrije, voor alle werkingen van de Natuur openstaande geest, die in de Grieken de openbaring ziet van een machtige menschelijkheid, die in de Renaissance het Griekendom opnieuw uitbottend en in de Romantiek de doorbraak van een andere Renaissance waarneemt, - die geest, die vóór alles den drang en de ontplooiing, en de opheffing tot kunst van alle levenskrachten bewondert en aanwakkert, - die geest

die in Michelet een geweldigen mond en demon zich verwekt heeft - de Logos van zijn chaotischen aandrang, - die geest is ook werkzaam in dezen schrijver.

Wie het opstel over Sidney en Perk gelezen heeft, weet hoe hij Romantiek en Renaissance gelijkelijk in het hart greep en er onzen tijd aan trachtte te verbinden. In het artikel over Multatuli beproefde hij hetzelfde nogmaals: wat dien held van onze jeugd als een held van de Romantiek kon doen voorkomen, wordt door hem bijeengebracht, en met een geestdrift die ons beschaamde - zoozeer was hij den gloed van onze jeugd gelijk gebleven - vereenigt hij een belezenheid die een beschaming van onzen ijver is.

Ik zeg niet dat de onstuimigheid van zijn bewondering voor fransche en engelsche dichters geen afbreuk deed aan zijn rechtvaardigheid jegens onze burgerlijker letterkunde. Ook geloof ik zeker dat een vaderlandsch en plaatselijk element in Multatuli door hem werd voorbijgezien. Maar wordt de zijdelingsche blindheid van den klepper niet vergefelijk waar hij met zóó fraaie vaart en ongeteugelde hartstochtelijkheid zijn doel nader en nader schoot?

Voorbij schoot - moogt ge glimlachen. Ik zeg: neen. Immers, als het waar is dat het doel van den hartstocht altijd even verder ligt dan dat van de bezadigdheid. Op het oogenblik toch van het voorbijschieten, blijkt ook de laatste aanwezig en toont wèl te weten waar het voor háár juiste punt van aankomst lag.

Zoo ook in dit werk over Jan van Hout. Er was geestdrift noodig om een arbeid aantevangen, waarvoor zooveel stof, en dikwijls van de droogste soort, uit archieven moest opwaaien. In de zonnestralen van die geestdrift alleen, kon het vormen aannemen, die, zich verdichtend, toch wel wezenlijk een bestand toonden van verleden leven: een groot en waardig geheel van mensch- en tijds-bestaan. Dr. Prinsen heeft den arbeid aangedurfd, en den man dien hij als dichter een plaats wenschte aantewijzen naast zijn dichterlijkste tijdgenooten, kan hij in alle bezadigdheid handhaven als een mensch en een karakter naast de karaktervolste menschen van zijn eeuw.

Het is ook waarlijk zijn schuld niet dat uit Van Houts

dichterlijke nalatenschap, grootendeels zoekgeraakt, zoo weinig werd teruggevonden. De vertaler van Horatius, die de regels:

> Van al tgeboomt, bij u gepoot,
> En volcht niet een u in de doot.
> U, haren corten heer, dan druvige cupressen -

zoo bevallig en krachtig, schrijven kon, - heeft zeker door sommige oorspronkelijke strofen aan zijn dichterschap vorm gegeven. Toch zouden die verzen, als we ze vonden, niet gelijk komen aan werk van Spieghel, Coornhert of Marnix. Nog minder zouden zij iets hebben van het bloeiende dat ons verheugt in Van Mander. Aan de kunst van Van der Noot zouden zij blijken nauwelijks verwant te zijn.

Maar als wegbereider voor een soortgelijke kunst in Noord-Nederland, kan zijn waarde moeielijk overschat worden. Het leidsche vrinden-koor - zegt Spieghel, en de volgende loopend gedrukte woorden zijn Van Hout's lijfspreuk - '*hout en wint* 's dichts rechte mate.' De vlaamsche rijmers en niets-zeggers zullen door hem tot gezond verstand en tot de ware maat terugkeeren, - schrijft in een sonnet de brugsche F. Modde.[1)] Twee bewijzen - die met vele kunnen worden vermeerderd - hoezeer het invoeren van de 'fransche dichtmaat' bewust werd doorgezet; en waaruit tevens blijkt hoe Van Hout bij menschen die het weten konden, voor een apostel van die nieuwe verskunst gold. Dank zij een door Dr. Prinsen gevonden proza-betoog van 1576: 'Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem in de nieuwe universiteyt der Stad Leyden ouffenende zyn in de Latynsche of Nederduytsche poëziën ende allen anderen lief-hebberen der Nederlandsche sprake', - en een door M. Rudelsheim uitgegeven dichtbrief van eenige jaren later, kennen wij hem als zoodanig volkomen. Vooral de brief is een prachtige saamvatting van alles wat hier, gelijk elders, de kracht van de Renaissance uitmaakte: de fontein-gelijke opstraling van een nieuwe menschelijkheid, de bewondering en vereering van de Grieken en de Romeinen, de genieting en waardeering van

1) In dit gedicht van 1578 verschijnt het Bartasiaansche woord 'guide-danse', ater door Vondel vertaald met 'dans-beleider.'

italjaansche en fransche dichters, en eindelijk dat nieuwe gevoel: de vaderlandsliefde, die het niet lijden kon dat de landstaal langer achterbleef. De Landstaal-zelve is aan het woord, en wel in verzen die werkelijk beter zijn dan de rijmelarij waarop zij bij minder aandachtig toezien lijken.

De naersticheyt ziet van dItalianen,
Die eeuwen drie hier hebben in gewaect
En haerluy muederstael zoo groot gemaect,
Dat zij by hulp van dees die naerstich screven,
Dezelve tael zoe hooch hebben verheven,
Tot dat haer hooft den hemel const deur strijcken,
Zoe dat zy nu dies derren wel gelijcken
tLatyn en Griex, die deen den ander brueder zyn
En van de rest der ander tongen mueder zijn.
Ziet haer Petrach', Bocacio en Dante,
Haer Ariost, - lees Bembo, Cavalcante
En Artinum, - Messire Sannasaer.
Haer zuete pen aenmerct, nu licht dan zwaer;
Aenziet, hue haer zuet vlueyende funteynen
Nu maken vreucht, dan dat de ogen weynen.
Haer hoofden zach men nu eerelic verchieren
Mit Phobos croon, den telgh van Lauwerieren,
Den schoonsten crans van alle dander cranssen.
Naer dees, tgezicht wilt keeren opten Franssen
En ziet, hue zij haer tael in weynich jaren
Verbeterden en consten zeer vermaren.
Marot, die sluuch den gront van dit gebout;
Daer op dat voorts gesteenten, zilver, gout
Ronsard, Bayf, D'Autels, Des Portes, Mans,
Jodel, Garnier en menich ander Frans
Hebben gewracht, in consten alzo aerdich
Dat zij den crans der zonnen ooc zyn waerdich.
Dit ziende, wert mit weemuet mynen crop
Zwanger gemaect. Daeromme hout doch op
T'ontchieren my mit ander vogels pluymen,

Dan zult gyt zien, eer dan gys had gelooft,
In heerlicheyt um hooch my dragen thooft.

Wat een volledig overzicht. Maar Van Hout had, bij even prijselijke volledigheid, een schoolmeester kunnen zijn die niemand en vooral niet de dichters onder zijn tijdgenooten in

geestdrift bracht. De verzen getuigen van iets anders. Wie dit schreef:

> Haer zuete pen aenmerct, nu licht dan zwaer;

en:

> Aanziet hue haer zuet vlueyende funteynen
> Nu maken vreucht, dan dat de ogen weynen -

die had van de italjaansche kunst zoowel de menschelijkheid als de schoonheid gevoeld. En die schoonheid met haar trotschen naklank, evenzeer als zijn vaderlandsliefde, is in sommige verzen:

> Dan zult gyt zien, eer dan gys had gelooft,
> In heerlicheyt um hooch my dragen thooft.

Uit zulk medeleven, meer dan uit leeren - ik spreek in den geest van Dr. Prinsen - is de invloed van Van Hout verklaarbaar. Om dat medeleven is het voor den schrijver van dit boek, en voor ons, een lust geweest, hem ook in zijn anderen veelvoudigen arbeid nategaan.

Altijd wanneer met een overlevering gebroken wordt, komt er plotseling ontzettend veel te doen in de wereld. Het geslacht van Humanisten dat Paus en Kerk opzij zette, kreeg nu ook eensklaps eigen zaligheid te bewerken. Het zelfgevoel werd er te grooter door en de aarde, toch al uitgebreider dan in vroegere eeuwen, moest naar de nieuwe verhoudingen worden ingericht. De enkeling arbeidde van zich zelf uit, en had de kunst-van-het-doen te leeren. Er zijn toen menschen geboren die ongeloofelijk veel en goed gekund hebben. En zulke voorbeelden herhaalden zich. Na Leonardo, den alkunner, was een van de veel-kunners, in kleiner omgeving, Jan van Hout. Het moet voor Dr. Prinsen geen gering genoegen geweest zijn, te zien duidelijk worden, dat deze secretaris van curatoren, door de studenten in het water gejaagd terwille van de onsympathieke politie-verordeningen die hij had opgesteld, eigenlijk, als geschiedkundige, de voorlooper van professor Fruin was. Tegelijk het model van alle latere archivarissen, en de eerste inrichter van de leidsche universi-

teits-bibliotheek. Stads-secretaris was hij, maar welk een! De opsteller van een ‘onderrichtinge’ betreffende de ‘geregeltheyt die van nu voorts-aen ter secretarye of schrijfcamer deser stadt Leiden zal werden onderhouden,’ hoedanige de wanhoop van alle stads-klerken geweest moet zijn. Tevens toezicht houdend op geldmiddelen en rioleering, armenzorg en landmeting, bordeelen, kerken en opgeheven kloosters. Neven dit alles vol liefhebberij voor wetenschap: wis- en sterre-kunde, lijfrente, taalstudie, ‘in het bizonder voor de ontluikende germanistiek’.

Hoe dieper zijn levensbeschrijver ons in de leidsche doening voert, des te duidelijker zien wij de gestalte van den werkzamen man zich afronden. De vriend van Janus Douza, die met dezen en Van der Werf, de zenuw was van de Magistraat tijdens het beleg door Valdez, - de schotschrijver tegen de katholieken, - de handhaver van het gezag tegen de Calvinisten, die onder de preek zijn pistool voor den dag haalde, en den burgemeester, naast hem in de bank, voorstelde of hij den stouten predikant even van den stoel zou lichten, - de inrichter en eigenaar van de stadsdrukkerij, - de belegger van loterijen en feesten, - de arbeidzame en zuinige, die bij zijn loon van de stad het laken voor een tabbaard krijgt, maar het uitspaart en er drie gulden, zes stuivers en tien penningen boven de waarde voor bedingt.

Zoo arbeidend en zoo sparend, is Van Hout een rijk man geworden, en niet het minst aardige onder de geschriften die Dr. Prinsen gevonden heeft, zijn de briefjes, waarin de burger, huisvader en voogd zich onbewust afbeeldde.

Geboren te Leiden in 1542, wordt hij in 1562 klerk bij den stads-secretaris, dien hij na twee jaar opvolgt. In '69 op aandrang van Bossu uitgebannen, is hij een tijdlang notaris te Embden, zamelt daarna met Van der Werf gelden voor den Prins in, wordt in '73 in zijn ambt hersteld. Maar, slecht beloond, moet hij de eerste jaren als notaris den kost winnen. Toch laat hij bij zijn dood, in 1609, een groot vermogen na, waaronder acht huizen in Leiden, een flinken boomgaard met boerenwoning in Leiderdorp, en verschillende landerijen in de naburige polders, verder een rijken inboedel. Of hij, die in zijn testament zegt nooit erfenissen te hebben genoten, dit

alles aan vlijt en zuinigheid te danken had? Het laat zich aanzien dat, voor en na het beleg, vooral voor een notaris, de gelegenheid om zich onroerend goed te verwerven niet ongunstig geweest moet zijn.

Hoe dan ook, in de briefjes waarvan ik sprak, ontmoeten wij hem als den man dien hij geworden is. Hij is de oom en voogd van Jan Orlers, den lateren burgemeester van Leiden, en saamsteller van de bekende stede-beschrijving. Als deze te Amsterdam in de leer is bij een boekhandelaar en uitgever, maar meer dan eens lust heeft ervan door te gaan, houdt oom hem gedurende vijf jaar aan 't lijntje, totdat neef trouwt.

Oom is dan een kloek verstandig man, die het druk heeft en niet onnoodig gestoord wil worden. Als hij raadt is het tot volharding, eerlijkheid, zuinigheid, maar ook tot menschlievendheid: ‘past op u hant, die te zwaer es, leert se verlichten.’ Evenveel als vermaningen, stuurt hij bestellingen: kachel, klavecimbel, koffers, spaansche wijn ‘van de beste ende lieflicste.’ Zooals regel was bij onze voorouders gaat trouwens altijd de zorg voor gemoed en geest met die voor het lijf samen. ‘Aan de winterbroek van zijn pupil wijdt hij evenveel aandacht als aan zijn nachtmaal.’ En als hij, in gevoelige, maar rustige bewoordingen den dood van zijn ouders heeft meegedeeld, laat hij erop volgen: ‘Ik hebbe Pieter Janssen belast u een daelder te verstrecken tot betalinge van u schoen.’

Diezelfde dubbel-zorg in zijn testament: alles wordt beschikt, alles wat bloedverwanten, en armen zelfs, hem schuldig zijn, wordt opgenoemd, maar om dan te worden kwijtgescholden. Vroomheid en familiezin houden tenslotte de voorzorg van den rijken burger in evenwicht.

Dr. Prinsen heeft ons in Jan van Hout een leidsch burger van na de Hervorming geschilderd, die tevens een humanist van de zestiende eeuw was. Hij teekende zichzelf, zoo-doende, als een humanist van de twintigste.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Arnold van Gennep: Religions, Moeurs et Légendes, Essais d'Ethnographie et de Linguistigue. Paris. Société du Mercure de France 1908.

Het boekje bevat een schat van belangwekkende kundigheden, beknopt gesteld, in ruim twintig kleine opstellen. Hun doel is nieuwe vrienden te winnen voor de wetenschap van de volkenkunde. De schrijver beschouwt zich als de apostel van die wetenschap en niet het minst aantrekkelijke in zijn artikelen is de hartstochtelijke ijver waarmee hij het aantal van haar aanhangers tracht uit te breiden. ‘Et je voudrais qu'on comprit’ - zegt hij - ‘en parcourant le présent volume, l'intérêt passionnant et la portée pratique des sciences qui ont pour objet l'humanité vivante et agissante, tout entière.’ Er blijkt uit dezen zin tevens dat hij niet alleen haar verbreiding zoo wijd, maar ook haar inhoud zoo ruim mogelijk wenscht. Die inhoud is de heele menschheid, al wat leeft en handelt, en de gedachte die in zijn boekje telkens naar voren komt, is deze: dat hij die een deel bestudeert verkeerd doet als hij niet acht blijft geven op het geheel. Hiervan overtuigd te zijn en toch tegelijkertijd te trachten naar een volledige kennis van elk onderdeel, is het dubbele kenmerk van alle geleerden die levende krachten zijn willen, en tot deze behoort ook de schrijver.

Waar mogelijk aan eigen waarneming, maar meer aan geschriften is de stof ontleend voor de artikelen: ‘La Ceinture de l'Eglise’ - de ketting rondom kerken die aan den heiligen Leonard gewijd zijn -, ‘Lucina sine Concubitu’ - het geloof aan een ontvangen zonder bijslaap -, ‘A propos des

Rites Phalliques' - een klein opstel naar aanleiding van het beroemde werk van Dulaure, door Van Gennep voor eenige jaren opnieuw uitgegeven -, 'Le Mécanisme du Tabou' - het door zedelijke en godsdienstige opvoeding verbodene -, 'Les Principes du Totémisme' - het geloof aan verwantschap tusschen een bepaalde menschengroep en een van dieren, menschgelijke wezens of voorwerpen -, 'De Quelques Coutumes Malgaches Comparées aux Nôtres' - een naschrift op de verzameling van legenden die de schrijver vóór twee jaar in zijn *Tabou et Totémisme à Madagascar* verschijnen deed -, 'Christianisme et Bouddhisme' - evenals het volgende: 'Le symbole Chrétien du Poisson' - handelende over de bronnen van het Christendom; - terwijl in de opstellen: 'Survivance et Invention dans le Christianisme Populaire', 'Ex-votos Bavarois et Tyroliens', 'Les Légendes des Saints' en 'L'action Individuelle et l'Action Collective dans la Formation du Culte de la Sainte Vierge', de innerlijke groei van het Christendom ethnografisch behandeld wordt. Hierbij sluit zich aan 'Le Rite du Refus'. Van de weigering-voor-den-vorm - 'parce qu'indigne' - waarmee de Paus zijn verkiezing beantwoordt, wordt uitgegaan om in dat 'refus' het overblijfsel van een ouden ritus te vinden: de koningen van Loango, Chinsala, Boma, de kaliefen Abu Bekr en Omar, de imams van de secte der Ibadhiten in Noord-Afrika, tot aan den Oudste bij een stam in Nigerië, die drie jaar en negen dagen na den dood van het opperhoofd moet worden ingehuldigd, maar die dan verdwijnt in het kreupelhout, gezocht en gevonden wordt, doch eerst na acht dagen den tempel betreden mag, een en ander in aandenken aan een vroegeren Oudste die ook eens in het kreupelhout zich verscholen had, toen men hem tegen zijn zin tot koning wilde uitroepen: - al deze vorsten worden bevraagd en de oorzaken voor hun weigering nagegaan. Weigeren de Mohammedanen, alleen omdat Mohammed het deed toen de engel Djibraïl hem verkondigde dat Allah hem had uitverkoren? Weigeren de Christenen, alleen uit een gevoel van hun onwaardigheid? Of ligt - vraagt Van Gennep en zoo doen wij met hem - in die weigering een terugwerpen van de keus op hen die haar doordrijven, en daarmede een zich vrijwaren voor kwade gevolgen? En dit niet, uit persoonlijke

voorzichtigheid, maar als een door de gemeenschap zelve voorgeschreven voorbehoud: in die huivering om te aanvaarden ligt de verklaring dat het ambt den aarzelende opgeladen wordt door de gemeenschap die hij dienen zal. - Is dit niet een boeiende uitbreiding van het kranten-bericht betreffende 's Pausen weigering? C'est pourquoi' - eindigt de schrijver - 'il est de bon ton que tout élu, maire, député, président de société, président des Chambres ou de la République, affirme en quelques mots son "indignité" et s'excuse d'accepter un honneur qu'il a cependant tout fait pour se voir "imposer"'. - Door 'La Légende de Polyphème' - de zin van die legende naar het werk van O. Hackmann - wordt het eerste deel van het boek afgesloten.

Het tweede deel bestaat uit een vijftal meer algemeene opstellen: 'La Situation Internationale des Études Ethnographiques', - 'Climat, Migrations de Peuples et Civilisations', 'De Quelques Cas de Bovarysme Collectif' (Bovarysme is het vermogen zich anders te zien als men is), 'Les Débuts de l'Etat et ses Rapports avec les Groupements Sexuels', 'Le Rôle des Germains dans la Renaissance Italienne.' Het eerste van deze artikelen bevat een plaats die ook voor Nederlanders belangrijk is. Nadat hij de grootere waarde van amerikaansche, engelsche, en ook belgische ethnografische bijdragen besproken heeft, noemt de schrijver - zelf oprichter van *La Revue des Etudes Ethnographiques et Sociologiques*, die bij Paul Geuthner in Parijs wordt uitgegeven, in de volgende bewoordingen Nederland.

'Parmi les autres pays qui occupent encore une place honorable, on citera la Hollande. Ses savants se cantonnent pour la plupart dans l'étude des Indes Néerlandaises. A première vue, il semble que cette spécialisation soit un avantage; car on suppose que les générations accumulées de chercheurs ont fini par donner un tableau complet de la vie indigène. A consulter cependant de près les publications hollandaises, on constate que tel n'est pas le cas. Ni l'enseignement général dont profitent les colons actuels ou futurs, ni l'enseignement spécial destiné aux fonctionnaires coloniaux ne donnent aux habitants européens des Indes Neerlandaises le goût des recherches ethnographiques, encore bien moins les connaissances fonda-

mentales nécessaires ou la méthode à suivre en vue d'enquêtes approfondies. Il est arrivé alors que des esprits plus éveillés, comme G.A. Wilken, ont dù se donner seuls une instruction générale, laquelle n'a pas suffi pourtant à leur faire concevoir, au fur et à mesure de ses progrès, le but profond de l'ethnographie. De plus, il semble que pour les Hollandais les races n'existent plus dès qu'est franchie la frontière politique: sauf rares exceptions, et toutes d'ailleurs récentes, les explorateurs hollandais dédaignent les populations indigènes nonhollandaises et ne consultent pas les travaux qui les concernent. Ceci est frappant pour des populations coupées en deux ou en trois par suite d'arrangements diplomatiques (Bornéo, Nouvelle-Guinée, Malais des îles et Malais de la presqu'île etc).

Or, et c'est là l'un des principaux écueils des études ethnographiques: dès lors qu'on se spécialise à outrance, on est perdu. Non seulement les populations des Indes Néerlandaises doivent être étudieés dans leur rapport avec toutes les autres populations austronésiennes; mais, de plus, si on se cantonne dans la description en ignorant la synthèse et la théorie, on fait de mauvaise description, par ignorance de ce qu'il faut voir et chercher. La nécessité de ce va-et-vient incessant du détail au géneral et du général au détail est bien connue des ethnographes anglais et allemands. C'est à le rendre à quelque degré moins malaisé qu'est destiné par exemple le guide-questionnaire de M. von Luschan, de Berlin. La spécialisation des Hollandais diminue progressivement grâce aux publications du Musée Ethnographique de Leyde, principalement des *Archives Internationales d' Ethnographie*, fondées et dirigées par J.D.E. Schmeltz. De plus les *Bijdragen* de la Société de la Haye et la *Tijdschrift* de celle de Batavia sont une mine très riche de renseignements spéciaux. Je citerai encore *l'Encyclopédie* des Indes Néerlandaises de Wilken et celle de Snelleman et Van der Lith, puis les *Rapports* du Musée de Harlem. Ainsi ce petit pays témoigne d'une activité scientifique bien supérieure à celle de la France: ce qui manque, ce sont les grandes enquêtes systématiques.'

De vier onderwerpen van het derde en laatste deel zijn taalkundig. Eerst: 'Le Sexe des Mots', dan 'Genres et Classes Linquistiques', daarna 'Un Système Nègre de Classification', -

dit opstel is, meen ik, ook bij nederlandsche taalgeleerden bekend: ik zag indertijd, toen het in den *Mercure de France* was afgedrukt, de aandacht erop gevestigd in *Wetenschappelijke Bladen* en *De Nieuwe Taalgids* - eindelijk 'Internationalisme et Particularisme Linguistiques'. Dit stukje is meer een prikkelende toespijs dan een voedzaam gerecht. Het vertoont de ernstige vermogens van den schrijver tot spel verheven. Maar aantrekkelijk als uitval onthult het toch tevens de scherpte en buigzaamheid van het wapen dat deze strijder voor een rijke wetenschap tegen onwetenschappelijke verarming wendt.

Ik veroorloof mij het in niet al te strenge vertaling aan deze aankondiging toe te voegen.

'Het denkbeeld van een algemeene taal, dat een tijdlang geestdriftig besproken werd, prikkelt al minder de belangstelling.

Het vertrouwen in een kunstmatige algemeene taal is gegeringer geworden: noch het esperanto noch het volapük noch eenige andere taalkunstige monsterlijkheid, gekweekt op willekeurig gekozen wortels, verdrong haar mededingsters. Het is dan ook onnoodig, geloof ik, de bezwaren te herhalen die bij ieder eenigszins taalkundig beschouwer opkwamen, wanneer hij van een dier verbazingwekkende wanspraken kennis nam. Hoogstens kan nog eens gezegd worden dat een taal geen dood ding maar een levend wezen is, en dat zelfs indien het esperanto erin slaagde alle bestaande talen te verdrijven, het zelf zich binnenkort in een groot aantal dialekten verdeelen zou, van elkander niet minder verschillend als het hollandsch van het duitsch en het spaansch van het portugeesch.

Ook zijn die wijzigingen niet zóó dat zij door het regelend verstand kunnen voorzien worden. De wetten waarnaar zij optreden werken onbewust, zooals zij het sinds het begin van de wereld doen, en zeker zullen zij niet na een besluit van taalgeleerden hun werking inbinden.

Ook niet zoozeer taalgeleerden, als wel onkundige liefhebbers maakten die proeven van kunsttaal. Zij verbeeldden zich dat men een taal knipt als een stof-patroon, en alleen als pogingen, niet als vondsten hebben hun proeven beteekenis.

Een andere vraag is evenwel: is er kans dat een van de

bestaande talen de andere opzij zal dringen? Het engelsch het fransch, het fransch het duitsch? De schrijver Wells voorspelt, in zijn *Anticipations*, dat het fransch het winnen zal. Het is vleiend, maar ik vrees dat de heer Wells geen gelijk heeft.

Het engelsch, met zijn eenvoudige spraakkunst, en zijn neiging naar het monosyllabische, heeft, geloof ik, alles voor, - zelfs al houdt men geen rekening met de talrijke en over de heele aarde verspreide plaatsen waar het gesproken wordt. Maar - juist deze verspreidheid is oorzaak dat het zich veelvuldig wijzigt en als éene, algemeene taal allerminst bruikbaar wordt.

Eenige tientallen van jaren waren voldoende om het engelsch zich te doen verdeelen in duidelijke gewestspraken. Er zijn er verscheidene in America en Australië; er vormen er zich in Indië; en er is een plat, levenskrachtig en groeizaam, in tallooze havens waar engelsche schepen dagelijks matrozen en kooplui landen.

De groei van deze afwijkingen neemt toe naarmate de betrekkingen tusschen engelschsprekende vreemden (niet noodzakelijk van engelschen oorsprong) en inboorlingen enger worden.

Al die plat- en krom-spraken - negerspraken zelfs - hebben vrij andere levenskans als volapük of esperanto, omdat zij niet kant en klaar uit een geestdriftig geleerde-hoofd voortkomen, maar uit het levens-spel zelf: - verschillende bloedmenging, tongval, klemtoon, klankkleuring en woordschikking werken onophoudelijk tot hun vorming en vervorming mee. Om ook eens vooruit te loopen, beweer ik dat er tegen het jaar 2000 verscheidene engelsche talen zullen zijn, in oorsprong en wijzen van ontwikkeling vergelijkbaar met de latijnsche talen die de legioenen invoerden.

In Europa zelf, wordt de bewering dat er in de toekomst een algemeene taal zal zijn door de waarneming geloochenstraft. Op de eenmaking van staten door onderdrukking van kleinere is een versterking gevolgd van zulke die een kans kregen niet te worden opgeslokt.

Wat gelukt is met Bretagne en Provence is mislukt met Polen en Finland, Bohemen en Triëst. Zoo heeft ook het verkeer dat eenzelfde wijs van voortbrenging bevordert, de

letterkundige voortbrenging het tegendeel van eenvormig gemaakt.

Men moet, inderdaad, bekend zijn met een meerderheid van de europeesche talen, om op te merken wat op dit oogenblik gebeurt en hoe literaturen waarvan men in Frankrijk of Engeland weinig weet, bedrijvig en krachtig zijn.

De nieuw-grieksche, tsjechische, klein-russische, finsche, roemeensche, bulgaarsche, turksche letteren, door hun meer plaatselijke beteekenis minder bekend dan de skandinavische, zijn ternauwernood geboren. Dat zij voorloopig onderworpen zijn aan stroomingen die van Parijs of Berlijn, van Londen of München komen, doet niets ter zake: er is een geregeld verkeer van jonge schrijvers die onze zaden mee nemen en ze in hun anderen grond tot variëteiten kweeken.

Ziet men, van de letterkundige naar de wetenschappelijke geschriften, dan wordt de verbizondering nog treffender. Persoonlijk ben ik in de gelegenheid te oordeelen over wat er in vijftien talen verschijnt aan tweeërlei werken: ethnografische en landbouwkundige. En ik kan verklaren dat, bijna ieder jaar, onze westersche talen worden teruggedrongen. Skandinaven, Slaven, Balkaneezen, Turken, Japanneezen, Arabieren, zijn begonnen zich bij ons te onderrichten; zij hebben eerst onze handboeken vertaald, daarna onze oorspronkelijke uitgaven; vervolgens deden ze òf bij ons òf in onze talen *hun* oorspronkelijke uitgaven verschijnen; op het oogenblik voelen zij zich onze gelijken en geven bij zichzelf uit in hun eigen taal.

Het fransch is het eerst verdwenen; duitsch en engelsch bieden nog weerstand, maar weinig. In hun eigen taal drukken de Russen al drie belangrijke ethnografische tijdschriften, de Polen ook drie, de Tsjechen twee, terwijl een in het Rumeensch verschijnt. Evenzoo zijn er landbouwkundige. Met de handboeken, de persoonlijke onderzoekingen, de uitkomsten van arbeid in de laboratoria ging het niet anders. Een van de beste handboeken over planten-pathologie is geschreven in het japansch door een geleerde die fransch, engelsch en duitsch verstaat.

Wil men alweer vooruitzien: tegen het jaar 2000 zullen de Hindoes, de Chineezen, de Negers, en dichter in onze buurt de Georgiërs, de Armeniërs, de Albaneezen, de klein-Aziati-

sche Turken zich in onze scholen zoozeer onderricht hebben dat onze talen hun niet langer noodig zijn; in honderd plaatsen zullen geleerden zich bedienen van onze denkbeelden zonder zich te bekommeren om onze woorden. De veeltaligheid, nu in het bezit van weinigen, zal dan voor velen onmisbaar zijn. Men zal elk kind één latijnsche, één germaansche, één slavische, één semitische, één mongoolsche en één bantoetaal moeten leeren, naar vervolmaakte leerwijzen en met toepassing van een proefondervindelijke klankleer. Reizen en ruilen van kinderen zal noodig zijn. De taalkunde zal hun moeten onderwezen worden, opdat zij langs eenvoudige wetten makkelijk van ééne taal tot alle verwante talen kunnen overgaan. Zoo maakt de kennis van het russisch tesaam met eenig denkbeeld van de slavische spraakleer het mogelijk klein-russisch, servisch, bulgaarsch te lezen. Ieder zal als die Levantijnen worden die alle talen van de middellandsche zee-kust spreken.

Om kort te gaan; elke betooging ten gunste van een algemeene taal, kunstmatige of bestaande, is erger dan een overblijfsel van de XIXe eeuw of dan kinderlijke onkunde: ze is een hinderpaal voor de menschheid die zich ontwikkelt naar rijker geestelijke verscheidenheid.'

A.V.

Delftsch Aardewerk. Een Practisch-Aesthetische Studie, door H.P. Bremmer, Amsterdam, W. Versluys, 1908.

Bremmer verstaat de kunst belangstelling te wekken en te bevredigen. Met zijn vorige boek 'Een Inleiding tot het zien van Beeldende Kunst' heeft hij een grooten slag geslagen: een groot aantal lezers liet zich gevangen nemen, betaalde den tol van zijn aandacht, en won er voor zijn leven door. Onderwijl liet Bremmer niet na, zijn maandschrift 'Moderne Kunstwerken' uittegeven, waarvan de zesde jaargang aanstonds voltooid zal zijn. Oorspronkelijk enkel bestaande uit afbeeldingen, met toenemende zorg bewerkt, - bevatte het

spoedig ook bijschriften, die tot kleine studies uitdijden. Ongevoelig voor tegenstand, anders dan dat die zijn kracht staalde, - onbewogen door onverschilligheid, anders dan dat ze hem aanzette meer en beter te geven, - hield Bremmer niet op, en vond - want een zoo moedig streven werkt aanstekelijk - zijn uitgever ook dàn bereid als zijn kleine studies den omvang van lijvige brochures kregen. Men behoeft de lijst ook maar intezien van de door W. Versluys bezorgde uitgaven, om te begrijpen dat juist *deze* uitgever op *deze* uitgaaf prijs stelde. De Nieuwe Gids in haar strijd-jaren en de werken van haar dichters verschenen eerst bij hem, - daarna het tijdschrift en de boeken van die schrijvers, die met nieuwen en frisschen lust de Levende Natuur in gezin en school brachten. Geen wonder dat hij de man was om ook deze derde verbreiding van nieuwe inzichten te bevorderen.

'Delftsch Aardewerk', nu de titel van een boek, was een paar jaar geleden die van een maandschrift, op denzelfden voet als 'Moderne Kunstwerken', maar zonder bijschriften, door Bremmer uitgegeven. Hij staakte die uitgaaf na een jaar, maar het doel dat hij ermee had, gaf hij niet op. Hij bereikt het nu door een studie met tusschengevoegde platen: den vorm van zijn 'Inleiding'. Het is het opmerkelijke van Bremmer, dien men als propagandist fanatiek mag noemen, dat hij als kunst-waardeerder het tegendeel is van fanatiek. Hij heeft zijn voorkeuren, zeker, en zijn voorliefde, maar in de veelzijdigheid van zijn waardeering is hij weergaloos. Dit boek is daarvan een nieuw bewijs. Ontstaan uit de behoefte van den schrijver, zelf de beschildering van het Delftsch aardewerk te kunnen genieten en beoordeelen, toont het nu ook aan anderen den weg naar die nieuwgewonnen schoonheid; levens-verrijking blijkt het doel, dat, zoowel voor zichzelf als voor anderen, die schrijver stelt.

Het is een waardevolle opmerking, die in het inleidende hoofdstuk van dit boek nadrukkelijk wordt uitgesproken, dat de kunst, uiting van levensverruiming in den kunstenaar, tevens middel ertoe is in den beschouwer. Mits dan ook de laatste in vollen ernst *beschouwer* zij. Hij moet niet oordeelen vóór hij heeft gezien. Hij moet niet meenen te zien terwijl hij nog nauwelijks kijkt. Lees niet - zegt Bremmer - mijn

heele boek in één adem. Behandel hoofdstuk voor hoofdstuk, gun na elk u een poos waarin het ervarene kan nawerken, en *word* zoodoende de ziende die ik u wensch te zijn.

A.V.

Vertaalde wijsbegeerte.

1. Immanuel Kant's Critiek der Zuivere Rede voorafgegaan door de Prolegomena. Nederl. vertaling door B. van Loen met Commentaar van Dr. B. Faddegon. Amst., 'Vivat' 1907. Afl. 1-4.
2. Arthur Schopenhauer, Parerga en Paralipomena (Toevoegsels en Uitlaatsels). Kleine philosophische geschriften, vertaald en van een inleiding en aanteekeningen voorzien door Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga. Amst., Em. Quérido, 1908. Dl. I.
3. Th. Ziehen, Physologische Psychologie, voor Nederland bewerkt door W.A.W. Moll. Amst., W. Versluys, 1908.
4. Paul Sollier, Het Mechanisme der Gemoedsaandoeningen. Nederl. bewerking onder toezicht van J. van Deventer Szn., door B. Eisendrath, met 'n aanbevelend voorwoord van Prof. Dr. G. Jelgersma. Amst., 'Vivat', 1907.
5. Ed. Schuré, Groote Leeraren der Oudheid. Hermes-Pythagoras. Vertaling van A.J.J. Hattinga Raven. Amst., C.L.G. Veldt, 1907.

Het gevoel voor het echte is bij velen zoo sterk dat ze, afgezien nog van allerlei overwegingen, reeds om die reden liever hun huis met tweede- en derderangs kunst versieren dan met kopiën naar de eerste meesters. Een dergelijk bezwaar, al is het minder groot, schijnt sommigen ervan te weerhouden vertalingen in hun boekerij op te nemen. Het ongelijk van de laatsten is grooter dan dat van de eersten.

Bij wetenschappelijke werken - wij moeten nog altijd verlof vragen de wijsgeerige daartoe te rekenen - is zeker de taal waarin ze gesteld zijn niet van zóo overwegend belang als in poëzie en kunstproza. Filosofie is geen woordkunst. Wel heeft men voor en na de eene taal filosofischer gevonden dan de andere. In den laatsten tijd wordt zelfs het Hollandsch het meest geschikt genoemd om erin te filosofeeren. Een

bewering die van zeer verdienstelijke zijde komt. Want, al is misschien filosofeeren een te mooi woord voor het overnemen van andermans gedachten en voor het geloovig aannemen van een vreemd stelsel, het streven om dit te doen in goed Hollandsch verdient aanbeveling. Juist omdat filosofie geen woordkunst is, blijft vertaalde wijsbegeerte ook wijsbegeerte. En de belangstelling in wijsgeerige vraagstukken wordt erdoor gewekt.

Als een teeken van die in den laatsten tijd bij ons ontwaakte belangstelling begroet ik een aantal vertalingen van filosofische en psychologische werken, waarvan ik de voornaamste hierboven heb genoemd. Ze geven mij aanleiding tot enkele opmerkingen.

1. De vertaler van Kant verklaart niet *streng woord*getrouw te willen zijn. Gelukkig, want er zijn geen slechter vertalingen dan de zgn. woordgetrouwe, die men alleen begrijpen kan door ze woord voor woord in het oorspronkelijke terug te vertalen. Ook met de aangenaamste herinneringen aan het maken van schoolthema's houdt men meest op lateren leeftijd zoodanige moeite voor overbodig. Het streven naar letterlijke trouw berust dan ook op een dubbel misverstand omtrent de eigenaardigheid van de taal. Ik spreek hier niet eens van kunstwerken, waarbij klank en ritme het vraagstuk veel ingewikkelder maken, maar bedoel alleen het wetenschappelijk proza. Welnu, letterlijke vertaling daarvan veronderstelt dat de oorspronkelijke schrijver overal het beste woord voor de uitdrukking van zijn gedachte heeft gekozen en dat aan elk woord van de éene een woord van de andere taal gelijkwaardig is: daarin bestaat het dubbele misverstand.

Kant erkende zelf dat hij geen schrijver was als Hume of Mendelssohn. Populair zijn wilde hij ook niet. De nauwkeurigheid waarnaar hij streefde heeft hij lang niet altijd bereikt. Zijn ingewikkelde, vaak meer latijnsche dan duitsche zinsbouw, daarbij het gebruik van sommige in zijn tijd reeds verouderde of verouderende woorden maken het, na ruim honderd jaar, zelfs voor den Duitscher noodig Kant te vertalen, tenminste van een kommentaar te voorzien. Om deze reden alleen reeds dunkt me het werk van de heeren Van

Loen en Faddegon, ten bate van in Kant belangstellende Hollanders ondernomen, voldoende gerechtvaardigd.

Hier en daar zou ik de vertaling iets minder *woordgetrouw* wenschen. Uitdrukkingen als: *ik mocht gaarne weten* komen een enkele maal voor. Maar in 't algemeen is het werk toch goed verzorgd en de gedachte zoo juist mogelijk weergegeven. De kommentator geeft een goed overzicht van de Prolegomena en deelt verder, met alle bescheidenheid, mede wat strekken kan om duistere plaatsen op te helderen of op blijvende moeilijkheden, zoo niet tegenstrijdigheden, de aandacht te vestigen. Het geheel is ernstig werk dat wel verdient gesteund te worden.

De tot nog toe verschenen vier afleveringen bevatten de kleinste helft van de Prolegomena. Maar al zou ons op deze wijze niets meer gegeven worden dan de komplete Prolegomena - omtrent omvang en verschijningsduur van het geheele werk blijkt het prospectus een krasse misrekening te bevatten - ook dan zouden we reden tot dankbaarheid hebben. Uitgevers en bewerkers wensch ik daarom de noodige voldoening bij hun nuttigen arbeid.

2. Het heeft Schopenhauer, den filosoof van overmoedige en geblaseerde jeugd tegelijk, nooit aan zelfgevoel of aan geringschatting van filosofeerende tijdgenooten ontbroken. Volgens zijn eigen uitdrukking heeft de menschheid veel, dat zij nooit zal vergeten, van hem geleerd, en zullen zijn geschriften niet ondergaan. Dat nu een bekend Hegelaar ten onzent Schopenhauers werk als ‘een goede introductie tot de studie van wijsgeerige problemen’ beschouwt en tot de verspreiding ervan meewerkt, is als bewijs van wetenschappelijke onpartigheid hoogelijk te waardeeren. Het moet hem zelfverloochening hebben gekost, den vloed van scheldwoorden, gericht tegen den charlatan Hegel met zijn holle, zinledige woordenkraam en tegen de stoffels en ezels die daaraan gelooven en daarmee uit kramen gaan, aan ons Hollandsch publiek over te brengen. Of is het om hen, die lust gevoelen de nieuwe Hegelarij te bespotten, te ontwapenen?

Doch ter zake van de vertaling. Die is meer woordgetrouw maar minder goed dan de eerst besprokene. Een samenwerking

als bij die eerste zou ook hier waarschijnlijk van nut zijn geweest. Laat het me ronduit zeggen: aan de vertaling maar vooral aan den druk is veel te weinig zorg besteed. Met het verbeteren van drukfouten en van kleinere of grootere onnauwkeurigheden in de vertaling ware een aardig bundeltje te vullen. Daardoor wordt de lezing van het werk zeer bemoeilijkt. Schopenhauers gedachtengang bevat vaak tegenstrijdigheden, maar zijn wijze van uitdrukking is doorgaans helder en duidelijk. Helaas geldt dit laatste niet altijd van deze vertaling. Op vele plaatsen gelukt het mij eerst den zin te vatten, wanneer ik mij tracht voor te stellen wat er in het oorspronkelijke zou kunnen of moeten staan; op andere plaatsen alleen door ze in 't origineel na te slaan. Ik vraag verlof hier uit vele voorbeelden een aan te halen (blz. 266):

> Men vergelijke maar eens de leerboeken van de Hegelianen, zooals zij nog heden ten dage verschijnen durven, met die van een geminachten, bijzonderlijk echter door hen en alle philosophen van Kant met oneindige minachting aangezienen tijd, de z.g.n. eklektische periode, kort voor Kant; en men zal ontdekken, dat de laatste tot gene zich altijd nog verhouden als pad, - niet tot hopen, maar tot mest.

Nu tart ik den scherpzinnigsten filoloog om, zonder hulp van het oorspronkelijke, dien zin tot een goed einde te brengen. Dat met de ‘philosophen *van* Kant’ die *na* Kant zijn bedoeld, zal hij allicht vinden. Maar het slot? Eerst nadat hij *pad* als *goud* heeft leeren lezen, zal hij misschien op het juiste vermoeden komen dat *hopen* een drukfout is voor *koper*.

Dusdanige fouten in grooten getale zijn niet als kleinigheden te verontschuldigen. Ten bate van hen die, zooals de Inleiding zegt, de duitsche taal niet of althans moeilijk lezen, dient men toch in de eerste plaats voor een leesbaren hollandschen tekst te zorgen.

Mijn grootste bezwaar tegen deze vertaling is nog iets anders. De weinige zorg aan den inhoud besteed staat hier in omgekeerde verhouding tot den van ijverigen arbeid getuigenden omvang. Juist in het belang van deze en dergelijke ondernemingen zou ik willen vragen: waarom moet nu de geheele Schopenhauer vertaald worden? Het zijn slechte raadgevers die daarop aandringen. Van de het eerst verschijnende Parerga en Paralipomena ware een bloemlezing in één deel

ruim voldoende geweest. Wat heeft ons tegenwoordig hollandsch publiek te maken met de sexueele moraal van Schopenhauer, wat met zijn bestrijding van het duitsche duel, wat met zijn onhistorische beschouwingen over de geschiedenis van de filosofie, wat eindelijk met zijn pamflet tegen de universiteitsfilosofie van hegelende professoren, die reeds lang begraven zijn?

3. De bewerker van Ziehen meent dat diens fysiologische psychologie in Duitschland hoe langer hoe meer aanhangers vindt, maar in ons land nog tamelijk onbekend is. Ik kan hem dit niet toestemmen. In akademische, vooral in medische kringen ten onzent is het werk van Ziehen zeer goed bekend. Ook waag ik het te betwijfelen of zijn theorie naar verhouding in Duitschland meer aanhangers zal vinden dan bij ons te lande. Juist het eenvoudige en overzichtelijke daarvan maakt ze geschikt voor die groote kringen die zich tot nog toe liefst in de richting van Herbart bewogen.

Dit is geen vertaling, maar een bewerking, en wel een zeer vereenvoudigde bewerking of misschien beter nog een kort uittreksel. Ziehen zelf verklaart, dat hij zijn denkbeelden hierin juist vindt weergegeven, en daarmee dienden we tevreden te zijn. Toch voel ik de nuance. De oorspronkelijke schrijver weet zelf wel dat de dingen niet zoo eenvoudig zijn als hij ze voorstelt, al vindt hij het paedagogisch met eenige stelligheid te spreken. Die stelligheid, de meening dat nu alle problemen zoo goed als opgelost en verklaard zijn, schijnt mij in deze bewerking nog iets meer uitgesproken: ze is ook in de eerste plaats voor studeerende onderwijzers bestemd.

Het werkje is goed verzorgd.

4. Het boek van Sollier is bizonder interessant. Wat aan dit natuurwetenschappelijk werk het meest opvalt is de lust tot redeneeren, een neiging zelfs tot het paradoxe. Als ik het goed begrijp, zijn de twee hoofdstellingen ervan deze:

1°. Aandoening is uiting van of wordt bepaald door aandoenlijkheid.

2°. Aandoening ontstaat, wanneer voor nuttigen arbeid bestemde energie van het juiste spoor afgaat.

Alle gemoedsaandoeningen zouden dus alleen bestaan ten koste van nuttigen arbeid.

Van Sollier krijg ik den indruk dat hij zeer sterk vatbaar is voor aandoeningen, zonder welke een boek als dit niet zou zijn ontstaan. Waaruit ik echter niet besluit dat hij daarmee geen nuttig werk heeft verricht.

Waar ligt hier de fout? Zeker niet bij de natuurwetenschap, maar, zoo er een is, bij de redeneering.

Gelegenheid om de bewerking met het oorspronkelijke te vergelijken ontbreekt mij.

5. Vertaald is dit wel.

Bij nader inzien blijkt me toch dat theosofie iets anders is dan filosofie.

Indien het echter waar is - wat beweerd wordt - dat een meerderheid in onze tegenwoordig opbloeiende Vereenigingen voor Wijsbegeerte daarin theosofie zoekt, dan zal dit werkje wel zijn lezers vinden.

T.J. DE BOER.